

ॐ

श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

सत्सङ्गिजीवनम् ।

शतानन्दमुनिविरचितम् ।

पञ्चमप्रकरणम् ।

हरिजीवनदासकृत-गुर्जरानुवादसहितम् ।

सनातनधर्मधुरन्धराचार्यश्री-

आनन्दप्रसादमहाराजश्रीनी आज्ञाधी
वडतालमन्दिरतरफथी छपावी प्रसिद्धकर्ता-

कोठारी पु० धर्मस्वरूपदासजी ।

सं० १९९२. निर्णयसागरप्रेस मुंबई. सन १९३६.

किंमत रु. १-८-०

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the 'Nirnaya Sagar' Press,
28-28, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shri Anand Prasadacharya Maharaj,
Swami Narayana Temple, Vadatal.

અપવાદ, ધાન્ય ઘૃતાદિકની શુદ્ધિપ્રકારનો ભેદ, જળાશયમાં જળશુદ્ધિનો ભેદ, ગૃહશુદ્ધિનો પ્રકારભેદ, કામળી આદિક વસ્તુઓનો શુદ્ધિપ્રકારભેદ, તાંબાદિ ધાતુઓના શુદ્ધિપ્રકારભેદો, ગાયોએ મુંઘેલા કાંસાદિકની શુદ્ધિનો પ્રકાર, મોટા અન્નરાશિને શ્વાનઆદિકના સ્પર્શમાં શુદ્ધિનો પ્રકાર, રજ આદિકને અપવિત્રનો સ્પર્શ થતાં પણ દોષે રહિતપણું, દર્ભાદિકમાં નિર્માલ્યતા દોષનો અભાવ, કવચિત્ તેનો અપવાદ, જન્માશૌચ મૃતાશૌચના ભેદો, અહણશૌચના ભેદો, શુદ્ધિસ્નાનમાં આજ જળના ભેદો, અહણમાં કરવાનાં દાનોના ભેદો અને અહણમાં કરવાનાં શાદોના ભેદો વિગેરે ॥૨૯॥

૨૦ શ્રાદ્ધવિધિનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ કહેલું શ્રાદ્ધનું લક્ષણ, શ્રાદ્ધોનું નિત્ય નૈમિત્તિકાદિભેદથી આર પ્રકારપણું, મતભેદથી શ્રાદ્ધનું આરપ્રકારપણું, શ્રાદ્ધને યોગ્ય દેશભેદનું નિરૂપણ, શ્રાદ્ધમાં વર્જ્ય દેશભેદનું નિરૂપણ, છત્ર પ્રકારના શ્રાદ્ધભેદો, જેનો પિતા જીવતો હોય તેણે શ્રાદ્ધની અકર્તવ્યતા, કવચિત્ તેનો અપવાદ, મહાલયાદિકમાં શ્રાદ્ધાચરણવિષે પ્રકારભેદો, શ્રાદ્ધમાં ભિન્નભક્ષ્યોએ શ્રાદ્ધનું નિરૂપણ, દૈવ પિતૃમાં વરવાળા વિગેરેની સંખ્યા, દંતધાવનાદિકની શ્રાદ્ધમાં વર્જનીયતા, શ્રાદ્ધકર્તા અને શ્રાદ્ધલોકાના નિયમવિશેષો, શ્રાદ્ધમાં માંસનો પ્રતિષેધ, શ્રાદ્ધમાં પ્રસસ્ત અન્ન દુધ આદિકના ભેદો, ગોત્રનામાદિકના ઉચ્ચારણપૂર્વક શ્રાદ્ધની કર્તવ્યતા, ગોત્રાદિકના અપરિજ્ઞાનમાં વિશેષવિધિ, વિસર્ગાદિકમોંની પિતૃપૂર્વક કર્તવ્યતા, સત્ય અપસત્યના સમયભેદો, શ્રાદ્ધમાં આજ વર્જ્ય પુષ્પભેદ, આમશ્રાદ્ધનો અધિકારિભેદ, મૃતાહાદિકમાં આમશ્રાદ્ધનો પ્રતિષેધ, આમાજના અભાવમાં સુવર્ણથી શ્રાદ્ધવિધાનનો પ્રકાર, પુત્રજન્મમાં શ્રાદ્ધની સુવર્ણથીજ કર્તવ્યતા, સંકલ્પશ્રાદ્ધમાં આવાહનાદિકનો પ્રતિષેધ, શ્રાદ્ધદિવસે દ્રવ્ય વિગ્રાદિકની અપ્રાપ્તિમાં કર્તવ્યનો પ્રકાર, શ્રાદ્ધમાં અન્નયજ્ઞ કરવામાં વિશેષ, પત્ની રજસ્વળા થતાં શ્રાદ્ધભેદથી કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો વિચાર, ત્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધપ્રાપ્તિમાં શ્રાદ્ધની પરહિને કર્તવ્યતા, સંન્યાસિના પણ વાર્ષિકશ્રાદ્ધની પુત્રે કર્તવ્યતા, આમશ્રાદ્ધાદિકના આચરણમાં પૂર્વાહાદિ સમયભેદનો વિધિ, મૃતાહાદિકના અપરિજ્ઞાનમાં કર્તવ્યકાળનિર્ણય, યજ્ઞાદિકમાં વૃદ્ધિશ્રાદ્ધની કર્તવ્યતા, પિતા સંન્યાસી થતાં કે પતિત થતાં પુત્રે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધાદિકમાં પિતાને પરિતજીને પિતામહને

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।
વિષયાનુક્રમણિકા ।

પञ્ચમપ્રકરણમ્ ।

અ. ૧ ધર્મસ્વરૂપને જાણવા ઇચ્છતા શિવરામ વિગ્રે પુછેલા ભગવાને નિરૂપણ કરેલું ધર્મનું શ્રુતિસ્મૃતિમૂળપણું, સ્મૃતિકારોનાં નામો, યુગભેદથી સ્મૃતિપ્રાધાન્યભેદ, ધર્મનું છ પ્રકારપણું અને તેનાં પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણો, ધર્માચરણને યોગ્ય શુભ દેશવિશેષ અને ધર્માચરણમાં શ્રદ્ધાની પ્રથમ આવશ્યકતા વિગેરે ॥૧॥

૨ સાધારણધર્મોનું નિરૂપણ, વર્ણના વિશેષ ધર્મોનું નિરૂપણ, ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારભેદો, ઉપવીતસંસ્કારથી દ્વિભેને દ્વિગપણાની પ્રાપ્તિ, સ્ત્રીયોના સંસ્કારમાં વિશેષ, સચ્છદ્ર અસચ્છદ્રના સંસ્કારમાં વિશેષ, યુગભેદથી થએલી સ્ત્રીયોના સંસ્કારોમાં ન્યૂનતા અને ગ્રાહણાદિ ચાર વર્ણોની ભિન્ન ભિન્ન વૃત્તિઓ વિગેરે ॥૨॥

૩ બ્રહ્મચર્યાશ્રમના ધર્મો કહેતાં ઉપનવનકાળ, ઉપનવનમાં આધિકારીઓ, ઉપવીત કરવાનો વિધિ, મેખળાવિધિ, દંડવિધિ, ગાયત્રીમંત્રોપદેશવિધિ, વિદ્યાર્થે ગુરુકુળમાં વસતા વર્ણોએ પાળવાના નિયમો, ઉપાકર્મવિધિ, બ્રહ્મચારિઓની અતુર્વિધતા અને નિષિદ્ધાચરણમાં બ્રહ્મચારિઓએ કરવાનાં ભિન્નભિન્ન પ્રાયશ્ચિત્તો વિગેરે ॥૩॥

૪ દ્વિભેનું ચાર અધ્યાયવડે આહિક કર્મ કહેતાં કરેલું સ્નાનવિધિ તથા સંધ્યાવિધિનું વિસ્તૃત નિરૂપણ ॥૪॥

૫ સંધ્યાકર્મમાં અંતર્ગત ગાયત્રીજપવિધિનું સવિસ્તર નિરૂપણ ॥૫॥

૬ સંધ્યાકાળના અતિક્રમાદિકમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, સૂતક મૃતકમાં સંધ્યાના અનુષ્ઠાનમાં વિશેષ, સંધ્યાનુષ્ઠાન પછી હોમની કર્તવ્યતા, પવિત્રવિધિ, સ્વાધ્યાયવિધિ અને દેવપિતૃતપંચવિધિનું સવિસ્તર નિરૂપણ ॥૬॥

૭ દેવાર્ચનનો વિધિ કહેતાં પ્રતિમાનું અષ્ટપ્રકારપણું, પ્રતિમાપૂજનમાં સ્ત્રીયોનેપણુ અધિકાર, શાળગ્રામાદિકના પૂજનમાં સંખ્યાથી વિશેષ, વિષ્ણુપ્રધાન પંચાયતન પૂજનો વિધિ, સ્વતંત્રપણે શિવપૂજનમાં તેમને નિવેદન કરેલા

સેનાપતિપદમાં પ્રયોજ્યનું લક્ષણ, રાજ્યે રાખવાના અધ્યાપકનું લક્ષણ, તેવા અધ્યાપકચક્રી રાજ્યે સર્વ શાસ્ત્રના અધ્યયનની આવશ્યકતા વિગેરે રાજનીતિઓ ॥૨૩॥

૨૪ રાજનીતિની ધર્મોપજીવનમાં હેતુતા, ધર્મવર્ગનું નિરૂપણ, સામાદિ ચાર ઉપાયોનો યથાયોગ્ય પ્રયોગ, અષ્ટપ્રકારની સેનાનું નિરૂપણ, વ્યૂહરચનાનું નિરૂપણ, રાજ્યને મનોજયની આવશ્યકતા, રાજનીતિ કાળમાં કારણતા, વિગેરે રાજનીતિઓ કહી છે ॥૨૪॥

૨૫ મંત્રીપદમાં નિયોગ કરવા યોગ્યનું લક્ષણ, મુદ્દપદમાં ચઢણ કરવા યોગ્યનું લક્ષણ, મંત્રનાં પાંચ અંગોનું નિરૂપણ, મંત્રમાં અયોગ્ય પુરૂષો, મંત્રાલોચનને યોગ્ય દેશ, છ પ્રકારના ધીલાનું નિરૂપણ, ચાતુર્વર્ણ્ય રક્ષણની આવશ્યકતા, મઘ દૂતાદિ સ્વભાવની નિયમનતા, ધનાઢ્યોને રાજ્યે માન આપવાનું વિધાન, કૃણવૃક્ષોનું નહિ છેદનવિધાન, વૃત્તિવિહીન વિપ્રોને રાજ્યે વૃત્તિ કહી આપવાનું અવશ્યવિધાન, કૃપાણુ અનાથ આદિકનું વિશેષતઃ પરિપાલનવિધાન, રાજ્યે દીર્ઘસૂત્રી નહિ થવાનું વિધાન, ગવાદિ સંરક્ષણ માટે યુદ્ધની કર્તવ્યતા, અપરાધવિશેષથી સર્વસ્વ હરી લેવાના પ્રસંગમાંપણુ તેમની તેમની જીવિકાબૂત આયુધાદિ ઉપકરણ નહિ હરી લેવાનું વિધાન, વિગેરે રાજનીતિઓ ॥૨૫॥

૨૬ વ્યવહાર (દાવા)ના નિર્ણયમાટે સભાસદપદમાં નિયોગ કરવા યોગ્યનું લક્ષણ, ન્યાયાધીશ અમાત્ય આદિક સાથેજ રાજ્યે વ્યવહાર લેવાનું વિધાન, સભાનું લક્ષણ, વ્યવહારના ચાર પાદો, વ્યવહારપદોમાં ઝણાદાનાદિ ભેદથી અઢાર પ્રકારનો ભેદ, વ્યવહારનિર્ણયમાં આદરણીય પ્રમાણનું બે પ્રકારપણું, તેમાં માનુષપ્રમાણનું ત્રિવિધપણું, દિવ્યપ્રમાણોનું અષ્ટપ્રકારપણું, માનુષીક્રિયા અને દૈવીક્રિયાઓનો સાથે સંયોગ થતાં માનુષીક્રિયા સાક્ષી વિગેરેનુંજ આદરણ, દિવ્ય પ્રમાણોવડેજ અર્થનો નિર્ણય કરનાર રાજની અધમતા, ન્યાયાધીશ આદિકનું સિત્ત સિત્ત કાર્ય, રાજ સભાસદ આદિકને સભામાં બેસવાવિષે દિશાનો નિયમ, અધિકારિભેદથી સભાસ્થાનનો ભેદ, દેશાદિકના આચારનો અનાદર કરીને કેવળ શાસ્ત્રથી વ્યવહારનિર્ણયની અકર્તવ્યતા, હુદ સાક્ષી આદિકનું લક્ષણ, સાક્ષિઓમાં યોગ્ય જનો, સ્ત્રી

આળક આદિકની સાશ્રીમાં અગ્રાહતા, બાણુવા છતાં પણ સાક્ષી નહિ પુરતા અને વિપરીત ષોલતાની સદોષતા, વધદંડની રાજએ રૂડીરીતે વિચાર્યા વિના સભ્યાદિકના અનુમતથી એકદમ અકાર્યતાનું વિધાન વિગેરે ॥૨૬॥

૨૭ દંડની પ્રશંસા, બ્રાહ્મણાદિકની વધદંડમાં અયોગ્યતા, યુદ્ધમાં ન વધ કરવા યોગ્ય પુરૂષો, વૃત્તિના અલાભથી ચોરીમાં પ્રવર્તેલા વેદવેદી વિપ્રની દંડમાં અયોગ્યતા, દૂતનીપણુ રાજએ અવધ્યતા, દેવવિપ્રાદિકની વૃત્તિને હરનારા રાજને અનર્થ, દુર્બળ ઉપર રાજએ દયાની કર્તવ્યતા વિગેરે ॥૨૭॥

૨૮ બ્રાહ્મણોની પ્રશંસા, રાજએ બ્રાહ્મણોને વિવિધ દાનની કર્તવ્યતા, દેવમંદિરો વાળ્યો કુવાઓ તલાવો ગંગીયાઓ વિગેરેની રાજએ કર્તવ્યતા વિગેરે ॥૨૮॥

૨૯ રાજએ માંસભક્ષણની પરિત્યાજ્યતા, અહિંસા મહાવ્રતની રાજએ વિશેષતઃ પાળનીયતા, રાજધર્મને ઉલ્લંઘન કરી પ્રવર્તતા રાજને અત્યનર્થ વિગેરે ॥૨૯॥

૩૦ સ્ત્રીયોના ધર્મોનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ કહેલું સધવા વિધવાનું લક્ષણ અને સધવા સ્ત્રીયોમાં ધર્મનિષ્ઠ અધર્મનિષ્ઠ ભેદથી પતિવ્રતા અને ત્રિવિધ કુલટા આદિક ભેદનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૦॥

૩૧ પતિવ્રતાધર્મનું નિરૂપણ તથા પતિવ્રતાની પ્રશંસા વિગેરે ॥૩૧॥

૩૨ ઉત્તમ મધ્યમ અધમભેદથી પતિવ્રતાની ત્રિવિધતા, તેણીઓનાં લક્ષણો, ધર્મતારતમ્યને અનુસારે તેણીઓને અનુભરણુસમયે થતો ફળભેદ અને મુમુક્ષુ આદિક નારીઓને અનુભરણુ (સતી થવાનું)ની અકર્તવ્યતા વિગેરે ॥૩૨॥

૩૩ વિધવા સ્ત્રીયોના ધર્મોનું સવિસ્તર નિરૂપણ ॥૩૩॥

૩૪ વિધવાનારીઓએ કરવાના વ્રતવિશેષો, નિયમવિશેષો અને દાનવિશેષોનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૪॥

૩૫ વ્રતનિયમાદિકના લંગમાં વિધવાઓએ કરવાના વ્રતવિશેષોનું નિરૂપણ તથા પ્રામાદિક મઘપાન માંસભક્ષણાદિકમાં પ્રાયશ્ચિત્તવિશેષોનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૩૫॥

૩૬ સર્વ શ્રીયોએ સાધારણપણે કરવાની ભગવત્પૂજના વિધિનું નિરૂપણ ॥૩૬॥

૩૭ રજસ્વળા યતાં શ્રીયોની અસ્પૃશ્યતા, પાંચમે દિવસે તેથડી વિશુદ્ધિ, કવચિત્ આપદામા ત્રીજે દિવસે શુદ્ધિનો પ્રકાર, રજસ્વળાના સ્પર્શમાં પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર, રજસ્વળાપણુ ગુપ્ત રાખવામા દોષ, બ્રહ્મચર્યવ્રતપરાયણ નરનારીના તે વ્રતના ભગ માટે પ્રવર્તતા નારી નરને પ્રત્યવાય, એરીતે શ્રીસાધારણુ ધર્મનું નિરૂપણ ॥૩૭॥

૩૮ વાનપ્રસ્થના ધર્મો અને તે વાનપ્રસ્થોમાં વૃત્તિભેદને લીધે ચાર પ્રકારપણાનું નિરૂપણ ॥૩૮॥

૩૯ સંન્યાસિના ધર્મો કહેતા પ્રથમ કુટીચકાદિ ભેદથી સંન્યાસિમાં ચાર પ્રકારપણુ, તેમના લક્ષણો, મદ તીવ્ર તીવ્રતર ભેદથી વૈરાગ્યનું ત્રણ પ્રકારપણુ, તેમના લક્ષણો, મદવૈરાગ્યવાળાને સંન્યાસમાં અનધિકાર, વિવિદિવા-સંન્યાસ-વિદ્વત્સંન્યાસ ભેદથી સંન્યાસમા એ પ્રકાર, સંન્યાસથી બ્રહ્મ થએલાને પ્રત્યવાયની અધિકતા, સંન્યાસાશ્રમમા પ્રવેશક્રમનો વિધિ અને સંન્યાસને પામેલાના ધર્મો વિગેરે ॥૩૯॥

૪૦ સંન્યાસિએ શિક્ષાચક્રણમા આચરવાના વિધિનું નિરૂપણ ॥૪૦॥

૪૧ સંન્યાસીઓ માટે પ્રતિપેદ કરેલા કર્મો, પ્રતિપિદ્ધ તે તે કર્મોના આચરણમાં તેમણે અનુષ્ઠાન કરવાના પ્રાયશ્ચિત્તોના વિધિઓ, સંન્યાસ-ધર્મથડી બ્રહ્મ થએલાનો રાત્રીએ કરવા યોગ્ય દડ, ધર્મબ્રહ્મ યતિના દર્શનમાં સવસ્ત્ર જ્ઞાનવિધિ, સંન્યાસીયથડી થએલાં બાળકોનો ચડાળો સાથે રાખવાનું વિધાન, જ્ઞાનસંન્યાસ વેદસંન્યાસ કર્મસંન્યાસ ભેદથી સંન્યાસની ત્રિવિધતા, વૈરાગ્ય જ્ઞાન ભક્તિના ઉત્કર્ષવાળા બ્રહ્મદર્શી સંન્યાસીને આશ્રમચિહ્નોની અપેક્ષા નહિ હોવાથી અવિધિગોચરતા વિગેરે ॥૪૧॥

૪૨ આરવણોંથડી ઇતર સંકરજાતીય જનોના ધર્મોનું નિરૂપણ ॥૪૨॥

૪૩ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિનું નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્તશબ્દનો અર્થ, પાપોનુ છ પ્રકારપણુ, જ્ઞાનકૃત અજ્ઞાનકૃત ભેદથી છ પ્રકારના પણુ પાપોનુ એ પ્રકારપણુ, પાંચમા વર્ષપર્યંતના બાળકમાં પ્રત્યવાયનો અભાવ, પાંચવર્ષ થડી ઉપર દશવર્ષ સુધીનો બાળક પાપ કરતાં તેના બ્રાતાદિકે પ્રાયશ્ચિત્તની

કર્તવ્યતા, અગીયારમા વર્ષને આરંભીને સોળવર્ષ સુધીના બાળકને અર્ધા પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા, વૃદ્ધાદિકને પણ અર્ધા પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા, પરિ-
પદનું લક્ષણ, પરિપદના કલા પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તની કર્તવ્યતા, રહસ્ય પ્રાય-
શ્ચિત્તનો પ્રકાર વિગેરે ॥૪૩॥

૪૪ મહાપાપોના પ્રાયશ્ચિત્તનું નિરૂપણ-તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મહત્યાપ્રાયશ્ચિત્ત, બ્રહ્મહત્યા સમાનપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, મુરપાનનું પ્રાયશ્ચિત્ત, મુરપાનસમાન-
પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સુવર્ણસ્તેયપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સુવર્ણસ્તેયસમાનપાપનું
પ્રાયશ્ચિત્ત, ગુરૂત્રીગમનનું પ્રાયશ્ચિત્ત, ગુરૂત્રીગમનસમાન પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત,
માતૃગમનાદિ અતિપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, મહાપાતકીઓના સંસર્ગિઓને કર-
વાનું પ્રાયશ્ચિત્ત, સંસર્ગિઓના પણ સંસર્ગિઓને કરવાનું પ્રાયશ્ચિત્ત ॥૪૪॥

૪૫ ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત નિરૂપણ કરતાં પ્રથમ જોહલામાં બ્રાહ્મણનું
સ્વામિપણું તેથી ધીરનું સ્વામિપણું જ્ઞાનકૃતપણું અજ્ઞાનકૃતપણું એવા
ભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ, માલતા (મુખ્ય ગોણ કાળમાં પણ ઉપનયનસં-
સ્કારે રહિતપણું)માં પ્રાયશ્ચિત્ત, ચોરી કરવામાં ચોરેલા વસ્તુભેદથી અને
સ્વામિભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ, અપદ્યવિક્રય (ન વેચવા યોગ્ય વસ્તુના
વેચાણમાં) નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, પરિવેદન પરિવિત્તિમાં (મોટો
ભાઈ દારાણિસંચહે રહિત છતાં નાનાભાઈને તેના ગ્રહણમાં અને નાનોભાઈ
દારાણિસહિત થતાં મોટાભાઈનું તેના ગ્રહણમાં) પ્રાયશ્ચિત્ત, ભૂતકાધ્યાપન-
ભૂતકાધ્યયન (મૃત્યુ લઈને લાણવામાં અને મૃત્યુ દઈને લાણવામાં) પ્રાયશ્ચિત્ત,
પારદાર્યનામના ઉપપાપમાં સર્વણના અનુક્રોમ વિલોમભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો
ભેદ, વેશ્યાગમનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, રાક્ષ અશક્તભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તભેદ, ચંડાળ-
ત્રીગમનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, ચંડાળાદિકે લોગવેલી સ્ત્રીયોને પ્રાયશ્ચિત્ત, સ્ત્રીઆ-
દિકવધનામના ઉપપાપમાં ગુણવાન અગુણવાન ભેદથી સ્ત્રીપુરૂષભેદથી
કામકૃત અકામકૃતભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તના ભેદો, ગજાદિ પશુપક્ષીજાતિના વધમાં
પ્રાયશ્ચિત્તભેદો, વૃક્ષછેદનમાં પ્રાયશ્ચિત્તભેદ, વીર્યપાતમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, નાસ્તિક્ય
નામના ઉપપાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, અવગ્રીર્ણિના નામના ઉપપાપમાં બ્રાહ્મણી
આદિક ભેદથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ભેદ, સ્વપ્નમાં થતા વીર્યપાતમાં પ્રાયશ્ચિત્ત,
નતના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યઅંગમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, વાનપ્રસ્થાદિકને બ્રહ્મચર્યનત-

ભંગમાં પ્રાયશ્ચિત્તનો અતિદેશ, ઉક્ત પ્રાયશ્ચિત્તના આચરણમાં અશક્તને માટે લઘુપ્રાયશ્ચિત્ત, તળાવાદિ વિક્રયનામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, પશ્વાદિ દીન યોનિનિયેવણનામના ઉપપાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત, ઋણનપાક્રિયા (કરેલું કરજ પાછું ન આપવું) આદિક ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ॥૪૫॥

૪૬ માંસભક્ષણાદિ પ્રકીર્ણનામનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત, વૃષ્યવદ્રોહાદિ અત્યધિક પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત, પ્રાયશ્ચિત્તના અનાચરણમાં રાત્રએ બળાત કરાવાનું વિધાન વિગેરે ॥૪૬॥

૪૭ ચાંદ્રાયણાદિ વ્રતોનાં લક્ષણો-તેમાં યવમધ્યચાંદ્રાયણનું લક્ષણ, પિપીલિકામધ્યચાંદ્રાયણનું લક્ષણ, પ્રકારાંતરથી ચાંદ્રાયણ, ચતિચાંદ્રાયણ, શિશુચાંદ્રાયણ, ઋષિચાંદ્રાયણ, સોમાયનવ્રત, કૃચ્છ્રલક્ષણ, તત્કૃચ્છ્રવ્રતના ભેદો, સાતપત્ર કૃચ્છ્રનું લક્ષણ, મહાસાંતપનનું લક્ષણ, તેમાં મતભેદ, ચતિ. સાંતપનવ્રતનું લક્ષણ, પર્ણકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પર્ણકૃચ્છ્રવ્રતનું લક્ષણ, કૃણાદિનાનાવિષ કૃચ્છ્રોનાં લક્ષણો, પાદકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પ્રાણપલ્યકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, અતિકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, વર્ણને અનુસારે પાદકૃચ્છ્રનું નિરૂપણ, કૃચ્છ્રધનું લક્ષણ, કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પારાકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, સામ્યકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, મતાંતરથી તેનું લક્ષણ, તુલાપુરપકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, મતાંતરથી તેનું લક્ષણ, વ્રતોત્તમ બ્રહ્મકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, પંચગચ્છ્રનું લક્ષણ, ચતિસાંતપન, આશ્રેયકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, ચામ્યકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, યાવકકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, કૌભેરકૃચ્છ્રનું લક્ષણ, જોત્રતનું લક્ષણ, ઉદ્દાલક વ્રતનું લક્ષણ, વીરાસનનું લક્ષણ વિગેરે ॥૪૭॥

૪૮ કર્મવિપાકનું નિરૂપણ અને શિવરામ વિગ્રે કરેલી ભગવત્સ્તુતિ વિગેરે ॥૪૮॥

૪૯ એરીતે ધર્મોપદેશ કરીને, દુર્ગપુરમાં વસંતોત્સવ કરીને ત્યાંથી શ્રીનગર પધારી પુષ્પદોળમહોત્સવ કરીને, ત્યાંથી વડતાલ પધારી ત્યાં રામનવમી મહોત્સવ કરીને દુર્ગપુર પધારેલા ભગવાનની ઉત્તમનૃપે દુર્ગપુરમાં મહામંદિર કરવાની પ્રાર્થના કરતાં ત્યાં કરાવેલો મંદિરનિર્માણનો આરંભ. ત્યાંથી જુનાગઢ પધારી ભગવાને યથાવિધિ કરેલી શ્રીદ્વારિકાધીશાદિ દેવપ્રતિષ્ઠાનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૪૯॥

૫૦ સુકુંદાનંદવર્ણિને ઉદ્દેશીને ભગવાને કરેલું ઉદ્ધવસંપ્રદાયને અનુસારે

નેષ્ટિકબ્રહ્મચર્યદીક્ષાને પામેલાઓના પરિચય સ્ત્રીપ્રસંગવર્જન વિગેરે ધર્મ વિશેષોનું નિરૂપણ અને પ્રમાદથી થતા ધર્મભંગમા પ્રાયશ્ચિત્તનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૫૦॥

૫૧ વર્ણિઓએ ત્યાગ કરવાના પ્રતિષિદ્ધ કર્મો અને તેના આચરણમા પ્રાયશ્ચિત્તવિશેષોનું નિરૂપણ વિગેરે ॥૫૨॥

૫૨ વર્ણિઓએ કરવાના નિત્યકર્માદિક અને પ્રમાદથી તેના ભંગમા પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે ॥૫૨॥

૫૩ વર્ણિઓને વેદાધ્યયનની કર્તવ્યતા અને તે પ્રસંગથી વેદોના પ્રાદુર્ભાવનો ક્રમ વિગેરે ॥૫૩॥

૫૪ બ્રહ્મચારિઓએ કરવાના આહ્નિકવિધિનું સંક્ષેપમા નિરૂપણ અને મુકુદાનંદવર્ણિએ કરેલી શ્રીહરિની સ્તુતિ ॥૫૪॥

૫૫ દુર્ગપુરમા ભગવાને યથાવિધિ મહોત્સવ સાથે કરેલી શ્રીગોપીના થણની પ્રતિષ્ઠા અને પોતાના પ્રાદુર્ભાવનું ધર્મપ્રવર્તનરૂપ પ્રયોજન પરિપૂર્ણ કરી રહેતા ધર્મપ્રવર્તનોપયોગી એવા પણ આવહારિકથકી વિરામને પામવા ઇચ્છતા ભગવાને ગોપાળાનન્દુનિ તથા સ્વાશ્રિતોપ્રતિ કરેલો સદુપદેશ વિગેરે ॥૫૫॥

૫૬ યોગસ્વરૂપને ભણુવા ઇચ્છતા શતાનંદમુનિને ઉદ્દેશીને સાગ યોગનો ઉપદેશ આપતા ભગવાને કરેલી યોગની પ્રશસા, યોગયોગ્ય દેશનો ઉપદેશ, યોગ્યયોગ્ય આહારસેવનક્રમનો ઉપદેશ અને શ્રી શ્રૈણુસગની વર્જનીયતા વિગેરે ॥૫૬॥

૫૭ યોગના યમ નિયમાદિ અષ્ટ અંગો, સમાધિ અગ્નિમા યમાદિકની અગતા, અતરંગ બહિરંગ બેદથી યમાદિ અષ્ટાંગની દ્વિવિધતા, ક્રમથી અહિંસાદિ યમોનું લક્ષણ અને તેમનું ફળ, ગૌર્યાદિ નિયમોનું લક્ષણ અને તેમનું ફળ, આસનનું લક્ષણ આસનોના બેદો આસનોનું ફળ નાડીશોધનનો પ્રકાર નાડીશોધનનું ફળ, પ્રાણાયામનું લક્ષણ અને પ્રાણાયામના હુલકાદિ બેદો વિગેરે ॥૫૭॥

૫૮ વિવિધનાદશ્રવણરૂપ શૂન્યક પ્રાણાયામસ્વરૂપનું નિરૂપણ, પ્રણવનો મહિમા, શૂન્યક પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સહજસમાધિની સિદ્ધિ અને શૂન્યક પ્રાણાયામસિદ્ધિની દુર્વલતા વિગેરે ॥૫૮॥

૫૮ યોગસાધનમાં પ્રવર્તેલાએ નાસાનિઃશ્વાસમાં બાણવાનાં પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વોનો સ્થિતિક્રમ અને ઈંડાદિનાડીવલનમાં કરવાનો કાર્યભેદ વિગેરે ॥૫૮॥

૬૦ પ્રત્યાહાર ધારણા ધ્યાન સમાધિનું લક્ષણ નિરૂપણ ॥૬૦॥

૬૧ શરીરમાં વર્તતા કોશ અસ્થિ પેશી નાડીઓ વિગેરેનું નિરૂપણ ॥૬૧॥

૬૨ બ્રહ્માંડરચનાનું નિરૂપણ ॥૬૨॥

૬૩ કારણભૂત પાંચ મહાભૂતો અને કાર્યભૂત, પિંડબ્રહ્માંડમાં રહેલાં પાંચ ભૂતોના સ્વરૂપનો વિવેક ॥૬૩॥

૬૪ બાહ્ય વર્તતા અને પિંડ બ્રહ્માંડમાં વર્તતા વાયુના સ્વરૂપ સ્વભાવનો વિવેક ॥૬૪॥

૬૫ યોગિએ અવશ્ય બાણવાનાં પોતાના શરીરપાતકાળનાં ચિહ્નોનું નિરૂપણ ॥૬૫॥

૬૬ યોગોપદેશ સાંભળીને પ્રસન્ન થએલા શતાનંદમુનિએ કરેલી ભગવાનની સ્તુતિ અને પ્રસન્ન થએલા ભગવાને શતાનંદમુનિને કરેલું તદબીષ્-વરપ્રદાન વિગેરે ॥૬૬॥

૬૭ ભગવાનના વરપ્રસાદથી ત્રૈકાલિક વિજ્ઞાનને પામેલા શતાનંદમુનિએ ભગવાનની આરાધને અનુસારે કરેલું સટીક શિક્ષાપત્રી સત્સંગિજીવન ગ્રંથનું નિર્માણ, ભગવાને કરેલું મુનિવિરચિત સ્વચરિતનિબંધનું ભક્તોસાથે શ્રવણ, શ્રીનગરાદિકમાં કરાવેલાં તે તે મંદિરોમાં ભગવાને પ્રતિષ્ઠા કરેલી નરનારાયણાદિ અર્ચાઓમાં ભક્તોએ સાક્ષાત્ કરેલું ભગવાનનું અદ્ભુત ઐશ્વર્ય વિગેરે ॥૬૭॥

૬૮ ભગવાનની અદ્ભુત અંતર્ધાનલીલાનું નિરૂપણ અને શતાનંદમુનિએ રચેલા નિબંધોનો નામથી નિર્દેશ વિગેરે ॥૬૮॥

૬૯ શ્રીહરિજયંતીત્રયત્રયવિધિનું વિસ્તૃત નિરૂપણ અને તેના ઉદ્ઘાપનનું નિરૂપણ ॥૬૯॥

૭૦ સત્સંગિજીવન નામના આ નિબંધનો સંક્ષેપમાં વિષયાનુક્રમ, તેનો સમુત્કર્ષ અને સત્સંગિજીવનના શ્રવણકીર્તનાદિકનું ફળ ॥૭૦॥

સમાપ્તા પંચમપ્રકરણવિષયાનુક્રમશ્લોકા ।

શ્રીસ્વામિનારાયણો જયતિ ।

સત્સાદ્ગીર્જીવનમ્ ।

ગુર્જરાનુવાદસહિતમ્ ।

પञ्चમપ્રકરણમ્ ।

સુવ્રત સ્વાચ—एकदा शिवरामस्तं विप्रवर्यो नराधिप ।। पप्रच्छ
प्राज्ञलिर्नग्वा नारायणमृषीश्वरम् ॥१॥ ब्राह्मण उवाच—भगवञ्छ्रो
तुमिच्छामि नृणां धर्म सनातनम् । त्वमेव सर्वधर्मज्ञो धर्ता

અધ્યાય ૧ લો.

સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન! એક દિવસે પ્રશ્ન પુછ-
વાનો અવસર પામીને, વિપ્રવર્ચ શિવરામભટ્ટ કે જે શિયાણી ગામના
નિવાસી, શ્રીહરિની પાદુકા રાખવાની સેવામાં રહેલા હતા તેમણે, સમસ્ત
મહર્ષિમંડળે રૂઢીરીતે સેવાતા ચરણકમળ જેમના છે એવા શ્રીનારાયણ
મુનિને દુર્ગપુરમાં નિશ્ચળપણે રહીને લક્ષ્મણનોને મુખ આપતાને પ્રણામ
કરીને જે હાથ જોડીને વિનયથી એમ પુછ્યું ॥૧॥ શિવરામવિપ્ર પુછેછે—
હે ભગવન! શ્રુતિસ્મૃતિમૂળ હોવાથી સનાતન એવો નરોના અભ્યુદય તથા
ત્રેયના સાધનભૂત ધર્મ સાલળવા હું ઈચ્છુ છું (જે સાલળવા ન ઈચ્છતો

૧ આ અધ્યાયમાં ધર્મરક્ષક ભગવાને ધર્મસાધના વસ્તુઓ કહેવા પૂર્વક ૭
પ્રકારના ધર્મનું લક્ષણ નિરૂપણ કર્યું છે

ધર્મસ્ય ચ પ્રમો ! ॥૨॥ લુઘૈરપિ સુદુર્જ્ઞેયો ધર્મોઽયં સામવેદવત્ ।
 કેવલં ત્વાં સમાશ્રિત્ય વર્તતે સર્વથા હિ સઃ ॥૩॥ યદા યદા તુ
 ભવતિ ગ્લાનિસ્તસ્યાગ્ર ભૂતલે । તદા તદાઽવતીર્ય ત્વં સમ્યક્પાસિ
 તમચ્યુત ! ॥૪॥ વક્તા કર્તાઽવિતા ચાસ્ય નાન્યસ્ત્વત્તોઽગ્ર વિદ્યતે ।
 ન સ્વર્ગો ન ચ પાતાલે ન ચ દ્રહ્મસદસ્યપિ ॥૫॥ તસ્માત્પમાશ્રમૈઃ
 સાકં વર્ણાનાં ચ પૃથક્ પૃથક્ । વક્તુમર્હસિ સદ્ધર્માનિતરેપાં નૃણાં
 ચ મે ॥૬॥ સુવ્રત વચાચ—ઇતિ બ્રાહ્મણવર્ચસ્ય પ્રશ્નં સર્વહિતાવદમ્ ।

હોય તે ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય નથી, આ શુશ્રૂષાનો પ્રકાશ કરવાથી
 પોતાની સદુપદેશની પાત્રતા જણાવી છે) હે પ્રભો ! આપજ સર્વ ધર્મના
 રહસ્યને યથાર્થ જાણનારા અને ધર્મના ધરનારા છો (તેને કાળે અવત
 રીને તેનું સંરક્ષણ કરો છો માટે) બીજાનો આપની કૃપાના વશપણથી તેવા
 છે તથાપિ તેમા કોઈપણ તમારે સમાન નથી (આથી ધર્મોપદેશકપણમાં
 ભગવાનનું પ્રાધાન્ય જણાવ્યું) ॥૨॥ આ ધર્મ વિદ્વજનોએપણ અત્યંત દુર્જ્ઞેય
 છે, કેમ કે ધર્મતત્ત્વની ગતિ અતિગહન છે જે વેદવિધિઓપિત અર્થ છે તે
 ધર્મ છે, વેદવિધિઓતો વિવિધ વર્તે (તો આથી—આ દુર્જ્ઞેય ધર્મની અવશ્ય
 જ્ઞાતવ્યતાપણ જણાવી છે) તે આ દુર્જ્ઞેય ધર્મ સામવેદની પેઠે આપજ
 એક આરાધ્ય અને પ્રવર્તકને અવલબીને સર્વથા પ્રવર્તે છે ॥૩॥ તેમાં હેતુ
 કહેછે—હે અચ્યુત ! આ ભૂતળઉપર જ્યારે જ્યારે તે ધર્મની જ્ઞાનિ
 થાયછે ત્યારે ત્યારે તમે દેવમનુષ્યાદિરૂપે અવતરીને તે જ્ઞાનિ પામેલા
 ધર્મને સમુજીવન આપીને રૂડીરીતે પરિપાળન કરો છો ॥૪॥ માટે આ
 ધર્મનો સંરક્ષક ઉપદેશક અને પ્રવર્તક તમારાથથી બીજા કોઈ આ ભૂલો-
 કમા નથી વર્તતો, સ્વર્ગમા નથી વર્તતો, પાતાળમાં નથી વર્તતો અને
 બ્રહ્માની સભામાપણ નથીજ વર્તતો કિંતુ આપજ એક આ ધર્મના સંર-
 ક્ષક ઉપદેશક અને પ્રવર્તક છો ॥૫॥ તો તમે મને શુશ્રૂષુને બ્રાહ્મણાદિ-
 વર્ણોના, બ્રહ્મચાર્યાદિ આશ્રમોના અને ઈતર સંકરજાતીય જનોના તે સદ્ધ-
 મોને પૃથક્ પૃથક્ કહેવાને યોગ્ય છે ॥૬॥ સુવ્રતઋષિ કહેછે—હે રાજન !
 આવું વિપ્રવર્ચ શિવરામનું વચન સર્વજનહિતકારિ સાધળીને પ્રસન્ન થએલા

શ્રુત્વા સ ભગવાનૂચે પ્રસન્નો ધર્મરક્ષકઃ ॥૭॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્ત્વાચ—
 નૈશ્ચેયસકરો નૃણાં બ્રહ્મન્ ! પ્રશ્નઃ કૃતસ્ત્વયા । તતઃ સનાતનાન્ ધ-
 માંનાર્પવાક્યૈર્વેદામિતે ॥૮॥ વેદપ્રણિહિતો ધર્મો હ્યધર્મસ્તદ્વિપર્યયઃ ।
 વેદો નારાયણઃ સાક્ષાત્સ્વયંભૂરિતિ ગીયતે ॥૯॥ ધર્મા વેદેન યે પ્રોક્તા
 ઋપિભિસ્તત્ત્વદર્શિભિઃ । પ્રોક્તાસ્ત ઇવ સ્મૃતિપુ પ્રમાણં તાસ્તતઃ
 સ્મૃતાઃ ॥૧૦॥ પુરાણન્યાયમીમાંસાધર્મશાસ્ત્રાદ્ધમિશ્રિતાઃ । વેદાઃ

તે આ ધર્મરક્ષક ભગવાન શ્રીહરિ બોલ્યા ધર્મરક્ષક આ ભગવાનનો ધર્મ-
 છનાસાથકી બીજો કયો પ્રસાદસંપાદક ઉપાય છે ? કોઈપણ નહિ ॥૭॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર ! આ ધર્મપ્રશ્નથી હું પ્રસન્ન થયો છું.
 આ તમારો પ્રશ્ન કેવળ સ્વાર્થે નથી કિંતુ સર્વે નરોના નિઃશ્ચેયસને કરનારો
 છે, માટે તમોએ જાણવા ઇચ્છેલા સનાતન ધર્મોને આર્પ વાક્યોવડેજ
 ઉપપાદન કરૂં છું. (સ્વયં ભગવાન સર્વ ધર્મના પ્રવર્તક છે અને સર્વેશ્વર છે
 પણ અવતારલીલાને અનુસરીને ‘માર્ગ’ એમ કહેછે) ॥૮॥ તેમા પ્રથમ
 ધર્મનું લક્ષણ કહેછે—જે વેદપ્રણિહિત અર્થ તે ધર્મ કહો છે, તે જૈમિનિ
 મુનિએ કહ્યું છે—‘ષોડનાલક્ષણોઽયો ધર્મઃ’ ઇતિ તેયકી જે વિપરીત તે
 અધર્મ કહ્યો છે. (જે તો વેદવિધિવિરૂદ્ધ ક્ષોધને અનર્થ છે તે અધર્મ
 જાણવો) શકા—‘વેદવિહિત’ એમ કહેવાથી વિશેષ શો ? કે જેથી તેની
 ધર્મતા મનાય ? તો કહેછે કે—વેદતો સાક્ષાત્ નારાયણ કહેવાય છે—જે
 આ સર્વના સદા પાળયિતા સંહતાં નારાયણ છે એજ છે, એટલે તે આ
 સર્વ ધર્મના મૂળભૂત નારાયણજ સાક્ષાત્ અપૌરૂષેય (જેનો કોઈ પુરૂષ
 પ્રણેતા નથી) વેદાખ્ય રૂપથી પ્રકાશેછે, માટેજ નારાયણજ જેમ એમ
 વેદપણુ સ્વયમ્ (સ્વયં થએલો) કહ્યો છે. તેથી, અપૌરૂષેય હોવાથી પુરૂ-
 પણુદ્ધિમૂળક જે દોષો તેણે રહિત છે માટે વેદની પ્રથમ પ્રમાણતા જાણવી
 ॥૯॥ તપ શક્તિસંપન્ન તત્ત્વદર્શી મન્વાદિ મહર્ષિઓ પોતાના તપોબળથી
 નહિ અધ્યયનમાં આવતા વેદશાખાવિશેષોને પામીને જે અર્થનું સ્મરણ
 કરેછે તેપણુ ધર્મ માન્યો છે. શ્રુતિમૂળક હોવાથી તેનું પણ પ્રામાણ્ય છે.
 માટેજ સ્મરણયોગને લીધે ‘સ્મૃતિ’ એમ કહેવાય છે ॥૧૦॥ પુરાણ,

સ્થાનાનિ વિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચ ચતુર્દશ ॥૧૧॥ મન્વત્રિવિષ્ણુહારીત-
યાશ્વલ્ક્યાદિરોચમાઃ । વ્યાસાપસ્તમ્બસંવર્તાઃ કાત્યાયનવૃહસ્પતી
॥૧૨॥ પરાશરોશનઃશઙ્ગલિચિતા દક્ષગૌતમૌ । શાતાતપોવસિષ્ઠઃ
ધર્મશાસ્ત્રપ્રવર્તકાઃ ॥૧૩॥ સન્તિ ચાન્યેઽપિ મુનયઃ પતદ્ધર્માનુસા-
રિણઃ । તદુક્તાન્યપિ શાસ્ત્રાણિ પ્રમાણત્વેન ગમ્યતામ્ ॥૧૪॥ પતેષામુ-
ક્તિમાત્રસ્ય પ્રમાણ્યે સત્યપિ દ્વિજ । । યુગાનુરૂપો વૌદ્ધવ્યો વિશેષઃ
સ્વલુ સર્વદા ॥૧૫॥ કૃતે તુ માનવા ધર્માશ્રેતાયાં ગૌતમા હિતાઃ ।
દ્વાપરે શાઙ્ગલિચિતાઃ કલૌ પારાશરાઃ સ્મૃતાઃ ॥૧૬॥ તેભ્યોઽપિ
મોક્ષધર્મોક્તા શ્રીમદ્ભાગવતોદિતાઃ । ભગવદ્ગીતયા ચોક્તા ધર્માઃ
ત્રેયસ્કરાઃ કલૌ ॥૧૭॥ શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતં ધર્મમનુતિષ્ઠન્ હિ માનવઃ ।

(વિષ્ણુપુરાણાદિ) ન્યાય, (કાણ્વાદિદર્શન અંશથી) મીમાંસા, (વેદવાક્ય-
વિચારાત્મક પૂર્વોક્તર નામની) માનવાદિ ધર્મશાસ્ત્ર, છંદ વ્યાકરણ નિરૂ-
પ્તિ આદિ છ વેદાંગો, ઋગ્વાદિ ચાર વેદો, આ મળીને ચૌદ, વિદ્યાનાં અને ધર્મનાં
સ્થાનો (હેતુ) છે ॥૧૧॥ તેમાં મનુ અત્રિ વિષ્ણુ હારીત યાશ્વલ્ક્ય
અંગિરા યમ વ્યાસ આપસ્તંબ સંવર્ત કાત્યાયન વૃહસ્પતિ પરાશર ઉશનઃ
શંખ લિખિત દક્ષ ગૌતમ શાતાતપ વસિષ્ઠ, આ મુનિઓ ધર્મશાસ્ત્રના
પ્રવર્તકો છે. તથા બીજા પાંચ તેમના મતને અનુસરનારા બોધાયનાદિ
મુનિઓ ધર્મનિર્ણયમાં પ્રમાણાઓ છે. તો તેમણે કહેલાં શાસ્ત્રોપણ પ્રમાણ-
પણે જાણવાં ॥૧૨-૧૪॥ હે દ્વિજ ! આ મન્વાદિ મુનિઓના વચનમાત્રનું
પ્રમાણુય સમાન છે તોપણ સર્વ કાળમાં સત્યાદિ યુગાનુસારી વિશેષ તેમાં
જાણવો ॥૧૫॥ તેવી સ્મૃતિ છે-સત્યયુગમાં તો મનુપ્રોક્ત ધર્મનું પ્રાધાન્ય
છે, ત્રેતાયુગમાં ગૌતમમુનિએ કહેલા ધર્મોનું પ્રાધાન્ય છે, દ્વાપરયુગમાં શંખ-
લિખિતમુનિમત ધર્મોનું પ્રાધાન્ય છે અને કલિયુગમાં પરાશરપ્રોક્ત ધર્મનું
પ્રાધાન્ય કહ્યું છે ॥૧૬॥ પરાશરોક્ત ધર્મોચક્રીપણ ભારતમાં મોક્ષધર્મમાં
કહેલા તથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલા તથા ભગવદ્ગીતાએ કહેલા (ચક્ર-
રાત્ર શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યમાં કહેલા) પારમૈકાંતિક ધર્મો કલિયુગમાં ત્રેય-
સ્કર સમજવા ॥૧૭॥ આ ધર્મના આચરણનું ફળ કહેછે-જે માનવ શ્રુતિ-

इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुत्तमं सुखम् ॥१८॥ स पङ्क्तिधो वर्ण-
धर्मो धर्म आश्रमिणां तथा । धर्मो वर्णाश्रमाणां च गौणो नैमि-
त्तिकस्तथा ॥१९॥ साधारण इति प्रोक्ताः षोढा तद्देवेदिमि ।
लक्षणांन्यपि चैतस्य सङ्क्षेपेण वदामि ते ॥२०॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्य
यो धर्मः सम्प्रवर्तते । वर्णधर्मः स तु प्रोक्तो यथोपनयनादिकम्
॥२१॥ आश्रमं तु समाश्रित्य धर्मो यः सम्प्रवर्तते । स सत्त्वाश्रम-
धर्मो हि मिक्षादण्डादिको यथा ॥२२॥ वर्णत्वमाश्रमत्वं च योऽधि-
कृत्य प्रवर्तते । स वर्णाश्रमधर्मस्तु मौढ्यादिर्मेखला यथा ॥२३॥
यो गुणेन प्रवर्तते गुणधर्मः स उच्यते । यथा मूर्धाभिपिक्तस्य
प्रजानां परिपालनम् ॥२४॥ निमित्तमेकमाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रव-

રમૃતિએ કહેલા ધર્મનુ યથાવર્ણ યથાશ્રમ અનુધાન કરેછે તે હહ-માનુષ
લોકમા કીર્તિને પામેછે અને મરીને સર્વોત્તમ સુખને પામેછે ॥૧૮॥

તે આ ધર્મ, વર્ણધર્મ આશ્રમધર્મ વર્ણાશ્રમોક્ષયધર્મ ગુણધર્મ નૈમિત્તિક
ધર્મ સાધારણધર્મ, એવા ભેદથી તેના ભેદને બહુનારા મુનિઓએ છ
પ્રકારનો કહ્યો છે આ પદ્ધિ ધર્મનુ લક્ષણપણુ તમને અનુક્રમે સક્ષેપમા
દેવે કહ્યું ॥૧૯-૨૦॥ જે એક વિપ્રાદિ વર્ણભાવને નિમિત્ત કરીને
પ્રવર્ત્યો હોય તે વર્ણધર્મ કહ્યો છે, જેમ-‘મણ્વર્ષ મ્રાક્ષણમુપનયેત્’-‘આઠ
વર્ષના બ્રાહ્મણબાળકને ઉપવીત આપવી’ ઇત્યાદિ વિધિપ્રાપ્ત ઉપનયનાદિ
છે જે એક બ્રહ્મચાર્યાદિ આશ્રમભાવને નિમિત્ત કરીને પ્રવર્ત્યો હોય તે
આશ્રમધર્મ માન્યો છે, જેમ-લિક્ષાભેદ દડભેદાદિક અને અર્ધાધનાદિક
છે જે તે બંનેને (વર્ણ આશ્રમ) અધિકાર કરીને પ્રવર્ત્યો હોય તે વર્ણ-
શ્રમધર્મ કહ્યો છે, જેમ-મૌન્યાદિ મેખળાવિશેષ વિગેરે. જે અભિષેકાદિ
ગુણવિશેષમૂળથી પ્રવર્તતો હોય તે ગુણધર્મ માન્યો છે, જેમ-રાન્યા-
ભિષેકને પામેલા ક્ષત્રિયને પ્રલપરિપાલન અધિકાર પ્રાપ્ત થાયછે જે એક
નિમિત્તવિશેષ (વિહિતનુ અકરણ અને પ્રતિષિદ્ધનુ સેવનરૂપ)ને આશરીને
પ્રવર્ત્યો હોય તે નૈમિત્તિકધર્મ બહુવો, જેમ-પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ છે. હે
દ્વિજ ! જે ધર્મ, વર્ણભેદ કે આશ્રમભેદ કે બીજા કોઈ નિમિત્તની

તંતે । નૈમિત્તિકઃ સ વિદ્યેયઃ પ્રાયશ્ચિત્તવિધિર્યથા ॥૨૫॥ વર્ણના-
માથ્રમાણાં ચ સર્વેષાં યઃ સમો ભવેત્ । સ હિ સાધારણો ધર્મસ્ત્વ-
હિંસાદિર્યથા દ્વિજ ! ॥૨૬॥ ધર્મ આચરિતઃ શુદ્ધે દેશે સ્યાત્ફલ-
દાયકઃ । સ ઇવાશુચિદેશે તુ કૃતોઽપ્યકૃતવદ્ભવેત્ ॥૨૭॥ સ્ત્રીઃ
કૃષ્ણશ્ચરેદ્યત્ર સ્વભાવાત્તુ મહીતલે । સ પુણ્યદેશઃ કથિત આર્યાવ-
ર્તશ્ચ પુણ્યભૂઃ ॥૨૮॥ યત્ર યત્ર હરેર્મક્તા ભવેયુઃ શુદ્ધચેતસઃ । શેયઃ
સ સ પવિત્રો વૈ દેશો ધર્મક્રિયોચિતઃ ॥૨૯॥ કાયકેશૈર્ન વહુર્મિર્ન
ચૈવાર્યસ્ય રાશિમિઃ । ધર્મઃ સમ્પ્રાપ્યતે હોપ શ્રદ્ધાહીનૈઃ સુરૈરપિ
॥૩૦॥ તચ્છ્રદ્ધિઘાતૈર્નિયમેન ધર્મઃ સંવર્ધનીયઃ પુરુષૈઃ સુદેશે । ભવે-

અપેક્ષા નહિ રાખીને, સર્વ કોઇને અધિકાર કરીને સાધારણપણે 'મા
હિંસાત્સર્વાં ભૂતાન્મિ' એમ આહિંસાદિકનું વિધાન કરાયછે તે આ સામાન્ય-
ધર્મ કહ્યો છે ॥૨૨-૨૬॥

તે આ ધર્મ, શુદ્ધ દેશવિશેષમાં અનુષ્ઠાન કરતાં તરત વાંછિત ફળને
આપનારો થાય છે. એજ ધર્મ અશુદ્ધ દેશમાં અનુષ્ઠાન કરતાં તો બ્યર્થ
થઈ જાય છે ॥૨૭॥ શુદ્ધ દેશને કહે છે-જે દેશમાં ભૂતળ ઉપર કાળીયાર
ભૃગ સ્વભાવથી (પણ બળાત્ લઈ જઇને પોષણ કરેલો નહિ) વિચરતો
હોય તે પુણ્યદેશ કહ્યો છે અને આર્યાવર્ત નામનો જે દેશ તે 'પુણ્ય-
ભૂમિ' છે એમ મહર્ષિઓએ કહ્યો છે ॥૨૮॥ જે દેશમાં તો સ્વભાવથી
શુદ્ધ ચિત્તવાળાં ભગવદેકાંતિક ભક્તો રહેતા હોય તે પવિત્રતમ દેશ સર્વ
ધર્મક્રિયામાં સમુચિત માન્યો છે. (અશુદ્ધ દેશનું લક્ષણ અને શુદ્ધ-
શુદ્ધ દેશના લક્ષણનો વિસ્તાર તૃતીયપ્રકરણસ્થ ધર્મસિદ્ધિઅધ્યાયથડી
જાણવો) ॥૨૯॥ ધર્માચરણમાં શ્રદ્ધાજ એક મૂળ છે. તો તે શ્રદ્ધા વિના
આ ધર્મ દેવોપણ કૃત્રિમતાવડે કરેલા અત્યધિક કાયકલેશોએ કરીને
અને ધનના ઢગલાઓના વ્યયે કરીને નથીજ સિદ્ધ કરી શકતા. તો
શ્રદ્ધાહીન મનુષ્યો ન સિદ્ધ કરી શકે એમાં કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું નથી
॥૩૦॥ માટે આ શ્રદ્ધામૂળ ધર્મ શ્રદ્ધાળુ પુરુષોએ શ્રદ્ધાપૂર્વક નિયમથી
શુભ દેશમાં આચરણ પ્રચારણવડે સંવૃદ્ધિ પમાડવો. શ્રદ્ધાથી સંવૃદ્ધિ

ત્સહાયી પરલોક एष ध्रुवं नतु ज्ञातिधनादयोऽन्ये ॥૩૧॥ इति श्रीसत्सन्निजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे पद्धिषधर्म-लक्षणनिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—બ્રહ્મક્ષત્રિયવિદ્શૂદ્રા વર્ણાશ્ચત્વાર ફરિતાઃ । મુલ્કચાહ્નરુપાદેભ્યો વૈરાજસ્યામવન્ દ્વિજ ! ॥૧॥ તેપાં સાધારણો ધર્મશ્ચતુર્ણામપ્યુદીર્યસે । અહિંસા બ્રહ્મચર્ય ચ ત્યાગોઽસ્તેયં ક્ષમાઽઽ

પમાડેલો આ ધર્મજ પરલોકપ્રયાણમાં સહાયી થાય છે, (સહચર થઇને મુખ ઉપજલવેછે) બીજા જ્ઞાતિ ધનાદિક નથી થતા. જેને માટે પોતે આત્માનો ક્ષય કરી દીધો છે તે જ્ઞાત્યાદિકો પરલોક ગમનમાં સહાયી થતા નથી. ઉક્ષટા સ્વોપાર્જીત ધનના ખોટા વ્યયથી અધ-પાતમાં હેતુ થાયછે ॥૩૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પદ્ધિધર્મનિરૂપણનામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

અધ્યાય ૨ જ્ઞે.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શિવરામ વિપ્ર ! બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણો સર્ગના આદિભાગમાં વૈરાજપુત્રના મુખ આદિ બ્રહ્મ (સાધજ) અને પાદથકી અનુક્રમે થયા હતા. ‘બ્રાહ્મણોઽસ્ય મુલ્કમા-સીત્ત્વાહ રાજન્યઃ કૃતઃ । ઋત્વત્તદસ્ય ચદ્વૈશ્યઃ પદ્મવાં શૂદ્રોઽજાયત’ એવી શ્રુતિ છે ॥૧॥ તે આ ચાર વર્ણોના સાધારણ ધર્મો અહિંસાદિ કહ્યા છે, તેનું હવે નિરૂપણ કરું છું. તેમાં અહિંસા-કાય વાણી મનથી પ્રાણિમાત્ર-પીડનથકી નિવૃત્તિ. બ્રહ્મચર્ય-આશ્રમને અનુસારે લેવું. ત્યાગ-યથા-શક્તિ સત્પાત્રમાં દાનશીલતા. અસ્તેય-આપત્કાળમાં પણ ચોરી ન કરવી. ક્ષમા-પર અપકારિઓવિષેપણ તેના અપરાધોની પરિગણના ન કરવી. આર્જવ-મન વાણી કાયની એકરૂપતા. સંતોષ-યથાલબ્ધ અનાદિ-કર્મમાં અલંબુદ્ધિ. બ્રહ્મવિત્તેષવા-બ્રહ્મવિશ્વઘટવાચ્ય લગવડેકાંતિક ભક્તોની

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સામાન્યધર્મોનું નિરૂપણ કરવાપૂર્વક ચાર વર્ણોના ધર્મભેદો અને વૃત્તિભેદોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ર્જવમ્ ॥૨॥ સન્તોષો બ્રહ્મવિત્તેવા ગ્રામ્યેચ્છાપરિવર્જનમ્ । શૌચં
તપો દયા સત્યં તિતિક્ષા ચ શમો દમઃ ॥૩॥ યુક્તાયુક્તવિવેકશ્ચ
જન્મમૃત્યુસમીક્ષણમ્ । સર્વદા પાપમીલત્વં કુસક્લપરિવર્જનમ્ ॥૪॥
અઘ્રાઘાદેઃ સંવિભાગો ભૂતેભ્યશ્ચ યથોચિતમ્ । તેષ્વાત્મદેવતાલુ-
દ્ધિર્મનુષ્યેષુ વિશેષતઃ ॥૫॥ કથાયાઃ ધ્વજનં નિત્યં કીર્તનં સ્મરણં
હરેઃ । સેવેજ્યાવનતિર્દાસ્યં સત્યં ચાત્મસમર્પણમ્ ॥૬॥ એવ સાધા-
રણો ધર્મઃ સર્વેષાં સુલ્લદાયકઃ । કથિતોઽથ વિશેષાંસ્તે તેષાં
ધર્માન્વદામ્યહમ્ ॥૭॥ શમો દમસ્તપઃ શૌચં સન્તોષઃ ક્ષાન્નિરાર્જ-

વિનયધી યથાયોગ્ય શુશ્રૂષા કરવી. વિવેક વિરાગવડે ધીમેધીમે માયિક
સુખાસક્તિનો પરિત્યાગ. (ધર્મવિરૂદ્ધ કામનો પરિત્યાગ) શૌચ-મન વાણી
કાયની શુદ્ધિ અથવા બાહ્ય આલેખંતર બે પ્રકારનું. તપ-યથાર્થ યથા-
શ્રમ વિહિતલોગસંક્રોચરૂપ તપશ્ચર્યા. દયા-પરદુઃખની અસહિષ્ણુતા.
સત્ય-સ્વપરદ્રોહવર્જિત યથાર્થભાષણ. તિતિક્ષા-આરબ્ધલોભ્ય શીતોષ્ણાદિ
દુઃકની સહનશીલતા. શમદમ-બાહ્ય આલેખંતર ધ્વન્દ્રિયોનો નિગ્રહ.
યુક્તાયુક્તવિવેક-સ્વધર્માનુગુણ સદસદ્વિવેચનશીલતા. જન્મમૃત્યુસ-
મીક્ષણ-પોતપોતાના કર્મને અનુસારે જન્મમરણચક્રનું અવર્જનીયપ-
ણાનું ચિંતન. તેથીજ સર્વદા પાપકર્મોથકી ભયશીલપણું. માટેજ દુઃસ-
ગનો પરિત્યાગ. પ્રાણિઓને યથાયોગ્ય અઘ્રાદિકનો વિભાગ કરી આપવો.
સર્વત્ર ભૂતમાં પોતાની અંતર્યામીદેવતાની અંતર્યામિપણાની મતિ રાખવી.
(આ મતિ સર્વત્ર અદ્વેષને સંપાદનારી છે) તેમાં પણ મનુષ્યોવિષે વિશે-
ષપણે આત્મદેવતાશુદ્ધિ કરવી. ભગવાન વાસુદેવમાં શ્રવણ કીર્તન સ્મર-
ણાદિ નવલક્ષણવાળી ભક્તિ નિત્ય કરવી. તે આ સાધારણ ધર્મો સર્વ
જનોને સુખ આપનારા કહ્યા છે. હવે હું તે વિગ્રાહિ સર્વ વર્ણના વિશેષ-
ધર્મોનું નિરૂપણ કરું છું ॥૨-૭॥

તેમાં પ્રથમ વિગ્રના વિશેષધર્મોને કહ્યું—શમ દમ તપ શૌચ
સંતોષ શાંતિ આર્જવ તથા અહિંસયજ્ઞ-સાર્વિક યાગ. અમાત્સર્ય-પરોત્ક-
ર્ષનું અસહન તે મત્સર કહેવાય તેણે રહિતપણું મૈત્રી-સર્વ ભૂતોમાં. કુર્વા-

વમ્ । અહિંસ્યજ્ઞોઽમાત્સર્યં મૈત્રી સત્યં ધૃતિર્દયા ॥૮॥ ધર્મોઽન-
સૂયા દાનં ચ હર્યર્ચા માર્દવં ત્રપા । જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિત્યં સ્વાધ્યાયઃ
સમદષ્ટિતા ॥૯॥ ચતુર્વિંશતિસહ્યાકા ગ્રાહણસ્ય મયોદિતાઃ ।
ગુણાઃ સ્વાભાવિકા હોતે સર્વાભીષ્ટફલપ્રદાઃ ॥૧૦॥ શૌર્યં ધૈર્યં ચ
વીર્યં ચ તિતિક્ષા તેજઃ ઉદયમઃ । ઔદાર્યં સ્થૈર્યમુત્સાહો માન આત્મ-
જયસ્તથા ॥૧૧॥ ગ્રહણ્યત્વં તથૈશ્વર્યં રક્ષણં ચારિણિગ્રહઃ । દક્ષત્વં
ચ પ્રસાદશ્ચ સદ્ગામેષ્વપલાયનમ્ ॥૧૨॥ શસ્ત્રવાહનયોઃ પ્રીતિર્દાનં

દન્યન્ન વા કુર્યાન્મૈત્રો ગ્રાહણ ઉચ્યતે' એમ મનુએ કહ્યું છે. સત્ય ધૃતિ-
આપતકાળમાંપણ અનાકુળતા. દયા ધર્મ-વર્ણપ્રાપ્ત આચાર. અનસૂયા-
અન્યગુણોમાં દોષારોપ તે અસૂયા કહેવાય, તેણે રહિતપણુ. દાન હરિ-
પૂજા. માર્દવ-ચિત્તની અકલિનતા. ત્રપા-અકાર્યમાં લગ્ન સ્વાધ્યાય-
વેદાધ્યયન. જ્ઞાન-શાસ્ત્રાધ્યયનજન્ય. વિજ્ઞાન-ઉપનિષત્સંબન્ધિ પાંડિત્ય-
રૂપ સમદર્શિપણુ. આસ્તિકપણુ. તે આ ઓવીશ ગુણો ગ્રાહણના
સ્વાભાવિક-પ્રકૃતિનિયત મેં માન્યા છે. આ ગુણો 'સર્વને અભીષ્ટ ફળ
આપનારા છે. યદ્યપિ શમ દમ તપ શૌચ સંતોષાદિ કેટલાક ગુણો સાધા-
રણધર્મોમાં ગણ્યા છે તથાપિ 'આ ગુણો ગ્રાહણના સ્વાભાવિક છે' એવા
વિશેષને અનુસરીને આ અસાધારણ ધર્મોમાં ગણ્યા છે. શમ દમાદિ
ગુણો ગ્રાહણને સ્વાભાવિક-પ્રકૃતિથીજ પ્રાપ્ત છે ॥૮-૧૦॥ હવે ક્ષત્રિ-
યના વિશેષ ધર્મોને કહેછે-શૌર્ય-મહાશત્રુસંન્યમા નિર્ભયપણે પ્રવેશ-
શીલતા. ધૈર્ય-મધ્યે અતરામ આવી પડે તોપણુ આરબેલા કાર્યનો પરિ-
ત્યાગ ન કરવો વીર્ય-પ્રભાવ તિતિક્ષા-કઠોરશસ્ત્રપ્રહારાદિકની સહનશી-
લતા. તેજ-પરને પરાલભ કરવાનું સામર્થ્ય. ઉદયમ-પરપરાજયાર્થે ઉદ્યોગ.
ઔદાર્ય-ઉદારચિત્તપણું. સ્થૈર્ય-અનાકુળ સ્વભાવપણું. ઉત્સાહ-સંગ્રામ
કરવામાં ચિત્તવિષે સમુદ્ધાસ. માન-પરકૃત પરાલભાદિકના નહિ સહનમાં
ઉપયોગી ચિત્તની ઉન્નતતા. આત્મજય-જીતમનપણું. અક્ષયત્વ-ગ્રાહણ-
હિતૈકપરતા. અશ્વર્ય-ધૈર્યરભાવ. રક્ષણ-પ્રભુપરિરક્ષણ અરિનિગ્રહ-શત્રુ-
નિગ્રહશીલતા. દક્ષત્વ-ક્રિયાસિદ્ધિનું સામર્થ્ય. પ્રસાદ-આશ્રિતોઉપર

દ્રવ્યમદે રુચિઃ । બ્રાહ્મણાભ્યર્ચનં નિત્યં વાસુદેવાર્ચનં તથા ॥૧૩॥
 પ્રજાનાં પુત્રવદ્રક્ષા શરણાગતપાલનમ્ । ક્ષત્રિયસ્ય ગુણા દ્યોતે
 પ્રોક્તાઃ સ્વાભાવિકા મયા ॥૧૪॥ આસ્તિક્યં ચોદ્યમો નિત્યમદમ્મો
 બ્રહ્મસેવનમ્ । પોષણં ચ ત્રિવર્ગસ્ય ભક્તિશ્ચ ગુરુદેવયોઃ ॥૧૫॥
 કૃષિર્ગૌરક્ષણરુચિર્દાનનિષ્ઠા ચ દક્ષતા । સ્વાભાવિકા ગુણા દ્યોતે
 વૈશ્યસ્ય પરિકીર્તિતાઃ ॥૧૬॥ શુશ્રૂષણં દ્વિજગવાં દેવાનાં ચાપ્યમા-
 યયા । તપ્ત લબ્ધેન સન્તોષઃ શૂદ્રપ્રકૃતયસ્તિવમાઃ ॥૧૭॥ બ્રાહ્મણ-
 ક્ષત્રિયવિશક્ત્રયઃ પ્રોક્તા દ્વિજાતયઃ । ઇકજાતિર્મતઃ શૂદ્ર ઉપનીતેર-
 ભાવતઃ ॥૧૮॥ આદ્યં તુ સત્કુલે જન્મ તેષાં પ્રોક્તં તતઃ પરમ્ ।

પ્રસાદૈકસ્વભાવતા. સંચામમાં પોતાના મરણનો નિશ્ચય થાય તોપણ તે
 થકી નહિ નિવૃત્ત થવું. શસ્ત્રવાહનાદિકમાં પ્રીતિ. દાનપરાયણતા. બહુ
 દ્રવ્યવ્યયસાધ્ય યાગમાં રૂચિ. (ધનનો યાગમાંજ ઉપયોગ કરવો) બ્રાહ્મ-
 ણોનું સમર્થન. વાસુદેવનું સમર્થન. પ્રભુઓનું પુત્રની ઘેઠ પરિરક્ષણ. શર-
 ણાગતોનું પરિપાળન. તે આ છવીશ ક્ષત્રિયના સ્વાભાવિક ગુણો મેં કહ્યા
 ॥૧૨-૧૪॥ હવે વૈશ્યના વિશેષ ધર્મોને કહેછે-વેદ અને વૈદિક ધર્મમાં
 આસ્તિકતા. ન્યાયથી પ્રતિદિન અર્થાર્જનમાં સમુદ્યોગ. નિષ્કપટતા. બ્રાહ્મ-
 ણસેવન. ધર્મ અર્થ કામનું પોષણ. ગુરુ તથા દેવમાં ભક્તિ. કૃષિ કરવી.
 ગૌરક્ષણમાં અભિરૂચિ. દાનમાં નિષ્ઠા. દક્ષતા-વાણિજ્યાદિક્રિયામાં પ્રાવીણ્ય.
 આ અગીઆર વૈશ્યના સ્વાભાવિક ગુણો કહ્યા છે ॥૧૫-૧૬॥ શૂદ્રના
 વિશેષ ધર્મોને કહેછે-શ્રીકૃષ્ણાદિ દેવમંદિરો, દિવ્ય-ત્રૈવલ્લિક જનો અને
 ગાયોની નિષ્કપટભાવથી સેવા કરવી. તે સેવા કરવાથી પ્રાપ્ત થએલા અન્ન-
 ધનાદિકથી સંતોષ રાખવો. આ શૂદ્રના સ્વાભાવિક ધર્મો કહ્યા છે ॥૧૭॥
 બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ ત્રણ દિલ્લતિસંસિત બણવા. શૂદ્રતો
 એકલતિ (દેવળ શુદ્ધ માતા પિતાથકી જન્મભાગી) બણવો, કેમકે
 તેમને દિલ્લતિપણને પમાડનારા ઉપનયનસંસ્કારનો અભાવ છે. 'શૂદ્ર-
 શત્રુયો વર્ણ ઇકજાતિઃ' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૮॥ દ્વિજાતિશબ્દની નિરૂપિ-
 કહેછે-ઉપનયન સંસ્કારથીજ દ્વિતીય જન્મ માન્યું છે, તે બ્રાહ્મણાદિ ત્રણનું

સંસ્કારૈવૈદિકૈશ્ચાન્યત્તેન પ્રોક્તા દ્વિજા इति ॥૧૯॥ ગર્ભાધાનં પુંસવનં
સીમન્તો જાતકર્મ ચ । નામક્રિયા નિષ્ક્રમોઽન્નપ્રાશનં ચૌલકર્મ
ચ ॥૨૦॥ કર્ણવેધો વ્રતાદેશો વેદારમ્ભક્રિયાવિધિઃ । કેશાન્તઃ સ્ના-
નમુદ્ગાહો વિવાહાગ્નિપરિગ્રહઃ ॥૨૧॥ ત્રેતાગ્નિસદ્ગ્રહશ્ચેતિ સંસ્કારાઃ
પોહશ સ્મૃતાઃ । બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશાં વેદમન્ત્રૈરુદીરિતાઃ ॥૨૨॥
નવૈતાઃ કર્ણવેધાન્તા મન્ત્રવર્જં ક્રિયાઃ સ્ત્રિયાઃ । વિવાહો મન્ત્રત-

વિશુદ્ધ માતાપિતાથકી જે જન્મ તે પ્રથમ જન્મ કહ્યું છે. તે પછી
વૈદિક યૌગ ઉપનયનાદિ સંસ્કારોવડે દ્વિતીય જન્મ કહ્યું છે. આવા જે
વાર જન્મહેતુને લીધે તેઓ 'દ્વિજ' એમ કહેવાય છે. 'માતૃયદમે જાયન્તે
દ્વિતીયં મૌક્ષીયન્ધનાત્ । બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિશક્તસાદેતે દ્વિજાઃ સ્મૃતાઃ ॥'
એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૧૯॥ હવે સંસ્કારોનું નિરૂપણ કરેછે-તેમાં
ગર્ભાધાન પુંસવન અને સીમંત આ ત્રણ ક્ષેત્રસંસ્કાર છે. જાતકર્માદિ
જન્મેલા બાળનો સંસ્કાર છે. નામક્રિયા-પુત્રનું નામકરણ. નિષ્ક્રમણ-
ચોથે માસે કરવાનું હુમારનું ગૃહથકી બહાર કાઢવા નિમિત્તનું કર્મ. અન્ન-
પ્રાશન-છઠે માસે કરવાનું બાળકને પ્રથમ અન્ન ખવડાવવા નિમિત્તનું કર્મ.
યૌગકર્મ-જન્મથી ત્રીજે વર્ષે કે પ્રથમ વર્ષે કરવાનું બાલકના પ્રથમ કેશ
ઉતારવા નિમિત્તનું કર્મ. કર્ણવેધ-બાળકના પ્રથમ કાન વીંધાવવા નિમિત્તનું
કર્મ. વ્રતાદેશ-ઉપનયનસંસ્કાર. વેદારંભક્રિયાવિધિ-'શ્રાવણ્યાં પ્રોહ્યવ્યાં
વા ઉપાકૃત્ય યથાવિધિ । યુક્તચ્છન્દાંસ્વધીયીત માસાન્વિપ્રોઽર્ધપશ્ચમાન્ ॥'
એરીતે સ્મૃતિએ કહેલો સ્વાધ્યાયસંસ્કાર. કેશાન્ત-વેદજાતની સમાપ્તિના
અંગપણે કરવાનું કેશવાપન નામનું કર્મ. સ્નાન-વ્રતસમાવર્તનસંસ્કાર.
ઉદ્ગાહ-પત્નીપરિગ્રહરૂપ વિવાહસંસ્કાર. વિવાહાગ્નિપરિગ્રહ-અગ્ન્યાધાન
નામનું કર્મ. ત્રેતાગ્નિસંગ્રહ-અગ્નિહોત્ર નામનું કર્મ. આ રીતે આ સોળ
સંસ્કારો કલા છે. તે આ સંસ્કારો ગ્રાહ્યણ ક્ષત્રિય વૈશ્યોને વૈદિક મન્ત્રોવડે
કરવાના જાણવા ॥૨૦-૨૨॥ તેમાં ત્રણ વર્ણની સ્ત્રીઓનો એક વિવાહ
સંસ્કાર વૈદિક મન્ત્રોવડે કરવાનો જાણવો. બીજા કર્ણવેધસંસ્કારપર્યંતના
ગર્ભાધાનાદિ નવ સંસ્કારો વેદમન્ત્રોચ્ચારણે વર્ણીત કરવા. શુદ્ધને તો વિવાહ

સ્તસ્યાઃ શૂદ્રસ્યામન્ત્રતો દશ ॥૨૩॥ સચ્છૂદ્રસ્ય દશ પ્રોક્તાઃ
 સંસ્કારા મન્ત્રવર્જિતાઃ । અસચ્છૂદ્રસ્ય તુ વ્રહ્મન્ ! વિવાહો હ્યેક
 ઈરિતઃ ॥૨૪॥ શૂદ્રો વર્ણશ્રતુર્યોઽપિ વર્ણત્વાદ્ધર્મમર્દતિ । વેદમ-
 ન્ત્રસ્વધાસ્વાહાવપદ્ધત્કારાદિભિર્વિના ॥૨૫॥ યજ્ઞદાનાદિકં મન્ત્રેઃ
 પૌરાણૈર્બ્રાહ્મણેરિતૈઃ । કુર્યાચ્ચ ઋણુયાદિપ્રાત્સપુરાણં સ ભારતમ્
 ॥૨૬॥ યુગાન્તરે તુ નારીણામસીન્મૌક્ષીનિવન્ધનમ્ । અધ્યાપનં ચ
 વેદાનાં સાવિત્રીવાચનં તથા ॥૨૭॥ તત્રાપિ વ્રહ્મવાદિન્યઃ સઘોવ-
 ધ્વશ્ચ સુવ્રત ! । યમ્ભૂવુદ્ધિવિધા યોષા દ્વિજાનાં તીક્ષ્ણબુદ્ધયઃ ॥૨૮॥

મુધીના દશેય સંસ્કારો વેદમન્ત્રોચ્ચારણે વર્ણતત્ત્વ (પૌરાણિક મન્ત્રોવડે)
 કરવાના બાણવા. સત્ અસત્ એવા ભેદથી શૂદ્ર એ પ્રકારના છે, તેથી તેમનો
 તેમાં ભેદ કહે છે-હે વ્રહ્મન્ ! તેમાં પણ સચ્છૂદ્રને ગર્ભાધાનને આરંભીને
 વિવાહમુધીના દશ સંસ્કારો (ઉપનયનાદિ રહિત) મંત્રવર્ણત કહ્યા છે.
 અસચ્છૂદ્રને તો વિવાહ એકળ સંસ્કાર કરવાનો કહ્યો છે. ‘વિશુદ્ધાન્વય-
 સજ્ઞાતો નિષ્ક્રો મધમાંસતઃ । દ્વિજમષ્ટો યગિષ્ઠૃષ્ઠિઃ સચ્છૂદ્રઃ સ પ્રક્ષીલ્યંતે ॥’
 આ સ્મૃતિએ કહેલા લક્ષણવાળા સચ્છૂદ્રો સમજવા. અને તેથીથી
 વિપરીત અસચ્છૂદ્રો સમજવા, એરીતે સત્ અસત્ શૂદ્રનું લક્ષણ બાણવું
 ॥૨૩-૨૪॥ તેમાં ચતુર્થવર્ણ શૂદ્રપણ વર્ણપણે સંભવિત હોવાથી દ્વિજની
 પેઠ આ પણ ધર્મકર્મને યોગ્ય છે. માટે હિજ સર્વ સંસ્કારને અને ધર્મને
 વૈદિકમંત્રો વિના અને સ્વાહા સ્વધાદિક વિના દેવપિતૃતર્પણને યોગ્ય
 છે ॥૨૫॥ પુરાણપ્રોક્ત વિપ્રોચ્ચારિત મંત્રોવડે યજ્ઞદાનાદિક ધર્મકાર્યને
 પણ કરવાને તે લાયક છે. તથા ઐયોર્થી તે શૂદ્ર વિપ્રથી ભારત અને
 પુરાણને સાંભળવાને યોગ્ય છે, (અધિકારી છે) ‘વેદશ્રુતૌ નાધિકારઃ
 ષચ્છૂદ્રસ્ય વિષતે । પુરાણશ્રવણે ત્વક્ષિ દેવબ્રાહ્મણસન્નિધૌ ॥’ એમ
 સ્કાંદમાં કહ્યું છે ॥૨૬॥ સ્ત્રીયોને યુગભેદથી સંસ્કારમાં વૈષમ્ય હતું. તે
 એવી રીતે કે-પૂર્વે ત્રેતાદિ યુગમાં દ્વિલતીય સ્ત્રીયોને પણ ઉપનયન-
 સંસ્કાર વેદાધ્યયન ગાયત્રીપાઠનાદિક ચર્ચ હતું. હે સુવ્રત ! તે યુગાંત-
 રમાં પણ ત્રૈવર્ણિકોની તીક્ષ્ણબુદ્ધિવાળી વ્રહ્મવાદિની તથા સઘોવધ્ એવી

તત્રાધાનાં વ્રતસ્થાનામાસીદશીન્ધનં સદા । સ્વગૃહે મૈક્ષચર્યા ચ
બ્રહ્મચર્યે તથાઽપ્થા ॥૨૯॥ અન્યાસાં તૂપનયનાદિવાહોઽમૂચ
યોપિતામ્ । ઇતત્કલૌ નિપિદ્ધં ચૈયોપિતાં બુદ્ધિજાલ્યતઃ ॥૩૦॥
અધ્યાપનં યાજનં ચ વિશુદ્ધાચ્ચ પ્રતિગ્રહઃ । જીવિકાવૃત્તયસ્તિસ્ત્રો
બ્રાહ્મણસ્ય પ્રકીર્તિતાઃ ॥૩૧॥ પ્રતિગ્રહં મન્યમાનસ્તપસ્તેજોયશોનુ-
દમ્ । અન્યાભ્યામેવ જીવેત્સ શિલૈર્વા દોષદૃક્ તયોઃ ॥૩૨॥ ચતુ-

એ પ્રકારની સ્ત્રિયો હતી. (એ પ્રકારનો આશ્રમભેદ પણ હતો) તે બન્નેને
મધ્યે પ્રથમની મહાવ્રતનિષ્ઠ બ્રહ્મવાદિની નારીઓને નૈષ્ઠિકોની પેઠે અશ્મી-
ધન સદા યાવજીવં હતું અને લૈક્ષ્યચર્યાદિ નિયમ પોતાના પિત્રાદિ સંબ-
ન્ધિજનના ગૃહે હતો તથા અપ્થા પુરૂષપરિત્યાગરૂપ બ્રહ્મચર્યવ્રત હતું.
બીજી જે સઘોવધૂ નામની નારીઓ હતી તેમને તો વૈરાગ્યના અભાવને
લીધે યજ્ઞોપવીત સસ્કાર થયા પછી વિવાહ થતો હતો. આ આશ્રમભેદ
અને ઉપનયન અધ્યયનાદિક કળિયુગમાં નારીઓની જડબુદ્ધિને લીધે
પ્રતિબંધ કર્યું છે ॥૨૭-૩૦॥

હવે બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણોની જીવિકાવૃત્તિ કહેતાં પ્રથમ બ્રાહ્મણની વૃત્તિને
કહે છે-અધ્યયન અધ્યાપન યજન યાજન દાન પ્રતિગ્રહ આ છ ધર્મો-
મધ્યે યાજન-યજ્ઞ કરાવવો, અધ્યાપન-વેદાદિ વિદ્યા શાસ્ત્રાવવી અને સ્વધર્મ-
નિષ્ઠથકી પ્રતિગ્રહ કરવો આ ત્રણ ધર્મો વિપ્રની વૃત્તિઓ (જીવિકા) છે.
(જીવન તો અર્વાતર-આનુષંગિક છે, એની ધર્મતાજ મુખ્ય છે) ‘હ્યયા-
ચ્યયનદાનાનિ સર્વેષાં ચ દિવ્યજન્મનામ્ । પ્રતિગ્રહોઽધ્યાપનં ચ બ્રાહ્મણસ્યેવ
યાજનમ્’ એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે. ‘યજ્ઞાં તુ કર્મણામસ્ય વ્રીણિ કર્માણિ
જીવિકા । યાજનાધ્યાપને ચૈવ વિશુદ્ધાચ્ચ પ્રતિગ્રહઃ ॥’ એમ મનુસ્મૃતિમાં
કહ્યું છે ॥૩૨॥ તેમાં પણ વિપ્ર ‘જે પ્રતિગ્રહ છે તે તપ તેજ અને યશને નાશ
કરનારો છે’ એમ જો માનતો હોય તો યાજન અધ્યાપનવડેજ જીવિકા
કરે. તે બન્નેમાં પણ દોષપ્રસંગને દેખતો ઉત્તમ વિપ્ર શિવ-ધણીએ ક્ષેત્રમાં
પડી મુકેલાં છુટાં છુટાં કંદીયાં વીણી લાવવાવડે જીવિકા કરે ॥૩૨॥ તથા
આ વિપ્રને દેહનિર્વાહનિમિત્તે મુખ્યગૌણબેદથી પ્રકારાંતરે બીજી પણ

વિંધા તથાસ્યાન્યા જીવિકાવૃત્તિરુચ્યતે । મુરયાનુકલ્પમેદેન દેહ-
નિર્વાહહેતુના ॥૩૩॥ વાર્તા વિચિત્રાઃ શાલીનં યાયાવરશિલોન્ઠ-
નમ્ । વિપ્રવૃત્તિશ્ચતુર્ધેયં શ્રેયસી ચોત્તરોત્તરા ॥૩૪॥ શસ્ત્રાજીવ્યં
ક્ષિતે રક્ષા પરસૈન્યસ્ય નિર્જયઃ । રાજ્યં ચ નીત્યા સહિતં ક્ષત્ર-
સ્યોક્તા હિ જીવિકા ॥૩૫॥ કૃષિવાણિજ્યગોરક્ષાઃ કુસીદં ચ તુરી-
યકમ્ । વાર્તા વૃત્તિશ્ચતુર્ધેત્યં વૈદ્યસ્યોક્તા ચ જીવિકા ॥૩૬॥
સેવનં બ્રાહ્મણાદીનાં નિદશ્વઃ ક્રયવિક્રયૌ । શૂદ્રસ્યેતિ સ્મૃતિપ્રોક્તા
જીવિકાઽસ્તિ દ્વિજોત્તમ ! ॥૩૭॥ લવણં મધુ તૈલં ચ દધિ તનં

આર પ્રકારની વૃત્તિ મહર્ષિઓએ ઉપદેશ કરી છે ॥૩૩॥ તેને કહે છે-
વિચિત્રવાર્તા-નહિનિપિદ્ધ કૃષિકર્મ વાણિજ્યાદિરૂપા, શાલીન-યાચના કર્યા
વિના પ્રાપ્ત થએલું, યાયાવર-પ્રતિદિન યાચનાથી મળેલું અને શિલો-
ન્ઠન. તેમાં શિલનું વ્યાખ્યાન કર્યું છે. ઉન્ઠન-હાટ આદિકર્મમાં પડેલા
કણ વીંણી લાવવા તે, આ બન્ને મળીને એક વૃત્તિ બનેલી. આ વાર્તાદિરૂપા
આર પ્રકારની વિપ્રવૃત્તિ ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ માની છે. વાર્તાની અપેક્ષાએ
શાલીન, શાલીનની અપેક્ષાએ યાયાવર, યાયાવરની અપેક્ષાએ શિલોન્ઠન
વૃત્તિ ઉત્તમ છે. (તેમાં કૃષિ વાણિજ્ય તો આપત્કાળમાં બનેલી) ॥૩૪॥
હવે ક્ષત્રિયવૃત્તિને કહે છે-શસ્ત્ર અત્રના ધારણથી આજીવન, પૃથ્વીનું પરિ-
પાળન, શત્રુસૈન્યનો પરાજય અને નીતિથી મળેલું રાજ્ય, આ ક્ષત્રજાતિની
જીવિકા કહી છે. ‘શસ્ત્રાસ્ત્રમૃત્વં ક્ષત્રસ્ય’ એવી મનુસ્મૃતિ છે. ‘પ્રધાનં
ક્ષત્રિયે કર્મ પ્રજાનાં પરિપાલનમ્’ એવી યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ છે ॥૩૫॥ હવે
વૈદ્યવૃત્તિને કહે છે-કૃષિ-વૃદ્ધપરાશરસ્મૃતિમાં કહેલી રીતીને અનુસારે
ખેતી કરવી, વાણિજ્ય-લાભાર્થે નહિ નિપિદ્ધ પદાર્થના ક્રયવિક્રયરૂપ આપાર
કરવો, ગોરક્ષા-ગવાદિ પશુઓનું પાળન કરવું અને ચોરું કુસીદ-વૃદ્ધિમાટે
દ્રવ્યપ્રયોગ કરવો, (વ્યાજવલો) આ આર પ્રકારની વાર્તા વૈદ્યની જીવિકા
વૃત્તિ કહી છે. ‘કુસીદં કૃષિવાણિજ્યં પશુપાલ્યં વિશ્વઃ સ્મૃતમ્’ એમ યાજ્ઞ-
વલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૩૬॥ હવે શૂદ્રવૃત્તિને કહે છે-હે દ્વિજોત્તમ ! બ્રાહ્મણાદિ
દ્વિજાતિઓની નિષ્કપટપણે સેવા કરવી, ક્રયવિક્રય-વાણિજ્ય કરવું, આવી

ધૃતં પયઃ । વિક્રીણીયાન્હૃદ્વ્રજાતિર્ન દોષસ્તસ્ય વિચતે ॥૩૮॥
 વિક્રયો મધમાંસાદેરમહ્યસ્ય ચ મક્ષણમ્ । અગમ્યાગામિતા ચૌર્યં
 શૂદ્રાણાં પાતહેતવઃ ॥૩૯॥ इत्येते द्विजवर ! कीर्तिता मया ते
 वर्णानां निगममता वृषाश्चतुर्णाम् । वक्ष्यामि क्रममनुसृत्य वेद-
 गीतं सर्वोस्तान् परमहितानथाश्रमाणाम् ॥४०॥ इति श्रीसत्सङ्गिजी
 वने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्यमપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ચાતુર્વર્ણ્યધર્મનિરૂપણનામા
 દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—બ્રહ્મચર્યં ચ ગાર્હસ્થ્યં વાનપ્રસ્થશ્ચ સન્મતે ! ।
 સંન્યાસ इति चत्वार आश्रमाः परिकीर्तिताः ॥१॥ त्रैवर्णिकस्य

સ્મૃતિપ્રોક્ત શુદ્ધની જીવિકા છે ॥૩૭॥ લવણ મધ તેલ દહી છાશ ઘી
 દુધ આદિકને શુદ્ધભૂતિ વેચે, તેથી તેને દોષ નથી. મધમાંસાદિકનો વિક્રય
 કરવો, અલક્ષ્ય ડુંગળી લસણ આદિકનું લક્ષણ કરવું, અગમ્યા-પરાંગનાનું
 ગમન કરવું, ચોરી કરવી, આ દોષોજ શુદ્ધને પાતિલકારક છે. માટે તેમણે
 તેનું આચરણ નજ કરવું ॥૩૮-૩૯॥ હે વિપ્રવર ! આ પ્રકારે ચારેય વર્ણના
 આ ધર્મભેદો યથાશાસ્ત્ર મેં તમને કહ્યા હવે વેદોક્ત અનુક્રમને અનુસરીને
 પરમ હિતને કરનારા ચાર આશ્રમોના સર્વ ધર્મો તમને કહું છું તેને એકાગ્ર
 મનથી સાલજો ॥૪૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમમકરણે ધર્મો-
 પદેશે ચાતુર્વર્ણ્યધર્મનિરૂપણનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥૨॥

અધ્યાય ૩ જો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે સન્મતે ! બ્રહ્મચર્ય ગાર્હસ્થ્ય વાન-
 પ્રસ્થ અને સંન્યાસ આ ચાર આશ્રમો કહ્યા છે ॥૧॥ ત્રૈવર્ણિક (બ્રાહ્મણ
 ક્ષત્રિય વૈશ્ય) ને બ્રહ્મચર્ય ગાર્હસ્થ્ય વાનપ્રસ્થ સંન્યાસરૂપ ચાર આશ્રમો
 યથાધિકાર ધારવાના કહ્યા છે. જેતો અધ્યયનના અગ્રણ્ય બ્રહ્મચર્ય છે તેની
 આશ્રમોમાં ગણના નથી, કિંતુ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યની છે. શંકા-છાદોચ્ચમાં

૧ આ અધ્યાયમાં લખવાને આશ્રમધર્મોનું નિરૂપણ કરતા પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમ
 ધર્મનું નિરૂપણ વિસ્તારથી કર્યું છે

ચત્વાર આશ્રમા વિદિતા इमे । तुरीयमाश्रमं केचिन्नेच्छन्ति क्षत्र-

‘પ્રયો ધર્મસ્કન્ધાઃ-ચક્ષોઽપ્યયનં દાનમિતિ પ્રથમઃ, તપ એવ દ્વિતીયઃ, મહાચાર્યાચાર્યકુલવાસી તૃતીયઃ, અત્યન્તમાત્માનમાચાર્યકુલેઽવસાદયન્ સર્વે एते पुण्यलोका भवन्ति” એમ ધર્મના સ્કન્ધ-વિભાગભૂત આશ્રમોનું ત્રણપણું કહ્યું છે? સમાધાન-તો તેમ નથી, ‘મહાસંસ્યોઽમૃતાત્વમેતિ’ આ શ્રુતિએ સંન્યાસનામનો ચોથો આશ્રમ જે પુણ્યલોકપ્રદ છે તે ત્રણ ધર્મ-સ્કન્ધોથડી લિખી જ્ઞાનેકાંત છે, તે અનુપદ્દન કહ્યો છે. શંકા-ત્યારે તે ધર્મ-સ્કન્ધ નહિ કહેવાય? તો તે સત્ય છે, ધર્મથડી જે અન્ય છે અને અધર્મ-થડી જે અન્ય છે તે પરંબ્રહ્મમાં નિષ્ઠાવાળા જે છે તેજ તે આશ્રમમાં વર્તે છે, તો આ જ્ઞાનસ્કન્ધ છે. વસ્તુતાએ તો તપશબ્દથી તપ જેમાં પ્રધાન છે એવા સંન્યાસનો પણ સંગ્રહ થઈ શકે છે, તો ચાર આશ્રમો કહેવામાં કશો વિરોધ નથી. વળી સ્મૃતિકારો ચાર આશ્રમને કહેછે, તો શ્રુત્યર્થમાં કશી વિપ્રતિપત્તિ (સંશય) નથી. કેટલાક મહર્ષિઓ ચતુર્થાશ્રમ (સંન્યાસ) ક્ષત્રિય વૈશ્ય માટે ઈચ્છતા નથી (એમાં ક્ષત્રિય વૈશ્યને અધિકાર નથી) જ્ઞાન સ્વભાવજન્ય હોવાથી તે ટલી શકતું નથી એમ તેઓનું માનવું છે, આ યુક્ત છે, તીવ્રવૈરાગ્યની દૃઢતા પ્રશમૈકસ્વભાવવાળી હોવાથી તે જ્ઞાન પ્રકૃતિને વિરૂદ્ધ છે, માટે કદાચિત્ આરૂઢપાતિત્ય આવી પડે, (ક્ષત્રિય આશ્રમમાંથી પતિત થાય) માટેજ ગીતામાં અર્જુનપ્રતિ ભગવાને કર્મયોગમાંજ અધિકાર કહ્યો અને ‘પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિયોદ્યતિ’ એમ કહ્યું. ‘इमं विवस्वने योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् । विवस्वान् मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽप्रवीत् ॥ एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।’ આ વચનથી મુમુક્ષામાં પણ આ કર્મ-યોગનોજ રાજર્ષિઓએ સંપ્રદાયપરંપરાથી સમાશ્રય કર્યો છે એમ જણાય છે. વૈશ્યને માટે-પણ એમજ જાણી લેવું. આવા હેતુથી ક્ષત્રિય વૈશ્યમાટે સંન્યાસનો નિષેધ કરેલો જાણવો. અથવા ‘મહાચર્યં સમાપ્ય ગૃહી ભૂવા વાનપ્રસ્થાધ્રમમેત્યૈ વૈરાગ્યામાવેઽપ્યાશ્રમક્રમાનુસારેણ યઃ સદ્યસ્યતિ સ કર્મ-સદ્યાસી’ આ નારદપરિત્રાજકોપનિષદમાં કહેલા સંન્યાસવિશેષમાં ક્ષત્રિય વૈશ્યને અધિકાર અને ‘यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रमजेत्’ આ શ્રુતિએ કહેલા,

વૈશ્યયોઃ ॥૨॥ કીર્ત્યમાનાન્મયા તત્ર દ્વિજાતીનાં યથોચિતમ્ ।
 બ્રહ્મચર્યાશ્રમસ્થાનાં ધર્માનાદૌ શૃણુ દ્વિજ ! ॥૩॥ જાતકર્માદિભિઃ
 પૂર્વે સંસ્કારૈઃ સંસ્કૃતોઽપિ સન્ । ઉપનીત્યૈવ લભતે દ્વિજત્વં દ્વિજ-
 વાલકઃ ॥૪॥ ગર્ભાદ્યેમ્ ૫૫મે વાન્દે બ્રાહ્મણસ્યોપનાયનમ્ । એકાદશે
 ક્ષત્રિયસ્ય વૈશ્યસ્ય દ્વાદશે સ્મૃતમ્ ॥૫॥ તીર્થવુદ્ધેર્બ્રાહ્મણસ્ય પદ્મ-
 મેઽન્દેઽપિ શસ્યતે । અદ્યેમ્ ક્ષત્રિયસ્યાપિ વૈશ્યસ્ય નવમે તથા
 ॥૬॥ બ્રહ્મવર્ચસકામો વા વિપ્રોઽન્દે પદ્મમેઽર્હતિ । ચલાર્થો મેઘલાં
 ક્ષત્રં પટેઽર્થાર્થદ્યેમ્ ચ વિદ્ ॥૭॥ સંસ્કારેષ્વિહ સર્વેષુ દ્વિજત્વ-

તીન્ન વૈરાગ્યની દૃઢતાને લીધે કરાતા પારિશ્રમમાં અનધિકાર, આવા વિલા-
 ગને અભિપ્રાય કરીને અધિકાર અનધિકારને કહેનારાં વચનોની એક હાર્ટા
 બાણવી ॥૨॥ તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું નિરૂપણ કરતાં નહિ ઉપવીત
 આપેલા અને નહિ વેદનું અધ્યયન કરેલાને આશ્રમમાં અધિકાર નહિ હોવાથી
 પ્રથમ ઉપનયનસંસ્કાર પ્રમુખ વેદાધ્યયન ત્રત જે ઉપકુર્વાણ બ્રહ્મચર્યરૂપ
 છે તેને કહેવાનો આરંભ કરે છે—હે દ્વિજ ! તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં
 રહેલા દ્વિજતીયોના ધર્મોને યથાચોગ્ય હું કહું છું તેને તમે સાંભળો ॥૩॥

ત્રૈવર્ણિક બાળક પ્રથમ તેતે કાળમાં કહેલા ભતકર્માદિ સંસ્કારોએ
 કરીને સંસ્કૃત કર્યા છતાં પણ દ્વિજપણાને તો ઉપનયનસંસ્કાર પ્રાપ્તિથી જ
 પામે છે. દ્વિજત્વને પમાડનારો સંસ્કારતો ઉપનયનસંસ્કાર જ છે ॥૪॥
 તેમાં આ ઉપનયનકાળ છે—વિપ્રને ગર્ભધારણ દિવસને આરંભીને આઠમા
 વર્ષમાં અથવા જન્મદિને આરંભીને આઠમા વર્ષમાં ઉપવીત સંસ્કાર
 કહ્યો છે. ક્ષત્રિયને ગર્ભધારી કે જન્મધારી અગીયારમા વર્ષમાં કહ્યો
 છે. વૈશ્યને ગર્ભધારી કે જન્મધારી બારમા વર્ષમાં કહ્યો છે ॥૫॥ જે
 બાળતો શુદ્ધિવાણીની પ્રવીણતાવાળો હોવાથી અધ્યયનસમર્થ હોય તેને તો
 ગર્ભધારી કે જન્મધારી પાંચમું આઠમું અને નવમું વર્ષ વર્ણક્રમને અનુસારે
 યજ્ઞોપવીતમાં યુક્ત છે ॥૬॥ જે વિપ્ર તો બ્રહ્મવર્ચસકામ—સ્વાધ્યાયતેજની
 કામનાવાળો હોય તે પૂર્વોક્ત પ્રકારે પાંચમા વર્ષમાં મેખળા—ઉપનયન
 સંસ્કારને યોગ્ય છે. બ્રાહ્મણી ક્ષત્રિય જ્યાં વર્ષમાં યજ્ઞોપવીતને યોગ્ય છે.

પ્રાપ્તકો હાયમ્ । મૌઝીવન્વસ્તતઃ સમ્યક્ કર્તવ્યઃ સ યથાવિધિ
 ॥૮॥ વિપ્રં વસન્તે ક્ષિતિપં નિદાઘે વૈશ્યં ધનાન્તે વ્રતિનં વિદધ્યાત્ ।
 માઘાદિન્નુક્રાન્તિમપશ્ચમાસાઃ સાધારણા વા સકલદ્વિજાનામ્ ॥૯॥
 ન જન્મમાસે ન ચ જન્મધિષ્ણ્યે ન જન્મકાલીયદિને વિદધ્યાત્ ।
 ડ્યેષ્ટે ન માસિ પ્રથમસ્ય સૂનોસ્તથા સુતાયા અપિ મદ્વલ્લાનિ ॥૧૦॥
 જન્મમાસે તિથૌ મે ચ વિપરીતદલે સત્તિ । કાર્યં મદ્વલસિત્યાહુ-
 ર્ગર્ગભાર્ગચશૌનકાઃ ॥૧૧॥ બૃહસ્પતેર્વલં દૃષ્ટ્વા કર્તવ્યમુપનાયનમ્ ।
 તસ્મિન્સુ નિર્યલે કુર્યાદ્યત્રે મીનગતે રવૌ ॥૧૨॥ સ્વશાસ્ત્રેશવલં

અર્થાર્થા વૈશ્ય આઠમા વર્ષમા ઉપવીતને યોગ્ય છે ॥૭॥ આ સર્વ સંસ્કારો
 મધ્યે આ મૌલ્યધ-ઉપવીતસંસ્કારજ સર્વાધિક છે, જેણે ત્રૈવર્ણિકને
 દ્વિજપણુ સંપાદન કરી અપાય છે. માટે આ તો યથાવિધિ રૂડીરીતે કરવો
 ॥૮॥ વિપ્રને વસંતઋતુમાં વ્રતી-ઉપનયનસંસ્કારવાળો કરે. ક્ષત્રિયને
 શ્રીભઋતુમાં વ્રતી કરે. વૈશ્યને શરદ્રુતુમાં વ્રતી કરે. એમને માટે આ
 વિશેષ કાળ લાણવો. અથવા માઘમાસ આદિ જેમાં છે અને જ્યેષ્ઠમાસ
 અંતે જેમાં છે એવા પાંચ માસો સમસ્ત દિવસે માટે ઉપવીત આપવામાં
 સાધારણ માન્યા છે. (આ ગર્ગમતને અનુસારે કહ્યું છે) ॥૯॥ પુત્રના
 જન્મમાસમાં જન્મનક્ષત્રમાં અને જન્મતિથિએ મંગળ-ઉપનયનાદિ
 સંસ્કાર ન કરવો. ગર્ગ ભાર્ગવ શૌનક યુનિઓતો તે જન્મમાસાદિનું વિપરીત
 દળસતે મંગળ કરવું એમ કહે છે-એટલે શુકલ કૃષ્ણ ઉભયપક્ષાત્મક જન્મ-
 માસમધ્યે જો શુકલપક્ષમાં પુત્રજન્મ હોય તો કૃષ્ણપક્ષમાં અને કૃષ્ણ-
 પક્ષમાં જન્મ હોય તો શુકલપક્ષમાં મંગળકર્મ કરવું. જન્મતિથિમધ્યે પણ
 તેની પૂર્વની ત્રીશ ઘડીમધ્યે જન્મ હોય તો ઉત્તરની ત્રીશ ઘડીમધ્યે અને
 ઉત્તરની ત્રીશ ઘડીમધ્યે જન્મ હોય તો પૂર્વની ત્રીશ ઘડીમધ્યે મંગળ
 કરવું. એવીજ રીતે જન્મનક્ષત્રમાં પણ લાણી લેવું. જ્યેષ્ઠ પુત્ર અને જ્યેષ્ઠ
 પુત્રીનું પણ જ્યેષ્ઠ માસમાં માંગળિક કર્મ ન કરવું, આવો વિશેષ પણ
 લાણવો ॥૧૦-૧૧॥ ગોચરરીતિએ જૃહસ્પતિનું જળ વિચારીને, તે જો હોય
 તો ઉપનયન કરવું. તેમનું જળ ન હોય તો ઐત્રમાસમાં સૂર્ય મીનરાશિને

દૃષ્ટા લગ્નશુદ્ધિ વિલોચ્ય ચ । સ્વસ્વશાયાનુસારેણ પૂર્વાહ્ને વ્રતમા-
દિશેત્ ॥૧૩॥ પિતૈવોપનયેત્પુત્રં તદભાવે પિતુઃ પિતા । તદભાવે
પિતુર્ભ્રાતા તદભાવેऽપિ સોદરઃ ॥૧૪॥ શુદ્ધકાર્પાસસૂત્રેણ સમેના-
ત્રુટિતેન ચ । સ્થાને પવિત્રે સહ્યાતં પળ્ળવત્યાહુલીપુ ચ ॥૧૫॥
ત્રિવૃદ્ધ્વૈવૃતં કાર્યં તન્તુત્રયમઘોવૃતમ્ । ત્રિવૃતં ચોપવીતં સ્યાચ-
સ્યૈકો ધ્ર્નિચરિષ્યતે ॥૧૬॥ યજ્ઞોપવીતે દ્વે ધાર્યે શ્રૌતે સ્માર્તે ચ
કર્મણિ । તૃતીયમુત્તરીયાર્યે વસ્ત્રાભાવે તદિષ્યતે ॥૧૭॥ ઉપવીતં

પામતાં તો તે ઉપનયન કરવું, અન્યદા નહિ ॥૧૨॥ પોતપોતાની ઋગાદિ
શાખાઓના ઇંશ ગુરુ શુક્રાદિકનુ બળ વિચારીને, તેમનુ બે બળ હોય તો
મુલ્લમ્ભા સ્વસ્વશાખાને અનુસારે પૂર્વાહ્ને ઉપવીત સંસ્કારને કરે. શાખેશો
રતસંગ્રહમાં કહ્યા છે—‘ઋગયર્વસામયજુષાં ગુરુસૌમ્યમૌમસિતાઃ’ ઇતિ
॥૧૩॥ હવે ઉપવીત આપવામાં અધિકારીઓને કહેછે—પિતાજી પુત્રને
ઉપવીત આપે. પિતાના અભાવમાં પિતામહ આપે તેના અભાવમાં
પિતાનો ભ્રાતા (કાકો) આપે. તેના પણ અભાવમાં બ્યેષ્ઠ ભ્રાતા ઉપવીત
આપે. આનો વિશેષ ધર્મસિંધુ થકી જાણવો ॥૧૪॥ હવે યજ્ઞોપવીત કર-
વાનો પ્રકાર કહેછે—પવિત્ર પ્રદેશમાં બેસીને બનાવેલા, સર્વત. સરખા,
(કોઈ ભાગમાં બડા કે પાતળા નહિ) નહિ તુટેલા—અવિચિછન્ન એવા શુદ્ધ
કાર્પાસસૂત્ર (સુતર) થી બેડાબેડા મળેલી હરકોઈ એક હાથની ચાર
આગળીઓના મૂળમાં છત્રુવાર વિંટવાના ક્રમથી છત્રુસંખ્યાસંખ્યાત લાંબા
કરેલાથી યજ્ઞોપવીત કરવું. તે છત્રુવાર ગણેલા સૂત્રને ત્રિગુણ (ત્રેવદુ)
કરી દક્ષિણ કરને ઊર્ધ્વ કરીને વળ દેવો પછી તેને ત્રેવદુ કરી વામ કરને
ઊર્ધ્વ કરીને વળ દેવો. એટલે નવસૂત્ર ભેગા થાય. પછી તેને ત્રિગુણ
કરતા ઉપવીત નિષ્પન્ન થાય છે તે યજ્ઞોપવીતને એક પાકી ગાઠ વાળવી
॥૧૫-૧૬॥ શ્રૌતકર્મ અગ્નિહોત્રાદિકમાં તથા સ્માર્તકર્મ ગર્ભાધાનાદિ
સંસ્કાર કર્મમાં બે યજ્ઞોપવીત ધારવા. ઉત્તરીય વસ્ત્રની સિદ્ધિમાટે ત્રીજું
ઉપવીત ધારવું તેતો ઉત્તરીયવસ્ત્રના અભાવમાં ધારવાનું કહ્યું છે ॥૧૭॥
બુદુ—બ્રહ્મચારિને એકજ ઉપવીત ધારવાનું બજવું. ણીજ ગૃહસ્થ વાન-

વટોરેકં દ્વે તથેતરયોઃ સ્મૃતે । एकमेव यतीनां स्यादित्याहुरपि
 કેચન ॥૧૮॥ ઉપવીતં ક્રમેણ સ્યાત્કાર્પાસં શાળમાવિકમ્ । सर्वेषां
 વા દ્વિજાતીનાં કાર્પાસં તત્પ્રશસ્યતે ॥૧૯॥ પૃષ્ઠદેશે ચ નાભ્યાં ચ
 ધૃતં યદ્વિન્દતે કટિમ્ । तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलभ्यं नचोच्छ्रि-
 તમ્ ॥૨૦॥ વિપ્રસ્ય મેઘલા મૌહી મૌર્વી રાણો વિશસ્તથા । શાળા
 સા પ્રવરગ્રન્થિસ્ત્રિવૃક્ષ્ણા સમા મતા ॥૨૧॥ પાલાશો ઘ્વણ
 આમૌલેર્વૈલ્યો વા દ્રાહ્મણસ્ય તુ । न्यग्रोधजः खादिरो वा लला-
 ટાન્તો નૃપસ્ય ચ ॥૨૨॥ નાસાન્તઃ પૈલવો ઘ્વણો વૈદ્યસ્યૌદુન્ય-

પ્રસ્થને એ ઉપવીત ધારવાનાં કહ્યાં છે. યતિઓને તો એકજ ઉપવીત
 ધારવાનું છે. એમ કેટલાક યુનિઓ કહે છે ॥૧૮॥ વિપ્રને કપાસના સૂતથી
 બનાવેલું, ક્ષત્રિયને શણના સૂતથી બનાવેલું અને વૈશ્યને ઘેટાના વાળથી
 બનાવેલું ઉપવીત ધારવાનું લાણવું. એરીતે વિપ્રાદિ વર્ણને અનુક્રમે યજ્ઞો-
 પવીતમાં કાર્પાસસૂત શણસૂત મેપલોમરૂપ દ્રવ્યબેદ લાણવો. અથવા સર્વ
 દ્વિભતિઓ માટે કપાસના સૂતથી બનાવેલું ઉપવીત પ્રશસ્ત માન્યું છે.
 ‘કાર્પાસ-ક્ષૌમ-ગોવાલ-શાળ-વલ્ક-તુળોદ્ભવમ્ । यथासम्भवतो धार्यमुपवी-
 તં द्विजातिभिः ॥’ એમ કાલ્યાણે કહ્યું છે ॥૧૯॥ તેનું પ્રમાણ કહે છે-જે
 ઉપવીત પૃષ્ઠ પ્રદેશમાં અને નાભિમાં ધારતાં કટિપ્રદેશને પામે છે તે ઉપ-
 વીત ધારવા યોગ્ય છે. તેથી અત્યંત લાંબું કે ઊંચું ન ધારવું ॥૨૦॥ હવે
 મેખળામાં વિશેષ કહે છે-વિપ્રને મેખળા મૌહી-મુંજતંતુમયી ધારવાની
 કહી છે. ક્ષત્રિયને મેખળા મૌર્વી-કાશતંતુમયી કહી છે. વૈશ્યને મેખળા
 શાણ-શણતંતુમયી કહી છે. તે આ મેખળા ત્રિગુણ-ત્રેવડી, શ્લેષ્ણા અને
 સમાન માની છે. તેને પોતપોતાના પ્રવરની સંખ્યાને સમપણે ગ્રંથિ વાળ-
 વાની લાણવી ॥૨૧॥ હવે દંડમાં વિશેષ કહે છે-બ્રાહ્મણને આખરાના કાષ્ઠનો
 કે બીડીના કાષ્ઠનો દંડ કહ્યો છે, તે આમૌલી-કેશાંતપર્યંત સમુન્નત રાખવો.
 ક્ષત્રિયને વડના કાષ્ઠનો અથવા ખેરના કાષ્ઠનો દંડ કહ્યો છે, તે લલાટપર્યંત
 ઉન્નત રાખવો. વૈશ્યને પીલુડાના કાષ્ઠનો અથવા ઉમરડાના કાષ્ઠનો દંડ કહ્યો
 છે, તે નાસિકાના અગ્ર પરિમિત ઉન્નત રાખવો. હવે અજીન કહે છે-વિપ્રને

રોડપિ ઘા । પેળં રૌરવમાજં ચ વિપ્રાદેરજિનં મતમ્ ॥૨૩॥ ઉપ-
વિદ્યોત્તરે ચાન્નેરાચાર્યઃ પ્રાહ્લુઃ સુધીઃ । પ્રત્યહુરુપાય વટવે
સાવિત્રીં સમુપાદિશેત્ ॥૨૪॥ પ્રદક્ષિણં પરીત્યાગ્નિમુપસ્થાય દિવા-
કરમ્ । દળ્ડાજિનોપવીતાદ્યો વટુર્મિશ્વેત્સમેશ્વલઃ ॥૨૫॥ બ્રાહ્મણ-
ક્ષત્રિયવિશામાદિમધ્યાવસાનતઃ । મૈક્ષચર્યા ક્રમેણ સ્યાદ્ભવચ્છ-
દ્વોપલક્ષિતા ॥૨૬॥ યાવત્તુ નોપનયનં ક્રિયતે વૈ દ્વિજન્મનઃ ।
કામચેષ્ટોક્તિમધ્યસ્તુ તાવદ્ભવતિ સુવત્ ! ॥૨૭॥ કૃતોપનયનઃ
સમ્યક્ બ્રહ્મચારી સ કીર્ત્યતે । દ્વિજશ્ચ સોડથ પ્રયતો વસેહુરુગૃહે
વ્રતી ॥૨૮॥ મેશ્વલાજિનવાસાંસિ જટાદળ્ડકમળ્ડલૂન્ । વિઘ્નયા-
દુપવીતં ચ દર્મપાણિર્યથાવિધિ ॥૨૯॥ ર્દશો બ્રહ્મચારી ચ શૌચા-

એણુ-કાગીયાર મૃગનું અછન કહ્યું છે. ક્ષત્રિયને રૌરવ-ગૌર મૃગનું અછન
માન્યું છે. વૈશ્યને આળ-બકરાનું અછન કહ્યું છે ॥૨૨-૨૩॥ હવે ગાય
ત્રીમંત્રોપદેશવિધિને કહે છે- અગ્નિના ઉત્તર દિગ્વિભાગમાં સુષુદ્ધિ આચાર્ય
પૂર્વાભિમુખ બેસીને પશ્ચિમાભિમુખ બેઠેલા બટુને સાવિત્રીનો સમુપદેશ
કરે ॥૨૪॥ અનંતર અગ્નિની પ્રદક્ષિણ કરી, સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરી, મેખળા
દંડ અછન ઉપવીત ધારીને બટુ ભિક્ષા માગે ॥૨૫॥ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય
વૈશ્યને અનુક્રમે આદિ મધ્ય અતમાં સંબોધનાં ભવતશબ્દના પ્રયોગવાળો
ભિક્ષાચ્છેડણવચનપ્રકાર લણુવો. એટલે બ્રાહ્મણબટુ ‘ભવતિ ભિક્ષાં દેહિ’ એમ
બોલે. ક્ષત્રિયબટુ ‘ભિક્ષાં ભવતિ દેહિ’ એમ બોલે. વૈશ્યબટુ ‘ભિક્ષાં દેહિ
ભવતિ’ એમ બોલે. આ પ્રકારે બટુને ભિક્ષાપ્રકાર લણુવો ॥૨૬॥ હે સુવત્ !
જ્યાંસુધી ત્રૈવર્ણિક બાળકને ઉપવીત ન દીધું હોય ત્યાંસુધી (ઉપવીત
પહેલાંજ) તે કામચાર કામવાદ કામભક્ષ છે પણ ઉપવીત આપ્યા પછી
તો નહિ. ‘પ્રાગુપનયનાત્કામચારવાદમક્ષા.’ એમ ગૌતમે કહ્યું છે ॥૨૭॥

યથાવિધિ ઉપવીતસસ્કારને પામેલો દ્વિભતિ બ્રહ્મચારી કહેવાય છે. અન-
તર દ્વિભતિ તે બ્રહ્મચારી નિયમતત્ત્વ પર થઈ બ્રહ્મચર્યવ્રતવાળો થઈ ગુરૂના
ગૃહમાં વસે ‘સ ગુરુયઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસૈ પ્રયચ્છતિ’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે
ગુરૂનું લક્ષણ કહ્યું છે ॥૨૮॥ બ્રહ્મચારી, મેખળા અછન જટા દંડ કમડાને

ચારસમન્વિતઃ । આહુતોઽધ્યયનં કુર્યાદ્દીક્ષમાણો ગુરોર્મુખમ્
 ॥૩૦॥ આરમ્ભેઽન્તે ચ શિરસા પાદયોઃ પ્રણમેદુરોઃ । ઇન્દ્રાંસિ
 સમધીયીત ત્યક્ત્વાઽનધ્યાયવાસરાન્ ॥૩૧॥ ગુરુશ્ચ તાડયિત્વાપિ
 વિદ્યામધ્યાપયેત્સ તમ્ । ઔદ્ધત્યનાશનાર્થત્વાન્ન દોષઃ શિષ્યતા-
 ડને ॥૩૨॥ અધોભાગે શરીરસ્ય શનૈઃ કુર્વોત તાડનમ્ । નોત્તમાઢે
 ન હૃદયે દોષભાગન્યથા ભવેત્ ॥૩૩॥ લાલયેત્પશ્ચ વર્ષાણિ દશ
 વર્ષાણિ તાડયેત્ । પ્રાપ્તે તુ પોહશે ઘર્ષે પુત્રં મિત્રવદાચરેત્ ॥૩૪॥
 ગ્રહચારી ગુરું નિત્યં વિદ્યાકામો જિતેન્દ્રિયઃ । સેવેત તદ્ગ્રહચર્યં
 ચતુષ્પાદિત્યુદીર્યતે ॥૩૫॥ આચાર્યમેવ પિતરૌ જ્ઞાત્વા દ્રોહાદિવ-

યથાવિધિ ધારે તથા ઉપવીતને ધારે અને હાથમાં દર્ભ ધારનારો થાય ॥૨૮॥
 આવો વ્રતનિષ્ઠ વર્ણી 'દિવાસન્યાસુ કર્ણસ્થ.' ઇત્યાદિકથી યાત્રવત્ક્રમે કહેલા
 શૌચાચારે સંપન્ન થઈ ગુરૂના અવસરની રાહ બેતાં તેમણે બોલાવ્યો થકો
 સાવધ થઈ તે ગુરૂના મુખને બેતો થકો વેદાધ્યયન કરે ॥૩૦॥ અધ્યયનના
 આરભમાં અને અંતમાં ગુરૂના પાદમાં મસ્તક મુકીને પ્રણામ કરે. અનધ્યાય
 દિવસો અષ્ટમી ચતુર્દશી પ્રતિપદા વિગેરેનો ત્યાગ કરી અન્ય દિવસોમાં
 વેદોનું અધ્યયન કરે ॥૩૧॥ ગુરૂ તે આ બટુને આજ્ઞામુને પણ ભરસન તાડ-
 નાદિવડે પણ પોતાને વશ કરીને વિદ્યા ભણાવે. એનું તાડન હિતકારી છે
 ઔદ્ધત્યનાશનાદિ હિતમાટે કરવામાં આવતું શિષ્યનું પ્રશાસન ગુરૂને દોષ
 માટે થતુંજ નથી ॥૩૨॥ બે તાડન અવશ્ય કરવું પડે તો શરીરના અધો-
 ભાગમાં ધીમેથી તાડન કરે મસ્તકમાં તથા ઉરસ્થળમાં તાડન ન કરે.
 અન્યથા શિષ્યને તાડન કરે તો ગુરૂ દોષભાગી થાય ॥૩૩॥ પ્રસંગાત
 પુત્રનો કે શિષ્યના તાડનનો અવધિ કાળ કહેછે-પાત્રમાં વર્ષપછી તે
 સોળમાં વર્ષ પહેલાં પુત્ર-શિષ્યના તાડનશિક્ષણનો કાળ છે તે પછીતો
 (સોળમું વર્ષ પ્રાપ્ત થતા તો) મિત્રનેજ જેમ જેમ યુક્ત અર્થનો અવ-
 બોધ આપવાપણે શિક્ષણ કરે પણ તાડનાદિકે કરીને ન કરે ॥૩૪॥
 વિદ્યાર્થી વર્ણી વિજિતેન્દ્રિય થઈ નિત્ય ગુરૂની સેવા કરે. તે આ વિદ્યાચહ-
 ણના અગમ્ય ગુરૂપાસનરૂપ ગ્રહચર્ય ચાર પાદોએ યુક્ત થતાં સંપૂર્ણ

જિતઃ । શિષ્યવૃત્ત્યાઽઽમુયાદ્વિદ્યાં પાદોઽયં પ્રથમોઽસ્ય હિ ॥૩૬॥
 ગુરોઃ પત્નીં ચ પુત્રં ચ વિનયાન્માનયન્ શુચિઃ । જિતેન્દ્રિયોઽભ્ય-
 સેદ્વિદ્યાં દ્વિતીયઃ પાદઃ ઇત્યયમ્ ॥૩૭॥ ઉપકારં શુશ્રુક્તં નિજજા-
 હ્યવિનાશનમ્ । જ્ઞાનન્સેવેત તં પ્રીત્યા તૃતીયઃ પાદઃ ઇત્યયમ્ ॥૩૮॥
 આચાર્યસ્ય પ્રિયં કુર્યાદ્વાહ્નનઃકાયકર્મભિઃ । પ્રાણૈર્ધનૈશ્ચાપ્રમત્તઃ
 પાદસ્તુર્યોઽયમસ્ય ચ ॥૩૯॥ જ્ઞાનં સત્યં તિતિક્ષા હીરમાત્સર્યં

થાય છે ॥૩૬॥ તેનો આ પ્રથમ પાદ-પોતાના આચાર્યનેજ માતાપિતા
 માનીને-ગુરુતો વિદ્યાથી શિષ્યને જન્મ આપેછે, તેજ ખરુંજન્મ છે, બીજું
 ગર્ભાદિરૂપ જન્મતો કલેશકે ફળવાળું છે, માટે આચાર્યજ સાચા માતા
 પિતા છે એમ ભણે, એરીતે ભણીને તેમનો દ્રોહ ધર્મ્યાદિ કલુપતાએ
 રહિત થઈ, પ્રજિપાત પ્રશ્નાવસરપ્રતીક્ષણ આદિક શિષ્યલક્ષણોએ લક્ષિત
 થઈ ગુરુની શુશ્રૂષાથી તેથી વિદ્યાને પામે તે આ પ્રથમ પાદ કહ્યો છે
 ॥૩૬॥ ગુરુવિષેજ જેમ એમ ગુરુપત્નીમાં અને તેમના પુત્રમાં વિનય માન-
 નાદિકને શુદ્ધ ભાવથી કરતો થકો જીતેન્દ્રિય થઈ વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે
 તે આ દ્વિતીય પાદ કહ્યો છે ॥૩૭॥ ‘ગુરુએ કરેલો વિદ્યાપ્રદાનરૂપ ઉપકાર
 પોતાના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ કરનારો પ્રત્યુપકારથી ન બદલો વાળી
 શકાય એવો છે’ એમ સમજીને પરા પ્રીતિથી ગુરુની સેવા જે કરવી તે
 તૃતીય પાદ માન્યો છે. વિદ્યાથી બીજું વિલોચન નથી, તેનાથીજ પુરુષાર્થ
 અને તેનું સાધન લક્ષમાં આવે છે. અશુષ્કતો પશુપદ્યાદિ સાધારણ
 હોઈને તેનાથી અનર્થ અને તેનું સાધનજ લક્ષ કરાય છે. તે આ વિદ્યાવિ-
 લોચન જેમણે આપીએ છીએ તે ગુરુનો પ્રત્યુપકાર કયો છે ? કોઈ પણ
 નથી ॥૩૮॥ તે આચાર્યનું ત્રણ કરણથી (મન વાણી કાયથી) પ્રિયજ કરે.
 (તેમનું પ્રિયજ કરવાપરાયણ ત્રણ કરણવાળા થવું) અને યથાપ્રિકાર
 પ્રાણ તથા ધનવડે સાવધાન થઈ તેમનું પ્રિય કરે. આ ગ્રહ્યવ્યર્થનો ચતુર્થ
 પાદ કહ્યોછે આ ગ્રહ્યવ્યર્થપાદો સનત્સુભતે કહેલા ભણવા ॥૩૯॥ જ્ઞાન-
 સદસતનું વિજ્ઞાન. સત્ય-જૂતોનો ઉપવાત ન થાય એવું યથાર્થ વચન.
 તિતિક્ષા-શીતોષ્ણાદિકની અને પરકૃતાનંદા આદિકની સહનશીલતા. ક્ષી-

ધૃતિસ્તપઃ । શમો દમોઽનસૂયા ચ દાનં યજ્ઞો ગુણા અમી ॥૪૦॥
 કામઃ ક્રોધઃ શોકમોહૌ તૃષ્ણેર્પ્યા ચારુપા સ્પૃહા । લોભોઽસૂયા
 જુગુપ્સા ચ માનો દોષા ઇમે મતાઃ ॥૪૧॥ ત્યક્ત્વા દોષાન્ દ્વાદશૈ-
 તાન્ યુક્તો દ્વાદશભિર્ગુણૈઃ । વેદાભ્યાસં પ્રકુર્વોત વેદાર્થં ચ વિચિ-
 ન્તયેત્ ॥૪૨॥ સાયં પ્રાતરુપાસીત વહ્નિં ચાર્કં સમાહૃતઃ । પ્રાતઃ-

અકાર્ય કરવામાં લબ્ધ. અમાત્સર્ય-પરગુણની અસહનતારૂપ મત્સરનો
 અભાવ. ધૃતિ-અત્યંત આપત્તિમાં પણ ત્રતાદિકનો અભાગ. તપ-કૃત્ય-
 દ્રાયણાદિ તપશ્ચર્યા. શમ-અંતઃકરણનિયમન. દમ-અહા ઉપસ્થાદિકનો
 નિગ્રહ. અનસૂયા-પરગુણોમાં દોષાવિષ્કારનો અભાવ. દાન-પાત્રમાં દ્રવ્ય-
 ર્પણ. યજ્ઞ-વિષ્ણુપૂજન. આ જ્ઞાનાદિ બાર ગુણો કહ્યા છે. કામ-સ્ત્રીનો
 અભિલાષ. ક્રોધ-ધૃત્યના પ્રતિઘાતથી થતો, આક્રોશ તાડનાદિકમાં હેતુભૂત
 મનસ્તાપ. શોક-અભીષ્ટ અર્થના નાશમાં મનની વિકળતા. મોહ-કૃત્યા-
 કૃત્યવિવેકની વિહીનતા. તૃષ્ણા-મનોભિલષિત પદાર્થનો ઉત્તરોત્તર લાભ
 થવા છતાં પણ અતૃપ્તિ. ઈર્ષ્યા-પરોત્કર્ષની અસહનશીલતા. અકૃપા-નિર્દ-
 યતા. સ્પૃહા-લોભ્ય વર્ગમાં આદર. લોભ-દ્રવ્યવ્યયમાં લયશીલતા. અસૂયા-
 પરગુણોમાં દોષદર્શન. જુગુપ્સા-પરનિંદા. માન-પોતાવિષેષ પૂજ્યતાબુદ્ધિ.
 આ બાર દોષો કહ્યા છે. તે આ ગુણદોષોને મધ્યે આ ક્રમાદિ બાર દોષોનો
 ત્યાગ કરીને જ્ઞાનાદિ બાર ગુણોને અનુપાળતો થકો બ્રહ્મચારી વેદાભ્યાસને
 કરે અને વેદાર્થને સર્વદા વિચારે. યદપિ વર્ણિને દાન યજ્ઞગુણનું અનુપાલન
 દુર્ઘટ છે, ગુરુકુળમાં વિદ્યાર્થે વસતા, ગુરુદત્ત ભિક્ષાથી શરીર ધારણને
 કરતા અધ્યેતા આને કાંઈ પણ ધન નથી કે જેને આ આપે. અગ્નિસાધ્ય
 જે યજ્ઞ છે તે અનાદિતાગ્નિ આ વર્ણને ઉપપન્ન નથી. અથાપિ લોભમાં
 પ્રતિઘ્નીભૂત, દાનાનુકૂળ ચિત્તવૃત્તિ સંપત્તિ કહેવાની ઇચ્છાથી દાનગુણયોગ
 આ વર્ણમાં કહેવા ઇચ્છ્યો છે. સ્ત્રીસંગહસાધ્ય યજ્ઞમાં નહિ અધિકારી
 એવો પણ આ બ્રહ્મચારી જપયજ્ઞાદિકમાં અધિકારી છેજ. માટે યજ્ઞના
 અન્વયની ઉપપત્તિ થાય છે ॥૪૦-૪૨॥ બ્રહ્મચારી સાયંપ્રાતઃ સાવધાન થઈ
 સૂર્ય તથા અગ્નિનું ઉપાસન કરે. (સૂર્યોપસ્થાન અને સમિદાધાનને પ્રાતઃ-

સન્ધ્યાં જપં કૃત્વા ગુર્વાદીન્પ્રણમેત્ત ચ ॥૪૩॥ અભિયાદનશીલસ્ય
 વૃદ્ધસેવાસ્તસ્ય ચ । આયુર્યશો યત્નં યુદ્ધિર્ધર્ષતેઽદરહોઽધિકમ
 ॥૪૪॥ સાયં પ્રાતઃશ્વરેઙ્ગૈર્હૃદયં પવિત્રદ્વિજવેદમસુ । નિવેષ ગુરવે તથા
 ભુક્ષીત તદનુશયા ॥૪૫॥ અનારોગ્યમનાયુષ્યમત્સર્ગ્યં ચાતિભોજ-
 નમ્ । અપુણ્યં લોકવિદ્ધિદં તસ્માત્તત્પરિવર્જયેત્ ॥૪૬॥ નૈકસ્યાસં
 સમશ્રીયાન્નિત્યં ચર્ણો હ્યનાપદિ । બ્રાહ્મણઃ કામમવાચ્ય શાસ્ત્રે મત-
 સાય કરે) પ્રાત સાય સંધ્યા અને ગાયત્રીજપને કરીને ગુરુ ગુરુપત્ની
 અને બીજા ગુરુજનોને પ્રણામ કરે ॥૪૩॥ પ્રતિદિન ગુર્વાદિકને અભિવદન
 કરવાના સ્વભાવવાળા, જ્ઞાનાદિવૃદ્ધ જનોની સેવામાં આરાજા એના પ્રદા-
 ચારીને દિને દિને આયુષ્ય યશ બળ શુદ્ધિની અભિવૃદ્ધિ થતી જાયછે. મનુ-
 પલુ કહેછે-‘અભિયાદનશીલસ્ય નિત્ય વૃદ્ધોપસેવિનઃ । શત્વારિ તરત વર્ષમે
 આયુર્વિદ્યા યશો યલમ્ ॥’ ઇતિ ॥૪૪॥ પ્રદાચારીએ દેહધ્યાના ભેદાથીજ
 કરવી તે ભેદ પવિત્ર વિપ્રના ઘરમાંજ કરવું. પણ પતિતાદિકના ઘરમાં
 નહિ તે શિક્ષાપ્રાપ્ત અજ્ઞાદિ ગુરુને નિવેદન કરીને તેમની આજ્ઞાને પામી-
 નેજ જમવું ॥૪૫॥ અતિભોજન અનારોગ્યકર આયુષ્યવિરોધિ અને
 લોકનિહિત છે (એરીતે દૃષ્ટહાનિકર છે) તેમજ પ્રમાદ આલસ્યને કર-
 નાર હોવાથી પુણ્યનો પ્રક્ષય કરનારૂં અને પરલોકરાધનના અનુપાનચક્રી
 પ્રચ્યુતિ કરનાર હોવાથી અસ્વર્ગ્ય છે (એરીતે અદૃષ્ટ અનર્થકર પણ છે)
 માટે તે અતિભોજનને વર્જી વર્જે. યદપિ અતિભોજનનો નિવેધ સર્વ
 સાધારણ છે તથાપિ અધ્યયનાર્થે પ્રવર્તેલા, પ્રદાયર્થમતધારી રહેલાને
 અત્યંત પ્રતિકૂળ છે એમ જણાવા વલ્લિપ્રતિ તેનું વિશેષપાત્ર વિધાન કર્યું છે.
 (અતિભોજન વિદ્યાધ્યયનમાં અને પ્રદાયર્થમાં વિરોધિ પ્રસિદ્ધ છે) ॥૪૬॥
 વર્ણા વિપદા વિના નિત્ય એકનું અન્ન ન જમે. (આપદામાં ભેદાનો આ
 અપવાદ છે) તથા પ્રાદાણુજ્ઞાતીય પ્રદાચારી પ્રાદ્ધમાં નિમંત્રણ કર્યો થકો
 યથેચ્છ જમે. પરંતુ મત-મધુમાંસાદિઅનશનમતને ખદિ પીડિતો થકો-
 પોતાના મતનો વિલોપ જેરીને ન થાય એરીને જમે. ક્ષત્રિયાદિ પ્રદાચારીને
 પ્રાદ્ધમાં ભોજનનો નિવેધ કરવા પ્રાદાણુપદનું અદન કર્યું છે. ‘રામવ-

મપીડયન્ ॥૪૭॥ તિષ્ઠેત્કૃતાંજ્જલિર્મત્સ્યા ગુરોરમિમુખં સદા । ત્વમ-
ત્રોપવિશેત્યુક્તસ્તસ્યાસીત પુરઃ સન્તુ ॥૪૮॥ ગુરોશ્ચ ચક્ષુર્વિપયે ન
યયેદ્રાસનો ભવેત્ । નચૈવાસ્યાનુકુર્વાત ગતિમાપિતચેષ્ટિતમ્ ॥૪૯॥
ગુરોર્નિન્દા ભવેદ્યત્ર સદ્ય ઉત્થાય તત્સ્યલાત્ । કર્ણો પિધાય
ગચ્છેદ્વા શિક્ષયેન્નિન્દકાન્પ્રભુઃ ॥૫૦॥ દૂરસ્યો નાર્ચયેદેનં ન ક્રુદ્ધો
નાન્તિકે સ્ત્રિયાઃ । નચૈવાસ્યોત્તરં વ્રૂયાદુચ્ચશબ્દેન કર્હિંચિત્ ॥૫૧॥
ઉદકુમ્ભં કુશાન્પુષ્પં સમિધોઽસ્યાહરેત્સદા । માર્જનં લેપનં નિત્ય-

વૈદ્યયોશ્ચૈવ નૈતત્કર્મ પ્રચક્ષતે' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૭॥ વર્ણી સદા ગુરૂની
અનુજ્ઞાની રાહ બેતોથકો ભક્તિથી બે હાથ બેડીને તેમને અભિમુખ
ઉભો રહે, તેમની અભ્યનુજ્ઞા વિના બેમે નહિ. 'તું અહીં બેશ' એમ ગુરૂએ
આજ્ઞા આપ્યો થકોજ તેમની આગળ બેસે. તે મનુએ કહ્યું છે- 'શરીરં
ચૈવ વાચં ચ વુદ્ધીન્દ્રિયમનાંસિ ચ । નિયમ્ય પ્રાજ્ઞલિસ્ટિષ્ઠેત્ વીક્ષમાણો ગુરો-
ર્મુલ્લમ્ ॥' ધતિ ॥૪૮॥ ગુરૂની દૃષ્ટિ આગળ યથાર્થે બેસે નહિ. તે મનુએ
કહ્યું છે- 'નીચં શર્યાસન ચૈવ સર્વદા ગુરસન્નિધૌ । ગુરોસ્તુ ચક્ષુર્વિપયે ન
યયેદ્રાસનો ભવેત્ ॥' ધતિ. ગુરૂના ગમન બાપણ ચેષ્ટિતનું અનુકરણ કરેજ
નહિ. (દેશી કાઢે નહિ) તે મનુએ કહ્યું છે- 'નોદાહરેદસ્ય નામ પરોક્ષમપિ
કેવલમ્ । ન ચૈવાસ્યાનુકુર્વાત ગતિમાપિતચેષ્ટિતમ્ ॥' ધતિ ॥૪૯॥ ગુરૂની
નિન્દા જ્યાં થતી હોય તે સ્થળથકી તત્ક્ષણ ઉડીને કાન બીડી દધને અન્યત્ર
જતા રહેવું. બે ગુરૂનિન્દક જનના નિશ્ચલમાં સ્વયં સમર્થ હોય તો તેનો
નિશ્ચલ કરવો. તેનું મનુવચન છે- 'ગુરોર્યંત્ર પરીવાદો નિન્દા વાપિ પ્રવર્તતે ।
કર્ણો તથા પિધાતવ્યૌ ગન્તવ્યં વા તત્તોઽન્યતઃ ॥' ધતિ ॥૫૦॥ સ્વય દૂર
રહીને અન્યને નિયોજીને ગુરૂને અર્ચે નહિ, (ગમનમાં બે અશક્ત હોય
ત્યારે તો દૂર રહીનેજ બીજાપાસે અર્ચન કરાવે) ક્રોધ પામીને ગુરૂને સમર્થ
નહિ. પત્નીસન્નિધિમાં રહેલા ગુરૂને પૂજે નહિ. ગુરૂની સમક્ષ ઉચ્ચ સ્વરથી
ઉત્તર આરેમપણ નજ આપે ॥૫૧॥ ગુરૂને માટે જળપૂર્ણ ઘડો પુષ્પો
દહાં અને સમિધને નિત્ય સ્વય લાવે. બીજા બે ઉપયોગિ વસ્તુ તેપણ
લાવે. ગુરૂના અંગમાં ગંધાનુલેપન તેલાભ્યજન માર્જન સ્નાનાદિ કરે

મદ્ધાનાં ચ સમાચરેત્ ॥૫૨॥ નાસ્ય નિર્માલ્યશયને પાદુકોપાન-
હાવપિ । આક્રામેદાસનં છાયાં મશ્ચકં વા કદાચન ॥૫૩॥ સાધયે-
દન્તકાષ્ઠાદીન્કૃત્યં ચાસૈ નિવેદયેત્ । અનાપૃચ્છથ ન ગચ્છેત્તં ક્વાપિ
સ પ્રિયકૃદુરોઃ ॥૫૪॥ પાદૌ પ્રસાર્ય પુરતો ગુરોર્નાસીત કર્હિંચિત્ ।
આસ્ફોટનં ચાટ્ટહાસં નકુર્યાત્તત્ર ચ સ્વપિમ્ ॥૫૫॥ ધાવન્તમનુધા-
વેચ્ચ ગચ્છન્તં ગુરુમન્વિયાત્ । નોદાહરેચ્ચ તશ્ચામ બ્રૂયાન્નાપૃષ્ઠમુત્ત-
રમ્ ॥૫૬॥ જિતેન્દ્રિયઃ સ્વાત્સતતં વશ્યાન્માઽક્રોધનઃ શુચિઃ ।
પ્રયુજીત સદા ઘાતં મધુરાં ગુરુસન્નિધૌ ॥૫૭॥ સ્ત્રીણાં કથાયાઃ
શ્રવણં પ્રેક્ષણં કીર્તનં તથા । સદ્ગુણં ક્રીડનં તામિર્નિશ્ચયં
ગુહ્યભાષણમ્ ॥૫૮॥ ઘર્જયેત્પ્રયત્નો નિત્યં તત્સ્પર્શં તુ વિશેષતઃ ।

(તે આ ગુરુપરિચરણુ માન્યું છે) એમાં મનુવચન છે-‘ઉદકુમ્ભં સુમનસો
ગોશકૃન્મૃત્તિકાકુશાન્ । વ્યાહરેષાવદર્શાન્ ॥’ ધૃતિ ॥૫૨॥ ગુરુનું નિર્માલ્ય,
(પ્રથમ ધારીને પછી અંગથથી ઉતારી મુકેલું પુષ્પમાળાદિક) શય્યા,
પાદુકા, પગરખાં, આસન, છાયા અને પર્યંકને કદાપિ ઉલ્લંઘે નહિ ॥૫૩॥
ગુરુનું પ્રિયકર્તા વર્ણી દાતણુ આદિક પદાર્થોને તે તે સમયે આપવામાટે
લાવીને રાખી મુકે. પોતાને જો કાંઈ કર્તવ્ય હોય તો ગુરુને નિવેદન કરી
તેમની અનુરા મેળવીને કરે. ગુરુને પુછ્યા વિના કોઈપણુ સ્થળમાં જાય
નહિ ॥૫૪॥ ગુરુની આગળ પગ લાંબા કરીને કદાચિત્ પણ નજ બેસે.
તથા ગુરુની આગળ મહાદિકની પેઠે બાહુનું તાડન, ખડખડાટ હાસ અને
શયનને નજ કરે ॥૫૫॥ ધોડતા ગુરુની પાછળ ધોડતો જાય. (ધીમે ધીમે
ન જાય) યથામુખે જતા ગુરુની પાછળ તેમજ જાય. (ઉભો રહે નહિ)
તે ગુરુનું નામ કદાપિ ઉચ્ચારે નહિ. ગુરુએ પુછ્યા વિના ઉત્તર આપે નહિ
॥૫૬॥ વર્ણી નિરંતર જીતેન્દ્રિય જીતમન જીતક્રોધ અને બાહ્ય આભ્યંતર
શુદ્ધિસંપન્ન થાય. ગુરુની સન્નિધિમાં સદાય વિનય પ્રણય મધુરજ વાણીને
ઉચ્ચારે ॥૫૭॥ વર્ણી નિયમતત્પર અને સ્ત્રીયોની કથાનું શ્રવણ, તેણી-
ઓનું સંદર્શન, સંકલ્પ, સ્ત્રીયોસાથે ક્રીડા, પુરુષદ્વારા કે એકાંતમાં ગુહ્યલા-
પણુ, સ્ત્રીપ્રાપ્તિનો નિશ્ચય, આ સર્વને સર્વદા ત્યાગ કરે. સ્ત્રીના અંગસ્પર્શને

સ્ત્રીસદ્ગીસદ્ગી ચ વદુર્ન કુર્યાત્કર્હિચિદ્રતી ॥૫૯॥ ગુરુવહુરુપત્ની ચ
 પૂજ્યા ચ ગુરુપુત્રકઃ । અવમાનં ન કુર્વાત તયોરપિ કદાચન ॥૬૦॥
 અભ્યજનં સ્નાપનં ચ ગાત્રસમ્મર્દનં તથા । ગુરુપત્ન્યા ન કુર્વાત
 કેશાનાં ચ પ્રસાધનમ્ ॥૬૧॥ ગુરુપત્નીતિ યુવતિર્નામિવાદ્યા હિ
 પાદયોઃ । કુર્વાત ચન્દનં ભૂમાવસાવહમિતિ વ્રુવન્ ॥૬૨॥ અન્નસ્પર્શો
 ન કર્તવ્યો ગુરુપત્ન્યા અપિ ક્ષત્તિ । તેનાપિ વ્રતમહ્નઃ સ્વાધતોઽવ
 વ્રહ્મચારિણઃ ॥૬૩॥ પિતૃપ્વસા માતૃપ્વસા શ્રાતૃજાયા ચ માતુલી ।
 ગુરુપત્નીવ માન્યાશ્ચ જનની મગિની તથા ॥૬૪॥ ગુરોસ્ત્યાગો ન
 કર્તવ્યઃ કર્હિચિદ્રહ્મચારિણા । કામાલ્હોભાશ્ચ મોહાશ્ચ તં ત્યક્ત્યા
 પતિતો ભવેત્ ॥૬૫॥ ગુરોરપ્યવલિષ્ઠસ્ય કાર્યાકાર્યમજાનતઃ ।

તો વિશેષપણે વિવર્ણ. શ્રદ્ધાયર્થવ્રતધારી બહુ સ્ત્રીલંપટજનપ્રસંગને
 કદાચિત્ પણ નજ કરે ॥૫૯-૫૯॥ ગુરૂની પેઠે ગુરૂપત્ની પૂજનીય છે તથા
 ગુરૂપુત્ર પૂજ્ય છે. તે બંનેનું કદાપિ અવમાન નજ કરે ॥૬૦॥ જે અભ્યં-
 જન-તૈલાદિકથી અંગમર્દન, ગાત્રસંમર્દન-થાક ઉતારવા ચરણાદિ અંગ
 દાબવું, સ્નાપન-સ્નાન કરાવવું વિગેરે ગુરૂની પરિચર્યા જે કરવાપણે આદેશ
 કરેછે તે ગુરૂપત્નીની ન કરવી. તથા કેશપ્રસાધન-કાંસક્રીથી છુઓ
 કાઢવી તૈલ નાંખવું તેપૂર્વક કેશો ગુંથવા તે નજ કરવું ॥૬૧॥ જેતો
 પાદનો હિપસ્પર્શ કરીને અભિવંદન તે ગુરૂપત્ની યુવતિ હોય તો તેહીનું નજ
 કરવું. ‘અમુક ઓત્રશાખા નામનો હું તમને નમન કરુંછું’ એમ બોલતો થકો
 ભૂમિમાં અભિવંદન-સમીપ પ્રદેશમાં વંદન કરે ॥૬૨॥ ગુરૂપત્નીના પણ
 પરિચરણાદિકમાં પણ અંગસ્પર્શમાત્રપણે જે રીતે કદાચિત્ પણ ન થાય
 તે રીતે વર્તવું, કારણ કે સ્ત્રીયોનો અંગસ્પર્શ શ્રદ્ધાચારીના શ્રદ્ધાયર્થવ્રતના
 વિલંગ માટે થાય. તે મનુષ્યે કહ્યું છે-‘સ્વમાવ ય્વ નારીણાં નરાણામિહ
 દૂષણમ્ । અતોઽર્પાશ્વ પ્રમાણન્તિ પ્રમદાસુ વિપશ્ચિતઃ ॥’ ઇતિ ॥૬૩॥ ગુરૂ-
 પત્નીની પેઠે ક્ષેષ, માસી, લાક્ષી, માગી, જનની-પોતાની માતા અને અપર
 માતા, પહેન, આ સર્વેપણે સંમાનનીય છે ॥૬૪॥ શ્રદ્ધાચારીએ ગુરૂનો ત્યાગ
 કદાપિ ન કરવો. જે કામ લોભ મોહાદિ દોષને વશ થઇને ગુરૂનો ત્યાગ કરે

ઉત્પત્યં પ્રતિપદ્મસ્ય મનુસ્ત્યાગં મમગ્રવીત્ ॥૬૬॥ લૌકિકં વૈદિકં
 ચાપિ જ્ઞાનમાધ્યાત્મિકં યતઃ । આદીત ન તં કાપિ ગુરં શિષ્યોઽ-
 વમાનયેત્ ॥૬૭॥ અહેરિવ ગણાદ્ગીતઃ સૌહિત્યાન્મરણાદિવ । રાક્ષ-
 સીભ્ય ઇવ સ્ત્રીભ્યઃ સ વિદ્યામધિગચ્છતિ ॥૬૮॥ છૂતં પુસ્તકશુ-
 શ્રૂપા વાટિકાસક્તિરેવ ચ । સ્ત્રિયસ્તન્દ્રા ચ નિદ્રા ચ વિદ્યાવિપ્ન-
 કરાણિ યદ્ ॥૬૯॥ વિદ્યામેવમધીયાનો બ્રહ્મચારી ગુરોર્ગૃહે । વસં-
 સ્ત્રિપવનન્નાયી કુસદ્ધં પરિવર્જયેત્ ॥૭૦॥ પુષ્પઞ્જજશ્ચન્દનં ચ રસા-
 સર્તિકં ચ કુક્કુમમ્ । સુગન્ધિદ્રવ્યસમ્પર્કં વર્જયેદ્અન્તઘાયનમ્ ॥૭૧॥

તો પતિત થાય ॥૬૫॥ ઉઝ અત્યાગનો અપવાદ કહેછે-અવલિપ્ત-ગર્વવડે
 અંધ, શાસ્ત્રવિહિત કાર્યે અકાર્યના વિવેકે રહિત, શાસ્ત્રવિહિત સ્વધર્મના
 ઉલ્લઘનરૂપ કુમાર્ગને પામેલા, એવા ગુરુનો પણ ત્યાગ સમુચિત છે. તેવા
 ગુરુના ત્યાગને મનુ કહેછે, આ શ્લોક મહાભારતમાં બહુ સ્થળે કહ્યો છે
 તથા કૂર્મપુરાણમાં યથાવિખિત ૪ છે ॥૬૬॥ લૌકિકજ્ઞાન-લોકમયાદામા
 ઉપયોગિ જ્ઞાન, વૈદિકજ્ઞાન-વેદબોધિતધર્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન, (અથવા વૈદિક-
 શબ્દનું સાહચર્ય છે તો લૌકિકજ્ઞાન સ્માર્ત લેવું) આધ્યાત્મિક-ઉપનિ-
 પદબોધ્ય આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાનપણ જે ગુરુથી થઈ શકે તે ગુરુનું શિષ્ય
 અવમાન કદાપિ ન કરે ॥૬૭॥ જે વર્ણી જનસંઘથી કૃષ્ણસર્પથીજ
 જેમ એમ ભય પામેછે સ્વાદુ અતલજોડનાદિકથી મરણથીજ જેમ
 એમ ભય પામેછે. સ્ત્રીઓથી રાક્ષસીઓથીજ જેમ એમ ભય પામેછે
 તે વિદ્યાને પામેછે, બીજે નહિ ॥૬૮॥ છૂત-જુગદું રમવું, પુસ્તકની સદા
 શુશ્રૂષા, ભાગભગીયા જેવા બેસવામાં આસન્નિ, સ્ત્રીઓસાથે સંભાષણાદિ,
 આળસ્ય, અતિશયનિદ્રા, આ છ વિદ્યામાં વિપ્ન કરનાર છે તેને વર્ણી
 ત્યાગ કરે ॥૬૯॥ ઉઝ નિયમોએ સંપન્ન, ગુરુના શબ્દમાં રહેલો, વિદ્યાને
 બણતો પ્રજ્ઞચારી ત્રણ વખત જ્ઞાન કરનારો થાય અને કુસગનો પરિત્યાગ
 કરે ॥૭૦॥ પુષ્પમાળાધારણ, ચંદનથી ચંગરાગ, નાનાવિધ રસાસ્વાદમાં
 આસન્નિ, શરીરશોભાથે કુકુમધારણ, સુગન્ધિ પુષ્પવાસિત તૈવાદિકનો
 સંબન્ધ, કાષ્ઠવડે દાંતને અતિ ઘસવાપૂર્વક શુદ્ધિ કરવી, આ સર્વનો પરિ-

અમ્યઙ્ગં ચાક્ષુને હૃત્રમાદર્શાલોકનં તથા । વ્રતી સ વર્જયેદ્યુતં
 ગીતવાદિવ્રતનમ્ ॥૭૨॥ પ્રાણિહિંસાં ચ પૈશુન્યં કામં લોભં મયં
 તથા । વર્જયેન્મધુ માંસં ચ હ્યમધ્યં લઙ્ગુનાદિકમ્ ॥૭૩॥ સન્વ્ય-
 યોઽદિવાસ્વાપં નિશશ્ચાચન્તયામયોઃ । વર્જયેચ પ્રયત્નેન પરીવા-
 દમુપાનહૌ ॥૭૪॥ અનૃત્યદર્શી ચ ભવેદ્રામ્યગીતં ચ સર્વથા ।
 શૃણુયાન્ન વ્રતી ધીરો નાનૃતં ચ વદેદ્વચઃ ॥૭૫॥ ન મજ્ઞે શયનં
 કુર્યાન્ન ચ તામ્બૂલમક્ષણમ્ । તત્તત્કાલોચિતં સર્વં વૈદિકં વિધિ-
 માચરેત્ ॥૭૬॥ ઉપાકર્મ ચ વેદાનાં કુર્વોત હિ યથાવિધિ । વહ્નચઃ
 શ્રાવણે માસિ પૂર્વાહ્ને શ્રવણાલ્યમે ॥૭૭॥ યજુર્વેદી ચ તન્માસે
 પૌર્ણમાસ્યાં વિધાનતઃ । મધ્યાહ્ને તત્પ્રકુર્વોત હસ્તક્ષે તત્ર સામગઃ
 ॥૭૮॥ સદ્ક્રાન્તિર્ગ્રહણં ચાપિ યદિ પર્વણિ જાપતે । શ્રાવણે હસ્તયુક્તાયાં

ભાગ કરે ॥૭૯॥ અમ્યઙ્ગ-તૈલમર્દનપૂર્વક સ્નાન, અંજન-કાળળથી નેત્રનું
 અંજન, હૃત્રધારણ, દર્પણમાં સુખદર્શન, ઘૃત, ગીતગાયન, વાદિત્રવાદન,
 નૃત્ય, આ સર્વનો વર્ણી ભાગ કરે ॥૭૨॥ પ્રાણિની હિંસા, આડીયાપણું,
 કામ, ક્રોધ, લોભ, લય, મધુ, (મધ કે મઘ) માંસ, અલધ્ય લઙ્ગુનાદિ,
 આ સર્વને વર્ણી વર્જે ॥૭૩॥ બે સંધ્યામાં, રાત્રિના આદિઅંત પહોરમાં અને
 દિવસે નિદ્રાને પ્રયત્નથી પરિવર્જે. તથા પરનિદ્રા અને પગરખાનો પરિત્યાગ
 કરે ॥૭૪॥ ધીર વર્ણી નૃત્યદર્શન નજ કરે. આમ્યગીત સર્વથા નજ સાંભળે
 ('આમ્ય' એમ કહ્યું છે તેથી ભગવદ્ગીતમાં અપ્રતિવેધ જણાવ્યો છે) કદા-
 ચિત્ પણ અસલ વચન નજ વદે ॥૭૫॥ ખટ્વાશયન તાંબૂલમક્ષણાદિકને
 વર્જે. તે તે કાળમાં કરવાપણે કહેલા વૈદિકવિધિને સમગ્રપણે કરે ॥૭૬॥

હવે વેદપાઠારંભના વિધિવિશેષરૂપ ઉપાકર્મને કહેછે-વેદોનું ઉપાકર્મ
 (સંસ્કારપૂર્વક શ્રુતિનું ગ્રહણ) યથાવિધિ વર્ણી કરે. તેમાં ઋગ્વેદી વર્ણી
 શ્રાવણમાસમાં શ્રવણનક્ષત્રમાં પૂર્વાહ્ને કરે. યજુર્વેદી વર્ણી શ્રાવણમાસમાં
 પૂર્ણિમાતિથિએ મધ્યાહ્ને યથાવિધિ ઉપાકર્મ કરે. સામવેદી વર્ણી શ્રાવણ-
 માસમાં હસ્તનક્ષત્રમાં અપરાહ્લકાળે ઉપાકર્મ કરે. બે શ્રાવણમાસમાં
 સિંહસ્થ સૂર્ય હોય તો તેમાંજ કરે. અન્યથા ભાદ્રપદમાસમાં કરે

વહુનાપિ ચ કાલેન પરીક્ષ્ય ગ્રહચારિણમ્ । ઉપાદિશેહુરુદાનં
મૂત્વા નિષ્કપટોઽચિલમ્ ॥૮૪॥ વેદં વેદૌ ચ વેદાન્વા સોઽપ્યધીત્ય
યથારુચિ । ગુરવે દક્ષિણાં દત્વા સમાવર્તેત ચ દ્વિજઃ ॥૮૫॥ ગૃહં ઘનં
વા પ્રવિશેત્પ્રગ્જેદ્વા વિલોક્ય સઃ । મન્દત્વં મધ્યમત્વં ચ સ્વવૈરા-
ગ્યસ્ય તીવ્રતામ્ ॥૮૬॥ ચતુર્વિધો ગ્રહચારી કથ્યતે દ્વિજસત્તમ ॥

ધારણુમાં વિશેષ કહ્યો છે. ‘આ ઉપાકર્મ ઉત્સર્ગકર્મ બ્રહ્મચારી સમાવૃત્ત
ગૃહસ્થ વાનપ્રસ્થ સર્વેએ કરવું’ એમ ધર્મસિન્ધુમાં કહ્યું છે ॥૮૨॥

(પ્રાસંગિક પરિસમાપ્ત થયું) આ રીતે ઉક્ત સદાચારે સંપન્ન, નિયમિત
મનવાળા, અદાંભિક એવા બ્રહ્મચારીને ગુરૂ વેદો તથા તેના અંગોનો અભ્યાસ
કરાવે ॥૮૩॥ બહુકાળે કરીને પણ પરીક્ષા કરીને શિષ્ય બ્રહ્મચારીને ગુરૂ સર્વ
જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે. પણ શિષ્યલોભથી પરીક્ષા કર્યા વિના ઉપદેશે નહિ.
પરીક્ષા કરીને પછીથી નિષ્કપટ થઈને ઉપદેશ કરે ॥૮૪॥ દ્વિજાતિ બ્રહ્મ-
ચારી સ્વશાખાભૂત એક વેદને કે બે વેદ-ઋગ્યજુષને કે ત્રણ વેદ-ઋગ્ય-
જુષસામને (અથવા ચારેયને પણ) યથારુચિ યથાબળ લાગીને ગુરૂને
દક્ષિણાદાન કરીને તેમની આજ્ઞાથી વેદમતસમાસિનિમિત્તનું જ્ઞાન કરે.
‘ગુરવે હુ વરં દત્વા જ્ઞાયીત તદનુજ્ઞયા । વેદં વ્રતાતિ વા પારં નીત્વા હુમય-
મેવ વા ॥’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે ॥૮૫॥ અનંતર વર્ણી પોતાના વૈરા-
ગ્યની મંદતા મધ્યતા અને તીવ્રતાને વિચારીને યથાધિકાર ગૃહ-દારસંચલ-
રૂપ ગૃહસ્થાશ્રમમાં કે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં કે સંન્યાસાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે
અથવા નૈષ્ઠિક થાય. એટલે મદવૈરાગ્યવાળો ગૃહી થાય, મધ્યમવૈરાગ્યવાળો
વની થાય, તીવ્રવૈરાગ્યવાળો સંન્યાસી થાય કે નૈષ્ઠિક થાય. ગૃહં ઘનં વા
પ્રવિશેત્પ્રગ્જેત્તત્ર વા વસેત્’ એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. યદપિ ‘સુતવિન્દ્ય-
સ્તપત્નીકમ્પયા વાનુગતો ભવેત્ । વાનપ્રસ્યઃ’ આ યાજ્ઞવલ્ક્યવચન ગૃહસ્થ-
નેજ વાનપ્રસ્થમા અધિકાર જણાવેછે. તથાપિ આ વચન આશ્રમના
સમુચ્ચયપક્ષને (એક વ્યક્તિમાં ગૃહસ્થાદિ ત્રણેય આશ્રમોનું અનુક્રમે
સાદરિય) અભિપ્રાય કરીને પ્રવર્તે છે. વસ્તુતઃ ગૌર્હસ્થ્ય નહિ કરેલાને પણ
વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં અધિકાર છે. તે મિતાક્ષરામાં ‘અવિમુત્યવલ્લચયૌ યમિચ્છે-

સાવિત્રઃ પ્રાજાપત્યશ્ચ બ્રાહ્મો નૈષ્ઠિક ઇત્યસૌ ॥૮૭॥ પ્રાપ્યોપનયનં
સમ્યગ્ગાયત્રીં પ્રપઠન્વતમ્ । દિનત્રયં ધારયેદ્ય. પ્રથમઃ સ પ્રકીર્તિતઃ
॥૮૮॥ દ્વિતીયસ્તુ પઠન્વેદં ઘ્રીતી સંવત્સરં ભવેત્ । આવેદગ્રહણા-
દ્વાપિ દ્વાદશાન્દાન્વતી પરઃ ॥૮૯॥ યાવજ્જીવં ચતુર્થસ્તુ તિષ્ઠેદ્દુર-
કુલે ઘ્રીતી । ઉત્તરોત્તરતઃ શ્રૈષ્ઠ્યં જ્ઞેયમેતસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥૯૦॥
અજ્ઞાનાન્માંસમિથં વા સુરાસંસ્પૃષ્ઠમેવ વા । પુનઃ સંસ્કારમર્હન્તિ
મુક્તવાઽન્નાદિ દ્વિજાતયઃ ॥૯૧॥ સેવમાનો ગુરં સોઽપિ વ્રતં સ્વં
પાલયેત્ દૃઢમ્ । અજ્ઞાનાજ્ઞાનતો વાપિ તદ્વ્યુતૌ નિષ્કૃતં ચરેત્
॥૯૨॥ અકૃત્વા મૈક્ષચરણમસમિધ્ય ચ પાવકમ્ । અનાતુરઃ સત્-
રાત્રમવકીર્ણિવ્રતં ચરેત્ ॥૯૩॥ અસદ્મૈક્ષમુજૌ યાન્તે નમ્રસ્ત્રીર્દર્શને

તમાવસેત્ એમ નિરૂપણ કર્યું છે ॥૮૬॥ હવે બ્રહ્મચારિની ચતુર્વિધતા
સ્મૃતિસમતને નિરૂપણ કરેછે-હે દ્વિજસત્તમ! સાનિત્ર પ્રાણપત્ય બ્રાહ્મ
અને નૈષ્ઠિક, એરીતે ચાર પ્રકારના બ્રહ્મચારીઓ છે જે યથાવિધ ઉપ-
નયનને પામીને ગાયત્રીને પઠતો થકો બ્રહ્મચર્યવ્રતને ત્રણ અહોરાત્રપર્યંત
ધારણ કરે તે પ્રથમનો સાનિત્રસંસિત કહ્યો છે જે વેદને પઠતોથકો એક
સંવત્સરપર્યંત બ્રહ્મચર્યવ્રતને ધારણ કરે તે બીજો પ્રાણપત્યસંસર કહ્યો છે
જે વેદાધ્યયનપર્યંત અથવા દ્વાદશવર્ષપર્યંત વ્રતી થાય તે ત્રીજો બ્રાહ્મ
સંસિત કહ્યો છે જેતો ત્રીજા વૈરાગ્યસપન્ન હોઇને યાવજ્જીવ ગુરુના
ગૃહમાં વ્રતી થઈ રહે તે ચોથો નૈષ્ઠિકસંસર કહ્યો છે. એમનુ ઉત્તરોત્તર
શ્રેષ્ઠપણુ શાસ્ત્રે નિશ્ચય કર્યું છે ॥૮૭-૯૦॥ મદિરાથી કે માસથી મિશ્રિત
અન્નાદિકને મોહથી જમે તો દ્વિભ્રાતિઓ પુનઃ સંસ્કાર-કરી ઉપનયનને
યોગ્ય થાય છે ॥૮૧॥ તે આ વ્રતી ગુરુને સેવતો થકો પોતાના બ્રહ્મચર્ય
પ્રાપ્ત વ્રતને યથાવિધિ પાળે અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી તેની પ્રત્યુત્તિમાં
પ્રાયશ્ચિત્ત યથાશાસ્ત્ર કરે ॥૮૨॥ તેને કહેછે-રોગાદિ વિપદાએ વર્ણત
એવો પણ જે વર્ણી બિશ્વાચર્યા કર્યા વિના કે અગ્નિમાં હોમ કર્યા વિના
સાત અહોરાત્રને અતિક્રમ કરે તે તે દોષના પરિહારમાટે અવધીર્ણિવ્રતને
આચરે અવધીર્ણિવ્રત આમાં જ પ્રાયશ્ચિત્તપ્રકરણમાં કહેશે ॥૮૩॥ વર્ણી

તથા । નમ્રસ્વાપેઽમિનિર્મુક્તામ્યુદિતત્વે દિવાશયે ॥૯૪॥ શ્મશાના-
ક્રમણેઽશ્વાદ્યારોહે પૂજ્યવ્યતિક્રમે । વિના યજ્ઞોપવીતં ચ ભોજનાદિ-
ક્રિયાકૃતૌ ॥૯૫॥ પ્રતિગ્રહે ચ મળ્યાદેર્વૃક્ષસર્પાદિઘાતને । एतेष्वन्य-
તમે દોષે જાતે તત્કુદ્ધયે દિજઃ ॥૯૬॥ સ્નાત્વાચમ્યોત્તમે દેશે
કૃત્વા શ્રીન્પ્રાણસંયમાન્ । અષ્ટોત્તરસહસ્રં તુ પ્રજપેદ્વેદમાતરમ્
॥૯૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તં હિ સર્વેષ્વઘતભક્તે સમીરિતમ્ । તદ્વાગ્રેઽહં વદિ-
પ્યામિ સર્વેષાં હિ હિતાવહમ્ ॥૯૮॥ નૈષ્ઠિકાનાં વનસ્થાનાં યતીનાં
બ્રહ્મચારિણામ્ । નાશૌચં કીર્તિતં સદ્ગિઃ શાવં સૌત્યં ચ સન્મતે !
॥૯૯॥ આચાર્યં સ્વમુપાધ્યાયં માતરં પિતરં ગુરુમ્ । નિર્હત્ય ચ વ્રતી

લિક્ષામાં મળેલા અસત્ અન્નનું ભક્ષણ કરે, વાન્તિ કરે, નમ્રનારીનું નિરી-
ક્ષણ કરે, નમ્રપણે નિદ્રા કરે, સૂર્યાસ્તસમયે કે સૂર્યોદયસમયે સ્વાપ કરે,
દિવાસ્વાપ કરે, શ્મશાનનું ઉલ્લંઘન કરે, અશ્વાદિ વાહનમાં બેસે, પૂજ્ય-
પૂજનો અતિક્રમે કરે, યજ્ઞોપવીત ધાર્યા વિના ભોજનાદિ ક્રિયાને કરે,
મણિરત્નાદિ પદાર્થનો પરિચલ કરે, વૃક્ષ સર્પાદિકનો ઘાત કરે, આને મધ્યે
જે કોઈ એકપણ દોષ થઈ જાય તો તેના નિવારણમાટે સ્નાન કરી આચમન
કરી પવિત્ર પ્રદેશમાં બેસીને ત્રણ પ્રાણાયામ કરીને વેદમાતા ગાયત્રીનો
અષ્ટોત્તરસહસ્ર (૧૦૦૮ વાર) જપ કરે ॥૯૪-૯૭॥ તે તે ઘતભંગમાં જે
પ્રાયશ્ચિત્ત વિશેષપણે કહ્યું છે તે સર્વ આગળ હું કહીશ. જેના જ્ઞાનથી
સર્વેનું હિત થાય ॥૯૮॥ હે સન્મતે ! નૈષ્ઠિકો, વાનપ્રસ્થો, સંન્યાસીઓ
અને બ્રહ્મચારી-વેદાધ્યયનના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યમાં નિષ્ઠાવાળાઓને મરણ-
નિમિત્તનું અને જન્મનિમિત્તનું આશૌચ મુનિઓએ માન્યું નથી ॥૯૯॥
પોતાના આચાર્યને કે ઉપાધ્યાયને મરણ પામતાં તથા માતા કે પિતા કે
ગુરૂને મરણ પામતાં તેમને બાળીને બ્રહ્મચારી તત્ક્ષણ જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે.
આ શુદ્ધિ તો કર્માધિકારાર્થે છે પણ સર્વદા નથી. તેમાં અત્યકર્મનિમિત્તનું
અસ્પૃશ્યપણું દર્શાવેલું છે. ‘શુચેત્તુ દશમેઽહનિ’ એમ દિવોદાસે કહ્યું
છે. શુર્વાદિકનો ભેદ યાજ્ઞવલ્ક્યે સ્મર્યો છે-‘સ ગુરુર્યઃ ક્રિયાઃ કૃત્વા વેદમસં
પ્રયચ્છતિ । અપનીય દદદ્વેદમાચાર્યઃ ॥ ઉદાહરતઃ । એકદેશમુપાધ્યાય ક્રતિવ-

પ્રેતં સદ્યઃ જ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ ॥૧૦૦॥ ન ત્યજેત્સૂતકે કર્મ વ્રહ્મચારી
સ્વકં કચિત્ । સવ્રતો હ્યેવ કુર્યાત તેષાં પિષ્ઠોદકક્રિયામ્ ॥૧૦૧॥
પત્તે મયા તે દ્વિજવર્ય ! ધર્મા આદ્યાશ્રમસ્થસ્ય યથાવદુક્તાઃ ।
સમાસતોઽથાઽઽહ્નિકકર્મ સર્વં વદામિ શુદ્ધં વિહિતં દ્વિજાનામ્
॥૧૦૨॥ ઇતિશ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્યમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
વ્રહ્મચર્યાશ્રમધર્મનિરૂપણનામા તૃતીયોઽધ્યાય ॥૩॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—જ્ઞાનં સન્ધ્યા જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃ-
તર્પણમ્ । દેવતાભ્યર્ચનં ચેતિ પદ્મ કર્માણિ દિનેદિને ॥૧॥ પ્રાતઃ-

ગ્યજ્ઞકુદુષ્યતે' ઇતિ ॥૧૦૦॥ જ્ઞાનમાત્રથી શુદ્ધિ થાય છે એમ ને કહ્યું તે
શુદ્ધિ પોતાનું કર્મ કરવાપુરતી બાણવી એમ સ્પષ્ટ કરી કહેછે—તે આ
વર્ણી પોતાના આચાર્યાદિકના દહનનિમિત્તનું આશીર્વાદ છતાં પણ સંધ્યા
અભિકાર્યાદિક કર્મનો કદાપિ ત્યાગ કરે નહિ. તે આચાર્યાદિકની પિંડોદક
ક્રિયાને સ્વયં પ્રતનિષ્ઠ હોઈનેજ કરે ॥૧૦૧॥ હે દ્વિજવર્ય ! પ્રથમાશ્રમનિષ્ઠ
બ્રહ્મચારિના આ ધર્મો સંગ્રહથી મેં તમને યથાશાસ્ત્ર કહ્યા હવે સમસ્ત
દ્વિજેનુ વિહિત શુદ્ધ સર્વ આહ્નિક કર્મ કહુંધું તેને સાલળો ॥૧૦૨॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પદ્યમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે બ્રહ્મચર્યાશ્રમધર્મનિ-
રૂપણનામા તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥૩॥

અધ્યાય ૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! દ્વિજેએ અનુદિન અનુક્રમે
કરવાનાં આ પદ્ધત્તો—જ્ઞાન, સંધ્યાજપ, હોમ, સ્વાધ્યાય, પિતૃતર્પણ
અને દેવતાપૂજન છે ॥૧॥ તેમાં જ્ઞાન નામના કર્મનુજ પ્રાથમ્ય છે, દ્વિજ
પ્રાત જ્ઞાન કર્યા વિના સંધ્યાદિક સ્વકર્મોમાં યોગ્ય થતો નથી 'પ્રાત જ્ઞાનં
વિના તિલ્લં દ્વિજો ભવતિ સૂતકી' એમ શાતાતપે કહ્યું છે. 'પ્રાત.જ્ઞાના-
દ્યતોઽર્હં. સ્વાદૈવે પિન્ધે ચ કર્મણિ' એમ સ્કાંદમાં કહ્યું છે. યદ્યપિ પરાશર
ઋષિ 'સન્ધ્યા જ્ઞાનં' એમ સંધ્યાને પ્રથમ પઠેછે. અથાપિ જ્ઞાનનું પ્રાથમ્ય

જ્ઞાનં વિના નૈવ દ્વિજન્મા નિજકર્મસુ । અર્દઃ સન્ધ્યાદિષુ સ્યાદે
તસાત્તત્પૂર્વમાચરેત્ ॥૨॥ નદ્યાં તદાગે કૂપે વા ગૃહે વા જ્ઞાનમા-
ચરેત્ । ઉદ્ઘૃત્ય પદ્મ મૃત્પિષ્ઠાન્જ્ઞાયાત્ પરજલરાયે ॥૩॥ વિશુદ્ધાં
મૃદમાદાય યદ્દાપિ તિલગોમયમ્ । શુચી દેશે પ્રતિષ્ઠાપ્ય વિધિવ-
જ્ઞાનમાચરેત્ ॥૪॥ ઉપગ્રહી ચન્દ્રશિખો જલમધ્યે પ્રવિદ્ય ચ ।

કહેવા હવેછું છે. માધવાચાર્યે આ વચનના આશ્વાસનઅવસરમાં એમ
કહ્યું છે કે-‘પ્રપન્નાપિ જ્ઞાનસ્ય શુદ્ધિદેવત્વાશ્ચુદ્ધસ્યૈવ સન્ધ્યાવન્દનાદા-
યધિકારિત્વાત્ જ્ઞાનં પૂર્વભાવિ’ ઇતિ ॥૨॥ તે જ્ઞાન નદીમાં કે તળાવમાં કે
કુવામાં કે ગૃહમાં (કુવા આદિકથકી લાવીને ઘેર ભરી રાખેલા જળથી)
કરે. આમાં પૂર્વ પૂર્વ પ્રશસ્ત છે. પૂર્વ પૂર્વના અલાભમાં ઉત્તરોત્તર લેવું.
તે યોગીશ્વરે કહ્યું છે-‘નદીજ્ઞાનાનિ પુષ્પાનિ તદાગે મધ્યમાનિ ચ । ઘાપી-
કૂપે જગન્યાનિ ગૃહે પ્રલયરાગિ ॥’ ઇતિ. તેમાં પણ પરજળાશયમાં ન
જ્ઞાન કરે, બે કરે તો પાંચ મૃત્પિષ્ઠોને બહાર કાઢીને જ જ્ઞાન કરે. તેવું
વચન છે-‘પરકીયનિપાનેષુ ન જ્ઞાયાદ્દે કદાચન । પદ્મ પિષ્ઠાન્ સમુદ્ઘૃત્ય
જ્ઞાયાદ્વાસતમ્ભયે પુનઃ ॥’ ઇતિ. પ્રાતઃજ્ઞાનમાં તો આ વિશેષ સ્મૃતિએ
કહ્યો છે-‘અત્પરપાદોમકાલસ્ય ચતુર્થાત્ જ્ઞાનકર્મણઃ । પ્રાતઃ સદ્દેવતઃ
જ્ઞાયાત્ હોમલોપો વિગર્હિતઃ ॥’ ઇતિ. આથી-‘વિશુદ્ધાં મૃદમાદાય’ આ
સમીપના જ શ્લોકમાં કહેવામાં આવનારો વિશેષ માધ્યાહ્નિક જ્ઞાનમાં
નિયત છે પણ પ્રાતઃજ્ઞાનમાં નહિ એમ બહુવું. માટે જ ‘તતો મધ્યાહ્ન-
સયે જ્ઞાનાર્થ મૃદમાહરેત્ । પુષ્પાક્ષતાન્ કુશતિલાન્ ગોમયં શુદ્ધમેવ ચ ॥’
એમ સ્મૃતિ કહે છે ॥૩॥ વિશુદ્ધ મૃત્તિકા છાંણુ દર્બ તલ આદિક લાઇને
પવિત્ર પ્રદેશમાં સ્થાપન કરીને યથાવિધિ જ્ઞાન કરે. તે યોગયાત્રાવલ્કલે
કહ્યું છે-‘મૃત્તિકાં ગોમયં દર્માન્ પુષ્પાણિ મુરમીણિ ચ । આહરેત્જ્ઞાનકાલે
શુ જ્ઞાનાર્થ પ્રયત્તઃ શુચિઃ ॥’ ઇતિ ॥૪॥ દ્વિભતિ ઉપગ્રહી-ડાખા હાથમાં
ત્રણ દર્બ ધારણ કરીને શિખાખંધન કરીને, જળમધ્યે પ્રવેશ કરી તે તે
મૃત્તિકાદિ દેવતાઓના મંત્રોવડે મૃત્તિકાદિકને અનુક્રમે ગરતકપ્રમુખ પોતાના
અવયવોમાં યથાવિધિ વિલેપન કરીને જ્ઞાન કરે. તેમાં વિશેષ સ્મૃતિએ

તત્તન્મન્ત્રૈર્મૃદાર્દીશ્ચ સ્નાયાત્સ્વાક્ષે વિલિપ્ય સઃ ॥૫॥ મન્ત્રાઃ સ્નાને-
સ્તુદૈવત્યાઃ પાવમાન્યશ્ચ પાવને । ગ્રહીતવ્યા ક્રત્વસ્તેન સ્મરતા હૃદયે
હરિમ્ ॥૬॥ સ્નાનાઙ્ગં તર્પણં કૃત્વા પરિધાય ચ વાસસી । ધૌતે તતઃ
સ ચાચમ્ય સન્ધ્યોપાસનમાચરેત્ ॥૭॥ પ્રાતઃસ્નાને ન કર્તવ્યં કદા-
ચિત્તિલતર્પણમ્ । જલમધ્યે સ્થિતઃ કુર્યાત્કેવલં કુશવારિણા ॥૮॥
ઉષ્ણોદકેન યત્સ્નાનં ધૃત્યા સ્નાનં તદુચ્યતે । અશક્તસ્યૈવ તત્સ્નાનં

કથો છે-‘મૃદેકયા શિરઃ ક્ષાલ્યં દ્વામ્યાં નામેસ્યોપરિ । અથશ્ચ તિસ્રભિઃ
કાર્મ પદ્મિઃ પાદૌ તથૈવ ચ । પ્રક્ષાલ્ય સર્વકાર્યં તુ દ્વિરાચમ્ય મધ્યાવિધિ ।’
‘પુનશ્ચ ગોમયેનૈવમગ્રમગ્રમિતિ યુવન્ । અગ્રમગ્રં ચરન્તીનામોપમીનાં વને
વને । તાસામૃપમપત્નીનાં સુરમીણાં શરીરતઃ । ઉત્પન્નં લોકસૌરવાય પવિત્રં
ફાયશોધનમ્ । ત્વં મે રોગાંશ્ચ શોકાંશ્ચ પાપં ચ હર ગોમય ! ॥’ ઇત્યાદિ.
એરીતે બીજું પણ બાણું ॥૫॥ વડણદેવતાકે મંત્રોવડે સ્નાન અને પવ-
માન નામની ઋત્યાઓવડે માર્જન કરવું. તે આ બન્ને દ્વિલતિએ મનવડે
હરિનું સ્મરણ કરવાપૂર્વક કરવું. (આમાં આ વિશેષ-‘ગૃહે જ્ઞાનમમદ્ધકં’
એવું વચન છે તો ઘરમાં હુવાથડી કાઢેલા જળથી કે ઉધણું જળથી સ્નાન
કરવામાં કોઇપણ વિધિ નથી એમ બાણું) ॥૬॥ ‘નિત્યં નૈમિત્તિકં કાર્મ્યં
ત્રિવિધં જ્ઞાનમુચ્યતે । તર્પણં તુ ભવેત્સસ્ય અજ્ઞત્વેન પ્રકીર્તિતમ્ ॥’ ‘જ્ઞાના-
વનન્તરં તાવત્તર્પયેત્પિતૃદેવતાઃ ।’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિએ સ્નાનના અંગપણે કહેલું
તર્પણ કરવું. તે પછી વજ્રો ધોએલાં ધારવાં. (એકે પહેરવું અને એકે
ઓઢવું) તેવું વચન છે-‘પૂર્વં સ્નાત્વા તતઃ પશ્ચાદાચમ્ય ચ વિધાનતઃ ।
ઉપધાય વાસસી શુક્લે શુદ્ધે તુ પરિધાય ચ ॥’ ઇતિ. તદનંતર દ્વિલતિ આચ-
મન કરીને સંધ્યોપાસન કરે ॥૭॥ (તેમાં પ્રાતઃસ્નાનમાં કરવાના તર્પણમાં
આ વિશેષ છે) પ્રાતઃસ્નાનના અંગભૂત તર્પણ તિલોવડે કદાચિત્ પણ ન
કરે. કિંતુ જળના મધ્યમાં રહીને કેવળ દર્ભયુક્ત જળવડે તર્પણ કરે ॥૮॥
તે સ્નાન શીતોદકવડે જ પ્રશસ્ત માન્યું છે. જે તો ‘આપ યુવ સદા પૂતા-
સ્તાસાં વદ્ધિર્વિશોધકઃ । તતઃ સર્વેષુ કાલેષુ ઇષ્ણામ્મઃ પાવનં સ્મૃતમ્ ॥’
‘આપઃ સ્વભાવતો મેષ્યાઃ કિં પુનર્વેદ્ધિસંયુતાઃ । તેન સન્તઃ પ્રશંસન્તિ

પ્રશસ્તં મુનિભિઃ સ્મૃતમ્ ॥૧॥ રવિસદ્ગાન્તિવારેષુ ગ્રહણે ચ શશિ-
 ક્ષયે । વ્રતાદેષુ ચ પૃષ્ઠીષુ સ્નાતવ્યં નોષ્ણવારિણા ॥૧૦॥ અશક્ત-
 વશિરસ્કં વા સ્નાનમસ્ય વિધીયતે । આર્દ્રેણ વાસસા વાઽથ માર્જનં
 પાવનં સ્મૃતમ્ ॥૧૧॥ દેશકાલૌ વિલોક્યૈવ પ્રાદુઃ સ્નાનાન્તરાણિ ચ ।
 આપઘ્નાનાં દ્વિજાતીનાં પૂર્વજાદિ મહર્પયઃ ॥૧૨॥ માર્જનં પાવનૈર્મન્ત્રૈ-
 ર્ગ્રાહં સ્નાનં કુશોદકૈઃ । ભસ્મોદ્ધૂલનમાગ્રેયમાપાદતલમસ્તકમ્ ॥૧૩॥
 ગોલુરોદ્ધૂતરજસા વાયવ્યં સ્નાનમુચ્યતે । સ્નાનં સાતપવર્ષેણ યત્ત-

સ્નાનમુષ્ણેન વારિણા ॥' એરીતે ઉષ્ણોદકવડે સ્નાન ક્વચિત્ કહ્યું છે તે
 અશક્ત માટેજ મુનિઓએ પ્રશસ્ત કહ્યું છે. કેમકે 'શૃયા મુષ્ણોદકજ્ઞાનં'
 એમ ઉષ્ણજળવડે સ્નાનનો પ્રતિપેધ કર્યો છે. 'અતોઽશક્તસ્ય શંસન્તિ સ્નાન-
 મુષ્ણેન વારિણા' એમ અશક્ત માટે ઉષ્ણ જળવડે સ્નાનની અભ્યનુરાઃ
 આપી છે ॥૮॥ યદપિ અનાતુરને નદી આદિકના અલાલભાં ઉષ્ણોદક
 સ્નાનની અનુમતિ 'નિત્યં નૈમિત્તિકં ચૈવ ક્રિયાઙ્ગં મલકર્પણમ્ । તીર્થાભાવે તુ
 કર્તવ્યમુષ્ણોદકપરોદકૈઃ ॥' એમ આપી છે તથાપિ રવિવારે, મેષાદિરા-
 શિમાં રવિના સંક્રમણદિવસે, સૂર્યચંદ્રના ગ્રહણમાં, અમાવાસ્યાએ, એકા-
 દશ્યાદિ વ્રતદિવસોએ અને સર્વકોઈ પૃષ્ઠીતિથિએ ઉષ્ણોદકથી સ્નાન નજ
 કરવું. 'મૃતે જન્મનિ સદ્ગાન્તૌ ધ્રાદ્વે જન્મદિને રવાં । દુષ્ટસ્પર્શો ચોપરાગે ન
 સ્નાયાદુષ્ણવારિણા ॥' એમ વૃદ્ધમનુએ કહ્યું છે ॥૧૦॥ રોગાતુરને માટે
 અશિરસ્ક-શિરઃસ્નાને વર્ણત કંઠપર્યંત સ્નાન અથવા શીનાં વસ્ત્રવડે
 અંગમાર્જન પ્રશસ્ત માન્યું છે ॥૧૧॥ પુરાતન મહર્ષિઓએ દેશકાળનો
 વિચાર કરીને, રોગાદિ આપઘાતે પામેલા દ્વિભેદમાટે બીજાંપણુ સ્નાનો કહ્યાં
 છે. સ્નાનો ગ્રાહ્ય આદિક ભેદથી છ પ્રકારનાં છે-તેમાં 'આપોહિષ્ઠાદિ' આ
 પવમાન મંત્રોચ્ચારણપૂર્વક દર્ભસહિત જળવડે અંગમાં બે પ્રોક્ષણ કરવું તે
 ગ્રાહ્ય નામનું સ્નાન કહ્યું છે. પાદતળને આરંભીને મસ્તકપર્યંત અંગમાં
 લસ્મ ચોળવી તે આગ્રેય નામનું સ્નાન કહ્યું છે. ગાયોની ખરીયોવડે
 ઉડેલી ધૂળવડે જે સ્નાન તે વાયવ્ય નામથી કહ્યું છે. તડકાએ સહિત મેઘ-
 પ્રવર્ષણ જળવડે જે સ્નાન તે દિવ્ય નામનું કહ્યું છે. ભગવાનનું હૃદયમાં

દિવ્યમુદાહૃતમ્ ॥૧૫॥ માનસં ચ હરેર્ધ્યાનં જ્ઞાનમાહુર્મનીપિણઃ ।
જ્ઞાનાન્યેતાન્યશક્તસ્ય શક્તસ્યૈવ તુ ચારુણમ્ ॥૧૫॥ કાલાતિક્રમણં
ન સ્યાત્સન્ધ્યાયાશ્ચ યથા તથા । પ્રાતઃજ્ઞાનવિધિઃ કાર્યો મધ્યાહ્ને-
ડશેપમાચરેત્ ॥૧૬॥ ઋર્ધ્વપુણ્દ્રં મૃદા કૃત્વા મસના વા ત્રિપુણ્દ્ર-
કમ્ । સ્વસ્થશાસાનુસારેણ કુર્યુઃ સન્ધ્યાવિધિં દ્વિજાઃ ॥૧૭॥ રાત્ર્ય-
ન્તયામનાઢ્યૌ દ્વે સન્ધ્યાકાલોડ્યમુચ્યતે । દર્શનાદ્રવિરેચાયાસ્ત-
દન્તો મુનિભિઃ સ્મૃતઃ ॥૧૮॥ આયતં પૂર્વતઃ કૃત્વા ગોકર્ણાકૃતિ-
ચત્કરમ્ । સંહતાઙ્ગુલિના તેન ગૃહીયાદુદકં દ્વિજઃ ॥૧૯॥ મુક્તાઙ્ગુ-

ળે સ્મરણુ તે માનસ નામનું જ્ઞાન કહ્યું છે. નવાહિકના જળપડે જે જ્ઞાન
પ્રથમ કહ્યું તે વાણુ નામથી મુનિઓએ માન્યું છે. તેમાં વાણુ જ્ઞાન
તો શક્તિ-અનાતુરને માટેજ માન્યું છે ॥૧૨-૧૫॥ જેરીતે સંધ્યા અને
હોમના સમયનું ઉલ્લંઘન ન થાય તેરીતે પ્રાતઃ જ્ઞાનવિધિ સંક્ષેપમાં કરવો.
મધ્યાહ્ને તો સવિસ્તાર કરવો. 'પ્રાતઃ સહેષતઃ જ્ઞાનં મધ્યાહ્ને તુ સવિસ્તારમ્'
એમ કાલ્યાણને કહ્યું છે ॥૧૬॥

એરીતે જ્ઞાનવિધિ કહીને હવે બીજાં સન્ધ્યાકર્મ કહેછે—લલાટાદિ
અંગમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર ગોપીચંદનાદિ તીર્થમૃતિકાવડે અથવા ત્રિપુંડ્ર અગ્નિહોત્ર-
ભસ્મવડે યથાચાર કરે. તે પછી પોતપોતાની શાખાને અનુસારે સંધ્યાવિધિ
કરે. ઊર્ધ્વપુંડ્ર વિના કરેલા સંધ્યાદિકર્મની નિરર્થકતા જુહવારદીપમાં કહી
છે—'યજ્ઞો દાનં જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયઃ પિતૃકર્મ ચ । યથા ભવતિ વિપ્રેન્દ્રા
ઋર્ધ્વપુંદ્રં વિના કૃતમ્ ॥' ઇતિ ॥૧૭॥ રાત્રિના છેલા પહોરની છેલી જે બે
ઘડી તે પ્રાતઃસંધ્યાનો સમય કહ્યો છે. રવિરેખાના દર્શનનો જે સમય તે
સંધ્યાનો અંત કહ્યો છે. પ્રાતઃસંધ્યાનો આ કાળપરિમાણ છે. સંધ્યાસામા-
ન્યનું લક્ષણુ તો 'મહોરાત્રસ્ય યઃ સન્ધિઃ સૂર્યનક્ષત્રચર્જિતઃ' આ સ્મૃતિએ
કહ્યું છે ॥૧૮॥ (આયમનાથે જળચંદ્રસુમાં હસ્તતળના વિન્યાસનો પ્રકાર
કહે છે) દક્ષિણ હસ્તતળને પૂર્વ પ્રદેશમાં પ્રસારેલો, ઓકણાકરતુલ્ય,
પરસ્પર મળેલી આંગળીયોવાળો કરીને તેવા કરતળવડે દ્વિજ જળ ચંદ્ર
કરે. પછી આયમનસમયે મળેલી આંગળીયોમાંથી અંગુલો અને કનિષ્ઠિકા

ષ્ટકનિષ્ઠેન કરેણાચમનં ચરેત્ । બ્રાહ્મેણૈવ તુ તીર્થેન દ્વિજો નિત્ય-
મુપસ્પૃશેત્ ॥૨૦॥ અઙ્ગુષ્ઠમૂલરેખાયાં બ્રાહ્મં તીર્થમિહોચ્યતે । પ્રદે-
શિન્યાથ ચન્મૂલં પિતૃતીર્થં તદીરિતમ્ ॥૨૧॥ કનિષ્ઠામૂલતઃ
પશ્ચાત્પ્રાજાપત્યં પ્રકીર્તિતમ્ । અઙ્ગુલ્યગ્રે સ્મૃતં દૈવં મધ્યે વાહ્નં ચ
સૌમિકમ્ ॥૨૨॥ તત્તત્કાર્યેષુ ચોદ્યવ્યં તત્તત્તીર્થં દ્વિજન્મના ।
ત્રિરેવમાચમ્ય તતસ્ત્રિઃ કુર્યાત્પ્રાણસંયમમ્ ॥૨૩॥ ગાયત્રીં શિરસા
સાર્ધં સસવ્યાહૃતિપૂર્વિકામ્ । દશપ્રણવસંયુક્તાં પ્રાણાયામે જપે-
દ્વિજઃ ॥૨૪॥ પશ્ચાઙ્ગુલીમિર્નાસાગ્રપીઢનં પ્રણવાભિધા । મુદ્રેયં

આંગળીને છુદી પાડીને તેવાજ કરવડે આચમન કરે. તેમાં પણ બ્રાહ્મ-
તીર્થથીજ દ્વિજ નિત્ય આચમન કરે, એવો વિશેષ બાલુવો. બ્રાહ્મ તીર્થનું
લક્ષણ આંગળ કહેશે. ગોઝર્ણુનું લક્ષણ જમદગ્નિએ કહ્યું છે-‘અઙ્ગુષ્ઠમ્ સમા-
દુહ્ય મધ્યમામધ્યપર્વણિ । ગોકર્ણં તદિ વિશેયં સર્વેત્વાચમનેષ્વિહ ॥’ ઇતિ
॥૧૯-૨૦॥ અંગુષ્ઠમૂળરેખામાં બ્રાહ્મતીર્થ કહ્યું છે. પ્રદેશિની (તર્જની)
આંગળીનું જે મૂળ તે પિતૃતીર્થ કહ્યું છે. કનિષ્ઠિકા આંગળીના મૂળથડી
પાછળ પ્રાજાપત્ય તીર્થ કહ્યું છે. આંગળીઓના અથલાગમાં દૈવતીર્થ
કહ્યું છે. દક્ષિણ હસ્તાતળમધ્યે અગ્નિતીર્થ અને સૌમતીર્થ કહ્યું છે.
‘કનિષ્ઠાદેશિન્યઙ્ગુષ્ઠમૂલાન્યમ્ કરસ્ય ચ । પ્રજાપતિ-પિતૃ-મહા-દેવતીર્થાન્યનુ-
ક્રમાત્ ॥’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે. ‘કરતલે સ્વમિતીર્થં તત્ર પ્રતિમહઃ
સ્મૃતઃ’ એમ આચાર્યકર્કમાં કહ્યું છે. ‘કરમધ્યે સૌમ્યં પ્રાહુઃ’ એમ ક્ષીર-
સ્વામી કહેછે ॥૨૧-૨૨॥ દ્વિબલિતિએ તે તે પિતૃદેવાદિના કાર્યમાં તે તે તીર્થ
થહણ કરવાનું બાલુવું. આ રીતે બ્રાહ્મ તીર્થથી આચમન ત્રણવાર કરે. પછી
પ્રાણાયામ ત્રણવાર કરે ॥૨૩॥ ‘ૐ આપો જ્યોતી રસોઽમૃતં મહા મૂર્ચુવઃ-
સ્વતોમ્’ આ શિરોમંત્રે સહિત, ‘ૐમૂઃ ૐમુવઃ ૐસ્વઃ ૐમહઃ ૐજનઃ
ૐતપઃ ૐસત્યં’ આ સાત વ્યાહૃતિપૂર્વક, દશપ્રણવે યુક્ત એવી ગાયત્રી
(ચોવીશ અક્ષરવાળી) ને દ્વિજ પ્રાણાયામમાં જપે. એટલે પ્રથમ યથા-
લિખિત આદિ ઑંકારે સહિત સાત વ્યાહૃતિઓ, પછી આદિ ઑંકારે સહિત
તકારાદિ તકારાંત ગાયત્રી, પછી આદિ અંતમાં ઑંકારે સહિત. શિરોમંત્ર,

સર્વપાપમ્ત્રી ચાનપ્રસ્થગૃહસ્થયોઃ ॥૨૫॥ કનિષ્ઠાનામિકાદુષ્ટૈર્નાસા
પ્રસ્ય ચ પીડનમ્ । ઐકારમુદ્રા સા પ્રોક્તા યતેશ્ચ બ્રહ્મચારિણ.
॥૨૬॥ સૂર્યનારાયણં સાક્ષાદ્બ્રહ્મવિષ્ણુશિવાત્મકમ્ । ધ્યાત્વા તમુદ
યાત્પૂર્વમર્ધ્યદાનં સમાચરેત્ ॥૨૭॥ દુર્નિવાર્યા રજન્યન્યૈર્મન્દેહા
નામ રાક્ષસાં । ઉચ્યન્તં ભાસ્કર નિત્યં હન્યન્તેઽધ્યોદકૈશ્ચ તે ॥૨૮॥
વિનાન્તરે પુનસ્તે ચ જીવન્ત્યેવ વિધેર્વરાત્ । સન્ધ્યામુપાસીત તતઃ
પ્રત્યહં દ્વિજસત્તમઃ ॥૨૯॥ વિવસ્વતઃ સહાયાર્થ યો દ્વિજો નાઙ્ગલિ-
ત્રયમ્ । દધ્યાન્મન્દેહનાશાય સોઽપિ મન્દેહતાં વ્રજેત્ ॥૩૦॥

એરીતે દશ ઑંકારેસહિત ગાયત્રી પ્રાણાયામમા નપવી ॥૨૪॥ તે પ્રાણા-
યામમા દક્ષિણ હસ્તની પાચેય આગળીઓવડે જે નાસાગ્રપીડન-નાસાગ્ર
વર્તિપ્રાણવાયુનો નિરોધ તે આ પ્રણવનામની મુદ્રા સર્વ પાપને પ્રણાશ
કરનારી કહી છે, તે આ મુદ્રા વાનપ્રસ્થ તથા મહસ્થભાટે જાણવી
કનિષ્ઠિકા અનામિકા અને અંગુઠાવડે જે નાસાગ્ર પીડન-પકડવું તે ઑંકાર
મુદ્રા માની છે તે આ મુદ્રા યતિ બ્રહ્મચારિભાટે જાણવી ॥૨૫-૨૬॥ સૂર્યને,
સર્ગસ્થિતિસહારને બ્રહ્માદિ તે તે દેવતારૂપે કરતા, માટેજ તેના તેના અત
રાત્મજૂત સાક્ષાત્ નારાયણપણે ધ્યાન કરીને, સૂર્યમંડળના ઉદય પહેલાજ
અર્ધ્યદાન-ઑંકારે સહિત ગાયત્રીમનનું ઉચ્ચારણ કરીને અધ્યોદકાગ્નિ
પ્રદાન કરે 'કરામ્યા તોયમાદાય ગાયત્ર્યા ચાભિમન્નિતમ્ । આદિત્યાભિમુજ
તિષ્ઠિશ્ચિરુષ્વં સન્ધ્યયો ક્ષિપેત્ ॥ મધ્યાહ્ને સુ સકૃદેવ શેષણીય દ્વિજાતિભિ '
એવી વ્યાસસ્મૃતિ છે ॥૨૭॥ અર્ધ્યદાનમા કારણ કહે છે-મંદેહ નામના
કોઈ રાક્ષસો છે, તેઓ અન્ય-અર્ધ્યથકી ખીજાં અથ શસ્ત્રાદિકવડે
નિવારણ થાય એવા નથી, ઉદય પામતા સૂર્યને તેઓ પ્રતિદિન પીડે
છે, તે રાક્ષસો આ અધ્યોદકવડે (વઝીબૂત થએલા) હણાય છે, તે
અધ્યોદકવડે હણાએલા પણ તે આ રાક્ષસો બ્રહ્માના વરદાનથીજ

ઈપદ્મપ્ત્રઃ પ્રમાતે તુ મધ્યાહ્ને ક્રજુસંસ્થિતઃ । ઉપવિષ્ટસ્તુ સાયાહ્ને
 દ્વિજશ્યાર્ધ્યં વિનિઃશ્લિપેત્ ॥૩૧॥ હસ્તાભ્યાં સ્વસ્તિકં કૃત્વા છુપતિ-
 શ્ચેત્પ્રગે રવિમ્ । મધ્યાહ્ને તુ ક્રજૂ વાહ સાયં મુકુલિતૌ કર્ગ ॥૩૨॥
 ઉત્તમા તારકોપેતા મધ્યમા લુપ્તતારકા । કનિષ્ઠા સૂર્યસહિતા પ્રાતઃ-
 સન્ધ્યા ત્રિધા મતા ॥૩૩॥ ઉત્તમા સદ્ગવાદૃષ્વં મધ્યમા કુતપાત્પ-
 રમ્ । અપરાદ્દેઽધમા શેયા મધ્યસન્ધ્યા ત્રિધા સ્મૃતા ॥૩૪॥ ઉત્તમા
 સૂર્યસહિતા મધ્યમા લુપ્તતારકા । કનિષ્ઠા તારકોપેતા ન્યાયંસન્ધ્યા
 ત્રિધોદિતા ॥૩૫॥ યસ્તુ દ્વિજો લૌકિકકર્મસક્તઃ સન્ધ્યાં ન કાલે

આપે તેપણુ મદેહરાક્ષસબાવને પામે છે ॥૩૦॥ હવે અર્ધ્યદાનનો પ્રકાર
 કહે છે—તેમાં પ્રાત કિંચિત્ નમ્ર પૂર્વકામવાળો થઈને અર્ધ્ય આપે. મધ્યાહ્ને
 તો સરલશરીરથી ઉભો રહીને અર્ધ્ય આપે. સાયાહ્ને તો બેસીને અર્ધ્ય
 આપે ॥૩૧॥ હવે ઉપસ્થાનનો પ્રકાર કહે છે—પ્રાતઃકાળે હસ્તવડે સ્વન્તિક
 કરીને સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરે. મધ્યાહ્ને બાદને સરલ કરીને ઉપસ્થાન કરે.
 સાયસમયે તો હાથને કમળના ડોડાબેવા કરીને રવિનું ઉપસ્થાન કરે.
 (એમ ઉપસ્થાનમાં ભેદ છે) ॥૩૨॥ ઉકલક્ષણ પ્રાતઃકાળસંધ્યાનું તારાઓ
 સહિતપણામાં ઉત્તમપણું, તારાઓના લોપમાં મધ્યમપણું અને સૂર્યબિંબો-
 દયમાં અધમપણું, એમ ત્રિવિધપણું બાણું ॥૩૩॥ એરીતે માધ્યાહ્નિક
 સંધ્યાના અનુદાનકાળમાંપણુ ઉત્તમ મધ્યમ અધમ ભેદ બાણવો. જેમ કે-
 સંગવસમયથકી (સૂર્યોદયથકી બાર ઘટિકા અતિક્રમ થયા પછી) ઊર્ધ્વ
 ઉત્તમકાળ, હુતુપકાળ (દિવસનો આક્રમો મુદ્દર્ત)થકી ઊર્ધ્વ મધ્યમ
 અને અપરાહ્ણ (સૂર્યોદયથકી બે અઢાર ઘટિકા તેથકી પર)કાળમાં તો
 અધમ કહ્યો છે. એરીતે ત્રિવિધપણું બાણું ॥૩૪॥ એરીતે સાયંસંધ્યાસ-
 મય પણુ—સૂર્યે સહિતા સંધ્યા ઉત્તમ, લુપ્તતારકા—સૂર્યાસ્તમનનું અતિસ-
 મીપમાં થવાપણું હોવાથી તારાના દર્શને રહિત મધ્યમ અને સારીરીતે તારા-
 ઓના દર્શને યુક્ત કનિષ્ઠ, છે, એમ ત્રણ પ્રકારનો બાણવો ॥૩૫॥ સંધ્યા
 નહિ કરવામાં દોષ કહે છે—પૃથ્વીમાં જે દ્વિજ લૌકિક કર્મમાં આસક્ત થઈને
 યથાસમય સંધ્યાને આવરે નહિ તે શ્વતોથકો શૂદ્રસમાન છે અને

સમુપાસ્ત ઉર્વામ્ । જીવન્મૃત. શૂદ્ધસમઃ સ નૂનં ભવિષ્યતિ શ્વા
નૃતનું વિહાય ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे षष्ठम
प्रकरणे धर्मोपदेशे स्नानसंन्याविधिनिर्णयनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—સન્ધ્યામેવમુપાસીનસ્ત્રિપુ કાલેષ્યપિ દ્વિજ ।
ગાયત્રીં પ્રજપેદ્ધક્ષ્યા પ્રણવેન સમન્વિતામ્ ॥૧॥ वेदवीजं हि
गायत्री तद्बीजं प्रणवो मतः । प्रणवाच्च परं किञ्चिद्ब्रह्मैकाक्षरमेव
सः ॥२॥ त्रींल्लोकांस्त्रीन्गुणान् कालांस्त्रीन्त्रीन्निगमांश्च यः ।

મરીને શ્વાનયોનિને નિશ્ચે પામશે, માટે દ્વિજોએ સાવધાન થઇ યથાકાળ
યથાવિધિ સંધ્યાનુ સમુપાસન પ્રતિદિન કરવું 'ગાયત્રી ચેન ન જ્ઞાતા જ્ઞાત્વા
નૈવ છુપાસિતા । સ જીવન્મેવ શૂદ્ધ સ્યાન્મૃત આ ચૈવ જાયતે ॥' એવી વૃદ્ધ-
યાશવદ્અસ્મૃતિ છે ॥૩૬॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने पंचमप्रकरणे
धर्मोपदेशे स्नानसंन्याविधिनिर्णयनामा चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥

અધ્યાય ૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! પૂર્વોક્ત પ્રકારે ત્રણેય કાળમા-
પ્રાત મધ્યાહ્નસાયકાળમા સંધ્યાનુ યથાવિધિ સમુપાસન કરતો દ્વિજ
પ્રણવ-ઓંકારે સહિત ગાયત્રીને લક્ષિતી જપે ॥૧॥ પ્રણવનો આ મહિમા છે,
જેથી ગાયત્રીનો પ્રણવપૂર્વક જપ કરવાનો કહેછે વેદોનુ મૂળ ગાયત્રી
માની છે, અને તેનુ મૂળ પ્રણવ માન્યો છે પ્રણવચત્રી પર શ્રેષ્ઠ કિંચિત
પણ નથી એકાક્ષરાત્મક આ પ્રણવ બ્રહ્મૈવ-પરંબ્રહ્મ જ છે, આ પરબ્ર-
હ્મનો અસાધારણ નિર્દશ છે, માટે મહાેવ એમ સ્તુતિ કરેછે 'एतद्दे सत्य
काम पर चापर च ब्रह्म यदोकार' એવી શ્રુતિ છે 'ओमित्येकाक्षर ब्रह्म'
એમ ગીતામા કહ્યું છે ॥૨॥ આ અકાર ઉકાર મકાર ત્રણના સમુદાયરૂપ
પ્રણવ પોતાના અવયવભૂત અકારાદિ ત્રણ અક્ષરોવડે શૂરાદિ ત્રણ લોકમા,
સત્વાદિ ત્રણ ગુણોમા, ભૂત ભવિષ્ય વર્તમાનરૂપ ત્રણ કાળોમા, ગાર્દપત્યાદિ
ત્રણ અગ્નિઓમા અને ઋગાદિ ત્રણ વેદોમા વ્યાપીને આ ત્રણના અધી-

વ્યાપ્યાક્ષરેરકારાદૈશ્રીમિરાસ્તે ધ્યધીશ્વરઃ ॥૩॥ પ્રણવાદ્યાઃ સ્મૃતા
 વેદાઃ પ્રણવે પર્યવસિતાઃ । વાદ્યપં પ્રણવે સર્વે તત્તદાદ્યં જપેન્મ-
 નુમ્ ॥૪॥ ક્રપિં છન્દો દૈવતં ચ વિનિયોગં ચ વ્રાત્ત્રણમ્ । પચ્ચાક્ષા-
 નીતિ મન્ત્રસ્ય વિદ્યાત્ સર્વથ શાસ્ત્રતઃ ॥૫॥ ગાયત્રી સર્વમન્ત્રાણાં
 સારરૂપા નિગદ્યતે । સર્વવેદસ્વરૂપા ચ ત્રિપદા સર્વસદ્વિદા ॥૬॥
 ગાયત્રી પ્રકૃતિર્મયા પ્રણવઃ પુરુષસ્તથા । યોગે સત્યુમયોઃ સિદ્ધે-
 શ્વરપણે વર્તે છે. આધી-એની સર્વ કાર્યમા વ્યાપકતા કહી. 'પરં ચાપરં ચ'
 આ શ્રુતિએ કાર્યશ્રદ્ધરૂપતા કહી છે. સ્તુતિપ્રકરણ હોવાથી આ અર્થની
 ઉપપત્તિ છે ॥૩॥ નમ્યણુપચ્ચામરૂપ ત્રણ વેદો પ્રણવાદ્યાઃ-પ્રણવથથીજ
 અભિવ્યક્તિને પામ્યા છે. અને પ્રણવમાંજ સંપ્રતિષ્ઠિતાઃ-પોતાના મૂળ-
 સ્વરૂપ પ્રણવમા સૂદમેરૂપે સ્થિતિને પામેલા છે. પ્રણવજ વેદત્રયીનું
 મૂળ છે એમ શ્રુતિ કહે છે- 'શ્રુતિર્નિ ક્રમેદાદજાયત યુચરિતિ યદુર્વેદાત્
 યુચરિતિ સામવેદાત્, તાન્યમ્યતપત્, તેમ્બોઽમિતસેમ્બસ્યયો વર્ણાં અજાયન્ત
 અકાર ઉકારો મકાર હૃતિ, તાન્યેકધા સમમવત્તદેવદોમિનિ ॥' ઇતિ. માટેજ
 સર્વ વાદ્યમય પ્રણવમાં પ્રતિષ્ઠા પામેલું છે. લૌકિક એવાપણ શબ્દો વેદ-
 મૂળથીજ પ્રવર્ત્યા છે. માટે ગાયત્રીમંત્ર અને મંત્રમાત્રને પ્રણવપૂર્વકજ
 જપે ॥૪॥ જપવા યોગ્ય મંત્રમાત્રના ઋષિ-મંત્રકર્તા મુનિ, હંદ-મંત્રનું
 ગાયત્રી આદિક વૃત્ત, દૈવત-મંત્રમાં ઉપાસ્ય દેવતા, વિનિયોગ-સ્વવાં-
 છિત કળની પ્રાપ્તિમાટે વિનિયોગના, બ્રાહ્મણ-નૈરક્ષાદિ, આ પાંચ અંગો
 શાસ્ત્રથી જલણવાં જરૂરનાં છે. તો આ ગાયત્રીનો જપ હંદદેવતા આદિ-
 કના જ્ઞાનપૂર્વકજ કરવો. 'આપં છન્દો દૈવતં ચ વિનિયોગસ્તથેષ ચ । વેદિ-
 ત્ત્વં પ્રયત્નેન બ્રાહ્મણેન વિશેષતઃ ॥ અવિદિત્વા મુનિં છન્દો દૈવતં યોગમેવ
 ચ । યો ધ્યાયેદ્યો જપેદ્વાપિ સ પાપીયાન્ પ્રજાયતે ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૫॥
 ગાયત્રી સર્વકોઈ મંત્રોના સારરૂપા છે (સર્વમંત્રો મધ્યે શ્રેષ્ઠ છે) અને
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે સર્વવેદસ્વરૂપા છે, તે આ બ્રાહ્મણોક્ત ત્રણ પદવાળી ગાયત્રી
 એદિક પારલૌકિક સમગ્ર સિદ્ધિને આપનારી હોવાથી અવશ્ય જપવી ॥૬॥
 પ્રણવ વિના જપેલી ગાયત્રીથી અર્થસિદ્ધિ થતી નથી. જેમ કેવળ પ્રકૃતિથી

જપતાં વાન્હિતં ફલમ્ ॥૭॥ કુશલૃપ્યાં નિવિષ્ટસ્તુ કુશપાણિર્જિ-
તેન્દ્રિયઃ । અર્કવિમ્બે હારં ધ્યાયન્ ગાયત્રીં પ્રયતો જપેત્ ॥૮॥
પ્રણવં પૂર્વમુચ્ચાર્ય ભૂર્ભુવઃ સ્વસ્તયૈવ ચ । ગાયત્રીં પ્રણવશ્ચાન્તે જપ
પવમુદાહૃતઃ ॥૯॥ વાચિકો માનસોપાંશુઃ સાવિત્ર્યાસ્ત્રિવિધો
જપઃ । ધ્રયાણાં જપયક્ષાનાં શ્રેયાન્સ્યાદુત્તરોત્તરઃ ॥૧૦॥ યદુચ-
નીચૈઃ સ્વરિતૈઃ શન્દૈઃ સ્પષ્ટપદાક્ષરૈઃ । મન્ત્રમુચ્ચારયેદ્વાદા જપયક્ષઃ
સ વાચિકઃ ॥૧૧॥ શનૈરુચ્ચારયેન્મન્ત્રમીપદોષ્ટૌ પ્રચાલયેત્ ।
કિન્ચિન્નન્દાત્સ્વયં વિદ્યાદુપાંશુઃ સ જપઃ સ્મૃતઃ ॥૧૨॥ યો મયે-
દ્વલજ્જિહ્વાદ્શનાધરણો જપઃ । સ માનસઃ સમાખ્યાતો જપઃ
શ્રુતિવિભૂષણૈઃ ॥૧૩॥ ધ્યાયેત્સ્વમનસા મન્ત્રં તથૌષ્ટૌ ન વિચાલયેત્ ।

કશો અર્થ નથી તેમ કેવળ પુરૂષથી અર્થ નથી, કિંતુ તે બંને પરસ્પર
મળતાં અર્થ સિદ્ધ થાય છે. એજ રીતે પરસ્પર મળેલાંજ પ્રણવ-
ગાયત્રીવડેજ અર્થમિદ્ધિ છે. તેમાં ગાયત્રીને પ્રકૃતિ (ત્રી) બાણવી
અને પ્રણવને પુરૂષ બાણવો. ‘ગાયત્રી જામયસ્પક્ષી પ્રણવોઽભૂતપતિસ્તથા’
એવી પરાશર સ્મૃતિ છે. તો આ બેનો યોગ થતાંજ બપક દ્વિબેને વાણિત
અર્થ સિદ્ધ થાય છે ॥૭॥ દર્શાસન ઉપર બેસીને, હાથમાં દર્ભ ધારીને,
સર્વ ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરીને, સૂર્યમડળમાં ભગવાન નારાયણનું ધ્યાન
કરતો થકો સાવધાન થઈ ગાયત્રીને જપે ॥૮॥ તેમાં પ્રથમ પ્રણવપૂર્વક
‘ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ’ આ વ્યાહૃતિને ઉચ્ચારીને, પછીથી ગાયત્રીને ઉચ્ચારીને કરી
તેના અતમાં પ્રણવને ઉચ્ચારે આ રીતે ગાયત્રીનો જપપ્રકાર બાણવો ॥૯॥
વાચિક ઉપાંશુ અને માનસ આ ત્રણ પ્રકારનો સાવિત્રીનો જપ છે તેમા
સ્પષ્ટ પદ અક્ષરવિભાગથી અને સ્પષ્ટ ઉદાત્ત અનુદાત્ત સ્વરિતરૂપ સ્વરભે-
દથી કરાતો (પરબ્રવણને યોગ્યપણે કરાતો) જે છે તે જપ વાચિક કહ્યો
છે. જેમાં કિંચિત્ ઓછપુટ હાલે અને પોતાનાજ શ્રવણમાત્રનેજ મોચર
થાય અને ધીમેથી વર્ણનો ઉચ્ચાર થાય, એરીને કરાતો જે જપ તે ઉપાંશુ
કહ્યો છે. છતાં અને છોઠ હાલે નહિ એરીતે કરાતો જે જપ તે મુનિઓએ
માનસ માન્યો છે. તે આ ત્રણ પ્રકારના જપોમા ઉત્તરોત્તર જપ શ્રેષ્ઠ

ન કમ્પયેચ્છિરોગ્રીવં દન્તાન્નૈવ પ્રકાશયેત્ ॥૧૪॥ યક્ષરાક્ષસમૂ-
તાનિ સિદ્ધવિદ્યાધરા ગણાઃ । હરન્તિ પ્રસન્નં યસ્માત્તસ્માદ્દુતં જપે-
ન્મનુમ્ ॥૧૫॥ અકુર્વાણસ્ત્વરાં નિદ્રાં જયંશ્ચ જપવૈરિણીમ્ । નાન્યા-
સક્તમના ધીરો નેક્ષમાણ इतस्ततઃ ॥૧૬॥ ન ચદ્ભ્રમન્ન ચ દ્વસન્ન
પાર્શ્વમવલોકયન્ । નાપાવૃતો ન જલ્પંસ્તુ ન પ્રાવૃતશિરાસ્તથા
॥૧૭॥ ન પદા પદમાશ્રમ્ય ચાલયન્ન કરૌ તથા । ગાયત્રીમ-
સમાધિશ્ચ ન ચ સંશ્રાવયન્ જપેત્ ॥૧૮॥ પ્રાહ્યુપસ્તુ જપેત્તિષ્ઠ-
પ્રાતરાભાસ્કરોદયાત્ । પ્રત્યહ્યુપઃ સમાસીનઃ સાયં ચાતાર-
કોદયાત્ ॥૧૯॥ તિષ્ઠન્ દ્વિજશ્ચ મધ્યાહ્ને જપેદાસીન ઇવ યા ।

કહો છે ॥૧૦-૧૩॥ જપતો જન પોતાના મનથી મંત્રનું (મંત્રાર્થનું)
ધ્યાન કરે તથા ઓધને હલાવે નહિ. (વર્ણ સ્વરની અભિવ્યક્તિથી
અન્યત્ર) મસ્તક અને હોઠને કંપાવે નહિ. દંતોને નજ પ્રકાશ કરે ॥૧૪॥
ગુપ્તપણે જ મંત્રજપ કરવો, બહુજનપ્રકાશપણે નજ કરવો, કારણ કે
અગુપ્તપણે (પ્રસિદ્ધ) કરેલા જપના કળને યક્ષ રાક્ષસ જૂત સિદ્ધ વિદ્યાધર
ગણો (પ્રમથાદિ) બળાત્ હરી જાય છે ॥૧૫॥ ત્વરાને નહિ કરતો થકો
જપની વૈરિણી નિદ્રાને છતીને (જપતા જનોને નિદ્રા પ્રકૃતિથી સમુદ્ભવે છે)
ધૃતિમાન થઈ જપ કરે. અન્યમાં આસક્ત મનવાળો થઈ મંત્રજપ ન
કરે. અહીંતહીં ચોમેર બોતોથકો જપ ન કરે. ચાલતો ચાલતો ન જપે.
હસતો હસતો ન જપે. પડખામાં રહેલાને બોતોથકો જપે નહિ. મસ્તકે
આચ્છાદન કર્યા વિના ન જપે. કોઈની સાથે કિંચિત્ બોલતોથકો ન જપે.
મસ્તકે વસ્ત્રને વીટીને ન જપે. એક પાદને બીજા પાદવડે દબાવીને (પગ-
ઉપર પગ સુકીને) જપે નહિ. હાથને હલાવતોથકો ન જપે. અનિશ્ચળ
ચિત્તથી ન જપે. (એકાગ્ર મનવાળો થઈ જપે) પોતે ઉચ્ચારેલા મંત્રનું
જેરીતે બીજાને શ્રવણ થાય તે રીતે ન જપે. એવમાદિ ચેષ્ટાવાળો થઈ મંત્રને
નજ જપે ॥૧૬-૧૮॥ પ્રાતઃકાળે પૂર્વાભિમુખ ઉભો રહીને સૂર્યોદયપર્યંત
ગાયત્રીને જપે. સાયંસમયે પશ્ચિમાભિમુખ બેસીને તારાઓના ઉદયપર્યંત
જપે. મધ્યાહ્ને ઉભો રહીને અથવા બેસીને ગાયત્રીને જપે. આમાં આ

સૂર્યાભિમુખ યવાઽઽઘો દ્વિતીયઃ પ્રાહ્લુસ્તો ભવેત્ ॥૨૦॥ પ્રાત-
ર્નાભૌ કરં કૃત્વા મધ્યાહ્ને હૃદિ સંસ્થિતમ્ । સાયં જપેદ્ નાસાપ્રે-
જપો હિ ત્રિવિધઃ સ્મૃતઃ ॥૨૧॥ સહસ્રપરમાં દેવીં શતમધ્યાં
દશાવરામ્ । ગાયત્રીં પ્રજપેન્નિત્યં મહાપાતકનાશનીમ્ ॥૨૨॥
દશભિર્જન્મજનિતં શતેન તુ પુરાકૃતમ્ । ત્રિજન્મજં સહસ્રેણ
ગાયત્રીં હન્તિ કિલ્વિપમ્ ॥૨૩॥ ચતુર્વિંશતિલક્ષૈશ્ચ પુરશ્ચરણમી-
રિતમ્ । ગાયત્ર્યાસ્તત્તુ યઃ કુર્યાત્સર્વાન્કામાન્સ ચામુયાત્ ॥૨૪॥
ગાયત્ર્યા જપવિધિરિત્યુદીરિતસ્તે કર્તવ્યો દ્વિજ । નિજશક્તિતોઽ-
નુયસ્યમ્ । આલસ્યં નિજસુકૃતારિમાશુ હિત્વા સંસ્કારં દશમમુપા-

વિશેષ છે- જે ઉભો રહીને જપે તે સૂર્યાભિમુખ મુખ રાખીનેજ જપે.
જેતો બેસીને જપે તે પૂર્વાભિમુખ મુખ રાખીનેજ જપે ॥૧૯-૨૦॥
પ્રાત કાળે ગોમુખીની અંદર ઘાલેલા જમણા હાથને નાભિપ્રદેશ સાથે
સંલગ્ન કરીને જપે. મધ્યાહ્ને કરને હૃદયપ્રદેશ આગળ રાખીને જપે.
સાયકાળે હસ્તને નાસાથ આગળ રાખીને જપે. એરીતે જપ ત્રિવિધ
કહ્યો છે ॥૨૧॥ એક હંબર સંખ્યાથી કરેલો ગાયત્રીજપ ઉત્તમ માન્યો
છે. એક સો સંખ્યાથી કરેલો જપ મધ્યમ માન્યો છે. દશસંખ્યાપરિમિત
જપ તો અધમ કહ્યો છે. તેથી ન્યૂન તો નજ કરવો ઉક્ત ત્રણ પક્ષમાંથી
એક પક્ષને અવલંબીને યથાનુકૂળ એક એક કાળમાં મહાપાતકને નાશ કર-
નારી ગાયત્રીનો જપ નિત્ય કરે ॥૨૨॥ તે આ જપવામાંડેલી મહાપાપનાશિની
ગાયત્રી દશ જપવડે વર્તમાન જન્મજન્ય પાપને નાશ કરેછે. શત જપવડે
વર્તમાનથકી પૂર્વના એક જન્મનાં પાપને નાશ કરેછે. સહસ્ર જપવડે
વર્તમાનજન્મથકી પૂર્વનાં ત્રણ જન્મનાં પાપને પ્રણાશ કરેછે ॥૨૩॥ ગાય-
ત્રીનું પુરશ્ચરણ કરવામાં ચોવીશ લાખપરિમિત જપ કરવો, એમ શાસ્ત્રોમા
કહ્યું છે. જે જન આ રીતે ગાયત્રીની પુરશ્ચર્યાને કરે તે સર્વ મનોરથોને
પામેછે ॥૨૪॥ હે દ્વિજ ! આ રીતે ગાયત્રીના જપનો વિધિ તમને કહી સંલ-
ગ્નાવ્યો. દશમસંસ્કાર-ઉપનયનને પામેલા સમસ્ત દ્વિજોએ સુકૃતશત્રુ આળ-
સનો જલદી ત્યાગ કરીને પ્રતિદિન યથાકાળ યથાશક્તિ-સહસ્ર કે શત કે

ગતૈર્દિજૈઃ સઃ ॥૨૫॥ इति श्रीसत्सङ्गजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्म-
प्रकरणे धर्मापदेशे गायत्रीजपविधिनिर्णयनामा पद्मोऽध्यायः ॥५॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—કાલાત્તિક્રમણં યસ્તુ પ્રમાદાત્કુર્યતે દ્વિજઃ ।
સન્ધ્યાયાઃ સ તુ કૃત્તૈવ પ્રાયશ્ચિત્તં વિશુદ્ધ્યતિ ॥૧॥ સન્ધ્યાકાલે
ત્વતિક્રાન્તે સ્નાત્વાઽઽચમ્ય યથાવિધિ । જપેદ્દૃશ્યંતં દેવીં તતઃ
સન્ધ્યાં સમાચરેત્ ॥૨॥ પ્રાતરેવ પ્રકુર્વાત કાર્યં આવશ્યકે સતિ ।
અપિ માધ્યાહ્નિકીં સન્ધ્યાં દ્વિજન્મા ન તુ સર્વદા ॥૩॥ નોપાસ્તે
યસ્તુ મૂઢાત્મા સન્ધ્યાં પૂર્વાં ચ પશ્ચિમામ્ । સ શૂદ્રેણ સમો જ્ઞેયઃ

દશવાર ગાયત્રીનો જપ કરવો ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગીજીવને...પંચમ-
કરણે ધર્મોપદેશે ગાયત્રીજપવિધિનિર્ણયનામા પંચમેઽધ્યાયઃ ॥૫॥

અધ્યાય ૬ ઠો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—(એરીતે ચોથા અધ્યાયમાં ૫૮ કર્મની
અંતર્ગત જ્ઞાન સંધ્યા કર્મો કહીને, પછી પાંચમામાં સંધ્યાકર્મની અંતર્ગત
જપવિધિ કહીને, હવે આ છઠ્ઠામાં હોમવિધિ બ્રહ્મચર પિતૃતર્પણ નામનાં ત્રણ
કર્મો કહેતાં પ્રથમ સંધ્યાકાળના અતિક્રમનું પ્રાયશ્ચિત્ત આદિકને કહેછે—) હે
બ્રહ્મન્ ! જે દ્વિજ સંધ્યાકાળનો પ્રમાદનેલીધે અતિક્રમ કરે તેતો પ્રાયશ્ચિત્ત
કરીનેજ વિશુદ્ધ થાય. અન્યથા નજ શુદ્ધ થાય ॥૧॥ તેમાં આ પ્રાયશ્ચિત્ત-
મુખ્ય સંધ્યાસમયનો અતિક્રમ થાય તો યથાવિધિ જ્ઞાન કરી આચમન
કરીને ગાયત્રીનો અષ્ટોત્તરશતસંખ્યાપરિમિત (૧૦૮) જપ કરે. તેથી
વિશુદ્ધ થતાં સંધ્યાને સમાચરે ॥૨॥ કોઈ આવશ્યક કાર્ય હોય તો માધ્યા-
હ્નિકી સંધ્યાને પણ પ્રાતઃકાળેજ કરી લે. કાર્યાતિપાત ન હોય તો કેવળ
સ્વેચ્છાથી નિરંતર પ્રાતઃ નજ કરે. (પ્રાતઃસંધ્યાને મધ્યાહ્ન કરે, એમ પણ
નહી લેવું) ॥૩॥ જેતો દ્વિજ અનાદરથી કે અબ્રહ્મથી પ્રાતઃસંધ્યા
સાયસંધ્યાને ઉપાસતો નથી તે નિશ્ચે મૂઢાત્મા (શાસ્ત્રાર્થને નહોતો પણ

૧ આ અધ્યાયમાં સગવાને પ્રાતઃહોમ બ્રહ્મચર અને દેવપિતૃતર્પણનો વિધિ
નિર્ણય કર્યોછે.

સર્વકર્મવહિષ્કૃતઃ ॥૪॥ અર્ધ્યાન્તાં માનસીં સન્ધ્યાં કુશવારિવિવ-
ર્જિતામ્ । સૂતકે મૃતકે વાઽપિ દ્વિજઃ કુર્યાન્ન ચાશિલામ્ ॥૫॥ ગૃહે
ગોષ્ઠે નદીતીરે સન્ધ્યા દશગુણા ક્રમાત્ । સમ્મેદે સ્યાન્નચ્છતગુણા
હ્યનન્તેશ્વરસન્નિધૌ ॥૬॥ સન્ધ્યાકર્માવસાને તુ સ્વયં હોમો વિધી-
યતે । સ્વયં હોમે ફલં યત્સ્યાન્ન તદન્યેન લભ્યતે ॥૭॥ ઋત્વિક્

આચરતો નથી માટે આ મૂઢજ છે) છે. તે આ શુદ્રસદૃશ દ્વિજ સર્વ ઔત
સ્માર્ત કર્મોદ્ધી અહિષ્કૃતજ જાણવો ॥૪॥ જન્માશૌચ મરણાશૌચમાં તો
સંપૂર્ણ સંધ્યા ઉપસ્થાનમુધીની ન કરે કિંતુ અર્ધ્યપ્રદાનપર્યંતા કરે.
દર્ભોદકવડે તો અર્ધ્ય ન અર્પે કિંતુ તેણે વર્ણત અર્પે. તે સંધ્યાને માનસી
કરે-મંત્રો મનથીજ અનુસંધાન કરવાપણુ ઉચ્ચારવા નહિ. તેવું વચન છે-
'સૂતકે મૃતકે ચૈવ સન્ધ્યાકર્મ ન સન્ત્યજેત્ । મનસોચારવેન્મદ્ધાન્ પ્રાણાયા-
મમૃતે દ્વિજઃ ॥' ઇતિ. અંજળિપ્રક્ષેપમાં તો વાચિક ઉચ્ચારણને અભિપ્રાય
કરીને પૈઠિનસિ મુનિ કહેછે- 'સૂતકે સાવિત્ર્યાઽક્ષલિં પ્રક્ષિપ્ય પ્રદક્ષિણં કૃત્વા
સ્વયં ધ્યાયન્નમસ્કુર્યાત્' ઇતિ. અન્યન પણ કહ્યું છે- 'ગાયત્રીં સમ્યગુચાર્ય
સ્વાંયાર્યં વિનિક્ષિપેત્ । માર્જનં તુ નવા કુર્યાદુપસ્થાનં ન ચૈવ હિ ॥' ઇતિ
॥૫॥ પોતાના ઘરમાં કે ગાયો બાંધવાના સ્થાનમાં કે નદીતટમાં ઉપાસેલી
સંધ્યા ઉત્તરોત્તર દશ ઘણા અધિક કૃળને આપે છે. પુણ્ય નદીઓના સંગ-
મમાં સમુપાસેલી સંધ્યા શત ઘણા અધિક કૃળને આપનારી છે. પરમેશ્વર-
સન્નિધિમાં (પ્રતિભાસમીપે) ઉપાસેલી તો સંધ્યા અનંત ઘણા કૃળને
આપનારી છે ॥૬॥ સંધ્યાવિધિની પરિસમાપ્તિ કરીને પછી સ્વયં હોમ કરે.
બીજાપાસે હોમ ન કરાવે. 'અયાગમ્ય ગૃહં વિપ્રઃ સમાચમ્ય યથાવિધિ ।
પ્રજ્વાલ્ય વહ્નિં વિધિવત્ જુહવાજ્ઞાતવેદસમ્ ॥' આ સ્મૃતિએ હોમનું વિધાન
કર્યું છે. યદ્યપિ સંધ્યોપાસનપ્રકરણમાં 'સ્વયં ઉપાસન કરણું' એમ કહ્યું
નથી, અથાપિ પ્રવાસાદિકમાં બીજાપાસે હોમ કરાવાનો પ્રાપ્ત થાય છે એવા
વિશેષને મનમાં અભિપ્રાય કરીનેજ 'સ્વયં હોમો વિધીયતે' એમ કહ્યું.
સ્વયં હોમ કરવાથી જો કૃળ થાય તે બીજાપાસે કરાવાથી ન થાય. (અરધુ
થાય) ॥૭॥ પરદેશ પ્રયાણાદિકને લીધે પોતાની અસન્નિધિમાં ઋત્વિક,

પુત્રો ગુરુધ્નાતા ભાગિનેયોઽથ વિદ્વત્તિઃ । પૃતૈરપિ દ્રુતં યત્સ્યાત્ત-
 દ્રુતં સ્વયમેવ તુ ॥૮॥ દોમે યત્ફલમુદ્દિષ્ટં જુહતઃ સ્વયમેવ તુ ।
 હ્યમાને તદન્યેન ફલમર્થં પ્રપદ્યતે ॥૯॥ કાર્ય આવશ્યકે પ્રાપ્તે
 પ્રાપ્તાયાં કાપિ ચાપદિ । પક્ષદોમં પ્રકુર્ચીત નાન્યથા તુ કદાચન
 ॥૧૦॥ પવિત્રપાણિઃ પૂતાત્મા શુદ્ધામ્બરધરો દ્વિજઃ । અનન્યમનસા
 નિત્યં જુહુયાત્સંયતેન્દ્રિયઃ ॥૧૧॥ પવિત્રં કૌશિકં તામ્રં રાજતં
 હૈમમેવ ચા । દક્ષિણે સત્કરે ધાર્યં પવિત્રં ચોત્તરોત્તરમ્ ॥૧૨॥

(જે વયોંથકો પાકયશાદિકને કરેછે તે) પુત્ર, ગુરુ, (જે ક્રિયાઓ કરીને
 વેદ બાણાવે તે) બ્રાતા, ભગિનીપુત્ર, ભભાતા, આ છ બાણાઓ પાસે દોમ
 કરાવે તેમણે જે દોમ કર્યો તે પોતેજ કર્યો બાણવો (અર્થ થાય નહિ)
 સ્મૃત્યર્થસારમા તો ‘પત્ની પુત્રશ્ચ વન્યકા’ એવો વિશેષ દર્શાવ્યોછે. પ્રવાસમા
 બીજાપાસે દોમ કરાવાનો સ્મૃતિએ કહ્યો છે ‘નિક્ષિપ્યાન્નિ સ્વદારેણ પરિવ-
 ર્ત્વર્તિજં તથા । પ્રવસેત્ કાર્યવાન્ વિપ્રો ધૃષેય ન પિરં વસેત્ ॥’ ઇતિ.
 બીજાપાસે કરાવામાં તારતમ્ય સ્મૃતિએ કહ્યું છે-‘અન્યઃ સત્તદુષ્ટાદોમા-
 દેક શિષ્યહુતો યરઃ । શિષ્યઃ સત્તદુષ્ટાદોમાદેક. પુત્રહુતો યરઃ । પુત્રઃ સત્ત-
 દુષ્ટાદોમાદેકો દ્વાત્મહુતો યરઃ ॥’ ઇતિ ॥૮॥ આ રીતે પ્રવાસસમયે ત્રતિવ-
 ગાદિકની પાસે દોમ કરાવામાં ફળ અર્ધું મળે-સ્વય દોમ કરવામા જે ફળ
 કહ્યું છે તેનું અર્ધ ફળ મળે ॥૯॥ કદાચિત્ આવશ્યક કાર્યવિશેષ પ્રાપ્ત
 થાય કે આપત્કાળ પ્રાપ્ત થાય તો પક્ષદોમ કરવો. અન્યથા તો ક્યારેયપણ
 પક્ષદોમ નજ કરવો. તેવી સ્મૃતિ છે-‘શરીરાપન્નવેચગ્ર મયાદ્વાર્તિ. પ્રજાયતે ।
 તયાઽન્યાસ્યપિ ચાપભુ પક્ષદોમો વિષીયતે ॥’ ઇતિ ॥૧૦॥ કેવો થઇને દોમ
 કરવો તેને કહેછે-યથાવિધિ જ્ઞાન જેણે કર્યું છે, ચેતાબરને ધારી રહેલો,
 સંધ્યાનું સચુપાસન જેણે કર્યું છે, માટેજ પવિત્ર મન જેનું છે, પવિત્રાને
 હાથમાં ધારી રહેલો, આવો થઇને દ્વિજ અનન્ય મનથી બાહ્ય ધન્દ્રિયોને
 નિયમમા કરીને નિત્ય (યાવજીવ) દોમ કરે ॥૧૧॥ તે પવિત્ર દર્શનમય
 કે તામ્રમય કે સુવર્ણમય ધારવું. તેમા ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ છે. તે પવિત્ર
 જમણા કરમાં ધારવું. સૌભાગ્યમાન પોતાનો વર્ણ જેનો છે, (કાતિથી મુશો-

સુવર્ણસ્ય સુવર્ણસ્ય સુવર્ણસ્યાહ્નલીયકમ્ । પવિત્રમિતિ વિદ્વેયં
સર્વકર્મસુ શોભનમ્ ॥૧૩॥ અનામિક્યાં ધૃતં હેમ તર્જન્યાં
રૂપ્યમેવ ચ । કનિષ્ઠિક્યાં ધૃતં खङ्गं तेन पूतो भवेन्नरः
॥૧૪॥ દૈવતાનિ નમસ્કુર્યાદુપહારાન્નિવેદયેત્ । દધાત્પુષ્પાદિકં
તેભ્યો વૃદ્ધાંશ્ચૈવાભિવાદયેત્ ॥૧૫॥ વેદપાઠં તતઃ કુર્યાદ્યથાશક્તિ
સમાહિતઃ । ઉપવિશ્ય શુચૌ દેશે પ્રાચીનાપ્રકુશાસને ॥૧૬॥ વેદાન્
સાક્ષાન્ પુરાણાનિ ભારતં વા યથારુચિ । સ્તોત્રાણિ વા તદુક્તાનિ
રામાયણમપિ દ્વિજઃ ॥૧૭॥ સ્વાધ્યાયસિદ્ધયે નિત્યં યથાશક્તિ
પઠેદ્વિજ ! । આરમ્ભે ચ સમાપ્તૌ ચ પ્રણવં સમુદીરયેત્ ॥૧૮॥
દેવાન્ બ્રહ્મકર્પીશ્ચાથ તર્પયેદક્ષતોદકૈઃ । તિલોદકૈઃ પિતૃન્મૃત્યા

ભમાન) નારાયણાદિ ઉત્કૃષ્ટ ભગવન્નામાક્ષરોત્થી અંકિત, સુવર્ણમય પવિત્રની
જે મુદ્રિકા (ચીટી) તે પવિત્ર બાણવું. તે સર્વ કર્મોમાં પરિશુદ્ધ છે એમ
બાણવું ॥૧૨-૧૩॥ અનામિકા અંગુળિમાં સુવર્ણનિર્મિત પવિત્રું, તર્જની
આંગળિમાં રત્નનિર્મિત પવિત્રું અને કનિષ્ઠિકા આંગળીમાં ખડ્ગપવિત્રું ધારણ
કરે. તે આ ત્રિવિધ પવિત્રાના ધારણથી નર પવિત્ર થાય છે ॥૧૪॥ હોમ
કર્યા પછી જે દેવતાનો હોમ હોય તે યજ્ઞનારાયણાદિ દેવતાઓને નમસ્કાર
કરે. તેઓને ઉપહારો નિવેદન કરે અને પુષ્પાદિવડે પૂજન કરે. પછી
શુશ્રવિગેરે વૃદ્ધ જનોને અભિવંદન કરે ॥૧૫॥

હવે સ્વાધ્યાયવિધિ કહેછે—તે પછી પવિત્ર પ્રદેશમાં અથવાગ પૂર્વદિ-
શાતરફ રહે એવા દર્બની સાદડીમાં બેસીને સાવધાન થઈ ઋગાદિ૩પ
સ્વશાખાનો પાઠ કરે. દ્વિજ યથાશક્તિ તેનાં અંગો, પુરાણો, ભારત, રામા-
યણ અથવા તેમાં કહેલાં ભગવત્સ્તોત્રોનો યથારૂચિ પાઠ કરે. હે દ્વિજ !
એરીતે સ્વાધ્યાય સિદ્ધિસાધ યથાશક્તિ નિત્ય પાઠ કરતાં આરંભમાં અને
અંતમાં પ્રણવવું ઉચ્ચારણ કરે. ‘વેદાયર્વપુરાણાનિ સેતિહાસાતિ શક્તિતઃ ।
જપયજ્ઞપ્રસિદ્ધૈ ચ બ્રહ્મયજ્ઞં સમાચરેત્ ॥’ એમ યાજ્ઞવલ્ક્યે કહ્યું છે. આ
સ્વાધ્યાય સ્વસ્વમૃદ્ધને અનુસારે કરવાનો બાણવો ॥૧૬-૧૮॥

હવે તર્પણવિધિ કહેછે—અનંતર દેવો તથા બ્રહ્મન્સપિઓનું પોતાના ગૃહ-

સ્વસૂત્રોક્તવિધાનતઃ ॥૧૯॥ તર્પયેત્પ્રાહ્લયો દેવાનૃપીંશ્ચોદહ્યુગઃ
પિતૃન્ । દક્ષિણાભિમુપચ્ચૈવં તર્પણસ્ય વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥૨૦॥ પિતૃ-
ત્વાદપસવ્યેન દક્ષિણાભિમુપસ્તિલૈઃ । દેવત્વાદેવતીર્થેન યમાન્સ-
ન્તર્પયેદ્દુધઃ ॥૨૧॥ આગ્રહ્યસ્તમ્વર્પયન્તં જગત્તુપ્યત્યિતિ બ્રુવન્ ।
ક્ષિપેત્તિલોદકં ભૂમૌ કુર્વેન્સહ્વેપતર્પણમ્ ॥૨૨॥ ઘસ્રં નિષ્પીડયે-
દ્ભૂમૌ ન દ્વાદશ્યાં ન સદ્ગમે । ચતુર્દશ્યાં શ્રાદ્ધદિને ન ચ ક્ષારેણ

સૂત્રમાં કહ્યાપ્રમાણે અક્ષત (યવ) મિશ્રિત જળવડે સન્નિર્ધૂક તર્પણ કરે. પિત્રિઓનું તિલમિશ્રિત જળવડે તર્પણ કરે. તેમાં પૂર્વાભિમુખ થઈને દેવોનું તર્પણ કરે. ઉત્તરાભિમુખ થઈને ઋષિઓનું તર્પણ કરે. દક્ષિણાભિ-
મુખ થઈને પિત્રિઓનું તર્પણ કરે. આરીતે તર્પણનો વિધિ કહ્યો છે ॥૧૯-૨૦॥
તેમાં પિત્રિઓનું પિત્રિઓ હોવાથી અપસવ્ય કરીને (જમણે ખભે જનોઈ
કરીને) દક્ષિણાભિમુખ થઈને પિતૃતીર્થથી તિલવડે તર્પણ કરે, યમાદિકનું
દેવ હોવાથી પૂર્વાભિમુખ રહી ઉપવીતી થઈ દેવતીર્થથી તર્પણ કરે, મનુષ્યો
(ઋષિઓ)નું ઉત્તરાભિમુખે રહી નિવીત થઈ (કંઠમાં ઉપવીત કરી)
પ્રાજાપત્ય તીર્થથી તર્પણ કરે. તેવું વચન છે-‘સમ્યેન દૈવકર્માણિ યામેન
પિતૃતર્પણમ્ । નિયીતેન મનુષ્યાણાં તર્પણં સંવિધીયતે ॥’ ધૃતિ. ‘તથા કૃત્વા
નિવીતં તુ યથા સૂત્રમતન્દ્રિતઃ । પ્રાજાપત્યેન તીર્થેન મનુષ્યાંસર્પયેત્પૃથક્ ॥’
એવું પણ વચન છે ॥૨૧॥ એરીતે બુદેબુદે પ્રકારે દેવાદિકનું તર્પણ કરીને,
અંતે સંક્ષેપથી સર્વ કોઈને તૃપ્ત કરવા ‘શ્રદ્ધાદિ સ્તંભપર્યંત સમસ્ત જગત્
તૃપ્તિને પામો’ એમ બોલતોયકો તિલોદકને ભૂમિઉપર મુકે. તે વ્યાસે કહ્યું
છે-‘આગ્રહ્યસ્તમ્વર્પયન્તં જગત્સ્યાવરજદ્વમમ્ । જલાજ્વલિત્રયં દધાતુર્વન્ સહ્વે-
પતર્પણમ્ ॥’ ધૃતિ ॥૨૨॥ ‘યે ચાસ્માકં કુલે જાતા અપુત્રા ગોત્રિણો મૃતાઃ ।
તે ગૃહ્ણન્તુ મયા દત્તં વસ્ત્રનિષ્પીડનોદકમ્’ આ સ્મૃતિએ દેવર્ષિ પિતૃતર્પણને
અંતે જે વસ્ત્રનિષ્પીડન (વસ્ત્ર નિયોવવું તે) કરવાનું કહ્યું છે તેમાં આ
અપવાદ જાણવો-દ્વાદશીએ ચતુર્દશીએ સંક્રાંતિદિને અને શ્રાદ્ધદિને વસ્ત્રને
ભૂમિઉપર નિયોવે નહિ. તેમજ આ દિવસોમાં વસ્ત્રને ક્ષારયુક્ત કરીને
ધુવે નહિ. (આ પ્રાસંગિક છે) આ વસ્ત્રનિયોવેલું જળ તર્પણથણી પહેલાં

યોજયેત્ ॥૨૩॥ યજ્ઞોપવીતી દૈવે સ્યાન્નિવીત્યાર્પે ચ તર્પણે ।
પ્રાચીનાવીતી પૈત્રે ચ તત્તન્મન્વાન્સમુચ્ચરન્ ॥૨૪॥ દેવાન્ દૈવેન
તીર્થેન ગ્રાહ્યેણ ચ મુનીંસ્તથા । પૈત્રેણ તર્પયેત્પિતૃન્સપ્તીયાન્દે-
વિકાનપિ ॥૨૫॥ સામ્રાન્સમૂલાન્દર્માશ્ચ ધૃત્વા દક્ષિણપાણિના ।

ન આપવું. તેવું વચન છે-‘યાવદેવાનૃપીશ્ચૈવ પિતૃશ્ચાપિ ન તર્પયેત્ । તાવન્ન
વીજ્યેદ્દક્ષં યોહિ જ્ઞાતો મયેદ્દિજઃ ॥ નિપ્પીઠયતિ ચો વિપ્રઃ જ્ઞાનવસ્ત્રમતર્પ્ય
ચ । નિરાશાઃ પિતરો યાન્તિ શ્રાપં દત્વા સુદારુણમ્ ॥’ ધતિ ॥૨૩॥ દેવ-
સંબન્ધિ તર્પણુમાં યજ્ઞોપવીતી (જેમ ઉપવીત ધરાયછે તેમજ) જ થાય.
ઋષિસંબન્ધી તર્પણુમાં નિવીતી (કંઠમાં લાંબી ઉપવીત ધરનારો) જ
થાય. પિતૃસંબન્ધી તર્પણુમાં પ્રાચીનાવીતી (જમણે ખણે જનોઈ રાખ-
નારો) થાય. તે તે દેવાદિકના તર્પણુયોગ્ય મંત્રોને ઉચ્ચારતો થકો તર્પણુ
કરે. તેવી શ્રુતિ છે-‘નિવીતં મનુષ્યાણાં પ્રાચીનાવીતં પિતૃણામુપવીતં દેવા-
નામ્’ ધતિ. દેવોને દૈવ તીર્થવડેજ, ઋષિઓને ગ્રાહ્ય તીર્થવડેજ, પિત્રિઓને
પિતૃતીર્થવડેજ તૃપ્ત કરે. પિત્રિઓ બે પ્રકારના સ્વકીય-અદિત્ય અને
દિવ્ય એવા ભેદથી છે. તે બન્ને પ્રકારનાપણુ પિત્રિઓનું તર્પણુ કરે. તેવું
વચન છે.-‘પિતૃન્ દિવ્યાનદિવ્યાંશ્ચ પિતૃતીર્થેન તર્પયેત્’ ધતિ. તેમાં દિવ્ય
પિત્રિઓ વસુઓ રૂદ્રો આદિત્યો છે. અદિત્ય સ્વકીય પિત્રાદિક છે. તેવું
વચન છે-ધ્રુવો ઘર્મશ્ચ સોમશ્ચ આપશ્ચૈવાનિલોન્નલઃ । પ્રત્યૂપશ્ચ પ્રભાસશ્ચ
વસવોઽષ્ટૌ પ્રકીર્તિતાઃ ॥ અજૈકપાદહિવુંઘ્રો વિરૂપાક્ષોઽથ રૈવતઃ । હરશ્ચ
મહુરૂપશ્ચ ધ્યમ્યકશ્ચ સુરેશ્વરઃ ॥ સાવિત્રશ્ચ જયન્તશ્ચ પિનાકી ચાપરાજિતઃ ।
પુને રુદ્રાઃ સમાહ્યાતા ઇકાદશ સુરોત્તમાઃ ॥ ઇન્દ્રો ધાતા ભગઃ પૃષ્ઠા
મિત્રોઽથ ચરણોઽર્યમા । અહિર્વિવસ્વાન્ સ્વષ્ટા ચ સવિતા વિષ્ણુરેવ ચ ॥ एते
वै द्वादशाद्रित्या देवानां प्रवरा मताः । एते च दिव्याः पितरः पूज्याः सर्व-
प्रयत्नतः ॥ ધતિ. તીર્થભેદોત્તો પ્રથમ કહ્યાછે ॥૨૪-૨૫॥ વળી તર્પણુમાં
આ વિશેષ જાણવો-જેના અગલાગો છેદાઈ ગયા ન હોય અને જેનાં મૂળ
તુટી ગયાં ન હોય એવા દર્શોને લઈને પૃથ્વલાગમાં વળગાડેલા ડાખા હાથ-
વાળા જમણા હાથથી દેવાદિકનું તર્પણુ કરે. તેમાં દર્શોના અગ્રોવડે દેવોનું

સવ્યેન ચાન્વારબ્ધેન દેવાર્દીસ્તર્પયેદ્વિજઃ ॥૨૬॥ અગ્રૈસ્તુ તર્પયે-
 દેવાન્મનુષ્યાંશ્ચૈવ મધ્યતઃ । પિતૃંશ્ચૈવ તુ મૂલાગ્રેઃ કુશાનાં તુ
 યથાક્રમમ્ ॥૨૭॥ કુશાઃ કાશા યવા દૂર્વા ડશીરાશ્ચ સકુન્દરાઃ ।
 ગોધૂમા વ્રીહયો મુજ્જા યતે દર્માઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૨૮॥ નમોમાસસ્ય
 દર્શં ચૈ કુશાઃ શુદ્ધા ઉપાહૃતાઃ । અયાતયામાસ્તે દર્મા નિયોક્તવ્યાઃ
 પુનઃ પુનઃ ॥૨૯॥ કુશઃ પ્રાદેશમાત્રઃ સ્યાદ્વિગુણો દર્મ ઉચ્યતે ।
 હસ્તમાત્રો ભવેદ્વજ્રો ગોપુચ્છસ્ત્વનમુચ્યતે ॥૩૦॥ શ્રાદ્ધકાલે કુશઃ
 શ્રેષ્ઠો દાનેષુ દર્મ ઉચ્યતે । આવસથ્યે ભવેદ્વજ્રો ગોપુચ્છઃ પ્રેતક-
 મૈણિ ॥૩૧॥ પાણિનૈકગુણં પ્રોક્તં દર્મૈઃ શતગુણં તથા । અક્ષર્યં રક્ષ-

તર્પણ કરે દર્શોના મધ્યભાગવડે મનુષ્યો (સનકાદિક)નુ તર્પણ કરે.
 દર્શોના મૂળાગ્રવડે પિત્રિઓનુ તર્પણ કરે આવા અનુક્રમથી તર્પણવિધિ
 કરે તે દક્ષસ્મૃતિમા કહ્યું છે-‘અગ્રૈસ્તુ તર્પયેદેવાન્ મનુષ્યાન્કુશમધ્યતઃ ।
 પિતૃસ્તુ કુશમૂલાગ્રે વિધિઃ કૌશો યથાક્રમમ્ ॥’ ધૃતિ ॥૨૬-૨૭॥ દર્ભતો
 હુશ, કાશ, યવાહુર, દૂર્વાહુર, હુદર (એક જાતનુ મુગધિ તૃણ) થઉંના
 અહુરો, ડાગરના અહુરો, મુજ, આ વધા કહ્યા છે આમા હુશ-દર્ભોનુ
 પ્રાધાન્ય જાણવું હુશીના અભાવમા કાશ (જેને કાહડો કહેછે) પ્રશસ્ત
 માન્યા છે યવાહુર આદિકતો તેથી કનિષ જાણવા અથવા કર્મભેદથી ચંદણ
 કરવા ॥૨૮॥ હવે હુશાહરણકાળને નિરૂપેછે-શ્રાવણમાસની અમાવાસ્યાએ
 શુદ્ધ દર્ભો યથાવિધિ લાવવા તે આ દર્ભો અયાતયામ-ઉક્ત કાળે આણેલા
 હોવાથી નથી ગયો સાર જેમાથી એવા છે તે આ શુદ્ધ દર્ભોને તે તે સમયે
 પ્રિનિયોજે ॥૨૯॥ પ્રાદેશમાત્ર (તર્જની આગળી અને અંગુઠાના વિસ્તાર
 પરિમાણવાળો) હુશ કહ્યો છે જે પ્રાદેશમાત્ર દર્ભ કહ્યો છે હસ્તમાત્ર
 (અઢાર આગળ પરિમાણવાળો) વજ્ર કહ્યો છે ગોપુચ્છપરિમિત પ્રવૃદ્ધિ
 પામેલો તૃણ કહ્યો છે. આ ચારેય પ્રકારે દર્ભનોજ વિશેષ જાણવો તેમા
 શ્રાદ્ધકાળે હુશને શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે દાનકર્મમા દર્ભ ઉત્તમ માન્યો છે આવ-
 સથ્ય કર્મમા વજ્ર શ્રેષ્ઠ છે પ્રેતકર્મમા ગોપુચ્છ શ્રેષ્ઠ છે શ્રેષ્ઠપણાની ઉક્તિ
 છે તો અલાભમા યથાસંભવ ચંદણ કરવા એમ જાણવું ॥૩૦-૩૧॥ દેવળ

પાત્રેણ પિતૃણાં તર્પણં ભવેત્ ॥૩૨॥ एकैकमञ्जलिं देवा द्वौ द्वौ च
 सप्तकादयः । त्रींस्त्रीन् वाञ्छन्ति पितरः स्त्रियश्चैकैकमञ्जलिम्
 ॥३३॥ मातृमुख्यास्तु यास्तिष्ठस्तासां दद्याज्जलाञ्जलीन् । त्रींस्त्री-
 नेव ततोऽन्यासां दद्यादेकैकमञ्जलिम् ॥३४॥ रवौ शुक्ले त्रयोदश्यां
 सप्तम्यां निशि सन्ध्ययोः । मघासु भौमे नन्दायां न कुर्यात्तिल-
 तर्पणम् ॥३५॥ तीर्थे तिथिविशेषे च गङ्गायां प्रेतपक्षके । निपि-
 ञ्चेऽपि दिने कुर्यात्तिलमिश्रिततर्पणम् ॥३६॥ तिलाभावे निपि-
 ञ्चाहे सुवर्णरजतान्वितम् । तदभावे निपिञ्चेत्तु वर्ममंत्रेण घोद-
 कम् ॥३७॥ प्रत्यूषहोममुत्तमं मयोदितं ते स्मार्तैर्वचोभिरखिलं
 કરવડે કરાતા પિતૃતર્પણની અપેક્ષાએ દહાંવડે કરાતુ તર્પણ શત ઘણા અધિક
 ફળને આપે છે. તેની અપેક્ષાએ ખડ્ગપાત્રથી કરાતુ પિતૃતર્પણ અક્ષય
 ફળને આપે છે ॥૩૨॥ એક એક અન્નળિવડે દેવો તૃપ્ત થાય છે. બે બે વડે
 સનકાદિકો તૃપ્ત થાય છે પિત્રિઓ તો ત્રણ ત્રણ અન્નળિવડે તૃપ્ત થાય છે.
 સ્ત્રિયો (માતા આદિકથકી વ્યતિરિક્ત) એક એક અન્નળિથી તૃપ્તિને પામે
 છે તેવું વચન છે-‘પ્રાગમેષુ સુરાંસ્તર્પેન્મનુષ્યાંશ્ચૈવ મધ્યતઃ । પિવસ્તુ દક્ષિ-
 નામેષુ ચૈક-દ્વિ-ત્રિજલાજ્જલીન્ ॥’ ઇતિ ॥૩૩॥ માતા પિતામહી પ્રપિતામહી
 આ ત્રણ સ્ત્રિયોને તો ત્રણ ત્રણ જળાન્નળિઓ અર્પે. તેથકી અન્ય
 અન્નળાઓને તો એક એક અન્નળિ અર્પે ॥૩૪॥ તેમાં તિલતર્પણનો અપ
 વાદ કાળવિશેષમાં સ્મૃતિએ કહ્યો છે-રવિવારે શુક્રવારે મંગળવારે સર્વ
 ત્રયોદશીએ સર્વસપ્તમીએ રાત્રિતર્પણમા બન્ને સંધ્યાકાળમાં સર્વ મહાન
 ક્ષત્રોમા અને નદા-પ્રતિપદા પછી એકાદશીએ તિલતર્પણ ન કરવું ॥૩૫॥
 તેમા પ્રતિપ્રસવ (નિવેધનો નિવેધ) આ છે-પુષ્કરાદિ તીર્થમાં, અમાવા-
 સ્યાદિ તિથિએ, ગંગામાં તથા પિતૃપક્ષમાં તિલતર્પણ નિષિદ્ધપણ રવિશુક્રાદિ
 દિને કરવુ ॥૩૬॥ જે દિને તિલવડે તર્પણ નિવેધ કર્યું છે તે દિને અને
 તિલ ન મળે તે દિને સુવર્ણરજતે સહિત તર્પણ કરવુ. તેના પણ અભાવમા
 કેવળ દહાંવડે અથવા કેવળ મન્ત્રવડે જળનું નિર્ધિયન કરે ॥૩૭॥ હે દ્વિજ-
 વર ! દ્વિજને અવશ્ય કરવાપણે કહેલુ પ્રાતહોમપ્રમુખ તર્પણાંત સર્વ કર્મ

વિહિતં દ્વિજાનામ્ । દેવાર્ચનસ્ય વિધિમય વદામિ સર્વમાવશ્યકં
દ્વિજવરાનુદિનં વિધેયમ્ ॥૩૮॥ इति श्रीमत्सद्ग्विजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे प्रातर्होमग्रहयज्ञदेवपितृतर्पणविधिनिर्णय-
नामा पष्ठोऽध्यायः ॥૬॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—કરિષ્યન્પૂજનં વિષ્ણોઃ કૃતસન્ધ્યાવિધિ-
દ્વિજઃ । પૂજાદ્રવ્યાણિ સમ્મૃત્યુ પૂર્વં કુર્યાત્તતોઽર્ચનમ્ ॥૧॥ સમિ-
ત્પુષ્પકુશાદીનિ ગ્રાહણઃ સ્વયમાહરેત્ । શૂદ્રાનીતૈઃ ક્રયક્રીતૈઃ
પૂજયેન્ન રમાપતિમ્ ॥૨॥ દૈવં પિઙ્ગવં ચ વા કર્મ સન્ધ્યોપાસ્ત્યાદિ
નૈત્યકમ્ । શૂદ્રાહતેન તોયેન વિપ્રો નૈવ સમાચરેત્ ॥૩॥ ઉદ્બુધઃ
પ્રાહ્લુહો વા દેવતાસમ્બુધોઽથવા । ઉપવિશ્યાર્ચયેદ્ધૃત્યા નિજેષ્ટં
મૈ સ્મૃતિવચનોના અનુવાદથી તમને આ પ્રકારે કહ્યું. હવે દેવાર્ચનના
વિધિનું નિરૂપણ કરું છું. જે આ વિધિ દ્વિભેદે પ્રતિદિન અવશ્ય કર્તવ્ય
છે ॥૩૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સદ્ગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાત-
ર્હોમ-ગ્રહયજ્ઞ-પિતૃતર્પણવિધિનિરૂપણનામા પષ્ટોઽધ્યાયઃ ॥૬॥

અધ્યાય ૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—સંધ્યા હોમ કરી પરવારેલો દ્વિજ વિષ્ણુની
પૂજનો પ્રારંભ કરતાં પ્રથમ પૂજપદાર્થો ચંદન પુષ્પાદિકને એક સ્થળે
લાવી તૈયાર કરીને પછી પૂજન કરે. તે પૂજપદાર્થ સમિધ, પુષ્પ
દર્ભાદિ પોતેજ લાવે. ‘સમિત્પુષ્પકુશાદીનિ ગ્રાહણઃ સ્વયમાહરેત્’ એવી
સ્મૃતિ છે. શુદ્રે આંલેલાં અને મૂલ્ય આપીને ચઢણ કરેલાં પુષ્પાદિવડે
વિષ્ણુનું પૂજન પ્રતિપિદ્ધ છે ॥૧-૨॥ દેવસંબન્ધિ કે પિતૃસંબન્ધિ કર્મ
તથા સંધ્યોપાસનાદિ નિત્યકર્મ શુદ્રે આંલેલા જળવડે નજ કરે. ‘ચાનમા-
ચમનં દાનં દેવતાપિતૃતર્પણમ્ । શૂદ્રોદકૈર્ન કુર્વાત તયા મેષાદિનિ.ચૃતૈઃ ॥’
એવી શંખસ્મૃતિ છે ॥૩॥ ઉત્તરદિશાભિમુખે કે પૂર્વદિશાભિમુખે યોગ્ય
આસનમાં બેસીને અંગદેવસહિત ઇષ્ટદેવ સર્વેશ્વરનું ભક્તિથી પૂજન કરે.

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને દેવાર્ચનવિધિનું સવિસ્તાર નિરૂપણ કર્યું છે.

સાક્ષમીશ્વરમ્ ॥૪॥ શૈલી દારુમયી લૌહી લેખ્યા લેખ્યા ચ
સૈકતી । મનોમયી મણિમયી પ્રતિમાષ્ટવિધા સ્મૃતા ॥૫॥ યતા-
સ્વપિ ભવેદ્ભૂદ્વા યસ્ય યત્ર સ તાં નરઃ । નિદ્દ્યુષ્ણ પૂજયેદ્ધક્ત્યા
યથાલ્લઘોપચારકૈઃ ॥૬॥ ભક્ત્યાપિતં દલં પુષ્પં ગૃહ્યાત્યમ્મોડપિ
કેશવઃ । ન પદ્યત્યન્યથા ત્વદ્ધ દ્રવ્યપુજાનપિ ધ્રુવમ્ ॥૭॥ ચતુર્ણાં
બ્રાહ્મણાદીનાં વર્ણાનાં યોપિતાં તથા । પ્રતિમાપૂજનં શસ્ત્રં વિપ્ન્યા-

અથવા આ નિયમ નથી, ડિંતુ દેવને સન્મુખ બેસીને અર્ચન કરે 'શુચિસ-
મ્મૃતસમ્ભારઃ પ્રાગ્દર્ભૈ કટિપતાસન. । આસીન. પ્રાગુદર્ભાચ્ચેદર્વાપાસયથ
સમ્મુલ્લઃ ॥' એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. 'ઉદ્દમુલ્લ. પ્રાદમુલ્લો યા ચલાયાં
સમ્મુલ્લોઽથવા' એમ સ્કાદ્દમા કહ્યું છે ॥૮॥ તે પ્રતિમાપૂજના અષ્ટ પ્રકારની
પ્રતિમા શૈલી-ચેતનીલભાથી એક શિલામયી, ચદનાદિ કાષ્ઠમયી,
લૌહી-સુવર્ણરત્ન તામ્રઆદિકભાથી એક ધાતુમયી, લેખ્યા-મૃત્તિકા
ચદનાદિવિલેપનમયી, લેખ્યા-ચિત્રમયી, સૈકતી-વેળુમયી, મણિમયી-
સ્ફટિકાદિ મણિમયી, મનોમયી-યથાર્થ મનથી કંટપેલી કહી છે. આ
અષ્ટપ્રકારની પ્રતિમામધ્યે પણ જેને જેમા પ્રીતિ ઉપજે તે તે પ્રતિ-
માને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક યથાલ્લઘ ઉપચારોવડે પૂજે ॥૫-૬॥ હે વિપ્ર !
પૂજેપકરણો બહુબહુ હોય તો પણ ભક્તિ વિના ભગવાનની પ્રસન્નતા-
માટે સમર્થ નથી. ભક્તિથી અપેલા પત્ર પુષ્પ જળને પણ પ્રીતિથી
બહણુ કરે છે અન્યથા તો હાર આભરણાદિ પૂજાપદાર્થપુજને પણ
બહણુ કરતા નથી. આ અર્થ નિશ્ચિતજ છે. 'પત્ર પુષ્પ ફલ તોય યો મે
ભક્ત્યા પ્રયચ્છતિ । તદ્દહં ભક્ત્યુપહૃતમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥' એવું તો
સ્વય ભગવાનનુજ વચન છે ॥૭॥ આ વિષ્ણુવિગેરેની પ્રતિમાની પૂજામાં
વિપ્રાદિ ચાર વર્ણો તથા તેમની નારીઓને અવિઝાર છેજ. 'સર્વવર્ણેસ્તુ
સમ્પૂજ્યાઃ પ્રતિમાઃ સર્વદેવતાઃ । લિદ્ધાન્યપિ તુ પૂજ્યાનિ મણિભિઃ કટિપતાનિ
વૈ ॥' એમ વારાહમા કહ્યું છે શાળગ્રામશિલાના સમર્ચનમા બ્રાહ્મણનેજ
અધિકાર છે. ત્વર વૈષ્ણવદીક્ષાને પામેલો હોય તો ક્ષત્રિયાદિકને પણ
અધિકાર બહુવો આ સ્થળે શદ્ સચ્ચદ્ સમજવો. એમ હરિભક્તિવિ-

દીનાં હિ ભક્તિઃ ॥૮॥ શાલગ્રામશિલાપૂજા વિહિતા બ્રાહ્મણસ્ય
 ચૈ । પ્રયાણાં ક્ષત્રિયાદીનાં વૈષ્ણવત્વે તુ સોચિતા ॥૯॥ વિષ્ણુઃ
 શિવો ગણપતિઃ સૂર્યો દેવી ચ પશ્ચમી । एता भक्तिमता पूज्या
 देवता विष्णुरेव वा ॥૧૦॥ શાલગ્રામાઃ સમાઃ પૂજ્યા વિપમેષ્વેક
 एव च । खण्डिता स्फुटिता वापि शालग्रामशिला शुभा ॥૧૧॥
 ગૃહે લિङ્ગદ્વયં નાર્ચ્યં શાલગ્રામદ્વયં તથા । द्वे चक्रे द्वारिकायास्तु
 नाऽर्च्यं सूर्यद्वयं तथा ॥૧૨॥ શક્તિત્રયં તથા નાર્ચ્યં ગણેશત્રયમેવ
 च । द्वौ शङ्खौ नार्चनीयौ च खण्डिता प्रतिमा तथा ॥૧૩॥ પજ્ઞા-

લાસમાં સ્કાદવચનથી કહ્યું છે-‘બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિતાં સચ્છદ્રાણામથાપિ યા ।
 શાલગ્રામેઽધિકારોઽસ્તિ ન ચાન્યેષાં કદાચન ॥ અતો નિષેધકં યતુ યચનં
 ધૂયતે સ્ફુટમ્ । અવૈષ્ણવપરં તત્સદ્ગિજેયં તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥’ ધૃતિ ॥૮-૯॥ તેમાં
 યથાકુળાચાર પંચાયતનપૂજા કે કેવળ વિધ્યુની પૂજા કરવી. પંચાયતન
 પૂજામાં (વિધ્યુ શિવ ગણપતિ સૂર્ય અને દેવી એ રીતે) વિધ્યુપ્રધાન પંચા-
 યતનપૂજા પ્રીતિથી કરવી. સ્વતંત્રતામાં તો વિધ્યુ પુરૂષોત્તમજ્ઞ પૂજનીય
 છે ॥૧૦॥ શાળગ્રામોની જે પૂજા કરે તો સમાઃ-‘એ ચાર છ’ એમ સમ-
 સંખ્યાક પૂજવા પણ વિપમસંખ્યાક ન પૂજવા, વિપમસંખ્યાક જે પૂજે તો
 એકજ પૂજે પણ ‘ત્રણ પાંચ’ એમ ન પૂજે. શાળગ્રામ શિક્ષા જે કિંચિત્
 ભાગી ગઈ હોય કે જે પ્રકારે કુટી ગઈ હોય પણ અભગ્નચક્રાંશવાળી પૂજનીય
 છે. તે વારાહપાદ્રમાં કહ્યું છે-‘શાલગ્રામાઃ સમાઃ પૂજ્યાઃ સમેષુ દ્વિતયં
 નહિ । વિપમા નૈવ પૂજ્યાસ્તુ વિપમેષ્વેક एव हि ॥ શાલગ્રામશિલા મમ્મા
 પૂજનીયા સચક્રકા ।’ ધૃતિ ॥૧૧॥ જે શિવાલિંગ, જે શાળગ્રામ, દ્વારિકાનાં
 જે ચક્ર અને જે સૂર્ય ગૃહમાં પૂજવા નહિ. ‘શાળગ્રામો સમ પૂજવા’ એમ
 પ્રથમ કહ્યું તે ગૃહચક્રી વ્યતિરિક્ત વિષયવાળું લેવું (ઘરમાં સમ પૂજવા
 નહિ, અન્યત્ર પૂજવા) અથવા ચાર આદિક સમ સંખ્યાવિષયવાળું લેવું,
 (એટલે જે પૂજવા નહિ) ॥૧૨॥ તથા પાર્વતીની ત્રણ પ્રતિમાઓ પૂજવી
 નહિ. ત્રણ ગણપતિ પૂજવા નહિ અને જે શંખો પૂજવા નહિ. તથા ખંડિત
 પ્રતિમા (ઘરમાં કે મંદિરમાં) પૂજવી નહિ ॥૧૩॥ પંચાયતનપૂજામાં

યતનપૂજાયાં દેવતાસન્નિવેશનમ્ । યથોક્તવિધિના કૃત્વા તતઃ પૂજ-
નમાચરેત્ ॥૧૪॥ મધ્યે વિષ્ણુસ્તથેશાને શિવો વહૌ ગણેશ્વરઃ ।
નૈઋતેઽર્કશ્ચ ચાયવ્યે દુર્ગા સ્થાપ્યા ક્રમેણ ચ ॥૧૫॥ પશ્ચાયતનમે-
તદ્વે પૂજનીયં સતાં સદા । સૂક્તેન પૌરુષેણાથ તત્તન્મન્ત્રેશ્ચ વૈદિકૈઃ
॥૧૬॥ દેશકાલૌ પ્રકીર્ત્યાદૌ ગણેશસ્મૃત્તિપૂર્વકમ્ । કુર્યાન્વ્યાસ-
વિધિ સમ્યક્સૂક્તેનૈતેન ચ દ્વિજઃ ॥૧૭॥ કરયોઃ પાદયોર્જાન્વોઃ
કટ્યોર્નાભૌ હૃદિ ક્રમાત્ । કળ્થે વાહોર્મુખે નેત્રે મૂર્ધ્નિ યામાદ્વતો
ન્યસેત્ ॥૧૮॥ પૂજાદ્રવ્યાણિ સંશોધ્ય શઙ્ખં ઘણ્ટાં ચ પૂજयेત્ ।

તેતે દેવતાઓના સ્થાપનનો અનુક્રમ તેના તેના વિધાનને અનુસારે કરીને
પછી પૂજન કરે ॥૧૪॥ મધ્યપ્રદેશમાં વિષ્ણુની સ્થાપના કરવી, ઇશાન-
કોણમાં શિવની સ્થાપના કરવી, અગ્નિકોણમાં ગણપતિની સ્થાપના કરવી,
નૈઋતકોણમાં સૂર્યની સ્થાપના કરવી અને વાયુકોણમાં પાર્વતીની સ્થાપના
કરવી. આવા અનુક્રમે પાંચ દેવતાઓ સ્થાપવી. આમાં દિશાનું સ્વરૂપ
ધર્મપ્રવૃત્તિમાં કહ્યું છે—‘પૂજ્યપૂજકયોર્મધ્યે પૂર્વમિત્યભિધીયતે । નૈશાનં પૂજ-
કાપેક્ષં પૂજ્યાપેક્ષં હિ તદ્ભવેત્ । દેવસ્ય મુક્તમારમ્ય દિશં પ્રાર્ચીં પ્રકલ્પયેત્ ॥’
ઇતિ ॥૧૫॥ તે આ વિષ્ણુપ્રમુખ પચાસતનની ‘સહસ્રગીર્વા’ આ સોળ ઋચા-
ત્મક પુરૂષસૂક્તવડે અને તેતે દેવોના બીજા વૈદિક મંત્રોવડે સદા પૂજ
કરવી ॥૧૬॥ તેમાં પ્રધાનપણે વિષ્ણુના પૂજનનો પ્રકાર નિરૂપણ કરે છે—
પ્રથમ દ્વિજ ગણેશસ્મરણપૂર્વક દેશકાળ (આ કાળમાં આ દેશમાં આ
હું કરીશ એવો સંકલ્પ કરવાના અનુક્રમથી)ને ઉચ્ચારીને પુરૂષસૂક્તવડે
ન્યાસવિધિને, બે કરમાં બે ચરણમાં બે બાજુમાં બે કટિમાં નાભિમાં
હૃદયમાં કંઠમાં બે બાહુમાં મુખમાં નેત્રમાં (બે નેત્ર મળીને એક અંગ

યથાદૃષ્ટં શ્રુતં વાથ ધ્યાત્વા શ્રીવિષ્ણુમર્ચयेत् ॥૧૯॥ અર્ચકસ્ય તપોયોગાદર્ચનસ્યાતિશાયનાત્ । આમિરૂપ્યાથ વિમ્યાનાં દેવઃ સાન્નિધ્યમૃચ્છતિ ॥૨૦॥ સૂક્તમન્ત્રૈઃ પોડશમિરુપચારાસ્તુ પોડશ । અર્પણીયા ભક્તિમતા દ્વિજેન પ્રત્યહં દ્વિજ ॥૨૧॥ આવાહનં ચાસનં ચ પાદાર્ધ્યાચમનાનિ ચ । જ્ઞાનવસ્ત્રોપવીતાનિ ચન્દનં કુસુમાનિ ચ ॥૨૨॥ ધૂપં દીપં ચ નૈવેદ્યં તામ્બૂલં દક્ષિણાં તથા । પુષ્પાંજલિં પ્રદાયેથ તમસ્કુર્વાંત સાદરમ્ ॥૨૩॥ સ્થિરાયાં પ્રતિમાયાં ચ શાલગ્રામેऽપિ સર્વદા । વાણલિજ્ઞે ચ કર્તવ્યે નાવાહનવિસર્જને ॥૨૪॥ તત્ર સૂક્તાદ્યમન્ત્રેણ ધ્યાનમેવ વિધીયતે । પૂજાવિધૌ ન કુર્વાંત વિત્તશાઢ્યં કદાચન ॥૨૫॥ નાક્ષતૈરર્ચયેદ્વિષ્ણું ન તુલસ્યા

૩૫થી શ્રીવિષ્ણુનું ધ્યાન કરીને પૂજન કરે ॥૧૯॥ પૂજક જનના પ્રશ્ન-
ચાંદિ૩૫ તથા મત્રાનુધ્યાનાદિ૩૫ તપોયોગને લીધે તથા પ્રતિદિન કરાતા
બાહ્યઆભ્યતર૩૫ અર્ચનના ઉત્કર્ષને લીધે તથા બિંબ-પૂજ્ય શૈલ્યાદિ
પ્રતિમાઓના આભિરૂપ્ય-યથાનુ૩૫ સૌન્દર્યાતિશયને લીધે સ્વેષ્ટદેવ બિંબમાં
સાન્નિધ્ય(આવિર્ભવ)ને પામે છે ॥૨૦॥ હે દ્વિજ ! ભક્તિમાન દ્વિજ પ્રતિ-
દિન 'સહસ્રવીર્યો' આદિક સોળ પુરૂષસૂક્ત મંત્રોવડે અનુક્રમે આવાહનાદિ
પોડશ ઉપચારોને ભક્તિથી ભગવાનને સમર્પે. તે ઉપચારો-આવાહન
આસન પાદ અર્ધ્ય આચમન જ્ઞાન વસ્ત્ર ઉપવીત ચંદન પુષ્પ ધૂપ દીપ
નૈવેદ્ય તાંબૂળ દક્ષિણા પુષ્પાંજલિ, આ સોળ કલા છે. તે આ ઉપચારોને
ભક્તિથી સમર્પાને અતે આદરથી નમસ્કાર કરે ॥૨૧-૨૩॥ સ્થિર પ્રતિ-
મામાં અને શાળગ્રામમાં પણ સર્વદા આવાહન વિસર્જન ન કરવું. બાણ-
લિંગમાં પણ આવાહન વિસર્જન ન કરવું ॥૨૪॥ જેમાં આવાહન નથી
તેમાં ધ્યાનજ પુરૂષસૂક્તની પ્રથમ ઋચાથી કરવું. ધનસંપત્તિ હોય તો
ધનને અનુસારે પૂજન કરવું. તેમાં ક્યારેય વિત્તશક્તા-સંકોચ ન કરવો
॥૨૫॥ પૂજોપકરણપણે કહેલાં દ્રવ્યોમધ્યે અક્ષતો (ડાંગરના તંદુલ) વડે
વિષ્ણુનું પૂજન ન કરવું. શાળગ્રામમાંજ આ અક્ષતનિષેધ છે પણ વિષ્ણુ-
પ્રતિમામાં નહિ. 'શાલગ્રામશિલામેવ નાક્ષતૈરર્ચયેદ્વિજઃ' એવી હારીતસ્મૃતિ

ગણાધિપમ્ । ન દૂર્વયા યજેદેવીં વિલ્વપત્રૈર્દિવાકરમ્ ॥૨૬॥ ચમ્પ-
કેન ચ કેતમ્યા નાર્ચયેચ્છઙ્કરં તથા । ઉન્મત્તમર્કપુષ્પં ચ વિષ્ણો-
ર્વર્જ્યં સદા યુધૈઃ ॥૨૭॥ મલ્લિકામાલતીજાતીકેતકાશોકચમ્પકૈઃ ।
પુષ્પાગનાગચકુલૈઃ પદ્મકૈસ્તુલસીસ્તથા ॥૨૮॥ કુન્દૈશ્ચ કરવીરૈશ્ચ
પુષ્પૈરન્યૈઃ સુગન્ધિમિઃ । પ્રશસ્તં પૂજનં વિષ્ણોર્વર્જ્યાંઽથ વનકેતકી
॥૨૯॥ વર્જ્યં પર્યુપિતં પત્રં ઘર્જ્યં પર્યુપિતં જલમ્ । વર્જ્યં પર્યુપિતં
પુષ્પં માલાકારગૃહં વિના ॥૩૦॥ વિલ્વપત્રં ચ માધ્યં ચ તમાલામ-
લકીવલમ્ । કહ્લારં તુલસીચૈવ પદ્મં ચ મુનિપુષ્પકમ્ ॥૩૧॥ હેમ-
પુષ્પાઘલદ્ધારાઃ કુશાશ્ચ કલિકાસ્તથા । ઇતત્પર્યુપિતં ન સ્યાત્તીર્થ-
તોયં ચ સુવ્રત ! ॥૩૨॥ વૈદ્યૈર્દૈર્વ્યતીપાતે ભૌમમાર્ગધમાનુષુ ।

છે. તુલસીવડે ગણપતિની પૂજા ન કરે. દુર્વાવડે દેવીની પૂજા ન કરે.
બીલીપત્રવડે સૂર્યની પૂજા ન કરે. 'મુનિપુષ્પૈઃ' એવો પાઠ હોય તો અગ-
ત્રીયાનાં પુષ્પોવડે સૂર્યની પૂજા ન કરે, એવો અર્થ કરવો ॥૨૬॥ ચપા
તથા દેવડાવડે શિવની પૂજા ન કરે. તથા ધંતુરાનાં પુષ્પો અને આકડાનાં
પુષ્પો વિષ્ણુના પૂજનમાં સદા વર્જ્ય છે ॥૨૭॥ મોઠો મોગરો, ચમેલી,
દેવડો, આસોપાલવનાં પુષ્પો, જાંબ, ચંપો, ખુંઝાગ, (સંદેશરાનાં પુષ્પો)
નાગકેસર, બોરસડી, પદ્મ ઉત્પળ-સૂર્યશશિવિકાશી કમળો, કુંદકુસુમો
(નાનો મોગરો) કહોર તથા બીજાં જુદાં વિગેરે સુરભિજ્ઞ પુષ્પોવડે વિષ્ણુનું
પૂજન પ્રશસ્ત માન્યું છે. આ પુષ્પોમાં વનકેતકી વર્જ્ય છે ॥૨૮-૨૯॥
પત્ર તથા જળ જે પર્યુપિત (વાશી) હોય તો પૂજનમાં વર્જ્ય છે. પુષ્પતો
માળીના ગૃહચક્રી અન્યત્ર પર્યુપિત વર્જ્ય છે (માળીએ પોતાને ઘેર
રાત્રિએ રાખીને બીજે દિને આંદ્યું હોય તો તેમાં પર્યુપિત દોષ નથી,
કિંતુ પૂજકના ઘરમાં પૂર્વ રાત્રિએ જે સ્થાપેલું તે પર્યુપિત દોષે યુક્ત થાય
છે) ॥૩૦॥ હે સુવ્રત ! બીલી તમાલ આમળી અને તુળસીના પત્રમાં આ
વાશીપણુનો દોષ નથી તથા મોગરાનાં પુષ્પો કહ્લાર (એક જાતનું કમળ)
કમળ અને મુનિપુષ્પમાં તેવો દોષ નથી. તથા દહોં અને સુવર્ણ રૂપ્ય પુષ્પ
આદિકનાં આબરણોમાં વાશીપણુનો દોષ નથી તથા પુષ્પની કળિઓ અને

પર્વદ્વયે ચ સદ્ધાન્તૌ દ્વાદશ્યાં સૂતકદ્વયે ॥૩૩॥ તુલસીં ન વિચિન્વીત
 સન્ધ્યયોશ્ચ તથા નિશિ । વિચિન્વદ્રન્યદા તાં ચ મન્ત્રમેતમુદી-
 ર્યેત્ ॥૩૪॥ તુલસ્યમૃતજન્માસિ સદા ત્વં કેશવપ્રિયે ! । કેશવાય
 વિચિન્વામિ ઘરદા ભવ શોભને ! ॥૩૫॥ કૃષ્ણમૂર્ધનિ વિન્યસ્તા તુલ-
 સીપત્રમજ્જરી । સુવર્ણકોટિપુષ્પાણાં ફલં ચચ્છત્યતોઽધિકમ્ ॥૩૬॥
 પૃથક્ શિવાર્ચને ચાથ ન ગ્રાહ્યં તદ્વિવેદિતમ્ । નિર્માલ્યોલ્લહનેઽ-
 પ્યસ્ય નૃણાં દોષો મહાન્ભવેત્ ॥૩૭॥ ગ્રાહ્યં ન શૈવં નૈવેદ્યં પત્રં પુષ્પં
 ફલં જલમ્ । શાલગ્રામશિલાસદ્ધાત્સર્વં યાતિ પવિત્રતામ્ ॥૩૮॥

ગંગાદિ તીર્થોદકમાં તે દોષ નથી ॥૩૩-૩૪॥ તુલસી તોડવાના કાળમાં
 વળર્થ સમયો-વૈધૃતિયોગ વ્યતીપાત મંગળવાર શુક્રવાર રવિવાર પૂર્ણિમા
 અમાવાસ્યા સંક્રાંતિ એકાદશી દ્વાદશી આ બધા છે. તથા જન્મા-
 શૈયમાં અને મરણશૈયમાં તુલસીને તોડે નહિ. તથા બે સંધ્યાસમયે
 અને રાત્રિએ તોડે નહિ. આથકી અતિરિક્ત કાળમાં તુલસીદળને તોડતાં
 આ મંત્રને ઉચ્ચારે ॥૩૩-૩૪॥ હે તુલસિ ! તમે અમૃતજન્મા છો-તમારો
 આશ્રય કરીને વિધ્યુનું પૂજન કરનારાઓને અમૃત મળે છે. વળી તમે
 કેશવને અત્યંત પ્રિયા છો. તે તમને કેશવની પૂજનિષ્પત્તિમાટે સંચલુ કરે
 છું, તો આ મેં કરતા તોડવાના દોષને ક્ષમા કરો અને હે શોભને ! મને વાંછિત
 વર આપનારાં થાવ ॥૩૫॥ બે પત્રે યુક્ત તુલસીમંજરી એકપલુ લગવાન
 શ્રીકૃષ્ણના મસ્તકે લક્ષ્મીથી સમર્પણ કરવામાં આવે તો કોટિપરિમિત
 સુવર્ણપુષ્પોના ફળને આપેછે. (કોટિ સુવર્ણપુષ્પો સમર્પવાથી જે ફળ
 થાય તે લગવાનના મસ્તકે તુલસીપત્રમાંજર અર્પવાથી થાયછે, કેવળ
 એટલુંજ ફળ થાય એમ નહિ કિંતુ એનાથકી પણ અધિક ફળ આપેછે)
 ॥૩૬॥ આ પંચાયતનમાં નિર્માલ્યદોષ નથી. પંચાયતન વિના પૃથક્
 કેવળ શિવપૂજનમાં તો તેમને નિવેદન કરેલું ગ્રહણ કરવું નહિ. શિવ-
 નિર્માલ્યમાં જે વિધિ કહ્યો તેના ઉલ્લંઘનમાં તો નરોને મહાન્ દોષ છે
 ॥૩૭॥ શિવને નિવેદન કરેલું પત્ર પુષ્પ જળ કેં કુલ કાંઈ પણ પૂજકે
 પૂજવશિષ્ટ પ્રસાદશુદ્ધિથી ન ગ્રહણ કરવું. પંચાયતનમાં તો શાળામાં

વાણલિન્ને સ્વયમ્ભૂતે પ્રતિમાયાં શિવસ્ય ચ । નૈવેદ્યાદેનં દોષોઽસ્તિ
સિદ્ધે લિન્ને ચ ધાતુજે ॥૩૯॥ પૃથગ્દેવ્યાશ્ચ પૂજાય નવરાત્રાદિપુ
દ્વિજૈઃ । ઉપહારૈઃ પાયસાચૈર્દેવૈઃ કાર્યા ન ચાસુરૈઃ ॥૪૦॥ પ્રત્યમ-
પ્યાસુરં દદ્વા દ્વિજાતિર્મદ્યમાંસયોઃ । સંસર્ગમપિ નો કુર્યાત્સયઃ
પાતિત્યકારણમ્ ॥૪૧॥ સુરામાંસાદિ નૈવેદ્યં યસ્ય પ્રાગર્પિતં મવેત્ ।
તસ્યા દેવ્યા ન નૈવેદ્યં ગ્રાહ્યમગ્રાહ્યપિ ક્વચિત્ ॥૪૨॥ દ્વિજન્મના તુ
દાત્તવ્યં દેવીપૂજનકર્મણિ । માપાશ્રં શ્રીફલં વાપિ પાયસાશ્રં ચ
સર્વદા ॥૪૩॥ યો જહ્યાન્મત્કૃતામેતાં મર્યાદાં દુર્મેતિઃ પુમાન્ ।
વંશોચ્છેદોઽયમ્ તસ્ય સ્યાત્કુસ્મીપાકે મૃતઃ પતેત્ ॥૪૪॥ કુસક્તેના-

શિક્ષા સંબન્ધને લીધે સર્વ શિવનૈવેદ્યાદિક પવિત્ર શાસ્ત્ર થાયછે ॥૩૮॥ સ્વય
પ્રાદુર્ભૂત બાણલિંગમાં 'ન્યોતિલિંગમાં સુવર્ણાદિધાતુલિંગમાં અને શિવની
પ્રતિમામાં શિવનિર્માત્ર્ય પત્રપુષ્પાદિકના શ્રદ્ધામાં હોય નથી ॥૩૯॥
દ્વિજોએ નવરાત્રાદિ મતદિવસોમાં પાર્વતીની સ્વતંત્રપણે દુધપાક આદિક
દેવ-દેવોચિત સાત્ત્વિક ઉપહારોવડે પૂજા કરવી પણ આસુર-અસુરોચિત
મદ્યમાંસાદિ ઉપહારોવડે નજ કરવી ॥૪૦॥ આસુરાંશ પુરુષોએ બનાવેલા
જે કુળાર્ણવ શિવરહસ્ય આદિક ગ્રંથો છે તે અવલોકવાજ નહિ. તેને અવ-
લોકીને તેમાં કહેલા સુરામાંસાદિનો સંસર્ગ ગંધ લેવો સ્પર્શ કરવો દર્શન
કરવું વિગેરેનેપણ દિલ્લતિ નજ કરે, કેમકે તેપણ તત્ક્ષણ ભૂતિભૂંશાદિ
પાતિત્યને કરનાર છે ॥૪૧॥ દેવીને અર્પેલું સુરામાંસાદિ દેવીપ્રસાદ
શુદ્ધિથી પણ નજ શ્રદ્ધા કરે આ અર્થતો સિદ્ધજ છે. પરં જો દેવીની
આગળ પૂર્વેપણ મદ્યમાંસનું નિવેદન થયું હોય તેવીને અન્ય સમયમાં
અર્પેલું પણ અન્ન ફળાદિકપણ ક્યારેકપણ દિલ્લતિએ નજ શ્રદ્ધા કરવું
॥૪૨॥ દિલ્લતિતો દેવીનું પૂજન માપાશ્ર-અડનાં વડાંવિગેરે, નાળીયેર
દુધપાક આદિકવડેજ સર્વદા કરે ॥૪૩॥ જે કોઈ કુશુદ્ધિ પુરૂષ દેવીપૂજ-
નમાં મેં બાધેલી આ ધર્મમર્યાદાને ઉલ્લંઘીને પામરજનના પ્રસંગહોયથી
અભદિ પશુઓવડે દેવીના પ્રીતુનમાટે પ્રયત્ન કરે તે પશુહનનજન્ય
પ્રત્યવાયથી મરીને હુંબીપાકમાં પડે અને આ લોકમાં તેના વંશનો વિચ્છેદ

ગુરવે દક્ષિણાં દત્ત્વા સ તુ સ્નાયાધ્યાયવિધિ ॥૧॥ ગુરોરનુશયા સ્નાતો
 વ્રતં વેદં સમાપ્ય ચ । ધારયેદ્દેવર્ણી યદ્દિમન્તર્વાસસ્તથોત્તરમ્ ॥૨॥
 યજ્ઞોપવીતદ્વિતયં સોદકં તાપ્રમાજનમ્ । છત્રં ધોષ્ણીયમમલં પા-
 દુકે ચાપ્યુપાનહૌ ॥૩॥ રૌકમે ચ કુણ્ડલે વેદં કૃત્તકેશનચ્છોદધ-
 ત્ । શુક્લામ્બરધરો નિત્યં સ્નાતકાલ્યો ગૃહે વસેત્ ॥૪॥ અનાશ્રમી
 ન તિષ્ઠેદ્દે દિનમેકમપિ દ્વિજઃ । આશ્રમં હિ વિના તિષ્ઠન્પ્રાયશ્ચિત્તેન
 શુદ્ધયતિ ॥૫॥ ઉદ્વહેત્સ તતો માર્યાં સવર્ણાં સાધુલક્ષણામ્ । જને-

દ્દમામન્નિઃ પરિગૃહીતાં ધનસ્ય પૂર્ણાં દદ્યાત્તદેવ તુ તતો મૂયઃ' ધૃતિ. તથા
 'સસદ્ગોપયતી મૃમિર્દક્ષિણાર્થં ન કલ્પતે' એવી શ્રુતિ છે. દક્ષિણા આપવા
 અશક્તનેતો ગુરૂની કેવળ અભ્યનુશાની અપેક્ષા છે ॥૧॥ વેદને કે વ્રતને કે
 તે બન્નેને સમાપ્ત કરીને ગુરૂની આજ્ઞાથી સ્વગૃહસૂત્રમાં કહેલા વિધિને
 અનુસારે સમાવર્તન જોણું કર્યું છે એવો દ્વિજ અતર્વશ્ર (પહેરવાનું) ને
 તથા બહિર્વશ્ર (ઓઢવાનું) ને ધારણ કરે. તથા વેણુનિર્મિત યદિ (લાકડી)
 ને ધારણ કરે. વેદમાત્રના પરિસમાપનથી, વ્રતમાત્રના પરિસમાપનથી
 અને તે બન્નેના પરિસમાપનથી તે આ સ્નાતક ત્રણ પ્રકારનો કર્યો છે. તેવી
 સ્મૃતિ છે- 'વિદ્યાસ્નાતકો વ્રતસ્નાતકો વિદ્યાવ્રતસ્નાતકશ્चेति' ધૃતિ ॥૨॥ તે
 આ સ્નાતકના ધર્મમાં આ બધું કહ્યું છે- જે યજ્ઞોપવીત, જલસહિત તાપ્ર-
 પાત્ર, (ઉપપાત્રે સહિત) છત્ર, શ્વેત ધોષ્ણીય (પાઘડી), પાદુકા, પગરખાં,
 મુવર્ણમય હુંડળ અને દર્ભચટુને ધારણ કરે. કેશ નખને કપાવે અને નિત્ય
 શ્વેત વસ્ત્રોને ધારે. એવોથકો સ્નાતક દ્વિજ ગૃહમાં વસે ॥૩-૪॥ તે પછી
 આ દ્વિજ અનાશ્રમી એકપણ દિન નજ રહે. કેમકે આશ્રમોમાંથી હરકોઇ
 એક આશ્રમમાં નહિ પ્રવેશ કરનારાને પ્રાંયશ્ચિત સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. 'અના-
 શ્રમી સંવરસરં પ્રાજાપલં કૃચ્છ્રં ચરિત્વાઽઽશ્રમમુપેયાત્' એવી હારીતસ્મૃતિ
 છે ॥૫॥ એરીતે આશ્રમ વિના રહેવામાં પ્રાંયશ્ચિત્તાર્હતા છે તો વૈરાગ્ય વિનાનો
 દ્વિજ ગૃહાશ્રમમાં પ્રવેશ કરતાં બાર્યાને, પરણે. તે બાર્યા સમાનન્તતિનીનેજ
 પરણે. કારણ કે તેની સાથેજ શ્રૌત સ્માર્ત કર્મમાં અધિકારસંપત્તિ છે. વળી
 સારાં લક્ષણોવાળીને પરણે. તે સ્મૃતિમાં કહ્યું છે- 'નોદ્વહેત્કવિલાં કન્યાં

તુરસ્તગોત્રાં ચ માતુરણ્યસપિન્દકામ્ ॥૬॥ અસવર્ણાવિવાહોઽપિ
પરદારનિવૃત્તયે । અતિકામાકુલસ્યૈવ દ્વિજસ્ય વિહિતઃ પુરા ॥૭॥

નાધિકાર્હી ન રોનિળીમ્ । નાલોમિકાં નાતિલોમાં ન વાચાલાં ન પિન્દ-
લામ્ ॥ ન રમશ્ચવ્યજ્ઞનવર્તી ન ચૈવ પુરુષાકૃતિમ્ । ન ઘર્ષરસ્વરાં ક્ષામાં તથા
કાકસ્વરાં ન ચ ॥ નાનિયમ્બેક્ષણાં તદ્વત્ વૃત્તાર્ક્ષી નોદ્વહેહુધઃ । યસ્યાશ્ચ
રોમશે જદ્વે ગુલ્ફો યસ્યાસ્તથોદ્વતૌ ॥ ગણ્ડયોઃ કૂપકૌ યસ્યા હસન્યાસ્તાં ચ
નોદ્વહેત્ । નાતિરુક્ષરોચે પાણ્ડુકરજામરણેક્ષણામ્ ॥ અપીનહસ્તપાદાં ચ નચ
તામુદ્વહેહુધઃ । ન ઘાયતાં નાતિદીર્ઘાં નોદ્વહેત્ સદ્ગતશ્ચુવમ્ ॥ નવાતિષ્ઠિદ્ર-
વ્દશનાં ન કરાલમુર્છી તથા ॥' ઇતિ. વળી સમાનગોત્રે રહિતનેજ પરણે.
(આથી સમાન પ્રવરે રહિતપણાનું ઉપસક્ષણ કરવું, સમાન પ્રવર પણ ન
જોઈએ) તેવી સ્મૃતિ છે- 'અસમાનાર્ણગોત્રજામ્' ઇતિ. તથા જનક અને
જનનીના સાપિંડ સંબન્ધે વર્ણતને જ પરણે. સાપિંડ્યતો અવયવના અન્વ-
યથી આવે છે. મરતક હસ્ત આદિક લક્ષણવાળો પિંડવિશેષ દેહ છે, તેના
અવયવનો અન્વય માતાથકી અને પિતાથકી સંતાનમાં (માથી કોઈ
આદિકમાં) આવે છે, શરીર તો પદ્મોશથી ઉપજે છે, અસ્થિ આયુ મન્ન
આ ત્રણ પિતાથકી અને ત્વચા માંસ રૂધિર આ ત્રણ માતાથકી થાય છે.
તો પિતૃસ્વસા (કોઈ) આદિક પિતાથકી અને માતૃસ્વસા (માથી)
આદિક માતાથકી સાપિંડભાવને પામે છે. શંકા-આ સાપિંડ સંબંધ સર્વત્ર
જે કોઈ પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે તો વિવાહનો સંભવજ નથી? તો એમ નથી.
સંકોચે કરીને તેની બવસ્થાની ઉપપત્તિ છે. તેવી સ્મૃતિ છે- 'પદ્મમાદ

સ ચ પાતિત્યહેતુત્વાદધુના તુ કલૌ યુગે । નિપિદ્ધ ઇવ મુનિભિસ્ત-
ત્વજૈસ્તં તતસ્ત્યજેત્ ॥૮॥ સ્ત્રીસમ્બન્ધેऽપ્યપસારિ ક્ષયિ શ્વિત્રિ
કુલં ત્યજેત્ । અભિશસ્તં ચ પતિતં દુરાચારં ત્યજેત્સુધીઃ ॥૯॥
પુલક્ષણવિહીનાં ચ વયસા ચાવરાં સ્વતઃ । સુશીલાં સર્વભાવેન
દ્વિજઃ કન્યાં સમુદ્રહેત્ ॥૧૦॥ સુલક્ષણાપિ દુઃશીલા કુલક્ષણ-
શિરોમણિઃ । અલક્ષણાપિ યા સાધ્વી સર્વલક્ષણમૃસ્તુ સા ॥૧૧॥
વિવાહા બ્રાહ્મદેવાર્પાઃ પ્રાજાપત્યાસુરૌ તથા । ગાન્ધર્વૌ રાક્ષસશ્ચાપિ

ધર્માન્ વચ્ચાંતાહુર્મનીષિનઃ ॥' ઇતિ. માટે પાતિત્યહેતુ અસવર્ણાવિવાહને
ધર્મશ લ્યાગ કરે ॥૭-૮॥ કન્યાના દાનમાં અને આદાનમાં દૃષ્ટ અનર્થ
અપરમાર (વાધનો વ્યાધિ) રોગવાળું, ક્ષયરોગવાળું, ક્રોધના રોગવાળું વિગેરે
કૃળને લ્યાગ કરે. કારણકે તે રોગો થુક શોષિતદ્વારા વંશપરંપરામાં અનુ-
પ્રવેશે છે. તથા અદૃષ્ટ અનર્થકારી અભિશસ્ત્રબ્રહ્મહત્યાદિ અપવાદવાળું,
પતિત-મઘપાનાદિવડે પતિતતાને પામેલું, દુરાચાર-પરસ્ત્રીસંગ પલાંડુલથુ-
નાદિ ભક્ષણ આદિક દુરાચારવાળું વિગેરે કૃળનેપણુ સુધી નર લ્યાગ કરે.
તેવાં વચ્ચનો છે- 'મહાન્ત્યપિ સમૃદ્ધાનિ શોઙ્ગાવિધનધાન્યતાઃ । સ્ત્રીસમ્બન્ધે
દશેમાનિ કુલાનિ પરિવર્જયેત્ ॥ હીનકિયં નિષ્પુરુષં નિશ્ચલ્લ્લ્લો રોમશાશં-
સમ્ । ક્ષન્યામયાન્યપસારિશ્વિત્રિકુલકુલાનિ ચ' ઇતિ ॥૯॥ કાઠી મુંછ
આદિક પુરૂષલક્ષણે વર્ણત, પરણુનાર પુરૂષથકી વચે કરીને નાની, સર્વ
ભાવથી (મન વાણી કાય આ ત્રણ કરણથી) સુશીલા એવી કન્યાને દ્વિજ
પરણે ॥૧૦॥ જે કન્યા રૂપે કરીને અપસરાને સમાન હોય પણ જે કામ
ક્રોધ કલહ દ્રેષાદિ દુઃશીલા હોય તો તે કુલક્ષણશિરોમણિનો લ્યાગળ
કરવો. જે કન્યા શીળવૃત્તાદિ સંપન્ના હોય અને તે ભલે રૂપે કરીને ન્યૂન
હોય તો પણ તેજ રૂપાદિ સર્વ સુલક્ષણ સંપન્ના સમજવી ॥૧૧॥ બ્રાહ્મ
આદિક ભેદથી આઠ પ્રકારનો વિવાહ છે. તેમાં વિપ્રને માટે બ્રાહ્મ દૈવ આર્પ
અને પ્રાજાપત્ય આ ચાર વિવાહો કહ્યા છે. ક્ષત્રિયને માટે આસુર ગાંધર્વ
અને રાક્ષસ આ ત્રણ કહ્યા છે. વૈશ્યને પણ બહુધા આજ વિવાહો કહ્યા
છે. હીનભતિ થદને (કે સંકર ભતિનાને) તો પૈશાચ વિવાહ કહ્યો છે.

પૈશાચશ્ચેતિ કીર્તિતાઃ ॥૧૨॥ ચત્વારસ્ત્ર વિપ્રાણામાદ્યાઃ પ્રોક્તા-
સ્તતસ્ત્રયઃ । પ્રાયઃ ક્ષત્રવિશોદક્તા હીનજાતેસ્તથાષ્ટમઃ ॥૧૩॥ અગ્નિ-
વૈવાહિકશ્ચાથ ગ્રહીતવ્યો દ્વિજન્મના । દેવતાનાં તુ સર્વાસાં શ્રીણ-
નાય નિરન્તરમ્ ॥૧૪॥ સોઽગ્નિસ્તદા પ્રમાદેન ગૃહીતો ન યદા તદા ।
વિભાગકાલે દાયસ્ય ગ્રહીતવ્યઃ પ્રયત્નતઃ ॥૧૫॥ દારાગ્નિરહિતે જ્યેષ્ઠે
સોદરે સતિ નાનુજઃ । દારાનર્ગીશ્ચ ગૃહીયાત્પ્રાયશ્ચિત્તી સ્મૃતોઽ-

તે શ્રાદ્ધાદિ વિવાહોનું લક્ષણ મનુષ્યે કહ્યું છે-‘આછાથ ચાર્વણિવા ચ
શુતશીલવતે સ્વયમ્ । આહૂય દાનં કન્યાયા પ્રાક્ષો ધર્મઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥
યજ્ઞે હુ વિવતે સમ્યગૃત્વિજે કર્મે કુર્વંતે । અલકુલ્ય સુતાદાનં દૈવં ધર્મં પ્રચ-
ક્ષતે ॥ યુક્તં શોમિધુનં દ્વે વા ઘરાદાદાય ધર્મતઃ । કન્યાદાનં તુ વિધિચદાપોં
ધર્મઃ સ ડચ્યતે ॥ સહોમૌ ચરતાં ધર્મમિતિ વાચાઽનુમાપ્ય તુ । કન્યાપ્રદાન-
મન્યવ્યં પ્રાજાપત્યો વિધિઃ સ્મૃતઃ ॥ જ્ઞાતિમ્યો દ્રવિણં દાવા કન્યાયૈ ચ
સ્વશક્તિતઃ । કન્યાપ્રદાનં સ્વાચ્છન્ધાદાસુરો ધર્મ ડચ્યતે ॥ હૃષ્ટયાઽન્યોષ્પ-
સંયોગઃ કન્યાયાશ્ચ ચરસ ચ । ગાન્ધર્વઃ સ જ વિશેયો નૈધુન્યઃ કામ-
સમ્ભવઃ ॥ હૃત્વા છિત્વા ચ મિત્વા ચ ક્રોશન્તીં રત્નીં મલાત્ । પ્રસદ્ય કન્યા-
હરણં રાક્ષસો વિધિરચ્યતે ॥ સુસાં મત્તાં પ્રમત્તાં વા રહો યન્નોપગણ્ણતિ । સ
પાપિષ્ઠો વિવાહાનાં પૈશાચઃ કથિતોઽષ્ટમઃ ॥’ ઇતિ ॥૧૨-૧૩॥ દારાના
સ્વીકારવાળો દ્વિજ સર્વ દેવતાઓના નિરંતર પ્રીતુનમાટે અગ્નિને રાખે.
તે આ વિવાહકાળે ચહણુ કરેલો અગ્નિ વૈશ્વદેવાદિ સ્માર્ત કર્મમાટે ચોખ્ય
કર્યો છે. તે આ અગ્નિ આવસથ્ય નામથી કહેવાય છે. બે દારસંચહ કર્યા
પછી પ્રમાદને લીધે આ અગ્નિ ન ચહણુ કર્યો હોય તો દાયના (પિતા
સંબંધિધનના) વિભાગકાળે પ્રયત્નથી પણ ચહણુ કરવો. અન્યથા ધર્મપ્રત્યુત્તિ
થાય ॥૧૪-૧૫॥ જ્યેષ્ઠશ્રાતા દારસંચહ અને અગ્નિસંચહે વર્ણત હોય તો
કનિષ્ઠશ્રાતા દારાગ્નિસંચહને ન કરે, બે તેનું ચહણુ કરે તો તે પ્રાયશ્ચિત્તી થાય
છે. તેનું વચન છે-‘સોદર્યે તિષ્ઠતિ જ્યેષ્ઠે ન કુર્યાદારસદ્ગ્રહમ્ । આવસથ્યં
તથાઽઽધાનં પતિસરલવન્યથા મવેત્ ॥’ ઇતિ. તેવા તે બન્ને શ્રાતાઓ મધ્યે નાનો
ભાઈ પરિવેતા નામથી અને મોટો ભાઈ પરિવિત્તિ નામની કહેવાય છે. તે

ન્યથા ॥૧૬॥ પરિવેષ્ટાઽનુજસ્ત્ર પરિવિત્તિશ્ચ પૂર્વજઃ । તાદુભાવપિ
વિશેયો પ્રાયશ્ચિત્તાહંણો ધ્રુવમ્ ॥૧૭॥ જ્યેષ્ઠસ્યાનુજ્ઞયા દોષો નારત્યેવ
પરિવેદને । ધનવૃદ્ધ્યાદિસંકે વા જ્યેષ્ઠે રોગિણિ નાસ્તિકે ॥૧૮॥
કર્મ સ્માર્તે વિચાદાઘ્નો કુર્વોત પ્રત્યહં ગૃહી । દાયકાલાહતે યાપિ
શ્રૌતં વૈતાનિકાગ્નિષુ ॥૧૯॥ સ્થાનાનુકૂલ્યાભાવાદ્વા દારિદ્ર્યાદ્વાઽ-
પ્યનગ્નિકઃ । યઃ સ દદ્યાત્તુ સન્ધ્યાન્તે સાયંપ્રાતર્જલાક્ષલિમ્ ॥૨૦॥
સૂર્યપ્રજાપતિમ્યાં ચ નમ હત્યુષ્ઠરન્દિવા । સૂર્યસ્થાનેઽગ્નિમુષ્ઠાર્ય
સાયં દદ્યાજ્જલ તથા ॥૨૧॥ કૃન્ધ્યાઽપિ માર્યાં કામેન યથેષ્ટાચરણે
દ્વિજઃ । ક્ષાપિ નૈવ પ્રયતેત મર્યાદાં પાલયન્દ્રેઃ ॥૨૨॥ ક્રતુકાલેઽ-

બને પણ નિશ્ચે પ્રાયશ્ચિત્તને યોગ્ય કર્યા છે. (પ્રાયશ્ચિત્તતો આગળ આજ
પ્રકરણમાં કહેશે) ॥૧૬-૧૭॥ જ્યેષ્ઠ ભ્રાતાની આસાથી કનિષ્ઠ ભ્રાતાને
દારાગ્નિસંયદમાં દોષ નથી. તથા જ્યેષ્ઠ ભ્રાતા ક્ષયાદિ મહારોગવાળો
હોય, ધનવૃદ્ધિ આદિકમાં આસક્ત હોય અને નાસ્તિક-વેદવિશ્વાસવર્ણત
હોય તો કનિષ્ઠને દારાગ્નિસંયદમાં દોષ નથી. તેવું વચન છે-‘હૃદયે દેના-
ન્તરમ્યે ચ પતિતે મિશ્રુકે તથા । યોગસાસ્ત્રામિયુક્તે ચ ન દોષઃ પરિવેદને ॥’
ધૃતિ ॥૧૮॥ ગૃહી પ્રતિદિન વૈશ્વદેવાદિ સ્માર્તકર્મને વૈવાહિક અગ્નિમાં
અથવા દાયવિભાગકાળમાં આલેવા અગ્નિમાં કરે. શ્રૌતકર્મ અગ્નિહોત્રાદિ-
કને તો વૈતાનિક-આહવનીયાદિ અગ્નિમાં કરે ॥૧૯॥ જે દ્વિજ સ્થાનની
અનુકૂળતાના અભાવને લીધે કે દારિદ્ર્યોપદ્રવને લીધે વૈવાહિકાદિ અગ્નિના
સંયદે રહિત હોય તેતો સંધ્યાકર્મને અતે પ્રાત્ હોમસમયે ‘સૂર્યપ્રજાપ-
તિમ્યાં નમઃ’ એમ મંત્રને ઉચ્ચારતોયદો જલાંજલિને આપે. તથા સાયં-
હોમસમયે ‘અગ્નિપ્રજાપતિમ્યાં નમઃ’ એમ ઉચ્ચારતો યદો જલાંજલિને
આપે ॥૨૦-૨૧॥ જે આ દ્વિજ વૈરાગ્યે રહિત, માટેન વનમાં પ્રવેશ
કરવા અસમર્થ હોધને ગૃહમાં રહીને દારાના સંયદવાળો છે તે પણ ‘ધર્મજ
આશ્રમનું પ્રધાન રૂપ છે’ એમ માનીને ભાર્યામાં શાસ્ત્રના અવિરોધથી
કામને ધર્મના શેષપણે ઉપભોગવે, પણ પ્રારેય યથેષ્ટપણે નહિ. ભગ-
વાન જે સર્વના પ્રશાસિતા છે તેમણે શાસ્ત્રમર્યાદા બાંધી છે. માટેન ગૃહ-

ભિગમન ગૃહસ્થમ્ય શ્રુતિર્જગૌ । સ પોઢશનિશારૂપ ઋતુપ્રાપ્તિદિના
ન્મતઃ ॥૨૩॥ યુગ્મા પુત્રાર્થનસ્તન શસ્તા. કન્યાર્થનોપરા । ઉત્ત
રામુત્તરા શ્રેષ્ઠા પ્રાદસ્તત્રાપિ શર્વરીમ્ ॥૨૪॥ વર્જ્યાસ્તત્રાપિ યજ્ઞેન
તિથ્યાદીઞ્ચૃણુ સત્તમ । । આદ્યાશ્વત્સો યામિન્યો દિવસશ્ચ નિર-
ન્તરમ્ ॥૨૫॥ શ્રાદ્ધાહ શ્રાદ્ધપૂર્વાહ પર્વાણિ નિશ્ચિલાનિ ચ । દશ
મી દ્વાદશી ચેવ સંક્રાન્તિવ્રતવાસરા ॥૨૬॥ વર્જ્યેષ્વેતેષુ કાલેષુ
નોપગચ્છેત્સ્ત્રિયં શૃહી । ગચ્છસ્તુ પુરુષો મૃત્વા માર્જારઃ શ્વા ચ
જાયતે ॥૨૭॥ માર્યા ચ સર્વથા રક્ષ્યા સર્વોપાયૈર્ગૃહસ્થિતૈ । મન્ન

સ્થને ધર્મપ્રભના શેષપણે ઋતુકાળમા લાર્યાસંગમનને 'ઋતૌ માયામુષે
યાત્' એમ શાસ્ત્ર વિધાન કરે છે તે ઋતુકાળ ઋતુપ્રાપ્તિ દિવસથી સોળ
રાત્રિરૂપ માન્યો છે ॥૨૨-૨૩॥ તે સોળ રાત્રિઓમા પણ યુગ્મ-પદ્ધતી
અષ્ટમી આદિક સમસંખ્યાક રાત્રિઓ પુત્રાર્થી માટે ગ્રેષ્ઠ કહી છે અયુગ્મ-
પથમી સપ્તમી અદિક વિવસંખ્યાક રાત્રિઓ તો કન્યાર્થી માટે પ્રશસ્ત
માની છે તે યુગ્મ અયુગ્મ નિશાઓમાપણ ઉત્તરોત્તર-આગળ આગળ
વર્તતી રાત્રિઓ ગ્રેષ્ઠ છે 'આ સ્થળે નિશાપદ ગ્રહણ કર્યું છે તો રાત્રિએજ
ઉપસંગમન જણાવ્યું છે કારણકે દિવસે કામનો પ્રતિષેધ કર્યો છે 'પ્રાણ
વા પતે પ્રસ્ફન્વન્તિ ચે દિવા રત્વા સયુજ્યન્તે' એવી શ્રુતિ છે હે સત્તમ ।
તે સોળ રાત્રિઓમા પણ પ્રયત્નથી વર્જવા યોગ્ય તિથ્યાદિકને સાલળો-
આશ-ઋતુદર્શન રાત્રિથી પ્રથમની ચાર રાત્રિઓ, અમાવાસ્યા પૂર્ણિમા દિ
સર્વ પર્વો, દશમી, દ્વાદશી, વ્રતદિન સંક્રમણદિન, શ્રાદ્ધદિન અને તેથીકી
પુર્વદિન, આ સર્વ તિથિઓ સ્ત્રીસંગમા વર્જ્ય છે દિવસતો સદા વર્જ્યજ
છે ॥૨૪-૨૬॥ આ ઉક્ત વર્જ્ય કાળોમા પત્નીને પામતો શૃહી પુત્રપ મરીને
પૂનર્જન્મમા માર્જાર કે આન થાય છે ॥૨૭॥ શૃહિજનોએ સર્વ પ્રકારે
લાર્યાનું સંરક્ષણ કરવું, ધનજ જેમ એમ આદરથી પ્રયત્નવડે સંરક્ષણ
કરવું, ઇષ્ટપ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનિવારણવડે પ્રેમથી સંરક્ષણ કરવું તથા
તેતે સમયે સમુચિત અન્ન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરેના અર્પણથી સર્વદા સત્કાર
કરવો તેણીઓના મનનો સતોષ કૃપના શ્રેયસાદિ થાય છે તેવું વચન

વસ્ત્રવિભૂષાદૈર્માનનીયા ચ નિત્યદા ॥૨૮॥ વિવાહાત્પ્રાક પિતા રક્ષે-
 દ્યૌવને ચ પતિઃ સ્ત્રિયમ્ । રક્ષેયુર્વાર્ધકે પુત્રા નાસ્તિ સ્ત્રીણાં સ્વત-
 ન્ત્રતા ॥૨૯॥ સ્વાતન્ત્ર્યેણ વિનશ્યન્તિ કુલજા અપિ યોપિતઃ । અસ્વા-
 તન્ત્ર્યમતસ્તાસાં પ્રજાપતિરકલ્પયત્ ॥૩૦॥ પરદારા ન ગન્તવ્યાઃ
 સર્વવર્ણેષુ ફર્દિચિત્ । દૃષ્ટાપૂર્ત્યાયુષાં હન્ત્રી પરદારગતિર્નૃણામ્ ॥૩૧॥
 આયુષસ્તપસઃ ક્ષીર્તેસ્તેજસો યશસઃ શ્રિયઃ । વિનાશકારણં મુખ્યં
 પરદારપ્રધર્ષણમ્ ॥૩૨॥ યાદૃશં પુરુષસ્યેહ પરદારોપસેવનમ્ । ન
 તાદૃશમનાયુષ્યં લોકે કિઞ્ચન વિદ્યતે ॥૩૩॥ મનસા ચ પ્રદુષ્ટેન ચે

છે-‘યત્ર નાર્યંતુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ । યત્રૈવાસ્તુ ન પૂજ્યન્તે સર્વા-
 સ્તથાફલાઃ ક્રિયાઃ ॥ પિતૃભિર્ઞાતૃભિર્શ્વૈતાઃ પતિભિર્દેવૈરૈસ્રથા । પૂજ્યા ભૂપ-
 યિત્યાશ્ચ વહુકલ્યાણમીપ્સુભિઃ ॥ શોચન્તિ જામયો યત્ર વિનશ્યતાશુ
 તાકુલમ્ । ન શોચન્તિ તુ યત્રૈતા વર્ધન્તે તદ્દિ સર્વદા ॥ તસ્માદેતાઃ
 સદા પૂજ્યા ભૂષણાષ્ટાદનાશનૈઃ । ભૂતિકામૈર્નરૈર્નિસ્યં સંસ્કારેણૂસયેષુ ચ ॥’
 ધૃતિ ॥૨૮॥ એણીઓને એમનો ઉદરભરણાદિ બધો ભાર કદાપિ સોંપી
 દેવો નહિ. પુરૂષ પોતેજ બાદ્યને આરંભીને વાર્ધકપર્યંત એણીનું આદરથી
 સરક્ષણ કરે. વિવાહ પહેલાં પિતા રક્ષણ કરે. તેથડી પર વયમાં બતા
 રક્ષણ કરે. વૃદ્ધ વયમાં પુત્રે રક્ષણ કરે. તો એણીઓને સ્વાતંત્ર્ય યોગ્ય
 નથીજ ॥૨૯॥ વળી સ્વાતંત્ર્ય આરિત્રનો વિશ્વંશ કરનાર પણ છે, મહા-
 કુળમાં પ્રસવેલી પણ નારીઓ સ્વાતંત્ર્યથી વિનશ્ચ થઈ જાય છે-સ્વધર્મ થકી
 ભ્રષ્ટ થાય છે. માટેજ એણીઓનામાટે પ્રભાપતિએ અસ્વતંત્રતાજ ધર્મપણે
 કહી છે ॥૩૦॥ પુરૂષે પરદારા કદાચિત્ પણ પામવી નહિ. આ સર્વ
 વર્ણને સાધારણ ધર્મ છે. પરદારાનું ગમન નરોના કરેલા ઇષ્ટ-યાગાદિકના
 તથા પૂર્ણ-કરેલા દેવમંદિરાદિકના સર્વ સુકૃતને વિનાશ કરે છે. અને
 આયુષને વિનાશ કરેછે ॥૩૧॥ વળી તપ તેજ કીર્તિ યશ તથા ઐશ્વર્ય
 અને આયુષને પ્રધાનપણે વિનાશક પરદારપ્રધર્ષણ છે ॥૩૨॥ આ લોકમાં
 પુરૂષને પરદારોપસેવન જેવું અનાયુષ્ય-આયુષને નાશ કરનાર છે તેવું
 બીજું કંઈપણ મહત્તર પાપ નથી ॥૩૩॥ જે જનો કામભાવદ્વિપિત મન-

પદ્યન્તિ પરસ્થિયમ્ । તે જન્મરોગિણો મૂમૌ જાયન્તે પૂરુષાઃ કિલ
 ॥૩૩॥ પરદારેષુ ચે મૂઢાશ્ચહુર્દુષ્ઠં પ્રયુજ્જતે । તેન દુષ્ટસ્વભાવેન જાત્ય-
 ન્યાસ્તે ભવન્તિ હિ ॥૩૫॥ સ્ત્રીવન્ધકાશ્ચ સ્ત્રીદ્વેષાઃ સ્ત્રીમણ્ડલવિ-
 હારિણઃ । સ્ત્રીણાં ચાનુપયોકારઃ સ્ત્રીભોગપરિભોગિનઃ ॥૩૬॥
 સ્ત્રીદેવતાઃ સ્ત્રીનિયમાઃ સ્ત્રીવેષાઃ સ્ત્રીપ્રહારિણઃ । સ્ત્રીભાવાઃ સ્ત્રીક-
 થાલોભા યે ચ સ્ત્રીણાં પ્રલોભકાઃ ॥૩૭॥ યાવન્તો રોમકૂપાઃ સ્યુઃ
 સ્ત્રીણાં ગાત્રેષુ નિર્મિતાઃ । તાવદ્વર્ષસહસ્રાણિ નરકેષુ પતન્તિ તે

વડે પરસ્ત્રીને જીવે છે તે જૂમિમાં જન્મરોગી થાય છે-જેને મોનિમાં
 જન્મને ધારે છે ત્યાં ત્યાં જન્મથીજ દુષ્ટિસિદ્ધ મહારોગચક્ત થાય છે.
 વળી જે મૂઢો વારંવાર પ્રદ્ધ રાગવાળા ચક્રુષને પરદારાવિષે પ્રેરે છે તેઓ
 દુષ્ટ સ્વભાવનેલીધે નિષ્ઠે જાત્યંધ-જન્મથીજ અંધ થશે ॥૩૪-૩૫॥ વળી
 જેઓ સ્ત્રીબંધક-પરસ્ત્રીને બળાત્ એકાંતમાં અપહરીને તેને રોકી ખાંધીને
 ભોગવવા પ્રવર્તે છે, જેઓ સ્ત્રીદ્વેષ-પોતાને નહિ અનુકૂળ થનારી પર-
 વનિતાઓવિષે દ્વેષ કરેછે-પીડવા પ્રવર્તેછે, જેઓ સ્ત્રીમંડળવિહારી-
 પરાંગનાના મંડળોમાં તેણીના પ્રલોભનમાટે પ્રવર્તેછે અથવા તેણીઓના
 મંડળમાં વિહાર કરેછે, જેઓ પરનારીઓને પરનરો સાથે ઉપભોગ-
 સંબંધને ઘટાવી આપેછે, જેઓ પરદારાઓને પ્રલોભાવીને તેના ધનથી
 તેણીઓ સાથે વિહાર કરેછે, જેઓ પરાંગનાઓને તેણીના ઉપભોગની
 આકાંક્ષાથી દેવનેજ જેમ એમ આરાધવા પ્રવર્તેછે, જેઓ ઉપરથી નિય-
 માદિ પ્રદર્શાવીને પોતાના વશપણને પામેલી પરપત્નીઓને નિઃશંકપણે
 ઉપભોગવવા પ્રવર્તેછે, જેઓ પરદારાના સંબંધસુ માટે સ્ત્રીવિષને ધરેછે,
 જેઓ સ્ત્રીપ્રહારી-સ્ત્રીઓમાટે પરસ્પર પ્રહાર કરેછે અથવા સ્ત્રીઓને
 પ્રહાર કરીને પણ બળાત્ તેણીનો ઉપભોગ કરેછે, જેઓ ઉપભોગસિદ્ધિ
 માટે સ્ત્રીજીવાને લાગેછે, જેઓ પરાંગનાની ગાથાઓમાં અત્યંત દોષીયા
 છે, જેઓ પરસ્ત્રીઓને તેણીના અભિલષિત અર્થો આપીને પ્રલોભાવે
 છે તે આ સર્વે કામિપુરુષો સ્ત્રીઓના ગાત્રમાં જેટલા રોમકૂપો વર્તેછે
 તેટલાં હજાર વર્ષો (એક એક રોમપ્રતિ હજાર હજાર વર્ષપર્યંત)

॥૩૮॥ મહ્યન્તે કૃમિમિસ્તે ચ તપ્તતૈલેષુ પાચિતાઃ । અગ્નિદ્વારન-
 દીપ્ત્યાં ચ પ્રાપ્તુવન્ત્યેવ વેદનામ્ ॥૩૯॥ યે ચ મૂઢા દુરાચારા વિયો-
 નો મૈથુને રતાઃ । પુરુષેષુ ચ દુષ્પ્રજ્ઞા જાયન્તે તેઽવ પળ્ડકાઃ ॥૪૦॥
 વિધવા ન સ્પૃશેધારી પુરુષો ગૃહવાનપિ । વિના સ્વાસન્નસમ્યન્ધ-
 સ્ત્રિયઃ ફશ્ચિદનાપદિ ॥૪૧॥ માત્રા સ્વભ્રા દુહિત્રાપિ ન સહોપવિ-
 શોદ્રઢ્ઢઃ । યાવદયં વ્યવહરેદન્યથાપિ વિચક્ષણઃ ॥૪૨॥ સ્ત્રીજ્ઞાં પ્રસ-
 દ્ધસિંહ માનવાનાં સ્ત્રીણસ્ય ચાપ્યસ્તિ દિ ગન્ધહેતુ । તતો વિવેકી
 ઢિવિધં તમુક્ષેઃસજ્જેત સત્સવ્યુતચલ્લમેષુ ॥૪૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ વિવાહાદિ-
 નિરૂપણનામાઽષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

નરકમા પડીને દુઃખને પામેછે ॥૩૬-૩૮॥ તે નરકોમાં કૃમિઓ તેઓને
 બક્ષણ કરેછે, એમ છતાં પણ કર્મવશતાનેલીધે નહિ મરતા તેઓને
 યમદૂતો તપાવેલા તેલમાં રાંધેછે, એમ કરતાંપણ પ્રાણને નહિ ત્યાગ
 કરતાં તેઓને પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં અર્ધદગ્ધ કરીને ક્ષારોટક નદીમાં ફેંકી
 દેછે. એરીતે વિવિધ વેદનાને તે પાપો પામેછે ॥૩૯॥ જે મૂઢ દુરાચારો
 વિયોનિ પશુઓમાં કે પુરુષોમાં મૈથુનમાટે પ્રવર્તેછે તે દુર્ણુદ્ધિ પુરુષો
 મરીને અન્ય જન્મમાં નપુંસક થાયછે ॥૪૦॥ ગૃહસ્થ કોઈ પણ
 પુરુષ સમીપદેહસંગનધે રહિત વિધવા વનિતાઓના સ્પર્શમાત્રને પણ
 આપતકાળ વિના નજ કરે ॥૪૧॥ ધર્મનિપુણ ગૃહીજન પોતાની માતા
 બહેન દીકરીની સાથે પણ એકાંત સ્થળમાં નજ જોસે. અન્યત્ર-પ્રકાશમાં
 પણ યાવત્રપ્રયોજનજ તેણીયો સાથે વ્યવહાર કરે પણ અધિક ન કરે ॥૪૨॥
 ટે દ્રિજ । જે હેતુમાટે લોકમાં સ્ત્રીયો અને સ્ત્રીલપટ જનોનો પ્રસંગ
 માનવોને બંધહેતુ-અત્યંત દુઃખહેતુ છે તે હેતુમાટે વિવેકી પુરુષ તે બંનેના
 પ્રસંગને પરિત્યાગ કરીને ભગવાનને બહુ વહાલા સંતોષિષે આસક્ત થાય.
 કારણકે સતોનો સમાગમજ શ્રેયમાટે થાયછે ॥૪૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજી-
 વને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ વિવાહાદિનિરૂપણ-
 નામાઽષ્ટમોઽધ્યાયઃ ॥૮॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—શનૈ શનૈઃ સન્નિવુયાદ્દર્મં વલ્મીકચ્ચવત્ ।
 પરપીડામકુર્યાણઃ પરલોકસહાયિનમ્ ॥૧॥ ધર્મં એવ સહાયી સ્યાદ-
 મુત્ર ન પરિચ્છદઃ । પિતૃમાતૃસુતશ્રાતૃયોપિદ્વન્ધુજનાદિકમ્ ॥૨॥
 દેહે પશ્ચત્વમાપન્ને દગ્ધ્વા તં ચ સુતાદયઃ । વાન્ધવા વિમુચ્ચા યાન્તિ
 ધર્મસ્તમનુગચ્છતિ ॥૩॥ કામશ્ચેદ્રક્ષણીયઃ સ્યાત્કુતો દગ્ધઃ શિવેન

અધ્યાય ૯ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! ધર્મપત્નીના પરિગ્રહવાળો જન
 પરલોકમાં સહાયભૂત ધર્મને વત્સીક-કીડીઓ આદિકે બનાવેલા રાક્ષસના
 શિખરની પેઠે ધીમે ધીમે પ્રવૃદ્ધિ પમાડે. તેમાં પ્રધાન ઉપાય પરપીડાથકી
 પ્રતિનિવૃત્તિ છે, આ રીતે પરપીડાથકી પાછો વળીને ધર્મનો સચય
 કરે. અન્યથા ધર્મ સંચેલો પણ પ્રણાશ પામી જાય ॥૧॥ આ લોકમાં
 જે પરિચ્છદ-ગૃહ આરામ ક્ષેત્ર પશુ ધન ધાન્યાદિ ઉપકરણ ભોગમાટે
 ઉપકારક છે અને જે પિતા માતા સુત શ્રાતા ભાર્યા મિત્ર આદિક બન્ધુ-
 જનો આ લોકમાં સહાયપણે જણાયછે, તે ઉપકરણ અને તે બન્ધુઓ
 અમુત્ર-પરલોકમાં ઉપકારક થતાજ નથી. જે અહીં અનુદાન કરેલો
 ધર્મ છે તેજ ત્યાં સહાયી થાયછે ॥૨॥ જેઓમા પ્રતિદિન ‘આ સુત
 મારે સહાય છે, આ સહોદર મારે સહાય છે’ એવો પ્રત્યય (વિશ્વાસ)
 આવતો હતો તે સુતાદિ બન્ધુઓ આ દેહ મરણ પામતા તત્કાલ તે આને
 ચિંતાદિમાં બાળીને વિમુખ-પાછળ નહિ બોધને પોતપોતાના ગૃહપ્રતિ
 જાયછે. તે સમયે અસહાયી એની પાછળ અનુદાન કરેલો એક ધર્મજ
 જાયછે. માટે સર્વથા મનુષ્યદેહથી ધર્મનુજ રક્ષણ કરવું. ‘ઉત્સૃજ્ય
 વિનિવર્તન્તે જ્ઞાતયઃ સુહૃદઃ સુતા । અપુષ્પાનફલાન્વૃક્ષાન્ યથા તાત પત-
 ત્રિણ ॥ અપ્તૌ પ્રાપ્ત તુ પુરપં કર્માન્વેતિ સ્વયં કૃતમ્ । તસ્માત્તુ પુરુષો પદ્માદર્મં
 સન્નિવુયાચ્છનૈ ॥ એમ ભારતમા વિદુરે કહ્યું છે ॥૩॥ શકા-ધર્મજ જેમ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને ધર્મપ્રશસાપૂર્વક પાંચ મહાયજ્ઞોનો વિધિ સવિ-
 સ્તર રૂપે નિરૂપણ કર્યો છે.

સઃ । રક્ષ્યોઽર્થશ્ચેદરક્ષન્ કિં હરિશ્ચન્દ્રાદયો ન તમ્ ॥૪॥ ધર્મસ્તુ
રક્ષિતઃ સર્વેરપિ દેહવ્યયેન ચ । પુરાતનૈર્નૃપતિમિદં ધીચ્ચાઘૈસ્તથ-
ર્પિભિઃ ॥૫॥ ધર્મેણૈવ હરિઃ પ્રીતો ભવત્યાશુ જગત્પતિઃ । વ્રહ્માણ્ડમ-
શ્ચિલં ચૈતદ્ધર્મેણૈવ ધૃતં કિલ ॥૬॥ ત્રિવર્ગેઽપિ ગુણેજ્યેષ્ઠો ધર્મો હ્યર્થસ્તુ

એમ કામ અને અર્થપણ પુરુષાર્થપણે પરિગણ્યા છે, તો અવશ્ય તે
બન્ને સંપાદનીય અને સંરક્ષણીય છે ? સમાધાન-આ અર્થ ન્યાય્ય નથી. બે
કામ સંરક્ષણીય હોય તો તે શિવે કેમ બાળી દીધો, શિવે બાળી દીધો છે
તે ઉપરથી તે રક્ષણીય નથી એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તથા અર્થ બે રક્ષણીય
હોય તો તે હરિશ્ચન્દ્રાદિ રાજાઓએ તૃણવત્ અનાદરથી કેમ ત્યાગ કરી
દીધો, તેમણે ત્યાગ કરી દીધો છે તે ઉપરથી તે રક્ષણીય નથી એમ જણાય
છે, તો અર્થ કામની સ્વતંત્રપણે પુરુષાર્થતા નથી, પરંતુ ધર્મનાજ એક
શેષપણે છે. ભાર્યાસંગહપણ ધર્માર્થ છે, અર્થસંગહપણ ચરાદાનાદિ ધર્માર્થ
છે, તેમાં તે બે વિરોધી થાય તો ત્યાજ્યજ છે ॥૪॥ માટેજ સર્વ દોષ
પુરાતન શિબિપ્રમુખ મહાનૃપોએ અને દધીચિપ્રમુખ મહર્ષિઓએ દેહના
વિનાશ કરીનેપણ ધર્મનુંજ રક્ષણ કર્યું છે ॥૫॥ કુળથી કે ધનથી કે
વિદ્યાથી જગત્પતિ ભગવાન્ પ્રસન્ન થતા નથી, કિંતુ ધર્મના અનુષ્ઠાનથીજ
તત્કાળ પ્રસન્ન થાય છે. આ અભિધ્વ બ્રહ્માંડ કે બે વ્યવસ્થિત વિવિધ
લોકવાણું, નિયમિત સૂર્યાદિમહામંડળવાણું છે તેપણ ધર્મે ધાર્યુંથકુંજ નિશ્ચે
રહે છે ॥૬॥ ત્રિવર્ગરૂપ પુરુષાર્થમાં પણ ધર્મને પ્રથમપણે પરિગણ્યો છે,
તે પછી અર્થ કામને ગણ્યા છે. કારણ કે ધર્મ ગુણોએ કરીને તે બન્નેથી
જ્યેષ્ઠ છે, કામતો અર્થની અપેક્ષાએ કનિષ્ઠ છે, માટેજ તેમાં કામ અતે
ગણ્યો છે, માટે અર્થ કામનો અનાદર કરી ધર્મનો સમાશ્રય કરવો. આમાં
આ મોટાપણું ગુણે કરીને ધર્મનું છે. અર્થ કામ દેહની સાથે નાશ
થાય છે, ધર્મતો દેહિની પાછળ અનુવર્તે છે, અર્થકામ કદાચિત્ આપદાને
આપે છે, ધર્મતો પુરૂષને આપદાયથી રક્ષણ કરે છે, અર્થ કામ વિપરીત
વાસનાનો ઉદ્ભવ કરવાદ્વારા અધોગતિ કરે છે, ધર્મતો ઉત્તમ ગતિ-
નેજ પમાડે છે, અથાપિ આ ધર્મકામની પુરુષાર્થતાતો ધર્મના ઉપયો-

મધ્યમઃ । કામો યવીયાનુદિતસ્તસાદ્ધર્મં સમાશ્રયેત્ ॥૭॥ ધર્માવિ-
રુદ્ધઃ સેવ્યોઽર્થઃ કામોઽપિ ચ તથાવિઘ્નઃ । તસ્યૈશ્વર્યાણિ ધર્મસ્ય દશ
પ્રોક્તાનિ સૂરિભિઃ ॥૮॥ તપો દાનં ક્ષમા શ્રદ્ધા ભાવશુદ્ધિર્વંદ્યશ્રુતમ્ ।
યજ્ઞક્રિયા દયા સત્યં સંયમશ્ચેતિ સન્મતે ! ॥૯॥ ધર્મેણૈવર્પયસ્તીર્ણો
ધર્મે લોકાઃ પ્રતિષ્ઠિતાઃ । ધર્મેણૈવૈધિરે દેવાઃ સેવ્યો ધર્મસ્તતો
મતઃ ॥૧૦॥ તસાદ્ધર્મપરો ભૂત્વા ગૃહી પશ્ચ મહામસ્થાન્ । કુર્યા-
ન્નિત્યં પશ્ચસૂનાદોષનાશાર્થમાદત્તઃ ॥૧૧॥ કણ્ઠની પેપળી ચુલી હ્રુદ-
કુમ્ભી ચ માર્જની । પશ્ચસૂના ગૃહસ્યસ્ય કપ્યન્તે પાપહેતવઃ ॥૧૨॥

ગિપણે નાણુવી. માટેજ ધર્મથકી નહિ વિરૂદ્ધ એવા અર્થ કામની સેવ્યતા
શાસ્ત્રમાં કહી છે. આવા ગુણે કરીને જ્યેષ્ઠ ધર્મના સાધકપણે મુનિઓએ
કહેલા ગુણો જે તેના અનુબન્ધ ઐશ્વર્યરૂપ દશ છે તે નાણુવા ॥૭-૮॥
હે સન્મતે ! તે ગુણો-તપ-વિહિતભોગસંકોચરૂપ, દાન, ક્ષમા, શ્રદ્ધા, ભાવ-
શુદ્ધિ-અસૂયાદિ દોષોએ રહિતપણારૂપ, બહુશ્રુત-તત્ત્વવેત્તાથકી મેળવેલું
બહુશ્રવણ, યથાશક્તિ યજ્ઞાચરણ, દયા, સત્ય, સંયમ-સ્વચ્છંદતાનો પ્રતિરોધ,
આ દશ કહ્યા છે ॥૯॥ જે મહર્ષિઓ પૂર્વે તીર્ણાઃ-જ્ઞાનવિરોધી વિપરીત

તદ્દોષપરિહારાર્થે કાર્યાઃ પञ્ચ મહામય્યાઃ । પ્રસ્તોઽન્યથા તુ તૈઃ
પાર્પર્નરુકાન્પ્રામુયાદ્દરી ॥૧૩॥ દેવશ્ચ માંતિકઃ પૈત્રો વ્રાહ્મો માનુષ
શ્વત્યમી । પ્રોક્તાઃ પञ્ચ મહાયજ્ઞાઃ સર્વદોષાપહારકા ॥૧૪॥ શાલામ્નો
સાગ્નિકોઽનગ્નિઃ પવનામ્નો યથાવિધિ । દેવતામ્નો દ્વિવિદ્યાદેવ-
યજ્ઞઃ સ ઓચ્યતે ॥૧૫॥ જલે વા મુચિ હોતવ્યમશ્યભાવે દ્વિજન્મના ।
અન્નાભાવે તુ શાકાદૈરપિ દેવં સમાચરેત્ ॥૧૬॥ દ્રુતરોષેણ ચાગ્નેન

અવર્જનીય છે ॥૧૨॥ તે આ પાત્રસૂના દોષના નિવારણમાટે પાત્ર મહા-
યજ્ઞો અવશ્ય ગૃહસ્થે કરવા અન્યથા—ન કરે તો તે પાત્ર પાપોએ
લીપાયો થકો ગૃહસ્થ નર નરકોને પામે ॥૧૩॥ દેવયજ્ઞ ભૂતયજ્ઞ પિતૃયજ્ઞ
બ્રહ્મયજ્ઞ મનુષ્યયજ્ઞ, એમ આ પાત્ર મહાયજ્ઞો સર્વ પત્રસૂનાદોષને હરનારા
છે ॥૧૪॥ હવે એના લક્ષણો કહે છે—તેમાં, દેવતાઓને દ્વિવિધ ને અપાય
તે આ દેવયજ્ઞ (વૈશ્વદેવ નામનું કર્મ) કહ્યો છે. સાગ્નિક સ્માર્તાગ્નિ
સહિત હોય તો શાળાગ્નિ—આવસથ્ય અગ્નિમાં યથાવિધિ દ્વિપને હોમે.
ને અનગ્નિક—અગ્નિમહલે રહિત હોય તો તે લૌકિક પાકઅગ્નિમાંજ હોમે.
ને અગ્નિમા પાક કરવામાં આવતો હોય તેને વિષેજ હોમે આવી વ્યવસ્થા
ભાગુવી, તેમાં વચન છે—‘શાલામ્નો લૌકિકે વાય જલે મૃગ્યામથાપિ વા ।
વૈશ્વદેવસ્તુ કતંઘ્યો દેવયજ્ઞ. સ વૈ સ્મૃત । યદિ સ્વાહ્નૌલિકે પાકન્તોઽશ્વં
તત્ર હૃયતે । શાલામ્નો તુ પષેદશ્વં વિધિરેષ સનાતનઃ ॥’ ઇતિ. ‘શાલામ્નો વા
પષેદશ્વં લૌકિકે વાપિ નિત્યજ્ઞઃ । યસ્મિન્નમૌ પષેદશ્વં તસ્મિન્ હોમો વિધી-
યતે ॥’ ઇતિ તે આ વૈશ્વદેવ નામનો દેવયજ્ઞ પુરૂષસંસ્કાર છે પણ અન્ન-
સંસ્કાર નથી. તેમ જો હોય તો પ્રત્યેક પાકમાં તેની કર્તાવ્યતા આવી પડે,
માટે મનુ પણ બીજા વાર વૈશ્વદેવને પ્રતિષેધ કરે છે—‘વૈશ્વદેવે નિહૃતે
જ ચળ્વ્યોઽતિથિરામ્રજેત્ । તસ્માપ્યશ્વં યથાશક્તિ મદયાન્ત મહિ હરેત્ ॥’
ઇતિ. ‘ફરી પાક કરીને આપે પણ બળિને ન આપે’ એવી એની વ્યાખ્યા
છે ॥૧૫॥ દ્વિભતિએ જો અગ્નિનો અભાવ હોય તો જળમાં કે ભૂમિ ઉપર
હોમ કરવો અન્નના અભાવમાં તો શાકાદિવડે પણ વૈશ્વદેવ કરવો.
॥૧૬॥ લિપવા વિગેરેવડે શુદ્ધ કરેલા ભૂતળમાં હોમતાં બાધી રહેલા

સંસ્કૃતે ભૂતલે વલીન્ । ભૂતેભ્ય આહરેન્નિત્યં ભૂતયજ્ઞઃ સ ચોચ્યતે
॥૧૭॥ સ્વાધ્યાયો બ્રહ્મયજ્ઞઃ સ્યાત્સ ચૈત્પ્રાકર્ષણાન્ન હિ । કૃતસ્તદા
તુ કુર્ચોત યથાશક્તિ તદૈવ તમ્ ॥૧૮॥ પ્રાતશ્ચૈત્સજ્જવાદૂર્ધ્વમન્તે
વા નિત્યકર્મણામ્ । અથવા વૈશ્વદેવાન્તે બ્રહ્મયજ્ઞસ્ત્રિધા મતઃ ॥૧૯॥
આવર્તનેડચગાહ્યાપઃ કુશપાણિસ્તુ ઘઘ્નચઃ । બ્રહ્મયજ્ઞં પ્રકુર્ચોત
સન્ધ્યાં માધ્યાહ્નિકીં તતઃ ॥૨૦॥ જ્ઞાનં કૃત્વા તુ મધ્યાહ્ને દ્વિજઃ
સન્ધ્યામુપાસ્ય ચ । બ્રહ્મયજ્ઞં તતઃ કૃત્વા તર્પયેત્તત્તિરીયકઃ ॥૨૧॥
સ્વદેહસહિતાધ્યાયં સૂક્તં વા પૌરુષં પઠેત્ । શ્રીસૂક્તયુક્તં વાશક્તઃ

અનથી પર્જન્ય પૃથ્વી આદિક ભૂતોને બળી નિત્ય સમર્પે ને ભૂતયજ્ઞ
કહ્યો છે ॥૧૭॥ યથાશક્તિ સ્વશાખાનું અધ્યયન તે બ્રહ્મયજ્ઞ કહ્યો છે.
તેથી શ્રુતિ છે-‘યત્ સ્વાધ્યાયમધીયીતૈકામપ્યૃષ્વં યજુ સામ વા તત્ બ્રહ્મયજ્ઞ.’
ધૃતિ તેથી સ્મૃતિ છે-‘સ્વશાખાધ્યયન વિપ્ર બ્રહ્મયજ્ઞ इति स्मृत.’ ધૃતિ
તે આ બ્રહ્મયજ્ઞ તર્પણ કર્યા પહેલાજ કરવો જો તે સમયે ન કર્યો હોય
તો વૈશ્વદેવને અતે યથાશક્તિ કરવો. કાળમા વિકલ્પ સ્મૃતિએ કહ્યો છે-
જો પ્રાતઃકાળમા કરે તો સંગલ સમયથકી ઊર્ધ્વ કરે અથવા આનાદિ
નિત્યકર્મોને અતે કરે અથવા વૈશ્વદેવને અતે કરે, એરીતે બ્રહ્મયજ્ઞ કાળ
બેદથી ત્રણ પ્રકારનો માન્યો છે તેવું વચન પણ છે-‘સ ચાર્વાક તર્પણાત્
કાર્યઃ પશ્ચાદ્વા પ્રાતરાદુત્તેઃ । વૈશ્વદેવાવસાને વા નાન્યદા તુ નિમિ-
ત્તતઃ ॥’ ધૃતિ ॥૧૮-૧૯॥ ઋગ્વેદીતો બ્રહ્મયજ્ઞાર્થે જળમા પ્રવેશ કરી દર્ભ
હાથમાં લઇને બ્રહ્મયજ્ઞને કરે. પછી માધ્યાહ્નિકી સન્ધ્યાને કરે ॥૨૦॥
તૈત્તિરીયશાખાધ્યાયી તો મધ્યાહ્ને જ્ઞાન કરી માધ્યાહ્નિકી સન્ધ્યાનું સમુ-
પાસન કરી પછી બ્રહ્મયજ્ઞને કરે તે પછી તર્પણ કરે. શ્રુતિ બ્રહ્મયજ્ઞને
પ્રશંસે છે-‘ઉત્તમં નાકમધિરોહતિ ઉત્તમઃ સમાનાના ભવતિ યાવન્તં
હવા દ્વિર્માં વિક્તલ્ય પૂર્ણાં દદત્ સ્વર્ગલોકં જયતિ તાવન્તં લોક જયતિ
ભૂયાંસં ચાક્ષર્ય યાપયુનર્મૃત્યુ જયતિ બ્રહ્મણઃ સાયુજ્ય ગચ્છતિ’ ધૃતિ.
સ્મૃતિપણ પ્રશંસે છે-‘યં ય ક્રતુમધીયીત તસ્ય તસ્યામુવાત્ કલમ્’ ધૃતિ
॥૨૧॥ પોતાની વેદસંહિતાના એકપણ અધ્યાયનો પાઠ કરે. અથવા
અશક્ત લક્ષ્મીસૂત્રસંહિત પુરૂષસૂત્રનો પાઠ કરે. તેમાં પણ અશક્ત ઋષિ-

સ્તોત્રમાર્પે રમાપતેઃ ॥૨૨॥ વેદાદિપાઠાસામર્થ્યે સ્વાધ્યાયાર્થે સહ-
જપેત્ । દ્વિજઃ સપ્રણવાં ભક્ત્યા ગાયત્રીં નિગમાત્મિકામ્ ॥૨૩॥
પિતૃદેશેન સતતમેકં વિપ્રં તુ ભોજયેત્ । અશક્તો ભુવિ પિપ્પ્લવં વા
વદ્યાત્પિતૃમસસ્તુ સઃ ॥૨૪॥ ગોમ્યઃ શ્વમ્યશ્ચ કાકેમ્યઃ શુદ્રજી-
વેમ્ય આહરેત્ । કિંચિદન્નં તતો દ્વારિ પ્રતીક્ષેતાતિથિં સ્થિતઃ ॥૨૫॥
વૃક્ષં વાલં યુવાનં વા મૂર્ખં વા પિપ્પ્લવં નરમ્ । ઈશ્વરદેવાન્તસમ્પ્રાપ્તં

પ્રણીત વિષ્ણુસ્તોત્રનો પાઠ કરે ॥૨૨॥ વેદાદિ પાઠનું સામર્થ્ય ન હોય તો
સ્વાધ્યાયસિદ્ધિર્થે એકવાર પ્રણવસહિત ગાયત્રીને જપે. કરજી કે તે આ
ગાયત્રી સહજ વેદસ્વરૂપાજી માની છે ‘મહાયજ્ઞસ સિદ્ધયં તામયેકાં જપે-
ન્નતઃ । તેન પ્રીતિં વરાં યાતિ દેવદેવો જનાર્દનઃ ॥’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૩॥
હવે પિતૃયજ્ઞને નિરૂપેછે-પ્રતિદિન પોતાના પિતાના ઉદ્દેશથી એક વિપ્રને
જમાડે અશક્તો ભૂમિહિપર એક પિંડ પિતાર્થે મુકે તે આ પિતૃયજ્ઞ
કહ્યો છે ॥૨૪॥ તે પછી ગાયો શ્રાનો કાગડાઓ અને જીન શુદ્ર કીડીઓ
વિગેરે જીવોને કિંચિત્ અન્ન અર્પે-એમને નિમિત્તે અન્નને ભૂમિહિપર મુકે.
(આ તો બળિકર્મના અવશેષભૂત છે, એનો ભૂતયજ્ઞમાં સમાવેશ સમજવો)
તેવી સ્મૃતિ છે-‘જુનાં ચ પતિતાનાં ચ શ્વપાં પાપરોગિણામ્ । વાયસાનાં
કૃમીર્નાં ચ શનકૈર્નિર્વપેદ્યુર્વિ ॥’ ધૃતિ. આ રીતે ભૂતોને અન્ન અર્પણે પોતાના
ગૃહદ્વારમાં રહીને અતિથીની વાટ જીવે ॥૨૫॥ તે સમયે જે કોઈ વૃક્ષ કે
ખાળ કે યુવા કે પડિત કે મૂર્ખ આવે તે આ વૈશ્વદેવના અતમાં યદૃચ્છાથી
આવેલા અતિથિને ‘આ સાક્ષાત્ વિષ્ણુજી આવ્યા છે’ એમજ માને (અનાદર
ન કરે, આદરથી આરાધે) અતિથિનું આ લક્ષણ છે-જે મન્વાદિ યુગાદિ-
પ્રમુખ તિથિવિશેષોમાં દ્રવ્યલાભને ઉદ્દેશીને આવે છે તે આ અભ્યાગત
કહેવાય, તેવો નહિ હોઈને આભાતરથકી પ્રથમથી કાંઈ સંકેત કર્યા વિના
બુબુક્ષાથી કેવળ આવે છે તે આ અતિથિ કહ્યો છે. તેવું વચન છે-‘તિથિ-
પર્વોત્સવા. સર્વેં ત્યક્તા ચેન મહાત્મના । સોડતિથિ. સર્વભૂતાનાં શેપાનમ્યા-
ગતાન્ વિદુઃ ॥’ ‘અનિત્યમાગતો યસ્માત્તસ્માદતિથિરુચ્યતે’ ‘ન મિત્રમતિથિં
કુર્યાન્નૈકપ્રામનિયાસિનમ્ । અજ્ઞાતકુલનામાનં વત્કાલે સમુપાગતમ્ ॥ બુબુક્ષુ-
માગતં ધાન્તં ચાચમાનમવિજ્ઞનમ્ । વ્રાહ્મણં પ્રાહુરતિથિં સ પૂર્ય. શક્તિતો

મન્યેતાતિથિમચ્યુતમ્ ॥૨૬॥ હન્તકારમથાગ્રં વા મિક્ષાં વા શક્તિતો
દ્વિજઃ । દયાદતિથયે નિત્યં માનુષો યશ્ચ ઇત્યસૌ ॥૨૭॥ ગ્રાસમાગ્રં

બુધૈઃ ॥' ઇતિ. વળી આગળ ભગવાન્ સ્વયં કહેશે. જેતો ગુણવિશેષનો
નિયમ જમાડવાપણામાં સ્મૃતિવિધે 'નદ્દશૌચે વ્રતભ્રષ્ટે વિપ્રે વેદવિવર્જિતે ।
દાયમાનં દ્વલ્યગ્રં કિં મયા હુષ્કૃતં કૃતમ્ ॥' એમ સ્મૃતિમાં પ્રદર્શાવ્યો છે
તેતો આ અતિથિમાં નહિ. હવેકવ્યાદિકમાંજ તે જાણવું. માટેજ 'મૂર્ત્ત વા
પણ્ડિતં નરમ્' એમ કહ્યું. અન્યત્ર પણ સ્મૃતિએ કહ્યું છે- 'હણો વા યદિ વા
દ્વેષો મૂર્ખઃ પણ્ડિત ય વા । સગ્રાસો વૈશ્વદેવાન્તે સોડતિથિઃ સ્વર્ગસદ્ગમઃ ॥'
ઇતિ. એ રીતે મૂર્ખજ જેમ એમ પાપીપણુ આતિથ્યને યોગ્ય છે એમ સ્મૃતિ
કહે છે- 'પાપો વા યદિ ચણ્ડાલો વિપ્રઃ પિતૃઘાતકઃ । વૈશ્વદેવે શુ સગ્રાસો
સોડતિથિઃ સ્વર્ગસદ્ગમઃ ॥' ઇતિ. આમાં આતિથ્યતો જોજન કરાવામાત્ર
જાણવું, પણ 'અતિથિં તત્ર સગ્રાસં પૂજયેત્યાગતાદિના । અર્ધાસનપ્રદાનેન
પાદપ્રક્ષાલનેન ચ ॥ શ્રદ્ધયા યાગદાનેન પ્રિયગ્રન્થોત્તરેણ ચ । ગચ્છન્તં ચાનુયા-
નેન પ્રીતિમુત્પાદયેત્ ગૃહી ॥' આ સ્મૃતિએ કહેલું અર્ધાસનપ્રદાનાદિ સંકર-
ણુપણુ જાણવું નહિ. માટેજ સ્મૃતિ 'ચણ્ડાલો વા શ્વપાકો વા કાલે વા કશ્ચિ-
દાગતઃ । અન્નન પૂજનીયશ્ચ પરત્ર હિતમિષ્ટતા ॥' 'ચણ્ડાલો યાડયવા પાવાઃ
શત્રુર્ધાં પિતૃઘાતકઃ । દેશકાલાભ્યુપગતો ભરણીયો મતો મમ ॥' એમ કહે છે.
આ અતિથિના ગોત્રાદિકની પરીક્ષા ન કરવી. 'પૂર્વમેવ પરીક્ષેત બ્રાહ્મણાન્
વેદપારગાન્' આ સ્મૃતિએ કરવાની કહેલી પરીક્ષા હવેકવ્યમાંજ જાણવી.
માટેજ સ્મૃતિ 'ન પૃષ્ઠેદ્વોગ્રચરણે ન સ્વાધ્યાયં શ્રુતં તથા । હૃદયે કલ્પયેદેવં
સર્વદેવમયો હિ સઃ ॥' 'ન પૃષ્ઠેદ્વોગ્રચરણે દેશં નામ કુલં શ્રુતમ્ । અધ્વ-
નોડ્વ્યાગતં વિપ્રં ભોજનાર્થમુપસ્થિતમ્ ॥' 'સ્વાધ્યાયગોત્રચરણમપૃષ્ઠા ચ તથા
કુલમ્ । હિરણ્યગર્ભવુજ્ઞા તં મન્યેતામ્યાગતં ગૃહી ॥' એમ કહે છે ॥૨૬॥
તે અતિથિઓને યથાશક્તિ અન્નદાન કરવું એમ હવે કહે છે- દ્વિતિ હંત-
કારપરિમિત અન્ન અથવા અગ્રપરિમિત અન્ન અથવા ભિક્ષાપરિમિત અન્ન
યથાશક્તિ નિત્ય અતિથિને આપે. આ રીતે આ મનુષ્યયમ્ થાય ॥૨૭॥ તેમાં
હંતકારાદિ શબ્દથી કહેવાઈ છેલ્લો પરિમાણવિશેષ કહે છે- એક આસપરિમિત

ભવેદ્વિજ્ઞાતાસામગ્રં ચતુષ્ટયમ્ । અગ્રાણિ ચાપિ ચત્વારિ દન્તકા-
 રોઽમિધીયતે ॥૨૮॥ અતિથિં તત્ર સમ્પ્રાપ્તમગ્રાદેનોદકેન ચ ।
 સમ્પૂજયેદ્વયાશક્તિઃ ગન્ધપુષ્પાદિભિસ્તથા ॥૨૯॥ ન મિત્રમતિથિં
 કુર્યન્નિકાગ્રામનિવાસિનમ્ । તત્કાલાયાતમદ્વાતનામગોત્રં હિ તં વિદુઃ
 ॥૩૦॥ ન પૃચ્છેદ્ગોત્રચારિત્રં ન સ્વાધ્યાયં ચ પण्डितः । શોભનાશો-
 ભનાકારં તં મન્યેત પ્રજાપતિમ્ ॥૩૧॥ અનિત્યં હિ સ્થિતો યસ્મા-
 ત્તસ્માદતિથિરુચ્યતે । તસ્મિન્સ્તુ નૃપશોભ્યાદ્ગણાન્મુચ્યેદ્વદ્વાથર્મી
 ॥૩૨॥ અધ્વગઃ ક્ષીણવૃત્તિશ્ચ વિદ્યાર્થી ચ વિરાગવાન્ । યતિશ્ચ
 બ્રાહ્મચારી ચ પટેતે ધર્મભિક્ષુકાઃ ॥૩૩॥ યતિર્વત્યગ્નિહોત્રી ચ યજ્ઞાત્ર
 અન્નને ભિક્ષા કહેછે. આર ઘાસપરિમિત અન્નને અગ્ર કહેછે. સોળ ઘાસ-
 પરિમિત અન્નને હુતકાર કહે છે. 'ઘાસમાગ્રં ભવેદ્વિજ્ઞાતા અગ્રં ઘાસચતુષ્ટયમ્ ।
 દન્તઃ પોદ્દન્તાભિર્માસેન્નદૂષ્ટં ભોજનં સ્મૃતમ્ ॥' એમ વ્યાસે કહ્યું છે ॥૨૮॥
 વૈશ્વદેવ કર્મને અંતે આવેલા પૂજ્યોગ્ય અતિથિને યથાશક્તિ અન્નોદકવડે
 અને અદન પુષ્પાદિવડે પૂજે ॥૨૯॥ મિત્રને અને એક ગ્રામનિવાસીને અતિથિ
 ન કરે. કારણ કે જેનું નામ ગોત્ર અજ્ઞાત હોય અને જે વૈશ્વદેવાંતસમયે
 યદુચ્છાથી આવેલો હોય તેને અતિથિ કહ્યો છે ॥૩૦॥ વિવેકી દ્વિજ તેના
 ગોત્ર ચારિત્રાદિકને પુછે નહિ. અધ્યયનસંપત્તિને પુછે નહિ. શોભન આકાર-
 વાળો કે અશોભન આકારવાળો હોય તે આવેલા અતિથિને પ્રજાપતિજ
 માનીને સત્કાર કરે ॥૩૧॥ જે હેતુ માટે આ દત્તર વૃત્તિવિશેષાદિ નિમિ-
 ત્તની અપેક્ષા નહિ રાખીને કેવળ શુભુક્ષાથી અનિત્ય આવેછે માટે તે
 અતિથિ કહ્યો છે. તે અતિથિ તૃપ્ત થતાં મનુષ્યયજ્ઞ નિમિત્તના ઋણુથકી
 ગૃહાશ્રમી સુકાયછે ॥૩૨॥ જે અધ્વગ-તીર્થયાત્રાદિનિમિત્તે ગૃહથકી નીક-
 ળેલો વટેમાર્ગુ હોય, જે ક્ષીણવૃત્તિવૃત્તિવાળો હોય, જે વિદ્યાર્થી હોય, જે
 વિરક્ત-ગૃહક્ષેત્રાદિકનો ત્યાગ કરી રહેલો સાધુ હોય અને જે યતિ બ્રહ્મ-
 ચારી હોય તે આ છ જણા ધર્મભિક્ષુક-અતિથિની પેઠે અન્નથી તૃપ્ત થતાં
 અન્નદાતાના ધર્મને વૃદ્ધિ પમાડનારા હોવાથી ધર્મભિક્ષુક કહ્યા છે ॥૩૩॥
 સંન્યાસી, બ્રહ્મચારી, અગ્નિહોત્રી, વિષ્ણુયાગાદિમહાયજ્ઞકર્તા, આ સર્વે પ્રતિ-

મરુદ્વિજઃ । સદૈતેઽતિથયઃ પ્રોક્તા અપૂર્વાશ્ચ દિને દિને ॥૩૪॥
તેભ્યો ન દત્ત્વા પુરુષો યોઽન્નં મુક્તે ગૃહાથમી । સ પાપં કેવલ
મુક્તે પુરીયં ચાન્યજન્મનિ ॥૩૫॥ અતિથિર્યસ્ય મગ્નાશો ગૃહાત્મ-
તિનિવર્તતે । સ દત્ત્વા દુષ્કૃતં તસ્યે પુણ્યમાદાય ગચ્છતિ ॥૩૬॥
અપ્યમ્બુના વા શાકેન યચ્ચ વાઽશ્નાતિ સ સ્વયમ્ । તેનેવ પૂજયે-
ચ્છત્તયા ગૃહસ્યોઽતિથિમાદરાત્ ॥૩૭॥ અન્નાચ્છાદનદાનેષુ પાત્રં
નૈવ વિચારયેત્ । અન્નસ્ય શુદ્ધિત્વં પાત્રં વિચલ્લો વસનસ્ય ચ
॥૩૮॥ ઇત્યેષ પશ્ચયજ્ઞાનાં વિધિઃ સંક્ષેપતો મયા । પ્રોક્તો ગૃહસ્થા-
શ્રમિણા યોઽનુષ્ટેયો દિ સર્વથા ॥૩૯॥ અકૃત્વા યો દ્વિજો મોહા
ન્નિત્યં પશ્ચમહામયાન્ । મુક્તીત્વં ચેત્સ મૂઢાત્મા તિર્યગ્યોનિ પ્રપ-
ચતે ॥૪૦॥ સ પશ્ચસૂનાજનિતેન મૂઢા દોષેણ લિપ્તો યમયાતનાશ્ચ ।

દિન આવતા અપૂર્વ અતિથિઓજ જેમ એમ સદૈવ અતિથિઓ માન્યા છે
(અતિથિ સમાનધર્મેનાળા છે) ॥૩૪॥ તે અતિથિઓને અન્ન નહિ આપીને
જે ગૃહસ્થ જન જમેછે તે કેવળ પાપનેજ ખાયછે અને અન્ય જન્મમા
નિષ્ઠાને ખાનારો થાય છે ॥૩૫॥ જે અતિથિ જેના ગૃહસ્થકી અન્નયાચના અર્થ
થતા ભ્રમશ થઈને પાછો લાયછે તે અતિથિ તે ગૃહસ્થને પોતાનું પાપ
આપીને તેનું પુણ્ય સ્વય સ્વીકારીને લાયછે ॥૩૬॥ જે અતિથિપૂજક સ્વય
ગૃહસ્થ જે અન્ન કે શાક કે ફળ કે જળમાન જમતો હોય તે તે અન્નથી કે
શાકથી કે ફળથી કે જળથીજ અતિથિને આદરથી યથાશક્તિ આરાધે,
પણુ અતિથિઅથ અવગચ્છે કિંતુ અન્નમાટે યત્ન કરે નહિ ॥૩૭॥ અન્ન
અને આરગીનના દાનમા પાનના નિઘાદિગુણુનિશેષનો વિચાર નજ કરે
કેમકે અન્નનું પાન ક્ષુધાતર પ્રાપ્તિમાન છે આરગીદાનનું પાન વસ્ત્રવિહીન
માનુષ્ય લતિમાત્ર છે ॥૩૮॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે મેં પાત્ર મહાયજ્ઞોનો
વિધિ જે ગૃહસ્થાશ્રમિએ સર્વથા અનુષ્ઠાન કરવાનો છે તે તમોને સંક્ષેપમા
નિરૂપણ કરી બતાવ્યો ॥૩૯॥ જે મૂઢાત્મા દ્વિજ મોહને લીધે પ્રતિદિન
પાત્ર મહામખોને કર્યા બિના લોજન કરે તે પશુપક્ષ્યાદિ તિર્યગ્યોનિને
પામેછે ॥૪૦॥ પાત્ર મહાયજ્ઞોનું અનુષ્ઠાન નહિ કરનારો ગૃહસ્થ દ્વિજ

હિત્વા નૃદેહં લભતે દ્વિજન્મા સુધીસ્તતસ્તાન્વિદધીત નિત્યમ્ ॥૪૧॥
 इति श्रीसत्संजिवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे गृहस्थ-
 धर्मेणु स्मार्तकर्मविधिनिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ॥९॥

શ્રીનારાયણમુનિઠ્ઠાચ—શ્રુતિસ્મૃત્યુદિતઃ સમ્યક્સાધુભિર્યથ સે-
 વિતઃ । તમાચારં નિપેયેત ગૃહી નાન્યં તુ કશ્ચન ॥૧॥ જ્ઞાનસન્ધ્યા-
 પરો નિત્યં સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ । અનસ્યો મૃદુઃ શાન્તો લોભ-
 મોહવિવર્જિતઃ ॥૨॥ સાવિત્રીજાપ્યનિરતો ગોબ્રાહ્મણહિતે રતઃ ।

પૂર્વોક્તા કડની આદિક પચસૂનાજન્ય મહાદોષથી અનુલેપાયો થકો મરીને
 યમયાતનાને પામેછે. માટે મુશુદ્ધિ ગૃહસ્થ પચ મહાવ્રજોને પ્રતિદિન કરે
 ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંજીવન...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થ-
 ધર્મેણુ સ્માર્તકર્મવિધિનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ ॥૯॥

અધ્યાય ૧૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મણ! શ્રુતિ સ્મૃતિ અને સદાચાર આ
 ત્રણ ધર્મનિર્ણયમાં પ્રમાણ છે. ‘સદાચારઃ સ્મૃતિર્વેદાન્નિવિધં ધર્મલક્ષણમ્’
 એમ મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે. ‘સાધૂનાં સમયઘ્નાપિ પ્રમાણં વેદવજ્રવેત્’
 એમ માત્સ્યમાં કહ્યું છે. તો શ્રુતિસિદ્ધજ એમ સ્મૃતિસિદ્ધજ એમ એમ
 સદાચારસિદ્ધ ધર્મોનું ગૃહિજને અવશ્ય અનુષ્ઠાન કરવું. ‘વાન્યસ્માકં
 સુચરિતાનિ જ્ઞાનિ ત્વયોપાસ્તાનિ’ એવો તો ગુરૂનો શિષ્યના પ્રતિ ઉપદેશ
 છે. અન્ય અસદાચારનું અનુષ્ઠાન કદાપિ ન કરવું ॥૧॥ આ માનુષ લોકમાં
 પુણ્યપરિપાકને લીધે દ્વિજબલિમાં જન્મને પામીને સર્વાશ્રયભૂત ગૃહસ્થા-
 શ્રમને પામેલો પુરૂષ, જ્ઞાનસંધ્યાને નિત્ય રૂઢી રીતે અનુષ્ઠાન કરતો,
 સત્યનેજ સદા જોવતો, પ્રતિપિદ્ધ વિપયોથકી ઇન્દ્રિયોને પાછાં વાળતો
 અને ભોગપ્રસંગથકી પણ પાછાં વાળતો, અસૂયાદોષથી નહિ લેપાયેલો,
 વાદ્વપાદ્વ્યાદિકને પરિત્યાગ કરતો, સત્ય પ્રિયવચનાદિવડે તણુ કરણની
 મૃદુતાને વહન કરતો, ક્રોધવેગે વર્ણત, લોભમોહે રહિત, સાવિત્રીને તેતે

૧ આ અધ્યાયમાં શુભ દશકાળપાત્રનો વિશેષ અને યજ્ઞવિધિ નિરૂપણ કયોંછે.

માતાપિત્રોર્હિતે યુક્તો દેવગ્રાહણપૂજકઃ ॥૩॥ દાન્તો યજ્ઞા ક્ષમા-
યુક્તઃ પરદ્રોહવિવર્જિતઃ । યથોચિતં ત્રિવર્ગં ચ સેવેતાત્ર ગૃહાશ્રમી
॥૪॥ ન ધર્મવર્જિતં કામમર્થં વા મનસા સ્મરેત્ । સીદન્નપિ નિજં
ધર્મં સર્વથા નૈવ હાપયેત્ ॥૫॥ ત્રિવર્ગં નાતિકુચ્છેણ ભજેત ગૃહમે-
ધ્યપિ । આશ્વચળ્ડાલપતિતાનન્નં સંવિમજેત્સદા ॥૬॥ મૃગાંશ્ચ પક્ષિ-
ળોઽન્યાંશ્ચ ક્ષુદ્રજીવાનપિ દ્વિજ ! । પદ્યેત્સ્વપુત્રસામ્યેન નાસ્તિ

સમયે જપતો, ગોબ્રાહ્મણના હિતમાં તત્પર, માતાપિતાના હિતને આચરતો,
દેવો ભૂદેવોને પ્રતિદિન પૂજતો, મનને અસત્સકલપથથી નિયમન કરતો,
દેવપ્રીણન યાગમાં પ્રવર્તતો, પરદ્રોહથી પરાડ્યુષ, આવો થકો યથાયોગ્ય
ધર્મ અર્થ અને કામને સેવે-ધર્મને અને તેનાજ ઉપયોગિપણે અર્થ કામને
સેવે ॥૨-૪॥ ધર્મવર્ણત કામ કે અર્થને મનથીપણ સ્મરણ કરે નહિ. કૃશ-
વૃત્તિ હોધને વ્યથાને અનુભવવા છતાંપણ નિજધર્મને સર્વ પ્રકારે નજ સ્થાગ
કરે. 'ન સીદન્નપિ ધર્મેણ મનોઽધર્મં નિવેશયેત્ । અધાર્મિકાણાં પાપાનામાશુ
પદ્યન્ વિપર્યયમ્ ॥' એમ મનુએ કહ્યું છે ॥૫॥ બહુધા ગૃહસ્થોને પ્રકૃતિ-
થીજ ગૃહાદિકમાં પ્રીતિ સમુદ્ભવેજ. તેના ઉપભોગશેષપણેજ ધર્મમા
બહુકષ્ટથીજ પ્રવૃત્તિ થાય. તેમતો તેમણેપણ પ્રવર્તવું નહિ, કિંતુ અનાયા-
સથીજ પ્રીતિથી ધર્મને અને તેના ઉપકરણભૂત અર્થ કામને સેવે. ધર્મના
શેષપણેજ ગૃહાદિકને અલેપપણે સેવે. ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ હોય કે ન હોય
પરંતુ પ્રાપ્ત થએલું અન્ન સદા જ્ઞાન ચાંડાળ પતિતને અભિવ્યાપીને વિલાગ
કરી આપે (શ્રોત્રિય અતિથિને આપે એમાં કહેવુંજ શું ?) ॥૬॥ હે દ્વિજ !
મૃગો, પક્ષિઓ અને બીજા જે પિપીલિકાદિ ક્ષુદ્રપ્રાણિઓ પોતાના ઘરમાં
કે ઘરસમીપમાં, સંચરતા હોય તે સર્વમાં પુત્રોમાંજ જેમ એમ જોઈ
રાખવો. 'આ તો ઘરને પીડા કરનારા છે' એમ માને નહિ. એમ માનીને
એમના અભિદ્રોહમાં ચલ કરે નહિ. કેમકે તેઓ જ્યાં ત્યાં વેરાએલા અન્ન-
કણોવડે ઉપજવન કરેછે. તો આ પણ ગૃહસ્થને પોષ્યવર્ગ તરીકે માન્યા
છે. વસ્તુનિચાર કરનારાઓને એમાં પોષ્ય હુંબશકી ભેદ મનાતો નથી.
(આતો એમાં વિશેષ છે-પ્રયત્નથી બહુ બહુ પરિપોષણ કર્યા છતાં પણ

પશુર્હિંસાવિહીના હિ સાત્ત્વિકાનાં મયાઃ પ્રિયાઃ । દેવાનાં ચ હરે-
સ્તત્તૈર્યદ્વ્યં ભૂતિમિચ્છિતા ॥૧૨॥ નાસ્ત્યર્હિંસાસમો ધર્મો લોકેઽ-
ન્યઃ કોઽપિ પાવનઃ । પ્રાણિર્હિંસાસમં પાપં તથાઽન્યન્નાસ્તિ ભૂતલે
॥૧૩॥ પાપસાગ્રૈર્ઘૃતાદૈશ્ચ હર્ષિર્મિઃ પ્રીણયન્સુરાન્ । મૂસુરાંસ્તર્પયે-
ત્સમ્યગ્મોજનૈશ્ચ સદક્ષિણેઃ ॥૧૪॥ દદ્વાગ્નિચક્રં કર્તવ્યો હોમાર-
મ્મોઽન્યથા ત્વિહ । કૂરગ્રહમુચ્ચે પાતાદાહુતેઃ સ્યાન્મહદ્ગયમ્ ॥૧૫॥
ઘૃતૈશ્ચ દ્રાક્ષઘૈસ્તત્ર યજમાનેન તત્ત્વિયા । વ્રહ્મચર્યાદિનિયમાઃ પાલ-
નીયાઃ પ્રયત્નતઃ ॥૧૬॥ एतेषु नियमभ्रष्टो यद्येकोऽपि यथोचि-

નથી માટે પોતાનો ઉદય ધર્યતા સાત્ત્વિકોએ પશુહિંસાએ રહિત વિ-
શાગાદિજ કરવા ॥૧૨-૧૨॥ શકા-યાગમાં પશુહનનપણુ વિહિત છે ? તો
તે સત્ય છે પણ તેથી શું ? શકા-યજ્ઞનતો એક પુણ્ય છે ? તો તે સત્ય
છે-અશથી પુણ્ય છે અને અશથી પાપ પણ છે. દક્ષિણાદિ અશમાં પુણ્ય
છે પણ પશુહનનાંશમાં તો પાપજ છે શકા-જો એમ હોય તો પશુહનન-
ગણિત યાગથી સ્વર્ગાદિમુખ ક્યાથી મળે ? તો પુણ્યાંશના આધિભયથી તો
તે મળે. બીજું-તેલું યજ્ઞન ધર્મપણે કેમ કહેવાય ? તો વેદવિધિવિપય
હોવાથી ધર્મ કહેવાય શકા-અશથી એની અધર્મતાપણુ છે ? તો તે સત્ય
છે. માટેજ તેવો જો હોય તે પર ધર્મ ન કહેવાય લોકમાં કોઇપણુ અર્ધિમા-
ત્રતપ્રધાન ધર્મથકી પર ધર્મ પાવન છેજ નહિ. તથા પ્રાણિર્હિંસાથકી બીજું
કૂર પાપ કોઇપણુ નથી ॥૧૩॥ તો આ યાગમાં હોમવાનુ દ્રવ્ય હવિષ પાપ-
સાગ્રાદિરૂપજ લેવું. તે પાપસાગ્ર (કુધપાક) તથા ઘૃતાદિકને અગ્નિમા
હોમવાવડે દેવોને તૃપ્ત કરે. તથા બ્રૂદેવોને વિવિધ મધુર લોજનો અને પૂર્ણ
દક્ષિણાઓવડે યદ્યેત તૃપ્ત કરે ॥૧૪॥ પ્રથમ જ્યોતિષ્યમાં કહેલા અગ્નિ-
ચક્રની અનુકૂળતા અવલોકીને હોમનો આરંભ કરે. અન્યથાનો યાગમાં
કૂર ચહો શનેશ્વરાદિકના મુખમાં હોમવાનાં દ્રવ્યો પડવાને લીધે મહત્
અનિષ્ટ યજ્ઞમાનનું થાય ॥૧૫॥ તે યાગમાં ઋત્વિદ્પણે વરલા વિપ્રોએ,
યજ્ઞમાને અને તેની પત્નીએ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો પ્રયત્નથી પાળવા ॥૧૬॥
તે આ ઋત્વિજ યજ્ઞમાનાદિકમાથી એકપણુ બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોથકી બ્રહ્મ

તમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તં ન કુર્યાંચિત્સ યદ્ધો નિષ્ફલો ભવેત્ ॥૧૭॥ યથોક્તા
 દક્ષિણા નસ્યાદ્યત્ર યત્ર ન વૈદિકાઃ । વિપ્રસમ્પ્રીણનં યદ્ય ન સ્યા-
 ત્સોઽપિ મરણોઽફલઃ ॥૧૮॥ આજ્યદ્યુતૈર્યથા મોઙ્યૈર્નૃમિથિપ્રમુખે
 હૃતૈઃ । હરિસ્તુપ્યેત્તથા નાગ્રૌ હૃતૈર્યદ્ધે હવિર્મરૈઃ ॥૧૯॥ અયમેવ મહા-
 ન્યશઃ સર્વેયદ્ધોત્તમો મતઃ । પ્રચુરાજ્યસિતોપેતૈર્મોઙ્યૈર્યદ્ધિપ્રતર્પ-
 નમ્ ॥૨૦॥ પ્રીતેષુ ગ્રાહ્યણેષ્વેવ પ્રીતોઽત્યન્તં ભવેદ્દરિઃ । ત્રૈલોક્યં
 હિ હરૌ પ્રીતે તૃપ્તં સ્યાદ્યાત્ર સંશયઃ ॥૨૧॥ વિપ્રા વિપ્ળોઃ પ્રિયા
 યદ્ધત્તથા નૈવ નિજં ચપુઃ । પ્રિયા નાન્યે ચ વિદુઘા ન ચ દેવી રમા
 તથા ॥૨૨॥ યેન સમ્પૂજિતા વિપ્રાસ્તેન સમ્પૂજિતો હરિઃ । યેનાપ-
 માનિતાસ્તે ચ તેનાસાયપમાનિતઃ ॥૨૩॥ અવિદ્યો યા સવિદ્યો યા

થાય તો વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અન્યથાતો તે યજ્ઞકર્મ નિષ્ફળ થાય
 ॥૧૭॥ જેમાં વેદને નહિ લાલેલા કે વૈદિક કર્મનું અનુષ્ઠાન નહિ કરનારા
 ઋત્વિજે હોય, જેમાં દક્ષિણા પરિપૂર્ણ ન હોય, જેમાં ગ્રાહ્યણોનું ભોજનાદિ-
 વડે સંપ્રીણન ન હોય તે યાગપણ નિષ્ફળ થાયછે ॥૧૮॥ તેમાં પ્રધાન વિપ્ર-
 સંતર્પણ છે. નરોએ વિપ્રોના સુખમાં પુષ્કળ ઘૃતમિશ્રિત મોદકાદિ ભોજ્યાનો
 હોમવાવડે જેવા ભગવાન્ પ્રસન્ન થાયછે તેવા યજ્ઞમાં અગ્નિવિપે ઘૃતાદિ-
 હવિર્ભરો હોમવાવડે ભગવાન્ પ્રસન્ન થતા નથી ॥૧૯॥ સર્વ યજ્ઞોની અપે-
 ક્ષાએ પુષ્કળ ઘૃતસાકરે સહિત સુસ્વાદુ પાવન અન્નોવડે જે વિપ્રતર્પણ એજ
 મહાન્ મખ માન્યો છે ॥૨૦॥ વિપ્રો મિદાનભોજનાદિવડે પ્રસન્ન થતાં હરિ
 અત્યંત પ્રસન્ન થાયછે. તે હરિ પ્રસન્ન થતાં આખી ત્રિલોકી તૃપ્ત થાયછે
 એમાં સંશય નથી. કેમકે તે હરિ સર્વતનુ છે ॥૨૧॥ તે આ સર્વેશ્વરેશ્વર
 ભક્તવત્સળ ગ્રાહ્યણપ્રિય ભગવાન્ ભવગ્રહાદિ દેવોમાં, પોતાના વપુમાં,
 રમાદેવીમાં તેવી પ્રીતિને કરતા નથી, જેવી વિપ્રોમાં કરેછે. ભગવાનને
 સર્વની અપેક્ષાએ વિપ્રો બહુ પ્રિય છે ॥૨૨॥ જે જને વિપ્ર સંપૂર્ણ્યો છે
 તેણે ભગવાન્ પૂજ્યાજ છે. જેણે વિપ્ર પૂજ્યો નથી તેણે ભગવાન્ પૂજ્યાજ
 નથી. જેણે વિપ્રોનું અપમાન કર્યું છે તેણે ભગવાનનુંજ અપમાન કર્યું છે
 ॥૨૩॥ ભૂતળમાં ગ્રાહ્યણ સવિદ્ય-વેદશાસ્ત્રને લાલેલો હોય કે અવિદ્ય-વેદ-

ગ્રાહણો ભૂતલે નૃણામ્ । પૂજનીયો ભોજનીયો નાપમાન્યઃ કદા-
 ચન ॥૨૪॥ માનયન્ગ્રાહણાંસ્તસ્માદ્દહી નિર્મત્સરઃ સદા । દેશકાલ-
 વિશેષેષુ કુર્યાદ્ધર્મં વિશેષતઃ ॥૨૫॥ સત્પાત્રં યત્ર લભ્યેત દેશઃ પુણ્ય-
 તમો હિ સઃ । જન્મ વિષ્ણોર્યત્ર યત્ર સતાં વિચરણં તથા ॥૨૬॥
 તપોવિદ્યાદયોપેતા યત્ર સ્યુર્ગ્રાહણોત્તમાઃ । હર્યર્ચાપૂજનં ભક્તયા
 યત્ર ચ સ્યાન્નિરન્તરમ્ ॥૨૭॥ નયઃ પુરાણપ્રથિતા યત્ર ગદ્ગાદય-
 સ્તથા । સરાંસિ પુષ્કરાદીનિ ક્ષેત્રાણ્યર્હાશ્રિતાનિ ચ ॥૨૮॥ તપઃ-
 સ્થાનાન્યુપીનાં ચ સર્વેઽપિ ચ કુલાચલાઃ । પ્લેષ્ટે પુણ્યતમા દેશાઃ
 પુણ્યકર્માચિતાઃ સદા ॥૨૯॥ સહસ્રગુણિતં પુણ્યમેષુ સ્યાદિતર-

શાસ્ત્રને લાલેલો ન હોય તોયણુ તે નતિમાનથી આદરપૂર્વક નરોએ પૂજનીય
 અને ભોજનીય છે. કદાપિ અપમાનનીય નથી. (અવિદ્ય અન્યની અપે-
 ક્ષાએ આની અવિદ્યનીપણુ આદરણીયતામા આ વાક્યનુ હાઈ છે) ॥૨૪॥

ઐરીતે સર્વોત્કૃષ્ઠ વિપ્રોને ભોજનદક્ષિણાદિવડે સદાય સન્માન કરતો
 શુદ્ધસ્થ સ્વયં નિર્મત્સર થઈને દેશવિશેષમાં અને કાળવિશેષમાં વિશેષ-
 પણુ ધર્મને આચરે ॥૨૫॥ તેમાં દેશવિશેષને નિરૂપેછે-જેમાં 'સ્વામ્યા-
 ધાન્ નિયમવાંસ્પક્ષી ધ્યાનવિદ્ય યઃ । શાન્તો દાન્તઃ સત્યવાદી વિપ્રઃ પાત્ર-
 મિહોષ્યતે ॥' આમાં કહેલા લક્ષણવાળુ સત્પાત્ર મળે, જેમાં વિધિનુ
 પ્રાદુર્ભાવ હોય, જેમાં સંતોનું સંચરણુ હોય તે પુણ્યતમ દેશ કહ્યો છે
 ॥૨૬॥ તપ વિદ્યા દયા શુભોએ યુક્ત, માટે શ્રાદ્ધલોતમ-આ તણુ શ્રાદ્ધલુને
 અવશ્ય અપેક્ષિત સમુત્કર્ષ છે, તેવા શ્રાદ્ધલોતમો જેમાં હોય અને જેમાં
 હરિની અર્ચાનું અર્ચન અનુદિન આદરથી (પાત્ર વખત) અનુવર્તવું હોય તે
 દેશ પુણ્યતમ માન્યો છે ॥૨૭॥ જેમાં ગંગાદિનદીઓ પુરાણપ્રખ્યાત
 વહેતી હોય તથા જેમાં પુષ્કરાદિ પવિત્ર સરોવરો હોય તથા જેમાં મહા-
 પુરૂષોએ આશરેલા ક્ષેત્રો હોય તેપણુ પુણ્યદેશો માન્યા છે ॥૨૮॥ વળી જે
 મહાપિંચોનાં તપ સ્થાનો છે તથા જે મહેન્દ્રાદિ સાત કુળપર્વતો છે તે
 આ સર્વે પુણ્યદેશો કહ્યા છે. આ હિંકા સમસ્ત પુણ્ય દેશો પુણ્યકર્મોના
 આચરણુમાં સદા પ્રશસ્ત માન્યા છે ॥૨૯॥ અન્ય સ્થળમાં આચરતા

સ્થલાત્ । તસ્માત્પુણ્યેષુ તીર્થેષુ કુર્યાત્પુણ્યં વિશેષતઃ ॥૩૦॥ પ્રાદુ-
ર્ભાવાદ્વિચરણાશ્વિવાસાચ હરેદ્દિગ્જ ! । પરિગ્રહાન્મુનીનાં ચ તીર્થાનાં
પુણ્યતા સ્મૃતા ॥૩૧॥ તીર્થયાત્રાં ચિકીર્ષુઃ પ્રાગ્વિધાયોપોષણં ગૃહે ।
ગણેશં ચ પિતૃન્વિપ્રાન્સાધૂન્જાન્તાન્પ્રવૃજયેત્ ॥૩૨॥ કૃત્વાથ પાર-
ણાં ગચ્છેત્તીર્થં નિયમવાન્ગૃહી । ન પરીદયા દ્વિજાસ્તીર્થે ભોજ્યા
હ્યન્નાર્થિનોઽસ્થિલાઃ ॥૩૩॥ તીર્થપ્રાપ્તેઃ પૂર્વદિને મુષ્ઠનં ચાપ્યુપો-
ષણમ્ । કુર્યાત્સમ્પ્રાપ્ય તીર્થં તુ શ્રાદ્ધં ગ્રાહ્યણતર્પણમ્ ॥૩૪॥ યસ્ય
હસ્તૌ ચ પાદૌ ચ મનઃશ્ચૈવ સુસયતમ્ । વિદ્યા તપશ્ચ કીર્તિશ્ચ સ

સત્કર્મની અપેક્ષાએ આ પુણ્ય પ્રદેશોમા કરાતા સત્કર્મથી હનરવાણુ
પુણ્ય અધિક સિદ્ધ થાયછે માટે પૂર્વોક્ત પુણ્ય પ્રદેશોમા વિશેષપણે
સત્કર્મને સમાચરે ॥૩૦॥ હે દ્વિજ ! તીર્થોની તીર્થતા-પાવનપણામા પ્રકૃષ્ટ
નિમિત્ત આજ છે-શુ ? તો ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવ, સમસ્ત મુનિજનોએ
સદા ધ્યાન કરવાયોગ્ય તેમના ચરણકમળના સંસ્પર્શરૂપ તેમનું વિચરણ,
તેમનો નિવાસ અને તેમનેવિષે એકાત ચિત્તવાળા મહર્ષિઓનો પોતાના
વાસપણે પરિચય છે આ હેતુને લીધે તીર્થોની પુણ્યતા માની છે ॥૩૧॥

હવે પ્રસંગાત્ તીર્થયાત્રાના વિધિને નિરૂપણુ કરેછે-તીર્થયાત્રાને કરવા
છત્તો ગૃહી પુરૂષ પ્રથમદિવસે ઘેર ઉપવાસ કરીને ગણપતિ, પિત્રિઓ,
વિપ્રો અને શાત સાધુઓનો યથાયોગ્ય પૂજન મિથ્યાજલોજન વિગેરેવડે
સત્કાર કરે ॥૩૨॥ અનંતર પારણા કરીને ગૃહી નર નિયમયુક્ત થઈ તીર્થ-
યાત્રાર્થે નિકળે તીર્થને પામીને તીર્થવાસી વિપ્રોને જમાડે તેમની ગુણુ
શીલાદિ પરીક્ષામા પ્રવર્તે નહિ અખિલ અન્નાર્થિઓ અન્નદાનથી તર્પણીય
છે ॥૩૩॥ નિકળીને તીર્થપ્રાપ્તિથક્રી પ્રથમ દિવસે (તીર્થના સમીપદેશમા)
મુકન કરાવે અને ઉપોષણુ પણુ કરે તીર્થને પામીને તો તીર્થશ્રાદ્ધ અને
શ્રાદ્ધણુસતર્પણુ કરાવે ॥૩૪॥ એ રીતે તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલાને હસ્તસયમાદિ
નિયમની અપેક્ષા છે તેમા હસ્તનો સયમ-પ્રતિચક્ર પરપીડાદિ રાહિત-
રૂપ બાણુવો પાદનો સયમ-અપવિત્ર પ્રદેશમા પાદતળ મુકવાએ રહિત-
પણારૂપ બાણુવો મનનો સયમ-પરદ્રોહના ચિંતનથક્રી પરાડ્મુખતારૂપ

તીર્થફલમશ્રતે ॥૩૫॥ અકોપનો દૃઢમતિઃ સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ ।
આત્મોપમશ્ચ મૃતેષુ પ્રાપ્તયાત્તીર્થજં ફલમ્ ॥૩૬॥ તિર્યગ્યોનો ન
જાયેત ન કુદેશે ચ તીર્થકૃત્ । ન દુઃસ્ત્રી સ્યાત્સર્ગભાષ્વ મોક્ષો-
પાયં સ વિન્દતિ ॥૩૭॥ અશ્રદ્ધધાનઃ પાપાત્મા નાસ્તિકોઽચ્છિન્ન-
સંશયઃ । હેતુનિષ્ઠશ્ચ પચ્ચૈતે ન તીર્થફલભાગિનઃ ॥૩૮॥ બ્રહ્મચર્ય
વિહીનો યસ્તીર્થં વા વ્રતમાચરેત્ । ન સ તત્ફલમાપોતિ પ્રાપ્તો-
ત્યેવ તુ કિલ્વિપમ્ ॥૩૯॥ અન્યસ્થાને કૃતં પાપં પુણ્યક્ષેત્રે વિન-
શ્યતિ । પુણ્યક્ષેત્રે કૃતં પાપં વજ્રલેપો ભવત્યલમ્ ॥૪૦॥ इन्द्रियाणि

જાણુવો તથા વિદ્યાતપક્રીતિપરતાનીપણુ અપેક્ષા છે તે આ જો ન હોય
તો તીર્થયાત્રાનુ કળ ન સિદ્ધ થાય ॥૩૫॥ ક્રોધ થયાનુ કારણ હોય તોપણુ
ક્રોધરહિત જે હોય, (જેના ક્ષમાજળથી ભીંજાએલા મનમાં ક્રોધાગ્નિનો
ઉદ્ભવ ન થતો હોય) ધર્મમાં દૃઢ અધ્યવસાયવાળો, સત્ય બોલવાનાજ
સ્વભાવવાળો, વિપ્રયોગે નહિ અપહરેલા ઇન્દ્રિયોવાળો, સર્વ ભૂતોમાં
આત્મોપમથી યથાયોગ્ય પ્રણય રાખનારો, આવો તૈથિક તીર્થયાત્રાના
કળને પામેછે બીજો નહિ ॥૩૬॥ તે જન પૂર્વોક્ત પ્રકારે તીર્થયાત્રાને કરેછે
તે મરણ પામતા હૃદેશમાં હુયોનિ ધર્માદિકમાં જન્મને નથીજ પામતો
કુ બી થતો નથી સ્વર્ગલોકને પામેછે ॥૩૭॥ જે શ્રોતસ્માર્ત સદાચારોમાં
શ્રદ્ધારહિત હોય, જે હેતુક-લૌકિક અર્થમાં જોમ એમ હેતુવાદથી તત્ત્વને
જાણુવા ધ્યક્ષતો હોય, તકંની પ્રતિષ્ઠા નહિ હોવાથી અતે જેના સંશયો
ટળી ગયા ન હોય, તે આ પાપાત્મા નાસ્તિક કરેલી તીર્થયાત્રાથી કળને
નજ પામે ॥૩૮॥ બ્રહ્મચર્ય એકાદશ્યાદિવ્રતમાનમાં અને તીર્થયાત્રામાં
પ્રધાન અંગ છે, તો બ્રહ્મચર્યથી પ્રસ્ખલિત થએલો તેના કળને નથીજ
પામતો, હિંતુ પાપનેજ પામેછે ॥૩૯॥ તીર્થયાત્રામાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ જે
પુણ્યક્ષેત્રમાં પાપ કરે તો તેનો પ્રાયશ્ચિત્તથીપણુ પરિહાર થતો નથી. કેમકે
પાપના પ્રક્ષયમાટે તીર્થયાત્રામાં પ્રવૃત્તિ છે, પુણ્યક્ષેત્રનો આવો મહિમા છે
દે-અન્ય સ્થળમાં કરેલા પાપને પ્રણાશ કરેછે. ત્યાજ જાળને જો પાપ કર્મ
કરે તો તે અતિશય વજ્રલેપની પેઠે દુર્લેભ થાયછે ॥૪૦॥ માટે તીર્થ

નિયમ્યૈવ તસ્માત્તીર્થેષુ સદ્ગૃહી । દાનં દયાદયાશક્તિઃ પ્રાહ્મણાન્મો-
જયેત્તથા ॥૪૧॥ વયોજ્યેષ્ઠા માતૃતુલ્યાઃ સમાના ભગિનીસમાઃ ।
કનિષ્ઠાઃ કન્યકાતુલ્યાઃ પદ્યેન્નારીસ્તુ નિર્મલઃ ॥૪૨॥ કૃતયાત્રઃ
પુનર્ગૌહં સમેત્ય શ્રાદ્ધમાચરેત્ । પ્રાહ્મણાન્મોજયિત્વાઽથ યાત્રાયાઃ
ફલમામુયાત્ ॥૪૩॥ શ્રવણેષ્ટાણિ પુણ્યાનિ સ્વસ્થવિત્તાનુસારતઃ ।
શ્રદ્ધયા પુણ્યકાલેષુ કુર્વોત સુકૃતં ગૃહી ॥૪૪॥ માસિ ભાદ્રપદે
કુર્યાદ્શ્રાદ્ધમાપરપક્ષિકમ્ । સ્વપિત્રોઽથ પિતૃવ્યાદેવૈભવે સતિ યા
પૃથક્ ॥૪૫॥ દિનક્ષયે વ્યતીપાતે વિપુલે ચાયનદ્રવ્યે । દ્વાદશ્યામ-
નુરાધાયાઃ શ્રવણસ્ય ચ સદ્ગમે ॥૪૬॥ એકાદશ્યાં યા દ્વાદશ્યામુ-
ત્તરાનયસદ્ગમે । ઋજૈ શુક્લનવમ્યાં ચ સપ્તમ્યાં ચ તપસિતે ॥૪૭॥

યાત્રામા પ્રવર્તેલો સદ્ગૃહી તીર્થોમા ઇન્દ્રિયોને નિયમીને-૪ યથાશક્તિ
દાન વિપ્રોને આપે તથા તેમને જમાડે ॥૪૧॥ પોતાથક્રી વયે કરિને મોટી
વનિતાઓને માતાતુલ્ય જીવે સમાન વયવાળી વનિતાઓને પોતાની
ઇહેનતુલ્ય જીવે ન્યૂન વયની નારીઓને કન્યાતુલ્ય જીવે એમ નિર્મળ
મનથી જીવે સર્વદા સાધારણ એવોપણ આ ધર્મ તીર્થયાત્રાપ્રસંગમા
પાપની અધિકતા દૂઠ કરવા કરી આર્હિ કલો છે ॥૪૨॥ આ રીતે તીર્થયાત્રા
કરીને ગૃહપ્રતિ પાછો આવેલો શ્રાદ્ધને કરે અનંતર શ્રાદ્ધતોને જમાડે
અન્યથા તીર્થયાત્રાના ફળને ન પામે ॥૪૩॥

ગૃહિજન પુણ્યક્ષેત્રમા અને પુણ્યકાળમા શ્રદ્ધાથી યથાધન યથાશક્તિ
સુકૃત કર્મને કરે ॥૪૪॥ પુણ્યકાળવિશેષોને કહેછે-ભાદ્રપદ માસના અપર-
પક્ષમા માતાપિતાનુ અને પિતૃવ્ય આદિકનું શ્રાદ્ધ કરે સ્વય ધનસંપન્ન
હોય તો તેઓનુ પૃથક્ પૃથક્ શ્રાદ્ધ કરે ॥૪૫॥ દિનક્ષય, વ્યતીપાત,
વિપુલ-મુર્યનો મેષરાશિસક્રમ તુળારાશિસક્રમનો દિવસ, અયનદ્રવ્ય-દક્ષિણા-
યન ઉત્તરાયણ, દ્વાદશીએ અનુરાધાનો કે શ્રવણનક્ષત્રનો સંગમ, એકાદ-
શીએ કે દ્વાદશીએ ઉત્તરાશ્વતુની કે ઉત્તરાષાઢા કે ઉત્તરાભાદ્રપદા નક્ષ-
ત્રનો સંગમ, કાર્તિકશુકલ નવમી, માઘશુકલસપ્તમી, અક્ષયતૃતીયા-વૈશાખ-
શુકલતૃતીયા, અષ્ટકા-હેમત શિશિર ઋતુના અપરપક્ષની અષ્ટમીઓ,

અક્ષયાત્યત્તૃતીયાયામષ્ટકાન્વષ્ટકાસ્વપિ । પથ્યાં ચ કપિલાશ્યાયાં
યોગે ચાર્ધોદયામિધે ॥૪૮॥ રાકાયામનુમત્યાં વા તન્માસાત્યર્ધ-
સદ્ગમે । દિને સ્વજન્મર્ધયુતે મન્વાદિપુ તિથિષ્વપિ ॥૪૯॥ ઉત્સવા-
હેપુ વિષ્ણોશ્ચ પ્રાદુર્ભાવદિનેપુ ચ । ઇન્દુક્ષયેડર્કસદ્ધાન્તૌ ચન્દ્ર-
સૂર્યગ્રહે તથા ॥૫૦॥ જ્ઞાનં દાનં જપો હોમઃ શ્રાદ્ધં વ્રાહ્મણમોજતમ્ ।
પ્તેપુ કુર્યાદત્તિકશ્ચિત્પુણ્યં સ્યાદક્ષયં હિ તત્ ॥૫૧॥ અમાવાસ્યાઽથ
સોમેન સત્તમી ભાનુના સહ । ચતુર્થી ભૂમિપુત્રેણ સોમપુત્રેણ
ચાષ્ટમી ॥૫૨॥ ચતસ્રસ્તિથયસ્ત્વેતાઃ સૂર્યગ્રહણસમ્મિતાઃ । આસુ
દાનં જપો હોમો ભવેત્કોટિગુણઃ કૃતઃ ॥૫૩॥ ગર્ભાધાનાદિસંસ્કાર-
ત્રયકાલેઽથ યોપિતઃ । જાતકર્માદિપુ તથા સંસ્કારેપુ સુતસ્ય
ચ ॥૫૪॥ પ્રેતકર્મેણિ પિત્રોશ્ચ મૃતાહે વાર્ષિકે તયોઃ । કુર્યાત્પુણ્યં

અન્વષ્ટકા-તે થકી ઉત્તરની નવમીઓ, (અપિશબ્દથી અષ્ટકાના પૂર્વદિનો-
સપ્તમીઓ લેવી) કપિલાપથી, અર્ધોદયયોગ, રાકા-પૂર્ણચન્દ્રયુક્ત પૂર્ણિમા
ઠે અનુમતિ-એકઠળામાત્રનૂનચદ્રયુક્ત પૂર્ણિમા, તેતે માસનામના નક્ષ-
ત્રોએ યુક્ત પૂર્ણિમાઓ, પોતાના જન્મનક્ષત્રે યુક્ત દિવસ, મન્વાદિયુગાદિ
તિથિઓ, વિષ્ણુના અવકટાદિ ઉત્સવદિવસો તથા જન્માષ્ટમી રામનવમી
આદિક પ્રાદુર્ભાવદિવસો, અમાવાસ્યા, સૂર્યનો તે તે રાશિમા જે પ્રવેશ તે
દિવસો, ચંદ્રસૂર્યના ચંદ્રલુદિવસો, આ બધા પુણ્યકાળોમા જ્ઞાન દાન જપ
હોમ શ્રાદ્ધ બ્રહ્મચોજ આદિક પુણ્યને યથાશક્તિ કરે. ઉક્ત શુભ કાળમા
કરેલું સત્કર્મ પુણ્યવિશેષને નિશ્ચે આપનાર થાયછે ॥૪૬-૫૧॥ સોમવારી
અમાવાસ્યા, રવિવારી સપ્તમી, મંગળવારી ચતુર્થી, શુક્રવારી અષ્ટમી,
આ ચાર તિથિઓ સૂર્યચંદ્રલુદિને સમાન માની છે. આ તિથિઓમા
કરેલાં દાન જપ હોમાદિકવડે કોટિઘણુ અધિક પુણ્ય થાયછે (આ સ્તુતિ
છે) ॥૫૨-૫૩॥ વળી પત્નીના ગર્ભાધાન પુસવન સીમત નામના સંસ્કાર-
દિવસે, પુત્રના બતકર્માદિ સંસ્કારસમયે, પોતાના મત્રદીક્ષા યજ્ઞદીક્ષાદિ
સંસ્કારસમયે, માતાપિતાની ઔર્ધ્વદૈદિક ક્રિયામા, તે બંનેના વાર્ષિક મૃત-
દિવસે અને પોતાના અભ્યુદય (અકસ્માત ધનાદિલાભ) સમયે યથાશક્તિ

યથાશક્તિ સ્વસ્ય ચામ્યુદયે સતિ ॥૫૫॥ શ્રોત્રિયાય કુલીનાય
વિનીતાય તપસ્વિને । ઘતસ્થાય દરિદ્રાય દાનં દેયં હિ સર્વથા ॥૫૬॥
યથા તપઃ સત્યયુગે ચ યજ્ઞાસ્ત્રેતાયુગે દ્વાપર ઈશપૂજા । હિતાય
નૃણામુદિતા તથૈવ કલૌ યુગે વ્રાહ્મણચર્ય ! દાનમ્ ॥૫૭॥ इति श्रीस-
त्सङ्क्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे गृहस्थधर्मेषु देश-
कालपात्रविशेषनिरूपणनामा दशमोऽध्यायः ॥૧૦॥

શ્રીનારાયણમુનિરુચ્ય—સર્વેપામિદ્દ દાનાનામદ્દદાનં વિશિષ્યતે ।

દાન કરે. કેમકે આ બધા પુણ્યકાળો કહ્યા છે ॥૫૪-૫૫॥ હવે દાન કહેતા
તેનો અને તેના પાત્રનો મહિમા કહે છે—આજ દાનનો પાત્ર છે—જે કુલીન
શ્રોત્રિય તપસ્વી અને વિનીત હોય, કુળમદ્દ વિદ્યામદ્દ અને તપોમદ્દનો દૂપક
હોય, (માટે વિનીત એમ કહ્યું છે.) જે તત્તનિષ્ઠ અને દરિદ્ર (વૃત્તિકર્ષિત)
હોય, તે પાત્રોને સર્વથા દાન દેવું ॥૫૬॥ હે બ્રાહ્મણવર્ચ ! સત્યયુગમાં જેમ
તપ નરોના હિતમાટે મુનિઓએ પ્રશસ્ત કર્યું છે, ત્રેતાયુગમાં યજ્ઞો નરોના
હિતમાટે જેમ પ્રશસ્ત માન્યા છે, દ્વાપરમા જેમ પરમેશ્વરપૂજન નરોના
હિતમાટે પ્રશસ્ત માન્યું છે તેમજ કલિયુગમાં તો તપ આદિકની અપેક્ષાએ
દાન નરોના હિતમાટે પ્રશસ્ત માન્યું છે ॥૫૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મेषુ દેશકાળપાત્રવિશેષનિરૂ-
પણનામા દશમોઽધ્યાયઃ ॥૧૦॥

^૧અધ્યાય ૧૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન ! પૂર્વ અધ્યાયના અંતમાં દાન
પ્રસ્તુત કર્યું છે. તેમાં અન્નદાન, અન્ય સર્વ દાનોની અપેક્ષાએ અધિક છે.
કારણ કે અન્નદાતા પ્રાણદાતાજી કહ્યો છે. અન્નજ પ્રાણિઓના પ્રાણ-પ્રાણ-
ધારણદેતુ છે. કળિયુગમાં પ્રાણધારણ વિશેષપણે અન્નને અધીન છે.
પૂર્વકલ્પમાં પ્રલપતિએ ‘અન્નમમૃતમ્’—અન્નજ અમૃત છે એમ કહ્યું હતું.
જે દેતુમાટે અન્નવડેજ પ્રલઓ જીવે છે તે દેતુમાટે અન્ન અમૃત કહ્યું છે.

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સર્વાધિક દાનવિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

અન્નં हि प्राणिनां प्राणा ह्यन्नदः प्राणदः स्मृतः ॥१॥ अन्नममृतमि-
त्याह पुराकल्पे प्रजापतिः । अन्नमाश्रित्य वर्तन्ते त्रयो लोका न
संशयः ॥२॥ ब्राह्मणायामिरूपाय यो ददात्यन्नमर्थिने । स निधत्ते
निधिश्चेष्टं पारलौकिकमात्मनः ॥३॥ ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं शूद्रं
वान्यं क्षुधातुरम् । दद्यात् स्वयमुपोष्यापि योऽन्नं दत्ते स धर्मवित्
॥४॥ कृतपातककर्मापि यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण
न स पापेन लिप्यते ॥५॥ अन्नाभावे तु मिथ्यन्ते शरीराः पञ्च

માટેજ ત્રણ લોકો અન્નનેજ આશરીને વર્તે છે એમા સશય નથી અન્ન
વડે જીવતાથકા એયસાઝ કર્મ કરવા સમર્થ થાયછે, તો અબુદય નિ એય-
સના સાધનનું અનુદાન કરવામાં સમર્થ વધુ બે હેતુમાટે અન્નેજ ધારી
રખાયછે માટે અન્નદાન ઉત્કૃષ્ટ છે ॥૧-૨॥ જે ગૃહી વિદ્યાતપપ્રમુખગુણ
સંપન્ન અર્થી પિત્રને અન્ન આપેછે તે પોતાને પરલોકમાં ઉપયોગી શ્રેષ્ઠ
નિધિને સંપાદન કરેછે (જેમ કોઈ ધનાઢ્ય આપદામા ઉપયોગ માટે
ધનને જમીનમાં ખોદીને સંઘરી રાખેછે તેમ આ અતર્ગુપ્ત નિધિ છે) ॥૩॥
અન્નનું જે ભુખ્યો હોય તે પાત્ર છે, તો બ્રાહ્મણ હોય કે ક્ષત્રિય હોય કે વૈશ્ય
હોય કે શૂદ્ર કે બીજો કોઈ હોય તે ક્ષુધાતુરને આવેલો બોધને સ્વય ઉપવાસ
કરીનેપણુ જે અન્ન આપેછે તે ધર્મસ્વરૂપવિત્ ધાર્મિકાગ્રેસર છે. ‘આ
જાતિથી વર છે આ અવર છે, આ વિદ્યાથી વર છે આ અવર છે, તેથી આ
અન્નદાનનો પાત્ર છે આ નથી’ આવું વિવેચનતો ધર્મરહસ્યને નહિ લાણુ-
નારાઓને મતે છે. આ પાત્રવિલાગતો અન્યત્ર દાનમા અભિમત છે પણ
અન્નદાનમાં નહિ ॥૪॥ આ અન્નદાન પાપકર્તાના પણ પાપને હરનાર છે.
ગુણવાન્ બ્રાહ્મણને આપેલુ તો વિશેષપણે પાતકને પ્રણાશ કરેછે ॥૫॥
અન્નમહિમાને અનુવર્ણવેછે-વિવક્ષણુ સંસ્કેષને પામેલાં પૃથિવ્યાદિ પાચ
ભૂતોએ આરંભેલુ આ શરીર તેમણેજ ધારીએ છીએ. આવા ધારણુ-
કારણને લીધે તે ધાતુઓ કહેવાયછે. તે આ પાચ પૃથિવ્યાદિ ધાતુઓ
અનુદિન અનુસેવાતા અન્નવડેજ પોષણને પામેછે અન્નના અન્નાલમા તો
તે આ પાચ ધાતુઓ અતે વિશીર્ણુ થઈ જાયછે. લોકમા જળવાનનું પણ

ધાતવઃ । વલં વલવતોઽપીહ પ્રણદ્યત્યન્નદ્દાનિતઃ ॥૬॥ અન્નેન વર્તતે
 સર્વં યત્કિંચિત્સ્થાણુ જઙ્ગમમ્ । ત્રિપુ લોકેષુ ધર્માર્થમન્નં દેયમતો
 વુધૈઃ ॥૭॥ અન્નદસ્ય મનુપ્યસ્ય વલમોજો યશાંસિ ચ । પુણ્યં ચ
 વર્ધતે શશ્વદ્વિપુ લોકેષુ સુવતઃ ॥૮॥ ભવનાન્યન્નદાતૃણાં પ્રકા-
 શન્તે ત્રિવિષ્ટપે । તરુણાદિત્યવર્ણાનિ સ્થાવરાણિ ચરાણિ ચ ॥૯॥
 પ્રાસાદાઃ પાણ્દુરાઃ શુભ્રાઃ શય્યાશ્ચ કનકોલ્લવાઃ । અન્નદાસ્તાઃ
 પ્રપદ્યન્તે તસાદન્નપ્રદો ભવેત્ ॥૧૦॥ લક્ષં વાપ્યયુતં વિમાન્સદ્વસ્રં
 શતમેવ વા । સદૃષ્ટૈઃ પાયસાદૈશ્ચ શક્તિતો ભોજયેત્તુ યઃ ॥૧૧॥
 દિવ્યં વિમાનમારુહ્ય સૌવર્ણં સૂર્યવર્ચસમ્ । ગીયમાનો દેવગણૈઃ સ

અળ દિને દિને ક્ષય પામી જાય, તો અન્નદાનિનેલીધે પ્રાણિઓ પ્રણાશ
 પામી જાયછે એમાં સંશય નથી ॥૬॥ ચરાચરામત્કે અધુય ત્રિલોકી-
 અંતર્ગત જગત્ ખાનારા અને ખાવાનું એવા વિભાગાત્મક વર્તેછે. તો
 ખાનારો વર્ગ અન્ન વિના નજા જીવે. લોકોને સર્વતા સર્વેશ્વરે આ વિભાગ
 લોકસ્થિતિ માટે નિર્માણ કર્યો છે. તે આ ત્રિલોકી અન્નમાં પ્રતિષ્ઠા પામી
 રહી છે. તો આ ત્રણ લોકોમાં ધર્મને ઇચ્છતા શુદ્ધજને શુભુક્ષિતને અન્ન
 આપવું. આ અન્નદાનધર્મ સર્વ લોકોમાં પ્રશસ્ત માન્યો છે ॥૭॥ હે સુવત !
 અન્નદાતા મનુષ્યનું શરીરસામર્થ્ય, ઇન્દ્રિયઅળ, સકળ દિગંતપ્રકાશક યશ
 અને આ લોક પરલોકમાં સુખાકારી પુણ્ય નિરંતર પ્રવૃદ્ધિ પામતું જાયછે
 ॥૮॥ તે આ અન્નદાતા મહાનુભાવનું આ લોકમાં યદ્યપિ જીર્ણ પાંદડાંમય
 ઘર ભણે વર્તે છે તથાપિ પરલોક સ્વર્ગમાં તરૂંસૂર્યસદૃશ વર્ણવાળાં
 (અતિતેજસ્વી) ભવનો અને તેવાં વિમાનો પ્રકાશે છે. તથા પાંદુર-પીત-
 મિશ્રિત શ્વેતવર્ણવાળી શુભ્ર-કેવળ શ્વેતવર્ણવાળી હવેલીઓ અને સુવર્ણો-
 ન્નવળ શય્યાઓને અન્નદાતાઓ પામેછે. માટે અન્નદાનના મહિમાને
 જાણતા જને અન્નનું દાન કરવું ॥૯-૧૦॥ લાખ કે દશ હજાર કે હજાર કે
 સો વિપ્રોને જે ગૃહીજન સદુપાયસંપાદિત દુધપાકાદિ અન્નવડે યથાશક્તિ
 જમાડે તે આ જન સુવર્ણમય સૂર્યપ્રભાસદૃશ દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને
 દેવગણોએ સ્તુતિ કર્યોથકો સ્વર્ગને પામીને ત્યાં સુખેથી રહેછે ॥૧૧-૧૨॥

સ્વર્ગે વસતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૨॥ તથાઽત્ર ભૂમિદાનં ચ મહાદાનં પ્રકી-
ર્ત્યતે । સર્વાન્કામાનવાપ્રોતિ ભૂમિદાનેન માનવઃ ॥૧૩॥ અપિ ગોચ-
ર્મમાત્રાં યઃ પક્ષધાન્યમૃતાં મહીમ્ । વિપ્રાય સાધવે દદ્યાત્તસ્ય
પુણ્યમનન્તકમ્ ॥૧૪॥ ઇકો વૃષઃ શતં ગાવો યાવત્યાં શેરતે ભુવિ ।
ગોચર્મમાત્રા સા ભૂમિરુચ્યતે પરિમાણતઃ ॥૧૫॥ સર્વપાપવિનિ-
ર્મુક્તો ભૂમિદઃ પુરુષો ભવેત્ । અશ્વમેધાધિકં પુણ્યં સઘઃ પ્રાપ્નોતિ
નિશ્ચિતમ્ ॥૧૬॥ સુવર્ણં રજતં ઘસ્ટ્રં મણિમુક્તાવસૂનિ ચ । સર્વમે-
તન્મહાપ્રાણો દદાતિ ચસુધાં વદસ્ ॥૧૭॥ પશ્ચ પૂર્વાન્સ પુરુવાન્સં
ચ પશ્ચ પરાન્સપિ । ઇકાદશ દદઙ્ગર્મિ પરિપાતીહ માનવઃ ॥૧૮॥
સર્વોપસ્કરસંયુક્તં દદં વેશ્મ દ્વિજાય યઃ । દદ્યાત્સમ્પૂજ્ય વિધિઘ-

અન્નદાનવિધાનથકી અન્નતર જેમા અન્ન નિપજેછે તે ભૂમિના દાનના
મહિમાને કહેછે-તથા આ લોકમા જે ભૂમિદાન છે તે મહાવિંઓએ મહા-
દાન કહ્યું છે. ભૂમિદાનને કરતો પુરુષ સર્વ કામોને આ લોક પરલોકમાં
પામેછે ॥૧૩॥ જે જન શુભલક્ષણલક્ષિત વિપ્રને પક્ષધાન્યપરિપૂર્ણ ગોચર્મ-
માત્ર પણ પૃથ્વી આપે તે અક્ષય પુણ્યને પામે ॥૧૪॥ એક અળીવદં અને
સો ગાયો જેટલી જમીનમાં સુખેથી સુધં રહે તેટલા વિસ્તારવાળી જમીનને
ગોચર્મપરિમિતા કહેછે ॥૧૫॥ તે આ પૃથ્વીપ્રદાતા પુરુષ સર્વ પાપોથકી
વિમુક્ત થાયછે. અને તત્કલ્પે જ અશ્વમેધથકી અધિક પુણ્યને પામેછે
॥૧૬॥ સુવર્ણદાન, રજતદાન અને વસ્ત્રમુક્તામલિરત્નાદિક દાનથી જે ફળ
થાય છે તે સર્વ ફળ મહાપ્રાણ પુરુષે કરેલા આ એક ભૂમિદાનથી સિદ્ધ
થાય છે ॥૧૭॥ જે માનવ લોકમાં ભૂમિદાન કરેછે તે પોતાને, પોતાથકી પૂર્વ
થએલા પાપ પુરુષોને અને પોતાથકી આગળ થનારા પાંચ પુરુષોને, એમ
મળીને અગીયાર પુરુષોને પાપથકી પરિપાળેછે અને પુણ્યસાથે જોડેછે
॥૧૮॥ હવે ગૃહદાનને વખાલેછે-અનિયત અન્નદાન પ્રથમ કહ્યું. પછી
ભૂમિરૂપ નિયત અન્નદાન કહ્યું, નિયત અન્નવાળાને નિયત નિવાસપણ સમુ-
ચિત છે, તો હવે અવસરપ્રાપ્ત આ ગૃહદાન છે. ખાંડણીઓ ઘટી પાત્ર વસ્ત્ર
ધન ધાન્યાદિ સમગ્ર ઉપકરણોએ પરિપૂર્ણ, દૃઢ-વાયુવૃદ્ધિના અભિધાતને

બ્રહ્મલોકં સ ચામુયાત્ ॥૧૯॥ પ્રાકારા યત્ર સૌવર્ણા ગૃહાણ્યુચૈસ્ત-
રાણિ ચ । નાનારત્નૈર્ભૂપિતાનિ તાનિ પ્રાપ્નોતિ વેદમદઃ ॥૨૦॥ કુટુ-
મ્બિને બ્રાહ્મણાય સુશીલાં ગાં દદાતિ યઃ । સવત્સાં વસ્ત્રસંયુક્તાં
સુરૂપાં ચ પયસ્વિનીમ્ ॥૨૧॥ હેમશ્ચક્રીં રક્તમરુરાં મુક્તાહારવિ-
ભૂપિતામ્ । સદક્ષિણાં વિધાનેન વિષ્ણુલોકં સ ચામુયાત્ ॥૨૨॥
સુવર્ણં દક્ષિણોપેતં બ્રાહ્મણાય દદાતિ યઃ । ન પ્રાપ્નોતિ સ માલિન્યં
સર્વદોષૈઃ પ્રમુચ્યતે ॥૨૩॥ માઘમાસે તિલાન્ યશ્ચ બ્રાહ્મણેભ્યઃ
પ્રયચ્છતિ । તામ્રપાત્રમૃતાન્સોઽપિ યમલોકં ન પશ્યતિ ॥૨૪॥
નિદાઘકાલે પાનીયં યઃ પ્રયચ્છત્યુપાનહૌ । છત્રં ચ વર્ષાકાલે
યશ્ચન્દ્રલોકં પ્રયાન્તિ તે ॥૨૫॥

સહન કરી શકે એવું ઘર પાત્ર વિપ્રને યથાવિધિ સંપૂર્ણને જે આપે તે બ્રહ્મ-
લોકને પામે ॥૧૯॥ તે આ ગૃહદાતા નર જેમાં સુવર્ણમય કિશ્કાઓ વિરાજે છે,
જેમાં અતિઉત્તમ નાનાવિધરત્નસમલકૃત લવનો પ્રકાશે છે તે લોકને પામે છે
॥૨૦॥ હવે ગોદાનને પ્રશંસે છે-કુટુંબી વિપ્રને ગાય સુશીલ-લાતો મારવી
શીંગડુ મારવું વિગેરે દોષોએ રહિત હોવાથી સારા સ્વભાવવાળી મુરૂપા
સવત્સા બહુ દુધવાળી આપે. દુધ વિનાની કુશીલા દાનલાયક નથી તેવી
ગાયોના દાનમાં વિકૃળતા અને અનર્થાપતિ શ્રુતિએ કહી છે-‘પીતોદકા
જગ્ધનૃણા દુઃપદોદ્ધા નિરિન્દ્રિયાઃ । અનન્દા મામ યે લોકાન્તાન્ સ ગચ્છતિ
તા દદત્’ ઇતિ શીંગડામાં સુવર્ણથી, ખરીઓમાં રૂપાથી, ગળામાં મુક્તા-
હારથી સમલકૃત કરીને અને વસ્ત્રથી સમલકૃત કરીને દક્ષિણાસહિત
યથાવિધિ આપે. જે જન આ રીતે ગાયનું દાન કરે તે વિષ્ણુલોકને પામે
છે ॥૨૧-૨૨॥ જે ગૃહિજન બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાસહિત સુવર્ણનું દાન કરે છે
તે માનસમાલિન્યથી મુક્ત થાય છે (નિર્મળ મનવાળો થાય છે) બીજા બધા
દોષોથી પણ મુક્ત થાય છે ॥૨૩॥ જે માનવ માઘમાસમાં તામ્રપાત્રમાં
ભરેલા તલ બ્રાહ્મણને આપે છે તે પણ યમયાતનાને અનુભવતો નથી ॥૨૪॥
જે જન શ્રીભક્તિસમયે પાનીય અને પગરખાને આપે છે તથા જે વર્ષાકાળમાં
છત્રીને આપે છે તે ચંદ્રલોકને પામે છે ॥૨૫॥

ભોજયેતુ યઃ । વિષ્ણુમક્તાન્દિજાન્સાધૂન્ વિરક્તાંશ્ચ વિશેષતઃ ॥૨૬॥ સર્વેપામપિ યજ્ઞાનાં પ્રાપ્નોત્યેવ ફલં સ ચ । તસ્યે પ્રીતો હરિર્દત્તે સર્વે તન્મનસેન્નિસિતમ્ ॥૨૭॥ દ્વાદશ્યાં માર્ગશીર્ષસ્ય કેશવં તુ પ્રવૃજ્ય યઃ । તદ્ગત્કાન્મોજયેત્તસ્ય ફલં સ્યાદશ્વમેધજમ્ ॥૨૮॥ પૌષે નારાયણં ભક્ત્યા પૂજયિત્વૈવ ભોજયેત્ । દ્વાદશ્યાં બ્રાહ્મણાન્તસ્ય વાજપેયફલં ભવેત્ ॥૨૯॥ માધવં યઃ સમભ્યર્ચ્ય દ્વાદશ્યાં માઘમાસિ ચ । ભોજયેદ્બ્રાહ્મણાન્તસ્ય ફલં સ્યાદ્રાજસૂયજમ્ ॥૩૦॥ ગોવિન્દં ફાલ્ગુનેઽભ્યર્ચ્ય માસિ યો દ્વાદશીદિને । પ્રીણયેદ્બ્રાહ્મણાન્તસ્ય ફલં સ્યાદતિરાજમ્ ॥૩૧॥ વિષ્ણું ભક્ત્યા સમભ્યર્ચ્ય દ્વાદશ્યાં મધુમાસિ ચ । તદ્ગત્કાન્બ્રાહ્મણાન્સાધૂન્સ્વશક્ત્યા પ્રીણયેચ્ચ યઃ ॥૩૨॥ પૌન્ડરીકસ્ય યજ્ઞસ્ય ફલં પ્રાપ્ય સ માનવઃ । દિવ્યં

જે જનતો એકાદશીનુ વ્રત કરીને દ્વાદશીએ વિષ્ણુભક્ત દ્વિજો તથા વિરક્ત સાધુઓને વિશેષપણે જમાડે તે સર્વ કોઈ યજ્ઞોના ફળને પામેજ છે તેની ઉપર પ્રસન્ન થએલા ભગવાન્ શ્રીહરિ તેનું સમગ્ર મનોવાહિત પરિપૂર્ણ કરેછે ॥૨૬-૨૭॥ જે જન માર્ગશીર્ષ માસની એકાદશીનો ઉપવાસ કરી તે દ્વાદશીએ તે માસના અધિષ્ઠાતા, કેશવનામના ભગવદ્બૂહાવતાર-વિગેપનું પૂજન કરીને, તેમના ભક્ત સાધુ બ્રાહ્મણોને જમાડે તે અશ્વમેધ યજ્ઞના ફળને પામેછે ॥૨૮॥ જે જન પોષમાસની એકાદશીનુ વ્રત કરીને, દ્વાદશી દિને નારાયણને ભક્તિથી પૂજીને સાધુ વિગ્રોને યથાશક્તિ ભોજન કરાવે તે વાજપેય યજ્ઞફળને પામેછે ॥૨૯॥ જે માનવ માઘમાસની એકાદશીનો ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીદિવસે માધવ ભગવાનનુ પૂજન કરીને યથાશક્તિ સતબ્રાહ્મણોને જમાડે તે રાજસૂયયજ્ઞફળને પામેછે ॥૩૦॥ ફાલ્ગુન એકાદશીનો ઉપવાસ કરી દ્વાદશીદિને ગોવિંદ ભગવાનનુ અર્ચન કરીને જે યથાશક્તિ સાધુ વિગ્રોને તૃપ્ત કરે તે પુરૂષ અતિરાજયજ્ઞફળને પામે ॥૩૧॥ જે માનવ ચૈત્રમાસની એકાદશીનુ વ્રત કરી દ્વાદશીદિને વિષ્ણુનું ભક્તિથી સમર્ચન કરી તેના ભક્ત બ્રાહ્મણો સાધુઓને યથાશક્તિ જમાડે તે પૌન્ડરીક યાગના ફળને પામે અને દેહને અતે ભવશ્રદ્ધાદિદેવદુર્લભ દિવ્ય ભગવદ્ભાને

લોકમવાપ્નોતિ દેહાન્તે દેવદુર્લભમ્ ॥૩૩॥ દ્વાદશ્યાં પૂજયિત્વા
યો માધવે મધુસૂદનમ્ । મોજયેદ્ગ્રાહણાન્તસ્ય હાગ્નિષ્ઠોમફલં ભવેત્
॥૩૪॥ ત્રિવિક્રમં પૂજયિત્વા જ્યેષ્ઠે ચ દ્વાદશીદિને । મોજયેદ્ધો
દ્વિજાન્ યાયાદ્વામયનજં ફલમ્ ॥૩૫॥ સમ્પૂજ્ય વામનં ભક્ત્યા
દ્વાદશ્યાં શુચિમાસિ યઃ । વિપ્રાન્તુ મોજયેત્તસ્ય ફલં સ્યાત્સોમ-
યાગજમ્ ॥૩૬॥ શ્રાવણે શ્રીધરં ચ સમર્ચ્ય દ્વાદશીદિને । મોજયે-
દ્ગ્રાહણાન્ સોઽપિ યાયાદ્દિશ્વજિતઃ ફલમ્ ॥૩૭॥ હૃષીકેશં ભાદ્ર-
પદે દ્વાદશ્યાં ચ સમર્ચ્ય યઃ । ગ્રાહણાન્મોજયેત્તસ્ય સૌત્રામણ્યાઃ
ફલં ભવેત્ ॥૩૮॥ આશ્વિને પદ્મનાભં યઃ સમર્ચ્ય દ્વાદશીદિને ।
વિપ્રાન્સન્તર્પયેત્સોઽપિ સૌમિકં ફલમાપ્નુયાત્ ॥૩૯॥ દ્વાદશ્યાં
કાર્તિકે ચૈષ્ટા માસિ દામોદરં દ્વિજાન્ । મોજયેદ્ધઃ સ ચાપ્નોતિ સર્વ-

પામેષ્ઠે ॥૩૨-૩૩॥ જે જન વૈશાખ માસમા એકાદશીનો ઉપવાસ કરી, તે
દ્વાદશીએ મધુસૂદન નામના ભગવાનનું ભક્તિથી પૂજન કરી, યથાશક્તિ
સાધુબ્રાહ્મણોને જમાડે તે પુરૂષ અગ્નિષ્ઠોમયજ્ઞના ફળને પામેષ્ઠે ॥૩૪॥ જે
જન જ્યેષ્ઠમાસમાં એકાદશીનો ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીદિને ત્રિવિક્રમ ભગ-
વાનની પૂજા કરીને યથાશક્તિ સાધુ વિપ્રોને ભોજન કરાવે તે ગવાયનયજ્ઞ
ફળને પામેષ્ઠે ॥૩૫॥ જે નર આષાઢ માસમા એકાદશીવ્રતનું ઉપોવણુ કરી,
તે દ્વાદશી દિવસે વામન ભગવાનનું સંપૂજન કરી સાધુ બ્રાહ્મણને જમાડે
તેને સોમયાગનું ફળ થાય છે ॥૩૬॥ જે જન શ્રાવણ માસમાં એકાદશીનો
ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીએ શ્રીધર ભગવાનનું સમર્ચન કરી બ્રાહ્મણોને ભોજન
કરાવે તેપણુ વિશ્વજીતયજ્ઞના ફળને પામે ॥૩૭॥ ભાદ્રપદમાસમાં એકા-
દશીનો ઉપવાસ કરી, દ્વાદશીએ હૃષીકેશ ભગવાનનું અર્ચન કરી જે યથા-
શક્તિ સાધુવિપ્રોને જમાડે તે સૌત્રામણીયાગના ફળને પામે ॥૩૮॥ આશ્વિન
માસમાં એકાદશીનો ઉપવાસ કરી દ્વાદશીએ પદ્મનાભ ભગવાનનું સમર્ચ-
યન કરી જે યથાશક્તિ વિપ્રસાધુઓને જમાડે તે સોમમળના ફળને પામે
॥૩૯॥ જે જન કાર્તિક માસમાં એકાદશીવ્રત કરીને દ્વાદશીદિને દામોદર
ભગવાનનું અભ્યર્ચન કરી બ્રાહ્મણુ સાધુઓને જમાડે તે સર્વમેધ નામના

મેધફલં પુમાન્ ॥૪૦॥ દ્વાદશી વૈષ્ણવી પ્રેષ્ઠા તિથિર્નારાયણસ્ય ચ ।
તસ્યાં યત્સુકૃતં કુર્યાત્તદ્ધવેદક્ષયં સ્વલુ ॥૪૧॥ દાનાનિ ચ યથાશક્તિ
દદ્યાદ્દિપ્રાય તદ્દિને । તત્તદ્વત્ચિત્તૈર્મૌઞ્યૈર્મકાન્સમ્પ્રીણયેદ્દરેઃ ॥૪૨॥
एवंविधो गृही दिव्यं किङ्किणीजालमण्डितम् । अर्कप्रभं समारुह्य
विमानं याति तत्पदम् ॥૪૩॥ ઔપધં સ્નેહમાહારં રોગિણે રોગ-
શાન્તયે । દદાનો રોગરહિતો દીર્ઘાયુર્જાયતે નરઃ ॥૪૪॥ વેદં શાસ્ત્રં
પુરાણં ચા ભારતં ચા દદાતિ યઃ । અક્ષયં તદ્ધવેત્પુણ્યં સર્વપાપક્ષયો
ભવેત્ ॥૪૫॥ શીતકાલે ચ યત્ત્રાણિ કાષ્ટાન્યૂર્ણપટાંસ્તથા । દદાતિ
યો દ્રાહ્મણેભ્યઃ સ નિત્યં સુખમેધતે ॥૪૬॥ યદ્યદિદૃતમં લોકે યચ્ચાપિ

યશના કૃળને પામે છે ॥૪૦॥ દ્વાદશીએ જે સુકૃત કર્યું છે તે અક્ષય કૃળને
આપે છે, કેમકે આ તિથિના દેવ વિષ્ણુ છે. તેથી તે દેવદેવ વિષ્ણુ બહુ
પ્રસન્ન થાય છે ॥૪૧॥ તે દિવસે વિપ્રોને દાનો યથાશક્તિ આપે તે તે
ઋતુમાં ઉચિત્ ભોજન્યાજ આપીને હરિના ભક્તોને પ્રસન્ન કરે ॥૪૨॥
આ રીતે તેને પુણ્ય કાળવિશેષમાં ભક્તો અને ભગવાનનું આદરથી અર્ચન
કરતો ગૃહી માનવ મરીને નાની નાની કિંકિણી (ઘુઘરીયો કે ઘંટડીયો)ના
સમૂહથી શોભતા, સૂર્યપ્રભાસદૃશ તેજસ્વી, દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને
વિષ્ણુના પદને પામે છે ॥૪૩॥ જે વૈદ્ય કે બીજે કોઈ નર રોગાતુરને સમુ-
ચિત્ ઔપધ, પથ્ય આહાર અને અપેક્ષિત ઘૃતાદિકને આપે તે રોગરહિત,
દૃઢગાત્ર અને દીર્ઘાયુ થાય છે ॥૪૪॥ જે પુરુષ ઋગાદિ વેદ કે મીમાંસાદિરૂપ
શાસ્ત્ર કે વિષ્ણુપુરાણાદિ પુરાણ કે ભારતનું (તેના તેના પુસ્તકનું) દાન
યોગ્ય વિપ્રને આપે છે તેને અક્ષય પુણ્ય થાય અને સર્વ પાપનો પ્રક્ષય થાય
॥૪૫॥ જે જન શીતકાળમાં શીતનિવારણમાં સમર્થ કામળીયો, પહેરવા
ઓઢવામાં યોગ્ય વસ્ત્રો અને પ્રજ્વાળી શકાય એવાં શુષ્ક કાષ્ઠો બ્રાહ્મણોને
આપે તે આ લોકમાં નિત્યસુખને પામે છે અને પરલોકમાં પણ સુખને પામે છે
॥૪૬॥ લોકમાં જે જે વસ્તુ પોતાને પ્રિયતમ હોય અને ઘરમાં જે જે
પ્રિયતમ હોય તે તે વસ્તુઓ આદરથી ગુણશાળી વિપ્રને જે આપે (પ્રિય
પદાર્થનું પ્રદાનજ પ્રશસ્ત છે, કેમ તો પ્રિય વસ્તુ ધરને આપવા માટે

વ્યતિતં ગૃહે । તત્તદ્દુષ્ટવતે દેયં તદેવાક્ષયમિચ્છતા ॥૪૭॥ દ્વાદશ્યાં
 ચૈત્રગુરુઃ ચ શ્વેતવસ્ત્રપ્રદો નરઃ । ચૈત્રે પ્રતિદિનં વા યઃ સોઽક્ષયં
 સ્વર્ગમેતિ હિ ॥૪૮॥ વૈશાખે સ્વર્ણદઃ શુક્રે છત્રોપાનત્પ્રદસ્તથા ।
 શય્યાપ્રદઃ શુચી માસે શ્વેતદ્વીપમવાપ્નયાત્ ॥૪૯॥ પુરાણદાતા નભસિ
 પ્રૌષ્ઠપાદે ચ ગોપ્રદઃ । રૂપેઽશ્વદાતા પુરુષઃ કુલમુદ્ધરતે નિજમ્ ॥૫૦॥
 ઝર્ણામૂર્જે ચ લલ્ચણં માર્ગે પૌષેઽન્નપર્વતમ્ । ફાલ્ગુને મુરમિદ્રવ્યં યો
 દદ્યાત્સ સુખી સદા ॥૫૧॥ નવાનં યજ્ઞસેદ્યાન્ન મયાન્ન ચ લોભતઃ ।
 પરલોકહિતાયૈવ દેયં પાત્રદ્વિજાય તત્ ॥૫૨॥ પાત્રભૂતોઽપિ યો
 વિપ્રઃ પ્રતિગૃહ્ય પ્રતિગ્રહમ્ । અસત્ત્વુ વિનિયુક્તીત તસ્મૈ દેયં ન
 કહિંચિત્ ॥૫૩॥ સન્નયં કુરુતે યસ્તુ સમાદાય તતસ્તતઃ । ધર્માર્થ

સ્વાર્થપર પુરૂષ ઉત્સાહી થતો નથી) તે અક્ષય ક્ષણને પામેછે ॥૭૭॥ જે
 નર ચૈત્રમાસમા પ્રતિદિન અથવા અશક્ત હોય તો ચૈત્રશુકલ દ્વાદશીએ શ્વેત
 વસ્ત્રનું વિપ્રને આદરથી દાન આપેછે તે અક્ષય સ્વર્ગક્ષણને પામેછે (અક્ષ-
 મતાતો લાંબો કાળ અનુભવવારૂપ બળુવી) ॥૪૮॥ જે નર વૈશાખમાં
 સુવર્ણનું દાન કરેછે, જ્યેષ્ઠમાં છત્ર ઉપાનહનું દાન કરેછે અને આષાઠમાં
 શય્યાનું દાન કરેછે તે આ લોકથકી પ્રયાણ કરતાં શ્વેતદ્વીપને પામેછે ॥૪૯॥
 જે પુરૂષ શ્રાવણમાસમાં પુરાણપુસ્તકોનું પ્રદાન કરેછે, બાદ્રપદ માસમાં
 ગાયોનું દાન કરેછે અને આસો માસમાં અશ્વોનું દાન કરેછે તે પોતાના પૂર્વ
 પર કુળનો પાપ થકી ઉદ્ધાર કરેછે ॥૫૦॥ જે જન કાર્તિકમાં કામળીનું
 દાન કરે, માર્ગશીર્ષમાં લવણનું દાન કરે, પૌષમાં તો અન્નપર્વતનું દાન કરે
 અને ફાલ્ગુનમાં કેસર ચંદનાદિ મુગાન્ધિ વસ્તુનું દાન કરે તે આ લોક પર-
 લોકમાં સદા સુખી થાય ॥૫૧॥ કીર્તિકામનાથી કે લોકભયથી કે પ્રકારાંતરે
 અધિક ધનલિપ્સાથી દાન આપવું નહિ. (કેમકે તે નિષ્ફળ થાય છે) કિંતુ
 પરલોકમાં પોતાનું હિત થવાની ઇચ્છાથીજ પાત્ર વિપ્રને દાન કરવું ॥૫૨॥
 'વિદ્યાસંપન્ન આ વિપ્ર પાત્ર છે' એવી શુદ્ધિથી જેને આપ્યું છે તે બે લક્ષ
 લઘને અસત્કાર્યમાં વિનિયોગ કરતો હોય તો તેને દાન કદાપિ નજ દેવું
 ॥૫૩॥ જે વિપ્ર બ્યાંધી ત્યાંથી દુઃપ્રતિયહાદિકને પણ ફરીને કેવળ ધન-

નોપયુક્તિત તસ્ય દેયં ન કર્હિંચિત્ ॥૫૪॥ દાનકાલે ચ સમ્પ્રાપ્તે
 વિપ્રસ્યાસન્નિધૌ સતિ । સદ્ગુણ્ય મનસા તત્તુ જલમધ્યે જલં ક્ષિપેત્
 ॥૫૫॥ દાતુઃ ફલં દશગુણં ભવેદેવં કૃતે સતિ । ગ્રહીતુરપિ વિપ્રસ્ય
 ન દોષઃ સ્યાત્પ્રતિગ્રહે ॥૫૬॥ વિદ્યાવતે દરિદ્રાય લક્ષ્મીઘણાય
 ચાર્થિને । યદીયતે તદક્ષયં સુશીલાય વિશેષતઃ ॥૫૭॥ અક્રોધના
 ધર્મપરાઃ સત્યનિત્યા દમે રતાઃ । ईदृशाः साधवो विप्रास्तेभ्यो दत्तं
 महाफलम् ॥૫૮॥ અમાનિનઃ સર્વસહા નિઃસ્પૃહા વિજિતેન્દ્રિયાઃ ।
 સર્વભૂતહિતા મૈત્રાસ્તેભ્યો દત્તં મહાફલમ્ ॥૫૯॥ સાઙ્ગાંશ્ચ ચતુરો
 વેદાનધીતે યો દ્વિર્જર્ભઃ । પદ્મનિરતઃ શાન્તઃ સત્પાત્રં સ પ્રકી-
 ર્ત્યતે ॥૬૦॥ ईदृशेभ्यस्तु यद्दानं ददाति धनवान् गृही । सहस्र-

સંયમ માટેજ પ્રયત્ન કરેછે પણ ધર્મમાર્ગમાં તેનો વ્યય કરતો નથી તેને
 દાન કદાપિ નજ દેવુ ॥૫૪॥ દાનસમય સૂર્યચંદ્ર સંક્રમણાદિ પ્રાપ્ત થાય
 અને જે પ્રતિચ્છિતા પાત્ર વિપ્ર પાસે ન હોય તો 'યથાકાળ આવેલા અમુક
 શ્રાદ્ધણુને હું આ દાન આપીશ' એવો મનથી સંકલ્પ કરીને જળમધ્યે
 જળ મુકે, આ પ્રકારે કરવાથી દાતાને દશગુણ ફળ થાય અને પ્રતિચ્છિતા
 વિપ્રને પણ તેવા પ્રતિચ્છિતામાં દોષ નથી ॥૫૫-૫૬॥ જે વિદ્યાવાન હોય,
 જે દરિદ્ર હોય, જે લક્ષ્મીઘ્રણ હોય, જે અર્થી હોય, તેમાં પણ જે સુશીલ
 હોય તેને વિશેષપણે આપેલું દાન અક્ષય ફળને સાધેછે ॥૫૭॥ તે આ
 સાધુવિપ્રો પાત્રોમાં પ્રકૃષ્ટ છે, જે ક્રોધવર્જિત હોય, જે ધર્મકંપર હોય, જે
 સત્યવત્તપર હોય અને જે દ્વિન્દ્રિયદમનમાં પ્રસજ્ઞ હોય, તેમને આપેલું દાન
 મહાફળને આપેછે ॥૫૮॥ વળી હિતમ પાત્ર આ છે-જે અમાની-વિદ્યા
 વૃત્ત કુળાદિકના અભિમાને રહિત હોય, જે સર્વસહ-પરાપરાધાદિકમાં
 અવિકૃત ચિત્તવાળા હોય, જે નિઃસ્પૃહ-લોભરહિત હોય, જે જીતેન્દ્રિય
 હોય, જે સર્વ ભૂતોના હિતપર હોય, જે સર્વભૂતોમાં સૌહાર્દશીલ હોય,
 આવા વિપ્રોને આપેલું દાન મહાફળને આપનારૂં થાય છે ॥૫૯॥ જે દ્વિજ-
 ત્રેષ સાંગ ચાર વેદોને શણેલો, જ્ઞાનસંધ્યાદિ પદ્મર્મમાં નિષ્ણવાળો, જીતે-
 ન્દ્રિય પ્રશાંત હોય તે પાત્રોમાં એક કહ્યો છે ॥૬૦॥ પદ્મનિરત ગૃહી આવા

ગુણિતં સચસ્તદ્ભવત્યેવ નિશ્ચિતમ્ ॥૬૧॥ પ્રજ્ઞાશ્રુતાભ્યાં શીલેન
 વૃત્તેન ચ સમન્વિતઃ । તારયત્યેવ હિ કુલં સ યકોઽપિ દ્વિજોત્તમઃ
 ॥૬૨॥ નિશમ્યાપિ ગુણોપેતં ગ્રાહ્યં સાધુસમ્મનમ્ । દૂરાદાનાય્ય
 સત્કૃત્ય સર્વભાવેન પૂજયેત્ ॥૬૩॥ નિષ્ફલં નવસૂત્સૃષ્ટં ચાટચારણ-
 તસ્કરે । કુવૈદ્યે કિતવે ધૂતે શઠે મહ્તે ચ વન્દિનિ ॥૬૪॥ ન્યાયા-
 જિત્સેનૈષ ધનેન કુર્યાદાનં યથાશક્તિઃ ગૃહી દ્વિજેન્દ્ર ! । ન ક્લેશ-
 યિત્વા નિજપોષ્યવર્ગં નાન્યાયલબ્ધેન ધનેન ચાપિ ॥૬૫॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे गृहस्थधर्मेणु
 दानविधिनिर्हणनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

શ્રીનારાયણમુનિહવાચ—સ્વવૈભવાનુસારેણ ગૃહસ્થો હરિમન્દિરમ્ ।

પાત્ર વિપ્રોને જે દાન આપેછે તે તત્કાલ સહસ્રવણા અધિક ફળને આપેછે,
 એમાં સંશયકેશપણ નથી ॥૬૨॥ પરસ્પર અનુરૂપ પ્રજ્ઞાશ્રુતે તથા તે બંનેને
 અનુરૂપ શીલ અને વૃત્તે સંપન્ન પ્રતિશ્રુતિ પાત્રોત્તમ એકપણ દાતાના
 ફળને તારેજ છે ॥૬૩॥ જે સકળ સત્પાત્રગુણસંપન્ન સાધુસંમત વિપ્ર
 સન્નિધિમાં ન હોય, તેવો વિપ્ર દૂર દેશમાં વર્તતો હોય, તો તેને તે દેશથી
 પોતાપાસે ખોલાવીને આદરમાનપૂર્વક દાનભોજનવડે પૂજે ॥૬૪॥ ધનમદાંધ
 જનો મેઘોજ જેમ એમ કદાચિત્ અસ્થાનમાં ચાટ-ઠગ ચારણ ચોર હુવેઘ
 કપટી ધૂર્ત શઠ મધ બન્દિજન આદિકમાં ધનને દાનપાત્રશુદ્ધિથી બહુ વધારે
 છે પણ તે સર્વ નિષ્ફળ થાય છે ॥૬૫॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! ગૃહસ્થજન ન્યાય-
 માર્ગથી મેળવેલાજ ધનથી યથાશક્તિ દાન કરે. પોતાના પોષ્યવર્ગને કલેશ
 કરીને તે થકી મળેલા ધનથી કે અન્યાય માર્ગથી સંપાદેલા ધનથી પણ
 દાન ન કરે ॥૬૫॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे
 गृहस्थधर्मेणु दानविधिनिर्हणनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

અધ્યાય ૧૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે ગ્રહાન ! હવે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોએ

૧ આ અધ્યાયમાં પૂર્વકર્મનો વિધિ અને ગ્રહજનનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો ॥

કારયેત્સુદૃઢં ભક્તયા સુધાલિતં સમણ્ડલમ્ ॥૧॥ યથા યથા ચાતિ-
દૃઢં કારયેન્મન્દિરં ગૃહી । તથા તથા ફલોત્કર્ષો જ્ઞાતવ્યસ્તસ્ય
સુવત ! ॥૨॥ મન્દિરં કારયેદ્રમ્યં પ્રાચીસાધનપૂર્વકમ્ । પુરસ્તસ્યૈક-
મૌમં ચ કારયેત્તાર્ક્ષ્યમણ્ડપમ્ ॥૩॥ મન્દિરં ચામિતઃ કાર્યા ધર્મ-
શાલા મનોહરા । પાન્થવૈષ્ણવવાસાર્હા પ્રાકારેણામિવેષ્ટિતા ॥૪॥
ઉદ્યાનં કારયેત્તત્ર ફલપુષ્પદ્રુમાન્વિતમ્ । મિથુનિર્મલપાનીયાં
વાપિકાં ચ સદોદકામ્ ॥૫॥ મધ્યે થ્રીવાસુદેવં તુ મન્દિરે સ્થાપ-
યેદવા । આગ્રેય્યામભ્યિકાં સૂર્યે નૈર્ઋતે સ્થાપયેત્તદા ॥૬॥ બ્રહ્માણં
સ્થાપયેદ્વાયાધીશાને સારમજં શિવમ્ । મહોત્સવેન તન્મૂર્તિઃ સ્થાપ-
નીયા યથાવિધિ ॥૭॥ હરેરુપાસાતન્નાણિ પુરા પ્રોક્તાનિ તેન વૈ ।

કરવાનો પૂર્તકર્મવિધિ કહું છું પોતાની ધનસમૃદ્ધિને સફળ કરવા વાછતા
ગૃહસ્થો પોતાના વૈભવને અનુસારે સુદૃઢ સુધાથી (છોથી) ધોળાવેલું, સમુ-
ખત, સ્થાપવાના દેવોને ઉચિત સર્વોત્ક્રાંતિમંડળે સહિત, હરિપ્રતિમા
પ્રતિષ્ઠામા ઉચિત એવું મહિર ભક્તિથી કરાવે ॥૧॥ હે સુવત ! ગૃહી જેમ
જેમ ભક્તિ આદરપૂર્વક અતિદૃઢ મહિર કરાવે તેમ તેમ ફળનુ આધિક્ય
જાણવું ॥૨॥ જ્યોતિ શાસ્ત્રમા કહેલી રીતિને અનુસારે પ્રાચીદિશાસાધન
પૂર્વક પ્રેક્ષક જનોના મનને હરનાઈ, ભગવત્સાન્નિધ્યને સમુચિત રમણીય
ગોઠવણીવાળું મહિર કરાવીને, તેના અગ્રભાગમા એક ભૌમ-જે રીતે
આગળ અભિમુખ બેઠેલા ગરૂડજીને સ્વેદદેવના સારી રીતે દર્શન થાય
એવો (નિઝ ઉત્તત નહિ) ગરૂડાર્યાસ્થાપનમા સમુચિત મંડપ કરાવે ॥૩॥
તે મહિરની ચોમેર મનોહર કોઇપણ ધર્મશાળા પાન્થ વૈષ્ણવ જનના નિવા-
સને યોગ્ય, સમુખત કોટકીલાથી વિંટાએલી કરાવે ॥૪॥ મહિરના સમીપ
પ્રદેશમા ફળપુષ્પપ્રધાન વૃક્ષોવાળો બગીચો કરાવે અને મધુર નિર્મળ
અથુટ જળવાળી, રમણીય પગથીયાવાળી વાવ કરાવે ॥૫॥ તે મહિરના
મધ્યભાગમા થ્રીવાસુદેવને સ્થાપે. અગ્નિકોણમા દુર્ગાદેવી, નૈર્ઋતકોણમા
સૂર્ય, વાયુ કોણમા બ્રહ્મા અને ધશાન કોણમા ગણપતિસહિત શિવને
યથાવિધિ મહોત્સવસહિત સ્થાપે ॥૬-૭॥ પ્રતિષ્ઠિત ભગવાનના આરા-

પञ्ચરાત્રામિધાનાનિ સપ્તરાત્રામિધાનિ ચ ॥૮॥ વ્યસ્તાનિ તાનિ
 મુનિમિઃ કાલેન દિવિ ચેદ્ ચ । પञ્ચવિંશતિસદ્ગ્રાનિ તેષાં
 નામાનિ મચ્છુ ॥૯॥ હૃયગ્રીવં વૈષ્ણવં ચ પૌષ્કરં ગાર્ગ્યગાલ-
 વમ્ । પ્રાહ્લાદં નારદીયં ચ શ્રીપ્રશ્નં શૌનકં તથા ॥૧૦॥ શાણ્ડિ-
 લ્યમૈશ્વરં તાદર્યં વાસિષ્ઠં જ્ઞાનસાગરમ્ । સ્વાયમ્ભુવં ચ વિશ્વોક્તં
 સત્યોક્તં કાપિલં તથા ॥૧૧॥ નારાયણીયમાત્રેયં નારસિંહં તથા-
 રુણમ્ । ધૌધાયનં ચ સાનન્દમણ્ણાન્તાર્યં તથાગ્નિતમમ્ ॥૧૨॥
 एतेष्वन्यतमेनोक्तमाश्रित्य વૈષ્ણવં વિધિમ્ । મન્દિરં તત્પ્રતિષ્ઠાં ચ
 પૂજનં ચ સમાચરેત્ ॥૧૩॥ વિષ્ણોઃ શંભ્વર્કગણપદેવીનાં ચ તદા-
 ત્મનામ્ । કારયેન્મન્દિરાણ્યેયં વૈભવે સત્તિ સદ્ગૃહી ॥૧૪॥ ચૈત્રફાલ્ગુ-
 નવૈશાણ્ડ્યેષ્ટમાસાઃ શુભાચહા । સર્વદેવપ્રતિષ્ઠાયાં ચૈત્રં નેચ્છન્તિ
 કેચ્ચન ॥૧૫॥ પ્રતિષ્ઠાયાં તથા વિષ્ણોર્માઘમાસો ન ચોચિતઃ ।
 દક્ષિણં ચાયનં તદ્દશ્મિપિદ્ધં દેવકર્મણિ ॥૧૬॥ માઘફાલ્ગુનવૈશાણ્-

ધનનો અવબોધ આપનારા જે પૂર્વે લગવાને પચરાત્ર સપ્તરાત્ર સંજ્ઞાથી
 વિખ્યાત તંત્રો કહ્યાં હતાં તે કાળે કરીને મુનિઓએ આ લોકમાં અને
 સ્વર્ગલોકમાં પ્રવર્તાવ્યાં છે, તેમાંથી હરકોઇ એકનો આશ્રય કરીને પૂજન
 પ્રતિષ્ઠાનિ કરવું તેના નામો મારાચક્રી સાંભળો. હૃયગ્રીવ, વૈષ્ણવ, પૌષ્કર,
 ગાર્ગ્ય, ગાલવ, પ્રાહ્લાદ, નારદીય, શ્રીપ્રશ્ન, શૌનક, શાણ્ડિલ્ય, ઐશ્વર, તાદર્ય,
 વાસિષ્ઠ, જ્ઞાનસાગર, સ્વાયંભુવ, વિશ્વોક્ત, સત્યોક્ત, કાપિલ, નારાયણીય,
 આત્રેય, નારસિંહ, આર્ય, ધૌધાયન, સાનન્દ, અષ્ટાંતનામનું, આ પચીસ
 છે. આને મધ્યે એકને અવલખીને વિષ્ણુ પ્રધાન દેવ જેમાં છે એવા વૈષ્ણવ
 વિધિથી મદિર-પ્રતિષ્ઠા-પૂજાદિ સર્વ કરવું ॥૮-૧૩॥ જે ધનસમૃદ્ધિ હોય
 તો સદ્ગૃહી વિષ્ણુનુંજ જેમ એમ તદાત્મક શિવ સૂર્ય ગણપતિ પાર્વતીનું
 પણ પ્રધાન મદિર કરાવે ॥૧૪॥ ક્ષાત્રગુનાદિ જ્યેષ્ઠાંત ચાર માસો સર્વદેવ-
 પ્રતિષ્ઠામાં (વિષ્ણુ કે અન્ય દેવની) શુભકર્મપ્રાપક છે. કેટલાક મહર્ષિઓ
 તો દેવપ્રતિષ્ઠા કર્મમાં ચૈત્ર માસને ઇચ્છતા નથી ॥૧૫॥ તેમજ વિષ્ણુ-
 પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં માઘ માસ પ્રતિષ્ઠિદ્ધ છે, 'માઘઃ કર્તુર્વિનાશાય' એમ વિષ્ણુ-

જ્યેષ્ઠાપાદેષુ પદ્મસુ । માસેષુ શુક્લપક્ષે ચ શિવસ્થાપનમુત્તમમ્ ॥૧૭॥
 દેવાલયં કારયતિ ધર્મશાલાં ચ યં પુમાન્ । સ તારયતિ
 સંસારાદાત્મન સત્ત પૂરુષાન્ ॥૧૮॥ યાવત્ય ઇષ્ટિકાસ્તત્ર ચિતા
 દેવાલયાદિષુ । તાવત્યન્દસહસ્રાણિ તત્કર્તા સ્વર્ગમાવસેત્ ॥૧૯॥
 શ્રીમતો વાસુદેવસ્ય કારયત્યુત્તમં તુ યઃ । મન્દિર સુહૃદ રમ્યં
 સ મોક્ષં પ્રાપ્નુયાઢુચમ્ ॥૨૦॥ મધ્યમં કારયેદ્યસ્તુ પુમાસ્તન્મન્દિરં
 નવમ્ । સ ચ વેકુળમાપ્નોતિ લોકં લોકનમસ્કૃતમ્ ॥૨૧॥ કનિષ્ઠ
 મન્દિર યદ્વ કારયેત્તસ્ય વાઙ્મવ ! । સુરેન્દ્રલોકમાપ્નોતિ સ પુમા-
 નપિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૨॥ ફલં ધની શ્રેષ્ઠતમેન યત્તુ પ્રાપ્નોતિ તન્મ

ધમાત્તરમા કહ્યું છે તેમજ દેવપ્રતિષ્ઠામાત્રમા દક્ષિણાયન વર્ચ્ય છે ॥૧૬॥
 ચૈત્રવર્ણ્ય માઘાદિ આષાઢાત પાચેય માસોમા શુકલપક્ષમા શિવનુ પ્રતિષ્ઠા
 પન પ્રશસ્ત માન્યુ છે ॥૧૭॥ જે પુરૂષ પૂર્વોક્ત પ્રકારે દેવાલય તથા ધર્મ-
 શાળાને કરાવે છે તે પોતાના કુળના સાત પુરૂષો (પોતાનો પિતા પિતામહ
 પ્રપિતામહ આ ત્રણ અને પોતાનો પુત્ર પૌત્ર પ્રપૌત્ર આ ત્રણ અને એક
 પોતે એમ મળીને સાત પુરૂષો અથવા પોતાથકી પૂર્વ વર્તનારા સાત કે
 ભાવિ સાત જણવા)ને સસારથકી તારે છે ॥૧૮॥ તે દેવાલય ધર્મશાળા
 વાગ્ય કોટમા જેટળી ધડો ચણી છે તેટલા હબર વર્ષપર્યંત (એક એક
 ધટપ્રતિ સહસ્રવર્ષપર્યંત) તેનો કર્તા સ્વર્ગમા વસેછે ॥૧૯॥ જેતો શ્રીમાન
 વાસુદેવનુ અતિદૃઢ અત્યુત્તમ રમ્ય મદિર કરાવે છે તે નિશ્ચે મોક્ષને પામેછે
 ॥૨૦॥ જે પુરૂષતો નવીન પણ તે ભગવન્મદિર મધ્યમ-તેથી અપવ્યય
 સાધ્ય, પરિમિત કોટ મડપ ધર્મશાળાદિવાળુ કરાવે છે તે સર્વલોકનમસ્કૃત
 વૈકુળ્યોકને પામેછે ॥૨૧॥ હે વાઙ્મવ ! જે પુરૂષતો શ્રીવાસુદેવનુ કનિષ્ઠ-
 સ્વરૂપવ્યયસાધ્ય પરિમિત કોટ મડપ ધર્મશાળાદિવાળુ મદિર કરાવે તેપણુ
 નિશ્ચે ઇન્દ્રલોકને પામેછે ॥૨૨॥ તેમા આ નિશેષ છે-ધનાઢય પુરૂષ
 શ્રીવાસુદેવનુ અત્યુત્તમ મદિર કરાવાથી જે કુળને પામે છે તે કુળને તેથી
 સ્વરૂપ ધનવાળો કનિષ્ઠ મદિર કરાવાથી પણ નિશ્ચે પામે છે કેમકે ભગવાન
 કુવળ ધનવ્યયથી પ્રસન્ન થતા નથી કિંતુ ભાવશુદ્ધિથીજ પ્રસન્ન થાયછે,

ન્દિરકર્મેણા તત્ । પ્રાપ્નોતિ હિ સ્વર્પધનઃ કનિષ્ઠં તત્કારયિત્વા
 પ્રયતઃ સ્વશક્તયા ॥૨૩॥ પ્રતિષ્ઠયા સાર્વભૌમં સજ્જના ભુવનત્રયમ્ ।
 પૂજાદિના બ્રહ્મલોકં ત્રિમિસ્તત્સામ્યમાપ્નુયાત્ ॥૨૪॥ યઃ કારયતિ
 તદ્દામ નિર્દમ્ભઃ પ્રીતયે હરેઃ । કુલાનિ શતમુદૃત્ય વૈકુણ્ઠે નિવ-
 સત્યસૌ ॥૨૫॥ સુધાદિમિલેપયિત્વા જીર્ણોદ્ધારં ચ કારયેત્ ।
 દેવાલયમઠાદેશ્ચ યસ્તસ્ય સુકૃતં મહત્ ॥૨૬॥ સમ્માર્જયેશ્ચ યસ્તત્ર
 યશ્ચ તત્રાનુલેપયેત્ । દીપં ચ તત્ર યઃ કુર્યાદ્વિષ્ણુલોકં પ્રયાતિ
 સઃ ॥૨૭॥ તથા કૃપાંશ્ચ વાપીશ્ચ તડાગાનિ ચ યે નરાઃ । કારય-
 ન્ત્યક્ષયં પુણ્યં તેપાં તદ્ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૮॥ વર્ષાકાલે તડાગે તુ

ભાવશુદ્ધિતો અધિક ધનવાળાનેજ જેમ એમ અલ્પ ધનવાળાને પણ
 તુલ્યજ છે, ધનાર્પણતો પોતાની શક્તિને અનુસારે છે, તો ધનથી કુળમાં
 ભેદ નથી-ધનવ્યયની ન્યૂનાધિકતાથી કુળમાં ન્યૂનાધિક ભેદ નથી ॥૨૩॥
 બીજા કોઇએ કરાવેલા મંદિરમાં દેવપ્રતિષ્ઠા કરાવાથી પૃથિવીસંબન્ધિ સાર્વ-
 ભૌમપદને પામેછે. કેવળ દેવમંદિર નિર્માણથી ભૂરાદિ ત્રણ ભુવનનું આધિ-
 પત્ય પામેછે. બીજાએ પ્રતિષ્ઠા કરેલા દેવની પ્રતિદિન પૂજા કરવામાં સમુ-
 ચિત દ્રવ્ય આપીને તેમની પૂજાને પ્રવર્તાવનારો પુરૂષ બ્રહ્મલોકને પામે.
 જેતો મંદિર કરાવી તેમાં દેવની પ્રતિષ્ઠા કરાવી તેનો પૂજાપ્રવાહ પ્રવર્તાવે
 તેતો તે ભગવાનના પરમ સામ્યને પામે છે ॥૨૪॥ જે જન તો નિર્દમ્ભ-
 ખ્યાતિ પૂજાર્થપ્રવૃત્તિએ રહિત થઇ, હરિપ્રીતિનેજ પરમ પ્રયોજનપણે
 ધ્વંષીતો થઇ ભગવન્મંદિરને કરાવે છે તે પોતાના કુળમાં શતપુરૂષો
 (પૂર્વના દે પરના) ને પાપથકી સમુદ્ધરીને સ્વયં પરલોક વૈકુઠમાં વસે
 છે ॥૨૫॥ જે જન જીર્ણ દેવાલયને કે મઠને છોવિગેરેવડે છોવરાવીને જીર્ણો-
 દ્ધાર કરાવે છે તેને મહત્ સુકૃત થાય છે ॥૨૬॥ જે જન ભગવન્મંદિરમાં
 પ્રતિદિન વાળતું કે લીપતું કે દીવો કરવો વિગેરે સેવાને કરે છે તે વિષ્ણુ-
 લોકને પામે છે ॥૨૭॥ તથા જે નરો ધર્માર્થ વાવ્યો હુવાઓ સરોવરો
 વિગેરેને કરાવે છે તેઓ અક્ષય સુકૃતને નિશ્ચે પામે છે ॥૨૮॥ જેણે ખોદા-
 વેલા સરોવરવિષે વર્ષાકાળમાં જળ ભરાએલું રહેછે તેને અશિદ્ધાત્રીને

सलिलं यस्य तिष्ठति । अग्निहोत्रसमं तस्य फलमाहुर्मनीषिणः
 ॥२९॥ शरत्काले तु सलिलं तडागे यस्य तिष्ठति । गोसहस्रप्रदा-
 नस्य फलं स लभते नरः ॥३०॥ हेमन्तकाले सलिलं तडागे यस्य
 तिष्ठति । स वै बहुसुवर्णस्य यज्ञस्य लभते फलम् ॥३१॥ यस्य वा
 शिशिरे काले तडागे सलिलं भवेत् । तस्याग्निष्टोमयज्ञस्य फलं
 भवति सुव्रत ! ॥३२॥ वसन्तकाले सलिलं तडागे यस्य वर्तते ।
 सोऽतिरात्रस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥३३॥ निदाघकाले
 पानीयं तडागे यस्य तिष्ठति । फलं स चाजिमेधस्य यज्ञस्य लभते
 पुमान् ॥३४॥ स कुलं तारयेत्सर्वं येन पाते जलाशये । गायः
 पियन्ति सलिलं साधवश्च नराः सदा ॥३५॥ सर्वाण्यपि च सत्त्वानि
 वृषार्तानि पियन्ति यत् । जलाशये तस्य पुण्यमप्रमेयं हि कीर्त्यते
 ॥३६॥ तडागममितो रोप्याश्छायावृक्षा वटादयः । तेनाप्र कीर्तिश्च
 भवेत् स्वर्गोऽक्षय्यः परम च ॥३७॥ आरामाश्चापि कर्तव्याः शुभ-

વૃક્ષૈઃ સુશોમિતાઃ । જલાશયસ્યોપકળે ગૃહસ્થેન સુખાર્થિના ॥૩૮॥
 ફલોપયોગિનઃ સર્વે તથા પુષ્પોપયોગિનઃ । આરામેષુ દ્રુમા રોપ્યાઃ
 પિતૃદેવોપભોગદાઃ ॥૩૯॥ અશ્વત્થમેકં પિતૃમન્દમેકં ન્યગ્રોધમેકં
 દશ તિન્તિહીશ્ચ । કપિત્થવિલ્વામલકીત્રયં યો વપેન્નવાત્રાન્નરકં સ
 નેયાત્ ॥૪૦॥ હૃદિદ્ય વિષ્ણુ પુરુષોઽન્ન કુર્યાત્ પૂર્તં યદિત્યં સુકૃતં તુ
 ભક્ત્યા । અનન્તતામેતિ તદેવ સર્વં કુર્યાત્તતો ભક્તિસમેતમેતત્
 ॥૪૧॥ પ્રત્યહં પ્રતિમાસં વા પ્રત્યહં વા વિધાનતઃ । ગૃહસ્થૈશ્ચ ગ્રહાઃ
 પૂજ્યા રાજમિસ્તુ વિશેષતઃ ॥૪૨॥ દુઃસ્થિતો યસ્તુ યસ્ય સ્યાત્પૂજ્ય-
 સ્તસ્ય સ યજ્ઞતઃ । તુષ્ટો ગ્રહઃ સુખં દત્તે રુદ્રઃ પીડયતિ ધ્રુવમ્ ॥૪૩॥
 રવિના સપ્તમસ્થેન રાવણો વિનિપાતિતઃ । અદ્યમેન શશાન્કેન

અનુભવે છે ॥૩૮॥ સરોવરને સમીપે મુખલિખ્તુ ધનિક ગૃહસ્થે શુભ-ફળ-
 પુષ્પભારથી નમી જતા ચક્ષુઃપ્રિય આત્માદિ વિવિધ વૃક્ષોવડે મુશોભિત
 બગીચાઓ કરાવવા. તેમાં બહુધાપણે દેવપિતૃકાર્યમાં ઉપયોગી સર્વ પુષ્પ-
 લતાઓ તથા ફળવૃક્ષો રોપાવવા ॥૩૯-૩૯॥ જે જન એક પિંપળો, એક
 લીબડો, એક વડ, દશ આંબલીયો, ત્રણ કોડીયો, ત્રણ બિલીઓ, ત્રણ
 આંબળીયો, નવ આંબાઓ, આટલા વૃક્ષોને રોપીને ઉછેરે તે નરકને નળ
 પામે (તે સર્વ પાપથડી પ્રમુક્ત થાય છે) ॥૪૦॥ આ લોકમાં જે ગૃહી
 જન ઉક્ત સર્વ પૂર્તવિધિને શ્રીવિષ્ણુપ્રસન્નતાને ઉદ્દેશીનેજ લક્ષિથી કરે છે
 તેને તેજ પૂર્તવિધિ અંતવર્ણિત ફળને આપનારો થાય છે. માટે ફળકામનાને
 છોડી દહને લક્ષિથીજ તે બધું પુણ્ય કરવું ॥૪૧॥

મંગળાર્થી ગૃહસ્થોએ પ્રતિદિન અથવા પ્રતિમાસ અથવા પ્રતિવર્ષ સૂર્યાદિ
 નવચહો યથાવિધિ પૂજવા. વિશેષપણે તો રાત્રીઓએ પૂજવા (કેમકે રાત્રી-
 ઓને પટે પટે રિપુઓથડી અનિદ્ર થવાનો પ્રસંગ છે) ॥૪૨॥ જે ગ્રહ જેને
 દુઃસ્થિત-જન્મલગ્નથડી દુઃસ્થાનમાં રહ્યો હોય તે ગ્રહ તેણે વિશેષપણે
 પ્રયત્નથી પૂજ્ય છે, કેમ તો ગ્રહ પૂલહિતથી પ્રસન્ન થતાં મુખને આપે છે
 અને પૂલહિત નહિ કરવાથી કોપ પામતાં તો પ્રબળ દુઃખને આપે છે
 ॥૪૩॥ હવે ભયપ્રદર્શન વિના તેના અર્ચનાદિકમાં પ્રવૃત્તિ થાય નહિ,

હિરણ્યકશિપુર્હતઃ ॥૪૪॥ અદ્ધારકનિરોધેન નમુચિશ્ચ હતો રણે ।
પાણ્ડવા ઘૂતકરણે વુધેનાપિ નિયોજિતાઃ ॥૪૫॥ ગુરુણા જન્મસં-
સ્યેન હતો રાજા સુયોધનઃ । પથ્થેનોશનસા વુદ્ધે હિરણ્યાક્ષો
નિપાતિતઃ ॥૪૬॥ શનૈશ્ચરેણ સૌદાસો નરમાંસે નિયોજિતઃ । રાહુણા
પીડિતો રાજા નલો આન્તો મહીતલે ॥૪૭॥ કેતુના પીડિતશ્ચામ્
દ્રાજા સદ્ગામજિત્તથા । एवं बहुविधा भूपा ग्रहदोषैर्हि पीडिता
॥૪૮॥ જ્યોતિર્વિદો વિદિત્વૈવ દુષ્ટસ્થાનસ્થિતાન્ ગ્રહાન્ । શાન્તિ-
સ્તેપાં પ્રફર્તવ્યા દાનં વત્સવા યથાવિધિ ॥૪૯॥ માણિક્યં તરણેન્તુ

તેમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય તો દાનાદિ સત્કર્મમા પ્રવૃત્તિ થાય નહિ, માટે યથા
કથયિત્ ધર્માર્થકામપર જનોને દાનાદિ સુકૃતકર્મમાં પ્રવર્તાવવા જ્યોતિ-
શાસ્ત્રને અનુસારે ગ્રહોનુ બળ કહેછે તેમાં સૂર્ય સપ્તમ ભવનમા રહેતા
કૂરતમ છે, ઇન્દ્રાદિ સમસ્ત મુરોને વિનાસ પમાડનારોપણુ રાવણુ સપ્તમ
સ્થાનમા રહેલા રવિએ વિનાસ પમાડયો હતો તથા અષ્ટમ ભાવને પામેલો
ચંદ્ર કૂર છે, તે સ્થાનમા રહેલા તેણે સુરનરપમુપક્ષ્યાદિ ક્રોધએ પણ ન
હણાય એવોપણુ હિરણ્યકશિપુ હણી નાખ્યો હતો ॥૪૪॥ તથા દુ સ્થાનમા
રહેલા મગળે પીડિલો નમુચિ નામનો અસુર ઇન્દ્રે રણુમા હણ્યો હતો
તનુભાવમા રહેલા ભુધે પીડા પમાડેલા પાડવો ધર્મવિદોના અગ્રેસરો હતા
તોપણુ ઘૂતમા પ્રવર્તા હતા જન્મવ્રતમા રહેલા ગુરુએ પીડિલો સુયોધન
રાજા યુદ્ધમા હણાયો હતો પદ્મસ્થાનમા રહેલા શુક્રે પીડિલો હિરણ્યાક્ષ દૈત્ય
યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો હતો સૌદાસ નામનો નરપતિ આઘભાવમા રહેલા
શનિએ પીડતા નરમાસભક્ષણુમા પ્રવર્ત્યો હતો તેવાજ રાહુએ પીડિયો
નળરાજા રાજ્યથકી બ્રહ્મ થઇને અહીં તહીં ભૂતળમા ભટકતો થકો દુર્દ
શાને પામ્યો હતો મૂર્તિભવનમા રહેવા કેતુએ પીડિયો સયામશ્રુત નામનો
રાજા રાજ્યથકી બ્રહ્મ થઇને જ્યા ત્યા ભૂમિમા ભટકતો થયો હતો આ
પ્રકારે બહુવિધ ભૂપો ગૃહદોષોએ પીડા પામતા વિવિધ દુરવસ્થાને પામ્યા
હતા ॥૪૫-૪૮॥ માટે જ્યોતિ શાસ્ત્રને લખનારા વિપ્રથકી મહોની દુ સ્થિ-
તિને લખીને તેમની શાંતિ યથાવિધિ દાનપૂર્વક કરવી ॥૪૯॥ તેમાં સૂર્યને

વનસ્થાનાં વર્ણિનાં રક્ષદેહિનામ્ । સાધૂનાં ચાચકાનાં ચ પોષણં
 ગૃહિણાં હિતમ્ ॥૫૩॥ અનેનૈવ પુરાણેષુ હૈતુના હિ ગૃહાશ્રમઃ । ઇત-
 રાશ્રમતઃ શ્રેષ્ઠઃ કીર્તિતો મુનિમિર્દિજ ! ॥૫૪॥ અતિથૌ સ્વગૃહં
 પ્રાપ્તે સમુત્થાયાદરેણ તમ્ । નમસ્કૃત્યાસન દર્શ્યા પૂજયેચ્ચ યથો-
 ચિતમ્ ॥૫૫॥ વાક્યૈઃ સુમધુરૈઃ પૃષ્ઠા સ્વાગતાદયથ ભોજયેત્ ।
 તસ્મિન્સુષ્ટે વિજાનીયાતુષ્ઠં ત્રૈલોક્યમિત્યસૌ ॥૫૬॥ યદ્યેવં ગૃહિણા
 ન સ્યાત્કિમર્થં ક્લિશ્યતે તદા । ગૃહાન્ધકૂપે વિપમે પતિત્વા તેન

આશ્રમાતરનિષ્ઠાનું, દીનજનોનું અને અન્ય અનાથોનું જે પોષણ કરવું તે
 પ્રધાન ધર્મ છે, આ અર્થને કહે છે-જે નૈષ્ઠિકો છે, જે વાનપ્રસ્થ અને
 યતિયો છે, આ સર્વે આશ્રમિઓ ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ જને ભિક્ષાદાનથી પોષ-
 ણીય છે. તથા ખીજ જે આંધળા યાંગળા આદિક દીનજનો છે તથા જે
 સાધુઓ-ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ભગવદ્ભજનૈક પ્રવૃત્તિવાળા છે તથા જે ખીજ
 ભિક્ષુક જનો છે તે સર્વેનું પોષણ કરવું તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. તે એમનું
 પોષણ નહિ કરતાં કળત્ર પુત્રાદિકના પોષણપર જે થાય તે નરપશુજ છે
 ॥૫૩॥ હે દિવ્ય ! આ આશ્રમાંતરના પોષકપણાદ્વય વિશેષથી આ ગૃહ-
 સ્થાશ્રમ અન્ય આશ્રમોની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોર્મા મુનિઓએ પ્રશસ્ત કર્યો
 છે. અન્યથાતો આ ગૃહસ્થ નથી, કિંતુ રસના ઉપસ્થના તર્પણનીજ એકાંત
 વૃત્તિવાળો ક્રોધપણ પશુજ છે ॥૫૪॥ તો ગૃહસ્થધર્મને સમગ્રતા વિવેકી
 જને અતિથિ ચોતાને ઘેર આવતાં એકદમ આદરથી અભિમુખ હોઈને

દાનમુદિતં મુક્તાફલં શીતગોમાંહેયસ્ય ચ વિદ્રુમં મરકતં સૌમ્યસ્ય
 ગારુત્મતમ્ । દેવેજ્યસ્ય ચ પુષ્પરાગમસુરામાત્યસ્ય વજ્રં શનેર્નાલં
 નિર્મલમન્યયોસ્તુ ગદિતે ગોમેદવૈદુર્યકે ॥૫૦॥ ઘેનુઃ શહોઽરુણ-
 રુચિઘૃપઃ કાશ્ચનં પીતવસ્ત્રં શ્વેતશ્ચાશ્વઃ મુરભિરસિતા કૃષ્ણલોહં
 ચ લોહમ્ । સૂર્યાદીનાં મુનિમિઠદિતા દક્ષિણાસ્તુ ગ્રહાણાં જ્ઞાનૈર્દા-
 નૈર્હવનવલિમિસ્તે ગ્રહાઃ સ્યુઃ પ્રસન્નાઃ ॥૫૧॥ દેવગ્રાહ્યગવન્દનાહર-
 વન્ધઃ સમ્પાદનાત્પ્રત્યહં સાધૂનામપિ સેવનાત્પ્રતિદિનં સચ્છાસ્ત્રસં-
 શીલનાત્ । હોમાદધ્વરદર્શનાચ્છુચિમનોભાવાજ્ઞપાદાનતો નો
 કુર્વન્તિ કદાચિદેવ પુરુષસ્યૈતે ગ્રહાઃ પીઠનમ્ ॥૫૨॥ યતીનાં ચ

પ્રિય દાન માણિખ્યનું કહ્યું છે. ચંદ્રને પ્રિય મુક્તાફળદાન કહ્યું છે. મંગળને
 પ્રિય દાન વિદ્રુમમણિનું કહ્યું છે. બુધને મરકત મણિનું દાન પ્રિય છે.
 શુરશુરને ગારુત્મત મણિનું દાન પ્રિય છે. શુક્રને પ્રિય પુષ્પરાગદાન કહ્યું છે.
 શનિને તો પ્રિય નીલમણિદાન છે. રાહુ કેતુને અનુક્રમે ગોમેદ વૈદુર્ય મણિનું
 દાન પ્રિય છે. એરીતે નવ ગ્રહોને નવ રત્નદાનો શાંતિ માટે થાય છે ॥૫૦॥
 હવે તે તે ગ્રહોના શાંતિકર્મમાં દક્ષિણાપણે દેવાનાં દ્રવ્યોનો નિર્દેશ કરેછે-
 સૂર્યના શાંતિકર્મમાં ગાયત્રી દક્ષિણા દેવી, ચંદ્રને શંખ, મંગળને રત્નવર્ણનો
 ઘૃષભ, બુધને કાંચન, શુક્રને પીતવસ્ત્ર, શુક્રને શ્વેત અશ્વ, શનિને કાળી
 ગાય, રાહુને કાળુ લોહ, કેતુને સામાન્ય લોહ, આ પ્રકારે મુનિઓએ દક્ષિણા
 દેવાની કહી છે. તે તે ગ્રહોની પ્રીતિમાટે કરેલું જ્ઞાન દાન હોમ પૂજને
 કરીને તેતે ગ્રહો પ્રસન્ન થાયછે ॥૫૧॥ યદ્યપિ સૂર્યાદિ ગ્રહો દુઃસ્થાનમાં
 રહેતાં સર્વ ક્રોધ પ્રાણિવર્ગને ખીટા આપેછે, તેમાં આ વિશેષ છે-જેઓ
 સદા દેવશ્રાદ્ધજ્ઞોના વંદનપર હોય, શુશ્રવચનના પ્રતિપાળનપર હોય, પ્રતિ-
 દિન સાધુસંસેવન-સચ્છાસ્ત્રસંશીલનપર હોય, હોમદાનપરાયણ હોય, યજ્ઞ-
 દર્શનમાંજ એક તત્પર હોય, ઇષ્ટાં દ્રેપાદિ ચિત્તહોષોએ રહિત હોય અને
 ગાયત્રી આદિક મંત્રોના જપપરાયણ હોય તેઓને સ્થાનદોષ છતાંપણ
 આ ગ્રહો પુરૂષને ક્યારેય ખીટતાજ નથી ॥૫૨॥

એ રીતે પ્રાસંગિક કહીને પ્રકૃતને કહેતાં, શુદ્ધસ્થનો યતિ આદિક

વનસ્થાનાં વર્ણિનાં રઢૂદેહિનામ્ । સાધૂનાં યાચકાનાં ચ પોષણં
ગૃહિણાં હિતમ્ ॥૫૩॥ અનેનૈવ પુરાણેષુ હેતુના હિ ગૃહાશ્રમઃ । ઇત-
રાશ્રમતઃ શ્રેષ્ઠઃ કીર્તિતો મુનિમિદ્વિજ ! ॥૫૪॥ અતિથૌ સ્વગૃહં
પ્રાપ્તે સમુત્થાયાદરેણ તમ્ । નમસ્કૃત્યાસન દત્ત્વા પૂજયેચ્ચ યથો-
ચિતમ્ ॥૫૫॥ વામ્યૈઃ સુમધુરૈઃ પૃષ્ઠા સ્વાગતાદ્યથ ભોજયેત્ ।
તસ્મિન્તુષ્ટે વિજાનીયાતુષ્ટં ત્રૈલોક્યમિત્યસૌ ॥૫૬॥ યદ્યેવં ગૃહિણા
ન સ્યાત્કિમર્થં ક્લિદ્યતે તદા । ગૃહાન્ધકૃષે વિપન્ને પતિત્યા સ્તેન

આશ્રમાંતરનિષ્ઠાનું, દીનજનોનું અને અન્ય અનાથોનું જે પોષણ કરવું તે
પ્રધાન ધર્મ છે, આ અર્થને કહે છે-જે નૈષ્ઠિકો છે, જે વાનપ્રસ્થ અને
યતિયો છે, આ સર્વે આશ્રમિઓ ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ જને ભિક્ષાદાનથી પોષ-
ણીય છે. તથા ખીલ જે આંધળા પાંગળા આદિક દીનજનો છે તથા જે
સાધુઓ-ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ભગવદ્ભજનૈક પ્રવૃત્તિવાળા છે તથા જે ખીલ
ભિક્ષુક જનો છે તે સર્વેનું પોષણ કરવું તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે તે એમનું
પોષણ નહિ કરતાં કળત્ર પુત્રાદિકના પોષણપર જે થાય તે નરપશુજ ॥૫૩॥
હે દ્વિજ ! આ આશ્રમાંતરના પોષકપણાદ્વય વિશેષથી આ ગૃહ-
સ્થાશ્રમ અન્ય આશ્રમોની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોમાં મુનિઓએ પ્રશસ્ત કર્યો
છે. અન્યથાતો આ ગૃહસ્થ નથી, કિંતુ રસના ઉપસ્થના તર્પણનીજ એકાંત
વૃત્તિવાળો કોઈપણ પશુજ છે ॥૫૪॥ તો ગૃહસ્થધર્મને સમજતા વિવેકી
જને અતિથિ પોતાને ઘેર આવતા એકદમ આદરથી અભિમુખ ઉઠીને
તેને નમસ્કાર કરી તેને આસન આપીને તેની યથોચિત યથાવિધિ પૂજા
કરે ॥૫૫॥ સ્વાગતતો તેમનું પ્રથમ પૂજન છે, તેતો સુમધુરવાક્યોવડે
થાય, તો પ્રથમ મૃદુ મધુર વચનવડે સ્વાગત પુછીને પછી તેને યથાસંપન્ન
અન્નવડે જમાડે. તે અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રિલોકી સંતુષ્ટ થઈ એમ આ
ગૃહસ્થ જાણે (એક અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો સંતુષ્ટ થાય છે. તે
નહિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો અસંતુષ્ટ થાય છે) ॥૫૬॥ જે ગૃહસ્થ હોધને
પૂર્વોક્ત અતિથિસેવાદિ ન કરે, તો ગૃહમિપથી રહેલા વિપન્ન અંધકૃપમાં
આ પડેલોજ છે. કેમતો એમાં દુ ખૈકગૂળ આ કળત્રપુત્રભરણાદિદ્વય

દાનમુદિતં મુક્તાફલં શીતગોર્માહેયસ્ય ચ વિદ્વસં મરકતં સૌમ્યસ્ય
 ગારુત્મતમ્ । દેવેઞ્યસ્ય ચ પુષ્પરાગમસુરામાત્યસ્ય વજ્રં શનેર્નાલં
 નિર્મલમન્યયોસ્તુ ગદિતે ગોમેદવૈદ્યૃકે ॥૫૦॥ ઘેનુઃ શહોઽરુણ-
 રુચિવૃષઃ કાશ્ચનં પીતવસ્ત્રં શ્વેતશ્ચાશ્વઃ સુરભિરસિતા કૃષ્ણલોહં
 ચ લોહમ્ । સૂર્યાદ્રીનાં મુનિભિરુદિતા દક્ષિણાસ્તુ ગ્રહાણાં જ્ઞાનૈર્દા-
 નૈર્હયનવલિભિસ્તે ગ્રહાઃ સ્યુઃ પ્રસન્નાઃ ॥૫૧॥ દેવગ્રાહ્યગવન્દનાહુર-
 યચઃ સમ્પાદનાત્પ્રત્યહં સાધૂનામપિ સેવનાત્પ્રતિદિનં સચ્છાત્રસં-
 શીલનાત્ । દોમાદધ્વરદર્શનાચ્છુચિમનોભાવાઙ્ગપાદાનતો નો
 કુર્વન્તિ કદાચિદેવ પુરુષસ્યૈતે ગ્રહાઃ પીડનમ્ ॥૫૨॥ યતીનાં ચ

પ્રિય દાન ભાણિજ્યનું કહ્યું છે. ચંદ્રને પ્રિય મુક્તાફળદાન કહ્યું છે. મંગળને
 પ્રિય દાન વિદ્વસમણિનું કહ્યું છે. શુક્રને મરકત મણિનું દાન પ્રિય છે.
 સુરગુરુને ગારુત્મત મણિનું દાન પ્રિય છે. શુક્રને પ્રિય પુષ્પરાગદાન કહ્યું છે.
 શનિને તો પ્રિય નીલમણિદાન છે. રાહુ કેતુને અનુક્રમે ગોમેદ વૈદ્યૃક મણિનું
 દાન પ્રિય છે. ઐરીતે નવ ગ્રહોને નવ રત્નદાનો શાંતિ માટે થાય છે ॥૫૦॥
 હવે તે તે ગ્રહોના શાંતિકર્મમાં દક્ષિણાપણે દેવાનાં દ્રવ્યોનો નિર્દેશ કરેછે-
 સૂર્યના શાંતિકર્મમાં ગાયત્રી દક્ષિણા દેવી, ચંદ્રને શંખ, મંગળને રત્નવર્ણનો
 વૃષભ, શુક્રને કાંચન, ગુરુને પીતવસ્ત્ર, શુક્રને શ્વેત અશ્વ, શનિને કાળી
 ગાય, રાહુને કાળુ લોહ, કેતુને સામાન્ય લોહ, આ પ્રકારે મુનિઓએ દક્ષિણા
 દેવાની કહી છે. તે તે ગ્રહોની પ્રીતિમાટે કરેલું જ્ઞાન દાન હોમ પૂજાને
 કરીને તે તે ગ્રહો પ્રસન્ન થાયછે ॥૫૧॥ યદપિ સૂર્યાદિ ગ્રહો દુઃસ્થાનમાં
 રહેતાં સર્વ કોઈ પ્રાણિવર્ગને ખીડા આપેછે, તેમાં આ વિશેષ છે-જેઓ
 સદા દેવગ્રાહ્યોના વંદનપર હોય, ગુરુવચનના પ્રતિપાળનપર હોય, પ્રતિ-
 દિન સાધુસંસેવન-સમ્પ્રજ્ઞસંસંશીલનપર હોય, હોમદાનપરાયણ હોય, યજ્ઞ-
 દર્શનમાંજ એક તત્પર હોય, ઇર્ષ્યા દ્વેષાદિ ચિત્તદોષોએ રહિત હોય અને
 ગાયત્રી આદિક મંત્રોના જપપરાયણ હોય તેઓને સ્થાનદોષ છતાંપણ
 આ ગ્રહો પુરૂષને ધ્યાનપ્રેય પીડતાજ નથી ॥૫૨॥

એ રીતે પ્રાસંગિક કહીને પ્રકૃતને કહેતાં, ગૃહસ્થનો યતિ આદિક

ઘનસ્થાનાં ચર્ણિનાં રક્તદેહિનામ્ । સાધૂનાં યાચકાનાં ચ પોષણં
ગૃહિણાં હિતમ્ ॥૫૩॥ અનેનૈવ પુરાણેષુ હેતુના હિ ગૃહાશ્રમઃ । इत-
राश्रमतः श्रेष्ठः कीर्तितो मुनिमिर्द्विज ! ॥૫૪॥ અતિથૌ સ્વગૃહં
પ્રાપ્તે સમુત્થાયાદરેણ તમ્ । નમસ્કૃત્યાસનં દત્ત્વા પૂજયેચ યથો-
ચિતમ્ ॥૫૫॥ વાક્યૈઃ સુમધુરૈઃ પૃષ્ઠા સ્વાગતાદયથ ભોજયેત્ ।
તર્સિસ્તુષ્ટે વિજાનીયાતુષ્ટં ત્રૈલોક્યમિત્યસૌ ॥૫૬॥ યદ્યેવં ગૃહિણા
ન સ્યાત્કિમર્થં હિન્દ્યતે તદા । ગૃહાન્ધકૃપે વિપમે પતિત્યા તેન

આશ્રમાંતરનિષેધનું, દીનજનોનું અને અન્ય અનાથોનું જે પોષણ કરવું તે
પ્રધાન ધર્મ છે, આ અર્થને કહે છે-જે નૈષિકો છે, જે વાનપ્રસ્થ અને
યતિયો છે, આ સર્વે આશ્રમિઓ ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ જને ભિક્ષાદાનથી પોષ-
ણીય છે. તથા બીજા જે આંધળા પાંગળા આદિક દીનજનો છે તથા જે
સાધુઓ-ગૃહનો પરિત્યાગ કરી ભગવદ્ભજનૈક પ્રવૃત્તિવાળા છે તથા જે બીજા
ભિક્ષુક જનો છે તે સર્વેનું પોષણ કરવું તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. તે એમનું
પોષણ નહિ કરતાં કળત્ર પુત્રાદિકના પોષણપર જે થાય તે નરપશુજ છે
॥૫૩॥ હે દ્વિજ ! આ આશ્રમાંતરના પોષકપણાદિપણ વિશેષથી આ ગૃહ-
સ્થાશ્રમ અન્ય આશ્રમોની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોમાં મુનિઓએ પ્રશસ્ત કર્યો
છે. અન્યથાતો આ ગૃહસ્થ નથી, કિંતુ રસના ઉપસ્થના તર્પણનીજ એકાંત
વૃત્તિવાળો ક્રોધપણ પશુજ છે ॥૫૪॥ તો ગૃહસ્થધર્મને સમજતા વિવેકી
જને અતિથિ પોતાને ઘેર આવતાં એકદમ આદરથી અભિમુખ ઉઠીને
તેને નમસ્કાર કરી તેને આસન આપીને તેની યથોચિત યથાવિધિ પૂજા
કરે ॥૫૫॥ સ્વાગતતો તેમનું પ્રથમ પૂજન છે, તેતો સુમધુરવાક્યોવડે
થાય, તો પ્રથમ મૃદુ મધુર વચનવડે સ્વાગત પુછીને પછી તેને યથાસંપન્ન
અન્નવડે જમાડે. તે અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રિલોકી સંતુષ્ટ થઈ એમ આ
ગૃહસ્થ જાણે (એક અતિથિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો સંતુષ્ટ થાય છે. તે
નહિ સંતુષ્ટ થતાં ત્રણ લોકો અસંતુષ્ટ થાય છે) ॥૫૬॥ જો ગૃહસ્થ હોધને
પૂર્વોક્ત અતિથિસેવાદિ ન કરે, તો ગૃહમિપથી રહેલા વિપમ અંધકૃપમાં
આ પડેલોજ છે. કેમતો એમાં દુઃખૈકમૂળ આ કળત્રપુત્રભરણાદિપ

ભૂતલે ॥૫૭॥ પશુપક્ષિમૃગાદયોઽપિ જીવાં વહવઃ સન્ત્યુદરસ્મરા
હિ લોકે । યદિ તાદશવૃત્તિમાન્ ગૃહી સ્યાદ્વિજ ! તત્પદ્ધિગતસ્તદા
ન કિં સઃ ॥૫૮॥ इति श्रीसत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पथमप्रकरणे
धर्मोपदेशे गृहस्थधर्मेषु पूर्तकर्मादिविधिनिरूपणनामा द्वादशोऽध्यायः ॥૧૨॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ગ્રાહણસ્ય ગૃહસ્થસ્ય વિશેષં કથયામ્યથ ।
સદા શુચિશ્ચરેદ્વિપ્રઃ પદ્મનિરતઃ સદા ॥૧॥ શાન્તો દાન્તસ્તિતિ-
ક્ષુશ્ચ નિત્યં વેદાર્થચિન્તકઃ । સ્વધર્મં ન ત્યજેત્કાપિ દુઃસદ્ગં ન
ધર્મવર્જત ળધી ભાર વર્તે છે, તો એવા ગૃહાંધકૃપમાં પડીને શામાટે કલેશ
પામવો જોઇએ ॥૫૭॥ હે દ્વિજ ! દેહયોગનું કૃણ ભોગ ભોગવવો એ નથી,
જો એમ હોય તો લોકમાં પશુ પક્ષી મૃગાદિ દેહોપણુ વિવિધ વર્તે છે, તે
દેહોએ કરીને પણ ઉદરભરણુ મૈથુનાદિ ભોગો ભોગવાયજ છે. માટે આ
ત્રીસંગ્રહીને તેથી કશો વિશેષ નથી. પરંતુ પત્ની પુત્રાદિભરણુકલેશજ તે
પશ્ચાદિ કરતાં અધિક છે. તો આ ગૃહી જો ધર્મનો અનાદર કરી આમ્યભો-
ગૈકપરાયણુ થાય તો વિચિત્ર અવયવરચનાવાળો દોષપણુ પશુવિશેષજ
છે (જો ગૃહી ઉદરભરતારૂપ પશ્ચાદિવૃત્તિને ભજનારો થાય તો તે પશ્ચાદિ
પંક્તિને પામેલો કેમ ન કહેવાય ? કહેવાયજ) ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
ણ્યને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મेषુ પૂર્તકર્માદિવિધિ-
નિરૂપણનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૨॥

અધ્યાય ૧૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે શ્રદ્ધાન ! હવે ગૃહસ્થાશ્રમી બ્રાહ્મણુનો
વિશેષ કહું છું. બ્રાહ્મણુ શુચિ-બ્રાહ્મઆભ્યંતર શુદ્ધિએ સંપન્ન થઈ સદા-
આપત્તિમાં પણ પદ્મકર્મમાં નિષ્ઠાવાળો થાય. પદ્મ કર્મોત્તો સ્નાનસંધ્યાદિ
પ્રથમ કલાં છે. વળી વિપ્ર ઇન્દ્રિયોમાં ક્ષોભ કરનારા અર્થો સન્નિધિમાં
આવી પડે તોપણુ, દુર્જનોનું કલેર ભાષણુ કર્ણમાર્જને પામે તોપણુ અને
શીતવાતાદિ પડપ સ્પર્શ થાય તોપણુ સદા સાંત તિતિશ્રુ થાય. નિત્ય વેદાર્થ-

૧ આ અધ્યાયમાં ગૃહી વિપ્રનો વિરોધધર્મ સવિસ્તર કહ્યો છે.

સમાચરેત્ ॥૨॥ શુદ્ધામ્બરઘરો નીચકેશદમશ્રુસ્તપઃપ્રિયઃ । નાતિ-
સૂક્ષ્મપટો નિત્યમનાલસ્યોઽલ્પનિદ્રકઃ ॥૩॥ સ્નાનસંધ્યાપરો નિત્યં
બ્રહ્મયજ્ઞપરાયણઃ । સાવિત્રીજાપ્યનિરતઃ શ્રાદ્ધકૃન્મુચ્યતે ગૃહી ॥૪॥
વિભાગશીલઃ સતતં ક્ષમાયુક્તો દયાલયઃ । ગૃહસ્થસ્તુ સમાચારો

મનનપર થાય. આપત્તિમાં પણ સ્વધર્મને ત્યાગ કરે નહિ. દુ.સંગને કદાપિ
નજી કરે, કેમ તો દુ.સંગ અધર્મમાં અભિરૂચિ ઉપજાવેછે ॥૨-૨॥ શ્વેતાં-
બરને ધારે પણ રંજીત વસ્ત્રને ન ધારે. મસ્તકે દીર્ઘ દેશ ધરનારો અને
દીર્ઘ દાઢી મુછના દેશ રાખનારો ન થાય (કિંતુ મસ્તકકેશને અને દાઢી
મુછના કેશને કાતરનારો થાય) જેનાથી અંગોનું આચ્છાદન ન થાય તેવા
અતિ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રને ન ધારે. ધર્મમાં અને ધર્મથકી નહિ વિરૂદ્ધ, દેહયાત્રો-
પયોગિ કર્મમાં સદા આળસનો ત્યાગ કરે. અતિનિદ્રાળુ ન થાય, કેમતો
તે તમઃકાર્ય હોવાથી નિત્યકર્મથકી પુરૂષને બ્રહ્મ કરેછે, માટે અલ્પનિદ્ર-
ઉચિત નિદ્રાવાળો થાય. અને સતત તપ.પર રહે ॥૩॥ જે વિપ્ર નિત્ય
સ્નાનસંધ્યાપર, પંચમહાયજ્ઞપરાયણ, શ્રાદ્ધમાં આદર રાખનારો અને
ગાયત્રીજપમાં પ્રસન્ન થઈ રહે તે ગૃહી તે આ સ્વધર્મથી પાપથકી મુક્ત
થાય છે, એટલે બ્રહ્મજ્ઞાનને પામીને અમૃતપણાને પામેછે. સર્વ કર્મો-
થકી મુક્ત થાય છે એમ બીજાઓ કહે છે તે મુક્ત નથી, કેમ તો વિદ્યા-
શીજ સર્વ કર્મનો પ્રક્ષય માન્યો છે. જે મનુવચન-‘યદોદિતં સ્વકં કર્મ
નિત્યં કુર્યાદતન્નિદ્રતઃ । તદ્વિ કુર્વન્ યથાશક્તિ પ્રાપ્નોતિ પરમાં ગતિમ્ ॥’
આવું છે તેપણ વિદ્યાદ્વારા નિઃત્રેયસમાં પ્રયોજક થવાપર છે. માટેજ
‘યથાશક્તિ ચરેત્કર્મ નિન્દિતાનિ ત્રિવર્જયેત્ । વિપૂય મોહકઠિલં લબ્ધ્વા
યોગમનુક્તમમ્ । ગૃહસ્થો મુચ્યતે બન્ધાદ્વાય કાર્યા વિચારણા ॥’ આ વચનમાં
વિદ્યારૂપ યોગદ્વારપણું કહ્યું છે. વિદ્યામાં કર્મનું સાધનપણું શ્રુતિએ કહ્યું
છે-‘તમેવં વેદાનુવચનેન પ્રાક્ષણા વિપ્રિદિષન્તિ યજ્ઞેન દાનેન તપસાઽનાશ-
કેન’ ઇતિ ॥૪॥ પોતાને માટે અજને રાધે નહિ, કિંતુ નિત્ય દેવપિત્રિઅતિ-
થિઓને પકવ અન્ન યથાવિધિ વિભાગ કરી આપીને શેષ અજને જમે.
દ્રોહ કરનારાઓવિષેપણુ ક્ષમાયુક્ત થાય દીનજન ઉપર દયાળુ થાય.

ન ગૃહેણ ગૃહી ભવેત્ ॥૫॥ અદ્યુતં ચ દ્યુતં ચૈવ પ્રદ્યુત પ્રાશિત તથા ।
 ગ્રાહ્ય દ્યુતં પશ્યમં ચ નિત્ય યજ્ઞાનિમાશ્રયેત્ ॥૬॥ જપોઽદ્યુતો દ્યુતો
 હોમ પ્રદ્યુતો મૌતિકો ચલિઃ । પ્રાશિતં પિતૃસન્તુસિદ્ધિર્દ્યુતં ગ્રાહ્ય
 દ્વિજાર્ચનમ્ ॥૭॥ પશ્યયજ્ઞાનિમાકુર્વન્ગ્રાહ્યણો નાવસીદતિ । एते
 પામનનુષ્ઠાનાત્પશ્ચસૂના અવાપ્રુયાત્ ॥૮॥ આત્માર્થં ભોજન યસ્ય
 રત્યર્થં યસ્ય મૈથુનમ્ । વૃત્ત્યર્થં યસ્ય ચાઘીતં નિષ્ફલં તસ્ય જીવિ
 તમ્ ॥૯॥ ન શબ્દશાસ્ત્રામિરતસ્ય મોક્ષો ન ચૈવ રમ્યાવસથપ્રિ-
 યસ્ય । ન ભોજનાચ્છાદનતત્પરસ્ય ન લોકચિન્તનપ્રદ્યુતે રતસ્ય ॥૧૦॥
 પૃથગ્નિશીલસ્ય સદૈવ તસ્ય સર્વેન્દ્રિયપ્રીતિનિવર્તકસ્ય । સ્વાધ્યા-

આવા ગુણોએ કરીનેજ ગૃહસ્થ કહ્યો છે કેવળ ગૃહથી કે કેવળ ગૃહશબ્દ
 વાચ્ય ગૃહિણીથી ગૃહી ન કહેવાય ॥૫॥ અદ્યુતશબ્દથી કહેલો જપરૂપ
 બ્રહ્મચર્ય, દ્યુતશબ્દથી કહેલો હોમરૂપ દેવચર્ય, પ્રદ્યુતશબ્દથી કહેલો ભૂત
 બલિરૂપ ભૂતચર્ય, પ્રાશિતશબ્દથી કહેલો પિતૃતૃપિરૂપ પિતૃચર્ય, ગ્રાહ્ય-
 દ્યુત શબ્દ થી કહેલો અતિથિસત્કારરૂપ મનુષ્યચર્ય આ પાંચ મહા
 યજ્ઞોને પ્રતિદિન કરતો બ્રાહ્મણ પચસૂનાજન્યહોયથી એકને પામતો નથી
 આ પાંચ મહામંથોનુ અનુષ્ઠાન ન કરે તો પચસૂનાજન્ય હોયને પામે
 ખાંડણીયો આદિક પચસૂનાઓ તો પ્રથમ કહી છે ॥૬-૮॥ જે વિપ્રતો
 લોજનને કેવળ પોતાને માટેજ કરેછે, સ્ત્રીસમને કેવળ કામોપલોગ
 માટેજ કરે છે, વેદાદિ અધ્યયનને કેવળ જીવિકા માટેજ કરેછે તેનું
 જીવિત નિષ્ફળ-૨ । લોક પરલોકમા અર્થમાટે થતું નથી કિંતુ અનર્થ માટે
 પણ થાય ॥૯॥ જે સકળ વેદ વેદાંગને બાણેલો અને તેના અર્થવિચારરૂપ
 મીમાંસાશાસ્ત્રને બાણેલો હોય, પરંતુ જે તેના પરમ તાત્પર્યવિષયભૂત પર
 બ્રહ્મમા નિષ્ઠાએ રહિત હોયને કેવળ શબ્દબળમય વેદવાદોમાજ અભિરત
 હોય તેનો શાસ્ત્રાર્થવિજ્ઞાન હોવા છતાપણુ મોક્ષ નજ થાય તથા જે સ્ત્રીસ
 અહ કરીને રમણીય ભવનમા નિવાસ કરીને, ઉત્તમ લોજન આચ્છાદન
 તત્પર થાય અને મેળવેલી વિદ્યાથી લોકોના ચિત્તને રમન કરવાપર થઈ
 રહે તે ગૃહસ્થાભાસ આ લોક પરલોકમા કશા શ્રેયને નજ પામે, તો તેને

યયોગે ગતમાનસસ્ય મોક્ષો ધ્રુવં નિત્યમર્હિસકસ્ય ॥૧૧॥ તસ્યા-
ન્નિત્યં વ્રતસ્યઃ સ્યાદગ્નિસેવાપરાયણઃ । તત્પરશ્ચ તપસ્યાયાં બ્રાહ્મણો
વિજિતેન્દ્રિયઃ ॥૧૨॥ ન ધર્મસ્યાપદેશેન પાપં કૃત્વા વ્રતં ચરેત્ ।
પ્રેત્યેહ ચેદ્દશો વિપ્રો ગર્હ્યતે બ્રહ્મવાદિભિઃ ॥૧૩॥ પાપણ્ડનો વિક-
ર્મસ્યાન્વામાચારાન્સુરદ્રુહઃ । વેદનિન્દારતાન્મર્ત્યાન્દૂરતઃ પરિવર્જ-
યેત્ ॥૧૪॥ અનૃતાત્પારદાર્યાચ તથાઽમહ્યસ્ય મક્ષણાત્ । ધ્વાતધ-
ર્મપરિત્યાગાત્કુલં વિપ્રસ્ય નશ્યતિ ॥૧૫॥ કુવિવાહૈઃ ક્રિયાલોપૈવ-

નિઃશ્રેયસનો પ્રસંગજ ક્યાં છે ? ॥૧૦॥ જેતો શુદ્ધસ્થ સમસ્ત ધન્દ્રિયોને
પ્રિય વિષયોથકી પાછાં વાળીને સદૈવ એકાંતશીલ-ધર્મ જ્ઞાન ભક્તિની
અભિવૃદ્ધિમાં અનુગ્રુણુ એકાંત દેશમાં વાસ કરવાના સ્વભાવવાળો થાય,
પ્રાણિમાત્રના પીડનથકી પ્રતિનિવૃત્ત થઇ સર્વ ભૂતોના હિતતત્પર થાય,
સ્વાધ્યાય-અધીત વેદાર્થના ચિંતનમાં અને યોગ-તેના પરમ તાત્પર્ય-
વિષયીભૂત પરમાત્માના ભક્તિયોગમાં પ્રસક્ત મનવાળો થાય તેનો નિશ્ચે
મોક્ષ સિદ્ધ થાય છે ॥૧૧॥ માટે ગ્રાહણુ શુદ્ધસ્થ પ્રતિદિન અગ્નિહોત્ર-
પરાયણુ, કૃચ્છ્ર્યાંદ્રાણુહિમતનિષ્ઠ, વિશુતેન્દ્રિય થઇને આત્માર્થતનરૂપ
તપસ્યામાં તત્પર થાય ॥૧૨॥ ધર્મને મિષ કરીને અન્યાયથી ધનાર્જનના-
દિરૂપ પાપને કરે નહિ, કેમતો તેવા દ્રવ્યવડે સાધ્ય જતાદિ આ લોક
પરલોકમાં શ્રેયમાટે ન થાય, આ લોક પરલોકમાં તેવો વિપ્ર તત્વવેદી-
ઓએ નિષ્ઠ થાય છે. અથવા પરસ્ત્રીસંગ ચૌર્યાદિ પાપ બહુીને પ્રચ્છજ
કરીને પછી તેના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ જ્ઞાતને ધર્માચરણુમિષથી આચરે નહિ.
પરિષદમાં નહિ નિવેદન કરેલું પાપ તેની અનુજ્ઞા મેળવ્યા વિના મિષથી
કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તથી પ્રશાંત થાય નહિ. કિંતુ આ વિપ્ર ગર્હ થાય, એવો
આ શ્લોકનો આશય સમજવો ॥૧૩॥ અસજ્જનોનો સંગતો સુદૂરથી પર-
હરવો. તેઓ તો પાખંડી હુકર્મનિષ્ઠ વામમાર્ગનિષ્ઠ દેવદ્રોહી વેદાનંદક
વિગેરે બહુવા ॥૧૪॥ શ્રૌતધર્મના પરિત્યાગથી કેવળ પોતે વિપ્ર પ્રણાશ
પામે છે એટલુંજ નહિ કિંતુ હુજળ નાશ થાય છે. તથા અસત્યભાષણુ,
પરાંગનાસંગ, અમદ્યભક્ષણુ, ઈત્યાદિરૂપ નિષિદ્ધના આચરણુથી હુજળો નાશ

દાનધ્યયનેન ચ । કુલાન્યકુલતાં યાન્તિ બ્રાહ્મણાતિક્રમેણ ચ ॥૧૬॥
 પરનિન્દાં ન કુર્યંત નાત્મશ્લાઘાપરો ભવેત્ । અપાપં પાપિનં નૈવ
 પ્રાણાન્તેઽપિ પ્રકીર્તયેત્ ॥૧૭॥ જ્ઞાત્વા પુણ્યં મૃદા કુર્યાદ્ભુત્વા વર્હિ
 તુ મસ્મના । દેવાનમ્પર્યર્ચ્ય ગન્ધેન જલેનૈવ જલે સ્થિતઃ ॥૧૮॥ સ્નાનં
 સન્ધ્યા તર્પણાદિ જપહોમસુરાર્ચનમ્ । ભોજનાત્પ્રાક્ પ્રકર્તવ્યં
 સાયંસન્ધ્યાહુતીર્ચિના ॥૧૯॥ બ્રાહ્મણસ્ય હિ દેહોઽયં ક્ષુદ્રકામાય
 થાયછે ॥૧૫॥ સત્કુળોપલુ વિહિત ક્રિયાઓના લોપથી, વેદોના અનધ્ય-
 યનથી, દુષ્કુળથી કન્યાના પરિગ્રહણથી અને બ્રાહ્મણોનો અપરાધ કરવાથી
 અસત્કુળતાને પામી જાય છે ॥૧૬॥ આત્મશ્લાઘા અને પરનિંદાને ન કરે.
 (તે બંને તુલ્ય દોષ છે) પ્રાણાંતપ્રાપ્તિમાં પણ પાપરહિત મનુષ્યને ‘આ
 પાપાચાર છે’ એમ નજ કહે ॥૧૭॥ સદાચારમાં આ વિશેષ સમજવો-
 સ્નાનાનંતર પુરૂ મૃત્તિકાથી જ કરે. અગ્નિમાં હોમ કર્યાથી જીવ અનંતર તેની
 ભસ્મથી પુરૂ કરે. દેવાર્ચનાનંતર અર્ચાવશિષ્ટ ચંદનથી પુરૂ કરે. જળમાં
 રહીને (અર્ધ્યદાનાદિ સમયે) જળથી જ પુરૂ કરે (એ રીતે કાળવિશેષમાં
 પુરૂદ્રવ્યવિશેષનો નિયમ જાણવો) ॥૧૮॥ જ્ઞાન સંધ્યા તર્પણ જપ હોમ
 દેવાર્ચનાદિ કર્મ ભોજન કર્યા પહેલાં જ કરે. સાયંસંધ્યા સાયંઆહુતિથી જીવ
 અન્યત્ર આ નિયમ જાણવો. મધ્યાહ્ને પ્રાત્ન ભોજનથી તેનો પ્રતિરોધ નથી.
 તે બંનેનો માધ્યાહ્નિક ભોજનાનંતર તેના સમયે જ કરવું. (સાયંસંધ્યાદિ-
 કમાં ભોજન જેમ વિરોધિ નથી તેમ પ્રાતઃસંધ્યાદિકમાં પણ વિરોધિ નથી
 એમ કોઈ મંદને શંકા થાય તેનું પણ નિવારણ આથી થઈ જાય છે) ॥૧૯॥
 કેટલાક વિપ્રો શાસ્ત્ર જાણે તથાપિ માનુષ દેહને ત્રિવર્ગના સાધન માટે
 પ્રધાન ઉપકરણ માનીને તે આ દેહથી ત્રિવર્ગમાટે યત્ન કરે છે. તે શાસ્ત્ર-
 તાત્પર્ય નથી. વસ્તુતઃ તે આ બ્રાહ્મણ દેહ ક્ષુદ્ર સ્વર્ગાદિ ક્રમમાટે તત્ત્વ-
 વિદ્યોએ ધરણ્યો નથી. સર્વ ક્ષોભ બ્રહ્મણ્યવનમુધીનો કામ ક્ષુદ્ર છે, કેમતો
 આ નશ્વર અને દુઃખમિશ્ર છે. તેવી સ્મૃતિ છે-‘યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં
 પ્રવદન્ત્યવિપશ્ચિતઃ । વેદવાદરતાઃ પાર્યં નાન્યદસીતિ વાદિનઃ ॥ કાસાચ્ચારઃ
 સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદામ્ । ક્રિયાવિશેષબહુલાં ભોગૈશ્ચયંગતિં પ્રપ્તિ ॥

નેપ્યતે । કૃચ્છ્રાય તપસે વેદ પ્રેસ્યાનન્તસુપાય ચ ॥૨૦॥ ય્યાર્કર્ષણ
શત્રુનિવર્હણં ચ કૃપિર્વણિજ્યા પશુપાલન ચ । શુશ્રૂષણ ચાપિ
તથાઽર્થહેતોરકાર્યમેતત્પરમં દ્વિજસ્ય ॥૨૧॥ ન રાજ પ્રતિગૃહીયા
દ્વર્તમાનાદસત્પથે । સ્વધર્મેનિષ્ઠાત્તસાત્તુ પ્રતિગૃહ્ણન્ દોષમાક્ર ॥૨૨॥
મોજ્યશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિ સ્યાદ્ધુવાનુસ્મૃતિસ્તતઃ । તતશ્ચ સર્વપ્ર
ત્યીના વિપ્રમોક્ષો હિ જાયતે ॥૨૩॥ નાઘાચ્છુદ્રસ્ય વિપ્રોઽન્ન નદ-
નર્તકયોરત । ગણાન્નં ગણિકાષ્ઠં ચ હીનજાતેશ્ચ સર્વતઃ ॥૨૪॥

મોગૈશ્વર્યપ્રસક્તાના તયાપહતચેતસામ્ । જ્યવસાયાદિકા શુદ્ધિ સમાધૌ ન
ત્રિવીયતે ॥' ઇતિ કિંતુ આ બ્રાહ્મણદેહ આ લોકમા વિધાનિષ્પત્તિમા અત
રગભૂત કૃચ્છ્ર અને તપમાટે ઇચ્છ્યો છે તો કૃચ્છ્ર તપ પ્રમુખ કર્મોચ્ચરણથી
જેના મનના મળો મટી ગયા હોય એવાને વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થવાથી પર
લોકમા નિ શ્રેયસ સિદ્ધ થાય માટે આ દેહ પરલોકમા અર્ન્ત મુખ માટેજ
પ્રકટ્યો છે, આવા ઉત્તમ દેહને સ્વર્ગાદિ ક્ષુદ્રક ભોગના સાધનપણે જેઓ
માને છે તે કેવળ પશુઓજ છે ॥૨૦॥ ધનુષાદિ આયુધો ખારવા, તેનાથી
શત્રુઓ મારવા, આ તો જ્ઞાનધર્મ છે કૃષી કરવી, આપાર કરવો, પશુઓ
પાળવા, આ તો વૈશ્યનો ધર્મ છે શુશ્રૂષા કરવી તે શૂદ્રનો ધર્મ છે તે આ
બધુ કર્મો વિપ્રને પ્રતિબિદ્ધ છે અર્થહેતુ માટે પણ આ કર્મને કદાપિ બ્રાહ્મણ
નજ કરે ॥૨૧॥ વૃત્તિપીડિત પણ વિપ્ર અસન્માર્ગમા વર્તતા રાત્રથકી કે
તેવા બીલ્લથકી દાનાદિ પ્રતિબદ્ધને ન કરે સ્વધર્મેનિષ્ઠ તેનાથકી તો પ્રતિબદ્ધ
કરનારો દોષભાગી ન થાય ॥૨૨॥ અત્તશુદ્ધિ મુમુક્ષુને અત્યત અપેક્ષિત છે,
અસન્નનથકી પ્રતિબદ્ધેલુ અન્ન કુદ છે, સતથકી પરિબદ્ધેલુ તો તે શુદ્ધ
છે, આહારની શુદ્ધિ થવાથી સત્ત્વ-અત કરણની શુદ્ધિ થાય છે, સત્ત્વની
શુદ્ધિ થવાથી પ્રુવા સ્મૃતિ-ધ્યાનસિદ્ધિ થાય છે, તે થવાથી વાસનારૂપ
સમય અધિઓનો વિપ્રમોક્ષ થાય છે (અધીઓ છુટી જાય છે) ॥૨૩॥
માટે વિપ્રજાતિ શૂદ્ર નટ નર્તક આદિકુ અન્ન તથા ગણાન્ન-ફૂટ નક્ષત્રને
સૂચવનારાનુ અન્ન અથવા ગધર્વનુ અન્ન તથા ગણિકાન્ન-વૈશ્યાનુ અન્ન
તથા સર્વ નીચ જાતિનુ અન્ન નજ જમે (આનો વિશેષ મનુસ્મૃતિ થકી

અતિથીનાં ચ સર્વેણાં પ્રેષ્યાણાં સ્વજનસ્ય ચ । સામાન્યં ભોજનં
 નિત્યં ગૃહસ્થસ્ય પ્રદાસ્યતે ॥૨૫॥ આર્થિકઃ કુલમિત્રં ચ સ્વગોપા-
 લશ્ચ નાપિતઃ । एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥૨૬॥
 भूमौ यलीनुपाहृत्य कृत्वा चापोशनं ततः । प्राणान्निहोत्रपूर्वं तु
 वाग्यतो भोजनं चरेत् ॥૨७॥ स्नास्यतो वरुणः शक्तिं जुहोतीऽग्नि-
 हरेर्च्छिद्यम् । भुज्जानस्यान्तकश्चायुस्तस्मान्मौनं त्रिषु स्मृतम् ॥૨८॥

ભાણુવો) ॥૨૪॥ ગૃહસ્થ પાકભેદ અને પક્ષિભેદને ન કરે. ધનમદાધ બહુ
 હોદ્દો પોતાના વપુની પુષ્ટિ કરવાની ઇચ્છાવાળા અને હિન્દ્રિયતર્પણતત્પર
 હોઇને પોતામાટે ઉત્તમ ભોજન, તેથી કિંચિત્ કનિષ્ઠ ભોજન સ્વજનો
 માટે, તેથીપણ કનિષ્ઠ ભોજન અતિથિઓ અર્થે, તેથીપણ કનિષ્ઠ અધમ
 ભોજન બુલ્યવર્ગ માટે કરાવેછે તેમ કરવાથી મહત્ પાપ થાય છે, માટે
 પ્રેમ્યો, (દાસ નોકર વિગેરે) અતિથિઓ, પુત્રાદિ સ્વજનો અને પોતે
 (ઘરધણી) આ સર્વેને માટે સરખીજ ૨સોઈ કરાવે, ‘ગૃહસ્થ. પાકભેદેન
 ...૨૦૨૧ નરકં પ્રજેત’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૨૫॥ શૂદ્રનું અન્ન અપ્રાપ્ત કરવું,
 તેમા આ અપવાદ છે-આર્થિક, (ખેતીમાં અરધો લાગીયો અથવા પોતાના
 ખેતરમાં ખેતી કરતો હોય તે) કુળપરપરાગત મિત્ર, પોતાનો ગોવાળીયો,
 નાપિત-વાળદ, આ ચારનું (શૂદ્રભતીય પણ એમનું) અન્ન (અપકવ)
 વિગ્રે ચઢણ કરવું. અને જે શૂદ્ર સ્વાત્માને ‘તમારો હું દાસ છું’ એમ
 નિવેદન કરે તેનું અન્ન ચઢણ કરવું ॥૨૬॥ ભોજ્યાન્નપ્રસંગથી ભોજનમાં
 નિયમ કહે છે-પ્રથમ પૃથ્વી ઉપર ‘ભૂપતયે નમઃ’ ઇત્યાદિ મંત્રથી ત્રણ
 ભૂતબલ્લી ઝુકીને, પછી ‘અમૃતોપસ્તાળમસિ’ આ મંત્રથી અપોશન કરીને,
 પછી ‘પ્રાણાય સ્વાહા’ ઇત્યાદિ મંત્રથી પ્રાણુમિહોત્ર (પ્રાણ અગ્નિમાં ભોજ્ય
 અન્નનો પ્રથમ પ્રક્ષેપ તે પ્રાણુમિહોત્ર કહ્યું છે) કરીને, પછી વાગ્યત-મૌની
 થઇને જમે અન્યથા ન જમે એવો નિયમ ભાણુવો ॥૨૭॥ મૌન વિના
 જમનારાની આયુષને અતક-મૃત્યુ હરેછે. તથા મૌન ધાર્યા વિના હોમ
 કરનારાની ધનાદિસંપત્તિને અગ્નિ હરે છે, તથા મૌન રાખ્યા વિના સ્નાન
 કરનારાની શારીરશક્તિને વરૂણ દેવ હરે છે, માટે આ ત્રણ સ્નાન હોમ

અન્નં મધ્યે પ્રતિષ્ઠાપ્યં દક્ષિણે ઘૃતપાયસમ્ । શાકાદિ પુગ્તઃ સ્થાપ્યં
ભક્ષ્યં ભોજ્યં ચ વામતઃ ॥૨૯॥ એકપદ્મયુપવિષ્ટેષુ યદ્યેકોઽપ્યધ-
વાન્મથેત્ । સર્વેષાં તદયં તુલ્યં પક્ષ્મિમેદો ન ચેત્કૃતઃ ॥૩૦॥ અગ્નિના
મસના ચૈવ સ્તમ્મેન સલિલેન ચ । દ્વારેણ ચાપિ માર્ગેણ પક્ષિઃ
પક્ષ્મિર્ચિમિચતે ॥૩૧॥ પિતૃદેવમનુષ્યેભ્યો દત્ત્વાઽશ્રાત્યમૃતં ગૃહી ।
સ્વાર્થં પચન્નયં મુક્તે કેવલં સ્વોદરમ્ભરઃ ॥૩૨॥ ઇતસ્તતશ્ચ યજ્ઞાર્થં
નૈવ યાચેત ઘાઢવઃ । યાચિતં ચૈત્સર્વમેવ દેયં તદ્વક્તૃર્કર્મણિ ॥૩૩॥
પ્રતિગ્રહે સૂનિચત્રિધ્વજિવેશ્યાનરાધિપાઃ । દુષ્ટા દશગુણં પૂર્વા-

લોજનને મૌનથીજ કરે. આમાં ભગવન્નાભોચ્ચારણુતો સ્નાનાદિકના સાદ-
ગુપ્તાર્થે કરવુંજ ॥૨૮॥ તે લોજનપાત્રના મધ્યભાગમાં ઓદન-લાત મુકવો.
તેના દક્ષિણભાગમાં ઘૃતમિશ્ર પાયસ-દુધપાક આરોપવો. શાકાદિકતો તેના
અમ્ય પ્રદેશમાં સ્થાપવું. ભક્ષ્ય-ભક્ષુકાદિ તથા લોજ્ય-બીરંજ વિગેરે પાત્રના
વામભાગમાં મુકવું. (આ બીરસવાનો કૃમ છે) ॥૨૯॥ હવે પક્ષિમાં વિશેષ
કહે છે-એક પક્ષિમાં બે એકપણ પાપી બેસે તો બીજા તે પક્ષિમાં બેઠેલા
સર્વે તે પાપિના પાપથી લેપાય છે, માટે અવશ્ય પક્ષિભેદ (ગૃહી પક્ષિ)
કરવો. તેમાં પક્ષિભેદનો પ્રકાર-સગરી આદિકમાં ભરીને મુકેલા અગ્નિથી,
હસ્તથી, સ્તંભથી, પાણીની રેખા કરવાથી, દ્વારથી, માર્ગથી, આ છ પ્રકાર-
રોએ કરીને યથાસંભવ પક્ષિભેદ થાય ॥૩૦-૩૨॥ બે ગૃહી કેવળ પોતાના
હૃદયભરણુપરાયણ હોઈને સ્વાર્થે અલ સંધીને જમેછે તે પાપનેજ જમેછે.
જેતો પિતૃ દેવ મનુષ્યોને યથાવિધિ આપીને જમેછે તે અમૃતનેજ જમેછે.
પ્રથમનાને આ લોક પરલોકમાં અનર્થ છે અને પછીનાને આ લોક પરલોકમાં
અર્થલાભ છે. તે ગીતામાં કહ્યું છે-‘યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સન્તો મુચ્યન્તે સર્વકિ
લ્લિપૈઃ । મુક્તે તે સ્વઘ પાપા યે પચન્ત્યાત્મકારણાત્ ॥’ ધૃતિ ॥ ૨૥ ગૃહસ્થ
વિપ્રને યજ્ઞ દાન આદિક ધર્મો કરવાના કલા છે, તેમાં બે ધનસંપન્ન હોય
તો ધનવ્યયસાધ્ય યજ્ઞને કરે. પરંતુ અહીં તહીંથી ધન આહરી લાવીને
યજ્ઞને ન કરે. બે શ્રદ્ધાતિશયથી સજ્જનોથક્રીજ માગી લાવીને યાગને
આચરે તો માગી આણેલું બધુંય દ્રવ્ય યજ્ઞકર્મમાં વાપરી નાખે. તેમાંથી શેષ

ત્પૂર્વાદેતે યથાક્રમમ્ ॥૩૪॥ અજિનં મૃતશય્યાં ચ મેર્ષી ચોભયતો-
મુખીમ્ । કુરુક્ષેત્રે ચ ગૃહાનો ન ભૂયઃ પુરુષો ભવેત્ ॥૩૫॥ લોહં
તિલાશ્ચ મહિર્ષી તૈલં લવણમેવ ચ । તિલધેનુર્મણિશ્ચેતિ ઘોરાઃ
સપ્ત પ્રતિગ્રહાઃ ॥૩૬॥ પ્રવાહમર્વાધિં કૃત્વા નદ્યા હસ્તચતુષ્ટયમ્ । ન
તદ્વ પ્રતિગૃહ્ણીયાત્પ્રાણૈઃ કણ્ઠગતૈરપિ ॥૩૭॥ કૃષ્ણાજિનપ્રતિગ્રાહી
હયાનાં ક્રયવિક્રયી । નવશ્રાદ્ધસ્ય મોક્ષા ચ ન ભૂયઃ પુરુષો ભવેત્
॥૩૮॥ અહર્નિશં શ્રુતેર્જાપ્યાચ્છૌચાચારનિવેવણાત્ । અદ્રોહવૃત્ત્યા

લેશપણુ સ્વાર્થે રાખે નહિ ॥૩૩॥ વિપ્ર વૃત્ત્યર્થે કે ધર્માર્થે આ પાંચ જણુ-
થકી પ્રતિગ્રહ નજ કરે. તે આ પાંચ- સૂત્રી-પ્રાણિઓની હિસા કરનારો,
ચક્રી-ઘાંણી ઘાલીને તેલ વેચનારો, ધ્વજ-સુરાને વેચનારો, વેશ્યા અને
અધાર્મિક રાજા. આ પાંચ જણુઓ અનુક્રમે પૂર્વ પૂર્વથકી ઉત્તર ઉત્તર
દશ દશ ઘણુ દુષ્ટ છે. એટલે સૂત્રીની અપેક્ષાએ ચક્રી, તેની અપેક્ષાએ
ધ્વજ, તેની અપેક્ષાએ વેશ્યા અને તેની અપેક્ષાએ અધર્મી રાજા દુષ્ટ છે
॥૩૪॥ હવે અપ્રતિગ્રાહ દ્રવ્યભેદોને નિરૂપેછે-મૃગચર્મ, મૃતશય્યા, (મરે-
લાને ઉદ્દેશીને આપેલી શય્યા) બકરી, ઉલયતોમુખી ગાય, (જ્યાંમુખી
વત્સના બે પગ અને મુખ યોનિમાં દેખાય ત્યાંમુખીની ગાય ઉલયતોમુખી
કહી છે) આટલાં પદાર્થોને કુરુક્ષેત્રમાં પ્રતિગ્રહ કરનારા નરનો અન્ય જન્મમાં
પશુપક્ષ્યાદિ યોનિમાં પ્રવેશ થાય. માનુષ જન્મની પ્રાપ્તિ ન થાય ॥૩૫॥
લોહ તિલ (કાળા ઘોળા, કેટલાકો કાળા કહે છે) મહિર્ષી (લેસ) તેલ
લવણ તથા તિલધેનું અને મણિ, આ સાતનો પ્રતિગ્રહ અતિઘોર-પ્રબળ-
પાપસંપાદક છે. (તિલધેનુનું લક્ષણુ પ્રથમ કહી ગયા છે) ॥૩૬॥ નદીના
પ્રવાહને અવધિ કરીને ચાર હાથ પરિમિત પ્રદેશની અંદર પ્રાણુપ્રયાણુનો
પ્રસંગ આવે તોપણુ પ્રતિગ્રહ નજ કરે ॥૩૭॥ જે વિપ્ર કૃષ્ણમૃગચર્મનો
પ્રતિગ્રહ કરે છે, જે અશ્વોનો ક્રયવિક્રય કરે છે, જે નવશ્રાદ્ધ-ત્રેતશ્રાદ્ધનું
અજ જમે છે તે પુનર્જન્મમાં માનુષ નજ થાય, કિંતુ પશુપક્ષ્યાદિ યોનિનેજ
પામે છે ॥૩૮॥ અહર્નિશ સદાચારમાં વર્તતો, વેદભ્યાસપર, અદ્રોહવૃત્તિથી
જીવતો અને શાસ્ત્રનિષ્ઠ બન્ધમોક્ષાલિસ મતિએ સંપન્ન એવો વિપ્ર પોતાના

બુદ્ધ્યા ચ પૂર્વજન્મ સરોદ્વિજઃ ॥૩૯॥ યથા દારુમયો હસ્તી યથા
કૃત્તિમયો મૃગઃ । તથા વિપ્રોઽનધીયાનસ્વયોઽમી નામધારિણઃ
॥૪૦॥ ન વિદ્યા ન તપો यस્ય સમાદત્તે પ્રતિગ્રહમ્ । અધોગતિમ-
વાપ્રોતિ દાત્રા સહ સ તુ દ્વિજઃ ॥૪૧॥ અપૂર્ણં ચ હિરણ્યં ચ ગામશ્વં
પૃથિવીં તિલાન્ । અવિદ્વાન્પ્રતિગૃહ્ણાનો મસીભવતિ કાષ્ઠવત્ ॥૪૨॥
શક્તઃ પ્રતિગ્રહીતુ યો વેદવૃત્તો જિતેન્દ્રિયઃ । દીયમાનં ન ગૃહ્ણતિ
સ્વર્ગસ્તસ્ય ન દુર્લભઃ ॥૪૩॥ શૂદ્રાન્ન ગ્રાહ્યો હ્યગ્રન્માસં માસાર્ધ-
મેવ વા । તદ્યોનાવમિજાયેત સત્યમેતદ્વિદુર્વુધાઃ ॥૪૪॥ કણાના-
મથવા ભિક્ષાં ગ્રાહ્યો વૃત્તિર્ફણિત । સચ્છદ્રાણાં ગૃહે કુર્યાન્ન સ

આવા સત્કર્મમા રૂચ્યતિશયથી પૂર્વજન્મના સુકૃતના આધિક્યને અનુસ્મરે
(પૂર્વસુકૃતથીજ મારે આવી સત્કર્મમા પ્રવૃત્તિ અનુવર્તે છે એમ અનુમાન
કરે) ॥૩૯॥ સાગ વેદાધ્યયને વર્ણત, કેવળ જન્મથી જે વિપ્ર છે તે કારીગરે
કાષ્ટવડે બનાવેલો હાથીજ જેમ અને ચર્મથી બનાવેલો મૃગજ જેમ એમ
'વિપ્ર' એવા કેવળ નામમાત્રને ધારે છે, અર્થશૂન્ય કેવળ નામમાત્ર વિપ્ર
છે ॥૪૦॥ વિદ્યા વિના અને તપ વિના કેવળ જાતિથી 'હું વિપ્ર છું' એમ
અભિમાનીને જે પ્રતિગ્રહ કરે છે તે અધોગતિને પામે છે દાતાપણુ અપા-
ત્રમા દાન દેવાથી અધોગતિને પામે છે ॥૪૧॥ વિદ્યાતપે યુક્ત એવો વિપ્ર
પ્રતિગ્રહકૃત અટપ કે અધિક પાપને વિદ્યાતપથી નાશ કરવા સમર્થ થાય છે
જે વિપ્રતો તેણે રહિત હોધને અપૂર્ણ (માવપૂર્ણ) મુવર્ણુ અશ્વ ગાય ભૂમિ
તિલ આદિકનો પ્રતિગ્રહ કરે છે તો તે પાપથી અભિમા પડેલા કાષ્ટની પેઠે
તત્કાલ બસ્મસાત્ થઇ જાય છે ॥૪૨॥ જેતો વિદ્યા વૃત્ત તપાદિગુણસંપન્ન
અતેન્દ્રિય હોવાથી પ્રતિગ્રહકૃત પાપને પ્રણાશ કરવા સમર્થ છે છતાપણુ
સુવર્ણાદિદાનને ગ્રહણ કરતો નથી તેને સ્વર્ગ દુર્લભ નથી કિંતુ સુલભજ છે
॥૪૩॥ જે ગ્રાહ્યણુ એક માસપર્યંત કે એકપક્ષપર્યંત શૂદ્રાત્રને જમે છે તે
મરીને શૂદ્રયોનિમાજ જન્મે છે એમા સશય નથી ॥૪૪॥ તેમા આ વિશેષ
જાણવો-વૃત્તિદુર્બળ વિપ્રતો સચ્છદ્રના ગૃહધર્મી શિક્ષાથી મળેલ અન્નકણો-
વડે જીવતો થકો તત્કાલ પાપથી લેપાતો નથી આ વિપ્ર પોતે વૃત્તિ

પાપેન લિપ્યતે ॥૪૫॥ વિશુદ્ધાન્વયસજ્જાતો નિવૃત્તો મદ્યમાંસતઃ ।
 દ્વિજમત્કો વણિગ્વૃત્તિઃ સન્નદ્રઃ સ પ્રકીર્ત્યતે ॥૪૬॥ રજનીમધ્ય-
 યામૌ દ્વૌ દુત્તશેષં ચ ચદ્વયિઃ । તથ સ્વપંસ્તદશંશ્ચ દ્રાહ્મણો નાય-
 સીદતિ ॥૪૭॥ અપેયં ન પિવેત્કાપિ નામધ્યમપિ ભક્ષયેત્ । ન
 ગન્ધમપિ ગૃહ્ણીયાદ્રાહ્મણો મદ્યમાંસયોઃ ॥૪૮॥ ભવેદ્દાનતઃ કાપિ
 ગન્ધસ્યાગ્રહણં યદિ । નર્હિ સ્નાત્વા સ્પરેદ્દિપ્તું સાયંસન્ધ્યાં યદિશ્ચ-
 રેત્ ॥૪૯॥ જાયાયા આત્મનશ્ચાપિ પુત્રસ્ય દુહિતુસ્તથા । યથોન્નિતં
 યથાકાલ સંસ્કારાન્વિધિનાચરેત્ ॥૫૦॥ કન્યાયા વિક્રયો નૈવ

કર્શિત છે, અનકણો અસન્નદ્રના નથી, વળી તે એકના ગૃહથડી મળેલા
 નથી, કિંતુ ભિક્ષાથી બહુ ગૃહથડી મળેલા છે, માટે એને દોષપ્રસંગ નથી
 ॥૪૫॥ સન્નદ્ર કેને જાણવો ? તે કહે છે-જે માતાથડી અને પિતાથડી
 વિશુદ્ધ હુળમાં જન્મ્યો હોય, ભતિથી થૂંદ હોઈને મદ્યમાંસ થડી નિવૃત્તિ
 પામેલો હોય, દ્વિભતિમાં ભક્તિસંપન્ન હોય અને વાણિજ્ય વૃત્તિથી જીવિકા
 કરતો હોય તે સન્નદ્ર કહ્યો છે ॥૪૬॥ જે વિપ્ર પ્રતિદિન દુનશેષ હવિષનેજ
 જમે છે પણ ખીજને નહિ અને રાત્રિના મધ્યમ જે પહોરમાંજ નિદ્રાને કરે છે
 પણ પ્રથમ અંતિમ પ્રહરમાં નહિ તે કદાપિ ખેદ પામતો નથી ॥૪૭॥
 દ્રાહ્મણ કદાપિ (આપત્તિમાંપણ) અપેય-ગર્હભીદુગ્ધાદિકને પિવે નહિ તથા
 અભક્ષ્ય-ડુંગળી લસણ આદિકને કદાપિ લક્ષણ નજ કરે તથા મદ્યમાંસના
 ગંધને પણ કદાપિ મહણ કરે નહિ ॥૪૮॥ જે કદાચિત્ અજાણથી મદ્યમાં-
 સનો ગંધ સુંઘવામાં આવે તો સ્નાન કરીને વિધિનું સ્મરણ કરે. તેથી તત્તજ-
 ન્ય દોષ પ્રશાંત થાયછે. અને સાયંસંધ્યા આમથડી બહાર તળાવ આદિ-
 કમાંજ કરે ॥૪૯॥ પોતાના, પત્નીના, પુત્રના અને પુત્રીના વિદિત સંસ્કારો
 ને યથાયોગ્ય યથાકળ યથાવિધિ કરે. તેમાં પોત નો સંસ્કાર વિધ્યુદીક્ષા
 મહણાદિ જાણવો. પત્નીનો સંસ્કાર ગર્ભાધાનાદિ સમજવો. પુત્રનો સંસ્કાર
 ભતકર્માદિ જાણવો. પુત્રીનો સંસ્કાર વિવાહાદિ જાણવો ॥૫૦॥ કન્યાનો
 વિક્રય વેનાપિ-ભતિથી ઉત્કૃષ્ટ કે કનિષ્ઠ કોઈએ પણ કાપિ-આપત્તિમાં પણ
 નજ કરવો, કેમતો તે મહાપાપ માટે થાયછે. તેથી રૌરવ નામના નરકને

કર્તવ્યઃ ક્ષાપિ કેનચિત્ । દાહણેન વિશેષેણ યત્કર્તા યાતિ રો-
વમ્ ॥૫૧॥ ભક્ષિતં ચાણુમાત્રં યત્કન્યાવિક્રયજં ધનમ્ । સકુલં
તદ્ગ્રહીતાર નરકં નયતિ ધ્રુવમ્ ॥૫૨॥ યદ્વા વર વદેત્કન્યામલકુ-
ત્યોદ્ગ્રહેતિ ચ । નિર્વાહાર્થં સ્વકન્યાયા વૈપમ્યાદેશકાલયોઃ ॥૫૩॥
વરદત્તા દ્વલદ્વારા યથાશક્તિ સ્વકારિતૈઃ । અલદ્વાર્યુતા દેયાઃ
કન્યાયૈ તેઽલિલા અપિ ॥૫૪॥ એવં કૃતે ન દોષોઽસ્તિ ભીષ્મ इत्याह
ધર્મજમ્ । સ્વાર્થે નાણ્યપિ તદ્ગ્રાહ્યં ધર્મ યપ સનાતનઃ ॥૫૫॥ અષ્ટ-
વર્ગા ભવેદ્ગૌરી નવવર્ગા તુ રોહિણી । દશવર્ગા ભવેત્કન્યા તત્ત ઊર્ધ્વ

પામેછે વિપ્રેતો વિશેષપણે તે ન કરવો ભતિથી ઉત્કૃષ્ટ જને કરેલું પ્રતિ
પિદ્ધ કર્મ અધિક પાપને ઉપભવેછે ॥૫૧॥ કન્યાવિક્રયજન્ય પાપ કેવળ
કર્તાને નરકે પહોંચાડેછે એટલુંજ નહિ કિંતુ તેનું કુળ પુનઃ પૌત્રાદિકનેપણ
નિષ્ઠે નરકે પહોંચાડેછે તથા તે દ્રવ્યને અલભાવપણુ જો બીજો લોગવે તો
તેને અને તેના કુળને નિષ્ઠે નરકમા નાખેછે ॥૫૨॥ યદપિ કન્યાને અલ
કૃત કરીને અને વરનેપણુ પૂછને કન્યાદાન કરવાનું છે, કન્યાથે ધનમલક
કરવાનું નથી તથાપિ પોતાને દેશકાળની વિષમતા આવવાથી જો કન્યાથે
ધન આલસરણાદિ આપવામા અશક્ત હોય તો તે કન્યાજનક વરને કહે કે-
આટલા ધનથી કન્યાને અલકૃત કરીને તમે પરણો (આ તો કન્યાને આપ
દામા વૃત્તિદૌર્બલકૃત હુ ખ ન થવાના શુભ અભિપ્રાયથી છે) પછી તે વરે
તથાસ્તુ કહી અગીકાર કરતા તેણે આપેલા અલકારોથી અને યથોચિત
યથાશક્તિ પોતે કરાવી આપેલા અલકારોથી કન્યાને અલકૃત કરીને વરને
જો આપે તો ધનમલકનિમિત્તનો હોય આ જનકને નજ થાય પર વરે
આપેલા અલકારોમા અટપપણુ અશ સ્વાર્થે રાખવો નહિ તે આ પરમ
ધર્મ છે, ભીષ્મ પિતાએ આ ધર્મ યુધિષ્ઠિર સભાપ્રતિ બારતમા કહ્યો છે
॥૫૩-૫૫॥ કન્યાના દાનમા કન્યાના વયોભેદથી ક્ષણભેદ છે એવા અભિ
પ્રાયથી કહે છે-પુત્રી આઠ વર્ષની થતા ગૌરી નામથી કહેવાય, નવ વર્ષની
થતાં રોહિણીસરાથી કહેવાય, દશ વર્ષની થતા કન્યા નામથી કહેવાય,
દશ વર્ષથી ઊર્ધ્વ રજસ્વલાસરાથી કહેવાય તો રત્નેદર્શનથી પહેલાજ

રજસલા ॥૫૬॥ પિતૃગૃહે તુ યા કન્યા રજઃ પદ્યેદસંસ્કૃતા ।
 ભ્રૂણદ્વા તત્પિતા દ્વેયો વૃષલી સાપિ કન્યકા ॥૫૭॥ કુલં શીલં
 સનાથત્વં વિદ્યાં વિત્તં વપુર્વયઃ । પતાન્ગુણાન્વરે દૃષ્ટ્વા કાલે દદ્યા
 ત્સુતાં તતઃ ॥૫૮॥ સમીપસ્થોઽતિદૂરસ્થો ઘનોદૃત્તશ્ચ નિર્ઘનઃ ।
 વૃત્તિહીનશ્ચ મૂર્ધ્નશ્ચ વર્જનીયાસ્તુ પદ્ધરાઃ ॥૫૯॥ રવિક્ષેત્રગતે જીવે
 જીવક્ષેત્રગતે રયૌ । વિવાહં ન પ્રશંસન્તિ કન્યા વૈધવ્યમેતિ યત્
 ॥૬૦॥ ગોદાભાગીરથીમધ્યે નોદ્ગ્રાહઃ સિંહગે ગુરૌ । મધાસ્યે સર્વ-

વિવાહ કરવો તેમા ગાંરીનુ દાન પ્રશસ્ત છે રોહિણી આદિકનુ તો કનિષ્ઠ
 છે જે નહિ પરણાવેલીજ કન્યા પિતાના ઘરમા રજસ્વળા થાય તો તેણીનો
 પિતા ગર્ભહત્યાદોષને પામે અને તે કન્યાપણુ વૃષલી સંસિત જાણવી. તેને
 પરણતો પુરૂષ અધર્મથી લેપાયછે ॥૫૬-૫૭॥ ગુણવાનુ વરનેજ દુહિતાનુ
 દાન કરવુ, પણ ઉક્ત વયના ઉલ્લઘનભયને લીધે અગુણને નહિ તેમા
 કુળ-માતતાતની શુદ્ધિવાળુ ગોત્ર, શીવ-સદ્વૃત્ત, ચૌવનાદિ વય, વિદ્યાધ્ય
 યન, શરીરેન્દ્રિયનુ સામર્થ્ય, સનાથપણુ, સધનપણુ, આ ગુણોની વરમા
 પરીક્ષા કરીને સુતાનુ ઉત્તમમથે-આઠમા કે નવમા કે દશમા વર્ષમા દાન
 કરવુ પણ રજોદર્શન થયા પછી નહિ ॥૫૮॥ જે અત્યત સમીપે રહેતો
 હોય, જે અતિદૂર રહેતો હોય, જે ધનોદ્વત હોય કે ધનહીન હોય, જે
 ક્ષેનાદિવૃત્તિવર્લ્લત હોય, અને મૂર્ખ હોય આ છ વરો વળ્ય માન્યા છે-
 એવાને પુત્રીનુ દાન ન કરવુ ॥૫૯॥ જ્યારે સિંહરાશિમા ગુરુ વર્તતા હોય
 તથા ધનુરાશિમા અને મીનરાશિમા રવિ વર્તતા હોય ત્યારે વિવાહ ન
 કરવો જે આવા યોગમા વિવાહ કરે તો તે કન્યા વૈધવ્યને પામેછે ॥૬૦॥
 સિંહ રાશિમા ગુરુ વર્તતા હોય ત્યારે જે વિવાહનો પ્રતિષેધ કર્યો તેમા આ
 વિશેષ જાણવો-સિંહના પ્રથમાશમા જે જૂહસ્પતિ વર્તતા હોય તો સર્વત્ર
 દેશમા તે પ્રતિષેધ સમાન છે તથા સૂર્ય મીન રાશિને પામ્યા હોય તો સર્વ
 દેશમા આ પ્રતિષેધ સમાન છે સિંહના દ્વિતીય તૃતીય ચતુર્થ પાદમા જે
 જૂહસ્પતિ વર્તતા હોય તો તે પ્રતિષેધ ગંગા ગોદાવરીના મધ્યપ્રદેશમાજ
 જાણવો અન્યત્ર નહિ, લાગીરથીના ઉત્તર તીરમા અને ગોદાવરીના દક્ષિણ

દેશેષુ તથા મીનગતે રવૌ ॥૬૧॥ ભાગીરથ્યુત્તરે કૂલે ગૌતમ્યા
દક્ષિણે તથા । વિવાહો વ્રતવન્ધસ્થ સિંહસ્થેજ્યે ન દુષ્યતિ ॥૬૨॥
આરમ્ય સક્ષમં ધર્મે વિવાહઃ સાર્વર્ણિકઃ । દશદોષવિહીને હિ કાલે
પુત્ર્યાઃ શુભો મતઃ ॥૬૩॥ વિવાહચૌલવ્રતવન્ધયદ્વે પદ્મામિપેકે ચ
તથૈવ રાક્ષામ્ । સીમન્તયાત્રાસુ તથૈવ જાતે નો ચિન્તનીયઃ । ચલુ
ઘાતચન્દ્રઃ ॥૬૪॥ વિશેષધર્માઃ કથિતા મયેત્યં તુભ્યં ગૃહસ્થાશ્ર-
મિવાહવસ્ય । તર્જીવિકાવૃત્તિમયો યદાસિ સમાસતસ્તાં શૃણુ
વિપ્રવર્ય ! ॥૬૫॥

શ્રીનારાયણમુનિહવાચ—જીવિકાવૃત્તયઃ પૂર્વે કથિતા યા મયાઽ-
નથ ! । તાભિરેવ સમુત્પાદ્ય દ્રવ્યં કુર્વીત સદ્વ્યયમ્ ॥૧॥ સમાશ્રિત્ય

તીરમાં તો ગુરૂ સિંહરાશિના પ્રથમ પાદમાં વર્તતા હોય તોપણ વિવાહાદિ
વિધાન હોય માટે નથી ॥૬૧-૬૨॥ ગર્ભધારી આઠમા વર્ષને આરંભીને સર્વ
વર્ણોમાં કન્યાનો વિવાહ સમુચિત છે, તે વિવાહ વેધાદિ દશવિધ હોયે રહિત
શુભ મુહૂર્તમાં કરવો ॥૬૩॥ ઘાતચંદ્ર નામનો હોય, વિવાહ ચૌલ ઉપનયન
યજ્ઞ જાતકર્મ સીમંત યાત્રા અને પદ્માભિપેકમાં નળ ચિંતન કરવો ॥૬૪॥ હે
વિપ્રવર્ય ! આ પ્રકારે મેં ગૃહસ્થાશ્રમી વિગ્રના વિશેષ ધર્મો તમને કહ્યા
હવે તે બ્રાહ્મણાદિ સર્વેની જીવનસાધનબૂત વૃત્તિને સંક્ષેપથી નિરૂપણ કરું છું
તેને અવહિત મનથી સાંભળો ॥૬૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવન...પંચમ-
પ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મોષુ બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષવિધિનિરૂપણ-
નામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૩॥

અધ્યાય ૧૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે અનન્દ ! મેં પ્રથમ વર્ણધર્મોમાં જે જીવિકા
વૃત્તિઓ કહી છે તેણે કરીનેજ દ્રવ્ય યથાધિકાર સંપાદન કરીને તેનો સદ્-
વ્યય કરે. અસદ્વ્યય ન કરે ॥૧॥ ગૃહસ્થ વિપ્ર નિરંતર સ્વવર્ણાનુસારી યાગ-

દ્વિજો નિત્યં સ સ્વર્ણાનુસારિણીમ્ । વૃત્તિ સમ્પાદયેદ્રવ્યં નીચ-
 સેવાં તુ નાચરેત્ ॥૨॥ ગૃહસ્થસ્ય શિલોઞ્છં ચ શાલીનં સશ્ચયસ્તથા ।
 વાર્તાં ચેતિ ચત્ત્વોઽપ્ત જીવિકાવૃત્તયો મતાઃ ॥૩॥ ઉત્તરામુત્તરાં
 હીનાં તાસુ વિદ્યાદ્વિજોત્તમઃ । દેશકાલૌ સ્વસામર્થ્યં દૃષ્ટ્વાં વૃત્તિ-
 માશ્રયેત્ ॥૪॥ ક્ષેત્રપત્યક્તકણિશકળાદાનં શિલોઞ્છનમ્ । અયા-
 ચિત્ત તુ શાલીનં સશ્ચયો યાજનાદિકમ્ ॥૫॥ વાર્તા કૃમ્યાદિકા વૃત્તિઃ
 પ્રોક્તાઃ સામાન્યનસ્તિચમાઃ । તથા વિદ્યાપ્રકરણંઽપિ દ્રવ્યં પ્રાપયતિ
 ભૃશમ્ ॥૬॥ હવ્યકલ્પપ્રદાનૈશ્ચ નિયમાભ્યાસતસ્તથા । પ્રસન્ના દેવતા
 દ્રવ્યં દદત્યેવ ભૃશં ક્વચિત્ ॥૭॥ મણિસ્વર્ણાદ્યાઋચ્યઃ ક્વચિત્

નાદિરૂપ વૃત્તિનો સમાશ્રય કરીને દ્રવ્યને સંપાદન કરે પણ સેવાવડે નહિ.
 કૃશવૃત્તિ હોય તોપણ નીચની નોકરી નજ કરે ॥૨॥ ગૃહસ્થ વિપ્રને સ્વવર્ણ-
 સમુચિત જીવિકા વૃત્તિઓ ચાર છે-શિલોઞ્છ, શાલીન, સંચય અને વાર્તા
 તેમાં ઉત્તરોત્તર કનિષ્ઠ છે. દેશકાળ અને સ્વસામર્થ્યનો વિચાર કરીને તેમાંથી
 એક વૃત્તિનો દ્વિજોત્તમ આશ્રય કરીને જીવે ॥૩-૪॥ એમનાં લક્ષણો પોતેજ
 કહેછે તેમાં ક્ષેત્રપતિએ પડી મુકેલાં કંડીયાં અને હાટમાં પડી રહેલા
 ધાન્યકણોનું ચઢણ કરવું તે શિલોઞ્છ કહ્યું છે. ચાચના વિના પ્રાપ્ત થતું
 અન્ન તે શાલીન કહ્યું છે. ચાજન અધ્યાપનાદિકથી સંપાદન કરેલું તે સંચય
 કહ્યો છે. વૈશ્યોએ પોતાના ક્ષેત્રમાં કૃષિ કરાવવી તે વાર્તા કહી છે. આ
 ચાર વૃત્તિઓ સામાન્યતઃ-સાધારણપણે કહી છે, એટલે આગળ જે વિદ્યા-
 પ્રકરણો અવાંતર ઉપાધો કહેવામાં આવશે તેમનો પણ આમાંજ સમાવેશ
 થાય છે તેથી 'સાધારણ' એમ કહ્યું. વિદ્યાપ્રકરણપણે કદાચિત્ અધિક ધન
 આકાંક્ષાને પમાડેછે, જેમ રાજા વિદ્યાતિશયથી પ્રહર્ષ પામતાં ઘણું ધન
 આપે છે. તે આનો અયાચિત્તમાં કે સંચિત વૃત્તિમાં સમાવેશ સમજવો. તથા
 હવ્ય કલ્પ-દેવાલ પિત્રજના અર્પણથી અને ચૌચાદિ નિયમાભ્યાસથી પ્રસન્ન
 થએલા દેવતાઓ કદાચિત્ બહુ ધન આપે છે તથા મહર્ષિયો સેવ થી પ્રસન્ન
 થતાં અધિક ધન આપેછે. તથા અપારક સુવર્ણાદિકની ખાંજોથકી ધન
 પ્રાપ્ત થાય છે તથા કદાચિત્ અકસ્માત્ ધન મળેછે. (આ સર્વનો યથા

પ્રાપ્યતે ધનમ્ । વ્રહ્મર્ષીનાં પ્રસાદેન કચિદાકસ્મિકં તથા ॥૮॥ પત-
ત્સર્વં ગૃહસ્થસ્ય દ્રવ્યં ન્યાયાગતં મતમ્ । ધર્મકાર્યેષ્વેતદેવ વિહિતં
દ્રવ્યમુત્તમમ્ ॥૯॥ ક્ષત્રિયસ્ય નરેન્દ્રસ્ય રાજનીત્યાગત ધનમ્ ।
ધર્મોપયુક્ત કથિતં નાન્યદિત્યપિ વિદ્ધિ મો. ! ॥૧૦॥ કુટુમ્બપો-
પણાશક્ત. સ્વવૃત્ત્યોત્તમયા યદા । સ્વાવરસ્ય તદા વૃત્તિં ગૃહીયાન્ન
ત્વનાપદિ ॥૧૧॥ તત્રાપિ બ્રાહ્મણો હિંસ્રાં ક્ષાત્રવૃત્તિં વિદ્વાય ચ ।
વૈશ્યવૃત્તિં ભજેદેવ સીદન્નાજ્ઞાપિ તાં ભજેત્ ॥૧૨॥ સીદન્વૈશ્યશ્ચ

સલ્પવ અયાચિતમા કે સચયમા સમાવેશ સમજવો) ॥૫-૮॥ ધ્યાદિ સદુ
પાયોવડે પ્રાપ્ત થએલુ સર્વ ધન ગૃહસ્થ વિપ્રને ન્યાયપ્રાપ્ત માન્યુ છે
માટે આયુજ ધન ધર્મકાર્યમા ઉપયોગને યોગ્ય ઉત્તમ માન્યુ છે
(જો ધર્મમા ઉપયોગી ન થાય તો તે બલે ન્યાયલબ્ધ હોય તોપણ
અધર્મમા પર્યવસાન પામે છે) ॥૯॥ હે દ્વિજ ! એજ રીતે બૂપતિ ક્ષત્રિ
યને રાજનીતિથી-અભસરક્ષણના શેષપણે જો છકો અશ મળે છે તેજ ધન
ધર્મકાર્ય યાગાદિકમા વિનિયોગને યોગ્ય કહ્યુ છે બીજુ ધનતો ધર્મોપયોગી
કહ્યુ નથી એમ તમે જાણો ॥૧૦॥ જો વિપ્ર પોતાની ઉત્તમ વર્ણપ્રાપ્ત વૃત્તિથી
જીવન ચંક્ષાવવા સમર્થ ન હોય તો આપના પોતાથકી અવર વૈશ્યની
વૃત્તિનો સમાશ્રય કરીને જીવન કરે આપત્કાળ વિનાતો નજ અહણુ કરે
આ ચારેય વર્ણને માટે જાણુ ॥૧૧॥ શકા-બ્રાહ્મણથકી અવર ક્ષત્રિય છે
તેની વૃત્તિ વિપ્રને વિપત્તિમા અહણુ કરવાની કેમ ન કહી ? તો તે જ્ઞાનવૃત્તિ
હિંસામય છે કેમતો વનના હિંસક વ્યાઘ્રાદિકોએ કરીને પૌર જનોને જ્યારે
સકટ સમુપસ્થિત થાય ત્યારે તેના નિવારણમાટે મૃગયા કરવી પડે છે
અને વગી પ્રત્યર્થી પાર્શ્વોએ સકટ પમાડતા તેની સામે યુદ્ધ
અવશ્ય કરવુ પડે છે, તો તેવી હિંસાપ્રધાન જ્ઞાનવૃત્તિનો ત્યાગ કરી વૈશ્ય
વૃત્તિનોજ બ્રાહ્મણે આશ્રય કરવો એ રીતે રાજપણુ પોતાની વૃત્તિથી
જીવન ન પામતો હોય તો તે વૈશ્યનીજ વૃત્તિથી જીવન કરે ॥૧૨॥ વૈશ્ય
પોતાની વૃત્તિથી જીવન ન લાભતો હોય તો શૂદ્રની વૃત્તિ પરિચર્યાદિપથી
જીવન કરે અને શૂદ્રજે સ્વવૃત્તિથી જીવન ન પામતો હોય તો કાડ-શિટપી

શુદ્ધસ્ય ભજેદ્વૃત્તિ સ ચાપદિ । કાર્વાદિવૃત્તિમાથિત્ય તરેદાપદમા
 ત્મનઃ ॥૧૩॥ સર્વોડ્યાપદ્વિનિર્મુક્તઃ પ્રાયશ્ચિત્તં વિધાય ચ । સ્વા
 સ્વામેવોત્તમાં વૃત્તિં પુનઃ સમ્યગુપાશ્રયેત્ ॥૧૪॥ કલૌ યુગેડ્વ
 વિપ્રાણાં ક્ષત્રિયાણાં ચ માનદ । । સ્વર્ણવૃત્ત્યોત્તમયા નિર્વાહો નૈવ
 સમ્ભવેત્ ॥૧૫॥ વૈદ્યવૃત્તિ સમાથિત્ય કુટુમ્બાતિથિપોષણમ્ ।
 કુર્વૌયાતાં તતસ્તૌ તુ ધર્મેફાર્પણે તત્પરૌ ॥૧૬॥ કૃપેરભાવે ચાણિ-
 જ્યં તદભાવે કુસીદકમ્ । કષ્ટાં પાપીયસીં વૃત્તિ કુસીદં બ્રાહ્મણ-
 સ્ત્યજેત્ ॥૧૭॥ કૃત્સિતાત્સીદતશ્ચાપિ નિર્વિશદ્ધૈઃ પ્રગૃહ્યતે । ચતુ-

મુતાર આદિકની વૃત્તિનો આશ્રય કરીને તે પોતાની આપદાને તરે ॥૧૩॥
 આપત્તિથકી વિનિર્મુક્ત થએલો તો સર્વ વર્ણ યથાવિધિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને
 પોતપોતાની ઉત્તમ વૃત્તિનેજ પ્રથમની પેઠે આશરીને જીવન કરે ॥૧૪॥
 હે માનદ ! યદપિ સ્વવૃત્તિજ સર્વને ઉત્તમ છે અથાપિ આ કલિયુગમા
 બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયને ઉત્તમ સ્વવર્ણપ્રાપ્ત વૃત્તિથી જીવન થવું દુર્લભ છે, તો
 તે બન્નેએ અવશ્યપણે વૈશ્યવૃત્તિનો સમાશ્રય કરીને હુકુંબ અતિથિનુ પોષણ
 કરતા થકા ધર્મકાર્યમા તત્પર રહેવું ॥૧૫-૧૬॥ ચતુર્વિધ વૈશ્યવૃત્તિમા
 પણ કૃષિનોજ આશ્રય કરે તેનાથીપણ નિર્વાહ પર્યાપ્ત ન થાય તો વાણિ-
 જ્ય-નિપિદ્ધ ક્રયવિક્રયાદિવર્જન પૂર્વક ક્રયવિક્રયરૂપ (વ્યાપાર) વૃત્તિનો
 આશ્રય કરે. તેના પણ અલાભમા હુસીદક-વ્યાજવટાવનો આશ્રય કરે
 તેમા પણ જે આ અતે પરપીડાકારક હુસીદ કહ્યુ તે પાપકર્મને બ્રાહ્મણ
 તો નજ કરે. જે કોઈ પ્રકારે કૃષિવાણિજ્ય વૃત્તિવડેજ નિર્વાહ કરે. (અહીં
 કૃષિથકી અનંતર આવતી ગૌરક્ષાવૃત્તિ નહિ કહીને વાણિજ્યવૃત્તિ કહી તેતો
 દિબ્બેને ગૌ અને તેના દુગ્ધાદિકના વિક્રયનો નિષેધ સ્મૃતિએ કર્યો છે માટે
 તેનો સર્વથા નહિ આશ્રય કરવા માટે બંધુલુ) ॥૧૭॥ શુ તે હુસીદ કે જેની
 પાપાધિક્યપણે ગહાં કરાય છે ? તેને કહે છે-કૃત્સિત-અસજનનથકી પણ
 તથા સીદત-અન્નવસ્ત્રના અલાભને લીધે કલેશ પામતાપણ જનથકી
 આપેવા દ્રવ્ય કરતા ચારણ્ય આઠણ્ય અધિક નિ શકે થકને (પોતાના
 હુકુંબુ પોતાના ઉદારાદિકનુ પોષણ કરવા અસમર્થ આ દરિદ્ર ક્યાથી લાવીને

ગુણં ચાણુગુણં કુસીદાહ્યમતઃ સ્મૃતમ્ ॥૧૮॥ ઉત્તમર્ણાદનં ક્વાપિ
વિમ્રઃ પ્રાણાપદં વિના । ગૃહીયાન્નૈવ ધર્માર્થે ન ચ કામસુલાસ્યે ॥૧૯॥
નિર્ધનસ્ય ગૃહસ્થસ્ય બ્રાહ્મણસ્ય વિશેષતઃ । નોત્તમર્ણસમં દુઃખમ-
ન્યત્કિન્નૈવ વિચિત્રે ॥૨૦॥ પશ્ચમેઽહનિ પથે વા શાકપનાશનં વરમ્ ।
ન તૂત્તમર્ણકદનં નૃપતેરપિ કર્હિન્ચિત્ ॥૨૧॥ વૈદ્યવૃત્તિષ્વતસ્ત્વેકાં

મને આપશે એવી શકાના અનુસંધાને રહિત થઈ) દેણુદાર થકી મહણુ
કરાય છે તેથી તે આ કુસીદ નામથી કહ્યું છે માટે આ કુસીદ વૃત્તિને
બ્રાહ્મણુ ત્યાગજ કરે ॥૧૮॥ વિમ્ર પ્રાણાપત્તિ વિના કદાચિત્ પણુ ધનધણી-
થકી ધનમહણુ કરેજ નહિ (ઋણુ ન કરે) શકા-ધર્માર્થેતો મહણુ કરવું ?
તો તેમ નહિ જો ધન હોય તો ધનસાધ્ય યાગાદિ ધર્મ સિદ્ધ કરવો
અન્યથાતો જપાદિવડે સર્વથી ઉત્તમ ધર્મ સિદ્ધ થાય છેજ તો ધર્મકા
ચાર્થેપણુ ઋણુ મહણુ કરવું અસતજ છે, તો કામસુખાસિ માટે તેનુ મહણુ
અસત્ હોય એમા કહેવુંજ શુ ? ઋણુતો સર્વથા પ્રતિપિદ્ધજ છે ॥૧૯॥
વિમ્રતો ભતિથીજ નિર્ધન પ્રશસ્ત માન્યો છે, તે સતોષકપ્રકૃતિવાળો હોવાથી
એનો અન્યની અપેક્ષાએ ઉત્કર્ષ છે તો આ દારસમહી વિમ્ર ન્યાય મા
ર્ગથી પત્ની પુત્રાદિ પરિવારનુ પોપણુ કરતા જો કદાચિત્ દેશકાળના વિષમ-
પણુને લીધે જીવન ન મળતા હુડળબારણુ માટે ધનદાતા થકી ઋણુપણુ
ધનને મહણુ કરે તો તે ધનદાતા (દેણુદાર) થકી આવતું ઋણુનિમિત્તનુ
દુ ખ અતિપ્રબળ છે તેને સમાન ચમલગ્રેએ પાપીઓને અપાતું પણુ દુ ખ
નથી માટે કૃપ્યાદિકવડે જીવન કરે પણુ વિમ્ર કરજને તો ક્યારેય નજ કરે
॥૨૦॥ ઉદરભરણુપર્યાપ્તિ પણુ અજ જો વિષમદેશકાલવશાત્ ન મળે તો
રોડી આદિક શાકપત્ર જમવું. તેપણુ સમયે જો ન મળે તોપણુ દિવસના
પાચમા લાગમા કે છઠા લાગમા તે સંપાદન કરી જમીને સુખેથી રહેવું તે
ઉત્તમ છે પણુ ધનદાતાએ દેવાતું ફરત દુ ખ અનુભવવું તે યુક્ત નથી
આ દુ ખ રાજને પણુ દુ સહ છે, માટે તેણે પણુ ક્રોધનું કરજ ન કરવું
જ્યારે રાજને એમ છે તો બીજાઓની તો વાતજ શી કરવી ? ॥૨૧॥ માટે
કળિયુગમા વિમ્ર પોતાની વૃત્તિથી હુડળનુ સરક્ષણુ કરવા અસમર્થ હોય તો

બ્રાહ્મણઃ કૃપિમાશ્રયેત્ । કલૌ યુગે સ્વયા વૃત્ત્યા કુટુમ્બં પાતુમક્ષમઃ ॥૨૨॥ દ્વિજોત્તમસ્યાપદિ વૈશ્યવૃત્તિઃ સ્વજીવિકાર્થં વિહિતોત્તમૈવ । નારાયણો નારદમેવમાહ સ્કાન્દે પુરાણે દ્વિજવર્ય ! પૂર્વેમ્ ॥૨૩॥
 इति श्रीमत्सद्गुर्विजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे शृङ्खल-
 धर्मेण जीविकावृत्तिनिरूपणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

મુવ્રત ઠવાચ—इति श्रुत्वा हरेर्वान्यं प्राप्तं संशयमात्मनि । प्र-
 च्छ तं स नृपते ! ब्राह्मणस्तत्प्रियः पुनः ॥१॥ ब्राह्मण उवाच—ब्राह्म-
 णस्य कृपिः पूर्वं निषिद्धा भगवंस्त्यया । पुनश्च विहिताऽत्रेति
 संशयं छिन्धि मे प्रभो ! ॥२॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच—ब्राह्मणस्य निषिद्धं

वैश्यवृत्तिमाश्री એક કૃપિવૃત્તિનોજ આશ્રય કરીને જીવન કરે ॥૨૨॥ હે
 દ્વિજવર્ય ! આપદામાં વિપ્રે જીવિકાર્થે આશરવાની એતીરૂપ જે વૈશ્યવૃત્તિ તે
 વિપ્રને ગર્હિત નથી. આપદામાં તો તે પ્રશસ્તજ છે. સ્કંદપુરાણમાં રહેલા
 શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્યમાં પૂર્વે નારાયણે નારદજીપ્રત્યે એમજ કહ્યું છે. તે
 આ વચન—‘વિપ્રો જીવેદૈશ્યવૃત્ત્યા સત્યામાપદિ નારદ !’ ધતિ ॥૨૩॥ ધતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે શૃદ્ધસ્થધર્મેષુ જીવિકા-
 વૃત્તિનિરૂપણનામા ચતુર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૧૪॥

અધ્યાય ૧૫ મો.

મુવ્રતઋપિ કહેછે—હે નૃપતે ! ભગવાનનું આવું વચન સાંભળીને
 મનમાં સંશયને પામેલા ભગવત્પ્રિય શિવરામવિપ્રે ભગવાનને ભક્તિનર
 થઈને પુનઃ પુછ્યું કે— ॥૧॥ હે ભગવન્ ! આપે પ્રથમ ૧૩ મા અધ્યાયમાં
 બ્રાહ્મણને કૃપિનો નિષેધ કર્યો છે અને વળી હમણાં તેનું વિધાન કરો છો
 આ વચન પરસ્પર વિરૂદ્ધ જેવું જણાય છે, તો આમાં મને થએલા સંશ-
 યને હે પ્રભો ! આપ નિવારણ કરવાને યોગ્ય છો ॥૨॥ એ રીતે પુછેલા
 શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! યદ્યપિ બ્રાહ્મણને કૃપિકર્મ નિષિદ્ધ છે

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને શૃદ્ધસ્થને હૃદયગીને કળિયુગમાં સુખદાયી કૃપિકર્મનો
 વિધાનપ્રકાર નિરૂપણ કર્યો છે

હિ કૃપિકર્મ ન સંશયઃ । અનન્યગતિકત્વાત્ત્સામ્પ્રતં વિહિતં
દ્વિજ ! ॥૩॥ ન શિલોઽઞ્છાદિવૃત્તિર્હિ શક્યાઽસ્ત્યાચરિતું કલૌ ।

એમાં સંશય નથી અથાપિ આપદામાં શ્રાક્ષણવૃત્તિથી જીવનને નહિ પામતા
વિપ્રને માટે અન્ય ગતિ નહિ હોવાથી મેં કૃષિનું હમણાં વિધાન કર્યું છે ॥૩॥
તેમાંજ હેતુ કહીને કૃષિનેજ દૃઢ કરેછે-આ કલ્પિમાં શિલોઽઞ્છાદિ વૃત્તિ
આચરી શકાય એવી નથીજ, કેમ તો ખેતરના ધાણીયો પોપટ ચકલાં
આદિકના ચંચૂપાતમાત્રને પણ નહિ સહન કરીને તેમને ઉડાડી કાઢી
મુકવાપર થઈ બહુ પરિશ્રમ કરેછે અને કણુમાત્રને પણ પડી મુક્તા નથી.
જે કોઈ દરિદ્ર છુટા છુટા વેરાઈ પડેલા પણ કણુને ગ્રહણ કરે તો તેને
નહિ સહન કરીને તેને ચોરઅપરાધની સાથે યોજે છે, (ચોર ઠરાવે છે)
બજારમાં દુકાનદારોપણુ એમજ કરે છે, માટે શિલોઽઞ્છવૃત્તિથી નિર્વાહ થાય
તેમ નથી. હાલમાં અચાચિત કાંઈ પણ મળે નહિ, કેમ તો જે વિપ્ર વેદા-
ધ્યયનસંપન્ન થઈ પરસેવાપરાડ્મુખ થઈ અજ્ઞની યાચના કરે તેને 'આ
આળસું અને આપાત્ર છે' એમ કળિમત્યો માને છે. અને યાચકોને વૃથાજી-
વતા ભૂલારભૂત માને છે, તો યાચાવરાદિ વૃત્તિનોપણુ વિપ્રને પ્રસંગ નથી.
યાજ્ઞનનો પ્રસંગપણુ નથી, કેમતો યજ્ઞનમાં ઇચિમાન્ કોઈપણુ નથી, અહો
આમાં શું કહેવું? જે દૈનંદિન મનુષ્યસજ છે તેમાંપણુ કોઈનીપણુ લેશ
ઇચિ નથી, સર્વ કોઈ ગૃહસ્થ મધ્યાહ્ન થતાં ગૃહમુખદ્વારને વાસી દબને
સ્વયં જમીને અને પત્ની પુત્રાદિકને જમાડીને, મધ્યાહ્નશેષ સમયને સુખ-
નિદ્રાથી વ્યતીત કરીને, અપરાહ્નકાળના અતિમ ભાગમાં દ્વારને ઉઘાડે છે.
અજાણુથીપણુ થતી ભૂતતૃપ્તિથકી પણ ભય પામીને ગૃહદ્વારનાંબધાં કમા-
ડાંને અને જાળીયાંને લોહતતુમય વાગુરાથી (ચકલા જાળીથી) ચોમેર
આવરિત કરીને ફક્ત વાયુ અને પ્રકાશ માત્રના પ્રવેશને યોગ્ય કરીને, છુટા
છુટા વેરાએલા કણુના કટકાવડે ઉપજીવતા ચકલાં પારેવાં વિગેરે પક્ષી-
ઓના પ્રવેશને પણ પ્રતિબંધ કરીને પ્રહર્ષ પામે છે. તો આવા દુઃસમયમાં
યાજ્ઞનનો પ્રસંગજ ક્યાં છે? અધ્યાપનથી પણ વૃત્તિનો સંભવ નથી, કેમ
તો ધનવતીની વિદ્યામાં ઇચિજ નથી, તેતો વાણિજ્યમાંજ રમેછે. પ્રતિ-

ન ચ યદ્દરુચિર્લોકો નાધ્યેતાઽપિ ધની ક્વચિત્ ॥૪॥ ન ચ કશ્ચિ-
દ્વિશુદ્ધોઽથ દાતાઽપિ પુરુષો ભુવિ । કૃપિસ્તતોઽભ્યનુક્ષાતા પરા
શરમુનેર્મતાત્ ॥૫॥ શૂદ્રવૃત્તિં ભજેદ્વિપ્રો નીચાદ્વાપિ પ્રતિગ્રહમ્ ।
કુર્યાત્તતઃ કૃપિરિયં પ્રોક્તા શ્રેયસ્કરી મયા ॥૬॥ કૃપિલઘ્નેન ધાન્યેન
પિતૃન્દેવાંશ્ચ બ્રાહ્મણાન્ । પૂજયેત્તેન તે તુષ્ટાસ્તદ્દોષં નાશયન્તિ હિ
॥૭॥ દેવેભ્યશ્ચ પિતૃભ્યશ્ચ દધાન્નાગં તુ વિંશકમ્ । ત્રિંશત્તમં ચ
વિપ્રેભ્યો યઃ સ દુપ્યેષ્ઠ કર્પકઃ ॥૮॥ અત્યજન્સ્વાનિ કર્માણિ બ્રાહ્મણો
નિત્યકાનિ પટ્ । કૃપિકર્મ પ્રકુર્વાત ક્ષત્રિયશ્ચ તથાપિ ॥૯॥ હીનાઙ્

અહથી પણ વિપ્રને નિર્વાહપ્રસંગ નથી, જે કોઈ દાન આપે તો મરણોન્મુખ
થએલા કે મરેલાના પાપપ્રક્ષય માટે તિલાદિકનું આપે, તેતો અવિશુદ્ધ-
શુદ્ધિગર્હિત દાન છે, જેથી પ્રતિચ્છીતા મહાપાપથી લેપાય છે અને વળી
તેનાથી ઉદરપૂરણપણુ થતું નથી આવી કલિકાળની દુ સ્થિતિ બહુને
પરાશરમુનિના મતને અનુસરીને આપદામાં કૃપિ કરવાની અભ્યનુક્ષા આપી
છે ॥૪-૫॥ વિશુદ્ધ વૃત્તિ નહિ મળવાથી હુડુંબસરણમાં કલેશ પામતો
વિપ્ર સ્વપ્રકૃતિને અયોગ્ય અધમ શૂદ્ર વૃત્તિનો આશ્રય કરે કે અસત્પ્રતિ-
મહને કરવા માટે માટે તેના નિવારણાર્થે શ્રેયસ્કારી કૃપિવૃત્તિની અભ્ય-
નુક્ષા મેં આપી છે ॥૬॥ વિપત્તિમા કૃપિવૃત્તિને કરતો વિપ્ર કૃપિથી પ્રાપ્ત
થતા ધાન્યથી પિત્રીઓ દેવતાઓ અને બ્રાહ્મણોની આદરથી પૂજા કરે પૂજ-
વડે પ્રસન્ન થએલા તેઓ એના કૃપિજન્ય પાપને નાશ કરેછે ॥૭॥ તેમા
આ વિભાગ આપવાના અશમા છે-આવકનો છઠો ભાગ રાજને આપીને,
પછી અવશિષ્ટમાથી વિશમો અશ દેવો પિત્રિઓને આપીને, પછી અવશિ-
ષ્ટમાથી ત્રિશમો અશ વિપ્રોને આપતો કૃપિકર્તા વિપ્ર કૃપિદોષને પામતો
નથી ॥૮॥ એરીતે આપદામાં કૃપિકર્મને કરતોપણુ વિપ્ર પોતાના સ્નાન-
સંધ્યાદિ પટ નિત્ય કર્મોને ત્યાગ નજ કરે તથા ક્ષત્રિયપણુ આપદામાં
સ્વકર્મોને નહિ ત્યાગ કરતો ચક્રોજ એતીને કરે ॥૯॥

હવે કૃપિનો પ્રકાર કહેછે-હીન અગવાળો, (ખોડે લુલો) પ્રક્ષીલુ બળ
વાળો, થાકી ગએલો, રોગાતુર, ક્ષુધાતુર, કૃશ શરીરવાળો, (બહુ દિવસ ભુખ

દુર્બલં શ્રાન્તં રોગિણં ક્ષુધિતં તથા । કૃશાક્લં સ્થવિરં ચાન્ધમન-
જ્ઞાહં ન વાહયેત્ ॥૧૦॥ સ્થિરાક્લં નીરુજં તૃપ્તં સાણ્ડં પઢત્વવર્જિ-
તમ્ । પુદ્ગાક્લં સવલં મત્તં વૃષમં વાહયેદ્વિજઃ ॥૧૧॥ વાહયેદિવસ-
સ્યર્થં કુર્યાત્કાનાદિકં તતઃ । સીરં યુગં પ્રતોદં ચ કુર્યાન્છાસ્ત્રો-
ક્તમાનતઃ ॥૧૨॥ હીનાતિરિક્તં કર્તવ્યં નૈવ કિંચિત્ પ્રમાણતઃ । ન
નિર્વયસ્તુદેત્કોધાદ્વલીવર્દાન્કૃદાચન ॥૧૩॥ ન સીરં ક્ષીરવૃક્ષસ્ય ન
વિહરપિતુમન્દયોઃ । દ્વિજઃ ક્વાપિ પ્રકુર્ચીત કુર્વન્દારિદ્યમાપુયાત્
॥૧૪॥ ગોભિશ્ચ વૃષભૈરત્ર શૃદિણાં હિ શૃદ્ધાશ્રમઃ । ઘર્તતે તાશ્ચ તાંસ્ત-
સ્માદ્વિજો યજ્ઞેન પાલયેત્ ॥૧૫॥ ઘને શુષ્કત્વણાન્યત્ત્વા સ્ત્રવન્સ્યતુ-

વેકવાથી જેનાં હાડકાં આદિક બહાર દેખાતાં હોય એવો) વૃક્ષ અને અથ
આવા બલીવર્દને કૃષિકર્મમાં ભેડે નહિ. કિંતુ દૃઢ અગવાળો, રોગરહિત,
યથોચિત ઘાસજળાદિ મળવાથી તૃપ્તિને પામેલો, વૃષભુછેદે વર્ણીત, નપુ-
સકતાએ વર્ણીત, પુષ્ટ અવયવવાળો, બલિષ્ઠ, તારૂણ્યમદવડે મત્ત. આવા
વૃષભને દ્વિજ એતીમાં ભેડે ॥૧૦-૧૧॥ આખો દિવસ ભેડે નહિ, કિંતુ
દિવસનો અર્ધો ભાગ ભેડે પછી સ્નાનાદિકને કરે. (આ જ્ઞાનતો શુદ્ધિનિ-
મિત્તનુ છે, વિધિપ્રાપ્ત પ્રાત જ્ઞાન કરવાનું તો પ્રથમ છેજ) હળ, ખુસરૂ,
પરાણો, આ સર્વે બૃહત્પરાશરસ્મૃતિમાં કહેલા માપપ્રમાણે કરે શાસ-
દૃષ્ટ પ્રમાણુયક્રી ન્યૂનાધિક પ્રમાણુવાળુ તો કાંઈપણ નજ કરે બલીવર્દોને
રોપ પામી નિર્વય થઇ ક્યારેય પણ દ્વિજ પરાંણુપ્રદારાદિવડે બંધા કરે
નહિ ॥૧૨-૧૩॥ ક્યારેય રાયણુવૃક્ષ, બિલીવૃક્ષ અને નિખતરૂના કાષ્ઠથી હળને
ન કરે. ભે કરેતો તે દારિદ્યને પામેછે ॥૧૪॥ અત્ર-માનુષલોકમાં શૃદિઓનો
શૃદસ્થાશ્રમ ગાયોવડે અને વૃષભોવડે શોભે છે, કેમતો તેમના થકીજ
હવ્યકલ્યાદિકની નિષ્પત્તિ થાયછે કુશ્મ ઘૂત અન્નવડે તેની સિદ્ધિ થાય છે,
તે તો તેમને અધીન છે. માટે શૃદસ્થ તે પશુઓને પ્રયત્નથી પરિપાળે
॥૧૫॥ ગાયોના પોપણમાં કોઈ પ્રયાસપણુ નથી, વનમા સ્વતઃ ઉગેલાં કે
કાળે કરીને શુષ્ક થએલા તૃણોને ભક્ષણુ કરીને વત્સવાત્સદય વ્યાજથી પ્રતિ-
દિન પયને સ્વસ્વામિના પ્રયોજને પ્રસવેછે. વળી તેમનાથકી નિષ્પન્ન

દિનં પયઃ । હવિર્મિદંવતોપિણ્યો ગાવઃ પૂજ્યાઃ સદા નૃણામ્ ॥૧૬॥
 યદ્દેવ્યતિપુણ્યેષુ સર્વે દેવા વસન્તિ હિ । તાઃ પૂજનીયાઃ સર્વેપાં
 સંરક્ષેદ્વા શૃદ્ધાશ્રમી ॥૧૭॥ ગૌરવત્સા ન દોગ્ધવ્યા સ્વદ્રમ્ભાં ચ
 સન્ધિની । પ્રસૂતા ચ દશાદ્વાપ્રાક્ રોગિણી ચ દ્વિવત્સસૃઃ ॥૧૮॥
 દક્ષિણામિમુષા ગાવ ઉત્તરામિમુષાશ્ચ વા । ચન્ધનીયાશ્ચ વૃષભા
 ન પ્રાક્ પ્રત્યક્તુર્યા દ્વિજૈઃ ॥૧૯॥ ગોવાજિવૃષશાલાયાં સુતીર્ણં લોહ-
 દાત્રકમ્ । સર્વદા સ્થાપનીયં ચ દામચન્ધયિમોક્ષકૃત્ ॥૨૦॥ યો
 ગાઃ પૂજયતે ભક્ત્યા ચન્દતે પોપયત્યપિ । સોઽશ્વમેઘાદિયજ્ઞાનાં
 પ્રાપ્નોતિ સહસ્રા ફલમ્ ॥૨૧॥ તાડયન્તિ ચ યે પાપાઃ ક્રોશયન્તિ

થએલાં દધિદુગ્ધાદિ હવિષોવડે દેવતાઓ તૃપ્ત થાયછે. માટે નરોએ ગાયો
 વિશેષપણે પૂજનીય છે. જેણીયોના અતિપવિત્ર અગ્રોમાં સમસ્ત દેવો
 નિવસી રહ્યા છે. તેવી ગાયો કેમ ન પૂજવી? સર્વ ક્રોધએ પૂજવીજ. તો
 શૃદ્ધસ્થ દ્વિજ તે ગાયોનું વિશેષતઃ સંરક્ષણ કરે ॥૧૬-૧૭॥ હવે ગાયો
 દોવામાં નિયમ કહે છે-વત્સ વિનાની ગાય દોવી નહિ-વત્સને ધવરાબ્યા
 વિના દોવી નહિ. તથા જેનો ગર્ભ સ્વી ગયો હોય, જે સન્ધિની-ગર્ભધાર-
 ણને ઉન્મુખ અવસ્થામાં રહેલી હોય તે દોવી નહિ. તથા પ્રસૂતા સતી
 દશ દિવસ પહેલાં દોવી નહિ તથા રોગવાળી અને જે વત્સને પ્રસવ-
 નારી દોવી નહિ ॥૧૮॥ હવે ગાયોને શાળાવિષે બાંધવામાં નિયમ કહે છે-
 દ્વિજેએ ગાયો અને વૃષભો ઉત્તરાભિમુખ કે દક્ષિણાભિમુખ બાંધવા. પણ
 પૂર્વાભિમુખ કે પશ્ચિમાભિમુખ બાંધવા નહિ ॥૧૯॥ ગાયો અશ્વો અને વૃષ-
 ભોની શાળા-બાંધવાના સ્થાનમાં સુતીર્ણુ ધારવાનું લોહમય દાતરડું સર્વદા
 રાખી મુકવું, જેથી અગ્નિઆદિકનો લયપ્રસંગ આવતાં એકદમ દામણાના
 બંધનનો વિચ્છેદ જલદી મુખેથી થઇ શકે. અન્યથા બંધનથડી નહિ મુક્ત
 થતાં તેવા લયસમયે જે ગવાદિકનું દાણુ મરણ થાય તો તેથી સ્વામીને
 મહત્ પાપ લાગે ॥૨૦॥ જે જન ગાયોને પૂજેછે વંદેછે અને ચોષેછે તે
 અનાયાસથી અશ્વમેઘાદિ યજ્ઞોના કૃણને તત્ક્ષણ પામેછે ॥૨૧॥ જેતો મૂઠો
 'આ પણ એક પશુભતિ છે'. એવી પશુમાતૃદૃષ્ટિથી તે ગાયોને તાડન કરેછે

ચ તાશ્ચ યે । નરકાગ્નૌ પ્રપચ્યન્તે કોટિવર્ષાણિ તે નનુ ॥૨૨॥ ગવાં
યત્પાલને પુણ્યં પ્રોક્તે દશગુણં તતઃ । પાલને વૃષભાણાં ચ પુણ્યં
કિલ મહર્ષિભિઃ ॥૨૩॥ કૃત્વા ગોર્વૃષણચ્છેદં વિપ્રો ધ્રુવ્યતિ જાતિ-
તઃ । ચણ્ડાલ ઇવ વર્જ્યોઽસૌ દૈવે પિતૃયે ચ કર્મણિ ॥૨૪॥ ઉત્પાદ-
યન્તિ સસ્યાનિ મર્દયન્તિ વહન્તિ ચ । આનન્દયન્તિ લોકાંશ્ચ પૂજ્યા
હિ વૃષભાસ્તતઃ ॥૨૫॥ ન ભારસિન્ધા જલ્પન્તિ પત્યુરગ્રેઽપિ કિશ્કિન ।
સ્વયં ચરન્તિ શુક્લાણિ તૃણાણિ ચ કઙ્કરમ્ ॥૨૬॥ ઉક્ષાણ ઈદૃશા
પતે લોકાનાં વૃદ્ધિહેતવઃ । પાલનીયાઃ પ્રયત્નેન પોષણીયાશ્ચ સર્વથા
॥૨૭॥ ગૃહે વદ્ધામ્પશૂન્ યસ્તુ તૃણતોયાદિભિર્ગૃહી । નાનુવેલં પ્રપુ-

અને ગાળિપ્રદાનાદિઆક્રોશ કરેછે તેઓ તે પાપથી અહુવર્ષપર્યંત નરકા
ગ્નિમા રંધાયછે ॥૨૨॥ આ પ્રકારે ગાયોના પાલનમા જે પુણ્ય મહર્ષિઓએ
કહ્યું છે તેથીકી દશગણુ પુણ્ય બળિવદોના પાલનમા અધિક થાય છે, કેમ
તો તેમનાથી ખેતી થાયછે અને તેથી અન્ન થાયછે ॥૨૩॥ જે વિપ્ર વૃષ
ભના વૃષણુનો ઉચ્છેદ કરે કે કરાવે તે વિપ્ર ભતિમાથી બ્રહ્મ થવાની સાથેજ
ચડાળવત દૈવપિતૃય કર્મમા ત્યાજ્ય થાયછે ॥૨૪॥ જે હેતુમાટે આ વૃષભો
ડાંગર વિગેરે વિવિધ ધાન્યોને ઉપજાવે છે, ખરીયોવડે મહળે છે અને ધાન્ય
ભરેલા ગાડાને ઘેર લાવવા વહન કરેછે (વાવણીને આરબીને ધણીને ઘેર
ધાન્ય આવે ત્યામુધી એમને અતિપ્રયાસ છે) એમ કૃષિનુ અધુ રૂળ
પમાડવાવડે સર્વ લોકોને આનન્દ આપેછે તે હેતુમાટે વૃષભો પૂજનીય છે
॥૨૫॥ વૃષભો સકળ કલેશને સહન કરતાથકા ધણીના ભારવહનાદિ સર્વ
કાર્યને કરે છે અહુભારવહનથી અતિખિન્ન થતા પશુ સ્વામિની આગળ
પોતાનુ દુ ખ કશુ નિવેદન કરતા નથી અને તેમજ વહન કર્યા કરે છે સ્વય
શુદ્ધ તૃણોને અને કડગર-ભુસો જુહો કે અસાર ઘોતુ તેને ચરે છે ॥૨૬॥
તો આ રીતે સકળ કલેશને સહન કરવાના શીવવાળા, પરોપકારાર્થેજ એક
જીવિત જેમનુ છે, સર્વ લોકોની વૃદ્ધિમા હેતુબૂત, આવા વૃષભો પ્રયત્નથી
પાળનીય અને પ્રયત્નથી પ્રતિદિન પોષણીય છે (સ્વચ્છ તેના સ્થાનાદિક-
વડે જે રક્ષણુ તે પાલન અને સમીચીન ઘાસાદિકનુ અર્પણુ તે પોષણુ, એવો

પ્ણીયાત્સ પતેદ્રૌરવાદિષુ ॥૨૮॥ પશૂનાં પાલનેડશક્તો દત્ત્વા તાન્વ-
 નિને સ્વયમ્ । ઘનં ગત્વા તપઃ કુર્યાન્ન તુ તાન્કેશયેદ્દથા ॥૨૯॥
 ધર્મમેવં વિદિત્વૈવ પોપયન્પાલયન્વૃષાન્ । ચપેત્સર્વાણિ વીજાનિ
 સર્વંવાપી ન સીદતિ ॥૩૦॥ શાલીક્ષુશનકાર્પાસવાર્તાકાદીનિ વાપ-
 યેત્ । તત્તત્સ્થાનં ચ તત્કાલં વિદિત્વા ધર્મશાસ્ત્રતઃ ॥૩૧॥ ઘન-
 વાપી ચાપ્રવાપી ગોપોપી વીજસદ્ગ્રહી । પ્રભાતે ક્ષેત્રગામી ચ કર્પકો
 નાવસીદતિ ॥૩૨॥ પ્રથમં કૃષિકર્તા તુ વિધાનં શાસ્ત્રસમ્મતમ્ ।
 કુયોગવર્જિતે કુર્યાત્પ્રયતઃ શુભવાસરે ॥૩૩॥ સીતાયાઃ સ્થાપનં
 ભેદ ભણ્વો) ॥૨૭॥ જેતો શુદ્ધી ગવાદિ પશુઓને શુદ્ધમાં બાંધી રાખીને
 વેળાએ વેળાએ તુલુજળાદિવડે પોપણુ ન કરે (તે આ પાળનમિપથી પશુ-
 ઓને પીડે છે) તે પશુપીડક શુદ્ધી સંરવાદિ નરકેમાં પડે છે ॥૨૮॥ પશુ-
 ઓના પરિપાળનમાં જે અશક્ત હોય તે તે પશુઓ ધની પાલનસમર્થને
 આપીને (સ્વયં જીવનના ઉપાયાંતરે શૂન્ય હોયતો) વનમાં પ્રવેશ કરીને
 તપશ્ચર્યાપર થાય. પણ તે પશુઓને વૃથા કલેશ નજ કરે. (અહીં વનમાં
 જવાનું વિધાન કરતા નથી, કિંતુ પશુઓના પીડનચક્રી નિવૃત્તિનું વિધાન
 કરે છે) ॥૨૯॥ એરીને કૃષિકર્મમાં પ્રવર્તવાને પ્રાપ્ત થતા પશુસંરક્ષણુધર્મને
 ભણુતો શુદ્ધી વૃષભોને પાલન કરતો થકોજ પોતાના એતરમાં યથાવિલાગ
 સર્વ બીજોને વાવે, કેવળ ડાંગરમાત્રને કે કેવળ અડદમાત્રને કે તેવા બીજ
 એકમાત્રને ન વાવે, જે સર્વ બીજોને વાવે તે ખેદ પામતો નથી, કેમતો સર્વ
 અન્નની નિષ્પત્તિ થાય છે. વૃદ્ધિના ન્યૂનાધિક્યમાં પણ એકાદની તો નિષ્પત્તિ
 થાય, જેથી સર્વાંશે કૃષિની વિક્ષણતા ન થાય ॥૩૦॥ તેતે શાલ્યાદિ વસ્તુઓ
 વાવવાની ભૂમિ અને તેના તેના વાવવાનો સમય તત્પર ધર્મશાસ્ત્રચક્રી
 ભણુને ડાંગર શેલડી શણુ કપાસ વૃંતાક વિગેરેને વાવે ॥૩૧॥ ખેતીમાં પ્રવ-
 ત્તેતો શુદ્ધી તેતે સમયે બીયાવાનો સંગ્રહ કરી રાખે. તેતે સમયે પહેલું ઘાટું
 વાવે. બકીવદાંનું બરોબર પોપણુ કરે. પ્રતિદિન પ્રભાતે ક્ષેત્રમાં જઈને જુવે.
 એમ ન કરે તે પછીથી ખેદ પામેછે ॥૩૨॥ કૃષિકર્તા સાવધ થઇ બીજ
 વાવ્યા પેહલાં બીજીપાત યમચંટાદિ હુયોગવર્જિત શુભ દિને શુભ-મુદ્દર્તમાં

कृत्वा पराशरमृषिं स्मरन् । दधिदूर्वाक्षतैः पुष्पैः शमीपत्रैश्च पूजयेत् ॥३४॥ नीराजनं च नैवेद्यं दत्त्वा दुर्यात्प्रदक्षिणम् । स क्षेत्रपालमुरयेभ्यो वलीन्दद्यात्ततो गृही ॥३५॥ रक्तशृङ्गौ स्ववृषभौ कुङ्कुमेनाक्षतैस्तथा । पूजयेत्पुष्पमालामिस्ततः संयोजयेद्धलम् ॥३६॥ सङ्कल्प्य सीरफालाग्रं हेम्ना वा रजतेन च । मन्त्रमेतं समुच्चार्य कुर्वीत क्षेत्रकर्षणम् ॥३७॥ सीते ! सौम्ये ! कुमारि ! त्वं देवि ! देवैश्चित्रियेऽर्चिते । शक्तिसूनोर्यथा सिद्धा तथा मे सिद्धिदा भव ॥३८॥ एष एव विधिर्ज्ञेयो घापने लघने तथा । प्रवेशने च धान्यान्ता खले गन्ध्रीप्रवाहणे ॥३९॥ यत्नतः पालयन्नेव वृषभौ कर्षणं चरेत् । अपालयन्वाहयस्तु कुम्भीपाके पतेद्भवम् ॥४०॥ अन्नार्थमसृजद्ब्रह्मा

શાસ્ત્રસમત વિધિ કરે ॥૩૩॥ તે વિધિને કહે છે—યજ્ઞસ્નેનમા હળમુખથી સચુદ્ધવેલા સીતાદેવીની મનવડે સ્થાપના કરીને, પરાશર-ઋષિનું સ્મરણ કરતોથકો દધિ દ્વાર્વા અક્ષત પુષ્પાદિવડે અને સમીપનોવડે પૂજા કરે ॥૩૪॥ તે પછી ગૃહી નીરાજન નેવેઘ નિવેદન કરીને, પછી પ્રદક્ષિણા પ્રણામ કરીને તેપછી સ્નેનપાળમુખ્યોને અગ્નિ-ગળથી લીના કે શેકેલા આડદ ચણા આદિક ધાન્યનો અગ્નિલાગ અર્પણ કરે ॥૩૫॥ સિંદૂરાદિ રજનદ્રવ્યવડે રંગેલા શીંગ ડાવાળા ખોતાના વૃષભોની હુકુમ અક્ષત પુષ્પમાળા આદિકવડે પૂજા કરીને પછી હળને લેડે ॥૩૬॥ સુવર્ણથી કે રજતથી હળના ફળાના અમ્બ લાગને કિંચિત ઘસીને હે સૌમ્યે ! હે દેવિ ! હે કુમારિ ! હે સીતે ! સમૃદ્ધિપ્રાપ્તિમાટે દેવોએપણ સમર્થે ના તમો જેમ ગણિત ઋષિના પુત્ર પરાશર-ઋષિને સિદ્ધિ આપનારા થયા હતા તેમ મને સિદ્ધિ આપનારા થાવ' આવા મનને ઉચ્ચારીને ખેતરને ખેડે ॥૩૭-૩૮॥ આનો આજ વિધિ ધાન્ય વાવવામા, ધાન્ય કાપવામા, ખજાણિયે લાવવામા અને ગાડુ પ્રથમ લેડવામા લણવો ॥૩૯॥ આદર પ્રયત્નપૂર્વક વૃષભોને પાળતોથકો ખેતીમા વાહનમા વૃષભોને લેડે બગીવદોને નહિ પાલન કરતો થકો તેમને ખેતીમા કે વાહનમા લેડતો ગૃહી જનતો નિષ્ઠે કુમીપાક નરકમા પડે ॥૪૦॥ પ્રત્યપતિએ પૂર્વ ભગવા નની આજ્ઞાથી અવનિષ્પત્તિમાટે વૃષભો સન્ન્યા હતા, મર્મ કોઈ પ્રાણિભત

વૃષભાન્દર્યનુસયા । સર્વ જીવતિ ચાગ્રેન ત્રૈલોક્યં સચરાચરમ્ ॥૪૧॥ પાલયદ્વિરતસ્તાંસ્તુ કર્તવ્યં કર્પણં દ્વિજૈઃ । યથોક્તેન વિધા-
નેન લાઙ્ગલાદેશ્ય યોજનમ્ ॥૪૨॥ શક્તિસૂનોર્વિના નામ સીતાયાઃ
સ્થાપનં વિના । વિનાઽભ્યુક્ષણરક્ષાભ્યાં કૃષિકર્મ ન સિધ્યતિ ॥૪૩॥
સીમાં દમશાનભૂમિં ચ વૃક્ષચ્છાયાક્ષિતિં તથા । ભૂમિં નિસાતયૂપાં
ચ કૃષિકૃષ્ણૈચ કર્પયેત્ ॥૪૪॥ નોપરા વાહયેદ્ભૂમિં ન ચાદમશર્કરા-
વૃતામ્ । વાહયેદ્નામદત્તાં ચ ન નદીપુલિનં તથા ॥૪૫॥ યદેતાં
વાહયેદ્ભૂમિં લોભાદ્વેપાદ્ય ચા દ્વિજઃ । નરકં ધોરતામિદં પ્રાપ્નુયાત્સ
ન સંશયઃ ॥૪૬॥ ઇલાહલામપિ ઘરાં પરકીયાં ચ આહરેત્ । તેન
પાપેન પુરુષો રૌરવં નરકં વ્રજેત્ ॥૪૭॥ ન દૂરે વાહયેત્ ક્ષેત્રં ન

અન્યથાજી જીવેછે કિં બહુના-આખી ત્રિલોકીજી અતમા પ્રતિષ્ઠિત છે
॥૪૧॥ માટે તે વૃષભોને પાળવાપૂર્વકજી દ્વિલેએ ખેતી કરવી, પણ પશુ-
પાળનમા અનાદર રાખીને ન કરવી પૂર્વોક્ત પૂતલકિ વિધિને ઉદ્ધવીને જેઓ
હળાદિકને જોડે છે તથા પરાશર-મુનિનુ નામમ્મરણુ અને સીતાસ્થાપન
વિના તેમજ મનોવડે પ્રોથણુ કર્યા વિના કૃષિકર્મને કરે છે તેઓનુ તે કર્મ
દૂઠ વાડ વિગેરે લોકિક સરક્ષણુ વિના કરાવું કૃષિકર્મજી જેમ એમ ફળ
માટે ન થાય માટે કૃષિકર્તાએ આ બધુ અવશ્ય કરવું ॥૪૨-૪૩॥ ગામના
સીમાડાની જુમિ, રમશાનજુમિ, જેમા વૃક્ષછાયા બહુ પડતી હોય એવી
જુમિ અને જેમા યજ્ઞસ્તલ રોપ્યોહોય એવી જુમિને કૃષિકર્તા નજી ખેડે (કેમ
તો તેથી આ લોક પરલોકમા અનર્થાપતિ છે) ॥૪૪॥ ખારવાળી જમીનને
વાવે નહિ, કેમતો પ્રયાસ વ્યર્થ થાય છે બહુ પથરા કાકરાવાળા ખેતરને
ખેડે નહિ, કેમતો તે ખેતર ફળમાટે સમર્થ થાય નહિ ખીજની નહિ
આપેલી જમીનને પણ ખેડે નહિ તથા નદીના કાઠાપ્રાય પ્રદેશને ન વાવે
॥૪૫॥ જે દ્વિજ સર્વસાધારણુ સીમાડાનો પ્રદેશ રમશાનપ્રદેશ અને
પારકા નહિ આપેલા પ્રદેશને જો દ્વેપને લીધે કે લોભને લીધે ખેડે તો તે
ધોર તામિસ નરકને પામે એમા સંશય નથી ॥૪૬॥ જે પુરુષ પારકા ક્ષેત્ર-
ચકી એક અગુણપરિમિત પૃથ્વીને જો અપહરણુ કરે તો તે તે પાપથી

ચૈવાલ્યન્તિકે તથા । વાહયેન્ન પથિ ક્ષેત્રં વાહયન્ દુઃસભાગ્મવેત્
 ॥૪૮॥ અનવદ્યાં શુભાં ક્ષિપ્ત્વાં જલાવગાહનક્ષમામ્ । નિષ્તાં ચ
 વાહયેદ્દૂર્મિં વિશ્રામ્યેદ્યત્ર ચૈ જલમ્ ॥૪૯॥ મહર્તીં ચ વૃત્તિં કુર્યાત્
 ક્ષેત્રસ્ય પરિતો દદામ્ । યથા પશુમૃગાચાશ્ચ પ્રવિશેયુર્ન કઠિન્નિચિત્
 ॥૫૦॥ જ્ઞાત્વા ક્ષેત્રગુણાન્સમ્યક્તત્તસ્થાને યથોચિતમ્ । વીજાનિ
 વાપયેત્સીરી નિત્યોદ્યુક્તો ભવેત્તથા ॥૫૧॥ અમાવાસ્યાદિને નૈવ મૃદ્ધી
 કુર્વોત્ત ફર્ષણમ્ । કુર્ષેન્પાતયતે પિતૃદ્વરકે ચ પતેત્સયમ્ ॥૫૨॥
 સર્વસત્યોપકારાય સર્વયજ્ઞાદિસિદ્ધયે । નૃપસ્ય કોશઘૃક્ષ્યૈ ચ જાયતે
 કૃષિક્ષરઃ ॥૫૩॥ અતઃ ક્ષુધાપીડિતાનાં સત્ત્વાનાં તૃપયે દ્વિજઃ ।

રૌરવ નરકને પામે ॥૪૮॥ ગામના અત્યત સમીપમાં રહેલા ક્ષેત્રમાં અને
 ગ્રામથડી અત્યત દૂર રહેલા ક્ષેત્રમાં અને માર્ગના બે પડખામાં આવેલા
 ક્ષેત્રમાં ખેતીને કરતો પુરૂષ બહુ દુ અને પામે છે, માટે તેવા ખેતરને વાવે
 નહિ ॥૪૮॥ ખારાદિદોષે વર્ણત, પથરા કાંકરાદિકના અભાવને ક્ષીધે શુભ,
 ચિક્ષણતાવાળી, નીચ સ્થાનમાં રહેલી, માટેજ જળપ્રવેશને સમુચિત
 અને પ્રતિષ્ઠ જળની સ્થિતિને સમુચિત એવી ક્ષેત્રગુણપરિપૂર્ણ પૃથ્વીને
 ખેતીમા ઉપયોગ લે ॥૪૯॥ પશુ મૃગાદિકના પ્રવેશને પ્રતિરોધ કરી શકે એવી
 મોટી દૃઢ વાડ ખેતરની ચોમેર કરાવે ॥૫૦॥ કપુંક દિવસ ક્ષેત્રગુણોને સારી
 રીતે જાણીને તે તે સ્થાનમાં યથાયોગ્ય યથાકાળ બીજોને વાવે અને પછી
 તેની સલાવનામાં નિત્ય ઉદ્યમશીલ થાય ॥૫૧॥ અમાવાસ્યાદિ પૈતૃક દિવ-
 સોએ શૂંઢસ્થ ખેતીને નજ કરે, બે કરે તો સ્વયં નરકમા પડે અને પિત્રિ-
 ઓને પણ પાડે ॥૫૨॥ કૃષિકર્તા નર કરાતા કૃષિકર્મથી સર્વ પ્રાણિઓના
 ઉપકાર માટે સમર્થ થાય છે. તથા સર્વ યજ્ઞોની સિદ્ધિમાટે થાય છે અને
 રાજના ખજાનાની વૃદ્ધિમાટે થાય છે (કૃષિ કેવળ ઉદરભરણીક પ્રયોજ-
 નવાળી નથી, કેવલ ક્ષુધાતુર પ્રાણિમાત્રના ઉપજીવનપ્રયોજનવાળી, યજ્ઞના
 શેષજૂત અને સકળ પ્રજાઓના સંરક્ષણપરાયણ નરપતિના ખજાનાનો વધારો
 કરવાદ્વારા પ્રજાસંરક્ષણમાં ઉપયોગી છે) ॥૫૩॥ માટે ભુખવડે પીડા
 પામતા જીવોની તૃપ્તિમાટે (કૃષિપ્રાપ્ત ધાન્ય સંચયનાળો) દ્વિજ વિશે-

દયાન્મુષ્ટિ મુષ્ટિમન્નં કૃપિદોષોપશાન્તયે ॥૫૪॥ યાવતોઽન્નકળા-
ન્ધેત્રે પ્રાણિનો ભક્ષયન્તિ ચ । તાવતઃ પાતકાલ્હેત્રી મુચ્યતે નાત્ર
સંશયઃ ॥૫૫॥ અન્નદાનેન કૃપિરુત્કૃપિદોષાદિમુચ્યતે । તતઃ સીતા-
મયં કુર્યાત્સિદ્ધસસ્યે ચલાગતે ॥૫૬॥ ચલસ્ય પરિતઃ કુર્યાત્પ્રોચ્ચા-
મતિઘનાં વૃત્તિમ્ । એકદ્વારં સરોષ્ટાદેર્દુઃપ્રવેશાં સુરક્ષિતામ્ ॥૫૭॥
ત્રિસન્ધ્યમર્ચયેત્સીતાં પરાશરમૃષિં સ્સરન્ । ધાન્યાનિ પ્રોક્ષયેત્તેષાં
રક્ષાં કુર્યાદ્ધ ભક્ષના ॥૫૮॥ પ્રેતભૂતાદિનામાનિ ન ઘવેદ્ય ચલે
ગૃહી । સૂતિકાગૃહ્યવત્તત્ર કુર્વાત પરિરક્ષણમ્ ॥૫૯॥ પ્રશસ્તદિન-
પૂર્વાદે ધાન્યોન્માનં પ્રકલ્પયેત્ । યજેત ચલભિક્ષાભિઃ કાલે રૌહિણ
એવ હિ ॥૬૦॥ દેવાન્મહેન્દ્રપ્રમુખાન્સોમપાદીન્પિતૃન્સ્તથા । સનકા-
દીન્મનુષ્યાંશ્ચાપ્યુદિદયાન્નં દદીત સઃ ॥૬૧॥ ચલે યદ્ધે વિવાહે ચ

પતઃ મુષ્ટિપરિમિત અન્ન આપે, તેથી કૃપિદોષની ઉપશાંતિ થાય ॥૫૪॥
ક્ષેત્રમાં પડેલા જેટલા કણોને ખોપટ મેના વિગેરે પક્ષીઓ અને બીજા પ્રાણીઓ
સુખેથી ભક્ષણ કરે છે તેટલા પાતકમાંથી જેતરનો ધણી મુક્ત થાય છે
એમાં સંશય નથી ॥૫૫॥ જેતીપ્રાણ વ્રીહાદિ ધાન્યનું દાન દેવાથી જે
હેતુમાટે કૃપિદોષ પ્રશાંત થઈ જાય છે તે હેતુમાટે ખળામાં સીતામખાદિ
કરીને અન્ન આર્થિઓને આપે. તેમાં પ્રથમ અન્ન ખળામાં આવે ત્યારે સીતા-
મખ આ પ્રકારે કરે ॥૫૬॥ ખળાની ચોતરફ અતિઉચ્ચત અતિદૃઢ અતિ-
ઘાટી, ખર ઉધાદિ ન પ્રવેશ કરી શકે એવી એક દ્વારવાળી વાડ કરે ॥૫૭॥
પરાશર મહર્ષિના સ્મરણપૂર્વક પ્રાતરાદિ ત્રણ સંધ્યાઓમાં સીતાજીનું
સમર્ચન કરે. મત્રયુક્ત જળવડે ધાન્યનું પ્રોક્ષણ કરે અને ભસ્મથી તેની
રક્ષા કરે ॥૫૮॥ કૃપિકર્તા ખળામાં પ્રેત ભૂતાદિકનાં નામોને નજ ઉચ્ચારે.
સૂતિકાગૃહમાં જેમ રક્ષા કરાય છે તેમ ખળામાં પ્રેતભૂતાદિકથી રક્ષા
કરવી ॥૫૯॥ યગવદાદિ દોષે વર્જીત દિવસના પૂર્વાહ્ન ભાગમાં તાજવાં
આદિકવડે ધાન્યનું માપ કરાવે. દિવસના નવમા મુહૂર્તમાં ખલાયજાને કરે.
તેમાં ઇન્દ્રાદિ દેવો સોમપાદિ પિત્રિઓ અને સનકાદિ મનુષ્યોનું યજન કરે.
અને તે સમયે ત્યાં ભિક્ષાર્થે આવેલા વિપ્રોને અન્ન આપે ॥૬૦-૬૧॥ ખળાના

સદ્ધાન્તૌ ગ્રહણે તથા । પુત્રે જાતે વ્યતીપાતે દત્તં ભવતિ ચાક્ષયમ્
 ॥૬૨॥ પદ્મમઃ સપ્તમો વાપિ નવમો દ્વાદશોઽથવા । શત્રુયા દેવો
 ધાન્યભાગઃ સીરિણા તુ ચલકતૌ ॥૬૩॥ યે કેચિદાગતાસ્તન્ન પૂજ્યા-
 સ્તેઽતિથિવદ્વિજાઃ । સ્તોકશઃ સીરિમિઃ સર્વેઃ કૃષિકૈર્ગૃહમેધિમિઃ
 ॥૬૪॥ શૂદ્રાશ્ચ કારવોઽન્યે ચ પતિતા નીચયોનયઃ । દીના અના-
 થાઃ ક્લીવાશ્ચ કુષ્ઠિનો દદ્મુનાસ્તથા ॥૬૫॥ અન્ધાશ્ચ યધિરા મૂકાઃ
 રક્ષાશ્ચ પ્થાલપુન્કસાઃ । અન્નાર્થિનશ્ચ યે કેચિચ્છત્રયા તેભ્યો-
 ઽન્નમર્પયેત્ ॥૬૬॥ યાવા મધુરયા તાંશ્ચ વિસૃજ્યાથ નિજે ગૃહે ।
 આનીય ધાન્યં કુર્વીત નવાન્નેષ્ટિં યથાવિધિ ॥૬૭॥ રાત્રે દત્વા ચ
 પદ્માંશં દેવતાભ્યશ્ચ વિંશકમ્ । ત્રિંશત્તમં ન વિપ્રેભ્યઃ કૃષિકર્તા
 ન દોષમાકુ ॥૬૮॥ યદન્તિ ઋપયઃ કેચિત્કૃપ્યાદીનાં વિશુદ્ધયે ।

યજ્ઞમાં જે આપ્યું છે તે વિવાહ સંક્રમણ ગ્રહણ વ્યતીપાત પુત્રજન્માદિકને
 વિષે આપેલું જેમ જેમ અક્ષય સુકૃતને સંપાદન કરે છે ॥૬૨॥ ખેતીકારે
 નિધન ધાન્યનો પાંચમો કે સાતમો કે નવમો કે બારમો ભાગ યથાશક્તિ
 ખળાયજ્ઞમાં તેમને તેમને દાન કરવો ॥૬૩॥ સાક્ષાત્ કૃષિને કરતા કે કરા-
 વતા સર્વકોઈ ગૃહસ્થોએ ખળામાં આવેલા સર્વકોઈ દ્વિભે અતિથિની પેઠે
 ગોત્રાદિકનો વિચાર કર્યા વિના યોગ્યપરિમિત અન્ન આપવાવડે કે યોગ્ય-
 પરિમિત અન્ન આપવાવડે કે મુદ્ધિપરિમિત અન્ન આપવાવડે પૂજવા ॥૬૪॥
 શૂદ્રો, સુતારાદિ શિલ્પિઓ, બીજા નીચ ચોનના જનો, પતિતો, નપુંસકો,
 કોઠ ધાધર આદિક દીર્ઘ રોગિઓ, આંધળા બહેરા મુગા ખોડા વિગેરે અગ-
 વિકળો, ચંડાળ પુષ્કસો અને જે બીજા દીન અનાથો છે તે સર્વકોઈ અના-
 થિઓ ખળામાં યથાશક્તિ અન્ન દાનવડે સંતૃપ્ત કરવા ॥૬૫-૬૬॥ એ
 રીતે તેતે ઉક્ત અન્નાર્થિઓને મધુરવચનપૂર્વક અન્નદાનવડે સંતોષ પમા-
 ડીને વિદાય કરે. પછી પોતાને ઘેર ધાન્ય લાવીને યથાવિધિ નવાનધિષ્ટિ
 કરે ॥૬૭॥ અનંતર રાત્રીને છઠો ભાગ, દેવતાઓને વિંશમો અને વિપ્રોને
 ત્રીશમો ભાગ આપે. અન્યથા કૃષિકૃત દોષ ટળે નહિ ॥૬૮॥ બીજા ઋષિઓ

લાભસ્યાંશપ્રદાનં તત્સર્વેષાં શુદ્ધિરુદ્ભવેત્ ॥૬૯॥ પ્રતિપ્રહાચ્છતુ-
ર્થાંશં ચળિગ્લાભાતૃતીયકમ્ । રૂપિતો વિંશકં ભાગં દદતો નાસ્તિ
પાતકમ્ ॥૭૦॥ કાઽપિ વૃત્તિઃ રૂપેરન્યા નાસ્ત્યેવ સુકરા કલૌ ।
ન સુરં રૂપિતોઽન્યત્ર યદિ ધર્મેણ કર્પતિ ॥૭૧॥ અવસ્તત્વં નિર-
શ્વત્વં રૂપિતો નૈવ જાયતે । અનાતિશ્યં ચ દુઃસ્વત્વં ગોમતો ન
ફદાચન ॥૭૨॥ ત્રૈચર્ણિકાનાં રૂપિકર્મણો યો વિધિઃ સ તે વિપ્ર-
વરોદિતોઽસૌ । પરાશરસ્યૈવ ઋપેર્મતેન દ્વિજૈસ્તથૈવાચરણીય વપઃ
॥૭૩॥ इति धीसत्सद्भिर्जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोप-
देशे गृहस्थधर्मेषु रूपिकर्मविधिनिर्णयनामा पञ्चदशोऽध्यायः ॥૧૫॥

કહે છે કે-જે ઉપાય કૃષિકર્મથી કે વ્યાપારથી કે પ્રતિયહથી જે જે મળે,
તેમાંથી આગળ કહીશ એવા પ્રકારે ભાગ, કૃધ્યાદિ તેતે ઉપાય કરતાં થતા
દોષની નિવૃત્તિમાટે આગળ કહું છું એવા પ્રકારથી આપે ॥૬૯॥ પ્રતિયહ-
પ્રાપ્ત દ્રવ્યાદિકમાંથી ચોથો ભાગ વિપ્ર આપે. વ્યાપારથી મળેલામાંથી ત્રીજો
ભાગ વણિક આપે. ખેતી કરવાથી પ્રાપ્ત થએલા અન્નાદિકમાંથી વિશભો
ભાગ આપે. આ પ્રકારે આપનારાને પાતકપ્રસંગ નથી ॥૭૦॥ કલિયુગમાં
કૃષિથી ખીછ કોઈપણ વૃત્તિ સુકર છેજ નહિ. જે ધર્મથી ખેતીને કરે તો
તેથી અન્યત્ર મુખ નથી ॥૭૧॥ કૃષિથી અન્ન વસ્ત્રે રહિતપણું આવતું
નથી. અશન વસન આદિક સર્વ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાયછે, અતિથિ આદિ-
કના સત્કારની સુકરતા થાય છે અને એને આપતકાળનો પ્રસંગજ નથી
॥૭૨॥ હે વિપ્રવર! પરાશરમહર્ષિના મતથીજ ત્રૈવર્ણિકોએ કરવાનો જે
કૃષિકર્મનો વિધિ છે તે તમને મેં કહી સંભળાવ્યો. દ્વિજોએ આ વિધિ મારા
કલાપ્રમાણેજ કરવો (આ બાળનમાં વિશેષ ગૃહસ્થપરાશરસ્મૃતિથી
જણવો, તેમનાં વચનો ચંચલિસ્તારભયથી લખ્યાં નથી) ॥૭૩॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ કૃષિકર્મ-
વિધિનિર્ણયનામા પંચદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—માતાપિત્રોર્ગુરુણાં ચ પૂજા વહુમતા મમ ।
યા દ્વિજાનાં ગૃહસ્થાનામિદામુત્ર સુખપ્રદા ॥૧॥ યદ્વ તેઽભ્યનુ-
જાનીયુઃ સ્વ ધર્મ ઇતિ નિશ્ચયઃ । ઇત પ્વ ત્રયો વેદાસ્ત્રયો દેવા-
સ્ત્રયોઽન્નયઃ ॥૨॥ ત્રિપ્વેતેષ્વપ્રમાદ્યન્ યસ્ત્રીલોકાન્ત્ જયેદ્ધુવમ્ ।
નૈતાન્કાપ્યવમન્યેત નિત્યં હનુસરેદ્વિજઃ ॥૩॥ તેષામનાદરાત્સર્વાઃ
સત્ક્રિયાઃ સ્યુર્હિ નિષ્ફલાઃ । ન ચાયં ન પરો લોકઃ શુભસ્તદવ-
માનિનઃ ॥૪॥ ઓષિયેભ્યો દશભ્યશ્ચ સદાચાર્યોઽધિકો મતઃ ।

અધ્યાય ૧૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! માતા પિતા અને ગુરુઓની પૂજા
અન્ય ધર્મોની અપેક્ષાએ શ્રેયસ્કારી હોવાથી તેને હું બહુ માનું છું, જે પૂજા
ગૃહસ્થ દ્વિજોને આ લોક પરલોકમાં મહાશુભ આપનારી થાય છે ॥૧॥
વેદવિધિઓધિતજ ધર્મ છે બીજો નહિ એમતો નથી. માતા પિતા અને
ગુરુએ અનુસા કરેલો પણ ધર્મ છે એમાં સંશય નથી. કૃતિ ‘માતૃદેવો
ભવ પિતૃદેવો ભવ આચાર્યદેવો ભવ’ એમ અનુશાસન કરે છે. મહર્ષિઓ-
પણ એમજ સ્મરણ કરેછે. આ ત્રણ જ ઋગાદિ ત્રણ વેદો, બ્રહ્માદિ ત્રણ
દેવો અને દક્ષિણાદિ ત્રણ અગ્નિઓ છે, એટલે ઋગાદિ ત્રણ વેદના અધ્યય-
નથી, બ્રહ્માદિ ત્રણ દેવના ભજનથી અને દક્ષિણાદિ ત્રણ અગ્નિના પરિચર-
ણથી જે સુકૃત થાય તે એમના વચનપરિપાળનથી થાયજ ॥૨॥ જે દ્વિજ
તે આ માતાદિ ત્રણની અપ્રમાદથી પરિચર્યા આચરે છે તે બૂરાદિ ત્રણ લોકોને
જીતે છે—આ લોકો તેને દુર્લભ નથી માટે પૂજ્યતમ એમનું અવમાન કદાપિ
નજ કરે, નિત્ય એમને અનુસરીને વર્તે ॥૩॥ તેમનો અનાદર કરવાથી સર્વ
સત્ક્રિયાઓ કરેલી નિષ્ફળતાને પામે છે. માટેજ એમનું અપમાન કરના-
રાને આ લોક પરલોકમા કશું શુભ થતું નથી, કિંતુ અશુભજ થાય છે ॥૪॥
શ્રોત્રિય દશની અપેક્ષાએ આચાર્ય—ગાયત્રીમત્રમાત્રને આપનારો સદા

■ આ અધ્યાયમા લખવાને માતાપિતાઆદિ ગુરુજનોનું સન્માનન આદિક
ગૃહધર્મોનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યું છે.

તેભ્યો દશમ્ય ષકઃ સ્યાદુપાધ્યાયોઽધિકઃ કિલ ॥૫॥ તેભ્યો
દશમ્યશ્ચ પિતા ગૌરવેનાતિરિચ્યતે । પિતુર્દશગુણં માતા પૂજ-
નીયા ગરીયસી ॥૬॥ ગુરુર્ગરીયાન્પિતૃતો માતૃતઃપિ મે મતઃ ।
શરીરમેવ સ્જતઃ પિતરૌ ધર્મકારણમ્ ॥૭॥ ગુરુસ્તુ ધ્યાનદાનેન
શિષ્યં શારીરબન્ધનાત્ । વિમોચયતિ તેનાસૌ ગરીયાનુચ્યતે તતઃ
॥૮॥ દોષયુક્તા અપિ ચ તે દુષ્પણીયા ન સુનુના । ન તાઢ્યા ભર્ત્સ-
નીયા યા પૂજનીયા હિ સર્વથા ॥૯॥ ઉપદેશૈર્નિજાજ્ઞાનં હત્વા યોઽમૃ-

અધિક માન્યો છે, તેવા દશ આચાર્યોની અપેક્ષાએ એક ઉપાધ્યાય-ઉપ-
વીત આપી સર્વ ક્રિયાઓ કરાવીને વેદને લાણાવનાર ગુરુ અધિક માન્યો છે,
તેવા દશ ઉપાધ્યાયોની અપેક્ષાએ પિતા ગૌરવવડે અધિક માન્યો છે, પિતાની
અપેક્ષાએ દશઘણી માતા પૂજનીય છે, માતાતો સર્વની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠતર
છે, કેમતો ગર્ભપ્રસવાદિ સર્વ કલેશને સહન કરતીથકી ગર્ભને આરંભીને
પુત્રને પોષેછે ॥૫-૬॥ જેતો બ્રહ્મવિદ્યાને આપેછે તે ગુરુ માતાતાત થકી
પણ મેં અતિશય શ્રેષ્ઠ માન્યો છે, કેમતો માતાપિતાતો કૃત્ત ધર્મકારણ
શરીરનેજ ઉપલવે છે, (ઉપાધ્યાય આદિકતો વેદમાત્રને આપેછે) બ્રહ્મ-
વિદ્યાને તો આજ મુખ્ય ગુરુ આપે છે જે હેતુમાટે ગુરુતો વિજ્ઞાનવિશે-
ષના દાનથી શિષ્યને લવર્ણધનથકી છોડાવેછે તે હેતુથી તે મુખ્ય ગુરુનેજ
ઉક્ત સર્વથકી અધિક હું માનું છું ॥૭-૮॥ માતાદિ ત્રણમા દોષને નજ
જુવે. જે ક્રોધ પ્રામાદિક દોષ કવચિત્ દૃષ્ટિપથમાં પડે તો તે પોતાને મુખે
ઉદ્ઘાટન નજ કરવો તેમ તે દોષના અનુલેપવાળા પણ તેમને ન માનવા
જેતો તમ પ્રકૃતિવાળા પુત્રો દોષને નહિ સહન કરીને માતાતાતને પ્રહાર
કરવા પ્રવર્તે છે તેતો પાપકર્મને સર્વથા પરહરે. કેમતો તેઓ સર્વ પ્રકારે
પૂજનીય છે, પણ તાડનીય કે તિરસ્કરણીય નથી (બહુધાપણે માતાદિક-
વિષે લોકમા આ અત્યાચાર પુત્રોનો પ્રસિદ્ધ છે, તેના પ્રતિવેધાર્થે આ વચનની
પ્રવૃત્તિ છે) ॥૯॥ ગુરુનો દ્રોહ-અનિષ્ઠસંપાદન મનથીપણ ક્યારેય ચિંતવે
નહિ, જે ગુરુએ વિજ્ઞાનોપદેશવડે આલસ્યતર અજ્ઞાનતમ દાણી નાખ્યું અને
દિવ્ય અમૃત-મોક્ષ આપ્યું આવા ગુરુકૃત ઉપકારને બાણતો કયો મુધ

તમૃચ્છતિ । તસૈ ન ગુરવે દુષ્ટેજ્ઞાનઘસ્ય કૃતં યુધઃ ॥૧૦॥ યતશ્ચ
પ્રિધામાપ્રોતિ ચાઙ્ગન.કર્મમિસ્તુ તમ્ । યો નાર્ચયતિ તસ્ય સ્પાચ્છુત
સર્વં હિ નિષ્ફલમ્ ॥૧૧॥ ગુરોરનાદરં કુર્યાદયઃ પુમાન્દર્પમોહિતઃ ।
ઞ્રૂણદ્વત્યાધિકં પાપં પ્રાપ્નુયાત્સ ન સંશયઃ ॥૧૨॥ પ્રજાપતિ પ્રીણ-
યતિ પિતરં પ્રીણયન્પુમાન્ । માતરં પ્રીણયન્પૃથ્વી પ્રીણયત્યેવ
પૂરુષઃ ॥૧૩॥ ઘૃક્ષેવ પૂજિતં તેન ગુરુર્યેન પ્રપૂજિતઃ । માતૃતઃ પિતૃ-
તશ્ચાપિ તસ્માત્પૂજ્યતમો ગુરુઃ ॥૧૪॥ માતરં પિતરં તસ્માદુરં ચાનુ-
સરેત્તસદા । ઘર્ષાં ત્રયાણાં દ્રોઘા તુ કુમ્ભીપાકે પતેજ્ઞુવમ્ ॥૧૫॥
મિત્રદ્રુહઃ કૃતઘ્નસ્ય સીરઘ્નગુરુઘાતિનોઃ । યત્પાપં જાયતે પુંસો
નિષ્કૃતિર્નાસ્તિ તસ્ય હિ ॥૧૬॥ પિત્રાદિમિત્રિમિર્નૈવ ગૃહસ્થઃ સંવ-
દેત્કચિત્ । તથર્ત્વિગ્મિર્માતુલેન દાસૈશ્ચાતિથિમિઃ સહ ॥૧૭॥ ઘૃદ્ધ-

મનુષ્ય તેમના દ્રોહનુ મનથી પણ ચિંતન કરે? કોઈ પણ નહિજ 'સ હિ
વિધાતસ્ત જનયતિ તથોષ્ટ જન્મ તસૈ ન દુષ્ટેત કદાચન' એવી શ્રુતિ છે
॥૧૦॥ ગુરૂનો દ્રોહ ન કરવો એટલુજ નહિ કેંતુ પ્રતિદિન તેમનુ અર્ચન
કરવુ. જે ગુરૂથકી અઘ્નવિદ્યા રૂડીરીતે મેળવી છે તે ગુરૂનુ જે શિષ્ય કાય
વાળી મનથી અર્ચન કરતો નથી તેનુ સર્વ શાસ્ત્રાધ્યયન નિષ્ફળ
થાય ॥૧૧॥ જે તો પુરૂષ ગર્વાન્ધ થઇને પોતાના ગુરૂનો અનાદર કરે તે
જુલુહવાથકી અધિક પાપને પામે, એમા સંશય નથી ॥૧૨॥ પિતાના
પૂજનથી પ્રભવતિ તૃપ્ત થાય છે, માતાના પૂજનથી પૃથિવીદેવી તૃપ્ત થાય
છે, ગુરૂના પૂજનથી તો અઘ્ન-સમસ્ત દેવતાઓનુ પ્રતિષ્ઠાભૂત પરબ્રહ્મજ
તૃપ્ત થાય છે, માટે તે ગુરૂ માતાપિતાદિ સર્વથકી વિશેષ પૂજનીય છે
॥૧૩-૧૪॥ માટે માતા પિતા ગુરૂને સદાય અનુસરે એ ત્રણનો દ્રોહ કર
નારો પુરૂષતો મરીને કુલીપાકમા પડે, એમા સંશય નથી ॥૧૫॥ મિત્રના
દ્રોહમા, કૃતઘ્નિપણમા, ખેતીના વિનાશનમા અને ગુરૂહનનમા જે પાપ
થાય છે તે શતપ્રાયશ્ચિત્તે કરીને પણ ટળતુ નથી, માટે મિત્રાદિકનો દ્રોહ ન
કરવો ॥૧૬॥ ગૃહસ્થ જન પિત્રાદિ ત્રણ સાથે કદાચિત્ પણ સંવાદ નજ કરે.
તથા ઋત્વિજો, ભૃત્યો, અતિથિઓ, વૃદ્ધ, બાળક, રોગાતુર, દુર્બળ, સાતિ-

ચાલાતુરશૌર્યાતિસમ્યન્વિવાન્ધવૈઃ । આત્રા દુહિત્રા પુત્રેણ જામી-
મિર્ભાર્યયા તથા ॥૧૮॥ ગૃહસ્થ એતૈઃ સંવાદં ન કુર્વાત કદાચન ।
એતૈર્જિતસ્તુ જયતિ સર્વાલ્લોકાદ્ધ સંશયઃ ॥૧૯॥ સ્વદિતાર્યાં દ્વિજન્મા
ચ નિત્યં સચ્છાસ્ત્રસેવનમ્ । કુર્યાત્તદર્થાજ્ઞાને તુ સતઃ પૃચ્છેચ
તદ્વિદઃ ॥૨૦॥ યઃ પ્રવૃત્તાં શ્રુતિ સમ્યક્ શાસ્ત્રં વા ઋપિભાષિતમ્ ।
દૂપયેદનમિજ્ઞાય સ ભવેદ્બ્રહ્મઘાતકઃ ॥૨૧॥ યતેરન્નં ન ભોક્તવ્યં પ્રાણૈઃ
કણ્ઠગતૈરપિ । ગોમાંસેન સમં તત્તુ સુરાવિન્દુસમં જલમ્ ॥૨૨॥
યતીનાં કાઞ્ચનં દત્ત્વા તામ્બૂલં બ્રહ્મચારિણામ્ । ચૌરાણામભયં દત્ત્વા
દાતાપિ નરકં વ્રજેત્ ॥૨૩॥ યતિશ્ચઃ શ્રદ્ધયા દધાન્નિક્ષાં પાત્રપ્ર-

સગોત્ર, સંબન્ધ-કન્યા આપનાર અને દેનાર, પાંધવ-મામો બાણેજ આદિક,
બ્રાતા, પુત્ર, પુત્રી, ભત્રી-હુળશ્રિયો અને બહેનો, ભાર્યા, આટલાંની સાથે
ગૃહસ્થ ધ્યારેય વિવાદ નજ કરે. (તેઓ ગૃહસ્થને પોષ્ય કે પૂજ્ય છે)
આ પિત્રાદિકે હત્યો થકો-એમને વશ અપ્રતિજૂળ જો વર્તે તો સર્વ લોકો
હતાય છે-સર્વ લોકોને પામે છે. ('એતૈઃ સ્તુતઃ' એવો પાક હોય તો કશો
ફિલ્લટ અર્થ નથી) એમાં સંશય નથી ॥૧૭-૧૮॥

વળી પોતાનું હિત ધ્યેયતો દ્વિભતિ નિત્ય સચ્છાસ્ત્રનું સેવન કરે. તેના
અર્થનું જ્ઞાન ન હોય તો તેને બાણુતા સત્પુરૂષને સમીપે જઇને સવિનય તેના
અવસરની પ્રતીક્ષા કરતો થકો પુછે ॥૨૦॥ સર્વના ઐયમાટે પ્રવર્તેલી
શ્રુતિ કે સ્મૃતિને તેનો આશય નહિ બાણુને જે મંદમતિ વિનિદે તે બ્રહ્મ-
હત્યાપાપથી દેખાય છે ॥૨૧॥ પ્રાણપતિમાં પણ સંન્યાસિનું અન્ન જમવું
નહિ. તે જમેલું અન્ન ગોમાંસલક્ષણુલ્લેખ પાપને ઉપલવે છે. અને યતિનું
જળ પીધેલું સુરાપાનસમાન પાપને ઉપલવે છે. માટે યતિનું અન્ન જળ લેવું
નહિ ॥૨૨॥ યતિઓને કાંચન ન્યાસરૂપે પણ નજ આપવું, તો યતિઓને ન
આપવું એમાં કાંઈ કહેવાનુંજ રહેતું નથી. તથા બ્રહ્મચારિઓને તાંબૂળ
આપવું નહિ. રાજભટ્ટેએ તાડન કરાતા ચોરોને અભય આપે નહિ. જો
આપે તો દાતાપણુ નરકને પામે. માટે તેઓનેજ તે નજ આપવું ॥૨૩॥
શિક્ષાતો યતિઓને શ્રદ્ધાથી આપવી, તે પણ પાત્રપ્રપૂરણી-જે શિક્ષાથી તેની

પૂરણીમ્ । સર્વે રસૈરુપેતાં ચ તત્પુણ્યં સ્યાદનન્તકમ્ ॥૨૪॥ યો
 વ્યાધિતાનાં ભિક્ષુણાં કુર્યાત્સ્થાનં શુભં ચ તાન્ । પથ્યાદિભિઃ પરિ-
 ચરેત્તસ્ય પુણ્યમનન્તકમ્ ॥૨૫॥ યતિં દૃષ્ટ્વા સમુત્થાય નત્વા પાદા-
 સનાદિભિઃ । માનયેદ્યો ગૃહી નૈવ તસ્ય પુણ્યં નિર્ણયકમ્ ॥૨૬॥
 ભિક્ષમાણો બ્રહ્મચારી યતિસ્ત્યાગી દ્વિજોઽપિ ચા । યેનાપમાનિતો
 ભિક્ષામદત્ત્વા સ તુ બ્રહ્મહા ॥૨૭॥ માતા પિતા ગુરુઃ પત્ની સ્વસ્યાપ-
 ત્યાનિ ચાશ્રિતાઃ । અભ્યાગતોઽતિથિશ્ચાગ્નિઃ પોષ્યા નિત્યમમી નચ
 ॥૨૮॥ દીનાનાથવિશિષ્ટેભ્યો દાતવ્યં ભૂતિકામ્યયા । અદત્તદાના
 જાયન્તે પરમાગ્યોપજીવિનઃ ॥૨૯॥ ગ્યાયાગતેન દ્રવ્યેણ કર્તવ્યં

શુધા નિવૃત્ત થાય તેટલી આપવી તે પણ લિક્ષા નીરસ ન આપવી કિંતુ
 જે રસ સ્વાર્થે ઉપકૃત્તો હોય તે છ પ્રકરના રસવાળી લિક્ષા આપવી,
 તેથી અનન્ત પુણ્ય સિદ્ધ થાય છે ॥૨૪॥ જે ગૃહસ્થ જન વ્યાધિપીડિત
 યત્સાદિ લિક્ષુઓ (અટનમા અસમર્થ) ની શુભ નિવાસસ્થાનના પ્રદાનથી
 અને પથ્યની પરિકટપના આદિકવડે પરિચયની આવરે તેને અનન્ત પુણ્ય
 સિદ્ધ થાય છે ॥૨૫॥ જે ગૃહી યતિને આવતો બોધને તત્ક્ષણ અભિમુખ
 ઉઠીને પ્રણામ કરીને પાદ આસનપ્રદાનાદિકવડે સત્કાર કરે તેને સુકૃત
 અનન્તર ફળ ઉપજવે છે જે આ પ્રમાણે સત્કાર ન કરે તેનું પુણ્ય નિર્ણયક
 થાય છે ॥૨૬॥ જે ગૃહી તો લિક્ષા ભાગતા બ્રહ્મચારીનું કે યતિનું કે ત્યાગીનું
 કે અન્ય બ્રાહ્મણનું અવમાન કરે છે પણ લિક્ષા આપતો નથી તે ગૃહી
 બ્રહ્મહત્યાપાપથી લેપાય છે ॥૨૭॥ પોતાની માતા પિતા ગુરુ પત્ની અપત્ન
 (પુત્ર પુત્ર્યાદિક) સમાશ્રિત અતિથિ અભ્યાગત અગ્નિ, આ નવ પ્રતિદિન
 પોષણીય છે ॥૨૮॥ જે પોતાનો ઉદય ધૃષ્ટતો હોય તે દીનજનો અનાથ
 જનો અને વિદ્યાતપાદિવડે શ્રેષ્ઠ એવા જનોને આદરપૂર્વક અન્નાદિ દાન
 આપે એમને અન્નાદિ નહિ આપનારા જનો પર જન્મમા છવનોપાય નહિ
 મળતાં કલેશ પામી પરલાગ્યોપજીવી થાય—પરના અન્નાદિકવડેજ યથાકથ
 ચિત્ દુ પધી દેહયાત્રાને પામે છે ॥૨૯॥ દેવળ ધનસંપત્તિથી સંપત્તિ નથી,
 પરતુ પરલોકહિતકારી ધર્મમા ઉપયોગ લીધેલા ધનથી ધનસંપત્તિ છે, તો

પારલૌકિકમ્ । દાનં ચ વિધિના દેયં કાલે પાત્રે ચ ભાવતઃ ॥૩૦॥
 વિધિહીનમપાત્રે ચ યો દદાતિ પ્રતિગ્રહમ્ । ન કેવલં હિ તદ્યાતિ
 શેષં તસ્ય વિનશ્યતિ ॥૩૧॥ અનૃતેન ક્ષરેદ્યદ્ધસ્તપો વિસ્સયતઃ ક્ષરેત્ ।
 ક્ષરેત્કીર્તનતો દાનમાયુર્વિપ્રાવમાનતઃ ॥૩૨॥ વયોવૃદ્ધાંસ્તપોવૃદ્ધા-
 જ્ઞાત્યુત્કૃષ્ટાન્યથોચિતમ્ । માનયેદ્દિનયેનૈવ ગૃહી નિર્મત્સરઃ સદા
 ॥૩૩॥ વિપ્રાણાં જ્ઞાનતો પ્યેષ્ય વાહુજાનાં તુ વીર્યતઃ । વૈશ્યાનાં

સપાદન કરેલા દ્રવ્યથી પારલૌકિક કર્મ કરવું, તેતો પાત્રમા પ્રીતિથી
 યથાવિધિ દાનાદિરૂપ જાણવું ॥૩૦॥ જે તો વિધિવિહીન અપાત્રમા ખ્યાતિ
 પૂજકામનાથી દાન દેવાય છે તે બ્યર્થ થઈ જાય છે અને તત્કાલે પાપ
 એના અવશેષ રહેલા ધનને પણ નાશ કરે છે માટે વિધિસહિત
 સતપાત્રમા દાન કરવું ॥૩૧॥ યથાવિધિ અનુષ્ઠાન કરેલો પણ યશ્ન અસત્ય-
 લાપણથી ક્ષય પામી જાય, અતિકૃત્ત્વસાધ્ય તપ વિસ્મયથી—‘અહો મેં આ
 અસાધ્ય સિદ્ધ કર્યું’ એવા અભિમાનથી ક્ષય પામી જાય, દાન કીર્તનદોષથી
 ‘મેં આને આ આપ્યું’ એમ સલામા વારવાર જણાવાથી ક્ષય પામી જાય
 અને આયુષ્યકાળ વિપ્રોના અપમાનથી ક્ષય પામી જાય છે તો યશ્નદિકમા
 અસત્યાદિકનો પરિત્યાગ કરે ॥૩૨॥ જેઓ વયથી કે તપથી કે જાતિથી ઉત્કૃષ્ટ
 હોય તેઓને ગૃહી વિનયપૂર્વક યથાયોગ્ય સદૈવ માન આપે તેઓવિપે
 માત્સર્યતો આ લોક પર લોકમા અત્યંત અનર્થકારી છે માટે તેનો બહુ
 દૂરથી પરિહાર કરવો ॥૩૩॥ વયવડે કનિષ્ઠ હોય તે વયવડે ઉત્કૃષ્ટ હોય તેને
 માન આપે એમ જે કહ્યું તેમા આ વિશેષ છે—વિપ્ર વયવડે બસે ઉત્કૃષ્ટ હોય
 પણ જે વિજ્ઞાનથી કનિષ્ઠ હોય તો તે વિજ્ઞાનવડે ઉત્કૃષ્ટ અને વયવડે કનિષ્ઠ
 એવા પણ મિત્રને માન આપે, કેમ તો વિપ્રોનુ જ્ઞાનથી શ્રેષ્ઠપણ છે. એ
 રીતે બાહુજાત ક્ષત્રિય અવસ્થાએ કરીને અધિક હોય પણ વીર્યથી જે ન્યૂન
 હોય તો તે વીર્યવડે અધિક અને અવસ્થાએ કરીને ન્યૂન એવા પણ ક્ષત્રિયને
 માન આપે, કેમતો ક્ષત્રિયોનુ વીર્યથી શ્રેષ્ઠપણ છે એ રીતે વૈશ્ય વયવડે
 વર હોય પણ જે ધનધાન્યરહિત હોય તો તે ધનધાન્યસમૃદ્ધ અને
 વયવડે અવર એવા પણ વૈશ્યને માન આપે, કેમતો વૈશ્યોનુ ધનધાન્યવડે

ધનધાન્યાભ્યાસિતરેષાં તુ જન્મતઃ ॥૩૪॥ પુરઃસ્થિતં ક્રમણાંતં બ્રાહ્મણં
ભોજને ડર્ચને । દાને ચાપિ વિહાયાન્યં ન સ્વીકુર્યાત્કદાચન ॥૩૫॥
બ્રાહ્મણાતિક્રમે દોષો મૂર્ધ્વવિષ્ટે ન વિદ્યતે । જ્વલન્તમગ્નિમુત્સૃજ્ય
ન હિ ભસ્મનિ હૃયતે ॥૩૬॥ યો માનયેદુરુજનાન્વિનયેન વિપ્રાન્
સાધુંશ્ચ સોઽત્ર લભતે મહર્તીં હિ કીર્તિમ્ । મૃત્વા પરત્ર ચ નિજે-
ષ્ણિસત્તભૂરિસૌર્યં પ્રાપ્નોતિ ચૈ ગૃહિજનો દ્વિજવર્ય ! લોકે ॥૩૭॥ इति
શ્રીસત્સત્ત્રિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ
ગુરુજનસન્માનનિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

જ્યેષ્ઠ છે. શૂદ્રતો વયે કરીને કનિષ્ઠ હોય તે વયે કરીને વૃદ્ધ શૂદ્રને માન
આપે. અથવા-અન્યની અપેક્ષાએ વિપ્રનું જે શ્રેષ્ઠપણું તે જ્ઞાનને લીધે છે,
ક્ષત્રિયનું ધીરની અપેક્ષાએ જે ઉત્કૃષ્ટપણું છે તે વીર્યને લીધે છે, વૈશ્યનું
અન્યક્ષની અપેક્ષાએ જે જ્યેષ્ઠપણું છે તે ધનધાન્યને લીધે છે, તે આ
ત્રણ જાણીઓએ પોતાને અસાધારણ તે તે જ્ઞાનાદિ સંપાદન કરવું. તેણે તેણે
રહિત તેઓ તેઓ કોઈએ પણ માનનીય નથી. જન્મતઃ-શુદ્ધ માતા પિતા-
થી જન્મમાત્રથી સમુત્કર્ષતો શૂદ્રોને વિષેજ પરસ્પર છે બીજાઓમાં નહિ.
તો વિષે શુદ્ધ વંશમાં જન્મમાત્રથી ‘હું શ્રેષ્ઠ છું’ એમ જમાવું નહિ ॥૩૪॥
દાન લોજન અને પૂજનપ્રસંગમાં પ્રથમ પોતાપાસે આવેલા ગુણી બ્રાહ્મણને
લ્યાગ કરીને બીજા દૂર રહેલા વિપ્રને નજ સ્વીકાર કરે. તેમ ‘આ તો પ્રથમ
આવ્યો છે’ એમ માનીને મૂર્ખ વિપ્રને નજ પૂજે. તે મૂર્ખને ઉદ્ધન કરીને
પણ દૂર રહેલા જ્ઞાનસંપન્ન વિપ્રને પૂજે. ‘આતો સત્ત્રિધિમાં રહેલો છે’
એટલામાત્રથી પ્રજ્ઞવલિત અગ્નિનો લ્યાગ કરીને ભસ્મમાં હોમ કોઈ કરે
નહિ ॥૩૫-૩૬॥ હે દ્વિજવર્ય ! જે ગૃહિજન પૂર્વોક્ત માતાદિક ગુંડજનો,
વિપ્રો અને સાધુજનોને યથાયોગ્ય વિનયથી માન આપે તે આ લોક પરલોકમાં
મહાકીર્તિ અને સ્વેષ્ણિત મહાસુખને પામે છે ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
શ્રવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે ગૃહસ્થધર્મેષુ ગુરુજનસન્માન-
નિરૂપણનામા પોઢશોઽધ્યાયઃ ॥૧૬॥

શ્રીનારાયણમુનિશ્વાચ—વદામ્યથ સદાચારં ગૃહસ્થાનાં હિતાવ-
હમ્ । સદ્ધિરાચર્યતે યસ્માત્સદાચારસ્તતો મતઃ ॥૧॥ આચાર-
વન્તો મનુજા લભન્તે આયુશ્ચ વિત્તં ચ સુનાંશ્ચ સૌખ્યમ્ । ધર્મે
તથા શાશ્વતમીશલોકમગ્રાપિ વિદ્વજ્જનપૂજ્યતાં ચ ॥૨॥ આચારેણ
સદા વિદ્વાન્વર્તતે યો જિતેન્દ્રિયઃ । સ ગ્રહ્ય પરમખ્યેતિ વરે-
ણ્યોઽમુન ચેહ ચ ॥૩॥ આચારઃ પરમો ધર્મ આચારઃ પરમં
તપઃ । આચારાદ્ધર્મતે હ્યાયુરાચારાત્પાપસંહયઃ ॥૪॥ રાગવિદ્વે-

અધ્યાય ૧૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન! હવે ગૃહસ્થોનો સદાચાર કહું
છું સદાચારના અનુવર્તનથી જ ગૃહસ્થોનું હિત થાય જે સતોએ આચરણ
કરાય છે તે સદાચાર કહ્યો છે સતોનો અધમ આચાર ન હોય, જેથી
અન્યથા પણ શકા થાય કૃતિ સ્મૃતિએ નહિ પ્રતિપક્ષ એવા પણ બહુ
ધર્મો સતોના આચરણથી પ્રતિપક્ષ થાય છે. વેદવિધિમા સ્મૃતિ જેમ
લિંગ (શાપક) છે તેમ સતોનો આચાર પણ છે માટે આ બધું સપ્રતિપક્ષ
છે ‘સાધૂના સમયશ્વાપિ પ્રમાણ વેદવજ્રવેદ’ એવી સ્મૃતિ છે ॥૧॥ તે સદા-
ચારને અનુપાળનારા જનોને દીર્ઘાયુષ, ધનસુતાદિ સમસ્ત ઐહિક સુખ
અને પારલૌકિક ધર્મ તથા તત્તજન્ય બ્રહ્માદિધર્મરલોક તથા વિશુદ્ધજન-
માનનીયતા (ક્રમે વિજ્ઞાનાદિ પણ) સિદ્ધ થાય છે ॥૨॥ પ્રતિદિન સદાચા-
રને આદરથી અનુવર્તતો શુદ્ધજન ક્રમથી વિજ્ઞાન પામી વિષયરૂચિએ રહિત
થઈ વિજિતેન્દ્રિય થઈ આ લોક પરલોકમા સર્વેએ સત્કાર કર્યોથકો પર-
બ્રહ્મ ભગવાનને પામે ॥૩॥ સદાચારજ પરમ ધર્મ અને પરમ તપ છે.
સદાચારથકી આ લોકમા ધર્માનુષ્ઠાનમા ઉપયોગી આયુ સપત્તિ વૃદ્ધિ પામે
છે અને તેથી સમસ્ત પાપનો પ્રક્ષય પણ થાય છે ॥૪॥ કેવળ શાસ્ત્રથી
ધર્મેતત્વને જાણનારાઓનો આચાર સદાચાર મનાય નહિ, કેમતો શાસ્ત્રથી

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને ગૃહસ્થોએ અનુષ્ઠાન કરવાના સદાચારનું નિર્દેશ
કરતા દિવેના આદિક વિધિનું નિર્દેશ કર્યું છે

परहिता अनुतिष्ठन्ति यं भुवि । विद्वांसस्तं सदाचारं धर्ममूलं
 विदुर्वुधाः ॥५॥ प्रथमं धर्मसर्वस्वं यमाश्च नियमा मताः । अत-
 स्तेष्वेव कर्तव्यः प्रयत्नः सर्वथा बुधैः ॥६॥ सत्यं क्षमार्जवं ध्यान-
 मानशंस्यमहिंसनम् । दमः प्रसादो माधुर्यं मृदतेति यमा दश

લોભમેય ય । અમૂન પદ્ધેરિણો જિત્વા સર્વેષાં વિજયી ભવેત્ ॥૯॥
 ધર્મમેય સદા રક્ષેત્પરલોકમુગ્ધાવદ્ ॥ નાન્યઃ કોઽપિ સદાયોઽસ્તિ
 જનસ્યામુષ્તં તં વિના ॥૧૦॥ ગૃહેભ્યોઽર્થાં નિવર્તન્તે શ્મશાનાત્પુત્ર-
 યાન્ધવાઃ । સ્વકૃતં કેવલં કર્મ ગચ્છન્તમનુગચ્છતિ ॥૧૧॥ અનભ્યા-
 સાત્તુ વેદાનાં સદાચારસ્ય વર્જનાત્ । આલસ્યાદ્ગ્રન્થોગચ્છ દ્વિજા-
 ન્મૃત્યુર્જિઘ્રાંસતિ ॥૧૨॥ તતોઽભ્યસેત્પ્રયત્નેન સદાચારં સદા દ્વિજઃ ।
 તીર્થાન્યપ્યભિવાચ્છન્તિ સદાચારસમાગમમ્ ॥૧૩॥ દ્રાણે મુહૂર્તં
 ઉત્થાય ચિન્તયેદાત્મનો હિતમ્ । રજન્યા બન્તિમો યામો મુહૂર્તો

કામ ક્રોધ મદ મોહ માત્સર્ય લોભ આ છ દ્વંદ્વમા નિત્ય સસિધિ પામી
 રહેલા રિપુઓ છે, આ છ વૈરિઓને વિજિત્યા વિના કોઈ પણ શ્રેયને નળ
 પામે પાપપરવશજ થાય આ છ વૈરિઓને છતે તો સર્વે વિજયી
 થાય ॥૯॥ માટે પરલોકહિતંથી જને સર્વ પ્રયત્નથી ધર્મનુંજ સદાય અનુ-
 પાળન કરવું. ધર્મ વિના બીજે કોઈ પરલોકમહાથી નથી, મરણ પામતાં
 એની પાછળ કોઈપણ જતો નથી એક ધર્મજ પાછળ જાય છે ॥૧૦॥
 અર્થશબ્દવાચ્ય ધન ભલે આ જનને પ્રાણભૂત છે તથાપિ તે તેની પાછળ જતું
 નથી, કિંતુ ગૃહમાજ વર્તે છે. જે કોઈ પુત્રાદિ બન્ધુઓ પ્રેતની પાછળ જાય
 છે તેઓ શ્મશાનથણી પાછા આવે છે. કેવળ સ્વકૃત પુણ્ય કે પાપ કર્મજ
 પરલોકમાં જતા જનની પાછળ જાય છે ॥૧૧॥ વેદો કે જે ધર્મ અર્થ કામ
 અને નિ શ્રેયને જોધ કરનારા છે તેમનો અભ્યાસ નહિ કરવાથી, સદાચાર-
 થથી વિમુખ વર્તવાથી, પ્રતિદિન યથાસમય અનુધાન કરવાના સ્નાનસંધ્યા-
 ટિક્કમા આળસ રાખવાથી અને રાજસ તામસાદિ અસદોષથી દ્વિભ્રાંતિને
 મૃત્યુ-પાપરૂપ કે યમરાજહણુવા ઇચ્છે છે-અનર્થમા પાડે છે. માટે હિતેચ્છુ
 જનોએ આ ચાર દોષો વર્જવા ॥૧૨॥ તો દ્વિજે પ્રયત્નપૂર્વક વેદાભ્યાસ કરવો,
 સદાચાર સેવવો અને સંતોના સમાગમથી જ્યાં સદાચારલાભ થાય એવા
 તીર્થો સેવવા ॥૧૩॥ તેમાં સદાચારનું આદિકવિધિસ્વરૂપે નિરૂપણ કરે છે-
 દ્રાણ મુહૂર્તમાં ઉઠીને-નિદ્રાનો ત્યાગ કરી, પોતાનું આ જન્મમાં જે કર્તવ્ય
 હિત તેનો વિચાર કરે. રાત્રિનો જે છે એ પહોર તે દ્રાણ મુહૂર્ત નામથી કહ્યો

બ્રાહ્મ ઉચ્યતે ॥૧૪॥ ઉપાન્ત્યો વા મુહૂર્તોઽપિ રજન્યા બ્રાહ્મસંશ્ચિત ।
 તત્ર નિદ્રા તુ યા નૃણાં સા પુણ્યક્ષયકારિણી ॥૧૫॥ સુષ્વા પ્રમાદ-
 તસ્તથ તદ્દોષસ્થાપનુત્તયે । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્વીત પાદકુન્દ્રં દ્વિજ
 ચલુ ॥૧૬॥ ધ્યાત્વા તતઃ સ્વહૃદયે સહુરં પ્રણમેદરિમ્ । ભક્તાનાં
 તસ્ય નામાનિ કીર્તયન્પ્રણમેન્મુદા ॥૧૭॥ તદ્વિભૂતીસ્તથા દેવાન્મદ-
 યૌઽથાપિ સંસ્મરન્ । પુણ્યક્ષેત્રાણિ ગદ્ગાઢાઃ સરિતઃ પ્રણમેત્સ ચ ॥૧૮॥
 પ્રાતઃ સ્મરામિ ભવભીતિમહાર્તિશાન્ત્યૈ નારાયણં ગરુડગાદનમજ-
 છે ॥૧૪॥ અથવા રાત્રિનો અતિમ સુર્ત જે આર ઘડી બાકી રહેયો રાત્રિનો
 અતિમ ભાગ તેપણુ બ્રાહ્મ મુર્ત કહેવાય છે આવા બ્રાહ્મ મુર્તમા કરેલી
 જે નિદ્રા તે નરોના પુણ્યને ક્ષય કરે છે, માટે બ્રાહ્મ મુર્તમા નરોએ નજ
 મુઠ રહેવુ ॥૧૫॥ તેમા જે પ્રમાદથી મુઠ રહે તો દ્વિજ પાદકુન્દ્ર પ્રાય
 શ્ચિત્ત કરનાથી તે દોષમાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૧૬॥ તો બ્રાહ્મ મુર્તમા ભગીને
 સ્વહૃદયમાં ધ્યાન ધરીને મનથી પ્રણામ કરે પછી ભગવાનના દિવ્ય નામો અને તેના ભક્તોના નામોને કીર્તન
 કરતો થકો તેમને પ્રેમથી પ્રણામ કરે ॥૧૭॥ તથા ભગવાનની વિભૂતિભૂત
 દેવો અને મહર્ષિઓને સભારતો થકો તથા પુણ્યક્ષેત્ર દ્વારકા આદિક અને
 ગંગાદિ નદીઓને સભારતો થકો પ્રણામ કરે ॥૧૮॥ પ્રાત પઠનીય ત્રગુ
 શ્લોકનો અનુવાદ કરે છે-ભવભીતિમહાર્તિશાન્ત્યૈ-આર્તિ-પીડાઓતો અનંત
 આ માનુષ્યરોદમા અનુવર્તે છે, તે તો જેમ તેમ કરીને પાત્ર તે તે ઉપાયો
 વડે સમાધાન કરી શકાય છે, જે આ ભગવાનનામરણ્યક્રમભણે કહેલી
 મહતી આર્તિ વર્તે છે તે દૃષ્ટ કે અદૃષ્ટ ઉપાયશનેપણુ અમાધાન થાય એવી
 નથી, તે આર્તિનુ જે પ્રાત અનુસ્મરણુ કરીએ તો નારાયણુથી અન્ય
 કોઈ શરણુને અમે જોતા નથી, માટે તે ભવભીતિન્ય મહાપીડાની પ્રગતિ
 માટે તે પદ્મનાભ સકળભુવનહેતુ નારાયણુનુ અમે પ્રાત સમ્મરણ કરીએ
 છીએ જે નાગયણુ કૃપાસાગરે આદ-મહાભગે પરાભવ પમાડેલો ગજ
 રાજ તેના આર્તન દના શ્રવણુમ ત્રણી બાકુળ થઈ, એકમ ગરુડ ઉપર
 બેસીને આવીને ચક્રઆયુધવડે તે આદના મુખને ત્રાગીને તે આપદાયથી

નામમ્ । ગ્રાહાભિભૂતચરવારણમુક્તિહેતું ચક્રાયુધં તદ્વણવારિજપ-
ત્રનેત્રમ્ ॥૧૯॥ પ્રાતર્નમાસિ મનસા વચસા ચ મૂર્ધ્ના પાદારવિન્દ-
યુગલં પરમસ્ય પુંસઃ । નારાયણસ્ય નરકાર્ણવતારકસ્ય પારાયણ-
પ્રવરવિપ્રપરાયણસ્ય ॥૨૦॥ પ્રાતર્મજાસિ મજતામમયંકરં તં પ્રાક્સ-

મુકાવ્યો હતો, તે નારાયણ નવીન કમળદળનયન છે, જેમના દિવ્ય અવ-
લોકનમાત્રથીજ બધીય બાધા પ્રશમી બાય, આવા તે નારાયણનું પ્રાત્ર પ્રસન્ન
સમયમાં પ્રસન્ન ચિત્તથી અનુસ્મરણ કરનારા કયા જનની પીડા પ્રશાંત ન
થાય ? થાયજ આહ એકલાએજ અભિભૂત ગળેન્દ્રેતો ડેવળ આક્રદન કર્યું
હતું, તેના આક્રદનશ્રવણમાત્રથી વ્યાકુળ થઈ શ્રીપતિ ભગવાન ગડગવાહનમા
ભેમીને વૈકુઠથડી અવતરી આવ્યા હતા હું તો ગર્ભજન્મજન્મરમરણરૂપ અસં-
ખ્યાત ગ્રાહોએ અભિભૂત હોઈ તે નાથને લક્ષ્મીપૂર્વક અનુસ્મરણુ. તો તે
હૃદયતળમાજ સદા સન્નિધિ કરી રહેલા સર્વજ્ઞ પરમવત્સળ કૃપાનિધિ ભગવાન
કેમ એકદમ ન આવિર્ભવે ? આવિર્ભવેજ જન્મબાબતમા પણ હું ગળ
કરતા ઉત્કૃષ્ટ છુ પીડાપરવશતાને લીધે કરેલા આક્રદનની અપેક્ષાએ અનુ-
સ્મરણુતો પ્રબળ છે વળી વૈકુઠલોકતો અત્યંત દૂર છે, હૃદયતળતો સન્નિ-
ધિમાજ છે, (જેમા અનુસ્મૃતિ કરાય છે, તેમાજ રહેલા છે, દૂર રહ્યા
નથી) ગડગાડિ વાહનની પણ અપેક્ષા નથી તો તે આ ભગવાન કમળ
દળનયન સન્નિધિમાત્રથી મારી પીડાને પ્રશમાવો, મારી પીડાના પ્રશમનમા
તેમના દિવ્ય અવલોકન થકી અન્ય ચક્રાદિ દિવ્ય આયુધોના પ્રયોગની અપેક્ષા
નથી કરતળમા નિત્ય રહેલું દિવ્ય ચક્ર પરદૃષ્ટિએ પ્રહરણુ છે, મારા જેવા
લક્ષ્મીજનની દૃષ્ટિએ તો તે દિવ્ય આભૂષણુ છે, તો તે દિવ્ય ચક્રાભૂષણુથી તમો
મારા લોચનગોચર થઈ મારી લવાતિને પ્રશમાવી છો ॥૧૯॥ જે આ હુસ્તર
સસારનરક છે તેથકી આશ્રિતોને સંતારવાનુ તે આ નારાયણ ત્રત ધારી
રહ્યા છે જેઓ પર અચન-પ્રાપ્ય પ્રાપક પોતાને માનીને લગે છે તે પારાયણુ,
માટેજ પ્રવર-શાનિઓના અએસર એવા વિપ્રોને પોતે તે ઉદારતમ ભગવાન
પણુ પરાયણુ માને છે (જ્ઞાતી સ્વસ્તૈવ મે મત્તમ્' એમ પોતેજ કહ્યું છે)
તે આ પરમપુરૂષના પાદારવિન્દયુગળને હું પ્રાત્ર કાળે ત્રણુ કરણુ-મન વચન

ર્વજન્મકૃતપાપમયાપહત્યૈ । યો ગ્રાહવક્ત્રપતિતાદ્વિગજેન્દ્રઘોરશોક-
પ્રણાશનકરો ધૃતશઙ્ગચક્રઃ ॥૨૧॥ શ્લોકત્રયમિદં પુણ્યં પ્રાતઃપ્રાતઃ
પઠેન્નરઃ । લોકત્રયપતિસ્તસૈ ષ્ઢ્યાદાત્મપદં હરિઃ ॥૨૨॥ તતઃ પુમાન્સ
ઉત્થાય કુર્યાદ્વિષ્ણુનમ્નકર્મં ચ । નૈર્ઋત્યાં શરવિક્ષેમિપતાં ભૂમિમતીત્ય
ચૈ ॥૨૩॥ અન્તર્ધાય તૃણૈર્ભૂમિં શિરઃ પ્રાવૃત્ય વાસસા । કુર્યાન્મૂત્ર-
પુરીયે તુ શુચૌ દેશે ચ નિર્જને ॥૨૪॥ દિવા સન્ધ્યાસુ કર્ણસ્યગ્રહસૂત્ર
ઉદ્દમુપ્તઃ । કુર્યાન્મૂત્રપુરીયે તુ રાત્રૌ ચેદ્દક્ષિણામુલ્લઃ ॥૨૫॥ છાયાયા-

કાયથી પ્રણામ કરીને શરણે જઈ હું ॥૨૦॥ જે મદાધગજેન્દ્રે સ્વયં ઘામ-
વડે પીડા પામતાં સરોવરમાં વેગથી પ્રવેશ કરી મહામગરના ફાટેલા મુખમાં
પોતેજ પાદ મુક્યો. આ ઘોર શોકપ્રસંગ પોતે જાતેજ સંપાદન કર્યો
હતો તેનો તેવો શોક ટાળવા માટે દિવ્ય શખચક્રાદિ આયુધો ધારીને
જે નારાયણ પ્રાદુર્ભવ્યા હતા તે આ સુર નર પશુ પક્ષ્યાદિ વિશેષનો અનાદર
કરીને આશ્રિતોના સંરક્ષણમાં ત્વરા કરતા નારાયણને અનેક જન્મમાં કરેલાં
અનંત પાપરૂપ મહામાહોના સમૂહોએ જેનાં સર્વ અંગો ગળી લીધા છે
એવો હું તે ભયના નિવારણ માટે પ્રાતઃ પ્રણામ કરું હું ॥૨૧॥ જે નર આ
પવિત્ર ત્રણ શ્લોકનો પ્રાતઃ ઉઠીને પ્રતિદિન ભક્તિથી પાઠ કરે તેને લોકત્રય-
પતિ-બદ્ધ મુક્ત નિત્યભેદથી ત્રણ પ્રકારના જે ચેતનો તેમના ઇશ્વર તે આ
સ્વયં નારાયણ પોતાનું પરમ પદ આપે છે ॥૨૨॥

આ પ્રકારે હરિની સ્તુતિ કરીને પછી પુરૂષ પોતાના આસનમાથી ઉઠીને
બહાર નીકળીને નૈર્ઋત દિશામાં ધનુષમાથી નીકળેલા આણુની ગતિપરિ-
મિત ભૂમિને ઉલ્લંઘન કરીને, વજ્રખડવડે મસ્તકને ઢાકીને, પવિત્ર જન-
વર્ણત પ્રદેશમાં તુલુવડે ભૂમિને આચ્છાદન કરીને, મળમૂત્રોત્સર્ગક્રિયાને
કરે ॥૨૩-૨૪॥ તેમાં ઉપવીતને જમણા કર્ણમાં કરીને, દિવસે તથા જે
સંધ્યામાં ઉત્તરાભિમુખે થઈ મળમૂત્રોત્સર્ગ કરે, રાત્રિએ તો દક્ષિણાભિમુખ
થઈ કરે ॥૨૫॥ મળમૂત્રોત્સર્ગમાં જે આ દિશાનિયમ કહ્યો તે પ્રાણાદિ
ભયના અભાવમાંજ ભણવો ભયકારણ હોય તો રાત્રિએ કે દિવસે જે
રીતે પોતાને સુખ થાય તેમ સુખ રાખીને (યથાનુકૂળ સુખ રાખીને) મળ-

મન્ધકારે ચા રાત્રાવહનિ ચા દ્વિજઃ । યથાસુપ્તમુપઃ કુર્યાત્પ્રાણ-
વાધાભયેષુ ચ ॥૨૬॥ વહિર્ગામાન્ન ગન્તવ્યં નિશિ તૂત્સર્ગકર્મણે ।
કાર્યં ગૃહસમીપાદૌ તથા રોગિજ્જનેન તત્ ॥૨૭॥ મલોત્સર્ગવિધિ
કૃત્વા યામ્યાયાં દિશિ વાપુમાન્ । મૃદામ્બુના ચરેચ્છૌવં વિશુદ્ધેઽથ
જલાશયે ॥૨૮॥ ન તિષ્ઠન્નાપ્સુ નો વિપ્રગોવદ્વથકેન્દુસમ્મુપઃ । ન
ફાલકૃષ્ટભૂમાગે ન માર્ગે ન નદીતટે ॥૨૯॥ ગવાં મધ્યે ધાન્યમધ્યે
ર્જીર્ણદેવાલયે કચિત્ । વિષ્મૂત્રધીવનં નૈવ કુર્યાત્ સ્ત્રીસમ્મુપસ્તથા
॥૩૦॥ શતહસ્તં પરિત્યજ્ય મૂત્રં કુર્યાન્નલાશયાત્ । શતદ્વયં પુરીપે
તુ તીર્થે ચૈતદ્વતુર્ગુણમ્ ॥૩૧॥ ગૃહીયાન્ન મૃદં માર્ગાન્નોપરાદ્વિહસ્ય-

મૂત્રને કરે. તથા છાયામાં કે અધકારમાં દિડ્મોહ થતા યથાસુપ્ત સુખ
રાખીને તેને કરે ॥૨૬॥ જે આ ઉત્સર્ગકર્મમાં 'આમથકી બહાર કરે' એમ
દેશનિયમ કથ્યો તેપણુ રોગાદિકનો નહિ પરાભવ સતેજ સમજવો. રોગાદિ-
પરાભવમાં અને ગાઢાધકારવ્યાપ્ત રાત્રિમાં આમથકી બહાર મળમૂત્ર ત્યાગ-
માટે નજ નહિ. સ્વગૃહસમીપાદિકમાં તે કરવું ॥૨૭॥ નૈર્ઋત દિશામાં
કે દક્ષિણ દિશામાં ઉક્ત પ્રમાણે મળોત્સર્ગ કરીને વિશુદ્ધ જળાશય થકી
લીધેલા જલવડે અને મૃત્તિકાવડે શૌચવિધિને 'વૃકાલિક્કે' આ આગળ કહેવા-
પ્રમાણે કરે ॥૨૮॥ ઉભો ઉભો મળમૂત્રનો ઉત્સર્ગ ન કરે. જળમાં ન કરે.
ગો બ્રાહ્મણ અગ્નિ સૂર્ય શશિને સન્મુખ ન કરે. હળથી ખેડેલા બૂલાગમાં
ન કરે. તથા માર્ગમાં નદીના તટમાં ગાયોના મધ્યમાં ધાન્યના મધ્યમાં
અને છર્ણુ દેવાલયમાં ન કરે. તથા સ્ત્રીઓને સન્મુખ નજ કરે તથા
આ ઉક્ત જળાદિકમાં ધીવન-નાસિકામળત્યાગને પણ ન કરે ॥૨૯-૩૦॥
જળાશયના અત્યત સમીપ દેશમાં મળાદિકનો ઉત્સર્ગ ન કરે, કિંતુ જળા-
શયથકી શતહસ્તપરિમિત દૂર દેશમાં મૂત્રોત્સર્ગને કરે અને મળોત્સર્ગને
તો બસો હસ્તપરિમિત દૂર દેશમાં કરે. તીર્થમાં તો આથકી ચાર
ઘણું વ્યવધાન ચહણું કરવું. એટલે તીર્થથકી ચારસો હાથ પરિમિત બૂલા-
ગને છોડીને મૂત્રોત્સર્ગ કરે અને આઠસો હાથ પરિમિત બૂલાગને ત્યાગ કરીને
મળોત્સર્ગને કરે ॥૩૧॥ માર્ગથકી, ખારવાળા બૂલાગથકી, વિષ્ઠા મૂત્રાદિ

લાદપિ । શૌચોચ્છિષ્ટાં સજન્તું ચ તથા વલ્મીકસમ્ભવામ્ ॥૩૨॥
 एका लिङ्गे गुदे तिष्ठो दश वामकरे मृदः । देयाः सप्तोभयोर्दोष्णो-
 स्तिष्ठस्तिष्ठश्च पादयोः ॥३३॥ एतदधं तु नारीणां शूद्राणां चापि
 कीर्तितम् । कुर्यान्निशीत्यं विप्रोऽपि पथि शूद्रवदाचरेत् ॥३४॥
 कुर्याद्वादश गण्डूपात् पुरीषोत्सर्जने द्विजः । मूत्रोत्सर्गे तु पट्ट-
 कुर्याच्चतुरो चापि धर्मवित् ॥३५॥ पीतशेषं शौचशेषं नाचा-
 मेदुदकं द्विज । पात्रान्तरस्याभावे तत्किञ्चित्पक्त्वा तदाचरेत्
 ॥३६॥ एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं वनिनां
 प्रोक्तं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥३७॥ आर्तः कुर्याद्यथाशक्ति शक्त
 कुर्याद्यथोदितम् । शौचमेतत्प्रयत्नेन देशकालानुसारतः ॥३८॥

અશુચિના સસર્ગવાળા સ્થાનથડી અને રાફડાથડી મૃત્તિકાને શૌચાર્થે
 ન મહણ કરે તથા જે કોઈએ શૌચ કરતા બાકી રહેલી અને સૂક્ષ્મ
 જતુવાળી મૃત્તિકાને શૌચાર્થે ન મહણ કરે ॥૩૨॥ લિંગ એક વાર મૃત્તિકા
 જળ લઈને ધોવું, ગુદા ત્રણ વાર મૃત્તિકા જળ લઈને ધોવી, (આ બે ગુદા-
 પ્રક્ષાલનસમયેજ બાણવું) ડાબો હસ્તતળ દગવાર મૃત્તિકા લઈને ધોવો,
 બન્ને હસ્તતળ ભેગા કરીને સાત વાર મૃત્તિકા જળવડે ધુવે અને બન્ને પાદ
 ત્રણ ત્રણ વાર મૃત્તિકાવડે ધુવે ॥૩૩॥ નારીઓને અને શૂદ્રોને તો ઉક્ત
 શૌચથડી અર્ધુ શૌચ કરવાનું કહ્યું છે રાત્રિએ તો સર્વેને ઉક્તથડી અર્ધ
 શૌચ કરવાનું બાણવું અને માર્ગમા પણ એમજ બાણવું ॥૩૪॥ ધર્મશ
 દ્વિજ મૂત્રોત્સર્ગમા પદ કે ચાર કોગળા કરે મળોત્સર્ગમા તો બાર કોગળાને
 કરે ॥૩૫॥ દ્વિજ પીતા અવશેષ રહેલા અને શૌચ કરતા અવશેષ રહેલા
 જળને પિવે નહિ, દ્વિતીય પાત્ર ન હોય તો તેજ પીતાવશેષ જળ ડિંચિત
 ભૂમિઉપર ત્યાગ કરીને પિવે ॥૩૬॥ આ પૂર્વોક્ત શૌચ ગૃહસ્થોને માટે
 કહ્યું છે બ્રહ્મચારીઓને તો ઉક્તથડી દ્વિગુણ શૌચ કહ્યું છે વાનપ્રસ્થોને
 ત્રિગુણ અને સન્યાસિઓને ચાર ઘણું શૌચ કહ્યું છે ॥૩૭॥ તે આ
 શૌચને અનાતુર યથોક્તપ્રકારે દેશકાળને અનુસારે પ્રયત્નથી કરે આતુ
 રતો યથાશક્તિ કરે ॥૩૮॥ જળ જેને મળ્યું નથી અને મળ્યત્રને રોક્યા

કૃતે મૂત્રપુરીપેઽપિ યદિ નૈવોદકં ભવેત્ । તદા યદુદકાતિઃ
 સ્યાત્તદા આયાત્સચૈલકઃ ॥૩૯॥ અરણ્યેઽનુદકે રાત્રૌ ચૌરવ્યાઘ્રા-
 કુલે પથિ । કૃત્વા મૂત્રં પુરીપં ચ દ્રવ્યહસ્તો ન દુષ્યતિ ॥૪૦॥
 કર્તવ્યં યત્નતઃ શૌચં શૌચમૂલા દ્વિજાતયઃ । શૌચાચારવિહી-
 નાનાં સર્વાઃ સ્યુર્નિષ્ફલાઃ ક્રિયાઃ ॥૪૧॥ તત્સદ્ગિર્દિવિધં પ્રોક્તં
 વાહ્યમાભ્યન્તરં તથા । મૃદમ્બુખ્યાં ભવેદ્વાહ્યં માવશુદ્ધિસ્તથાન્તરમ્
 ॥૪૨॥ ન શુદ્ધેદ્વાહ્યશૌચેન શૌચમાભ્યન્તરં વિના । તસ્માદુભયથા
 શૌચં યઃ કરોતિ સ શુદ્ધયતિ ॥૪૩॥ સ્ત્રિયાં દ્રવ્યે ચ લુબ્ધસ્ય
 પ્રાણિદ્રોહરતસ્ય ચ । અવાચ્યવક્તુઃ કિં શૌચૈર્મૃત્કૂટૈશ્ચ નદીજલૈઃ
 ॥૪૪॥ મુરસ્ય શુદ્ધયે કુર્યાત્પ્રત્યહં દન્તધાવનમ્ । અજન્તુના નુ

અસમર્થ હોય તે બે તેનો ઉત્સર્ગ કરે તો બ્યારે જળાશય મળે ત્યારે
 તરત શૌચવિધિ કરીને વસ્ત્રસહિત સ્નાન કરે ॥૩૯॥ જળવર્થત વનમાં,
 રાત્રિમાં અને ચોર વ્યાઘ્રના ભયવાળા માર્ગમાં જળાશય નહિ મળતાં
 મળમૂત્રના ઉત્સર્ગને કરે તોપણ બે યત્નિકૃતિ પદાર્થ હાથમાં હોય તો
 શૌચ નહિ કરવાના દોષથી લેપાતો નથી જળાશય મળતાં પછી યથા-
 વિધિ શૌચ કરે ॥૪૦॥ તે આ શૌચ યલથી કરવું, કેમતો દિલ્લેને સર્વત્ર
 ક્રિયાઓમાં શૌચજ અધિકાર સંપાદનાર છે માટેજ શૌચના આશ્રયવાળા
 દ્વિભક્તિઓ કહ્યા છે. શૌચાચારે રહિત દિલ્લેએ કરેલી સર્વ ક્રિયાઓ
 નિષ્ફળ થાય છે ॥૪૧॥ તે શૌચ મૃત્તિકાજળવડે થતું બાદ કહ્યું છે. ખીજું
 તો ભાવશુદ્ધિરૂપ માનસ કહ્યું છે. તો કેવળ બાહ્ય શૌચ કરવાથી દ્વિજ શુદ્ધ
 નજ થાય તે જન્મે પ્રકારના પણ શૌચને બે દ્વિજ કરેછે તેજ શુદ્ધ થાય
 છે ॥૪૨-૪૩॥ જેનું હૃદય કામ લોભરૂપ મળથી ભલિન અને પ્રાણિદ્રોહમાં
 પ્રીતિવાળું છે તથા જેની વાણી અવાચ્યવાદથી ભુખરી છે એવા જનને મૃત્તિ-
 કાના સમૂહોવડે અને સર્વપણુ નદીઓના નિર્મળ જળવડે શૌચ કરવાથી પણ
 શુદ્ધ છે ? કશું પણ નથી. માટે આભ્યંતર શૌચની મુખ્ય જરૂર છે
 ॥૪૪॥ હવે દત્તધાવનવિધિને કહેછે—કનિષ્ઠિકા આગળીના અંગભાગને તુલ્ય
 બડા, અદરબહાર સૂક્ષ્મજાતુએ વર્ણત લીલા કાષ્ઠવડે પ્રતિદિન મુખશુદ્ધિ

કાષ્ઠેન કનિષ્ઠાગ્રસમેન ચ ॥૪૫॥ દ્વાદશાઙ્ગુલમાનં તત્સાર્દ્રં વિપ્રસ્ય
કીર્તિતમ્ । एकैकाङ्गुलहासं च क्षत्रादीनां क्रमान्तम् ॥૪૬॥
પ્રતિપદર્શણઘ્ણીષુ વ્રતાહે શ્રાદ્ધવાસરે । સદ્ધાન્તાવપિ કાષ્ઠેન ન
કુર્યાદન્તધાવનમ્ ॥૪૭॥ અભામે દન્તકાષ્ઠસ્ય નિષિદ્ધે ચ તથાઽ-
હનિ । अपां द्वादशगण्डूपैर्विदध्यादन्तधावनम् ॥૪૮॥ યસ્તુ ગણ્ડૂપ-
સમયે તર્જન્યા દન્તધાવનમ્ । કરોતિ સ તુ મૂઢાત્મા યુજ્યતે પાપ-
કર્મણા ॥૪૯॥ નવાઽઽચર્યકર્માણિ દ્વિજાનાં પ્રતિવાસરમ્ । જ્ઞાનં
સન્ધ્યા જપો હોમઃ સ્વાધ્યાયો દેવતાર્ચનમ્ ॥૫૦॥ વૈશ્વદેવં તથા-
તિથ્યં નવમં પિતૃતર્પણમ્ । હીનઃ કર્મભિરેતેસ્તુ ક્ષેયશ્ચળ્ડાલ પ્વ-
સઃ ॥૫૧॥ ઉત્સાહમેધાસૌભાગ્યરૂપસમ્પત્ત્યવર્તકમ્ । મનઃપ્રસન્ન-
તાહેતુઃ પ્રાતઃજ્ઞાનં પ્રશસ્યતે ॥૫૨॥ પ્રાતઃજ્ઞાનં હરત્યંદ્રો દારિદ્ર્યં
ગ્લાનિમેષ ચ । અશુચિત્વં ચ દુઃસ્વપ્નં તુષ્ટિં પુષ્ટિં પ્રયच्छति ॥૫૩॥

માટે દંતધાવન કરે ॥૪૫॥ તે દંતધાવનકાષ્ઠ બાર આંગળ લાંબુ લીધું
કહ્યું છે, ક્ષત્રિયને અગીયાર આંગળ, વૈશ્યને દશ આંગળ અને શૂદ્રને નવ
આંગળ લાંબું કહ્યું છે ॥૪૬॥ એકાદશ્યાદિ વ્રતદિને, શ્રાદ્ધદિને, સંક્રાંતિ-
દિને, પ્રતિપદાએ, અમાવાસ્યાએ અને પક્ષીતિથિએ કાષ્ઠથી દંતધાવન નજ
કરે ॥૪૭॥ તે આ નિષિદ્ધ દિવસોમાં શુદ્ધ જળના બાર કોગળાવડે દંતધા-
વન કરે તથા દંતકાષ્ઠના અલાભમાં પણ તેમજ કરે ॥૪૮॥ તર્જની આંગ-
ળીવડે દંતધાવન નજ કરે. દંતકાષ્ઠના અલાભમાં કોગળાવડેજ દંતધાવન
કરવાનું કહ્યું છે સારેપણુ તર્જની આંગળીવડે ન કરે. કેમતો બે દિવજ
તર્જની આંગળીવડે દાંત ઘસવાપૂર્વક કોગળા કરે તે મૂઢ પાપથી લેપાય
છે ॥૪૯॥ દિવેને પ્રતિદિન આ નવ કર્મો અવશ્ય કર્તવ્યપણુ પ્રાપ્ત છે-
જ્ઞાન સંધ્યા જપ હોમ સ્વાધ્યાય દેવાર્ચન વૈશ્વદેવ આતિથ્ય અને પિતૃ-
તર્પણ, તે આ નવ કર્મોએ રહિત બે દિવજ છે તે તો ચક્રાણસમ સમઝવો
॥૫૦-૫૧॥ નિત્ય એવા પણ પ્રાતઃજ્ઞાનનું ઉત્સાહ બુદ્ધિ સૌભાગ્ય રૂપ
સંપત્તિ મન પ્રસન્નતા આદિક દૃષ્ટ રૂળમાં હેતુપણું હોવાથી પ્રાશસ્ત્ય જાણુ
॥૫૨॥ પ્રાતઃજ્ઞાન પાપને હરેછે તથા દારિદ્ર્ય જ્ઞાનિ અપવિત્રતા દુઃસ્વપ્ન

જલાશયે ચ કુત્રાપિ ભૂરિજન્તુસમાકુલે । આપદ્યપિ ન કર્તવ્યાઃ
 જ્ઞાનશૌચાદિકાઃ ક્રિયાઃ ॥૫૪॥ જલાશયે નિર્મલેઽપિ નીચજાત્યુ-
 પસેવિતે । જ્ઞાનાદિકા ક્રિયા નૈવ કર્તવ્યાપદ્યપિ કચિત્ ॥૫૫॥ ન
 નીચજાતિસમ્બન્ધી વૃક્ષો વાસાય ચ સ્થલમ્ । ઉપલિપ્તમપિ ક્વાપિ
 સ્વીકૃતવ્યં દ્વિજાતિના ॥૫૬॥ અન્નં વાસસ્થલં ચામ્બુ યસ્ય સ્યાત્તસ્ય
 તત્ત્વતઃ । જાત્યાદિકમપૃથ્વૈવ સ્વીકાર્યં નૈવ કદિંચિત્ ॥૫૭॥ સન્ધ્યા-
 હીનોઽશુચિર્ધિમ્નો હ્યનર્હઃ સર્વકર્મસુ । યદન્યત્કુરુતે પુણ્યં ન
 તસ્ય ફલભાગ્મવેત્ ॥૫૮॥ વિધિયજ્ઞાઃ પાક્યજ્ઞા યે જ્ઞાન્યે યદ્વો
 મયાઃ । સર્વે તે જપયજ્ઞસ્ય કલાં નાર્હન્તિ પોઢશીમ્ ॥૫૯॥ ધનો-
 પાર્જનસક્તો યો નાદધાત્યનલં દ્વિજઃ । સાયં પ્રાતર્ન વા હોમં

ઇત્યાદિકને હરેજીએ અને તુષ્ટિ પુષ્ટિને આપેછે ॥૫૩॥ ભલે જળાશય
 મોટો હોય પણ જો સૂક્ષ્મ બહુ જંતુઓથી વ્યાપ્ત હોય તો તેમાં આપત્કા-
 જમાં પણ શૌચ જ્ઞાનાદિક ક્રિયાઓ ન કરવી ॥૫૪॥ તથા જળાશય ભલે
 નિર્મળ હોય પણ જો તે નીચજાતિ પંચમાદિકોએ ઉપયોગમાં લેવાતું હોય
 તો તેમાં આપત્તિમાંપણ જ્ઞાનાદિક ક્રિયાઓ કદાપિ નજ કરવી ॥૫૫॥
 તથા નીચજાતિએ અધિધાન કરેલો વૃક્ષ ભલે બહુ છાયાવાળો હોય તોપણ
 વાસમાંટે દિવેએ આશ્રય કરવા યોગ્ય નથી. તથા નીચજાતિના જને
 લીપેલું સ્વચ્છપણ સ્થાન નિવાસમાંટે દિવેએ ક્યારેય નજ સ્વીકારવું
 ॥૫૬॥ પ્રસંગાત્ આ કહેછે—અન્ન જળ કે વાસસ્થળ જેનું હોય તે ધણીના
 જ્ઞાનાદિકનો તત્વથી વિચાર કર્યા વિના આપત્તિમાં પણ તે ક્યારેય નજ
 સ્વીકારવું ॥૫૭॥ જેતો વિપ્ર સંધ્યાકર્મ નહિ કરીને બીજા વિહિત પુણ્ય
 કર્મને કરે તે તે કર્મના ફળને નથીજ પામતો, કેમતો તે સર્વ કર્મમાં
 અશુચિ અયોગ્ય છે ॥૫૮॥ જે વિધિયજ્ઞ-ક્રિયાબહુળ યાગો છે, જે પાક-
 યજ્ઞ-આગ્રયણુધિ આદિક ❀ અને જે બીજા વિવિધ યાગો છે તે સર્વ
 જપયજ્ઞની (ગાયત્રીજપ૩૫) સોળમી કળાને પણ યોગ્ય થતા નથી. આ
 જપયજ્ઞની સ્તુતિ તેની અવશ્યકર્તવ્યતાને જણાવે છે ॥૫૯॥ જેતો દિવ
 ધનાર્જનમાં વળગી રહેતાં અજ્ઞાધાનને કરતો નથી અને સાયં પ્રાતઃ હોમ

કુર્યાત્સ નરકં વ્રજેત્ ॥૬૦॥ યથાશક્તિ ન યો વેદં તદક્ષં વાઽપિ
ભારતમ્ । પુરાણં વા હરેઃ સ્તોત્રં પઠેત્સ વ્રહ્મહા દ્વિજઃ ॥૬૧॥ યો
ન પૂજયતે નિત્યં ભક્ત્યા દેવં જગત્પ્રભુમ્ । સ રાસમત્વં લભતે તતઃ
શૂકરતાં દ્વિજઃ ॥૬૨॥ માધ્યાહ્નિકં વૈશ્વદેવં ગૃહસ્થઃ સ્વયમાચરેત્ ।
પત્ની સાયં વલીન્ દયાત્સિદ્ધાન્નૈર્મન્ત્રવર્જિતમ્ ॥૬૩॥ અકૃત્વા વૈશ્વ-
દેવં તુ મુજ્જતે ચે દ્વિજાધમાઃ । રૂઢ લોકેઽન્નહીનાઃ સ્યુઃ કાકયોર્નિ
વ્રજન્ત્યથ ॥૬૪॥ નિષ્પાવાન્ કોદ્રવાન્માપાનાઢકીશ્વરકાંસ્તથા ।
તૈલપકં લયણયુગ્વૈશ્વદેવે વિવર્જયેત્ ॥૬૫॥ હુતેન લીયતે પાપં
સ્વાધ્યાયાચ્છાન્તિમેતિ ચ । દેવાર્ચનેન લભતે દિવ્યં લોકમભી-
ષ્તિતમ્ ॥૬૬॥ અન્નાર્થિનિ સમાયાતે પાત્રાપાત્રં ન ચિન્તયેત્ । અપિ
શ્વપાકે શુનિ વા નૈવાન્નં નિષ્ફલં ભવેત્ ॥૬૭॥ યો ન તર્પયતે પિતૃ-

કરતો નથી તે દ્વિજ નરકને પામેછે ॥૬૦॥ જે દ્વિજ વેદ વેદાંગોને યથા-
શક્તિ ભજીતો નથી તથા ભારત કે પુરાણ કે હરિસ્તોત્રને યથાશક્તિ પઢતો
નથી તે બ્રહ્મહત્યાપુલ્ય પાપી થાય છે ॥૬૧॥ જે દ્વિજ જગત્પ્રભુ પુરૂષો-
ત્તમ નારાયણને ભક્તિથી નિત્ય પૂજતો નથી તે અહીંથી મરીને અન્ય
જન્મમાં ગર્દભ કે શુંડ થાય છે ॥૬૨॥ માધ્યાહ્નિક વૈશ્વદેવને ગૃહસ્થ પોતેજ
કરે. સાયંસમયે તો પત્ની સિદ્ધાન્નવડે મંત્રવર્ણિત બળીને આપે. (આ
પતિના અસન્નિધાન વિષયવાળું બાણું) ॥૬૩॥ જે દ્વિજાધમોતો વૈશ્વદેવ
કયાં વિના અન્ન જમે છે તે આ લોકમાં 'દરિદ્ર અન્નહીન' થાય છે અને
પરત્ર કાકયોનિને પામે છે ॥૬૪॥ કોદરા અડદ ચણા તુવેર વાલ આદિક વૈશ્વ-
દેવમાં વર્જ્ય છે તથા જે તૈલપકવ અન્ન હોય અને લવણમિશ્રિત અન્ન
હોય તેપણુ વર્જ્ય છે ॥૬૫॥ હોમ કરવાથી પાપ પ્રણાશ પામે છે. જે
અનિષ્ટ આપવા ઉન્મુખ થએલું કર્મ છે તે સ્વાધ્યાય કરવાથી શાંતિને પામે
છે-અનિષ્ટને આપે નહિ. દેવાર્ચન કરવાથી સ્વાભીષ્ટ દિવ્ય લોકને પામેછે.
મોટે તે તે કરવું ॥૬૬॥ વૈશ્વદેવસમયે જે કોઈ પણ અન્નાર્થી શુભુક્ષિત
આવે તેમાં પાત્ર અપાત્રનો વિચાર કરવો નહિ. (શુભુક્ષિત તો પાત્ર છે)
ભલે ચંડાળ હોય કે શ્વાન હોય પણ તે શુભ્યાને આપેલું અન્ન નિષ્ફળતાને

નુદકાઙ્ગલિભિર્દ્વિજઃ । તદ્ગુરુધિરં તે ચ પિવન્તિ પ્રત્યહં નનુ ॥૬૮॥
 પ્રાગેવ ભુક્તેઃ શ્રુણુયાત્પુરાણં ચેત્સંહિતામાત્રમસૌ શ્રુણોતુ । સાર્યં
 તુ ભુક્ત્યા નિશિ વાઽપરાહ્ને દ્વિજાનુષ્ઠનં શ્રુણુયાદ્ગૃહસ્થઃ ॥૬૯॥
 સમાગમં ચાચ્યુતમક્તિભાજાં યથાવકાશં પ્રતિવાસરં સઃ । કુર્યા-
 ત્સતાં ધર્મપરાયણાનાં સદ્ગુહિલન્ધિસ્તત ઇવ યત્સ્યાત્ ॥૭૦॥
 શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્યમપ્રવરણે ધર્મોપદેશે સદાચારેષુ
 દ્વિજાનામાહિકવિધિનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

શ્રીનારાયણનુનિરૂવાચ—પ્રાતઃકૃત્યં વિધાયૈવ પ્રત્યહં ગુરુવન્દનમ્ ।
 ગૃહી કુર્યાચ્ચ ગુરુવસ્તસૈ દયુઃ શુભાશિષઃ ॥૧॥ આચાર્ય સ્વમુપાધ્યાયં
 નથીજ પામતું ॥૬૭॥ જે દ્વિજ જળાંજળિવડે પિતૃતર્પણને ન કરે તેનું
 રૂધિર તેના પિત્રિઓ પ્રતિદિન પિવે છે. (આ અર્થવાદવાક્ય અનુગ્રહાનની
 અનર્થપ્રદતાને જણાવે છે) ॥૬૮॥ જે ગૃહસ્થે ભોજન પહેલાંજ પુરાણ-
 શ્રવણનો નિયમ સમાધર્યો હોય તો પ્રતિદિન વંચાતા મૂળમાત્રને સાંભળે,
 પણ અર્થવિવેચન સહિત નહિ (કેમતો અવસર નથી) ભોજનથકી
 અનંતર નિયમ આદર્યો હોય તો અર્થસહિત તેને અપરાહ્નસમયે કે રાત્રિએ
 સાંભળે ॥૬૯॥ ગૃહસ્થ, ભગવદ્ભક્ત સ્વધર્મપરાયણ સંતોના સમાગમને
 યથાવકાશ પ્રતિદિન કરે. કેમતો સદ્ગુહિની લન્ધિ સત્સમાગમથકીજ થાય
 છે ॥૭૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદા-
 ચારેષુ દ્વિજનામાહિકવિધિનિરૂપણનામા સપ્તદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૭॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

શ્રીનારાયણનુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! ગૃહસ્થ પ્રાતઃકૃત્ય સ્નાનસંધ્યાદિ
 કરીને પ્રતિદિન ગુરુવંદન કરે. જેથી પ્રસન્ન થએલા તે ગુરુઓ તેને આ લોક
 પરલોકમાં અભ્યુદય સંપાદનારા શુભ આશીર્વાદો આપે ॥૧॥ વેદૈકદેશના
 અધ્યાપક ઉપાધ્યાય તથા ઉપવીત આપી વેદના અધ્યાપક આચાર્ય તથા

૧ આ અર્થવાદમાં જાણવાને સદાચારિનિરૂપણપ્રસંગથી હેયોપાદેય કર્મનું
 નિરૂપણ સ્કુટપણે કર્યું છે.

માતરં પિતરં ગુરુમ્ । ધર્મવૃદ્ધં વયોવૃદ્ધમભિવન્દેત સર્વથા ॥૨॥
 લોકિકં વૈદિકં યાપિ જ્ઞાનમાધ્યાત્મિકં તથા । આદદીત યતસ્તં તુ
 પૂર્વમેવાભિવાદયેત્ ॥૩॥ પાપણ્ડિનં ચ પતિતં નાસ્તિકં પાપદૂષિ
 તમ્ । સાધુદ્રુહં કૃતઘ્નં ચ ન નમેદ્દુરુમપ્યસૌ ॥૪॥ ધાવન્તં ચ પ્રમત્ત
 ચ સ્નાન્તમુત્સર્ગકર્મ ચ । કુર્વન્તં દન્તઘાવ ચ વમન્તં નાભિવાદ
 યેત્ ॥૫॥ જપયજ્ઞવ્રતસ્યં ચ સમિત્પુષ્પકુશાનલાન્ । ઉદપાત્રં ચ
 મૈક્ષં ચ વહન્તં નાભિવાદયેત્ ॥૬॥ દેવતાપ્રતિમાં દૃષ્ટ્વા યતિં દૃષ્ટ્વા
 ચ વૈષ્ણવમ્ । સદ્યઃ કુર્યાન્નમસ્કારં પ્રાયશ્ચિત્યન્યથા ભવેત્ ॥૭॥
 एवं યોપાપિ શ્વજ્ઞાઘ્રા યોપાશ્ચ પ્રણમેદ્દુરમ્ । ઉદકયાં સૂતિકાં

બ્રહ્મવિદ્યા પ્રદાતા ગુરુને નિત્ય અભિવદન કરે તથા માતાપિતાને અભિવદન
 કરે તથા વયોવૃદ્ધ અને ધર્મવૃદ્ધને અભિવદન કરે ॥૨॥ વયોવૃદ્ધ ધર્મવૃ
 દ્ધાદિકનો સમવાય સતેષુ જ્ઞેનાથકી લૌકિક કે વૈદિક કે આધ્યાત્મિક
 જ્ઞાન ગ્રંથુ કર્યું હોય તે જ્ઞાનપ્રદાતા ગુરુને તો પ્રથમજ અભિવદન કરે
 તેઓમા પણ ઉત્તરોત્તરને પ્રથમ અભિવદે ॥૩॥ લાલે લૌકિક કે વૈદિક
 કોઈ જ્ઞાનભાગના અધ્યાપક ગુરુ હોય પણ જો તે પોતાની મતિથી કે
 પ્રમાદથી પાપક ખાતિલ નાસ્તિક અથવા સાધુદ્રોહ કૃતઘ્નતાદિ દોષોએ થસ્ત હોય
 તો તેવા ગુરુનેપણ નમસ્કાર નજ કરે તો ખીલ પાખડી પતિત આદિ-
 કને ન નમસ્કાર કરે એમા કાઈ કહેવાનુજ રહેતું નથી ॥૪॥ કાર્યવશાત
 જલદી જતા, જ્ઞાનક્રિયાને કરતા, મળોત્સર્ગને કે દત્તધાવનને કરતા,
 વાતિ કરતા અને પ્રમત્ત-રોગાદિકથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા એવા અભિવદની
 યનેપણ અભિવદન ન કરે કેમતો અભિવદનીય ગુર્વાદિકનુ અભિવદન
 પણ તેના સમયેજ સમુચિત છે ॥૫॥ તથા જપ કરતા, યજ્ઞમા દીક્ષા પામેલા,
 વ્રતવિશેષમા નિષ્ઠાવાળા, સમિધ પુષ્પ દર્ભ અગ્નિ આદિકને લઈ આવતા અને
 જળપાત્ર કે સિદ્ધાપાત્રને લઈ આવતા ગુરુને અભિવદન ન કરે ॥૬॥ માર્ગમા
 આવતા દેવતાપ્રતિમા કે યતિ કે વૈષ્ણવને ભાળીને ધુળ કાઢવ આદિકને
 નહિ ગળીને તત્ક્ષણજ નમસ્કાર કરે અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્તી થાય (પ્રાયશ્ચિ-
 ત્તથી ટાળવા યોગ્ય પાપવાળો થાય) ॥૭॥ આ રીતે સ્ત્રીપણુ સાસુઆદિક

નારી સા ન વન્દેત પાપિનીમ્ ॥૮॥ અભિવાદનશીલસ્ય નિત્યં વૃદ્ધો-
પસેવિનઃ । ચત્વારિ સમ્યગ્વર્ધન્તે આયુઃ પ્રજ્ઞા યશો વલમ્ ॥૯॥
કાયેન ત્રિવિધં કર્મ વાચા ચાપિ ચતુર્વિધમ્ । મનસા ત્રિવિધં ચેતિ
દશ કર્મપથાં સ્વયજેત્ ॥૧૦॥ પ્રાણિનાં હિંસનં સ્તૈન્યં પરદારાભિમર્શ-
નમ્ । પત્તાનિ ત્રીણિ કાયેન સર્વથા પરિવર્જયેત્ ॥૧૧॥ અસત્પ્રલાપં
પારુષ્યં પૈશુન્યમનૃતં તથા । ચત્વારિ વાચાં કર્માણિ વર્જયેચ્ચ પ્રય-
ત્નતઃ ॥૧૨॥ અભિધ્યાનં પરસ્વસ્ય પરસ્યાનિષ્ઠચિન્તનમ્ । વેદવાદેષુ
નાસ્તિક્યં મનસા ત્રીણિ સન્ત્યજેત્ ॥૧૩॥ અરાવપ્યુચિતં કાર્યમા-
તિથ્યં ગૃહમાગતે । હેતુમપ્યાગતે છાયાં નોપસંહરતિ દ્રુમઃ ॥૧૪॥
ન નિપિદ્ધતિથાં માર્યામુપગચ્છેદ્ય પુષ્પિણીમ્ । અપ્રાપ્તરજ્જનં નૈવ ન

શ્રિયોને અને ગુરૂપલીને પ્રણામ કરે. રજસ્વળા અને સૂતિકા અભિવંદન
યોગ્ય નારીને પણ અભિવંદન ન કરે. તથા પાપાચાર નારીને પણ અભિવં-
દન ન કરે ॥૮॥ જે જન પ્રતિદિન ગુરૂજનોને અભિવંદન કરવાના શીલ-
વાળો અને નિત્ય જ્ઞાનાદિવૃદ્ધોનું ઉપસેવન કરવાના શીલવાળો છે
તેનુ આયુષ પ્રજ્ઞા યશ ણળ, આ ચાર સારીરીતે વૃદ્ધિ પામે છે । ૯॥ પ્રાણિ-
ઓની હિંસા કરવી, પરપદાર્થની ચોરી કરવી, પરંગનાનો સંગ કરવો,
આ ત્રણ કાયિક પાપકર્મો કહ્યાં છે. આમ્યવાતાદિ મિથ્યા પ્રલપન કરવું,
ગાલિદાનાદિ કઠોર ભાષણ કરવું, અન્ય રહસ્યનું અન્યને કહેવારૂપ આડી-
યાપણું કરવું, પરપીડાકર અસત્ય બોલવું, આ ચાર વાચિક પાપકર્મો
કહ્યાં છે. પરધન હરવાના ઉપાયનું ચિંતન કરવું, પરનું અનિષ્ઠ ચિંતન કરવું,
વેદોક્ત અર્થોમાં નાસ્તિકપણું, આ ત્રણ માનસ પાપકર્મો કહ્યાં છે તે આ
દશ દુષ્કર્મોને દરથી પ્રયત્નપૂર્વક પરિવર્જે ॥૧૦-૧૩॥ જે ભુખ્યો અસાર્થી
ઘેર આવે તે ભલે શત્રુ હોય તોપણ યથોચિત અન્નદાનાદિરૂપ આતિથ્યવડે
માનનીય છે. આ અર્થને દૃષ્ટાંતથી દૃઢ કરે છે—વૃક્ષ પોતાને ખાસ છેદવા માટે
આવેલાપણુ જનને છાયાદાનવડે આતપના કલેશથડી નિવારે છે. સ્થાવર
યોનિનો જ્યારે આવો ગુણ છે તો માનુષે પોતાને ઘેર આવેલો અભાર્થી
સત્કાર કરવો એમા તો કહેવુંજ શું? ॥૧૪॥ ગૃહસ્થ અમાવાસ્યાદિ નિષિદ્ધ

વ્રતસ્થાં ન રોગિણીમ્ ॥૧૫॥ વ્રતસ્થાયાઃ સ્વભાર્યાયા યો ગૃહી
કામમોહિતઃ । વ્રતમહ્નં કારયતિ કુસ્મીપાકે સ પચ્યતે ॥૧૬॥
લશુનં શ્વેતઘૃન્તાકં પલાણ્ડું ગૃક્ષનં તથા । ન મશ્કયેદ્વિજો ધીમાન્
કલિઙ્ગં ચ કદાચન ॥૧૭॥ ઉચ્યન્તં ચ ન વીક્ષેત નાસ્ત યાન્તં ન
મધ્યગમ્ । ન રાહુણોપસંસૃષ્ટં ન ચામ્બુસ્થં દિવાકરમ્ ॥૧૮॥ દેવ-
તાયસ્તનં વિપ્રં ધેનું મધુ મૃદં ઘૃતમ્ । જાતિવૃક્ષં વયોવૃક્ષં વિદ્યાવૃક્ષં
તપસ્વિનમ્ ॥૧૯॥ અશ્વત્થં ચૈત્યવૃક્ષં ચ ગુરં જલમૃતં ઘટમ્ ।
સિદ્ધાન્નં દધિ સિદ્ધાર્થાન્ ગન્ધન કુર્યાત્પદક્ષિણમ્ ॥૨૦॥ વૃક્ષ-
ભારિનૃપભ્રાતરોરોગિવરચક્રિણામ્ । મત્તોન્મત્તત્યાગિનાં ચ પન્થા

તિથિએ પોતાની ભાર્યાને પામે નહિ, રજસ્વલાને પામે નહિ, ઋતુકાળને
નહિ પામેલીને પામે નહિ. તથા આદ્રાચણાદિ વ્રતમાં વર્તતીને ન પામે અને
રોગાતુરને પામે નહિ 'જે ભાર્યાને પામે તો ઋતુમાંજ પામે' આવા નિયમ
થકીજ અપ્રાપ્ત રજવાળી અને રજસ્વલાના ઉપગમનનો પ્રતિષેધ પ્રાપ્તજ
છે. ઋતુકાળમાં પણ નિષિદ્ધ તિથિએ ભાર્યાગમનનો પ્રતિષેધ તથા વ્રતનિષ્ઠ
ભાર્યાના ગમનનો પ્રતિષેધ અહીં વિશેષતઃ કરવા ઇચ્છ્યો છે. 'રોગિણીને ન
પામે' આતો દૃઢાર્થ પ્રતિષેધ છે ॥૧૫॥ જે ગૃહી કામમોહિત થઈ એકાદ-
શ્યાદિ વ્રતમા નિષ્ઠાવાળી પોતાની પત્નીનો સભોગ કરવાવડે વ્રતભંગ કરાવે
છે તે કુંભીપાક નરકમા પ્રવેશે છે ॥૧૬॥ લસણ હુગળી ગૂળન (લસણના
જેવા આકારવાળો કદવિશેષ, ગાજર નહિ) કલિંગ (કાળગડુ) અને શ્વેત
વૃતાકને મતિમાન્ દ્વિજ ક્યારેય નજ ભક્ષણ કરે ॥૧૭॥ ઉદય પામતા,
અસ્ત પામતા અને ગગનમધ્યને પામેલા સૂર્યને નજ જુવે તથા રાહુઅસ્ત અને
જળપ્રતિબિંબિત સૂર્યને જુવે નહિ ॥૧૮॥ માર્ગમાં જતા સન્નિધિમા આવતા
દેવાલય-વિપ્ર-ધેનુ-મધ-ઉદ્ધૃતમૃત્તિકા-ઘૃતાદિક તથા જાતિવૃક્ષ-વયોવૃક્ષ-
વિદ્યાવૃક્ષ-તપોવૃક્ષ આદિક તથા ખીંપળો-ચૈત્યવૃક્ષ-(જેને ઉદ્દેશતરૂ કહેછે,
દેવાલયાદિકમાં પૂજવામાટે રોપેલો વૃક્ષ) ગુર-જળ ભરેલો ઘડો-પકવાન-
દધિ-સર્પપ, આટલાં વસ્તુઓને પ્રદક્ષિણ કરીને ભય ॥૧૯-૨૦॥ જે વૃક્ષ
હોય, જે ભારાકાંત હોય, જે રાખ હોય, જે આતક હોય, જે સ્ત્રી હોય, જે

દેવો હિ ઘર્ત્મનિ ॥૨૧॥ અઘ્વનીનં શ્રોત્રિયં ચ ત્યાગિનં ક્ષુધિતં
તથા । મોજયેત્પરયા પ્રીત્યા માનયેચ યથોચિતમ્ ॥૨૨॥ યસ્ય
કોષ્ટગતં ત્વચ્ચં વેદાભ્યાસેન જીર્યતે । સ તારયતિ દાતારં દશપૂર્વા-
ન્દશાવરાન્ ॥૨૩॥ સમ્મોજ્ય મક્કાનતિથીનાગ્રામાન્તાદનુવ્રજેત્ ।
સર્વત્ર વિનયઃ કાર્યઃ સદ્ભક્તેષુ વિશેષતઃ ॥૨૪॥ પરપાકરુચિર્ન
સ્યાદનિન્દ્યામન્ત્રણાદતે । ધાન્પાણિપાદચાપલ્યં વર્જયેચાતિમોજનમ્
॥૨૫॥ ચતુરસ્ત્રં ત્રિકોણં ચ વર્તુલં ચેત્યનુક્રમાત્ । વિપ્રાદ્યૈર્મણ્ડલં

રોગી હોય, જે વર હોય, જે તો ગાડાવાળો હોય, જે મત્ત-પાનાદિકથી વિક્ષિપ્ત
ચિત્તવાળો હોય, જે ઉન્નમત્ત-વાતાદિરોગથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળો હોય, જે
ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠ હોય, તે આ સર્વેને માર્ગમાં જતાં માર્ગ આપવો ॥૨૧॥
માર્ગમાં ત્યાલવાથી થાકી ગએલો, શ્રોત્રિય, ત્યાગી અને બીજા ક્ષુધાતુરને
પરા પ્રીતિથી જમાડે અને યથોચિત માન આપે. (પૂલદિકને જે યોગ્ય હોય
તેમને પૂલદિકવડે અને અભિર્નદનને જે યોગ્ય હોય તેમને અભિર્નદનાદિકવડે
યથોચિત માન આપે) ॥૨૨॥ જેના પેટમાં પડેલું અન્ન વેદનો અભ્યાસ
કરવાથી પચી જાય છે તે શ્રોત્રિય, પોતાને અન્ન આપનારાને તથા તેના દશ
પૂર્વ પુરૂષો પિત્રાદિકને અને દશ ઉત્તર પુરૂષો પુત્રાદિકને (એમ મળીને
એકવીસ પુરૂષોને) સંસારસાગરથકી તારે છે ॥૨૩॥ ભગવાનના ભક્ત અતિ-
થિઓ પોતાને ઘેર આવે તો તેમને પરા પ્રીતિથી જમાડીને, તે જાય ત્યારે
આમાંતપર્યંત પાછળ વિનયથી વળાવા જાય (ગામમાંજ તેમની સ્થિતિ
હોય તો તેમના નિવાસસ્થળમુખી જવું, એમ પણ જાણી લેવું) સર્વદા સર્વત્ર
ક્રિયાઓમાં તે સદ્દલક્ષ્ણો વિશેષતઃ વિનય કરવો ॥૨૪॥ પરપાકમાંજ
એક આસ્વાદ સ્વભાવવાળા નજ થવું. જે કોઈ આનંદિત જન આમત્રણ
આપે તો તે આમત્રણને માન આપીને જમવા જવું પણ પાકાસ્વાદની
આસક્તિથી ન જવું. વૃથાભાષણાદિરૂપ વાણીયાપત્યને તથા મધની પેઠે
આસ્ફોટનાદિરૂપ હસ્તયાપત્યને અને કુદ્ધવું ઉદ્ધવું વિગેરેરૂપ ચરણ-
યાપત્યને ત્યાગ કરે તથા અર્પિત ભોજનને ત્યાગ કરે ॥૨૫॥ ભોજનસમયે
ભોજનભાજનની નીચે ચાર ખુણાવાળું, ત્રણ ખુણાવાળું, ગોળાકાર અને

કાર્યં પાત્રાથસ્તાત્તુ ભોજને ॥૨૬॥ પ્રાણાગ્નિહોત્રવિધિના દધાદાદૌ
પઢાહુતીઃ । સ્વાહાન્તૈઃ પ્રણવાદ્યૈશ્ચ સાત્મપ્રાણાદિનામભિઃ ॥૨૭॥
તર્જનીમધ્યમાહુષ્ઠૈઃ પ્રાણસ્યાહુતિરીરિતા । કનિષ્ઠાનામિકાહુષ્ઠૈર-
પાનસ્યાહુતિઃ સ્મૃતા ॥૨૮॥ મધ્યમાનામિકાહુષ્ઠૈર્ધ્યાનસ્ય પરિકી-
ર્તિતા । મધ્યમાનામિકાન્યામિરુદાનસ્યાહુતિર્મતા ॥૨૯॥ સમાનસ્ય
તુ સર્વાભિરાહુતિશ્ચાન્તરાત્મનઃ । एता दन्तैः स्पृशेन्नैव प्रसेद्रस-
नया द्विजः ॥૩૦॥ યતિવૃદ્ધબ્રહ્મચારિગર્ભિણ્યાતુરચાલકાન્ । સમ્મો-
જ્યાતિચિમૃત્યાંશ્ચ ભુજીયાતાં તુ દમ્પતી ॥૩૧॥ છુળ્ણરામોપેન્દ્ર-
જન્મદિનેષ્વેકાદશીપુ ચ । શિવરાત્ર્યાં ચ નાત્રીયાદૃહસ્યોઽન્નં

અર્ધચક્રાકાર મંડળ અનુક્રમે વિપ્રાદિ ચાર વર્ણોએ કરવું ॥૨૬॥ ભોજનના
આરંભમાં પ્રથમ ઔંકાર આદિ જેમા છે અને સ્વાહા શબ્દ અતે જેમા છે
એવાં પ્રાણાદિ પાંચ નામોવડે તથા પ્રણવાદિ સ્વાહાત એક આત્મશબ્દવડે
('ઔં પ્રાણાય સ્વાહા' આવા પ્રકારથી) છ આહુતીઓ અનુક્રમે પ્રાણાગ્નિ
હોત્રવિધિથી હોમે તે આ પ્રાણાગ્નિહોત્રવિધિ છાદોઅમા 'તદ્યજ્ઞક્ત પ્રથમ-
માગચ્છેત્ સદ્વોમીય સ યાં પ્રથમાહુતિં જુહુવાત્ તા જુહુવાત્ પ્રાણાય સ્વાહા'
ઇત્યાદિ શ્રુતિથી કહ્યો છે ॥૨૭॥ આહુતિપ્રદાનનો પ્રકાર કહે છે-તેમા
પ્રાણને આપવાની આહુતિ તર્જની મધ્યમા અને અંગુઠાવડે ચઢણુ કરવી
અપાનને આપવાની આહુતી કનિષ્ઠા અનામિકા અને અંગુઠવડે ચઢણુ કરવી
ધ્યાનને દેવાની આહુતિ મધ્યમા અનામિકા અને અંગુઠવડે ચઢણુ કરવી
ઉદાનને આપવાની આહુતિ મધ્યમા અનામિકા કનિષ્ઠિકા આગળીયોડે
ચઢણુ કરવી (આમા અંગુઠ કહ્યો નથી પણ બહુ લેવો) સમાનની અને
અતરાત્માની (પરમાત્મા) આહુતી સર્વ આગળીયોવડે (પાચેય) ચઢણુ
કરવી આ છ આહુતીઓને દ્વિજ દાતવડે નજ સ્પર્શ કરે, કિંતુ છદ્ધાથીજ
ગળે ॥૨૮-૩૦॥ યતિઓ, વૃદ્ધો, બ્રહ્મચારીઓ, ગર્ભિણીઓ, આતુરો, બાળકો,
અતિથિઓ, ભૂત્યો, આ સર્વને જમાડીને પછી દપતી પોતે જમે ॥૩૧॥
કૃષ્ણાષ્ટમી, રામનવમી, વામનદ્વાદશી, સર્વ એકાદશીઓ અને શિવરાત્રિએ
ગૃહસ્થ અર્ચને જમે નહિ રોગાદિ આપદામા જમનારને દોષ નથી ॥૩૨॥

વિનાઽપદમ્ ॥૩૨॥ વ્રતેષ્વેતેષુ ચ ક્વાપિ વૈષ્ણવૈર્વ્યાવહારિકમ્ ।
 કર્મે નૈવ પ્રકર્તવ્યં પારતન્યાપદાં વિના ॥૩૩॥ નાશ્ત્રીયાદ્ધાર્યયા
 સાર્ધં નૈનામીક્ષેત ચાશ્રતીમ્ । શ્રુવન્તીં જૃમ્ભમાણાં ચ ન ચાસીનાં
 યથાસુસમ ॥૩૪॥ નાશ્ચયન્તીં સ્વકે નેત્રે ન ચામ્યક્તામનાવૃતામ્ ।
 ન પશ્યેત્પ્રસુવન્તીં ચ ન મેહન્તીં સ્ત્રિયં કચિત્ ॥૩૫॥ ન સન્ધ્ય-
 યોર્ન દિવસે ન નિશ્યાદ્યન્તયામયોઃ । શયીત નાશ્રુચિઃ ક્વાપિ
 નાશ્ત્રીયાત્સન્ધ્યયોર્ઘ્વયોઃ ॥૩૬॥ રામં સ્કન્દં હનૂમન્તં વૈનતેયં
 વૃકોદરમ્ । શયને યઃ સ્મરેત્ નિત્યં સ દુઃસ્વપ્નં ન પશ્યતિ ॥૩૭॥
 નાચશ્રીત ધયન્તીં ગાં નૈન્દ્રં ચાપં ચ દર્શયેત્ । નૈકઃ સ્વપેત્ કચિ-
 ત્કુઙ્કર્યે નૈકલશ્ચ પથિ વ્રજેત્ ॥૩૮॥ સ્ત્રીધર્મિણ્યા નાભિવદેન્ન રહશ્ચ

આ વ્રતદિવસોમાં વૈષ્ણવોએ વિષ્ણુસેવાવડેન કાળ નિર્ગમવો, પણ ક્યારેય
 વ્યાવહારિક કર્મથી નહિ. જે રાજસેવાદિકને લીધે પારતંત્ર્ય આવે કે અન્ય
 આપત્તિ આવે તો અવશતાથી કરેલું વ્યાવહારિક કર્મ દોષભાટે નથી ॥૩૩॥
 પોતાની પત્ની સાથે જમે નહિ. તથા ભોજન કરતી, છીક ખાતી, બગામું
 ખાતી બાયાંને જુવે નહિ તથા યથેષ્ટ બેઠેલી સ્વભાષાંને જુવં નહિ ॥૩૪॥
 તથા પોતાનાં નેત્રને કાળજથી આંજતી, તેલાલયંગને કરતી, ઉઘાડા અંગ-
 વાળી, (નક્ષ) પ્રસવ કરતી, મળમૂત્રોત્સર્ગને કરતી બાયાંને ક્યારેય પણ
 જુવે નહિ ॥૩૫॥ જે સંધ્યામાં ક્યારેય પણ સુવે નહિ તથા દિવસે સુવે
 નહિ તથા રાત્રિના પ્રથમ અંતિમ પ્રહરમાં સુવે નહિ તથા અપવિત્ર અંગવાળો
 હોઇને સુવે નહિ. બન્ને સંધ્યામાં નજ જમે ॥૩૬॥ શયનમાં સ્વાપભાટે પ્રવ-
 ત્તેલો જન પરશુરામ કાર્તિકસ્વામી હનુમાનજી ગરૂડજી અને લીમસેનનું
 નિત્ય સ્મરણ કરે આ રીતે આમનું સ્મરણ કરનારા પુરૂષને દુઃસ્વપ્ન નજ
 આવે ॥૩૭॥ પોતાનું દુધ પોતે પાન કરતી ગાયને બીજને કહે નહિ. 'ન
 દૂયાદ્ધાયન્તીં ગામ્' એવો પાઠ હોય તો વત્સને સ્તનપાન કરાવતી ગાયને
 તેના ધણીને કહે નહિ. વર્ષાઋતુમાં થતું ધન્દ્રધનુષ બીજને બતાવે નહિ.
 એકાકી સ્વયં શૂન્ય જનવર્ણત ગૃહમાં કદાપિ સુવે નહિ એકાકી કદાપિ
 માર્ગમાં ચાલે નહિ ॥૩૮॥ રજસ્વલા સાથે બોલે નહિ. પરસ્ત્રી સાથે એકાં-

પરસ્ત્રિયા । પૃથાકિર્ની વ્રજન્તી ચ ભાષયેન્ન પરસ્ત્રિયમ્ ॥૩૧॥
 અપેયં ન પિવેત્ કાપિ નૈવામહ્યં ચ મદ્યયેત્ । અદેયં નૈવ દદ્યાચ
 કુર્યાન્નાકાર્યકર્મ ચ ॥૪૦॥ અભાષ્યાઘૈવ ભાષેત ન વિક્રીણીત ગર્હિ-
 તાન્ । અત્યાજ્યાનિ ત્યજેઘૈવ પતિતાઘૈર્ન સંવિશેત્ ॥૪૧॥ કાળા-
 નન્ધાંશ્ચ કુચ્ઝાંશ્ચ ફેકરાક્ષાન્ કુર્ણીસ્તથા । સજ્ઞાન્મૂકાંશ્ચ વધિ-
 રાઘાતાંશ્ચાધિક્ષિપેત્કચિત્ ॥૪૨॥ દમ્પત્યોર્વિપ્રવહ્નયોશ્ચ શિવોક્ષ્ણો-
 ર્વિષ્ણુતાર્હર્યયોઃ । અન્તરા નૈવ ગચ્છેચ સ્ત્રિયોશ્ચ ગુરુશિષ્યયોઃ
 ॥૪૩॥ દાન આચમને હોમે ભોજને દેવતાર્ચને । સ્વાધ્યાયે ગુરુદે-
 વાપ્રે પ્રૌઢપાદો ભવેન્નહિ ॥૪૪॥ આસનારૂઢપાદશ્ચ જાનુનોર્ચાપિ
 જઙ્ગ્યોઃ । ઊર્ઘોશ્ચ કૃતપાદો યઃ પ્રૌઢપાદઃ સ ઉચ્યતે ॥૪૫॥ આત્મ-
 નામ ગુરોર્નામ નામાત્તિકૃપણસ્ય ચ । આયુઃકામો ન શૃઙ્ઘીયાઙ્ગે-

તમા નજ ઓઢે. માર્ગમા એકાકિની જતી પરદારાને નજ ઓલાવે ॥૩૮॥
 અપેય મદિરા ખરીદુગ્ધાદિકને નજ પિવે. અમહ્ય માંસાદિકને નજ ખાય
 અદેય ન્યાસ સ્ત્રીધનાદિકને નજ આપે. અકાર્ય ચોરકમાંદિકને નજ કરે
 ॥૪૦॥ અભાષ્ય નાસ્તિકાદિકની સાથે ઓલે નહિ. ગર્હિત-ચર્મ નીકરી લાખ
 આદિકને વેચે નહિ. અત્યાજ્ય સ્વધર્મ સ્ત્રીપુત્રાદિકને ત્યજેજ નહિ. પતિ-
 તાદિકની સાથે બેસે નહિ ॥૪૧॥ કાણીયા આંધળા કુબડા પુધા બાડીયા
 કુણીયા (નાંકા હાથવાળા) ખોડા મુગા બહેરા આર્ત-રોગાદિપીડિત, આ સર્વ
 શોચનીયોને તિરસ્કાર આપેય નજ કરે ॥૪૨॥ દમ્પતીને મધ્યે થઇને નજ
 જાય તથા વિપ્રવહ્નિમધ્યે નજ જાય તથા શિવવૃષભની વચ્ચે થઇને નજ
 જાય તથા વિષ્ણુમૃગ વચ્ચે થઇને નજ જાય તથા ગુરુશિષ્યને મધ્યે થઇને
 નજ જાય તથા બે સ્ત્રિયોમધ્યે થઇ નજ જાય ॥૪૩॥ દાન આચમન હોમ
 ભોજન દેવાર્ચન સ્વાધ્યાય આદિક કરવાના સમયે તથા ગુરુ અને દેવતાના
 સન્નિધિમા પ્રૌઢપાદથી ન રહેવું. કયો પ્રૌઢપાદ ? તો સ્વય કહેછે-જે આ
 આસન ઉપર બેને પાદતળ મુકેલો અને જે જાનુઉપર કે જ્યા ઉપર કે સાથળ
 ઉપર એક પાદ મુકેલો તે આ સર્વ પ્રૌઢપાદો કલા છે ॥૪૪-૪૫॥ પોતાનુ દેવ-
 દત્તાદિ નામ, ગુરુનું નામ, અતિકૃપણનું નામ, જ્યેષ્ઠ પુત્ર પુત્રીનું નામ, ભાયાનું

પ્રાપ્ત્યક્લત્રયોઃ ॥૪૬॥ ગુહં તપસ્વિનં વૃદ્ધં વિદ્યાવન્તં ચ સદ્-
 ણમ્ । નામાપયેદૈષ્ણવં ચ ત્વદ્કારેણ નરાધિપમ્ ॥૪૭॥ પરક્ષેત્રે
 ચરન્તીં શાં સૂચયેત્રૈવ પૂરુષઃ । અપાયિતોદકાન્ કાપિ વધ્રોયાન્ન
 પશૂન્નિશિ ॥૪૮॥ ન દેવગુરુવિપ્રેશ્યો દીયમાનં નિવારયેત્ । નાત્મ-
 શ્લાઘાં પ્રકુર્વાંત પરનિન્દાં ચ વર્જયેત્ ॥૪૯॥ ન શસ્ત્રસપ્તેઃ ક્રીડેચ
 ન કૃપોત્પ્લવનં ચરેત્ । ન પાદક્ષાલનં કુર્યાત્પાદેનૈવ પુમાન્કચિત્
 ॥૫૦॥ અગ્નૌ ન પ્રક્ષિપેદગ્નિં ન ગુરોર્દુષ્કૃતં વદેત્ । સુહૃન્મરણમાર્તિં
 વા ન સ્વયં ધ્રાવયેત્પરાન્ ॥૫૧॥ પ્રત્યક્ષં લવણં નૈવ ગૃહ્ણીયાદ્ભોજને

નામ, આટલા જણનું નામ બોલે નહિ, અન્યથા આયુષનો ક્ષય થાય ॥૪૬॥
 વૃદ્ધ વિદ્વાન્ સદ્ગુણી તપસ્વી ગુરુ વૈધ્યુવ, આટલા જણને દુકારાથી નજ
 બોલાવે તથા રાજને દુકારાથી ન બોલાવે. રાજવિષે તેનું ભાષણ દૃઢ અનર્થને
 પણ આપનારૂં થાય. વિદ્વત્પ્રમુખમાં તે અદૃઢ અનર્થ આપનારૂં થાય ॥૪૭॥
 પારકા ખેતરમાં ચરતી ગાયને ખેતરના ધણીને નજ જણાવે તથા રાત્રિએ
 પશુઓને ખાનીયપાન કરાવીનેજ બાધે, પાયા વિના ક્યારેય બાધે નહિ ॥૪૮॥
 દેવ ગુરુ અને વિપ્રને યત્કિંચિત્ વસ્તુ આપવા કોઈ તૈયાર થયો હોય
 તેને નિષેધ નજ કરે (તું નિર્ધન છું તો કાલે શી રીતે જીવિકા કરીશ, એમ
 કૃપાથીપણુ નજ નિવારણુ કરે) આત્માશ્લાઘા અને પરનિંદાને નજ કરે,
 કેમતો આ વાણીનો મહાન્ કલક છે ॥૪૯॥ પુરૂષ કદાપિ તરવાર
 આદિક આયુધો અને સર્પોસાથે ક્રીડા-રમત ન કરે. આ ક્રીડાનાં ઉપક-
 રણુ નથી બે ક્ષણપણુ અનવધાન રહે તો મરણુજ નિપજે. તથા હુવાને
 હુટીને ઉદ્ધવે નહિ. તે પણ અસાવધતામાં મરણુ મારેજ કટપાય. એક
 પગને અન્ય પગથી પ્રક્ષાલન (મળ ધોવો) નજ કરે ॥૫૦॥ અગ્નિમાં અગ્નિ
 ન નાખે-અને અગ્નિને એક કરે નહિ. ગુરુનું ગ્રામાદિક કે બીજું દુરાચરણ
 દોષની પણ આગળ પ્રકાશ કરે નહિ. (ગુરુને તો એકાતમાં વિનયપૂર્વક
 આપને આ અયુક્ત છે એમ કહે) જે કોઈનાપણુ સુદ્ધનું મરણુ કે ભાવિ-
 પીણ તેના સુદ્ધને સ્વયં હાલી સંભળાવે નહિ ॥૫૧॥ મુશુદ્ધિ જન જોજનમાં
 સાક્ષાત્ જવણુને નજ ગ્રહણુ કરે. (શાકાદિકમાં સંમિશ્રિતજ સ્વીકારે)

સુધીઃ । સૂર્ય પદ્યન્સરેદ્વિષ્ણું દુરાચારસ્ય દર્શને ॥૫૨॥ શ્રુતિસ્મૃ
તિવિરુદ્ધં ચ પાપણં હૈતુકં તથા । અનીશ્વરં ચ યચ્છાત્ત્વં તત્યજે
દૂરત પુમાન્ ॥૫૩॥ શ્વસ્પૃષ્ટં શકુનોચ્છિષ્ટં કેશકીટાણુપાહતમ્ ।
ભાર્યોચ્છિષ્ટ ગવાઘ્રાતમર્ષં નૈવ ચ મક્ષયેત્ ॥૫૪॥ મધમાંસાદિસં-
સ્પૃષ્ટં તથા સ્પૃષ્ટમુદન્યયા । અન્નં નાઘાચ્છ શાકાદિ વિદ્ધાતં પરિ-
વર્જયેત્ ॥૫૫॥ ચૈત્યવૃક્ષં ચ ન છિન્ધ્યાન્માર્ગં છાયાતરુ તથા ।
શર્યાસને ન ચાક્રામેત્તસાદુત્કૃષ્ટનીચયોઃ ॥૫૬॥ ન ચામદ્ભ્ય-
શીલઃ સ્યાન્નૈવામદ્ભ્યવાગપિ । ન ચાધર્મોપદેશેન દ્રવ્યં કસ્યચિ
દાહરેત્ ॥૫૭॥ ન ચશ્ચયેત્કર્મકરાન્સાધયિત્વાઽર્થમાત્મનઃ । ન

કોઈ દુરાચારીનું દર્શન થાય તો સૂર્યનું દર્શન કરે અને વિષ્ણુનું સ્મરણ કરે
તેથી દુરાચારદર્શનનું પાપ પ્રશાત થઈ જાય છે ॥૫૨॥ જે શાસ્ત્ર
ધર્મશ્રનો પ્રતિષેધ કરવું હોય અને જે પાપક હોય અને જે હૈતુક (કુતર્કક
મૂળ હોયને હેતુવાદમાજ એક વિશ્વાત હોય) તથા જે શ્રુતિસ્મૃતિયત્રી
વિરુદ્ધ હોય તે સર્વ દૂરથી પરહરવું ॥૫૩॥ જે અન્ન શ્યાને સ્પર્શ કર્યું હોય,
કાગડા ચકલા વિગેરેએ ખાવાથી ઉચ્છિષ્ટ થયું હોય, કેશકીટાદિકે યુક્ત હોય,
તે ખાવું નહિ તથા ભાર્યાનું ઉચ્છિષ્ટ કે ગાએ સુઘેયુ તે અન્ન નજ નમવું
(ભર્તાનું ઉચ્છિષ્ટ ભાર્યાએ જમવું પણ ભાર્યાનું ઉચ્છિષ્ટ ભર્તાએ ન જમવું,
તેતો અધિક દોષને કરનાર છે, એવા અભિપ્રાયથી 'ભાર્યાનું ઉચ્છિષ્ટ ન
ખાવું' એમ વિશેષત પ્રતિષેધ કર્યો છે અથવા પાકપાત્રમા અવશેષ
રહેલું ન જમવું એવો અર્થ કરવો) ॥૫૪॥ મધમાંસાદિકના સ્પર્શ
શવાણુ તથા રજસ્વલાએ સ્પર્શ કરેલું અન્ન જમવું નહિ તથા વિદ્યામય
સ્થળમા થએલું શાકાદિ જમવું નહિ ॥૫૫॥ માર્ગમા વર્તતા છાયાવૃક્ષનું
તથા ચૈત્યતરુ (ઉદેશવૃક્ષ) નું છેદન કરવું નહિ પોતાયત્રી ઉત્કૃષ્ટની કે
નીચની શર્યા અને આસનનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ ॥૫૬॥ અમગળાચરણ
શીલવાળા ન થવું (સદા મગળજ આચરવું) અમગળવાલીવાળા ન થવું,
સદા મગળજ બોલવું અધર્મમાર્ગના ઉપદેશથી કોઈનું દ્રવ્ય હરવું નહિ
(ધર્મનોજ ઉપદેશ કરે, તેથીજ ઉચિત ધન એહલું કરે યરને અધર્મમા

લોભયેત્તિચયં કાશ્ચિન્માદર્કં નૈવ મક્ષયેત્ ॥૫૮॥ ન ધર્મે રયાપયે-
દ્વિદ્વાન્ન પાપં ગોપયેત્તથા । કૃષ્ણમક્ષસ્ય સાધોશ્ચ પુરતસ્તન્નિવે-
દયેત્ ॥૫૯॥ પ્રાયશ્ચિત્તં યથાશક્તિ કુર્યાદુષ્કર્મણો દૃતમ્ । કુર્વો-
તાત્મહિતં નિત્યં સર્વભૂતાનુકમ્પનમ્ ॥૬૦॥ વયસઃ કર્મણોઽર્થસ્ય
શ્રુતસ્યામિજનસ્ય ચ । દેહસ્ય વાચો વુદ્ધેશ્ચ યોગ્યં કર્મ સમાચ-
રેત્ ॥૬૧॥ બ્રહ્મસ્વમથ દેવસ્વં પ્રાણાન્તેઽપિ ન ચાહરેત્ । અધિકં

પ્રેરીને તેનાથકી ધનને અપહરે નહિ) ॥૫૭॥ નોકર મજુર વિગેરે સેવક
જનોને તેમનાવડે પોતાનો અર્થ ભારવહનાદિ સાધી લધને પછી છેતરે નહિ
(તેમને પ્રથમ નહી કરેલો પગાર મજુરી આપવી) પરદારાને તદભીષ્ટ
ધનાદિ પદાર્થના પ્રદાનથી લોભાવે નહિ. માદક માળ/મ ભાંગ આદિક કાંઈ
પણ વસ્તુને નજ લક્ષણ કરે ॥૫૮॥ બુધજન અનુષ્ઠેલો દાનયજ્ઞાદિરૂપ
ધર્મે સભામાં ખ્યાપન ન કરે, (મેં આ યાગ કર્યો, મેં આને ધન આપ્યું
વિગેરે) કેમતો કીર્ત્યથેં કરેલો ધર્મે નિષ્ફળ થાય છે. પાપનેતો પ્રખ્યાપન
કરે, કેમતો સભામાં તેના પ્રખ્યાપનથીજ પ્રાયશ્ચિત્તવડે શુદ્ધ થાય છે.
માટે પાપને પ્રચ્છન્ન રાખે નહિ. કેવળ ધર્મશાસ્ત્રને લણેલો સર્વકોઈ પાપ
ટાળવા સમર્થ થતો નથી, કિંતુ જે સાધુ કૃષ્ણભક્ત હોય તેજ સમર્થ થાય
છે, માટે તેવા ધર્મરહસ્યજ્ઞ કૃષ્ણભક્તની આગળ તે પાપ નિવેદન કરવું
॥૫૯॥ તેમણે કહેલા માર્ગને અનુસરીને કૃત પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત યથાશક્તિ
જલદી કરે. નિરંતર પોતાના હિતાચરણમાંજ ચલ કરે. સર્વભૂતો ઉપર
અનુકંપા વિશેષતઃ કરે. (આજ સર્વથકી મહાન્ ધર્મ માન્યો છે) ॥૬૦॥
અપ્રતિપિદ્ધ કે અભ્યનુજ્ઞાતને આચરતો પુરૂષ પોતાનું વય, પોતાના વર્ણને
અનુગુણ ક્રિયા, પોતાનું ધન, પોતે અભ્યાસ કરેલી વિદ્યા, પોતાનું કુળ,
પોતાનો દેહ, પોતાની વાણી, પોતાની શુદ્ધિ, આટલાંને અનુરૂપજ કર્મ કરે.
અનનુરૂપ નજ કરે. વૃદ્ધજન યુવાજનની પેઠે અવયવોને આભૂષિત કરીને,
અદનથી શરીરને ચર્ચાને, મહામૂલ્ય વસ્ત્રોને ધારીને માર્ગમાં સવિલાસ
વિચરે તે નજ શોભે. એને એ અનુચિત છે. એજ રીતે તેમાં તેમાં જાણી લેવું
॥૬૧॥ ગ્રાહ્યધનને તથા દેવદ્રવ્યને પ્રાણ્તાંતે પણ અહણ કરે નહિ કેમતો

કાલકૂટાદિ તદ્વિપં પરિચક્ષતે ॥૬૨॥ અદત્તં કસ્યચિદ્વસ્તુ શૃહી-
યાન્નૈવ કિञ્ચન । નહિ સ્તેયસમં પાપમન્યજીવાતિદુઃસદમ્ ॥૬૩॥
કાષ્ઠં ફલં તૃણં પુષ્પં પ્રકાશં ચૈ હરેત્કચિત્ । કેવલં ધર્મકૃત્યાર્ય-
મન્યથા પતિતો ભવેત્ ॥૬૪॥ મિથ્યાપવાદં કસ્યાપિ ન બ્રૂયાત્ક-
ર્ત્તિંચિત્પુમાન્ । ત્વવન્પતતિ પૂયોદે યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૌ ॥૬૫॥ સત્ય-
મેવ સદા બ્રૂયાદન્યદ્રોહો ન તેન ચેત્ । નાસ્તિ સત્યસમં પુણ્યમિ-
ત્યુવાચ પ્રજાપતિઃ ॥૬૬॥ અશ્વમેધસહસ્રં ચ સત્યં ચ તુલયા ધૃત-
મ્ । પુરા વિરિજિના તત્ર સત્યમેવાત્યરિચ્યત ॥૬૭॥ સ્ત્રીપુ નર્મણિ
વૃત્યર્થે વિચાહે પ્રાણસદ્ગટે । ગોવિપ્રગુરુકાર્યાર્થે નાનૃતં ચાપિ
દુષ્યતિ ॥૬૮॥ ભદ્રમેધ સદા બ્રૂયાદ્ભદ્રમેવ વિચિન્તયેત્ । ભદ્રૈરેવેહ

તે કાળકૂટ વિપથથી પણ અધિક હિમ વિપજ છે, એમ વ્યાસાદિમુનિઓ
કહે છે ॥૬૨॥ નહિ આપેલું પારકું પદાર્થ રસ્તામાં પડેલું પણ અદપપણ
નજ અહણુ કરે, કેમ તો તે પણ ચોર્યજ છે. પારકા પદાર્થને પોતાનું
કરવું તે ખધું ચોર્યજ કહેવાય. જીવને અતિ દુઃખ દેનાર ચોરીસમાન
ખીજું કોઈ પાપ નથી, માટે ચોર્ય ન કરવું ॥૬૩॥ કાષ્ઠ ફળ તૃણ કે પુષ્પ
પરની વારિકાથકી સ્વામિની સમક્ષ ધર્મકાર્યાર્થે અહણુ કરે. અન્યથા-
સ્વામિની અસમક્ષમાં સ્વાર્થે સ્વીકારતો નર ચોર્યપાપથી લેખાય છે ॥૬૪॥
આપત્તિમાં પણ કોઈની પણ ઉપર મિથ્યાપવાદ આરોપે નહિ. આરોપતો
પુરુષ મરીને યાવચ્ચન્દ્રદિવાકર પૂયોદનામના નરકમાં પડે છે ॥૬૫॥ સદા
સત્યજ ખોલવું, તે સત્ય જો પરખીડાકર થતું હોય ત્યારે તો ન ખોલવું,
કેમતો પ્રાણિને પીડા ન થાય એવું યથાદૃષ્ટ વચનજ સત્ય કહ્યું છે. આવા
સત્યને સમાન અન્ય સુકૃત આ લોકમાં કોઈ પણ નથી, એમ પ્રજાપતિ
કહે છે ॥૬૬॥ પૂર્વે પ્રજાપતિએ સત્યને સહસ્ર અશ્વમેધયજ્ઞ સાથે ત્રાજવામાં
આરોપીને તોળતાં સહસ્રઅશ્વમેધ કરતાં અધિક સત્યજ એક થયું ॥૬૭॥
પ્રતિપિદ્ધ પણ અસત્યવચન પ્રાણસંકટાદિ કાર્યવિશેષમાં પ્રયોજેલુ દોષમાટે
નથી. સ્ત્રિઓ આગળ, પરિહાસકથામાં, આપત્તિવિષે જીવિકાવૃત્યર્થે,
નિવાહકૃત્યમાં, પ્રાણસંકટમાં, જો-ત્રિપ્ર-ગુરુના કાર્યમાં પ્રયોજેલું અસત્ય

સંસર્ગે કુર્યાન્નામદ્રપૂરુષૈઃ ॥૬૯॥ નોદ્દત્તોન્મત્તમત્તૈશ્ચ નાવિનીતૈશ્ચ
 કર્હિચિત્ । કુર્યાન્મૈત્રીં ન ચાદીલૈર્નૈવ ચૌર્યાદિદૂષિતૈઃ ॥૭૦॥ ન
 ચાતિવ્યયશીલૈશ્ચ ન લુબ્ધૈર્નાતિવૈરિભિઃ । નાસત્યવાદિભિઃ કૂરૈર્ન
 છૈર્ણેલૌકનિન્દકૈઃ ॥૭૧॥ ન દ્યૂતસક્તૈર્ન ન્યૂનૈર્ન વેદ્યાગામિભિઃ
 કચિત્ । સદાસીત ન નિઃસ્વૈશ્ચ ન ચ દૈવપરૈર્નરૈઃ ॥૭૨॥ કુર્વોત
 સાધુમિર્મૈત્રીં સદાચારાચલમ્બિભિઃ । વિદ્યાવિનયસમ્પન્નૈર્નિત્યમુ-
 ઘોગશાલિભિઃ ॥૭૩॥ નાગાધામ્યવગાહેત ન પ્રદીપ્તં ગૃહં વિશેત્ ।

હોપમાટે નથી એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૯॥ સદા મંગળજ ઓલે. અન્યનું પણ
 મંગળજ વિચિતવે. લોકમા મંગળજ મનુષ્યો સાથે સંસર્ગ રાખે અમંગળ
 પુરુષો સાથે નહિ ॥૬૯॥ જેઓ ઉદ્વૃત્ત-ધનગરમધ વિગેરેથી અતિકાંત
 શાસ્ત્રમર્યાદાવાળા હોય, જેઓ ઉન્મત્ત-વાતાદિરોગથી વિક્ષિપ્ત ચિત્તવાળા
 હોય, જેઓ મત્ત-મદ્યાદિ માદકના પાનથી વિકળ હોય, જેઓ વિનય-
 વર્ણત હોય, જેઓ અશીલ-અશ્લીલજ એક પ્રવૃત્તિવાળા હોય, જેઓ
 ચૌર્યાદિદોષદૂષિત હોય, તે આ એમની સાથે ક્યારેય મૈત્રીને નજ કરે
 ॥૭૦॥ જેઓ નિર્ઘેક અતિ ધનવ્યય કરવાના સ્વભાવવાળા હોય, જેઓ
 લુબ્ધ-દાનપાત્ર દાનકાળની પ્રાપ્તિમાં પણ ધનવ્યયમાં ભીડ હોય, જેઓ
 દૃઢ વૈરવૃત્તિવાળા હોય, જેઓ સર્વદા અસત્યવદનશીલ હોય, જેઓ
 કરપ્રવૃત્તિવાળા હોય, જેઓ સ્ત્રીવશ્ય હોય, જેઓ લોકનિંદકો હોય,
 તે આ એમની સાથે સંગમ કદાપિ નજ કરે ॥૭૧॥ જેઓ દ્યૂતમાં સમા-
 સક્ત હોય, જેઓ ભતિથી કે વૃત્તથી નીચ હોય, જેઓ વેશ્યામાં વ્યાસક્ત
 હોય, જેઓ નિર્ધન હોય, જેઓ દૈવપર-દૈવજ આપશે, પ્રયત્ન કરવાની
 શી જરૂર ? એમ માનીને પ્રવૃત્તિમાન્યથી નિવૃત્તિ પામેલા આળસુઓ
 હોય, તે આ નરોની સાથે એકત્ર ક્ષણપણુ રહે નહિ. તેમના સંગનું
 પરલોકમાં કે આ લોકમાં અનર્થ આપવાપણું યથાસંભવ તર્ક કરી લેવું
 ॥૭૨॥ વિદ્યાવિનયસંપન્ન, નિત્ય સદુઘોગશાળી, સદાચારૈકપરાયણુ સાધુઓ
 સાથે મૈત્રી કરવી. તેથી બને લોકમાં શ્રેય-સિદ્ધિ થાય છે ॥૭૩॥ નદીના
 કે સરોવરના અગાધ જળમાં તરવા કે ન્હાવા પ્રવેશ કરવો નહિ, કેમતો

નારોદ્દેહશ્ચિરં દન્તાન્સહર્ષયેન્ન ચ ॥૭૪॥ ચતુષ્પથં ચૈત્યતરં
દમશાનોપવનાનિ ચ । દુષ્ટસ્ત્રીસન્નિકર્ષે ચ વર્જયેન્નિશિ સર્વદા
॥૭૫॥ અપ્યર્થહાનિઃ સોઢવ્યા ઘૈરેણાર્થાગમં ત્યજેત્ । નોચાસનં
ગુરોરગ્રે સેવેત ચ કદાચન ॥૭૬॥ શમં નયતિ યઃ ક્રુદ્ધાન્સર્વાન્વ-
ન્ધૂનમત્સરી । મીતાંશ્ચાશ્વાસયેદ્યસ્તુ સ્વર્ગસ્તસ્યાલ્પકં ફલમ્ ॥૭૭॥
જિહ્વા માર્યા મૃતો બ્રાતા મિત્રદાસસમાશ્રિતાઃ । યસ્યૈતે વિનયાદ્યાઃ
સ્યુસ્તસ્ય સર્વેષાં ગૌરવમ્ ॥૭૮॥ નોર્ધ્વં ન તિર્યગ્દૂરં વા વીક્ષમા-

તેમાં દૃષ્ટ અનર્થપ્રસંગ છે. તથા અગ્નિવડે પ્રદીપ્ત એવા ઘરમાં તેમાં રહેલા
પ્રિય પદાર્થના પરિરક્ષણાદિ પ્રયોજને દયાએ કરીને પણ નજા પ્રવેશ કરે,
કેમતો એમાં આત્મનાશનો પ્રસંગ છે. આત્માતો સર્વતઃ સંરક્ષણીય છે.
તથા વૃક્ષની ટોચ ઉપર ફળ ફુલાદિ લેવાપણુ ચઢે નહિ, કેમતો તેમાંપણુ
કદાચિત્ નીચે પડતાં આપદાનો પ્રસંગ છે. દાતને વારે વારે ઘસે નહિ-કટ-
કટાવે નહિ, કેમતો તે બન્ને લોકમાં અત્રેયને કરનાર છે ॥૭૪॥ સર્વદા
શત્રિએ અતુષ્પથ-આર માર્ગનો સંગમ, ઉદેશવૃક્ષ, રમશાન અને ઉપવન
(બગીચો)ને પરહરે તથા દુષ્ટ સ્ત્રીના સામીપ્યને ત્યાગ કરે ॥૭૫॥ બે
કોઇની સાથે વૈર નહિ કરવાથી અર્થહાનિપ્રસંગ હોય અને વૈર કરવાથી
અર્થલાભપ્રસંગ હોય તો વૈરથી અર્થની આવકને ત્યાગ કરે. અવૈરથી થતી
અર્થહાનિને સહન કરે, કેમતો વૈર સર્વ કરતાં મોડું અનર્થકર છે. ગુરૂની
આગળ ઉચ્ચ આસને ક્યારેય બેસે નહિ ॥૭૬॥ જે ગૃહસ્થ સર્વભૂત-
સૌહાર્દપર, માટેજ મત્સરરહિત થઇને ક્રોધ પામેલા પણ સર્વ બંધુજનોને
સ્વસ્વભાવથી પ્રશાંત ક્રોધવેગવાળા કરેછે અને જે ભયભીતોને આશ્વાસનો-
પાયવડે આશ્વાસન કરેછે, તેને સ્વર્ગતો અલ્પ ફળ છે. તેને સુકૃત
સર્વથી સમધિક થાય છે ॥૭૭॥ જેની ભાર્યા મૃત બ્રાતા મિત્ર ગૃહદાસ
સમાશ્રિતવર્ગ અને જીહ્વા વિનયગુણસંપન્ન છે તે ધણીને સર્વત્ર-આ લોક
પરલોકમાં ગૌરવ-મહત્ત્વ મળેછે-તેમણે તેમણે માનનીય થાય છે (જીહ્વાનો
વિનય નહિ ઉદ્ધત ભાષણુ પ્રિયહિત ભાષણુ બાણુ) ॥૭૮॥ માર્ગમાં ચાલતો
પુરૂષ ઉચું જોતો જોતો, વાંકું જોતો જોતો અને દૂર જોતો જોતો બ્રમણ કરે

ળશ્ચ પર્યટેત્ । યુગમાત્રં મહીપૃષ્ઠં નરો ગચ્છેદ્વિલોકયન્ ॥૭૧॥
 અન્વયે સતિ સર્વેસં ભાર્યાં ચ શરણાગતમ્ । કુલવૃત્તિં ચ પુત્રાંશ્ચ
 દદાન્નાપદપિ ક્વચિત્ ॥૮૦॥ ઋણશુદ્ધિં સ્વયંશં ચ વસ્તૂનાં પ્રય-
 વિક્રયૌ । કન્યાદાનં ગુણોત્કર્ષં ગોપયેન્નૈવ બુદ્ધિમાન્ ॥૮૧॥ સંસ્કાર-
 ધનં ન મુક્તીત પ્રેતશ્રાદ્ધાન્નમેવ ચ । શ્રાદ્ધં કૃત્વા પરશ્રાદ્ધે મોક્તું
 નૈવ વ્રજેત્તથા ॥૮૨॥ તૌર્યગ્નિકપ્રિયો ન સ્યાન્નાદાદાતૃષ્ઠિ રાત્રિપુ ।
 નારોદેશ્ચ ગવાં પૃષ્ઠે બાહુભ્યાં ન નદીં તરેત્ ॥૮૩॥ નાધાર્મિકે ઘસે-
 દ્ધામે ન પાપણ્ડિજનાકુલે । પીઢિતે દુષ્ટરાજા ચ જીવિકારહિતે
 તથા ॥૮૪॥ યત્ર રાજા ધર્મનિષ્ઠઃ શ્રોત્રિયઃ સજલા નદી । ઋણપ્ર-
 દાતા વૈદ્યશ્ચ પુરે તત્ર ચસેદ્દહી ॥૮૫॥ પૌરાઃ સુસંહતા યત્ર સતતં

નહિ, આરહસ્ત પ્રમાણ પૃથ્વીતળને જોતો થકો ચાલે. (અથપણ મનનેત્ર-
 વાળો થઈને ચાલે) ॥૭૯॥ યદપિ સર્વસ્વનું દાન બલે વિહિત છે પરંતુ
 અન્વય-સંતાન સતે સર્વસ્વ દાન ન કરે. આપતિમાંપણ ભાર્યા, શરણા-
 ગત, હુળકમાગતવૃત્તિ અને પુત્રોને કદાપિ ન આપે. કેમતો તે ભાર્યાદિ
 અદેય વસ્તુ છે ॥૮૦॥ ઋણશુદ્ધિ, (કરેલું કરજ પાછું આપ્યું હોય તે)
 પોતાનો વંશ, કૃયવિકૃય-આદાન પ્રતિદાન, કન્યાદાન, ગુણોત્કર્ષ, આટલાંને
 શુદ્ધિમાન્ નર ગુપ્ત રાખે નહિ, પ્રકાશ કરેજ. અન્યથા ધર્મની અને ધનની
 હાનિનો પ્રસંગ આવે ॥૮૧॥ ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારોનું અન્ન જમે નહિ તથા
 પ્રેતશ્રાદ્ધનું અન્ન જમે નહિ તથા સ્વયં શ્રાદ્ધ કરીને પરશ્રાદ્ધમાં જમવા
 ભયજ નહિ. (આતો સમીપસંબન્ધિથકી સિત્ત ગૃહમાં ભણવું) ॥૮૨॥
 ગ્રામ્ય ગીત વાદ્ય નૃત્યમાં પ્રીતિ ન કરે. રાત્રિએ તૃપ્તિપર્યંત જમે નહિ.
 બળીવદોના પૃષ્ઠભાગ ઉપર બેસે નહિ. બાહુઓવડે નદીને તરે નહિ ॥૮૩॥
 જે ગ્રામ અધર્મિક જનબહુળ હોય, જે પાખંડિજનબહુળ હોય, જે દુષ્ટ
 રાજાએ પીડા પમાડેલું હોય અને જે જીવિકારહિત હોય તેમાં ક્ષણપણ વસે
 નહિ ॥૮૪॥ જે પુરમાં રાજા ધર્મનિષ્ઠ હોય, વિપ્ર શ્રોત્રિય હોય, નદી વહેતા
 જળવાળી હોય, ઋણપ્રદાતા વણિક કે બીજો કોઈ હોય અને વૈદ્ય હુશળ
 દયાળુ હોય તે પુરમાં ગૃહી વસે ॥૮૫॥ જે નગરમાં સમસ્ત નગરવાસી

ન્યાયવર્તિનઃ । યત્રામત્સરિણો લોકા વાસસ્તત્ર સુખાવહઃ ॥૮૬॥
 નોત્પાટયેલ્લોમ નલ્લં દશનૈશ્ચ કદાચન । કરજૈઃ કરજચ્છેદં તૃણ-
 ચ્છેદં ચ વર્જયેત્ ॥૮૭॥ શુભાય ન યદાયત્યાં તત્યજેત્કર્મ યતતઃ ।
 અદ્વારેણ ન ગચ્છેચ સ્વેદમપરવેદમનોઃ ॥૮૮॥ ક્ષીઢેન્નાક્ષૈર્ન ધર્મગ્રૈઃ
 સદાસીત ક્વચિત્પુમાન્ । ન શયીત તથા નગ્નો ન નગ્નો જલ-
 માવિશેત્ ॥૮૯॥ ન સ્પૃશેદનિમિત્તેન સ્નાનિ સ્નાનિ ત્વનાતુરઃ ।
 ગુહ્યાજ્ઞાન્યપિ લોમાનિ યત્સ્પર્શોદશુર્ચિર્મવેત્ ॥૯૦॥ પાદધૌતોદકં
 મૂત્રમુચ્છિષ્ટાન્નોદકાનિ ચ । નિષ્ઠીવનં ચ શ્લેષ્માણં ગૃહાદૂરે વિનિ-
 ક્ષિપેત્ ॥૯૧॥ કપ્હૂયનં ચ શિરસો યાદુભ્યાં ન સમાચરેત્ । આતા-
 હનં કરાભ્યાં ચ ક્રોશનં કેશલુચ્ચનમ્ ॥૯૨॥ પૂર્યદ્દિમિઃ પરિત્ય-
 ક્તમાત્માન નાવમાનયેત્ । સદોદ્યમઘતાં યસ્માદ્દિધ્યયો વિદ્યા ન

નરો સુસહત-પરસ્પર અનુકૂળ એકમતવાળા, ન્યાયનેજ અનુસરીને વર્ત
 નારા અને પરસ્પર અમત્સરી હોય તેમાં વાસ સુખાકારી થાય છે ॥૮૬॥
 શરીરના રોમ અને નખને કદાપિ દાતવડે નજ ઉપાડે તથા નખવડે નખોનો
 ચ્છેદ અને તૃણનો ચ્છેદ ન કરે ॥૮૭॥ જે કર્મ પરિણામે શુભમાટે ન થાય,
 કિંતુ અશુભમાટેજ થાય, તે કર્મ ચલથી ત્યાગ કરે પોતાના ઘરમા અને
 પારકા ઘરમા અદ્વારથી પ્રવેશ કરે નહિ ॥૮૮॥ પાસાવડે કદાપિ ક્રીડા કરે
 નહિ ધર્મવિરોધિઓની સાથે એકત્ર બેસે નહિ કદાપિ નમ્ર સુવે નહિ તથા
 નમ્ર થઇ જળમા પ્રવેશે નહિ ॥૮૯॥ રોગાદિ પીડાએ રહિત હોઇને ખળેળવુ
 પ્રિગેરે નિમિત્ત વિના પોતાના નાસિકા-મુખ-કર્ણાદિ ધન્દ્રિયછિદ્રોને સ્પર્શે
 નહિ તથા ઉપસ્થાદિ ગુહ્ય અંગમા રહેલા રોમનેપણુ સ્પર્શે નહિ અન્યથા
 તેના સ્પર્શથી સ્વય અપવિત્ર થાય ॥૯૦॥ પાદપ્રક્ષાલન જળ, ઉચ્છિષ્ટ અન્ન
 જળ, નિષ્ઠીવન-શુક્રીને લાગ કરેલો કફવિકાર, શ્લેષ્મા-નાસિકામળ, મૂત્ર,
 આટલાને ઘરથકી દૂર ફેંકી દે ॥૯૧॥ જે બાહુવડે પોતાના મસ્તકને ખળેળે
 નહિ ઉદર સાથળ આદિક પોતાના અવયવોમા હાથવડે મૃદગવત કે અન્યથા
 આસ્કાળન કરે નહિ નિમિત્ત વિના આક્રોશ કરે નહિ નખવડે દાઢી મુછ
 આદિકના કેશોને ઉપાડે નહિ ॥૯૨॥ પૂર્વપ્રાત્ર સપદાએ ભાગ્યવિપરીતતાને

દુર્લભા. ॥૧૩॥ સત્યં વ્રૂયાત્પ્રિયં વ્રૂયાન્ન વ્રૂયાત્સત્યમપ્રિયમ્ । પ્રિયં ચ નાનૃતં વ્રૂયાદેવં ધર્મોઽસ્તિ માનદ ! ॥૧૪॥ નાગાલિતં પિવેત્ ક્ષીરં ન ચામ્મો દીર્ઘધારયા । ન તિષ્ઠન્ વામદોષ્ણા ચ ભોજનાવસરં વિના ॥૧૫॥ પય એકશફં હેયં તથા ક્રામેલકાવિકમ્ । ગોપીયુ-
પસ્તથા વર્ગ્યો રાત્રૌ ચ દધિભોજનમ્ ॥૧૬॥ મધં નૈવ ચ પાતવ્યં નિત્યં ત્રૈવાર્ણિકેન ઘૈ । ન ભક્ષણીયં માંસં ચ હિંસા નરકદા યતઃ ॥૧૭॥ યો જન્તૂનાત્મપુષ્ટ્યર્થે હિનસ્તિ જ્ઞાનદુર્વલઃ । દુરાચારસ્ય તસ્યેહ નામુનાપિ સુખં ભવેત્ ॥૧૮॥ હન્તાઽનુમન્તા સંસ્કર્તા ભોક્તા

લીધે પરિત્યાગ કરેલા સ્વાત્માને અવમાને નહિ—ઐશ્વર્યમાથી બ્રહ્મ થએલા મારે જીવવાથી શુ? એમ પોતાપિવે અનાદરણુ ન કરે કેમતો અનિવેદ્યપૂર્વક સદા ઉદ્યમ કરવાથી સપત્તિઓ કે વિદ્યાઓ દુર્લભ નથી ॥૧૩॥ હે માનદ ! સત્યજ ખોલે સત્યપણુ અપ્રિય નજ ખોલે કિંતુ પ્રિય સત્ય ખોલે પ્રિયપણુ અસત્ય નજ ખોલે આજ પુરાતન મહર્ષિઓએ આદર કરેલો ધર્મ છે ॥૧૪॥ વજ્રવડે ગાળ્યા વિના જળ દુધને ક્યારેય ન પિવે તથા જળને દીર્ઘ ધારા-
વડે ન પિવે (દીર્ઘ શબ્દનુ શ્રદ્ધા છે તો અત્પ ધારાથી સુખવડે જળપા-
ત્રને ન સ્પર્શ કરતો થકો પિવે) ઉલો ઉલો જળને પિવે નહિ (કિંતુ બેસી નેજ પિવે) ભોજન અવસર વિના ડાખા હાથવડે ઉપાડીને જળને ન પિવે (આપદામા દોષ નથી) ॥૧૫॥ એકશક—એક ખરીવાળી ઘોડી આદિકનુ દુધ, ક્રામેલક—ઉંટડીનુ દુધ, આવિક—ઘેટીનુ દુધ અને ગાયોનુ અભિનવ દુધ (દશ દિવસ ન થયા હોય એવી ગાયનુ દુધ) નજ પિવે રાત્રિએ દધિભોજન વર્ગ્યુ ॥૧૬॥ મુરા મઘને નજ પિવે માસને નજ ભક્ષણુ કરે નૈવાર્ણિકોને તો આ પાતિલસપાદક છે માસભક્ષણુને લીધે હિંસામા સ્વય કારણુ થાય છે, તેથી વળી વધદોષથી લેપાય છે, તે હેતુને લીધે નરકમા મહત્ દુ ખ થાય છે ॥૧૭॥ જે પુરૂષ પોતાના વપુની પુષ્ટિ માટે પ્રાણિઓને હણેછે તે જ્ઞાનહીન કોઈપણુ માનવાકૃતિ હિંસક મૃગજ કેવળ છે તે આ દુરાચારી આ લોક પરલોકમા સુખને પામેજ નહિ ॥૧૮॥ યદપિ માસ ભક્ષક સાક્ષાત્ હણુતો નથી, તથાપિ હતા—ખડ્ગાદિવડે સાક્ષાત્ પશ્વાદિકને

ક્રેતા ચ વિકૃતી । ઉપહર્તા ધાતયિતા હિંસકો હાપ્તધા મતઃ
॥૧૯॥ આદ્રાં વહ્નાસ્તથાઢક્યો મૃષ્ટાઃ સ્યુર્યધનિસ્તુપાઃ । પુમ્મિઃ
સ્ત્રીભિર્ન મદયાસ્તે સૂક્ષ્મજીવાન્તસમ્ભવાત્ ॥૧૦૦॥ ન સ્વર્ગકામ્યયા
કુર્યાત્તીર્થેષ્વપિ કદાચન । આત્મઘાતં ગૃહસ્થસ્તુ ન ચ ક્રોધાદ્વિ-
પાદિભિઃ ॥૧૦૧॥ બ્રાહ્મણં કુશલં પૃચ્છેદ્વાહુજાતમનામયમ્ । વૈશ્યં
સુપં સમાગમ્ય શૂદ્રં સન્તોષમેવ ચ ॥૧૦૨॥ પૈશુન્યં પરદારાંશ્ચ
ક્રોધં દ્રોહં તથાઽનૃતમ્ । સ્તેયં દ્વેષં ચ દમ્ભં ચ ત્યજેન્માયાં ચ
દૂરતઃ ॥૧૦૩॥ જન્મર્ક્ષં મૈથુનં મન્ત્રં ગૃહચ્છિદ્રં ચ વજ્રનમ્ । આયુ-

મારનારો, અનુભંતા-પ્રવૃત્તને પ્રવર્તાવનારો, સસ્કર્તા-વધાર નાંખવાપૂર્વક
રાંધનારો, લોકના-ખાનારો, કેતા-મૂલ્ય દધને લેનારો, વિકૃતી-મૂલ્ય લધને
વેચનારો, ઉપહર્તા-કેતાએ લીધેલાને લઈ ઉપાડીને તેના અર્થાંને આપનારો,
ધાતયિતા-વેચવા માટે માંસિકપાસે અલદિકને મરાવનારો, આ આઠ
હિંસાદોષથી લેપાય છે ॥૬૮॥ લીલી શીંગોમાં રહેલા વાલ તથા તેવી
તુવરો, જે શીંગોએ સહિતજ માટલા આદિકમાં ભરીને આક્રમ્ય હોય તો તે
વાલ આદિક (ઉંધીયું) સ્ત્રીપુરુષોએ લક્ષણ નજ કરવા. કેમતો તેની
અંદર રહેલા બહુ સૂક્ષ્મ જતુઓના વિનાશનો સંભવ છે ॥૧૦૦॥ જેતો
સ્વર્ગકામના સતે પ્રયાગાદિ તીર્થમાં આત્મઘાતની કવચિત્ અભ્યનુશા છે
તે તો તામસપ્રકૃતિવાળા, સ્વર્ગમાં તીવ્રરાગવાળાઓને માટે કોઈ અભ્યુ-
પાય છે. અથાપિ આત્મહત્યાપાપથી તેઓ નરકમાં રંધાયજ છે તો તેવું
તીર્થમાં આત્મઘાત કરવારૂપ કૂરકર્મ ક્યારેય ગૃહસ્થ નજ કરે. વળી જે
ક્રોધવેગને લીધે વિપલક્ષણ કંઠપાશાદિકવડે આત્મઘાત કરાય છે તેતો
અર્થલેશરહિત હોઈને પરલોકમાં દુરંત દુ-ખદાયી હોવાથી સર્વત્ર પ્રકારે
પરિત્યાજ્ય છે ॥૧૦૧॥ બ્રાહ્મણને પામીને 'કેમ હુશળ છે' એમ પ્રશ્ન કરે
ક્ષત્રિયને મળીને 'કેમ અનામય છે' એમ પ્રશ્ન કરે. વૈશ્યને સમાગમીને
'કેમ મુખ છે' એમ પુછે. શૂદ્રને સંગમીને 'કેમ સંતોષ છે' એમ પુછે
॥૧૦૨॥ ત્યાડીયાપણું, પરદારાસિલાપ, ક્રોધ, દ્રોહ, ચૌર્ય, દ્વેષ, દંભ, કપટ,
અસત્ય, આ દોષોને દૂરથી પરહરે ॥૧૦૩॥ પોતાનું જન્મનક્ષત્ર, મૈથુન,

ધનં ચાપમાનં સ્ત્રિયં ચેતિ સુગોપયેત્ ॥૧૦૪॥ શ્રુતિભૂદેવદેવાનાં
 નૃપસાધુતપસ્વિનામ્ । પતિવ્રતાનાં નારીણાં નિન્દાં કુર્યાન્ન કહિં-
 ચિત્ ॥૧૦૫॥ ન મનુષ્યસ્તુતિં કુર્યાન્નાત્માનમપમાનયેત્ । વાચો-
 વેગં મનોવેગં જિહ્વાવેગં ચ વર્જયેત્ ॥૧૦૬॥ સદ્ગટે મહતિ પ્રાપ્તે यस્ય
 કસ્યાપિ દેહિનઃ । યદ્દીયતે ધનં તત્સ્યાદિદ્દામુત્રાપ્યનન્તકમ્ ॥૧૦૭॥
 માતાપિતૃવિહીનં યો મૌઙ્ગીપાણિગ્રહાદિભિઃ । સંસ્કારયેન્નિજૈરયં-
 સ્તસ્ય શ્રેયસ્ત્વનન્તકમ્ ॥૧૦૮॥ અગ્નિહોત્રૈનં તચ્છ્રેયો નાગ્નિષ્ઠોમા-
 દિભિર્મૈત્રૈઃ । યચ્છ્રેયઃ પ્રાપ્યતે મર્ત્યૈરેકસિન્દિ દ્વિજે કૃત્તે ॥૧૦૯॥
 યો હ્યાનાથસ્ય વિપ્રસ્ય વિવાહં કારયેત્ કૃતી । રૂઢ સૌખ્યમવાપ્યાથ
 સોઽક્ષયં સ્વર્ગમેતિ ચ ॥૧૧૦॥ સુરાજ્યે વસતિં કુર્યાત્સુમિત્રે મૈત્ર્ય-

મત્ર, ગૃહછિદ્ર, પરકૃત ઠગધ, પોતાનુ આયુષ, ધન, પરથી પ્રાપ્ત થએલું
 અપમાન, પત્ની, આટલાને સારીરીતે ગુપ્ત રાખે-પ્રકાશ કરે નહિ ॥૧૦૪॥
 વેદો વિપ્રો દેવો રાજાઓ સાધુઓ તપસ્વિઓ પતિવ્રતાનારીઓ, આટલાંની
 નિંદા કદાપિ નજ કરે ॥૧૦૫॥ મનુષ્યસ્તુતિને નજ કરે. પોતાને અવમાને
 નહિ-‘મને ધિક્કાર છે’ એમ અસમયે પોતાને નજ નિંદે. ક્રોધાદિકથી ઉદ્ભ-
 વતા વાગ્વેગને, કામાદિકથી સમુદ્ભવતા મનોવેગને અને રસાસ્વાદથી સમુદ્ભ-
 વતા જીહ્વાવેગને ત્યાગ કરે ॥૧૦૬॥ જે ક્રોધપણુ વિપ્રને કે શત્રુને મહાસંકટ
 પ્રાપ્ત થતા તેના નિવારણમાટે ધન જે આપે તો તે દાન આ લોક પર-
 લોકમાં અનંત ફળને આપનાર થાય ॥૧૦૭॥ માતાપિતા વિનાના અનાથ
 દ્વિજને પોતાના વૈત્તવ્યવડે જે જન ઉપવીત વિવાહ આદિક સંસ્કારે
 સંયુક્ત કરે તે તો સમધિક શ્રેયને પામે છે ॥૧૦૮॥ એક બ્રાહ્મણબાળકને
 ઉપવીતસંસ્કાર સંપાદનથી દ્વિજત્વને પમાડતાં મનુષ્યો જે સુકૃતને પામેછે
 તેને અગ્નિહોત્ર કે અગ્નિષ્ઠોમ કે અન્ય અનેક યજ્ઞોના અનુષ્ઠાનથી પણ
 પામતા નથી (સમધિક સુકૃત થાય) ॥૧૦૯॥ જે તો સુકૃતી પુરુષ અનાથ
 વિપ્રનો વિવાહ સ્વવિત્તથી કરાવી આપે છે તે આ લોકમાં પરમ સુખને
 પામે છે અને પરલોકમાં અક્ષય સ્વર્ગને પામેછે ॥૧૧૦॥ સુરાજ્ય-ધાર્મિક
 રાજાએ અધિષ્ઠિત અને ધંમકપર પૌર જનોની અધિકતાવાળા દેશમાં નિવાસ

માચરેત્ । સુભાર્યાયાં વસેદ્દેહે સુશિષ્યં યોધયેદ્રહઃ ॥૧૧૧॥ કુરા-
જરાજ્યે હામયં કુતઃ સ્યાત્કુમિત્રમૈઙ્યે સ્વહિતં કુતઃ સ્યાત્ । કુમા-
ર્યયા નિર્વૃતતા કુતઃ સ્યાત્કુશિષ્યયોધેન સુખં કુતઃ સ્યાત્ ॥૧૧૨॥
इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे सदा-
चारेषु हेयोपादेयनिरूपणनामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—દુઃસ્વપ્ને દુર્જનસ્પર્શે સ્મશ્નુર્મુનિ મૈથુને ।
સદ્યઃ જ્ઞાનં પ્રકુર્વાત શવાદિસ્પર્શને તથા ॥૧॥ વેદવાહ્યમતાન્ સ્પૃષ્ટા
ઘૌઘાદીદાસ્તિકાનપિ । કૃત્વા જ્ઞાનં વિલોક્યાર્કં નામાનિ પ્રજપે-
ઝરેઃ ॥૨॥ શિશોરભ્યુક્ષણં પ્રોકં ચાલસ્યાચમનં સ્મૃતમ્ । રજસ્ય-

કરે. સુમિત્ર-સદાચાર હિતપર સદ્ગુણસંપન્ન સન્મિત્ર સાથે મૈત્રી કરે.
સુભાર્યા-પાતિત્યપરાયણ પત્નીમાં પ્રીતિવાળો થઈ ઘરમાં વસે. સુશિષ્ય-
શિષ્યલક્ષણસંપન્ન સદ્ગુણી શિષ્યને રહસ્યાર્થનો યોધ આપે ॥૧૧૧॥ વિપ-
ક્ષમાં દોષ કહેછે-કુરાજના રાજ્યમાં વસનારાને નિર્ભયપણું ક્યાંથી થાય ?
કુમિત્રની સાથે મૈત્રી કરનારાને પોતાનું હિત ક્યાંથી થાય ? કુભાર્યા સાથે
ગૃહમાં વસનારાને સુખ ક્યાંથી થાય ? કુશિષ્યને યોધ કરનારાને સુખ ક્યાંથી
થાય ? આ લોક પરલોકમાં શું સુખ મળે ? દુઃખજન્યં મળે ॥૧૧૨॥
ઇતિશ્રી સત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદાચારેષુ હેયો-
પાદેયનિરૂપણનામાઽષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ ॥૧૮॥

અધ્યાય ૧૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે શિવરામ મિત્ર ! દુષ્ટ સ્વપ્નમાં, દુર્જનસ્પ-
ર્શમાં, મુડનક્રિયામાં, મૈથુનમાં અને શવાદિસ્પર્શમાં તત્ક્ષણજ્ઞ જ્ઞાન કરે
(આદિ ગૌડથી ચડાળ રજસ્વળા વિધવા વિગેરેનું ચઢણ કરવું) ॥૧॥
વેદબાહ્ય મત જૈન ઘૌઘાદિકોના સ્પર્શમાં અને નાસ્તિક-ચાર્વાકોના પણ
સ્પર્શમાં જ્ઞાન કરે. જ્ઞાન કરીને સૂર્યનું દર્શન કરે અને હરિનામોને જપે ॥૨॥
રજસ્વળાદિકનો સંસ્પર્શ શિશુને થાય તો તેને જળપ્રોક્ષણમાત્ર કહ્યું છે,

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને શુદ્ધિવિધિનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યું છે.

લાદિસંસ્પર્શે સ્નાનમેવ કુમારકે ॥૩॥ પ્રાક્ ચૂડાકરણાદ્વાલઃ પ્રાગ-
ન્નપ્રાશનાચ્છિશુઃ । કુમારકસ્તુ વિદ્યેયો યાવન્માઙ્ગીનિવન્ધનમ્ ॥૪॥
ચલક્ષેત્રગતં ધાન્યં કૃપવાપ્યાદિપૂદકમ્ । સ્પર્શદુષ્ટમપિ ગ્રાહ્યં યદ્વ
ગોષ્ટગતં પયઃ ॥૫॥ આપશ્ચ સક્તવો ધાના દધિ તત્રં ઘૃતં પયઃ ।
શુદ્રહસ્તાદપિ ગ્રાહ્યં દ્વિજેનેત્યવવીન્મનુઃ ॥૬॥ શુદ્ધ્યેચ્ચ કારુહસ્તસ્યં
પણ્યં યત્સ્યાત્પ્રસારિતમ્ । મૈક્ષં ચ પ્રોક્ષણાચ્છુદ્ધ્યેત્સ્પૃષ્ટિઃ સાક્ષાન્ન
યસ્ય તત્ ॥૭॥ ધાન્યાનાં વાયુના શુદ્ધિર્ઘૃતાદીનાં ચ ઘઙ્ગિના । કાલેન
ગજદન્તાદેર્ભયેચ્છુદ્ધિશ્ચ ચર્મણામ્ ॥૮॥ શુદ્ધિશ્ચ યજ્ઞપાત્રાણાં ભવે-

બાળકને થાય તો જળપ્રોક્ષણ તથા આયમન કહ્યું છે અને હુમારને થાય
તો સ્નાન કહ્યું છે ॥૩॥ અન્નપ્રાશન સંસ્કાર પહેલાં શિશુ સમજવો,
ઔળકર્મ પહેલાં બાળ બાલુવો અને ઉપવીતસંસ્કારપર્યંત હુમાર બાલુવો
॥૪॥ બળામાં રહેલું કે ખેતરમાં રહેલું ધાન્ય અસ્પૃશ્યે સ્પર્શ કરેલું પણ
શુદ્ધિનિરપેક્ષ ગ્રહણ કરવું. તથા હવો વાવ મહાતલાવ આદિકમાં રહેલું
જળ અને ગોસ્થાનમાં રહેલું દુધ અસ્પૃશ્યજને સ્પર્શ કરેલું પણ સ્વીકાર-
વું ॥૫॥ જળ સાથવો શેકેલું ધાન્ય દહીં છાયા ઘૃત દુધ, આ સર્વ શુદ્ધ-
હસ્તથક્રીપણ દિને ગ્રહણ કરવું. તેમને શુદ્ધના સ્પર્શનો દોષ નથી. મનુને
આ અભિમત છે. (આ આપત્કાળ વિષયવાળું બાલુવું) ॥૬॥ કાર્-ધોબીના
હાથમાં રહેલું ધૌત વસ્ત્ર, હાટમાં વેચવાવાસ્તે રોપલા આદિકમાં ભરીને
સ્થાપેલું જે ધાન્યાદિ, લૈક્ષ-માધુકર વૃત્તિથી જે મળેલું પકવાન તે સર્વ
પ્રોક્ષણમાત્રથી શુદ્ધ થાય છે. તેમાં ભિક્ષાળ જે સાક્ષાત્ અસ્પૃશ્ય ચંડાળા-
દિકના સ્પર્શે રહિત હોય તો પ્રોક્ષણમાત્રથી શુદ્ધ થાય, નહિતો નહિ.
(માર્ગમાં લૈક્ષાયે ભમતા યતિના હાથમાં રહેલું માર્ગસંચરણપ્રયુક્ત દોષથી
દુષિતપણુ પ્રોક્ષણમાત્રથી શુદ્ધ થાય છે) ॥૭॥ અંત્યજોના સ્પર્શવાળાં
ધાન્યોની વાયુથી વિશુદ્ધિ થાય. તેણે સ્પર્શેલાં ઘૃતાદિકની અગ્નિમાં તપા-
વાથી શુદ્ધિ થાય. હસ્તિદંતાદિકની અને મૃગચર્મની કાળથી-ગંધલેપ
જવામાં પર્યાપ્ત કાળદીર્ઘતાથી શુદ્ધિ સંભવે છે ॥૮॥ યજ્ઞપાત્રો સુક્ સુવા-
દિકની ઉપજુ જળથી શુદ્ધિ થાય. કાષ્ઠોને, તંતુઓને (સુતર) અને સુતરાઉ

दुष्णोदकेन वै । काष्ठानामथ तन्तूनां वाससामुदकेन च ॥९॥ अल्पे
जलाशये शुद्धयेत् ऽयहेणेव नवोदकम् । दशाहेनैव महति गत्यभावे
दिनान्तरे ॥१०॥ लेपोल्लेपाचाम्बुसेकाद्दृढं शुद्धयेच्च लेपनात् । अमे-
ध्यलितं मृत्तोयैर्गन्धापहरणेन वै ॥११॥ ऊर्णा कोशेयकुतपपट्टक्षौ
मदुकूलकाः । एते शुद्धा भवन्त्येव शोषणप्रोक्षणादिभिः ॥१२॥
तूलिकामुपधानं च पुष्परक्ताम्बराणि च । शोषयित्वातपे किञ्चि-
न्मुहुर्हस्तेन मार्जयेत् ॥१३॥ पश्चाच्च वारिणा प्रोक्ष्य विनियुञ्जीत
कर्मणि । अधिके सति मालिन्ये शोधयेत्तानि वारिणा ॥१४॥
उदुम्बरस्य चाम्लेन क्षारेण त्रपुसीसयोः । भस्माम्बुभिश्च कांस्यस्य
रीतेः शुद्धिश्च मृज्जलैः ॥१५॥ शुद्धयेत्तु भस्मना कांस्यं न चेन्मघेन

वज्रोने अस्पृश्यनो स्पर्शे यता जणवडे शुद्धिं थाय ॥१६॥ अ०५ जणा-
शय विषे वर्षाऋतुभा आवेलु नवु जण तपु दिवसवडे ७ शुद्ध थाय, भदा-
जणाशयभा तो दश दिवसवडे शुद्ध थाय वाब्ब कुवो आदिक् अन्य गति ७
न होय त्सा रे तो जणाशयभा रडेलु तेज नवु जण दिनातरथी (अ० ७
दिवसवडे) शुद्ध थाय ॥१७॥ प्राञ्जन लेप डिआडी ओटी नापवाथी, जण-
सेयन करवाथी अने करी लीपवाथी गृह शुद्ध थाय अपवित्र पदार्थना लेप-
वाणु तो भृत्तिअयुक्त जणवडे गध आदी नापवाथी शुद्ध थाय ॥१८॥
आमणी, रेशमीवस्त्रो, हुतप-पर्वतना ओकडाना रोमथी अनावेयो कामणो,
(नेपाण देशनो कामणो ओम भीन उडे छे) व'कण, धौम-अतमी तत

લેપિતમ્ । સુરામૂત્રાદિસંસ્પૃષ્ટં શુદ્ધ્યેદુલ્લેખનેન ચ૆ ॥૧૬॥ તામ્રમ-
 મ્લેન શુદ્ધ્યેચ ન ચેદામિપલેપનમ્ । આમિપેણ તુ યલ્હિતં તત્તુ
 દાહેન શુદ્ધ્યતિ ॥૧૭॥ ગવાધ્રાતાનિ કાંસ્યાનિ શ્વપાકોપહતાનિ
 ચ । શુદ્ધ્યન્તિ દશભિઃ ક્ષારૈઃ શૂદ્રોચ્છિદ્રાણિ યાનિ ચ ॥૧૮॥ પ્રમૂતો
 હ્યન્નરાશિશ્ચેત્ શ્વાદિનોપહતસ્તદા । અગ્રમાત્રં સમુત્સૃજ્ય શેષઃ
 સ્યાત્પ્રોક્ષણાચ્છુચિઃ ॥૧૯॥ રજોઽગ્નિરશ્વો ગૌશ્છાયા રશ્મયો વિષ્ણુપો
 મહી । વાયુર્જલં મક્ષિકાઘા દુષ્ટસદ્ગાદવોપિણઃ ॥૨૦॥ દર્ભાઃ કૃષ્ણા-
 જિનં મન્ત્રો ગાવોઽગ્નિર્ગ્રાહ્યણાસ્તિલાઃ । નૈતે નિર્માલ્યતાં યાન્તિ
 નિયોક્તવ્યાઃ પુનઃ પુનઃ ॥૨૧॥ દર્ભાઃ પિષ્ટેષુ નિર્માલ્યં ગ્રાહ્યણાઃ
 પ્રેતભોજને । મન્ત્રઃ શૂદ્રેષુ નિર્માલ્યં સજ્યાસિપુ હુતાશનઃ ॥૨૨॥
 અદ્વિર્ગાત્રાણિ શુદ્ધ્યન્તિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધ્યતિ । વિદ્યાતપોભ્યાં

હોય તો કેવળ લસમથી શુદ્ધ થાય નહિ, કિંતુ ઘસી છોલી નાંખવાથીજ શુદ્ધ
 થાય ॥૧૬॥ તામ્રપાત્ર જે માંસના લેપવાળું હોય તો કેવળ અમ્લથી શુદ્ધ ન
 થાય, કિંતુ દાહથી શુદ્ધ થાય ॥૧૭॥ જે કાંસ્યપાત્રો ગાયોએ મુઘેલાં હોય,
 ચંડાળે સ્પર્શ કર્યાં હોય અને શૂદ્રોચ્છિદ્ર હોય તે દશવિધ ક્ષારોવડે શુદ્ધ થાય
 ॥૧૮॥ મહાન્ અન્નરાશિ જે શ્વાન આદિકે દૂપિત કર્યો હોય તો રાશિના અગ્નિ-
 ભાગને (જ્યાં સ્પર્શ હોય તે સ્થળના અગ્નિભાગને) ત્યાગ કરીને, અવશિષ્ટ
 અન્નરાશિ પ્રોક્ષણથી શુદ્ધ થાય ॥૧૯॥ રજ-ધુળ અગ્નિ અશ્વ ગૌ છાયા
 કિરણો હિમજળાબિંદુઓ પૃથ્વી વાયુ નદીનુંવહેતુંજળ, માખ્યો ગોવત્સ
 બાળાદિક, આ અસ્પૃશ્યના સ્પર્શથી દૂપિત થતા નથી ॥૨૦॥ દર્ભો, કૃષ્ણ-
 મૃગચર્મ, મન્ત્ર, ગાયો, અગ્નિ, ગ્રાહ્યણ, તલ, આ એકવાર ઉપયોગમાં લીધા
 હોય તોપણ નિર્માલ્યદોષને પામતા નથી. માટે ઉપયોગમાં લીધા હોય
 તોપણ તેને કર્મમાં ફરી ફરી ઉપયોગમાં લેવા ॥૨૧॥ દર્ભો પિંડમાં વિનિયોગ
 કરતાં નિર્માલ્યદોષને પામે છે, તેથી તે ફરી ઉપયોગને યોગ્ય નથી. પ્રેત-
 ભોજનમાં વિનિયોગ પામતાં વિપ્રો તેમજ નિર્માલ્યતાને પામે છે. શૂદ્રોવિષે
 મન્ત્ર નિર્માલ્યદોષને પામે છે. સંન્યાસિઓમાં અગ્નિ નિર્માલ્યતાને પામે છે.
 એટલે ઉપયોગને અયોગ્ય છે. (તેમણે તેઓનો ઉપયોગ નજ કરવો)

મૂતાત્મા વુદ્ધિર્જ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ ॥૨૩॥ દ્વિવિધસ્યાપ્યાશૌચસ્ય શુદ્ધિ
વક્ષ્યામિ તે ત્વથ । વર્ણાશ્રમોચિતાં વિપ્ર ! સદ્દેષાદપિ સમ્મતામ્
॥૨૪॥ જાતે પુત્રે પિતુઃ જ્ઞાનં સચૈલં તુ વિધીયતે । દશાહં સૂતકં
તસ્ય કર્માનર્હત્વલક્ષણમ્ ॥૨૫॥ પુત્રસ્ય જનની શુદ્ધ્યેદેકવિંશતિ-
યાસરૈઃ । કન્યાયા જનની શુદ્ધ્યેન્માસેનૈકેન નિશ્ચિતમ્ ॥૨૬॥ સપિ-
ન્ડાનાં ચ સર્વેષાં દશાહં સૂતકં મતમ્ । ત્રિરાત્રં સોદકાનાં ચ મુ-
નિભિઃ પરિકીર્તિતમ્ ॥૨૭॥ સૂતકે સૂતિકાવર્જં સંસ્પર્શો ન નિપિ-

॥૨૨॥ શરીરના અવયવો જળવડે શુદ્ધ થાય છે. મનતો સત્તથી શુદ્ધ થાય
છે. અહકાર વિદ્યાતપથી શુદ્ધ થાય છે. શુદ્ધિ આત્મજ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે
મનની શુદ્ધિ અધર્મથી વિમુખતારૂપ જાણવી અહકારની શુદ્ધિ અના-
ત્મામાં આત્માભિમાન અને તદનુબન્ધ કર્તૃત્વ ભોકૃત્વાદિ અભિમાને રહિ
તતારૂપ જાણવી શુદ્ધિની શુદ્ધિ આત્માથી બ્યતિરિક્ત વસ્તુઓમાં અધ્ય-
વસાયે રહિતતારૂપ જાણવી ॥૨૩॥

હે વિપ્ર ! આ રીતે દ્રવ્યની શુદ્ધિ કહી, હવે જનનમાં અને મરણમાં જે
આશૌચ લાગે છે તે બંને પ્રકારનાપણુ આશૌચની વિશુદ્ધિ જે વર્ણાશ્રમને
અનુસારે મહર્ષિસમત છે તેનું સંક્ષેપથી નિરૂપણ કરું છું ॥૨૪॥ તેમાં પ્રથમ
જન્મશૌચની શુદ્ધિને કહે છે-પુત્રનો જન્મ થતાં પિતા વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન
કરે, અનંતર તેને દશ અહોરાત્રપર્યંત જન્મસૂતક પ્રાપ્ત થાય, જે આશૌ-
ચથી તે પિતા સમગ્રક સંધ્યાદિ કર્મમાં અનધિકારી થાય છે ॥૨૫॥ પુત્રનો
જન્મ આપનારી માતા એકવિંશ દિવસોવડે શુદ્ધ થાય (આ દશ દિવસ
પછી જાણવું) પુત્રીનો જન્મ આપનારી જનની એકમાસે શુદ્ધ થાય (આમાં
પણુ દશ દિવસ પછી જાણવું) લ્યાંસુધી આ સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી ॥૨૬॥
તેમાં સર્વ સપિન્ડોને દશ દિવસનું સૂતક માન્ય છે. સોદકોને તો ત્રણ દિવ-
સનું સૂતક મુનિઓએ કહ્યું છે. સાતમી પેઢી સુધીનાને સાપિંડ સમજવા
આઠમી પેઢીને આરણીને ચૌદમી પેઢી સુધીનાને મોટક સમજવા ॥૨૭॥
જન્મશૌચમાં પ્રસવનારી નાગીને લ્યાગ કરીને સસ્પર્શનો નિષેધ નથી
એટલે જન્મશૌચવાળા પિત્રાદિકોના સ્પર્શમાં બીજાઓને દોષ નથી. સૂતિકા

ધ્યતે । સંસ્પર્શં સૂતિકાયાસ્તુ જ્ઞાનમેવ વિધીયતે ॥૨૮॥ પ્રથમે દિ-
વસે પષ્ટે દશમે દિવસે તથા । ત્રિષ્વેતેષુ પિતુર્નાસ્તિ સૂતકં પુત્રજ-
ન્મનિ ॥૨૯॥ અતો ન વિદ્યતે દોષઃ કર્તુર્જાતકકર્મણઃ । તસ્માદ્દો-
ભૂહિરણ્યાદિદાનં ચ પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૩૦॥ દશાહં શાચમાશૌચં સપિ-
પ્તેષુ વિધીયતે । સોદકાનાં તુ સર્વેષાં ત્રિરાત્રં તદુદીરિતમ્ ॥૩૧॥
દશાહાભ્યન્તરે ચાલે પ્રમીતે તસ્ય ચાન્ધવૈઃ । શાચાશૌચં ન કર્તવ્યં
સૂત્યાશૌચં વિધીયતે ॥૩૨॥ આદન્તજનનાત્જ્ઞાનમાદાદાદહ ઉચ્ય-

શ્રીના સંસ્પર્શમા તો જ્ઞાન કરવાનું કહ્યું છે ॥૨૮॥ તેમાં પુત્રજન્મ સતે
પ્રથમ દિવસે છઠે દિવસે અને દશમે દિવસે પિતાને આશૌચ નથી માટેજ
પિતા પુત્ર જનમતા બાતકમાંદિકને કરે અને ગો ભૂમિ મુવણાદિકનું દાન
કરે. તે સમયે તેનાથકી પ્રતિગ્રહ કરનારાનેપણુ દોષ નથી. તેણુ વચન છે-
'સૂતિકાવાસનિલયા જન્મદા નામ દેવતાઃ । તાસાં યાગનિમિત્તં તુ શુદ્ધિર્જ-
ન્મનિ કીર્તિતા । પ્રથમે દિવસે પષ્ટે દશમે ચૈવ સર્વદા ॥' 'કુમારજન્મ-
દિવસે વિમ્રેઃ કાર્યઃ પ્રતિગ્રહઃ' ઇતિ ॥૨૯-૩૦॥ હવે મૃતાશૌચની શુદ્ધિ
કહે છે-મરણમાં સપિંડોને દશ દિવસનું સૂતક પાળવાનું કહ્યું છે. સર્વ સોદ-
કોને તો ત્રણ દિવસનું કહ્યું છે ॥૩૧॥ જન્મેલો બાળ જન્મદિવસથકી દશ
દિવસની અદર બે મરણ પામે તો તેના બાધવોએ શાચાશૌચ ન પાળવું.
પ્રસવાશૌચમાત્રજ તેઓને ત્યારે પાળવાનું બાળવું. આ અર્થ 'માતુઃ
પિતૃશ્ચૈવમેવ' આ વચનાંતરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. તેવું વચન છે-'અન્તર્દ-
શાહે જાતસ્વ શિશોર્નિષ્કર્મણં યદા । સૂતકેનૈવ શુદ્ધિઃ સ્વાત્પિત્રોઃ શાતાતપોઃ-
મયીત્ ॥' ઇતિ ॥૩૨॥ નામકરણથકી અનંતર અને દંતોત્પત્તિ પહેલાં
બાળ મરણ પામે તો સપિંડોને જ્ઞાનમાત્ર છે. 'આદન્તજન્મનઃ સઘ.' એવી
સ્મૃતિ છે. દંતોત્પત્તિથકી અનંતર આદાહાત્-જે ત્રીજું વર્ષ દાહકાળપણે
કહેવા ઇચ્છ્યું છે તેથકી પહેલાં બાળ મરણ પામે તો એક દિવસનું આશૌચ
પાળવાનું બાળવું. ચૌથ સંસ્કારથકી અનંતર-ત્રિબ વર્ષને આરંભીને પાંચમા
વર્ષપર્યંત મરણ પામે તો ત્રણ દિવસનું આશૌચ બાળવું. પાંચમા વર્ષ
થકી પર મૌજળન્ધન-ઉપવીતસંસ્કાર મુધીમાં મરણ પામે તો તેમજ

તે । ચૌલોત્તરં ત્રિરાત્રં ચ પञ્ચમાબ્દાત્પરં તથા ॥૩૩॥ અહસ્ત્વદ-
ત્તકન્યાયા દત્તાયાશ્ચ દિનત્રયમ્ । આશૌચં ચ વ્રતાદેશાદ્વિજાનાં
સ્વસ્વજાતિજમ્ ॥૩૪॥ દિનાનિ દશ વિપ્રસ્ય દ્વાદશ ક્ષત્રિયસ્ય તુ ।
વિદાઃ પञ્ચદશાશૌચં માસં શૂદ્રસ્ય કથ્યતે ॥૩૫॥ સામાન્યતો
દશાહં વા ચાતુર્યર્ણ્યસ્ય તત્સ્મૃતમ્ । આપત્કાલે તુ નિયમો દશા-
હસ્યાપિ નાસ્તિ વૈ ॥૩૬॥ ત્રિરાત્રમાહુરાશૌચમાચાર્યે સંસ્યિતે તથા ।
માતામહે ચ દૌહિત્રે સ્વયાગ્ન્યે ભગિનીસુતે ॥૩૭॥ માતુલસ્ય ચ
માતુલ્યાઃ શ્વશ્રુશ્વશુરયોરપિ । જામાતુશ્ચ ભગિન્યાશ્ચ ત્રિરાત્રં સ્વગૃહે
મૃતૌ ॥૩૮॥ અન્યથા પક્ષિણી પ્રોક્તા તથા પિતૃપ્વસુર્મૃતૌ । માતૃ-

(ત્રણ દિવસજ) આશૌચ સમઝવું. (ઉપવીતથડી અનંતરતો દશાહ સૂતક સમઝવું) ॥૩૩॥ કોઇ વરને વાગ્દાનથી નહિ દીધેલી કન્યાના મરણમાં સપિ-
ળેને એક દિન આશૌચ પાળવાનું બાણવું. વાગ્દાનથી દીધેલી કન્યાના મરણમાં
તો ત્રણ દિન આશૌચ સમઝવું. વ્રતાદેશ-ઉપનયન પછી અને ઉપનયન-
સ્થાનીય વિવાહપછી પુરૂષના કે સ્ત્રીના મરણમાં પોતાના વર્ણને અનુસારે
દિનેને પાળવાનું આશૌચ બાણવું ॥૩૪॥ તેમાં વિગ્રને દશ દિવસો, ક્ષત્રિયને
બાર દિવસો, વૈશ્યને પનર દિવસો અને શૂદ્રને માસ આશૌચ પાળવાનું
બાણવું ॥૩૫॥ અથવા સામાન્યતઃ સર્વકોઇ વર્ણોને દશાહજ આશૌચ
બાણવું. આપત્કાળમાં તો દશ દિવસનો નિયમપાણ નથી. 'સર્વેવામેષ વર્ણાનાં
સૂતકઃ મૃતકઃ તથા । દશાહાષ્ટદિરેતેવામિતિ જ્ઞાતાતપોઽમયીત્ ॥' એવી
અંગિરાસ્મૃતિ છે. તથા 'આપદાપિ ચ કષ્ટાર્યાં સઘ શૌચં વિધીયતે' એવી
સ્મૃતિ છે ॥૩૬॥ આચાર્ય મરણ પામતાં ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળવાનું
મહર્ષિઓ કહે છે તથા માતામહ દૌહિત્ર ભગિનીપુત્ર અને સ્વયાગ્ન્ય (કુળ-
ક્રમથી જેને યજ્ઞ કરાવાતો હોય તે યજ્ઞમાન) મરણ પામતાં ત્રણ દિન સૂતક
સમઝવું ॥૩૭॥ મામો મામી સાસુ સસરો જમાઇ અને જ્ઞેન પોતાને ઘેર
મરણ પામે તો ત્રણ દિવસનું આશૌચ અને અન્યથ મરણમાં તો પક્ષિણી
(આવતા અને વર્તાતા દિવસે યુક્ત રાત્રિ, દોઢ દિવસ) આશૌચ પાળવું.
તથા કોઇ માસી રથાલક સન્મિત્ર અને સન્નિધ્યના મરણમાં તથા-પક્ષિણી

પ્વસુઃ કયાલકસ્ય તથા સન્મિત્રશિષ્યયોઃ ॥૩૯॥ નિજદેશાધિપા-
દીનામેકાદ્વાશૌચમુચ્યતે । સ્વલ્પેઽપિ સતિ સમ્બન્ધે જ્ઞાનં વાસો-
યુતં મતમ્ ॥૪૦॥ ત્રિધા વિમજ્ય રજનીમાઘમાગદ્વયે મૃતૌ । જન્મા-
દૌ ચ દિનં પૂર્વં ગ્રાહ્યમન્યે તથોત્તરમ્ ॥૪૧॥ इत्थं केचिद्बुधाः प्राहु-
स्तथा केचिन्महर्षयः । निशीयात्प्राक् पूर्वदिनं प्राग्वा सूर्योदया-
द्विदुः ॥४२॥ સાગ્રેર્દાહદિનાદેવ નિરગ્રેર્મૃતિવાસરાત્ । અશૌચદિ-
નસહ્યાપિ વિશેયા ગૃહિભિર્નૃભિઃ ॥૪૩॥ सूनेर्ज्ञाने दशाहोर्ध्वं पुन-
र्नास्त्येव सूतकम् । शाचाशौचे तु विज्ञेया व्यवस्थेत्यं द्विजोत्तमः ।।

આશૌચ કહ્યું છે ॥૩૮-૩૯॥ પોતાના દેશનો અધિપતિ કે પોતાના ગ્રામનો
અધિપતિ મરણ પામતાં એક દિવસનું આશૌચ કહ્યું છે. (દિવસે મરણમાં
નક્ષત્રદર્શનથી શુદ્ધ થાય, રાત્રિમરણમાં સૂર્યદર્શનથી શુદ્ધ થાય) ઉક્ત
સંબન્ધથી વ્યતિરિક્ત અલ્પ સંબન્ધ હોય તો સવચ્ચ જ્ઞાનથી શુદ્ધ
થાય છે ॥૪૦॥ આશૌચ ચઢણનો કાળ કહે છે-ત્રણ પ્રકારે રાત્રિનો વિભાગ
કરી ગણતાં પૂર્વના બે ભાગમાં બે મરણ થયું હોય કે જન્મ થયો હોય કે
રત્નેદર્શન થયું હોય તો પૂર્વદિનજ મરણદિનપણે ચઢણ કરવો. અંત્ય-
રાત્રિના ત્રીજા ભાગમાં બે મરણાદિ થયું હોય તો પરદિનજ મરણાદિદિન-
પણે ચઢણ કરવો એમ કેટલાક શુદ્ધજનો કહે છે. તથા કેટલાક મહર્ષિઓ
અર્ધરાત્રિ પહેલાં બે મરણ થયું હોય તો પૂર્વ દિવસ મરણદિવસપણે લેવો
અને અર્ધરાત્રિથી પર બે મરણ થાય તો પરદિન મરણદિવસપણે લેવો
એમ કહે છે. બીજા કોઇતો સૂર્યોદય પહેલાં મરણ થાય તો પૂર્વદિન મરણ-
દિનપણે અને સૂર્યોદયપછી મરણ થાય તો પરદિન મરણ દિનપણે લેવો એમ
કહે છે. એરીતે જન્મમાં તથા રત્નેદર્શનમાં પણ જાણી લેવું ॥૪૧-૪૨॥
તેમાં સાગ્રિ-આવસથ્ય આદિક અગ્નિના પરિચલવાળો મરણ પામે તો તેના
દાહદિવસને આરંભીનેજ આશૌચ દિનની સંખ્યા સમજવી. નિરગ્રિ મરણ
પામતાં તો તેના મરણદિનનેજ આરંભીને આશૌચદિનની સંખ્યા જાણવી.
આવો વિશેષ માન્યો છે ॥૪૩॥ હે દ્વિજોત્તમ ! બે દશ દિવસ વ્યતિક્રમ થયા
પછી પુત્રાદિપ્રસૂતિ જાણવામાં આવે તો પછીથી પ્રસવાશૌચ છેજ નહિ.

॥૪૪॥ આત્રિમાસાત્રિરાત્રં સ્યાત્પળમાસાવધિ પક્ષિણી । एकाहं नव-
मासान्तमूर्ध्वं ज्ञानेन शुद्ध्यति ॥૪૫॥ देशान्तरमृते केचित्ज्ञान-
मात्रं महर्षयः । इच्छन्ति च तथा प्रेते यतौ वैखानसेऽपि च ॥૪૬॥
महानद्यन्तरं यत्र गिरिर्वा व्यवधायकः । वाचो यत्र विभिद्यन्ते
तद्देशान्तरमुच्यते ॥૪૭॥ स्वदेशे परदेशे वा ह्यूर्ध्वं संवत्सरादपि ।
मालुः पितुः स्त्रियाः पत्युः पूर्णमासौचमुच्यते ॥૪૮॥ युद्धे मृतस्य
नाशौचं गोद्विजार्थे मृतस्य च । प्राप्तश्च यो दुर्मेरणमप्रमादेन तस्य
च ॥૪૯॥ जनने जननं चेत्स्यान्मरणे मरणं तथा । पूर्वशेषेण शुद्धिः

શબાશૌચમાં તો આ વ્યવસ્થા છે તેનું નિરૂપણ કરું છું ॥૪૪॥ દશ દિવસ
વ્યતીત થયા પછી જે મરણુ બાણુવામાં આવે તો ત્રણ માસની સમાપ્તિ
મુધી ત્રણ દિવસનું સૂતક પાળવું. ત્રણમાસથકી પર (ચોથા માસને આરં-
ભીને) ૭ માસની સમાપ્તિપર્યંત પક્ષિણી (દોઢ દિવસ) આશૌચ પાળવું.
૭ માસથકી ઊર્ધ્વ (સાતમા માસને આરંભીને) નવમા માસની સમાપ્તિ
મુધીમાં બાણુવામાં આવે તો એક અહોરાત્ર સૂતક બાણું. તેથકી ઊર્ધ્વતો
(દશમા માસને આરંભીને) જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે. (આ એક દેશમાં
મરણુ વિષયવાળું બાણું) ॥૪૫॥ કેટલાક મહર્ષિઓતો દેશાંતરમાં મરણુ
સાંભળતાં સઘઃ જ્ઞાન કરવાથી શુદ્ધિને કહે છે. સંન્યાસિ કે વાનપ્રસ્થ મરણુ
પામતાં તેના ગોત્રિઓ જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે ॥૪૬॥ તેમાં દેશાંતરનું લક્ષણ
આ બાણું-જેમાં મહાનદીઓ વ્યવધાન કરનારી હોય કે જેમાં પર્વતો
વ્યવધાન કરનારા હોય કે જેમાં દેશભાષા વિભેદ પામતી હોય તે દેશાંતર
કહ્યું છે ॥૪૭॥ સ્વદેશ હોય કે પરદેશ હોય, સંવત્સર વ્યતિક્રમ થાવ કે
ન થાવ, પરંતુ માતા પિતા પત્ની અને પતિનું મરણુ થતાં તેના પ્રતિસંબન્ધી
પુત્રાદિકોને આશૌચ ટળી જતું નથી. પૂર્ણજ આશૌચ અનુવર્તેજ છે. (જે
દિવસે મરણુ સાંભળે તે દિવસને આરંભીને દશ દિવસપર્યંત આશૌચ
પાળે) ॥૪૮॥ જે સંજ્ઞામમાં મર્યો હોય, જે ગાય વિપ્રમાટે મર્યો હોય, જે
સ્વેચ્છાથી દુર્મેરણુને (અગ્નિપ્રવેશ કૃપપતન વિપલક્ષણાદિકથી) પામ્યો
હોય તેના નિમિત્તનું આશૌચ નથી ॥૪૯॥ આશૌચ.પડવામાં નિર્ણય કહે

સ્યાદુત્તરાશૌચવર્જનમ્ ॥૫૦॥ દશાહિકં પતેદન્યત્સૂતકં દશમેઽહિ
ચેત્ । રાત્રિશેષે દ્યહાચ્છુદ્ધિર્યામશેષે ભવેત્ર્યહાત્ ॥૫૧॥ શાવા-
શૌચે સમુત્પન્ને સૂતકં તુ યદા ભવેત્ । શાવેન શુદ્ધ્યેત્સૂતિસ્તુ ન
સૂતિ શાવશોધિની ॥૫૨॥ સ્વલ્પાશૌચસ્ય મધ્યે તુ દીર્ઘાશૌચં ભવે-
દ્યદિ । ન પૂર્વેણ વિશુદ્ધિઃ સ્યાત્સ્વકાલેનેવ શુદ્ધયતિ ॥૫૩॥ સૂત-
કાન્તરસમ્પ્રાપ્તાવપિ પુત્રાદિના દ્વિજ ! । નવશ્રાદ્ધાનિ દેયાનિ યથા-
કાલ યથાનમમ્ ॥૫૪॥ આયં શ્રાદ્ધમશુદ્ધોઽપિ કુર્યાદેકાદશેઽ-

છે-જે જન્માશૌચમધ્યે બીજુ જન્માશૌચ આવે તથા મરણાશૌચમધ્યે
બીજુ મરણાશૌચ આવી પડે (આ દશ દિવસ પહેલાં બીજુ) તો પૂર્વ
શેષ-પૂર્વોત્પન્ન આશૌચના અવશિષ્ટ દિવસોવડેજ પછીથી પ્રાપ્ત થતુ પણ
નિવૃત્ત થાય છે એટલે પૂર્વાશૌચમા આવી પડેલા ઉત્તરાશૌચની પણ શુદ્ધિ
થઈ જાય છે માટે બાકી રહેલુ ઉત્તરાશૌચ પાળવુ નહિ ॥૫૦॥ જે ચાલતા
એક આશૌચને દશમે દિવસે બીજુ દશ દિવસનુ આશૌચ (સંભતીય)
આવી પડે તો દશમ દિનની રાત્રિમાત્ર જે અવશિષ્ટ રહી હોય તો તે
દશમદિનથી અધિક બીજુ જે દિવસમાત્રથી તેપણુ આશૌચથી આ
શુદ્ધ થાય છે અધિક દિન આશૌચ ન આવે જે દશમદિનરાત્રિનો છેલ્લો
પહોરમાત્ર અવશિષ્ટ હોય તો તો કેવળ અધિક ત્રણ દિવસ આશૌચ પાળ-
વાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૫૧॥ મરણાશૌચમા જન્માશૌચ જે આવી પડે તો
તે મરણાશૌચથી જન્માશૌચ ટળી જાય જન્માશૌચમધ્યે પ્રાપ્ત થએલું
મરણાશૌચતો જન્માશૌચથી ટળી શકે નહિ એટલે ચાલતા દશ દિવસના
જન્માશૌચમા દશ દિવસનુ મરણાશૌચ આવી પડે તો જન્માશૌચના અવ-
શેષથી મરણાશૌચની શુદ્ધિ ન થાય ॥૫૨॥ એરીતે જે સ્વલ્પાશૌચ-
ત્રણ રાત્રિ આશૌચાદિ અલ્પ આશૌચના મધ્યે દીર્ઘાશૌચ-દશાહ આશૌચ
આવી પડે તો પૂર્વથી-સ્વલ્પાશૌચની સમાપ્તિથી આ દીર્ઘાશૌચની નિવૃત્તિ
ન થાય, કિંતુ સ્વકાળ-દશ દિવસરૂપ પોતાના કાળથીજ દીર્ઘાશૌચ નિવૃત્ત
થાય ॥૫૩॥ હે દ્વિજ ! સૂતકાતરની પ્રાપ્તિમાપણુ પુત્રાદિકે નવશ્રાદ્ધ કાળે
કાળે યથાક્રમ કરવુજ. સૂતકાતરથી એને તે કર્મેમા અશુચિપણાને લીધે

હનિ । કર્તૃસ્તાત્કાલિકી શુદ્ધિરગ્રુદ્ધઃ પુનરેવ સઃ ॥૫૫॥ ઋષિભિ-
ર્ચદુધૈવાત્ર સૂતકાશૌચવિસ્તરઃ । કૃતોઽસ્તીતિ તતો જ્ઞેયો વિશે-
ષોઽન્યસ્તુ સન્મતે ! ॥૫૬॥ નૈષ્ઠિકાનાં વનસ્થાનાં યતીનાં વ્રહ્મચા-
રિણામ્ । નાશૌચં કીર્તિતં સદ્ધિઃ શાવં સૌલ્યં ચ સુવ્રત ! ॥૫૭॥
માતુઃ પિતૃર્ગુરોશ્ચૈતે નિરામ્ય મરણં તતઃ । કુર્યુઃ સવસનં જ્ઞાનં ન
ત્વન્યસ્ય કદાચન ॥૫૮॥ વ્રતયશ્ચવિવાહેષુ શ્રાદ્ધે હોમેઽર્ચને જપે ।
આરબ્ધે સૂતકં ન સ્યાદનારબ્ધે તુ સૂતકમ્ ॥૫૯॥ પ્રારમ્ભો વરણં
યજ્ઞે સદ્ગુલ્પો વ્રતસત્રયોઃ । નાન્દીશ્રાદ્ધં વિવાહાદૌ શ્રાદ્ધે પારુપરિ-
આવતા અનધિકારની શકા ન કરવી ॥૫૪॥ માટેજ સૂતકાંતર આવી પડ-
વાથી અપવિત્રપણુ પુત્રાદિક પિત્રાદિકના અગ્નીયારમે દિવસે આશ્રાદ્ધ
કરેજ. આ કૃતનિ શ્રાદ્ધકરણકાળમાં તાત્કાલિકી શુદ્ધિ છેજ. શ્રાદ્ધ કર્યા-
થકી અનંતરતો કરી તે અશુદ્ધજ છે ॥૫૫॥ હે સન્મતે ! જન્માશૌચ મૃતા-
શૌચમાં મહર્ષિઓએ ત્યાં ત્યાં વિશેષ વિસ્તારથી નિરૂપણુ કર્યો છે તે તેથકીજ
ભણવો ॥૫૬॥ હે સુવ્રત ! શબનિમિત્તનું કે સૂતિનિમિત્તનું આશૌચ
નૈષ્ઠિક વ્રહ્મચારીઓને સંન્યાસિઓને વાનપ્રસ્થોને અને ઉપકુર્વાણુક વર્ણિ-
ઓને મહર્ષિઓએ નથીજ માન્યું ॥૫૭॥ કિંતુ માતાનું કે પિતાનું કે ગુરુનું
મરણુ સાંભળીને એમણે વસ્ત્રસહિત જ્ઞાનમાત્ર કરવું. પણ ખીજું કશુંપણુ
ન કરવું ॥૫૮॥ આરંભેલા વ્રતાદિકમાં સમાપ્તિપર્યંત મધ્યે જનનમરણુ
કરીને આશૌચ વ્રતાદિનિષ્ઠને નજ લાગુ થાય. તેમજ મહર્ષિઓ સ્મૃતિમાં
કહે છે-મત, યજ્ઞ, વિવાહ, શ્રાદ્ધ, પ્રાત સાયંકર્તવ્ય હોમ, દીક્ષિતકર્તવ્ય
દેવાર્ચન, જપવિશેષ, આગનો સમારંભ કર્યાપછી પ્રાપ્ત થવું સૂતક તે
વ્રતાદિકની સમાપ્તિપર્યંત નજ લાગુ થાય વ્રતાદિકના આરંભ પહેલાં જો
સૂતક આવી પડે તો તે પાળવુંજ લેધએ. તો ત્યારે તે વ્રતાદિ નજ કરવું
॥૫૯॥ કેનો કયો આરંભ ? (માનસપ્રયત્નપણુ ક્રિયાથકી પૂર્વભાવી
હોવાથી તેપણુ આરંભ ગણાઇ જાય, તેના નિવારણુ માટે તેનું લક્ષણ) તો
કહેછે-ઋત્વિજનેનું જે વરણુ તે યજ્ઞમાં આરંભ કહ્યો છે. વ્રતસત્રમાં સંકટપ-
તિથિ વાર નશ્વત્રાદિ નિર્દેશ પૂર્વક 'આને હું કરીશ' એવો સંકટપ કરવો તે

ક્રિયા ॥૬૦॥ સૂતકે વર્તમાને ચ શ્રાદ્ધપ્રાપ્તૌ મનીષિભિઃ । કર્તવ્યં
સૂતકાન્તે તદમાયાં ચા યથાવિધિ ॥૬૧॥ આપદ્રતસ્ય સર્વસ્ય સૂત-
કેઽપિ ન સૂતકમ્ । સ્વસ્થકાલે ત્વિદં સર્વં સૂતકં પરિકીર્તિતમ્
॥૬૨॥ સૂતકે કર્મણાં ત્યાગો નિત્યાનામપિ કથ્યતે । પ્રારબ્ધાનિ તુ
કામ્યાનિ કર્તવ્યાનિ યથાવિધિ ॥૬૩॥ સન્ધ્યા તુ માનસી કાર્યા
કુશચારિવિવર્જિતા । વિમ્બો દશાહમાસીત વૈશ્વદેવવિવર્જિતઃ ॥૬૪॥
શ્રૌતે કર્મણિ તત્કાલં જ્ઞાતઃ શુદ્ધિમવાપ્નયાત્ । અશુદ્ધઃ પુનરેવ
સ્યાત્સાર્તં ત્વન્યેન કારયેત્ ॥૬૫॥ લવણે ફલપુષ્પાદૌ ઘૃતતૈલ-
પયઃસુ ચ । પણ્યેષુ ચૈવ સર્વેષુ ન દોષો મૃતસૂતકે ॥૬૬॥ આતુરે
જ્ઞાન ઉત્પન્ને દશચારમનાતુરઃ । જ્ઞાત્વા જ્ઞાત્વા સ્પૃશેદેનમાતુરઃ

આરંભ કહ્યો છે. વિવાહમાં નાંદીશ્રાદ્ધ આરંભ કહ્યો છે. શ્રાદ્ધમાં પાક-
ક્રિયા-રસોધ માટે યુધા ઉપર રાધવાના પાત્રનું આરોપણ આદિકનો ઉલ્લેખ
તે આરંભ કહ્યો છે ॥૬૦॥ સૂતક વર્તવું હોય અને શ્રાદ્ધતિથિ પ્રાપ્ત થાય તો
તિથિને ઉલ્લેખીને સૂતકને અંતે કે અભાવાસ્થાએ તે શ્રાદ્ધ યથાવિધિ કરવું
॥૬૧॥ આપત્કાળ પામેલાને તો સૂતક છેજ નહિ આ સર્વ સૂતક સ્વસ્થ-
નેજ પાળવાનું છે ॥૬૨॥ સૂતકમાં નિત્યકર્મો સમગ્રજ્ઞ જ્ઞાન સંધ્યાદિ ન
કરવાં. નૈમિત્તિકતો પ્રારંભેલાં પુત્રજન્માનુબન્ધી જાતેષ્ટિ આદિક યથાવિધિ
કરવાજ (અહીં 'કામ્યાનિ' આ પદ નૈમિત્તિકમાં લાક્ષણિક જાણવું) ॥૬૩॥
નિત્યકર્મો ન કરવાં એમ કહ્યું તેમાં સંધ્યાતો સર્વથા ત્યાગ ન કરવી, કિંતુ
દર્શનજળવર્ણન માનસી કરવી (મત્રોચ્ચારણ વિના કરવી) વૈશ્વદેવાદિ-
કતો નજ કરવું ॥૬૪॥ શ્રૌતકર્મ અગ્નિહોત્રમાતો તત્કાળ આ સૂતકી
જ્ઞાનથી શુદ્ધ થાય છે. તો જીવનાધિકારપ્રાપ્ત અગ્નિહોત્રને તો કરેજ.
સ્માર્તકર્મ જાતકર્માદિકને તો સૂતકી બીજાપાસે કરાવે ॥૬૫॥ લવણ ફળ
ફલ ઘૃત તૈલ દુધ અને સર્વ પદ્ય-દુધાનમાં વેચવાવાસ્તે પ્રસારેલાં
ધાન્યાદિકમાં શબાશૌચદોષ નથીજ. (આશૌચવાળાનું પણ્ય તે થઈણું કરવું)
॥૬૬॥ જે રોગાગ્રિભૂત હોવાથી જ્ઞાન કરવા અસમર્થ હોય તેને જન્મા-
શૌચનિમિત્તે કે શબાશૌચનિમિત્તે જ્ઞાનનો જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે તે

શુદ્ધિમામુયાત્ ॥૬૭॥ જ્વરાભિમૂતા યા નારી રજસા ચ પરિહૃતા ।
તાં ચાપીત્યં સ્પૃશેદન્યા નારી સ્નાયાત્પુનઃ પુનઃ ॥૬૮॥ રાજા ચ
રાજકીયાશ્ચ સત્રિણો વ્રતિનસ્તથા । સ્નાનાન્નુદ્ધાઃ સ્વસ્થકાર્યે ભિપ-
ન્નિચ્છલ્પ્યાદયોઽપિ ચ ॥૬૯॥ દ્વિવિધાશૌચમિત્યુક્તં સદ્દેષેણ મયા
દ્વિજ ! । તથૈવ ચાત્ર વિશેયં તૃતીયં રાહુસૂતકમ્ ॥૭૦॥ સર્વેષામેવ
વર્ણાનાં સૂતકં રાહુદર્શને । સ્નાત્વા કર્માણિ કુર્વોત શૃતમન્નં વિવ-
ર્જયેત્ ॥૭૧॥ આરનાલં પયસ્તકં વધિ જ્ઞેહાઘપાચિતમ્ । મણિક-
સ્યોદકં ચૈવ તિલદર્ભેન દુપ્યતિ ॥૭૨॥ સૂર્યગ્રહે તુ નાન્મીયાત્પૂર્વે

આતુરને અનાતુર બીજે કોઈ શુચિ પુરૂષ સ્નાન કરી કરીને દશવાર સ્પર્શ
જે કરે તો તે સ્પર્શથી તે આતુર શુદ્ધ થાય છે ॥૬૭॥ જ્વરપીડિત
હોવાથી સ્નાન કરવા અસમર્થ એવી રજસ્વલા નારીને યોગે દિવસે શુદ્ધ
બીજી નારી જે આજ ક્રમથી સ્નાન કરીકરીને સ્પર્શ કરે તો તેપણુ શુદ્ધ
થાય છે ॥૬૮॥ સ્વયં રાજા, રાજકીય-રાજાએ કાર્યવિશેષમાં નિયોજીલા,
અન્નસત્રમાં પ્રવર્તેલા, પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ જાતમાં પ્રવર્તેલા, વૈદ્યો, સુતાર આદિક
શિલ્પિઓ, ઇત્યાદિકપણુ સ્નાન કરીને તાત્કાલ પોતપોતાનાં વ્યવહારદર્શ-
નાદિ કાર્ય કરવામાં શુદ્ધ થાય છે ॥૬૯॥

હે દ્વિજ ! આ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારનું પણ આશૌચ મેં સંક્ષેપમાં કહ્યું
અને તેની વિશુદ્ધિનો પ્રકારપણુ કહ્યો. (આનો વિચાર મિતાક્ષરાચક્રી
જાણુવો) તેજપ્રકારે ઉપરાગ-અઢણમાં પણ સૂતક ત્રીજું જાણવું ॥૭૦॥
આ ઉપરાગનિમિત્તનુ આશૌચ ગ્રાહ્યતાદિ સર્વ વર્ણોને સાધારણુ છે, તો સર્વ-
એ ઉપરાગના આરંભમાં શીત જળથી સ્નાન કરીને જપાદિ કર્મો કરવાં જે
પ્રથમ રાધેલું અન્ન ઉપરાગસમયે રહ્યું હોય તો તે અશુચિ હોઈને ત્યાજ્ય
છે ॥૭૧॥ જે તો અથાણું, દુધ, દહી, છાસ, ઘૃત તૈલાદિકમાં પકવ કરેલું
અન્ન, મગ્નિક-માંણુ ગાગર્યમાં ભરેલું પૂર્ણ જળ છે તે સર્વમાં તથા અને
દર્ભ નાંખવાથી અઢણુકૃત અપવિત્રપણુ પ્રાપ્ત થતું નથી અહીં જળમાં જે
દોષાભાવ હતો તેતો આપકાળમાં કે ગંગોદકમાં જાણુવો, કેમતો સ્મૃત-
તરમાં તેનો નિષેધ કર્યો છે ॥૭૨॥ સૂર્યઅઢણુમાં અઢણુપ્રહર પડેલા ચાર

યામચતુષ્ટયમ્ । ચન્દ્રગ્રહે ચ યામાંસીન્વાલવૃદ્ધાતુરાન્વિના ॥૭૩॥
 ગ્રસ્તોદયે ચ સૂર્યસ્ય પૂર્વરાત્રૌ ન ભોજનમ્ । ગ્રસ્તોદયે વિધોઃ પૂર્વે
 નાહિ ભોજનમાચરેત્ ॥૭૪॥ ગ્રસ્તાસ્તે સતિ તિર્ગ્માંશોરહોરાત્રમુ-
 પોષણમ્ । કુર્યાત્પરેઽહિ દૃષ્ટ્વાઽર્કં તતઃ કુર્વોત ભોજનમ્ ॥૭૫॥
 ગ્રસ્તે ચાસ્તં ગતે ત્વિન્દૌ જ્ઞાત્વા મુચ્યવધારણમ્ । જ્ઞાનહોમાદિકં
 કુર્યાદ્વૃક્ષીતેન્દુદયે પુનઃ ॥૭૬॥ ચાલવૃદ્ધાતુરાણાં ચ રવીન્દ્રોર્ગ્રહ-
 ણાત્પુરા । યામ ઇકો વર્જનીયો ભોજનાદાવપિ ધ્રુવમ્ ॥૭૭॥ અઘ્ના-

પ્રહરપર્યંત બાળ વૃદ્ધ અને આતુરથકી બીજાઓએ જમવું નહિ. ચંદ્રગ્રહ-
 ભુમાં તો ગ્રહણપહોર પહેલાં ત્રણ પહોરમાં જમવું નહિ. એટલે સૂર્યચંદ્ર-
 ગ્રહભુમાં જે પ્રહરવિષે ગ્રહણ થવાનું હોય તે ગ્રહણકાળ અને તેથકી જે
 પ્રથમ વર્તતા ચાર ત્રણ પ્રહરાત્મક કાળ વેધકાળ કહ્યો છે. તે આ બંને
 કાળમાં ભોજન કરવું નહિ. આનો અભિપ્રાય એવો છે કે-દિવસના પ્રથમ
 પ્રહરમાં સૂર્યગ્રહણ હોય તો પૂર્વરાત્રિના ચાર પહોરમાં જમવું નહિ. દ્વિતીય
 પ્રહરમાં ગ્રહણ હોયતો રાત્રિના દ્વિતીય પ્રહરાદિકમાં જમવું નહિ. એરીતે
 રાત્રિના પ્રથમ પ્રહરમાં ચંદ્રગ્રહણ હોયતો દિવસના દ્વિતીય પ્રહરાદિકમાં
 જમવું નહિ. રાત્રિના દ્વિતીય પ્રહરાદિકમાં ગ્રહણ હોયતો દિવસના તૃતીય
 પ્રહરાદિકમાં જમવું નહિ ॥૭૩॥ સૂર્યનો ગ્રસ્તોદય હોય તો પૂર્વરાત્રિ-
 ગ્રસ્તોદય દિનની પ્રથમ રાત્રિએ ભોજન નજ કરવું. (કેમતો ઉપરાગ-
 યામ પહેલાં ચારયામમાં ભોજનનો પ્રતિષેધ પ્રથમ કર્યો છે) ચંદ્રનો ગ્રસ્તો-
 દય હોય તો પ્રથમ દિવસે ભોજન કરવું નહિ (કેમતો ઉપરાગયામ પહેલાં
 ત્રણયામમાં ભોજનનો પ્રતિષેધ પ્રથમ કર્યો છે) ॥૭૪॥ સૂર્યનો ગ્રસ્તાસ્ત-
 મય હોય તો પૂર્વના ચાર પ્રહરમાં ભોજનનો નિષેધ હોવાથી અહોરાત્ર
 ઉપવાસ કરવો. દ્વિતીય દિવસે ઉદય પામેલા સૂર્યનાં દર્શન કરીને જમવું
 ॥૭૫॥ ચંદ્રનો ગ્રસ્તાસ્ત હોય તો દિવસે જમવું નહિ, કિંતુ ચંદ્રનો ઉદય
 થતાં તેનાં દર્શન કરીને પછી જમવું. તેમાં ગ્રહણનિવૃત્તિનો કાળ દૃષ્ટિગમ્ય
 નહિ હોવાથી જ્યોતિષીના મુખ્યથકી તેનો નિશ્ચય કરીને જ્ઞાન હોમાદિ પુણ્ય
 કાર્ય કરવું ॥૭૬॥ સૂર્યસોમના ગ્રહણથકી પૂર્વવર્તી એક પ્રહર બાળ વૃદ્ધ

નાદ્રહકાલે યો મુક્તે સ તુ નરાધમઃ । પ્રાજાપત્યેન શુધ્યેદૈ વેધ-
કાલે ડ્યહેણ ચ ॥૭૮॥ રવિગ્રહઃ સૂર્યવારે સોમે સોમગ્રહસ્તથા ।
ચૂડામણિરિતિ સ્યાતઃ સ યોગઃ પુણ્યવૃદ્ધિરુત્ત ॥૭૯॥ વારેષ્વન્યેષુ
યત્પુણ્યં ગ્રહણે ચન્દ્રસૂર્યયોઃ । તત્પુણ્યં કોટિગુણિતં યોગે ચૂડા-
મણી સ્મૃતમ્ ॥૮૦॥ ગ્રસ્યમાને સ્મૃતં જ્ઞાનં ગ્રસ્તે હોમઃ સુરાર્ચનમ્ ।
મુચ્યમાને તથા દાનં મુક્તે જ્ઞાનં વિધીયતે ॥૮૧॥ મુક્તો યસ્તુ ન
કુર્વાત જ્ઞાનં ગ્રહણસૂતકે । સ સૂતકી ભવેન્નાવધાવત્સ્યાદપરો ગ્રહઃ
॥૮૨॥ શીતામ્બૂષ્ણોદકાત્પુણ્યમપાર્કયં પરોદકાત્ । ભૂમિસ્થમુ-
જ્જુતાત્પુણ્યં તત્ પ્રક્ષલણોદકમ્ ॥૮૩॥ તતોઽપિ સારસં પુણ્યં

આતુરેપણુ ભોજનાદિકર્મા વર્જનીય છે-એમા ભોજન ન કરવુ ॥૭૭॥
જેતો અજ્ઞાનથી સૂર્યચંદ્રગ્રહણુપ્રહરમા જમે છે તે નરાધમ પ્રાજાપત્ય
મતથી શુદ્ધ થાય છે જેતો વેધકાળમા-ઉપરાગ પ્રહર પહેલા ત્રણ પ્રહર
કે ચાર પ્રહરમા જમે છે તેનો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવાથી શુદ્ધ થાય
॥૭૮॥ જે રવિવારે રવિગ્રહણુ હોય તથા સોમવારે સોમગ્રહણુ હોય તો તે
ચુડામણિનામથી પ્રસિદ્ધ યોગ કહેવાય તે આ યોગ દાન હોમાદિકને કર
નારાઓને મુકુતની અધિકતાને કરેછે ॥૭૯॥ તે આ ચુડામણિ નામનો
યોગ, જ્ઞાનદાનાદિ સત્કર્મ કરનારાઓને અન્ય વારોમા વર્તતા ગ્રહણુસમયે
કરાતા સત્કર્મની અપેક્ષાએ કોટિવણુ અધિક ફળ આપેછે ॥૮૦॥ તેમા
ગ્રહણુનો આરભ થતા જ્ઞાન કરવુ ચસ્ત થતા હોમ દેવાર્ચનાદિ કરવુ
મુકાવા માડતા દાન કરવુ મુક્ત થતા શુદ્ધિજ્ઞાન કરવુ ॥૮૧॥ ગ્રહણુ
સૂતકમા ચંદ્રનો કે સૂર્યનો ગ્રહણુચક્રી વિમોક્ષ થતા જે જ્ઞાન ન કરે
તે પુરૂષ ફરી બીજુ ગ્રહણુ આવે ત્યામુધી સૂતકી રહે માટે અવશ્ય ગ્રહ
ણુને અતે શુદ્ધિજ્ઞાન કરવુ ॥૮૨॥ તે જ્ઞાનમા ઉષ્ણ જળની અપેક્ષાએ
શીત જળ શ્રેષ્ઠ છે બીજાએ આલેલા જળની અપેક્ષાએ પોતે આલેલુ જળ
શ્રેષ્ઠ છે દૂપાદિકચક્રી કાઢેલા જળની અપેક્ષાએ ભૂમિસ્થ-તળાવમા રહેલુ
જળ શ્રેષ્ઠ છે તે ભૂમિસ્થ જળની અપેક્ષાએ ગિરિનિર્જરણુ જળ શ્રેષ્ઠ છે
તેની અપેક્ષાએ મહાસરોવરમા રહેલુ જળ શ્રેષ્ઠ છે તેની અપેક્ષાએ સાધા

તતઃ પુણ્યં નદીજલમ્ । તતો મહાનદીતોયં પુણ્યં પુણ્યસ્તતોઽ-
 મ્બુધિઃ ॥૮૪॥ યથાસમ્ભવતઃ જ્ઞાનં કર્તવ્યં સ્વસ્ય શુદ્ધયે । દાનં
 દેયં યથાશક્તિ ગોભૂદ્દેમતિલાદિ ચ ॥૮૫॥ ભૂપદો મણ્ડલાધીશઃ
 સર્વેષાં સુખિતોઽન્નદઃ । ભવેચ્ચ કીર્તિમાન્ભૂમૌ રૂપવાન્ રૂપ્યદો
 ભવેત્ ॥૮૬॥ દીપદો નિર્મલાક્ષશ્ચ ગોદાતા સ્વર્ગલોકભાક્ । સ્વર્ણ-
 વાતા ચ દીર્ઘાયુસ્તિલદઃ સ્યાચ્ચ સુપ્રજાઃ ॥૮૭॥ વેદમદોઽત્યુચ્ચસૌઘઃ
 સ્યાદ્વ્રહ્મદશ્ચન્દ્રલોકભાક્ । હૃદયદો દિવ્યયાનશ્ચ લક્ષ્મીવાન્વૃષભ-
 પ્રદઃ ॥૮૮॥ સુમાર્યઃ શિવિકાદાતા સુપર્યદ્ક્રમદોઽપિ ચ । ભવેત્તતઃ
 શ્રદ્ધયૈવ દાનં દદ્યાત્સ્વશક્તિતઃ ॥૮૯॥ શ્રદ્ધયા પ્રતિગૃહ્ણાતિ શ્રદ્ધયા
 યો દદાતિ ચ । તાદુભૌ સ્વાર્ગિણૌ સ્યાતામન્યથા વિફલં હિ તત્ ॥૯૦॥

૨જુ નદીનુ જળ શ્રેષ્ઠ છે. તેની અપેક્ષાએ મહાનદીમા રહેલું જળ શ્રેષ્ઠ છે.
 તેથી પણ સમુદ્ર શ્રેષ્ઠ છે ॥૮૩-૮૪॥ તેમા યથાસંભવ-ને સમયે ને સંભ-
 વિત હોય તે સમયે તે જળથી પોતાની ગ્રહણનિમિત્તના આશીર્વાદની શુદ્ધિ
 માટે જ્ઞાન કરવું અને યથાશક્તિ ગાય પૃથ્વી સુવર્ણ તિલાદિકનુ દાન દેવું
 ॥૮૫॥ ઉક્ત દાનોનાં ફળોને કહેછે-ને નર ભૂમિનુ દાન આપે તે મડળા-
 ધીશ-ચક્રવર્તી થાય ને અન્નનુ દાન આપે તે સર્વેષાં સુખને પામે ને રજ-
 તનુ દાન કરેછે તે ભૂમિમાં રૂપવાન્ અને કીર્તિમાન્ થાય છે. ને જન દીપનુ
 દાન કરે તે નિર્મળ નેત્રવાળો થાય ને ગાયનુ દાન કરેછે તે સ્વર્ગને પામેછે.
 ને સુવર્ણનુ દાન કરેછે તે દીર્ઘ આયુષને પામેછે. ને તલનું દાન કરેછે તે
 સારી પ્રજાવાળો થાયછે. ઉપસ્કરે સહિત ગૃહનું દાન દેનારો નર સ્વર્ગમા
 સમુન્નત હવેલીને પામેછે. વસ્ત્રનું દાન દેનારો નર ચદ્રલોકને પામેછે. અશ્વનું
 દાન કરનારો નર વિમાનાદિ દિવ્ય વાહનોવાળો થાય છે. વૃષભનું દાન કર-
 નારો લક્ષ્મીવાન્ થાય છે. ને શિળિકા (મેનો પાલખી) નું કે પર્યકનુ દાન
 દેછે તે સુભાર્ય-પતિવ્રતા ભાર્યાએ સંપન્ન થાય છે. માટે યથાશક્તિ શ્રદ્ધા-
 થીજ ઉક્ત દાન દેવું. (આ દાનસ્તુતિ કાળે દાનની પ્રશસ્તતાને જણાવેછે)
 ॥૮૬-૮૮॥ ને શ્રદ્ધાથી દાન કરેછે અને ને શ્રદ્ધાથી પ્રતિગ્રહ કરેછે તે
 બન્ને સ્વર્ગલાગી થાય. અન્યથા આપેલું અને અન્યથા પ્રતિગ્રહેલું તો નિષ્ફળ

ચન્દ્રસૂર્યગ્રહે યસ્તુ શ્રાદ્ધં વિધિવદાચરેત્ । તેનૈવ સકુલા પૃથ્વી દત્તા
 ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૧॥ રાત્રૌ શ્રાદ્ધે ન દોષોઽસ્તિ ગ્રહણે શશિનઃ
 કિલ । આશૌચિનોઽપિ ગ્રહણે શ્રાદ્ધાદિર્વિહિતા ક્રિયા ॥૧૨॥ एवं
 સદાચારવિધિર્મયા તુભ્યં પ્રદર્શિતઃ । ગૃહાશ્રમસ્થિતાનાં હિ સર્વેપાં
 સુખદાયકઃ ॥૧૩॥ શ્રીવિષ્ણુમક્તયા સહિતં ચ ઇતં નિત્યં સદાચાર-
 મિદ્ધાનુતિષ્ઠેત્ । સ પ્રાપ્નુયાત્કીર્તિમતીવ શુદ્ધામન્તે ચ ગોલોકપદં
 દ્વિજેન્દ્ર ! ॥૧૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरिते धर्मशास्त्रे पञ्चम-
 प्रकरणे धर्मोपदेशे सदाचारेषु शुद्धिविधिनिरूपणनामैकोनविंशोऽध्यायः ॥૧૫॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાવ—શ્રાદ્ધાનિ ચ યથાશક્તિ યથાકાલં યથા-
 ધનમ્ । યથાવિધિ પ્રકુર્વાંત ગૃહસ્થો નિયમાન્વિતઃ ॥૧॥ પ્રેતં પિતૃંશ્ચ

આય ॥૬૦॥ જેતો ચંદ્રચંદ્રભાં કે સૂર્યચંદ્રભાં શ્રાદ્ધ યથાવિધિ કરે છે
 તે પુરૂષ સમગ્ર પૃથ્વીનુ દાન કરવાથી જે ફળ થાય તે ફળને નિશ્ચે પામેછે
 ॥૬૧॥ શંકા-રાત્રિએતો શ્રાદ્ધનો નિષેધ છે ? તો તે સત્ય છે. તે આ નિષેધ
 ચંદ્રચંદ્રભાં અન્યત્ર છે-ચંદ્રચંદ્રભાં શ્રાદ્ધનો દોષ નથી. એરીતે
 આશૌચ સતેપણ ચંદ્રભાં શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયાતો કરવીજ ॥૬૨॥ આ પ્રકારે
 સદાચારવિધિ કે જે સર્વ ગૃહસ્થોના એયને કરનારો છે તે તમને નિરૂપણ
 કરી બતાવ્યો ॥૬૩॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! તે આ સદાચારવિધિને જે પુરૂષ શ્રદ્ધા-
 ભક્તિસહિત નિત્ય અનુષ્ઠાન કરે તે આ લોકમા શુદ્ધ ગહુ કીર્તિને પામીને,
 પરલોકમાં જ્ઞાનભક્તિદ્વારા ગોલોકપદને પામે ॥૬૪॥ ઇતિ શ્રીમત્સંગિશ્ચ-
 વને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદાચારેષુ શુદ્ધિવિધિનિરૂપણના-
 મૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૬૫॥

અધ્યાય ૨૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મણ ! ગૃહસ્થ યથાકાળ યથાધન
 યથાશરીરશક્તિ યથાવિધિ શ્રદ્ધાચર્યાદિ નિયમોએ યુક્ત થઈને શ્રાદ્ધ કરે ॥૧॥
 શ્રાદ્ધપદની નિરૂક્તિ કહેછે—પ્રેત-મરેલા પોતાના પિત્રાદિકને કે અગ્નિવા-

નિર્દિશ્ય ભોજ્યં દાનં ચ તત્પ્રિયમ્ । શ્રદ્ધયા દીયતે પુંસા યત્તચ્છ્રાદ્ધં
પ્રકીર્ત્યતે ॥૨॥ નિત્યં નૈમિત્તિકં કામ્યં વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં સપિંડનમ્ ।
ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધં પાર્વણં ચ શુદ્ધિશ્રાદ્ધં તથાઽષ્ટમમ્ ॥૩॥ કર્માદ્ધં નવમં
શ્રાદ્ધં દૈવિકં દશમં સ્મૃતમ્ । પૌષ્ટિકં યાત્રિકં ચેતિ શ્રાદ્ધાનિ દ્વાદ-
શૈવ તુ ॥૪॥ ઇકોદિષ્ટં પાર્વણં ચ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં સપિંડનમ્ । શ્રાદ્ધ-

તાદિક પિત્રિઓએ ઉદેશીને તેમની પ્રસન્નતા માટે જે લોભ્ય-અન્નાદિ કે
ખીજું સુવર્ણાદિ પુત્રાદિપુરૂષે શ્રદ્ધાથી અપાય છે તે શ્રાદ્ધ કહ્યું છે ॥૨॥
તે શ્રાદ્ધ નિત્ય-નિયતપણે પ્રતિદિન કરવાનું, નૈમિત્તિક-નિમિત્તનિર્દિષ્ટ
એકોદિષ્ટાદિ, કામ્ય-ફળકામનાને ઉદેશીને કરવાનું, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ-નાંદીશ્રાદ્ધ,
સપિંડીકરણ, ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધ-શ્રાદ્ધકર્તા જનોએ ભોગામળી કરવાનું, પાર્વણ-
અમાવાસ્યાદિપર્વમાં કરવાનું, શુદ્ધિશ્રાદ્ધ-બહુવિદ્વાનોએ પિતૃતૃપ્તિને ઉદે-
શીને સુખસંપત્તિમાટે આહ્વાણભોજનવડે કરવાનું, કર્મોગ-ગર્ભાધાનાદિ
કર્મનિમિત્તથી કરવાનું, દૈવિક-દેવોદેશથી કરવાનું, પૌષ્ટિક-શરીરધનાદિ
પુષ્ટ્યર્થે કરવાનું, યાત્રિક-તીર્થ દેશાંતરાદિકમાં ગમનસમયે કરવાનું, આ બાર
પ્રકારનું શ્રાદ્ધ કહ્યું છે ॥૩-૪॥ ખીજ મુનિઓ-એકોદિષ્ટ, (એક પિતાનેજ
ઉદેશીને કરાય તે) પાર્વણ, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ, સપિંડન, આ રીતે (સંક્ષેપથી)
બાર પ્રકારનું શ્રાદ્ધ કહે છે. તે નિર્લુપ્તિધુમાં કહ્યું છે-‘અત્ર પાર્વણૈકોદિ-
ષ્ટવૃદ્ધિસપિંડીકરણાત્મકં ચતુર્વિધમેવ મુખ્યં તત્સંવાયં પ્રપન્નમ્’ ઇતિ
અહીં આ લક્ષણવિભાગનો સારાશ છે-અહીંથી પ્રેત-મરણ પામેલાને ઉદે-
શીને શ્રદ્ધાથી જે દ્રવ્યત્યાગ તે શ્રાદ્ધ કહ્યું છે. પ્રેતશબ્દથી કે પિતૃશબ્દથી
મૃતનોજ નિર્દેશ કરીને દ્રવ્યત્યાગ કરાય છે માટે આ લક્ષણમાં અવ્યાપ્તિ
શકાનો અવકાશ નથી જે એકમાં મૃતનો અન્વય હો તો ખીજમાં
અવ્યાપ્તિશકા આવે. બન્નેમાં અન્વય હો તો તે શકા ન આવે. તો પ્રેતત્વ
પિતૃત્વ બન્નેમાં અનુગત મૃતત્વ હોતું જેથી બન્નેમાં શ્રાદ્ધલક્ષણની સંગતિ
થાય. તે શ્રાદ્ધ પાર્વણ એકોદિષ્ટ એવા ભેદથી જે પ્રકારનુંજ છે. તેમાં
ત્રણ પુરૂષને (પિતા પિતામહ પ્રપિતામહ) ઉદેશીને જે કરાય તે પાર્વણ
કહેવાય એક પુરૂષને ઉદેશીને જે કરાય તે એકોદિષ્ટ કહેવાય એરીતે

મેવં ચતુર્થેતિ વદન્તિ મુનયોઽપરે ॥૫॥ દક્ષિણાપ્રવળે દેશે તીર્થાદૌ

બન્ને પ્રકારનુપણુ શ્રાદ્ધ નિલ્ય નૈમિત્તિક કામ્યસેદ્ધથી ત્રણ પ્રકારે લેદ પામે છે. બીજા શ્રાદ્ધલેદ્દેનો આમાંજ સમાવેશ થતો હોવાથી પૃથક્પણુ વિભાગની અધિકતા યુક્ત નથી. તે કહેછે-જે નિલ્ય શ્રાદ્ધ-પ્રતિદિન કરવાનું જીવનનિમિત્તવાળું કે નિયતકાળપ્રાપ્ત અભાવાસ્થાશ્રાદ્ધાદિ છે તે પૂર્વોક્ત પાર્વણ કે એકોદિષ્ઠ બેમાંથી ગમે તે એકમાં અંતર્ગતજ છે, માટે તેનું પાર્થક્ય નથી. જે તો નૈમિત્તિક-અનિયત નિમિત્તવાળુ એકોદિષ્ઠ કે અહણુશ્રાદ્ધાદિ છે તેપણુ ઉક્ત બેમાંથી એકમા અંતર્ગતજ છે. જે કામ્ય-કામનામૂળ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધાદિ છે તેપણુ તેથકી વ્યતિરિક્ત નથી-જુદુ નથી. તેપણુ પાર્વણ સદૃશજ છે. સર્વિડનપણુ તેમજ છે. એજરીતે ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધાદિકનો સમાવેશ સમઝી લેવો તેતે શ્રાદ્ધલક્ષણુવચનથીજ તેનો તેનો તેમાં તેમાં સમાવેશ જણાય છે. તે આ વચનો-‘અહન્યહનિ ચચ્છ્રાદં તન્નિલ્યમિતિ કીર્તયેતે । વૈશ્વદેવવિદ્ધીનં તુ અશક્તાયુદકેન તુ । ઇકોદિષ્ઠં તુ ચચ્છ્રાદં તન્નૈમિત્તિકમુચ્ય-તે । તદ્વપ્યયુગ્મં કર્તવ્યમયુગ્માનાશયેદ્વિજાન્ ॥’ ‘અભિપ્રેતાર્થસિદ્ધ્યર્થં કામ્યં પાર્વણવત્ સ્મૃતમ્ । પુત્રજન્મવિવાહાદૌ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમુદાહૃતમ્ । પિતૃપાત્રેષુ પિન્હેષુ સપિન્ડીકરણ તુ તત્ । પ્રતિપર્વે ભવેચ્છાત્ પ્રોચ્યતે પાર્વણં તુ તત્ । ગોષ્ઠ્યાં ચત્ ક્રિયતે શ્રાદ્ધં ગોષ્ઠીશ્રાદ્ધં તદુચ્યતે । મહુનાં વિદુષાં પ્રાસૌ સુલાર્થં પિતૃવૃક્ષયે ।’ ‘ક્રિયતે શુદ્ધયે યત્તુ વ્રાહ્મણાનાં તુ ભોજનમ્ । શુદ્ધ્યર્થમિતિ તપ્તોક્તં શ્રાદ્ધં પાર્વણયાસ્મૃતમ્ ।’ ‘નિવેકકાલે સોમે ચ સીમન્તોષ્ઠયને તથા । શેવં પુંસવને શ્રાદ્ધં કર્માઙ્ગં વૃદ્ધિવત્કૃતમ્ । દેવાનુદિવ્ય ક્રિયતે યત્તદૈવિક-મુચ્યતે । તન્નિલ્યશ્રાદ્ધવત્ કુર્યાત્ દ્વાદશ્યાદિષુ યસ્યવત્ । ગચ્છન્ દેશાંતર યદ્દિ પ્રોક્તં કુર્યાત્તુ સર્પિષા । તદ્વાત્રાર્થમિતિ શ્રાદ્ધં પ્રવેશે ચ ન સંશયઃ ॥’ ઇતિ. આ લક્ષણુવચનોની પર્યાલોચના કરતાં એમનો નિલ્ય નૈમિત્તિક કામ્યવર્ગ થકી બહિર્ભાવ જણાતો નથી. તેમજ નિરૂક્ત પાર્વણ એકોદિષ્ઠથકી બહિર્ભાવ જણાતો નથી તથાપિ વિશેષત કરેલુ પ્રપચન, નિમિત્તલેદ કામના-લેદના સ્થાપનથી રૂપેષ્ઠ બોધ આપવામાત્રમા પર્યવસાન પામેછે ॥૫॥ હવે શ્રાદ્ધયોગ્ય દેશ કહેછે-તીર્થાદિ-દેવર્ષિસેવિત નદીસરોવરના તીરમાં, પુણ્ય

સ્વગૃહેऽપિ ચ । भूसंस्कारादिसंयुक्ते आर्द्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥६॥
 तुलसीकाननच्छाया यत्र स्थाने भवेद्विज । । तत्र आर्द्धं प्रदातव्यं
 पितॄणां तृप्तिहेतवे ॥७॥ शमीपत्रप्रमाणेन पिण्डं दद्याद्गयाशिरे ।
 उद्धरेत्सप्तगोत्राणां कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥८॥ म्लेच्छदेशे तथा
 रात्रौ सन्ध्यायां विप्रवर्जितः । न आर्द्धमाचरेद्विद्वाद्यान्तरिक्षे कदा-
 चन ॥९॥ आहुः पण्यवर्ति आर्द्धान्युपयः पितृवत्सये । देशकाला-

આશ્રમમાં, અથવા પોતાના ગૃહમાં, તેમાંપણ વાળવું લીંપવું વિગેરે ભૂમિ-
 સંસ્કારે યુક્ત એવા સ્થાનમાં, તેમાંપણ દક્ષિણાપ્રવણુ-દક્ષિણદિગ્લાગમાં
 ઠિથિત નમ્ર પ્રદેશમાં શ્રાદ્ધ કરવું. યદ્યપિ પ્રદેશનું સ્વતઃ દક્ષિણાપ્રવણુપણું
 દુર્ઘટ છે. તથાપિ પ્રયત્નથી તે સંપાદન કરવું. તેમજ મનુ કહેછે-‘શુષ્ક
 દેશં વિવિકં તુ ગોમયેનોપલેપયેત્ । દક્ષિણાપ્રવણં ચૈવ પ્રયત્નેનોપપાદયેત્ ॥’
 ધતિ ॥૬॥ જે સ્થળમાં તુળસીવનની છાયા આવતી હોય તેમાં કરેલું શ્રાદ્ધ
 પિત્રિઓને વિશેષતઃ તૃપ્તિકર માન્યું છે ॥૭॥ ગયાશિર નામના ક્ષેત્રવિશે-
 ષમાં સમડીપત્રપ્રમાણ પિંડને જે આપે તે પિતાના ગોત્રમાં ચોવીશ પુરૂષો,
 માતાના ગોત્રમાં વીશ પુરૂષો, ભાઈના ગોત્રમાં સોળ પુરૂષો, ભગિનીના
 ગોત્રમાં બાર પુરૂષો, દુહિતાના ગોત્રમાં અઘીયાર પુરૂષો, પિતૃષ્વસા
 (શેષ) ના ગોત્રમાં દશ પુરૂષો, માતૃષ્વસા (માશી)ના ગોત્રમાં આઠ
 પુરૂષો, આવા અનુક્રમે સાત ગોત્રોના એકસો એક પુરૂષોનો ઉદ્ધાર કરેછે.
 (આમાં અર્ધા કુળ પૂર્વનાં અને અર્ધા પછીનાં લેવાં) આ વાયુપુરાણને
 અનુસારે કહ્યુંછે-‘પિતા માતા ચ ભાયાં ચ ભગિની દુહિતા તથા । પિતૃ-
 માતૃષ્વસા ચૈવ સપ્ત ગોત્રાણિ વૈ વિદુઃ ॥ તત્તર્વૈન્નિ ચિંત્યંતિતૃપ્તૈર્દ્વૌદશૈર્કૌંદ-
 શાદશૈઃ । ઈષ્ટાવિતિ ક્રમેણેવં કુલોત્તરં શતમ્ ॥’ ધતિ. ગયાશિરનું
 લક્ષણ આદિત્યપુરાણમાં કહ્યુંછે-‘પશ્ચકોશં ગયાક્ષેત્રં ક્રોશમેકં ગયાશિરઃ ।
 મહાનઘાઃ પશ્ચિમેન વાવદ્ગ્રેષ્થરો ગિરિઃ ॥ ઉત્તરે પ્રહાલૂપસ્ય વાવદક્ષિ-
 નમાનસમ્ । ઇતદગયાશિરો નામ વિષ્ણુલોકેષુ વિશ્રુતમ્ ॥’ ધતિ ॥૮॥
 (હવે વર્ણ્ય દેશકાળને કહેછે) મ્લેચ્છમય દેશમાં તથા વિપ્રવર્જિત દેશમાં
 તથા અતરિક્ષ પ્રદેશમાં-મેઝા ઉપર રચેલા સ્થળમાં રાત્રિએ અને સંધ્યા-

નુકૂલ્યે હિ સત્યાં ચ શ્રાદ્ધસંપદિ ॥૧૦॥ અમામનુયુગક્રાન્તિધૃતિ-
 પાતમહાલયાઃ । આદ્યન્તતિથિસંયુક્તા અષ્ટકાશ્ચેતિ તાનિ તુ ॥૧૧॥
 ભાદ્રકૃષ્ણત્રયોદશ્યાં મઘાસ્વિન્દૌ કરે રવૌ । ગજચ્છાયામિઘો
 યોગસ્તત્ર શ્રાદ્ધં મહાફલમ્ ॥૧૨॥ મહાનદીપુ સર્વાસુ તીર્થેષુ ચ
 ગયામૃતે । જીવત્પિતાપિ કુર્વાંત શ્રાદ્ધં પાર્વણધર્મવિત્ ॥૧૩॥ દર્શ-
 શ્રાદ્ધં ગયાશ્રાદ્ધં શ્રાદ્ધં ચાપરપક્ષિકમ્ । ન જીવત્પિતૃકઃ કુર્યાન્તિ-
 લૈસ્તર્પણમેવ ચ ॥૧૪॥ તીર્થયાત્રાપ્રસક્તેન ગયાપ્રાપ્તૌ તુ ધર્મવિત્ ।
 તીર્થશ્રાદ્ધં તત્ર કુર્યાન્શ્રાદ્ધાર્યં ન તુ તાં યજેત્ ॥૧૫॥ ઉદ્ગાદે પુત્ર-
 સમયે વિદ્વાને શ્રાદ્ધ આરેય કરવું નહિ ॥૧૬॥ દેશકાળની અનુકૂળતા હોય
 અને શ્રાદ્ધયોગ્ય સંપદા હોય તો પ્રતિસંવત્સર પિત્રિઓની તૃસિમાટે ૯૬
 છત્રુ શ્રાદ્ધો કરવાં, એમ મહાવિંઓ કહેછે ॥૧૦॥ શ્રાદ્ધના તે ૯૬ ભેદો
 આ પ્રકારે છે-બાર અમાવાસ્યાઓ, ચૌદ મન્વાદિતિથિઓ, ચાર યુગાદિ-
 તિથિઓ, બાર સૂર્યના મેષાદિરાશિપ્રવેશ દિવસો, તેર વૈધૃતિનામના યોગો,
 તેર વ્યતીપાત નામના યોગો, મહાલય-લાદ્રપદમાસના અપરપક્ષની
 (શુકલપ્રતિપદાસહિત) સોળ તિથિઓ, આદ્યન્તતિથિસંયુક્તા-સપ્તમી
 નવમી નામની પૂર્વાપર ચાર તિથિઓએ સહિત અષ્ટકાઓ-દેવંતશિશિર-
 ઋતુના અપરપક્ષની ચાર અષ્ટમીઓ, (મળીને બાર દિવસો) આ પ્રકારે
 શ્રાદ્ધદિવસો પ્રતિસંવત્સર છત્રુ થાય છે ॥૧૧॥ લાદ્રપદમાસના કૃષ્ણપક્ષની
 ત્રયોદશી તિથિએ મઘાનક્ષત્રમાં ચંદ્રમા હોય અને હસ્ત નક્ષત્રમાં સૂર્ય હોય
 તો તે ગજચ્છાયા નામનો યોગ કલો છે. આ યોગમાં કરેલું શ્રાદ્ધ મહાફ-
 લને આપેછે ॥૧૨॥ સમસ્ત ગંગાદિ મહાનદીઓમાં અને ગયાશિર વિનાનાં
 સમસ્ત પુષ્કરાદિ તીર્થોમાં જીવત્પિતા (જેનો પિતા જીવતો હોય એવો
 પુત્રાદિ) પણ શ્રાદ્ધ કરે. કેમતો ‘જીવત્પિતૃકે ગયા શ્રાદ્ધ ન કરવું’ એમ
 વિશેષતઃ પ્રતિબિદ્ધ છે. તેવું વચન છે-‘દર્શશ્રાદ્ધ ગયાશ્રાદ્ધ, મહાલયશ્રાદ્ધ
 અને તિલવડે તર્પણને જીવત્પિતૃક ન કરે’ એમ છે. આજ વિશેષવચનથી
 અન્યત્ર શ્રાદ્ધ અનુમત છે અને નદીતીર્થસન્નિધિમાં તે વિહિત છે ॥૧૩-૧૪॥
 તીર્થયાત્રાપ્રસંગથી જો ગયાંજી લય તો ધર્મજ્ઞ જીવત્પિતૃક જન તીર્થશ્રાદ્ધ-

જનને પુત્રેષ્ટ્યાં સૌમિકે મચ્છે । તીર્થે વ્રાહ્મણ આયાતે પહેતે જીવત
પિતૃ ॥૧૬॥ મહાલયે ગયાયાં ચ વૃદ્ધૌ ચાન્વષ્ટકાસુ ચ । શ્રાદ્ધં
દ્વાદશદૈવત્યં શેષ પાદપૌરુષં વિદુ ॥૧૭॥ વિપુવાયનસદ્ગાન્તિમ-
ન્વાદિષુ યુગાદિષુ । વિદ્યાય પિન્ડનિર્વાપં શ્રાદ્ધ કુર્વોત ધર્મવિત્
॥૧૮॥ અન્વષ્ટકાસુ વૃદ્ધૌ ચ ગયાયાં ચ ક્ષયેઽહનિ । કાર્યં માતૃ-
પૃથક્ શ્રાદ્ધમન્યત્ર પતિના સહ ॥૧૯॥ સ્વધર્મનિરતો વિપ્ર શ્રાદ્ધે
ભોજનમર્હતિ । વેદશાસ્ત્રાર્યવેદસાઽપિ દુરચારો ન કર્હિંચિત્ ॥૨૦॥

માત્રને કરે પણ શ્રાદ્ધ કરવા (પિંડપ્રદાનમાટે) ગયાછ નય નહિ ॥૧૫॥
વિવાહ, પુનર્નય, પુત્રેષ્ટિ સોમયાગ, તીર્થ, સદ્ધર્મનિષ્ઠ ઓત્રિય શ્રાદ્ધ
છાનુ આગમન, આવા છ નિમિત્તોમા જેનો જનક જીવતો હોય તે શ્રાદ્ધ
કરે ॥૧૬॥ મહાલય-ભાદ્રપદના અપરપક્ષમા આવતા સોળ શ્રાદ્ધોમા,
ગયાશ્રાદ્ધમા, વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમા અને અન્વષ્ટકા-ચાર અષ્ટકાઓના દ્વિતીયદિને
વર્તતી ચાર નવમીઓમા દ્વાદશદેવતાક શ્રાદ્ધ કરવાનું કહ્યું છે અને તેથી
બીજી શ્રાદ્ધ પદ્મપુરુષક કરવાનું કહ્યું છે પિતા પિતામહ પ્રપિતામહ, માતા
પિતામહી પ્રપિતામહી, માતામહ પ્રમાતામહ વૃદ્ધપ્રમાતામહ, માતામહી
પ્રમાતામહી વૃદ્ધપ્રમાતામહી, આ ચાર દેવતાઓ નાણુવી પિતા પિતામહ
પ્રપિતામહ, માતામહ પ્રમાતામહ વૃદ્ધપ્રમાતામહ, આ છ પુરુષો નાણુવા
॥૧૭॥ વિપુવ મેષતુલામા સૂર્યસંક્રમણનો કાળ, અયન-મકર કર્કમા સૂર્યસં-
ક્રમણનો કાળ, (ઉત્તરાયણ દક્ષિણાયન) સંક્રાન્તિ-અન્ય વૃષાદિરાશિમા
સૂર્યસંક્રમણનો કાળ, યૌદ મન્વાદિતિથિઓ અને યુગાદિ તિથિઓમા
પિંડપ્રદાન થકી બીજી શ્રાદ્ધકર્મ ધર્મજ્ઞ પુરુષ કરે પિંડપ્રદાનમાત્રને ન
કરે ॥૧૮॥ અન્વષ્ટકાઓ-હેમતશિશિરઋતુના અપરપક્ષની નવમીઓમા
વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમા ગયાશ્રાદ્ધમા અને મૃતતિથિશ્રાદ્ધમા માતાનું પૃથક્-સ્વતત્ર
પણે શ્રાદ્ધ કરવું અન્યત્ર-ઈતરશ્રાદ્ધદિનોમા તો પત્નીની સાથેજ (પિતાની
સાથેજ) કરવું, પણ સ્વતત્રપણે નહિ ॥૧૯॥

(હવે શ્રાદ્ધમા વરવા યોગ્ય વિપ્રોનું નિરૂપણ કરે છે) વેદશાસ્ત્રાર્યવેતા
હોય પણ જે તેમા કહેલા ધર્મોના અનુધાનપર ન હોય તે શ્રાદ્ધમા ક્યારેય

યત્ર વેદાસ્તપો યત્ર યત્ર વૃત્તં દ્વિજાગ્રજે । પિતૃશ્રાદ્દેષુ તં યત્તાદ્વિ-
દ્વાન્વિપ્રં સમર્ચયેત્ ॥૨૧॥ ગાયત્રીમાત્રસારોઽપિ વરં વિપ્રઃ સુય-
ચ્ચિતઃ । નાયન્નિતશ્ચતુર્વેદી સર્વાંશી પાપકર્મકૃત્ ॥૨૨॥ તીર્થેષુ
બ્રાહ્મણં નૈવ પરીક્ષેત કદાચન । અન્નાર્થિનમનુપ્રાપ્તં મોઙ્યં તં મનુ-
રગ્રવીત્ ॥૨૩॥ વિદ્યાદિગુણસમ્પન્નો ન ભઘ્યેત યદિ દ્વિજઃ । માતા-
મહાદયોઽપ્યર્ચ્યાસ્તદા યદિ સુલક્ષણાઃ ॥૨૪॥ માતામહોઽથ દૌહિ-
ત્રો ભાગિનેયશ્ચ માતુલઃ । માતૃશ્વસેયસ્તજ્જશ્ચ માતુલેયસ્તથૈવ ચ
॥૨૫॥ જામાતા શ્વશુરશ્ચૈવ માર્યાશ્રાતા ચ તત્સુતઃ । ઋત્વિગ્ગુરુ-
રુપાધ્યાય આચાર્યઃ શ્રોત્રિયસ્તથા ॥૨૬॥ સુવૃત્તાશ્ચ સદાચારા પતે
શ્રાદ્દેષુ પાવનાઃ । દુરાચારા યદૈતે સ્યુસ્ત્યાજ્યાસ્તેઽપિ તદા કિલ

ભોજનને યોગ્ય નથી. પરંતુ સ્વધર્મનિષ્ઠ વિપ્રજ યોગ્ય છે ॥૨૦॥ જે
વેદાધ્યયનવાળો, તપમાં નિષ્ઠાવાળો અને સદાચારસંપન્ન હોય તે વિપ્રવરને
શ્રાદ્ધકર્મમાં પ્રયત્નથી પૂજે ॥૨૧॥ ભલે સમગ્ર વેદને નહિ ભણેલો હોય
અને ભલે શાસ્ત્રને ભણેલો ન હોય તોપણ જે ગાયત્રીમાત્રપરાયણ અને
સ્વવર્ણશ્રમોચિત ધર્મનિષ્ઠ હોય તો તે વિપ્ર શ્રાદ્ધમાં ગ્રેષ્ઠ છે. પણ ચાર
વેદોને ભલે ભણેલો પણ જે સર્વનું અન્ન ભક્ષણ કરવાના સ્વભાવવાળો
પાપાચારી હોય તો તે શ્રાદ્ધમાં ગ્રાહ્ય નથી ॥૨૨॥ (આમાં આ અપવાદ
છે) તીર્થશ્રાદ્ધમાં વિપ્રની વિશેષતઃ પરીક્ષા ન કરે. યદુગ્રાથી આવેલો
અન્નાર્થી વિપ્ર તે શ્રાદ્ધમાં ભોજનલાયક છે એમ મનુ કહે છે ॥૨૩॥ જે
સ્વધર્મનિષ્ઠ ઉક્ત વિદ્યાદિ ગુણલક્ષણવાળો વિપ્ર ન મળે તો પોતાના દેહાનુ-
બન્ધી માતામહાદિક જે સદાચારસંપન્ન હોય તો તેઓ પણ શ્રાદ્ધમાં પૂજ્ય
છે ॥૨૪॥ માતામહ-માનો બાપ, દૌહિત્ર-દીકરીનો દીકરો, ભાગિનેય-બહે-
નનો પુત્ર, મામો, માસીનો પુત્ર, માસીના પુત્રનો પુત્ર, મામાનો પુત્ર, જમાઇ,
સાસરો, શ્યાળક, તેનો પુત્ર, ઋત્વિજ-ચરકર્તા વિપ્ર, ગુરુ-ક્રિયાઓ કરીને
વેદ ભણાવનાર, ઉપાધ્યાય-વેદના એક દેશનો અધ્યાપક, આચાર્ય-ઉપન-
યનમાત્ર કરીને વેદ ભણાવનારો, શ્રોત્રિય-વેદ ભણેલો, આ માતામહાદિક
જે સુશીલ સદાચારપર હોય તોજ શ્રાદ્ધમાં યોગ્ય છે. અન્યથાતો શ્રાદ્ધમાં

॥૨૭॥ યુગાનુરૂપતો યસ્તુ વિદ્યાચારાદિસંયુતઃ । ન નિન્દ્યકર્મકર્તા
 ચેચ્છાદ્દે પૂજ્યઃ સ વાઙ્મવઃ ॥૨૮॥ હરેર્મકો યતિર્યત્ર શ્રાદ્દે મુદ્ધે
 તદા તુ તત્ । પરિપૂર્ણ મવેચ્છાદ્દં વિનાપિ શ્રાદ્દસમ્પદમ્ ॥૨૯॥ યો
 વૈ યતીનનાદત્ય મોજયેદિતરાન્દિજાન્ । વિજાનન્વસતો ગ્રામે કવ્ય
 તદ્યાતિ રાક્ષસાન્ ॥૩૦॥ દૈવે કર્મણ્યુદકસંસ્થાન્ બ્રાહ્મણાનુપવેશ-
 યેત્ । ડદક્ષુણાન્ દ્વિજાન્ પિત્ર્યે પ્રાક્સંસ્થાનુપવેશયેત્ ॥૩૧॥ દ્વૌ
 દૈવે પિતૃકુલ્યે ઝીનેકૈકમુભયત્ર વા । મોજયેત્સુસમૃદ્ધોઽપિ ન પ્રસ-
 જ્ઞેત વિસ્તરે ॥૩૨॥ સત્ક્રિયાં દેશકાલો ચ શોચં બ્રાહ્મણસમ્પદમ્ ।
 પૌત્રૈતાન્વિસ્તરો હન્તિ તસ્માત્કુર્યાન્ન વિસ્તરમ્ ॥૩૩॥ મિહુકો બ્રહ્મ-

ત્યાન્યજ છે ॥૨૫-૨૭॥ યદપિ કૃણિમા વિદ્યા અને સદાચારે સમુન્નત
 પુરૂષ હર્લલ છે, તથાપિ યુગાનુસારે સમુચિત વિદ્યા અને શીરે સપત્ર,
 પ્રધાનપણે દુરાચારે રહિત જે હોય તે વિપ્ર શ્રાદ્ધકર્મમા પૂજ્ય છે ॥૨૮॥
 હરિનો લક્ષ્મ ગૃહસ્થ કે યતિ જે શ્રાદ્ધમા જમે છે તે શ્રાદ્ધ દ્રવ્યથી કિંચિત્
 ન્યૂન હોય તોપણ જમનારાના ગુણોત્કર્ષને લીધે પરિપૂર્ણ થાય છે ॥૨૯॥
 જે ગામમા યતિઓ હોયતો તેમની અવશા કરીને જે જન શ્રાદ્ધમા ખીલને
 જમાડે તો તે કથ્ય-શ્રાદ્ધમા પિત્રિઓને આપેલુ અન્ન રાક્ષસોને પામે છે,
 પિત્રિઓને નહિ ॥૩૦॥ તેમા દૈવ (વૈશ્વદેવમા) કર્મમા ઉત્તરભાગમા
 પૂર્વાભિમુખે રહેલા દ્વિજને પિત્ર્યકર્મમા પૂર્વભાગમા ઉત્તરભિમુખે ભેસારે
 ॥૩૧॥ દૈવકર્મમા જે બ્રાહ્મણો અને પિત્ર્યકર્મમા ત્રણ બ્રાહ્મણોને જમાડે
 અથવા બન્નેમાપણ એકએક બ્રાહ્મણને જમાડે બલે સુસમૃદ્ધિસપત્ર હોય
 તોપણ આથી અધિક વિસ્તાર (અધિક બ્રાહ્મણ નિમનણુમા) કરવામા આ-
 સન્ન થાય નહિ ॥૩૨॥ કેમતો વિન્તારમા જે પ્રવૃત્તિ છે તે સત્ક્રિયા દેશ
 કાળ શૌચ બ્રાહ્મણ આ પાત્રની સપત્તિ-ગુણોત્કર્ષને નાશ કરે છે વિસ્તા
 રમાં પ્રવર્તવાને આ પાત્રની ગુણસપત્તિ નજ સિદ્ધ થાય માટે વિસ્તારમા
 દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરીને સત્ક્રિયા આદિકના સમુત્કર્ષમાજ આદર કરવો 'દેશ
 કાલદ્રવ્યપાત્રપૂજોપકરણાદિ ચ । વિસ્તરેણ યથાદ્વાસ્ય ન સ્યાદેવેતિ નિશ્ચિ-
 તમ્ ॥' એમ રક્ષાદમા કહ્યું છે ॥૩૩॥ વરેલા વિપ્રો શ્રાદ્ધભૂમિમા જમવા

ચારી વામોજનાર્યમુપસ્થિતઃ । ઉપવિષ્ટેષુ વિષ્ટેષુ કામં તમપિ ભોજ-
યેત્ ॥૩૪॥ દન્તધાવનતામ્બૂલં તૈલામ્યદ્ગમમોજનમ્ । રત્યૌપધપ-
રાન્નં ચ શ્રાદ્ધકૃત્સપ્ત વર્જયેત્ ॥૩૫॥ પુનર્મોજનમધ્વાનં ભારાધ્યય-
નમૈથુનમ્ । દાનં પ્રતિગ્રહં હોમં શ્રાદ્ધમુક્તાદ વર્જયેત્ ॥૩૬॥ મોક્ષ્ય-
ન્કરિષ્યન્ શ્વઃ શ્રાદ્ધં પૂર્વરાત્રૌ પ્રયત્નતઃ । મોજનં ચ વ્યવાયં ચ
ઋતાવપિ વિવર્જયેત્ ॥૩૭॥ શ્રાદ્ધં દત્ત્વા ચ મુક્ત્વા ચ પુમાન્ યસ્તુ
સ્ત્રિયં પ્રજેત્ । પિતરસ્તસ્ય તન્માસે તસિન્નેતસિ શેરતે ॥૩૮॥ અન્ન-
ક્ષીરઘૃતક્ષૌદ્રૈરૈક્ષેવેણ ચ તર્પિતાઃ । પ્રામુચન્ત્યક્ષયાં દૃષ્તિં સર્વે પિતૃ-
ગણા અપિ ॥૩૯॥ પલપૈતૃકમુકં યત્કચિત્તત્તુ કલૌ યુગે । નિવિ-
દ્ધમસ્તિ નિગમે કર્તવ્યં તન્ન કાર્હિચિત્ ॥૪૦॥ પરાશરો મુનિશ્રેષ્ઠઃ
પ્રાદ્ધાતઃ સકલાન્મુનીન્ । અનુમતાન્સુવતાદીન્મુત્યા યસ્ય સ્મૃતિઃ

એસતા તે સમયે જો બીજો ભિક્ષુ કે બ્રહ્મચારી જમવા માટે આવે તો તેને
પણુ યથેષ્ટ તે શ્રાદ્ધમાં જમાડે ॥૩૪॥

શ્રાદ્ધકર્તા પુરૂષ કાષ્ઠવડે દાંત ઘસવાપૂર્વક દાંતણુ, તાંબૂળભક્ષણુ, તેલ
ચોળીને આન, સ્ત્રીસંગ, ઔપધસેવન, પરાન્નભોજન, ઉપવાસ, આ સાત
કર્મોને ત્યાગ કરે ॥૩૫॥ બીજાવાર ભોજન, આમાતર જવા નિમિત્તે માર્ગનું
ઉદ્ધવન, ભારવહન, વેદાધ્યયન, મૈથુન, દાન દેવું, દાન લેવું, હોમ, આ
આઠ કર્મોને શ્રાદ્ધભોક્તા ત્યાગ કરે ॥૩૬॥ આવતે દિવસે કરવામાં આવનારા
શ્રાદ્ધમાં જમનારો અને શ્રાદ્ધને કરનારો પુરૂષ પૂર્વરાત્રિએ ભોજન અને
ઋતુકાળમાપણુ લાર્યાગમન પ્રયત્નથી પરિવર્તે ॥૩૭॥ જેતો પુરૂષ શ્રાદ્ધ
કરીને અને જમીને સ્ત્રીસંગને કરે તેના પિત્રિઓ તે માસમાં તેના વીર્યમાં
સુવેછે ॥૩૮॥ અથ દુધ ઘૃત મધ ગોળ આદિકવડે તૃપ્ત કરેલા તમામ
પિત્રિઓ સંપૂર્ણ દૃષ્ટિને પામેછે ॥૩૯॥ જેતો માસવડે શ્રાદ્ધકર્મની કોષ્ઠએ
અભ્યનુસા કરીછે તેતો કળિયુગમાં વેદનિષિદ્ધ છે, માટે તેનાથી શ્રાદ્ધ કદાપિ
નજ કરવું ॥૪૦॥ જેની સ્મૃતિ કળિમાં મુખ્ય છે તે મુનિશ્રેષ્ઠ પરાશરે પોતાને
અનુસરેલા મુન્નતાદિ સમસ્ત મુનિશિષ્યોને એમ કહ્યું છે કે—તેતે કળિમાં
નિપજવું શાક, અથ દુધ ઘૃત ગોળ મધ, ઇલાદિકવડે વિગ્રોને તૃપ્ત કરવાથી

કલૌ ॥૪૧॥ અગ્નં ક્ષીરં ઘૃતં ક્ષૌદ્રમૈક્ષવં કાલશાકવત્ । પૃતૈસ્તુ
તર્પિતૈર્વિગ્રૈસ્તુપ્યન્તિ પિતરો નૃણામ્ ॥૪૨॥ યસ્તુ પ્રાણિવધં કૃત્વા
માંસેન તર્પયેત્પિતૃન્ । સોઽવિદ્વાંશ્ચન્દનં ત્યક્ત્વા કુર્યાદક્ષારલેપ-
નમ્ ॥૪૩॥ ક્ષિત્ત્વા ક્રૂપે યથા કિઞ્ચિદ્વાલ આદાતુમિચ્છતિ । પત-
ત્યજ્ઞાનતઃ સોઽપિ માંસેન શ્રાદ્ધકૃત્તથા ॥૪૪॥ ઇતિ તદ્વચનાગ્નિત્યં
શ્રાદ્ધે માંસં વિવર્જયેત્ । ધર્મશાસ્ત્રમુપાશ્રિત્ય વર્તમાનઃ સુધીઃ
પુમાન્ ॥૪૫॥ નિર્દોષં પાચસં તસ્માદ્વિધાન્યાનિ ચ દ્વિજઃ । અર્પ-
યેત્સર્વંપિતૃભ્યસ્તેન તુપ્યન્તિ તે પત્નુ ॥૪૬॥ પયો વધિ ઘૃતં ચૈવ
ગવાં શ્રાદ્ધેષુ પાવનમ્ । મહિષીણાં ઘૃતં થ્રેષ્ઠં પ્રાહુર્ન તુ પયઃ ક્વચિ-
ત્ ॥૪૭॥ કાલઃ કુતુપસંજશ્ચ તથા નેપાલકમ્બલઃ । રૌપ્યં દર્મા-
સ્તિલાઃ શ્રાદ્ધે દૌહિત્ર્યેતિ પાવનાઃ ॥૪૮॥ ગોવ્રનાક્ષી સમુદ્યાર્ય

નરોના પિત્રિઓ વૃષ્ઠ થાય છે. જેતો પ્રાણિવધ કરીને માંસવડે પિત્રિઓને
વૃષ્ઠ કરવા યજ્ઞ કરેછે તે અજ્ઞ ઘસેલા અંદનનો ત્યાગ કરી ઘસેલા અંગારથી
અનુલેપ કરવાનો યજ્ઞ કરેછે. (એવો મૂર્ખ જાણુવો) જેમ કોઈ બાળક
કિંચિત્ વસ્તુ હુવામાં દેખી દઇને તેને અડણુ કરવા ધમ્મતાં અજ્ઞાનથી અંદર
પડેછે તેમ માંસવડે શ્રાદ્ધ કરનારો પણ અનર્થમાં પડેછે. (આ ત્રણ શ્લોકો
પરાશરસ્મૃતિના છે) ॥૪૧-૪૪॥ હે દ્વિજ ! આવું પરાશરવચન છે તો
ધર્મશાસ્ત્રના તાત્પર્યને જાણનારો સુશુદ્ધિ પુરૂષ સર્વદૈવ શ્રાદ્ધમાં માંસને
વર્જ ॥૪૫॥ માટે દ્વિજ નિર્દોષ કુશ્મ અને નમારાદિ મુનિધાન્ય સર્વ પિત્રિ-
ઓને અર્પે તેથી પિત્રિઓ વિશેષતઃ નિશ્ચે વૃષ્ઠ થાય છે ॥૪૬॥ તેમાં ગાયોનું
દુધ દહીં ઘૃત શ્રાદ્ધમાં પાવન છે પણ લેસોનું નહિ. લેસોનું ઘૃતમાત્ર શ્રેષ્ઠ છે.
પણ દુધ દહીં ક્યારેય નહિ ॥૪૭॥ કૃતપ કળ, (દિવસના પનર મુહૂર્તો
છે તેમાં આઠમો મુહૂર્ત) નેપાળ દેશનો કાંમળો, રૂપાનું પાત્ર, દર્ભ, તિલ,
દીકરીનો દિકરો, આટલા શ્રાદ્ધમાં પાવન છે ॥૪૮॥ ગોત્ર તથા નામને
ઉચ્ચારીને ક્ષણુદાનાદિકને કરે. તે શૌનકે કહ્યું છે—‘ગૃહીત્વાઽમુકસંજ્ઞસ્યા-
મુકગોત્રસ્ય ચામુકે । શ્રાદ્ધે તુ વૈશ્વદેવાર્થં કરણીયઃ ક્ષણસ્વયા ॥’ હૃત્યેવં
શ્રાદ્ધકૃદુપાદોં તથેતિ વદેતુ સઃ । શ્રાદ્ધસ્ય કર્તા જ મૃયાત્તં પ્રાપ્નોતુ ભવા-

ક્ષણદાનાદિકં ચરેત્ । સકારેણ ચ વક્તવ્યં ગોત્રં સર્વત્ર ધીમતા ॥૪૯॥ ગોત્રસ્ય ત્વપરિજ્ઞાને કાશ્યપં ગોત્રમુચ્ચરેત્ । યસ્માદાહ શ્રુતિઃ સર્વાઃ પ્રજાઃ કશ્યપસમ્ભવાઃ ॥૫૦॥ પૃથિવીપત્પિતા પ્રોક્તસ્તપ્તિતા ચાન્તરિક્ષસત્ । અભિધાનાપરિજ્ઞાને દિવિપત્પ્રપિતામહઃ ॥૫૧॥ વિભક્તિમિસ્તુ યત્કિંચિત્પિત્રાદિભ્યઃ પ્રદીયતે । તત્સર્વં સફલં ક્ષેયં ત્રિપરીતં નિરર્થકમ્ ॥૫૨॥ અક્ષવ્યાસનયોઃ પૃષ્ઠી દ્વિતીયાવાહને

નિતિ । સ યદેવ્યામવાનીતિ હૃતરસ્ત પ્રતિ દ્વિજઃ ॥' ઇતિ અર્થ-''શ્રાદ્ધકર્તા યજ્ઞમાન શ્રાદ્ધમાં વરવાના વિપ્રના ગોઠણ પકડીને એમ કહે કે-અમુક નામના અને અમુક ગોત્રના મારા અમુકના અમુક શ્રાદ્ધમાં વૈશ્વદેવાથે તમારે ક્ષણ (અવકાશ કે નક્કી કરાવ) કરવો પછી તે શ્રાદ્ધણ આ તથા (અહુ સાડ તમારૂં તે સ્વીકારૂં છું) એમ કહે. પછી શ્રાદ્ધકર્તા કહે કે-તમે તે ક્ષણને પ્રાપ્ત થાને. પછી વિપ્ર બોલે કે-પ્રાપ્ત થવાનું હું સ્વીકારૂં છું, એરીને પિતૃયજ્ઞ ક્ષણ કરવાનો પણ જાણી લેવો'' તેમા ઓત્રોચારમા આ વિશેષ છે-સુદ્ધિમાન શ્રાદ્ધકર્તાએ સર્વત્ર સકાર અક્ષરે સહિત ગોત્રનો ઉચ્ચાર કરવો. જેમ કે- 'કાશ્યપસગોત્ર પરાશરસગોત્ર' ઇત્યાદિ જાણી લેવું. તે મત્સ્યપુરાણમા કહ્યું છે- 'સકારેણ તુ વક્તવ્યં ગોત્રં સર્વત્ર ધીમતા । સકાર. કુવપો જ્ઞેયસ્તસ્માદ સ્તન તં યદેત્ ॥' ઇતિ ॥૪૯॥ ગોત્રનું પરિજ્ઞાન ન હોય તો કાશ્યપગોત્ર ઉચ્ચારવું, કેમતો સર્વ પ્રજાઓ કશ્યપપદ્ધતી થએલીછે એમ શ્રુતિ કહેછે ॥૫૦॥ પિત્રાદિકના નામનું પરિજ્ઞાન ન હોય તો 'પૃથ્વીપત્' આ નામથી પિતાનો નિર્દેશ કરે. 'અન્તરિક્ષસત્' આ નામથી પિતામહનો નિર્દેશ કરે. 'દિવિપત્' આ નામથી પ્રપિતામહનો નિર્દેશ કરે ॥૫૧॥ આસનાદિ દાનમાં જે વિભક્તિપ્રયોગનિયમો આગળ કહેવામાં આવશે તેને અનુસરીને પિત્રાદિકને જે કાંઈપણ આપવામાં આવેછે તે સર્વ સફળ સમજવું. વિભક્તિના વિપરીતપણામાંતો તે વ્યર્થ થાય છે ॥૫૨॥ તે નિયમ આ પ્રકારે છે- અક્ષય અને આસનમાં પૃષ્ઠી વિભક્તિ વાપરવી 'વિતૃગામશ્ચયમ્' એમ પદ્યમતથી ઉચ્ચારણ કરવું. તથા 'વિતૃગામિદમાસનમ્' એમ પદ્યમતથી ઉચ્ચારણ કરવું. તથા 'વિતૃ-પિતામહ-પ્રપિતામહાન્ બાવાહયામિ' એમ

તથા । અન્નદાને ચતુર્થી સ્યાચ્છેપાઃ સમ્બુદ્ધયઃ સ્મૃતાઃ ॥૫૩॥ વિસર્ગ-
 શ્ચાલકશ્ચૈવ વિકિરઃ પદ્મિવારણમ્ । કરગુદ્ધિરપોશાનં પિતૃપૂર્વાણિ
 પદ્મસદા ॥૫૪॥ સ્વાગતે સ્વસ્તિવચને ગોત્રશેષે પ્રદક્ષિણે । અર્ધ્યે ચ
 દક્ષિણાદાને પદ્મસુ સવ્યં વિધીયતે ॥૫૫॥ અગસ્ત્યં મૃદ્ધરાજં ચ
 તુલસી શતપત્રિકા । ચમ્પકં તિલપુષ્પં ચ પિતૃણાં વલ્લભાનિ પદ્મ
 ॥૫૬॥ કેતકીં કરવીરં ચ વકુલં કુન્દકં તથા । પાટલાં ચૈવ જાતીં
 ચ શ્રાદ્ધે યજ્ઞેન ઘર્જયેત્ ॥૫૭॥ અનગ્નિરઘનો વાપિ તથૈવ વ્યસના-
 ન્વિતઃ । આમશ્રાદ્ધં દ્વિજઃ કુર્યાદ્દપલસ્તુ સદૈવ હિ ॥૫૮॥ મૃતાહં
 ચ સપિણ્ડં ચ ગયાશ્રાદ્ધં મહાલયમ્ । આપન્નોઽપિ ન કુર્યોત શ્રાદ્ધ-
 મામેન વૈ દ્વિજઃ ॥૫૯॥ આવાહને સધાકારે મન્ત્રાશ્ચોહ્યા વિસર્જને ।

આવાહનમા દ્વિતીયાત ઉચ્ચારણ કરવું. 'વિશ્વદેવેમ્ય હૃદમન્ત્રમ્, પિતૃમ્ય
 હૃદમન્ત્રમ્' એમ અન્નદાનમા ચતુર્થેત પ્રયોગ કરવો આષ્ટીની વિભક્તિઓ
 સંબોધન વાપરવી ॥૫૩॥ વિસર્જન, પાત્રચાલન, વિકિર, પદ્મિવારણ,
 હસ્તથુદ્ધિ, અપોશાન, આ છ કર્મો પિતા પ્રથમ જેમા છે એવા કરવા
 (બીજા તો દેવ પ્રથમ જેમા છે એવું કરવું) ॥૫૪॥ સ્વાગત, સ્વસ્તિવ-
 ચન, ગોત્રશેષ, પ્રદક્ષિણ, અર્ધ્ય, દક્ષિણાદાન, આ છ કર્મોમા સત્ત્વ કરવું
 અન્યત્ર તો અપસત્ત્વ (જમણે ખસે જનોઈ) કરવું ॥૫૫॥ પુષ્પોમા
 અગથીયાના પુષ્પો, ભાગરાના પત્રો, જે પત્રવાળી તુલસીમાજ્યો, આમ-
 ણીના પત્રો, ચપાના પુષ્પો, તલના પુષ્પો, આ છ વસ્તુઓ પિત્રિઓને
 વિશેષ વહાલી છે ॥૫૬॥ કેતકી, કલેર, બોળસરી, હૃદપુષ્પો (મોગરો)
 પાટળ, ભત્તી, (ભાઈના પુષ્પો) આ છ પુષ્પો શ્રાદ્ધમા પ્રયત્નથી વર્જવા
 ॥૫૭॥ જેતો અગ્નિવર્ણત કે ધનહીન હોય તથા વિપત્તિપીડિત હોય તે
 દ્વિજ આમશ્રાદ્ધ-અપકવ અન્નવડે શ્રાદ્ધને કરે શૂદ્રતો સદૈવ આમ
 શ્રાદ્ધ કરે ॥૫૮॥ મૃતાહ-સાવત્સરિક શ્રાદ્ધ, આપરપક્ષિક શ્રાદ્ધ, સાપિંડ-
 શ્રાદ્ધ તથા ગયાશ્રાદ્ધને આપત્તિને પામેલોપણુ દ્વિજ કાયા અન્નથી ન કરે
 ॥૫૯॥ આમશ્રાદ્ધવિધિવિધે કરવામા આવનારા આવાહનમા, સ્વધાકારમા
 અને વિસર્જનમા મત્રો શુદ્ધજનોએ ઊહા-ઊહથી પઠવા આવાહનમા-

અન્યકર્મણ્યનૂદ્યાઃ સ્યુરમશ્રાદ્ધવિધો વુદ્ધૈ ॥૬૦॥ આમાન્નસ્યા-
પ્યભાવે તુ શ્રાદ્ધં કુર્વાંત વુદ્ધિમાન્ । ધાન્યાચ્ચતુર્ગુણેનેવ હિરણ્યેન
સુરોચિષા ॥૬૧॥ પુત્રજન્મનિ કુર્વાંત શ્રાદ્ધં હેત્તેવ વુદ્ધિમાન્ । ન
પક્ષેન ન ચામેન કલ્યાણાન્યમિકામયન્ ॥૬૨॥ સમગ્રં યસ્તુ શક્નોતિ
કર્તુ નૈવેહ પાર્વણમ્ । સ તુ સદ્ગુણવિધિના શ્રાદ્ધકાલે તદાચરેત્
॥૬૩॥ આવાહનં સ્વધાશબ્દમર્ધ્યાગ્નૌરુરણે તથા । વિકિર પિંડદાનં
ચ સાદ્ગુણે પદ્ધિવર્જયેત્ ॥૬૪॥ પિંડમાત્રં પ્રદાતવ્યમભાવે દ્રવ્ય-
વિપ્રયોઃ । શ્રાદ્ધીયાહનિ સમ્પ્રાપ્તે ભવેન્નિરશનોઽથવા ॥૬૫॥ ઉવ-
કુમ્મં પ્રદદ્યાદ્વા ગ્રાહ્યણાય ફલાન્વિતમ્ । તૃણાનિ વા ગવે દદ્યાન્ન

‘હવિષે ભક્ત્યે’ આના સ્થાનમા ‘હવિષે સ્વીકર્તવ્યે’ આવા પદનો ઊઠ કરવો
સ્વધાકારમા-‘નમો ય વિતર હવે’ આમા ધ્રુવેપદસ્થાનમા ‘આમદ્રવ્યાય’
આ પદનો ઊઠ કરવો વિસર્જનમા-‘વાજેવાજે’ આ મત્રમા ‘તૃપ્તા’ આ
પદના સ્થાનમા ‘તપ્ત્યત’ અથવા ‘તૃપ્યત’ એવો ઊઠ કરવો યદ્યપિ તક્ષા-
દય નોદેત’ એમ ત્રયામા ઊઠનો નિષેધ કર્યો છે તથાપિ આ વચનબળથી
આમા ઊઠ થાયજ અન્ય કર્મમા તો મત્રો ઊઠથી ન બોલવા આમા વિશે
પપલુ ‘ઋહમાહ વિષ્ણુ’ ઇત્યાદિકથી નિર્ણયસિંધુમા કહેલો બલુવો ॥૬૦॥
આમાજથી શ્રાદ્ધ કરવાનીપલુ અનુકૂળતા ન હોય તો શુદ્ધિમાન્ માનવ
આમાજથી મૂલ્યેકરીને ચારણા શુદ્ધ સુવર્ણથી શ્રાદ્ધ કરે ॥૬૧॥
શુદ્ધિમાન્ નર પુત્રજન્મમાતો રાધેલા અન્નથી કે આમ-કાચા અન્નથી
શ્રાદ્ધ ન કરે, કિંતુ સુવર્ણથીજ કરે કેમતો તેથી કલ્યાણની અભિવૃદ્ધિ
થાય છે ॥૬૨॥ જોતો જા શ્રાદ્ધોમધ્યે સમગ્ર પાર્વણ શ્રાદ્ધ કરવા અશક્ત
હોય તે પુરૂષ શ્રાદ્ધાવસરે સકલપવિધાનથી તે શ્રાદ્ધને કરે ‘પાત્રે મોગ્યસ્ય
ચાક્ષસ્ય દાન સંકલ્પ ડચ્યતે’ આવો સંકલ્પશબ્દાર્થ કહ્યોછે ॥૬૩॥ આ સંક-
લ્પશ્રાદ્ધમા સમગ્રક આવાહન, સ્વધાશબ્દ, અર્ધપાત્રપૂરણ, અગ્નૌકરણ,
વિકિર, પિંડદાન, આ છ કર્મોને ત્યાગ કરે ॥૬૪॥ દ્રવ્ય તથા વિપ્રના અભા-
વમા શ્રાદ્ધદિન પ્રાપ્ત થતા પિંડમાત્ર આપવો અથવા નિરશન-અન્નાદિ આહા-
રમાત્રે વર્જિત થાય ॥૬૫॥ અથવા કૃષ્ણસહિત જળપૂર્ણ કળશનુ દાન શ્રાદ્ધ-

તુ શૂન્યં દિનં નયેત્ ॥૬૬॥ શ્રાદ્ધાત્પૂર્વં વ્રહ્મયજ્ઞં ન કુર્યાત્તર્પણં તથા ।
 પિત્રોઃ શ્રાદ્ધાનન્તરં તુ દ્વયં કુર્વાત વહ્નયઃ ॥૬૭॥ મહાલયાદિકં
 શ્રાદ્ધમાર્તવે સતિ યોપિતઃ । પશ્ચમેઽહ્નિ પ્રકર્તવ્યમમાવાસ્યાદિ-
 નેઽથવા ॥૬૮॥ પુષ્પવત્સપિ દારેષુ વાર્ષિકં માસિકાનિ ચ । મૃતાહ
 એવ કાર્યાણિ પાકેનૈવ યથાવિધિ ॥૬૯॥ વ્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધ-
 પ્રાપ્તૌ યથાવિધિ । શ્રાદ્ધં વિધાયોપવસેદાગ્રાય પિતૃસેવિતમ્ ॥૭૦॥
 વૈષ્ણવૈસ્તુ વિશેષેણ શ્રાદ્ધમેકાદશીભવમ્ । દ્વાદશ્યામેવ કર્તવ્યં
 પિતરો વૈષ્ણવા યતઃ ॥૭૧॥ સંન્યાસિનોઽપ્યાવ્દિકાદિ પુત્રઃ કુર્યા-
 યથાવિધિ । મહાલયે તુ ચત્ત્રાદ્ધં દ્વાદશ્યાં પાર્વણં હિ તત્ ॥૭૨॥
 આમશ્રાદ્ધં તુ પૂર્વાહે ઇકોદિષ્ટં તુ મધ્યતઃ । પાર્વણં ત્વપરાહે સ્યા-
 ત્પ્રાતર્વૃદ્ધિનિમિત્તકમ્ ॥૭૩॥ મૃતાહં મૃતમાસં વા પિત્રાદેયો ન

હુને કરે. અથવા ગાયોને ઘાસ નાખે. તે શ્રાદ્ધદિવસને શૂન્ય-દિવિત સુકૃતે
 રહિતતો નજ નિર્ગમન કરે ॥૬૬॥ માતાપિતાના શ્રાદ્ધવિધિથી પહેલાં
 બ્રહ્મયજ્ઞ તથા તર્પણને ન કરે. કિંતુ શ્રાદ્ધની સમાપ્તિ ક્યાં પછી તો તે
 બન્નેને કરે. આ નિયમ બહુવચન-અવેદીઓને અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે
 ॥૬૭॥ મહાલયાદિ શ્રાદ્ધતો ભાર્યા રજસ્વળા થતાં ન કરે. કિંતુ તેણી
 પાંચમે દિવસે આન કરી શુદ્ધ થતાં કરે અથવા અમાવાસ્યાએ કરે ॥૬૮॥
 વાર્ષિક અને માસિક શ્રાદ્ધ તો પત્ની રજસ્વળા થતાં પણ મૃતદિવસેજ
 પાકથીજ યથાવિધિ કરે ॥૬૯॥ વ્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધ પ્રાપ્ત થતાં તે શ્રાદ્ધ
 યથાવિધિ કરીને પિતૃનિવેદિત અવને મુંઘીને ઉપવાસ કરે ॥૭૦॥ વૈષ્ણવોએ
 તો એકાદશીદિને શ્રાદ્ધ નજ કરવું. કિંતુ દ્વાદશીએ (પારણાદિનેજ) કરવું.
 કેમતો એના પિત્રિઓપણ વૈષ્ણવો છે ॥૭૧॥ સંન્યાસિનાપણ વાર્ષિકાદિ
 શ્રાદ્ધને પુત્ર યથાવિધિ કરે. તેમનું જે મહાલયશ્રાદ્ધ છે તેતો દ્વાદશીએ કરે
 અન્ય તિથિએ નહિ. તેમ કરવાથી તે શ્રાદ્ધ પાર્વણ થાય છે ॥૭૨॥ વળી
 શ્રાદ્ધભેદથી કાળભેદનિયમ જાણવો. તે એવીરીતે કે આમશ્રાદ્ધ તો પૂર્વાહે
 કરવું. એકોદિષ્ટ તો મધ્યાહે કરવું. પાર્વણતો અપરાહે કરવું. વૃદ્ધિનિ-
 મિત્તકતો પ્રાતઃકાળે કરવું ॥૭૩॥ જે પિત્રાદિકના મૃતમાસને કે મૃતતિ-

વેત્તિ સ' । માર્ગે માથેઽથવાઽમાયાં શ્રાદ્ધમાન્દિકમાચરેત્ ॥૭૨॥
 યજ્ઞોદ્વાદ્યપ્રતિષ્ઠાસુ મેઘલાવન્ધમોક્ષયોઃ । નિપેકાદૌ ચ દીક્ષાયાં
 વૃદ્ધિશ્રાદ્ધં સમાચરેત્ ॥૭૫॥ વૃદ્ધૌ તીર્થે ચ સન્ન્યસ્તે તાતે ચ પતિતે
 સતિ । યેભ્ય યવ પિતા દદ્યાત્તેભ્યો દદ્યાત્સ્વયં સુત. ॥૭૬॥ અર્ધ્ય-
 માવાહનં ચેવ દ્વિજાહ્નુષ્ઠનિવેશનમ્ । તૃપ્તિપ્રશ્નં ચ વિકિર તીર્થશ્રાદ્ધે
 વિવર્જયેત્ ॥૭૭॥ શ્રાદ્ધેષ્વેતેષુ સર્વેષુ પ્રાપ્તા અતિથયો દ્વિજ ।
 મોજનીયાઃ પ્રયત્નેન યત્સ્યાચ્છ્રાદ્ધસ્ય પૂર્ણતા ॥૭૮॥ વ્રહ્મચારી સ્વપિ
 ઓસ્તુ કુર્યાદેવૌર્ધ્વદેહિકમ્ । માસિકાન્યાન્દિકાયાં ચ શ્રાદ્ધં સર્વં
 યથાવિધિ ॥૭૯॥ સન્ન્યાસી તુ ન કુર્વોત માતાપિત્રોરપિ ક્વચિત્ ।
 મૃતાશૌચં ચાશ્રુપાતં શ્રાદ્ધપિણ્ડોદકક્રિયામ્ ॥૮૦॥ સ્વાધિકારા-

થિને ન જાણતો હોય તે વાર્ષિક શ્રાદ્ધ માર્ગશીર્ષ કે માથ માસમા કે જે કોઈ
 અમાવાસ્યાએ કરે (માસના અપરિજ્ઞાનમા માર્ગ કે માથ માસમા કરવું
 અને તિથિના અપરિજ્ઞાનમા અમાવાસ્યાએ કરવું આવી બ્યવસ્થા સમ
 ઝવી) ॥૭૪॥ (વૃદ્ધિશ્રાદ્ધનો કાળ કહેછે) યજ્ઞ વિવાહ, દેવપ્રતિષ્ઠા, ઉપ
 નયન, સમાવર્તન, ગર્ભાધાનાદિ સસ્કારો, દીક્ષા, આટવાને વિષે વૃદ્ધિશ્રાદ્ધ
 કરવું ॥૭૫॥ પિતા સન્ન્યાસી થયો હોય કે પતિત થયો હોય તો પૂર્વે
 પિતાએ જે પિત્રિઓને આપ્યું હોય તેમનેજ પુનઃ વૃદ્ધિશ્રાદ્ધમા અને તીર્થ
 શ્રાદ્ધમા આપે (પછુ પોતાના પિતાને ન આપે) ॥૭૬॥ તીર્થશ્રાદ્ધમા
 'યા વિન્ધ્યા ઓપ' ઇત્યાદિ મત્રોવડે અર્ધ્યપ્રદાન, 'વિષે દેવાસ માગતા'
 ઇત્યાદિ ન્યાઓવડે આવાહન, 'હૃદ વિન્નુર્વિચક્રમે' આ ન્યાઓવડે અનમા
 દ્વિજનો અગુષ્ઠ મુકાવવો, 'વૃક્ષા સ્થ' એમ વિપ્રોપ્રતિ તૃપ્તિપ્રશ્ન, 'યેઽન્નિ
 દગ્ધા' આ ન્યાઓવડે ભૂમિઉપર વિકિર અન્નપ્રદાન, આટલાને ત્યાગ કરે
 ॥૭૭॥ હે દ્વિજ ! આ સર્વ શ્રાદ્ધોમા જો અતિથિઓ આવે તો તેપણુ પ્રય
 ત્થી લોજનીય છે, જેથી શ્રાદ્ધની પૂર્ણતા થાય ॥૭૮॥ બ્રહ્મચારી પોતાની
 માતાપિતાનુ તો ઔર્ધ્વદૈહિક-પ્રેતસસ્કરણાદિરૂપ, માસિક શ્રાદ્ધ, વાર્ષિક
 શ્રાદ્ધાદિ સર્વ શ્રાદ્ધ યથાવિધિ કરે ॥૭૯॥ સન્ન્યાસીતો માતાપિતાનુ પણ
 ઔર્ધ્વદૈહિક શ્રાદ્ધ, મૃતાશૌચ અને અશ્રુપાતને કદાપિ ન કરે ॥૮૦॥ જે

નુસારેણ યથાશક્તિ સદૈવતાન્ । નાર્ચયેદ્યઃ પિતૃન્કાલે સ પતેન્નરકે
 ધ્રુવમ્ ॥૮૧॥ અરોગઃ પ્રકૃતિસ્થશ્ચ ચિરાયુઃ પુત્રપૌત્રવાન્ । અર્થવા-
 નર્થભોગી ચ શ્રાદ્ધકર્તા ભવેન્નરઃ ॥૮૨॥ ક સન્તિ પિતરશ્ચેતિ
 કૃત્વા મનસિ યો નરઃ । શ્રાદ્ધં ન કુરુતે તસ્ય રક્તં ક્રુદ્ધાઃ પિવન્તિ
 તે ॥૮૩॥ યથા ગોપુ પ્રનષ્ઠો વૈ વત્સો વિન્દતિ માતરમ્ । एवं શ્રા-
 દ્ધાન્નમુદ્દિષ્ટં મન્ત્રઃ પ્રાપ્યતે પિતૃન્ ॥૮૪॥ દેવો યદિ પિતા જાતઃ
 શુભકર્માનુયોગતઃ । તસ્યાન્નમમૃતં ભૂત્વા નૂનં તત્રોપતિષ્ઠતે ॥૮૫॥
 મર્ત્યત્વે ભોજ્યરૂપેણ પશુત્વે ચ તૃણં ભવેત્ । શ્રાદ્ધાન્નં વાયુરૂપેણ
 નાગત્વેऽપ્યનુગચ્છતિ ॥૮૬॥ તત્તદન્નતયૈવેત્યં શ્રાદ્ધાન્નં સર્વયોનિપુ ।

શુદ્ધસ્થ, પોતાના અધિકારને અનુસારે તે તે શ્રાદ્ધકાળે પિત્રિઓને અને
 દેવતાઓને પૂજે નહિ તે નિશ્ચે નરકમાં પડે છે ॥૮૧॥ જે નર નિયમિત કાળે
 શ્રાદ્ધને શ્રદ્ધાથી કરે છે તેતો રોગરહિત દૃઢગાત્રવાળો, પુત્રપૌત્રસંપન્ન,
 ધનધાન્યસંપન્ન, તેના ભોગમાં સમર્થ અને દીર્ઘાયુ થાય છે ॥૮૨॥ કયા
 પિત્રિઓ ? કયા છે ? (કોઈ ક્યાય નથીજ) માતા કે પિતા મરતાં યથા-
 કર્મ અન્ય યોનિને પામે છે, આનાથી તેમની તૃપ્તિ શી ? કશીપણ નથી,
 આવા અસદ્ગાહીને કરતો નાસ્તિક જે નર શ્રાદ્ધને કરતો નથી તેનું રૂઢિર
 તેના પિત્રિઓ ક્રોધ પામીને પિવે છે ॥૮૩॥ જેમ માતાપિતા વિયોગ પામેલો
 વત્સ સહસ્ર ગાયોમધ્યે પોતાની માતાનેજ ખોળીને પામે છે તેમજ પોતાના
 પિત્રિઓને ઉદ્દેશીને આપેલું શ્રાદ્ધાન્ન તેમને પામે છે. કેમ તો મંત્રજ
 પમાડે છે ॥૮૪॥ (એજ અર્થને કહે છે) પિતા મરણ પામતાં જે શુભ કર્મના
 યોગને લીધે દેવ થયો હોય તો તે આ શ્રાદ્ધમાં આપેલું અન્ન અમૃત
 થઈને ત્યાં તેને નિશ્ચે પ્રાપ્ત થાય છે. જે મનુષ્યભાવને પામ્યો હોય તો તેને
 ઉચિત ભોજ્યરૂપે થઈને તેને પ્રાપ્ત થાય છે. જે ગવાદિ પશુભાવને પામ્યો
 હોય તો તૃણરૂપે થઈને તેને પ્રાપ્ત થાય છે જે સર્પભાવને પામ્યો હોય તો
 વાયુરૂપે પણ તેની તૃપ્તિમાટે થાય છે. કે બહુના-જે સ્વકર્માનુસારે જે જે
 યોનિમાં પ્રવેશ કરે છે તેતે યોનિને સમુચિત અન્નરૂપે પરિણામ પામીને તે આ
 શ્રાદ્ધાન્ન તેની પ્રીતિમાટે નિશ્ચે થાય છે, માટે અવશ્ય શ્રાદ્ધ પ્રયત્નથી કરવું

પ્રાપ્યતે પ્રાણિભિસ્તસ્માચ્છ્રાદ્ધં કાર્યં પ્રયજ્ઞતઃ ॥૮૭॥ इत्येव ते विप्र !
મયા સમાસાચ્છ્રાદ્ધસ્ય સર્વોઽપિ વિધિર્યથાવત્ । પ્રકીર્તિતોઽથ-
ર્પિંગણૈઃ સ્મૃતેષુ ધર્મેષુ વક્ષ્યે કલિવર્જ્યધર્માન્ ॥૮૮॥ इति श्रीमत्स-
ન્નિजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशो आद्यविधिनिरूपण-
નામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

શ્રીનારાયણમુનિઠ્ઠાચ—ધર્માઃ સ્ત્રીણાં ચ પુંસાં ચ ધર્મશાસ્ત્રેષુ
ભૂરિશઃ । વિસ્તરાદ્વર્ણિતાઃ સન્તિ ચર્નાશ્રમવતાં પૃથક્ ॥૧॥ युगा-
નુસારિણસ્ત્ર ધર્મા ગ્રાહ્યા ન ચેતરે । મીષ્મોઽન્ન ભારતે ગ્રાહ્ય યુધિ-
ષ્ઠિરમિદં વચઃ ॥૨॥ अन्ये कृतयुगे धर्मोत्पत्त्यायां द्वापरेऽपरे ।
અન્યે કલિયુગે ધર્મા યથાશક્તિ કૃતા હિ તે ॥૩॥ त्याज्यान् धर्मान्

॥૮૫-૮૭॥ હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે મેં આ સર્વ શ્રાદ્ધવિધિ સંક્ષેપમાં યથાસ્થિત
નિરૂપણ કર્યો. હવે કળિવર્જ્ય ધર્મો જે મહાવિઓએ સ્મૃતિઓમાં નિરૂપણ
કર્યા છે તેનું નિરૂપણ કરું છું ॥૮૮॥ इति श्रीसत्संगिशुक्लने...पद्म-
પ્રકરણે ધર્મોપદેશે શ્રાદ્ધવિધિનિરૂપણનામા વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૦॥

અધ્યાય ૨૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાં પુરૂષોના અને
સ્ત્રીઓના વર્ણાશ્રમાનુગુણે બહુ ધર્મો પૃથક્ પૃથક્ વિસ્તારથી નિરૂપણ કર્યા
છે. તે ધર્મો યુગભેદથી ભેદ પામેછે, તો યુગાનુસારીજ ધર્મો ચઢણ કરવા,
ખીન નજ ચઢણ કરવા. આ વિષયમાં ભીષ્મે યુધિષ્ઠિરપ્રતિ ભારતમાં આ
વચન કહ્યું છે કે—સત્યયુગમાં ધર્મો અન્ય છે, ત્રેતાયુગમાં ધર્મો અન્ય—
સત્યયુગના ધર્મોથપ્રી લિખ છે, દ્વાપર યુગમાં ધર્મો અન્ય—ત્રેતાયુગધર્મો-
થપ્રી લિખ છે અને કળિયુગમાં ધર્મો અન્ય—દ્વાપરધર્મોથપ્રી લિખ છે.
તેતે યુગને અનુસારે ધર્મોનું અનુષ્ઠાન કરવું. કેમતો યુગભેદથી જનોની
શક્તિ વિભેદ પામેછે. તો ધર્મપણુ વિભેદ પામેજ ॥૧-૩॥ હે દ્વિજ ! તો

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને કળિવર્જ્ય ધર્મો તથા ધર્મવંશી દ્વિજોના વિશેષ
ધર્મનું નિરૂપણ કર્યું છે.

કલિયુગે કતિચિત્તે વદામ્યહમ્ । યે નિપિદ્ધા પુરાણેષુ સ્મૃતિ-
 પ્યપિ ચ સર્વથા ॥૪॥ ગોમેધો નરમેધશ્ચ વાજિમેધસ્તથા મલ્લ- ।
 મધપાનં સુરાપાન ત્યાજ્યમાહુ- કલૌ યુગે ॥૫॥ સૌત્રામણ્યામપિ મલ્લ-
 ઘ્રાણેનાપિ સુરાગ્રહઃ । દેવાતિથિવરાર્થ ચ નૈવ કાર્ય પશોર્વેધ-
 ॥૬॥ માંસદાન પિતૃમ્યશ્ચ શ્રાદ્ધે કાર્ય ન કર્હિચિત્ । અગ્નિહોત્ર ચ
 સન્ન્યાસો ન કર્તવ્યસ્તથા કલો ॥૭॥ ઝડાના દ્વિજકન્યાનામક્ષ-
 તાનાં મૃતે પતૌ । પુનર્વિવાહકર્માપિ ન કર્તવ્ય કલો યુગે ॥૮॥ ન
 ધાર્યશ્ચામ્બુપાનાર્થ મૃત્તિકાયા- કમળહલુ । સુતાર્ય શ્રાવજાયાયાં
 ન નિયોજ્યશ્ચ દેવર ॥૯॥ યૃહદ્ધર્મ યથાશાસ્ત્રં યો ન પાલયિતું
 ક્ષમ- । દીર્ઘકાલ વ્રહ્મચર્યં ન ધાર્ય તેન ચ કચિત્ ॥૧૦॥ દેહપાતો
 ભવેદ્યેન પ્રાયશ્ચિત્ત તુ તાદૃશમ્ । વાનપ્રસ્થાશ્રમશ્ચાપિ વર્જનીયઃ
 કલૌ યુગે ॥૧૧॥ આતતાયિદ્વિજવધો ધર્મયુદ્ધેઽપિ કર્હિચિત્ । ન

હવે હું તે કળિમા ત્યાજ્ય કેટલાક ધર્મો તમને કહુ છું જે ધર્મો પુરા-
 ણોમા અને સ્મૃતિઓમા કળિવિષે સર્વથા વર્જ્યપણે કહ્યા છે ॥૪॥ જે
 અન્યયુગમા અભ્યનુસા આપેલા ધર્મો ગોમેધ અશ્વમેધ નરમેધ યજ્ઞો,
 સુરામધપાન, સૌત્રામણીમા સુરાગ્રહણ કે આત્રાણરૂપ, દેવ અતિથિ વરા
 દિક્ષાટે પશુવધ, શ્રાદ્ધમા પિત્રિઓને માસદાન, ધૃત્યાદિક છે તેને કળિ
 યુગમા ક્યારેય નજ કરે તથા અગ્નિહોત્ર અને સન્ન્યાસને કળિમા ન ધારણ
 કરે ॥૫-૭॥ તથા પરણવેલી, નહિ રજસ્વળા થએલી દ્વિજકન્યાઓનો
 પતિ મરણ પામતા તેણીઓનું ફરી વિવાહકર્મ પણ કળિમા ન કરવું ॥૮॥
 તથા જળપાનાર્થે મૃત્તિકામય કમડળાનું સાતકાદિકે ધારણ અને પુત્રોત્પ-
 ત્તિમાટે જ્યેષ્ઠશ્રાતાની પત્નીમા દીયરનો નિયોગ કળિમા ન કરવો ॥૯॥
 યૃહદ્ધર્મને યથાશાસ્ત્ર પાળવા અસમર્થ જને યાવજજીવ શ્રદ્ધાચર્ય કળિમા
 યાજ્ય ન ધારવું ॥૧૦॥ જેનાથી દેહપાત થાય એવું પ્રાયશ્ચિત્ત તથા વાન
 પ્રસ્થાશ્રમ કળિયુગમા વર્જ્યવો ॥૧૧॥ ‘અગ્નિદો ગરદગ્નૈવ શસ્ત્રપાણિર્ધના
 પહ । ક્ષેત્રદારાપહારી ચ પટેલે જાતતાયિન ॥’ આ સ્મૃતિએ કહેલા
 લક્ષણવાળા આતતાયિ શ્રાદ્ધણનો વધ, ધર્મયુદ્ધમા પણ શસ્ત્રહસ્ત આત-

કર્તવ્યસ્તથા યજ્ઞો યજ્ઞ સ્યાત્પશુર્હિંસનમ્ ॥૧૨॥ સ્વર્ગાર્થમપિ
વાર્ધન્યે સ્ત્રિયા પુંસા ચ કર્હિંચિત્ । ન કાર્યોઽગ્નિપ્રવેશશ્ચ મૃગ-
પાતસ્તથૈવ ચ ॥૧૩॥ મહાપ્રસ્થાનગમનં નૈવ કાર્યં હિમાલયે ।
ન ગંગાદિપ્રવાહે ચ હેયં કાપિ નિજં વપુઃ ॥૧૪॥ પ્રચ્છન્નં ચ મહા-
પાપે ક્વચિજ્ઞાતેઽપિ નિષ્કૃતિઃ । જપાદૈસ્તસ્ય કર્તવ્યા મૃત્યુપાયો
ન તુ ક્વચિત્ ॥૧૫॥ અપવાદે દુઃસહે ચ પ્રાપ્તે સમ્ભાવિતેન તુ ।
છન્નં સ્થેયં મનુષ્યેણ ન તુ નાશ્યં નિજં વપુઃ ॥૧૬॥ તથા સ્યાતુમ-
શક્તેન ગમ્યં દેશાન્તરં દ્રુતમ્ । ન તુ કાર્યો હ્યાત્મઘાતઃ પુરુષેણાપિ
યોપિતા ॥૧૭॥ દિનત્રયે વ્યતીતેઽપિ ધાન્યાદિપ્રાપ્તિમન્તરા । ચૌર્યં
તુ નૈવ કર્તવ્યં પુરુષેણ કલૌ યુગે ॥૧૮॥ પિતૃષ્વસુશ્ચ તનયા માતુ-
લસ્ય સુતા તથા । અસચર્ણસ્ય કન્યા ચ નૈવોદ્વાહ્યા કદાચન ॥૧૯॥
ઘૃતપક્કં પયઃપક્કં કન્દુપક્કં ચ શૂદ્રતઃ । નૈવ ગ્રાહ્યં ગ્રાહ્યેણ સદા-

તાપિ વિપ્રનો વધ તથા પશુર્હિંસાપ્રધાન યજ્ઞ કળિમાં ક્યારેય નજ કરવો
॥૧૨॥ સ્વર્ગપ્રાપ્ત્યર્થે પણ વૃદ્ધવયમાં પણ પુરૂષે અને નારીએ અગ્નિપ્રવેશ
તથા ગિરિશિખરથકી પતન વિગેરેવડે પ્રાણત્યાગ ક્યારેય કળિમાં ન કરવો
॥૧૩॥ હિમાલયમાં મહાપ્રસ્થાનગમન નજ કરવું તથા ગંગાદિપ્રવાહમાં
નિજવપુનો ત્યાગ ક્યારેય ન કરવો ॥૧૪॥ કદાચિત્ મહાપાપ (ગુરૂશ્રીગ-
મનાદિ) ગુપ્તપણે થઇ જાય તોપણ શાસ્ત્રોક્તપણે જળાદિપ્રવેશ કે
વિષભક્ષણાદિ મરણોપાય કળિમાં નજ કરવો. જપાદિવડે તે મહાપાપનું
પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૧૫॥ તથા સંભાવિત મનુષ્યને દુઃસહ અપવાદ પ્રાપ્ત
થતાં કોઈ પણ સ્થળમાં છાનું રહેવું પણ વિષભક્ષણાદિવડે તનુત્યાગ ન
કરવો. જો રહસ્યમાં રહેવા અસમર્થ હોય તો તો તે સંભાવિત નર કે નારી
દેશાંતરમાં જલદી જાય, પણ આત્મઘાત તો નજ કરે ॥૧૬-૧૭॥ ત્રણ દિવ-
સપર્યંત અન્નાદિકના અલાભને લીધે પ્રાણસંશયને પામેલોપણ પુરૂષ પરસ્કેન-
થકી મૂળાદિકનું આહરણ અભ્યનુસૂત તપણે કળિમાં નજ કરે. ધાત્રીની
અનુજ્ઞા વિના આહરેલું તે ઔર્ધ્વજ છે ॥૧૮॥ ક્ષેધની પુત્રી કે મામાની પુત્રી
અને અસમાનવર્ણની કન્યા કળિમાં ક્યારેય નજ પરણવી ॥૧૯॥ ઘૃતપકવ

ચારરતાદપિ ॥૨૦॥ શિષ્યેણ ગુરુપદ્યાં ચ નૈવ વૃત્યં ગુરાવિવ ।
 સદ્ગ્યાસિમિર્નં કર્તવ્યં ચાતુર્વર્ણ્યં ચ મિક્ષણમ્ ॥૨૧॥ ગુરુવે દક્ષિણા
 દેયા શક્ત્યા ન તુ તદીપ્સિતા । અદ્વિર્ગોપીતશિષ્યાભિઃ કાર્યં નાચ-
 મનં તથા ॥૨૨॥ આશૌચસ્ય ન સદ્ગોચો વેદાદિગુણયોગતઃ ।
 કાર્યોઽસ્થિચયનાદૃષ્યમદ્રસ્પર્શશ્ચ ન કચિત્ ॥૨૩॥ इत्यादयः
 કલિયુગે ધર્મા ચર્જ્યતયોદિતાઃ । ણ્ણાં તુ વિધિવાક્યાનિ યુગાન્ત-
 રપરાણિ હિ ॥૨૪॥ તત્રાગ્નિહોત્રં સદ્ગ્યાસો દ્વિજાનાં દ્વિજસત્તમ ! ।
 ધાર્મિકાણાં વિરક્તાનાં શક્તાનાં વિહિતાવપિ ॥૨૫॥ યાવદ્વર્ણવિ-
 માગઃ સ્યાદાચદ્વેદશ્ચ ભૂતલે । ભવેત્તાવત્કલૌ શાલ્મે દ્વયમેતદુદી-

પય પકવ અને કટાહમાં રાધેણુ સદાચારનિષ્ઠપણુ શુદ્ધચક્રી દ્વિજે કળિમાં
 નળ ચહણુ કરવું ॥૨૦॥ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીએ (કે બ્રહ્મચારીએ) ગુરુ મરણુ
 પામતાં ગુરુને વિષેજ જેમ એમ ગુરુપત્નીમાં વર્તન નળ કરવું. તથા સંન્યા-
 સિએ સર્વ વર્ણમાં શિક્ષાચહણુ અભ્યનુસાતપણુ કળિમાં નળ કરવું
 ॥૨૧॥ ‘ગુરુની ઇચ્છાને અનુગુણુ દક્ષિણાદાન શિષ્યે દેવું’ આ જે છે તે
 કળિમાં વર્ણવું. કિંતુ યથાશક્તિ દક્ષિણા દેવી. ગાયોએ પીતા અવશેષ રહેલા
 જળવડે આચમન ન કરવું ॥૨૨॥ ‘एकाहात् ब्राह्मणः शुष्येद्योऽग्निवेदस-
 मन्वितः’ આ સ્મૃતિમાં વેદાદિગુણુયોગથી જે મરણુશૌચનો સંકોચ કહ્યો
 છે તે કળિમાં નળ કરવો. અસ્થિસંચયનથકી ઊર્ધ્વ (પછી) અભ્ય-
 નુસા કરેલો પણ અંગસ્પર્શ કળિમાં વર્જ્ય છે ॥૨૩॥ આરીતે બીજાપણુ
 ધર્મો કળિમાં વર્જ્યપણુ સ્મૃતિઓમાં કહ્યા છે તે તેથકી જાણવા. આ
 ધર્મોના જે વિધિવચનો છે તે યુગાંતરપર જાણવાં-તેમનો કળિથકી અન્યત્ર
 અવકાશ જાણવો ॥૨૪॥ હે દ્વિજસત્તમ ! તેમા સામાન્યતઃ કળિમાં પ્રતિ-
 પિદ્ધ એવાપણુ અગ્નિહોત્ર અને સંન્યાસ, ધાર્મિક વિરક્ત સમર્થ દ્વિજને
 અધિકાર કરીને તો પ્રતિપિદ્ધ નથી. તેવાને તે જાણે અનુમત છે ॥૨૫॥
 ભૂતળમાં જ્યાંસુધી વર્ણવિભાગ પ્રવર્તે છે અને જ્યાંસુધી વેદનું અધ્યયન
 અવિહુત્તપણુ પ્રવર્તે છે ત્યાંસુધી કળિમાપણુ આ બન્ને શક્ત અને વિરક્ત
 દ્વિજવિશેષને અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે. તે દેવલ સ્મૃતિમા કહ્યું છે-

રિતમ્ ॥૨૬॥ ધર્મપાલનસામર્થ્યં વૈરાગ્યં यस્ય ચોત્તમમ્ । ન
સ્યાત્તસ્ય નિષિદ્ધં ચૈ સર્વથૈતન્મહર્ષિભિઃ ॥૨૭॥ ગૃહસ્થધર્મો હત્યેતે
મયા સર્વે સમાસતઃ । કથિતાસ્તે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! પાલનીયાઃ પ્રયત્નતઃ
॥૨૮॥ ગૃહસ્થેષ્વપિ યેઽત્ર સ્યુર્ગ્રાહ્યાણા ધર્મવંશજાઃ । સ્થિતા ગુરુપદે
તેષાં ધર્માઃ સામાન્યતસ્તિવમે ॥૨૯॥ વિશેષધર્મો યસ્તેષાં તં ચ
તુમ્યં વદામ્યહમ્ । કૃષ્ણાનિવેદિતં યત્સ્યાત્પ્રાશ્યં તન્નૈવ કિચ્છન
॥૩૦॥ સમ્યન્ધિમિદ્ધયોપાયાઃ સઘવા અપિ તાશ્ચ તૈઃ । ન સ્પૃશ્યા
નૈવ ભાષ્યાશ્ચ નોપદેશ્યાશ્ચ ફર્હિંચિત્ ॥૩૧॥ વિધવાયાસ્તુ સંસર્ગ-

‘વાવદ્વર્ણવિભાગોઽસ્તિ વાવદ્વેદઃ પ્રવર્તતે । સંન્યાસં ચામિદ્વોત્તરં ચ તાવાકુ-
ર્વાલ્કલૌ યુગે ॥’ ધતિ. સંન્યાસમાંતો ત્રીજ વૈરાગ્ય પ્રયોગક છે, તે બે
હોય તો આ કેમ ગૃહને સેવે ? અને નિરાશ્રમ કેમ રહે ? (નજ રહે) તો
તેને સંન્યાસ ન્યાયજ છે, તો સર્વથા તેનો નિવેધ નથીજ થતો. અશ્નિ-
હોત્રમાં ધર્મપાળનસામર્થ્ય પ્રયોગક છે, તે બે હોય તો તેનો નિવેધ નથી.
બેને ધર્મપાળનસામર્થ્ય ન હોય અને બેને ઉત્તમ વૈરાગ્ય ન હોય તેને
મહર્ષિઓએ તે બંનેનો નિવેધ સર્વથા (વેદવર્ણવિભાગ સતે પણ) કરે-
લોજ છે ॥૨૬-૨૭॥ હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! તે આ ગૃહસ્થધર્મો સર્વે મેં સંક્ષેપથી
કહ્યા, તે ધર્મો સમસ્ત ગૃહસ્થોએ પ્રયત્નથી પાળવા ॥૨૮॥

ગૃહસ્થોમધ્યેપણુ બે ધર્મવંશીય આદ્યલો ગુરુપદ-મેં આપેલા મહાશ્રિત
બનોના આચાર્યપદમાં રહેલા છે તેઓએ તો પૂર્વોક્ત ધર્મો અવશ્ય અનુ-
ષ્ઠાન કરવા. આચાર્યપદમાં અધિષ્ઠાન કરીને ધર્મનું નહિ આચરણ કર-
નારો આચાર્યપદને યોગ્ય નથી. કેમતો આચરણથી અને આચારણથી
આચાર્ય કહેવાય છે ॥૨૯॥ તેમનો બે વિશેષધર્મ છે તેપણુ હું સંક્ષેપમાં
કહું છું તે સાંભળો. ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું બે કૃષ્ણ કે અન્ન હોય તે
તેઓએ કાંઈપણુ ન ખાવું ॥૩૦॥ સમીપ દેહસંજ-ધે રહિત એવી શ્રિયો
સઘવાઓનોપણુ તેઓએ કદાપિ સ્પર્શ કરવો નહિ અને તેણીઓ સાથે
બોલવું નહિ તથા તેણીઓને ઉપદેશ કરવો નહિ ॥૩૧॥ હે દ્વિજેત્તમ ! વિધ-
વાના સ્પર્શસંભાષણનો લ્યાગતો સામાન્યતા પ્રાપ્ત છે. સંક્ષેપથી નિર-

ત્યાગઃ સામાન્યતોઽસ્તિ હિ । વિશેષધર્મં ઇતાવાન્ દ્વેયસ્તેષાં દ્વિજો-
ત્તમ ! ॥૩૨॥ રામો ગૃહસ્થાશ્રમિણોઽથ ધર્માન્વિશેષતસ્તે કથયામિ
સર્વાન્ । યાનાશ્રિતો ભૂપતિરગ્ન લોકે પરગ્ન ચાપ્રોતિ યશઃ
સૌલ્યમ્ ॥૩૩॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
धर्मापदेशे कलिबर्ज्यधर्मनिरूपणनामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥

શ્રીનારાયણમુનિરુનાચ—નૃણાસનસ્યો રાજન્યો નિત્યં રક્ષયતિ
પ્રજાઃ । ધર્મેણ યઃ સ ઇવોક્તો રાજેત્યન્વર્થસંઘયા ॥૧॥ દેવપ્રાહ્મણ-
મક્તશ્ચ સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ । વહુપદઃ પ્રસન્નાસ્યો ધર્મેનિષ્ઠો

પણુપ્રસંગમા આટલોજ ધર્મવશીય વિપ્રોનો વિશેષધર્મ નિરૂપણુ કર્યો
॥૩૨॥ હવે ગૃહસ્થાશ્રમી રાતના સર્વ ધર્મોનુ વિશેષત નિરૂપણુ કરીધું,
જે ધર્મોના અનુદાનથી રાત આ લોકમા યશ અને સૌખ્યને પામીને પર-
લોકમા પરમ સૌખ્યને પામેછે ॥૩૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને .પંચમ-
પ્રકરણુ ધર્મોપદેશે કલિબર્જ્યધર્મનિરૂપણનામૈકવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૧॥

અધ્યાય ૨૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્માન્ ! ક્ષત્રિયવશમા સમુદલવેયો જે
રાજ્યપદમા રહીને સ્વધર્મ—દુષ્ટનિગ્રહ શિષ્ટપરિપાલનરૂપથી પ્રભુઓને રગ્ન
કરેછે તેજ ‘રાત’ એવી સાર્થક સંજ્ઞાને પામેછે ‘રાત’ આ પદ યોગરૂઢ છે
તેમા યોગાર્થનો પરિત્યાગ કરતા તે અમુખ્યજ થાય ‘રક્ષયતીતિ રાજા’
રગ્ન કરે તે રાત કહેવાય, આવો રાજ્યપદનો યોગાર્થ છે પ્રભુનુ રગ્ન
તો દુષ્ટનિગ્રહ—શિષ્ટપરિપાળનરૂપ ધર્મથીજ થાય ॥૧॥ આવા ધર્મમા નિષ્ઠા
વાળો જે નૃપ છે તે દેવોવિધે અને બ્રાહ્મણોવિધે ભક્તિસપત્ત થાય, મત્ય
વદનૈકશીવ થાય, વિજીતેન્દ્રિય થાય, દાનશૂર થાય અને સદા પ્રસન્ન મુખ-
વાળો થાય અધર્મમા પ્રવર્તેલા બહુ મદાધ રાતઓ પોતાનેજ ઈશ્વર માનીને
દેવબ્રાહ્મણોને લેશપણુ ગણતાજ નથી વિવયલપટ, અવિજીતેન્દ્રિય, કામભો

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને ભગવાને આઠ અધ્યાયોવડે રાજ્યધર્મનુ નિરૂપણુ
કરતા આમા ૨૧ અને ત્યાગ કરવાના અષ્ટાદશ અસનાદિકનુ નિરૂપણુ કર્યું છે

ભવેન્નૃપઃ ॥૨॥ નાતિતીક્ષ્ણો નાતિમૃદુર્ભવેદ્રાજા વિચક્ષણઃ । વાસ-
ન્તાર્કે ઇવ શ્રીમાન્પ્રજાનાં હિતકારકઃ ॥૩॥ મૃદુર્હિં રાજા સતતં
લઘ્વયો ભવતિ માનવૈઃ । તીક્ષ્ણાચોદ્વિજતે લોકઃ સમવૃત્તિસ્તતો
ભવેત્ ॥૪॥ પરીક્ષેત નરાત્રાજા સ્વાન્પરંશ્ચાપિ લક્ષણૈઃ । પ્રત્યક્ષે-
ણાનુમાનેન તથૌપમ્યાગમૈઃ સદા ॥૫॥ મૃગયાઽક્ષા દિવાસ્વપ્નઃ

ગૈકપરાયણ, પરધનપરદારાહરણપરાયણ હોય છે. ધનકનકાદિકના ગ્રહણ-
પરાયણ હોય છે પણ દાનપરાયણ હોતા નથી. જે ધનનું અદ્યપ દાન કરે તો
નટવેશ્યાવિગેરે નીચોનેજ કરે. દાન દેતાં પણ દુર્મુખવાળાજ હોય છે પણ
પ્રસન્નમુખ હોતા નથી. તો ધર્મનિષ્ઠ નૃપાળોનું આજ લક્ષણ દેવશ્રાદ્ધણ-
ભક્તતા આદિક યુક્ત છે ॥૨॥ શ્રીમાન નીતિનિપુણ નરેશે અતિ તીક્ષ્ણ
સ્વભાવવાળા તેમજ અતિ મૃદુ સ્વભાવવાળા નજ થવું. કેમ તો અતિ
તીક્ષ્ણપ્રકૃતિ રાજા અસ્થાનમાં દંડ દેતાં પ્રભાઓને દુઃખદાયી થાય. જે
અતિક્રોમણ પ્રકૃતિવાળો હોય તે દંડ્ય જનોના દંડનમાં અસમર્થતાને લીધે
પ્રભાઓને દુઃખ દેનારોજ થાય. માટે વસંતઋતુનો સૂર્યજ જેમ એમ
અંતિતીક્ષ્ણ નહિ તેમ અતિ મૃદુ નહિજ એવો રાજા પ્રભાઓનું હિત
કરનારો થાયછે ॥૩॥ કેમતો અતિ ક્રોમણ શીલવાળા નૃપતિને પ્રભાઓ
ઉલ્લંઘન કરે છે (રાજાના પ્રશાસનને વશ વર્તે નહિ) તેમજ અતિ ઉગ્ર
પ્રકૃતિવાળા નૃપથકી લોકો સર્પથકીજ જેમ એમ અતિ ઉદ્વેગને પામેછે.
તો સમવૃત્તિવાળોજ (અતિ તીક્ષ્ણ નહિ તેમ અતિ મૃદુ નહિ, યથોચિત
તીક્ષ્ણત્વ મૃદુત્વયુક્તજ) રાજા લોકનું હિત કરનારો થાય ॥૪॥ રાજા સ્વકીય
પરકીય જનોની લક્ષણોવડે પરીક્ષા કરે. તેમાં કેટલાંક લક્ષણો ઉપકાર
અપકારાદિરૂપ પ્રત્યક્ષવડે ગમ્ય છે. કેટલાંક લક્ષણો નેત્રમુખવિકારાદિરૂપ
અનુમાનથી ગમ્ય છે. કેટલાંક લક્ષણો અન્યત્ર કાર્યદર્શનરૂપ ઉપમાનથી
ગમ્ય છે. કેટલાંક લક્ષણો આગમ સામુદ્રિકાદિકવડે ગમ્ય છે. તે આ
ચારેય પ્રમાણોવડે અનુદ્વંજ પ્રતિદ્વંજ લક્ષણ જાણીને તેઓવિષે તેને અનુ-
સારે રાજા વર્તે ॥૫॥ મૃગયા આવશ્યક. સતે ધર્મ છે, અન્યત્ર તો બસન
છે. પાસાવડે જે રમત તે બસન છે, તથા દિવાનિદ્રા, પરિવાદ-પરનિદેક-

પરીવાદમદસ્ત્રિયઃ । તૌર્યત્રિકં સુરાપાનં પૈશુન્યં દ્રોહસાહસે ॥૬॥
 વાગ્દણ્ડયોશ્ચ પારુષ્યે ઈર્ષ્યાઽસૂયાઽર્થદૂષણમ્ । ત્યજેદપ્રાદશૈતાનિ
 વ્યસનાનિ નૃપોઽર્થવિત્ ॥૭॥ ગણઃ કામજ આઘાનિ દશાન્યાન્યપ્ર
 કોપજઃ । ઉભૌ ગણૌ નિરચ્ચદૌ જ્ઞાત્વા સજ્જેત નૈતયોઃ ॥૮॥ ગર્ભિણી
 સ્વપ્રિયં ત્યક્ત્વા કુર્યાદ્ગર્ભહિતં યથા । રાજા તથા લોકહિતં કુર્યા-
 ત્યક્ત્વાત્મનઃ પ્રિયમ્ ॥૯॥ પરિહાસઃ પરિજનૈઃ કાર્યો રાજા ન
 વૈ ભૃશમ્ । અતિસંશ્લેષતો યસાન્મર્યાદામુત્યજન્તિ તે ॥૧૦॥

તત્પરતા, મદ-‘હું રાજા છું’ એવા અભિમાનથી થએલો કે મદિરાના સેવ-
 નથી થએલો, સ્ત્રીલોલુપતા, તૌર્યત્રિક-ગીત નૃત્ય વાઘનું સેવન, સુરાપાન,
 આઠીયાપણું, દ્રોહ-પ્રાણિપીડન, સાહસ-વિચાર્યા વિના કાર્યનું કરવાપણું,
 વાકપાઙ્મ્ય, દંડપાઙ્મ્ય, ઇર્ષ્યા-અક્ષાતિ, અસૂયા-ગુણોમાં દોષારોપ, અર્થ-
 દૂષણ-સ્વપર અર્થની ભજનક્રિયા, આ અઠાર વ્યસનોને સ્વાર્થસિદ્ધિને સમ-
 જનારો રાજા ત્યાગ કરે ॥૬-૭॥ તેમાં પ્રથમનાં મૃગયાદિ દશ વ્યસનો કામ-
 થકી ઉદ્ભવતો ગણુ છે. બીજાં પૈશુન્યાદિ આઠ વ્યસનો ક્રોધથકી ઉદ્ભ-
 વતો ગણુ છે. તો આ બન્નેય ગણો સેવન કરતાં નરકને પમાડનાર છે માટે
 તે બન્નેનેવિષે નૃપતિ આસક્ત નજ થાય ॥૮॥ જેમ ગર્ભિણી નારી પોતાનું
 પ્રિય પડતું મુકીને ગર્ભનું હિતજ કરેછે તેમ રાજા પોતાનું પ્રિય પરિત્યાગ
 કરીને સદાય લોકનું હિતજ કરે ॥૯॥ રાજાએ પરિજન-અનુયાયિજનો સાથે
 બહુ પરિહાસ નજ કરવો. કેમતો તેઓ ક્ષુદ્રપ્રકૃતિવાળા હોવાથી પરિહા-
 સનેલીધે અતિ પરિચય થતાં ભૂલ્યમર્યાદા (ભૂલ્યે સ્વામી સમક્ષ કેમ વર્તવું
 જોઇએ તે મર્યાદા)ને ઉઠ્ઠાવીને વર્તનારા થાય. પછી પોતાના ભૂલ્યપદને ભુલી
 જઇને ભૂલ્યને સમુચિત દ્વારપ્રદેશાદિકમાં રહે નહિ. (અને અસ્થાને અંદર
 પ્રવેશ કરે) વળી ભૂલ્યકર્મમાં પ્રેરતાં રાજાનું વચનપણુ ઉઠ્ઠાવીને વિવિધ
 વિકલ્પો કરવા મડે. (ત્યાં જવાથી શું? હમણાં ત્યાં તે હોય કે ન હોય,
 ઇત્યાદિ વિવિધ વિકલ્પને પોતેજ કરતાં થકા રાજાની આરાને અનુસરે
 નહિ) વળી ‘મારા પ્રશાસનનો કેમ તે અનાદર કર્યો?’ એમ કારણ પુછતાં
 રાજાને ઉચ્ચ સ્વરે આક્રોશથી પ્રતિઉત્તર આપે. વળી પોતાના પ્રશાસનનો

ન તિષ્ઠન્તિ નિજસ્થાને કુદ્યન્ત્યુચ્ચેવદન્તિ ચ । વિકલ્પન્તે પ્રેપ્ય
માણાસ્તદ્વચો લહ્યન્ત્યપિ ॥૧૧॥ સ્ત્રીરક્ષિમિ- પ્રસજ્જન્તે ચેપ્તન્તે
નિલ્લપ પુર- । સમાનવેષા નૃપતેરભિરોહન્તિ વાહનમ્ ॥૧૨॥ વહુ
નાત્ર કિમુક્તેન સમાયામાપિ ભૂષતિમ્ । તિરસ્કુર્વન્તિ સાવજ્ઞં નિર્વ
લાન્પીડયન્તિ ચ ॥૧૩॥ તસ્માન્ન હર્પુલો રાજા ભવેદુચિતમાચરેત્ ।
નિત્યોદયતો ભવેદ્ધીર- શશૂળાં મયવર્ધન- ॥૧૪॥ સ્યામ્યમાલ્યસુહ
ત્કોશરાટ્ટુર્ગવલાનિ ચ । રાજ્યાઙ્ગાનિ પ્રકૃતયસ્તદ્ગ્રોધાર સુશિક્ષ

અનાદર કરવાથી પ્રકોપ પામેલા રાજાએ ભર્ત્સના કરતા સ્વય પ્રતિક્રોધ કરે
છે ॥૧૦-૧૧॥ વળી તેઓ અતિ સમ્બેષદોષને લીધે અત પુરના પરિજનો
સાથે પ્રસંગ કરે વળી રાજાની આગળ નિર્વજ્જનપણે મર્યાદારહિત ચેષ્ટાને
કરે વળી રાજાની સાથે સમાન વસ્ત્ર વિભૂષણ વિગેરેને પહેરીને રાજાના
અસાધારણ અશ્વ રથ ગભદિ વાહનોમા ચઢી બેસેછે આમા બહુ શુ કહેવું ?
સલામા પણ કદાચિત્ ભૂપતિને અવમાનસહિત તિરસ્કાર કરે અને રાજકુ
ળમદને લીધે નિર્ભળ પૌર જનોને પીડા કરે ॥૧૨-૧૩॥ પરિજનો સાથે
પરિહાસ કરવામા આવો અત્યધિક અનર્થ હોવાથી રાજા ભૂત્યોવિષે હર્ષપ્ર
કર્ષપ્રેરિત અભિનદન પરિહાસાદિકને પ્રદર્શાવે નહિ પ્રસાદસમયમા સમુ
ચિત પરિહાસ કરે રાજા ધીર થઇ નિત્યઉદ્યોગી થાય (ક્ષણમાત્ર ઉદ્યમની
વિકળતામા પણ સમયની રાહ ભેદ રહેલા રિપુઓ પરાભવ પમાડી દે)
નિત્ય ઉદ્યમથી તો શત્રુઓ લય પામતા રહેછે ॥૧૪॥ સ્વામી-સ્વય રાજા,
અમાલ્ય-મત્રી પુરોહિત વિગેરે, સુહૃત્-ન્યાયાન્યાયવિભાગનો કર્તા પરિ-
વદ્ધ્ય અથવા સહજ કૃત્રિમ પ્રાકૃત આ ત્રણ પ્રકારના મિત્રો, કોશ-સુવ
ર્ણાદિ ધનનો રાશિ, (ખજનો) રાષ્ટ્ર-દેશ, દુર્ગ-ધન્યદુર્ગ, ભૂમિદુર્ગ,

૧ જેની ચારેતરફ ખાશપાટનુ કે રેતીનુ સ્પર્શ હોય, જેમા પાણી ખીલકુલ હોય
નહિ એવા પાંચ યોજન વિસ્તારવાળા પ્રદેશને ધન્યદુર્ગ કહેછે

૨ જેની ચોમેર પાષાણથી કે ઇંદોથી બનાવેલો, ઓગામા ઓઝા ખાર હાય
હયો અને તેનુ અર્ધ પહોળો યુદ્ધમાટે સૈનિકો સુખેથી ફરી શકે એવો અને આવ
શણવાળા મોરચા ભુરજ કાઠા મારા વિગેરેએ યુક્ત એવા કીર્તિવાળા પ્રદેશને
ભૂમિદુર્ગ કહેછે

યેત્ ॥૧૫॥ કરાર્થે પરધાન્યાદિનાશો વૃષ્ટ્યાદિના યથા । ન સ્યાત્ત-
થાચરેદ્રાજા દેયં કાલે ચ દાપયેત્ ॥૧૬॥ સત્યાન્નૈવ ચ્યવેત્કાપિ

^૩જળદુર્ગ, ^૪વૃક્ષદુર્ગ, ^૫મનુષ્યદુર્ગ, ^૬ગિરિદુર્ગ, આ છ પ્રકારના ક્ષિક્ષાઓથી ચોત-
રફ વીંટાએલું પુર. જળ-હસ્તિ અથ્થ રથ પદાતિરૂપ ચતુરંગ સૈન્ય, આ સાત
રાજ્યનાં અંગ કહ્યાં છે. આ સાત રાજ્યને પ્રકૃષ્ટ કરે છે તેથી 'પ્રકૃતિ' એવી
સંજ્ઞાથી પણ કહેવાય છે. આ રાજ્યના અગોનો દ્રોહ કરનારને અત્યંત
શિક્ષા કરે. અહીં સ્વામિપણામાં બે પક્ષ છે-તેમાં 'મહોત્સાહઃ સ્થૂલલક્ષ્યઃ'
ધ્યાદિક્ષી કહેલા લક્ષણવાળો જે રાજા તે સ્વામી છે એમ મિતાક્ષરામાં
વિજ્ઞાનેશ્વર કહે છે. તથા સ્વામિરૂપા પ્રકૃતિ સાત પ્રકારની છે-'દુર્ગાખ્યક્ષો
ઘલાખ્યક્ષો ધર્માખ્યક્ષઃ શૂપતિઃ । પુરોઘા વૈષ્ણવૈવજૈ સસ પ્રકૃતયઃ સ્મૃતાઃ'
એમ ભારતમાં ટીકાવિષે આતુર્ધર નીલકંઠ કહે છે. ભારતના શાંતિપર્વમાં
રાજધર્મવિષે પણ 'રાજા સસૈવ રક્ષાણિ વાનિ ચૈવ નિબોધ મે । આત્મા-
માત્યાશ્ચ કોશાશ્ચ વણ્ડો મિત્રાણિ ચૈવ હિ । તથા જનપદાશ્ચૈવ પુરં ચ કુરુ-
નન્દન ! । પુત્રસસારમકં રાજ્યં પરિપાત્યં પ્રયત્નતઃ ॥' ઇતિ ॥૧૫॥ ખેતરમાં
જે ધાન્ય પાકે તે રાજા વૃદ્ધિ વિગેરેવડે જેમ નાશ ન થાય તેમ કાળમાં
સ્વામિનો લાગ ધાન્ય શુદ્ધપ્રતિ લઈ જવામાટે ક્ષેત્રના સ્વામિને અનુજ્ઞા
આપીદે અને પોતાનો કરલાગ પોતે ચઢણ કરે ॥૧૬॥ શાસ્ત્રને અનુસારે
તેતે કર્તાચાર્યનો નિશ્ચય કરી રહેલો છતકોપ નૃપ ક્વાપિ-આપત્તિમાં પણ
સત્યરૂપ ધર્મથકી ચલાયમાન થાય નહિ. યદ્યપિ અસત્યવદન સર્વને પ્રતિ-

૩ જેની યોગરદમ અગાધ જળ હોય તે પ્રદેશને જળદુર્ગ કહે છે.

૪ જેની ચારે બાજુ એક યોજનમાત્રમાં વ્યાપીને રહેલી મોટાં મોટાં વૃક્ષો અને
કાંટાવાળા ગુહમવતાઓની ઝાડી આવી રહી હોય તે પ્રદેશને વૃક્ષદુર્ગ કહે છે

૫ જેની ચારેય દિશામાં હસ્તિઅથ્થરથે યુક્ત પદાતિનું સૈન્ય રહ્યું હોય તે સ્થાનને
મનુષ્યદુર્ગ કહે છે.

૬ જેમાં ચઢવામાટે કઠણ પડે અને જેમાં એકજ માર્ગ હોય તેપણુ અતિ
સાંકડો હોય અને અંદર નદીના નિઝરણા આદિકનું પુષ્કળ જળ હોય અને બહુ
ધાન્ય ઉત્પન્ન થાય એવાં ખેતરો તથા વૃક્ષોવાળું હોય એવા પર્વતપૃથ્થને ગિરિ-
દુર્ગ કહે છે.

શાસ્ત્રાનુગતનિશ્ચયઃ । પુરુષાર્થાનસમ્વાધં સેવેત જિતરુદ્ધ નૃપઃ
॥૧૭॥ વર્ણાશ્રમાણાં ચે ધર્મા રક્ષિતવ્યાઃ પ્રયત્નતઃ । સર્વત્ર વિશ્વ-
સેનૈવ પરહર્દમવુદ્ધ્ય ચ ॥૧૮॥ દ્વન્દ્વીમૂતગજાશ્વાદિયુદ્ધભૂમીશ્ચ

પિદ્ધ છે તથાપિ ‘રાજાનો સત્યવચનથી જે પાત તે અધિક પાપમાટે છે’ એમ
જણાવા વિશેષપણે તેના પ્રતિપેધનું વિધાન છે. ધર્મ અર્થ કામને પરસ્પર
બાધ જેમ ન આવે તેમ તે તે સમયે સેવે. તે દેશે કહ્યું છે-‘પૂર્વાદે ત્વાચરેદમં
મધ્યાદ્દેધંમુપાર્જયેત્ । સાપાદે ચાચરેત્કામં’ ઇતિ. જેમ સમયમાં વિરોધ
ન આવે તેમ ધર્માદિકનું સેવન કરે તેમજ તે ધર્માદિકને પરસ્પર વિરોધ ન
આવે તેમ તેનું સેવન કરે. એટલે ધર્મમાં વિરોધ ન આવે એમ અર્થકામનું
અને ધર્મઅર્થમાં વિરોધ ન આવે એમ કામનું સેવન કરે ॥૧૭॥ જે વર્ણ-
શ્રમાનુબન્ધી ધર્મો છે તેનું પ્રયત્નથી સંરક્ષણ કરવું-જેમ પ્રજાઓ પોત
પોતાના વર્ણશ્રમધર્મોને ઉલ્લંઘન કરે નહિ તેમ પ્રજાઓનું પ્રશાસન કરવું.
પરહાર્દ બહુલા વિના સર્વત્ર વિશ્વાસ નજ કરવો. ‘ન વિશ્વસેદવિશ્વસે વિશ્વસે
નાતિવિશ્વસેત્ । વિશ્વસ્તાદ્વયમુત્પન્નં મૂલાન્યપિ નિકૃન્તતિ ॥’ એમ ઉદ્યોગ-
પર્વમાં વિદુરે કહ્યું છે. ‘અનિત્યચિત્તઃ પુરુષસ્તસિન્કો જાતુ વિશ્વસેત્’ એમ
રાજધર્મોમાં કહ્યું છે ॥૧૮॥ ચતુર રાજા યુદ્ધમાં ગજ અશ્વ રથ પદાતિ, આ
ચતુર્ગ બળને યુદ્ધ કરાવા લાયક પ્રદેશોને લક્ષણોવડે જાણે. તથા ચાર
યાત્રાકાળો-રિપુપરાજય માટે પ્રયાણસમયોને જાણે તથા આપરકાળના
ધર્મોને જાણે પ્રદેશભેદ અને કાળભેદ બારતમાં કહ્યો છે. તેમાં-‘અર્કદમા-
મનુદકામમર્યાદામલોદકામ્ । અશ્વભૂમિ પ્રશંસન્તિ ચે મુદ્ધકુશલા જનાઃ ।
અપદ્ધા ગતંરહિતા રથભૂમિઃ પ્રશસ્યતે । નીચદુમા મહાકક્ષા સોદકા
હસ્તિયોધિનામ્ । ચતુર્ગા મહાકક્ષા ચેણુવેગ્રમમાકુલા । પદાતીનાં સમા
ભૂમિઃ પર્વતોપવનાનિ ચ’ આથી પ્રદેશભેદ કહ્યો. ‘તથાડશ્ચયદુલા સેના
સુદિનેષુ પ્રશસ્યતે । પદાતિનાગાન્દુલા પ્રાવટ્કાલે પ્રશસ્યતે’ ‘માર્ગશીર્ષે
નુમે માસે યાપાવાશ્રાં મહીપતિઃ । ફાલ્ગુનં વાડય ચૈત્રં વા માસૌ પ્રતિ
યથાવહમ્ ॥’ ઇત્યાદિકથી યાત્રાનો કાળભેદ કહ્યો છે. અથવા પોતાના પશુમાં
મિત્રવૃદ્ધિ અને ક્રોશવૃદ્ધિ હોય, પરપશુમાં મિત્રનાશ અને ક્રોશહાનિ હોય,

લક્ષણેઃ । જાનીયાચતુરો યાત્રાકાલાન્ધર્મોસ્તથાપદિ ॥૧૯॥ સન્ધિ-
વિગ્રહયાનાનિ દ્વૈધીભાવઃ સમાશ્રયઃ । સ્થાનં ચેતિ ગુણાઃ પટ્ ચ
કુર્યાત્તન્નિશ્ચયં સ્વયમ્ ॥૨૦॥ ષ્ટણ્યાદ્ધર્મશાસ્ત્રાણિ પુરાણાનિ ચ
નિત્યશઃ । સ્વપક્ષે પરપક્ષે ચ ચારાંસ્તીર્થેષુ યોજયેત્ ॥૨૧॥ ચમૂ-
પતિર્દ્વારપાલઃ પ્રદેશાન્તઃપુરાધિપઃ । કારાગારાધિકારી ચ કૃત્યા-
કૃત્યાર્થયોજકઃ ॥૨૨॥ કોશાધ્યક્ષઃ પુરાધ્યક્ષઃ કાર્યનિર્માણક-
ત્તથા । ધર્માધ્યક્ષઃ સમાધ્યક્ષો દણ્ડપાલશ્ચ રાષ્ટ્રપઃ ॥૨૩॥ દુર્ગ-

આ ચાર યાત્રાકાળો જાણવા. આપદ્ધર્મો તો ભારતીય આપદ્ધર્મોથી
જાણવા ॥૧૯॥ સન્ધિ-શત્રુઓને સુવર્ણાદિ આપીને પ્રીતિ ઉપજાવવારૂપ
સંધિ કરવો અથવા ‘આપણે પરસ્પર સમયે ઉપકાર કરવો’ એવો મળીને
નિયમ બાંધવો તે. વિગ્રહ-પરમંડળમાં દાહ હુંડ આદિકવડે અપકાર
કરવો. યાન-શત્રુસામે યુદ્ધ કરવા જવું. દ્વૈધીભાવ-સ્વાર્થસિદ્ધિમાટે પર-
સેન્યના બે ભાગલા પાડી દેવા અથવા બળીયાસાથે સંધિ અને નિબળીયા
સાથે વિગ્રહ, એમ બે પ્રકારરૂપ. સમાશ્રય-રિપુએ પીડા પમાડતાં પ્રબળ
પાર્થિવાદિકનો આશ્રય કરવો. સ્થાન-આસન, શક્તિ પ્રતિબંધ થતાં કાળની
રાહ બેઠને ઉદાસીનપણે ક્રીડાદિકથી સુરક્ષિત સ્થાનમાં રહેવું. આ છ
ગુણોનો રાજ સારીરીતે વિચાર કરે-‘આમાં કેનો આશ્રય કરવાથી પોતાનું
આનુકૂલ્ય થાય’ એમ વિચિતન કરે ॥૨૦॥ ધર્મશાસ્ત્રો તથા પુરાણોને પ્રતિ-
દ્ધિન સાંભળે. સ્વપક્ષમાં અને પરપક્ષમાં તીર્થો-સેનાપતિપ્રમુખ પાસે
ચારોને નિયોજે. અહીં ચારો પ્રત્યેક તીર્થમાં ત્રણ ત્રણ, એક બીજાને પણ
જાણે નહિ, પાપંડાદિ વેષને ધરનારા જાણવા ॥૨૧॥ તીર્થો-ચાર મોકલવાનાં
સ્થાનોને કહેછે-સેનાપતિ, દ્વારપાળ, સૈનિકમાર્ગનો ઉપદેશ, અંતઃપુરનો
અધિપતિ, બંધીખાનાનો અધિકારી, રાજ્યમાં કૃત્ય અકૃત્ય અર્થોનો પ્રયો-
જક, કોશાધ્યક્ષ-ખજાનાનો ઉપરી, પુરાધ્યક્ષ-સમસ્ત નગરોની રક્ષા કર-
વામાં ઉપરી, કાર્યનિર્માણને અંતે તેને કરનારાઓને પગાર ચુકવી દેનારો,
ધર્માધ્યક્ષ-ધર્માસનમાં અધિકારી, સલાધ્યક્ષ-દાવાઓનો નિર્ણય કરનાર
ન્યાયાધીશ, દુષ્ટોને દંડ દેવામાં અધિકારી, દેશનો પતિ, છ પ્રકારના ક્રીડાનો

પાલોડટવીપાલસ્તીર્યાનિ દશ પશ્ચ ચ । રક્ષેત્સ્વપક્ષે શત્રૂણાં ચારેભ્યો
 બુદ્ધિમાનૃપઃ ॥૨૪॥ પરપક્ષે તથા મન્નિયુવરાજપુરોહિતૈઃ । સહિ-
 તેષ્વેપુ તીર્થેષુ ચારાન્મુદાન્નિયોજયેત્ ॥૨૫॥ અમાલરાષ્ટ્રદુર્ગાણિ
 કોશો દળદશ્ચ પશ્ચમઃ । इति स्वपक्षेऽन्यत्रापि ज्ञेयं प्रकृतिपक्षकम्
 ॥૨૬॥ एतस्मिन्दशके वर्गे स्थानं वृद्धि क्षयं तथा । निश्चितैवोद्यमं
 कुर्यात्प्रतिपक्षजयाय च ॥૨૭॥ उपासीत सदा वृद्धान्सतां वृत्ते
 स्थितो नृपः । अलोलुपश्चारुचक्षुः स्मितपूर्वाभिभाषिता ॥૨૮॥
 भवेद्भर्ता चाभृतानामन्वीक्षेत भृतानपि । स्वयं प्रहर्ता दाता च

પાળક, વનનો પાળક, આ પંદર તીર્થ-ચાર મોકલવાનાં સ્થાનો કહેવાય છે.
 તે આત્મીય તીર્થોનું પરના ચારોથડી બુદ્ધિમાન રાજા રક્ષણ કરે. તેમાં
 પોતાના ચારોને નિયોજીને અન્યના ચારોથડી તે પોતાના ચારોની રક્ષા
 કરે. અન્યથા પરના ચારો પોતાના ચારોને ક્ષોડી નાંખેતો પોતાને મહા
 અનર્થ થાય ॥૨૨-૨૪॥ તથા પરપક્ષમાં મંત્રી યુવરાજ પુરોહિત, આ
 ત્રણે સહિત પૂર્વોક્ત સેનાપતિપ્રમુખ પંદર (મળીને અઢાર) સ્થાનોમાં
 ગૂઢ ચારોને સ્વયં નિયોજે. (પોતાના ચારોવડે પરપક્ષને બાણે પરના
 ચારોથડી પોતાના પક્ષને સંરક્ષે) ॥૨૫॥ અમાલ, રાષ્ટ્ર, દુર્ગ-ધન્યાદિ
 છ પ્રકારના કોટ, કોશ-ધનનો ભંડાર, દંડ-સેના, આ રાજ્યનું પ્રકૃતિ-
 પંચક સ્વપક્ષમાં અને પરપક્ષમાં પણ બાણું ॥૨૬॥ આરીતે સ્વપક્ષ
 પરપક્ષ ભેદથી ભિન્ન એવા બે પ્રકૃતિપંચકરૂપ દશક વર્ગમાં સ્થાન-સમ-
 પાણું. (વૃદ્ધિ નહિ તેમ ક્ષય નહિ એવી સ્થિતિ) કે વૃદ્ધિ કે ક્ષયનો
 નિશ્ચય કરીનેજ પ્રતિપક્ષના જયભાટે ઉદ્યમ કરે, એટલે ઉક્ત અમા-
 ત્યાદિક પ્રકૃતિપંચકના સ્વપરભેદથી થએલા દશકમણુમધ્યે જ્યારે પોતાના
 પંચકની વૃદ્ધિ હોય અને પરપંચકનો ક્ષય હોય ત્યારે તો શત્રુના જયભાટે
 જવું. વિપરીતપણામાં તો ન જવું ॥૨૭॥ રાજા સદાચારપરાયાન થઈ,
 સદા વૃદ્ધ-ધર્મવૃદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ વયોવૃદ્ધોનું ઉપસેવન કરે. તથા વિપક્ષોડુપ-
 તાએ રહિત, ચારચક્ષુ અને મંદહાસપૂર્વક અશિભાષણુકર્તા થાય ॥૨૮॥ તે
 તે આમાધિકારિપ્રમુખોએ (પોષણમાં પ્રયોજેલાઓએ) નહિ પોષણ કરતા

વિશુદ્ધાચારવાન્મવેત્ ॥૨૧॥ સર્વામિદાહ્વી ક્રોધી ચ યશ્ચ સર્વહરો
નૃપ. । સ ક્ષિપ્રમનૃજુર્લુઘઃ સ્વજનેનૈવ વધ્યતે ॥૩૦॥ અરોગિણ.
કુલીનાંશ્ચ મક્તાન્ શૂરાન્વિવેકિનઃ । અપ્રતાર્યાન્પરૈઃ શિષ્ટાન્માનિનો
માનદાંસ્તથા ॥૩૧॥ વિદ્યાવિદો લોકવિદઃ પરલોકવિદોઽચલાન્ ।
સ્વધર્મનિષ્ઠાન્કુર્વોત સહાયાનૃપતિ. શુર્ચીન્ ॥૩૨॥ તૈશ્ચ તુલ્યો

તે તે ભલ્યાદિકને સ્વયં રાજ તપાસ કરીને પોષણ કરે પોષણ કરાતાઓનું
પણ સ્વયં નિરીક્ષણ કરે-કેમ આ સારી રીતે પોષણ કરેછે કે નહિ' એવી
તપાસ રાખે દડયોએ જનોવિષે પોતે રાજજ દડ દેનારો થાય, કેમતો
પોતાના પરોક્ષમાં બીજાએ કરેલા દડમાં બે ન્યૂનાધિક ભાવ થાય તો પોતાને
દોષાપત્તિ આવે તથા જે કોઈ પારિતોષિક પદાર્થનો પ્રદાતા પોતેજ થાય
કેમતો પોતાનું અવિક કાર્ય કર્યું હોય તેને પારિતોષિક આપવા પોતે મોક-
લેયો જ ન બે તેની યોગ્યતાથડી ન્યૂન આપેતો ફરી તેના કાર્યમાં તે નહિ
પ્રવર્તતા સ્વાર્થભ્રશની પ્રાપ્તિ થાય તો તેતે અધિકારિઓએ કરાવું હોય તો
પણ સ્વયં રાજ તેને બહાણે કરાવે આટલામાંત્રથી એમ માનવાનું નથી
કે-કોઈને વિષેપણ વિશ્વાસ ન કરવો આવશ્યક સ્થાનમાં તો કહ્યું કે-
પોતેજ પ્રદર્તા અને પોતેજ પ્રદાતા થાય તથા રાજ વિશુદ્ધ આચારવાળો
થાય ॥૨૮॥ જે નૃપતો સર્વત્ર અભિશક્ટો હોય, (અમાત્ય પુરોહિતાદિકમાં
પણ અતિશકાશીલ હોય) ક્રોધપ્રકૃતિ હોય અને સર્વહર-ભૂત્યોને યથો-
ચિત અર્થ નહિ આપવાપૂર્વક સમસ્ત પદાર્થને પોતેજ હરનારો હોય, તે
આ લુપ્થ કૃતિવપ્રકૃતિ રાજને સ્વજનોજ જલદી હણી નાખેછે ॥૩૦॥ રોગ
રહિત, (દૃઢગાત્ર) કુલીન, પોતાવિષે રાજભક્તિએ સપન, બહુ શર, વિવે-
કસપન, શત્રુઓથી ન ઠગાય એવા, (લિલટા શત્રુજનોને ઠગે એવા) સ્વયં
માની-કુળશીલાદિકના અભિમાનવાળા, (અન્યથા કદાચિત ધનબળાદિકના
ગર્વનેથીધે વિકાર પામી જાય) અને બીજાઓને માન આપનારા, વિદ્યામાં
અને લોકવ્યવહારમાં નિપ્ણાત, આસ્તિક હોવાથી પરલોકપ્રાપ્તિ આદિ
કની સત્યતાને સમજનારા, સ્થિરઆશયવાળા, સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા,
બાહેર અદર એકરૂપ હોવાથી સદાશુદ્ધ, શિષ્ટ એવા પુરૂષોને રાજ્યભાર

ભવેદ્ભોગૈશ્ચત્રાશામ્યાં તતોઽધિકઃ । પ્રત્યક્ષં વા પરોક્ષં યસ્તુલ્લ-
સ્તેષુ ન લિખ્યતિ ॥૩૩॥ કેતનાનાં ચ જીર્ણાનામવેક્ષાં ચૈવ સીદ-
તામ્ । નિત્યોત્થાનં ચ કુર્વોત સેવાં બુદ્ધિમતામપિ ॥૩૪॥ ક્ષિપ્ર-
કારી સુપ્રસાદો ગમ્भीરશ્ચ મહામનાઃ । નિશ્ચલપાલયેદ્રાજા
પ્રજાઃ પુત્રાનિવૌરસાન્ ॥૩૫॥ અગૂઢવિમવા દૃષ્ટા નિર્ભયા ધાર્મિકાઃ
પ્રજાઃ । યસ્ય રાજ્યે ભવેયુશ્ચ સ રાજા રાજ્યમહંતિ ॥૩૬॥ પ્રજાનાં
રક્ષણં રાજઃ પરમો ધર્મ ઉચ્યતે । સુરુતસ્ય ચતુર્થોઽંશઃ તાસાં તેનૈવ
ચલાવામાં રાજા પોતાના સહાયપણે કરે ॥૩૩-૩૪॥ સહાયપણે વરેલા તે
શિષ્યો સાથે રાજા સ્વયં છત્ર અને શાસનથકી અન્યન તુલ્ય ભોગવાળો
થાય (છત્ર આજ્ઞાથી તેઓનાથકી અધિક થાય) પરોક્ષ કે પ્રત્યક્ષ જે
રાજા સહાયજનો સાથે તુલ્ય ભોગવાળો છે તેજ સુખને પામેછે (સહ-
યપણે સ્વીકારેલાઓને સ્વસમાનભોગ રાજાએ આપવો) ‘નામમાત્રેણ
તુલ્યેત છત્રેણ ચ મહીપતિઃ । શૃત્વેભ્યો વિસૃજેદર્પણૈકઃ સર્વહરો ભવેત્’
એમ વિદુરનીતિમાં કહ્યું છે ॥૩૩॥ પુરાતન હોવાથી અર્જુ ભાવને પામેલાં
ગૃહાદિકનું સમીક્ષણ કરવું. (અર્જુ ભવનનો સમુદ્ધાર કરાવવો) અન્નવસ્ત્રા-
દિક નહિ મળવાથી દુઃખ પામતા જનોનું નિરીક્ષણ કરવું, તેનો તપાસ કરીને
તેઓને અન્નવસ્ત્રાદિ અપાવવું. શત્રુઓને લય ઉપલવા નિત્ય યૌત્રયાત્રાની
પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે. શુદ્ધિશાળી વૃદ્ધોની સેવાનેપણું કરે, તેથી અનેક અજ્ઞાત
અર્થો જાણવામાં આવે ॥૩૪॥ રાજા આવશ્યક કર્તવ્યાર્થને જલદી કરનારો
થાય. (કર્તવ્યાર્થમાં વિલંબ કરે નહિ) સદા પ્રસન્ન આશયવાળો ગંભીર પ્રકૃ-
તિવાળો ઉદાર મનવાળો યદ્યપિ પ્રલ્લઓનું ઔરસ પુત્રોની પેઠે પરમ સ્નેહથી
નિષ્કપટપણે સંરક્ષણ કરે ॥૩૫॥ જે રાજાના રાજ્યમાં પ્રલ્લઓ ચોરાદિકના
લયે રહિત, માટેજ નથી છાના વૈલવો જેના, સતત સંહર્ષવાળી અને ધર્મ-
પરાયણ હોય તે રાજ્યપદને લાયક છે ॥૩૬॥ રાજાનો પ્રલ્લઓનું સંરક્ષણ
કરવું એજ પરમ ધર્મ કહ્યો છે. માટેજ પ્રલ્લઓએ કરેલા મુકૃતમાંથી ચોથા
ભાગને રાજા પામેજ છે. તે ભારતમાં રાજધર્મમાં કહ્યું છે-‘एवमेव प्रजाः
सर्वा राजानमभिसंश्रिताः । राष्ट्रे चरन्ति यं धर्मं राजा साध्वभिरदिताः । चतुर्थ

વિન્દતિ ॥૩૭॥ ધર્માણાં વિપ્લવે જાતે નિર્મિતો વિષ્ણુના ભુવિ ।
 પુરા રાજા તતસ્તેન કર્તવ્યં ધર્મપાલનમ્ ॥૩૮॥ અધાર્મિકાન્દણ્ડ-
 યિત્વા ધૃત્વા દૃત્વા ચ તસ્કરાન્ । ધર્મમાર્ગે સ્થાપનીયા મીપયિત્વા
 પ્રજા નિજાઃ ॥૩૯॥ દણ્ડયાનદણ્ડયાંશ્ચ સ નીતિશાસ્ત્રાત્સમ્યગ્વિ-
 દિત્વાઽથ યથાહમેવ । દણ્ડ્યેષુ પુત્રે ચ રિપૌ નિદધ્યાદણ્ડં દ્વિજે-
 ન્દેતરથા તુ નૈવ ॥૪૦॥

ઈતિ ધૌસત્સદ્વિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્યમ-
 પ્રસ્તરણે ધર્માપદેસે રાજધર્મેષ્વષ્ટાદશમ્યસનાદિનિરૂપણનામા દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ૨૨

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—નાસ્તિત્રયમનૃતં ક્રોધં પ્રમાદં દીર્ઘસૂચ-

તસ્ય ધર્મસ્ય રાજા માર્ગં તુ વિન્દતિ' । ધૃતિ ॥૩૭॥ પૂર્વે ધર્મોનો વિનાશ
 થયો ત્યારે ધર્મરક્ષણનોજ એક સંકલ્પ કરી રહેલા વિષ્ણુ ભગવાને (લોક-
 પાળોની માત્રાવડે) રાજાનું નિર્માણ કર્યું છે. માટે રાજાએ ધર્મપાલન અવશ્ય
 કરવું ॥૩૮॥ અધર્મિજનોનો દંડ કરીને અને ચોરાદિકને પકડી લેવાખા-
 નામાં નાંખીને અને વધદંડયોગ્યોને તો હણીને, પોતાની પ્રજાઓને ભય
 ખતાવીને ધર્મમાર્ગમાં સ્થાપન કરવી ॥૩૯॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! નીતિશાસ્ત્રથી
 દંડ્ય અદ્ય જનનો ભેદ સારીરીતે નિશ્ચય કરીને, પુત્ર મિત્ર શત્રુ ભેદબુદ્ધિ
 રાખ્યા વિના દંડવાયોગ્ય જનમાં સમાનપણે યથાયોગ્ય દંડને જે નિયોજેછે
 તે નૃપ ધર્મનિષ્ઠ નીતિનિષ્ઠ બાલુવો, અન્યથા તો નહિજ. તે યાગવલ્ક્યે કહ્યું
 છે—'અપિ જ્ઞાતા સુતોઽધ્યૌં વા શ્વશુરો માતુલોઽપિ વા । નાદણ્ડ્યો નામ રાજો-
 ઽસ્તિ ધર્માદ્વિચલિતઃ સ્વકાવ્ ॥' ધૃતિ ॥૪૦॥ ધૃતિ શ્રીસત્સંગિશ્ચયને...
 પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેસે રાજધર્મેષ્વષ્ટાદશમ્યસનાદિનિરૂપણનામા
 દ્વાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૨॥

અધ્યાય ૨૩ મો.

હવે રાજાએ ત્યાગ કરવાના ઔદ દોષોને કહેછે—નાસ્તિત્રય જે પરલોક અને
 તેનો અવબોધ આપનારા શાસ્ત્રમાં અપ્રામાણ્યબુદ્ધિ, અસ્થાને અસત્યભા-

૧ અહીં અપ્રમાણ્યમાં નાસ્તિત્રયસદિ દોષોની ત્યાગ્યતાનું અને ગુણવિરાધોની
 સ્વીકાર્યતાનું નિરૂપણ સારી રીતે વિસ્તારથી કર્યું છે.

તામ્ । અદર્શનં જ્ઞાનવતામાલસ્યં પશ્ચત્તિતામ્ ॥૧॥ એકચિન્તન-
મર્થનામનર્થૈશ્ચ ચિન્તનમ્ । નિશ્ચિતામનારમ્ભં મન્ત્રસ્યાપરિરક્ષ-
ણમ્ ॥૨॥ મહ્નલાદ્યપ્રયોગં ચ પ્રત્યુત્થાનં ચ સર્વેશઃ । એતાંસ્ત્યજે-
ત્પ્રયજ્ઞેન રાજા દોષાંશ્ચતુર્દશ ॥૩॥ વાલેન સ્થવિરેણાપિ મીરુણા
દીર્ઘરોગિણા । જ્ઞાતિત્યક્તેન લુબ્ધેન તથા લુબ્ધજિતેન ચ ॥૪॥
વિરક્તેન ભયક્રતા વિપયાસક્તચેતસા । અનેકચિત્તમન્ત્રેણ દેવગ્રા-
હ્યણગર્હિણા ॥૫॥ દૈવોપહતકેનાપિ દૈવચિન્તાપરેણ ચ । દુર્મિશ્નઙ્ગ-
સનાતેન ચલઙ્ગસનિજા તથા ॥૬॥ સત્યધર્મવિહીનામ્યામદેશસ્યેન

પણુ, ક્રોધ, પ્રમાદ-અસાવધાનતા, દીર્ઘસૂનતા-જલદી કરવાના કાર્યમાં
બહુ વિલંબ કરવો, નીતિના ધર્મજોની સાથે કર્તવ્યાર્થનો વિચાર ન કરવો,
આહાર્ય, શબ્દાદિ વિષયપંચકની પરવશતા, કર્તવ્યઅર્થોનો પોતે એકલાએજ
વિચાર કરવો, (બીજા હિતકર મંત્રી આદિક સાથે નહિ) અનર્થજ-વિપરીત
ભુદ્ધિવાળાઓ કે ભુદ્ધિહીનો સાથે કર્તવ્યાર્થનો વિચાર કરવો, કરવાપણે
નિશ્ચય કરેલા અર્થોનું નહિ કરવું, મંત્રનું પરિરક્ષણ ન કરવું, (પ્રકાશ
કરવું) મંગળકારી દેવપૂજનાદિકનું નહિ કરવું, એકસાથે સર્વ શત્રુઓને
ઉદ્દેશીને યુદ્ધનો ઉઘોગ, આ યોદ્ધા દોષોને રાજા પ્રયત્નથી પરિત્યગ કરે
॥૧-૩॥ હવે સંધિ નહિ કરવા યોગ્ય વીશ પુરૂષોને કહેછે-જે બાળ હોય,
જે વયવડે વિશેષ વૃદ્ધ હોય, જે ભયશીલ હોય, જે દીર્ઘરોગી હોય, જે
પોતાની જ્ઞાતિએ દોષવશાત્ ત્યાગ કરેલો હોય, જે તો લુબ્ધ-ધનવ્યયશીલ
હોય, જે લુબ્ધછત-લુબ્ધને પરવશ પડ્યો હોય, જે વિરક્ત હોય, જેના
થકી લોક ઉદ્દેગ પામતો હોય, (પ્રકૃતિથી ભયજનક) જે વિપયાસક
ચિત્તવાળો હોય, જે અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળો હોય કે અવ્યવસ્થિત મંત્ર-
વાળો હોય, જે દેવગ્રાહ્યણનો નિંદક હોય, જે દૈવોપહત-દુર્ભાગી હોય, જે
પુરૂષપ્રયત્નવિમુખ થઈ દૈવકવાદી હોય, જે દુષ્કાળનિમિત્તથી ઉપજેલા
દુઃખથી પીડિત હોય, જે સૈન્યસંબંધિ દુઃખવાળો હોય, જે સત્યથકી
પ્રત્યુત્તિ પામ્યો હોય, જે ધર્મથકી બ્રહ્મ થયો હોય, જે પરદેશથી આવેલો
હોય કે પરદેશપર્યટનકપર હોય, જે દાંભિક હોય, તે આ વીશ પુરૂષોની

દમ્ભિના । વિંશત્યા પુરુષૈરેતૈર્નૃપઃ સન્ધિ ન ચાચરેત્ ॥૭॥ કુર્યા-
ન્મન્ત્રં ન પદ્મકર્ણ સ્વપેદ્યામદ્વયં નિશિ । વ્રાહ્મે મુહૂર્ત ઉત્થાય મન્ત્ર-
માલોચયેત્સ્વયમ્ ॥૮॥ કુમારાશ્ચેવ યોદ્ધારઃ શિક્ષણીયાઃ સુપણ્ડિતૈઃ ।
સહસ્રૈશ્ચાપિ મૂર્ચાણાં ક્રીણીયાદેકપણ્ડિતમ્ ॥૯॥ સદા વિનય-
સમ્પન્નઃ કુલપુત્રો વહુશ્રુતઃ । અનસૂયુરસદ્ગુણો રાજા કાર્યઃ પુરો-
હિતઃ ॥૧૦॥ તથૈવાદ્દેપુ નિષ્ણાત જ્યોતિષઃ પ્રતિપાદકમ્ । ઉત્પાતેષુ
ચ સર્વેષુ કુર્યાદૈવશ્ચમુત્તમમ્ ॥૧૧॥ રાજો વૈદ્યશ્ચ નિપુણો ભવેદ્દુ-

સાથે રાજ સધિને નજ કરે એમની સાથે સધિ કરે તો પોતાને અપાર
આપત્તિની પ્રાપ્તિ થાય ॥૪-૭॥ મન્ત્રને પદ્મર્ણુગામી નજ કરે (ત્રીજા
જનના કર્ણમાર્ગમા જેમ ન પડે તેમ મન્ત્રનું સરક્ષણ કરે) ‘વદ્ધર્ણો મિદ્યતે
મન્ત્ર’ એમ નીતિશાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ છે. રાત્રિએ પૂર્વપ્રહર અને પરપ્રહરનો
પરિહાર કરીને મધ્યના એ પ્રહરમા નિદ્રાને કરે બ્રાહ્મચુર્ત કે જે રાત્રિના
અતિમ પ્રહરરૂપ છે તેમા નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને સ્વયં મન્ત્ર-મંત્રી આદિક
સાથે કરેલા વિચારને આલોચે-તેનું સાધુ અસાધુપણનું પર્યાલોચન કરે
॥૮॥ જે પદર વર્ષની વયના ક્ષત્રિયકુમારો યુદ્ધમાટે સમર્થ હોય તેમને
શસ્ત્ર અસ્ત્રમા હુશણ સુપડિતો પાસે તેનું સાડું શિક્ષણ અપાવેજ. મૂર્ખો
સહસ્ર યોદ્ધાઓ હોય તેની અપેક્ષાએ પડિત એક યોદ્ધા શ્રેષ્ઠ છે, તો સહસ્ર
મુર્ખને આપી દઇને એક પડિતને શહણ કરે ॥૯॥ હવે રાજાએ રાખવાના
પુરોહિતનું લક્ષણ કહેછે-સદા વિનયે સમ્પન્ન, સત્કુળમા પ્રસૂત, સતોષથી
શાસ્ત્રાર્થને જાણનારો બહુશ્રુત, અસૂયારહિત, સદસતના વિવેકવાળો, આવા
ગુણવાળાને રાજાએ પુરોહિતપદમા રાખવો ॥૧૦॥ હવે રાજાએ રાખવાના
જ્યોતિષીનું લક્ષણ કહેછે-સામુદ્રિક શાસ્ત્રને અનુસારે અગવશણપરિજ્ઞા-
નમા મહાસમર્થ, સમસ્ત ઉત્પાતો કે જે લાવે અશુભને સૂચવનારા-
આકાશમા થતા ધૂમકેતુ આદિક, ભૂમિમા થતા ભૂકંપાદિ, શરીરમા થતા
વામનેત્રસ્કુરણાદિક છે તેના સૂચનપૂર્વક તેની શાંતિ કરવામા નિષ્ણાત,
જ્યોતિષ શાસ્ત્રવિદોમા ઉત્તમ, આવા ગુણવાળાને જ્યોતિષીપદમા રાજાએ
પ્રકટપવો ॥૧૧॥ હવે રાજાએ રાખવા યોગ્ય વૈદ્યનું લક્ષણ કહેછે-આયુર્વેદ-

દ્વિયોધિકઃ । અષ્ટાદ્વાયાં ચિકિત્સાયાં કુશલશ્વાનુરાગવાન્
 ॥૧૨॥ દૈવં ચ માનુષં બુધ્વા પશ્ચપશ્ચવિધં મયમ્ । શત્રોઃ પરાજયે
 હેતું તતો યાત્રાં સમાચરેત્ ॥૧૩॥ પ્રયચ્છેદ્વલમુલ્ક્યેભ્યઃ પરરાષ્ટ્રે
 તથા નૃપઃ । ઉપન્નગ્નાનિ રત્નાનિ મેદાયૈવ યથોચિતમ્ ॥૧૪॥ જિતે-
 ન્દ્રિય. સ્વમાત્માનમાદૌ જિત્વા તતો રિપૂન્ । જેતું સમિચ્છે-
 નૃપતિઃ પ્રમત્તાનજિતેન્દ્રિયાન્ ॥૧૫॥ પરરાષ્ટ્રે લવં મુષ્ટિં જ્ઞાત્વા
 જેતુમુપક્રમેત્ । સ્વમોજ્યચક્ષુગન્ધાદીન્વિશ્વસ્તૈ રક્ષયેન્નરેઃ ॥૧૬॥
 કોશં કોષ્ટં ઘાહનં ચ દ્વારમાયં તથાયુધમ્ । રક્ષયેત્કૃતકલ્યાણૈ-

તત્ત્વમાં નિપુણ, નિદાનાદિ અષ્ટાંગ ચિકિત્સામાં કુશળ, પ્રકૃતિથી પોતાવિષે
 પ્રીતિવાળો, બુદ્ધિ અને અવસ્થાએ કરીને અધિક, આવા લક્ષણવાળાને
 રાજાએ વૈદ્યપદમાં પ્રયોજવો ॥૧૨॥ અગ્નિ જળ વ્યાધિ દુર્લેક્ષ અને મરકી
 આ પાંચ પ્રકારનો દૈવસંબંધિ ભય કહ્યોછે, ચોરો કઠારાઓ શત્રુઓ
 રાજાના વાલેસરીઓ અને રાજાનો લોભ આ પાંચ મનુષ્યસંબંધિ ભય કહ્યોછે,
 મળીને આ દશ પ્રકારનો ભય શત્રુપરાજયમાં કારણ છે તેનો પ્રસાર શત્રુ-
 દેશમાં થએલો જાણીને પછી વિજયયાત્રાને કરે ॥૧૩॥ તથા રાજા પરરાષ્ટ્રમાં
 જેઓ સૈન્યમાં પ્રધાનો હોય તેઓને ગુપ્તપણે રત્નો-ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુઓ યથોચિત
 આપે, જેથી તેના સૈન્યમાં ભેદ-ફાટકુટ થાય ॥૧૪॥ રાજા સ્વયં જીતેન્દ્રિય
 અપ્રમત્ત થઈને પછી અજીતેન્દ્રિય પ્રમત્ત અરિઓને જીતવાની ઈચ્છા કરે
 ॥૧૫॥ પરરાષ્ટ્રમાં લવ-ધાન્ય કાપવાનો કાળ અને દુર્લેક્ષોપદ્રવકાળને જાણીને
 પછી વિજયેરુદ્ધ રાજા શત્રુને જીતવાનો ઉપક્રમ કરે. મુલેક્ષ પરરાષ્ટ્રમાં
 ધાન્યલવન સમયે ધાન્ય ક્ષેત્રમાં હોવાથી પોતાને તેથી પછી ધાન્યલાભ મુગમ
 થાય અને દુર્લેક્ષમાં ખનસંરક્ષણાર્થે ધનધાન્યનો વ્યય થઈ ગએલો હોવાથી
 શત્રુરાજા કલેશ પામતા મુખેથી જીતી શકાય છે. તથા રાજા પોતાને ભોગ્ય
 ધાર્ય વસ્ત્ર અને ચંદનાદિ સુરભિદ્રવ્યને વિશ્વાસપાત્રભૂત પુરૂષોપાસે રખાવે
 અન્યથા તેણે કરેલા વિપદાનથી પોતાનું મરણ થાય ॥૧૬॥ રાજા ધનનો લંકાર,
 ધાન્યના કોડાઓ, રથ ગજ અશ્વાદિ વાહનો, પુરના દરવાજાઓ, ધનરત્નાદિકની
 આવક, ધનુષાદિ આયુધોની શાળા, આ સર્વેનું જેઓ પોતાના કલ્યાણમાં

નિંજમક્તૈર્નરૈર્નૃપઃ ॥૧૭॥ આભ્યન્તરેભ્યો વાહોભ્યો રક્ષેત્સ્વં ચ
સુધીઃ સદા । પુત્રામાત્યાદિતસ્તાંશ્ચ રક્ષેત્સર્વાન્મિથસ્તથા ॥૧૮॥
સુભિક્ષસામ્યદુર્ભિક્ષેષ્વપિ સમ્પૂર્યેદ્વયમ્ । આયૈકદ્વિત્રિપાદૈશ્ચ
કોશં નિઃશેષયેદ્ન તુ ॥૧૯॥ જ્ઞાતીન્વૃદ્ધાન્ ગુરુત્રાજા વણિજઃ

બહુવાર પ્રવતેલા લાકડા નરો હોય તેમની પાસેજ સંરક્ષણ કરાવે ॥૧૭॥
સુબુદ્ધિ રાજા જે આભ્યતર પરિજનો રસોયા આદિક હોય અને જે બાહ્ય
સેનાપતિપ્રમુખ હોય તેયકી પોતાનું સદાય સંરક્ષણ કરે. (કેમતો તેઓ
કદાચિત્ પરરાજાદિકે ધનાદિ આપીને સાધતાં પોતાના વધમાટે ગુપ્તપણે
ચલ કરે, તો તેમનાથકી સાવધાન થઈ પોતાનું રક્ષણ કરે) તથા તે આ-
ભ્યતર બાહ્યને પણ પુત્ર અમાલ્ય આદિકથી સંરક્ષણ કરે. (કેમતો રાજપુત્ર
દે રાજમત્રી પોતાના અધિકારમદથી મત્ત થઈને તે બાહ્ય આભ્યંતરને પીડા
આપે, તો તેઓની તેમનાથકી રક્ષા કરે) તથા તેમની સર્વેની પરસ્પર
રક્ષા કરે-પુત્રથકી અમાલ્યની અને અમાલ્યથકી પુત્રની રક્ષા કરે. બાહ્યથકી
આભ્યતરની અને આભ્યંતરથકી બાહ્યની રક્ષા કરે. (કેમતો વિવિધઅર્થ-
ભરપુર રાજ્યમાં પરસ્પર અનર્થચિંતનનો પ્રસંગ આવેજ છે, તો રાજાએ
ચોમેર દૃષ્ટિ ફેરવનારા થવું) ॥૧૮॥ તેમાં ધનભંડારથકી જે ધનનો વ્યય
થયો હોય તો તેના પૂરણમાટે રાજા પ્રયત્ન કરે. તેમાં આ ક્રમ છે-સુભિક્ષ
વર્ષમાં આવકમાંથી ત્રણ ભાગવડે પૂરણ કરે, સમતામાં (સુભિક્ષ નહિ
તેમ દુર્ભિક્ષ નહિ, સમસ્થિતિમાં) આવકમાંથી અર્ધા ભાગવડે ખજાનાને
પરિપૂર્ણ કરે, દુર્ભિક્ષમાં તો આવકમાંથી એકપાદ ચતુર્થાંશથી ધનભંડારને
પૂરણ કરે. પણ સર્વનો વ્યય કરી નાંખીને ખજાનાને ખાલી કરી નાંખે નહિ.
અથવા તેતે સંવત્સરમાં થતો રાજ્યાર્થે ખર્ચ તેતે સાંવત્સરિક આવકથી
પૂર્ણ કરે, તેમાં આ ક્રમ છે-સુભિક્ષ વર્ષમાં આવકમાંથી ચોથા એક પાદથી
રાજ્યવ્યય પૂરણ કરે, સમતામાં આવકમાંથી અર્ધાંશથી વ્યયપૂર્તિ કરે,
દુર્ભિક્ષમાં આવકમાંથી ત્રણ ભાગવડે વ્યયપૂરણ કરે, બાકી રહેલી બધી
આવકના ભાગો પિત્તભંડારમાં સ્થાપન કરે. પણ ધનભંડારને કદાપિ ખાલી
કરી નાંખે નહિ ॥૧૯॥ દેશકાળની વિષમતાને લીધે દુર્ગત-દીનદશાને પામેલા

શિલ્પિનઃ શ્રિતાન્ । અમીક્ષમનુગૃહ્ણોયાદ્ધનધાન્યેન દુર્ગતાન્ ॥૨૦॥
 હિતકામાન્પ્રિયાન્પ્રૌદાનક્ષવાક્યાત્કચિત્રપ । ચ્યાવયેત્રા-
 ધિકારાચ વિના તદોપદર્શનમ્ ॥૨૧॥ ધર્મકૃત્યેષુ ધર્મજ્ઞાનર્થ-
 કૃત્યેષુ પષ્ટિતાન્ । સ્ત્રીષુ ક્લીવાન્નિયુક્તીત નીચાન્નીચેષુ કર્મસુ
 ॥૨૨॥ લુબ્ધાન્મૂર્ખાંશ્ચ પુરુષાન્કામેઽર્થે ચ ન યોજયેત્ । અલુબ્ધા-
 ન્યુદ્ધિસમ્પન્નાન્સર્વકાર્યેષુ યોજયેત્ ॥૨૩॥ મૂર્ખો હ્યધિકૃતોઽર્થેષુ
 કાર્યાણામવિશારદઃ । પ્રજાઃ ક્ષિન્નાત્યયોગેન કામક્રોધસમન્વિતઃ
 ॥૨૪॥ સન્ધ્યામુપાસ્ય શૃણુયાન્નિશિ ચારોદિતં રહઃ । પરરાષ્ટ્રજનં

જ્ઞાતિઓ, વૃદ્ધો, ગુરુઓ, વણિજો, સુધારાદિ શિલ્પિઓ અને જેઓ પોતા-
 નાજ એક આશ્રયથી જીવન કરતા હોય તેઓ ઉપર ધનધાન્યાદિકના દાનથી
 વારે વારે અનુચિત કરે ॥૨૦॥ જેઓ પોતાના હિતેથી હોય, બહુ કાળથી
 પ્રીતિપાન હોય અને કાર્ય કરવામાં પ્રૌઢ હોય તેઓને તેમના દોહી પામર
 જનોના વચનમાત્રશ્રવણથી અધિકારથી ક્યારેય બ્રષ્ટ કરે નહિ, પરંતુ
 પુરી પરીક્ષા કરે તેઓમાં નિશ્ચયથી કોષ દેખાય તો ત્યાગ કરે અન્યવ-
 ચનમાત્રમાં વિશ્વાસથી ત્યાગ કરે નહિ ॥૨૧॥ રાજા ધર્મસબંધિ કાર્યોમાં
 ધર્મજ્ઞ જનોને યોજે, અર્થસબંધિ કાર્યોમાં અર્થનીતિવિષે પ્રવીણ પુરુષોને
 પ્રયોજે, અતઃ પુરમાં નયુક્ત નરોને નિયોજે અને નીચ કર્મોમાં નીચ જનોને
 વિનિયોજે (જેમ વધદડવિષયે વધ કરવામાં ચણીજ નિયોજવા) ॥૨૨॥
 લુબ્ધ અને મૂર્ખ પુરુષોને ધનોપાર્જનસબંધિ કૃત્યમાં નિયોજે નહિ, કેમ
 તો નિયોજેલો લુબ્ધ ધનને હરી લે અને નિયોજેલો મૂર્ખ ધનને નાશ કરે
 તથા તેઓને કામાનુબંધિ કૃત્યમાં નજ પ્રયોજે, કેમતો તેમાંપણ તેઓ
 તેમજ કરે સર્વથણ કાર્યોમાં હુશળ બુદ્ધિવાળા અલુબ્ધ જનોનેજ પ્રયોજે
 ॥૨૩॥ કેમતો કર્તવ્યાર્થમાં મૂર્ખને અધિકારી કરતા કાર્યનિર્માણમાં અપ્ર-
 વીણ હોવાથી કેવળ ક્રોધ કામે અલિબૂત ઘર્ષ ઇષ્ટકાર્યોની અસિદ્ધિને લીધે
 કેવળ પ્રભાઓને પીડા કરનારોજ થાય માટે મૂર્ખને કર્તવ્યાર્થમાં નિયોજે
 નહિ ॥૨૪॥ સુધ રાજા સાયસધ્યાનુ સમુપાસન કરીને રાત્રિએ રહસ્યમાં
 પોતાના ચાર જને કહેલું વચન સાંભળે ચારમુખથી પરરાષ્ટ્રસબંધિ

ચાપિ કુર્વાત સ્વવશે વુધઃ ॥૨૫॥ અર્થેન લુબ્ધં માનેન સ્તબ્ધં મીરં
 મયેન ચ । યાયાતય્યેન વિદ્વાંસં વશીકુર્યાદયોચિતમ્ ॥૨૬॥
 યસ્મિન્દેશે ય આચારો વ્યવહારઃ કુલસ્થિતિઃ । તથૈવ પરિપા-
 ત્યોઽસૌ પરરાષ્ટ્રે વશંગતે ॥૨૭॥ વૃદ્ધન્તિ ચ તદાગાનિ સર્વપેયો-
 દકાનિ ચ । સ્વરાષ્ટ્રે તત્રતત્રાથ ભાગશો વિનિવેદયેત્ ॥૨૮॥ પ્રતિ-
 ગ્રામં કૃતપ્રશાન્પશ્ચ પશ્ચ સ્વનુષ્ઠિતાન્ । સંહત્ય કર્મ કુર્વાણાન્
 શૂરાન્સંસ્થાપયેત્તથા ॥૨૯॥ ઘોષાંશ્ચ ગ્રામવત્કુર્યાદ્રામાન્નગરવ-

રહસ્યને જાણીને પરરાષ્ટ્રની પ્રજાઓને પણ ઉચિત ઉપાયથી પોતાને વશ
 કરીને ॥૨૫॥ તેમા લોભીજનને અર્થપ્રદાનવડે વશ કરે, સ્તબ્ધ (અભિ-
 માનને લીધે અનમ્ર) જનને માનદાનવડે વશ કરે, લયશીલજનને લય
 ઉપજાવવાડે વશ કરે અને વિદ્વાનને તો યથાવસ્થિત જણાવવાડે વશ કરે
 એમ યથોચિત સર્વને વશ કરે 'લુબ્ધમર્થેન ગૃહીયારણ્યમજ્ઞલિકર્મણ ।
 મૂર્ખં છન્દાનુષ્ટયા ચ યાયાતય્યેન પઞ્ચિતમ્ ॥' એમ નીતિમા કહ્યું છે
 ॥૨૬॥ પરરાષ્ટ્ર પોતાના વશમા આવતા તે રાષ્ટ્રના ચાલ્યા આવતા આચાર
 વ્યવહારને અનુસરીને જ રાષ્ટ્રનું પરિપાલન કરવું જે દેશમા જે આચાર
 વ્યવહાર કુળમર્યાદા પ્રથમની હોય તેને અતિવધન કરે નહિ ॥૨૭॥ વળી
 રાત્ર સર્વ જનુઓના પિવામા ઉપયોગિ જળવાળા મોટા સરોવરો પોતાના
 રાષ્ટ્રમા તે તે સ્થળે નિભાગથી કરાવે (અત્પ જળાશયમા તો વર્તતું જળ
 નિર્મળ હોય પણ સકળજનોના પાનમા યોગ્ય ન થાય, કેમતો તેમા અસ્પૃ-
 શ્યહોપનો પ્રસંગ છે મોટે મોટા જળાશયો કરાવે) ॥૨૮॥ તેજ પ્રકારે પ્રજા-
 સપક્ષ, શૂર, કાર્યાનુષ્ઠાનમા કુશળ, રાજપ્રશાસનને અનુસારે મળીને સખીને
 આમકૃત્યને કરનારા પાત્ર પાત્ર પુરૂષને પ્રત્યેક આમમા પ્રતિષ્ઠાપન કરે તે
 પત્ર આ-પ્રશાસ્તા સમાહર્તા સવિધાતા લેખક અને સાક્ષી તેમાં જે
 શિક્ષક તે પ્રશાસ્તા કહેવાય પ્રજાઓથકી કરદ્રવ્ય લખને લેગુ કરી રાત્રને
 આપનારો તે સમાહર્તા કહેવાય પ્રજા અને સમાહર્તાને એકવાક્યતાની ઘટના
 કરી આપનારો સવિધાતા કહેવાય તેના દ્રવ્યને લખનારો તે લેખક કહેવાય
 સર્વેના સાક્ષિકર્મમા રહેનારો તે સાક્ષી કહેવાય આવા પત્રની પ્રત્યેક

ત્તયા । ક્રમેણ દ્રવ્યં ગૃહીયાદ્દોષાદીનાં નૃપ સ્વયમ્ ॥૩૦॥ સ્ત્રિય-
સુરક્ષિતાઃ કુર્યાંત્સાન્તવ્યેત્તાશ્ચ તદ્વચ- । ન શ્રદ્ધયાશ્ચ ન દ્રૂયાદ્ર-
હસ્યં તત્પુરઃ ક્વચિત્ ॥૩૧॥ આત્મનશ્ચ પરેપાં ચ પરીદયાન વલા

ગામમા સ્થાપના કરે ॥૨૯॥ સ્વય રાજ ઘોષ-આહીર જનોના સ્થાનોને
ગામનેવા અનેકજનોના અધિષ્ઠાનવાળા કરે (તેમા શુદ્ધોને વસાવે) અને
આમોને નગર જેવા હાટ ચોક આદિક રચનાવાળા કરે ઘોષાદિકથથી કર-
દ્રવ્યને ક્રમથી ગ્રહણ કરે ક્રમ એવો કે-ઘોષાધિપ આમાધિપને આપે, આમા
ધિપતિ નગરાધિપતિને આપે, નગરાધિપતિ દેશાધિપતિને આપે, દેશાધિપ
તિતો સાક્ષાત્ રાજાને સર્વ નિવેદન કરે ॥૩૦॥ અત પુરમા વર્તતી પોતાની
અિયોનુ રૂડીરીતે રક્ષણ કરે અગ્નિયના આચરણથી પ્રકોપ પામેથી તે
માનિનીઓની સાત્વના કરે (જે કોઈ પ્રકારે પણ તેણીઓના મનને રજન
કરે) સ્વય પ્રભુ તેણીઓના વચનનો વિશ્વાસ ન કરે રાજ્યરહસ્ય તેણી
ઓના આગળ કદાપિ ન કહે ॥૩૧॥ પોતાનુ અને શત્રુઓનુ બળાબળ
પરીક્ષણ કરીને, ઇતર યુવરાજ અમાત્યાદિ પ્રકૃતિસસકની સાથે સધિ કરીને
રાજ આ લોકમા 'કૃપિર્વનિકૃપય' ઇત્યાદિકથી કહેલા આઠ કર્મોને કરાવે
આઠ કર્મો-'કૃપિર્વનિકૃપયો દુર્ગં સેતુ કુજરણ્મધનમ્ । રત્ન્યાકરકરાદાન
શૂન્યાના ચ નિવેશનમ્ । બદ્ધો સન્ધાનકર્માણિ પ્રયુક્તાનિ મનીષિભિઃ' આરીતે
કલા છે તેમા કૃપિ-ખેડેવા નહિ ખેડેવા ખેતરોને સારીરીતે ખેડાવવા
વિગેરે વણિકૃપય-આપારિઓને કચવિકચ આદિકમા પ્રોત્સાહન આપીને
પ્રવર્તાવવા દુર્ગ-પડીગએલા સ્થાનો ચણાવાપૂર્વક ક્રીલાઓનુ રક્ષણ કરાવનુ
સેતુ-નદીઆદિકના તુટીગએલા પુલ પાળ આદિકને જરોજર સાધી દેવા
કુંજરખંધન-બહુ ખાનાર હોવાથી હાથીઓનુ વિલામથી આમીણ જનોના
ધનથીજ ગામગામમા પોપણમાટે બાધવુ ખનિ રત્નાદિકની ઉત્પત્તિનુ સ્થાન
અને આકર-સુવર્ણાદિકની ઉત્પત્તિનુ સ્થાન, (આ મળીને એક સમગ્રવુ)
ધર્મભાગના અર્પણપૂર્વક ખોદવાવિગેરેવડે તેથથી રત્નાદિકના ઉત્પાદનથી
તે બન્નેનુ તેના લાક્ષમા હેતુપણું કરાદાન-કોઈ યુક્તિથી પ્રજાઓને રજન
કરીને કરનુ ગ્રહણ કરવુ શૂન્ય-વિષમદેશકાળાદિકે કરીને ઉગડ થઈ

વલમ્ । અષ્ટૌ સન્ધાય કર્માણિ સેવેત નૃપતિઃ પરૈઃ ॥૩૨॥ સાધ્યા-
 નલ્પવ્યયેનાર્થનારમેત મહોદયાન્ । કૃપ્યાદિવિઘ્નં વૈશ્યાદર્ન
 કુર્યાત્કોશહાનિકૃત્ ॥૩૩॥ કુર્યાત્સર્વાણિ દુર્ગાણિ ધનધાન્યાયુધો-
 દકૈઃ । યન્નૈશ્ચ પરિપૂર્ણાનિ તથા શિલ્પિધનુર્ધરૈઃ ॥૩૪॥ નિત્યં
 હૃદયશ્ચ શૂરશ્ચ મતિમાન્ધૃતિમાન્ધુચિઃ । કુલીનશ્ચાનુરક્તશ્ચ કાર્યઃ
 સેનાપતિસ્તથા ॥૩૫॥ કૃત્વા પુરુષકારેણ સ્વોક્તં કર્મ સમાગતમ્ ।
 માનયેદ્દાનમાનાભ્યાં દદ્યાદ્યાધિકચેતનમ્ ॥૩૬॥ તથા વિદ્યાવિની-
 તાંશ્ચ શાસ્ત્રશિલ્પવિશારદાન્ । યથાર્હં વિત્તવસ્ત્રાદૈર્માનયેશ્ચતુરો
 નૃપઃ ॥૩૭॥ પરરાષ્ટ્રે સ્થાપનીયા બુદ્ધિયુક્તિવિચક્ષણાઃ । તત્રત્સવ-

ગએલાં આમાદિકનું ફરીથી વસાવવું. સ્વામી અમાલ્ય આદિક પ્રકૃતિસમકના
 અનુચલથી કૃપ્યાદિ આઠ કર્મની સિદ્ધિ થાય અને તેથી કોશવૃદ્ધિ થાય,
 એવું તાત્પર્ય છે ॥૩૨॥ સ્વદષ્ટ વિત્તવ્યયવડે સિદ્ધ થાય અને અધિક ફળ
 થાય એવાં કાર્યોને આરંભે. વૈશ્ય કૃપ્યાદિ કર્મમાં ક્યારેયપણ
 વિઘ્ન કરેજ નહિ, નહિ વિઘ્ન કરવાથીજ લંકારની વૃદ્ધિ થાય. અન્યથા તેને
 તો હાનિ પહોંચે ॥૩૩॥ બધાય કોટ કીલાઓને ધન ધાન્ય આયુધ જળ
 યંત્ર મુથારાદિ શિલ્પઓ અને ધનુર્ધારીઓવડે સદાય પરિપૂર્ણ કરે ॥૩૪॥
 રાત્રએ કરવા યોગ્ય સેનાપતિનું લક્ષણ કહેછે-જે નિત્ય હૃદય-પણ
 કેવળ કાદાચિત્ક દેશકાળાદિયોગથી નહિ, પ્રકૃતિથી નિર્વેદે રહિત હોય,
 (કેમતો જે નિર્વેદ છે તે અશ્રીનું મૂળ છે) વળી પ્રકૃતિથી શૂર હોય,
 કાર્યાકાર્યમાં મતિમાન્ અને ધૃતિમાન્ હોય, સ્થિરચિત્તવાળો હોય, મન-
 વચનકાયથી શુદ્ધ હોય, સત્કુળમાં જન્મેલો હોય, પ્રકૃતિથી પાર્થિવમાં
 પ્રેમાળ હોય, આવા ગુણવાળાને રાત્રએ સેનાપતિ કરવો ॥૩૫॥ પોતે
 રાત્રએ કહેલું શત્રુસૈન્યપરાજ્યાદિ કાર્યને પોતાના બાદુબળથી કરીને
 આવેલા સેનાપતિ આદિક જનનું દાન-પારિતોષિક આપવું અને માન-
 સલામાં સત્કાર કરવો વિશેરેવડે સન્માન કરે અને અધિક પગાર બાંધી
 આપે ॥૩૬॥ તથા નૃપતિ વિદ્યાનુગુણવિનયે સંપન્ન અને શિલ્પશાસ્ત્રમાં
 હુશળ એવા પુરૂષોને યથોચિત વિત્તવસ્ત્રાદિદાનથી સત્કાર કરે ॥૩૭॥

વૃત્તજ્ઞાનાર્થં દદ્યાત્તદ્વેતનં રહઃ ॥૩૮॥ દૃષ્ટદુષ્ટક્રિય સ્તેન નિગૃહ્ય
સ્થાપયેન્નૃપઃ । યથેષ્ટાચરણાયૈનં ન લોભાદ્વિષ્ણુજેત્કચિત્ ॥૩૯॥
આદૌ દરિદ્ર પશ્યાચ્ચ દૈવાત્પ્રાપ્તધન જનમ્ । મિથ્યાપવાદૈર્નો દુષ્યે-
દ્રક્ષેન્મન્યાદિતશ્ચ તમ્ ॥૪૦॥ દૂરાદભ્યાગતેભ્યશ્ચ વણિભ્યો લોભ-
કારણાત્ । કર યથોક્તમાદદ્યાદક્ષેત્તાન્ શુલ્કજીવિત્ ॥૪૧॥

શુદ્ધિ અને યુક્તિએ સપત્ર, વિચક્ષણ, વિશ્વાસપાત્ર એવા પુરુષોને પર
રાષ્ટ્રમાં ત્યાંનું વિવિધ વૃત્તાત જાણવામાટે ગુપ્તપણે નિયોજે અને તેઓને
પ્રસન્ન રાખવા ખીજાઓ ન જાણે એમ પગાર આપે ॥૩૮॥ જેની દુષ્ટ ક્રિયા
પર પ્રતારણાદિરૂપ સાક્ષાત્ કે સાક્ષિમુખથી જાણવામાં આવી હોય કે ચોરી
જાણવામાં આવી હોય તેવા જનને પિહિત દડથી વિનિગ્રહ કરીને બધીખા
નામાં સ્થાપન કરે પણ તેને ધનયોજાદિકને લીધે કદાપિ છોડી મુકે નહિ
તેમ જો કરેતો તે યથેચ્છ લોકપીડાકર દુરાચારને કરી કરે તે પાપથી
પાર્થિવ પોતે લેખાયછે ॥૩૯॥ જો રાજ્યમાં કોઈ નિર્ધન પુરુષ કાળની
અનુગૂણતાના યોગને લીધે કે ભાગ્યના યોગને લીધે ધનસપત્ર થાય તો
તેવા જનને મિથ્યા અપવાદથી દૂષિત ડરે નહિ (આણે કોઈ પણ સ્થળે
ચોરી આદિક કરીનેજ કોઈનું દ્રવ્ય આપ્યું હશે અન્યથા અકસ્માત્ એને
ક્યાથી પ્રાપ્ત થાય ? એવી કંપના કરીને તે જનને તેવા મિથ્યાપવાદથી
દૂષિત કરે નહિ) તેમજ તેવા જનની પોતાના મની આદિકથકી રક્ષા કરે
(તેઓ અધિકારમદોદ્ધત હોવાથી તેના ધનાપહરણમાં કે તેને દુપણ દેવામાં
પ્રયત્ન ડરે, માટે તેમ જેમ ન થાય તેમ તેનું સરક્ષણ કરે ॥૪૦॥ જે વ્યાપારિઓ
ધનલોભને લીધે પોતાના દેશનો પરિત્યાગ કરી દૂરથી આવીને વણજ
વ્યાપાર કરતા હોય તેઓચકી કર (ઘાટ આદિકમાં ગ્રહણ કરવાનો ભાગ
જગાત વિગેરે) યયોક્ત બાધેલી રીતિને અનુસારેજ ગ્રહણ કરે પણ તેથકી
અધિક કરને નજ લે (લેલે તે વ્યાપારીઓ લોભીયા હોય, સ્વયં તુ રાજાએ
લોભરહિતજ રહેવું) વળી તેઓની સ્વનગરનિવાસી શુલ્કજીવી (કમીશન
દલાવીથી જીવનારા) વ્યાપારીઓથકી રાજ્ય રક્ષા કરે (જેરીને તેઓ તેમને
પાંડે નહિ તેરીતે રક્ષા કરે) ॥૪૧॥ ધર્માર્થવેદી વૃદ્ધાનુ વચન નિત્ય શ્રવણ

નિત્યં ધર્માર્થવિદ્વાનાં વૃદ્ધાનાં શૃણુયાદ્વચઃ । પુરુષે કૃતકર્માણં
સત્સભાયાં સ્તુવીત ચ ॥૪૨॥ દ્રવ્યોપકરણં યચ્ચ સર્વદા સર્વશિ-
લ્પિનામ્ । ચાતુર્માસ્યાવરં સમ્યક્ પ્રયચ્છેન્નિયતં નૃપઃ ॥૪૩॥ રક્ષો-
ન્નિવ્યાગ્રરૂક્ષસર્પભયાદ્રાપ્તં ચ પાલયેત્ । પિતેવ ચાન્ધાન્મૂકાંશ્ચ
વ્યઙ્ગાન્પદ્મશ્ચ પાલયેત્ ॥૪૪॥ ત્યાજ્યા અનર્થાઃ પદ્માશ્વ વિશેષેણ
સુવુદ્ધિના । નિદ્રાલસ્યં મયં ક્રોધો માર્દવં દીર્ઘસૂત્રતા ॥૪૫॥
અચ્ચેતવ્યં નીતિશાસ્ત્રમાદૌ રાજા પ્રયત્નતઃ । પઞ્ચિતાદ્રાક્ષણાત્તસ્ય
લક્ષણં ચ વદામિ તે ॥૪૬॥

કરવું તેવા વૃદ્ધોની પાસે પ્રતિદિન પરવરીને તેમનું વચન સાંભળવું.
પોતાની આજ્ઞામુજબ પ્રબળ કર્મ કરી આવેલા પુરુષને સત્સભામાં વખાણ-
વાવડે પ્રોત્સાહન આપે ॥૪૨॥ રાજા જે શિલ્પક્રિયામાં રહેલા જનો છે
તેમને સર્વેને જે પગારરૂપ દ્રવ્ય અને જે શિલ્પોપકરણ વસ્તુ (જેમ ચિત્ર
કરવામાં રંગવાનું દ્રવ્ય બોધએ) તે ચારમાસપર્યંત પહોંચે તેટલું સર્વદા
નિયમથીજ સમ્યક્ આપે તેથી અધિક આપે તો સાડ પણ તેથી ન્યૂન
તો ન આપે ॥૪૩॥ મરદી પ્લેગ આદિક એવી મહારોગોના લયથપી, આઘાતિ
હિંસક મૃગોના લયથપી અને અગ્નિપ્રકોપ સર્પ રાક્ષસાદિકના લયથપી
રાદ્ધનું રાજા પરિપાલન કરે. આધળા મુગા પાગળા આદિક અગવિકળોને
પિતા પુત્રોનેજ જેમ એમ વિશેષતઃ પાલન કરે ॥૪૪॥ મુશુદ્ધિ બૂપાળે
નિદ્રા આલસ્ય લય ક્રોધ મૃદુતા દીર્ઘસૂત્રતા, આ છ અનર્થ-અંતરશત્રુઓ
સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવા ॥૪૫॥ પ્રથમ પાર્થિવે પડિત (આગળ લક્ષણ કહેછે
એવા) વિપ્રથપી નીતિશાસ્ત્ર પ્રયત્નથી આદરશ્રદ્ધાપૂર્વક અવશ્ય લેણું.
તે અધ્યાપકનું લક્ષણ તેમને કહું છું ॥૪૬॥ મહાભારતાદિ ઇતિહાસનો અભિર, પાદ્માદિ પુરાણોનો જ્ઞાતા, મીમાંસાલક્ષણ ન્યાયને બળનારો, મન્વાદિમહર્ષિ
અભિમત ધર્મતત્ત્વને સમજનારો, શિક્ષાદિ પડુંગવેદનો વેત્તા, પ્રવચનમાં
સમર્થ, ગભીરભાષણકારી, ઉદ્ધાપોહને યોગ્ય શુદ્ધિકુશળતાએ સંપન્ન, કવિ-
સૂદ્ધભવિચારસમર્થ શુદ્ધિવડે ભાવિપણ અર્થને બેવા બળવામાંટે સમર્થ,
પરાવરતત્ત્વને બળનારો, અર્થનીતિમાં નિપુણ, સ્મૃતિમાન-અવિસ્મરણ

વિત્ । પદ્મવેદવિદ્વક્તા પ્રગલ્ભો યુદ્ધિમાન્કવિઃ ॥૪૭॥ પરાવર-
વિભાગશો નીતિશ્ચઃ સ્મૃતિમાંસ્તથા । પ્રમાર્ણર્ધર્મકામાર્થમોક્ષાણાં
કૃતનિશ્ચયઃ ॥૪૮॥ ભૂગોલતત્ત્વવિત્સન્ધિવિપ્રદ્વાદિવિભાગવિત્ ।
ઉત્તરોત્તરવક્તા ચ વદતોઽપિ વૃહસ્પતેઃ ॥૪૯॥ એવ્યે સંયોગના-
નાત્વે સમવાયે વિશારદઃ । પશ્ચાવયવવાસ્યસ્ય નિષ્ણાતો ગુણ-
દોષયોઃ ॥૫૦॥ સાહ્યે યોગે ચ ગાન્ધર્વશાસ્ત્રે યુદ્ધક્રિયાસ્યપિ ।
નિષ્ણાતો યો ધનુર્વેદે સ રાક્ષોઽધ્યાપકો ભવેત્ ॥૫૧॥ ય્યંવિધાતુ
વિદુષો રાજાઽધીયીત યત્નતઃ । ધનુર્વેદં નીતિશાસ્ત્રં શાસ્ત્રાપ્ય-
ન્યાન્યપિ સ્વયમ્ ॥૫૨॥ હસ્ત્યશ્વરથસૂત્રાણિ યન્ત્રસૂત્રં ચ સર્વેશઃ ।

શીલવાળો, (ભુક્ષી બંધ નહિ એવો) યથાપ્રમાણુ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થસ્વરૂપના
નિશ્ચયવાળો, ભૂગોળાદિ તત્ત્વને બાણુતો, સંધિવિગ્રહાદિ ષડ્ગુણસંબન્ધ
વિભાગનો અભિરૂ, બૃહસ્પતિસાથે પણ ઉત્તરોત્તર પ્રતિવદવા મહાસમર્થ,
(તેનાવચન ઉપર પોતાનું વચન રાખનારો) એકયમાં વિશારદ-ભિન્ન
ભિન્ન સ્થળમાં છુટાં છુટાં રહેલાં પણ અવાંતરવાક્યોને મહાવાક્યપણે એક
કરીને તાત્પર્યનિર્ણયમાં સમર્થ અથવા સર્વશાખાપ્રત્યયન્યાયથી એકર્થ-
પણાના અવબોધનમાં સમર્થ, સંયોગનાનાત્વે-એ અર્થના તાત્પર્યથી
પ્રયોજેલા એક વાક્યનો કહેવા છુટેલો જે અર્થસેદ તેના સ્થાપનમાં અતિનિ-
પુણ, સમવાયે-એક કાર્યમાં અનેક ધર્મોનો જે સત્તિપાત કે અનેક કળનો
જે સમવાય તેના નિરૂપણમાં સમર્થ, પ્રતિજ્ઞા-હેતુ-ઉદાહરણ-ઉપનયન-
નિગમન નામના પાંચ અવયવોએ સંપન્ન એવા ન્યાયપ્રયોગમાં સમર્થ, પરે
કે પોતે પ્રયોજેલા હેતુના જે ગુણોય તેના વિભાગને લાખુનારો, (અનુકૂળ-
તકાદિ ગુણો અને અનૈકાન્ત્યાદિ દોષો બાણુવા) સાંખ્યયોગમાં નિષ્ણાત, ગાંધ-
ર્વશાસ્ત્રમાં અને ધનુર્વેદમાં (તથા યુદ્ધક્રિયાઓમાં) કુશળ, આવા ગુણુવા-
ળોજ વિપ્ર રાજાનો અધ્યાપક-ભણુવાનારો થાય ॥૪૭-૫૨॥ આવા પંડિત
પાસે સ્વયં રાજા ધનુર્વેદ નીતિશાસ્ત્ર અને બીજાં પણ બધાં શાસ્ત્રો પ્રયત્નથી
(આદરથી) ભણે ॥૫૨॥ હસ્તિ અશ્વ રથનાં સૂત્રો-લક્ષણ પરીક્ષા ચિકિત્સા
ઓપધ ઉદીપન માદક આદિક પ્રકારને પ્રતિપાદન કરનારા અંથોના

પ્રયોગં સોપસંહારમસ્ત્રાણાં ચ યથાવિધિ ॥૫૩॥ અધ્યાપકં વહુ-
વિધૈર્વસનૈશ્ચ રત્નૈર્યાનૈઃ સદાભરણરૌપ્યકમુદ્રિકામિઃ । નાનાધિ-
ધોપકરણૈ રુચિરૈશ્ચ હૈમૈઃ સમ્પ્રીણયેદ્વિજ ! નૃપઃ શુભવેદમના ચ
॥૫૪॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे
राजधर्मेषु चतुर्दशदोषादिनिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—ધર્મો યશસ્કરો રાજાં ધર્મઃ સ્વર્ગપ્રદસ્તથા ।
ધર્મેણૈવ જયેચ્છત્રુંસ્તતો ધર્મરતો ભવેત્ ॥૨॥ ચિત્તં દેશ ઉપાયાશ્ચ

સિદ્ધાંતમાત્રના સંક્ષેપે યુક્ત હોવાથી સૂત્રસંજ્ઞાથી કહેલાં શાસ્ત્રો તથા યંત્રો-
અગ્નિ ઔષધખળથી સીસાના કાંસાના પથ્થરના ગોળા ફેંકવાનાં લોહમય
નાળતોપાદિસંજ્ઞાથી જે પ્રસિદ્ધ છે તેને સૂચવનારૂં શાસ્ત્ર તથા સર્વ આગ્રેયાદિ
અસ્ત્રોના યથાવિધિ ઉપસંહારમંત્રોએ સહિત પ્રયોગને બોલે ॥૫૩॥ હે દ્વિજ !
તે આ અધ્યાપકને રાજા અધ્યયનને અંતે વિવિધ વસ્ત્રો રત્નો વાહનો સદા-
ભરણો રૂપ્યમુદ્રાઓ, મુવર્ણમય સુંદર પૂલપાત્રાદિ બહુવિધ ઉપકરણો,
ઉત્તમ ગૃહ, ઇલાદિ દક્ષિણાદ્યોવડે સંતોષ પમાડે ॥૫૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મેષુ ચતુર્દશદોષાદિનિ-
રૂપણનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૩॥

અધ્યાય ૨૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! અનુધાન કરેલો ધર્મજ રાજા-
ઓને આ લોકમાં યશને અને પરલોકમાં સ્વર્ગને આપેછે. શત્રુઓને ધર્મ-
ખળથીજ વિજીતે પણ દેવળ આયુધખળથી નહિ. માટે રાજાએ ધર્મમાં
તત્પર રહેવું ॥૧॥ જે પ્રજાઓનું ચિત્ત છે, જે દેશ છે, જે ઉપાયો—જીવનો.
પાયો કે ધનાર્જનોપાયો છે, જે મંત્રીઆદિક સહાયો છે, જે સત્યયુગાદિ-
કાળ છે, જે પ્રજાઓની ક્રિયા છે, તે આ પદ્વર્ગ રાજાની નીતિનેજ અનુ-
સરેછે. તે આ નીતિ જે ધર્મને અતિલંઘન કરનારી હોય તો તે આ
ચિત્તાદિ પદ્વર્ગ અધર્મના આશ્રયવાળો થાય. એટલે—રાજા જે સ્વયં ધાર્મિક

૧ આ અધ્યાયમાં પદ્વર્ગાદિ૩૫ ધર્મોપયોગી રાજનીતિનું નિરૂપણ કર્યુંછે.

સહાયાઃ કાલકર્મણી । પદ્મગોડયં રાજનીત્યા ભવેત્તદ્ધર્મમાચરેત્
॥૨॥ ધર્મકામાર્થમોક્ષાણાં વિદ્યા વિદ્યાચ પાર્થિવઃ । ત્રયીં વાર્તાં
દણ્ડનીતિં તુર્યામાન્વીક્ષીકીં તથા ॥૩॥ ઉપાયાંશ્ચતુરઃ સામ મેદં
દાનં ચ નિગ્રહમ્ । યથોચિતં પ્રયુક્તીત પદ્મમં ચાપ્યુપેક્ષણમ્ ॥૪॥
હીનમધ્યોત્તમાન્સન્ધીન્મીસત્કારધનગ્રહૈઃ । વિદ્યાદર્થજયં ધર્મ્યં

હોધને ધર્મને પ્રવર્તાને તો અધર્મનિષ્ઠ એવું પણ લોકોનું ચિત્ત ધર્મમાંજ
પ્રવર્તે, કુદેશપણ સુદેશ અર્થભય, તથા ઉપાયો પણ ધર્માનુસારી થાય,
સહાયો પણ અધર્માચરણને ન કરે, કળિયુગાદિ કાળપણ નૃપતિએ પ્રવ-
તવિશા ધર્મથી સત્યયુગસદૃશ થાય, ક્રિયાપણ સર્વેની ધર્માનુસારિણીજ થાય
માટે રાજા ધર્મનેજ આચરે (ધર્મકપર થાય) ॥૨॥ ઋગ્યજુઃસામરૂપ
ત્રયીથી ધર્મમાર્ગ જાણવામાં આવેછે. કૃષિકર્મ વણજવ્યાપારરૂપ વાર્તાથી
કામમાર્ગ જાણવામાં આવેછે. દંડનીતિથી અર્થમાર્ગનું જ્ઞાન થાય છે અને
આત્માપર આન્વિક્ષિકાથી મોક્ષમાર્ગનું વિજ્ઞાન થાય છે. તો રાજાએ ક્રમથી
ધર્માદિકનો અવબોધ આપનારી તે આ ત્રયી આદિક ચાર વિદ્યાઓ શીખવી.
'ત્રૈવિદ્યેભ્યસ્ત્રયીં વિદ્યાદણ્ડનીતિં ચ તદ્વિદઃ । આન્વીક્ષીકીં ચારમવિષ્ણો વાર્તા-
રમ્માંશ્ચ લોકતઃ ॥' એમ મનુએ કહ્યુંછે ॥૩॥ સામ-પ્રિયભાષણ, બેદ-
ખંડીયા રાજા આદિકને પરસ્પર વૈર ઉપજાવવાડે ફોડી નાંખવા, દાન-મુવ-
ર્ણાદિકનું, નિગ્રહ-દંડ જે ધનાપહારાદિ વધપર્યંતનો અપકાર, આ ચાર
ઉપાયો (પરિપંથી વિગેરેને વશ કરવાનાં સાધનો)ને અને પાંચમા ઉપેક્ષ-
ણને પણ યથાસ્થાન પ્રયોજે. સામથીજ કાર્યસિદ્ધિ થતી હોય તો નિગ્રહ
ત્રેયમાટે નથી. નિગ્રહથીજ જે કાર્ય સાધ્ય હોય તેમાં સામતો વ્યર્થ અને
અનર્થ છે. એમ જીજ્ઞાં પણ જાણી લેવું. જ્યારે કોઈ અર્થ સાધવાનો ન હોય
ત્યારે તો ઉપેક્ષા છે. કેમતો જે ઉપાયો કરાછે તે અર્થ સાધવા કદાચ.
અર્થ સાધવાનો હોય ત્યારે તો ઉપેક્ષા અનુચિત છે. (અનુપાય પણ ઉપે-
ક્ષણમાં જે 'પદ્મમં ચાપ્યુપેક્ષણમ્' એમ પંચત્વનિર્દેશ કર્યોછે તે સંખ્યાપૂરક-
પણામાત્રથી અને અસ્થાનમાં નહિ ઉપયોગ કરવારૂપ ધર્મની સમાનતાથી
કહ્યોછે ॥૪॥ તેમાં સન્ધિઉપાય, અધમ મધ્યમ ઉત્તમ એવા બેદથી પણ

જયં ચાસુરમિત્યપિ ॥૫॥ રથા નાગા હયાઃ પદ્મા વિષ્ટિર્નાવધરા-
સ્તથા । વેશિકાશ્ચેતિ જાનીયાત્પ્રકાશં દળ્દમપ્રધા ॥૬॥ ચલે ચાત્રે
પરકૃતં વિપયોગં ચ લક્ષણેઃ । જાનીયાદમિચારં ચ દળ્દમપ્રકટં
ત્રિધા ॥૭॥ ગ્રહેનક્ષત્રાધ્વગુણાન્વિધાદ્મિગુણાનૃપઃ । મન્વયન્ના-
દિના ચાત્મરક્ષણં યુદ્ધકૌશલમ્ ॥૮॥ ગારુડં માકરં ક્રૌઞ્ચં ચક્રં
સૂચીમુખં મહત્ । વજ્રં ચ સર્વતોમદ્રમર્ધચન્દ્રં ચ શાકટમ્ ॥૯॥

પ્રકારનો જાણવો. તે એવીરીતે કે-શત્રુચક્રી ભયેકરીને કરાતો સંધિ અધમ-
સંધિ કહ્યોછે. શત્રુએ કરેલા સત્કારથી કરેલો સંધિ મધ્યમ માન્યોછે. શત્રુએ
આપેલા ધનના ચહલુથી કરાતો સંધિ ઉત્તમ કહ્યોછે. તથા અર્થજય ધર્મ્ય-
જય આસુરજય, એરીતે જય ત્રણ પ્રકારનો જાણવો. તેમાં શત્રુના સૈનિક
પ્રધાનોને ધન આપીને તેમને ક્ષેત્રીને મેળવેલો જય અર્થજય કહ્યોછે. શત્રુ
ન જાણે એમ નિદ્રા મદમૂર્છાદિસમયે સંપાદન કરેલો જય આસુરજય કહ્યો
છે. ધર્મ્યયુદ્ધથી સંપાદેલો જય ધર્મ્યજય કહ્યોછે. આજ જય શ્રેષ્ઠ છે ॥૫॥
રથો, ગજો, અશ્વો, પદ્મતિઓ, વિષ્ટિ-પગાર વિના કે અલ્પ પગારથી શ્રામ-
ચક્રી શ્રામાંતર પ્રતિ ભાર ઉપાડી જનારા વેઠીયાઓ, નાવ-નૌકાઓ કે તેને
ચલાવનારો, ચર-સંદેશો તથા કાગળાદિકને લઈ જનારા, (જાસુદ હમે-
લીયા) દેશિક-સેનામાર્ગનો ઉપદેશ આપનારા ગુરુઓ, આ આઠ પ્રકારની
સેના જાણવી. તે આ પ્રકટ દંડશબ્દથી કહેવાયછે ॥૬॥ પહેરવાના વસ્ત્રમાં
અને જમવાના અન્નમાં પરિપંથીઓએ કરાવેલો વિષપ્રયોગ અને વિપ્રદ્વારા
મંત્રાદિપ્રયોગથી કરાવેલો અભિચાર, આ ત્રણ પ્રકારનો અપ્રકટ દંડ-સેના
તેનાં તેનાં લક્ષણોવડે જાણવો ॥૭॥ સૂર્યાદિ ચંદ્રો અને અશ્વિની આદિક
નક્ષત્રોનો ગતિભેદ તથા માર્ગનો જે ગુણભેદ તથા ભૂમિનો જે ગુણભેદ, તે
સર્વને રાજ જાણે. મંત્રો અને યંત્રોવડે પોતાના રક્ષણને અને યુદ્ધપ્રકારને
જાણે ॥૮॥ તથા ગરુડાકૃતિવ્યૂહ, મકરાકારવ્યૂહ, ક્રૌંચપદ્યાકૃતિવ્યૂહ,
ચક્રાકારવ્યૂહ, સુચી નામનું (સુખલાગમાં સોષ જેવું અતિતીર્ણ હોવાથી)
વ્યૂહ, મહત્ (સુખલાગમાં મોટું હોવાથી) નામનું વ્યૂહ, વજ્રાકારવ્યૂહ,
સર્વતોમદ્રમંડળાકૃતિવ્યૂહ, અર્ધચંદ્રાકારવ્યૂહ, શકટાકાર (ગાડા જેવું)

શૃંગાટકાદીનિ તથા વિદ્યાદ્યૂહાનિ સર્વશઃ । સજ્જારયેત્સસૈન્યાનિ
તથૈવ ચ નૃપોત્તમઃ ॥૧૦॥ નૃનાગવાજિનાં પુષ્ટિશોગાન્વિદ્યાચ્ચ
શાસ્ત્રતઃ । રથનિર્માણાદિ શિલ્પં વિદ્યાચ્ચાયુધલક્ષણમ્ ॥૧૧॥
ઉત્પાતાદિગુણાન્સૈન્યપ્રોત્સાહનપરીક્ષણે । શત્રું મિત્રમુદામીનં
વિદ્યાદૃતાંચ્ચ લક્ષણૈઃ ॥૧૨॥ સ્થલોન્મૂલનરીતિં ચ પ્રયોગં ચાશ્વશ-
સ્ત્રયોઃ । દેશગ્રામકુલાનાં ચ ધર્માન્વિદ્યાચ્ચ વૈદિકાન્ ॥૧૩॥ તથા
રાજાં દ્વાદશાનાં વિદ્યાન્મણ્ડલસંસ્થિતિમ્ । અપરાધોચિતં દણ્ડં
જાનીયાદ્ધર્મશાસ્ત્રતઃ ॥૧૪॥ ધનુર્વેદં નીતિશાસ્ત્રં ચાધીત્ય નૃપતિઃ

વ્યૂહ, શૃંગાટકાકાર (શીંગોડાના ફળની પેઠે ત્રિકોણ) વ્યૂહ, ઇત્યાદિ સર્વ
વ્યૂહો (સૈન્યની ગોઠવણી) ને રાત્રી બાલે અને તથૈવ-વિરચેલા વ્યૂહપ્રકાર-
રથીજ પોતાના સૈન્યોને સર્વત્ર સંચારે (જેરીતે વ્યૂહનો ભંગ ન થાય તેરીતે
ફેરવે) ॥૬-૧૦॥ જે પદાતિઓ હોય, જે ગત્તે હોય અને જે અશ્વો હોય
તેમની પુષ્ટિ કરવાના પ્રકારને તેના તેના શાસ્ત્રથકી રાત્રી બાલે તથા રથનિર્માણ
પ્રકાર અને આયુધનિર્માણપ્રકારને યથાલક્ષણ શાસ્ત્રથકી રાત્રી બાલે ॥૧૧॥
તથા ઉત્પાતાદિકનું લક્ષણ, તેના પ્રશમનનો ઉપાય, સૈન્યનો પ્રોત્સાહનવિધિ,
સૈન્યના પરીક્ષણનો વિધિ, શત્રુમિત્ર ઉદાસીનના લક્ષણનો ભેદ તથા દૂતોના
લક્ષણને શાસ્ત્રથકી બાલે ॥૧૨॥ ખળજનોને ઉન્મૂલન કરવાનો પ્રકાર, શસ્ત્ર-
અશ્ત્રનો પ્રયોગપ્રકાર, દેશાચારો, કુળાચારો, ગ્રામાચારો અને શ્રુતિસ્મૃતિમાં
કહેલા ધર્મોને નૃપતિ બાલે ॥૧૩॥ તથા બાર રાત્રીઓના મંડળની સ્થિતિ
(ગોઠવણી)ને ‘પુરતઃ પૃષ્ઠતઃ પાર્શ્વતઃ ત્રયસ્ત્રયઃ આત્મા એક’ એટલે ત્રયોદશકમિદં
રાજમણ્ડલં પદ્માકારં’ આ મિતાક્ષરમાં કલાપ્રમાણે બાલે. એટલે અરિ મિત્ર
અને ઉદાસીન આ ત્રણ અને આ ત્રણના સહજ કૃત્રિમ પ્રાકૃત એવા પ્રત્યે-
કના ત્રણ ભેદથી બાર ભેદ થાય. તેમાં આગળ ત્રણ, પાછળ ત્રણ અને બન્ને
પડખામાં ત્રણ ત્રણ, મળીને બાર અને એક પોતે રાત્રી, એમ આ તેર
સંખ્યાવાળું રાત્રીમંડળ ક્રમબદ્ધ બાલવું. તથા અપરાધને અનુસારે દંડ
ધર્મશાસ્ત્રથકી બાલવો ॥૧૪॥ સુશુદ્ધિ રાત્રી નીતિશાસ્ત્રને કુશળ ગુરુથકી
બાળીને, પૂર્વોક્ત પ્રકૃતિભેદ અને ઉપાયભેદને બાળીને ધર્મ્યયુદ્ધથી રિપુઓને

સુધીઃ । એવમાદિ વિદિત્વાડરીન્ જિત્વા ધર્મં વિવર્ધયેત્ ॥૧૫॥
 સામ્ના દાનેન મેદેન સ્વબુદ્ધ્યા વશયેદ્રિષ્ટુન્ । કાલેનાપ્યતિદીર્ઘેન
 સઘો યુદ્ધં તુ નાચરેત્ ॥૧૬॥ વર્ષાભવેયુશ્ચેત્રૈવ ત્રિભિઃ સામાદિ-
 મિર્દ્ધિપઃ । તદા યુદ્ધં પ્રકુર્વોત રાજા ધર્મેણ નિર્ભયઃ ॥૧૭॥ યદિ
 યુદ્ધે મૃતાઃ સ્યુસ્તે તદ્રાજ્યં તર્હિ ધાર્મિકઃ । વશીકૃતેભ્યો નૃપતિ-
 સ્તત્પુત્રેભ્યોડપંચેત્સ્યમ્ ॥૧૮॥ યુક્ત્યા યુદ્ધિવલેનાપિ ગૃહીતાઃ
 શત્રવો યદિ । યુદ્ધે તદા તાનાનીય સ્થાપયેદ્ધન્વનાલયે ॥૧૯॥
 દ્વઘાત્તેભ્યોડન્નવસ્ત્રાણિ યાવજ્જીવં નૃપોત્તમઃ । શત્રવોડપ્યતિરિ-
 ઘ્યન્તે ગોભ્યો વન્દીકૃતા યતઃ ॥૨૦॥ નિગૃહીતાન્ ઘાતયતિ ક્રૂર-
 કર્મા નૃપસ્તુ યઃ । સ બ્રહ્મહત્યાદિમહાપાતકૈર્યુજ્યતે કિલ ॥૨૧॥

છતીને ધર્માભિવર્ધનપરાયણ થાય ॥૧૫॥ યદપિ ક્ષત્રિયને યુદ્ધ સ્વધર્મ-
 થીજ પ્રાપ્ત છે, તથાપિ સહસા (વિચાર્યા વિના એકદમ) યુદ્ધને કરે નહિ,
 કેમતો સંશ્રામમાં જય કે પરાજય સંદિગ્ધ છે. સામાદિ ત્રણ ઉપાયોવડે
 રિપુઓ વશ ન થાયતો ધર્મથી નિર્ભયપણે યુદ્ધ કરે. દીર્ઘકાળે કરીને પણ
 સામાદિ ઉપાયોવડે વૈરીઓ વશવર્તી થતા હોયતો તે ઉપાયોવડે તેમને
 બુદ્ધિથી વશ કરી લે. બુદ્ધિનું આજ લક્ષણ છે કે-કયા સમયે કયો ઉપાય
 પ્રયોજવો ॥૧૬-૧૭॥ જો તે પરિપત્ની પાર્થિવ યુદ્ધમાં મરણ પામ્યો હોય
 તો તેનું રાજ્ય ધાર્મિક પાર્થિવે હરિ લેવું નહિ, કિંતુ જે તેના પુત્રાદિક
 પોતાના વશમાં આવેલા હોય તેમને તે રાજ્ય અર્પણ કરવું ॥૧૮॥ જો
 યુદ્ધમાં પ્રત્યર્થી પાર્થિવ યુક્તિથી કે બુદ્ધિબળથી પણ પકડ્યો હોય તો તેને
 હણવો નહિ, કિંતુ લાવીને તેને બંધીખાનામાં સંસ્થાપીને તેનું અન્ન
 વસ્ત્રાદિકવડે સારીરીતે યાવજજીવં પરિપોષણ કરવું. કેમતો તે શત્રુઓ-
 પણ જે હેતુમાટે પકડીને જેલખાનામાં રાખ્યા છે તે હેતુમાટે ગાયો કરતાં
 પણ અધિકપણે દયા કરવા યોગ્ય છે (જેમ ગોશાળામાં બંધાઈ રોકાઈ
 રહેલી ગાયોવિષે પોષ્યપણે પ્રેમ થાયછે, તેમ રિપુપણ બંધીખાનામાં પ્રતિ-
 રક્ષ થતાં પ્રીતિથી નૃપોત્તમે પોષણીય છે) ॥૧૯॥ જેતો પકડેલા રિપુ-
 રાજાઓનો ઘાત કરેછે તે ક્રૂરકર્મા નૃપ બ્રહ્મહત્યાદિસમાન મહાપાતકથી

યસ્તુ રાજા બુદ્ધિહીનઃ સામાર્દીભ્યોન્વિહાય ચ । નિત્યં યુદ્ધપરસ્તસ્ય
ક્ષીયન્તે સત્રપદયઃ ॥૨૨॥ કોશશ્ચ નાશમાયાતિ જાયતે દૈન્યભાકૃ
તતઃ । સ્તેયવૃત્તિસ્તતો નશ્યેત્તન્ન કુર્વાત સાહસમ્ ॥૨૩॥ સ્વચિ-
ત્તસ્ય તૃતીયાંશં જીવનાય પ્રકલ્પયેત્ । ભાગદ્વયં તુ ધર્માર્થમનિત્યં
જીવિતં યતઃ ॥૨૪॥ ધર્મેણ પાલયેદ્રાજા પ્રજાઃ શીલેન રજ્ઞયન્ ।
અદપ્ઙ્ઘ્યાન્દપ્ઙ્ઘયેન્નૈવ દપ્ઙ્ઘાર્હાન્દપ્ઙ્ઘયેજનાન્ ॥૨૫॥ અનયાઃ સમ્પ્ર-
વર્તેન્નભવેદ્વૈ વર્ણસદ્ગરઃ । દુર્મિશ્વમાવિશેદ્દ્રાઢ્ઠં યદિ રાજા ન પાલ-
યેત્ ॥૨૬॥ અસંરક્ષન્પ્રજા રાજા યો ગૃહ્ણતિ કરં નિજમ્ । પ્રજાનાં

નિધે લેપાયછે ॥૨૧॥ જેતો બુદ્ધિહીન રાજા કોઈકળ્મ્ભભૂમિ થઇને સામાદિ
ત્રણ ઉપાયોને ઉલ્લઘન કરીને નિત્ય યુદ્ધમાંજ પ્રયતેછે તે આ રાજાની ઉત્તમ
પ્રભાઓ વિગેરે પ્રક્ષય પામી જાયછે અને ખજાનાઓ ખાલીખટ થઇ જાય
છે. તે પછી એને દીનપણું આવી જાય છે. અંતે ક્રોધરીતે ચોરી વિગેરે
દુર્કર્મ કરતાં ક્રોધપણુ સ્થળે નાશ પામી જાયછે. માટે યુદ્ધનામનું કર્મ
સહસા નજ કરે ॥૨૩॥ રાજા પોતાના વિત્તના તૃતીયાંશને સ્વજીવનમાટે
પ્રકલ્પે, બે અંશતો ધર્માર્થે પ્રકલ્પે, કેમતો ધર્મજ જીવનનું ફળ માન્યુંછે
પણ ભોગ નહિ. તે જીવિત અસ્થિર છે, માટે જીવતા જન્મે વિનાવિલંબે ધર્મ
કરવો, તેને માટે ઉક્ત પ્રકારે વિત્તનો વિભાગ કરે ॥૨૪॥ પ્રભાઓનું રંજન
કરવું એજ રાજાનો પરમ ધર્મ છે, તો અવશ્ય શીલ-સદ્વૃત્તિવડે પ્રભાઓને
રંજન કરે. (રંજનમાં સાધન શીલસંપત્તિજ છે) અને ધર્મથી પ્રભાઓનું
પાલન કરે. (પ્રભાઓના પરિપાલનમાં પ્રધાન સાધન ધર્મસંપત્તિ છે) તેમાં
વળી પ્રધાન આ છે—અદંડ્ય જનોનું અદંડન અને દંડ્ય જનોનું દંડન.
આનો બે અલ્પ થાય તો પ્રભાઓ હણાઈ જાય ॥૨૫॥ દંડવા યોગ્ય જનોના
દંડનાદિકથી અને ધર્મપ્રવર્તનથી રાજા બે પ્રભાઓનું પાલન ન કરે તો
રાજ્યમાં અનેક અનીતિઓ પ્રવર્તે અને ગ્રાહ્યણાદિવર્ણધર્મનો વિપર્યાસ
થાય અને વળી દુર્લ્લિશ-દુઃકાળ પડે ॥૨૬॥ જે તો રાજા પ્રભાઓનું નહિ
સંરક્ષણ કરીને કરને કેવળ થઇણુ કરેછે તે પ્રભાઓના પાપને ભોગવેછે અને
પોતાના પુણ્યને પરિત્યજેછે (પોતાના પુણ્યનો પ્રક્ષય અને પ્રતિપાપનો

શમલં મુક્તે સ્વપુણ્યં ચ જહાતિ સઃ ॥૨૭॥ આદીત કર રાજા
પ્રજામ્યો ધર્મદર્શન. । પદ્યં ભાગં સદા પ્રાણસ્તાસામેવામિગુત્તયે
॥૨૮॥ મનો જેયં પુરા રાણા તતો જેયાશ્ચ શત્રવ. । જિતેન્દ્રિયો
હિ નૃપતિર્વાધિતું શત્રુયાદરીન્ ॥૨૯॥ વેદવેદાઙ્ગવિત્સમ્યહ
નીતિશ્ચો વિપ્પુભક્તિમાન્ । દાનશીલો યશશીલસ્તપસ્વી ચ ભવે-
ન્નૃપ. ॥૩૦॥ વૃત્તકાર્યાન્પરિજનાન્ધનૈર્વસ્ત્રૈશ્ચ પૂજયેત્ । ગુપ્ત પ્રજા
પીડયતોઽમાત્યાર્દીશ્ચ નિયન્ત્રયેત્ ॥૩૧॥ પ્રવર્તયેન્નૃપો ધર્મં ય ત
લોકોઽનુવર્તયેત્ । ન કાલસ્ય ચલં રાણિ રાજા કાલસ્ય કારણમ્
॥૩૨॥ કૃતં પ્રેતા દ્વાપર ચ કલિશ્ચેતિ યુગાનિ યત્ । રાજચત્તાનિ

પ્રવેશ થાયછે) ॥૨૭॥ ધર્મદર્શન પ્રાણ રાજા કરને પોતાના ભોગભાટે ચઢણ
કરે નહિ, કિંતુ પ્રજાઓના રક્ષણાર્થે ચઢણ કરે તેમા પણ અધિક કરને
ચઢણ કરે નહિ કિંતુ છઠા ભાગનેજ સદા ચઢણ કરે ॥૨૮॥ શત્રુને જીતવા
ધન્યતા રાજાએ પ્રથમ મન જીતવું તેને ન જીતે તો ધન્દ્રિયો વશ રહે
નહિ, સ્વયં રાજા અજીતેન્દ્રિય હોય તો રિપુઓને જીતવામાટે ક્યાથી સમર્થ
થાય ? નજ થાય માટે નૃપતિ જીતેન્દ્રિય થઈ શત્રુઓને જીતવા ધન્ય
॥૨૯॥ એરીતે વેદવેદાંગને જાણનારો, નીતિશાસ્ત્રમા નિષ્ણાત, પ્રજાઓને
ધર્મથી પાલન કરતા રાજા દાનયશ્વતપ શીવ થાય અને વિષ્ણુભક્તિપરાયણ
થાય (આજ વિશેષ રાજાઓમાટે છે, રાજ્યનું ભોગ ભોગવવો એ કૃણ નથી
કિંતુ દાનશીલતાદિકજ કૃણ છે) ॥૩૦॥ જે પરિજનો પોતાના શાસનને
શિરથી વહન કરીને પોતે આજ્ઞા કરેલા કાર્યને અવિલગ્નથી સિદ્ધ કરી આવ્યા
હોય તે ભૂતજનોને (નોકરોને) વસ્ત્રધનાદિકવડે માન આપે તેમજ જેઓ
પ્રજાઓને ગુપ્તપણે પીડા કરતા અધિકારી અમાત્યાદિ હોય તેઓને ચારોવડે
જાણીને નિયમમા કરે ॥૩૧॥ કાળે કરીને ધર્મ વિપર્યયને પામેછે, તો કાળજ
ધર્મનું કારણ છે એમ કેટલાએક માનેછે, તે અસાર છે, જે ધર્મને નૃપ
પ્રવર્તવે તે ધર્મને પ્રજાઓ અનુવર્તેજ છે તો રાજાજ ધર્મપ્રવર્તનમા મૂળ છે
પ્રશાસ્તા રાજામા કાળ પ્રભુ નથી કાળનો પણ તે રાજાજ પ્રભુ છે ॥૩૨॥
સત્ય પ્રેતા દ્વાપર અને કળિ, આ જે યુગસેદ છે તે રાજાનેજ અનુસરેછે,

યતેયૂ રાજૈવ યુગમુચ્યતે ॥૩૩॥ રાજમૂલા इह પ્રોક્તા યોગક્ષેમસુ-
વૃષ્ટયઃ । પ્રજાસુ વ્યાધયઞ્ચૈવ મરણં ચ મયાનિ ॥૩૪॥ યદહા
કુરુતે પાપમરક્ષન્મયતઃ પ્રજાઃ । રાજા વર્પસહસ્રં તત્ફલં મુક્તે
યમાલયે ॥૩૫॥ યદહા કુરુતે ધર્મ પ્રજા ધર્મેણ પાલયન્ । દશ-
વર્પસહસ્રાણિ તસ્ય મુક્તે ફલં દિવિ ॥૩૬॥ યં હિ ધર્મં ચરન્તીહ
પ્રજા રાજા સુરક્ષિતાઃ । ચતુર્થં તસ્ય ધર્મસ્ય ભાગં રાજા સ વિન્દતે
॥૩૭॥ પ્રત્યાહર્તુમશક્યં યદ્ધનં ચોરૈર્હતં તૃણામ્ । તત્સવકોશાત્પ્ર-

સહજ શૈલ્યાદિ ભેદવાળો નતુભેદજ એમ એમ આ સત્યાદિયુગભેદ સાહ-
જક નિયત ભેદવિપયવાળો નથી કિંતુ ધર્મના પ્રચારમાં જે તરતમભાવ તે
નિમિત્તથી પ્રવર્તેલા ભેદવાળો છે. તે આ તારતમ્ય રાજના પ્રશાસનપ્રકારને
અનુસરે છે. તે રાજજ યુગભેદમાં નિમિત્ત કહ્યો છે. તે ભારતવિષે રાજ-
ધર્મમાં કહ્યું છે-‘કાલો વા કારણં રાજો રાજા કાલસ્ય કારણમ્ ।’ હિતિ તે
સંજ્ઞાપો મામુદ્રાજા કાલસ્ય કારણમ્ ॥’ ઇત્યાદિ. ‘રાજિ ધર્મિણિ ધર્મિણાઃ પાપે
પાપાઃ સમે સમાઃ । પ્રજાત્તમનુવર્તન્તે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ ॥’ એમ વૃજ-
્યાલુક્યે કહ્યું છે ॥૩૩॥ આ લોકમાં જે આ પ્રલ્લઓના યોગક્ષેમની (ઇદની
પ્રાપ્તિને યોગ કહે છે અને મળેલાના પરિરક્ષણને ક્ષેમ કહે છે) વિગુણતા કે
તેની અનુગુણતા, વૃદ્ધિ કે અનાવૃદ્ધિ, મરણી આદિક વ્યાધિઓ કે અકાળ-
મરણ કે ચોરાદિકનો ભય, આ સર્વપણ યદપિ પ્રલ્લસમુદાયના પુણ્યપાપ-
મૂળક છે, તથાપિ પ્રશાસિતાના પ્રશાસનને પ્રધાનપણે પ્રલ્લઓનું કર્મ અનુ-
સરે છે, માટે સર્વત્ર રાજજ કારણ છે. માટે ધર્મનિષ્ઠ રાજએ ધર્મપ્રવર્તન-
પૂર્વકજ પ્રલ્લઓનું પરિરક્ષણ કરવું ॥૩૪॥ પ્રલ્લઓનું ભયથકી નહિ રક્ષણ
કરતા નૃપતિને જે પાપ એક દિવસે સમુદ્ભવે છે તેના કળને સહસ્રસંવત્સર-
પર્યંત યમાલયમાં ભાગેવે છે ॥૩૫॥ ધર્મથી પ્રલ્લઓનું પરિપાલન કરતા નર-
પાળને જે પુણ્ય એકદિવસે સમુદ્ભવે છે તેના કળને તે રાજ સ્વર્ગમાં દશ-
સહસ્રવર્ષપર્યંત ભોગવે છે ॥૩૬॥ રાજએ રૂઢીરીતે રક્ષણ કરેલી પ્રલ્લઓ જે
ધર્મને પાળે છે તે ધર્મના ચતુર્થ ભાગને (પુણ્યના ચોથા ભાગને) તે રાજ
પામે છે ॥૩૭॥ જે ધન ચોરોએ ચોરેલું કોષપણ ઉપાયથી રાજએ ચોરને

દાતવ્યં નૃપેણૈયોપજીવિનામ્ ॥૩૮॥ યો રાજકોપં નદ્યન્તમાચ-
ક્ષીત હિતેચ્છયા । શ્રોતવ્યં તસ્ય ચ રહો રક્ષ્યશ્ચામાલ્યતોઽપિ સ.
॥૩૯॥ પ્રાજ્ઞાન્મેધાવિનો દાન્તાન્દક્ષાન્ શૂરાન્ગદુશ્રુતાન્ । કુલી-
નાન્સત્યસમ્પન્નાન્માનયેત્સર્વકર્મસુ ॥૪૦॥ રૂપણાનાથવૃદ્ધાનાં
વિધવાનાં ચ યોપિતામ્ । યોગક્ષેમં ચ વૃત્તિં ચ રાજા નિત્યં પ્ર-
ત્પયેત્ ॥૪૧॥ આશ્રમેષુ વ્રહ્મવિદાં ચૈલભાજનભોજનમ્ । સ્વદૈવો-
પાહરેદ્રાજા સત્કૃત્યાભ્યર્ચ્ય નિદ્રછલઃ ॥૪૨॥ આત્માન્ સર્વકાર્યાણિ
રાષ્ટ્રં ચાપિ તપસ્વિને । નિવેદયેત્પ્રયત્નેન તિષ્ઠેત્પ્રદક્ષ્ય સર્વદા ॥૪૩॥
તસ્મિન્ કુર્ચીત વિશ્વાસં રાજા કસ્યાશ્ચિદાપદિ । તાપસેષુ હિ

પકડીને પાછુ મેળવી શકાય એમ ન હોય તે ધન પોતાના ભડારથકી જેના
ધણી અમાલ્યાદિ અનુભવિજનોને રાત્રીએ આપવું ॥૩૮॥ અમાલ્યાદિકે ક્ષય
પમાડાતા રાજભડારને રાત્રના હિતની ઈચ્છાથી જે કોઈ જન કહે તો તેનું
વચન એકાતમાં સાંભળવું. અને તે કહેનારને તે પોતાના અમાલ્યાદિકથકી
પણ ભય જેમ ન થાય તેમ તેનું રક્ષણ કરવું ॥૩૯॥ જેઓ બહુશ્રુત, પ્રાર્થ,
પ્રતિજ્ઞાશાલી, જીતેન્દ્રિય, હૃદીન, સત્યસપત્ન, ક્રિયાકુશળ અને શૂર હોય
તે પુરૂષોને સર્વ કર્મોમાં (યુક્તાયુક્તપરિપ્રશ્નાદિકવડે) માન આપે-આવા
ગુણુગાળી નરોને પુછીનેજ સર્વ કર્મોને કરે ॥૪૦॥ જેઓ વૃત્તિદુર્બળ કૃપણ
હોય, જેઓ અનાથ હોય, જેઓ વયે કરીને વૃદ્ધ હોય અને જે વિધવાઓ
હોય તે આ સર્વેનું યોગક્ષેમ અને વૃત્તિ (જીવનોપાય) ને રાત્ર નિત્ય
વિચારીને કરી આપે ॥૪૧॥ રાત્ર બ્રહ્મવિદોના આશ્રમોમાં વિનીતવેપથી
પ્રવેશ કરી વસ્ત્રો પાત્રો અન્નાદિ જે તેઓને આવશ્યક હોય તે આદરમ
તકારપૂર્વક સદૈવ મોકલાવે અને તે તપસ્વિઓને સ્વયં રાત્ર સર્વદા વિનય
યુક્ત થઈને આત્મા આત્મીય રાષ્ટ્ર તથા સર્વ કાર્યોને પ્રયત્નથી નિવેદન કરે
(આ જન હું અને આ સર્વ રાષ્ટ્ર આપને અધીન છે એમ નિવેદન કરે)
॥૪૨-૪૩॥ રાત્ર કોઈ આપત્કાળ આવતા તપસ્વિઓવિષે વિશ્વાસ કરે
કેમતો તેઓ સર્વ ભૂતોના હિતમાં નિરત હોવાથી વિશ્વાસનું પ્રથમ પાત્ર
છે. ચોરો પણ તેઓમાં વિશ્વાસ રાખેછે તો ધીન રાખે એમાં કહેવુંજ

વિશ્વાસમપિ કુર્વન્તિ દસ્યાઃ ॥૪૪॥ ગ્રામસ્યાધિપતિં કુર્યાદ્દશાનાં
ચ તતઃ પરમ્ । ગ્રામાણાં ચ શતસ્યૈકં સહસ્રસ્ય ચ સર્વેશઃ ॥૪૫॥
પતત્ક્રમેણ સર્વેસ્ય કુર્યાદ્રાષ્ટસ્ય રક્ષણમ્ । યથા જના ન સીદેયુ
સ્તથા કુર્યાદ્તન્દ્રિતઃ ॥૪૬॥ તયૈવ વણિજાં વૃત્તિં શિલ્પં ચાવેક્ષ્ય
શિલ્પિનામ્ । તેષાં વ્યયં ચ નિર્વાહં દૃષ્ટ્વા કુર્યાત્કરાનૃપઃ ॥૪૭॥
શ્રુત્વાન્યસ્ય વચ્ચ સઘઃ કુર્યાત્કિચ્છિન્ન ભૂપતિઃ । વિચાર્ય નિશ્ચયં
કૃત્વા તતઃ કુર્યાદ્યથોચિતમ્ ॥૪૮॥ લખ્યતે સ્વલુ પાપીયાનર.

શુ ? ॥૪૪॥ પ્રતિઆમ એક એક આમાધિપતિ કરે તત પર દશ ગામોનો
એક અધિપતિ કરે શત ગામોનો એક અધિપતિ કરે (તેના પાણુ ઉપર)
સહસ્રગામોનો એક અધિપતિ કરે (તેથડી ઉપર) પોતાના દેશમા વર્તતા
સમગ્ર ગામોનો એક પ્રધાન અધિપતિ કરે આ અનુક્રમથી રાજ સમગ્ર રા
દ્રુ રક્ષણુ કરે (કિં બહુના) બેરીતે પ્રજાઓ જ્વેશ ન પામે તેરીતે આજસે
રહિત થઇને રક્ષણુ કરે ॥૪૫-૪૬॥ તેજ પ્રકારે રાજ વણિજો (વ્યાપારી
વિગેરે)ની વાણિજ્ય પશુપાવન કૃધ્યાદિવૃત્તિ અને સુતારાદિ શિટિપઓના
શિટપને બેધને તેમના આયવ્યયને વિચારીને તેને અનુસારેજ તેમનાથડી
કરને ચઢણુ કરે ॥૪૭॥ રાજને પાસેના પરિચરો બહુ હોય છે અને તેઓ
રાજના કાનમા કાઇનુ કાઠ જખ્યાજ કરતા હોયછે (ચાડીયાપણુ કર્યાજ
કરે) તેઓનુ વચન સામળીને તત્ક્ષણુજ કિંચિત્ પણુ કાર્ય ભૂપતિ નજ
કરે, કિંતુ તેનો સલાસલભો વિચાર કરી નિશ્ચય કરી સમુચિત હોય તેનેજ
કરે વિચાર્યા વિના એકદમ કાર્ય કરનારાને મહા અનર્થની પ્રાપ્તિ થતી
પ્રસિદ્ધજ છે ॥૪૮॥ લોકમા બહુજનો પ્રિયલાપણુપરાયણુ સુલભ હોયછે,
રાજાઓને તો વિશેષપણુ તેવા પાપી જનો સુલભ હોયછે, લોકમા જેતે
જનો શુદ્ધ હૃદયવાળા હોતા નથી કિંતુ પ્રચ્છન્ન પાપ કરે એવા હોય છે,
શ્રવણુસમયે અપ્રિય પણુ પરિણામે હિતરૂપ વચનના વક્તાઓ રાજને
દુર્લભ છે, રાજાની સમીપે અપ્રિય હિતપણુ કહેવા કોણુ સમર્થ થાય ? (કોઇ
પણુ નહિ) સર્વ કોઈ સ્વાર્થપર હોવાથી પ્રિયલાપણુ કરીકરીને રાજથડી
પોતાનો અર્થ સાધવા ઇચ્છેછે, તેથી રાજને લવિખ્યમા થનારા અનર્થને તે

સુપ્રિયવાગિહ । અપ્રિયસ્ય હિ પથ્યસ્ય વક્તા શ્રોતા ચ દુર્લભઃ ॥૪૯॥
 યસ્તુ ધર્મપરો નિત્યં હિત્વા મર્તુઃ પ્રિયાપ્રિયે । અપ્રિયાણ્યાહ પથ્યાનિ
 તેન રાજા સહાયવાન્ ॥૫૦॥ સ્વસ્યાહિતં યેન ભવેચ્ચ તાદૃક્ પ્રિયં
 વદેદ્યઃ પુરુષો વચશ્ચ । ક્ષાતેરપિ સ્વસ્ય ન તસ્ય તત્તુ નૃપઃ સુવુદ્ધિઃ
 શૃણુયાદ્વિજેન્દ્ર । ॥૫૧॥ इति श्रीसत्सज्जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे प-
 द्मप्रकरणे धर्मोपदेशे राजधर्मेषु षड्वर्गादिनिरूपणनामा चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—રૂપવર્ણસ્વરોપેતસ્તિતિશ્ચુરનસૂચકઃ । કુ-

ગણુતોજ નથી, તો તેવા અપ્રિય હિતવચનને કહેનારો દુર્લભ છે. વક્તા કોઈ
 મહાપુરૂષ કદાચિત્ મળી આવે ખરો, પણ તેવા વચનનો શ્રોતા તો દુર્લભ-
 ન છે ‘આતો અપ્રિય બોલેછે’ એમ માનીને તેવા વક્તાને નિરંકુશપણે
 પ્રશાસન ચલાવનાર રાજા દેશશક્તી કાઢીજ મુકે, માટે તેવા અપ્રિય હિતવચ-
 નનો શ્રોતા તો લોકમાં દુર્લભજ છે. ‘સુલભાઃ પુરુષા રાજન્ ! સતતં પ્રિય-
 વાદિનઃ । અપ્રિયસ્ય ચ પથ્યસ્ય વક્તા શ્રોતા ચ દુર્લભઃ ॥’ એમ વિદુરે કહ્યું
 છે ॥૪૯॥ જે પુરૂષતો પરહિતૈકપરાયણ મહામનવાળો હોઈને ‘રાજાને
 આ પ્રિય છે આ અપ્રિય છે’ એવો ભેદ છોડી દઈને ‘રાજાનું આમાજ હિત
 છે’ એમ અવધારીને આરંભમા અપ્રિય જણાતા પણ પરિણામે હિતકારી
 થનારાં વચનનોને કહેછે, તેવા જનશીજ રાજા સહાયવાન્ ચાયછે, બીજા
 કેવળ પ્રિયવાક્યના વક્તા પુરૂષથી સહાયવાન્ નથી ॥૫૦॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ।
 જેતો વસ્તુત અહિત હોય પણ ‘આને આ પ્રિય છે’ એમજ નિશ્ચય કરીને
 તેવા અહિત પ્રિયને કહે તે ભલે પોતાનો સંબંધી હોય તોપણ તેનું
 વચન મતિમાન્ રાજા નજ સાલણે ॥૫૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..
 પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મષુ ષડ્વર્ગાદિનિરૂપણનામા ચતુ-
 ર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૪॥

અધ્યાય ૨૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—(હવે રાજાએ કેવો મત્રી કરવો તેનું લક્ષણ

૧ આ અધ્યાયમા લગવાને મત્રી આદિનુ નિરૂપણ કર્યું છે

લીનઃ સ્મૃતિમાન્ ધીમાઘીતિશ્ચાનૃશંસ્યવાન્ ॥૧॥ માનિતોઽમા
નિતો વાપિ ન ચ દૂપ્યેત્કદાચન । શૂરો વિદ્વાન્ હિતૈષી યઃ કાર્યો
મન્ત્રી સ ભૂભુજા ॥૨॥ કુલીના. શીલસમ્પન્ના શક્તિશ્ચા અનિષ્ટરા' ।
દેશકાલવિધાનજ્ઞા' શૂરા ધીરા હિતૈષિણઃ ॥૩॥ જ્ઞાનવિજ્ઞાનસમ્પન્ના.
પ્રકૃતિજ્ઞાઃ પરાત્મનામ્ । સત્યનિષ્ઠાશ્ચ સન્તુષ્ટા યે તે કાર્યા. સુહ-
જ્ઞના' ॥૪॥ સહાયા. સાધનોપાયા વિમાગો દેશકાલયો. । વિનિ-
પાતપ્રતીકારઃ કાર્યસિદ્ધિશ્ચ પંચમી ॥૫॥ પંચાદ્વાનીતિ મન્ત્રસ્ય

કહેછે-) જે વર્ણથી અને કુળથી ઉત્તમ હોય તથા રૂપથી પણ (જાતિ
કુળથીજ જેમ એમ આકૃતિથી પણ) ઉત્તમ હોય, સ્તિગ્ધ ગભીર સ્વર
વાળો હોય, સહનશીલ હોય, અસૂચાએ રહિત હોય, અવિસ્મરણુશીલ
હોય, પ્રતિભાએ સંપન્ન હોય, નીતિનિપુણ હોય, પરનો અભિદ્રોહ નહિ કરવા
પરાયણ હોય, રાજ માન આપે કે અપમાન કરે પણ સદા પ્રસન્નચિત્ત હોય,
પ્રકૃતિથી શૂર હોય, સકળ શાસ્ત્રના વિજ્ઞાનને પામેલો હોય, નિરતર રાજનું
હિત કરવામાજ પ્રવર્તેલો હોય, આવા ગુણવાળો જે હોય તેજ રાજ્યે
મન્ત્રિપદમા નિયોજ્યો ॥૧-૨॥ હવે રાજ્યે કરવાના મુદ્દજનનોનું લક્ષણ
કહેછે-જેઓ હુલીન-સત્કુળમા પ્રસવેલા હોય, ઉત્તમ શીલે સંપન્ન હોય,
મુખરાગાદિકના નિરીક્ષણમાત્રથી પરના ઇગિતને જાણી જાય એવા હોય, મન-
વાણીથી અનિષ્ટર, (શુભચિંતક અને મૃદુભાષી હોય) દેશકાળને ઉચિત
આચરણોમા અભિજ્ઞ હોય, ધીર (અદીનમનવાળા) હોય, શૂર (અભીરૂ
સ્વભાવવાળા) હોય, જ્ઞાન-વ્યાવહારિક અને વિજ્ઞાન-મોક્ષમાજ એક ઉપ
યોગી અથવા લૌકિક અવૌકિક જ્ઞાનથી સંપન્ન હોય, સ્વક્રીય પરક્રીયોના
સ્વભાવને જાણનારા, સત્યમાજ એક નિષ્ઠાવાળા અને સદા સંતુષ્ટ હોય તેના
જનો- રાજ્યે મુદ્દપદમા કરવા ॥૩-૪॥ રાજ્યે મનનું સંવરણ (ગુપ્ત
રાખવું) પ્રયત્નથી કરવું મનમાજ રાજ્ય પ્રતિષ્ઠિત છે રાજકાર્યમા મનના
પાત્ર અગો જાણવા સહાય-પુરૂષ દ્રવ્યની સમૃદ્ધાઓ, સાધનોપાય-ક્રિયા
સાધનના ઉપાયો, દેશકાળનો વિભાગ-દેશકાળનો અતિક્રમ ન કરવારૂપ,
વિનિપાતપ્રતિકાર-કાર્યસિદ્ધિના જે વિરોધિઓ તેના પ્રશમનનો પ્રકાર અને

વિદ્યાદ્વૈ રાજકર્મસુ । મન્ત્રસંચરણં રાક્ષા કર્તવ્યં ચ પ્રયત્નતઃ ॥૬॥
 અલ્પપ્રજ્ઞૈર્દીર્ઘસૂત્રૈરલસૈરલૈઃ સહ । મન્ત્રં ન કુર્યાન્નૃપતિર્નિદ્રાં તન્દ્રાં
 જયેત્તથા ॥૭॥ વિદ્યામદં ધનમદં હિત્વા ચામિજનં મદમ્ । મન્ત્રં
 સક્ષોપયેદ્રાજા યાવત્સ્યાચ્છ ફલોદયઃ ॥૮॥ પ્રાસાદે ગિરિપૃષ્ઠે વા
 નિઃશલાકે વને રહઃ । મન્ત્રં કુર્યાન્મહીપાલઃ સમ્યદ્ગીતિરહોવિદા
 ॥૯॥ ધન્વભૂમિગિરિવૃક્ષજલમર્ત્યમયાનિ પદ્મ । રાક્ષો દુર્ગાણિ તેષ્વેકં
 નરદુર્ગં સુદુસ્તરમ્ ॥૧૦॥ નિત્યમેવ દયા કાર્યા ચાતુવર્ણ્યે હિતૈપિણા ।

કાર્યસિદ્ધિ-ફળસિદ્ધિ, આ પાંચમી જાણવી ॥૫-૬॥ જેઓ અલ્પ પ્રજ્ઞાવાળા
 હોય, જેઓ દીર્ઘસૂત્ર-ઝટ કરવાના કાર્યમાં વિલંબ કરનારા હોય, જેઓ
 આજસુ પ્રકૃતિવાળા હોય અને જેઓ મનોબળે રહિત હોય તે એમની
 સાથે રાજા મંત્ર કદાપિ નજ કરે. તથા રાજા અતિનિદ્રા અને આજસને ત્યાગ
 કરે ॥૭॥ રાજા વિદ્યામદ ધનમદ અને અભિજનમદને ત્યાગ કરે. (રાજા-
 યોને આ ત્રણે મદનો સંભવ છે) તે આ ત્રણ મદને ત્યાગ કરીને મંત્રને
 ફળોદયમુધી રૂડીરીતે ગ્રાસે. (મંત્રજન મંત્રને ગ્રાસ રાખવા શુ સમર્થ
 થાય ?) ॥૮॥ મંત્રાચરણનાં સ્થાનો-પ્રાસાદ, (હવેલી મહેલ) પર્યંતનો
 પૃષ્ઠભાગ, નિઃશલાક-ચક્ષુની ગતિને રોકનાર તૃણાદિકના આવરણે રહિત
 એવું વન, ઇત્યાદિ નિર્જનસ્થાનો જાણવાં. આવા સ્થાનમાં રાજા નીતિશાસ્ત્રના
 રહસ્યને જાણતા જનની સાથે મંત્રને રૂડીરીતે કરે ॥૯॥ ધન્વદુર્ગ મહી-
 દુર્ગ ગિરિદુર્ગ વૃક્ષદુર્ગ જળદુર્ગ મર્ત્યદુર્ગ, આ છ પ્રકારના દુર્ગો (કિલ્લાઓ)
 કહ્યા છે. આમાંથી હરકોઈ દુર્ગનો રાજા આશ્રય કરે. તેમાં જે એક નર-
 દુર્ગ છે તે શત્રુઓએ સુદુસ્તર છે. (માટે રાજા નરદુર્ગને સુદૃઢ કરે) 'ધન્વ-
 દુર્ગ મહીદુર્ગમદ્યુર્ગ વાક્ષમેવ ચ । નૃદુર્ગં ગિરિદુર્ગં ચ સમાધિત્ય વસેત્પુ-
 રમ્ ॥' 'દુર્ગેષુ ચ મહારાજ ! પદસુ ચે દ્વાચ્ચનિશ્ચિતાઃ । સર્વદુર્ગેષુ મન્યન્તે
 નરદુર્ગં સુદુસ્તરમ્ ॥' એમ ભારતમાં રાજધર્મવિષે કહ્યું છે ॥૧૦॥ પોતાનું
 હિત ધ્યેયતા કેવા રાજ્યનું હિત ધ્યેયતા રાજાએ આતુર્વણ્યપ્રમુખ પ્રલઓ
 ઉપર નિત્યજ દયા કરવી. યથાસંવિભાગ તેમની સંરક્ષા કરવી. દયાવડે

૧ આનો વિસ્તૃત અર્થ પ્રથમ પ્રદર્શાવ્યો છે.

સુરક્ષિતાઃ પ્રજા રાજો વર્ધયન્તિ યશો મહત્ ॥૧૧॥ મધશીલા
દ્યુતકરા ધૂર્તાઃ પાપણ્ડિનો વિટાઃ । કુશીલવાશ્ચારણાશ્ચ નિય-
ન્તવ્યા નૃપેણ હિ ॥૧૨॥ ધનિનો માનયેદ્રાજા યતસ્તે લોકધારકાઃ ।
વનસ્પતીન્મદ્યફલાન્દદ્યેન્નૈવ કર્હિંચિત્ ॥૧૩॥ વિપ્રાણાં વૃત્તિ-
હીનાનાં કલ્પયેજ્જીવિકાં નૃપઃ । આપહ્ય ઉદ્ધરંસ્તાંશ્ચ ન કચિદુઃસ-
માનુયાત્ ॥૧૪॥ રૂપણાનાથવૃદ્ધાનામશ્રૂણિ પરિમાર્જયેત્ । હર્ષે

પ્રભઓનું સંરક્ષણ કરવાથીજ રાજાનું મહાયશ વૃદ્ધિને પામેછે ॥૧૧॥ જે
મધપાનશીલ હોય, જે દ્યુત રમવાપર હોય, જે ધૂર્ત-પરવચનપર હોય, જે
પાખંડી હોય, જે વિટ-પરાંગનાલંબટ હોય અને જે નટ આરણાદિક હોય,
તે આ સર્વેને રાજાએ નિયમમાં કરીને પ્રભનું રક્ષણ કરવું, (એમની જે
અભિવૃદ્ધિ છે તે પ્રભઓના અહિત મારેજ થાય છે) ॥૧૨॥ બહુધનવાળા
સ્વનગરસ્થ જનોને રાજા માન આપે પણ અવમાન ન કરે. કેમતો તે
ધનાદ્યોને લીધે લોકઅવહારની સ્થિતિ અનુવર્તે. જેનાં કૃષો ખાવામાં
ઉપયોગ લાગતાં હોય તેવા પ્રૌઢ આત્માદિ વૃક્ષોને ક્યારેયપણ નજાં છેદે.
'ધનિનઃ પૂજયેન્નિયં પાનાચ્છાદનમોજનૈઃ । વક્ષ્યાન્નાનુગૃહ્ણીષ્વં પ્રજાઃ સહ
મયેતિ યૈ । અન્નમેતન્મહદ્રાજો ધનિનો નામ ભારત ! । કકુદં સર્વભૂતાનાં
ધનસ્યો નાત્ર સંશયઃ । વનસ્પતીન્ મદ્યફલાન્ન ઇન્દ્રિયવિપયે સત્ । મ્રાહ્મણાનાં
મૂલફલં ધર્મમાહુર્મનીયિણઃ ॥' એમ ભારતમાં રાજધર્મવિષે કહ્યું છે ॥૧૩॥
જે વિપ્રો શ્રુતાધ્યયને સંપન્ન સદાચારશીલ હોય, વૃત્તિવિહીન તેઓની
વૃત્તિદાનવડે રાજા રક્ષા કરે અને આપત્તિથડી તેઓનો ઉદ્ધાર કરે. તેઓને
કદાપિ દુઃખ ઉપજાવે નહિ. આપત્તિથડી ઉદ્ધારને કરતો રાજા કદાપિ દુઃખને
પામે નહિ. 'વિપ્રશ્ચેત્યાગમાતિદેદાત્માર્થે વૃત્તિકાર્શિતઃ । પરિકલ્પ્યાસ્ય વૃત્તિઃ
સ્યાત્સદારસ્ય નરાધિપ ॥' એમ ભારતમાં રાજધર્મવિષે કહ્યું છે. 'સમુદ્ધરન્તિ
યે વિપ્રં સીદન્તં મપરાયણમ્ । તાનુદ્ધરિણ્યે નચિદાપન્નો નૌરિવાર્ણવાત્ ॥'
એમ ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧૪॥ રાજા જેઓ કૃપણ-દીન હોય, જેઓ
અનાથ હોય અને વયવડે વૃદ્ધ હોય (અશુરાદિ કરણની શિથિલતાને લીધે
ક્રિયા કરવામાં અસમર્થ, મારેજ અશક્ય જીવનોપાયવાળા હોય) તેમનાં

સજ્જનયત્રાજા ન સીદત્યાપદિ ક્ષત્રિ ॥૧૫॥ આપત્કાલે તુ નૃપ-
તિર્દાર્ધસૂત્રી ભવેન્નહિ । લભતેઽર્થે ક્ષિપ્રકારી દીર્ઘસૂત્રી વિનશ્યતિ
॥૧૬॥ ગોવિપ્રાણાં હિતં કુર્યાદ્યુધ્યેચ્છૃરૈશ્ચ તત્કૃતે । તત્સસ્યં નાપ-
હર્તવ્યં સીરધિમ્નં ચ નાચરેત્ ॥૧૭॥ યદ્ય યસ્યોપકરણં યેન જીવન્તિ
કારુકાઃ । સર્વેસ્વહરણેઽપ્યેતન્ન રાજા હતુંમર્હતિ ॥૧૮॥ આયુધાન્યા-
યુધીયાનાં વાહ્યાનિ વાહ્યજીવિનામ્ । વેદયાનાં ન હરેદ્ધૃયા વાદ્યા-
તોદ્યાદિ તદ્વિદામ્ ॥૧૯॥ જીવિકોપકરણાદતિર્નૃણાં શસ્ત્રઘાતત

આમુઓને તેમનું દુઃખ ટાળવાવડે હુછે. સદાય તેવાઓને આનંદજ ઉપ-
જાયે જે આવો રાજા છે તે આપત્તિમા કદાપિ કલેશને પામતો નથી ॥૧૫॥
જે દીર્ઘસૂત્રિતા છે તે સર્વ કાર્યને ઉપઘાત કરનાર છે, માટે તેનો સર્વદા ત્યાગ
કરવો તેમાં પણ રાજાએ આપત્કાળમાં તો સર્વપ્રકારે ત્યાગ કરવી. જે
કર્તવ્ય અર્થોને જલદી કરનારો છે તે કાર્યસિદ્ધિને પામેછે અને બીજો દીર્ઘ-
સૂત્રીતો કાર્યકૃણે રહિત થઈ વિનાશ થઈ જાયછે. માટે રાજા દીર્ઘસૂત્રી ન
થાય ॥૧૬॥ રાજા ગાયો અને વિપ્રોનું હિતજ સદાય કરે. તેમના પ્રાણુપરિ-
રક્ષણુમાટે પરની સાથે યુદ્ધને પણ કરે. વિપ્રનું અન્ન કદાપિ અપહરે નહિ
તેના ક્ષેત્રમાં તેણે કરાતા કૃષિકર્મમાં હળાદિ ભાગી નાંખવાવડે વિદ્ધને નજ
કરે ॥૧૭॥ જે શિલ્પિઆદિકનું જે જે ઉપકરણુ (જીવિકાસાધન) હોય, જે
ઉપકરણુવડે જીવન ચલાવતા હોય (જેમ મુતારો વાંદલો કરવતીવિગેરેવડે,
ખેડુત હળાદિકવડે, વણકર તુરી વેમાદિકવડે, દરજી સોધ આદિકવડે) તે
એમનો સર્વસ્વ અપહરણુના નિમિત્તભૂત અપરાધ સતેપણુ તેમનું તે તે ઉપ-
કરણુ વિના બીજુંજ હરી લેવું પણ તેઓનું તે ઉપકરણુ રાજાએ હરવું નહિ
॥૧૮॥ આજ અર્થને ઉદાહરણુ બતાવાદ્વારા નિરૂપણુ કરેછે-આયુધ ધારીને
જીવનોપાય કરનારાઓનાં આયુધોને, ગાડાં આદિકવડે ઉપજીવનારાઓના
ગાડાં આદિકને, વેશ્યાઓના વસ્ત્રવિભૂષણુઆદિકને (વેશ્યાઓને તેજ આ-
જીવિકાનાં સાધનો શરીર શોભાડવાવડે છે) અને વાદ્યાદિકને વાજીને જીવ-
નારાઓનાં તે વાદ્યાદિકને સર્વસ્વહરણુનો પ્રસંગ હોય તોપણુ રાજા હરે નહિ
॥૧૯॥ હે વિપ્રસત્તમ ! લોકમાં જે નરોની જીવિકાનાં સાધનોનું આહરણુ

इहातिरिच्यते । धर्मविचरपतिस्तु तां ततो नाचरेत्कचन विप्रस-
त्तम ! ॥२०॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्यमप्रकरणे
धर्मोपदेशे राजधर्मेषु मन्त्र्यादिनिरूपणनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શ્રુતાધ્યયનસમ્પન્ના ધર્મજ્ઞાઃ સત્યવાદિનઃ ।
હીનિપેવાસ્તથા દાન્તા દયાર્જવસમન્વિતાઃ ॥૧॥ શક્તાઃ કથયિતું
સમ્યક્ ન્યાયાન્યાયૌ યથાતથમ્ । રાજા સમાસદઃ કાર્યા રિપૌ
મિત્રે ચ ચે સમાઃ ॥૨॥ સપ્રાહ્નિવાકઃ સામાત્યઃ સમ્રાજ્ઞપુરોહિતઃ ।

છે તે શક્તવડે કરતા મસ્તકચ્છેદને તુલ્ય છે, માટે ધર્મજ્ઞ રાજા જીવ-
નોપકરણના આહરણને કદાપિ નજ કરે ॥૨૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજી-
વને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મોષુ મંત્ર્યાદિનિરૂપણનામા
પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૫॥

અધ્યાય ૨૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—રાજાએ વ્યવહારના વિનિર્ણયમાટે પ્રથમ
સલાસદો કરવા, તેમનાં લક્ષણો કહુંછું. શ્રુત-અહુ ધર્મતત્ત્વવેત્તાઓયથી
વારેવારે અનેક ધર્મોના શ્રવણે અને ગુરૂથથી વેદમીમાંસાદિ શાસ્ત્રોના અધ્ય-
યને સંપન્ન, (અધ્યયનની અપેક્ષાએ શ્રુત શ્રેષ્ઠ છે, જે અધીત છે તે
શ્રુતથી વૃદ્ધિ પામેછે, માટેજ શ્રુતનું આધિક્ય હોવાથી તેનો પ્રથમ નિર્દેશ
કર્યોછે) માટેજ ધર્મરહસ્યને જાણનારા, પ્રામાદિક એવાપણ અકાર્યાચર-
ણમાં લજ્જાવાળા, સત્ય બોલવાનાજ એક સ્વભાવવાળા, વિજીતેન્દ્રિય,
દુર્માર્ગ અને આર્જવ-ત્રણેય કરણમાં એકરૂપ હોવાથી સરલતાએ સંપન્ન,
શત્રુ તથા મિત્રમાં સમ, (દ્વેષરાગે રહિત) માટેજ સલામાં ન્યાય અન્યા-
યને તત્ત્વથી સારીરીતે કહેવામાં સમર્થ, આવા લક્ષણવાળા જનોને રાજાએ
સલાસદો કરવા ॥૧-૨॥ ન્યાયાધીશ, અમાત્ય, વિદ્વાન્ વિપ્રો, પુરોહિત
અને સહયોની સાથેજ રાજા આગળ કહેવામાં આવનારા વ્યવહારોને યથા-
વિધિ જીવે-વિચારે. ‘વિ નાનાયંડવ સન્દેહે હરણં હાર ડચ્યતે । નાનાસન્દે-

૧ આ અધ્યાયમાં અદાર પ્રકારના વ્યવહારપદ્ધતિનું નિરૂપણ વિસ્તારથી કર્યું છે.

સત્સમ્યો નૃપતિઃ પદ્યેદ્યવહારાન્ યથાવિધિ ॥૩॥ લોકવેદદ્ય-
ર્મઘાઃ સત્સ પદ્મ ત્રયોઽપિ વા । યત્રોપવિષ્ઠા વિપ્રાઃ સ્યુઃ સા યત્ત-
સદ્દશી સભા ॥૪॥ ચતુષ્પાદ્યવહારોઽયં વિવાદેષૂપદર્શિતઃ । માપો-

દહરણાદ્યવહાર. પ્રકીર્તિતઃ ॥' અર્થ-વિશષ્ટ નાના અર્થમા છે, અપશષ્ટ
સન્દેહમાં છે, તેને હરણુ કરે તે હાર કહેવાય, અર્થાત્ નાનાવિધ સંદેહોને
હરનાર હોવાથી વ્યવહારપદથી કહેલા અષ્ટાદશ દાવાઓ જાણવા ॥૩॥
વેદાર્થને જાણનારા, મન્વાદિ ધર્મશાસ્ત્રને જાણનારા અને લોકાચારને જાણ-
નારા સાત અથવા પાંચ (અતે) ત્રણપણ વિપ્રો જેમાં બેઠા હોય તે
સભા કહીછે, તેજ સભા યજ્ઞપરિપદ્મુલ્ય જાણુપી (શ્રુતિથી અને
સ્મૃતિથી જે ધર્મતત્વનો નિશ્ચય કરેછે એજ ધર્મરહસ્યાભિજ્ઞ છે, કેવળ
શ્રુતિથી કે કેવળ સ્મૃતિથી કે કેવળ લોકથી નહિ) ॥૪॥ સર્વદોષ
વિવાદોમા વ્યવહાર (દાવા ફરીયાદ)ના ભાષા ઉત્તર ક્રિયા અને સાધ્ય
સિદ્ધિ, આવા અનુક્રમથી ચાર પાદો પ્રદર્શાવ્યાછે. તે ચાર પાદો એવી રીતે
કે- 'પ્રત્યર્થિનોઽગ્રતો હેરયં યથાવેદિતમર્થિના । સમામાસતદર્ધાહનામજાત્યા-
દિચિહ્નિતમ્' અર્થ- 'પ્રતિવાદીની સમક્ષજ વાદીએ બેરીતે જણાવ્યું હોય
તેમજ લખી લેવું. તેમા વર્ષ માસ પક્ષ દિવસ નામ ભતિ ધર્યાદિક પણ
લખી લેવું.' આ પ્રકારે કરવું તે ભાષાપાદ પ્રથમનો જાણુવો 'શ્રુતાર્યસ્યોત્તર
હેરયં પૂર્વાવેદકસચિઘૌ' અર્થ- 'જેણે વાદીનો બધો ભાવાર્થ સાંભળ્યો છે
એવા પ્રતિવાદીનો ઉત્તર વાદીની સમક્ષજ લખી લેવો' વાદીના બોલી
રહ્યાપછી એ લખાયછે માટે એને ઉત્તરશબ્દથી કહેછે આ ઉત્તરપાદ
ખીજે જાણુવો 'તત્તોઽર્થો હેલ્લયેત્સયઃ પ્રતિજ્ઞાતાર્યસાધનમ્' અર્થ- 'પ્રતિવા-
દીનો ઉત્તર થયાપછી વાદીએ પોતે પ્રતિજ્ઞા કરેલા અર્થ (દાવાઅરજમા
લખેલી ખાખત)મા જે સાધન પુરાવો હોય તે તત્કાળ લખાવી દેવો' આ
ક્રિયાપાદ ત્રીજે જાણુવો 'તત્તિદ્વૌ સિદ્ધિમામોતિ વિપરીતમત્તોઽન્યથા' અર્થ-
'જે લેખ સાક્ષીવિગેરે પુરવાની સત્ત સાખીતી થાયતો જયને પામે અને બે
ન થાયતો વિપરીત પરાજયને પામે' આ સાધ્યસિદ્ધિ પાદ ચોથો જાણુવો.
આ પ્રકારે ચાત્રવટક્યસ્મૃતિની મિતાક્ષરામાં કહ્યુંછે. તેમજ બૃહસ્પ-

ત્તરક્રિયાસાધ્યસિદ્ધિમિઃ ક્રમવૃત્તિમિઃ ॥૫॥ વ્યવહારપદાન્યત્ર

તિએ પણ 'પૂર્વપક્ષઃ સ્મૃતઃ પાદો દ્વિતીયશ્ચોત્તરઃ સ્મૃતઃ । ક્રિયાપાદસ્તુ ત્રી-
યસ્તુ ચતુર્થો નિર્ણયઃ સ્મૃતઃ ॥' એમ કહ્યું છે. આરીતે વિવાદોમાં વ્યવહારના
ચાર પાદો સમજવા ॥૫॥ ઋણાદાન, નિક્ષેપ, અસ્વાભિવિક્રય, સંભ્રૂય
સમુત્થાન, દત્તાનપકર્મ, સંવિદ્યવ્યતિક્રમ, સીમાવિવાદ, સ્તેયસાહસ, ક્રય-
ક્રયાનુશય, સ્વામિપાળવિવાદ, અભ્યુપેત્યાશુશ્રૂયા, વાફપાફ્ય, દંડપાફ્ય,
સ્ત્રીસંયત્ત, વેતનાદાન, દૂતસમાહ્વય, દાયલાગ, સ્ત્રીપુંધર્મ, આરીતે અઢા-
રજી વ્યવહારપદો રાજધર્મોમાં જાણવાં. વ્યવહારનું પદ જે વિષય તે વ્યવ-
હારપદ કહેવાય, બીજાના વિરોધથી પોતાના સ્વાર્થનું જે કહેવું તેને વ્યવ-
હાર કહે છે. જેમ કોઈ 'આ ક્ષેત્રાદિ માફ છે' એમ કહે છે. બીજો પણ તેના
વિરોધથી 'માફ છે' એમ કહે છે. અર્થાત્ વાદિપ્રતિવાદિનો જે વિવાદ તે
વ્યવહાર કહ્યો છે. 'વ્યવહારશબ્દ શ્દિ અને યોગેકરીને નિર્ણય ફળ જેનું છે
એવો જે વાદીપ્રતિવાદીનો વિવાદ તેને કહે છે' એમ માધવાચાર્ય કહે છે.
'પ્રયત્નસાધ્યે વિચિત્રે ધર્મારથે ન્યાયવિસ્તરે । સાધ્યમૂલસ્તુ યો વાદો વ્યવહારઃ
સ ઉચ્યતે ॥' 'જિ નાનાર્યેઽથ સન્દેહે હરણં દાર ઉચ્યતે । નાનાસન્દેહહરણાત
વ્યવહાર ઇતિ સ્મૃતઃ ॥' આ વચનવડે અનુક્રમે વ્યવહારશબ્દની શ્દિ અને
યોગ બંને કાલ્યાયને નિદર્શાંબો છે. એના વિષયભૂત યદપિ ક્રિયાભેદથી
બહુવિધ છે અથાપિ આ અઢારમાંજ અંતર્ભાવ છે, માટે 'અષ્ટાદશવિધ'
એમ કહેવાય છે. યાજ્ઞવલ્ક્યે પણ 'સ્મૃત્યાચારન્યપેતેન માર્ગેનાધર્મિત. પરઃ ।
આવેદ્યતિ ચેદ્વાઙ્મે વ્યવહારપદં હિ તત્ ॥' અર્થ- 'ધર્મશાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ તથા
સમયાચારથી વિરૂદ્ધ એવા માર્ગવડે બીજા લોકોએ પીડા પમાડેલો જન
રાજાને કે ન્યાયાધીશને અરજી કરીને વિજ્ઞાપિ બે કરે તો તે અરજીમાં
જણાવેલું વૃત્તાંત વ્યવહાર (દાવો)નું પદ-વિષય થાય' આ પ્રકારે વ્યવહાર
પદનું લક્ષણ કહ્યું છે. તેમાં ૧ ઋણાદાન-દેણદાર અને લેણદારના વિષ-
યમાં ઋણ આપવા લેવાના ધર્મનું જે ઉત્ત્તરન તે ઋણાદાન નામનું વિવાદ-
પદ જાણવું. તેમાં આવું કરજ હોય તે આપવું, આવું હોય તે ન આપવું,
આવા અધિકારીએ આપવું, આવા સમયે આપવું, આ પ્રકારે આપવું,

ક્ષેયાન્યણાદશૈવ હિ । ક્રણાદાનં ચ નિક્ષેપસ્તથૈવાસ્વામિવિક્રયઃ ॥૬॥
સમ્ભૂય ચ સમુત્થાનં દત્તસ્થાનપકર્મ ચ । સંવિદ્યતિક્રમઃ સીમા-

આરીતે કરજદારમાં પાંચ પ્રકારનું છે. શાદુકારમાં આપવાનો વિધિ અને લેવાનો વિધિ એમ બે પ્રકારનું છે, બન્ને મળીને સાત પ્રકારનું ઋણાદાન છે. આનું સ્વરૂપ સ્વરૂપ 'ક્રણં દેયમદેયં ચ યેન યત્ર યથા ચ યત્ । દાન-મ્રહણખમાંશ્ચ ક્રણાદાનમિતિ સ્મૃતમ્ ॥' એમ નારદશ્લોકે નિરૂપણ કર્યું છે. ૨ નિક્ષેપ-જેને ત્યાં પોતાનું દ્રવ્ય વિશ્વાસથી થાપણુતરીકે મુકે અને તે બે પાણું ન આપે તો તે નિક્ષેપ નામનું વિવાદપદ કહેવાય. આનું સ્વરૂપ 'સ્વં દ્રવ્યં યત્ર વિશ્રમ્માત્ નિક્ષિપત્યવિશક્તિઃ । નિક્ષપો નામ તત્પ્રોક્તં વ્યવહારપદં યુષ્ઠઃ ॥' એમ તે નારદેજ નિરૂપણ કર્યું છે. ૩ અસ્વામિવિક્રય-થાપણુ મુકેલું કે ખોવાએલું કે જડેલું કે ચોરી લીધેલું પારકું દ્રવ્ય તેના ધણીની અસમક્ષ તેને પુછ્યા વિનાજ વેચી નાખવું તે અસ્વામિવિક્રય નામનું વિવાદ-પદ કહ્યું છે. તે નારદે કહ્યું છે- 'નિક્ષિપં વા પરદ્રવ્યં નદં છઠ્ઠ્વાડપદ્મત્વ ચ । વિક્રીયેતાસમક્ષં યત્ ૪ ક્રેયોડસ્વામિવિક્રયઃ ॥' ધતિ. ૪ સંભૂયસ-મુત્થાન-લાભમાટે પરસ્પર મળીને બ્યવહાર કરતા આપારીઓને લાભ રહેલા અર્થવિભાગ નિમિત્તે જે કલહ થાય તે સંભૂયસમુત્થાન નામનું વિવાદ-પદ જાણવું. તે નારદે કહ્યું છે- 'વણિકપ્રમૃતપો યત્ર ક્રયં સંભૂય કુર્વંતે । તત્સં-ભૂયસમુત્થાનં વ્યવહારપદં હિ તત્ ॥' ધતિ. ૫ દત્તાનપાકર્મ-આનેજ દત્તા-પ્રદાનિક એવી ખીજ સંસારી પણુ કહેછે. અયોગ્ય રીતે આપીને ફરીથી પાણું લેવું જે વિવાદપદમાં હોય તે દત્તાપ્રદાનિક નામનું વિવાદપદ જાણવું. તે નારદે કહ્યું છે- 'દત્ત્વા દ્રવ્યમસમ્યગ્ યઃ પુનરાદાતુમિચ્છતિ । દત્તાપ્રદા-નિકં નામ વ્યવહારપદં હિ તત્ ॥' ધતિ. ૬ સંવિદ્યતિક્રમ-સંવિત્ જે પાપંડી વૈદિક આદિકને રાજાએ મર્યાદા કરી આપી હોય તેનું ઉલ્લંઘન કરવાથી જે વિવાદ ઉભો થાય તે સંવિદ્યતિક્રમ નામનો જાણવો. તે નારદે કહ્યું છે- 'પાશ્વળ્ડનૈગમાદીનાં સ્થિતિઃ સમય ઉચ્યતે । સમયસ્થાનપાકર્મ તદ્વિવાદ-પદં સ્મૃતમ્ ॥' ધતિ. ૭ સીમાવિવાદ-જે ક્ષેત્ર કે બે ગૃહ કે બે ગામ કે બે દેશની પરસ્પર જે સીમા-મર્યાદા હદ નક્કી થઈ હોય તેના ન્યૂનત્વ

વિવાદ. સ્તેયસાહસમ્ ॥૭॥ ક્રયવિક્રયાનુશયો વિવાદ સ્વામિપા-

અધિકત્વ ભોગવટો નહિભોગવટો આદિક નિમિત્તવાળો જે વિવાદ તે સીમા વિવાદ નામથી કહ્યો છે સીમાનો લેદ નારદજીએ નિરૂપ્યો છે-‘ધ્વનિનો મત્સ્યની ચૈવ નૈધાનો મયવજિતા । રાજશાસનનીતા ચ સીમા પદ્મવિધા સ્મૃતા ॥’ ઇતિ ૮ સ્તેયસાહસ-ધણીની અસમક્ષ ગાફત તેને કળીને દ્રવ્યનું જે અપહરણ તે સ્તેય (ચોરી) કહેવાય, રાત્રનો દડ, જનોનો આક્રોશ તેને નહિ ગણીને રાજપુરુષધટ્ટી ઇતિ જનની સમક્ષ બળાત્ યત્કિચિત્ પર દ્રવ્યહરણ મારણ પરદારાગ્રધર્ષણાદિ કરાય છે તે સર્વ સાહસ કહેવાય, તે બન્ને મળીને સ્તેયસાહસ નામનું વિવાદપદ બાણુ તેમા સ્મૃતિવચન છે- ‘ઉપાયૈવિધિરેપા છલચિત્વાપજર્વણમ્ । સુસપ્રમત્તમત્તેભ્ય સ્તેયમાહુર્મૈતિ-પિણ ॥’ ‘સહસા ક્રિયતે કર્મ યત્કિચ્છિદ્વલ્લર્પિતૈ । તત્સાહસમિતિ પ્રોક્ત સહો વલમિહોષ્યતે ॥’ ઇતિ ૯ ક્રયવિક્રયાનુશય-મૂલ્ય આપીને કાઈ વસ્તુ ખરીદીને પણ પછીથી ધનહાનિની ઉત્પ્રેક્ષા કરીને ખરીદનારને જે અનુતાપ થાય અને મૂલ્ય લાઇને કાઈ વસ્તુ વેચીને પણ પછીથી અર્થહાનિની શકાથી વેચનારને જે પશ્ચાત્તાપ થાય તે બન્નેએ કરીને ઉભુ થતું જે વ્યવહારપદ (દાવો) તે ક્રયવિક્રયાનુશય કહેવાય તે મનુએ કહ્યું છે ‘ક્રીત્વા વિક્રીય યા કિચ્છિલ્લેહાનુશયો ભવેત્ । સોઽન્તર્દેશાહાત્તદ્રવ્ય દણાચૈવા વદીત્ ચ ॥’ ઇતિ ૧૦ સ્વામિપાળવિવાદ-જે ગવાદિ પશુઓનો સ્વામી અને જે પગાર લઈ તેને પાળનારો ગોપાળ તે બન્નેનો વિવાદ તથા જેતો ક્ષેત્રનો સ્વામી અને જે પશુઓનો પાળક તે બન્નેનો વિવાદ (ગાય લેશ આદિકે ખેતરમા ધાન્યાદિ લક્ષણ કરી જવાથી થતો) તે સ્વામિપાળવિવાદ નામનું વ્યવહારપદ બાણુ તે મનુએ કહ્યું છે-‘પશુપુ સ્વામિના ચૈવ પાલનાં ચ વ્યતિક્રમે । વિવાદ સમ્યવદ્યામિ યથાવદ્દર્મતત્ત્વ ॥’ ઇતિ તથા ‘પથિ ક્ષેત્રે પરિવૃત્તે ગ્રામાન્તીયેઽયવા પુન । સ પાલ શત્તદ્વન્દાહં’ એમ પણ કહ્યું છે ૧૧ અભ્યુપેત્યાશુશ્રૂષા-‘હું તમારી શુશ્રૂષા કરીશ’ એમ અગી કાર કરીને પછી શુશ્રૂષા ન કરવી તે અભ્યુપેત્યાશુશ્રૂષા નામનું વિવાદપદ બાણુ તે મનુએ કહ્યું છે-‘અભ્યુપેત્ હિ શુશ્રૂષા યસ્તા ન પ્રતિપદ્યતે । અશુશ્રૂ

લયોઃ । અશુશ્રૂષામ્યુપેત્યાથ પારુષ્યે દળવાચિકે ॥૮॥ સ્ત્રીસદ્ગ્રહો
 પાડમ્યુપેત્યસદ્ગિજાદપદમુચ્યતે ॥' ધતિ ૧૨ વાકપારુષ્ય-દેશભતિ કુળાદિ-
 કના આક્રોશ (ઉચ્ચસ્વરેલાપણ) વાળું અને હુત્સિતશબ્દવાળું જે બીજાને
 ઉદ્દેગ ઉપજાવવામાટે વચન બોલાય તે વાકપારુષ્ય નામનું વિવાદપદ બાબુનું.
 'ગૌડદેશીય લોકો નિશ્ચે કળહૈકપ્રિય હોય છે' આ દેશાક્રોશ બાબુનો
 શ્રાક્ષણો બહુજ લોભીયા હોય છે' આ ભત્યાક્રોશ બાબુનો 'વિશ્વામિત્ર
 કુળના કૂરકર્મવાળાજ હોય છે' આ કુલાક્રોશ બાબુનો આ બધો અર્થ
 નારદે કહ્યો છે- 'દેશજાતિકુલાદીનામાક્રોશન્યક્કસંયુતમ્ । યદ્વચઃ પ્રતિકૂલાય
 વાકપારુષ્ય તદુચ્યતે ॥' ધતિ ૧૩ દંડપારુષ્ય-પરના અગને હસ્ત પાદ
 આયુધ પાપાણુ ભસ્મ કાદવ આદિકવડે પીડા કરવી તે દંડપારુષ્ય નામનું
 વિવાદપદ બાબુનું તે નારદે કહ્યું છે- 'પરગાત્રેન્નમિદ્રોહો હસ્તપાદાયુષાદિભિઃ ।
 મક્ષાદિભિશ્ચોપચાતો દળવાપરુષ્યમુચ્યતે ॥' ધતિ ૧૪ સ્ત્રીસંગ્રહ-પરસ્ત્રીનો
 જે સ્પર્શાદિ કરવો તે સ્ત્રીસંગ્રહનામનું વિવાદપદ બાબુનું તે મનુએ કહ્યું છે-
 'હિય સ્ત્રીશેદંદશે ચ સ્ત્રીયો વા મર્પયેત્તયા' ઇત્યાદિ બૃહસ્પતિપણુ કહે છે-
 'પાપદૂલ સદ્ગ્રહણ ત્રિપ્રકાર નિયોધત' ઇત્યાદિ સ્ત્રીપુરૂષનો જે મિથુનીભાવ
 તે સંગ્રહણ કહ્યું છે ૧૫ વેતનાદાન-ભૂત્ય નોકર લોકોને સેવાનિમિત્તે
 પગાર આપવામા તથા નહિ આપવામાં કરવાનો વિચાર જેમાં રહ્યો છે તે
 વિવાદ વેતનાદાન નામથી કહ્યો છે તે નારદે કહ્યું છે- 'મૃત્યાનાં વેતનસ્યોક્તો
 દાનાદાનવિધિક્રમઃ । વેતનસ્યાનપાકર્મ તદ્વિવાદપદં સ્મૃતમ્ ॥' ધતિ. ૧૬
 દૂતસમાહૃય-અક્ષ-પાસા, બક્ષ-ચામડાની પટ્ટી, શલાકા-હાથીદાંતથી
 બનાવેલી લાળી ચોરસ સળી ઇત્યાદિ અપ્રાણિઓ (અચેતન પદાર્થો) વડે
 છતી લેવા માટે જે કપટથી રમત પણુપૂર્વક કરાય છે તે દૂત કહેવાય
 અને કુકડા પારેવા આદિક પ્રાણિઓવડે (ચેતન) જે પણુપૂર્વક છતી
 લેવા માટે રમત કરાય છે તે સમાહૃય કહેવાય બન્ને મળીને દૂતસમા-
 હૃય નામનું એક વિવાદપદ બાબુનું (જુગટામાં આ ભેદ બાબુનો) આનું
 સ્વરૂપ નારદે નિરૂપ્યું છે- 'અક્ષયક્ષસલાકાચૈર્દેવનં નિશ્ણકારિતમ્ । પળક્રીડા
 વયોમિથ્ય પદં દૂતસમાહૃયમ્ ॥' ધતિ તથા મનુએ કહ્યું છે- 'અપ્રાણિમિર્ચ-

વેતનસ્યાદાનં દ્યુતસમાહૃય । દાયમાગશ્ચ સ્ત્રીપુંસોર્ધર્મશ્ચાષ્ટાદશેતિ
હિ ॥૧॥ તેવાં વિનિર્ણય કુર્યાત્પ્રમાણૈર્દિવ્યમાનુષૈ । પ્રોક્તાનિ તત્ર
મુખ્યાનિ માનુષાણ્યર્થસિદ્ધયે ॥૧૦॥ માનુષાણિ તુ ત્રીણ્યાહુ સાક્ષિ
ણો લેખ્યમુક્તય । પ્રમાણાનીતિ મુનય સર્વશ્રેયસ્કરાણિ હિ ॥૧૧॥

દિક્રયતે તલ્લોકે દ્યુતમુચ્યતે । પ્રાણિભિ ક્રિયમાણસ્તુ સ વિજ્ઞેય સમાહૃય ॥'
ધૃતિ ૧૭ દાયભાગ-દાય-ધણીના (પિત્રાદિ) સબન્ધનિમિત્તમાનથી
જે ધન ખીન્ન પુત્રાદિકની સત્તાવાળુ (માલકીનુ) થાય છે તે દાયશબ્દથી
કહ્યું છે, તેનો બહુ પુત્રાદિકને ભાગ વહેંચી આપવો તે દાયભાગ નામનુ
વિવાદપદ બાણુ તે નારદે કહ્યું છે-‘વિમાગોઽયંસ્ય વિશ્વસ્ય તનવૈર્યત્ર
કલ્પયતૈ । દાયમાગ इति પ્રોક્ત ધ્યવહારપદ મુષૈ ॥’ ધૃતિ ૧૮ સ્ત્રીપુંધર્મ-
સ્ત્રીપુરૂષ (દપતી) નો જે ધર્મ (પરસ્પર વર્તવાની રીતિ) ધર્મશાસ્ત્રમા
કહ્યો છે તેને ઉલ્લઘન કરતા, યદ્યપિ સ્ત્રીપુરૂષને પરસ્પર વાદીપ્રતિવાદી થઈ
રાત્નને સમક્ષ વ્યવહાર (દાવો) કરવાનો નિવેધ કર્યો છે તથાપિ પ્રત્યક્ષ કે
કર્ણપરપરાએ તે બાણુવામા રાત્નને આવતા રાત્નએ દડાદિકે કરીને દપતીને
સ્વસ્વધર્મભાર્ગમા સ્થાપન કરવા, આરીતે થાય તે સ્ત્રીપુધર્મ નામનુ વિવાદપદ
બાણુ આરીતે વ્યવહાર (દાવો ફરીયાદ) થવાના અઢાર પદ (વિષયો
નિમિત્ત) બાણુવા આનો વિશેષ વિસ્તાર મિતાક્ષરાથકી બાણુવો ॥૬-૯॥

રાત્ન તે આ અઢાર વ્યવહારપદો (દાવાઓ)નો વિનિર્ણય (ફેસલો) માનુષ
પ્રમાણો (પુરાવો)વડે કે તેના અસંભવમા દિવ્ય પ્રમાણોવડે કરે તેમા જે
માનુષ પ્રમાણો છે તે કાર્યસિદ્ધિ (ફેસલો) માટે મુખ્ય માનેલાં છે આ
અર્થ કાલ્યાણને કહ્યો છે-‘યદ્યેકો માનુર્પી મૃયાદન્યો મૃયાતુ દૈવિકીમ્ ।
માનુર્પી તત્ર મૃહ્નીયાત્તત્ત દૈર્ઘ્યં વિચા નૃપ ॥’ ધૃતિ ॥૨૦॥ મુનિઓ સર્વેને
વ્યવહારમા શ્રેય કરનારા માનુષ પ્રમાણ તો સાક્ષિઓ, લેખ્ય (રાત્નના
શીઝાવાળા) દસ્તાવેજ-ખતપત્ર અને શુક્તિ, (લોગવરો) આ રીતે ત્રણ
કહે છે તે કાલ્યાણને કહ્યું છે-‘સાક્ષિણો લિખિત મુક્તિ પ્રમાણ ત્રિવિધ વિદુ’
ધૃતિ ચારણ૮૩૫૫૫ કહે છે-‘પ્રમાણ લિખિત મુક્તિ સાક્ષિણથેતિ કીર્તિતમ્’
ધૃતિ બૃહસ્પતિ પણ તેમજ કહે છે-‘સાક્ષિલેખ્યાનુમાન ચ માનુષી ત્રિવિધા

તુલામૃતમુવિપં કોશો તણ્ડુલાસ્તસમાપકઃ । દિવ્યાનીતિ પ્રમાણાનિ
ધર્માધર્માભ્યમષ્ટમમ્ ॥૨૨॥ યત્ર સમ્યો જનઃ સર્વં દદં સાધ્વિતિ
મન્યતે । સ નિઃશલ્યો વિવાદઃ સ્યાત્સશલ્યસ્ત્વન્યથા કિલ ॥૨૩॥
ગૌરવં લાઘવં દ્વદ્વા વિવાદસ્યાધિકારિણઃ । દેશં કાલં તતઃ કુર્યા-

ક્રિયા' ધતિ (અનુમાનશબ્દથી ભુક્તિ લેવી) ॥૨૧॥ તુળા આદિક આઠ
પ્રકારના દિવ્ય પ્રમાણો મુનિઓએ માન્યા છે. તેમાં ૧ તુળા-મંત્રોવડે અભિ-
મત્રેલા તુળાયત્ર (તાજવા કાટો) મા બેસારવું, તેનો પ્રકાર 'મુલાધારણવિ-
દ્વદ્ધિરભિયુક્તસ્તુલાધિત.' ઇત્યાદિ વચનથી યાગવત્ક્રમે નિરૂપણ કર્યો છે અને
મિતાક્ષરામાં વિસ્તારથી સપ્રમાણ પ્રદર્શાવ્યો છે. ૨ અગ્નિ-અભિમત્રેલો
તપાવેલો લોહાનો ગોળો આદિક અઢાવવો, તેનો પ્રકાર તેમણે 'કૌ વિમ્-
દિતમ્મીદેલંક્ષયિત્વા તત્તો ન્યસેત્' ઇત્યાદિકથી નિરૂપ્યો છે. ૩ અંધુ-
અભિમત્રેલા જળમાં ડુબડી મરાવવી, તેનો પ્રકાર પણ તેમણે 'સત્યેન
મામભિરક્ષ સ્વં' ઇત્યાદિવચનથી બતાવ્યો છે. ૪ વિષ-અભિમત્રેલુ વિષ
ખવારવું, તેનો પ્રકાર તેમણે 'સ્વં વિષ! મશ્ણ પુત્ર. સત્યધર્મેષ્વચ્ચિત.'
ઇત્યાદિથી નિરૂપ્યો છે. ૫ કોશ-ઉચ્ચ દુર્ગાદિ દેવતાઓને સ્નાન કરાવેલા
જળનું પાન કરાવવું, તેનો પ્રકાર તેમણે 'દેવાનુમાન્ સમમ્યર્ચ્ય તત્ત્વા-
નોદકમાહરેત્' ઇત્યાદિકથી નિરૂપ્યો છે. ૬ તંડુલ-દેવતાને સ્નાન કરાવેલા
જળથી છાટેલા ચોખા ચવડાવવા, તેનો પ્રકાર મિતાક્ષરામાં પિતામહસ્મૃ-
તિના અનુવાદદ્વારા નિરૂપણ કર્યો છે. ૭ તક્ષમાપક-તપાવેલા તેલમાં
નાખેલો જે માપપરિમિત સુવર્ણનો કટકો તેને અગુદ્ર અને તર્જની આંગ-
ળીવડે ઉચકાવવો, તેનો વિધિ તેમાં નિરૂપ્યો છે. ૮ ધર્માધર્મ-સોજપ-
ત્રમાં ચિતરીને સરખાજ મૃત્તિકાના ગોળામાં ગુમ્મ ચાલેલા ધર્મ અધર્મ
બેમાંથી એક ગોળો ઝટ ઉપાડાવવો, આનો બધો વિધિ તેમાં નિરૂપણ
કર્યો છે. આરીતે આઠ દિવ્ય પ્રમાણો છે ॥૨૨॥ જે વિવાદમાં સર્વ કોઈ
સલાસદ જન 'આ ન્યાય છે' એમ માને છે તેજ વિવાદવિનિર્ણય (ફેસલો)
નિર્દોષ થાય અન્યથા-તેથી વિપરીતપણામાં તો નિશ્ચે સદોષ થાય ॥૨૩॥
વિવાદના વિષયભૂત વસ્તુનું અને તે વિવાદમાં જે અધિકૃત (વાદી, પ્રતિવાદી)

ત્પ્રમાણૈર્નિર્ણયં નૃપઃ ॥૧૪॥ યદ્યેકો માનુષીં વ્રૂયાદન્યો વ્રૂયાદ દૈવ-
કીમ્ । માનુષીં તત્ર ગૃહ્ણીયાદ્ તુ દૈવીં ક્રિયાં નૃપઃ ॥૧૫॥ યદ્યેકદે-
શવ્યાસ્તાપિ ક્રિયા વિદ્યેત માનુષી । સા ગ્રાહ્યા ન તુ પૂર્ણાપિ દૈવિકી
વદતાં નૃણામ્ ॥૧૬॥ કુર્યાત્સ્વસ્ય ચ સમ્યાનાં ધીવલેન ચ શાસ્ત્રતઃ ।
પ્રમાણૈર્માનુષૈર્વાદનિર્ણયં સ નૃપોત્તમઃ ॥૧૭॥ યસ્ય વુદ્ધિવર્લ નાસ્તિ
સમ્યાનાં સ્વસ્ય ચા સ ॥ । પ્રમાણૈર્નિર્ણયં દિવ્યૈઃ કુર્યાદ્રાજા સ

પુરૂષ તેનું ગૌરવ લાઘવ વિચારીને તથા દેશકાળનો વિચાર કરીને વિવાદનો
નિર્ણય સાક્ષી આદિક પ્રમાણોવડે કરવો. નિર્ણયનો જે પ્રકાર ॥ તે વસ્તુ
ભતિ આદિકના ગૌરવ લાઘવ ભેદથી સિદ્ધ સિદ્ધ થાય છે. જેવું વસ્તુ અને
જેવી વિગ્રાહિ ભતિ તેના ગૌરવ લાઘવને અનુસારે નિર્ણય સ્મૃતિઓમાં
કહ્યો છે ॥૧૪॥ માનુષપ્રમાણ તથા દેવપ્રમાણના સમુદાયમાં માનુષનું પ્રાબલ્ય
કહે છે-વિવાદમાં જ્યારે એકજણ સાક્ષી દસ્તાવેજ આદિક માનુષ ક્રિયાને
પ્રમાણપાણે ખોલે અને ખોલે તો તુલા અગ્નિ વિષ આદિક દૈવિક ક્રિયાને
પુરાવાતરીકે ખોલે ત્યારે રાત્ર તે બેમાંથી માનુષી ક્રિયા સાક્ષી આદિકનેજ
પુરાવામાં ગ્રહણ કરે પણ દેવી ક્રિયા તુળાદિકને નજ ગ્રહણ કરે ॥૧૫॥
યદપિ વિવાદ કરતા નરો (વાદી પ્રતિવાદી)ની પુરાવામાં માનુષી ક્રિયા
લેખાદિ ભલે એકાંશબ્યાપ્ત (એકાદ વાત સાબીત કરી આપે) હોય તો
પણ તેજ પ્રમાણપણે સ્વીકારવી. દૈવિકી તુલાગ્નિ આદિક ક્રિયા સર્વ પ્રકારે
કરવા આરંભી હોય તોપણ તે પ્રમાણપણે નજ સ્વીકારવી ॥૧૬॥ જે રાત્ર
સભ્યો અને પોતાના શુદ્ધિબળથી યથાશાસ્ત્ર લેખ્યાદિ માનુષ પુરાવાવડે
વાદનો નિર્ણય (ફેસલો) કરે તેજ ઉત્તમ નૃપ ભણવો ॥૧૭॥ જેતો રાત્ર
પોતાના શુદ્ધિબળ વિના અને સલાસદોના શુદ્ધિબળ વિના પૂર્વોક્ત તુળાદિ
દિવ્યજ પ્રમાણોવડે દાવાનો નિર્ણય કરવા યત્ન કરે છે તેતો અધમ ભણવો.
દિવ્ય પ્રમાણમાં સ્વસ્થા નિદર્શાવી છે-‘રહઃકૃતં પ્રકાશં ચ દિવિધં પરિ-
પીત્યંતે । પ્રકાશં સાક્ષિર્મિર્માવ્યં દૈવિકેન રહઃકૃતમ્ ॥’ ‘મહાપાપામિશાપેષુ
નિદેષેષે હરણે તથા । દિવ્યૈઃ કાર્યં પરીક્ષેત રાજા સત્સ્વપિ સાક્ષિપુ । પ્રદુષ્ટેષ્વનુ-
માનેષુ દિવ્યૈઃ કાર્યં વિશેષયેત્’ ‘સમાર્થં સાક્ષિણાં યદ્દિ દિવ્યં સગ્રાપિ શોધ-

ચાધમ. ॥૧૮॥ વુદ્ધે. પરીક્ષા સમ્યાનાં સ્વસ્ય ક્ષેયા ચ નિર્ણયે ।
 વિનાઽર્ધન કાર્યસિદ્ધિ પ્રાણિનાં સ્યાન્મતિર્હિ સા ॥૧૯॥ વક્તાઽ-
 ધ્યક્ષો નૃપ. શાસ્તા સમ્યા કાર્યપરીક્ષકા । ગણકો ગણયેદ્યથે
 લિખેન્ન્યાયં ચ લેખક. ॥૨૦॥ પૂર્વામુખસ્તૃપવિશેદ્રાજા સમ્યા ઉદ-
 ઙ્ગુલા । ગણક પશ્ચિમાસ્યસ્તુ લેખકો દક્ષિણામુખ. ॥૨૧॥ યે
 ચારણ્યચરાસ્તેપામરણ્યે કરણં ભવેત્ । સેનાયા સૈનિકાનાં તુ સાર્યેષુ
 ચણિજાં તથા ॥૨૨॥ કેવલં શાસ્ત્રમાશ્રિત્ય ન કર્તવ્યો હિ નિર્ણય. ।

ચેત્ । પ્રાણાન્તિકાવિવાદેષુ વિચમાનેષુ સાક્ષિષુ । દિવ્યમાલમ્બતે વાદી ન
 પૃચ્છેત્ તત્ર સાક્ષિણ । ઉત્તમેષુ ચ સર્વેષુ સાહસેષુ વિચારયેત્ । સર્વં તુ દિવ્ય
 દષ્ટેન સાસુ સાક્ષિષુ વૈ શૃણુ ॥' ઇતિ ॥૨૮॥ વાદના વિનિર્ણયથી પોતાની
 અને સભ્યોની શુદ્ધિવિશદતાની પરીક્ષા થઇ જાય છે શુદ્ધિનુ કાર્ય આવે છે,
 શુ? તો દિવ્ય પ્રમાણથી પરને કરાતી જે પીડા તે કર્યા વિના માનુષ પ્રમાણ
 લેખ્યાદિવડે વિવાદાર્થનો વિનિર્ણય કરવો ॥૨૯॥ અધ્યક્ષાદિકનો આ કાર્ય
 વિભાગ વર્તે છે-અધ્યક્ષ જે ન્યાયાધીશ તે પ્રશ્નને કરે, સ્વયં રાત્ર યથાનિ
 ર્ણય શિક્ષક થાય, સભ્ય જનો કાર્યની પરીક્ષા કરે, ગણક અર્થ જે ધન તેને
 ગણે અને લેખક ન્યાયને લખે ॥૨૦॥ રાત્રદિકને સલામા બેસવાનો પ્રકાર
 કહે છે-રાત્ર તો પૂર્વાભિમુખ બેસે સભ્યજનો ઉત્તરાભિમુખ બેસે ગણક
 પશ્ચિમાભિમુખ બેસે અને લેખક તો દક્ષિણાભિમુખ બેસે અહીં અધ્યક્ષને
 માટે કહ્યું નથી તો અધ્યક્ષને બેસવામા દિશાનિયમ નથી એમ જણાય છે
 ॥૨૧॥ સલાસ્થાન તો રાત્રલવનની સમીપે કરવું, તે જૂઠ્ઠાસ્પતિએ કહ્યું છે
 'દુર્ગમપ્ત્યે ગૃહ કુર્યાન્નલઘુશાન્વિત પૃથક્ । પ્રાકુદિશિ પ્રાઙ્મુર્ચી તસ્ય
 લક્ષણ્યા કારયેત્સમામ્ ॥' ઇતિ આતો મુખ્ય ધર્માધિકરણ (સલાસ્થાન)
 જાણવું જેતો અરણ્યચર ગોપાળાદિકો છે તેઓને વિવાદ પ્રાપ્ત થતા તેના
 નિર્ણયમાટે અરણ્યમાજ કરણ (સલા) થાય, સૈનિકોને વિવાદ પ્રાપ્ત
 થતા સેનાસ્થાનમાજ સલા થાય, વણિને (વ્યાપારીઓ)ને વિવાદ પ્રાપ્ત
 થતા તેના નિર્ણયમાટે તેમની સલા તેમના સઘમાજ થાય તે આ અમુખ્ય
 ધર્માધિકરણો (સલાઓ) જાણવા ॥૨૨॥ રાત્રએ કેવળ ધર્મશાસ્ત્રને

દેશજાતિકુલાચારાન્ પ્રાચીનાન્ પાલયેન્નૃપઃ ॥૨૩॥ વિવાદે પ્રતિ-
ભૂર્માઘઃ સમર્થ ડમયોરપિ । દુષ્ટશ્ચ પુરુષો રાજા જ્ઞાતવ્યો લક્ષણેરિદ્ધ
॥૨૪॥ સ્વિન્નમાલઃ સુકિલિદ્ધૃચ સગદ્ગદસ્થલલલ્લચાઃ । સ્થિરો નૈકત્ર
પાળ્લવાસ્યો દશજ્ઞોઘ્નો ચ ચક્રદક્ ॥૨૫॥ વાચાલશ્ચૈવ વિકૃતિર્દધ-
ત્સ્વાભાવિકીં તુ યઃ । દુષ્ટઃ સૈવ ઇતિ વિદ્યેયો રાજા સાક્ષાદિકર્મસુ
॥૨૬॥ તદ્રાપિ કશ્ચિત્પુરુષઃ સ્વભાવમૃદુલોઽપિ ચ । સમાક્ષોમસ્ત્ર-
આશરીને નિર્ણય નજ કરવો. કિંતુ પ્રાચીન દેશાચાર કુળાચાર અને ભત્તા-
ચારને અનુસરીનેજ કરવો ॥૨૩॥

વિવાદમાં વાદી પ્રતિવાદી બન્નેનો પણ ભમીન સલાપતિએ લેવો. તે
ભમીન નિર્ણયનું કાર્ય જે ન્યાયથી સાબીત થએલું ધન આપવું તથા દંડનું
ધન આપવું તેમાં સમર્થ હોય તેનેજ લેવો. આ અર્થ યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિમાં
કહ્યો છે-‘ડમયોઃ પ્રતિભૂર્માઘઃ સમર્થઃ કાર્યભિર્નયે ।’ ધૃતિ. તેમાં ભમીન
ત્રણ પ્રકારનો છે. ‘બતાવાની અપેક્ષામાં એને હું બતાવીશ’ ‘મારા
વિશ્વાસથી આને ધન આપો, આ તમને છેતરશે નહિ’ ‘જો આ નહિ
આપેતો હુંજ આપીશ’ આ ત્રણ પ્રકારો બાણવા. તેમજ વિવાદના કે
સાક્ષિના કામમાં જે દુષ્ટ હોય તે પુરૂષ રાજાએ લક્ષણોવડે બાણવો ॥૨૪॥
દુષ્ટ પુરૂષનું લક્ષણ આ છે-જેનું લલાટ પરસેવાના બિન્દુથી બ્યાસ થઇ
ભય, જે હોઠનાપર્થતને વારેવારે જીહ્વાથી ચાટતો હોય, જેનો સ્વર ગદ્ગદ
થઇ ભય, જેનું વચન સ્ખલિત થઇ ભય, જે એક સ્થળે સ્થિર ઉભો રહે
નહિ, જેના મુખનો વર્ણ ખાંડુ (ચેતપીતમિશ્રિત) થઇ ભય, જે ઓધને
દાંતવડે વારેવારે ડસતો હોય, જે વક્ર બેતો હોય, જે વાચાળ-વિરૂદ્ધ બહુ
બોલતો હોય, ધ્યાદિ મન વાણી કાય અને ક્રિયાના ઉક્ત વિકારને સ્વભા-
થીજ (ભ્યાદિ કારણથી નહિ) જે પામતો હોય તે રાજાએ સાક્ષી આદિક
ક્રિયામાં દુષ્ટ બાણવો (આ બધું દોષસંલવતાનું ચિહ્ન બાણવું) ॥૨૫-૨૬॥
પૂર્વોક્ત પુરૂષોમધ્યે ક્રોધ પુરૂષ મૃદુપ્રકૃતિવાળો હોય પણ સલાદર્શનથી ભય
પામતાં વાક્યસ્ખાલિત્ય પરશેવો ગદ્ગદતા વિગેરે ઉક્ત અંગવિકારોએ યુક્ત
થઇ ભય પણ તે દુષ્ટ નથી, તો રાજાએ બહુ સૂદમતાથી તેની પરીક્ષા કરવી

લદ્વાન્ય. પરીક્ષ્યો મોક્ષવદ્વપુઃ ॥૨૭॥ કુલીના દાનશીલાશ્ચૃધા-
મિકા. સત્યવાદિન. । ઋજવ. પુત્રવન્તશ્ચ ઘનિનોઽથ તપસ્વિન.
॥૨૮॥ શ્રૌતસ્માર્તક્રિયાનિષ્ઠાચ્યવરા. સાક્ષિણો મતા । યથાવર્ણે
યથાજાતિ સર્વે સર્વેષુ વા સ્મૃતા. ॥૨૯॥ નૈતે તુ સાક્ષિણો ગ્રાહ્યા
રાદ્વા ધર્મવિદા ક્વચિત્ । સ્ત્રીર્વાલશ્ચાતિવૃદ્ધોઽપિ મત્તોન્મત્તાક્ષદે-
ચિનઃ ॥૩૦॥ અમિશસ્તશ્ચ પતિતો ધૂર્તશ્ચ વિકલેન્દ્રિયઃ । તસ્કરઃ

॥૨૭॥ હવે સાક્ષિઓનુ લક્ષણ નિરૂપેછે-સત્કુળમા જન્મેલા, દાન દેવાના
સ્વભાવવાળા, ધર્મકૃપરાયણ, (અર્થ કામચક્રી વિમુખ) સત્યજ બોલ
વાના શીલવાળા, અકુટિલસ્વભાવવાળા, વિદ્યમાન પુત્ર પૌત્ર આદિક સત
તિએ સંપન્ન, સમુચિત ધનસંપત્તિએ સંપન્ન, સમુચિત તપમા નિષ્ઠાવાળા,
શ્રૌતસ્માર્તક્રિયામા તત્પર, આવા લક્ષણવાળા સાક્ષિઓ માન્યાછે (સાક્ષાત્
દર્શનથી કે શ્રવણથી સાક્ષી કહેવાય) તેઓ ત્રણથી ઓછા નહિ જોઈએ,
(ઉપર તો યથેચ્છ હેના) વળી તેઓ યથાવર્ણ અને યથાજાતિ (જેમકે
બ્રાહ્મણોને બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયોને ક્ષત્રિયો, વૈશ્યોને વૈશ્યો, શૂદ્રોને શૂદ્રો અને
મૂર્ધાવસિક્ત આદિકને મૂર્ધાવસિક્તો) બાણવા અથવા સજાતિ સર્વર્ણના
અસંભવમા સર્વે સર્વેમા સાક્ષિઓ હોઈ શકે વર્ણથી કે જાતિથી સંનતી
યપણાના નિયમની અપેક્ષા નથી ॥૨૮-૨૯॥ ધર્મતત્ત્વને બાણતા રાત્રએ
ત્રિયો, બાળકો, (જેને માથે અવટાર ન હોય એવો સગીર) અતિ વૃદ્ધો,
(ઔશીથી અધિક અવસ્થાવાળા) મદિરાદિપાનથી મત્ત થએલા, ભૂતા
વેશાદિકથી ઉન્મત્ત વર્તતા, દૂત રમનારા, બ્રહ્મહત્યાદિ પાતકના અપવા
દથી દૂષિત થએલા, બ્રહ્મહત્યાદિકવડે પતિતપણાને પામેલા, ધૂર્તો, શ્રોત્રાદિ
ઇન્દ્રિયોની વિકળતાવાળા, (અપગ) ચોરો, સાહસીઓ (પોતાના બળ
વલખથી પરદ્રવ્યાદિકને અપહરનારા) શત્રુઓ, પાખડિઓ, (જૈનબૌદ્ધાદિ
નાસ્તિકો) કપટથી ખોટા દસ્તાવેજ આદિકને કરનારા, મુદ્દદો, બંધુઓએ
ત્યાગ કરી દીધેલા, વિવાદાતરમા મિથ્યાવચનાદિ દોષ જેનો જોવામા આવ્યો
હોય એવા, એક કામ કરવાવાળા સહાયો, આરણ્યો, તે આ સર્વે સાક્ષિક-
ર્મમા ક્યારેય હેવા નહિ કેમ ? તો તેઓ કાર્યનિર્ણયનો વિનાશ કરનારા

સાહસી શત્રુઃ પાપણ્ડી કૂટરુત્સુહૃત્ ॥૩૧॥ વન્ધુત્યક્તો દૃષ્ટદોષઃ
સહાયશ્ચારણસ્તથા । સાધ્યાનર્હા ઇમે દ્વેયાઃ કાર્યધ્વંસવિધાયિનઃ
॥૩૨॥ જાનન્નપ્યત્રુવન્ પ્રજ્ઞોત્તરં કામાત્ ક્રુધા મિયા । ક્ષિપત્યા-
ત્મનિ પાશાન્સ સદૃશં વારુણાગ્રરઃ ॥૩૩॥ સાક્ષી વાપ્યત્રુવન્સાધ્યં
વિરુદ્ધં વા ઘદન્નપિ । પાશાન્ સદૃશં ક્ષિપતિ વારુણાન્સોઽપિ ચા-
ત્મનિ ॥૩૪॥ તસ્ય સંવત્સરે પૂર્ણે પાશ એકઃ પ્રમુચ્યતે । તસ્માદતસ્યં
તુ વક્તવ્યં જ્ઞાનતા સત્યમક્ષસા ॥૩૫॥ વિદ્વો ધર્મો હ્યધર્મેણ સર્માં
યત્રોપપદ્યતે । તં નિઃશલ્યં ન યે કુર્યુસ્તે વિદ્વાઃ સ્યુઃ સમાસદઃ ॥૩૬॥

છે (વિપરીતપણુ કરવાવડે કાર્યની હાનિ કરનારા છે) આ રથળે આટલું
જાણું—શ્રીયોને સાક્ષિકર્મમાં જે પ્રતિષેધ કર્યો તે પુરૂષોના વિવાદમાં જાણુવો.
તથા સાહસાદિક થકી અન્યત્ર જાણુવો તેવી સ્મૃતિ છે—‘શ્રીર્ણાં સાહ્યં
દ્વિયઃ કુર્યુઃ’ ઇતિ ‘દ્વિયાપ્યસમ્મત્ત્વે કાર્યં ગ્રાહ્યેન સ્થવિરેણ વા’ ‘સાહસેષુ ચ
સર્વેષુ સ્ત્રેયસદ્ગુણેઽપિ ચ । વાગ્દંડયોક્ષ પારુત્યે ન પરીક્ષેત સાક્ષિણ.’ ઇતિ
॥૩૦-૩૨॥ જે સાક્ષીના કામમાં લીધેલો નર પોતે અર્થને જાણુવા છતાં
પણુ કામને લીધે કે ક્રોધને લીધે કે લયને લીધે પ્રશ્નનો ઉત્તર સાક્ષી પુરે
નહિ તે પોતાના ગળામાં પોતેજ સહસ્રપરિભિત વાણુ પાશોને પાડેછે
(સાક્ષી નહિ પુરવાથી ઉદ્ભવતા પ્રત્યવાયે કરીને વાણુ પાશોથી બંધાય
છે) જે સાક્ષી ક્રોધને પણુ સાક્ષી પુરે નહિ અથવા સાક્ષી પુરવામાં વિરુદ્ધ
ખોટીજ સાક્ષી પુરે તેપણુ પોતાવિષે સહસ્ર વાણુ પાશોને સ્વયં બાંધેછે
તે વાણુપાશના બધનને પામેલો જન પરિપૂર્ણ એકવર્ષ પાપ ભોગવતા એક
પાશમાંથી મુક્ત થાયછે. (એમ સતે હજાર વર્ષ પાપ ભોગવતા હજાર
પાશમાંથી મુક્ત થાય છે) આવી પાપની ઉચ્ચતાને જાણુતા સાક્ષિએ અવશ્ય
સત્યજ બોલવું ॥૩૩-૩૫॥ જે ધર્માધિકરણમાં (ન્યાય આપવાના સ્થાનમાં)
ધર્મ અધર્મવડે વિદ્ધ થાય, એટલે સત્ય બોલનારાને બીજે પોતાના વાણી
બળથી પરાભવ કરવા ‘આ મિથ્યા બોલે છે’ એમ બોલે ત્યારે ધર્મનો
અધર્મથી વેધ થાય છે. ત્યારે તે ધર્મને જે સમાસદો નિ શલ્ય—ઉક્ત વેધે
રહિત બે ન કરે તો (અધર્મને આરોપતા જનનો નિગ્રહ કરીને તેને નિ શલ્ય

અર્થ પ્રાપ્તોત્થઘર્મસ્ય મુરયઃ કિલ સમાપતિઃ । કર્તાર્થ એકં પાદં
 ચ પાદં ચાન્યે સમાસદઃ ॥૩૭॥ વિતથં તુ વદેયુર્ધ્વં ધર્મં સદસિ
 પૃચ્છતે । ઇષ્ટાપૂર્તે ચ તે પ્રાપ્તિ સમ્પન્ન સમ્પન્ન પરાવરાન્ ॥૩૮॥ યે
 પાતકકૃતાં લોકા મહાપાતકિનાં તથા । અગ્નિદાનાં ચ યે લોકા
 યે ચ સ્ત્રીવાલઘાતિનામ્ ॥૩૯॥ તાન્ સર્વાન્સમવાપ્નોતિ યઃ સાક્ષ્યે
 હ્યનૃતં વદેત્ । નશ્યત્યશેષં સુકૃતં સદસ્યનૃતભાષણાત્ ॥૪૦॥ પ્રા-
 ણિનાં સ્યાદ્ધો યત્ર તત્ર સાક્ષ્યેઽનૃતં વદન્ । ન દુષ્યતિ પુમાન્નૃનં
 પ્રાપ્નોત્યેવાન્યથા ત્વઘમ્ ॥૪૧॥ સમ્યામાત્યાદિભિઃ પ્રોક્તે દષ્ટેઽપિ

જે ન કરે તો) તેઓ પાત્રુ તે પાપથી વિદ્ધ થાય ॥૩૬॥ આરીતે ધર્માધિ
 કરણુમા પ્રવર્તતા અધર્મના અર્ધા ભાગને મુખ્ય સભાપતિ પામેછે સ્વય
 અધર્મને કરનારાઓ એક પાદ (ચતુર્થાંશ) ને પામે છે બીજા સભાસદો
 અવશિષ્ટ એક પાદને પામે છે ॥૩૭॥ ન્યાયાધીશે રાજસભામા ધર્મપ્રતિ
 પુછેલા જે સાક્ષિઓ અસત્ય બોલે તે મિત્રાસાક્ષિઓનુ ઇષ્ટાપૂર્તાદિ પુણ્ય
 બધુય નાશ થઈ જાય છે અને તેઓના કુળમા સાત પૂર્વના અને સાત
 પછીના અને પોતે એમ મળીને પદર પુરૂષો નાશ પામી જાય છે ॥૩૮॥
 વળી જે સાક્ષિકર્મમા જુહુ બોલે તે જન પાતકીઓ મહાપાતકીઓ અગ્નિ
 દાતાઓ અને સ્ત્રીબાળઘાતિઓને પામવાના જે લોકો (નરકવિશેષો) છે
 તે સર્વ લોકોને પામે છે કેવળ આટલુંજ નહિ કિંતુ રાજસભામા અસત્ય
 બોલવાથી સમય સુકૃતપણુ નાશ થઈ જાય છે ॥૩૯-૪૦॥ જે દાવાના
 સાક્ષિકર્મમા સત્ય બાપણુ કરવાથી બ્રાહ્મણોનો કે ક્ષત્રિયનો કે વૈશ્યનો કે
 શૂદ્રનો કે બીજા ગવાદિ પ્રાણિઓનો વધપ્રસંગ આવતો હોય તેમા અસત્ય
 બોલતો સાક્ષીપુરૂષ ઉક્ત પાપદૂષિત થતો નથી કેમકે જે પ્રાણુરક્ષણુ છે તે
 પરમ ધર્મ માન્યો છે આ દોષાલાવકથન છે તે પ્રામાદિક અધર્મવિષયમા
 છે પણ બુદ્ધિપૂર્વક કરેલા મહાપાપમા નહિ. તેવું વચન છે-‘નાનૃતવચનં
 દોષો યજ્ઞીવન ચેત્તદ્ધીનમ્, ન તુ પાપીયસો જીવનમ્’ ઇતિ ॥૪૨॥ ચોરી
 આદિક નિવાદિપદોમા સભ્ય અમાત્યાદિકે દડ કરવાનો કહ્યો હોય તોપણુ
 નૃપતિ સ્વય સારીરીતે વિચારીને શિદ્ધાર્થે દડ આપે પણ સહસા-એકદમ

નૃપતિઃ સ્વયમ્ । દદ્યાદ્મં વિચાર્યેવ શિક્ષાર્થે સહસ્રા ન તુ ॥૪૨॥
 લોભમોહિતમતિશ્ચ ભૂપતિર્યોડર્થશાસ્ત્રપર એવ કેવલમ્ । સ્યાત્સ
 તુ દ્વિજ નિજાચ્યુતો વૃપાત્સ્યાદ્વિનષ્ટનિશ્ચિલાર્થ આશુ વૈ ॥૪૩॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे राजध-
 र्मेष्टादशव्यवहारनिर्णयनिरूपणनामा पञ्चिंशोऽध्यायः ॥२६॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ધર્મશાસ્ત્રાનુસારેણ ક્રોધલોભવિવર્જિતઃ ।
 રિપૌ મિત્રે ચ પુત્રે ચ શિક્ષાયાં સ્યાત્સમો નૃપઃ ॥૧॥ સ્મૃત્યોર્વિરોધે
 વિચાર્યા વિના દડ નજ આપે ॥૪૨॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે વ્યવહારોને
 અવલોકતા ભૂપતિએ અર્થશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ ધર્મશાસ્ત્રમાંજ આદર કરવો,
 પણ ધર્મશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ અર્થશાસ્ત્રનું પ્રાણલ્ય આપવું નહિ. જેતો
 રાજા લોભમોહિત મતિવાળો થતા કેવળ અર્થશાસ્ત્ર (અર્થાર્જનનીતિપર) ને
 અનુસરીનેજ પ્રવર્તે છે તે સ્વકીય ધર્મથકી ભ્રષ્ટ થઈને તત્કાલુજ નિનષ્ટ
 સમય પુરૂષાર્થ થઈ જાય તેવું વચન છે—‘યત્ર વિપ્રતિપત્તિઃ સ્યાદ્ધર્મશાસ્ત્રાર્ય-
 શાસ્ત્રયોઃ । અર્થશાસ્ત્રોક્તમુત્સૃજ્ય ધર્મશાસ્ત્રોક્તમાચરેત્ ॥’ ઇતિ ॥૪૩॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મેષ્ટાદશવ્ય-
 વહારનિર્ણયનિરૂપણનામા પચિંચશોડશ્યાયઃ ॥૨૬॥

અધ્યાય ૨૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે શ્રદ્ધાન્ ! રાજાએ હુકોના નિશાનમાટે
 પ્રવર્તતા ક્રોધ લોભનો પરિત્યાગ કરી તથા ‘આ શત્રુ છે આ મિત્ર છે આતો
 પુત્ર છે’ ઇત્યાદિ ભેદભુજ્જિનો ત્યાગ કરી સર્વત્ર સમભાવથી ધર્મશાસ્ત્રને
 અનુસારે દડવાયોગ્ય જનોવિષે દડને યોજે ॥૧॥ જ્યાં એ સ્મૃતિવચનના
 અર્થનિર્ણયમાં પરસ્પર વિરોધ આવે ત્યાં તે વિરોધના પ્રશમનમાટે કરવાની
 નિયમવ્યવસ્થા વિગેરેમા ઉત્સર્ગાપવાદાદિ લક્ષણવાળો ન્યાય બળવાન
 બાણવો તે ન્યાય કયાથી બાણવો ? તો અન્વયવ્યતિરેકરૂપ વૃદ્ધ્યવહારથકી
 બાણવો જેમકે—‘નિહુતે લિખિતં નૈકમેકદેશવિમાચિત્ । દાપ્યઃ સર્વં

ન્યાયસ્તુ વલવાન્વ્યવહારતઃ । અર્થશાસ્ત્રાત્તુ વલવદ્દર્મશાસ્ત્રમિતિ
 નૃવેનાયં ન ગ્રાહ્યસ્ત્રવિવેદિતઃ ॥” અર્થ—“મુવર્ણુરજતાદિ અનેક વસ્તુઓનો
 દાવો વાદિએ કર્યો હોય, તે સમસ્ત વસ્તુઓને પ્રતિવાદી ન અંગીકાર કરતો
 હોય. ત્યારે વાદીએ તેમાંથી એક મુવર્ણુની સાક્ષીવિગેરે પ્રમાણથી સાબીતી
 કરી હોયતો રાજાએ રજતાદિ બીજી સમસ્ત વસ્તુઓ પ્રતિવાદિપાસેથી
 વાદીને અપાવવી. પ્રથમ દાવો કરતી વખતે જણાવેલી ન હોય અને
 પાછળથી ‘આ વસ્તુ લખાવાની હું ભુલી ગયો હતો’ એમ વાદી બોલે
 ત્યારે તે પ્રથમ નહિ જણાવેલી વસ્તુ અપાવવી નહિ” આ એક વચન (યાજ્ઞ-
 વલક્યનું) છે. બીજું ‘બનેકાર્યામિયોગેઽપિ યાવત્સંસાધયેદ્વની । સાક્ષિભિ-
 સ્તાવદેવાસૌ હમતે સાધિતં ધનમ્ ॥’ ધતિ. અર્થ—“અનેક પ્રકારના દ્રવ્યને
 માટે કરેલી ફરીયાદીમાં પણ વાદી જેટલું સાક્ષીઓવડે સાબીત કરી આપે
 તેટલુંજ દ્રવ્ય શાહુકારને મળે” આ વચન (કાત્યાયનનું) છે. ‘આ આટલું
 મુવર્ણુ રજત વસ્તુ આદિ વસ્તુ મારી પાસેથી લઈ ગયો છે’ આવું જે અનેક
 પદાર્થ સંબંધી વિવાદપદ (દાવો) તેમાં આ બંને વચન પ્રવર્તે છે. તેમાં
 એક વચન ‘જે એક અંશ સાક્ષિઓએ સિદ્ધ કર્યો હોય તો તેટલામાત્રથી
 સર્વાંશે અપાવવો’ એમ વિધાન કરે છે. બીજું વચન તો ‘બહુ પદાર્થોમધ્યે
 જે પદાર્થ સાક્ષી વિગેરેવડે સિદ્ધ કરી આપ્યો હોય તેજ અપાવવો, બીજો
 ન અપાવવો’ એમ વિધાન કરે છે. તો આ રીતે આ બંને વચનનો પરસ્પર
 વિરોધ આવતાં અવિરોધથી અર્થનિર્ણય કરવા માટે ન્યાયનો આશ્રય
 કરવો જોઈએ, પણ જેમાંથી એકનું અપ્રામાણ્ય કહી શકાય નહિ. જે અપ્રા-
 માણ્ય કહેવા જઈએ તો સરખીરીતે બંનેનું પણ અપ્રામાણ્ય આવી પડે.
 આમાં આ ન્યાય પ્રવર્તે છે—‘બનેકાર્યામિયોગે’ આ વચન સામાન્યવિષય-
 વાળું છે. ‘નિહુતે લિખિતં’ આ વચન તો જે ઉત્તમર્ણુ અધમર્ણુ (દેણુદાર
 દેણુદાર) તેના વિષયવાળું છે, જેમાં સાક્ષાત્ સ્વયં લખીને લીધેલા સર્વા-
 શને બીલકુલ કબૂલજ કરતો નથી તેમાં નિહવ (છુપાવી ખોટું બોલવાના)
 દોષનું પ્રાબલ્ય છે અને પોતે લખેલાને પણ અતિક્રમણ કરે છે માટે એકાં-
 શની સિદ્ધિમાત્રથી સર્વાંશે આપવાનું કહે છે. અન્યત્ર—પિતાવિગેરેએ લીધેલા

સ્થિતિઃ ॥૨॥ વિરોધો દૃશ્યતે યથા કર્તુરૈક્યેઽપિ કુત્રચિત્ ।

બહુ દ્રવ્યમા પુત્ર 'હુ જાણતો નથી' એમ જવાબ આપેછે તો આમા નિહ વદોષનો અભાવ છે કે અપેક્ષિત તર્કનો અભાવ છે માટે સાક્ષીવિગેરેવડે જેટલો અર્થ સાબીત કર્યો હોય તેટલોજ અપાવવો, એમ કહેછે તો આ રીતે ન્યાયવિશેષણુ આલબન વ્યવહારથી થાય છે તો કાલ્યાયનસ્મૃતિ સામાન્ય જાણુવી અને યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ વિશેષરૂપા જાણુવી, એમ આમા સામાન્યવિશેષન્યાય બળવાન છે તથા જ્યા અર્થશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્રનો વિરોધ આવે, જેમકે-‘હિરણ્યમૂસિલામેમ્યો મિત્રલઘિર્ધરઃ યત । જતો યતેત તદ્વાસ્યૈ રક્ષેતસ્ય સમાહિત ॥’ અર્થ-‘હિરણ્ય (ધન) લાભ ભૂમિ-લાભ અને મિત્રલાભ આ ત્રણમા મિત્રલાભ શ્રેષ્ઠ છે, તો તેની પ્રાપ્તિ માટે રાત્રીએ સામાદિ ઉપાયોવડે યત કરવો અને સાવધાન થઈ સત્યનુ સરક્ષણુ કરવું’ આ અર્થશાસ્ત્ર છે અને ‘વ્યવહારાદ્યપ પદ્યેદ્વિદ્વદ્મિ દ્રાઢ્યે સહ । ધર્મશાસ્ત્રાનુસારેણ ક્રોધલોભવિવર્જિત ॥’ અર્થ-‘રાત્રીએ વિદ્વાન વિપ્રોને સાથે રાખીને, ધર્મશાસ્ત્રને અનુસારે તેમજ ક્રોધ લોભે રહિત થઈને વ્યવહારો (દાવાઓ) બેવા’ આ ધર્મશાસ્ત્ર છે આ બંને વચ્ચેનો કોઈ વિષયમા વિરોધ થાય છે તે એવી રીતે કે-ક્રોધ તેવા ન્યાય કાર્યમા ક્રોધ એક પક્ષકારનો જય ઠરાવી આપવાથી રાત્રીને મિત્રલાભ થતા અર્થશાસ્ત્ર (મિત્રલાભ શ્રેષ્ઠ છે આ) સમન્વયને પામે છે પણ મિત્રલોભ પ્રસંગને લીધે ધર્મશાસ્ત્રનો (લોભે રહિત થઈને વ્યવહારો બેવા) તો વિરોધ આવેછે બીજા ક્રોધ પક્ષકારનો જય ઠરાવી આપવાથી મિત્રલોભપરિત્યાગને લીધે ધર્મશાસ્ત્ર (લોભે રહિત થઈ આ) સમન્વય પામે છે પણ અર્થ શાસ્ત્રનો વિરોધ આવેછે તો આ રીતે અર્થશાસ્ત્રની અપેક્ષાએ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રબળ પ્રમાણુ છે અર્થશાસ્ત્ર નહિ, એવી મર્યાદા છે સર્વેની અપેક્ષાએ ધર્મની મુખ્યતા સર્વેએ સ્વીકારીછે આનો વિસ્તાર મિતાક્ષરાચક્રી જાણુવો ॥૨॥ બે સ્મૃતિઓના પરસ્પર વિરોધમા સામાન્યવિશેષરૂપ કે ઉત્સર્ગાપ વાદરૂપ કોઈ ન્યાયનો બંનેના સમન્વયમાટે આશ્રય કરવો એમ કહ્યું જેમા એકપણુ તેવા ન્યાયનો અવસર ન હોય તેવા વિરોધમા તેના પરિ

અન્યોન્યં સ્મૃતિવાન્યાનાં તત્ર હેતું વદામિ તે ॥૩॥ હરીચ્છયૈવ
મુનિર્મિદ્ધા નૃનધિકારિણઃ । સાત્ત્વિકાદીંસ્તતસ્તેષાં હિતાય સ્મૃતયઃ

હારનો ઉપાય કયો ? એવી અપેક્ષામાં કહેછે—સામાન્યવિશેષાદિન્યાયોવડે
ન સમાધાન થઇ શકે એવો વિરોધ જેમાં સ્મૃતિવાક્યોનો પરસ્પર દેખાતો
હોય કે સ્મૃતિકાર એક હોવા છતાંપણ કોઈ સ્થળે (કર્તા એક હોય કે
ભિન્ન હોય) સ્વવચનોનો પરસ્પર વિરોધ દેખાતો હોય તેમાં (વિરોધ-
પરિહારમાં) આ હેતુ બાજુવો, તે તમને હવે કહું છું ॥૩॥ મહર્ષિઓએ
ભગવાન સર્વેશ્વરના સંકટપને અનુસારે પ્રભાઓનું હિત કરવા પ્રવર્તતા
સત્વાદિ ગુણોના ન્યૂનાધિક્ષેદને લીધે સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા રજઃપ્રકૃતિવાળા
અને તમ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યોને બેધને પણ તે સર્વેના હિતમાંટે સ્મૃતિઓ
રચીછે. તો આવી બાબતમાં અધિકારિભેદથી વ્યવસ્થા કરાવાપણે વિરો-
ધનો પરિહાર કરવો. જે સાત્ત્વિક હોય તેમને સાત્ત્વિક વિધિઓ રૂચેછે, જે
રાજસ હોય તેમને રાજસ વિધિઓ રૂચેછે. આ અભિપ્રાય છે—સમબળ-
વાળાં, સમાનકર્તાવાળાં કે અસમાનકર્તાવાળાં જે વચનોના વિરોધમાં વિકટપ
બાજુવો તે આ વિકટપ પ્રશાસિતા (રાજ) અને પ્રશાસ્ય (પ્રભ)ના
સત્વાદિગુણને અનુસારે વ્યવસ્થિત બાજુવો, જેમ સાહસ કર્મેવિશેષમાં
વધાંત દડને કોઈ વચન કહેછે, કોઈ વચન તો તેજ સાહસવિશેષમાં યાવ-
જીવિત વિજન વનમાં (બધીખાનામાં) નિરોધ કરી રાખવાનું કહેછે.
તેમાં પ્રશાસિતા (રાજ)નું સમુદ્દ્યુત રમેગુણપણું અને સમુદ્દ્યુત સત્ત્વ-
ગુણપણું એવા ભેદથી અથવા પ્રશાસ્ય (શિક્ષા કરવા યોગ્ય)નું બહુ તમો-
ગુણીપણું અને અટપ તમોગુણીપણું એવા ભેદથી વિકટપની વ્યવસ્થા છે
(પ્રશાસિતા સત્ત્વગુણી હોય તો સાહસિકને પકડીને બધીખાનામાં રાખે
અને જે રાજસી હોય તો વધાંત દડ કરે. તેમજ પ્રશાસ્ય ચોરાદિ બે
બહુ તમોગુણી હોયતો વધાંત દડ કરે અને અટપતમોગુણી હોયતો કારા-
ગૃહમાં પકડીને રાખે, એમ બાજી લેવું) એમ બાજુવું. તેમાં જે પ્રાણવિયો
જને રહિત ધર્મેપ્રધાન પક્ષ છે તે બીજાથી હિતમ છે. આ સ્પષ્ટ બાવ
છે કે—જે એક મુનિકૃતસ્મૃતિમાં ‘ચોરને છવધાતમુધી હણવો’ એમ કહ્યું

કૃતાઃ ॥૪॥ તાસુ યે યાદશાસ્ત્રેષાં રોચન્તે તાદશાનિ હિ । વચાંસિ
તન્નાપિ મતં ચલિષ્ઠં ધર્મશાસનમ્ ॥૫॥ તતો રાજા સસમ્યેન
વિચાર્ય સ્વસ્થચેતસા । દળ્હોઽપરાધિને દેયઃ શિક્ષાર્થં ધર્મવૃદ્ધયે
॥૬॥ રુદ્રસ્વરૂપો દળ્હોઽયમધર્મેણ પ્રવર્તિતઃ । યદિ તર્હિ વિનાશાય
રાજ્ય ઇવ પ્રવર્તતે ॥૭॥ ધર્મેણ સુપ્રયુક્તશ્ચ શિક્ષાર્થં યદિ તર્હિ સઃ ।
નિ.સપત્નં વર્ધયતિ રાજ્યં ધાર્મિકભૂપતેઃ ॥૮॥ યદિ દળ્હં ન કુર્વોત

હોય, તેજ સ્મૃતિમા અન્યન 'ચોરને પકડીને બંધીખાનામા રાખવો' એમ કહ્યું
હોય. તેમાં જે સાત્ત્વિક રાજા હોય તેને બંધીખાનામા સ્થાપન રૂચિકર
થાય રાજસ તામસ રાજાને તો ચોરનું હતનનજ રૂચિકર થાય. તેમા પણ
હતનનની અપેક્ષાએ છવતાજ તેનું કારાગૃહમાં જે સ્થાપન તે અહિંસાધર્મ
અથકતનિ અભિપ્રેત હોવાથી બલિષ્ઠ છે ॥૪-૫॥ માટે રાજાએ સાવધચિત્ત
થઈ તે અપરાધિને દડ દેવો, કારણકે તે દડ ધર્મવૃદ્ધિમાટે થાય છે. અસા-
વધતામા તો અધર્મજ થાય, તેમાં રાજાએ દડ સ્વમતિથી ન આપવો,
કિંતુ સલાસદસાથે સારીરીતે વિચારીને આપવો, 'દડ દેવાથી પરને પીડા
થાય છે' એવી દયાનેત્રીધે દડયોગ્ય જનને છોડી મુકે નહિ, કેમ ? તો દડ
શિક્ષામાટે છે જે શિક્ષા છે તે તેનેવિષે અનુચલ છે, કેમતો વિરુદ્ધમાર્ગથકી
પાછો વળેછે. બીજા પણ શિક્ષિત થાય—'આપણે ચોરી આદિક ન કરવું,
અન્યથા રાજદડ આપણેવિષે આવી પડે' એમ શિક્ષિત થાય એથી દેશમા
ધર્મ વધતો જાયછે ॥૬॥ આ દડ સાક્ષાત્ રૂદ્રે ધર્મરક્ષણમાટે પૂર્વે સજ્યો
છે, તે આ રૂદ્રસ્વરૂપ દડને રાજાએ અધર્મથી પ્રવર્તવે તો તે રાજાનાજ
કુળાદિ વિનાશ માટે થાય છે અને જો તે દડ ધર્મથી (પણ કામક્રોધાદિકથી
નહિ) પ્રજાશિક્ષાર્થે (આ ચોરાદિ શિક્ષિત થાય અને પ્રજાઓ શિક્ષિત થાય,
એવી દૃષ્ટિથી પણ 'આ નિચલ કરવા યોગ્યજ છે' એવી કેવળ નિચલ દૃષ્ટિથી
નહિ) શુભરીતે પ્રયોજ્યો હોય તો આ ધાર્મિક ભૂપતિનું રાજ્ય વૈરિવર્ણત
વિવૃદ્ધિ પામેછે. આ રીતે ધર્મથી શિક્ષાર્થે કરેલા દડમાં અર્થ અને અધર્મથી
કરેલા નિચલમાં અનર્થ વિચારીને રાજાએ ધર્મથી (ન્યાયથી) દડ કરવો
॥૭-૮॥ જે રાજા દડય જનોને દડે નહિ તો પ્રજાઓ શિક્ષણ નહિ મળવાને-

રાજા તર્હિ જનાઃ સ્વયમ્ । યયેષું કર્મ કુર્વીરન્ધર્મધ્વંસો ભવેત્કિલ
 ॥૯॥ દેવૈર્બ્રહ્માદિર્મિર્મત્તયા પ્રાર્થિતઃ શક્કરઃ પુરા । સસર્જ કૃપયા
 દણ્ડં પ્રજાનાં વીક્ષ્ય સક્કરમ્ ॥૧૦॥ સાક્ષાદુદ્રસ્વરૂપોઽસૌ નિયન્તું
 જગદીશ્વરઃ । આવિર્ભૂતઃ સ વૈ સર્વાન્મર્યાદાયાં વ્યતિષ્ઠિપત્ ॥૧૧॥
 બ્રહ્માદિભિઃ પૂજિતોઽસૌ શ્રુપમન્વાદિમિસ્તતઃ । પૂજિતો બ્રહ્મણઃ
 પુત્રૈસ્તત્ત ઇન્દ્રાદિભિઃ સુરૈઃ ॥૧૨॥ દિક્ષપાલૈઃ પૂજિતઃ સર્વેસ્તન્મર્યા-
 દાસ્યિતૈસ્તતઃ । સમ્પ્રાપ્તો ભૂતલં તત્ર પૂજ્યતે સર્વરાજભિઃ ॥૧૩॥
 નીલોત્પલદલશ્યામશ્ચતુર્દેશ્ચતુર્ભુજઃ । અષ્ટપાન્નૈકનયનઃ શક્કુર્કર્ણો-
 ધ્વંરોમવાન્ ॥૧૪॥ જદી દ્વિજિદ્ધસ્તાપ્રાસ્યો મૃગરાજતનુચ્છદઃ ।

લીધે યથેષ્ટ કર્મ કરવા લાગે. તેમ થતાં ધર્મમર્યાદાનો ધ્વસ જરૂર થાય
 ॥૧૫॥ (હવે દંડની ઉત્પત્તિને કહે છે-) પૂર્વે રાગદ્વેષાદિ દોષોને લીધે હુમા-
 ર્ગમાં પ્રવર્તેલી પ્રજાઓની પ્રવૃત્તિ થામેલી ધર્માધર્મસંકરતા જોઇને બ્રહ્માદિ
 દેવતાઓએ પ્રાર્થના કરેલા શકરે કૃપાથી દંડ સર્જ્યો. તે ભારતના શાંતિ-
 પર્વમાં વર્તતા રાજધર્મોમાં કહ્યું છે-‘તતઃ સ મગવાન્ ધ્યાવા ચિરં શૂલવ-
 રાયુષઃ । આત્માનમાત્મના દણ્ડમ્મજ્જદેવસત્તમઃ ॥’ ઇતિ ॥૧૦॥ તે આ
 દંડ રૂદ્રાંશથી સમુદ્ભવેલો હોવાથી રૂદ્રજ સાક્ષાત્ જગન્નિયમનભાટે આ-
 લંબ્યા છે. તે આ સમર્થ દંડે સમસ્ત પ્રજાઓ પોતપોતાની ધર્મમર્યાદામાં
 સ્થાપન કરી ॥૧૧॥ તે આ દંડાધિષ્ઠાતા દંડનામનો દેવ પૂર્વે બ્રહ્માદિદેવોએ
 જગન્નિયમનકર્મમાં અલિપેક અર્ચનપૂર્વક સ્થાપન કર્યો, તે પછી તે બ્રહ્માના
 પુત્રો ક્ષુપ મનુ આદિકે પૂજ્યો, તે પછી ઇન્દ્રાદિ દેવોએ પૂજ્યો તદનંતર
 વૈવસ્વતાદિ દિક્ષપાળોએ પૂજેલો દંડ અનુક્રમે ભૂતળમાં આવતાં તે દંડની
 મર્યાદામાં વર્તતા સમસ્ત રાજાઓએ અઘાપિ પૂજ્યો છીએ ॥૧૨-૧૩॥
 (હવે નૃપતિએ પૂજ્ય દંડમૂર્તિને કહે છે-) નીલકમળદળસદૃશ શ્યામ,
 ચતુર્ભુજ, ચાર દાદોવાળો, આઠ પાદવાળો, અનેક નેત્રવાળો, શકુ (ખીલો
 ખુરો) જેવા કર્ણવાળો, શંકુ જેવા ઉભા રોમવાળો, મસ્તકે જટાજૂટને
 ધારી રહેલો, બે છાંવાળો, રૂઝા મુખવાળો, સિંહના ચર્મથી શરીરને ઢાંકી
 રહેલો, આવી આકૃતિવાળો તે આ સર્વેનો પ્રશાસક દંડ સદા પૂજ્ય છે

પદ્મરૂપઃ સદા ધૂજ્યોદ્દણ્ડઃ સર્વેનિયામકઃ ॥૧૫॥ સ્વદ્વાયાયુધરૂપેણ
સર્વેષાં સર્વકર્મદક્ । દણ્ડ એવ સ સર્વાત્મા લોકે ચરતિ મૂર્તિમાન્
॥૧૬॥ દેવા દૈત્યા નરા નાગાઃ સપ્રજાપતયઃ સદા । તદ્ગ્રીતાઃ સ્વસ્વ-
મર્યાદામાશ્રિતાઃ સુખિનોઽમવન્ ॥૧૭॥ ન સ્યાદ્દીદ્ધ દણ્ડો વૈ
પ્રમશ્ચીયુઃ પરસ્પરમ્ । મયાદ્દણ્ડસ્ય નાન્યોન્યં પ્રાન્તિ લોકા इति
ધ્રુવમ્ ॥૧૮॥ દણ્ડેન રક્ષ્યમાણા હિ વર્ધયન્તિ મૂપં પ્રજાઃ । તસ્મા-
દ્ગ્રાહા માનનીયો દણ્ડોઽસૌ ધર્મગુપ્તયે ॥૧૯॥ ધર્મશીલૈર્નૃપૈઃ પૂર્વ
યથા દણ્ડઃ પ્રવર્તિતઃ । અનુસૃત્યેવ તન્માર્ગં વર્તેત નયથારુચિ ॥૨૦॥
શિક્ષાર્થં વિહિતો દણ્ડો ન વધાયેતિ નિશ્ચયઃ । સન્માર્ગે સ્થાપયે-
દ્ગ્રાજા શિક્ષયિત્વા તતઃ પ્રજાઃ ॥૨૧॥ વધાર્હાનપિ નો હન્યાદ્ધાર્મિકો

॥૧૪-૧૫॥ તે આ દડ સર્વ ગ્રૂહ એવા પણ શુભાશુભ કર્મોનો સાક્ષી છે,
માટેજ સર્વકોઈના આશયનો અભિસ હોવાથી સર્વાત્મા હોઈને ખડ્ગાદિરૂપે
મૂર્તિમાન્ થઈને લોકમા વિચરે છે ॥૧૬॥ જે દેવતાઓ છે કે દૈત્યો છે, જે
નરો તથા નાગો છે તથા જે પ્રજાપતિઓ છે તે આ સર્વે સદાય તે દડથી
ભય પામતા સ્વસ્વમર્યાદાને આશરીને પૂર્વે સુખીયા થયા છે ॥૧૭॥
જે દડ ન હોય તો તે આ સર્વે જનો એક ખીલને પીડે. આ દડના ભયને
લીધેજ પરસ્પર હણુતા નથી, સર્વે સુરક્ષિત રહે છે. આ નિશ્ચિત વાત છે
॥૧૮॥ દડે રક્ષણ કરાતી પ્રજાઓ રાત્રને શુભાશસાદિવડે વૃદ્ધિ પમાડે છે.
માટે ધર્મરક્ષણપર રાત્રએ દડ માનનીય છે ॥૧૯॥ માટે ધર્મશીલ પૂર્વના
નૃપોએ જે રીતે દડ આદરપૂર્વક સાવધાનતાથી પ્રવર્તાવ્યો છે તેજ રીતે
તેઓના માર્ગને અનુસરીનેજ આધુનિકોએ પણ વર્તવું. પોતાની ધર્મિષ્ઠા
પ્રમાણે વર્તવું નહિ ॥૨૦॥ કોઈ પણ અપરાધી વધદડથી દડનીય નથી
વધયોમ્ય અપરાધ હોય તોપણ વધના પ્રતિનિધિભૂત ખીલ દડથી તે દડ-
નીય છે, કેમતો વધથી અપરાધિને કાંઈ શિક્ષણ થવું નથી, જીવતો હોય
તો દડથી શિક્ષિત થાય કે—આ અયોમ્ય કર્મ હવે પછી ન કરવું. શિક્ષા-
કરીને પ્રજાઓને સન્માર્ગમા સ્થાપન કરવી એજ રાત્રનું કૃત્ય છે, આરીતે
દડ શિક્ષામાટે કલ્પો છે પણ વધમાટે નહિ, એવો નિશ્ચય છે ॥૨૧॥ ધાર્મિક

નૃપતિર્દિજાન્ । વિષ્ણ્વાદિદેવમત્ત્યદ્વાનનાથાંસ્ત્યાગિનસ્તથા ॥૨૨॥
મહાપાપાદિકે દોષે રાજદ્વેષાદિકે કૃતે । કિન્ચિદ્વિહં વિધાયૈતા-
ન્સ્વદેશાન્તે વિસર્જયેત્ ॥૨૩॥ આતતાયિનમાયાન્તમપિ વિપ્રાદિકં
રણે । નિગૃહ્ય સ્થાપયેદ્રાજા ધાર્મિકો ન તુ ઘાતયેત્ ॥૨૪॥ યુદ્ધેऽપિ
નૃપતિર્નૈવ હન્યાદપયશસ્કરાન્ । અસમૈર્નૈવ યુધ્યેત નાતિનીચૈઃ
સ્વયં નૃપઃ ॥૨૫॥ શ્રાન્તં મીતં રુદન્તં ચ ચાલં વૃદ્ધં ચ રોગિણમ્ ।

રાજ વધયોગ્ય અપરાધ કયો હોય તો પણ વિપ્રોનો વધદંડ કરે નહિ તથા
જેઓ વિષ્ણુમાં અને વૈષ્ણવોમાં ભક્તિનિષ્ઠાવાળા છે તથા જેઓ અનાથ
(દીન) જનો છે તથા જેઓ ગૃહનો ત્યાગ કરી વૈરાગ્યનિષ્ઠ ત્યાગિઓ હોય,
તે આ સર્વે વધદંડને યોગ્ય નથી. યદ્યપિ એમને તેવા અપરાધનો પ્રસંગ
નથી, અથાપિ પ્રામાદિક પ્રસંગમાં આ ભણુવો, ત્યારે તેઓનો દંડ શો કરવો?
તેઓ સર્વથા દંડનાજ અપાત્ર છે એમ તો નહિ, કેમકે તેઓ પણ અપ-
રાધી તો છે, તો તેઓ અત્પ અપરાધમાં દંડવા યોગ્ય નથી, જો તેઓ
મહા અપરાધ-મહાપાપાદિ કરે કે રાજદ્વેષાદિ કરે તો તે પાપને સૂચવ-
નારાં ચિહ્નોથી મુખાદિકમાં ચિહ્નિત કરીને તેમને પોતાના દેશથકી પાર કરે
॥૨૨-૨૩॥ યદ્યપિ 'અગ્નિદો ગરદશ્ચૈવ' ઇત્યાદિ આતતાયી લક્ષણવાળો હોય
પણુ જો તે વિપ્ર કે આચાર્ય કે ગુરુ રણમાં શસ્ત્ર ઉગામીને અભિમુખ
આવે તોપણુ તેમને રાજ્યે હણવા નહિ. પરં બળાત્ તેમને પકડીને
બંધીખાનામાં રાખવા. જો એમને હણે તો રાજ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થાય છે ॥૨૪॥
યુદ્ધમાં સન્મુખ આવી પડતાના પણ હનનમાં અપયશ કરનારા જે આગળ
કહેવામાં આવશે તે સ્ત્રી બાળ વૃદ્ધ આદિકને રાજ નજ હણે. તથા પોતાને
જે સમ ન હોય અને અતિનીચ હોય તેમની સાથે સ્વયં રાજ યુદ્ધને નજ
કરે ॥૨૫॥ જેમનું હનન કરવાથી રાજને અપયશ મળે એવા આ છે-
જે યુદ્ધાદિ કરતાં થાકી ગયો હોય, (તેની સાથે યુદ્ધ કરતાં અપયશ
થાય) જે યુદ્ધથકી લય પામી ગયો હોય, જે યુદ્ધમાં પ્રિયજનના મર-
ણથી ઉપજેલા દુઃખવેગને લીધે રડતો હોય, જે બાળ હોય, જે વૃદ્ધ હોય,
જે રોગાતુર હોય, જે યુદ્ધમાટે તૈયાર થયો ન હોય, જે અસહાય હોય,

અનુયતં ચાસહાયમતિનીચં ચ ભિશ્રુકમ્ ॥૨૬॥ તવાહંવાદિનં ક્લીયં
નિઃશસ્ત્રં પરસક્તમ્ । યુદ્ધપ્રેક્ષકમુન્મત્તં સૂતં દૂતં પરાહ્મણમ્ ॥૨૭॥
પ્રકીર્ણકેશં ચારુચ્છમુપવિષ્ટમસારથિમ્ । વ્યથ્યં કૃતાઙ્ગલિં વૃક્ષા-
રૂઢં વિકવચં તથા ॥૨૮॥ પિયન્તમમ્મુ મુઙ્ગાનં રાજાનં ચાહવે
કચિત્ । રાજા ન હન્યાદશ્યં ચ સારથિં ચ ગજં વૃષમ્ ॥૨૯॥
અદૃષ્ટ્યા ગ્રાહ્યેણા રાક્ષા યતો રાજા તદુદ્ભવઃ । મન્યથા શામ્યતિ
ક્ષાત્રં તેજસ્તેષ્વપ્સુ વહિવત્ ॥૩૦॥ પિતરીં ચ શુરં કાપિ તાઙ્ગયેષ્વ

ભતિથી કે કુળથી જે અતિ નીચ હોય, જે ભિશ્રુક હોય, ‘હું તમારો છું’
એમ જે વાણીને વદતો હોય, જે નપુંસક હોય, જે શસ્ત્ર વિનાનો હોય,
જે સૈન્યમાં એકની સાથે યુદ્ધ કરતો હોય, જે યુદ્ધ ભેવામાટે આવ્યો હોય,
જે ભૂતાવેશાદિકથી ઉન્મત્ત હોય, જે સૂત-ખંદિજન હોય, જે દૂત હોય,
જે યુદ્ધથી પરાદ્મુખ હોય, જે છુટી ગએલા કેશવાળો હોય, જેનો કચ્છ-
ખધ છુટી ગયો હોય, જે ભયથી બેસી ગયો હોય, જેતો સારથિએ રહિત
હોય, જેનો અશ્વ મરી ગયો હોય, જેતો ‘રક્ષા કરો’ એમ કહેવાપૂર્વક
હાથ બેડી રહ્યો હોય, જે ભયને લીધે વૃક્ષ ઉપર ચડી ગયો હોય, જેનું
કવચ નષ્ટ થયું હોય, જે પાનખાનમાં પ્રવર્ત્યો હોય, આ સર્વે તથા અશ્વ
સારથિ ગજ અને વૃષભ, આટલાંને રાત્રીએ સંચામમાં કદાપિ હણવા નહિ.
રાત્રી તો રાત્રીએ નજ હણવો. (પરંતુ પકડી લેવો) ॥૨૬-૨૮॥ ગ્રાહ્યો
તો રાત્રીએ નજ દંડવા, કેમતો રાત્રી ગ્રાહ્યસુથથી સમુદ્ભવ્યો છે-ગ્રાહ્ય
તેજને સમુપજીવિને ક્ષાત્ર તેજ પ્રવૃદ્ધિ પામે છે. તો અગ્નિનું જળજ જેમ
એમ ક્ષત્રિયની પ્રકૃતિ (નિદાન) ગ્રાહ્ય છે. બે ઉત્સંધન કરીને ગ્રાહ્યને
દંડે તો રાત્રી પોતેજ વીર્યરહિત થઈને પ્રભાસ પામી જાય છે. જળમાં પ્રવે-
ગતો અગ્નિજ જેમ એમ ગ્રાહ્યમાં પ્રવેશતું ક્ષાત્ર તેજ પ્રશમી જાય છે. તે
વિદુરે કહ્યું છે-‘મમ્મોઽગ્નિર્ગ્રહ્યઃ ક્ષત્રમદમનો હોદ્મુરિયત્મ્ । તેષાં સર્વગ્રગં
તેજઃ મ્યાસુ યોનિષુ શામ્યન્તિ ॥’ ઇતિ ॥૩૦॥ પુત્ર માતાપિતાને કદાપિ ન
તાડન કરે, તથા શિષ્ય ગુરૂને કદાપિ ન તાડન કરે, તપસ્વિને કદાપિ ક્રોધ
પાત્ર ન તાડન કરે. ક્રોધએ પાત્ર સર્વથા પ્રાણિમાત્રમાં સ્ત્રી-પુત્રી નજ હણવી

તપસ્વિનમ્ । સર્વથા સ્ત્રી ન હન્તવ્યા સર્વસત્ત્વેષુ કેનચિત્ ॥૩૧॥
 અવૃત્ત્યા યો ભવેત્સ્તેનો વેદવિત્સ્રાતકસ્તથા । સ તુ રાજૈવ ભર્તવ્યઃ
 સ્ત્રિયો રદ્ધાશ્ચ સાધવઃ ॥૩૨॥ યદિ તે ન નિવર્તેન્નૃત્તિં લબ્ધ્વા
 કુકર્મણઃ । તદા નિર્વાસનીયાઃ સ્યુસ્તસાદેશાત્સવાન્ધવાઃ ॥૩૩॥
 ન ચ હન્યાન્નૃપો જાતુ દૂતં શશ્વકવાદિનમ્ । કુલીનઃ શીલસમ્પન્નો
 વાગ્મી દક્ષઃ પ્રિયંવદઃ ॥૩૪॥ યથોક્તવાદી સ્મૃતિમાન્ દૂતઃ સ્યાત્સત્ત-
 મિર્ગુણૈઃ । તં હત્વા નિરયં યાયાદ્રાજા ધર્મચ્યુતો ભવેત્ ॥૩૫॥ દેવ-
 વિપ્રાર્તસાધૂનામનાથાનાં ચ વૃત્તિહત્ । સામાલ્યો નૃપતિર્યાતિ
 કુમ્ભીપાકં ન સંશયઃ ॥૩૬॥ સ્વદત્તાં પરદત્તાં વા બ્રહ્મવૃત્તિં હરેતુ

॥૩૭॥ જે વેદાર્થવિત્ હોય અને જે સ્નાતક-વિદ્યાસ્નાતક ત્રતસ્નાતક ઉભય-
 સ્નાતક ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો સ્નાતક હોય, તે આ બે કદાચિત્ અવિકાવૃત્તિ
 નહિ મળવાથી ચોરીમાં પ્રવર્તે તો તેને તેથી પાછા વાળીને વૃત્તિ આપ-
 વાવડે પોપણ કરવો તથા વૃત્તિરહિત સાધુઓ સ્ત્રિયો દીનો અનાથોનું
 પોપણ રાત્રએ જ કરવું ॥૩૭॥ બે તે વિપ્રવિગેરે જીવનપર્યાંત વૃત્તિને
 પામીને પણ પૂર્વાભ્યસ્ત ચોરીરૂપ કુકર્મથી નિવૃત્ત થાય નહિ તો તેઓને
 બાધવસહિત તે દેશથી કાઢી મુકવા આજ દડ તેમનો બાણવો ॥૩૮॥
 શત્રુએ મોકલેલો દૂત શત્રુએ કહેલું વચન કેવળ અનુવાદ કરેછે, (પોતાના
 ઘરનું કાંઈ કહેતો નથી) તેનું વચન ભલે નિષ્ઠુર હોય તોપણ રાત્રએ
 સહન કરવું, પણ તેથી પ્રકોપ પામીને કદાપિ દૂતને હણવો નહિ. પ્રસંગાત
 દૂતનું હવે લક્ષણ કહેછે-સત્કુળમાં જન્મેલો અને સદૃષ્ટે સંપન્ન, વચ-
 નમાં હુશળ, કાર્ય અકાર્યમાં ચતુર, પ્રિય પૂર્વક બોલવાના સ્વભાવવાળો,
 યથાસ્થિત બોલવાના સ્વભાવવાળો પૂર્વાપર કાર્યના સ્મરણવાળો, આ
 સાત સદૃશુણોએ સંપન્ન હોય તે દૂત બાણવો રાત્રએ આવો દૂત કરવો
 આવા દૂતને હણનારો રાત્ર નરકને પામે અને ધર્મથી પ્રચ્યુત થાય
 ॥૩૮-૩૯॥ દેવાલયમાં સ્થાપેલા નારાયણાદિ દિવ્ય અર્ચામૂર્તિઓની પૂજા
 માટે આપેલી એતર બાગ આદિક વૃત્તિને તથા વિપ્રો આતો અનાથો અને
 સાધુઓના સંરક્ષણમાટે આપેલી વૃત્તિને જે રાત્ર અપહરે તે અમાયે

યઃ । પર્વિ વર્ષસહસ્રાણિ વિષ્ટાયાં જાયતે કૃમિઃ ॥૩૭॥ અનાપા
દુર્વલા યે સ્યુર્જનાસ્તેષુ નરાધિપઃ । રૂપામેવ પ્રકુર્વાત ક્લેશયેન્ન તુ
તાન્કચિત્ ॥૩૮॥ દુર્વલસ્ય હિ યચ્ચક્ષુસ્તદ્વિપાત્નિસમં મતમ્ । રાજઃ
કુલં દહત્યેન્ન ક્લેશદાતુર્ન સંશયઃ ॥૩૯॥ નહિ દુર્વલદગ્ધં વૈ પુનઃ
કિંચિત્પ્રરોહતિ । અમાનુષકૃતો વળ્લો હન્તિ તં ચ નરાધિપમ્ ॥૪૦॥
યથાવલસ્તાલ્પમાનસ્થાતારં નાધિગચ્છતિ । તત્ર રાજઃ સદસ્યાનાં
મૂલચ્છેદો ભવેદુચમ્ ॥૪૧॥ યઃ કોઽપિ દુર્વલં જીવં ચલવાન્
પીડયેજ્જનઃ । કુલં સમૂલં દહતિ સોઽન્યાયસ્તસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥૪૨॥
રૂપાનાથવૃદ્ધાનાં ચંદ્રપરિમાર્જનમ્ । પોષણં પાલનં યથા સ

સહિત કૃષ્ણીપાક નામના નરકમા પડે છે, એમાં સશય નથી ॥૩૬॥ પોતે
આપેલી કે પર નૃપાદિકે આપેલી વિપ્રવૃત્તિને જે રાજા બળાત અપહરે
તે સાક હલાર વર્ષપર્યંત વિદ્યામાં કૃમિ થાય છે (અત્યંત હેય જન્મને
પામે) ॥૩૭॥ જે જનો અનાથ અને દરિદ્ર હોય તેમનેવિષે રાજા વિશેષ-
પણે કૃપા કરે તેમને કદાપિ તિરસ્કારાદિવડે ક્લેશ નજ કરે ॥૩૮॥ ‘આ
અનાથ દુર્બળ આપણને શુ કરી શકનાર છે’ એમ અનાદર ન કરવો, કેમ
તો તેમનુ ચક્ષુ વિષ અગ્નિને તુલ્ય માન્યુ છે તો આ જનને જે રાજા ક્લેશ
કરે તો સકુળ તેને તેજ ચક્ષુથી જ બાળી જ દે એમાં સશય નથી. ‘દુર્બલા-
સ્તાત ચુષ્યેથા નિલ્યમેવાવિમાનિતાન્ । મા ત્વાં દુર્વલચક્ષુષિ પ્રદહેયુઃ સવા-
ન્ધવમ્ ॥’ એમ ભારતમા રાજધર્મવિષે કહ્યુ છે ॥૩૯॥ રાજાએ દુ ખી
કરેલા આ દુર્બળ જને દગ્ધ કરી દીધેલુ નૃપકુળ ફરી અકુરિત નજ થાય,
કેમતો આ દડ અમાનુષ છે, દૈવકૃત છે (અનાથમા અત્યાચાર કરનારા
રાજાઉપર દૈવ પ્રકોપ પામે છે) તો આ દડથી પૃથિવીપતિપણુ હણાઈ જ
ભય ॥૪૦॥ જે રાજાના દેશમાં દુર્બળ જન બળગર્વિષ્ઠ બીજાએ તાડન કરતાં
રક્ષકને પામતો નથી તે દેશમાં તે અપરાધથી રાજા અને સલાસદોનો સમૂળ
વશાવિનાશ નિશ્ચે થઈ ભય ॥૪૧॥ જે કોઈપણ જન બળગર્વને લીધે દુર્બ-
ળને પીડા કરે છે તે પાપ તે પીડક જનના કુળને સમૂળ બાળી દે નિશ્ચે
॥૪૨॥ દીનો અનાથો અને વૃદ્ધોનું આપકાળમાં જે દુ ખ ટાળવું, અન્ન

રાક્ષો ધર્મ ઉચ્ચતે ॥૪૩॥ કામાલ્લોભાદ્વ્યાદ્વેષાદ્ધર્મ જહ્યાન્ન કર્હિ-
ચિત્ । ધર્મેણૈવ નૃપાઃ સર્વે દિવ્યાલ્લોકાનવાપુવન્ ॥૪૪॥ યુધિષ્ઠિ-
રાદ્યાઃ ક્ષિતિપા મહાન્તો ધર્મે સ્વકીયં ન જહુર્યતોઽન્ । તતસ્ત-
દીયા વિશદૈવ કીર્તિરદ્યાપિ લોકે વિતતાઽસ્તિ વિપ્ર ! ॥૪૫॥ इति
શ્રીસત્સંજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મેશાસ્ત્રે પદ્યમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મેષુ
દશનિરૂપણનામા સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—બ્રાહ્મણાનાં બ્રહ્મવિદાં સેવાં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ ।

દાનાદિવડે પોપણુ કરવું અને અનિષ્ઠથડી રક્ષણુ કરવું એજ રાજાનો પરમ
ધર્મ કહ્યોછે ॥૪૩॥ રાજાઓને પરલોક ગમનમાં સાધન રથ અશ્વો નથી,
એક ધર્મજ સાધન છે, યદ્યપિ આ બાબત સર્વનેમાટે સાધારણુ છે, તથાપિ
રાજાની બાબતમાં આ વિશેષ છે—જે પુણ્યશાળીઓને મળતા દિવ્ય લોકો
છે તે પ્રભુપાળનરૂપ સ્વધર્મથીજ સિદ્ધ થાય છે. તેવા ધર્મે રહિત યાગ દાન
હોમાદિ બહુ કરવાથી પણ તે લોકો સિદ્ધ થતા નથી. પૂર્વે બહુ રાજાઓ
પ્રભુપાલનરૂપ ધર્મે કરીને દિવ્ય લોકોને પામ્યા છે. માટે કામનેલીધે કે
લોભનેલીધે કે ભયનેલીધે કે દ્વેષનેલીધે પ્રભુપાળન નામનો સ્વધર્મ રાજાએ
ત્યજવો નહિ ॥૪૪॥ હે વિપ્ર ! પૂર્વે યુધિષ્ઠિરપ્રમુખ મોટા મોટા મહાપા-
ળીએ પ્રભુપાલનરૂપ સ્વધર્મનો આપત્તિમાં પણ પરિત્યાગ નજ કર્યો, કાર-
ણકે તેમણે ‘નિઃશ્રેયસનું સાધન પણ તે આ ધર્મજ છે’ એમ માન્યું હતું.
માટેજ અદ્યાપિ તેઓની કીર્તિ ભૂમિમાં વિશદ વિસ્તૃત વર્તે છે ॥૪૫॥
ઇતિ શ્રીસત્સંજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મેષુ દંડ-
નિરૂપણનામા સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૭॥

અધ્યાય ૨૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિઃ કહેછે—હે બ્રહ્મણ ! શ્રેયની સ્પૃહા રાખતો રાજા
બ્રહ્મવિદ્-વેદાર્થવેદી કે બ્રહ્મદર્શી બ્રાહ્મણોની સેવા પ્રયત્નથી આદરપૂર્વક
કરે. જેમના પ્રસાદમાં રાજ્યની અભિવૃદ્ધિ અને અપ્રસાદમાં રાજ્યનો ક્ષય

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને પ્રસંગાત્ વિપ્રપ્રસંસાદિકનું નિરૂપણ કર્યું છે.

રાજ્યવૃદ્ધિક્ષયૌ તેષાં પ્રસાદાદ્યાપ્રસાદનાત્ ॥૧॥ સન્તુષ્ટાઃ સેવયા
 વિપ્રાઃ કિં કિં ન નૃપવાચ્છિતમ્ । સાધયેયુઃ સ્વતપસા દેવાન્કુર્યુર્હિં
 સેવકાન્ ॥૨॥ બ્રાહ્મણાનાં પ્રસાદેન પાર્થિવા બહવઃ પુરા । કૃત્વા
 મહાન્તિ પુણ્યાનિ પ્રાપ્તાઃ સિદ્ધિં સુદુર્લભામ્ ॥૩॥ અવમાનાબ્રાહ્મ-
 ãનાં પ્રણય નહુપાદયઃ । સ્વર્ગગા અપિ રાજાનો દેવા દૈત્યાઃ સહ-
 સ્રશઃ ॥૪॥ તસ્માન્નિત્યં બ્રાહ્મણાનાં કુર્વાત પ્રીણનં નૃપઃ । શ્રેયોર્થી
 નિર્મદો ભૂત્વા શ્રદ્ધત્યેવાન્યથા શ્રિયઃ ॥૫॥ બ્રાહ્મણાનાં પરિભવો રાજા
 કાર્યો ન કાર્હિન્ચિત્ । તે પૂજ્યાશ્ચ નમસ્કાર્યાઃ પાલનીયાશ્ચ પુત્ર-
 ચત્ ॥૬॥ લોકાનિમાન્ધારયન્તિ બ્રાહ્મણા ધર્મસેતવઃ । પ્રણેતારશ્ચ
 શાસ્ત્રાણાં ધર્મજ્ઞા ધર્મપાલકાઃ ॥૭॥ તાનાશ્રિત્યેવ જીવન્તિ સદેવા

રહેલો છે ॥૧॥ તે બ્રહ્મદર્શી વિપ્રો સેવાથી સંતુષ્ટ થતાં રાજાઓનું શું શું
 વાંછિત ન સિદ્ધ કરી આપે ? સમગ્ર અભીષેકને સાધી આપે છે. પોતાના ચર-
 ãના સેવક તે નૃપોને તે વિપ્રો પોતાના તપોબળથી દેવ કરે છે-દેવભોગને
 પમાડે છે. અને દેવોને પણ પોતાના તપઃ પ્રભાવથી વિપ્રોના ચરણના સેવકો
 કરી આપે છે ॥૨॥ પૂર્વે બહુ રાજાઓ વિપ્રોના પ્રસાદથી મહાપુણ્યો કરીને
 પરમ સુદુર્લભ સમૃદ્ધિને પામ્યા છે. સ્વર્ગને પામેલા પણ નહુપ આદિક
 બહુ રાજાઓ પૂર્વે બ્રાહ્મણોનું અપમાન કરવાથી પ્રભુદ થયા છે. (સ્વર્ગથી
 પડી ગયા છે) બીજા બહુ દેવો તથા દૈત્યોપણ પ્રભુદ થયા છે ॥૩-૪॥
 માટે શ્રેયને ઇચ્છતો રાજા મદનો ત્યાગ કરી, વિનયથી વિપ્રોને સેવતો થકો
 નિત્ય તેમના પ્રીણનપર થાય. અન્યથા રાજાવદ્ મીથ્યકી બ્રહ્મ થાય ॥૫॥
 તે વિપ્રોનો પરાસવ રાજાએ કદાપિ ન કરવો, કારણ કે તેઓ પિતાની પેઠે
 પૂજ્ય નમસ્કાર્ય અને પુત્રની પેઠે સદા પોષણીય છે ॥૬॥ આ સર્વે લોકોને
 બ્રાહ્મણોજ ધારી રહ્યા છે, એમ શાથી ? તો તેઓ ધર્મનું મૂળ છે. સ્વતઃ
 ધર્મને જાણે છે, ધર્મનો અવબોધ આપે છે અને ધર્મશાસ્ત્રને રચનારા છે.
 માટે તેઓ ધર્મના સેતુ-દૃઢ ધારક છે, ધર્મેજ લોકો ધારી રાખ્યા છે,
 ધારણુગુણ્યોગને લીધે ધર્મ કહેવાય છે. (પ્રકૃતિનિયત સત્વાદિગુણસેદથી
 પ્રવર્તતા જે વિધિનિષેધો તે યથાધિકાર જનોને સન્માર્ગમાં પ્રવતવિશે) ॥૭॥

માનવાદયઃ । યદ્વપ્રવર્તકા વિગ્રા હવ્યકવ્યાગ્રમોજિનઃ ॥૮॥ ક્રીડો-
દ્યાનાનિ વેદાનાં ફલદ્વાઃ સર્વકર્મણામ્ । ગતિદ્વાઃ સર્વભૂતાનાં
માનાર્હાં એવ વાહવાઃ ॥૯॥ અદૈવં દૈવતં કુર્યુર્દૈવતં ચાપ્યદૈવતમ્ ।
સૃજેયુરન્યાંહોકાંશ્ચ કુપિતા ગ્રાહણા દ્વિજ ! ॥૧૦॥ યેપાં કોપા-

સમસ્ત માનવો બ્રાહ્મણોનો આશ્રય કરીનેજ જીવે છે (કેમતો તેમના ઘડીજ
સ્વસ્વવર્ણને અનુસારે સમગ્ર વિદ્યાની પ્રાપ્તિ અને તેથી અનુરૂપ જીવનનો
લાભ થાય છે) દેવતાઓ અને પિત્રિઓ પણ વિગ્રોનો આશ્રય કરીનેજ
જીવે છે, કેમ ? તો આ વિગ્રો યજ્ઞના પ્રવર્તકો છે (યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ ન હોત
તો હવ્યકવ્યના અભાવને લીધે તેઓ ભોજન વિનાનાજ રહોત) તે દેવ
પિત્રિઓ પણ બ્રાહ્મણજ મુખથી તૃપ્ત થાય છે આ વિગ્રો હવ્યકવ્યના અગ્ર
ભોજ છે-દેવોને ઉદ્દેશીને હવ્ય અને પિત્રિઓને ઉદ્દેશીને કવ્ય આ વિગ્રો-
નેજ પ્રથમ અપાય છે માટે તેઓ હવ્યકવ્ય (દિવાન્ પિત્ર્યન્)ના અગ્રભોજ
માન્યા છે ॥૮॥ વળી વિગ્રો વેદોને ક્રીડા કરવાના ઉદ્યાનરૂપ (બગીચારૂપ)
છે-વિગ્રને પામીને વેદો પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે ઉચિત ઉત્તમ ઉદ્યાનનો
તેમને લાભ થાય છે (અર્થાત્ જે અધ્યયન છે તે વિગ્રની પ્રકૃતિ છે) સમગ્ર
કર્મો શ્રીતસ્માર્તોના ફળસ્વરૂપને જાણનારા તથા સર્વ ભૂતોની ગતિ (સાધ
નમાર્ગ) ને જાણનારા (આને આ શ્રેયોમાર્ગ છે આને તો આ શ્રેયોમાર્ગ
છે એમ તેમના તેમના અધિકારને અનુસારે જુદી જુદી ગતિને જાણનારા)
માટેજ આ વિગ્રો સર્વેએ સદા માનનીય છે ॥૯॥ હે દ્વિજ ! પ્રકોપ પામેલા
વિગ્રો દેવભાવે વર્ણતને દેવભાવે યુક્ત કરી દે છે (હવિર્ભાગને જે અયોગ્ય
છે તેમને હવિર્ભાગયોગ્ય કરી દે છે) જેમ ત્રિશકુ રાજની ખાખતમા ખન્યુ
હતું વળી દેવભાવે યુક્તને પણ દેવભાવે વર્ણત કરી દે છે. (હવિર્ભાગને જે
યોગ્ય છે તેમને હવિર્ભાગ અયોગ્ય કરી દે છે) જેમ નદુપ રાજની ખાખતમા
ખન્યું હતું વળી ખીજ નવીન લોકોને પણ સર્જે છે. જેમ વિશ્વામિત્રે સન્યા
હતા (જીવનને તેના ઇન્દ્રને કાઢી નાખીને ખીજ ઇન્દ્રવાણ કે ઇન્દ્રવિ
નાના ખીજ જીવનને કરવામાટે સમર્થ છે) ॥૧૦॥ જેમનો ક્રોધાગ્નિ દડકા-
રૂપમા પડેલો અઘાપિ ઉપશાંતિને પામતો નથી (આ કથા આર્ય રામા-

શિન્ધ્યાપિ દણ્ડકે નોપશમ્યતિ । અપેયઃ સાગરો યૈશ્ચ કૃતઃ સઘો
મહાત્મભિઃ ॥૧૧॥ યેષાં વૃદ્ધશ્ચ વાલશ્ચ સર્વઃ સન્માનમર્હતિ ।
જાત્યૈવ લોકગુરવઃ સર્વપૂજ્યાસ્તતો હિ તે ॥૧૨॥ તપોવિદ્યાવિશે-
પાત્તે માનયન્તિ પરસ્પરમ્ । પ્રમાણસ્ય પ્રમાણં યે કસ્તાનભિમવેદ્બુધઃ
॥૧૩॥ અવિદ્વાન્બ્રાહ્મણો દેવઃ પાત્રં વૈ પરમં મહત્ । વિદ્વાન્ભૂયસ્તરો
દેવઃ પૂર્ણસાગરસન્નિભઃ ॥૧૪॥ અવિદ્વાંશ્ચૈવ વિદ્વાંશ્ચ બ્રાહ્મણો દૈવતં
મહત્ । પ્રણીતો વાઽપ્રણીતો વા યથાગ્નિર્દૈવતં મહત્ ॥૧૫॥ શ્મશા-

યણુથકી (જાણવી) આ મહાન્ સાગર જે કોપ પામેલા મહાનુભાવ બ્રાહ્મ-
ણોએ (અગસ્ત્યાદિ) તત્કણુજ અપેય કરી દીધો છે ॥૧૧॥ જે બ્રાહ્મ-
ણોની સંતતિમાં વૃદ્ધોજ જેમ એમ સર્વ બાળકો પણ સન્માનને યોગ્ય છે,
કેમકે તેઓ જાતિથીજ લોકગુરુઓ છે. 'જન્મના બ્રાહ્મણો ગુરુઃ' એમ ભાગ-
વતમાં કહ્યું છે. આટે તે વિપ્રો સર્વેએ પૂજ્ય માન્યા છે ॥૧૨॥ સર્વપૂજ્ય
તે બ્રાહ્મણો તપવિદ્યાવિશેષને અનુસારે પરસ્પર પણ પૂજાય છે. તે આ
બ્રાહ્મણો પ્રમાણોના પણ પ્રમાણુભૂત છે-શ્રુતિસ્મૃતિ પ્રમાણોનું પ્રામાણ્ય જે
સર્વશાખાપ્રત્યયન્યાય ઉત્સર્ગાપવાદન્યાય વિરોધાધિકરણન્યાય આદિકના
પરિશીલનદ્વારા કે બીજાએ કરાતા અભિધાતોના નિવારણુદ્વારા યથાવસ્થિત
અર્થનો અવબોધ આપવારૂપ છે તે એમને આપત્ત છે. તે આ વિપ્રોને
કયો બુધગ્ન પરાભવ કરે ? કોઈપણ નજ કરે ॥૧૩॥ બ્રાહ્મણ જાતિથીજ
દેવતી પેઠે પૂજ્ય છે અને દાનાદિકમાં અન્યની અપેક્ષાએ પરમ પાત્ર
છે વિદ્વાન્ વિપ્રતો વિશેષપણે પૂજ્ય છે, કેમ તો તે સદા પરિપૂર્ણપા-
નીયવાળો સાગરજ જેમ એમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મણુ વિદ્વાન્ હોય કે
અવિદ્વાન્ હોય પણ તે મહત્ દૈવત છે. જે અટપ પણ અતિલઘન
કરવામાં આવે તો બાળીજ દે. જેમ અગ્નિ મનથી સંસ્કૃત હોય કે
અસંસ્કૃત હોય પણ તે મોટુંજ ભૂત છે જેનો સ્પર્શ કરે તેને ભસ્મસાત
કરી દે છે ॥૧૪-૧૫॥ જેમ અગ્નિ શ્મશાનમાં પણ સ્વતઃ તેજસ્વીજ
રહે છે, તેમાં તે તેજથી પ્રત્યુત થતો નથી અને દુર્ગંધાદિકથી ભરપુર
શબશરીરમાં વર્તતા દૃષ્ટ દોષથી દૂષિતપણુ થતો નથી, કિંતુ અગ્નિના

માનવાદયઃ । યદ્વપ્રવર્તકા વિપ્રા હૃવ્યકવ્યાગ્રભોજિનઃ ॥૮॥ ક્રીડો-
દ્યાનાનિ વેદાનાં ફલજ્ઞાઃ સર્વકર્મણામ્ । ગતિજ્ઞાઃ સર્વભૂતાનાં
માનાર્હા એવ વાહવાઃ ॥૯॥ અદૈવં દૈવતં કુર્યુર્દૈવતં ચાપ્યદૈવતમ્ ।
સૃજેયુરન્યાંલ્લોકાંશ્ચ કુપિતા બ્રાહ્મણા દ્વિજ ! ॥૧૦॥ ચેપાં કોપા-

સમસ્ત માનવો બ્રાહ્મણોનો આશ્રય કરીનેજ જીવેછે (દેવતો તેમના થડીજ
સ્વસ્વવર્ણને અનુસારે સમગ્ર વિદ્યાની પ્રાપ્તિ અને તેથી અનુરૂપ જીવનનો
લાભ થાયછે) દેવતાઓ અને પિત્રિઓ પણ વિપ્રોનો આશ્રય કરીનેજ
જીવેછે, કેમ ? તો આ વિપ્રો યજ્ઞના પ્રવર્તકો છે. (યજ્ઞની પ્રવૃત્તિ ન હોત
તો હવ્યકવ્યના અભાવને ક્ષીધે તેઓ લોજન વિનાનાજ રહોત) તે દેવ-
પિત્રિઓ પણ બ્રાહ્મણુજ મુખથી વૃક્ષ થાય છે. આ વિપ્રો હવ્યકવ્યના અગ્ર-
ભોજ છે-દેવોને ઉદ્દેશીને હવ્ય અને પિત્રિઓને ઉદ્દેશીને કવ્ય આ વિપ્રો-
નેજ પ્રથમ અપાય છે માટે તેઓ હવ્યકવ્ય (દિવાન્ પિત્ર્યન્)ના અગ્રભોજ
માન્યાછે ॥૮॥ વળી વિપ્રો વેદોને ક્રોડા કરવાના ઉદ્યાનરૂપ (ખગીચારૂપ)
છે-વિપ્રને પામીને વેદો પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે ઉચિત ઉત્તમ ઉદ્યાનનો
તેમને લાભ થાય છે. (અર્થાત્ જે અધ્યયન છે તે વિપ્રની પ્રકૃતિ છે) સમગ્ર
કર્મો શ્રૌતસ્માર્તોના ફળસ્વરૂપને જાણનારા તથા સર્વ ભૂતોની ગતિ (સાધ-
નમાર્ગ) ને જાણનારા (આને આ શ્રેયોમાર્ગ છે આને તો આ શ્રેયોમાર્ગ
છે એમ તેમના તેમના અધિકારને અનુસારે જુદી જુદી ગતિને જાણનારા)
માટેજ આ વિપ્રો સર્વેએ સદા માનનીય છે ॥૯॥ હે દ્વિજ ! પ્રકોપ પામેલા
વિપ્રો દેવભાવે વર્ણતને દેવભાવે યુક્ત કરી દે છે (હવિર્ભાગને જે અયોગ્ય
છે તેમને હવિર્ભાગયોગ્ય કરી દેછે) જેમ ત્રિશંકુ રાજાની બાબતમાં બન્યું
હતું. વળી દેવભાવે યુક્તને પણ દેવભાવે વર્ણત કરી દેછે. (હવિર્ભાગને જે
યોગ્ય છે તેમને હવિર્ભાગ અયોગ્ય કરી દેછે) જેમ નદુપ રાજાની બાબતમાં
બન્યું હતું. વળી ખીજ નવીન લોકોને પણ સજેછે. જેમ વિશ્વામિત્રે સન્યા
હતા. (ભુવનને તેના ઇન્દ્રને કાઢી નાંખીને ખીજ ઇન્દ્રવાળું કે ઇન્દ્રવિ-
નાના ખીજ ભુવનને કરવામાટે સમર્થ છે) ॥૧૦॥ જેમનો ક્રોધાગ્નિ દંડકા-
રણ્યમાં પડેલો અઘાપિ ઉપશાંતિને પામતો નથી (આ કથા આર્ય રામા-

ઝિરદ્યાપિ દણ્ડકે નોપશમ્યતિ । અપેયઃ સાગરો યૈશ્ચ કૃતઃ સઘો
મહાત્મભિઃ ॥૧૧॥ યેષાં વૃદ્ધશ્ચ ચાલશ્ચ સર્વઃ સન્માનમર્હતિ ।
જાત્યૈવ લોકગુરવઃ સર્વે પૂજ્યાસ્તતો હિ તે ॥૧૨॥ તપોવિદ્યાવિશે-
પાસ્તે માનયન્તિ પરસ્પરમ્ । પ્રમાણસ્ય પ્રમાણં યે કસ્તાનભિમવેદ્બુધઃ
॥૧૩॥ અવિદ્વાન્બ્રાહ્મણો દેવઃ પાત્રં ચૈ પરમં મહત્ । વિદ્વાન્ભૂયસ્તરો
દેવઃ પૂર્ણસાગરસન્નિભઃ ॥૧૪॥ અવિદ્વાંશ્ચૈવ વિદ્વાંશ્ચ બ્રાહ્મણો દૈવતં
મહત્ । પ્રણીતો ઘાઽપ્રણીતો ઘા યથાઝિદૈવતં મહત્ ॥૧૫॥ શ્મશા-

યણ્થકી બાલુવી) આ મહાન્ સાગર જે કોય પામેલા મહાનુભાવ બ્રાહ્મ-
ણોએ (અગસ્ત્યાદિ) તત્કાલુજ અપેય કરી દીધો છે ॥૧૧॥ જે બ્રાહ્મ-
ણોની સંતતિમાં વૃદ્ધોજ જેમ એમ સર્વ બાળકો પણ સન્માનને યોગ્ય છે,
કેમકે તેઓ બતિથીજ લોકગુરુઓ છે. ‘જન્મના બ્રાહ્મણો ગુરુઃ’ એમ ભાગ-
વતમાં કહ્યું છે. આટે તે વિપ્રો સર્વેએ પૂજ્ય માન્યા ॥૧૨॥ સર્વપૂજ્ય
તે બ્રાહ્મણો તપવિદ્યાવિશેષને અનુસારે પરસ્પર પણ પૂજાય છે. તે આ
બ્રાહ્મણો પ્રમાણોના પણ પ્રમાણભૂત છે—શ્રુતિસ્મૃતિ પ્રમાણોનું પ્રમાણ્ય જે
સર્વશાખાપ્રત્યયન્યાય ઉત્સર્ગાપવાદન્યાય વિરોધાધિકરણન્યાય આદિકના
પરિશીલનદ્વારા કે બીજાએ કરાતા અભિધાતોના નિવારણદ્વારા યથાવસ્થિત
અર્થનો અવબોધ આપવારૂ છે તે એમને આપત છે. તે આ વિપ્રોને
કયો છુધજન પરાલવ કરે? કોઇપણ નજ કરે ॥૧૩॥ બ્રાહ્મણ બતિથીજ
દેવની યેઠ પૂજ્ય છે અને દાનાદિકમાં અન્યની અપેક્ષાએ પરમ પાત્ર
છે. વિદ્વાન્ વિપ્રતો વિશેષપણે પૂજ્ય છે, કેમ તો તે સદા પરિપૂર્ણ પા-
નીયવાળો સાગરજ જેમ એમ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. બ્રાહ્મણ વિદ્વાન્ હોય કે
અવિદ્વાન્ હોય પણ તે મહત્ દૈવત છે. જે અત્પ પણ અતિલવન
કરવામાં આવે તો બાળીજ દે. જેમ અગ્નિ મનથી સંસ્કૃત હોય કે
અસંસ્કૃત હોય પણ તે મોટુંજ ભૂત છે. જેનો સ્પર્શ કરે તેને ભસ્મસાત
કરી દે છે ॥૧૪-૧૫॥ જેમ અગ્નિ શ્મશાનમાં પણ સ્વતઃ તેજસ્વીજ
રહે છે, તેમાં તે તેજથી પ્રચ્યુત થતો નથી અને દુર્ગંધાદિકથી ભરપુર
શબશરીરમાં વર્તતા દૃષ્ટ દોષથી દૂષિતપણુ થતો નથી, કિંતુ અગ્નિના

નેપ્યપિ તેજસ્વી પાવકો નૈવ દુપ્યતિ । નિતરં યજ્ઞશાલાયાં શોભતે
 ચ તથા દ્વિજઃ ॥૧૬॥ યાદૃશસ્તાદૃશો વાપિ પૂજ્યો વિપ્રઃ સદા
 મતઃ । કિરાતરૂપોઽપ્યદહ્યતઃ કણ્ઠં મરુત્મતઃ ॥૧૭॥ પૂજ્યા વિપ્રાઃ
 સદા સર્વેનૃપેણ તુ વિશેષતઃ । તદ્વ્યતિક્રમતો યસ્યાદ્રાજ્યં નશ્યે-
 ત્ક્ષણેન વૈ ॥૧૮॥ ગ્રાહ્યણાંસ્તર્પયેન્નિત્યં પક્ષાન્નૈર્વહુધા કૃતૈઃ । પ્રચુરા-
 જ્યસિતૈર્ભોજ્યૈસ્તત્પ્રિયૈર્વ્યક્ષનાદિભિઃ ॥૧૯॥ યથા યથા પ્રસીદેયુર્ગ્રા-
 હ્યણાઃ સ્વેષ્ટભોજનૈઃ । તથા તથા પ્રકુર્વાંત નૃપતિર્ધાર્મિકઃ સદા ॥૨૦॥
 હૃતૈર્હવિર્ભિર્વિંપ્રાસ્યે પ્રચુરાજ્યાદિભિર્યથા । તૃપ્યતીશસ્તથા નૈવ

સંસર્ગથી તેજ શરીરદગ્ધ થઇને ભસ્મભાવશેષ રહે છે. યજ્ઞશાળામાં વર્તતો તો
 વહ્નિ મંત્રોથી સુસંસ્કૃત થઈ સમિધ ઘૂતાદિકવડે સુપ્રભવલિત થતાં વિશેષ-
 પણે વિરાજે છે. તેમ ભતિથી વિપ્ર વિદ્યાએ રહિત હોય તોપણ તેજથી
 વિહીન થતો નથી. દુષ્ટ જને પરાભવ કરતાં પ્રકૃતિથી તેનેજ નાશ કરી દે.
 જેતો વિદ્યાતપે સંપન્ન છે તે સભામાં વિશેષતઃ માનનીય થાય છે ॥૧૬॥
 વિદ્વાનકે અવિદ્વાન સુવૃતકે દુર્વૃત્ત ગ્રાહ્યણભતીય સદા પૂજ્યજ માન્યો છે.
 કેમતો પૂર્વે કોઈ ગ્રાહ્યણભતીય બીજાચારે પણ બીજાકુળને ગળતા ગરૂકળના
 ગળામાં આવી જતાં પણ એકદમ તેમના કંઠને દાહ કર્યો હતો. (આ કથા
 ભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે) ॥૧૭॥ માટે સર્વ જનોએ વિપ્રો સદાય પૂજવા.
 રાભએતો વિશેષપણે પૂજવા, કારણ કે તેમનું અપમાનાદિ કરવાથી ક્ષણમાં
 રાભ્ય નિશ્ચે નાશ થઇ જાય ॥૧૮॥ (તે આ ગ્રાહ્યણો સુએથી આરાધન કરી
 શકાય એવા છે, ધન કરતાં પણ ભોજ્યાન્નથી પ્રહર્ષ પામે છે, ‘ગ્રાહ્યણા ભોજને
 દ્વષ્ટાઃ’ એવી અભિયુક્તિ છે) માટે રાભ વિપ્રપ્રિય વિવિધ પકવાનો જલેથી
 મોતીયા વિગેરે અને ઘૂતસાકરે પરિપૂર્ણ શીરો કંસાર આદિક ભોજ્યવડે
 અને સુસંસ્કૃત શાકાદિકવડે વિપ્રોને નિત્ય તૃપ્ત કરે ॥૧૯॥ ગ્રાહ્યણો અભીષ્ટ
 ભોજનોવડે જેમ જેમ બહુ પ્રસન્ન થાય તેમ તેમ ધાર્મિક રાભએ સદાય
 કરવું ॥૨૦॥ ગ્રાહ્યણોને તૃપ્ત કરવાથી ભગવાન સર્વેશ્વર તૃપ્ત થાય છે, જેવા
 વિપ્રમુખમાં આરોપેલાં પુષ્કળ ઘૂત સાકરે સંપૂર્ણ ભોજ્યાન્નોવડે ભગવાન
 તૃપ્ત થાય છે તેવા યજ્ઞવિષે અગ્નિમુખમાં હોમેલાં ઘૂતાદિ દુતદ્રવ્યોવડે તૃપ્ત

યજ્ઞેષ્વશ્નિમુખે હૃતૈઃ ॥૨૧॥ તદ્વુદ્ધૈવ તતો વિપ્રાઃ ભોજનીયાઃ પ્રય-
ત્નતઃ । દયાઞ્ચ દક્ષિણાસ્તેભ્યઃ સન્તોષ્યેતાન્વિસર્જયેત્ ॥૨૨॥ નિત્યં
દશશતં વાપિ સહસ્રમયુતં તથા । લક્ષં વા ભોજયેદ્વિમાન્ યથા-
સમ્પન્નપોત્તમઃ ॥૨૩॥ ગોહેમતિલમુખ્યાનિ દયાદાનાનિ નિત્યશઃ ।
નૈમિત્તિકાનિ ચ તથા વેદોક્તાનિ યથાવિધિ ॥૨૪॥ નક્ષત્રેષુ ચ
તિથિષુ સંક્રાન્તિષુ પૃથક્પૃથક્ । દાનાન્યુક્તાનિ કુર્વાત નાનાપર્વેષુ
ચર્પિભિઃ ॥૨૫॥ ચાપીઃ કૃપાંસ્તદાગાંઞ્ચ કારયેચ પ્રપા નૃપઃ । ગાવો
વિપ્રાઃ સાધવઞ્ચ નરા યત્ર પિયન્ત્યપઃ ॥૨૬॥ નિદાઘકાલે પાનીયં
યસ્ય તિષ્ઠત્યધારિતમ્ । સ હુર્ગે વિપમં રુચ્છં ન કદાચિદવામુયાત્
॥૨૭॥ પ્રતિમાસં પ્રત્યુત્તુ વા તત્તત્કાલોચિતૈ રસૈઃ । ભોજ્યૈર્યસ્ત-

નધીજ્ઞ યતા ॥૨૧॥ માટે વિપ્રો 'આ વિપ્રારાધનથી લગવાનું સર્વાન્તરાત્મા
તૃપ્ત થાય છે' એવી બુદ્ધિથીજ આદરપૂર્વક જમાડવા અને ભોજનને અંતે
તેમને યથાશક્તિ દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ કરીને વિનયવંદનપૂર્વક વિસર્જન
કરવા ॥૨૨॥ નૃપોત્તમતો પોતાની સમૃદ્ધિને અનુસારે પ્રતિદિન દશ
વિપ્રોને અથવા શત વિપ્રોને અથવા હજાર વિપ્રોને અથવા દશ હજાર વિપ્રોને
અથવા લક્ષ વિપ્રોને જમાડે તથા નિત્ય ગાયો મુવર્ણ તલ આદિક દાનોને
યથાવિધિ આપે તથા નૈમિત્તિક-પુત્રજન્માદિ નિમિત્તથી પ્રાપ્ત થતાં દાનોને
યથાવિધિ આપે તથા વેદોક્ત-વેદમાં કહેલાં યજ્ઞાદિક્રિયાઓની અંદર પ્રાપ્ત
થતાં બીજાં દાનોને યથાવિધિ આપે ॥૨૩-૨૪॥ જે દ્વાદશ્યાદિ તિથિવિશેષોમાં
શ્રવણાદિ નક્ષત્રવિશેષોમાં સંક્રમણવિશેષોમાં અને અર્ધોદયાદિ પર્વ-
વિશેષોમાં મહર્ષિઓએ કરવાપણે જે દાનો કહ્યાં છે તેને પૃથક્ પૃથક્ કરે
॥૨૫॥ જ્ઞાનપાનાદિકમાં ઉપયોગ લાગે એવી વાવ્યો હુવાઓ તલાવો અને
પરબોને રાજા કરાવે. જેમાં ગાયો વિપ્રો સાધુઓ અને વટેમાર્ગુ નરો જળનું
પાન કરે ॥૨૬॥ જેણે કરાવેલા વાવ્ય તલાવાદિકમાં શીખમસમયે પણ ન
મુકાઈ જાય એટલું જળ પરિપૂર્ણ રહેછે તે જન કદાપિ દુસ્તર વિષમ
કેશને નજ પામે ॥૨૭॥ જે રાજા પ્રતિમાસ અથવા પ્રતિઋતુ તે તે માસ-
ઋતુકાળમાં નીપજતાં આગ્રાદિ કૃત્રિવિશેષોવડે અને શીખડ હુધપાકાદિ

પંચેદિપ્રાક્તસ્ય પુણ્યમનન્તકમ્ ॥૨૮॥ તથા દ્વિર્ભિર્યજ્ઞેષુ પાય-
સાજ્યસિતાદિભિઃ । દેવાન્સન્તર્પયેદ્રાજા દદ્યાત્પ્રચુરદક્ષિણાઃ ॥૨૯॥
દેવાલયાનિ નૃપતિઃ કારયેત્સુદ્ધાનિ ચ । વૃત્તિભિઃ સહ તત્રાથ
સ્થાપયેદેવતા સ્વયમ્ ॥૩૦॥ ધર્મશાલાશ્ચ વિવિધાઃ કારયેત્સહ
વૃત્તિભિઃ । સોપસ્કરાણિ વેદમાનિ બ્રાહ્મણેભ્યોઽર્પયેન્નૃપઃ ॥૩૧॥
ફલપુષ્પદ્રુમાદ્યાનિ નાનોદ્યાનાનિ કારયેત્ । દદ્યાદ્ધ ફલિતાન્વૃક્ષા-
ન્દ્વિજેભ્યઃ સુવત્તો નૃપઃ ॥૩૨॥ સંરક્ષન્ પોપયત્રાજા જનસહ્જં નયેત
યઃ । તીર્થક્ષેત્રાણિ પુણ્ય સ લમેતાનન્તયદ્વજમ્ ॥૩૩॥ જિતેન્દ્રિયં
બ્રહ્મનિષ્ઠં યદ્યેકમપિ પૂજયેત્ । મત્રયા નિષ્કપટો રાજા તત્પુણ્યં સર્વ-
તોઽધિકમ્ ॥૩૪॥ અન્નાર્થિજીવમાત્રેભ્યો રાજા ચાન્નં પ્રદાપયેત્ ।

ભોજ્યવડે વિપ્રોને વૃક્ષ કરેછે તેને મોટું અક્ષય પુણ્ય થાય છે ॥૨૮॥ તથા
રાજા નિષ્ણુયાગાદિ યજ્ઞોમા દુગ્ધધૃતશર્કરામય હનિષોવડે દેવતાઓને સતૃપ્ત
કરે અને તેમા ઘણી દક્ષિણાઓ આપે ॥૨૯॥ રાજા સ્વય અતિદૃઢ દેવા
લયો કરાવીને તેમા સ્વેદદેવતાનુ યથાવિવિ સ્થાપન કરે અને તેમની નિયત
પૂજાની નિષ્પત્તિમાટે એતર બાગ વર્ષાસન આદિકરૂપ વૃત્તિઓને પ્રકટપે
॥૩૦॥ સ્વય રાજા તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તતા પથિક (વટેમાર્ગુ) જનોની અનુ
ક્રુણતા માટે ત્યા ત્યા ધર્મશાળાઓ વિવિધ કરાવે અને તે ધર્મશાળાઓમા
આવતા તે પથિકોને અન્નાદિકની સુકરતા થવા માટે વૃત્તિઓ પ્રકટપે તથા
શુદ્ધોચિત ઉપકરણોએ સહિત શુદ્ધો પાન વિપ્રોને આપે ॥૩૧॥ શુભ નિયમે
યુક્ત એવો રાજા કૃણવૃક્ષો અને પુષ્પવૃક્ષોએ સપત્ર એવા બગીચાઓને
કરાવે-વિનિધ સ્વાદુકૃણે સપત્ર, સુગન્ધિ પુષ્પભરે પરિપૂર્ણ અને ઘાટી છાયા
વાળા વૃક્ષગણથી વ્યાપ્ત એવા બગીચાઓને કરાવે તેમા કૃણભરે સપત્ર
આત્રાદિ વૃક્ષો ઉપભોગમાટે આહ્વાણોને સમર્પે ॥૩૨॥ જે રાજા આહ્વાણાદિ
અનેક જનસઘને પોતાના દ્રવ્યથી પોષણ કરતો થકો અને ચોરાદિ ઉપ
દ્રવોથકો સરક્ષણ કરતો થકો દ્વારિકાદિ પુણ્ય તીર્થક્ષેત્રોપ્રતિ પમાડે છે
તે રાજા બદુયસાચરણ કૃણને પામે છે ॥૩૩॥ રાજા જે જીતેન્દ્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ
એકપણુ વિપ્રને નિષ્કપટપણુ ભક્તિથી સેવે તો તેથી શત્રુ સુકૃત સર્વ કરતા

નાન્નદાનાત્પરં દાનં શ્રેષ્ઠમિત્યેવ નિશ્ચયઃ ॥૩૫॥ અન્નં હિ પ્રાણિનાં
પ્રાણા ભવન્ત્યન્નાચ દેહિનઃ । નિરન્નો મૃત્યુમાપ્નોતિ તસ્માદન્નં પ્રદાપ-
યેત્ ॥૩૬॥ અન્નસત્રાણિ સર્વંત્ર સ્વરાષ્ટ્રે કારયેન્નૃપઃ । પ્રત્યહં સ્વપુરે
દદ્યાદન્નાર્થિભ્યોઽન્નમુત્સુકઃ ॥૩૭॥ બ્રાહ્મણાનતિથીન્મિશૂનનાથા-
ન્પથિકાંસ્તથા । યોઽન્નનાર્ચેચથાયોગ્યં તેન દેવાઃ સુતર્પિતાઃ ॥૩૮॥
एकाहं क्षुधितस्तिष्ठेदन्नमप्राप्य यत्पुरे । यः कोऽपि स हरेत्पुण्यं

પણુ સમધિક છે ॥૩૪॥ જેઓ જીવનને નહિ પામતા બુખ્યા અન્નાર્થી હોય
તે તમામને ભતિકુળાદિભેદનો વિચાર કર્યા વિના રાત્રીએ અન્ન આપવું.
અન્નદાનની અપેક્ષાએ બીજું દાન શ્રેષ્ઠ નથી એમજ મહાર્થઓએ સ્મૃતિ
ઓમાં નિશ્ચય કર્યો છે. યદ્યપિ જે કોઈ પણ અન્નાર્થી બુખ્યો આવે તેને
અન્ન આપવું આ અર્થતો સામાન્યતઃ પ્રવર્તે છે તથાપિ તે વૈશ્વદેવને અંતે
પ્રાપ્ત થતું હોવાથી પાંચ મહાયજ્ઞોમાં અતર્ગત થાય છે. આતો 'દેશમાં
વિચરતા આવા અહુ જનોની ક્ષુધા નિવારણ કરવી' આવા વિશેષથી રાત્રીને
અધિકાર કરીને પ્રવર્તે છે, માટે આ તેનાથી જુદુજ સમજવું ॥૩૫॥ પ્રાણિઓ
અન્નથગ્રી ઉત્પન્ન થાય છે, અન્નનો પરિણામ દેહ છે, અન્નથીજ પ્રાણિઓ
રહે છે, અન્નજ પ્રાણિઓના પ્રાણો છે, અન્ન નહિ મળતા પ્રાણુખળનો અપક્ષય
થાય છે અને અતે મરી જાય છે, માટે 'અન્નજ પ્રાણુ છે' એમ જે કહેવું તે યુક્ત
છે. તો પ્રાણાધીન સત્તાવાળુ જીવન પણ અન્નમૂળકજ છે, માટે અન્ન બુખ્યા-
ઓને અપાવવું ॥૩૬॥ વળી રાત્રી પોતાના રાત્રમાં સર્વંત્ર અન્નસત્રોને કરાવે.
(પ્રથમ તો તીર્થાદિકમાં કરવાનું કહ્યું, અહીં તો પોતાના રાત્રમાં કરવાનું કહ્યું
આવો, ભેદ છે) તથા સ્વનિવાસનગર (રાજધાની)માં પ્રતિદિન અન્નાર્થી-
ઓને અન્ન બહુ ઉત્સાહથી આપે ॥૩૭॥ રાત્ર અનાથ પથિક લિક્ષુક
બ્રાહ્મણ અને અતિથિઓને પ્રતિદિન અન્નવડે યથાયોગ્ય સમયે. (લિક્ષુક
વિગેરે સત્કારનું પદ છે, અનાથ પથિક તો ક્ષુધાનિવારણવડે આદરણીય
છે, આવો વિશેષ હોવાથી 'યથાયોગ્ય' એમ કહ્યું) આરીતે જે અનુદિન
કરે છે તેણે દેવતાઓ અત્યત તૃપ્ત કર્યા થાય છે ॥૩૮॥ જે રાત્રના પુરમાં
અન્ન વિના એક દિન જે કોઇપણ જન બુખ્યો રહે છે તે રાત્રના પુણ્યને તે

તસ્ય રાષ્ટ્રો ન સંશયઃ ॥૩૯॥ તસ્માન્નિત્યં પ્રયત્નેન શોધયિત્વા પુરે
 સ્વયમ્ । દાપયેત્કુચિતેભ્યોઽન્નમપ્રમત્તઃ સુધીર્નૃપઃ ॥૪૦॥ અન્નદઃ
 પ્રાણદો લોકે પ્રોચ્યતે સર્વેતશ્ચ સઃ । અનન્તં ફલમાપ્નોતિ પરમેદ્ધ
 ચ સદૃશઃ ॥૪૧॥ હૈમમર્કપ્રમં દિવ્યં કિષ્કિણીજાલમણ્ડિતમ્ । અપ્સ-
 રોમણ્ડિતં નાનાદીર્ઘિકાચુપશોમિતમ્ ॥૪૨॥ વસ્ત્રભૂષાભોજ્યનગર-
 સનયુપમણ્ડિતમ્ । યાત્યારુહ્ય વિમાનં સ કામગં સ્વર્ગમન્નદઃ ॥૪૩॥
 સુખાનિ ભૂયાંસિ ચ તત્ર દિવ્યયાનાપ્સરોદિવ્યરસોપમોગાન્ ।
 પ્રાપ્નોતિ ગન્ધર્વેગણોપગીતકીર્તિઃ સ પેન્દ્રાન્ દ્વિજવર્ય ! ભૂપઃ ॥૪૪॥
 इति श्रीसत्सत्त्विजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे राजधर्मेणु
 ब्राह्मणप्रशंसादिनिरूपणनामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

હરી ભેછે, એમાં સંશય નથી ॥૩૯॥ માટે મુશુદ્ધિ રાજ સ્વયં સાવધાન થઈ
 પુરમાં પ્રતિદિન પ્રયત્નથી ‘કોણુ ભુખ્યો અન્ન વિનાનો રહ્યોછે’ તેને સારીરીતે
 બોળાવીને તેને અન્ન અપાવે ॥૪૦॥ લોકમાં જે અન્નદાતા છે તેજ પ્રાણુદાતા,
 માટેજ સર્વદાતા કહ્યોછે. જીવતો નર શ્રેયઃસાધનને અનુષ્ઠાન કરવા સમર્થ
 થાયછે. માટે અન્નદાતા પરલોકમાં શ્રેયને પામેછે અને આ લોકમાં શ્રેય
 તથા સત્કીર્તિને પણ પામેછે ॥૪૧॥ અન્નદાતા પુરૂષ, ભોગ્યભોગોપકરણ સંપન્ન
 દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને યથેચ્છ સંચરતોયકો સ્વર્ગને પામે છે. તે વિમાન
 અતિવિલક્ષણ સમગ્રસમૃદ્ધિસંપન્ન વર્તેછે, જેમાં વસ્ત્ર વિભૂષણુ ભોજ્યવ-
 સ્તુઓનો રાશિ પર્વતજેવો સમધિક સમુન્નત વર્તેછે તથા વિવિધ રસો નદી-
 નીપેઠે પ્રવહેછે, વિવિધ વાઓ આદિક રમણીય બહુ વર્તે છે અને અપ્સ-
 રોગણુ જેમાં સન્નિધિ આપી રહ્યો છે. વળી સ્વયં વિવિધ કિંકિણી (નાની
 ઘુઘરીયો કે ઘંટડીયો) ઓના સમૂહોવડે મુશોભિત મુવર્ણુમય સૂર્યપ્રભાસદૃશ
 દિવ્ય મનઃસંકલ્પાનુયાયિ છે ॥૪૨-૪૩॥ હે દ્વિજવર્ય ! રાજ તે સ્વર્ગમાં ઇન્દ્ર-
 સંબન્ધી દિવ્ય વિમાનાદિ વાહનભોગો, દિવ્ય અપ્સરોભોગો, દિવ્ય અમૃતરસો-
 પભોગો અને બીજાં બહુ સુખોને ગંધર્વગણુએ ગાન કરાતી છે પ્રીતિ જેની એવો-
 થકો ભોગવેછે ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને... પંચમપ્રકરણુ ધર્મોપદેશે
 રાજધર્મેષુ બ્રાહ્મણપ્રશંસાદિનિરૂપણનામાષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ ॥૨૮॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ન માંસં મક્ષયેદ્રાજા હિંસાશીલો ભવેન્ન ચ ।
માંસાશિનોઽન્યાનપિ ચ હિંસાયા સન્નિવર્તયેત્ ॥૧॥ અહિંસૈવ પરો
ધર્મઃ સર્વેપાં સમુદાહૃતઃ । મનસા વપુષા વાચા ત્યાજ્યા હિંસા ચ
સદ્ગતઃ ॥૨॥ યથા ચતુષ્પાદેકેન પદા હીનો ન ગચ્છતિ । ત્રિયતે
ગત્યભાવાદ્ધ કાલેનાલ્પેન નિશ્ચિતમ્ ॥૩॥ અહિંસાપિ તથૈવેયં વૃત્તિ-
ભિર્મનન્નાદિભિઃ । પાલનીયા પ્રયત્નેન નશ્યત્યેવાન્યથા તુ સા ॥૪॥
પૂર્વે તુ મનસા ત્યક્ત્વા તતો વાચા ચ કર્મણા । ન મક્ષયતિ યો માંસં

અધ્યાય ૨૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શ્રક્ષ્મ ! રાજા કદાપિ માંસને ખાય નહિ
અને હિંસાસ્વભાવવાળો ન થાય. માંસભક્ષક બીજા પણ જનોને તે હિંસા-
થકી નિવારણ કરે. આ માંસભક્ષણનો તથા હિંસાનો પ્રતિષેધ યદ્યપિ સર્વ-
સામાન્ય છે તથાપિ રાજાઓવિષે તેના પ્રસંગની અધિકતા વિચારીને વિશેષ-
પણે વિધાન કર્યું છે. તો બીજાઓને તેનાથકી નિવૃત્ત કરવા તે રાજાનો
અસાધારણ ધર્મ છે ॥૧॥ આ અહિંસાખ્ય ધર્મજ સર્વની અપેક્ષાએ પર
છે અને સર્વ જનોને સાધારણ છે, માટે હિંસા મન વચન કાયથી ત્યાગ
કરવી તથા હિંસક જનનો પ્રસંગ સર્વથા ત્યાગ કરવો ॥૨॥ જેમ ચતુ-
ષ્પાદ પશુ બળીવદાદિ એક પાદે વિહીન હોતાં ચાલવા માટે અસમર્થ
હોઈને અત્ય કાળમાં નિશ્ચે મરીજ જાય, તેમજ આ અહિંસાધર્મ પણ ઉક્ત
મન વચન કાય સંગરૂપ ચારમાથી એક પાદે પણ જો વિકળ થાય તો
નાશજ થઈ જાય તો આ અહિંસા મન વચન કાય અને સંગથી પ્રયત્ન-
પૂર્વક સંરક્ષણ કરવી ॥૩-૪॥ માટે પ્રથમતો મનથી હિંસાનો ત્યાગ કરે,
(હિંસા મારે નજ કરવી એવો સંકલ્પ કરે) પછી વાણીથી ત્યાગ કરે, (હિંસા-
વિધાયક વચન ન બોલે) તે પછી કર્મથી ત્યાગ કરે, (હિંસાકારક કર્મ ન
કરવું) તે પછી તેવા જનોનો સગપણ ત્યાગ કરે. આરીતે જે પુરૂષ હિંસાનો
ત્યાગ કરી માંસભક્ષણથકી નિવૃત્ત થાય છે તે પાપથકી કે સંસ્પૃતિથકી

પુરુષઃ સ વિમુચ્યતે ॥૫॥ રાજા પિતા હિ સર્વેપાં સર્વે જીવાસ્તુ
તત્સુતાઃ । પાલનીયાસ્તતઃ સર્વે હિંસકેભ્યો મયાત્સદા ॥૬॥ પુત્ર-
માંસોપમં જાનન્ યઃ યાદતિ વિમોહિતઃ । માંસં તુ રસલુ-
ન્ધાત્મા સ તુ રાક્ષસ ંચ્યતે ॥૭॥ જીવિતં હિ પરિત્યજ્ય વહવઃ
સાઘવો નૃપાઃ । સ્વમાંસૈઃ પરમાંસાનિ પરિપાલ્ય દિવં ગતાઃ ॥૮॥
સત્તર્પયો વાલલિલ્યાસ્તથૈવોચુર્મરીચિપાઃ । અમાંસમક્ષણં સર્વે પ્રશં-
સન્તિ મહર્ષયઃ ॥૯॥ યક્ષેષુ પશ્વાલમ્ભોઽપિ ન સાક્ષાદ્દેદસમ્મતઃ ।

વિમુક્ત થાય છે. જેતો માંસને ખાયછે તેને આ આરમાંથી હરકોઈ એક
પાદથી હિંસા અવર્જનીયજ છે. (કોઈ પાદથી હિંસા થાયજ) ॥૫॥ પાદિંવે
પ્રાણિમાત્રનું પુત્રની પેઠે પોપણ કરવું. 'આ તો ક્ષુદ્ર પશુ છે' એમ માનીને
અનાદર (ગાફલતા) ન રાખવો. પશુનોપણ વધ થતો હોય તો તેથીકી
નિવારણ કરી તેનું સંરક્ષણજ કરવું, કેમ તો રાજા સર્વેનો પિતા છે અને
સર્વે જીવો રાજાના પુત્રો છે. તો સર્વ જીવોની હિંસકોથકી અને અન્ય ભય-
થીકી સદા સંરક્ષા કરવી. (અન્યથા આ ક્ષત્રિય કેમ હોઈ શકે ?) ॥૬॥
જેતો રાજા માંસમાત્રને પુત્રમાંસતુલ્ય ત્યાજ્ય જાણવા છતાં પણ માંસર-
સમાં 'લોભવેગને લીધે વિમોહિત થઈ માંસને ખાયછે તેતો રાક્ષસજ
જાણવો ॥૭॥ અહિંસાનેજ સદાઆરથી સુદૃઢ કરેછે-પૂર્વે ધર્મતત્ત્વને જાણુ-
નારા સદાઆરનિષ્ઠ બહુ શિબિપ્રમુખ નૃપો પોતાનું માંસ આપવાવડે પરના
માંસનું રક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી (પરપ્રાણનું પરિરક્ષણ કરવા) સ્વયં
પરાર્થે જીવિતનો ત્યાગ કરી પરની ઘાતકોથકી રક્ષા કરવાથી સ્વર્ગને પામી
ગયા છે ॥૮॥ સપ્તર્ષિઓ, (પ્રતિમન્વંતર પદ્કમાં જે અંતર્ગત છે તે) વાલ-
ખિલ્યો, (અલિમુખ સૂર્યની આગળ રહેનારા સાઠ હજાર) મરીચિપો,
(ચંદ્રકિરણોનું પાન કરનારા) મુનિઓ તથા ળીજપણ સમસ્ત મહર્ષિ
ઓ માંસલક્ષણથીકી પ્રતિનિવૃત્તિનેજ પરમધર્મપણે કહીને બહુ વખાણે છે
॥૯॥ યજ્ઞોમાં જે પશુહનન વિહિત છે તેપણ સાક્ષાત્ વેદના હૃદયને અલિ-
ખેત નેથી, પરંતુ રાગાન્ધ અસાત્વિકવૃત્તિવાળા રજતમપ્રધાન નિરંકુશ
જતોને મર્યાદા મુકીને હિંસાપ્રસંગ ન થાય એવા સંકોચના અલિ-

કિન્ત્વસાત્ત્વિકવૃત્તીનાં રાગાર્દિસાનિવૃત્તયે ॥૧૦॥ एवं धर्मरतो
 राजा कृत्वा राज्यं यथाविधि । तृतीय आयुषो भागे दद्याज्येष्टाय
 सूनवे ॥११॥ स्वयं वनमुपाश्रित्य कृत्वा सङ्गं सतां हरौ । भक्तिं
 कुर्याद्यदि दृढं प्राप्नुयात् परमं पदम् ॥१२॥ राज्यं कुर्वन् यदि मृतो
 युद्धे वा धार्मिको नृप । सोऽपि स्वर्गमवाप्नोति भुङ्क्ते भोगानने-
 कशः ॥१३॥ तत कालेन सम्प्राप्य पुण्यशेषेण मानवम् । देहं
 कृत्वा सतां सङ्गं विष्णुभक्त्या विमुच्यते ॥१४॥ यदि राज्यमदो
 न्मत्तो मर्यादां लङ्घयेदिमाम् । स्वैरर्पतां स तु नृप प्राप्नोत्यत्रायशो
 महत् ॥१५॥ मृत्वा प्रजानां शमलं गृहीत्वा पापकर्मणाम् । यमा
 लये फलं भुङ्क्ते यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥१६॥ ततो भ्राम्यति कालेन

પ્રાયશીળ છે (જો કોઈ કામાન્ધ કે ક્રોધાન્ધ પશુને હણે તો યજ્ઞોવિષેજ
 પણ અન્યત્ર નહિ, એમ નિયમભાગ વેદનુ તાત્પર્ય છે) ॥૧૦॥ આ પ્રકારે
 ધર્મમા તત્પર એવો રાજા યથાવિધિ રાજ્ય કરીને આયુષના ત્રીજા ભાગમા
 જ્યેષ્ઠ પુત્રને રાજ્ય સોંપી દે ॥૧૧॥ સ્વયં રાજા (જેમા પ્રસાદ મુનિગણો
 રહેતા હોય એવા) વનમા પ્રવેશ કરીને, સતોનો સમાગમ પામતા તેમના
 થકી સદ્ગુપદેશ પામીને, પરમાત્મા હરિમા મનને દૃઢ બેડી દબને તેમને
 નિષે પરાભક્તિને જો સેવે તો તે તે હરિના પરમ પદને (બ્રહ્મદર્શિઓનું પરમ
 પ્રાપ્ય જે પદનિશેષ તેને) પામે ॥૧૨॥ જે રાજા ધર્મથી રાજ્યભારને ચલ-
 વતો થકોજ કે ધર્મ્ય યુદ્ધમા બીજાએ હણતા મરણ પામે તો તે તેજ સુદૃઢ
 તથા સ્વર્ગને પામીને ત્યા દેવભોગોને ભોગવીને, અવશેષ રહેલા પુણ્યથી
 સત શ્રીમતોના ઘરમા જન્મ પામી, સતોનો સમાગમ પામતા આત્મા પર
 માત્માનું યથાર્થ જ્ઞાન પામીને, વિષ્ણુમા પરા ભક્તિને પામીને અનુક્રમે
 વિમુક્ત થાય છે ॥૧૩-૧૪॥ જો ‘હું રાજા પ્રશુ હુ’ એવા મદથી અધ થઇ,
 આ મેં કહેલી ધર્મમર્યાદાને અતિલઘીને યથેચ્છ વર્તે તો તે આ લોકમાં
 મહત્ અપયશને પામે છે અને મરીને પ્રભાઓના પાપોથી પણ લેપાઇને તેના
 ફળભૂત ચમયાતનાઓને યમાલયમા યાવચ્ચન્દ્રદિવાકર ભોગવેછે ॥૧૫-૧૬॥
 કેવળ નરકસંબન્ધ હુ ખને ભોગવેછે એટલુજ નહિ કિંતુ ફરીપણ આ

કીટપદ્યાદિયોનિષ્ઠ । તસ્માદ્રાજા ધર્મનિષ્ઠ. પાલયેન્નિયત. પ્રજાઃ
 ॥૧૭॥ નીતિશાસ્ત્રં પુરા બ્રહ્મા લક્ષાધ્યાયં ચકાર હ । ધર્મજ્ઞાનાય
 વૈ રાજાં પ્રજાનાં ચ સુખાપ્તયે ॥૧૮॥ અલ્પાયુષો જનાન્ દૃષ્ટ્વા તત્સ-
 હ્વિષ્ય શિવસ્તતઃ । વૈશાલાશ્વામિધં ચક્રેઽયુતાધ્યાયં મનોહરમ્
 ॥૧૯॥ તત્સહ્વિષ્ય પુન પચ્ચસહસ્રાધ્યાયમુત્તમમ્ । યાહુદન્ત
 કસંદં ચ તતશ્ચક્રે પુરન્દર. ॥૨૦॥ તત્સહ્વિષ્ય પુન કાલે વાર્હસ્પ-
 ત્યામિધં દ્વિજ ! । ત્રિસહસ્રાધ્યાયયુતં ચકાર ચ વૃહસ્પતિ ॥૨૧॥
 કાવ્ય. સહ્વિષ્ય તચ્ચક્રે સહસ્રાધ્યાયવિશ્રુતમ્ । તચ્છાત્રમમિતો
 ભૂમૌ મુનિભિ સમ્પ્રવર્તિતમ્ ॥૨૨॥ પુનશ્ચાલ્પમતીન્ દૃષ્ટ્વા જનાન
 લ્પાયુપસ્તથા । ભરદ્વાજાદિમુનિભિ. સહ્વેપેણ પ્રવર્તિતમ્ ॥૨૩॥
 તત્સારમાત્રં તુ મયા પ્રોક્તમન્યત્ર વિસ્તર. । ધર્મેણૈવ પ્રજા રાજા

લોકમા કીટ પક્ષી આદિક મહાપાપ યોનિઓમા જન્મને પામીને અહીં-
 દુ ખયોનિમા બહુકાળ લટક્યા કરેછે માટે રાત્રી ધર્મનિષ્ઠ નિયમિતેન્દ્રિય
 થઇને પ્રભાતે પરિપાલન કરે ॥૧૭॥ પૂર્વે રાત્રીઓને ધર્મનુ જ્ઞાન થવા માટે
 અને પ્રભાતે તેદ્વારા મુખસપતિ કરવામાટે ગ્રહણએ લાખ અધ્યાયપરિ-
 મિત રાજધર્મપર ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યુ હતું તે પછી અતિવિસ્તૃત તેનો અટપ
 આયુષવાળા સમયમા અનુપયોગ વિચારીને શિવજીએ તેનો અર્થ સચ્છમા
 સ્વીકારીને દશહજાર અધ્યાયપરિમિત વૈશાલાક્ષ નામનુ મનોહર ધર્મશાસ્ત્ર
 કર્યું તેપછી તેપણુ વિસ્તૃત દુર્જય વિચારીને ધન્દ્રે સચ્છથી પાચહજાર
 અધ્યાયપરિમિત બાહુદતક નામનુ ઉત્તમ ધર્મશાસ્ત્ર કર્યું હે દ્વિજ ! તે
 પછી વળી તેપણુ મદમતિ જનોને દુરધિગમ પર્યાવેશીને કેટલેક કાળે
 વૃહસ્પતિએ સંક્ષેપમા ત્રણ હજાર અધ્યાયપરિમિત વાર્હસ્પત્ય નામનુ
 ધર્મશાસ્ત્ર રચ્યુ તેનોપણુ અર્થ સંક્ષેપમા લઇને શુક્રાચાર્યે સહસ્ર અધ્યાય
 પરિમિત ધર્મશાસ્ત્ર કર્યું તે શાસ્ત્ર પૃથ્વી ઉપર મુનિઓએ સર્વત્ર સારીરીતે
 પ્રવર્તાવ્યુ પર અટપ આયુષવાળા અને અટપ મતિવાળા જનોને તેપણુ
 દુર્બોધ અનુપયોગિ માનીને ભરદ્વાજાદિ મુનિઓએ તે નીતિશાસ્ત્ર સંક્ષેપથી
 પ્રવર્તાવ્યુ ॥૧૮-૨૩॥ તે સર્વનો સારમાત્ર મેં હમણા અહીં તમને કહ્યો

રક્ષ્યાસ્ત્રેતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૪॥ રાજધર્માદિતિ મયા પ્રોક્તાસ્તે દ્વિજ-
સત્તમ ! । યાનાશ્રિતો નરપતિરિન્દ્રેણ સદ્દ મોદતે ॥૨૫॥ ગૃહસ્થ-
ધર્માનેતાન્ યો વિષ્ણોર્મત્સયા સહાચરેત્ । સ હિ તદ્દામ પરમં
લભતે પુરુષઃ કિલ ॥૨૬॥ તદ્ગચિરહિતોઽપ્યત્ર ધર્માનેતાન્ ય
આચરેત્ । શ્રદ્ધયા પરયોપેત સ્વર્ગં સોઽપિ લમેત વૈ ॥૨૭॥ સ્વકી-
યપુણ્યાર્જિતભૂરિભોગાન્દિવ્યાન્સ ભુક્ત્વા પુનરત્ર ભૂમૌ । પ્રાપ્યો-
દ્ધય પુણ્યઘતો નિકેતે કરોતિ પૂર્વાધિરુમેવ પુણ્યમ્ ॥૨૮॥ इति
શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે રાજધર્મેષુ
અર્હિસાદિસનાતનધર્મનિરૂપણનામૈકોનાર્તિશોઽધ્યાય ॥૨૯॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—શ્રીળાં ધર્માન્પ્રવક્ષ્યામિ સઘવાનામથ

વિસ્તારતો અન્ય ત્રયોથડી બાણુવો તો આમા સારથી સમજવાનુ એટલુજ
કે—રાજાએ પ્રજાઓનુ ધર્મથીજ સરક્ષણ કરવું ॥૨૪॥ હે દ્વિજસત્તમ !
રાજધર્મો આટલા નિબંધથી મેં તમને કહ્યા, જેનો આશ્રય કરીને પ્રજા-
ઓનુ પરિપાલન કરતો નરપતિ સ્વર્ગને પામીને મહેન્દ્રની સાથે સ્વર્ગસુખને
અનુભવવાનો આનંદ પામેછે ॥૨૫॥ જે પુરુષ પૂર્વોક્ત સમગ્ર ગૃહસ્થધ-
ર્મોને વિષ્ણુભક્તિની સાથે શ્રદ્ધાથી આચરે તે તેમના યુક્તપ્રાપ્ત પરમ ધામને
નિશ્ચે પામેછે ॥૨૬॥ લોકમાં જેતો કેવળ સ્વધર્મમાત્રને પરા શ્રદ્ધાએ યુક્ત
થઇને આચરે (પણ વિષ્ણુભક્તિના અગપણે નહિ) તેપણુ સ્વર્ગને નિશ્ચે
પામેછે ॥૨૭॥ આરીતે ધર્મમા પ્રવર્તતો સર્વ કોઇપણુ પુરુષ ધર્મમહિમાને
લીધે સ્વર્ગમા સ્વપુણ્યાર્જીત કિંચ અહુ લોગોને લોગવીને, ફરી આ લોકમા
ધર્મપરાયણ સુકૃતિઓના ઘરમા જન્મ પામીને પૂર્વના કરતા પણ અધિક
સુકૃતને કરેછે ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમપ્રકરણે રાજ-
ધર્મેષુ અર્હિસાદિસનાતનધર્મનિરૂપણનામૈકોનાર્તિશોઽધ્યાયઃ ॥૨૯॥

અધ્યાય ૩૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! હવે સઘવા તથા વિધવા સ્ત્રી

૧ આઠ અધ્યાયોથી સ્ત્રીધર્મોનું નિરૂપણ કરતા બચવાને આ અધ્યાયમા
સઘવા સ્ત્રીઓના બેટુ નિરૂપણ કર્યું છે

દ્વિજ ! । વિધવાનાં ચ નારીણામિદમુત્ર સુખપ્રદાન્ ॥૧॥ સત્યા
 ગીતાઃ પુરા સર્વે ધર્માઃ સકલયોપિતામ્ । ગદ્ગાઘાઃ સ્ત્રીઃ પ્રતિ
 શુભાઃ કૈલાસે શમ્ભુસન્નિધૌ ॥૨॥ તાનેવ તુભ્યં કથયે સવિદેષા-
 નહં દ્વિજ ! । હિતાય યોપિતાં ભૂમાવિચ્છન્તીનાં સુપં મદત્ ॥૩॥
 કુલરૂપગુણૈર્યોગ્યાન્વરાન્ દૃષ્ટ્વા યથાવિધિ । તેભ્યઃ પિત્રાદિના
 દત્તાઃ સધવાસ્તાસ્તુ યોપિતઃ ॥૪॥ કાલગત્યા ચ યા નાર્યો ભવે-
 યુર્મૃતભર્તૃકાઃ । વિધવાસ્તાસ્તુ વિજ્ઞેયાયાઃ પ્રોક્તા ન્યાસિભિઃ સમાઃ
 ॥૫॥ તત્રાઘા દ્વિવિધાઃ પ્રોક્તાઃ કુલટાશ્ચ પતિવ્રતાઃ । ભર્તૃમિત્રેષુ
 યાઃ પુંસુ રતાસ્તાઃ કુલટા મતાઃ ॥૬॥ દુષ્ટસ્વભાવા કુલટા ભવે-

યોના ધર્મો ને આ લોકે પરલોકમાં તેણીઓને મુખ આપનારા છે તેનું નિરૂ-
 પણ કંઈક ॥૧॥ પૂર્વે કૈલાસમાં સતીનામના શિવપત્નીએ બંગાઆદિક સર્વ
 સ્ત્રીઓને સમુદેશીને શંખુની સન્નિધિમાં સ્ત્રીઓના સર્વ ધર્મો શુભકારી (સતી-
 ગીતા નામથી) કહ્યા હતા ॥૨॥ હે દ્વિજ ! હું તેજ ધર્મોને સવિશેષ નિરૂ-
 પણ કંઈક, આ લોકે પરલોકમાં મહામુખને ધ્વજીતી સ્ત્રીઓનું નેના જ્ઞાનથી
 હિત થાય ॥૩॥ તેમાં પ્રથમ સધવાસ્ત્રીઓનું લક્ષણ કહે છે-નેણીનો ધવ
 (ધણી સ્વામી) જીવતો હોય તે સધવા સમજવી, ધવ કયા ? તો ને કુળ રૂપ
 ગુણોએ કરીને અનુરૂપ વરોને વિચારીને કન્યાઓ પિતાપ્રમુખ અભિજ્ઞને
 યથાવિધિ આપવામાં આવી હોય તેઓ તેણીઓના ધવો જાણવા. (નેમણે
 નેણી યથાવિધિ પાણિગ્રહને પામી હોય તે સધવા જાણવી) આથી-ને
 કોઈ પુરૂષના યોગમાત્રથી સધવા હોઈ શકે નહિ એટલું તાત્પર્ય કહ્યું ॥૪॥
 હવે વિધવાઓનું લક્ષણ કહે છે-કાળગતિને લીધે ને નારીઓના ભર્તાઓ
 મરી ગયા હોય તેતો વિધવાઓ જાણવી તેણીઓ તો સંન્યાસિઓની પેઠે
 વિનિવૃત્ત વિષયવાળી જાણવી ॥૫॥ તેમાં ને સધવા પતિપરાયણ હોય તે
 પતિવ્રતા કહી છે. સ્વામી જીવતો હોય તોપણ પરપુરૂષમાં ને આસક્ત
 હોય તે કુલટા કહી છે. જલે સદ્રશમાં જન્મેલી હોય તોપણ સ્વભાવથી અભિ-
 ચારપરાયણ, માટેજ કુલટા-અન્ય અન્ય પુરૂષને પ્રતિદિન અપેક્ષતી, નિત્ય
 અધર્માચરણશીલવાળી, કઠોર ભાષણ કરનારી, કલહપરાયણ હોય છે

ત્સદ્વંશજાપિ ચ । અધર્મશીલા નિત્યં સ્યાદ્દુર્મુલા કલહાન્વિતા ॥૭॥
 સ્વપતિં ભર્ત્સયન્નિત્યં જારં ચ રમયેત્સદા । વિપતુલ્યં પતિં પદ્યે-
 દ્ધર્મિષ્ઠમપિ દુર્મતિઃ ॥૮॥ કામદેવસમં ચાપિ જારં પદ્યેષ્ઠ કામતઃ ।
 શુભદૃષ્ટ્યા કટાક્ષેણ શશ્વત્પાપીયસી મુદા ॥૯॥ સુવેશં પુરુષં દૃષ્ટ્વા
 યુવાનં રતિશૂરકમ્ । કામાતુરા ભવેત્સા તુ કુલટા કામિની સદા
 ॥૧૦॥ ગુરુણા ભર્ત્સિતા સાપિ રક્ષિતા ચ સુતાદિમિઃ । તથાપિ
 જારં કુર્યાત નૈવ સાધ્યા નૃપૈરપિ ॥૧૧॥ નાસ્તિ તસ્યાઃ પ્રિયં કિञ્ચિ-
 ત્સર્વં કાર્યવશાદ્પ્રિયમ્ । ગાવસ્તૃણમિવારણ્યં પ્રાર્થયેત્સા નયં નવમ્
 ॥૧૨॥ યત્તે તપસિ ધર્મે ચ ન મનો ગૃહકર્મસુ । ન ગુરૌ ચ ભવે-

॥૬-૭॥ તે આ હુલટા પોતાના પતિને પ્રતિદિન તિરસ્કારે અને જર પુરૂ-
 પને રમાડે. તે આ દુર્ભેતિ કલટા સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા પણ પોતાના પતિને
 જેર જેવો જીવે અને હુરૂપપણ જીવે કામદેવસમાન જીવે ભત્તરને દ્વેષને લીધે
 કૂર દૃષ્ટિથી જીવે અને જીવે તો રાગને લીધે શુભ દૃષ્ટિથી જીવે. વળી ભત્તરને
 વિષ યોપડેલી સોધના મુખ જેવા કટાક્ષથી જીવે અને જીવે તો અમૃત-
 ધારાથી સિંચેલા હોય ને શું ? એવા આનંદપરિપૂર્ણ કટાક્ષથી જીવે. આવી
 નારી તો નિશ્ચે સદા પાપપ્રકૃતિજ જાણવી ॥૮-૯॥ અલિનવ યૌવને સંપન્ન,
 દૃઢ અંગવાળો, વારેવારે ગ્રામ્ય ઉપલોગ આપવામાં હુશણ, વસ્ત્ર અલકારા-
 દિકના ધારણથી સારા વેષવાળા પુરૂષમાત્રને ભાળીનેજ કામવિહ્વળ સકળ
 કરણવાળી થાય, હુલટાની સદા આજ પ્રકૃતિ હોય છે ॥૧૦॥ તે આ હુલટા
 સાસુ સસરો આદિકે તિરસ્કાર કરી થકીપણ અને પુત્રાદિકે રોકી રાખી
 થકીપણ (પતિને તૃણનીપેઠે અનાદર કરીને) જે કોઇપણ ઉપપતિને પામવા
 એકાંતમાં જાયજ. રાજાઓએ પણ એણીનો નિરોધ અધ શકતોજ નથી
 ॥૧૨॥ હુલટા નારીને સ્વતઃ એક પ્રિય નથી, જીવે પણ કાર્યવશાત્ પ્રિય થાય
 છે. (એકનીસાથે રસ ભોગવી લેતાં બીજે જીવે અને તેની સાથે રસ
 ભોગવી લેતાં વળી બીજે જીવે એમ સ્વાર્થવશાત્ પ્રિય થાયછે) જેમ ગાઓ
 નવીન નવીન તૃણને ઇચ્છતી થકી વનથકી વનમાં વિચરેછે તેમ નવા નવા
 ભોગને ઇચ્છતી થકી પુરૂષથકી પુરૂષને પામેછે ॥૧૨॥ હુલટાઓનું મન

ત્તસ્યા જારે સ્નિગ્ધં ચ ચન્દ્રલમ્ ॥૧૩॥ સૈરિણ્યોઽથ ચ કામિન્યઃ
 પુંશ્ચલ્ય્ય ઇતિ મેદતઃ । પ્રોક્તાઃ સન્તિ પુરાણેષુ ત્રિવિધાઃ કુલટાઃ
 સ્ત્રિયઃ ॥૧૪॥ સર્વણેષુ રતાઃ પુંસુ સૈરિણ્યસ્તત્ર કીર્તિતાઃ । અસ-
 વર્ણેષ્વપિ રતાઃ સર્વણેષુ તથાઽપરાઃ ॥૧૫॥ સર્વણેષ્વસર્વણેષુ સ્વસ-
 મ્વન્ધિષુ પુંસુ ચ । યોપિતો યા રતાઃ સ્પુસ્તાઃ પુંશ્ચલ્ય્ય ઇતિ
 કીર્તિતાઃ ॥૧૬॥ કુલટાસ્ત્રિવિધા હ્યેતા દેહાન્તે યમયાતનાઃ । આકુલ્પં
 પ્રામુવન્ત્યેવ નૈવાસામસ્તિ સદ્ગતિઃ ॥૧૭॥ પતિરેવ વ્રતં યસ્યાઃ સા
 તુ પ્રોક્તા પતિવ્રતા । પ્રાણેભ્યોઽપિ પ્રિયતરઃ પતિસ્તસ્યા ભવેદુવમ્
 ॥૧૮॥ દેવદૈત્યનરાદિભ્યો યસ્યાઃ સ્યાદધિકઃ પતિઃ । સેવેત તં

બરોમા સ્નિગ્ધ રહેછે, કેવળ સ્નિગ્ધ એટલુંજ નહિ હિંતુ તેઓમાં પણ નવા
 નવાની વાંછાથી ચચળ રહેછે, માટેજ તેણીઓનું મન એકાદશ્યાદિ વ્રતાચ-
 રણમાં, કૃત્ઞાદિ તપશ્ચર્યામાં, દાનાદિ ધર્માચરણમાં, પિતાશ્વશુરાદિ ગુરુ-
 નોનાં શિક્ષાવચનાદિકમાં અને ખાંડવું દળવું બળ ભરવું વિગેરે ગૃહકાર્યમાં
 પ્રીતિવાળું નથીજ રહેતું ॥૧૩॥ તે કુલટા સ્ત્રિઓ સ્વૈરિણી કામિની પુશ્ચલી
 એવા બેદથી પુરાણોમાં ત્રણ પ્રકારની કહી છે ॥૧૪॥ (તેણીઓનાં લક્ષણો
 કહેછે-) તેમાં સમાનવર્ણના પુરૂષોવિષેજ કામલાવથી આસક્ત હોય તે
 સ્વૈરિણી કહીછે. અસર્વર્ણ તથા સર્વર્ણમાં પણ આસક્ત હોય તે કામિની
 કહીછે. સર્વર્ણમાં અસર્વર્ણમાં અને સંબન્ધિપુરૂષોમાં પણ આસક્ત હોય તે
 પુંશ્ચલી કહીછે ॥૧૫-૧૬॥ આ સર્વ કુલટા નારીઓ દેહને અતે નરકમાં
 પડીને કલ્પપર્યંત યમયાતનાઓને પામેછે. તેણીઓની સદ્ગતિનો અલ્પ
 પણ અવસર નથી ॥૧૭॥ (તેણીઓના શુભ ચરિત્રના શ્રવણમાત્રથી સુકૃત
 થાય તે પતિવ્રતાઓનું આ લક્ષણ છે) જે સ્ત્રીને પતિસેવાજ વ્રત હોય તે
 તો પતિવ્રતા કહીછે, જે પતિવ્રતાને પ્રાણોથકીપણ પતિ પ્રિયતર નિશ્ચે હોય
 છે. (પતિના જીવનમાટે પ્રાણનો પણ પરિત્યાગ કરે) ॥૧૮॥ મનુષ્યોમાં
 કે દેવોમાં કે દૈત્યોમાં કોઈપણ તેણીઓને પતિથકી અધિક નજ હોય. તે
 પતિવ્રતા પતિને સર્વેશ્વરશુદ્ધિથી નિષ્કપટપણે પ્રીતિથી સદાય સેવે (ધન-
 રને પણ ફળમાટે સેવનારા બહુ લોકો છે. આતો પતિનેજ ધનરદૃષ્ટિથી
 'સેવાજ ફળ છે' એવી શુદ્ધિથી સેવે છે. તે આ ત્રૈવર્ગિક ફળાર્થીઓની પણ

સદા પ્રીત્યા નિશ્છિન્નેશ્વરવદ્ધિ સા ॥૧૯॥ વ્રતં દાનં તપઃ પૂજાં જપ-
હોમાદિકં તુ યત્ । આહ્યૈવ સ્મર્તુર્યા કુર્યાત્સા તુ પતિવ્રતા ॥૨૦॥
પુત્રે યથૈકપુત્રાણાં વૈષ્ણવાનાં યથા હરૌ । નેત્રે યથૈરુનેત્રાણાં
તૃપિતાનાં યથા જલે ॥૨૧॥ ક્ષુધિતાનાં યથાઽન્ને ચ કામુકાનાં
યથા સ્ત્રિયામ્ । યથા પરસ્વે ચૌરાણાં યથા જારે કુયોપિતામ્ ॥૨૨॥
વિદુષાં ચ યથાશાસ્ત્રે વાણિજ્યે વણિજાં યથા । તથા શશ્વન્મનઃ
સાધ્યાઃ સ્ત્રીયે ભવતિ ભર્તરિ ॥૨૩॥ પતિવ્રતાનાં દ્વિજવર્ય ! ધર્માન્
સ્ત્રીણાં વદામ્યાદિત એવ તુભ્યમ્ । યાનાશ્રિતા યાન્તિ હિ સપ્રિ-
યાસ્તાઃ સત્યાસ્તુ લોકં સુરદર્શનીયમ્ ॥૨૪॥ इति श्रीमत्सद्भिजीवने
नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे सधवास्त्रीमेदलक्षणनिरूपण-
नामा त्रिंशोऽध्यायः ॥૩૦॥

અપેક્ષાએ ઉત્તમા છે) ॥૧૯॥ જે નારી વ્રત દાન તપ પૂજા જપ હોમ આદિક
સર્વનેપણ પતિની આજ્ઞાથીજ કરે પણ સ્વેચ્છાથી નહિ, તે આ તો પતિ-
વ્રતા કહેવાય ॥૨૦॥ જેમ એકજ પુત્રવાળા જનોનુ પુત્રવિષેજ સર્વદા
ગાઢ સ્નેહથી મન વિલીન રહેછે, જેમ વૈષ્ણવોનું વિષ્ણુવિષેજ અનન્ય
ભક્તિથી મન વિલીન રહેછે, જેમ એકજ નેત્રવાળાઓનું મન એક નેત્રમા
સકળાર્થપ્રકાશકપણે પરમાદરથી પ્રવિષ્ટ રહેછે, જેમ ક્ષુધાતુર તૃપાતુર
જનોનુ અન્નજળમાં પ્રાણુધારકપણાની ભાવનાથી મન દોડે છે, જેમ કામુક-
જનોનુ કામિનીમાજ મન પ્રેમાનુજલ રહેછે, જેમ ચોરોનું પરદ્રવ્યમાજ
અવલમ્બાભદ્રિથી મન આસક્ત પામી રહેછે, જેમ વિપયવ્યાકુળ ચિત્ત-
વાળી કામાન્ધ સ્ત્રીઓનું પરપુરુષમાજ મન નિરતર પ્રેમરસવ્યાકુળ રહેછે,
જેમ પડિતોનું શાસ્ત્રમાજ મન રહ્યા કરેછે, જેમ વ્યાપારિઓનું વ્યાપાર-
માજ ચિત્ત વળચું રહેછે, તેમ જે નારીનું સર્વભાવથી પોતાના ભર્તામાજ
મન નિરતર બધાઈ રહે તે પતિવ્રતા બાણી ॥૨૧-૨૩॥ હે દ્વિજવર્ય ! હવે
પતિવ્રતા નારીઓના ધર્મો તમને પ્રથમથીજ કહી સંભળાવું છું જે ધર્મોને
અનુસરેલી અગ્રજાઓ ભર્તાની સાથે સકળસુરજનસેવનીય સતીલોકને
પામેછે ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને ..પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
સ્ત્રીધર્મેષુ સધવાસ્ત્રીમેદલક્ષણનિરૂપણનામા ત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૦॥

શ્રીનારાયણમુનિહ્વાચ—નાર્યાઃ પતિવ્રતાયાસ્તુ પતિરેવેશ્વરો મતઃ ।
 અતસ્તમેવ સેવેત મત્તયેશ્વરમિવાદરાત્ ॥૧॥ પ્રતિબુધ્યોપસિ
 જ્ઞાત્વા સુસમ્મૃષ્ટપરિચ્છદા । ધૌતવાસાઃ શુચિર્નિલ્યં મર્ત્તસેવાપરા
 મહેત્ ॥૨॥ ક્ષાપયિત્વા સુપૂતેન વારિણા નિર્મલેન ચ । તસ્મૈ દત્ત્વા
 ધૌતચ્છ્રં તત્પાદૌ ક્ષાલયેન્મુદા ॥૩॥ આસને ચાસયિત્વા તં તસ્ય
 માલે ચ ચન્દનમ્ । દોષ્ણોઞ્ચ હૃદયે કૃત્વા દધ્યાન્માલ્યં ગલેઽપિ ચ
 ॥૪॥ નમઃ કાન્તાય મન્ત્રેણ મોગદ્રવ્યૈઃ સુધોપમૈઃ । સમ્પૂજ્ય મક્તિતઃ
 કાન્તં સ્તુત્વા ચ પ્રણમેન્મુદા ॥૫॥ પ્રકાશેઽર્ચં વિશોધ્યાથ શુચિ-

અધ્યાય ૩૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે પ્રજ્ઞન ! જે હેતુમાટે પતિવ્રતા નારીઓને
 તો પતિ જ ઇશ્વર માનેલો છે (ઇશ્વરની જેમ સેવા કરનાં સમસ્ત
 શ્રેયને આપનારો છે) તે હેતુમાટે તેણીઓએ પતિજ ઇશ્વરશુદ્ધિથી
 આદરપૂર્વક સેવવો ॥૧॥ હવે પતિપરિચર્યાનો પ્રકાર કહેછે—પતિવ્રતા
 પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં જાગીને, પવિત્ર જળથી સ્નાન કરી, ધોએલા શુદ્ધ
 વસ્ત્રને ધારીને, અશુચિ સ્પર્શનો પરિહાર કરી, ગૃહોપકરણ પાકોપકરણ
 પૂજોપકરણ સર્વનું સંમાર્જન કરીને પછી પતિસેવામાં તત્પર થાય ॥૨॥ જાગેલા
 પતિને શુદ્ધ નિર્મળ જળવડે સ્નાન કરાવી તેમને ધોએલુ વસ્ત્ર પહેરવા
 આપીને તેમના પાદને ફરી આનંદથી પ્રક્ષાલન કરે ॥૩॥ પછી તેમને આસ-
 નમાં બેસારીને તેમના ભાલમાં હૃદયમાં અને બે હાથમાં ચંદનને સમર્પે
 અને ગળામાં પુષ્પહારોને સમર્પે. એરીતે ચંદનાદિવડે સમર્પ્યાને ‘નમઃ
 કાન્તાય’ આ મંત્રથી અમૃત જેવાં લોચ્ય લોગપદાર્થ દુગ્ધાદિવડે તે પતિ-
 ને ભક્તિથી આરાધે. પૂજને અંતે સ્તુતિ કરીને આનંદથી પ્રભુમ કરે. આ
 પતિની પૂજનો ક્રમ તે તે સમયમા પ્રાપ્ત થતાં નિત્ય કર્મોના અવિરોધથી
 જાણવો ॥૪-૫॥ અનંતર પતિવ્રતા પાકમાં ઉપયોગી અન્ન દાળ ચોખા આદિ-
 કને બહુ પ્રકાશવાળા પ્રદેશમાં રહીને કેશકીટાદિક વીણી કાઢી નાંખવાથી

મૃત્વા શુચિસ્થલે । સુસંસ્કૃતં પત્યુરિદં પાકં કૃત્વા તમાશયેત્ ॥૬॥
 મુક્તે પત્યૌ તુ મુક્તીત તિષ્ઠેત્તસિશ્ચ તિષ્ઠતિ । નિદ્રિતે સતિ
 નિદ્રાયાદુધ્યેતાઽઽદૌ પતિવ્રતા ॥૭॥ અનલક્રુતમાત્માનં ન પતિ
 દર્શયેત્કચિત્ । કાર્યાર્થં પ્રોપિતે પત્યૌ ભવેન્મણ્ડનવર્જિતા ॥૮॥
 પત્યુર્નામ ન ગૃહીયાત્તસ્યાયુપ્યવિવૃદ્ધયે । પુરુષાન્તરનામાપિ ન
 ગૃહીયાત્કદાચન ॥૯॥ આકુષ્ટાપિ ચ નાક્રોશેત્રસીદેષ્તાહિતાપિ
 ચ । ચિરં દ્વારિ ન તિષ્ઠેચ નોદ્યૈર્ભાપેત કર્હિચિત્ ॥૧૦॥ આહૃતા
 ગૃહકાર્યાણિ ત્યક્ત્વાઽઽગચ્છેચ સત્ત્વરમ્ । યપાઽસ્મ્યાહ્વાપ્યતાં
 સ્વામિન્નિતિ વ્રૂયાચ્છનૈર્ધનૈઃ ॥૧૧॥ હરિપૂજોપકરણં પત્યાઽનુક્તાપિ
 સારીરીતે શુદ્ધ કરીને સ્વયં શુદ્ધ થઈને, છાંણુ આદિકવડે લીપેલા શુદ્ધ
 સ્થળ (રસોડામાં)માં પતિને પ્રિય સુસંસ્કૃત રસોધ બનાવીને તેમને પ્રીતિથી
 જમાડે ॥૬॥ પતિવ્રતા પતિ જન્મ્યાપછી જન્મે, પતિ ઉલા રહેતાં ઉભી રહે,
 (એસે નહિ) પતિ સુધ જતાં સુધ બધ. પતિના ભગવા પહેલાં બંગે ॥૭॥
 દુશ્ય વચ્ચે વિમૂષણુવિગેરેવડે નહિ અલંકૃત કરેલો પોતાનો દેહ પતિને
 કદાપિ પ્રદર્શાવે નહિ. (વિકૃત વેષથી પતિની આગળ રહે નહિ) કાર્ય-
 વશાત્ પતિ પરદેશમાં પ્રયાણ કરતાં અલંકારોને ધારે નહિ ॥૮॥ પતિનું
 નામ કદાપિ ઉચ્ચારે નહિ. અન્ય નરનું તેજ નામ હોય તો તે નામથી
 પણ પતિનો વ્યવહાર ન કરે. પતિના નામના નિર્દેશથી પતિની આયુષનો
 ક્ષય થાય છે, માટે તેમના નામને નજ ઉચ્ચારે ॥૯॥ પતિએ કદાચિત્
 તિરસ્કાર કરતાં પણ પતિને તિરસ્કારે નહિ, કિંતુ મધુર ભાષિણી
 થાય, પતિએ પ્રહાર કરતાં પણ ક્રોધ કરે નહિ, કિંતુ મનમાં પ્રસન્ન
 રહે. પોતાના ગૃહદ્વારમધ્યે બહુવેળા રહે નહિ. ઉચ્ચ સ્વરથી કદાપિ
 બોલે નહિ ॥૧૦॥ લતાએ બોલાવતાં બલે ગૃહકાર્યમાં વળગેલી હોય
 તોપણ તે કાર્યનો પરિત્યાગ કરી સત્ત્વર આવીને 'હે સ્વામિન! આ' હું
 આપની આગળ આવી ઉભીહું, તો યથાર્થ આજ્ઞા કરો' એમ સવિનય
 મૃદુ વચન બોલે ॥૧૧॥ ભગવત્પૂલમાં ઉપયોગી પુષ્પાદિ પદાર્થો પૂલવસરે
 સ્વયં ન કદાચતાં પણ તૈયાર કરી આપે. પૂલમાં જે જે ઉપયોગી ગ્રંથ

સાધયેત્ । ઉપયુક્તં યદા યત્સ્યાત્તત્તદાનીમુપાહરેત્ ॥૧૨॥ સેવેત
 મર્તુરુચ્છિદ્રમિદ્રમન્નં ફલાદિ ચ । મહાપ્રસાદ इत्युक्त्वा પ્રતીચ્છે-
 ત્પતિનાઽર્પિતમ્ ॥૧૩॥ દેવપિત્રતિથિમ્યથ્ ગોમ્યો મિશ્રુમ્ય યવ
 ચ । પરિચારકવર્ગેભ્યો નાદત્વાઽઘાત્પતિવ્રતા ॥૧૪॥ ગ્રાહણાન્
 દુર્બલનાથાન્ દીનાન્ધરુપણાન્સ્તથા । યઃ કોઽપિ ક્ષુધિતસ્તં ચ
 સાધ્વી સાઽન્નેન પોષયેત્ ॥૧૫॥ સંયતોપસ્કરા હૃષ્ટા દક્ષા વ્યય-
 પરાદ્યુચ્ચી । કુર્યાત્પતિમનાપૃચ્છય નોપવાસવ્રતાદિકમ્ ॥૧૬॥
 સ્વાચારા વર્જયેત્સા ચ સમાજોત્સવદર્શનમ્ । ન ગચ્છેત્તીર્થમેકૈય

ધૂપદીપાદિ હોય તેને તેને તેને સમયે લાવીને પતિની પાસે સ્થાપન
 કરે ॥૧૨॥ ભત્રાને જે ધૃષ્ટ હોય તેજ અન્ન કે ફળાદિકને જમે. (પતિને
 જે પ્રિય હોય તેજ સ્વપ્રિય માને, બીજું સ્વતઃ નહિ) તેપણુ પ્રથમ નહિ,
 કિંતુ પતિને જમતાં અવશેષ રહેલાનેજ, તે ઉચ્છિદ્રને ‘મહાપ્રસાદ’ એવી
 બુદ્ધિથી સેવે. વળી તે પતિએ પ્રીતિથી આપેલું જે ફળાદિ તે પણુ ‘અહો
 આ મહાપ્રસાદ મને મળ્યો’ એવી બુદ્ધિથી અભિમુખ થઈને મહણુ કરે
 ॥૧૩॥ દેવો, પિત્રિઓ, અતિથિઓ, ગાયો અને લિક્ષુઓને આખ્યા વિના
 તથા પરિચારકવર્ગોને આખ્યા વિના અન્નને પતિવ્રતા ન જમે ॥૧૪॥ ગ્રાહણો,
 દુર્બલો, અનાથો અર્કિચ્ચન દીનો, અક્ષુષાદિ કરણવિકળો અને કૃપણોને
 તથા ક્ષુધાપીડિત જે કોઈપણુ જનને સાધ્વી સ્ત્રી અન્નથી પોષણુ કરે.
 યદપિ આ ગૃહસ્થસામાન્યધર્મ છે તથાપિ અન્નનું પીરસવું ગૃહિણીને
 આધીન હોવાથી સાધ્વીધર્મમાં જે પરિગણના કરી તે યુક્ત છે ॥૧૫॥ પતિ-
 વ્રતા નારી ગૃહનાં ઉપકરણોને વિલાગને અનુસારે સંસ્થાપનારી, (ખાંડ-
 છીઓ મુસળ મુપડું આદિકને ખાંડવાના સ્થાનમાં, એમ) સતત સંદૃષ્ટ
 સ્વભાવવાળી, ગૃહોચિત સમસ્ત કાર્યમાં કુશળ અને નિરર્થક અધિક વ્યય
 નહિ કરનારી થાય. પતિને પુછ્યા વિના (પતિની આજ્ઞા નહિ પામીને) ઉપ-
 વાસ વ્રતાદિને દૃષ્ટફળની અપેક્ષાથી કે અદૃષ્ટફળની અપેક્ષાથી ન કરે ॥૧૬॥
 સાધ્વીસ્ત્રી સદા સદાચારપરાયણુ થાય. સમાજસંપાદ જે વૈવાહિક ઉત્સવ
 તેનું નિરીક્ષણુ ન કરે. (સંબન્ધિગૃહોમાં) વિવાહવીક્ષણુ માટે સ્વયં એકાકી ન

વિવાહપ્રેક્ષણાય ચ ॥૧૭॥ રહસ્યેષ્વપિ કાર્યેષુ પતિં નોત્થાપયેત્ક-
ચિત્ । સુખસુમ્નં સુલાસીનં રમમાણં યદ્દચ્છયા ॥૧૮॥ સ્ત્રીધર્મિણી
ત્રિરાત્રં તુ મુખં નૈવ પ્રદર્શયેત્ । સ્વાક્યં આવયેત્રૈવ યાવન્ જ્ઞાન-
માચરેત્ ॥૧૯॥ સુસ્નાતા મર્તવદનમીશ્વેતાન્યસ્ય ન કચિત્ । અથવા
મનસિ ધ્યાત્વા પતિં ભાનું વિલોકયેત્ ॥૨૦॥ હરિદ્રાં કુકુમં ચૈવ
સિન્દૂરં કજ્જલં તથા । કૂર્પાસકં ચ તામ્બૂલં મઘ્નલ્યામરણં શુભમ્
॥૨૧॥ કેશસંસ્કારકવરીકરકર્ણાદિભૂષણમ્ । મર્તુરાયુષ્યમિચ્છન્તી
દૂરયેન્ન પતિવ્રતા ॥૨૨॥ ન રજકયા ન હૈતુકયા તથા શ્રમણયા ન
ચ । નચ દુર્મગયા નાર્યા સર્ણીત્વં કચનાચરેત્ ॥૨૩॥ ન ચ વિશ્વાસ્ય

જય કિંતુ ગુરૂજનની સાથે જય. તથા પુણ્યક્ષેત્રાદિ પ્રતિ પક્ષ સ્વયં એકાદી
ન જય ॥૧૭॥ આવશ્યક રહસ્યકાર્ય હોય તોપણ સુખેથી સુખ રહેલા,
સુખેથી બેઠેલા, યદુચ્છાથી ક્રીડા કરતા કાંતને કદાપિ એકદમ ઉઠાડે નહિ,
કિંતુ અવસરની રાહ બેનારી યદને એકાંતમાં નિવેદન કરે ॥૧૮॥ રજસ્વળા-
પણું પામતાં ત્રણ દિવસપર્યંત દૂર રહે, પોતાનું મુખ પતિને ન જ પ્રદર્શાવે.
તેમજ વાણી પણ ન જ સંભળાવે. (પતિના દૃષ્ટિમાર્ગમાં પોતાનું વદન જે રીતે
ન પડે તેરીતે રહેવું અને પોતાનું વચન જેરીતે પતિના કર્ણમાર્ગમાં ન પડે
તેમ બચવાર કરવો) ॥૧૯॥ અનંતર ઓથે દિવસે સારીરીતે જ્ઞાન કરતાં
પતિના મુખનેજ જુલે, બીજા કોઈને કદાપિ નહિ. તેનો અવકાશ ન હોતાં
મનથી ભર્તાનું સ્મરણ કરીને સૂર્યને જુલે ॥૨૦॥ હળદળ, કુંકુમ સિન્દૂર,
(જે મુખની શોભા લાવનાર છે) કાળળ, (જે આંખનું અલંકરણ છે)
તાંબૂળ, કાંચળી ચોળી, માંગલ્યાભરણ, (જેને કંઠમાં ધારવાની કાળી કંઠી
કહે છે) હાથ કાન નાક પગ વિગેરે અંગમાં ધારવાનાં આભરણો, (બહોળું
કડાં લોળીયું વાળી આંઝર સાંકળો વિગેરે) મુગન્ધિ તૈલથી કેશસંસ્કરણ,
પુષ્પાદિ ઘાલવાપૂર્વક દેશખંધન, આ સર્વને ભર્તાની આયુષની અભિવૃદ્ધિ
માટે પતિવ્રતા ધારણ કરે, તેને ક્યારેય પણ દૂર કરે નહિ ॥૨૧-૨૨॥
પતિવ્રતા નારી ધોળણ, હેતુવાદથી ધર્મકર્મમાં અશ્રદ્ધા ઉપજાવનારી, સંન્યા-
સણીના જેવાં ચિહ્નોને ધરનારી, દૌર્ભાગ્યવડે દગ્ધ વર્તતી, વિશ્વામુ જનને

ઘાતિન્યા ન પ્રેક્ષણિકયા તથા । ન તૃતીયપ્રકૃત્યા ચ નાર્યા સત્યં
 સમાચરેત્ ॥૨૪॥ ન ચ પુંવેપધારિણ્યા નાતિવાર્તાપ્રસક્તયા । વહુ-
 નેહ્રમ્રમણ્યા સ્ત્રિયા સત્યં ન ચાચરેત્ ॥૨૫॥ ન ઘૂતાદિવ્યસનયા
 માદકાશનયા ન ચ । ન ચ પૈશ્વન્યપરયા સત્યં કુર્યાન્ન વેદ્યયા
 ॥૨૬॥ ન ચળ્ડાયા ન શૌળ્ડાયાશ્ચૌરાયા દુષ્ટચેતસઃ । ચપલાયા
 વહુભુજઃ સ્ત્રિયાઃ સત્યં ન ચાચરેત્ ॥૨૭॥ મર્દવિદ્વેપિણીં નારીં ન
 સમ્માપેત કહિંચિત્ । નૈકાકિની કચિદ્વ્યાપ્તગ્ના સ્નાયાન્ન ચ
 કચિત્ ॥૨૮॥ નોલૂપલે ન મુસલે ન વર્ધન્યાં દૃપદ્યપિ । ન યન્નકે
 ન દેહલ્યાં સતી ચોપવિશેત્કચિત્ ॥૨૯॥ વિના વ્યવાયસમયં પ્રા-
 ગલ્ભ્યં નાચરેત્કચિત્ । યત્રયત્ર રુચિર્મર્તુસ્તત્ર પ્રેમવતી ભવેત્ ॥૩૦॥

હગનારી, બળર આદિકમાં અહીંતહીં દૃષ્ટિ દેનારી અને વનિતાવેષને ધર-
 નારા નપુંસક નર (હીજડો)ની સાથે સખીપણું કદાપિ નજ કરે ॥૨૩-૨૪॥
 સ્વયં સ્ત્રી છતાં પુરૂષવેષને ધરનારી, બહુ વાર્તા કરવાના સ્વભાવવાળી,
 હોહોનાં બહુ ગૃહે વારેવારે ભટકનારી, ઘૂતાદિવ્યસનસ્વભાવવાળી, પરનું
 ચાડીયાપણું કરનારી અને ભાંગ ગાંભે આદિક માદક વસ્તુને લક્ષણ
 કરનારી અને વેશ્યાની સાથે સખીપણું નજ કરે. જે અત્યંત ક્રોધ કર-
 નારી હોય, જે અબળાસ્વભાવને ઉલ્લસન કરીને અતિભાષણ તિરસ્કાર-
 દિકવડે પરપરાભવમાં પ્રગલ્ભ હોય, જે ચૌરકર્મ કરનારી હોય, જે પરદ્રો-
 હાદિકના ચિંતનપર હોય, જે વિષયમાં ચપળ હોય, જે બહુ ખાવાના સ્વ-
 ભાવવાળી હોય, આવી સ્ત્રિઓસાથે સખ્ય ક્યારેય પણ નજ કરે ॥૨૫-૨૭॥
 પોતાના ભર્તાની સાથે વિશેષ દ્વેષ કરનારી નારીની સાથે કદાપિ બોલે
 નહિ. એકાકિની ક્યારેય પણ ક્યાંય રહે નહિ અને નમ્ર થઇને ક્યારેય
 સ્નાન કરે નહિ ॥૨૮॥ પતિવ્રતા નારી ખાંડણીયો મુસળ સાવરણી પાષાણ-
 ખડ, ઉમરો અને યત્રાદિક (ચગડોળ વિગેરે) ઉપર કદાપિ બેસે નહિ ॥૨૯॥
 સંભોગસમય સીવાય ભર્તાની આગળ સદાય લગ્નશીલ રહે. કદાપિ નિર્લ-
 ભણપણું ન કરે. જે જે કાર્યમાં પતિને પ્રીતિ હોય તેમાંજ પ્રીતિવાળી થાય,
 (પતિવ્રતાએ સર્વત્ર ભર્તાની પ્રીતિની પાછળ પ્રીતિ કરવી પણ સ્વતઃ નહિ)

ઉચ્ચાસનં ન સેવેત ન વ્રજેત્પરવેદમ્ ચ । ન ત્રપાકરવાક્યાનિ નાપશ-
 વ્દાન્ કચિદ્દેત્ ॥૩૧॥ ગુરુણાં સન્નિધૌ યાપિ નોદ્યેન્નૃયાન્ વા
 હસેત્ । નાન્યેન પુંસા ભાષેત ન સ્પૃશેત્પુરુષાન્તરમ્ ॥૩૨॥ પ્રવાજકેન
 વણિજા મિપજા સ્થવિરેણ ચ । યાવત્પ્રયોજનં કુર્યાદ્ધ્રાપણં વ્યાવહા-
 રિકમ્ ॥૩૩॥ બુદ્ધિપૂર્વં ન વીક્ષેત પુરુષં પશુમપ્યસૌ । ન કુર્યાત્કલહં
 ક્વાપિ નાપવાદં ચ કસ્યચિત્ ॥૩૪॥ નાર્યાઃ સ્વપતિરેવૈકં દૈવતં પરમં
 સ્મૃતમ્ । પૂજયેત્તમતો નિત્યં નાતિકામ્યેષ્ઠ તદ્વચઃ ॥૩૫॥ ક્લીયં
 વા દુરયસ્યં વા વ્યાધિતં વૃદ્ધમેય વા । દુઃશીલં દુર્ભગં યાપિ પતિં
 સેવેત સર્વથા ॥૩૬॥ હૃષ્ટા હૃષ્ટે વિપણ્ણા ચ વિપણ્ણે સ્યાત્પ્રિયે સદા ।
 એકરૂપા ભવેત્પત્યુઃ સમ્પત્યુઃ ચ વિપત્યુઃ ચ ॥૩૭॥ સર્પિર્લઘણતૈલા-

॥૩૦॥ ઉચ્ચ આસનમાં કદાપિ બેસે નહિ. પરવેર નિંકારણુ લય નહિ.
 સાંભળનારાને લજ્જા ઉપજે એવાં તુરંચ વચનોને બોલે નહિ. પરંતું શુદ્ધ
 જણાવનારા અપશબ્દોને કદાપિ ઉચ્ચારે નહિ ॥૩૧॥ સામ્ય સસરો આદિક
 ગુરુજનોની આગળ ઉચ્ચ સ્વરે બોલે નહિ તેમ ખડખડાટ હસે નહિ. પર-
 પુરૂષ સાથે બોલે નહિ અને તેનો સ્પર્શ કરે નહિ. તેમાં સંન્યાસી વણિક
 (બાપારી) વૈષ્ય અને વૃદ્ધની સાથે યાવત્પ્રયોજન બોલે. પ્રયોજન વિના
 ભાષણુ તો તેમનેવિષે પણ ન કરે. તેમની સાથે ભાષણુ અત્યાવશ્યક બ્યવ-
 હારમાં ઉપયોગી થાય છે ॥૩૨-૩૩॥ આ પતિવ્રતા અશ્વાદિ પશુભતીય
 પણ પુરૂષને શુદ્ધિપૂર્વક પેખે નહિ. કલહ કદાપિ કરે નહિ. ક્રોધ પણ જનને
 અપવાદ આપે નહિ ॥૩૪॥ નારીને પતિજ એક પરમ દૈવત અદ્વિતીય
 માન્યું છે, માટે તેને પ્રતિદિન પૂજે. તેમનું વચન ઉલ્લંઘે નહિ ॥૩૫॥ ભલે
 પતિ નપુસક હોય કે દારિદ્ર્યદુઃખી હોય કે રોગચેત્ત હોય કે વૃદ્ધવયને
 લીધે શિથિલગાત્રવાળો હોય કે કલહકરણાદિ દુઃસ્વભાવવાળો હોય કે ભાગ્ય-
 હીન હોય તોપણુ તેને સકળસદ્ગુણસંપન્ન જોમ એમ માનીને સર્વ
 પ્રકારે સેવે ॥૩૬॥ પતિ પ્રહર્ષ પામતાં પોને પતિવ્રતા પ્રહર્ષ પામે. તે ખેદ-
 દિયુક્ત થતાં સ્વયં ખેદ પામે. એરીતે સંપત્તિમાં અને વિપત્તિમાં એકરૂપ
 હોયને સ્વામીને સેવે ॥૩૭॥ પતિવ્રતા ઘૃત લવણુ તૈલાદિ લાવવાનું વસ્તુ

દિક્ષયેऽપિ ચ પતિવ્રતા । પર્ણિ નાસ્તીતિ ન વ્રૂયાદાયાસેષુ ન યોજ-
યેત્ ॥૩૮॥ વાહ્યાદાયાન્તમાલોખ્ય શીઘ્રોત્થાનજલાસનૈઃ । તામ્બૂલ-
વ્યજનાશ્વ્યાં ચ પાદસંવાહનેન ચ ॥૩૯॥ મધુરૈશ્વાટુવચનૈઃ સેદ-
સંનોદનૈઃ શુભૈઃ । પ્રીણયેત્સપર્તિ મત્તયા પ્રાક્ષલિર્વિનયાનતા ॥૪૦॥
મર્તા દેવો ગુરુર્મર્તા ધર્મતીર્થવ્રતાનિ ચ । સ ઇવ સર્વથા તસ્મા-
ન્નાપમાન્યઃ કચિત્ક્ષિયા ॥૪૧॥ દેવો મનુષ્યો ગન્ધર્વો યુવા ચાપિ
સ્વલક્ષ્મતઃ । દ્રવ્યવાનમિરૂપો યા ક્ષેયોऽન્યો વિદુઃસમઃ પુમાન્ ॥૪૨॥
મર્તા સદાનુયાતવ્યો દેહચચ્છાયયા યતઃ । મર્તુઃ સદૃચરી ભૂયા
દ્યુત્યુદાદેઽશ્વયન્ દ્વિજાઃ ॥૪૩॥ પત્યુરાશ્વાં ગૃહીત્વૈવ નિત્યાન્નૈમિત્તિ-
કાંસ્તથા । વ્રતોપવાસનિયમાન્ કુર્યાદેવ પતિવ્રતા ॥૪૪॥ સાધ્વી

પતિના સમયને અનુસરીને સૂચવે. અવસર વિના ‘આ નથી આ નથી આ
નથી’ એમ ન બોલે. પ્રયાસસાધ્ય કાર્યોમાં પતિને નિયોજે નહિ ॥૩૮॥
બાહ્ય પ્રદેશથી ગૃહે આવતા પતિને પેખતાં એકદમ ઉઠી અભિમુખ બધ,
પાદપ્રક્ષાલન જળ લાવી તેથી તેમના પાદને પ્રક્ષાલિને, ઘરની અંદર પ્રવેશતા
તેમને મૃદુ આસનમાં બેસારીને તાંબૂળ ખીડી આપી, તેમના પરિશ્રમનું
નિવારણ થરણ આપવા પવન નાખવો વિગેરેવડે કરે. બે હાથ બેડીને પ્રણમ
વિનયવડે મૃદુળ, માટેજ મધુર, અવલુભાનથી સમસ્ત શ્રમને શમાવનારાં શુભ
પ્રિય વચનોવડે પતિને પ્રસન્ન કરે ॥૩૯-૪૦॥ પતિવ્રતાને દેવ કહ્યે કે ગુરુ
કહ્યે કે ધર્મ કહ્યે કે તીર્થો કહ્યે કે વ્રતો કહ્યે તે સર્વ ભર્તાજ છે (તેણે તેણે
સાધ્ય બે સર્વ કૃણ તે ભર્તાની સેવાથીજ સિદ્ધ થાય) માટે ક્યારેય તેનું
અપમાન કરવું નહિ ॥૪૧॥ પરપુરૂષ ભલે દેવજાતીય કે ગર્ધર્વજાતીય હોય
કે યુવા હોય કે સમલક્ષ્મ હોય કે ધનસંપન્ન હોય કે સુરૂપ હોય, તથાપિ
તે પરપુરૂષ પતિવ્રતાઓને નરકની પેઠે નિરીક્ષણીય નથી. અતિગર્ભ છે
॥૪૨॥ છાયા દેહનેજ જેમ એમ પતિવ્રતા પતિને સદા અનુસરે (ધર્મ
અર્થ કામમાં પતિનેજ એક અધીન રહે) માટેજ સદૃચરી કહેવાય છે.
તેથીજ ‘ભર્તાની સદૃચરી યા’ એમ ગ્રાહ્યણો વિવાહકાળે લાણે છે ॥૪૩॥
પતિની આજ્ઞા વિના નિત્યનૈમિત્તિક વ્રતોપવાસાદિકને પતિવ્રતા ન કરે. આજ્ઞા

ત્વેતેષુ ધર્મેષુ યદેકસ્યાપિ કર્હિચિત્ । ય્યુતિર્ભવેત્તર્હિ કુર્યાત્ત-
પ્રાયશ્ચિત્તમાનુ ચ ॥૪૫॥ ઉપઃપ્રવોધમુચ્યેષુ સ્વવ્રતેષુ હ્યવુદ્ધિતઃ ।
ભક્ષેષ્વેકેકમેવાથ પૃથક્પૃથગુપોપણમ્ ॥૪૬॥ બ્રહ્મપદ્મમવક્રોત્યમપ-
શબ્દ-વદેદ્યદિ । વાગ્દોષાત્તર્હિ સા નારી પાદલુચ્છં વ્રતં ચરેત્
॥૪૭॥ इति सङ्क्षेपतो धर्मः सुवासिन्या मयोदितः । पतिव्रताधर्म-
वती नारी जगति दुर्लभा ॥४८॥ વ્રતોપવાસનિયમાન્ પતિમુલ્લુલ્લ-
યાડ્ડચરેત્ । આયુષ્યં હરતે ભર્તુઃ સા મૃતા નિરયં પ્રજેત્ ॥૪૯॥
વાનોપવાસપુણ્યાનિ સુકૃતાન્યપિ સર્થયા । નિષ્ફલાનિ ભવન્ત્યેવ
હ્યુતાયાઃ પતિધર્મતઃ ॥૫૦॥ કર્મણા મનસા વાચા પતિ નાતિ-
ચરેત્સુ યા । તસ્યાઃ પુણ્યફલં પ્રોક્તં નાન્યસ્યા इति निश्चितम् ॥૫૧॥
અવાગ્દુષ્ટાઃ શૌચયુક્તા ધૃતિમત્યઃ શુભવ્રતાઃ । અયોનિદુષ્ટા નાર્યો

અહણુ કરીનેજ કરે ॥૪૪॥ ઉક્ત ધર્મો મધ્યે એકાશથી પણ બે કદાચિત્
ધર્મથડી અચ્યુતિ પ્રમાદથી થાય તો તેમાં તેમાં વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તને સાધ્વી
શ્રી શીઘ્ર કરે ॥૪૫॥ પ્રાતઃ ઉઠવું વિગેરે બે સ્વવ્રતો પૂર્વે કહ્યા તેનો અસા-
નથી ભગ થતાં પૃથક્ પૃથક્ એક એક ઉપવાસ કરવો, તેથી તેની શુદ્ધિ
થાય ॥૪૬॥ નારી વાગ્દોષનેલીધે બ્રહ્માના પાંચમા મુખથડી પ્રાદુર્ભવેલા,
સર્વ લોકોને લગ્ન આવે એવા અપશબ્દને બે પ્રમાદથી બોલે તો પાદલુચ્છ
વ્રત કરે ॥૪૭॥ હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે મેં સંક્ષેપથી સુવાસિની સતી સ્ત્રીના
ધર્મો નિરૂપણુ કર્યાં. આવા ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી પતિવ્રતા વનિતા જગતમાં
દુર્લભ છે ॥૪૮॥ વ્રતઉપવાસાદિ નિયમોને બે નારી ભર્તાની આજ્ઞાને ઉલ્-
લ્લીને કરેછે તે તે ધર્માચરણથી ભર્તાની આયુષને હરે છે અને મરીને નર-
કને પામે (અર્થલાલ નહિ, ઉલ્લી અનર્થપ્રાપ્તિ થાય) ॥૪૯॥ પૂર્વોક્ત
પતિવ્રતાધર્મથડી બ્રહ્મ થએલી નારી સારીરીતે કરેલાં પણ દાન ઉપવા-
સાદિ પુણ્યોવડે કૃણને પામતી નથી. તે સર્વથા નિષ્ફળજ થાય છે ॥૫૦॥
જેતો નારી કર્મ મન વાણીથી પણ પતિને ઉલ્લઘતી નથી તે દાન ઉપવાસાદિ
સકળ સુકૃતના કૃણને પામે છે. શીલ નહિ એવોજ નિશ્ચય છે ॥૫૧॥ જે
નારીઓ અયોનિદુષ્ટા (પરપતિના સંગરૂપ કાચિક દોષે રહિત) હોય અને

હિ ધારયન્ત્યલિલં જગત્ ॥૫૨॥ યોનિદુષ્ટલિયા નાસ્તિ પ્રાયશ્ચિત્તં
 હૈવ સા । વાગ્દુષ્ટે વિહિતં સદ્ગિ. પ્રાયશ્ચિત્તં પુરાતનૈ. ॥૫૩॥
 કલ્પાન્તરસહસ્રેષુ ન સ્ત્રી સા લભતે ગતિમ્ । તિર્યગ્યોનિસહસ્રેષુ
 પચ્યતે યોનિવિપ્લવાત્ ॥૫૪॥ યદિ સા નામ માનુષ્યં સ્ત્રી લમેતા
 સતી તદા । ચણ્ડાલયોનૌ દુર્મંઘા જાયતે કુકરાશના ॥૫૫॥ ઉક્તા
 પ્રત્યુત્તરં દયાધારી ક્રોધેન યા પતિમ્ । સા શુની જાયતે ગ્રામે
 શૃંગાલી નિર્જને વને ॥૫૬॥ યા ભર્તારં પરિત્યજ્ય રહશ્ચરતિ દુર્મતિ ।
 ઉલૂકી સા ભવેત્ કૂરા વૃક્ષકોટરશાયિની ॥૫૭॥ તાહિતા તાહિતુ

અવાગદુષ્ટ (પરપતિની પ્રાપ્તિના બાપણરૂપ વાચિક દોષે રહિત) હોય અને
 મહાધૈર્યવાળી (પરપતિની પ્રાપ્તિના સકલરૂપ માનસ દોષે પણ રહિત)
 હોય, માટેજ ત્રણ કરણની (મન વચન કાય) શુદ્ધિવાળી, સતત શુભચિં
 તનપર હોવાથી શુભવ્રતવાળી હોય છે, આવી પતિવ્રતા નારીઓએ આ
 સમય જગત્ધારી રાખ્યું છે ॥૫૨॥ જે વનિતા વાગદુષ્ટા-પરપુરૂષની સાથે
 કામમૂળક બાપણરૂપ વાણીદોષને પામી હોય તેણીને તે દોષના પરિહારને
 કરનાર પ્રાયશ્ચિત્ત શાસ્ત્રોમા પુરાતન મુનિઓએ કહ્યું છે જે તો નારી
 યોનિથી દુષ્ટ થઈ હોય-સાક્ષાત્ પરપુરૂષસંભોગને પામી હોય તેણીને પ્રાય
 શ્ચિત્તજ નથી, કે જેના આચરણથી તે હોવાથી મુક્ત થઈને ફરી પાતિવ્ર
 ત્યને પામે ॥૫૩॥ યોનિદુષ્ટા નારી યોનિદુષ્ટતારૂપ મહાદોષને લીધે સહસ્ર
 કલ્પાતરેપણુ પાપનુ ફળ અનુભવીને નહપાપવાળી થઈને સદ્ગતિને નહિજ
 પામશે (અહુકાળ અનુભવવાથી પણ એણીના પાપનો નાશ નજ થાય)
 કિંતુ વારંવાર પશુપક્ષ્યાદિક યોનિમાજ જન્મને પામીને દુઃખાશિથી રધાય છે
 ॥૫૪॥ અસતી તે યોનિદુષ્ટા નારી જે કદાચિત્ નામમાત્ર માનુષી યોનિને
 પામે તો શ્વાનલક્ષક આકાળ યોનિને પામે ॥૫૫॥ જે નારી પતિએ કાંઈ
 કાર્ય કહેતા ક્રોધથી પતિને પ્રત્યુત્તર આપે છે તે ગ્રામમા કુતરીના જન્મને
 પામે છે અથવા વિજન વનમા શિયાળના જન્મને પામે છે ॥૫૬॥ જે
 દુર્મતિ નારી પતિનો પરિત્યાગ કરીને એકાતમા સંકેતસ્થાને જાય છે તે કૂર
 સ્વભાવવાળી નારી હુવેડના જન્મને પામીને વૃક્ષના પોવકારમધ્યે રહેનારી

ચેષ્ઠેત્સા વ્યાઘ્રો વૃષદંશિકા । કટાક્ષયતિ યાઽન્યં ચ કેકરાક્ષી
તુ સા ભવેત્ ॥૫૮॥ યા મર્તાર પરિત્યજ્ય મિષ્ટમશ્નાતિ કેવલમ્ ।
સા ગ્રામે શૂકરી સ્યાચ્ચ વાગુલી વા સ્વવિદ્મુજા ॥૫૯॥ યા ત્વંકલ્ય
પતિં વ્રૂયાન્મૂકા સા તુ ભવેત્કિલ । યા સપત્નીં સદેપ્યેંચ દુર્મંગા સા
પુનઃ પુનઃ ॥૬૦॥ દાદિં વિલુપ્ય મર્તુર્યા કશ્ચિદીક્ષેત કૌતુકાત્ ।
કાળા ચ દુર્મુખી વાપિ કુરુપા સા ભવેદ્ભુવિ ॥૬૧॥ શીલમક્ષેન
દુર્વૃત્તાઃ પાતયન્તિ કુલત્રયમ્ । પિતુર્માતુસ્તથા પત્યુરિદ્ધામુન ચ
દુઃખિતાઃ ॥૬૨॥ શીલમક્ષેન નારીणां મર્તા ધર્મપરોઽપિ હિ । પતે-
દ્દુઃખાર્જિતાત્સર્ગાચ્છીલં રક્ષ્યં તતઃ સ્ત્રિયા ॥૬૩॥ રક્ષણીયં મહા-
યજ્ઞાદિદં સુકૃતભાજનમ્ । વપુઃ પરસ્ય તુ સ્પર્શાત્સુખાભાસાત્મ-

થાય છે ॥૫૭॥ જે નારી પતિએ પ્રહાર કરતા પતિને પ્રહાર કરવા પ્રવર્તે
છે તે બીલાડી થાય અથવા વનમાં વાઘણુ થાય જે સ્ત્રી પરપુરુષને કટા-
ક્ષથી લુવેછે તે તો બીજા જન્મમાં વાકાનેત્રવાળી (આડી) થાય ॥૫૮॥ જે
નારી પતિનો પરિભ્રામ કરી સ્વયં એકલી જ મિષ્ટ અન્નને જમે છે તે ગામમાં
ભુકણુ થાય કિંવા પોતાની વિદ્યા ખાનારી વાગોલ થાય ॥૫૯॥ જે નારી
પતિને તિરસ્કાર કરતીથકી દુકારાથી બોલે તે અન્ય જન્મમાં મુગી થાય
જેતો નારી સપત્નીસાથે ધૃધ્યા રાખે તે વારે વારે (અનેક જન્મોમાં) દુર્ભા
ગણુ થાય ॥૬૦॥ જે નારી પાસેજ વર્તતા ભર્તાની દૃષ્ટિને કળાધથી લોપીને
(અન્યાસક્ત કરીને) હુલ્લભથી બરને લુવે છે તે ભૂમિમાં કાણી હુરૂપા
અને દુર્મુખા થાય છે ॥૬૧॥ દુરાચારી નારીઓ શીવભગથી કેવળ પોતાને
નરકમાં નાખે છે એટલુંજ નહિ, કિંતુ પતિના હુળને પિતાના હુળને અને
માતાના હુળને નરકમાં નાખેછે અને આ લોક પરલોકમાં બહુ દુઃખી થાય
છે (આજ પોતાનું પાતન બાણુવું) ॥૬૨॥ ધર્મપરાયણુપણુ ભર્તા ભાયાના
શીવભગને લીધે મહાપ્રયાસવડે મેળવેલા સ્વર્ગથકી પણ પડી બંધ છે.
માટે સ્ત્રીએ પોતાનું અને પતિનું શીવવ્રતથી રક્ષણ કરનારી થવું ॥૬૩॥
આ વપુ સુકૃતભાજન-સુકૃતપરિપાકથી મળનારૂ અને સુકૃતસંપાદનનું એક
સાધન છે, તો અમૃતભાજનનીપેઠે રહેલું આ સુકૃતભાજન શરીર પાપ

કાત્તિયા ॥૬૪॥ इह कीर्तिश्च विपुला स्वर्गे वासस्तथाऽक्षयः ।
 पातिव्रत्यात् स्त्रिया लभ्यं सखीत्वं च श्रिया सह ॥६५॥ पतिश्चासौ
 यदि भवेद्विमुखो वासुदेवतः । महापातकदुष्टो वा तर्हि त्याज्यः
 स्त्रिया किल ॥६६॥ भगवन्तं भजेदेव यर्हि शुद्धयेच्च पातकात् ।
 प्रायश्चित्तैस्तदा त्वेनं भजेत्पुनरिवेश्वरम् ॥६७॥ यावत्स्वलोम-
 सङ्ख्याऽस्ति तावत्कोट्ययुतानि च । भर्त्रा स्वर्गसुखं भुङ्क्ते रममाणा
 पतिव्रता ॥६८॥ धन्या सा जननी लोके धन्योऽसौ जनकः पुनः ।
 धन्यः स च पतिः श्रीमान् यस्य गेहे पतिव्रता ॥६९॥ पुण्यं यस्य

થકી મહાપ્રયત્નથી પરિરક્ષણ કરવું. જે પરપુરુષનો સ્પર્શ છે તે વિપદ્વિત
 અદનસ્પર્શસદૃશ છે. સુખાભાસમાત્ર તેથકી સ્વવપુની સ્ત્રીએ સંરક્ષા
 કરવી ॥૬૪॥ આરીતે શીળવ્રતના ભગમાં થતું દુષ્ણ અતિ ઉચ્ચ કહ્યું છે,
 શીળવ્રતના સંરક્ષણમાં તો તે સ્ત્રીને આ લોકમાં વિશાળ પ્રીતિ અને પર-
 લોકમાં અક્ષય સ્વર્ગલોગ મળે છે. કેવળ સ્વર્ગમુખ મળે છે એટલું જ નહિ
 કિંતુ તેજ ધર્મબળથી લક્ષ્મીજીની સાથે સખીપણું મળે છે. એરીતે શીળલં-
 ગમાં મહાહોષ અને શીળસંરક્ષણમાં મહાગુણને વિચારીને સ્ત્રીએ શીળ
 રાખવું ॥૬૫॥ આ પતિ જે ગ્રહહત્યાદિ મહાપાપથી દૂષિત થયો હોય
 કિંવા વામુદેવ ભગવાનમાં વિમુખ-વિદ્વેષી હોય તો તેનો સ્ત્રીએ ત્યાગ કરવો
 (તેનો સંસર્ગ ત્યાગ કરીને ગ્રહચર્યપર થાય) જ્યારે તે પતિ પ્રાયશ્ચિત્ત
 કરવાવડે તે પાતકથકી પરિશુદ્ધ થાય અને ભગવાનને અભિમુખ થાય
 ત્યારેતો તેને ફરીથી સર્વથા ઈશ્વરનીપેઠે સેવે ॥૬૬-૬૭॥ તે આ પાતિવ્ર-
 તધર્મપરા નારી જેટલી પોતાના વપુમાં રોમની સંખ્યા છે (સાડાત્રણ
 કરોડ) તેને દશ હજારે ગુણતાં જેટલાં વર્ષ થાય ત્યાપરંત સ્વર્ગલોકમાં
 ભર્તાની સાથે રમતીથકી મુખને લોગવે છે ॥૬૮॥ પતિવ્રતા નારીની જે
 જનની અને જે જનક છે તે જાણે લોકમાં ધન્ય છે, જેના ઘરમાં પતિવ્રતા
 છે તે પતિ ધન્ય અને શ્રીમાન્ છે, આજ બીજી શ્રી છે. પોતપોતાના કુળનું
 શ્રેય પમાડનાર હોવાથી પતિવ્રતાના જનનીઆદિ ત્રણેયપણુ ધન્યભાગી
 થાય છે ॥૬૯॥ સ્વત્પ મુકૂતથી પતિવ્રતાનો લાભ થતો નથી. જે પુરુષને

ભવેત્પુંસ. શતજન્મસમર્જિતમ્ । શૃદ્ધે તસ્ય ભવેન્નારી ધર્મેનિષ્ઠા
પતિવ્રતા ॥૭૦॥ પિતૃવંશ્યા માતૃવંશ્યા. પતિવંશ્યાચ્ચયસ્ત્રયઃ ।
પતિવ્રતાયા પુણ્યેન સ્વર્ગસૌખ્યાનિ મુક્ષતે ॥૭૧॥ અકાર્યકારિણ
વાપિ પતિતં વાપિ નિર્ગુણમ્ । સ્ત્રી પતિ તારયત્યેવ તથાત્માન પતિ-
વ્રતા ॥૭૨॥ વિભ્યત્પતિવ્રતાસ્પર્શં કુરુતે માનુમાનપિ । સોમો ગન્ધ
વહશ્ચાપિ સ્વપાવિત્ર્યાય નાન્યથા ॥૭૩॥ પૃથિવ્યાં વાનિ તીર્થાનિ
તાનિ સન્તિ સતીપદે । તેજશ્ચ સર્વદેવાનાં તનો તસ્યાસ્તપસ્વિનામ્
॥૭૪॥ સાધ્વીપાદરજોમિર્મૂ પૂતા સઘો હિ જાયતે । નમસ્કૃત્ય ચ
તાં પાપી પાપેભ્યો મુચ્યતે કિલ ॥૭૫॥ ત્રૈલોક્યં મસાસાત્કર્તુ
ક્ષણેનૈવ પતિવ્રતા । સ્વતેજસા સમર્થા સ્યાન્મહાપુણ્યવતી સદા

શતજન્મનુ મુકૃત સામદુ ઉદય પામે તે પુરુષના વરમાળ ધર્મેનિષ્ઠ પતિ
વ્રતા નારી હોય ॥૭૦॥ પિતાના વશમા ત્રણ પિતામહાદિક, માતાના
વશમા ત્રણ માતામહાદિક, પતિના વશમા ત્રણ શ્વશુરાદિક, આટલા જનો
પતિવ્રતાના પુણ્યને લીધે સ્વર્ગને પામીને મુખને અનુભવે છે ॥૭૧॥ પતિ
વ્રતા પોતાના પતિને વિદ્યાવિન્યાદિ ગુણવર્ણનને પણ પાપાચારને પણ
લોકનિહિત દુરાચારે સપક્ષને પણ પોતાના ગુણથી સ્વાત્માને જ જેમ જેમ
તારે જ છે અને સ્વર્ગને પમાડે જ ॥૭૨॥ સૂર્ય સોમ અને પવન આ
દેવતાઓ સ્વય સ્પર્શમા નિર્લેપ હોઈને નિ શકપણે સર્વનો સ્પર્શ કરતાયકા
પણ પતિવ્રતાનો સ્પર્શ કરવામા લીતલીત થઈ પોતે પવિત્ર થવાની ઇચ્છા
થી જ સ્પર્શ કરે છે પણ બીજા દુષ્ટભાવથી સ્પર્શ કરી શકતા નથી ॥૭૩॥
પૃથ્વીઉપર જે ગંગાઆદિક તીર્થો છે તે તે પતિવ્રતાના પાદતળમા રહ્યા
છે (પગ મુકવાવડે જ તેનું શુદ્ધ સર્વ તીર્થોના આશ્રયપણને પામે છે)
સમસ્ત દેવતાઓ તથા તપસ્વિઓનું તે જ તેણીની તનુમા રહેલું છે (તેમણે
ન પરાભવ કરી શકાય એવા તેને સપક્ષ છે) ॥૭૪॥ વિરિધ પાપિજનોના
સચરણથી દૂષિત એવી પણ પૃથ્વી (નગરી) પતિવ્રતાના ચરણરંગવડે
તત્ક્ષણ પવિત્ર થાય છે પતિવ્રતાને પ્રણામ કરીને તો પાપી પુરુષપણ પાપ
માથી તટકાળ મુક્ત થાય છે ॥૭૫॥ સદા મહાપુરુષશાલી પતિવ્રતા નારી

॥૭૬॥ પતિવ્રતા ત્વચ્ચત્યા સાવિત્ર્યા ચાનસૂયયા । શાન્ડિલ્યાઽ-
 દ્વલ્યયા સત્યા દ્રૌપદ્યા શતરૂપયા ॥૭૭॥ મેનયા ચ સુનીત્યા ચ
 સંજ્ઞયા સ્વાહયા તથા । તુલ્યા લોપામુદ્રયાઽસ્તિ વિરલા કાપિ
 ભૂતલે ॥૭૮॥ ગૃહે ગૃહે સન્તિ હિ તત્ર તત્ર દ્વિજેન્દ્ર ! યોપાસ્તુ શુની-
 સમાનાઃ । ધન્યૈવ સા કાપિ સતી સુરીમિઃ સાશ્વર્યવન્દ્યાદ્વિયુગાપિ
 મર્ત્યા ॥૭૯॥ इति श्रीसत्सद्विजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
 धर्मोपदेशे स्त्रीधर्मेषु पतिव्रताधर्मनिरूपणनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૧॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—નાર્યઃ પતિવ્રતાઃ પ્રોક્તા યાસ્તાસ્તુ ત્રિવિધા

પોતાના પાતિવ્રત્યપ્રતાપથી આખી ત્રિલોકીને પણ ક્ષણભાંગ લસમસાત
 કરવા સમર્થ થાય છે ॥૭૬॥ પતિવ્રતા નારીતો અર્ધધતી, (વસિષ્ઠમુનિની
 પત્ની) સાવિત્રી, (બ્રહ્માની ભાર્યા) અનસૂયા, (અત્રિમુનિની ભાર્યા) શાન્ડિલી,
 (તે નામની કોઈ નૈષ્ઠિકવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળી તપસ્વિની ઋષિકુમારિકા)
 અહલ્યા, (ગૌતમમુનિની પત્ની) સતી, (દક્ષની પુત્રી શંભુપત્ની) દ્રૌપદી,
 (પાંડવોની પત્ની) શતરૂપા, (સ્વાયંભુવ મનુની ભાર્યા) મેના, (હિમાલ-
 યની પત્ની) સુનીતિ, (ઉત્તાનપાદ રાજની પત્ની) સંજ્ઞા, (સૂર્યની પત્ની)
 સ્વાહા, (અગ્નિની પત્ની) લોપામુદ્રા, (અગસ્ત્યમુનિની પત્ની) આ સર્વને
 તુલ્ય છે. આવી પતિવ્રતા લોકમાં વિરલા છે. ક્યારેક કોઈકજ સ્થળે મળે છે
 ॥૭૭-૭૮॥ હે દ્વિજેન્દ્ર ! કુતરીતુલ્ય સ્ત્રિયોતો સર્વ સ્થળે ગૃહે ગૃહે વર્તે
 છે. આવી તો ધન્ય છે—જે મનુષ્યભક્તિમાં જન્મેલી પણ પતિવ્રતા સમસ્ત
 દેવાંગનાઓએ આશ્ચર્યથી વંદનીય ચરણયુગળવાળી કોઈ પણ છે ॥૭૯॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ પતિ-
 વ્રતાધર્મનિરૂપણનામૈકત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૧॥

અધ્યાય ૩૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન ! જે પતિવ્રતા નારીઓ પ્રથમ

૧ આ અધ્યાયમાં લગવાને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનો એક અને તેણીના ધર્મજનક
 નિરૂપણ કર્યું છે.

મતાઃ । ઉત્તમા મધ્યમાશ્ચૈવ કનિષ્ઠા ઇતિ મેદતઃ ॥૧॥ કનિષ્ઠા તત્ર
પૂર્વોક્તાન્ધર્માન્સર્વાનુપાશ્રિતા । કામસૌખ્યં સમીહેત સેવમાના
પતિં તતઃ ॥૨॥ શ્લેષરસમિશ્રામિર્હાવમાવોકિયુક્તિમિઃ । કામ-
યેત યથાત્માનં પતિઃ કુર્યાત્તથા ચ સા ॥૩॥ પરપુંસો રૂપગુણાન્
દૃષ્ટ્વા તત્ર વ્રજન્મનઃ । નિયન્તું શક્તુયાશ્ચૈવ નિયચ્છેન્ન વચો વપુઃ
॥૪॥ મધ્યમા ત્વચિલાન્ધર્માન્પ્રાગુક્તાન્પાલયેત્સદા । પતિસેવાપરા
પ્રીત્યા દેહપુષ્ટિમનિચ્છતી ॥૫॥ સ્વપત્યુરધિકં ચાન્યં ધનરૂપવયો-
ગુણૈઃ । દૃષ્ટ્વાપિ પુરુષં કાયવાહ્યનોમિશ્ચલેન્ન સા ॥૬॥ દેશકાલ-
ક્રિયાસક્લવૈપમ્યે દૈવયોગતઃ । કચિજ્ઞાતે તુ મનસા ચલેદ્વા પુરુષા-
ન્તરે ॥૭॥ અન્યથા તુ મનોઽપ્યસ્યાઃ સ્વપ્નેઽપિ પુરુષાન્તરમ્ । કાપિ

કહી, તેતો ઉત્તમ મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારની માની છે
॥૧॥ તેમાં કનિષ્ઠા તો પૂર્વોક્ત પતિશુશ્રૂષાદિ સમસ્ત ધર્મોને આશરીને
પતિને સેવતી થકી તેથકી પોતે કામમુખને ઇચ્છે. ઉત્તમાનેતો પતિપ્ર-
સન્નતાજી પુરુષાર્થ છે પણ કામોપભોગ નહિ, આનેતો પતિથકી કામોપભોગ
પુરુષાર્થ છે, માટે ‘કનિષ્ઠા’ એમ કહેવાય છે ॥૨॥ કામભોગમાં પ્રીતિવાળી
આ કનિષ્ઠા પોતાને પતિ જે રીતે કામે તેરીતે શૃંગારરસમિશ્રિત હાવલાવપૂ-
ર્વક વચનવિન્યાસોવડે પતિને રંજન કરે. (હાવ લાવ હેલા ઇત્યાદિક શૃંગા-
રચેષ્ટાઓ અલંકારશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે) ॥૩॥ પરપુરુષને રૂપલાવણ્યસંપન્ન
બેધને તેના રૂપલાવણ્યથી આકર્ષાએલા મનને નિયમમાં કરવા તે સમર્થ
થતીજ નથી પરં વાણી તથા વપુને તેના સંગથી રોકી રાખેછે ॥૪॥ મધ્યમ
પતિમતા તો પૂર્વોક્ત પાતિમત્ત ધર્મોને સદા આચરવાપૂર્વક પોતાના શરી-
રને ઘસીનાંખીને પણ પતિની પરિચર્યાને પ્રીતિથી કરતીથકી ધન રૂપ વય
ગુણેકરીને પતિથકી અધિક એવા પરપુરુષને પેખીનેપણ કાય વાણી મનથી
તેમાં ચલાયમાન થાય નહિ. પરંતુ દેશ કાળ સંગાદિકની વિષમતામાં કદા-
ચિત્ દૈવયોગે મન સંકલ્પમાત્રથી પુરુષાંતરમાં શૂણ્યમાત્ર ચલાયમાન થાય.
(અનંતર પ્રતિબોધ પામતાં તેથકી પાછી વળી જાય) દેશાદિકની વિષમતા
વિના તો પરમ ધર્મને પામેલી મધ્યમાનું મનપણ સ્વપ્નમાંપણ ક્યારેય

સદ્કલ્પયેન્નેવ પ્રાપ્તાયાઃ પરમાં ધૃતિમ્ ॥૮॥ સ્વતઃ કામસુખં નેચ્છે-
ત્કચિત્સા સ્વપતેરપિ । પતિના દીયમાનં તુ તદિચ્છેદ્દૃષ્ટચેતસા ॥૯॥
ઇત્યુક્તા મધ્યમા નારી પ્રોચ્યતેઽથોત્તમા શુભા । પ્રાગુક્તાન્સા તુ
સેત્રેત ધર્માન્સર્વાનશેષતઃ ॥૧૦॥ સ્વપ-યુરધિક ચાન્યં ધનરૂપવયો-
ગુણે । દૃષ્ટ્વાઽપિ પુરુષં કાયવાદ્ધાનોભિશ્ચલેન્ન વૈ ॥૧૧॥ દેશકાલાદિ-
વૈપમ્યે જાતેઽપિ મનસાઽપિ સા । સદ્કલ્પયેન્ન પુરુષ સ્વપત્યુરિતરં
કચિત્ ॥૧૨॥ સન્નિપાતાદિરોગે વા કચિદ્વા માદકાશને । અપ્યસ્યા
માનસં નૈવ ભ્રાન્તં સ્યાત્પુરુષાન્તરે ॥૧૩॥ સેવમાનાઽપ્યસૌ નારી
પતિં કામસુખં સ્વતઃ । નેચ્છેત્તેન કચિત્પ્રીત્યા દીયમાનમપિ ધ્રુવમ્
॥૧૪॥ પત્યાઽઽગ્રહેણ દત્ત ચેદરુચ્યા તત્સુખ ભજેત્ । ભૂરિજમ્બી-

પણુ પુરૂષાતરને સકલ્પેજ નહિ સ્વતઃ અચચળ મનવાળી તે આ મધ્યમા
પોતાના પતિથકી પણુ સ્વતઃ કામસુખને સ્પૃહે નહિ, કિંતુ બતાંએ આપેલા
તે કામસુખને તો પ્રદૃષ્ટ ચિત્તથી આહે ॥૫-૯॥ આ પ્રકારે મધ્યમ પતિ
વ્રતાનુ નિરૂપણુ કર્યું હવે શુભ ઉત્તમ પતિવ્રતાનુ નિરૂપણુ કરૂં છું ઉત્તમ
પતિવ્રતા તો પૂર્વોક્ત સર્વ ધર્મોને સમગ્રપણે સેવે ધન રૂપ વય ગુણેકરીને
પોતાના પતિથકી અધિક અન્ય પુરૂષને બળાત્ પેખીને પણુ કાય વાણી
મનથી વિકારને નજ પામે દેશકાળાદિકની વિષમતામા પણુ મનથીપણુ પર
પુરૂષને કદાપિ સકલ્પે નહિ ॥૧૦-૧૨॥ કદાચિત્ સન્નિપાતાદિ રોગ થાય
કે કાઇકે અજાણથી માદક વસ્તુનુ લક્ષણુ થઈ બલ્ય તોપણુ આ ઉત્તમ પતિ
વ્રતાનુ મન ભ્રાતિથી પણુ પરપુરૂષને પામેજ નહિ ॥૧૩॥ પતિને પર
પ્રીતિથી સેવતીપણુ આ ઉત્તમ પતિવ્રતા (જેમ) કદાચિત્ સ્વતઃ કામસુખને
ઇચ્છે નહિ (તેમ) પ્રીતિથી પતિએ કદાચિત્ આપવા માંડેલા પણુ કામ
સુખને ઇચ્છે નહિ ॥૧૪॥ કામાતુર પતિએ આગ્રહથી આપેલા કામસુખને
ઘણુ લીંબુ ચુસવાથી ખટાઈ ગએલા દાતવાળો પુરૂષ ચણાને જેમ આવે
એમ અરૂચિથી અનુભવે આ સ્થળે આટલું જાણવું-પશુસાધારણુ મુખા
લાસમાં એણીને વિદેષ વર્તેછે, માટેજ પતિસાથે કામવિલાસપણુ એણીને
અપ્રિય લાગેછે, પતિના ધર્મ્ય આચારમા તો એણીને અપ્રીતિ નથી, કેમતો

રામ્લદન્તો યથા ચળકચર્વણમ્ ॥૧૫॥ સ્વદેહમન્યદેહાંશ્ચ દૈહિકં
ચ સત્ત્વં હ્યસૌ । વિદ્યાદ્વૈરાગ્યતોઽસત્યં સત્યં ચ ભગવત્સુખમ્ ॥૧૬॥
પતિશ્ચેત્કામસૌહ્યાર્યમુદ્ધદેહોપિદન્તરમ્ । દૃષ્ટા સ્યાત્તર્હિં તદ્વાસ્ય-
મપિ પત્યોદિતાઽઽચરેત્ ॥૧૭॥ एवंવિધોત્તમા સાધ્વી દુર્લભા કિલ
ભૂતલે । દેવા અપિ ન યાં દ્રઢું ક્ષમન્તે દુષ્ટચક્ષુષા ॥૧૮॥ કનિષ્ઠા
યોદિતા સાધ્વી સત્તભિર્જન્મભિસ્તુ સા । સ્વધર્મનિષ્ઠા સત્યેષ મધ્ય-
માત્વં પ્રપદ્યતે ॥૧૯॥ સત્તભિર્જન્મભિઃ સા ચ ભવત્યેવોત્તમા સતી ।
અથૈતાસાં મૃતે પત્યૌ યા ગતિઃ સા નિગદ્યતે ॥૨૦॥ તત્રોત્તમા તુ
પ્રાગેવ સ્વપત્યુર્મરણાત્સ્યમ્ । વિદ્યાદ્વૈસ્મિન્દિને ચાસ્મિન્સુહૃતેઽસૌ
મરિપ્યતિ ॥૨૧॥ પ્રાક્તનાનિ સ્વજન્માનિ પત્યુર્જન્માનિ ચાપ્યસૌ ।

ધર્મમાટેજ દારસંયહ કહ્યોછે પણ ભોગમાટે નહિ ॥૧૫॥ આ ઉત્તમ પતિ-
વ્રતા સ્વદેહ પરદેહ અને દૈહિકમુખને તેમાં રહેલા હોયોના અનુદર્શનથી તેમાં
ઉપજેલા વૈરાગ્યથી અસત્ય જાણે-પરિણામે દુઃખૈકમૂળ હોવાથી તેમની
મુખરૂપતા અસત્યજ છે એમ જાણે. ભગવાનનાજ મુખને એક સત્ય સમજે
આનંદમય પરમાત્માના અનુભવમા મુખરૂપતા અકૃત્રિમ અને નિત્ય છે એમ
જાણે ॥૧૬॥ જે પતિ કામાતુર થતા કામોપભોગમાટે બીજી સ્ત્રીને પરણે
તો સ્વય પ્રહર્ષ પામે અને પતિ જો તે સખત્રીના દાર્યમાં પ્રેરે તો તો
તેનીનું દાર્યપણ પ્રીતિથી કરે ॥૧૭॥ આવી ઉત્તમ પતિવ્રતા વનિતા
ભૂતજમાં નિશ્ચે દુર્લભ છે. ઈન્દ્રાદિ દેવોપણ જેણીને કામદૂષિત દૃષ્ટિથી
દેખવાપણ સમર્થ થતા નથી ॥૧૮॥ જે કનિષ્ઠ પતિવ્રતા કહી તે સાત જન્મે
કરીને પતિપરિચર્યાપરાયણ સ્વધર્મનિષ્ઠ થઈનેજ મધ્યમ પતિવ્રતાભાવને
પામેછે. તે મધ્યમ પતિવ્રતા સાત જન્મે કરીને સ્વધર્મનિષ્ઠ થઈ ઉત્તમ
પતિવ્રતાભાવને પામેછે. હવે પતિવ્રતા મરણ પામતાં આ ત્રિવિધ પતિ-
વ્રતાઓની જે ગતિ છે તે કહું ॥૧૯-૨૦॥ તેમાં ઉત્તમ પતિવ્રતાતો
પતિના મરણ પહેલાંજ 'આ મારો પતિ આ દિવસે આ મુહૂર્તમાં મરશે'
એમ પતિના મરણસમયને સ્વય જાણે પૂર્વના સાત કે તેથી અધિક
યોતાના જન્મ અને પતિતાં પણ પૂર્વના સાત કે તેથી અધિક જન્મોને પણ

યથાપૂર્વં વિજ્ઞાનાતિ સત્ત્વ વાપ્યધિકાનિ વા ॥૨૨॥ વિવર્ધમાનસત્યાક્તી
મરણાહિ તદાત્મતામ્ । પત્યા પ્રાપ્ય વપુર્માનરહિતા જાયતે ધ્રુવમ્
॥૨૩॥ ચિતાપ્રવેશે તદેદ્દાક્ષીવ. પ્રાગેવ ગચ્છતિ । દેવલોકં તત
શ્ચાગ્નિર્દહત્યસ્યા. કલેવરમ્ ॥૨૪॥ અતો દાહવ્યથા તસ્યા જાયતે
નૈવ કિञ્ચન । નાત્મઘાતસ્ય દોષોઽપિ તસ્યા ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૫॥
મધ્યમા મરણાહ્યેવ સાધ્વી પ્રાગ્જન્મ ચાત્મન । પત્યુષ્ઠૈક હિ

યથાપૂર્વં જાણે છે ॥૨૧-૨૨॥ પ્રવૃદ્ધિ પામ્યુ છે સત્ય પાતિત્રત્યધર્મરૂપ જેમા
એવા અગોએ યુક્ત (પ્રતિક્ષણુ પ્રવૃદ્ધિ પામતા સમુદ્ભૂત પાતિત્રત્યસુકૃતથી
પરિપૂર્ણ અગવાળી) એવી આ ઉત્તમ પતિત્રતા પતિના મરણદિવસે પતિની
સાથે તદાત્મતા-તદેકાત્મભાવનાને (‘આ મારો પતિ છે અને આ હું એની પત્ની
હું ’ એવા ભેદને ટાળીને ‘તે’ હું હું ’ એવા અભેદ અધ્યવસાયને અતિ દૃઢ
પામેલી) પામતા પોતાના શરીરના જ્ઞાને રહિત થઈ જાય છે ॥૨૩॥ ચિતા
પ્રવેશસમયે જ તેજ તાદાત્મ્યભાવનાના ઉત્કર્ષથી દાહ પહેલાં જ પ્રાણુ તેણીના
દેહધરી પોતેજ પાવ થએલુ ફળ ડીંટાથડી જ જેમ એમ અનાયાસથી
નીકળી જાય છે અનંતર તે જીવ સતીના લોકને પામે છે તે પછી આ
ઉત્તમ પતિત્રતાના કલેવરને અગ્નિ ખાળે છે ॥૨૪॥ આ હેતુથી તેણીને દાહ
કૃત વ્યથાનો પ્રસંગ કિંચિત્ પણ નથી માટેજ આત્મઘાતદોષશકાનો
પ્રસંગપણુ તેણીના વિષયમા આવતો નથી (યદ્યપિ જે અનુગમન છે
(સતી થવું) તે આત્મઘાત નથી, કેમ તો તેથી ત્રત્યવાય લાગતો નથી
તેનો ધર્મેપણે આદેશ કર્યો છે, માટેજ મિતાક્ષરામા શ્યેનથડી વિષમપણુ
અનુગમનમા ઉપપાદન કર્યું છે અથાપિ ધર્મેસ્વરૂપને નહિ જાણનારાઓ
તો આશંકા કરે કે-અનુગમનને ધર્મે કેમ કહી શકાય? આતો આત્મ
ઘાતજ કહેવાય, તો એવીએ સુકૃતમિપથી પાપજ કર્યું ગણાય, આવી
શકાનો પણ આમા અવસર નથી અથવા વિધિના સરૂપર્શવાળા શ્યેનથડી
વિષમ એવાપણુ આ અનુગમનમા સ્વર્ગસંપાદક એવાપણુ ન્યોતિદોષાદિ
કમાય જેમ એમ સ્વરૂપ ત્રત્યવાય પ્રાણુત્યાગકૃત લાગેજ, તે દોષનો આમા
અવસર નથી, એમ કાપિવનયથી અર્થ સમજવો) ॥૨૫॥ મધ્યમા સાધ્વી

જાનાતિ પત્યા તાદાત્મ્યમેતિ સા ॥૨૬॥ દાહવ્યથાં ચિતાયાં સા
પ્રાપ્તશૌર્યા સ્વધૈર્યતઃ । અવિક્લ્લવૈવ સહતે રણે શૂર દ્વાચલા ॥૨૭॥
કનિષ્ઠા તુ ન જાનાતિ પ્રાગ્જન્મ સ્વધવાત્મનોઃ । ચિતાપ્રવેશં કુરુતે
કેવલં લોકલજ્જયા ॥૨૮॥ કામેન વ્યાકુલત્વાત્તુ પૈત્રશ્વાશુર્ય-
યંશયોઃ । લાઙ્છનં વ્યમિચારેણભવેદિતિ ભયેન વા ॥૨૯॥ વૈધવ્ય-
ધર્માચરણદુષ્કરત્વેન વા તથા । સત્પુત્રાદેરભાવેન સ્વત્રાતુર્યાતિ સા
ચિતામ્ ॥૩૦॥ ચિતાયાં દહ્યતે સા ચ વ્યાકુલા ધર્મચારિણી । પતાઃ
શ્રીરુદ્રયુક્તાયાઃ સત્યા લોકં વ્રજન્તિ હિ ॥૩૧॥ તત્રોત્તમોત્તમં

તો પતિના મરણદિનેજ પતિના અને પોતાના પૂર્વ જન્મ એકનેજ બોલે છે
અધિક પૂર્વ જન્મને બોલતી નથી. અનંતર પતિના મરણસમયે તેની સાથે
તાદાત્મ્યને પામે છે-જેમ અહીં પતિ ઉભો રહેતાં ઉભી રહ્યું, તે બેસતાં
બેસ્યું, તે પ્રહર્ય પામતાં પ્રહર્ય પામું છું, તે ખિન્ન થતાં ખિન્ન થઈયું, તેમ
પરલોકમાં જતા તેની પાછળ જઈશ, સ્વર્ગમાં પણ એમજ તદેકસ્વભા-
વવાળી થઈશ, એમ તદેકસ્વભાવતાઅધ્યવસાયને મુદ્દ બામે છે. તેજ
દૃઢાધ્યવસાયથી શૌર્યાવેશ પામતાં ચિતામાં દાહવ્યથાને રણમાં શૂરજન
શસ્ત્રાદિકના પ્રહારનેજ જેમ એમ નથીજ ગણતી. પરં ધૈર્યગુણથી દેહ-
દાહજન્ય વિકળતાએ વર્ણત, માટેજ ચિતામાં નિશ્વળપણે રહીનેજ તે
દાહવ્યથાને સહન કરે છે ॥૨૬-૨૭॥ કનિષ્ઠા પતિમતા તો પોતાના કે
પતિના પૂર્વજન્મને નથીજ બોલતી. ‘સતી ન થવામાં લોકો પરિહાસ કરે,
તે આપણા કુળને સમુચિત નથી’ એવી કેવળ લોકલાજને લીધે અથવા
કામનું પરાક્રમ દુર્લભ્ય હોવાથી પ્રમાદથી ચારિત્ર્યનો લોપ થતાં પિતાનું
તથા પતિનું કુળ કદાચિત્ કલંકિત મારેલીધે યાય એવા લયને લીધે
અથવા વૈધવ્યધર્મનું આચરણ દુષ્કર છે એવા હેતુને લીધે તથા આપત્તિમાં
રક્ષક સત્પુત્રાદિકના અભાવને લીધે પતિની ચિતામાં પ્રવેશ કરે છે. ધર્મ-
ચારિણી પણ આ કનિષ્ઠ પતિમતા ચિતાગ્રિથી જળતાં વ્યાકુળ થાયછેજ.
આ ત્રિવિધ પતિમતાઓ પાતિમત્યધર્મથી અને અનુગમનમુદ્કૃતથી શ્રીકૃદ્રે
યુક્ત એવી પાર્વતીના લોકને પામે છે ॥૨૮-૩૧॥ તેમાં ઉત્તમ પતિમતા ઉત્તમ

સૌલ્યં મધ્યમં મધ્યમા તથા । કનિષ્ઠં તુ કનિષ્ઠા વૈ મુક્તે સૌલ્યં
 સમર્ત્વકા ॥૩૨॥ પતિવ્રતાસુ પ્રોક્તાસુ હેતાસુ ત્રિવિધાસ્વપિ ।
 યાસામગ્નિપ્રવેશસ્ય નિપેદ્યોઽસ્તિ વદામિ તાઃ ॥૩૩॥ ભગવદ્ધર્મ-
 યુક્તા ચ જ્ઞાનયુક્તા વિરાગયુક્તા । શક્તા ચ બ્રહ્મચર્યાદિવિધવાધર્મ-
 પાલને ॥૩૪॥ મુમુક્ષુર્ચારસૃષ્ટ્યં વ ચાલાપત્યા ચ ગર્મિણી । અગ્નિપ્રવેશો
 નૈતામિઃ કાર્યઃ સેવ્યો હરિઃ સદા ॥૩૫॥ પતિવ્રતાયા ધર્મોઽપિ
 દ્વિવિધઃ પરિકીર્ત્યતે । કેવલો નવધામત્તયા વાસુદેવસ્ય ચાન્વિતઃ
 ॥૩૬॥ તત્રાદ્યસ્ય ફલં પ્રોક્તં સતીલોકાસિલક્ષણમ્ । દ્વિતીયસ્ય ફલં
 જ્ઞેયં ગોલોકપ્રાપ્તિરુત્તમમ્ ॥૩૭॥ લક્ષ્મીતુલ્યં સુલ્યં તત્ર પ્રામોલ્યનુ-

મુખને ભર્તાસાથે ત્યા ભોગવે છે. મધ્યમા મધ્યમ મુખને અને કનિષ્ઠા કનિષ્ઠ
 મુખને ભર્તાસાથે ત્યા ભોગવે છે ॥૩૨॥ ઉક્ત આ ત્રિવિધ પતિવ્રતાઓમાં
 જેણીઓને અગ્નિપ્રવેશ (સતી થવાનો)નો પ્રતિષેધ છે તેને કહ્યું ॥૩૩॥
 નિ.શ્રેયસમાટે પ્રધાન સાધન પર્વભૂત ચાર છે—તત્ત્વજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ
 અને ભક્તિ તે આ ચાર ઉત્તરોત્તર નિ શ્રેયસને માટે અંતરંગ સાધન છે,
 આત્મા પરમાત્માનું વિજ્ઞાન, વિષયોમાં વૈરાગ્ય, અણવિધ બ્રહ્મચર્યાદિરૂપ
 વિધવાધર્મના આચરણનું સામર્થ્ય અને ભગવાનમાં ભક્તિ આ ચાર કે
 આમાથી એક જેણીવિષે વર્તતું હોય, જેણીને તો ઉક્ત સાધનની સિદ્ધિ ન
 હોય તથાપિ મુમુક્ષામાત્ર હોય, જે વીરને પ્રસવનારી હોય, જે બાળપ્રજા-
 વાળી હોય અને જે ગર્ભિણી હોય તે આ ત્રિયોએ અગ્નિપ્રવેશ નજ કરવો.
 પરં વૈધવ્યધર્મનું રૂડીરીતે સંરક્ષણ કરવાપૂર્વક પરમાત્માની સર્વ પ્રકારે
 સેવા કરવી ॥૩૪-૩૫॥ પતિવ્રતાનો ધર્મપણુ કેવળ (ભગવાનની નવધા
 ભક્તિએ વર્ણિત) અને નવધા ભગવદ્ભક્તિએ સહિત, એમ બે પ્રકારનો
 કહ્યો છે ॥૩૬॥ તેમા કેવળ પતિવ્રતાધર્મનું સતીલોકમાત્રની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ
 કહ્યું છે. બીજા ભક્તિસહિત પતિવ્રતાધર્મનું ગોલોકપ્રાપ્તિરૂપ ઉત્તમ ફળ
 કહ્યું છે ॥૩૭॥ તે ગોલોકમાં લક્ષ્મીજીને જે મુખ છે તેને સમાન અનુ-
 પમ મુખને સતી પામે છે. તેણીનો ભર્તામાં ત્યા પ્રભુના પાર્યદપ્રવરકોટિમા
 થઈને તેના દાસ્યમુખને ઉત્તમને અનુભવે છે. (અને પણ ભગવાત્મુખને)

પમં સતી । તદ્ધતાંપિ ભવેત્તત્ર પાર્પદપ્રવરઃ પ્રમોઃ ॥૩૮॥ પતિવ્ર-
તાસુ યા ધર્મવંશ્યવિપ્રશ્રિયો દ્વિજ ! । સ્ત્રીગુર્યઃ સ્યુશ્ચ તાસાં તુ
ધર્મા સામાન્યતસ્ત્વમે ॥૩૯॥ વિશેષધર્મસ્તાસાં ચ કૃષ્ણાયાન-
ર્પિત તુ યત્ । તત્કિશ્ચિદપિ નૈવાડ્ઽશ્યં પ્રસવાદ્યાપદં વિના ॥૪૦॥
સ્વસમ્યન્ધીતરનરસ્પર્શમાપેક્ષણાદિ ચ । ન કાર્યમિતિ તાસાં ચ
વિશેષો ધર્મં ઈયતામ્ ॥૪૧॥ इति ते कथिता मया वृषाः सधवाना-
सिह योपितां द्विज ! । सहिताः स्वफलैरयन्तुवे विधवानामपि तान-
शेषतः ॥४२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे ५५मप्रकरणे
धर्मोपदेशे स्ત્રીધમપુ પતિવ્રતાભેદતત્ત્વમ્ફલનિહાનનામા દ્વાત્રિશોઽધ્યાય ॥૩૨॥

શ્રીનારાયણમુનિઠ્ઠાચ—વિધવાકવરીયન્ધો મર્ત્વવન્ધાય જાયતે ।

પામે છે, તેમને પરસ્પર દાપત્યભાવ નિવૃત્ત થાય છે) ॥૩૮॥ હે દ્વિજ !
પતિવ્રતાઓ મધ્યે જે સ્ત્રિયોના ગુરૂપદમા રહેલી ધર્મવશીય વિપ્રશ્રિયો
હોય તેમણે પણ પૂર્વોક્ત પતિવ્રતાધર્મ સાધારણપણે પાળનીય છે વિશેષ-
ધર્મ તો આ છે—જે વસ્તુ ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું હોય તે કિંચિત્
પણ પ્રસવાદિ વિપદા વિના તેશ્રીઓએ નજ જમવું (યત્કિંચિત્ ભગવાનને
અપેણુ કરેલુંજ પતિએ જમતા અવશેષ રહેલુંજ જમવું) પોતાના સમીપ
સંબન્ધી થકી ઇતર નરોનો સ્પર્શ સલાપણુ દર્શનાદિ કદાપિ તેણીઓએ
નજ કરવું આ રીતે તેમનો વિશેષધર્મ બાલુવો ॥૩૯-૪૧॥ હે દ્વિજ ! આ
રીતે એ સધવા સ્ત્રિયોના ધર્મો તેના કૃણે સહિત વિસ્તારથી તમને કહ્યા હવે
વિધવાવનિતાઓના પણ ધર્મોને સમગ્રપણે કહુંધુ ॥૪૨॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
જીવને . પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મપુ પતિવ્રતાભેદ-તત્ત્વમ્-
ફલનિરૂપણનામા દ્વાત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૨॥

અધ્યાય ૩૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દ્વિજ ! વિધવાએ મસ્તકે ધારેલો કબ-
રીનો બધ (કેશપાશ) તેણીના ભર્તાના સમૃતિમા બંધનમાટે કે અસદ્ગ

શિરસો વપન તસ્માત્કાર્યં વિવચયા દ્વિજ ! ॥૧॥ રક્ષેત્કેશાન્યદિ
તદા જટાતુલ્યાનસંસ્કૃતાન્ । રક્ષેત્તન્મુણ્ડન કાર્યં તીર્થં વા શુભ
પર્વણિ ॥૨॥ ઇકાદશ સદા કુર્યાદ્દિનાન્તે સા ત્વનાપદિ । સદ્ધ ન
ધર્મહીનાનાં સા કુર્યાદ્યોપિતામપિ ॥૩॥ પર્યંક્તે ન સ્વપેન્નારી રોગાદ્યા
પદમન્તરા । નમ્રા સ્નાન ન કુર્યાચ્ચ ત્યજેત્પ્રોઘ તુ દૂરત ॥૪॥ તૈલ
ખ્યક્ત ન કુર્યાંત વિધવાઽનાપદિ ક્વચિત્ । ગન્ધદ્રવ્યસ્ય સમ્મોગો
નૈવ કાર્યસ્તયા તયા ॥૫॥ નાધિરોદ્દેદનદ્વાહ પ્રાણે કઠ્ઠગતેરપિ ।
માદક ભક્ષયેન્નૈય ન તામ્બૂલ ચ કર્હિચિત્ ॥૬॥ ન ચાતિમોજનં
કુર્યાન્છરીરે ઘાતુવર્ધકમ્ । નૈવશ્રીયાત્પય સર્પિર્વિનાઽપદમસૌ

તિમા બંધન માટે થાય છે માટે તેણીએ મસ્તકકેશનુ મુડન કરાવવું ॥૧॥
જો મસ્તકે કેશોને રાખે તો તેને તૈલાદિસંસ્કારે રહિત, માટેજ જટાતુલ્ય
એવાને રાખે (કેશ હોયતો તેનો સંસ્કાર અવશ્ય કરવો પડે, તેનો તો
નિષેધ કરેલો હોવાથી વપનજ એક છે) જો ધારે તો અસંસ્કૃતનેજ ધારે
તીર્થમા કે શુભપર્વમા તે કેશોનુ મુડન કરાવવું ॥૨॥ વિધવા પ્રતિદિન દિવ
સને અતે એકાદશજ કરે રોગાદિ આપદામા તો યથાનુકૂળ કરે ધર્મહીન
શ્રિયોના પણ સગને નજ કરે-યદ્યપિ શ્રિયો છે, તેમનો સગ પુરૂષોના
સગની પેઠે પરિહાર્ય નથી, તથાપિ તે શ્રિયો જો ધર્મશક્તિ હોય તો તેણી
ઓના સગને નજ કરે ॥૩॥ વિધવા સ્ત્રી ખાટલામા નજ સુવે, રોગાદિ
આપદામાતો પર્યંકમા શયન હોયમાટે નથી નમ્ર થઇને સ્નાન ન કરે
(સામાન્યતઃ પ્રાસ થતા પણ આ પ્રતિષેધનુ ફરી જો અહીં વિધાન છે તે
વિધવાને અધિક પાપ જણાવા માટે છે) કદાપિ ક્રોધને તો દૂરથીજ ત્યાગ
કરે ॥૪॥ વિધવા રોગાદિ વિપદા વિના તૈલાભ્યગને નજ કરે (રોગાદિ આપ
તિમા રોગનિવારકપણે તો તે દોષ માટે નથી) તથા વિધવાએ ગંધદ્રવ્ય
જે ચંદનતૈલ એવાયત્નીતૈલાદિક તેનો તો ઉપયોગ સુઘવુ વિગેરેરૂપ નજ
કરવો ॥૫॥ કંઠે પ્રાણ આવી જાય એવી આપત્તિમા પણ વૃષભ ઉપર ચડી
એસે નહિ માદક ભાગ આદિકને નજ લક્ષણ કરે (આ અહીં અધિક પાપ

કચિત્ ॥૭॥ મિષ્ટાન્નં નાતિમુજીત નાદ્યાદુત્તેજકં તથા । ન દધ્યા-
દિવ્યવસનં ન ચ કૌસુમ્ભમંશુકમ્ ॥૮॥ પુષ્પસ્રજં ચન્દનં ચ શહાન્
સિન્દૂરમજ્જનમ્ । ન દધ્યાદ્વાત્વલદ્વાપન્ ધાતુયુક્તં ચ નામ્વ-
રમ્ ॥૯॥ હરેઃ પ્રાસાદિકમપિ સૌભાગ્યદ્રવ્યચન્દનમ્ । અદ્ભુત્યૈવ
ગલે દધ્યાન્ન ત્વદ્દેવ્યલિકાદિપુ ॥૧૦॥ તથા પ્રાસાદિકમપિ હરેઃ
પુષ્પસ્રગાદિ સા । કળ્પદૌ ધારયેન્નૈવ મક્ષ્યાઽઽધાય વિસર્જયેત્

જણના કહ્યું છે) તાબુને કદાપિ ન ભક્ષણ કરે ॥૬॥ વિધવા અતિભો
જનપણ ન કરે-શરીરધારણુમાનપર્યાપ્ત અન્નને જમે ધાતુવર્ધક દુધ
ધૃતને નજ જમે રોગાદિ આપદામા તો રોગપ્રશમનપર્યાપ્ત દુધ ધૃતને
જે જમે તો એમા દોષ નથી 'નાલ્યભીવાત્' એવો પાઠ હોય તો શરીર-
ધારણુમાન માટે અનુસા કરેલા અન્નમા દુધને કે ધૃતને અતિઅદ્ય જમે,
તેનુ અધિક સેવન કરવાથી ધાતુની વૃદ્ધિ થાય છે, રોગાદિ આપદામા તો
પર્યાપ્ત જમે ॥૭॥ 'ન ચાતિમોજન કુર્યાત્' આ વચનથીજ 'મિષ્ટાન્ન નાતિ
મુજીત' આ અર્થ પ્રાપ્ત થાયછેજ 'રસના છતવી' આ અર્થવિશેષને
જણવામાટે 'મિષ્ટાન્ન નાતિમુજીત' એમ ફરીથી વિશેષપણે પ્રતિષેધ કરેછે
ઘી ગોળ આદિથી મિશ્રિત લઘુકાદિ મિષ્ટાન્ન જે રસનાપ્રલોભક છે તેને
અતિશય જમે નહિ જે હઠાત્ તેનુ આવી પડે અને ખીન્નુ અન્ન ન મળે
તો તેનેપણ અપ જમે પણ રસાસ્વાદપરવશતાથી અતિશય જમે નહિ
તથા લર્વાંગ એલાયચી ભયક્ષણ આદિક ઉત્તેજકને જમે નહિ દિવ્ય-નેનને
આકર્ષનારા મુદર વસ્ત્રને ધારે નહિ તથા કસુભારગથી રમેશ વસ્ત્રને ધારે
નહિ ॥૮॥ પુષ્પહાર, ચદન, સિન્દૂર, અજન અને શખાદિવલય (ચુડે કડા)ને
ધારે નહિ તથા મુવર્ણાદિ ધાતુઓના અલકારોને અને મુવર્ણાદિ ધાતુ
સૂત્રોથી ગુથેવા મહાવસ્ત્રને ધારે નહિ ॥૯॥ જે ભગવત્પ્રસાદભૂત પણ કેસર
કુકુમાદિ સાંભાગ્યદ્રવ્યમિશ્રિત ચદન મળે તેને પણ 'ભગવત્પ્રસાદનો તિર-
સ્કાર ન થાય' એવી શુદ્ધિથી આગળીના અગ્રથીજ ચઢણુ કરીને ગળામા
ધારે પણ લવાટાદિ અગ્રોમા ધારે નહિ ॥૧૦॥ તથા વિધવા ભગવત્પ્રસાદ
ભૂત એવાપણ પુષ્પહારાદિકને ભક્તિથી સ્વીકારી સુંધીને વિસર્જન કરે પણ

॥૧૧॥ ન ચ સૂક્ષ્માણિ વસ્ત્રાણિ ચિત્રાણિ ચ ન ધારયેત્ । કઞ્ચુકં
પરિદધ્યાન્નો વાસો વા વિકૃતં ક્વચિત્ ॥૧૨॥ ન રક્ષયેત્પાણિપાદં
દન્તાંશ્ચ નલ્લરાનપિ । ન ધારયેત્કુક્કુમં ચ ન કુર્યાદ્દાલપત્રિકામ્
॥૧૩॥ ન વૈ સુવાસિનીવેપં ન પુંવેપં ચ કદ્દિચિત્ । સન્યાસિન્યા ન
વેપં ચ ન નર્તકયાશ્ચ ધારયેત્ ॥૧૪॥ નોપાટયેદ્દાલકેશાન્ન ચ
વ્યર્થં પરિભ્રમેત્ । નોપવેદ્યું ચાન્યગૃહં ગચ્છેદેકાકિની ક્વચિત્ ॥૧૫॥
વૃદ્ધસ્યાપિ ન પિત્ત્વાદેરુત્સજ્જે કાપ્યુપાવિશેત્ । શ્વાશુર્યવત્પૈત્રપક્ષે

ગળાદિકમાં ધારે નહિ ॥૧૧॥ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો કે જેના ધારણથી પણ અગ-
દર્શન થાય તેવાને ન ધારણ કરે તથા વિચિત્ર રંગથી રંગેલાં વસ્ત્રોને ધારે
નહિ તથા કચુક (સ્ત્રીને ઉચિત ડાગલી) ને ધારે નહિ. તથા વિકૃત-દેશ-
કુળાચારવિરૂદ્ધ વસ્ત્રને કદાપિ ધારે નહિ ॥૧૨॥ હાથપગને અળતો આદિ-
કવડે રંગે નહિ તથા નખ અને દાંતને રંગે નહિ. કુક્કુમને ધારણ કરે નહિ
તેમ ભાલમાં કુંકુમાદિકવડે પત્રાકારે ચિતરાતી શોભાળનક રેખામયી ભાલ-
પત્રિકાને ધારે નહિ ॥૧૩॥ વિધવા સુવાસિનીનો વેષ જે તાટક કકણ
નાસાભૂષાદિકના ધારણરૂપ છે તેને ક્યારેય નજ ધારણ કરે. પુરૂષના વેષને
ન ધારે. (આ પ્રતિષેધ સ્ત્રીસાધારણ છે પણ વિધવાને અધિક પાપ જણાવા
માટે વિશેષપણે અહીં ઉપદેશ કર્યો છે) તથા સન્યાસિનીનો વેષ જે કાપાય
વસ્ત્ર દડ કમંડળ આદિકના ધારણરૂપ છે તેને અને નાચનારી નારીના વેષને
ધારે નહિ ॥૧૪॥ ભાલવિશાળતાથી થતી શોભાના સંપાદનની ઇચ્છાથી
ભાલકેશોનું જે ઉપાડવું અનાચારપ્રાપ્ત છે તેને નજ કરે. (યદ્યપિ મુડન પ્રાપ્ત
છે તો આ પ્રતિષેધનો પ્રસંગ નથી, તથાપિ કેશધારણની અભ્યનુસાનો જે
પક્ષ તેમાં આ પ્રતિષેધનો પ્રસંગ જણવો) વ્યર્થ અહીં તહીં લભે નહિ. પર-
ઘેર એકાકિની બેસવા ક્યારેય જાય નહિ ॥૧૫॥ વૃદ્ધ એવા પણ પિતા
આદિકના ખોળામાં કદાપિ બેસે નહિ. (આ પ્રતિષેધ સામાન્યતઃ સિદ્ધ છે
પણ વિધવાને અધિક પ્રલવાય જણાવાના અભિપ્રાયથી વિશેષપણે પ્રવર્ત્યો છે.
આગળ પણ ત્યાં ત્યાં એમજ જણવું) શ્વશુરપક્ષીય જનોની સન્નિધિમાં
જેમ એમ પિતૃપક્ષીય જનોની સન્નિધિમાં પણ ઉપહાસવચનને બોલે નહિ

નોપહાસવચો વદેત્ ॥૧૬॥ ન ગ્રામ્યધર્મવાર્તા ચ માતુરગ્રે વદેચ્છ
સા । ન ચાન્યયોપિતોઽપ્યગ્રે વાર્તાઃ શૃંગારિકાશ્ચરેત્ ॥૧૭॥ ન હોલો-
ત્કીડનં કુર્યાન્નાપશબ્દાન્વદેત્કચિત્ । મિથ્યાપવાદં ન વદેદ્દયા-
દ્રાલિં ચ નૈવ સા ॥૧૮॥ ન ચ શ્વશુરપક્ષીયૈર્નિર્લજ્જા વાદમાચરેત્ ।
ન પાપદુષ્ટયા નાર્યા મૈત્રીં કુર્યાત્કદાચન ॥૧૯॥ તથા પરિવાજકયા
દૂત્યા સ્ત્રીપુંસયોરપિ । શૂદ્રાદવરજાત્યા ચ મૈત્રીં નૈવાચરેત્સુ સા
॥૨૦॥ ન યવન્યા ન કામુફ્યા પાપણ્ડિન્યા ચ યોપિતા । અવતારેષ્વ-
વિશ્વસ્તા યા હરેશ્ચ તયા સહ ॥૨૧॥ નિર્લજ્જયૌપધિવિદા મન્ત્રયન્ત્ર-

॥૨૨॥ આશ્વધર્મવાર્તાની માતાની આગળ પણ વદે નહિ (દીકરીને માતાની
સાથે સલાપણુમા લગ્નલકર કાઢ પણુ નથી, તો આ સબન્ધથી તેવો પ્રસંગ
આવે, માટે તેનો પ્રતિબંધ કયોછે) શૃંગારસસબન્ધી સ્ત્રીપુરુષોની વાર્તાને
નજ કરે પુરુષોની આગળજ જેમ એમ અબળાઓની આગળ પણ ન
કરે ॥૧૭॥ વિધવા હોળીની રમતને ક્યારેય નજ કરે અપશબ્દોને નજ
ઉચ્ચારે કોઈની ઉપર મિથ્યાપવાદને આરોપે નહિ કોઈનેપણુ ઉદ્દેશીને
ગાળિ-નિંદાગર્ભિત કઠોરવચનને વદે નહિ ॥૧૮॥ શ્વશુરપક્ષીય જનો સાથે
નિર્લજ્જ થઈને વાદને નજ કરે (વાદને નજ કરે, તેમા પણુ નિર્લજ્જ
થઈ વાદને નજ કરે, શ્વશુરપક્ષીય જનો સાથે તો બીલકુલ નિર્લજ્જ થઈ
વાદને નજ કરે, તેમા પણુ વિધવા તો બીલકુલ વાદને નજ કરે) પરપુરુષના
પ્રસંગવાળી નારીની સાથે મૈત્રીને કદાપિ ન કરે ॥૧૯॥ તથા વિધવા સન્ધ્યા-
સિની સાથે મૈત્રીને ન કરે. (યદ્યપિ ત્યાગધર્મમા પ્રવર્તેલી આ છે, અથાપિ
એણીને પરગૃહે ભ્રમણાદિકનો પ્રસંગ મહાન છે) તથા સ્ત્રીપુરુષનુ એકા
તમા સંઘટનને કરાવનારી દુતીની સાથે મૈત્રીને ન કરે તથા ચંદ્રથકી નીચ
ભૂતિ જે સકરભૂતિ તેમા જન્મેલી નારીની સાથે મૈત્રીને નજ કરે ॥૨૦॥
જે યવનભૂતિમા જન્મેલી હોય, જે કામાકુળ હોય, જે પાપકર્માર્ગમા રહેલી
હોય, જે લગવાનના અવતારોમા વિશ્વાસે વર્ણત હોય, જે નિર્મયાદિ લગ્ન-
રહિત હોય, જે વશીકરણુ ગર્ભપાતનાદિ ઔષધિને જાણનારી હોય, જે
કામતત્ત્વપ્રસિદ્ધ મત્ર યત્રાદિકને જાણનારી હોય, જે ગર્ભપાતનશીલ હોય,

હયા તથા । મૈત્રીં ન ગર્ભપાતિન્યા કુર્યાત્સા ધૂર્તયા ન ચ ॥૨૨॥
 અમિશસ્તસ્ય પુંસશ્ચેદ્ગૃહે નારી પતિવ્રતા । ભવેત્તર્હાપિ તદ્ગૃહં ન
 ગચ્છેત્તાં સમીક્ષિતુમ્ ॥૨૩॥ સ્વતોઽતિનીચજાતેશ્ચ ધર્મવત્યા અપિ
 સ્ત્રિયાઃ । ઉપવેદ્યું ગૃહે નૈવ ગચ્છેન્નારી વિમર્તૃકા ॥૨૪॥ જીવિકા-
 માત્રપર્યાપ્તં ધનં સ્યાદાત્મનસ્તુ યત્ । ન કુર્યાદ્ધર્મકાર્યેઽપિ વ્યયં
 તસ્ય કદાચન ॥૨૫॥ વ્યયે કૃતે તુ સા નારી જીવિકાર્થે પરાશ્રયાત્ ।
 અપ્રા ભવેત્સ્ત્રીયધર્માત્સંશયો નાત્ર વિચલે ॥૨૬॥ વિવાહં પાન્થસાર્થ
 ચ નૃત્યં ગીતં જનોત્સવમ્ । દ્રુપું ન ગચ્છેદ્વિધવા સુવેપં પુરુષં તથા
 ॥૨૭॥ પશ્યેન્મુખં ચ નાઽઽદર્શં વ્રજેન્નૈકાકિની કચિત્ । સ્વચ્છન્દં

જે ધૂર્ત-હગનારી હોય, તે આ નારીઓ સાથે મૈત્રીને નજ કરે ॥૨૨-૨૨॥
 જે પુરૂષ લોકાપવાદવાળો હોય અને સ્ત્રીતો પતિવ્રતા હોય, તે પતિવ્રતાના
 દર્શન કરવા તે લોકાપવાદને પામેલાને ઘેર નજ ભય તે લોકાપવાદવાળા
 પુરૂષના ગૃહમાં પ્રવેશમાત્ર પણ નિહિત છે ॥૨૩॥ યદપિ પાતિવ્રત્યધર્મમાં
 નિષ્ઠાવાળી હોય, પણ જે તે પોતાથકી અત્યંત નીચભતિની હોય તો તેણીના
 ગૃહપ્રતિ વિભર્તકાએ બેસવામાટે નજ જવું ॥૨૪॥ જે ધન પોતાની જીવિકા
 માત્રમાં પર્યાપ્ત હોય (સ્વજીવનમાટે અલ હોય) તે ધન વિધવાએ ધર્મર્થે
 પણ કદાપિ વ્યય કરી દેવું નહિ યદપિ ધર્મર્થે કરેલા તેના વ્યયમાં અધર્મ
 નથી, તથાપિ તેનો વ્યય કરી દેતા વિધવાને જીવિકાર્થે પરનોજ આશ્રય
 કરવો પડે, તેમ થાય તો પરપુરૂષના સસર્ગથી (ભુદ્ધિથી કે પ્રમાથી)
 બ્રહ્મચર્યરૂપ સ્વધર્મનો બ્રશપ્રસંગ આવે, આમાં સસય નથી તો પાપા
 આરથકી સરક્ષણ થવામાટે 'જીવિકામાત્રપર્યાપ્ત ધનનો વ્યય વિધવાએ ન
 કરવો' એમ ભગવાને આદેશ કર્યો છે ॥૨૫-૨૬॥ વિવાહોત્સવ, પાન્થ-
 સાર્થ-દેશાંતરથી આવેલો વટેમાર્ગુ પુરૂષસંઘ અને રાજસૈન્ય, નૃત્ય, ગીત-
 સ્થાન, ભોગા યજ્ઞને બગીચાદિકમાં ભોજનાદિ ઉત્સવમાં પ્રવર્તેલા જનોનો
 ઉત્સવ અને માર્ગમાં વિચરતા સુવેપ-વસ્ત્ર ભૂષણાદિકથી સમલકૃત રાજ
 કુમારાદિ પુરૂષને બેવામાટે વિધવા નજ ભય ॥૨૭॥ દર્પણમાં પોતાના
 મુખને જુવે નહિ (દર્પણમાં સ્વમુખશોભાનુ દર્શન તો સધવાઓને સમુ

પુરુષાન્નૈવ વીક્ષેત ક્રીડતઃ ક્વચિત્ ॥૨૮॥ કામાન્નેક્ષેત પુરુષં ન
સમ્ભાવેત ન સ્પૃશેત્ । ન તદ્વાર્તા ચ શૃણુયાત્સચ્છાસ્ત્રીયકથાં વિના
॥૨૯॥ વ્યાઘ્રાહ્યમ્બુભીત્યાદાવાપદિ સ્પર્શમાપણે । પુંસો જાતે તુ
નૈવ સ્યાદ્દોષોઽથ સ્તનપસ્ય ચ ॥૩૦॥ ધૌતશુષ્કં ચ ધૌતાદ્ઞં નવીનં
ચાંશુકં વિના । પુંસો ધાર્યં સ્પૃશેન્નૈવ તદક્લેષં ચ નાંશુકમ્ ॥૩૧॥
ન પુંસશ્ચિન્તનં કુર્યાદ્દુદયે કામભાવતઃ । ન લિલેન્ન સ્પૃશેન્નિપ્રં
પુત્તલં પ્રામ્યધર્મિ ચ ॥૩૨॥ શુદ્ધિપૂર્વં ન વીક્ષેત પશુપક્ષ્યાદિમૈથુ-

ચિત છે) કોઈપણ સ્થળે એકાકિની જાવ નહિ. સ્વચ્છંદપણે ક્રીડા કરતા
પુરુષોને ક્યારેયપણ નજા જુવે ॥૨૮॥ કામભાવથી (શુદ્ધિપૂર્વક) પરપુ-
ષને નજા જુવે. (માર્ગમાં જતાં દૃષ્ટિમાર્ગમાં પુરુષ પડેજ, પરંતુ 'આ દૃષ્ટવ્ય
છે' એવી શુદ્ધિથી ન જુવે) તથા વિધવા (સમીપના બન્ધુયત્રી બીજા)
પુરુષની સાથે જોડે નહિ તથા તેનો સ્પર્શપણ કરે નહિ. પુરુષસંબન્ધી
રૂપ શુભ્રતા વર્ણનવાળી સચ્ચક્ષત્રયયત્રી બીજી વાતોને સાંભળે નહિ
॥૨૯॥ વ્યાઘ્ર સર્પ અગ્નિ જળ આદિક ભયાપત્તિમાં પુરુષનો સ્પર્શ અને
તેની સાથે ભાષણ વિધવાને દોષમાટે નથી. અનાપત્તિમાં પણ સ્તનપાન-
યોગ્ય વયમાં વર્તતા નાના બાળકનો સ્પર્શ દોષમાટે નથીજ થતો ॥૩૦॥
જે ધીયુંથકું સુકાએલું હોય, જે ધીયુંથકું ભીનું હોય અને જે દુકાનયત્રી
આલેલું નહિ ધારેલું નવીન હોય, આ વસ્ત્રોયત્રી બીજા પુરુષના વસ્ત્રને
વિધવા નજા સ્પર્શ કરે. પુરુષના અંગમાં રહેલા વસ્ત્રને નજા સ્પર્શ કરે
એમાં તો કાંઈ કહેવાનુંજ નથી, (તેના અંગમાં રહેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શતો
તેના સ્પર્શતુલ્ય હોવાથી સર્વથા પરિત્યાજ્ય છે) ॥૩૧॥ વિધવા મનમાં
કામભાવથી પુરુષનું ચિંતન ન કરે. તથા પુરુષના ચિત્રને કામથી ચિંતરે
નહિ. (આ બંને સધવાઓ કરતાં પણ વિધવાઓને અધિક પાપસંપાદક
છે) તથા આમ્યધર્મમાં આસક્ત આકૃતિવાળા કાષ્ઠદંતાદિમય પુતળાનો
સ્પર્શ કરે નહિ. (આથી કેવળ પુરુષચિત્રના સ્પર્શમાં બહુધા દોષ નથી
એમ સૂચવ્યું) ॥૩૨॥ આમ્યધર્મમાં પ્રવર્તેલા પશુ પક્ષી આદિકને શુદ્ધિ-
પૂર્વક જુવે નહિ. અત્યાવશ્યક વ્યાવહારિક કે આભ્યુદયિક. (ત્રિવર્ગ-

નમ્ । સિદ્ધત્વપિ સ્વકાર્યે ચ પુંસા મૈત્રં તુ નાચરેત્ ॥૩૩॥ પુંસો મૂઝમલોત્સર્ગસ્યલે કુર્યાન્ન તત્ક્રિયામ્ । પુંસો દૃષ્ટ્યા નિજાં દૃષ્ટિં નિવધ્યેક્ષેત ન ક્વચિત્ ॥૩૪॥ અવદન્તી નરં નૈવ વોધયેત્કરદ્વઘ્નમૈઃ । પદ્યેત્પુંસો ન ગુહ્યાન્નં વિધવા ધર્મસંસ્થિતા ॥૩૫॥ ધનુર્માનાન્તરે-
જૈવ પુંસો દૂરં વ્રજેત્સદા । દેવાલયાલ્પાધ્વમહે રક્ષયં પુંસ્પર્શતો
વપુઃ ॥૩૬॥ યત્તોર્ધ્વભૂમિકાયાં તુ સુપ્તઃ સ્યાત્પુરુષો ગૃહે । નિશિ
તત્ર સ્વપેન્નૈકા તદ્દુર્ધ્વં તદ્દધોઽપિ ઘા ॥૩૭॥ પુંસભાદૃશ્યદ્દત્તુન્દ-
સન્થિર્નોપવિશેત્કચિત્ । ચાપલ્યં કરપાદસ્ય ન કુર્યાદ્દગ્ધર્ષણમ્

સંબન્ધી) પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું હોય તોપણ પુરૂષની સાથે મૈત્રીને તો વિધવા ન કરે ॥૩૩॥ જે સ્થળમાં પુરૂષો મળી મૂળોત્સર્ગને કરતા હોય તે સ્થળમા તે ક્રિયા વિધવાઓએ ન કરવી પુરૂષની દૃષ્ટિસાથે પોતાની દૃષ્ટિને આંધીને કદાપિ પુરૂષને જુલે નહિ (માર્ગમાં કદાચિત્ પુરૂષ દૃષ્ટિ-
માર્ગમાં પડેજ, પરંતુ પરસ્પર દૃષ્ટિનો સંયોગ તો લાગ કરવો) ॥૩૪॥ ધર્મિષ્ઠ વિધવા જે કોઈ પુરૂષ અન્યકાર્યમાં વ્યાસક્ત હોતાં તેને કોઈ બાબત જણાવવી હોય તો તેના નામના ચઢણપૂર્વક વાણીથીજ તે બાબત જણાવે,
પણ હસ્તચેષ્ટાથી કે ચક્ષુચેષ્ટાથી નહિ કેમ તો તે ચેષ્ટા શીળમતના દૂષણરૂપ છે. તથા પુરૂષના ગુણ અંગને જુલેજ નહિ. (બળાત્ દૃષ્ટિમાર્ગમાં પડી જતાં તેને નિહિત સમજીને નેત્રને તત્ક્ષણ મીચી દબને અન્યત્ર ખસી જતું) ॥૩૫॥ ચાલતા કે ઉભા રહેલા પુરૂષપત્ની ચાર હાથ છેટેજ સદાય ચાલે. સાંકડા માર્ગમાં દેવાલયમાં અને લગવાનના ઉત્સવપ્રસંગોમા ચાર હાથ વ્યવધાનનો અવકાશ નહિ હોવાથી ફક્ત પુરૂષના સ્પર્શનો લાગ કરવો જેરીતે પુરૂષના અગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું. ત્યાં ચાર હાથ છેટે ચાલવાના નિયમનો લગ થાય તેમાં દોષ નથી ॥૩૬॥ જે ઘરમાં મેડાઉપર પુરૂષ એકલોજ સુતો હોય તે ઘરમાં તેથી ઉપલા (ત્રીજા) માળમાં પણ કે તેથી નીચેના (પહેલા) માળમાં પણ રાત્રિએ વિધવા એકાકિની સુવે નહિ ॥૩૭॥ વક્ષ-સ્થળ ઉદર અને સાથળ પુરૂષની દૃષ્ટિએ જેરીતે ન પડે તે રીતે તેતે અવયવોને વસ્ત્રથી આચ્છાદન કરીને સદાય રહેવું.

નમ્ । સિદ્ધત્યપિ સ્વકાર્યે ચ પુંસા મૈત્રં તુ નાચરેત્ ॥૩૩॥ પુંસો મૂત્રમલોત્સર્ગસ્થલે કુર્યાન્ન તત્ક્રિયામ્ । પુંસો દૃષ્ટ્વા નિજાં દૃષ્ટિં નિયધ્યેક્ષેત ન ક્વચિત્ ॥૩૪॥ અવદન્તી નરં નૈવ વોધયેત્કરદગ્ધ્રમૈઃ । પદયેત્પુંસો ન ગુહ્યાન્નં વિધવા ધર્મસંસ્થિતા ॥૩૫॥ ધનુર્માનાન્તરે-
 ણૈવ પુંસો દૂરં ઘ્રજેત્સદા । દેવાલયાલ્પાધ્વમહે રધ્યં પુંસ્પર્શતો વપુઃ ॥૩૬॥ યત્રોર્ધ્વભૂમિકાયાં તુ સુપ્તઃ સ્યાત્પુરુષો ગૃહે । નિશિ-
 તત્ર સ્વપેદ્મૈકા તદૂર્ધ્વં તદ્ઘોડપિ વા ॥૩૭॥ પુંસભાદૃશ્યદત્તુન્દ-
 સક્થિર્નોપવિશેત્કચિત્ । ચાપલ્યં કરપાદસ્ય ન કુર્યાદન્નધર્પણમ્

સંબન્ધી) પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ થતું હોય તોપણ પુરૂષની સાથે મૈત્રીને તો વિધવા ન કરે ॥૩૩॥ જે સ્થળમાં પુરૂષો મળખૂતોત્સર્ગને કરતા હોય તે સ્થળમાં તે ક્રિયા વિધવાઓએ ન કરવી. પુરૂષની દૃષ્ટિસાથે પોતાની દૃષ્ટિને બાંધીને કદાપિ પુરૂષને જીવે નહિ (માર્ગમાં કદાચિત્ પુરૂષ દૃષ્ટિ-
 માર્ગમાં પડેજ, પરંતુ પરસ્પર દૃષ્ટિનો સંયોગ તો ત્યાગ કરવો) ॥૩૪॥ ધર્મિષ્ઠ વિધવા જે કોઈ પુરૂષ અન્યકાર્યમાં વ્યાસક્ત હોતાં તેને કોઈ બાબત જણાવવી હોય તો તેના નામના ગ્રહણપૂર્વક વાણીથીજ તે બાબત જણાવે, પણ હસ્તચેષ્ટાથી કે અક્ષુચેષ્ટાથી નહિ. કેમ તો તે ચેષ્ટા શીજનતના દ્વષણરૂપ છે. તથા પુરૂષના ગુહ્ય અંગને જીવેજ નહિ. (બળાત્ દૃષ્ટિમાર્ગમાં પડી જતાં તેને નિંદિત સમગ્રીને નેત્રને તત્ક્ષણ મીચી દઇને અન્યત્ર ખસી જવું) ॥૩૫॥ ચાલતા કે ઉભા રહેલા પુરૂષથકી ચાર હાથ છેટેજ સદાય ચાલે. સાંકડા માર્ગમાં દેવાલયમાં અને ભગવાનના ઉત્સવપ્રસંગોમાં ચાર હાથ વ્યવધાનનો અવકાશ નહિ હોવાથી ફક્ત પુરૂષના સ્પર્શનો ત્યાગ કરવો. જેરીતે પુરૂષના અંગનો સ્પર્શ ન થાય તેરીતે વર્તવું. ત્યાં ચાર હાથ છેટે ચાલવાના નિયમનો ભંગ થાય તેમાં દોષ નથી ॥૩૬॥ જે ઘરમાં મેડાઉપર પુરૂષ એકલોજ સુતો હોય તે ઘરમાં તેથી ઉપલા (ત્રીજા) માળમાં પણ કે તેથી નીચેના (પહેલા) માળમાં પણ રાત્રિએ વિધવા એકાકિની સુવે નહિ ॥૩૭॥ વક્ષઃસ્થળ ઉદર અને સાથળ પુરૂષની દૃષ્ટિએ જેરીતે ન પડે તે રીતે તેતે અવયવોને વસ્ત્રથી આચ્છાદન કરીને સદાય રહેવું.

॥૩૮॥ પૈત્રશ્વાશુર્યપક્ષાભ્યાં છન્નં પુંસા ન કેનચિત્ । સ્ત્રિયા વ્યવ-
હરેત્તસૈ ન દદ્યાન્નાદદીત તત્ ॥૩૯॥ સ્વવન્ધુનાપિ ચૈકેન યૂના સહ
પથિ ક્વચિત્ । તારુણ્યે વિધવા નૈવ ગચ્છેત્રોપવિશેદ્રહઃ ॥૪૦॥
ભાષણસ્પર્શવીક્ષાદિ પુંસો યત્તુ નિપેદિતમ્ । તદ્વાસન્નસ-
મ્યન્ધિપુમ્મ્યોઽન્યત્રાવગમ્યતામ્ ॥૪૧॥ પિતા ભ્રાતા પિતૃવ્યશ્ચ
તત્પુત્રાસ્તત્સુતાદયઃ । માતામહો માતુલશ્ચ તત્પુત્રાસ્તત્સુતાદયઃ
॥૪૨॥ માતૃપ્લસુઃ પતિઃ પુત્રાસ્તથા પિતૃપ્લસુઃ પતિઃ । તત્પુત્રા
શુરુતત્પુત્રાવન્નદાતા ચ તત્સુતઃ ॥૪૩॥ સમ્રાટ્કશ્ચ શ્વશુરસ્તથા
જ્યેષ્ઠાશ્ચ દેવરાઃ । તેષાં પુત્રાશ્ચ દૌહિત્રા હૃદિત્પતયસ્તથા ॥૪૪॥

તથા પુરૂષોની પાસે હસ્તપાદાદિકની ચેષ્ટા ન કરે અને તેને અવયવોને
ઘસે નહિ ॥૩૮॥ તથા વિધવાએ પિતાના સંબન્ધિઓ કે શ્વશુરના સંબ-
ન્ધિઓ જેમ ન જાણે તેમ શુભપણે કંઈ પણ પુરૂષની સાથે સ્ત્રીદ્વારા પણ
વ્યવહાર કરવો નહિ. તેમજ પુરૂષને સ્ત્રીદ્વારા કંઈ પણ આપવું નહિ
તેમ તેમજ સ્ત્રીદ્વારા કંઈ પણ લેવું નહિ ॥૩૯॥ યુવાવયમાં વર્તતી વિધવા
યુવાવયમાં વર્તતા પોતાના ભ્રાતાદિ બન્ધુજનની સાથેપણ માર્ગમાં એકા-
કિની કદાપિ જાય નહિ અને એકાંતમાં તેની સાથે ભેસે નહિ ॥૪૦॥ જે
આ પુરૂષના સંભાષણ સ્પર્શ દર્શનાદિકનો પ્રતિષેધ વિધવાધર્મમાં નિરૂ-
પણ કર્યો તે તો સમીપસંબન્ધિ પુરૂષોયજી જીજ્ઞાસુ પુરૂષોવિષે જાણુવો.
સમીપસંબન્ધી પુરૂષોના સ્પર્શાદિકમાં વિધવાને દોષ નથી ॥૪૧॥ સમીપ-
સંબન્ધિઓને કહેછે-પિતા, ભ્રાતા, કાકો, ભાઈના પુત્રો, કાકાના પુત્રો,
ભાઈના પુત્રોના પુત્રો તથા કાકાના પુત્રોના પુત્રો અને તેઓની દીકરીઓના
પુત્રો વિગેરે. તથા માતામહ, મામો, મામાના પુત્રો, મામાના પુત્રોના
પુત્રો અને તેમની દીકરીઓના પુત્રો વિગેરે. તથા માશીનો પતિ અને
તેના પુત્રો તથા ક્રોધનો પતિ અને તેના પુત્રો તથા આચાર્ય અને તેનો
પુત્ર તથા અન્નદાતા અને તેનો પુત્ર તથા ભ્રાતાએ સહિત સાસરો તથા જેહો
દીયરો અને તે જાણના પુત્રો તથા પોતાની પુત્રીઓના પુત્રો અને દીકરી-
ઓના પતિઓ (જામાતાઓ) તથા પોતે વિધવાના પુત્રો, પુત્રોના પુત્રો

પુત્રપૌત્રાદયઃ સ્વસ્યા ઇતે સમ્યન્વિનૌ મતાઃ । તત્સ્પર્શભાષણેક્ષાસુ
 ન દોષો યદિ ધાર્મિકાઃ ॥૪૫॥ ન કપાટાવૃત્તે ગેહે વિજને વા
 સ્યલે ક્વચિત્ । સ્વપિત્રાપિ સદ્દાસીત વિધવૈશ્વકિની ધ્રુવમ્ ॥૪૬॥
 સ્વસમ્યન્વિજના ઇતે પાપિનો વિમુક્તાઃ પ્રભોઃ । યદિ સ્યુસ્તાર્હિ
 તાત્રૈવ ભાષયેચ્ચ ન સા સ્પૃશેત્ ॥૪૭॥ હિત્વા તાન્પાપિનઃ સાધ્વી
 નિષ્ક્રામયતરક્ષકમ્ । પોષકં ત્વાથ્રયેદન્યં પિતૃભ્રાતૃસુતૈઃ સમમ્
 ॥૪૮॥ પિતૃવત્પોષયેચ્ચઃ સ્વં ધર્મં ચ પરિપાલયેત્ । સ ઇયં હિ પિતા
 પ્રોક્તો ન સ્વધર્મસ્ય ઘાતકઃ ॥૪૯॥ ભ્રાતૃવત્પોષયેચ્ચઃ સ્વં ધર્મં ચ

અને તેમની દીકરીઓના પુત્રો વિગેરે આ પિતા આદિક સમીપના સખ
 ન્ધિઓ સમજવા તે આ સખન્ધિઓ જે સ્વધર્મનિષ્ઠ હોઈને બીજાના ધર્મની
 રક્ષા કરનારા હોય તો તેમના સ્પર્શભાષણદર્શનાદિકમા વિધવાને દોષ નથી
 તેમના અગસ્પર્શમા પણ બ્યારે દોષ નથી તો તેમના વસ્ત્રસ્પર્શમા તો દોષ
 ન હોય એમાં કહેવું શુ ? ॥૪૨-૪૫॥ સંભાષણાદિકની અનુમતિ આપી
 એટલામાત્રથી યુવતિ વિધવા યુવા પિતાસાથે પણ ક્રમાડાદિકથી આવરણ-
 વાળા (બંધીના) ગૃહમા કે જનવર્ણત સ્થળમા એકાકિની ક્યારેય રહે
 નહિ ॥૪૬॥ જે તે પિતા આદિક સખન્ધિઓનો ધર્મનિષ્ઠ ન હોય કિંતુ પાપી
 હોય અને ભગવદ્વિમુખ હોય તો તેમની સાથે વિધવાએ બોલવું નહિ,
 તેમનો સ્પર્શ કરવો નહિ અને તેમને બેવા પણ નહિ ॥૪૭॥ પતિવ્રતા
 વિધવાનારી તે પાપી સખન્ધિઓનો પરિત્યાગ કરીને નિષ્કામવ્રતમા નિષ્ઠા
 વાળા, અન્નાદિદાનથી પોષણ કરનારા, માટેજ પિતાભ્રાતાસુતને તુલ્ય
 બીજા કોઈ ગૃહિપુરૂષનો આશ્રય કરે. (વિધવાને સ્વાત્મ્ય તો સર્વથા
 નિષિદ્ધ છે) ॥૪૮॥ જે (પોતાના વર્ણુથડી બીજે સંબન્ધરહિત પણ)
 પુરૂષ પોતાનું પિતાની પેઠે પોષણ કરે અને નિષ્કામવ્રતરૂપ ધર્મનું પરિપા-
 લન કરે તેજ પિતા કહ્યો છે. ‘પતીતિ પિતા’ પાળે તે પિતા કહેવાય, એમ
 સાર્થક નામ છે, ‘સ પિતા યસ્ય પોષકઃ’ એવી સ્મૃતિ છે, ‘આ તો જનક
 છે’ એટલામાત્રથી પાપાચાર પણ પિતૃપદને યોગ્ય નથી જે સ્વધર્મનો
 ઘાતક હોય તે પિતા કહ્યોજ નથી ॥૪૯॥ જે પોતાનું ભ્રાતાની પેઠે પરિપોષણ

પરિપાલયેત્ । આતા સ એવ હિ પ્રોક્તો ન સ્વધર્મસ્ય ઘાતકઃ ॥૫૦॥
 પુત્રવત્પોપયેદ્યઃ સ્વં ધર્મં ચ પરિપાલયેત્ । પુત્રઃ સ એવ હિ પ્રોક્તો
 ન સ્વધર્મસ્ય ઘાતકઃ ॥૫૧॥ શારીરસમ્બન્ધહીના અપિ તે ધર્મરક્ષ-
 કાઃ । પિત્રાદિતુલ્યા વિજ્ઞેયા મિદ્રવર્ણા અપિ ધ્રુવમ્ ॥૫૨॥ તત્સ્પ
 ર્શભાપણેક્ષાસુ સ્પર્શે તદ્વાસસામપિ । વિધવાયા ધર્મવત્યા દોષો-
 નાસ્ત્યેષ નિશ્ચિતમ્ ॥૫૩॥ પિતૃધ્રાત્રાદયો યસ્યા ન સ્યુઃ સમ્ય-
 ન્ધિનો જનાઃ । સા ધર્મરક્ષામિચ્છુશ્વેદાશ્રયેદ્ધર્મરક્ષકમ્ ॥૫૪॥
 સ્વતત્ત્વા ન ભવેત્કાપિ નારી ધર્મપરાયણા । જ્ઞાતેરભાવે રાજાનમા-
 શ્રયેદ્ધર્મરક્ષકમ્ ॥૫૫॥ જાતિઅંશકરં કર્મ કિંચિદપ્યાચરેન્ન સા ।
 જાતિશુદ્ધિર્યતો હેતુર્બુદ્ધિશુદ્ધેરુદીર્યતે ॥૫૬॥ અથ યસ્યા જીવિકા

કરે અને નિઃકામધર્મેનું પરિપાલન કરે તે આતા કહ્યો છે, 'ચિમર્તીતિ આતા'
 આવી વ્યુત્પત્તિથી ધારણુ પોપણુ કરવાવડે અર્થ નામ છે, સ્વધર્મનો
 ઘાતક આતા કહ્યો નથી. જે પોતાનું પુત્રની પેઠે પોપણુ કરે અને સ્વધર્મનું
 પરિપાલન કરે તેજ પુત્ર કહ્યો છે, 'પુનાતીતિ પુત્રઃ' આવી વ્યુત્પત્તિથી ધર્મ-
 પરિપાલનથી પવિત્ર કરનાર છે અને પોપણુ કરનાર છે માટે પુત્રશબ્દની
 સાર્થકતા છે, સ્વધર્મનો ઘાતક પુત્ર કહ્યો નથી. (આવાના વશમાં વર્તતી
 વિધવા પિતાદિકનાજ વશમાં વર્તે છે) ॥૫૦-૫૧॥ તે આ સ્વધર્મરક્ષક
 સ્વપોષક પુરૂષો ભલે શરીરસંબન્ધે રહિત હોય અને લિંગ વર્ણના હોય તો
 પણ નિશ્ચે પિતા આદિકને તુલ્યજ ભણવા ॥૫૨॥ આવા આ પિત્રાદિ-
 તુલ્ય પુરૂષોના દર્શન ભાષણ સ્પર્શમાં તથા તેમના વસ્ત્રસ્પર્શમાં પણ ધર્મ-
 વાળી વિધવાને હોય છેજ નહિ ॥૫૩॥ જે વિધવાને પિતાબ્રાતાઆદિક
 સમીપસંબન્ધી જનો ન હોય તે વિધવા જે સ્વધર્મસંરક્ષણને ઈચ્છતી હોય
 તો ધર્મરક્ષક પિત્રાદિતુલ્ય પુરૂષનો આશ્રય કરે, પણ કદાપિ સ્વતત્રપણે
 વર્તે નહિ. ધર્મપરાયણુ વિધવાએ એમજ વર્તવું. જે જ્ઞાતિજન પણ ન હોય
 તો ધર્મરક્ષક રાજાનો આશ્રય કરે ॥૫૪-૫૫॥ જાતિમાંથી બ્રહ્મ કરનાર
 અસક્ષ્યભક્ષણાદિ કાંઈ પણ કર્મ વિધવાએ કરવું નહિ, કારણ કે શુદ્ધિની
 શુદ્ધિમાં જાતિની શુદ્ધિ હેતુ છે. અન્યથા તો મનની મલિનતાને લીધે ધર્મ-

તુ ક્રયવિક્રયકર્મણા । કૃપિસેવાદિના ઘા સ્યાત્તમ્યા નિર્ણય ઉચ્યતે ॥૫૭॥ ભાષણં સ્પર્શનં પુંસો વ્યવહારેઽથ ચેદ્ભવેત્ । તાવત્કાલં તુ તત્કુર્યાદયતઃ સા જીવિકા મતા ॥૫૮॥ કુલોચિતં ન ચેત્કુર્યાદ્યવહારં સ્વજીવને । પરાશ્રયાત્તદા શ્રણા સા નિષ્કામત્તાદ્ભવેત્ ॥૫૯॥ શ્રીચિષ્ણોઃ પૂજનં કાર્યં યથાલબ્ધોપચારકૈઃ । મનસિ પ્રતિમાયાં ચ ક્ષેયો ભર્તા સ ઇદં ચ ॥૬૦॥ તદ્ધામમન્ત્રસ્ય જપં કુર્યાદ્ધિત્યં સ્વશક્તિઃ । દિવા રાત્રૌ ચ કાર્યેષુ સર્તવ્યો હરિરેવ હિ ॥૬૧॥ મૃતૌ ચ સૂતકે રોગે માનસં ત્વર્ચનં હરેઃ । સ્વયં કુર્યાદ્વાહ્યપૂજાં કાર્યેદન્યયોપિતા ॥૬૨॥ આવશ્યકં ગૌહકાર્યં કૃત્વા સા સફલં દિનમ્ । ભક્તિમેવ હરેઃ કુર્યાદ્ધ્યર્થે કાલં તુ ન ક્ષિપેત્ ॥૬૩॥ ન ભક્ષયેત્સા

થકી પ્રચ્યુતિ થાય ॥૫૬॥ હવે જે વિધવાને તૃણ કાષ્ઠાદિકના કૃયવિક્રયરૂપ (વેચાતું લેવાદેવારૂપ) કે કૃષિકર્મરૂપ કે સેવાકર્મરૂપ કૃણપ્રાપ્ત અવિકા હોય તે પુણે તો પુરૂષસાથે ભાષણાદિ અવશ્ય કરવું પડે, તો તેમા ધર્મનિર્ણય કરું છું ॥૫૭॥ જેટલા કાળપર્યંત તૃણકાષ્ઠાદિ વેચાતું લેવા દેવારૂપ કે કૃષ્યાદિ અવિકાઅવતાર કરવાનો હોય તેટલા કાળપર્યંત પુરૂષોસાથે ભાષણરૂપશાં દિકમા વિધવાને હોય નથીજ, કેમકે તે અવિકા માનીછે અન્યત્ર સમયમા તો સ્પર્શભાષણાદિકને નજ કરે ॥૫૮॥ જે વિધવા અવનનિભિત્તે કુળોચિત અવહારને ન કરેતો વૃત્તિદુર્ભજતાને લીધે જે કોઈ પરનો આશ્રય કરવો પડે, તેમ કરતા વિધવાના ધર્મભૂત નિષ્કામત્તથકી તે બ્રહ્મ થાય ॥૫૯॥ સર્વકોષ વિધવાઓએ શ્રીકૃષ્ણનું માનસપૂજન કરવું તથા બાહ્ય પૂજન જેવા મળી આવે એવા પુષ્પચન્દનાદિ ઉપચાર પદાર્થોવડે કરવું સમસ્ત જગતના પતિ શ્રીકૃષ્ણજી મારા પતિ છે એવી ભાવના કરવી ॥૬૦॥ પૂજને અતે તે ભગવાનના નામમન્ત્રનો જપ નિત્ય યથાશક્તિ કરવો દિવસે અને રાત્રિએ તે તે ગૃહકાર્યોમા ગુથાયા છતાં પણ શ્રીહરિનુંજ એક સ્મરણ કરવાના સ્વભાવવાળી થવું ॥૬૧॥ રત્નેદર્શન સૂતક અને રોગમા ભગવાનનું માનસ પૂજનમાત્ર સ્વય કરવું. બાહ્ય પૂજન તો બીજી સ્ત્રીપાસે કરાવવું ॥૬૨॥ આવશ્યક ગૃહકાર્ય કરી પરવારતા, અવશેષ આખોજ દિવસ

યતીનાં ચ વર્ણિનામનાશ્રમસ્થસ્ય જનસ્ય ચ દ્વિજ ! । અન્નં ક્ષ્મા-
પદ્યપિ ધર્મસંસ્થિતા યદ્વક્ષણાન્નશ્યતિ ચૈ મતિઃ શુભા ॥૬૪॥ इति
શ્રીસત્સંજિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે શ્લોકમેષુ
વિધવાનાં કવરીવન્ધવર્જનાદિધર્મનિરૂપણનામા ત્રયશ્લિશોડશ્યાયઃ ॥૩૩॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—एकादशीस्तथा जन्माष्टम्यादीनि व्रतानि
च । नित्यानि कुर्यात्तत्रार्चो वासुदेवस्य सादरम् ॥१॥ धर्मनिष्ठा
व्रतान्येव सा तु कुर्यान्निरन्तरम् । त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा पक्षव-

લગવદ્લગ્નનથીજ નિર્ગમન કરવો. વૃથા કાળ નળ કાઢવો ॥૬૩॥ હે દ્વિજ !
ધર્મનિષ્ઠ વિધવાએ સંન્યાસિનું અન્ન, બ્રહ્મચારીનું અન્ન અને જે ક્રોધ અના-
શ્રમીનું અન્ન ક્રોધ આપત્તિમાં પણ નળ જમવું. (ચકારાત્ અન્યુતગોત્ર
સાધુઓનું અન્ન જમવું નહિ) તેમના અન્નના લક્ષણથી શુભ મતિનો નાશ
થાયછે. ચિત્તશુદ્ધિ ટળી જાય છે (ચતિ આદિક અન્નદાનમાં અધિકારી
નથી, તે તો લિક્ષાથી જીવન કરનારા છે, એમનું અન્નમાં સ્વામિપણું નથી,
અનાશ્રમી તો આશ્રમધર્મે રહિત હોવાથીજ તેની ન્યૂનતા છે) ॥૬૪॥ इति
શ્રીસત્સંજિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે શ્રીધર્મેષુ વિધવાનાં
કવરીવન્ધવર્જનાદિધર્મનિરૂપણનામા ત્રયશ્લિશોડશ્યાયઃ ॥૩૩॥

અધ્યાય ૩૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—हे ब्रह्मन् ! જે એકાદશી જન્માષ્ટમી વિગેરે
મતો નિત્ય (જેના નહિ કરણમાં પ્રલવાય થાય) છે તેને અવશ્ય વિધવા
કરે અને તે મતોના અંગપણે આદરથી વિશેષપણે વાસુદેવનું પૂજન મત-
દિનોમાં કરે ॥૧॥ ધર્મપરાયણ વિધવાએ યથાશક્તિ (આગળ કહીશ એવાં)
મતો અવશ્ય કરવાં. તે મતો ત્રિરાત્ર પંચરાત્ર પક્ષમત માસોપવાસમત
વિગેરે કહ્યાં છે. ત્રણ રાત્રિવડે સાધ્ય જે ઉપવાસમત તે ત્રિરાત્ર કહ્યું છે.
પાંચરાત્રિવડે સાધ્ય જે ઉપવાસમત તે પંચરાત્ર કહ્યું છે. એક પક્ષ-
વડે સાધ્ય ઉપવાસમત તે પક્ષમત કહ્યું છે. એક માસે સાધ્ય જે ઉપવાસ-

તમથાપિ ચા ॥૨॥ માસોપવાસં ચા કુર્યાદ્ધાન્દ્રાયણમથાપિ ચા ।
 રુચ્છં પરાકં ચા કુર્યાત્તપ્તરુચ્છમથાપિ ચા ॥૩॥ યવાદૈર્વા ફલા-
 હારે શાકાહારેઃ પયોવ્રતૈઃ । પ્રાણયાત્રાં પ્રકુર્વાત યાવત્પ્રાણઃ સ્વયં
 વ્રજેત્ ॥૪॥ વૈશાસે કાર્તિકે માઘે વિશેષનિયમાન્શ્રવેત્ । જ્ઞાનં દાનં
 તીર્થયાત્રાં વિષ્ણોર્નામગ્રહં મુદુઃ ॥૫॥ વૈશાસે જલકુમ્ભાંશ્ચ કાર્તિકે
 ઘૃતદીપકાન્ । માઘે ધાન્યતિલાન્ દદ્યાદ્વિધવા સતિ વૈભવે ॥૬॥
 પ્રપા કાર્યા ચ વૈશાસે દેવે દેયા ગલન્તિકા । ઉપાનદ્વવ્રજનં છપ્રં
 સૂક્ષ્મવાસાંસિ ચન્દનમ્ ॥૭॥ સકર્પૂરં ચ તામ્બૂલં પુષ્પદામ તથૈવ
 ચ । જલપાત્રાણ્યનેકાનિ તથા પુષ્પગૃહાણિ ચ ॥૮॥ પાનાનિ ચ
 વિચ્ચિત્રાણિ દ્રાક્ષારમ્ભાફલાનિ ચ । તયા દેયાનિ વિપ્રેભ્યઃ
 પતિર્મે પ્રીયતામિતિ ॥૯॥ ઊર્જે યવાન્નમશ્રીયાદેકાન્નમથવા પુનઃ ।

તત તે માસોપવાસતત કલ્પુ છે. તથા વિધવા આંદ્રાયણ, પરાકૃચ્છ તપ-
 કૃચ્છ તતને કરે. આમનુ સ્વરૂપ ધર્મશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ જાણવું. આ તતોમાંથી
 એક યથાશક્તિ કરવું. (તરૂણ વયમાં કરનારીની શક્તિની અપેક્ષા કરીને
 વિકલ્પો જાણવા) ॥૨-૩॥ યવાન્નવડે કે દ્વિજાહારવડે કે કેવળ શાકાહાર-
 વડે પ્રાણયાત્રાને સિદ્ધ કરે. અથવા પયોવ્રતવડે પ્રાણધારણને કરે. ઇન્દ્રિ-
 યદમન માટે આ તતવિશેષો યથાભળ કરવા. જ્યાંસુધી પ્રાણ શરીરથી
 સ્વયં અનાયાસથી નીકળે નહિ ત્યાંસુધી પ્રાણરક્ષણના શેષપણે અત્ર જમવું
 પણ ભળ લાવવામાટે નહિ. અન્યથા ઇન્દ્રિયસોલની પ્રાપ્તિ થાય ॥૪॥
 વૈશાખ કાર્તિક અને માઘમાસમાં જ્ઞાન દાન તીર્થયાત્રા ભગવદ્ભક્ત્ય વિગેરે
 વિશેષ નિયમોને આચરે ॥૫॥ વિધવા વૈભવ હોય તો વૈશાખ માસમાં જળ
 પરિપૂર્ણ હુંસો, કાર્તિકમાં ઘૃતદીપો અને માઘમાસમાં ધાન્યસહિત તિલોનું
 દાન આપે ॥૬॥ વૈશાખમાં વિધવાએ પ્રપા-પરણ બંધાવવી શિવજી ઉપર
 ગળતી ચઢાવવી. પગરખાં વીંજણો છત્રી સૂક્ષ્મવસ્ત્રો, ચદન, કપૂરસહિત
 તાંબૂળ, પુષ્પહાર, વિવિધ જળપાત્રો, પુષ્પમય ગૃહો, વિવિધ પાનો, (સાકર-
 મિશ્રિત શેકલાં અપકવ આગ્રજીનોનો રસ, સાકરનું પાણી, સાકરલીંબુનો
 રસ વિગેરે પેયપદાર્થો) અને દ્રાક્ષ કેળાં વિગેરે ફળો વિપ્રોને 'મારો પતિ

વૃન્તાકં સૂરણં ચૈવ શૂકશિર્મ્યીં ચ વર્જયેત્ ॥૧૦॥ કાર્તિકે વર્જયે-
ત્તલં કાર્તિકે વર્જયેન્મધુ । કાર્તિકે વર્જયેત્કાંસ્યં કાર્તિકે શુક્તસ-
ન્ધિતમ્ ॥૧૧॥ કાર્તિકે મૌનનિયમે ઘણ્ટાં ચારું પ્રદાપયેત્ । પત્ર-
મુક્તાંસ્યપાત્રં ▯ ઘૃતપૂર્ણં દ્વિજાય ચ ॥૧૨॥ ભૂમિશય્યાવ્રતે દેયા
શય્યા શ્લક્ષ્ણા સતૂલિકા । ફલત્યાગે ફલં દેયં રસત્યાગે ચ
તદ્રસઃ ॥૧૩॥ ધાન્યત્યાગે ચ તદ્ધાન્યમથવા શાલયઃ સ્મૃતાઃ ।
ધેનૂર્દધાત્પ્રયત્નેન સાલઙ્કારાઃ સંકાઙ્ગનાઃ ॥૧૪॥ એકતઃ સર્વદાનાનિ
દીપદાનં તથૈકતઃ । કાર્તિકે માસિ તત્તસાત્કર્તવ્યં સર્વથા મતમ્
॥૧૫॥ કિન્ચિદ્ભ્યુદિતે સૂર્યે માઘઙ્ગાનં સમાચરેત્ । યથાશક્ત્યા

પ્રસન્ન થાય' એવો સંકલ્પ કરીને આપવાં ॥૭-૮॥ વિધવા કાર્તિક માસમાં
યવાઙ્ગને ૪ મે. અથવા જે કાંઈ પણ એકબીજીથી યજ્ઞ અન્નને ૪ મે પણ
વિવિધ અન્નને નહિ. તથા ઘંટાક સૂરણ શૂકધાન્ય (હુંખળાવાળું ધાન્ય
જવ ઘઉં વિગેરે) શિખીધાન્ય (શિગમાંથી થએલું મગ અડદ વિગેરે અન્ન)
ને ત્યાગ કરે ॥૧૦॥ કાર્તિકમાં તૈલનો ત્યાગ કરે. કાર્તિકમાં મધનો ત્યાગ કરે.
કાર્તિકમાં કાંસાના પાત્રમાં લોજનને વળે. કાર્તિકમાં પર્યુષિત (વાશી) અને
લવણશાકને વળે ॥૧૧॥ કાર્તિકમાં મૌન વ્રત ધારે તો સારી નાદવાળી ઘંટા
દ્વિજને આપે. પત્રાવળીમાં જ લોજનવ્રત ધારે તો ઘૃતપરિપૂર્ણ કાંસ્યપાત્ર
વિપ્રને આપે ॥૧૨॥ પાથર્યાં વિનાની ભૂમિ ઉપર સુઈ રહેવાનું વ્રત ધારે
તો વિપ્રને તળઈ સાથે સુંદર સુંવાળી શય્યા આપે. ફળત્યાગ વ્રતને ધારે
તો જે ફળનો ત્યાગ કર્યો હોય તે ફળનું દાન કરે. ઘૃતાદિ રસત્યાગવ્રતને
ધારે તો પોતે ત્યાગ કરેલા ઘૃતાદિ રસને આપે ॥૧૩॥ ધાન્યત્યાગ વ્રતને ધારે
તો જે ધાન્યનો ત્યાગ કર્યો હોય તેનું દાન વિપ્રને કરે અથવા કાંગરનું દાન
કરે. કાર્તિકમાં અલંકારે સહિત, દક્ષિણાએ સહિત ગાયોનું દાન વિપ્રોને યથા-
શક્તિ પ્રયત્નથી કરે ॥૧૪॥ એકપક્ષમાં સર્વ દાનો અને એક પક્ષમાં દીપ-
દાન છે, (કાર્તિકમાં દીપદાન સકળદાનફળને આપે છે) માટે કાર્તિક
માસમાં દીપદાન અવશ્ય કરવું ॥૧૫॥ માઘમાસમાં સૂર્ય કિરિયત ઉદય
પામતાં જ્ઞાનને કરે, તે આ માઘજ્ઞાન કહ્યું છે. (તે સમયે શીત અધિક

ચ નિયમાન્માઘદ્વાપ્રી સમાચરેત્ ॥૧૬॥ પક્વાનૈર્મોજયેદ્વિપ્રાન્ યતિ-
નોઽપિ તપસ્વિનઃ । લઙ્કૈઃ ફેણિકામિશ્ચ વટકૈર્ધુર્ધુરાદિમિઃ ॥૧૭॥
ઘૃતપક્કૈઃ સમરિચૈઃ શુચિકર્પૂરવાસિતૈઃ । ગર્ભે શર્કરયા પૂર્ણેન્નિત્રાનન્દૈઃ
સુગન્ધિમિઃ ॥૧૮॥ શુષ્કેન્ધનાનાં મારાંશ્ચ દદ્યાચ્છીતાપનુત્તયે ।
કશ્ચુકં તૂલગર્ભં ચ તૂલિકાં સોપધાનિકામ્ ॥૧૯॥ મઙ્ગિષ્ઠારક્તવા-
સાંસિ તથા તૂલયર્તીં પટીમ્ । જાતીફલલવઙ્ગૈલાતામ્બૂલાનિ વહ-
ન્યપિ ॥૨૦॥ કમ્બલાંશ્ચિત્રવર્ણાંશ્ચ નિર્વાતાનિ ગૃહાણિ ચ । મૃદુલા-
પાદરક્ષાશ્ચ સુગન્ધ્યુદ્વર્તનાનિ ચ ॥૨૧॥ દાનાનિ દદતી સા ચ
દાનેનાનેન મે સદા । ભર્તૃસ્વરૂપો ભગવાન્પ્રીયતામિતિ ચોચરેત્
॥૨૨॥ एवंचविधैश्च विधवा विविधैर्नियमैर्मयैः । वैशाखान्कार्ति-

હોય છે) આ જ્ઞાન નિત્યજ્ઞાનયત્રી ણીજીવં પ્રતાતર્ગત જાણવું. આવા
માઘજ્ઞાનપ્રતમાં નિષ્ઠાવાળી વિધવાએ પૂર્વોક્ત નિયમવિશેષ પણ યથાશક્તિ
ધારવો ॥૧૬॥ યતિઓ તપસ્વિઓ અને અન્ય વિપ્રોને યથાશક્તિ લાડવા
મુતરફેણી વડાં ઘુઘરા જલેથી શીરો આદિક પકવાનોવડે જમાડે (પકવા-
નોને યથાયથ વિશેષણો આપેછે) નવીન શુદ્ધ ઘૃતમાં પકાવેલાં, મરીએ
સહિત, શુદ્ધ કર્પૂરથી વાસિત, સાકરથી પરિપૂર્ણ, સારા ગંધવાળાં, નેત્રને
આનંદ આપે એવા આકારવિશેષવાળાં, આવા પકવાનોવડે તૃપ્ત કરે
॥૧૭-૧૮॥ સુકાં ધધણાંના ભારાઓને શીત ટાળવામાટે આપે. તથા શીત
મટાડવામાટે પિંજેહું ૩ ભરેલી ડગળીઓ અને ઉંશીકાએ સહિત ખડું ૩
ભરેલી પાથરવાની તળધઓ શીતનિવારણમાટે આપે ॥૧૯॥ તથા મજ્જના
રંગથી રંગેલા વસ્ત્રો, ઓઢાય એવી સમુચિત ૩ ભરેલી ગોદડીઓને આપે
તથા જલકળ લવંગ એલાયચીએ સંમિશ્રિત તાંબૂળોને આપે ॥૨૦॥ વિચિત્ર
વર્ણના કામળાઓ, વાયુસંચારે રહિત એવાં શુદ્ધો, સુંવાળાં પગરખાં અને
શરીરમાં યોગવાનાં સુગન્ધિ ચૂણો વિપ્રોને આપે ॥૨૧॥ આરીતે વિવિધ
દાનોને આપતી વિધવા 'આ દાનથી ભર્તાસ્વરૂપ ભગવાન્ મારી ઉપર સદાય
પ્રસન્ન થાવ' એવી શુદ્ધિ રાખીને આપે ॥૨૨॥ વિધવા યથાશક્તિ આવાં
વિવિધદાનાચરણો, નિયમાચરણો અને પ્રતાચરણોવડે વૈશાખ કાર્તિક અને

કાન્માધાન્ યથાશત્તયતિવાહયેત્ ॥૨૩॥ વ્રતોપવાસહીના તુ નારી
 ધ્રુવા ભવેદ્ધુવમ્ । કામાકુલા સ્યાચ્ચ યથા હુર્જે માસિ શુની કપી
 ॥૨૪॥ શૃણુયાત્સચ્છાસ્ત્રકથાં વક્તુર્ધર્મપરાયણાત્ । ઉપવિશ્ય સ્ત્રી-
 સમે સા પાલયન્તી નિજં વ્રતમ્ ॥૨૫॥ કર્મણા મનસા વાચા
 યત્નાદ્ધર્મં સમાચરેત્ । અસ્વર્ગ્યં લોકવિદ્વિષ્ટં ધર્મમપ્યાચરેન્ન તુ
 ॥૨૬॥ ઇત્યાધર્મોસ્તુ યા નારી ચિન્તયન્તી મૃતં પતિમ્ । પાલયેત્સા
 સતીલોકં પ્રાપ્નુયાદ્વૈ સમર્ત્વકા ॥૨૭॥ કૃષ્ણમેવ પતિમાત્મનસ્તુ યા
 ચિન્તયન્ત્યવિરતં ભજેચ તમ્ । સંસ્થિતા ચ નિજધર્મવર્ત્મનિ તત્પદં
 દ્વિજ ! લમેત સા પરમ્ ॥૨૮॥

આ માસોને યાવજીવં નિર્ગમન કરે ॥૨૩॥ વ્રતોપવાસવિહીન વિધવા
 તદ્દશી પ્રકૃતિથી અને અન્નરસના વધારાથી સમુત્પન્ન થએલા કામને લીધે
 આકુળ થતાં કર્તિકમાસમાં કુતરીજ જેમ તથા વાનરીજ જેમ એમ કામ-
 શોભના વશને પામતાં ધર્મથી નિષ્ઠા થાય. માટે વ્રતોપવાસને કર્યાં કરે
 ॥૨૪॥ ધર્મપરાયણ પ્રકૃષ્ઠ વક્તાથી સચ્છાસ્ત્રપ્રતિપાદ, ધર્મજ્ઞાનલક્ષિના
 અવલંબનવાળી કથાને સ્ત્રીયોના સમૂહમાં બેસીને તે આ વિધવા નિજવ્ર-
 તોના પાલનપરાયણ થઈને સાંભળે ॥૨૫॥ મન વાણી કામ અને કર્મવડે
 સર્વપ્રકારે પ્રયત્નપૂર્વક ધર્મનેજ આચરે. (મનથી પણ અધર્મનો સંકલ્પ
 કરે નહિ) બલે ધર્મશાસ્ત્રાભિમત હોય પણ જો તે લોકનિંદિત હોય તો તે
 ધર્મને નજ આચરે, કેમકે તે અસ્વર્ગ્ય-લોકમર્દિત હોવાથી સ્વર્ગ્યવિરુદ્ધ
 છે—આ લોક પરલોકમાં દુઃખદાયિ છે. સ્મૃતિજ જેમ એમ સદાચારરૂપ
 લોકાચારપણુ ધર્મનું મૂળ છે ॥૨૬॥ જે વિધવા મૃત પતિનુંજ સતત ચિંતન
 કરતીથી પૂર્વોક્ત વિધવાધર્મોને પાળે તે મરતાં સ્વધર્મબળથી પતિને
 ઇતર લોકમાં રહેલાને પણ સતીલોકમાં સાથે લઈ જઈને ત્યાં ભર્તાસાથે પરમ
 મુખને પામે છે ॥૨૭॥ હે દ્વિજ ! જે વિધવા તો સકળલોકસ્વામી શ્રીકૃ-
 ષ્ણનેજ પોતાના અસાધારણ પતિપણે લાવના કરવાપૂર્વક નિજધર્મમાર્ગમાં
 અસ્ખલિત વર્તતીથી તેજ સર્વેશ્વરને સર્વ જ્ઞાવથી સદા બળે તે તેજ શ્રીકૃ-
 ષ્ણના પરમપદ મુક્તપ્રાપ્ત્યને પામે ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવન...

શાસ્ત્રે પશ્ચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ વિધવાના વ્રતવિશેષવિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાય ॥૩૪॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્તાવ—વિધવાયાઃ કચિદ્ધર્મચ્યુતૌ વચ્ચ્યથ નિષ્કૃતિમ્ । યાં કૃત્વા સાઽઽમુયાત્પૂર્ણ સ્વધર્મફલમુત્તમમ્ ॥૧॥ કવરી-વન્ધને નારી પર્યંકુશયને તથા । ધર્મહીનસ્ત્રિયાઃ સદ્ધે કુર્યાદેકમુ પોષણમ્ ॥૨॥ દ્વિર્ભોજને તથા ક્રોધે નગ્નસ્નાનેઽતિભોજને । તૈલાભ્યક્તે કૃતે ચ સ્ત્રી કુર્યાં ॥૩॥ ગન્ધદ્રવ્યોપભોગે ચ વૃષભારોહ-ણે તથા । અતિસર્પિ.પય.પાને કુર્યાં ॥૪॥ ઉત્તેજકેઽતિમિષ્ટાન્ને તામ્બૂલે માદકે તથા । ભક્ષિતે સા તુ વિધવા કુર્યાં ॥૫॥ દિવ્યે સૂક્ષ્મે તથા ચિત્રે કૌસુમ્યે ચાંદ્રુકે ધૃતે । કશ્ચુકે ચ ધૃતે નારી

પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મેષુ વિધવાનાં વ્રતવિશેષવિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૪॥

અધ્યાય ૩૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન! વિધવાના જે ધર્મો કહ્યા તેનો એકવાર ભગ થતા જે પ્રાયશ્ચિત્ત છે તેનું હવે નિરૂપણ કરું છું જેના અનુધાનથી વિધવા સંપૂર્ણ ઉત્તમ સ્વધર્મરૂઢીને પામે ॥૧॥ વિધવા નારી જે કબરીબન્ધનને કરે (મસ્તકે કેશ રાખે) તો એકદિન ઉપોપણ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે તથા પર્યંકમા શયન કરે, ધર્મબ્રહ્મ સ્ત્રીનો સંગ કરે, બીજીવાર ભોજન કરે, ક્રોધ કરે, નગ્ન થઈ સ્નાન કરે, અતિભોજન કરે, તૈલાભ્યંગ કરે, ચંદનાદિ ગંધ દ્રવ્યનો ઉપભોગ કરે, વૃષભ ઉપર ભેસે, ઘૂત દુગ્ધનું પુષ્કળ પાન કરે, એલાયચી લર્વાગાદિ ઉત્તેજક પદાર્થને જામે, મોદકાદિ મિષ્ટાન્નને અતિ શય જામે, તાળૂળને ચાવે અને માદક વસ્તુને લક્ષણ કરે તો પૃથક્ પૃથક્ એક એક ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૨-૫॥ તથા વિધવા જે દિવ્ય વસ્ત્રને ધારે, સૂક્ષ્મ વસ્ત્રને ધારે, વિચિત્ર વર્ણના વસ્ત્રને ધારે, કમુખા રંગથી રંગેલા વસ્ત્રને ધારે, રંગતીને ધારે, વિકૃત-દેશકુળાચારવિરૂદ્ધ પ્રકારે વસ્ત્રને ધારે,

કુર્યાં ॥૬॥ વિકૃતં ચ ધૃતે વલ્લે પાણિપદ્મન્ટરજ્જને । સિન્દૂરકુદ્દમ-
ધૃતૌ કુર્યાં ॥૭॥ પુષ્પસ્રજશ્ચન્દનસ્ય શઙ્ખાનામજ્જનસ્ય ચ । ધારણે
માલપત્ર્યાશ્ચ કુર્યાં ॥૮॥ વિષ્ણુપ્રસાદિગન્ધાદેલંલાટાદૌ ધૃતા-
વપિ । તાદૃક્પુષ્પસ્રજશ્ચાદ્ધે કુર્યાં ॥૯॥ ધાતુયુક્તામ્બરધૃતૌ ધાત્વ-
લઙ્કારધારણે । સુવાસિનીવેષધૃતૌ કુર્યાં ॥૧૦॥ સન્ધ્યાસિનીવેષ-
ધૃતૌ નર્તકીવેષધારણે । પુંવેષસ્ય ધૃતૌ ચ સ્ત્રી કુર્યાં ॥૧૧॥ માલ-
કેશોત્પાટને ચ વિના કાર્યં પરિશ્રમે । પરમેહોપવેશે ચ કુર્યાં ॥૧૨॥
પૈત્રપક્ષોપહાસોક્તૌ પિતૃત્સદ્ગોપવેશને । અમ્બાગ્રે ગ્રામ્યધર્મોક્તૌ
કુર્યાં ॥૧૩॥ શ્રવણે કીર્તને ચ સ્ત્રી શૃંગારવચસાં કૃતે । ગાલિ-
વાને ચ વિધવા કુર્યાં ॥૧૪॥ અપશમ્દોદ્ધારણે ચ હોલિકોત્ક્રીડને
તથા । મિથ્યાપવાદે ચ કૃતે કુર્યાં ॥૧૫॥ નિર્લજ્જવાદે શ્વાશુર્યઃ
કૃતેઽયો પાપદુષ્ટયા । ભિયા મૈત્ર્યાં કૃતાયાં સા કુર્યાં ॥૧૬॥
પરિવ્રાજિકયા દૂત્યા નીચજાત્યા ચ યોપિતા । મૈત્ર્યાં કૃતાયાં

હાથ પગ દાતને અળતાદિકથી રંગે, સિન્દૂર કુકુમને ધારણ કરે, પુષ્પહારને
ધારે, ચંદનનો લેપ કરે, હાથે શખવલયને ધારે, નેત્રમાં અજન કરે અને
ભાલપત્રીને ધારણ કરે તો પૃથક્ પૃથક્ એક દિન ઉપોષણ પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે
॥૬-૮॥ તથા ભગવત્પ્રસાદભૂત ચંદનને લલાટાદિકમાં ધારણ કરે, તેવા
પુષ્પહારને કઠમાં ધારણ કરે, સુવર્ણાદિ ધાતુસૂત્રવાળાં વસ્ત્રોને ધારે, સુવ-
ર્ણાદિ ધાતુના અલકારોને ધારે, સુવાસિનીનો વેષ જે નાસાભૂષાદિધારણરૂપ
તેને ધારે, નર્તકી નારીનો વેષ ધારે, પુરૂષવેષને ધારે, ભાલના કેશોને ઉપાડે,
કાર્ય વિના માર્ગમાં ભમ્યા કરે અને પરગૃહે એકાકિની બેસવા ભય તો
વિધવા એક એક ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૯-૧૨॥ તથા પિતૃપક્ષીય
જનોની સમીપે ઉપહાસવચનને બોલે, પિતાના બોળામાં બેસે, માતા આ-
ગળ મૈથુનવાર્તાને ઉચ્ચારે, શૃંગારવાર્તાનું શ્રવણ કીર્તન કરે, માળિદાન કરે,
અપશબ્દોને ઉચ્ચારે, હોળીની રમતને કરે, મિથ્યાપવાદ આરોપે, શ્વશુર-
પક્ષીય જનો સાથે નિર્લજ્જપણે વાદ કરે, પાપદૂષિત નારી સાથે મૈત્રી કરે,
સંન્યાસિની દૂતી નીચજાતિસ્ત્રી અને કામુકી નારી સાથે મૈત્રી કરે તથા

કામુચ્યા કુર્યાં ॥૧૭॥ પાપણ્ડિન્યા યવન્યા ચ મન્ત્રયન્ત્રવિદા
 સ્ત્રિયા । મૈત્ર્યાં કૃતાયાં નાસ્તિપ્યા કુર્યાં ॥૧૮॥ નિર્લજ્જયોપધિ-
 વિદા ગર્ભદ્રયા ધૂર્તયા ચ સા । મૈત્ર્યાં કૃતાયાં વિધવા કુર્યાં
 ॥૧૯॥ પતિવત્તેક્ષયા પુંસોઽભિશત્તસ્ય ગૃહે ગતી । કૃતાયાં નીચ-
 જાતેશ્ચ કુર્યાં ॥૨૦॥ નૃત્યગીતોદ્વાહસાર્થસુવેષપુરપોત્સવાન્ ।
 દ્રષ્ટું કૃતે તુ ગમને કુર્યાં ॥૨૧॥ ક્રીડતાં વીક્ષણે સ્વેરં પુંસાં ચૈકા-
 કિનીગમૌ । કામાશ્ચ પુરુષેક્ષાયાં કુર્યાં ॥૨૨॥ પુંરૂપગુણવાર્તાનાં
 થયણે કીર્તને તથા । પુંસોઽક્લસ્પર્શને ચ સ્ત્રી કુર્યાં ॥૨૩॥ ધૌતા-
 દિમિત્રપુવત્સસ્પર્શે પુંસાં ચ માપણે । પાંક્તે ચ દુષ્ટસક્લ્પે કુર્યાં
 ॥૨૪॥ પુંસધિત્રે ચ લિલિતે સ્પૃષ્ટે મૈયુનિપુત્તલે । સ્વકાર્યસિદ્ધયે
 પુમૈત્ર્યાં કુર્યાં ॥૨૫॥ પશુપદ્યાદિયમને પુંગુહ્યે ચ સમીક્ષિતે ।
 કરદગ્ધ્રમપુંયોઘે કુર્યાં ॥૨૬॥ પુંદૃષ્ટ્યા સદ્ દગ્ધ્યે પુંસશ્વોત્સ-

પાખંડિની યવની મંત્રયંત્રને ભણુનારી અને નાસ્તિષ્ટી નારી સાથે મૈત્રી કરે
 તો વિધવા એક એક ઉપવાસને કરે ॥૧૭-૧૮॥ તથા નિર્લજ્જ, વશીકર-
 ણાદિ ઓપધિને ભણુનારી, ગર્ભપાત કરનારી અને ધૂર્તા નારી સાથે ભે
 મૈત્રી કરે તો વિધવા એક દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૧૯॥ મિથ્યાપવાદ પામેલા
 પુરૂષના ઘરમાં રહેલી પતિવ્રતાનાં દર્શન કરવાની આકાંક્ષાથી તેને ઘેર ભય,
 નીચભૂતિમાં વર્તતી ધર્મેવાળીપણુ સ્ત્રીના દર્શનપ્રેરે નીચ ભૂતીયને ઘેર ભેસવા
 ભય અને નૃત્ય ગીત વિવાહ જનસંઘ સુવેષપુરૂષ જનસમાભોત્સવને ભેવા
 માટે ઘરથકી બહાર નીકળે, યથેચ્છ ક્રીડા કરતા પુરૂષોને ભુલે, જે કોઇ પણ
 સ્થળે એકાકિની ભય, કામભાવથી પુરૂષને ભુલે, પુરૂષના રૂપ ગુણની વાર્તાનું
 શ્રવણ કીર્તન કરે, પુરૂષના અંગનો સ્પર્શ કરે, ધૌતાદિકથકી લિલિત પુરૂષ-
 વસ્ત્રનો સ્પર્શ કરે, પુરૂષસાથે બોલે, કામભાવથી પુરૂષસંબન્ધી દુષ્ટ સંકટપ
 કરે, પુરૂષના ચિત્રને ચિતરે, આમ્યધર્માસક્ત આકૃતિવાળા પુતળાનો સ્પર્શ
 કરે, સ્વકાર્યસિદ્ધિમાટે પુરૂષસાથે મૈત્રી કરે, પશુપદ્યાદિકનું મૈથુન ભુજિ-
 પૂર્વક ભુલે, પુરૂષના ગુહ્ય અંગને ભુલે, બોટ્યા વિના હસ્તપ્રેષાથી કે નેત્ર-
 પ્રેષાથી પુરૂષને ક્રોધ બાળત જણાવે, પુરૂષની દૃષ્ટિસાથે પોતાની દૃષ્ટિને બાંધીને

ર્જનસ્યલે । તત્ક્રિયાકરણે નારી કુર્યાં ॥૨૭॥ ધનુર્માનામ્યન્તરેણ
ગતૌ પુંસોઽન્તિકે તથા । અનાપદિ કૃતાયાં સા કુર્યાં ॥૨૮॥
ઊર્ધ્વે વાધઃ પુમાન્ યત્ર સુતઃ સ્યાન્નિશિ તદ્દહે । ઇકાકિની સ્વપેયા
સા કુર્યાં ॥૨૯॥ પુંસભાદૃશ્યહતુન્દસક્થિયોપવિશેત્તથા । સ્વા-
ક્ષ્ણપાલ્યકર્ત્રી ચ કુર્યાં ॥૩૦॥ પૈતૃશ્વાશુર્યસદ્ગુણવ્યવહારવિધા-
પને । આદર્શો ચ મુલેક્ષાયાં કુર્યાં ॥૩૧॥ સહ યાને કૃતે યૂના
ચન્ધુનાઽપિ ચ ઘર્ત્મનિ । રહઃસ્યાનોપવેશે ચ કુર્યાં ॥૩૨॥
માનસસ્યાધ વાહ્યસ્ય પૂજનસ્યાકૃતૌ હરેઃ । અકૃતૌ નિત્યજ્ઞાપ્યસ્ય
કુર્યાં ॥૩૩॥ આવશ્યકં ગૌહકાર્યં વિના ભક્તિ ચ સત્પતેઃ । વ્યર્થે
કાલાતિક્રમે ચ કુર્યાં ॥૩૪॥ ગૌહદ્વારાન્તરે કશ્ચિત્પ્રવિદ્યાશુ
પુમાન્વહિઃ । નિર્ગચ્છેત્તત્ર ચૈકા ચેત્કુર્યાં ॥૩૫॥ યત્રૈકા સ્યાત્સ્વયં

જીવે અને પુરૂષને મળભૂતોત્સર્ગ કરવાના સ્થાનમાં તે ક્રિયાને કરે તો
તેજ એક દિન ઉપવાસ પ્રાપ્તિને કરે ॥૨૦-૨૭॥ તથા આપત્તિ વિના
ધનુર્માપિ (ચાર હાથ) વ્યવધાન વિના પુરૂષને સમીપે ચાલે, જે ઘરમાં મેકા-
ઉપર કે નીચલે માળે એકલો પુરૂષ મુતો હોય તેવા ઘરમાં રાત્રિએ એકા-
કિની મુલે, વક્ષસ્થળ ઉદર અને સાથળને પુરૂષ બેઠે શકે એરીતે વસ્ત્રધી
નહિ આચ્છાદન કરીને સ્થિતિ કરે, પુરૂષસમીપે કરચરણાદિ અંગની અપ-
ળતા કરે, તો વિધવા તેજ એક દિન ઉપોષણ પ્રાપ્તિને કરે ॥૨૮-૩૦॥
પિતૃપક્ષીય કે શ્વશુરપક્ષીય જનો જેમ ન જાણે તેમ સ્ત્રીદ્વારા પુરૂષસાથે
કોઈ વ્યવહાર કરે, દર્પણમાં પોતાનું મુખ જીવે, તરૂણ બ્રાતાદિ અન્ધુજન
સાથેપણ માર્ગમાં તરૂણી એકાકિની પ્રયાણ કરે, પિત્રાદિકની સાથે એકાં-
તમાં બેસે, ભગવાનનું માનસ તથા જાણ પૂજનને ન કરે, અતિદિન જપ-
નીય ભગવન્નામજપને ન કરે, આવશ્યક ગૃહકાર્ય વિના અને ભગવદ્ભક્તિ-
વિના વ્યર્થ કાળહરણ કરે, તો તેજ દિન એક ઉપોષણ પ્રાપ્તિને કરે
॥૩૧-૩૪॥ પોતે વિધવા એકાકિની જે ગૃહમાં રહેતી હોય ત્યાં જો એકાકી
પુરૂષ ગૃહદ્વારની અંદર પ્રવેશ કરીને તત્ક્ષણ બહાર નિકળી બય તો તે આ
વિધવા એક દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૫॥ ઘરની અંદર પ્રવિષ્ટ થએલા પુરૂ-

તત્ર તિષ્ઠેદત્ય પુમાંસ્તુ યઃ । આક્રોશ્ય દૂરયેત્તં ચેત્ કુર્યાં ॥૩૬॥
 નિષ્કાસયેન્ન ચેત્તં તુ સ્વયં તત્ર સ્થિતામવેત્ । તર્હિ સા તુ પ્રકુર્વોત
 ચતુર્દિનમુપોપણમ્ ॥૩૭॥ સ્વપ્ને પુરુષસદ્ગે ચ કુર્યાદેકમુપોપણમ્ ।
 તત્ર સ્વયન્ધુસદ્ગે તુ પાદકૃચ્છ્રં વ્રતં ચરેત્ ॥૩૮॥ સ્વધનસ્ય વ્યયં
 કૃત્વા જીવિકાર્થે તતશ્ચરેત્ । યાઽન્યસેવાં ચ મૈદ્ધ્યં વા સા ચાન્દ્રા-
 યણમાચરેત્ ॥૩૯॥ જીવિકાર્થે ક્રયાદૌ ચ પુંસ્પર્શં જ્ઞાનતઃ શુચિઃ ।
 ભાષણે તુ જપેદ્દિષ્ણોર્નાન્નાં પચ્ચશતં ચ સા ॥૪૦॥ કરીપટ્ટનમૃત્કાષ્ટ-
 ગોમયાચાદૃતૌ ચ સા । આવશ્યકે તુ પુંસ્પર્શં જાતે જ્ઞાનાદ્વિશુદ્ધયતિ
 ॥૪૧॥ સ્વસમ્યન્ધિનરાણાં ચ કામાત્કાપિ સમીક્ષણે । જાતે વા

પને જે 'દૂર જ દૂર જ' એમ આક્રોશ કરીને દૂર કરે તોપણ ત્યાં એકઠી
 રહેલી વિધવા એક દિન ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૩૬॥ ઘરની અદર
 આવેલા એકાકી પુરૂષને આ એકાકિની વિધવા આક્રોશ કરીને દૂર કરે
 નહિ (અને તે પુરૂષ મુહૂર્ત રહીને બહાર નીકળી જાય) અને ત્યાં સ્થિતિ
 કરે તો તે વિધવા આર દિવસ ઉપવાસ કરે ॥૩૭॥ સ્વપ્નમાં જે પુરૂષસં-
 ગને અનુભવે તો તેના પ્રાયશ્ચિત્તપણે એક દિન ઉપોપણ કરે. જે બન્ધુજ-
 નના સંગને સ્વપ્નમાં અનુભવે તો તો પાદકૃચ્છ્ર વ્રતને કરે ॥૩૮॥ જે વિધવા
 પોતાના જીવનમાં પર્યાપ્ત સર્વ ધનનો ધર્મનિભિત્તે બચ કરીને પછી જીવિકા
 માટે અન્યની સેવાને કે શિક્ષાયચિત્તે આચરે તે આદ્રાયણ વ્રતને કરે
 ॥૩૯॥ જીવિકાર્થે કયવિક્રયાદિ વૃત્તિનો આશ્રય કરતાં તે કયવિક્રય કૃષિસે-
 વાદિ વ્યાપારમાં પુરૂષના અગ્રનો સ્પર્શ જે થાય તો વિધવા જ્ઞાન કરવાથી
 શુદ્ધ થાય તેવા પ્રસંગે પુરૂષ સાથે બોલે તો ભગવાનના નામનો જપ પાચ-
 સોવાર કરે. (પાંચ માળા ફેરવે) ॥૪૦॥ આવશ્યક છાણું તૃણ મૃત્તિકા
 કાષ છાણુ આદિકના અરણ્યથકી ઘેર આહરણુસમયે (ભારો બંધાવવો
 ચઢાવવો વિગેરે આવશ્યક કાર્યવિષયમાં) પુરૂષનો સ્પર્શ થાય તો વિધવા
 જ્ઞાન કરવાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૪૧॥ કદાચિત્ કામભાવથી પોતાના સંબન્ધિ
 પુરૂષોને જુલે દે તેમની સાથે ભાષણાદિકને કરે તો જમાણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું-
 સામાન્યતઃ પરપુરૂષના પ્રેક્ષણમાં જે એક ઉપવાસ કર્યો છે આમા તો

માપનાદૌ ચ નિષ્કૃતિર્દ્વિગુણોદિતા ॥૪૨॥ એકપત્નીવતસ્ત્યાગી
મૃતચ્ચિઃ શરણાગતઃ । અનિચ્છુરય વિશ્વાસી પુમાંસઃ પડિમે તુ ચે
॥૪૩॥ તત્રૈકસ્ય સઠ્ઠજ્ઞાતે સઠ્ઠ વર્ષે દિનાન્તરે । પિવેન્નિર્લવણા-
ન્સકુંસ્તતઃ શુધ્યેતુ સાઽયલા ॥૪૪॥ ધારણાપારણાચ્ચેઽસિન્વતે
મોજનવાસરે । એકમન્નં તુ વાઽશ્રીયાદશકા સૈન્ધવાન્વિતમ્ ॥૪૫॥
અન્નદ્વયં સલયણં તપ્રાશકા તુ મક્ષયેત્ । ઉપવાસદિને ત્વમ્બુ સા
પિવેત્તક્રમેવ વા ॥૪૬॥ ક્રિયમાણે વ્રતે યર્હિ રોગાદ્યાપદિહાપતેત્ ।
તર્હિ તસ્યા વ્યપગમે વ્રતશેષં સમાપયેત્ ॥૪૭॥ યર્થવ્રતે ત્વશકા સ્ત્રી
પાદોનં વ્રતમાચરેત્ । અત્યશકા તદર્થં વા તદર્થં વા તતઃ શુચિઃ
॥૪૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તમિદં પ્રોક્તં સ્વપાપે વિદિતે જનૈઃ । રહસ્યે ત્યજ વ-

તેથક્રી દ્વિગુણ (બે) ઉપવાસને કરે ॥૪૨॥ જે એકપત્નીવ્રતવાળો હોય, જે
ત્યાગી હોય, જે તો મૃતદાર હોય, જે શરણાગત હોય, જે અનિચ્છુ-કામ-
ભોગવિમુખ હોય, જે વિશ્વાસશીલ હોય, આ છ પ્રકારના પુરુષોમધ્યે એક-
નો સાક્ષાત્ સગ એકવાર થઈ ભય તો અથવા અળણા દિનાંતરે-એક દિન
ઉપવાસ કરીને ખીજે દિવસે લવણુવર્ણત સાથવાને પિવે, એરીતે વર્ષપર્યંત
વ્રત કરવાથી તે શુદ્ધ થાય ॥૪૩-૪૪॥ આ ધારણાપારણા નામનું વ્રત
ભણવું આ વ્રતમા ભોજનદિવસે લવણુવર્ણત સાથવા ખાવામાં જે અસ-
મર્થ હોય તે એકભત્તીયજ અન્નને (રાધેલું જે કોઇપણ એક અન્ન) સૈન્ધ-
વસહિત જમે ॥૪૫॥ એકભત્તીય અન્ન જમીને વ્રત કરવામાં પણ અશક્ત
અળણાતો લવણુયુક્ત જે અન્નને જમે, પણ નાનાવિધ અન્ય અન્ય
અન્નને જમે નહિ. ઉપવાસદિને તો જળમાત્રને પિવે. અશક્ત તો છાસ-
માત્રને પિવે ॥૪૬॥ પ્રાયશ્ચિત્તભૂત વ્રત કરતાં વ્રતપૂર્તિ પહેલાં જે રોગાદિ
આપત્તિ આવી પડે તો તે આપત્તિ ટળી જતાં અવશેષ વ્રતને સમાપ્ત કરે
॥૪૭॥ જે વાર્ષિક વ્રતમાં અશક્ત હોય તેતો એકપાદ ઓધું (નવમાસા-
ત્મક) વ્રત કરે. અતિ અશક્તતો તેનું અર્ધ (છ માસાત્મક) વ્રત કરે.
તેમાં પણ અશક્ત નારી અર્ધથક્રી પણ અર્ધાંશને (ત્રિમાસાત્મક) કરે.
આરીને વ્રત કરવાથીજ તે શુદ્ધ થાય છે ॥૪૮॥ જનોના ભણવામાં

ક્ષ્યામિ નિષ્કૃતિં શાસ્ત્રસમ્મતામ્ ॥૪૯॥ વિષ્ણોર્મૂર્તિં પુરોઘાય નિર્નિ-
મેષવિલોચના । દદાસના જપેન્મત્રં મૌનયુક્ત ચતુરક્ષરમ્ ॥૫૦॥
સહસ્રાણ્યન્વહં પશ્ચ સા પળ્માસાન્ જપેન્મત્રમ્ । જપાન્તે ભોજનં
કુર્યાદેકવારં જિતેન્દ્રિયા ॥૫૧॥ એકપત્નીવ્રતાદૌ તુ શ્રણ્યાઃ પુંસિ
યોપિતઃ । વ્રતં યત્કથિતં તચ તદન્યત્રાર્ધમીરિતમ્ ॥૫૨॥ અઘ્ના
નાન્મદ્યપાને ચ તથા માંસાશને કૃતે । સ્તેન્યે સુવર્ણસ્ય ચ સા વ્રતં
ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥૫૩॥ પ્રાયશ્ચિત્તં ત્વિહ પ્રોકં ધર્મશાસ્ત્રેઽસ્તિ વૈ
મહત્ । કલૌ કર્તુમશક્યં તદત્ત ઇત્યાવદીરિતમ્ ॥૫૪॥ એકાદિકે
રન્ધિતેઽષ્ટે શાકમૂલફલે દલે । હૃતે ચ દધિદુગ્ધાદાનેકં દિનમ
ભોજનમ્ ॥૫૫॥ દિનદ્વયં તૂપવસેન્મિષ્ટાન્ને ચ ઘૃતે હૃતે । એવમન્યત્ર

આવેલા આ પુરૂષસંગાત્મક સ્વપાપમા પૂર્વોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું બાલુબુ
રહસ્ય-લોકમા નહિ પ્રકાશ પામેલા સ્વપાપમા તો શાસ્ત્રસમત પ્રાયશ્ચિત્ત
પ્રકારને કહ્યું ॥૪૯॥ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પોતાઆગળ સંસ્થાપીને, દૃઢઆસન
બાધીને તે પ્રતિમામા નિમેષવર્ણિત નેત્રવૃત્તિ રાખીને મૌનવ્રતપરાયણ થઈ
'નારાયણ' આ ચતુરક્ષર મંત્રને પ્રતિદિન પાંચહજારવાર છ માસપર્યંત જપે
જપને અતે છતેન્દ્રિય થઈ પ્રતિદિન એકવારજ ભોજન કરે ॥૫૦-૫૧॥
એકપત્નીવ્રતવાળો આદિક જે છ પુરૂષો પૂર્વે કહ્યા તેમાથી હરોઈ
એકમા બ્રહ્મ થએલી સ્ત્રીને જે વ્રત પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું તેથકી અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત
તેથકી ઈતર પુરૂષના સગમા ઉરવાનું બાલુબુ ॥૫૨॥ અબાલુથી મદ્યપાન
કરે તથા માસલક્ષણ કરે તથા સોળમાપરિમિત સુવર્ણની ચોરી કરે તો
વિધવા આદ્રાયણુવ્રત કરે ॥૫૩॥ યદ્યપિઆ પુરૂષસગ મદ્યપાનાદિકમા પ્રાય-
શ્ચિત્ત મોટુંજ કાઠ ધર્મશાસ્ત્રમા કહ્યું છે અથાપિ કલિયુગમા તે ન કરી
શકાય એમ હોવાથી આટલુંજ લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત અનુત્તમ જનોના પ્રતિ કહ્યું
॥૫૪॥ એક દિન ભોજનપર્યાપ્ત રાધેલા અજની ચોરી કરે, શાક મૂળ ફળ
ફલદળાદિકની ચોરી કરે, ફાળું દુધ આદિકની ચોરી કરે તો પ્રત્યેકમા એક
એક ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે, ॥૫૫॥ ઘૃતસાકરપરિપૂર્ણ મોદકાદિ મિષ્ટા-
ન્નની ચોરી કરે કે ઘૃતની ચોરી કરે તો જે દિવસ ઉપવાસ કરે. આ રીતે

વિદ્યેયં પ્રાયશ્ચિત્તં યથોચિતમ્ ॥૫૬॥ લિશ્યાયુકામત્કુળાદિસુદ્ધમ-
જન્તુવધે તુ સા । અજ્ઞાનતઃ કૃતે નારી કુર્યાદેકમુપોષણમ્ ॥૫૭॥
મૂપકાદિવધે જાતે કાપ્યજ્ઞાનાતુ સાઽઽચરેત્ । ઉપવાસદ્વયં નારી
કીર્તયન્ત્યમિદા હરેઃ ॥૫૮॥ ઉત્તરોત્તરજીવાનાં દ્વાતેત્યં મહદલ્પ-
તામ્ । પ્રાયશ્ચિત્તં તથા કુર્યાદ્દેશકાલાદિ વીક્ષ્ય ચ ॥૫૯॥ આત્મ-
યાતે કૃતે નારી ભુક્ત્યેવ યમયાતનાઃ । જાયતે તામસીપ્તેવ પ્રેતસ-
ર્પાદિયોનિષુ ॥૬૦॥ એકાદશીનાં ચ હરેર્જન્માહાનામનાપદિ । ઉપ-
વાસાનાચરણે કુર્યાદ્ચાન્દ્રાયણવ્રતમ્ ॥૬૧॥ યતિનો ઘર્ષિનશ્ચાન્ને
મુક્તેઽનાથમિણસ્તથા । અજ્ઞાનાદપિ કુર્વીત વ્રતં ચાન્દ્રાયણં શુભમ્
॥૬૨॥ જાતિઘ્નશકરે કર્મણ્યજ્ઞાનાથ કૃતે સતિ । ચાન્દ્રાયણં
પ્રકુર્વીત સ્મરન્તી હરિમેવ સા ॥૬૩॥ અજ્ઞાનતઃ સકુજ્ઞાતે વ્રતમજ્ઞે

અન્ય વસ્ત્રપાત્રાદિકની ચોરીમા યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત બાંધવું ॥૫૬॥ લીખ
બૂ માંકણુ આદિક સૂદ્ધમ જતુઓનો વધ અજ્ઞાનથી કરે તો વિધવા એક
ઉપવાસ કરે ॥૫૭॥ કદાચિત્ અજ્ઞાનથી ઉદર આદિક સ્થૂળ જંતુનો
ચાત કરે તો વિધવા નારી લગવત્રાઓને ઉચ્ચારતીથકી બે દિવસ ઉપ-
વાસ કરે ॥૫૮॥ આ પ્રકારે ઉત્તરોત્તર તેતે પ્રાણિઓનું મોટાપણુ નાના-
પણુ વિચારીને તેમજ દેશકાળનો વિચાર કરીને યથાયોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તને
આચરે અટપ શુવના વધમાં અટપ અને મહાશુવના વધમા મહત્ પ્રાય-
શ્ચિત્તને કરે ॥૫૯॥ જો આત્મચાત કરે તો તે વિધવા નારી દુ સહ યમ-
ચાતનાઓને ભોગવીને તામસી પ્રેતસર્પાદિ યોનિમાંજ જન્મેછે, માટે આત્મ-
ચાત નજ કરવો (યદ્યપિ આત્મચાતમા દોષ સર્વેને સમાન છે અથાપિ વિધ-
વાને અધિક પાપ જણાવાના અભિપ્રાયથી આ વિશેષપણુ ઉપદેશ છે) ॥૬૦॥
વિપત્તિ વિના એકાદશી જન્માષ્ટમી આદિકનો ઉપવાસ ન કરે તો વિધવા
ચાંદ્રાયણવ્રત કરે ॥૬૧॥ સંન્યાસીવર્ણી અને અનાથમીનુ અથ અજ્ઞાનથી
પણુ જન્મે તો શુભ ચાંદ્રાયણવ્રત કરે ॥૬૨॥ એમજ ભતિમાથી બ્રહ્મ કરં-
નારૂં કર્મ અજ્ઞાનથી કરે તો વિધવા હરિસ્મરણુપૂર્વક ચાંદ્રાયણવ્રત કરે
॥૬૩॥ આ સર્વ મેં કહેલુ પ્રાયશ્ચિત્ત અબાંધુથી એકવાર કરેલા સર્વપણુ

મયોદિતમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તમિદં શેયં સર્વંત્રાપિ ન ચાન્યથા ॥૬૪॥ પ્રાય-
શ્ચિત્તોપવાસેષુ ભગવન્નામકીર્તનમ્ । દિવા રાત્રૌ ચ કર્તવ્યં તેન
પૂર્ણં ફલં મવેત્ ॥૬૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસેષુ ત્વેકાદશ્યાદ્યુપોપણમ્ ।
ગણયેન્નૈવ નારી ચ પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્વેતી ॥૬૬॥ શુદ્ધ્યર્થં ઉપવાસ-
શ્ચેદેકાદશ્યાદ્યુપોપણે । પ્રાતઃ સ્યાત્તર્હિ તં કુર્યાત્તૃતીયે વાસરે પૃથક્
॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસે ચ ક્રિયમાણે પુનર્યદિ । આપતેદુપવાસો-
ઽન્યઃ કુર્યાત્તન્ત્રેણ તં તદા ॥૬૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસાદે નીરતક્રે-

મતભંગમાં જાણવું. અન્યથા નહિ-શુદ્ધિપૂર્વક અને વળી બહુવાર કરેલા
મતભંગમાં નજ જાણવું. જાણીએછને કરેલા મતભંગાદિકમાં દ્વિગુણ પ્રાય-
શ્ચિત્ત ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, 'વિહિતં પદકામાનાં કામાત્તદ્વિગુણં ચરેદ'
એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૪॥ પ્રાયશ્ચિત્તપણે કરવા કહેલા ઉપવાસોમાં દિવસે
અને રાત્રિએ ભગવન્નામકીર્તન અવશ્ય કરવું. તેથીજ તે પ્રાયશ્ચિત્ત સંપૂર્ણ
ફળસંપાદક થાય. અન્યથા તો દેશકાળાદિકૃત બહુ વિગુણતા આવતી
હોવાથી સંપૂર્ણ ફળપ્રાપ્તિ ન થાય. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે-‘મદ્ધતસ્તદ્ધતચિદ્રં
દેવાકાલાર્હવસ્તુતઃ । સર્વં ક્રતોતિ નિષ્કિદ્રં નામસદ્કીર્તનં તવ ॥’ ઇતિ ॥૬૫॥
પ્રાયશ્ચિત્તને કરતી વિધવા નારી પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તના ઉપવાસોમાં જો એકા-
દશ્યાદિકનો ઉપવાસ પ્રાપ્ત થાય તો તેને તેમાં નજ ગણે. (તેથી પ્રાયશ્ચિ-
ત્તોપવાસસંખ્યાની પૂર્તિ ન કરે) ॥૬૬॥ શુદ્ધિભાટે કહેલો નૈમિત્તિક ઉપ-
વાસ જો નિત્ય એકાદશ્યાદિક ઉપવાસ દિવસે પ્રાપ્ત થાય તો શુદ્ધિનિમિત્તનો
ઉપવાસ ત્રીજે દિવસે (દ્વાદશીથકી પર દિને) પૃથક્ કરે ॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તનો
ઉપવાસ કરવા આરંભી દીધો હોય અને જો ફરી બીજો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિ-
ત્તનો ઉપવાસ આવી પડે તો તે બીજા ઉપવાસને તંત્રથી કરે-આરંભેલા
ઉપવાસની સાથેજ કરે. અર્થાત્ આરંભેલા ઉપવાસને મધ્યે આવેલો બીજો
ઉપવાસપણુ આરંભેલા પ્રથમ ઉપવાસની સાથેજ થઈ ગયો એમ માને પણ
તેને બીજે દિવસે પૃથક્ ન કરે ॥૬૮॥ મતને આચરતી વિધવા નારી ઉપ-
વાસદિવસે જળ છાસથકી બીજું ફળમૂળાદિક કાંઈપણુ કદાપિ પ્રાય નહિ.
(અશક્ત નારીઓએજ છાસનું પાન કરીને પણ મતોપવાસ કરવો, એવો

તરત્તુ સા । ન કિશ્ચિદ્વાદ્ધિધવા ફલમૂલાદ્યપિ ક્વચિત્ ॥૬૯॥
 વ્રતમદ્ધે તુ યા નારી પ્રાયશ્ચિત્તં કરિષ્યતિ । ગોલોકે પ્રાપ્સ્યતિ
 સુખં સા રમાયાઃ સમં મહત્ ॥૭૦॥ ન કરિષ્યતિ યા ત્વેતત્કુર્વન્તી
 વા નિપેત્સ્યતિ । તે ઉમે નિરયં ક્ષેપ્તા હર્યાશ્વાનુસૃતો યમઃ ॥૭૧॥
 યમયાતનયા દોષે ક્ષીણે ત્વનુચરા હરેઃ । તે નયિષ્યન્તિ ગોલોકં
 વિમાનેનાર્કરોચિયા ॥૭૨॥ વિષ્ણુમક્તિઃ કૃતાસ્ત્યેવ તામ્યાં પ્રાગિતિ
 તે ઉમે । દાસીત્વં પ્રાપ્સ્યતો લક્ષ્મ્યાસ્ત્ર ધાત્ર્યમરીપ્સિતમ્ ॥૭૩॥
 પાલયન્તી મિજાન્ધર્માન્વિષ્ણુમક્તિવિવર્જિતા । પ્રાયશ્ચિત્તં ચરેદ્યા
 સ્ત્રી સા સતીલોકમામુયાત્ ॥૭૪॥ પ્રાયશ્ચિત્તં નાચરેદ્યા સા તીથા

અભિપ્રાય છે) ॥૬૯॥ આમાદિક વ્રતભગમાં જે વિધવા અત્યત અનુતાપ
 પામીને વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તને કરશે તે અપ્રસ્થાવિતપણે પ્રવર્તેલા તે ધર્મના
 બળથી ગોલોકમાં રમાને સમાન મહાસુખને પામશે ॥૭૦॥ જે નારી વ્રત-
 ભગમાં વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તને કરશે નહિ અથવા જે વ્રતભગપ્રાયશ્ચિત્તને કર-
 નારી નારીને નિષેધ કરશે તે બંનેને સર્વેશ્વરની આજ્ઞાને વશ વર્તનારા યમ-
 રાજ નરકમાં નાખશે ॥૭૧॥ યમયાતનાએ કરીને દોષ વિનાશ પામતાં તો
 ભગવાનના અનુચર પાર્શ્વે સૂર્યસદૃશ પ્રકાશમાન વિમાનમાં બેસારીને
 ભગવદ્ભક્ત તે બંને વિધવાઓને ગોલોક ધામપ્રતિ લઈ જશે (ભગવદ્-
 ભક્તિનિષ્ઠ વિધવાઓ આમાદિક પાપના સ્પર્શવાળી છે તોપણ અને પ્રાય-
 શ્ચિત્તને ન કરનારી છે તોપણ યમયાતનાએ કરીને તે દોષને ટાળીને ભક્તિ-
 પ્રીત ભગવાન પાર્શ્વે પોતાના લોકમાં પહોંચાડે છે. આતો ભગવાનની
 પરમ કૃપા નિરૂપણ કરી છે ॥૬૨॥ (આજ અર્થને સ્પષ્ટ કરી કરે છે) જે
 હેતુમાટે તે બંને સ્ત્રીઓએ વિષ્ણુમાં પરા ભક્તિ પૂર્વે કરેલી જ વર્તે છે તે
 હેતુમાટે તે ગોલોક ધામમાં દેવાંગનાઓએ પામવા ઇચ્છેલુ લક્ષ્મીજનું
 દાસીપણું પામશે એમાં સંશય નથી ॥૭૩॥ જેતો ભગવદ્ભક્તિએ રહિત
 વિધવા નારી નિન્ધામોને પાળતી થકી આમાદિક ધર્મભગમાં પ્રાયશ્ચિત્તને
 કરે તે મરીને સતીલોકને પામે ॥૭૪॥ જે ભગવદ્ભક્તિવર્જિત વિધવા
 સ્વધર્મનિષ્ઠા આમાદિક સ્વધર્મભગમાં પ્રાયશ્ચિત્તને કરે નહિ તે નરકમાં

મયોદિતમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તમિદં ક્ષેયં સર્વેત્રાપિ ન ચાન્યથા ॥૬૪॥ પ્રાય-
શ્ચિત્તોપવાસેષુ ભગવદ્ભામકીર્તનમ્ । દિવા રાત્રી ચ કર્તવ્યં તેન
પૂર્ણં ફલં ભવેત્ ॥૬૫॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસેષુ ત્વેકાદદ્યાદ્યુપોપણમ્ ।
ગણયેદ્યેવ નારી ચ પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્યેતી ॥૬૬॥ શુદ્ધયર્થં ઉપવાસ-
શ્ચેદેકાદદ્યાદ્યુપોપણે । પ્રાતઃ સ્યાત્તર્હિ તં કુર્યાત્તૃતીયે ઘાસરે પૃથક્
॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસે ચ ક્રિયમાણે પુનર્યદિ । આપતેદુપવાસો-
ઽન્યઃ કુર્યાત્તન્મેણ તં તદા ॥૬૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તોપવાસાદે નીરતક્રે-

મતભગમાં લાણું. અન્યથા નહિ-શુદ્ધિપૂર્વક અને વળી બહુવાર કરેલા
મતભંગમાં નજ લાણું. લાણીબેધને કરેલા મતભંગાદિકમાં દ્વિગુણ પ્રાય-
શ્ચિત્ત ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, 'વિહિત ચદકામાનાં કામાત્તદ્વિગુણં ચરેત્'
એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૪॥ પ્રાયશ્ચિત્તપણે કરવા કહેલા ઉપવાસોમાં દિવસે
અને રાત્રિએ ભગવદ્ભામકીર્તન અવરય કરવું. તેથીજ તે પ્રાયશ્ચિત્ત સંપૂર્ણ
ફળસંપાદક થાય. અન્યથા તો દેશકાળાદિકૃત બહુ વિગુણતા આવતી
હોવાથી સંપૂર્ણ ફળપ્રાપ્તિ ન થાય. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે-‘મદ્રવસ્ત્રવ્રતચિદ્રં
વેશકાલાર્હવસ્તુતઃ । સર્વં કરોતિ નિમ્નિદ્રં નામસદ્કીર્તનં યત્ ॥’ ઇતિ ॥૬૫॥
પ્રાયશ્ચિત્તને કરતી વિધવા નારી પ્રાયશ્ચિત્તનિમિત્તના ઉપવાસોમાં બે એકા-
દશ્યાદિકનો ઉપવાસ ગ્રાસ થાય તો તેને તેમાં નજ ગણે. (તેથી પ્રાયશ્ચિ-
ત્તોપવાસસંખ્યાની પૂર્તિ ન કરે) ॥૬૬॥ શુદ્ધિમાટે કહેલો નૈમિત્તિક ઉપ-
વાસ બે નિત્ય એકાદશ્યાદિક ઉપવાસ દિવસે ગ્રાસ થાય તો શુદ્ધિનિમિત્તનો
ઉપવાસ ત્રીજો દિવસે (દ્વાદશીયત્રી પર દિને) પૃથક્ કરે ॥૬૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તનો
ઉપવાસ કરવા આરંભી દીધો હોય અને બે ફરી બીજો પ્રાયશ્ચિત્તનિમિ-
ત્તનો ઉપવાસ આવી પડે તો તે બીજા ઉપવાસને તંત્રથી કરે-આરંભેલા
ઉપવાસની સાથેજ કરે. અર્થાત્ આરંભેલા ઉપવાસને મધ્યે આવેલો બીજો
ઉપવાસપણુ આરંભેલા પ્રથમ ઉપવાસની સાથેજ થઇ ગયો એમ માને પણ
તેને બીજો દિવસે પૃથક્ ન કરે ॥૬૮॥ મતને આચરતી વિધવા નારી ઉપ-
વાસદિવસે જળ છાસથપી બીજું ફળમૂળાદિક કાંઇપણુ કદાપિ ખાય નહિ
(અશક્ત નારીઓએજ છાસનું પાન કરીને પણ મતોપવાસ કરવો, એવો

ચાક્ષતાન્ પુષ્પં ધૂપં દીપં નિવેદનમ્ । મુખવાસં દક્ષિણાં ચ નીરા-
 જનમુપાહરેત્ ॥૪॥ શાલગ્રામો નાર્ચનીયઃ સ્ત્રીભિઃ સર્વાભિરપ્યતઃ ।
 પ્રતિમાપૂજનં તામિઃ કર્તવ્યં કમલાપતેઃ ॥૫॥ નયસ્પૃષ્ટેનોદકેન
 ન કુર્યાન્પૂજનં હરેઃ । ન ચાચમનશિષ્ટેન પાદાક્રાન્તેન ચામ્યુના ॥૬॥
 ઘૃતેન દીપં કુર્યાત તિલતૈલેન ચાઽર્ચને । પૂજોપહારાલામે તુ મન્થ-
 માશ્રમુદીરયેત્ ॥૭॥ પૂજાયાં ક્રિયમાણાયાં સ્ત્રી ન ભાપેત ચાન્યયા ।
 હૃતસ્તતો ન પદ્યેચ ક્રોધં કુર્યાત ન ક્વચિત્ ॥૮॥ ઉપવિદ્ય શુચિ-
 સ્થાને પુનરાચમ્ય સા હરિમ્ । ઉત્થાપયેત્તાલિકામિઘ્નટાનાદેન
 ઘા શનૈઃ ॥૯॥ ઉત્તિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ગોવિન્દ ! ઉત્તિષ્ઠ ગરુડધ્વજ ! ।
 ઉત્તિષ્ઠ કમલાકાન્ત ! ત્રૈલોક્યે મદ્ગલં કુરુ ॥૧૦॥ ઉત્થાપ્ય પ્રતિ-

પાત્ર તથા ચદન અક્ષત પુષ્પ ધૂપ દીપ નેવેષ મુખવાસ દક્ષિણ આરતી,
 ઇલાદિકને લાવીને પોતાના જમણા ભાગમાં સ્થાપન કરે ॥૩-૪॥ સર્વ
 કોઈ સ્ત્રીઓએ શાળગ્રામની પૂજા નજ કરવી. માટે તેણીઓએ શ્રીકૃષ્ણની
 પ્રતિમાનુંજ પૂજન કરવું ॥૫॥ નખના સ્પર્શવાળા જળથી હરિનું પૂજન
 નજ કરવું. તથા આચમન કરતાં અવશેષ રહેલા જળથી ન કરવું તથા
 પાદાક્રાન્ત-પોતે કે બીજાએ ઉલ્લંઘન કરેલા કે પાદપ્રક્ષાલન કરતાં અવશેષ
 રહેલા જળથી પૂજન નજ કરવું ॥૬॥ પૂજનમાં ઘૃતથી અથવા તિલ-
 તૈલથી યથાશક્તિ દીપ કરે. પુષ્પાદિ પૂલપદાર્થો ન, મળે તો તેના તેના
 મનોવડેજ પૂલને કરે ॥૭॥ લગવાનની પૂજા કરવાને સમયે પૂજા કર-
 નારી નારી અન્ય નારી સાથે બોલે નહિ. (પુરૂષ સાથે ન બોલે એમાં
 તો કહેવુંજ શું?) અને અહીં તહીં ભુલે નહિ. ક્રોધને કદાચિત્ પણ કરે
 નહિ (મન વાણી નેત્રને નિમિદ્ધ કરનારી થાય) ॥૮॥ વાળવા લીપવાવડે
 શુદ્ધ કરેલા સ્થાનમાં બેસીને ફરી આચમન કરી (પ્રથમ જ્ઞાનના અગભૂત
 આચમન કહ્યું. હમણાં પૂજના અંગભૂત આચમન કહ્યું) પ્રથમ ધીમેધીમે
 તાળિકાધ્વનિથી અને ઘટાનાદથી લગવાનને મુખેથી જગાડે જગાડવામાં
 આ સમાર્ત મંત્ર 'ઉત્તિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ગોવિન્દ' ઇલાદિ-છે. મત્રનો અર્થ-હે ગોવિન્દ!
 તમે ઉઠો ઉઠો (આદરસાવમાં પુનરુક્તિ છે), હે ગરુડધ્વજ! તમે ઉઠો

યમયાતના । મુક્તિવા શુદ્ધા તતો યાતિ સતીલોકં ન સંશયઃ ॥૭૫॥
 શ્તીરિતા વિપ્ર ! વિમલ્કાણાં ધર્મા મયા તત્ત્વયુતિનિષ્ઠત ચ ।
 પ્રોક્ત હ્રુવેઽથાશિલયોપિતાં તે સાધારણ કૃષ્ણસમર્ચનં ચ ॥૭૬॥
 હિતિ શ્રીમત્સાગ્રીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્યમપ્રકરણે ધર્માવદેશે સ્ત્રીપત્નિ
 વિધવાધર્મમંત્રપ્રાયશ્ચિત્તનિરૂપણનામા પચત્રિશોઽધ્યાય ॥૩૫॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—નિત્ય શ્રીવાસુદેવસ્ય યોગમિ પૂજન
 મુદા । કર્તવ્યં નસ્ય ચ વિધિ કથયમિ સમાસત ॥૧॥ પ્રાત
 શુચ્યન્વુના સ્નાત્વા ધૌતં ધવલમશુકમ્ । વસિત્વાઽઽચમનં વૃત્વા
 પૂજાદ્રવ્યાણિ સાધયેત્ ॥૨॥ ઉડ્ડલ જલપાત્રં ચ ગાલિત નિર્મલ
 જલમ્ । તથાઽઽચમનપાત્ર ચ દેવલપનભાજનમ્ ॥૩॥ ચન્દન

તીપ્ર યમયાતનાઓને ભોગવીને શુદ્ધ થતા પછી તેજ સ્વધર્મભળથી સતી-
 લોકને પામેછે એમા સંશય નથી (કેમતો તેણીએ પૂર્વે ધર્માચરણ કર્યું
 છે) ॥૭૫॥ હે વિપ્રવર્ય ! આ પ્રકારે વિધવાઓના ધર્મો અને ધર્મભગમા
 વિદિત પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું હવે સામાન્યત સમસ્ત સ્ત્રિયોને સાધારણ બે
 કૃષ્ણપૂજનપ્રકાર છે તે તમને કહ્યું ॥૭૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
 પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સ્ત્રીધર્મेषુ વિધવાધર્મભગપ્રાયશ્ચિત્તનિરૂ-
 પણનામા પચત્રિશોઽધ્યાયઃ ॥૩૫॥

અધ્યાય ૩૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! સમગ્ર નારીઓએ નિત્ય શ્રીવા-
 સુદેવનું પૂજન મુદા-ફળમાજ ભેગ હર્ષથી (પણ સાધનપણાની શુદ્ધિથી
 નહીં) કરવું તે પૂજનનો પ્રકાર સંક્ષેપમા નિરૂપણ કર્યું ॥૧॥ પ્રાત-કાળે
 નિર્મળ જળવડે સ્નાન કરી, ઘોઁણ ઘોળું (દુધ અદુધ બન્ને પ્રકારની વિશુ-
 દ્ધિવાળું) વસ્ત્ર પહેરી આચમન કરીને પૂજાપદાર્થોને એકત્ર મેળવી રાખે
 ॥૨॥ અદર બહાર સારીરીતે માટેણ હોવાથી ઇન્દ્રજવળ એવું જળપાત્ર
 તથા નાળેણું નિર્મળ જળ તથા આચમનપાત્ર તથા દેવને આન કરાવણું

૧ આ અચાયમા સર્વસ્ત્રિયોને સાધારણ શ્રીકૃષ્ણપૂજનપ્રકારનું નિરૂપણ કર્યું છે

ઉપાધિતં ચ ધર્મેણ વામે શુભ્રરુચાઽઽદરાત્ । ઉપાસ્યમાનં મન્યા
 ચ ગાઢસ્નેહેન દક્ષિણે ॥૧૬॥ અનેકદિવ્યોપહારૈ પૂજિતં દેવતાગણેઃ ।
 સેવ્યમાનં પાર્વદેશ્ચ છત્રવ્યજનચામરૈઃ ॥૧૭॥ एवंविधं वासुदेवं
 ध्वात्वा स्वहृदयाम्युजे । स्वेष्टरनेकोपचारैर्मनसैस्तं समर्चयेत् ॥૧૮॥
 આવાહ્ય પ્રતિમાયાં તં યથાલબ્ધોપચારકૈઃ । શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ઇતિ
 પઢર્ણમનુનાઽર્ચयेत् ॥૧૯॥ આવાહનાસને પાદમર્ધ્યમાચમનીય
 કમ્ । જ્ઞાનં વાસશ્ચન્દનં ચ પુષ્પં ધૂપં ચ દીપકમ્ ॥૨૦॥ નૈવેદ્યં
 મુલવાસં ચ દક્ષિણાં ચ ક્રમેણ સા । નીરાજનં મન્ત્રપુષ્પં સમર્પ્ય
 પ્રાર્થયેદ્દરિમ્ ॥૨૧॥ શ્રીકૃષ્ણ ! નારાયણ ! દેવદેવ ! શ્રીરાધિકા
 કાન્ત ! સર્વર્ચનીય ! । મક્તપ્રિયાઽઽનન્દિતમક્તિધર્મ ! પ્રમો ! હરે !

કરાતા, ગાઢ સ્નેહપરિપૂર્ણ લક્ષ્મિદેવીએ દક્ષિણભાગમાં ઉપાસન કરાતા,
 અનેક દિવ્ય ઉપહારો જેમના હાથમાં છે એવા દેવગણોએ સર્વત પૂજેલા,
 છત્ર આમર વીઝણાને ધરનારા શ્રીદામાદિ પાર્વતોએ સેવન કરાતા, આવા
 ભગવાન વાસુદેવનું સ્વહૃદયારવિંદમાં ધ્યાન કરે આરીતે ધ્યાન કરીને
 સ્વાભીષ્ટ મન સંકટિપત અનેક ઉપચારોવડે ભગવાનનું સમર્ચન કરે
 ॥૧૪-૧૮॥ એરીતે માનસીપૂજાને પરિપૂર્ણ કરીને હૃદયકમળધરી ભગવા
 નનું પ્રતિમામાં આવાહન કરી યથાલબ્ધ ઉપચારોવડે 'શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ'
 આ પડક્ષર મન્ત્રથી અર્ચન કરે ॥૧૯॥ આવાહન આસન પાદ અર્ધ્ય આચ-
 મનીય જ્ઞાન વસ્ત્ર ચદન પુષ્પ ધૂપ દીપ નૈવેદ્ય મુખવાસ દક્ષિણા આરતી
 મન્ત્રપુષ્પાન્જલિ, આ સોળ ઉપચારોને અનુક્રમે સમર્પણે પછી ભગવાનની
 પ્રાર્થના કરે ॥૨૦-૨૧॥ પ્રાર્થનાનો પ્રકાર આ છે-હે શ્રીકૃષ્ણ !-નિરવધિક
 આનંદમય, હે નારાયણ-સમસ્ત જગતના અતરાતમનું માટેજ હે દેવોના
 પલ્લ દેવ ! હે શ્રીરાધિકાકાત ! હે સર્વર્ચનીય ! (આત્મયાથાત્મ્યવેદી સમય
 સતોએ અભ્યર્ચનીય) હે લક્ષ્મિપ્રિય ! (પોતાના ચરણના એકાત લજો
 પ્રિય જેમને છે અથવા લજોને પ્રિય) હે આનન્દિતલક્ષ્મિધર્મ ! (નના-
 ત્મના અવતરીને લક્ષ્મિધર્મ જે તમે આનન્દિત કર્યા છે એવા) હે પ્રમો !
 (પૃથ્વીઉપર લક્ષ્મિધર્મના પુત્રરૂપે પ્રકટ થયા છતાં પણ તમે પ્રભુ-સ્વતત્ત્વ

મામેયં હરેયંસ્ત્રેણ માર્જયેત્ । સિંહાસને તાં મૃદુલે સ્થાપયેદ્વા કર-
 ણ્ડકે ॥૧૧॥ શૈલી દાઢમયી લૌહી લેખ્યા લેખ્યા ચ સૈકતી । મનો-
 મયી મણિમયી પ્રતિમાઽષ્ટવિધા સ્મૃતા ॥૧૨॥ પ્રાહ્લુલોદહુલ્લા
 યાપિ પ્રતિમાસમ્મુચ્ચાઽથવા । સ્વસ્તિકાસનમાસીના ધ્યાયેત્સહદયે
 હરિમ્ ॥૧૩॥ કોટિકોટ્યર્કચરચિરે દિવ્યસિંહાસને સ્થિતમ્ । દ્વિભુજં
 ચ ઘનશ્યામં કોટિકન્દર્પસુન્દરમ્ ॥૧૪॥ અનેકદિવ્યાભરણં પીત-
 કૌશેયવાસસમ્ । મુરલીં વાદયન્તં ચ સ્થિતં રાધારમાયુતમ્ ॥૧૫॥

હે કમળાકાત ! તમે ઉઠો ઉઠીને ત્રિકોટીનું મગળ કરો ॥૧-૧૦॥ આ પ્રકારે
 દેવને ઉઠાડીને મુવાળા મુગન્ધ ધોળા વસ્ત્રખડથી તે પ્રતિમાનું માર્જન કરે
 (ભગવાનના ચરણારવિન્દનુ માર્જન કરે) અનંતર તે પ્રતિમાને કોમળ (મુખ-
 સ્પર્શ) સિંહાસનમાં સ્થાપન કરે સિંહાસન ન હોય તો તેની ભાવના
 કરેલા નાના ડાડીયામાં સ્થાપન કરે ॥૧૧॥ શૈલી-પાપાલુથી બનાવેલી,
 દાઢમયી-અનિપિદ્ધ કાષ્ઠથી બનાવેલી, લૌહી-અનિપિદ્ધ સુવર્ણાદિ ધાતુથી
 બનાવેલી, લેખ્યા-અદનાદિમયી, લેખ્યા-ચિત્રમયી, સૈકતી-વેળુથી
 બનાવેલી, મનોમયી-મનથી સંકલ્પેલી, મણિમયી-સ્ફટિકાદિ મણિથી
 બનાવેલી, આ આઠ પ્રકારની પ્રતિમાઓ પૂજ્ય છે (તેમાં મનોમયી તો
 માનસપૂજનમાં જ ઉપયોગી છે સુસંસ્કૃત મનવાળાઓને જ તેમાં અધિકાર
 છે) ॥૧૨॥ પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરાભિમુખે થઈને પૂજને કરે. (જો પોતે
 પૂર્વમુખે થાય તો પ્રતિમા દક્ષિણમુખે સ્થાપવી, જો પોતે ઉત્તરમુખે થાય
 તો પ્રતિમા પશ્ચિમાભિમુખે સ્થાપવી પૂજક જને દેવના દક્ષિણ ભાગમાં
 રહેવું પણ વામ ભાગમાં નહિ) અથવા પ્રતિમાસંમુખ થઈને પૂજને કરે
 તેમાં પણ સ્વસ્તિકાસને બેસીને કરે. તેમાં પૂજારણે ભગવાનનું મનમાં ધ્યાન
 કરે ॥૧૩॥ તેમાં ધ્યાનનો પ્રકાર આ છે-અનેક કોટિ સૂર્યજેવા પ્રકાશ
 માન દિવ્ય સિંહાસનમાં વિરાજમાન, કોટિકદર્પ સરખા સુદર, ઘનશ્યામ,
 દ્વિભુજ, અનેક દિવ્ય આભરણોવડે સમલકૃત, પીત પીતાબરને ધારી રહેલા,
 મનોહર મોરલી બલવામાં રસિક, રાધારમાં સમલકૃત બે પડખાવાળા,
 વામભાગમાં કર્પૂર જેવી ગૌર કાતિવાળા ધર્મદેવે આદરથી ઉપસેવન

ચ પ્રતિમાં સ્થાપયેદ્યોપિદન્વહમ્ ॥૨૬॥ પૂજાવિધિરિતિ પ્રોક્તઃ સદ્દે-
પેળ મયા હરેઃ । યસિન્ કૃતે તુ નારીણાં પ્રેમવૃદ્ધિર્ભવેત્પ્રભૌ ॥૨૭॥
કૃષ્ણપૂજનવિધેઽથ સમાસૌ કૃષ્ણમન્ત્રમચલા ગુરુલબ્ધમ્ । સ્ત્રી જપે-
દનય ! પચ્ચશતં સા કૃષ્ણપાદકમલાહિતચિત્તા ॥૨૮॥ इति श्रीसत्स-
ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मापदेशे स्त्रीधर्मेणु श्रीकृष्ण-
पूजाविधिनिरूपणनामा पटत्रिंशोऽध्यायः ॥૩૬॥

શ્રીનારાયણમુનિહવાચ—સઘવા વિઘવા વાપિ નારી યા સ્યાદ્વજ-
સ્વલા । ત્રિરાત્રં ન સ્પૃશેત્સા તુ સ્ત્રિયં ઘા પુરુષં ક્વચિત્ ॥૧॥ इन्द्रेण
ब्रह्महत्यायाः स्त्रीभ्यो भागस्तुरीयकः । दत्तोऽस्ति स रजोरूपो
આપના નિરંતર સંસ્પૃષથઠી અન્ય નથી ॥૨૫॥ હે દિવ્ય ! પૂજક/સ્ત્રી
આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરી પ્રણામ કરી તેમને પ્રતિભાથઠી ફરી પોતાના હૃદ-
યમાં ધારણ કરે અને તે પ્રતિમાને કંડીયામાં સ્થાપન કરે ॥૨૬॥ આ રીતે
મેં ભગવાનની પૂજનો વિધિ સંક્ષેપમાં કહ્યો, જે વિધિના અનુદિન અનુષ્ઠા-
નથી સ્ત્રીયોને ભગવાનવિષે પ્રીતિ પ્રવૃદ્ધિ પામે ॥૨૭॥ હે નિર્દોષ વિપ્ર ! કૃષ્ણ-
ની પૂજનો વિધિ કરી રહ્યા પછી નારી પ્રતિદિન ગુરૂપજાએ આપેલા કૃષ્ણમં-
ત્રને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમાં ચિત્ત સમર્પીને સ્થિર આસને બેસીને પાંચસો
વાર જપે ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
સ્ત્રીધર્મેણુ શ્રીકૃષ્ણપૂજાવિધિનિરૂપણનામાં પટ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૬॥

૧ અધ્યાય ૩૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! સઘવા કે અઘવા જે કોઈ
નારી રજસ્વળા થાય તે અસ્પૃશ્યા છે. તો ત્રણ દિનપર્યંત સ્ત્રીને કે
પુરૂષને કોઈને પણ કદાપિ અડે નહિ ॥૧॥ કયા દરણુથી આ અસ્પૃશ્યા
થાય છે ? તો કહે છે—પૂર્વે ઇન્દ્રે વૃત્રાસુરનો વધ કરતાં જે બ્રહ્મહત્યાદોષ
પોતાને પ્રાપ્ત થયો હતો તેનો ચોથો ભાગ તેણે સ્ત્રીઓને આપ્યો છે. તેજ
રજોરૂપે માસે માસે દેખાય છે. માટે તે આ સ્ત્રી તે સમયે ન સ્પર્શ કરવા

૧ આ અધ્યાયમાં ભગવાને સ્ત્રીયોના સામાન્ય ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

નાથ ! મયિ પ્રસીદ ॥૨૨॥ ત્વમ્યેવ લોકે પતિશબ્દ ईशे हान्यथं
 एवास्ति समन्ततो मे । भीतेरिहामुत्र च रक्षके वै ततः पतिस्त्वं
 हि मया कृतोऽसि ॥२३॥ अन्यं पतिं या तु वृणोति नारी भवन्त-
 माराध्य तपोचनाद्यैः । सा मोहिता ते ननु माययैव भयादिहामुत्र
 न मुच्यते यत् ॥२४॥ अतो मया धर्मतपोव्रताद्यैस्त्वत्प्रीतिरेवेप्यत
 ईश ! नान्यत् । अतः प्रसन्नो हि भवात्मबन्धो ! मनोरथं पूरय मे
 हृदिस्थम् ॥२५॥ इति सम्प्रार्थ्य नत्वा तं धारयेद्बुद्धये पुनः । करण्डके

છે કર્મપરવશ નથી) હે હરે ! (સમસ્ત કુ.ખ દુરિતને હરનારા) હે નાથ !
 (સર્વેના પણ તમે નાથ છો) આવા તમે તે તમેજ એક શરણુ જેને છો
 એવી હું તે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૨૨॥ હે ભગવન્ ! લોકમાં સકળ
 લોકોના ધર્મશર તમારેવિષેજ પતિશબ્દ અન્વર્થ છે, અન્યત્ર નહિ, કેમતો
 સમસ્ત આત્માઓ આપ પરમાત્માના સ્વતઃ દાસભૂત છે, 'પતિં વિશ્વસ્ય
 ભારમેશ્વર' 'પતિં પતીનાં' એવી શ્રુતિ છે. આપત્તિમાં રક્ષણ કરવાનું સામર્થ્ય
 ખીલતોનું નથી. દ્રૌપદીના કેશમહાલુને પાંચમાંથી એકપણ પતિ પ્રતિરોધ
 કરવા સમર્થ થયો નહિ. જેતો આ લોકમાંજ રક્ષણ કરવા અસમર્થ છે
 તે પરલોકમાં શું રક્ષણ કરે ? માટે આ લોક પરલોકમાં સકળભીતિ
 થકી સર્વતઃ સંરક્ષક તમારે વિષેજ પતિશબ્દ અને અન્વર્થ જણાય છે
 'પતીતિ પતિ.' આવી વ્યુત્પત્તિથી અનુગત અર્થ આ નીકળે છે. તો
 સર્વાત્મના સંરક્ષક તમોજ પતિ કયાં છો. સત્ય પતિ તમારા શરણુને પામી
 છું ॥૨૩॥ જે મદ સામ્યવાળી નારી તપ અર્ચનાદિકવડે આપને આરા-
 ધીને પ્રસન્ન થએલા તમારાથકી અન્ય જે કોઈ પણ -માનુષલતીય
 કે દેવલતીય પતિને વરેછે તે નારી તમારીજ દેવી 'માયાએ'નિથે મોહ
 પમાડેલી છે. આજ અસમર્થ સમાશ્રયને લીધે આ લોક પરલોકમાં લયને
 પામેછે, તે થકી મુક્ત થતી નથી ॥૨૪॥ હે ઇશ ! માટે હું તો સર્વના નિર-
 પાધિક પતિ તમને પતિપણે આશરીને ધર્મ તપ વ્રતાદિકના અનુષ્ઠાનથી
 આપની પ્રીતિનેજ ઇચ્છું, તેથકી અન્ય કળને ઇચ્છતી નથી. માટે પ્રસન્ન
 થઇને મારા હૃદયગત મનોરથને પરિપૂર્ણ કરો. આ મનોરથ આત્મબન્ધુ

ચ પ્રતિમાં સ્થાપયેદ્યોપિદન્વદ્દમ્ ॥૨૬ પૂજાવિધિરિતિ પ્રોક્તઃ સદ્દે-
પેણ મયા હરેઃ । યસ્મિન્ કૃતે તુ નારીણાં પ્રેમવૃદ્ધિર્મવેત્પ્રભૌ ॥૨૭॥
કૃષ્ણપૂજનવિધેશ્ચ સમાપ્તૌ કૃષ્ણમન્ત્રમચલા ગુરુલબ્ધમ્ । સ્ત્રી જપે-
દનઘ ! પશ્ચદાતં સઃ કૃષ્ણપાદકમલહિતચિત્તા ॥૨૮॥ इति श्रीसत्स-
ङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्ममंત્રकरणे धर्मापदेश स्त्रीधर्मेषु श्रीकृष्ण-
पूजाविधिनिरूपणनामा पद्मत्रिशोऽध्याय ॥३६॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સઘવા વિઘવા વાપિ નારી યા સ્યાદ્રજ-
સ્વલા । ત્રિરાત્રં ન સ્પૃશેત્સા તુ સ્ત્રિય વા પુરુષં કચિત્ ॥૨૧॥ इन्द्रेण
ब्रह्महत्याया' स्त्रीभ्यो भागस्तुरीयक' । दत्तोऽस्ति स रजोरूपो
આપના નિરતર સંસ્લેષયદી અન્ય નથી ॥૨૫॥ હે દિગ્ ! પૂજક' સ્ત્રી
આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરી પ્રણામ કરી તેમને પ્રતિમાયદી ફરી પોતાના હૃદ-
યમાં ધારણ કરે અને તે પ્રતિમાને કહીયામા સ્થાપન કરે ॥૨૬॥ આ રીતે
મેં ભગવાનની પૂજનો વિધિ સંક્ષેપમા કહ્યો, જે વિધિના અનુદિન અનુષ્ઠા-
નથી સ્ત્રીયોને ભગવાનવિષે પ્રીતિ પ્રવૃદ્ધિ પામે ॥૨૭॥ હે નિર્દોષ વિપ્ર ! કૃષ્ણ
ની પૂજનો વિધિ કરી રહ્યા પછી નારી પ્રતિદિન ગુરૂપત્નીએ આપેલા કૃષ્ણમ
ન્ત્રને શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમળમા ચિત્ત સમર્પીને સ્થિર આસને બેસીને પાંચમો
વાર જપે ॥૨૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने...पद्ममन्त्रकरणे धर्मोपदेशे
स्त्रीधर्मेषु श्रीकृष्णपूजाविधिनिरूपणनामा पद्मत्रिशोऽध्यायः ॥३६॥

૧અધ્યાય ૩૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન' સઘવા કે અધવા જે કોઈ
નારી રજસ્વળા થાય તે અસ્પૃશ્યા છે તો ત્રણ દિનપર્યંત સ્ત્રીને કે
પુરૂષને કોઈને પણ કદાપિ અડે નહિ ॥૨૧॥ કયા કારણથી આ અસ્પૃશ્યા
થાય છે ? તો કહે છે—પૂર્વે છંદ્રે વૃત્તામુરનો વધ કરતા જે બ્રહ્મહત્યાદોષ
પોતાને ગ્રાસ થયો હતો તેનો ચોથો ભાગ તેલે સ્ત્રીઓને આપ્યો છે. તે
રજોરૂપે માસે માસે દેખાય છે માટે તે આ સ્ત્રી તે સમયે ન સ્પર્શ કરવા

માસિ માસિ પ્રદશ્યતે ॥૨॥ પ્રથમેऽહનિ ચણ્ડાલી દ્વિતીયે બ્રહ્મઘા-
તિની । તૃતીયે રજકી પ્રોક્તા ચતુર્થેऽહનિ શૂદ્રવત્ ॥૩॥ દૈવે કર્મણિ
પંચ્યે ચ પશ્ચમેऽહનિ શુદ્ધયતિ । ઉપવાસેનાઽઽપદિ તુ તૃતીયેઽહ્નયેવ
શુદ્ધયતિ ॥૪॥ નૈતત્સક્કોપયેન્નારી મહાપાપં કદાચન । ગોપિતે બ્રહ્મ-
હત્યાયા મુચ્યતે નૈવ સા યતઃ ॥૫॥ રજસલા સ્પૃશેદન્યામુદક્યાં
યા પરાં સ્ત્રિયમ્ । અન્યાં ચૈનાં સ્પૃશેદ્દુઢ્યા યદિ તર્હિ ભવેદઘમ્ ॥૬॥
ધર્મશાસ્ત્રેષ્વિદ પ્રોક્તા કૃચ્છ્રેણંચ હિ નિષ્કૃતિઃ । કલૌ સા સર્વના-
રીભિઃ કર્તું શક્યા ન દશ્યતે ॥૭॥ અતોઽહં નિષ્કૃતિં યચ્ચિ સર્વાસાં
સુકરામિદ્ । યા સ્ત્રી જ્ઞાત્યા સ્પૃશેત્સા તુ કુર્યાદેકમુપોપનમ્ ॥૮॥

યોમ્ય થાય છે ॥૨॥ તેમાં પ્રથમ દિવસે રજસ્વળા સ્ત્રી ચંડાળી જેવી
(અતિ દૂર ઇલાથી પણ અસ્પૃશ્ય છે) કહી છે, બીજે દિવસે બ્રહ્મઘાતિની
જેવી કહી છે, ત્રીજે દિને તો ધોબણુ જેવી કહી છે, ચોથે દિવસે સ્નાન કરતાં
શૂદ્ર સમાન કહી છે, પાંચમે દિવસે સ્નાન કરી શુદ્ધ યતાં દેસસંબંધિ અને
પિત્રિસંબંધિ કર્મમાં યોમ્ય થાય છે, આપત્તિમાં તો ઉપવાસ કરવાથી ત્રીજે
દિવસે જ શુદ્ધ થાય છે, આપત્કાળમાં તો ઉપવાસથી તેની શુદ્ધિને પરા-
શર કહે છે-‘વિવાહોત્સવયજ્ઞેષુ દુર્ભિક્ષે દેશવિપ્લવે । પલાયને તથારણ્યે
સોપવાસેન શુદ્ધયતિ ॥’ ઇતિ ॥૩-૪॥ મહાપાપના પરિણામરૂપ આ રજેદર્શ-
નને નારી ગુણ નજ રાખે. જે ગુણ રાખે તો તે નારી તે બ્રહ્મહત્યા પાપથી
મુક્ત નજ થાય. ઇન્દ્રે પોતાનું બ્રહ્મહત્યાપાપ જે વિભાગ કરીને આપ્યું
છે તે રજેરૂપે નિકળે છે ॥૫॥ રજસ્વળા અન્ય રજસ્વળા કે અરજસ્વળા
નારીનો જે શુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ કરે કિંવા સ્વયં અરજસ્વળા આ રજસ્વળાનો
બાણી બોધને સ્પર્શ કરે તો તેણીઓને પાપ થાય. તે પાપના પરિહાર
માટે કૃચ્છ્રવ્રતાચરણું પ્રાયશ્ચિતપણે પારાશરાદિ ધર્મશાસ્ત્રોમાં વિધાન કર્યું
છે, તેતો કળિમાં સર્વ નારીઓએ કરી શકાય એવું નથી ॥૬-૭॥ માટે
કળિયુગમાં સર્વ સ્ત્રીઓએ સુખેથી થઈ શકે એવું પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે તે
સાંભળો. જે નારી બાણી બોધને રજસ્વળાનો સ્પર્શ કરે તેતો એક ઉપવાસ
કરે. જેતો અબાણુથી કદાચિત્ રજસ્વળાનો સ્પર્શ કરે તે નારી વત્સ-

અજ્ઞાનતઃ ક્વચિત્સ્પર્શો યદિ સ્યાત્તદિં સત્ત્વરમ્ । જ્ઞાત્વા સચેતં
કુર્વાત નારી નામસ્મૃતિં દ્વરેઃ ॥૧॥ સ્પર્શં ત્વાપદિ બુદ્ધ્યાપિ જાતે
જ્ઞાનેન શુદ્ધયતિ । સ્પર્શં પુંસોઽપ્યુદકયાયા પવમેવ હિ નિર્ણયઃ ॥૧૦॥
ન ગોપનીયં દિ રજ્જ્વરિતિ પ્રાહુર્મહર્ષયઃ । સદાચારશ્ચ સાધ્વીનામે-
વમેવ પ્રવર્તતે ॥૧૧॥ અગોપને બ્રહ્મહત્યાદોષઃ સ્ત્રીણાં વિનશ્યતિ ।
પરપુંસો ગર્ભશઙ્કા સ્વજનાનાં ચ નશ્યતિ ॥૧૨॥ તસ્માત્સ્ત્રીભિઃ પાલ-
નીયા મર્યાદૈવા પુરાતની । ચાતુર્વર્ણ્યસ્થિતામિવૈં ધર્મસિદ્ધિમમી-
ષ્ણુભિઃ ॥૧૩॥ બ્રહ્મચર્યમતં નારી પાલયેદ્વાપિ યઃ પુમાન્ । તયોસ્ત-
ચ્છલવાન્યૈર્યા મનક્તિ સ્ત્રી મતં ભુવિ ॥૧૪॥ ક્રોધારુણેક્ષણા યામ્યા
દૂતાસ્તામગ્નિવર્ણકૈઃ । લોહદણ્ડૈર્દાહયન્તિ ક્રોશન્તીમુચ્ચકૈર્મૃશમ્
॥૧૫॥ કુસ્મીપાકે તત્તત્તેલે રન્ધયન્તિ તતશ્ચ તામ્ । રક્તવિદૂપ્ય-

હિત સત્ત્વર જ્ઞાન કરીને ભગવન્નામસ્મરણને કરે ॥૮-૯॥ આપત્તિમાંતો
બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ થાય તોપણ જ્ઞાનભાવથી શુદ્ધ થાય છે. પુરૂષને પણ
રજસ્વળાના સ્પર્શમાં આજ બુદ્ધિનિર્ણય સમગ્રજીવે પુરૂષ બાણીને રજ
સ્વળાનો સ્પર્શ કરે તો એક દિવસ ઉપવાસ કરે. અબાણથી તેણીના સ્પર્શમાં
તો વજ્રસહિત જ્ઞાન કરે ॥૧૦॥ રજસ્વળાપાત્રું કદાપિ નારીઓએ છાતું
નજ રાખતું એમ પૂર્વેના મહર્ષિઓ કહે છે. સાધ્વી સ્ત્રીઓનો સદાચાર
પણ એવો જ પ્રવર્તે છે ॥૧૧॥ રજસ્વળાપણ નહિ છાતું રાખવાથી સ્ત્રી-
ઓનો જે બ્રહ્મહત્યાદોષ તે નાશ થઈ જાય છે (આ અદૃષ્ટ અનર્થનો પરિહાર
છે) ગુપ્ત રાખે તો કદાચિત્ પરપુરૂષથી ગર્ભધારણની શકા સ્વજનોને
આવે; નહિ છાતું રાખે તો તે શંકા નિવૃત્ત થાય. (આ દૃષ્ટ અનર્થનો
પરિહાર છે) ॥૧૨॥ આ મર્યાદા પૂર્વેના મહર્ષિઓએ કરેલી અને પતિમતા-
ઓના આચારપ્રાપ્ત પુરાતની વર્તે છે. તો ધર્મસિદ્ધિને પામવા ઇચ્છતી આર્ય
વર્ણની સ્ત્રીઓએ આ મર્યાદા અવશ્ય પાળવી જ ॥૧૩॥ જે નારી પુરૂષની
કે નારીની બ્રહ્મચર્યમતમાં વર્તતી નિષ્ઠાનો છળ વચનોવડે ભગ કરે તે નારી
મરણ પામતાં તેણીને દોષાવેશથી લાલચોળ લોચનવાળા યમદૂતો અગ્નિથી
તપાવેલા તીક્ષ્ણ લોહદણ્ડોવડે દાહ કરે છે. સારે ઉચ્ચ સ્વરે આક્રોશ કરતી

કુણ્ડે તાં નિશ્ચિપન્તિ તતશ્ચ તે ॥૧૬॥ સ્વરોમસહ્યવર્ષાણિ ભુક્ત્વા
 સા યમયાતનાઃ । અરણ્યે નિર્જલે દેશે પિશાચી જાયતે તતઃ ॥૧૭॥
 નિષ્કામવ્રતમદ્ધં યઃ કામુકઃ પુરુષઃ સ્ત્રિયાઃ । પુરુષસ્યાપિ વા
 કુર્યાત્સ મૃત્વા નરકાન્વજેત્ ॥૧૮॥ કુમ્ભીપાકે પચ્યતેઽસૌ મુદુઃ
 સર્પશ્ચ દદ્યતે । ઉચ્ચૈઃ કરોત્યાર્તનાદાન્સ યામ્યેઃ પરિતાડિતઃ ॥૧૯॥
 નિષ્કામવ્રતિનાં પુંસાં નારીણાં ચ વ્રતાલનમ્ । યે કરિષ્યન્તિ તે
 તેષા ગતિં પ્રાપ્સ્યન્તિ નિશ્ચિતમ્ ॥૨૦॥ ઇતિ તે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! સ્ત્રીણાં
 ધર્મા મયોદિતા । સતીગીતામિદાસ્તાસાં સર્વાસાં હિતકારકા
 ॥૨૧॥ સતીગીતામિદાં નારી યા શ્રોષ્યતિ પઠિષ્યતિ । ડમે તે
 પ્રાપ્સ્યતો નૂનં સ્વવાન્હિતફલં કિલ ॥૨૨॥ નિત્યં યા નિયમેનેતાં
 યોપિદન્ પ્રાપ્સ્યતિ । લપ્સ્યતે સાઽન મહર્ત્તી કીર્તિં ચાન્તે હરે.

પણુ તેણીને વારે વારે અત્યત આળે છે ॥૧૪-૧૫॥ તે પછી તે સ્ત્રીને
 યમભટ્ટો તપાવેલું તેલ જેમા છે એવા હુણીપાક નામના નરકમા રાધે છે અને
 રૂધિર વિષા પાચમય હુડમા નાળે છે ॥૧૬॥ આ સ્ત્રી આવી યમયાતનાઓને
 સ્વરોમસખ્યા વર્ષો (સામાન્યતઃ સાડાત્રણ કરોડ વર્ષપર્યંત) ભોગવીને
 પછીથી મહા અરણ્યમા નિર્જળ દેશમા પિશાચણુ થાય છે ॥૧૭॥ એ ન
 રીતે જે કામી પુરુષ પુરુષના કે સ્ત્રીના શ્રદ્ધાચર્યવ્રતનો ભગ કરાવે છે તે પણ
 મરીને નરકને પામીને હુણીપાકમા રધાય છે અને તેને વારે વારે સર્પો કરડે
 છે અને યમક્રિડરોએ વારવાર તાડન કરતા ઉચ્ચ સ્વરે આર્તનાદને કરે છે
 ॥૧૮-૧૯॥ જે પુરુષોત્તો નિષ્કામવ્રતનિષ્ઠ નરનારીઓના તે વ્રતને સદુષ
 દેશાદિકવડે સદુઢ કરશે તેઓ તે શ્રદ્ધાચર્યવ્રતનિષ્ઠોને પામવાના જે લોડી
 તેને નિશ્ચે પામશે ॥૨૦॥ હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! આ પ્રકારે સતી સ્ત્રીઓના હિત
 માટે મેં કહેલા, પૂર્વે સતીએ કહેલા હોવાથી સતીગીતા નામના સ્ત્રીઓના
 આ ધર્મો યથાવિકાર અનુધાન કરતા સર્વ સ્ત્રીઓના હિતને કરનારા થાય છે
 ॥૨૧॥ જે નારી આ સતીગીતાને સાલળશે કે પાઠ કરશે તે અને સ્ત્રિયો
 સ્વવાન્હિત રૂળને નિશ્ચે પામશે ॥૨૨॥ જે નારી આ સતીગીતાનો નિત્ય
 નિયમથી પ્રીતિપૂર્વક પાઠ કરશે તે આ લોકમાં મહાકીર્તિને પામશે અને

પદમ્ ॥૨૩॥ इति द्वितीयाश्रमिणां वृषास्ते पुंसां तथैषामपि योपितां
च । उदीरितास्ते द्विज ! तैश्च तामिः श्रव्याश्च पाठ्याः सतत च
पाल्याः ॥२४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्र पद्मप्रकरणे
धर्मोपदेशे श्रीसाधारणधर्मनिरूपणनामा सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—દુષ્કરત્વાત્કલૌ વિપ્ર ! વર્જિતસ્ય દ્વિજૈરથ ।
વાનપ્રસ્થાશ્રમસ્યાપિ ધર્માન્વોઘાય ચચ્ચિ તે ॥૧॥ હિત્વા ગૃહાશ્રમં
વિપ્રો દ્વિતીયાદાશ્રમાત્ પરમ્ । તૃતીય આયુષો ભાગે તૃતીયાશ્રમમા-
શ્રયેત્ ॥૨॥ અપત્યાપત્યમાલોન્ય ગ્રામ્યાહારાન્વિસૃજ્ય ચ । પશ્યા.

અતે પરલોકમાં હરિના પરમ પદને પામશે ॥૨૩॥ હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે
ગૃહસ્થાશ્રમી પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓના ધર્મો તમને મેં કહ્યા તે આ ધર્મો
પુરૂષો અને સ્ત્રીઓએ સતત સાલનવા અને લાલુવા અને યથાધિકાર
પાળવા ॥૨૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
શ્રીસાધારણધર્મનિરૂપણનામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૭॥

‘અધ્યાય ૩૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે શિવરામ વિપ્ર ! જે સ્મૃતિકાર મુનિ
ઓએ દુષ્કર હોવાથી કળિમા વર્ણ્યપણે કહેલો વાનપ્રસ્થાશ્રમ તેના પણ
ધર્મો ધર્મતત્ત્વના ઓધ માટે તમને કહું છું ‘વાનપ્રસ્થશ્રમ સન્યાસ હત્યમા-
નાશ્રમૌ મુને’ । દુષ્કરત્વાત્કલિયુગે ન પ્રાપ્તાવિતિ નિષ્ણવ ॥’ એમ સ્કાંદમા
કહ્યું છે ॥૧॥ વિપ્ર આયુષના ત્રીજા ભાગમાં (એકાવનમે વર્ષે) ગૃહાશ્રમને
ત્યાગ કરી દ્વિતીય ગૃહાશ્રમથકી ત્રીજા વાનપ્રસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરે ॥૨॥
આયુષનો ત્રીજો ભાગ જે કાળ કહ્યો તે કાળ લાલે એક વર્ષે ન્યુન હોય કે
અધિક હોય તે ભેવાનું નથી પુનઃ પુનઃ જો થાય તો વનમાં પ્રવેશ કરે
આ તો ઉક્ત કાળનું ઉપલક્ષ્યકમાત્ર છે પણ પુનઃ પુનઃ થાય ત્યારે જ
વનમાં જવું એવો નિયમ કરાતો નથી વનમાં પ્રવેશ કરનારો ગાર્હસ્થ્ય
મુખલોગોને ત્યાગ કરી પત્નીના પોષણમાં પુત્રને પ્રયોજીને પોતે એકાકી

પોષણ આદિશ્ચ પુત્રં વનમુપાવ્રજેત્ ॥૩॥ અનુકૂળા તપઃ સોદું ક્ષમા
 ચ યદિ સા ભવેત્ । સદૈવ તાં નયેદ્દિદ્વાન્નાન્યથા દુઃસદત્વતઃ ॥૪॥
 ગ્રામ્યધર્માનભીષુશ્ચ ધૈર્યવાન્નહ્યચાર્યપિ । મૃતદારો ગૃહસ્યો વા
 વાનપ્રસ્થાશ્રમં થયેત્ ॥૫॥ આપૃચ્છ્ય સ્વગુહં ચાદૌ રાજાનં ધાર્મિકં
 તતઃ । સમ્વન્ધિનશ્ચાય ગૃહી ગૃહીયાદાશ્રમાન્તરમ્ ॥૬॥ શુક્લપક્ષ્મ
 પૂર્વાદ્દે પ્રશસ્તે ચોત્તરાયણે । ગત્વાડરણ્યં નિયમવાંસ્તપઃ કુર્યાત્સ-
 માહિતઃ ॥૭॥ અન્નાશ્રમે તપો મુખ્યં દ્વિજદેહોચિતં તુ યત્ । ઉત્સા-
 હવાંસ્તતો ધીરસ્તપ એવ સમાશ્રયેત્ ॥૮॥ અગ્નિહોત્રં ચ દર્શાદિ

વનમા ભય ॥૩॥ જે પત્ની અનુદૂળ-તપ પરાયણુ સ્વમનોવૃત્તિને અનુદૂળ
 હોય અને તપશ્ચર્યાકલેશને સ્વય સહન કરવા સમર્થ જે હોય તો શુધ
 ગૃહસ્થ તેણીને સાથેજ વનમા લઈ ભય જે તેવી ન હોયતો ન લઈ ભય
 પુત્રની સન્નિધિમા જ સ્થાપે સાથે લઈ ભયતો પોતાની તપશ્ચર્યાના
 ઉપરોધનો સંભવ હોવાથી દુખને જ દેનારી થાય ॥૪॥ જે સમાવર્તન
 સરકાર કર્યા પછી દારસચહે રહિત, ક્રમથી ગ્રામ્યભોગ્યથી વિમુખ, તપ
 શ્ચર્યામા ધૈર્યવાન, સ્ત્રીસગસાહિત્યરૂપ શ્રદ્ધાયર્થતપર હોય અને મૃતદાર
 હોય (તે આ બંને વિધુરો) અને જે ગૃહસ્થાશ્રમનિષ્ઠ હોય આ સર્વે વાન
 પ્રસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરે ॥૫॥ વાનપ્રસ્થ આશ્રમાતરને પામવા ઇચ્છતો
 ગૃહી પ્રથમ પોતાના ગુરૂને પુછીને તે પછી ધર્મપ્રવર્તક સંભળને પુછીને અને
 માતુલાદિ સંબન્ધિજનોને પુછીને પછી વાનપ્રસ્થાશ્રમને ચહણુ કરે ॥૬॥
 પ્રશસ્ત ઉત્તરાયણમા, તેમા પણ શુક્લપક્ષમા વર્તતા જે કોઇ પણ દિવસના
 પૂર્વભાગમા ગૃહથપી નીકળીને વનમા જઈને નિયમયુક્ત થઈ સાવધપણે
 તપને કરે ॥૭॥ દુર્લભ આ મળેલા દ્વિજદેહનુ સુદ કામ રૂળ નથી, કેમતો
 તે અન્ય દેહમા પણ સુલભ છે, કિંતુ જેણે કરીને અનંત મુખ થાય તેણે
 તપજ પ્રયોજન છે, માટે આ દ્વિજદેહને સમુચિત તપજ આ વાનપ્રસ્થા
 શ્રમનો પ્રધાન ધર્મ છે, તો 'દેહને તપનો અવસર મળ્યો' એમ ઉત્સાહથી
 ધૈર્ય ધારીને તપને કરે 'માક્ષણસ્ય હિ દેહોડ્યં ક્ષુદ્રકામાય નેવ્યત્તે । કૃચ્છ્રાય
 તપસે ચેહ પ્રેક્ષાનન્તમુચ્ચાય ચ ॥' એમ લાગવતમા કહ્યું છે ॥૮॥ તેમા

કર્મ પ્રાગ્વદ્યથાવિધિ । સાગ્નિકસ્ય મુનેઃ પ્રોક્તં પશ્વાલમ્મનમન્તરા
 ॥૯॥ મુન્યન્ત્રૈઃ સ્વયમાનીતૈઃ પુરોહાશાંશ્ચ નિર્વપેત્ । કુર્યાદપ્યર્થમુ-
 ટ્તજં સ્વયં તુ નિવસેદ્વહિઃ ॥૧૦॥ શિલાયાં શર્કરાદૌ વા શયીત
 સુસમાહિતઃ । જિતપ્રોધશ્ચ તત્ત્વજ્ઞો ન દ્વિર્મુક્તીત કર્હિંચિત્ ॥૧૧॥
 વર્જયેન્મધુ માંસં ચ વ્રહ્મચારી ભવેત્સદા । ન દ્રુહ્યેત્સર્વભૂતેભ્યો ન
 પત્ન્યા સહ સંવિશેત્ ॥૧૨॥ અન્નૈઃ શાકૈઃ ફલૈર્વાપિ પશ્ચયજ્ઞાન્સમા-
 ચરેત્ । અમ્મૂલફલમિક્ષાભિરર્ચયેદ્વિશ્વકાતિથીન્ ॥૧૩॥ વસીત
 વલ્કલં યાસસ્ત્વળપર્ણાજિનાનિ યા । કમળ્લલું ચ દણ્ડં ચ ધારયે-
 ત્સંયતેન્દ્રિયઃ ॥૧૪॥ કેશાન્ રોમાણિ શ્મશ્રૂણિ છેદયેન્ન નવાનપિ ।
 અક્કલગ્નં મલં ચૈવ ક્ષાલયેન્ન ચ માર્જયેત્ ॥૧૫॥ અક્કાન્યમાર્જયન્સ્રા-

ત્રેતાગ્નિસહિત વનમાં ગયેલો મુનિ અગ્નિહોત્ર દર્શાદિ કર્મ સાક્ષાત્ પશુહનન-
 થકી બીજનેજ પૂર્વની પેઠી યથાવિધિ કરે. (યદપિ પશુહનન યજ્ઞમાં
 પ્રથમ પ્રતિષેધ કર્યું છે, અથાપિ અધિકારિભેદથી સ્મૃતિક્રોધે અભ્યનુસાર
 આપેલું પણ આમણે ન કરવું, એમ વિશેષતઃ અહીં પ્રતિષેધ કરાય છે)
 ॥૧૬॥ પોતે જ લાવેલાં મુન્યન્ત્ર જે શામો નમારાદિક તેણે કરીને પુરોહાશને
 તૈયાર કરે. ત્રેતાગ્નિ રાખવા માટે પર્ણશાળા કરે. પોતે તો પર્ણશાળાથકી
 બહારના લાગમાં જ નિવસે ॥૧૭॥ વની આસ્તરણુવર્ણત કાંકરાપ્રાય
 ભૂતળ ઉપર અથવા શિલાઉપર મુક રહે. સદા સાવધ ચિત્તવાળો છત-
 ક્રોધ અને તત્ત્વચિંતનપર થાય. કદાપિ બીજવાર ભોજન કરે નહિ ॥૧૮॥
 મદ્યમાંસને વળે. સદા બ્રહ્મચર્યવ્રતપર થાય. કોઈ પણ ભૂતનો દ્રોહ કરે
 નહિ. પત્નીની સાથે કદાપિ સુવે નહિ ॥૧૯॥ નમારાદિ મુનિઅન્ન, શાક અને
 ફળવડે પાંચ યજ્ઞોને કરે. લિક્ષુકો અને અતિથિઓનો જળ મૂળ ફળાદિક
 આપવાવડે સત્કાર કરે ॥૨૦॥ વાનપ્રસ્થ વલ્કળ વસ્ત્રને કે તૃણમયને કે પાંદડા-
 મયને કે અજીનને પહેરે. કમંડળુ અને દંડને ધારે. સદા નિયમિતેન્દ્રિય
 થાય ॥૨૧॥ વની મસ્તકકેશ શરીરરોમ મુખકેશ અને નખોને છેદે નહિ.
 અંગમાં લગ્ન થએલા મળને પ્રક્ષાળે નહિ અને વસ્ત્રાદિકવડે માર્જન કરે નહિ
 ॥૨૨॥ અગોને ન મર્દન કરતોથકો ત્રિકાળ સ્નાન કરે. ભૂતળ ઉપર શયન

યાત્રિકાલં સ્વષ્ઠિલેશયઃ । ન દન્તાન્ શોધયેન્નિલ્યં નાસનં ચાલ-
યેન્મુદુઃ ॥૧૬॥ વનાશ્રમી ન કુર્વાતિ પરસ્ત્રીસદ્ગમપ્રધા । યથોપયોગં
ભાષેત સ્વકીયાં યજ્ઞકર્મણિ ॥૧૭॥ મુજ્જીત સઠ્ઠદેવાન્ નીવારાદિ
વનોદ્ગમ્ । કપિત્થવદરાશ્વત્થફલાદીન્યપિ વા મુનિઃ ॥૧૮॥ શાન્તો
દાન્તો મૃદુર્ધારો મૂલકન્દફલાશનઃ । મુન્યન્નવર્તનો વાપિ સ્યાદે-
ત્ત્વેહં ફલોદ્ગમ્ ॥૧૯॥ આહરેત્સ્યયમેવાન્નમાત્મનો વૃત્તિહેતવે ।
દન્તોલૂલલિકો વા સ્યાદદ્મકુદ્દાશનોઽપિ વા ॥૨૦॥ ન કૃષ્ટપચ્ચમ
શ્રીયાદકૃષ્ટં ચાપ્યકાલજમ્ । અગ્નિપક્વમથામં વા કાલપક્વમુતાહરેત્
॥૨૧॥ સઘઃ પ્રક્ષાલકો વા સ્યાદથવા માસસઞ્ચયી । પળ્માસસઞ્ચયી

કરનારો થાય દત્તોને સશોધે નહિ (ઘસે નહિ) આસનને વારેવારે ફેરવે
નહિ (સ્થિરાસન થાય) ॥૧૬॥ આ વનાશ્રમી શ્રવણાદિ અષ્ટપ્રકારે પરશ્રી
પ્રસંગને સર્વથા ત્યાગ કરે પોતાની પત્ની સાથે પણ યજ્ઞાદિ આશ્રમકર્મમાં
યથોપયોગજ બોલે પણ અધિક નહિ ॥૧૭॥ વાનપ્રસ્થ વનમાં નીપજેલા
નમારાદિ અન્નને અથવા કોઠા બોરા પીપરટેટી આદિક ફળોને એકજ વાર
જમે, બીજી વાર નહિ ॥૧૮॥ વાનપ્રસ્થ બાહ્ય આલ્સ્યતર ધન્દ્રિયને વિશુદ્ધિને
વર્તે, ભૂતમાનમાં મૃદુ પ્રકૃતિવાળો થાય પણ તીક્ષ્ણવૃત્તિવાળો ન થાય, ધીર-
આશ્રમકર્મમાં અચળ સ્વભાવવાળો થાય, કદ મૂળ ફળાદિકવડે કે મુનિ
અન્ન નમારાદિકવડે દેહયાત્રાને કરે, ફળમાથી નીકળતા (ગેળીયુ વિગેરે)
તૈયનેજ ખાય પણ ઘૃતાદિકને નહિ ॥૧૯॥ પ્રતિદિન પોતાની વૃત્તિ માટે
પોતે જ નમારાદિ અન્નને લાવે તે અન્નને દાતવડેજ ખાડીને (ચાવીને)
ખાય પણ ખાડવુ વિગેરે ક્રિયાતરને કરે નહિ દાતની દૃઢતા ન હોય તો
પાપાણખડથી કુટીને ખાય આવા અભિપ્રાયથીજ 'દન્તોલૂલલિકો વા સ્યાદ
દ્મકુદ્દાશનોઽપિ વા' એમ કહ્યું ॥૨૦॥ ખેડથી નીપજેલા ડાગર આદિક
અન્નને ખાય નહિ લાવે ખેડથી ન નિપજેલું હોય પણ જે પાકકાળ પહેલાજ
નિપજેલું હોય તો તેને પણ ખાય નહિ અગ્નિએ શેકેલું કિંવા અપકવજ
કાળપરિપકવને (ફળાદિક) જમે ॥૨૧॥ વાનપ્રસ્થ સઘ પ્રક્ષાલક થાય-
અવશેષ ન રહે એમ અન્નને જમી જઘને ભોજનપાત્રને પ્રક્ષાલન કરનારો

વાન્દપર્યાપ્તાદિસદ્ગ્રહી ॥૨૨॥ સન્યજેદાશ્વિને માસિ યત્કિञ્ચિ-
ત્પૂર્વસञ્ચિતમ્ । પુનઃ સञ્ચિનુયાત્સર્વં મુન્યન્નાદિકમાત્મના ॥૨૩॥
શનૈઃ શનૈઃ ક્રમેઁવ વર્ધયેત્તપ આત્મન. । સર્વત્યાગે તુ સહસા
નશ્યેદ્રત્તં વપુર્યત ॥૨૪॥ તપસા શોષયેદેહં ધ્યાયન્ દૃઢચન્વહં હરિમ્ ।
મુન્યન્નં મક્ષયેદાદૌ ફલમૂલાશનસ્તત. ॥૨૫॥ નકાશ્યેકાન્તરાશી
ચ ચતુર્યાદ્ભુજિસ્તત. । પञ્ચમેઽહનિ પથે વા ફલમૂલાશનો ભવેત્
॥૨૬॥ ચાન્દ્રાયણત્રતી વા સ્યાત્પક્ષમુગ્ધ્વાઽથ માસમુક્ । ક્ષીરપ
કેનપો વા સ્યાદમ્બુપો ધૂમપસ્તથા ॥૨૭॥ જ્યોત્સ્નાપિવજ્ઞોષ્મપથ

થાય (એકવાર ભોજનથકી અધિક અન્નને સઘરે નહિ) અથવા માસ
પર્યાપ્ત અન્નસમયને કરે અથવા છમાસપર્યત પહોંચે એટલા અન્નનો
સમઠ કરે અથવા વર્ષપર્યત પહોંચે એટલા અન્નને સંઘરે એમા પૂર્વ પૂર્વ
શ્રેષ્ઠ છે ॥૨૨॥ પૂર્વ વર્ષમા સમઠ કરેલું યત્કિञ્ચિત્ અન્નાદિક હોય તેને
આસો માસમા ત્યાગ કરે ફરી સર્વ મુન્યન્ન નમારાદિકને પોતેજ તે માસ
માજ સઘરે ॥૨૩॥ તે આ વની પોતાના તપને ધીમે ધીમે ક્રમથીજ વધારે,
પણ સર્વ પ્રકારે અન્નત્યાગાદિકવડે નહિ તેમ જો સહસા કરે તો રત્નવત
દુર્લભ ધર્મસાધન શરીરનો નાશ થઈ જાય શરીરને નહિ ઉપધાત કરનારજ
તપ શ્રેય સાધન છે ॥૨૪॥ પ્રતિદિન ભક્તિથી હૃદયમા સર્વેશ્વર શ્રીહરિનુ
ચિતવન કરતોથકો તપથી હળવે હળવે શરીરનુ શોષણ કરે પ્રથમ મુનિ
અન્ન શ્યામો નમારાદિક ખડધાન્યને ખાય તે પછી કાળક્રમે ફળ મૂળને
જમનારો થાય ॥૨૫॥ તે પછી કાળક્રમે નખસમયે ફળ મૂળને ખાનારો
થાય તે પછી એકદિન અતરને ત્યાગ કરીને દિનાતરે ફળાદિકને જમે
અનતર કાળક્રમે ચતુર્થ દિવસે ફળાદિકને જમે તે પછી કાળક્રમે પાચમે
દિવસે અથવા છઠે દિવસે ફળમૂળમાત્રને ખાનારો થાય ॥૨૬॥ અથવા
આદ્રાયણુવત કરનારો થાય અથવા એક પક્ષમા એક એક વાર જમનારો
થાય અથવા માસે માસે એકવાર જમનારો થાય અનતર કાળક્રમે કેવળ
દુગ્ધમાત્ર પાન કરનારો થાય અથવા દુધના ફીણુમાત્રને પાન કરનારો થાય
અથવા કેવળ જળનુ પાન કરનારો થાય અથવા ધૂમપાન કરનારો થાય

વાયુમુખં ભવેત્ક્રમાત્ । इत्यं तपस्यभिरतो न प्रमत्तो भवेत्कचित् ॥२८॥ न विश्वसेदिन्द्रियाणि प्रयतात्मा सदा भवेत् । क्षुद्रकामा-
 स्ये मौढ्यादुत्तृजेन्न निजं तपः ॥२९॥ स्त्रीकथाश्च वणादौ च कुर्या-
 देकमुपोषणम् । ब्रह्मचर्याङ्गभङ्गे च सावधानો भवेत्सदा ॥३०॥
 यस्तु पदया वनं गत्वा मैथુनं कामतश्चरेत् । व्रतभ્રष्टः स कुर्यात्
 देहान्तां तस्य निष्कृतिम् ॥३१॥ तस्य यो जायते पुत्रो न संस्पृश्यो
 द्विजैः स तु । वेदाधिकारहीनः स्याज्जयेत्કામં તતો વની ॥૩૨॥
 પ્રીત્ત્વે સેવેત પજ્ઞાગ્રીનાસારં પ્રાઘૃપિ ધ્રુવમ્ । વાનપ્રસ્થશ્ચ શિશિરે
 તિષ્ઠેદાકળમન્તુ ચ ॥૩૩॥ યથાશક્તિ તપઃ કુર્યાદેહપાતો યથા

આ રીતે કાળક્રમે આહારનો સંકોચ કરવાવડે તપને વધારે ॥૨૭॥ અનતર
 દેવળ અદ્રજ્યોત્સનાપાનવડે દેહયાત્રાને કરનારો થાય અથવા દેવળ જળની
 વરાળના પાનમાત્રથી દેહયાત્રાને કરનારો થાય તથા કાળક્રમે દેવળ વાયુક્ષણ
 કરનારો થાય. આ રીતે અનુક્રમે તપમાં પ્રીતિવાળો થાય ક્યારેય પણ તપમાં
 પ્રમાદ રાખે નહિ ॥૨૮॥ ઇન્દ્રિયોનો કદાપિ વિશ્વાસ કરે નહિ (મેં જીતેલાં
 ઇન્દ્રિયો મારા વશમાંજ વર્તે છે એમ તેમાં વિશ્વાસ નજ કરવો. ઇન્દ્રિયો
 બળવાન હોવાથી મનને પોતાતરફ બળાત ખેંચી લાય છે) તો સદા નિયમિત
 મનવાળો થાય. શબ્દાદિ વિષયભોગ અતિશુદ્ધ છે (પશુપક્ષ્યાદિસાધારણ
 છે) તેની પ્રાપ્તિમાટે મૂઢભાવથી વર્ણપ્રાપ્ત તથા આશ્રમપ્રાપ્ત સહજ
 તપનો ત્યાગ કરે નહિ ॥૨૯॥ સ્ત્રીકથાનું શ્રવણાદિ કરે તો એક દિન ઉપવાસ
 પ્રાયશ્ચિત્તને કરે. શ્રદ્ધયર્થવ્રતના અંગભૂત તપશ્ચર્યામાં સદા સાવધાન થાય
 ॥૩૦॥ જે તો પત્નીસાથે વનમાં વસેલો વાનપ્રસ્થ કામક્ષોભને લીધે સ્ત્રીની
 સાથે મૈથુનને કરે તે વ્રતથડી ભ્રષ્ટ થયેલો હોવાથી દેહાંત પ્રાયશ્ચિત્તને
 યોગ્ય થાય છે, તેનું અપર પ્રાયશ્ચિત્ત નથી ॥૩૧॥ વ્રતભ્રષ્ટ વનીનો જે પુત્ર
 થાય તેતો દ્વિભતિઓએ સ્પર્શ કરવા યોગ્ય નથી. વેદાધિકાર વિહીન થાય.
 માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં પ્રવિષ્ટ થયેલો દ્વિજ કામને સર્વથા જીતે ॥૩૨॥
 વાનપ્રસ્થ શ્રીષ્ઠકાળમાં પચાગ્નિને સેવે (પંચાગ્નિમધ્યે રહીને તપ કરે)
 વર્ષાકાળમાં વર્ષધારાપાતને સહન કરે. શીતકાળમાં કંઠપર્યંત જળમાં રહીને

ન વૈ । ભવેત્સ્ય તથા ધીરો વનસ્યો દમ્ભવર્જિતઃ ॥૩૪॥ ચરેદ્વને
દ્વાદશાન્દાનઘૌ વા ચતુરો મુનિઃ । દ્વાવેકં વા યથાશક્તિ ન વિપ-
દ્યેત કુચ્છતઃ ॥૩૫॥ યઃ કણ્ઠકાઘૈ રુજતિ ચન્દનાઘૈશ્ચ યોઽર્ચતિ ।
અકુદ્ધોઽપરિતુષ્ઠશ્ચ સમઃ સ્યાદુભયોરપિ ॥૩૬॥ અશક્તસ્ત્વાત્મન્યા-
ધાય વિચરેદગ્નિમગ્ન તુ । મિક્ષયેત્ પ્રાણવૃત્ત્યર્થમનિકેતશ્ચ તાપસાન્
॥૩૭॥ ગ્રામાદાનીય વા મિક્ષાં શુચિગ્રાહણગેહતઃ । ગ્રાસાનઘૌ ચ
મુક્ષીત હ્યશક્તઃ પોઙ્ગશાપિ વા ॥૩૮॥ નિત્યં સ્વાધ્યાયશીલઃ સ્યાત્સા-
ચિત્રીજપતત્પરઃ । જિત્વા નિદ્રાં તથાલસ્યં રાત્રૌ ધ્યાનપરો ભવેત્
॥૩૯॥ ય ઇતાં નિયતાં ચર્યો બ્રહ્મર્પિવિહિતાં ચરેત્ । સ દહેદગ્નિય-
હોપાન્ જયેદ્ધોકાંશ્ચ દુર્જયાન્ ॥૪૦॥ અભિભૂતો જરારોગૈરશક્તઃ

તપ કરે. આમાં આજ અર્થ વિશેષપણે બહુવો-પોતાના દેહનો પાત જેમ
ન થાય તેમ નિર્દેશપણે ધૈર્ય ધારીને યથાશક્તિ તપને કરે ॥૩૩-૩૪॥ વાન-
પ્રસ્થ બાર કે આઠ કે ચાર કે બે કે એક વર્ષપર્યંત યથાશક્તિ વનમાં પૂર્વોક્ત
પ્રકારે તપશ્ચર્યાને કરે. તપશ્ચર્યાક્રમેણ લીધે તેથી વિરામ પામે નહિ
॥૩૫॥ જે કોઈ કાંટાવિગેરેવડે પોતાને પીડા કરે અને જે કોઈ ચઢનાદિક-
વડે પોતાની પૂજા કરે, તે બંને વિષે પણ ક્રોધ હર્ષને ન કરે. તે પીડક પૂજક
બંનેવિષે સમમતિવાળોજ થાય ॥૩૬॥ તપ કરવા અસમર્થ જે હોય તે
વાનપ્રસ્થતો અગ્નિને પોતાવિષે આધાન કરીને (અગ્નિનું વિસર્જન પોતાવિષે
કરીને) આ લોકમાં નિયત સ્થાને વર્ણત યજ્ઞ પ્રાણુધારણુ માટે વાનપ્રસ્થોને
ત્યાં લિક્ષા ભાગે અથવા ગ્રામથકીજ પવિત્ર વિગ્રના ઘરથકી લિક્ષા ભાગી
લાવીને આઠ ગ્રાસને જમે. આઠ ગ્રાસથી જેના દેહધારણની પર્યાપ્તિ ન
થાય તે સોજ ગ્રાસોને પણ જમે ॥૩૭-૩૮॥ નિત્ય ગાયત્રીજપપર અને
સ્વાધ્યાયશીલ થાય. આજસ્ય તથા નિદ્રાને છતીને રાત્રિએ ભગવદ્ધ્યાન-
પરાયણ થાય ॥૩૯॥ જે વની આ સ્વાશ્રમસમુચિત તપશ્ચર્યાને પૂર્વે
વસિષ્ઠાદિ બ્રહ્મર્પિઓએ અનુદાન કરેલીને શ્રદ્ધાથી આચરે તે અગ્નિ કાષ્ઠો-
નેજ જેમ એમ સર્વ દોષોને બાળી દે છે અને દુર્જય લોકોને છૂટે છે-પામે-
છે ॥૪૦॥ જે વાનપ્રસ્થતો જરા રોગાદિકથી પરાભવ પામતાં સ્વાશ્રમધર્મ-

સ્વક્રિયાસુ યઃ । સ હરિં હૃદયે ધ્યાયન્કુર્યાન્નશનાદિકમ્ ॥૪૧॥
 इत्यं तपः प्रकुर्वाणो मनो जित्वा वनाश्रमी । महर्लोऽमवाप्नोति
 देहान्ते तापसेप्सितम् ॥४२॥ यो विष्णुमक्तिसहितं वानप्रस्थाश्रમે
 वसन् । तपः करोति स मुने ! धाम प्राप्नोति वेण्वम् ॥४३॥ वृत्ति-
 भेदेन कथिता वानप्रस्थाश्चतुर्विधाः । वैश्वानसा वालसिल्यौ दुष्करा
 फेनपा इति ॥४४॥ आद्यास्तत्राकृष्टपच्यैर्वर्तमानास्तपस्विनः । लघ्वे
 नवेऽग्रे पूर्वाह्नत्यागिनस्तच्चपरे मताः ॥४५॥ प्रातरुत्थाय यां पूर्वं
 दिशं पश्यन्ति ये ततः । आहतैः फलमूलाद्यैर्जीवेयुस्ते तृतीयका
 ॥४६॥ स्वयं द्रुमेभ्यः पतिते, फलैः पुष्पैर्दलेरपि । जीवेयुर्वै ते
 कथिताश्चतुर्था, फेनपा इति ॥४७॥ तपः प्रकुर्वेत्तद्यास्य सर्वत्र
 स्याद्दृढं यदि । वैराग्यं तर्हि सज्यासो विहितस्तुर्य आश्रमः ॥४८॥
 धर्मास्तृतीयाશ્રમિણો મયેતે સમાસતો વિપ્રચરોદિતાસ્તે । અથો

ભૂત તપ ક્રિયામા અશક્ય થાય તે ઈરિતુ હૃદયમા ધ્યાન કરતોયકો અન
 શનાદિ લઘુ વ્રતમાત્રને કરે ॥૪૧॥ જે વનાશ્રમી ઉક્ત પ્રકારે (વ્રત નિયમાદિકે
 સપક્ષ થઈ) મનને જીતીને તપશ્ચર્યાને કરે છે તે દેહને અંતે વાનપ્રસ્થોએ
 પામવા ઇચ્છેલા મહર્લોકને પામે છે ॥૪૨॥ હે શિવરામ વિપ્ર ! જે તો વાન
 પ્રસ્થાશ્રમમા રહીને વિ પુલકિપૂર્વક તપને કરેછે તે વૈષ્ણવ ધામને પામે
 છે ॥૪૩॥ તેમા વાનપ્રસ્થો વૃત્તિભેદને લીધે વૈશ્વાનસ વાવખિન્ય ઔદુમ્બર
 ફેનપ એમ ચાર પ્રકારના બણવા ॥૪૪॥ તેમા એક વિના નિધપત્ર થએલા
 નમારાદિક વડે દેહયાત્રાને કરનારા વાનપ્રસ્થો પ્રથમના વૈશ્વાનસ નામના
 માન્યા છે નવુ અન્ન મળતાં પૂર્વે અન્નને જેઓ ત્યાગ કરે છે તે બીજા વાવ
 ખિન્ય નામના માન્યા છે જેઓ પ્રાત કાળે ઉક્તા પ્રથમ જે દિશાને જુવે
 છે તે દિશાથીકીજી પોતેજી અન્ન ફળ મૂળાદિકને લાવીને દેહપોષણને કરનારા
 છે તે ત્રીજા ઔદુમ્બર નામથી કલા છે જેઓ તો વૃક્ષોથીકી સ્વય પડેલા
 ફળદળાદિકવડે જીવન કરનારા છે તે ચોથા ફેનપ નામના માન્યા છે
 ॥૪૫-૪૭॥ આ પ્રકારે તપને કરતા જે વાનપ્રસ્થને સર્વત્ર વૈરાગ્ય દૃઢ
 થાય તે ચતુર્થ સન્યાસાશ્રમમા અધિકારને પામેછે ॥૪૮॥ હે વિપ્રવર ! મં

તુરીયાશ્રમિણોઽપિ ધર્માન્સ્મૃતિપ્રસિદ્ધાન્ કથયામિ સર્વાન્ ॥૪૧॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे वान-
 प्रस्थाश्रमधर्मनिरूपणनामाऽष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ચતુર્થું પુરુષાર્થેષુ યથા શ્રેષ્ઠસ્તુરીયકઃ ।
 तथाऽऽश्रमेष्वपि ब्रह्मस्तुरीयाश्रम ईरितः ॥१॥ ब्रह्मचर्याहृदाद्यापि
 वनाद्याप्यव्रती व्रती । साङ्गिकोऽनङ्गिको चापि यो विरक्तः स
 सद्भ्यसेत् ॥२॥ चतुर्विधोऽथ सङ्ग्यासी कथ्यते मुनिमिर्हिज ! ।

વાનપ્રસ્થાશ્રમના આ ધર્મો સંક્ષેપમાં તમને જણાવુંને કહી સંભળાવ્યા. હવે
 સંન્યાસાશ્રમના જે સ્મૃતિપ્રસિદ્ધ સર્વ ધર્મો છે તેનું નિરૂપણ કરું છું તે
 સાંભળો ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
 વાનપ્રસ્થાશ્રમધર્મનિરૂપણનામાઽષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૩૮॥

અધ્યાય ૩૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મા! જેમ ચાર ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ
 પુરૂષાર્થોમાં ચોથો મોક્ષ શ્રેષ્ઠ છે તેમ ચાર આશ્રમોમાં પણ ચોથો સંન્યા-
 સાશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે. કળમાં ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષ છે, તેના સાધનભૂત આશ્રમોમાં જ્ઞાન-
 કાતિક આ ચોથો આશ્રમ શ્રેષ્ઠ છે ॥૧॥ જે વિરક્ત હોય તે સંન્યાસી થાય.
 સંન્યાસમાં અધિકાર ત્રીજ વૈરાગ્યવાળાને છે. એમાં આશ્રમના પર્વક્રમનો
 નિયમ નથી. ત્રીજ વૈરાગ્ય હોય તો અવ્રતી-ઉપનયન નામના પ્રતાદેશ
 સરકારને ન પામેલો કે પ્રતી-પ્રતાદેશને પામેલો કે સાંગિક-ત્રેતાગ્રિસહિત
 કે અગ્નિવર્ણત પણ દ્વિવ્રતિ બ્રહ્મચર્ય કે ગાર્હસ્થ્ય કે વાનપ્રસ્થ આશ્રમશ્રી
 સંન્યાસાશ્રમમાં પ્રવેશ કરે તેમાં જાણીપણિપદ્ શ્રુતિ છે—‘બ્રહ્મચર્યાદેવ
 પ્રવ્રજેદ્બ્રહ્મ વનાદ્યા અથ પુનરવ્રતી વા વ્રતી જ્ઞાતકો વાઽપ્રજાતકો યોગ્યશ્ચ-
 મિરનમ્નિકો વા યદહરેય વિરજેત્તદહરેય પ્રવ્રજેત્ ॥’ ઇતિ ॥૨॥ હે દ્વિજ !
 આ સંન્યાસઆશ્રમ કુટીયક બૃદ્ધક હસ પરમહંસ એવા બેઠથી મુનિઓએ

૧ ત્રણ અધ્યાયોવડે સંન્યાસીના ધર્મો કહેતાં આ અધ્યાયમાં તેના અધિ-
 કારાદિકનું નિરૂપણ કર્યું છે.

કુટીચકો વહદશ્ચ હંસઃ પરમહંસકઃ ॥૩॥ તત્ર પુત્રાદિકૃતાયાં કુટ્ટ્યાં
 વાઽપિ ગૃહે વસન્ । શિષોપવીત ત્રીન્દણ્ડાન્કાપાયવસનો દધત્
 ॥૪॥ સ્વચન્ધૂનાં ગૃહે કુર્યાન્નોજન સ્વસ્ય ચા ગૃહે । આત્મનોઽશક્ત
 દેહો ય સ તુ પ્રોક્તઃ કુટીચકઃ ॥૫॥ પૂર્વોક્તવેપ ઇવાથ સ્વચન્ધૂના
 ગૃહાન્યતિ । હિત્વાઽન્યથ ચરેન્નિશ્ચાં યઃ સ પ્રોક્તો વહદક ॥૬॥
 પૂર્વોક્તવેપાચારોઽપિ દણ્ડમેક દધાતિ યઃ । વૈળવં સ ત્વિહ પ્રોક્ત
 સ્તૃતીયો હંસસંશ્લકઃ ॥૭॥ તુર્યઃ પરમહંસાત્મ્યો જ્ઞાનવૈરાગ્યમ
 ણિહત । ઇકદણ્ડં ચ વાસશ્ચ દધ્યાત્કશ્ચિન્ન યા યતિઃ ॥૮॥ સઘ્યા
 સદ્દેતુર્વરાગ્ય યદહર્ષિરજેત્તદા । પ્રવ્રજેદિતિ વેદોક્તેસ્તદ્દેવાન્કથ
 યામિ તે ॥૯॥ વૈરાગ્યં ચ ત્રિધા મન્દં તીવ્રં તીવ્રતરં તિવતિ । મન્દે
 ન્યાસો ન તીવ્રે તુ દ્વૌ દ્વૌ સ્યાતાં ચ તત્પરે ॥૧૦॥ પુત્રદારઘનાદીનાં

ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે ॥૩॥ તેમાં જે દેહે અશક્ત હોવાથી પુત્રાદિકે બનાવી
 આપેલી ૪ પર્લુશાળામાં કિંવા ગૃહના એકાત પ્રદેશમાં રહીને, શિષ્ય
 ઉપવીત ત્રણ દડ અને કાપાય વચ્ચેને ધારીને બંધુઓને ઘેર કે પોતાને ઘેર
 લિક્ષાને ચઢણુ કરે તે આ આત્મવિચારનિષ્ઠ સન્યાસી પ્રથમનો કુટીચક
 કહ્યો છે ॥૪-૫॥ જે યતિ પૂર્વોક્ત શિષ્યા ઉપવીત દડ કાપાયાદિવેપવાળો
 હોધને ૪ સ્વબંધુગૃહોથકી અન્ય ૪ લિક્ષા કરે તે બીજો બહદક નામનો
 કહ્યો છે ॥૬॥ જે યતિ એક વેલુસખધી દડને ધારે, બીજો વેપતો પૂર્વનો ૪
 ધારે તેતો લોકમાં ત્રીજો હસસંશ્લિત કહ્યો છે ॥૭॥ જે યતિ જ્ઞાનવૈરાગ્ય
 મહિત હોધને એક દડને અને વચ્ચેને ધારણુ કરે અથવા કોઇ ધારણુ ન
 કરે (તેના ધારણુનિયમનો અનાદર કરી કેવળ કૌપીન ધારનારો) તે આ
 ચોથો પરમહસ નામનો કહ્યો છે ॥૮॥ ‘યદહરેવ વિરજેત્તદહરેવ પ્રવ્રજેત્’
 જે દિને સસારથકી વૈરાગ્યને પામે તે દિને ૪ સન્યાસી થાય, એમ સન્યા
 સમાં નિમિત્તપણે શ્રુતિએ કહેલા વૈરાગ્યના બેદોનુ હવે નિરૂપણુ કરે છુ
 ॥૯॥ વૈરાગ્ય મંદ તીવ્ર તીવ્રતર એવા સેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે, તેમાં મદ
 વૈરાગ્યવાળાને સન્યાસમાં અધિકાર નથી તીવ્ર વૈરાગ્યવાળાને તો અધિકાર
 છે તે તીવ્ર વૈરાગ્યમાં તો દ્વિવિધ સન્યાસ (વિવિદ્ધિવા વિદ્વત્સન્યાસ)

નાશે તાત્કાલિકી મતિઃ । ધિવસંસારમિતીદક્ષ્યાત્ સા વૈરાગ્યસ્ય
મન્દતા ॥૧૧॥ અસ્મિન્નમ્નિ મામૂવન્ પુત્રદારાદયો મમ । इति या
સુસ્થિરા બુદ્ધિઃ સા વૈરાગ્યસ્ય તીવ્રતા ॥૧૨॥ પુનરાવૃત્તિસહિતો
લોકો મે માસ્તુ કચ્ચન । દૃઢબુદ્ધિરિતિ પ્રોક્તં શ્રેષ્ઠં તીવ્રતરં હિ તત્
॥૧૩॥ પ્રોક્તો વિવિદિપાન્યાસો ઘપકજ્ઞાનિનઃ खलु । दृढज्ञानवतो
ન્યાસો વિદ્વત્સહ્યાસ ઉચ્યતે ॥૧૪॥ વૈરાગ્યં સ્યાદ્દૃઢં યદિ તદ્વા
પરિમજેદ્વિજઃ । પરિગ્રાહવિરક્તસ્તુ અષ્ટો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૫॥
વૈરાગ્યમન્તરા નૈવ ભવેદિન્દ્રિયનિગ્રહઃ । તં વિના ન ભવેત્યાગસ્તિષ્ઠે-

થાય અને તીવ્રતર વૈરાગ્યમાં તે બે સંન્યાસો થાય ॥૧૦॥ ત્રિવિધ વૈરાગ્યનું
સ્વરૂપ કહે છે-પુત્ર દારા ધનાદિકનો નાશ થતાં સંસારને ધિહાર છે એમ
બે તાત્કાલિક વૈરાગ્ય થાય તે આ મંદ વૈરાગ્ય બહુવો ॥૧૧॥ પુત્રોથી કે
દારાઓથી મારે શો અર્થ છે ? તે મારે આ જન્મમાં આ પુત્રદારાદિક નજ
હો, એમ પુત્રેષણા વિત્તેષણા અને દારેષણાથી (આ ત્રણ એવણાઓથી)
બે નિવૃત્તિ તે આ વૈરાગ્યની તીવ્રતા બહુવી. ‘અજ્ઞાના જીવનપર્યંત સમય
લોકો પુનરાવૃત્તિ અને દુઃખમિશ્રિત છે’ એમ અવધારીને જન્મમરણધર્મ
વાળા લોકમાત્રથી ‘કોઇ લોક મારે નજ હો’ એમ બે દૃઢ વૈરાગ્ય થાય
તે આ શ્રેષ્ઠ તીવ્રતર વૈરાગ્ય કહ્યો છે ॥૧૨-૧૩॥ તે આ સંન્યાસ ‘વિવિ-
દિપાસંન્યાસ વિદ્વત્સંન્યાસ’ એવા સેદથી બે પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં બેને
તત્ત્વચાતુર્યવિજ્ઞાન સમ્યક્ પરિપક્વ થયું હોય-તત્ત્વદર્શી આચાર્યથી
સદુપદેશશ્રવણથી દૃઢતર આત્માનું ઉન્નુષ્ણપણું થયું હોય તેનો બે સંન્યાસ
તે વિદ્વત્સંન્યાસ કહ્યો છે. બેને તો તેવું તત્ત્વવિજ્ઞાન ન હોય, ‘નાસ્ત્યકૃતઃ
કૃતેન’ એમાં કહ્યા પ્રમાણે વિચાર કરવાથી નિવેદને પામતાં વિવિદિપાથી
શ્રોત્રિય અજ્ઞાદર્શીના શરણને પામે તેનો બે સંન્યાસ તે વિવિદિપાસંન્યાસ
કહ્યો છે ॥૧૪॥ બે દૃઢ તીવ્ર વૈરાગ્ય હોય તો સંન્યાસને સ્વીકારે. તીવ્ર વૈરાગ્ય
તો ન હોય, દેશકાળાદિકની વિષમતાને લીધે ઉત્પન્ન થએલો તાત્કાલિક વૈરાગ્ય
કે બે જળમાં પરપોટાની પેઠે ક્ષણવિનાશી છે તેમાં બે સંન્યાસને સ્વીકારે
તે સંન્યાસધર્મથી નિશ્ચે બ્રહ્મ થાય, એમાં સંશય નથી ॥૧૫॥ તીવ્ર વૈરાગ્ય

ર્યાસ. ક્ષ તં વિના ॥૧૬॥ અવિરક્તસ્ય સદ્યાસમૃણાપાકરણશ્રુતિઃ ।
સ્મૃતયશ્ચ નિપેદ્યન્તિ સદ્યસેનાવિચાર્ય તત્ ॥૧૭॥ સદ્યસ્ય સદસા
પશ્ચાત્સેવેત વિપયાન્ યદિ । વૈરાગ્યાભાવતો મૂઢઃ સ ભવેત્પતિતો
દ્વિજઃ ॥૧૮॥ સદ્યસ્ય યો રસે લુબ્ધઃ સ્ત્રિયાં વા સ તુ યાતના ।
મહારોરવનામ્નીર્દિં યાતીત્યાદિ યમો વચ્ચ ॥૧૯॥ દૃડ્યન્તે યદ્યવો
અઘ્નઃ ન્યાસિનોઽપ્રાવિરાગિણઃ । તસ્માત્સજ્ઞાતવૈરાગ્યઃ પ્રસન્નઃ
સદ્યસેદ્વિજઃ ॥૨૦॥ ચિકીર્ષુર્યન્તુ સદ્યાસં ગુદસ્વજનમૂમુજઃ ।

વિના ઇન્દ્રિયોનો નિયત ન થાય, કેમતો ઇન્દ્રિયોની વિષયોને અભિમુખ
ધોડવાની પ્રકૃતિજ છે, ઇન્દ્રિયનિયત વિના લાગસિદ્ધિ ક્યાથી થાય? લાગની
નિષ્પત્તિ વિના સંન્યાસઆશ્રમ કેમ ઘટે? નજ ઘટે ॥૧૬॥ માટેજ 'જાયમાનો
વે દ્રાક્ષ્યગ્નિભિર્ઋણવાન્ જાયતે દ્રાક્ષચર્યેણ ઋષિભ્યો યજ્ઞેન દેવેભ્ય પ્રજયા
પિતૃભ્ય ॥' આ ઋણાપાકરણ શ્રુતિ અને 'ઋણેભિર્દ્વિજો જાતો દેવર્ષિ
પિતૃણા મમો । યજ્ઞાધ્યયનપુત્રસ્તાન્યનિસ્તીર્ય સ્વજન્પતેત્ ॥' ઇત્યાદિ સ્મૃતિઓ
વૈરાગ્યવર્ણતને સંન્યાસનો પ્રતિપેદ કરે છે આ શ્રુતિ સ્મૃતિનુ આજ હાર્દ
છે કે-જે અવિરક્ત હોય તેને સંન્યાસમા અનધિકાર જણાવવો પણ તીવ્ર
વૈરાગ્યવાળાને પણ પ્રભેત્પત્તિ આદિકનુ વિધાન શ્રુતિસ્મૃતિ કરતી નથી,
કેમતો તે ઉપપન્ન થતુંજ નથી, માટેજ 'યદહરેવ વિરજેત્' આ શ્રુતિસાથે વિરોધ
આવતો નથી, તો પોતાનો અધિકાર વિચાર્યા વિના સહસા સંન્યાસને સ્વીકારે
નહિ ॥૧૭॥ જે તો મદવૈરાગ્યવાળો હોધને સહસા સંન્યાસ સ્વીકારીને પછી
ફરી જે વિષયતૃષ્ણા ઉદ્ભવતા વિષયોને સેવે તો તે મૂઢ દ્વિજ પતિત થાય
(પ્રાયશ્ચિત્તથી પણ આ શુદ્ધ થાય નહિ) ॥૧૮॥ જે સહસા સંન્યાસ
સ્વીકારીને પછી રસથી કે વનિતાથી આકર્ષિતચિત્ત થતા તે રસાદિકને સેવે
તેતો મરીને મહારોરવ નામની યાતનાઓને અનુભવશે એમ યમરાજએ
વચન કહ્યું છે ॥૧૯॥ મદવૈરાગ્યવાળા બહુ જનો સંન્યાસને પામીને વિષય
તૃષ્ણા ન નિવૃત્ત થતા બ્રહ્મ થએલા આગે આગે રખડતા લોકમા દેખાય છે, તો
પોતાના વૈરાગ્યની સુદૃઢતા વિચારીને પ્રસન્નચિત્તવાળો થઈ સંન્યાસી થાય
॥૨૦॥ સંન્યાસાશ્રમને સ્વીકારવા ઇચ્છતો દ્વિજ પ્રથમ શુર સ્વજન અને

સ આપૃચ્છય સિતે પક્ષે ગૃહીયાત્સુદિને ચ તમ્ ॥૨૧॥ દૈવમાર્પ ચ
દિવ્યં ચ પિત્ર્યં માતૃકમાનુપે । ભૌતિકં ચાત્મકં ચેતિ શ્રાદ્ધાન્યષ્ઠૌ
સ નિર્વપેત્ ॥૨૨॥ પ્રાજાપત્યાં નિરૂપ્યેષ્ટિમગ્નીનાધાય ચાત્મનિ ।
કૃષ્ણાત્મા ગુર્વેનુજ્ઞાતો યથાવત્યૈપમુચરેત્ ॥૨૩॥ આતુરસ્ય તુ
સન્ન્યાસે ન વિધિર્નૈવ ચ ક્રિયા । પ્રૈષમાત્રં સમુચાર્ય સન્ન્યાસં તત્ર
પૂરયેત્ ॥૨૪॥ યથાવિધ્યથ સન્ન્યસ્ય વ્રહ્મજ્ઞાનાત્તયે મુનિઃ । સેવેત
સદુચં ધર્માનાશ્રિતઃ પ્રયતઃ સદા ॥૨૫॥ અપરોક્ષાત્માનુભવો દૃઢધૈ-
રાગ્યવાન્ યતિઃ । તીર્થાનિ વિચરેદ્ધર્માનાશ્રિતો હરિભક્તિમાન્ ॥૨૬॥
પૂજિતસ્તાદિતો ચાપિ સુજૈરજૈશ્ચ તેષ્વપિ । હર્પશોકવિહીનશ્ચ સુપ્ર-
સન્નઃ સમશ્ચરેત્ ॥૨૭॥ કૌપીનયુગલં દળં ઘાસ આચ્છાદનં તથા ।

રાત્રને પુછીને (તેમની અનુસા મેળવીને) શુકલ પક્ષમા શુભ દિને તે આશ્ર-
મને સ્વીકારે ॥૨૧॥ તેમાં પ્રથમ દૈવ આર્પ દિવ્ય પિત્ર્ય માતૃક માનુષ ભૌતિક
આત્મક આ આઠ શ્રાદ્ધોને કરીને, પછી પ્રાજાપત્યાદિ કરીને, અગ્નિને આ-
ત્મામાં આરોપીને કૃષ્ણકૃમનવાળો થઇ ગુરૂની આજ્ઞાને પામીને ‘સંન્યસોઽહ’
એમ યથાવત્ પ્રૈષમત્રને ઉચ્ચારે ॥૨૨-૨૩॥ આતુરને સંન્યાસ સ્વીકાર-
વામાં પૂર્વોક્ત શ્રાદ્ધાદિ વિધિવિશેષ છેજ નહિ તેમ પ્રાજાપત્યાદિ ક્રિયાવિશેષ
પણ નથી, પ્રૈષમત્રમાત્રને ઉચ્ચારીને સંન્યાસને સ્વીકારે. આતુરનું લક્ષણ
તો શ્રુતિમાં કહ્યું છે-‘પ્રાણસ્યોત્ક્રમણાસન્નઃકાલસ્વાતુરસંજ્ઞકઃ । નેતરસ્વાતુરઃ
કાલો મુક્તિમાર્ગપ્રવર્તકઃ ॥’ ઇતિ ॥૨૪॥ યથાવિધિ સંન્યાસને પામતાં સ્વ-
ધર્મને અનુષ્ઠાન કરતોથકો મુનિ સદા સાવધ ચિત્તવાળો થઇ પરબ્રહ્મના
જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરૂને સેવે ॥૨૫॥ તે સદ્ગુરૂથકો વિજ્ઞાન
પામતાં આત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારને પામેલો ભગવદ્ભક્તિસપત્ર યતિ દૃઢ
વૈરાગ્યે યુક્ત થઇને સ્વાશ્રમધર્મોને અનુવર્તતો થકો તીર્થોમા વિચરે ॥૨૬॥
તે આ યતિ મુજ્જ જનોએ પૂજા કરતાં કે અજ્ઞ જનોએ તાડન કરતા પણ હર્ષ
શોકે રહિત થઇ સદા પ્રસન્ન મનવાળો થઇ સર્વત્ર સમ-અનુચલ નિચલે
વર્તત થઇને વિચરે ॥૨૭॥ જે કૌપીનો, દડ, અધોવસ્ત્ર, આચ્છાદન વસ્ત્ર,
મૃત્તિકામય કમડળ, ભિક્ષાપાત્ર, પાદુકા, શીત તાપને નિવારણ કરવા

મૃદઃ કમણ્ડલું મિક્ષાપાત્રં વા પાદુકે અપિ ॥૨૮॥ જીર્ણચીરકૃતાં
 કન્યાં શીતાતપનિવારણીમ્ । ઇત્યાનિ ધારયેદન્યન્ન સદૃહીત મિ-
 શ્રુકઃ ॥૨૯॥ કન્યાં વાસસ્થ કૌપીનં ધારયેદ્ધાતુરજ્ઞિતમ્ । અતિવાદં
 ચ પૈશુન્યં હિંસ્રાં વાચમપિ ત્યજેત્ ॥૩૦॥ વાસો દધ્યાન્ન વા દધ્યા-
 ન્નિયમો નાત્ર વિચતે । મુસ્યં દળ્લં જ્ઞાનરૂપં વિદ્યાદ્ગૌણં તુ વૈષ્ણવમ્
 ॥૩૧॥ ત્રિવિંદુલ્લેપિ ચ દળ્લં ગૌણાસ્તે વૈષ્ણવા મતાઃ । વાક્યમ-
 નસાં દળ્લં મુસ્યા શેયા વિચક્ષણૈઃ ॥૩૨॥ વાગ્દળ્લે મૌનમાતિષ્ઠે-
 ત્કર્મદળ્લે ત્વનીહતામ્ । ગ્રાણાયામં મનોદળ્લે યતિઃ સમ્યગુપાશ્રયેત્
 ॥૩૩॥ અધ્યાત્મપુસ્તકં ચિર્મર્દત્તં ગૃહીત મિશ્રુકઃ । ન તેભ્યો
 દ્રવ્યમાદાય લેખયેદ્દોષદર્શનાત્ ॥૩૪॥ અસંવૃતાનિ ગૃહીયાત્પત્રં

છર્ણવસ્ત્રોથી બનાવેલી કંથા, આટલાંને યતિ ધારણ કરે, આથી અધિકનો
 સંયત્ર ન કરે. તેમાં પણ કંથા વસ્ત્ર અને કૌપીનને શુદ્ધ ન ધારણ કરે કિંતુ
 ગૈરિક ધાતુથી રંગેલાનેજ ધારણ કરે. વસ્ત્રને ધારે કે ન ધારે એમાં નિયમ
 નથી. (કિંતુ કૌપીનમાત્રને ધારે) અતિશય વાદ, ચાડીયાપણું અને પરહિસા-
 કારક વાણીનો પણ ત્યાગ કરે. જે દંડ ધારવાનો કહ્યો છે તે વેલુમય દંડ
 મુખ્ય નથી, ગૌણ છે. જે જ્ઞાનરૂપ દંડ છે તેજ મુખ્ય માન્યો છે ॥૨૮-૩૧॥
 ત્રિવિંદુપણામાં જે વેલુકૃત ત્રણ દંડો ધારવાના કહ્યા છે તે ગૌણ જાણવા.
 વાણી મન કર્મના જે દંડો મૌનાદિરૂપ કહ્યા છે તેજ વિચક્ષણુ યતિઓએ
 મુખ્ય માનવા ॥૩૨॥ તેમાં વાણીનો દંડ કરવામાં મૌનને આશરે, મૌનથીજ
 વાણી શિક્ષિત થાય છે, અન્યથા અસત્ય આલાપમાં અને વૃથા આલાપમાં
 પ્રસરે. કર્મનો દંડ કરવામાં નિષ્કેષપણાને આશરે, અન્યથા પાણિપાદાદિકની
 વૃથાચેષ્ટાદિકમાં પ્રકૃતિથી પ્રસરે. મનનો દંડ કરવામાં પ્રાણાયામને રૂડીરીતે
 કરે, તેથી મન નિરૂદ્ધગતિવાળું થઈને લક્ષ્યનેજ અભિમુખ જોડાઈ રહે
 ॥૩૩॥ અધ્યાત્મભાગને ઓધ આપનારા ઉપનિષદાદિ શાસ્ત્રપુસ્તકને ગૃહ-
 સ્થોએ આપેલાને યતિ ગ્રહણ કરે. (આમાં આ દ્રવ્યસંયત્રહોય નથી)
 અધ્યાત્મપુસ્તકને લખવા માટે ધનસંયત્રને ન કરે, કેમતો ધનસંયત્ર
 યતિધર્મમાં દૂષણરૂપ છે, તો ધન અન્યજનયથી સંપાદન કરી અધ્યાત્મ-

પુષ્પમપો મૃદમ્ । મૂલં ફલં ચાથ મૂમૌ સ્વપેદ્કોઘનઃ શુચિઃ ॥૩૫॥
શાન્તામેવ વદેદ્વાચમપિ યાજૈર્હતો યતિઃ । દદ્યાચ્ચારાયણેત્યેવં પ્રતિ-
વાચં ચ નિઃસ્પૃહઃ ॥૩૬॥ વાદ્ધાન.કાયચેષ્ટાસુ ન પ્રમત્તો ભવેત્ક-
ચિત્ । જ્ઞાનં ધ્યાનં તપો દાનં યોગં કુર્યાજ્જિતેન્દ્રિયઃ ॥૩૭॥ જ્ઞાનં
મનોમલત્યાગો ધ્યાનં તત્ત્વાર્થનિશ્ચયઃ । ઇન્દ્રિયાણાં ચ મનસ પેકાગ્ર્યં
પરમં તપઃ ॥૩૮॥ દાનં ત્વમયમેવોકં યોગો બ્રહ્માત્મનોર્યુજિઃ ।
તદ્દાહ્યં સ્યાદ્ધરેર્મત્તયા યસ્ય મુક્તો ભવેત્સ ચૈ ॥૩૯॥ ન હિંસ્યાત્પ્રા-

પુન્તકને લેખકો પાસે યતિ લખાવે નહિ ॥૩૪॥ ૫૧ પુષ્પ ફળ મૂળ જળ
મૃત્તિકા, આ વસ્તુઓને યતિ ગ્રહણ કરે, પર આ વસ્તુઓ અગુપ્તપણે
ગ્રહણ કરે પણ વસ્ત્રાદિવડે આગ્રહન કરેલાં ન ગ્રહણ કરે ગુપ્તપણે
ગ્રહણ કરતું તે સંન્યાસઆશ્રમવિરૂદ્ધ છે સદા ક્રોધે રહિત અને અદર
બહાર શુદ્ધ થઇ રહે ભૂમિ ઉપર સુવે પણ આસ્તરણુમા નહિ ॥૩૫॥
યતિ વાગાદિ બાણોવડે હણતા પણ હણનારા પ્રતિ પણ શાતળ વાણીને વડે
(પણ ક્રોધાન્ધ થઇ શાપ આપે નહિ) ક્રોધની સાથે બોલતા સ્વયં નિ સ્પૃહ
થઇ પ્રતિપદ કે પ્રતિવાક્ય મધ્યે મધ્યે 'નારાયણુ' એવા નામને ઉચ્ચારે
॥૩૬॥ યતિ વાણી મન કાયની એષ્ટાઓમા સદા સાવધાન થાય કદાપિ
અનવધાન ન થાય (ક્ષણ અનવધાનમા પણ વાગાદિક અતિક્રમ કરી
જાય (આગળ જેના લક્ષણો કહે છે) એવા જ્ઞાન ધ્યાન તપ દાન યોગને
જીતેન્દ્રિય થઇ કરે ॥૩૭॥ તેમા મનોમળ રાગાદિકનો જે ત્યાગ તે જ્ઞાન
કહ્યું છે તત્ત્વાર્થનિશ્ચય તે ધ્યાન કહ્યું છે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો અને આત્મામા
પ્રવર્તેલા મનનું જે એકાગ્રપણુ-પરસ્પર પ્રતિકૂળતાએ રહિતપણુ તે પરમ
તપ કહ્યું છે ભૂતમાનને અભય આપવું તે દાન કહ્યું છે (પ્રાણિમાત્રને
ઉદ્દેગ ન કરવો) પરમાત્મા પરબ્રહ્મા સ્વાત્માને જોડી દેવો તે યોગ કહ્યો
છે તે આ જ્ઞાનાદિ પાત્ર ગુણોની દૃઢતા હરિભક્તિથી જે યતિને થાય તે
મુક્ત થાય છે ॥૩૮-૩૯॥ યતિ પ્રાણિમાત્રને (સ્થાવરને પણ) હણે નહિ
મુનિશ્વિત સત્ય બોલે-ચોતે સાક્ષાત્ જાણેલું અસદ્ધિય સત્ય વચનને બોલે
ગોવિપ્રાદિનો જેણે કરીને ઉપવાસ થાય તેનું દૃષ્ટાર્થ પણ (જેનું દેખ્યું

ન્કર્મફલત્યાગી ભવેન્મુનિઃ ॥૪૫॥ વ્રતોપવાસનિયમાન્ વિષ્ણુપૂજાં
ચ ન ત્યજેત્ । સદા જપેચ પ્રણવં તદર્થે ચ વિચારયેત્ ॥૪૬॥
કુર્યાત્તથોપનિપદાં થવળં મનનં પુનઃ । નિદિધ્યાસં ચ તેન સ્યાન્શ-
નવિજ્ઞાનવાન્ યતિઃ ॥૪૭॥ દેહાત્મનોઃ પૃથગ્રૂપં પદયેત્સાક્ષેન
ચાત્મવાન્ । જપેઽજિહ્વોપસ્થવેગમષ્ટધા ગ્રહચર્યવાન્ ॥૪૮॥ અન્વી-

શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વને સહન કરવાના સ્વભાવવાળો થાય આત્મ પરમાત્મ
સ્વરૂપનો બોધ આપનારા શાસ્ત્રોમા અને તેની પ્રાપ્તિને સપાદનારા ઉપાયોમા
શ્રદ્ધાપુજા થાય સર્વ ભૂતોમા દયાવાળો થાય આત્મપ્રાપ્તિના સાધનોના
અનુષ્ઠાનમા ધૈર્યવાળો થાય સ્વાશ્રમવિદિત કર્મને કૃણાભિસન્ધિરહિત કરે
(સન્યાસીને પણ સર્વથા કર્મનો પરિત્યાગ શાસ્ત્રીય નથી) વળી આત્મમનન
શીલ થાય ॥૪૫॥ જે વ્રતોપવાસનિયમો પાળવાના કહ્યા છે તેનો ત્યાગ ન કરે
તથા વિષ્ણુપૂજને ત્યાગ ન કરે (પ્રતિદિન કરે) પ્રણવનો સદા જપ કરે. તેનો
અર્થ વારંવારે વિચિંતન કરે ॥૪૬॥ તથા ઉપનિપદોનુ શ્રવણ કરે શ્રવણ
કહેલા, તેનાથી જાણવા યોગ્ય આત્માનુ મનન અને નિદિધ્યાસનને કરે
અનુક્રમે શ્રવણ મનન ધ્યાન કરવાથી યતિ જ્ઞાન વિજ્ઞાનસંપન્ન થાય છે (જે
પરોક્ષભૂત તે જ્ઞાન જાણુ અને જે અપરોક્ષભૂત તે વિજ્ઞાન જાણુ) ॥૪૭॥
દેહાત્મભ્રમને લીધે જ બંધીય અનર્થ થાય છે જન્મ્યો ત્યાથીજ સર્વ કોઈ
પણ ‘હું હું’ એમ બ્યવહાર કરતો થકો સ્થૂળ કે કૃશ દેહને જ જુવે છે
પણ તેથી નિવક્ષણુ વિજ્ઞાનેઽધન આત્માને જોતો નથી વળી આ આત્મા
ચક્ષુષથી ચંદણ કરી શકાતો નથી કિંતુ મુસંસ્કૃત મનથી જ ચંદણ થાય છે,
તો દેહ આત્માના પૃથક્ભાવને સાખ્યથી જુવે સમ્યક્ ખ્યાતિ જે આત્મા
અનાત્માના વિવેચનમા સમર્થ જુદ્ધિ તે સંખ્યાશબ્દથી કહી છે, તેનાથી
જાણવા યોગ્ય જે આત્મસ્વરૂપ તે સાખ્ય કહ્યું છે, તે વિષયવાળુ મન કે
તેનો અવબોધ આપનાર શાસ્ત્ર તે સાખ્ય કહ્યું છે, તેનાથી દેહ આત્માને
પૃથક્ જુવે અષ્ટધા ગ્રહચર્યવ્રતને પાળતો થકો ઉપસ્થવેગને છોડે તથા
રસનાવેગને વિશેષપણે છોડે ॥૪૮॥ દેહચક્રી નિવક્ષણુ એવા પણ આત્માને
દેહયોગને લીધે ઔપાધિક બંધને અને આત્યતિક દેહનિવૃત્તિ થતા

ક્ષેતાત્મનો વન્ધં મોક્ષં ચ જ્ઞાનનિષ્ઠયા । વન્ધ ઇન્દ્રિયવિક્ષેપો મોક્ષ
 ણ્યાં ચ સંયમઃ ॥૪૯॥ આજ્ઞામવાપ્ય સ્વગુરોર્વિચરેત્પૃથિવીમિમામ્ ।
 સારભૂતમુપાસીત જ્ઞાનં યન્મોક્ષસાધનમ્ ॥૫૦॥ પુરગ્રામવ્રજાન્સા
 ર્યાન્ મિક્ષાર્થે પ્રવિશંશ્ચરેત્ । પુણ્યદેશસરિચ્છૈલવનાશ્રમવર્તીં મ
 હીમ્ ॥૫૧॥ નાપૃષ્ઠઃ કેનચિદ્વ્યાઘ્રાન્ ચાન્યાયેન વાદિનમ્ । વિદ્વાનપિ હિ
 મેધાવી વિચરેજ્જડવદ્યતિઃ ॥૫૨॥ એકસ્મિન્નેવ ન ગ્રામે ન ચૈકસ્મિ
 ન્સરિત્તટે । શૂન્યાગારે ન ચૈકસ્મિન્વસેદ્વદ્દુદિનાનિ ચ ॥૫૩॥ પજ્ઞા
 હાનિ પુરે ગ્રામે દિનમેકં વસેદ્યતિઃ । સદ્ગ્રાદશેષા દોષા સ્યુર્મુક્ત

મોક્ષને જ્ઞાનનિક્ષા જે તત્ત્વજ્ઞાનૈકાત શુદ્ધિ તેણે કરીને જીવે બંધમા પ્રધાન
 હેતુ ઇન્દ્રિયોનો નિક્ષેપ છે અને તેનો જે સયમ તેજ મોક્ષમા પ્રધાન
 હેતુ છે સાધનમા સાધ્યનો ઉપચાર માનીને ‘યન્ન ઇન્દ્રિયવિક્ષેપો મોક્ષ
 પ્પા ચ સયમ’ એમ કહે છે અથવા જેણે કરીને બંધાય તે બન્ધ કહેવાય
 અને જેણે કરીને મુકાય તે મોક્ષ કહેવાય, એમ કરણમા વ્યુત્પત્તિ કરવી
 તે આ બંધ મોક્ષને નિપુણ શુદ્ધિથી નિરીક્ષણ કરે ॥૪૯॥ પોતાના ગુરૂની
 આજ્ઞાને ખામીને આ પૃથ્વીમા વિચરે (એકત્ર વસે નહિ) જે શુદ્ધિસાધન
 છે તેજ જ્ઞાનોમા સારભૂત છે, તો તેજ જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે ॥૫૦॥
 ‘પૃથ્વીમા વિચરે’ એમ કહ્યું તેમા એમ સમજવું, સમગ્ર પૃથ્વીમા વિચરે નહિ
 કિંતુ પુણ્યક્ષેત્રવાળી, પુણ્યનદીઓવાળી, પવિત્ર પર્વતવાળી, પુણ્યવન
 વાળી, પુણ્યઆશ્રમવાળી પૃથ્વીમા સચરે પવિત્રજ પુર ગ્રામ વ્રજ અને
 જનસંઘોપ્રતિ ભિક્ષાર્થે પ્રવેશ કરે ॥૫૧॥ યતિ ક્રોધએ પણ નહિ પુછતા
 પોતે કાંઈ પણ બોલે નહિ અન્યાયથી બોલનારા પ્રતિ કાંઈ પણ બોલે નહિ
 (માનનોજ આશ્રય કરે) પોતે નિદ્વાન-સર્વ અર્થને સમજતો હોય અને
 મેધાવી-પડિત હોય તોપણ જડની પેઠે વિચરે ॥૫૨॥ એકજ ગામમા કે
 એકજ નદીતટમા કે એકજ જનવર્ણત ભવનમા બહુ દિવસો વસે નહિ
 ॥૫૩॥ યતિ પુરમા પાંચ દિવસ વસે, તેથીથી અધિક એક પણ દિન ન વસે
 ગ્રામમા તો એક દિન વસે બહુ દિન નિવાસ કરવાથી જનસંગ સમધિક શાશ્વ
 અને તેથી સર્વે દોષો મુખપ્રાયને પણ ગ્રાસ થાયછે, માટે જનસંગને ત્યાગ કરે

સ્યાપીતિ તં ત્યજેત્ ॥૫૪॥ સતાં સદ્ગતુ કર્તવ્યો બ્રહ્મવિદ્યામયે
દ્વિજ ! । ગુરુવદ્રતવૃદ્ધાંશ્ચ માનયન્પ્રણમેઘતીન્ ॥૫૫॥ ત્યક્તસદ્ગો
જિતક્રોધો લઘ્વાહારો જિતેન્દ્રિયઃ । પિધાય વુદ્ધ્યા દ્વારાણિ ધ્યાન-
મેવ સદાભ્યસેત્ ॥૫૬॥ શૂન્યેષ્વેવાવકાશેષુ ગુહાસુ ચ વને તથા ।
નદીનાં પુલિને ચાપિ નિત્યયુક્તો વસેઘતિઃ ॥૫૭॥ પ્રાગ્રત્ત્રેડપરરાત્રે
ચ મધ્યરાત્રે તથૈવ ચ । સન્ધ્યાયાં ચ વિશેષેણ ધ્યાયેદ્દરિમતન્દ્રિતઃ
॥૫૮॥ ન સંવદેત્તિશ્રયં કાશ્ચિત્પૂર્વદૃષ્ટાં ન ચ સ્મરેત્ । લૌકિકાર્થા-
નુપનિપદન્યગ્રન્થાંસ્તુ નાભ્યસેત્ ॥૫૯॥ વૃદ્ધાણાં જઙ્ગમાનાં ચ ન
સક્તઃ પાલને ભવેત્ । વિપં વીજં તૈજસં ચ ન રક્ષેન્મલમૂઝવત્ ॥૬૦॥

તે વિષ્ણુપુરાણમાં કહ્યું છે-‘નિઃસદ્ગતા મુક્તિપદં ધતીનાં સદ્ગાદશેષાઃ પ્રભવન્તિ
દોષાઃ । આરુઢયોગોડપિ નિપાત્યતેડધઃ સદ્ગેન યોગી કિમુતાલ્પસિદ્ધિઃ ॥’
ધતિ ॥૫૪॥ હે દ્વિજ ! સંતનો સગતો અવશ્ય કરવો, જેથી બ્રહ્મવિદ્યાની
પ્રાપ્તિ થાય. જે યતિઓ પ્રતવડે વૃદ્ધ હોય તેમને ગુરૂની પેઠે માનતોથકો
પ્રણામ કરે ॥૫૫॥ યતિ જનસગનો લ્યાગ કરી, ક્રોધને વિશતીને, મિતાહારી
થઈ, મનને બહાર નિકળવાનાં દ્વાર ચક્રુરાદિ ઇન્દ્રિયોને વિપયદોષવિમર્શ-
રૂપ બુદ્ધિથી રોકીને, માટેજ છતેન્દ્રિય થઈ આત્મધ્યાનનો સદા અભ્યાસ
કરે ॥૫૬॥ યતિ જનસંચારે શૂન્ય એવા અવકાશોમાં વસે. ગુહામાં કિંવા
વનમાં કિંવા નદીઓના પુલિનમાં (બેઠમાં) નિત્ય આત્મામાં યુક્ત મનવાળો
થઈને વસે ॥૫૭॥ રાત્રિના પૂર્વભાગમાં, રાત્રિના પશ્ચિમભાગમાં, મધ્ય-
રાત્રિએ અને બે સંધ્યાસમયે આજસનો લ્યાગ કરી વિશેષપણે પરમાત્માનું
ધ્યાન કરે ॥૫૮॥ ક્રોધપણુ નારી સાથે વાતાને નજ કરે. સંન્યાસમહાત્મ
પહેલાં દેખેલી ક્રોધપણુ સ્ત્રીને સંભારે નહિ. ‘ન સમ્માપેત્ સ્થિયં કાશ્ચિત્પૂર્વ-
દૃષ્ટાં ન ચ સ્મરેત્ । કયાં ચ વર્જયેત્તાસાં ન પશ્યેદ્દિશિતામપિ ॥’ એવી સ્મૃતિ
છે. ઉપનિષદોથકી બીજા આત્મપરમાત્માવ્યતિરિક્ત પુત્ર પશ્ચાદિ લૌકિક
અર્થોને ઝોધ કરનારા ગ્રયોનો અભ્યાસ ન કરે ॥૫૯॥ ચર મૃગાદિક અને
અચર વૃક્ષાદિકના પાલનમાં આસકા નજ થાય. વિષ પારો અને તાત્રાદિ-
ધાતુપાત્રને યતિ મળમૂઝની પેઠે અત્યંત હેયબુદ્ધિથી દૂરથીજ લ્યાગ કરે

યત્રેકોઽપિ સ્વસમ્બન્ધી ન તત્ર દિવસં વસેત્ । ન તત્સુપદુઃપાખ્યાં
વિક્રિયાં પ્રાપ્નુયાત્ કચિત્ ॥૬૧॥ તદ્વાશાદિશુચા ક્ષાપિ યદિ રોદિતિ
ભિક્ષુકઃ । યોજનાનાં શતં ગત્વા તદા પાપાત્પ્રમુચ્યતે ॥૬૨॥ વૃદ્ધોઽપિ
વિશ્વસેન્નૈવ વૃદ્ધાયામપિ યોપિતિ । યુજ્યતે જીર્ણકન્યાયાં જીર્ણ
મપ્યમ્બર યતઃ ॥૬૩॥ વાહ્યમાખ્યન્તર ચેતિ દ્વિવિધ શૌચમાચરેત્ ।
મૃજલાખ્યાં તુ વાહ્યં સ્યાન્મન શુદ્ધિસ્તથાન્તરમ્ ॥૬૪॥ ન લોકિકા
ર્થાસક્તઃ સ્યાત્કુર્યાદ્વાદ ચ નાત્મવિત્ । ધનગ્રહં ન કુર્વોત ન ચૈવા
ન્યેન કારયેત્ ॥૬૫॥ અજિહ્વઃ પણ્ડકઃ પહુરન્ધો વધિર ઇવ ચ ।
મુગ્ધશ્ચ યો ભવેદ્યોગી સ મુક્તઃ સ્યાન્ન ચેતરઃ ॥૬૬॥ હૃષ્ટ વાનિષ્ઠ

॥૬૭॥ જે ગામમા કે નગરમા પોતાનો દેહસબન્ધી જન એક પણ રહેતો
હોય ત્યા એક પણ દિવસ વસે નહિ તથા દેહસબન્ધી જનને આવેલું મુખ
દુઃખ સાંભળીને હર્ષશોકરૂપ વિકારને કદાપિ પામે નહિ ॥૬૧॥ ભિક્ષુક જે
સબન્ધિજનના મરણાદિશ્રવણથી શોકાતુર થઈ રૂદન કરે તો તત્કાલે અનુ
તાપ પામીને ત્યાથી શતયોજનપરિમિત દૂર પ્રદેશમા (પગથી ચાલીને)
જવાથી તે પાપથટ્ટી મુક્ત થાય છે ॥૬૨॥ વૃદ્ધપણુ યતિ વૃદ્ધાપણુ વનિતામા
વિશ્વાસ નજ કરે (આ સ્ત્રી વૃદ્ધા છે, અમે પણ વૃદ્ધ છીએ, અમને
એણીના સહવાસમા શો દોષ થવાનો છે ? એમ વિશ્વાસને ન કરે) કારણ કે
જર્ણુ પણ વસ્ત્ર જર્ણુ પણ કથામા યોગ પામી જાય છે, (ચોટી જાય છે)
'મુજીર્ણોઽપિ મુજીર્ણસુ વિદ્વાન્ છીણુ ન વિશ્વસેત્ । મુજીર્ણસ્ત્વપિ વન્યામુ
સગ્વતે જીર્ણમમ્બર ॥' એમ મેધાતિથિએ કહ્યું છે ॥૬૩॥ બાહ્ય આભયતર
એમ બે પ્રકારના શૌચને યતિ અપ્રમત્ત થઈ કરે તેમા બાહ્ય શૌચ મૃતિકા
જળવડે થાયછે અને આતર શૌચ તો મન શુદ્ધિવડે થાયછે ॥૬૪॥
યતિ લૌકિક અર્થો જે શ્રદ્ધાપર્યંતના રૂપાદિ વિષયો તેમા કદાપિ આસક્ત
ન થાય કોઈ પણ સાથે તત્વાર્થે પણ વાદ કરે નહિ આત્મવિત્ થાય-
આત્મદર્શનપર થાય ધનસચ્ચને ન કરે તેમ સ્વાર્થે બીજા પાસે પણ
કરાવે નહિ ॥૬૫॥ જે યતિ અજીહ્વ થાય, પડક-નપુસક થાય, પગુ થાય,
અન્ધ થાય, બધિર થાય અને મુગ્ધ થાય તે મુક્ત થાય તેથટ્ટી ભિન્ન મુખ

મન્નાતિ યથાલબ્ધં તુ યો યતિઃ । બ્રૂતે હિતં મિતં સત્યં સોઽજિહ્વો
મૃદુલં વચઃ ॥૬૭॥ જાતમાત્રાં વા તરુણીં સ્ત્રિયં વા શતવાર્ષિકીમ્ ।
નિર્વિકારઃ સમં પश्येत्સ યતિઃ પण्डકો મતઃ ॥૬૮॥ તીર્થસ્નાનાય
મિક્ષાર્થં વિષ્મૂત્સર્જનાય વા । યોજનાન્નાધિક્કાયસ્ય ગતિઃ પદ્મઃ
સ ંચયતે ॥૬૯॥ તિષ્ઠતો વ્રજતો વાપિ યસ્ય ચક્ષુર્ન દૂરગમ્ ।
ચતુર્યુગાં ભુવં ત્યક્ત્વા પરિવ્રાટ્ સોઽન્ધ ંચયતે ॥૭૦॥ શૃણ્વન્નપિ

નજ થાય ॥૬૬॥ જીહ્વાદિ હોવા છતાં અજીહ્વાતાદિ કેમ કહેવાય ? તો કહે
છે-જે યતિ ઇષ્ટ-પોતાને પ્રિય પાપસાદિ ભોજનને કે અનિષ્ટ-કાગ કોદરાના
રોટલાદિક ભોજનને લબ્ધમાત્રને (જે મળે તેને) જમે છે અને હિત-
અન્યનું હિત કરનાર મિત-યાવત્રયોજન અક્ષરવાળું સત્ય-સ્વપરદ્રોહ-
વર્જિત યથાદૃષ્ટ યથાશ્રુત વિષયવાળું કોમળ વચન બોલે છે તે આ અજીહ્વ
કહ્યો છે. જીહ્વાનો ગુણ રસાસ્વાદ તથા વાચાળપણ છે, તે બન્નેએ વર્જિત
હોવાથી જીહ્વાસહિત છે પણ અજીહ્વ બજીવો 'ન નિન્દાં વા પ્રશંસાં વા સ્વાદુ
મત્વા તુ મક્ષયેત્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૬૭॥ બાળસ્ત્રી કે તરુણીસ્ત્રી કે શતવા-
ર્ષિકી (વૃદ્ધ) સ્ત્રીને જે યતિ નિર્વિકાર હોયને સમપણે બુવે છે-બાળસ્ત્રી
અને વૃદ્ધસ્ત્રીના દર્શનમાં જેમ ચિત્તવિકારને પામે નહિ તેમજ તરુણીના
દર્શનમાં પણ જેનું ચિત્ત વિકાર પામે નહિ તે આ પંડક માન્યો છે-સ્વય
પડકતાએ રહિત છે પણ ઊક્ત રીતે પડકતુલ્ય હોવાથી પંડક માન્યો છે ॥૬૮॥
તીર્થસ્નાનનિમિત્તે કે લિક્ષાનિમિત્તે કે મળમૂત્સર્ગનિમિત્તે જે યતિનું ગમન
યોજન (ચાર ગાળો) થકી અધિક ન હોય તે પંગુ (પાગળો) કહ્યો છે. પોતે
પગુ નથી પણ પગુની પેઠે બળદીણ હોવાથી ચાલવા માટે સમર્થ નથી,
માટે તેવો કહ્યો છે ॥૬૯॥ ઉભા રહેલા કે માર્ગમાં ચાલતા જે યતિનું ચક્ષુ
ચાર યુગપરિમિત પ્રદેશથકી અધિક દૂર પ્રસરતું નથી તે યતિ અન્ધ કહ્યો
છે. (ચાર હાથ માપને એક યુગ કહે છે) સ્વયં સચક્ષુષ્ છે પણ જવાના
માર્ગમાં રહેલા જતુઆદિકને જોવા માટે સોળ હાથની અદર એની દૃષ્ટિનો
પ્રસાર છે અને હવેલી આદિકની શોભાના નિરીક્ષણ માટે પ્રસાર નથી માટે
આ અચક્ષુ કહ્યો છે ॥૭૦॥ લોકોએ કહેલું સ્તુતિવચન કે નિંદાવચન કે

સ્તુતિં નિન્દાં હિતં વાપ્યહિતં વચઃ । અરુન્તુદ્રં વા લોકોક્તં વધિ-
 રોઽવિક્રિયસ્તુ યઃ ॥૭૧॥ વિકારરહેતુસાન્નિધ્યેઽપ્યવિકારી જિતે-
 ન્દ્રિયઃ । અદ્યવદ્વતંતે યસ્તુ સ મુગ્ધઃ પ્રોચ્યતે યતિઃ ॥૭૨॥ નામ
 ગોત્રં કુલં દેશં શ્રુતં વૃત્તં ચલં વયઃ । આત્મનઃ સ્વ્યાપયેન્નૈવ શીલં
 ચ ક્વચિદાત્મવિત્ ॥૭૩॥ દાર્વીમપિ નારીં ન સ્પૃશેત્પદ્યેન્ન ચિત્રિ-
 તામ્ । નારી ધનં રસશ્ચેતિ ધ્યયં પાતયતિ ધ્રુવમ્ ॥૭૪॥ અનિકેતો
 ભવેત્પાગી વહિર્ગ્રામાદ્વસેચતિઃ । દેવાલયે ક્વચિદ્દક્ષમૂલે વા વિજ-
 નસ્યલે ॥૭૫॥ પ્રાણાન્તિકમયં વાપિ વિષ્ણુઞ્ચોત્સર્ગમન્તરા । ન રાત્રૌ
 ન ચ મધ્યાહ્ને સન્ધ્યયોર્ન ક્વચિદ્વ્રજેત્ ॥૭૬॥ યથાઽતિપીડા ન
 ભવેચ્છરીરે યથા ન મૃત્યુઃ સહસાઽપતેદ્વા । તથા પરિત્રાદ્ દ્વિજ-

હિત કે અહિત કે મૃદુ કે મર્મભેદક વચનને સાંભળીને પણ જે યતિ તેના
 શ્રવણથી ઉપજતા હર્ષશોકાદિવિકારે વર્તત હોય તે અધિર કહ્યો છે ॥૭૧॥
 વિકારના હેતુભૂત વિલક્ષણ સ્પર્શગંધાદિકના સાન્નિધ્યમાં પણ જે યતિ
 વિકારવર્તત, છતેન્દ્રિય હોધને અજવત્ ઇન્દ્રિયવિષયોને નહિ જાણતા
 બાળની પેઠે વર્તે છે તે આ મુગ્ધ કહ્યો છે. 'અજિહ્વઃ પण्डकः XXX સાન્નિધ્યે
 વિषयाणां यः समर्थोऽविकलेन्द्रियः । सुप्तवद्वतंते तिस्रं स भिक्षुर्मुग्ध
 उच्यते ॥' એમ નારદપરિવાળકોપનિષદમાં કહ્યું છે. આ અજહ્વાદિક એનાં
 લક્ષણો જાણાસ્મૃતિને અનુસારે કહ્યાં છે ॥૭૨॥ તે આ આત્મનિષ્ઠ યતિ
 પોતાનું નામ ગોત્ર કુળ દેશ શ્રુત વૃત્ત બળ વય શીલને કોઈની પણ આગળ
 ક્યારેય પણ કવચિત્પણ પ્રખ્યાપન નજ કરે (અહીં નામાદિક પૂર્વાશ્રમ-
 સંબધિ જાણવું) ॥૭૩॥ યતિ કાષ્ઠમયી પણ નારીપ્રતિમાનો સ્પર્શ કરે નહિ.
 ચિત્રમયી પણ નારીપ્રતિમાને જીવે નહિ. સ્ત્રી વિત્ત અને રસ આ ત્રણ
 યતિને નિશ્ચે પતિત કરે છે ॥૭૪॥ યતિ ત્યાગીકનિષ્ઠ નિયતનિવાસવર્તત
 થાય. (તે કહે છે) દેવાલયમાં કે ગ્રામથકી બહાર વૃક્ષમૂળમાં કે વિજન
 સ્થળમાં વસે ॥૭૫॥ પ્રાણાન્તિક ભય વિના કે મળમૂત્રોત્સર્ગ વિના રાત્રિએ
 મધ્યાહ્ને અને સંધ્યાસમયે ક્યાંય ન જાય ॥૭૬॥ હે દ્વિજવર્ધ ! જે રીતે
 શરીરને અધિક પીડા ન થાય અને જે રીતે મૃત્યુ અકસ્માત્ પ્રાપ્ત ન થાય

વર્ય ! ધર્મ સમાચરેચ્છાસ્તદશૈવ પશ્યન્ ॥૭૭॥ ઇતિ થીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સંન્યાસધર્મેષુ પ્રવજ્યાધિકારાદિનિરૂપણનામૈકોનચત્વાર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

થીનારાયણમુનિસ્વાચ—વાનપ્રસ્થાન્સદા મિક્ષેત્પરિવાદ સુદઢવ-
તાન્ । જ્ઞાનસિદ્ધિમવાપ્રોતિ તદ્વેનાશુ શુદ્ધધીઃ ॥૧॥ અભાવે વનિનાં
ગ્રામ્યાન્ શ્રોત્રિયાન્બ્રાહ્મણોત્તમાન્ । યાચેદન્નં યતિસ્તેષામભાવેઽન્યા-
નપિ દ્વિજાન્ ॥૨॥ મિક્ષાર્યં નગરગ્રામાનસક્કોઽલક્ષિતો વિશેત્ ।
ઇતસ્તતો ન વીક્ષેત ગૃહશોભાશ્ચ સમ્પદઃ ॥૩॥ ન ગ્રામ્યવાર્તાઃ શૃણુ-
યાત્પ્રીત્યા નેક્ષેત યોપિતઃ । માતૃસસૃસમા વિદ્યાત્તાસ્તુ મિક્ષાં

તે રીતે સંન્યાસી શાસ્ત્રદૃષ્ટ પ્રકારેજ ધર્મને શ્રદ્ધાથી આચરે ॥૭૭॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને... યંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સંન્યાસધર્મેષુ પ્રવ-
જ્યાધિકારાદિનિરૂપણનામૈકોનચત્વાર્દશોઽધ્યાયઃ ॥૩૯॥

અધ્યાય ૪૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન ! સંન્યાસી દૃઢ વ્રતવાળા
વાનપ્રસ્થોને ત્યાં સદા લિક્ષા ભાગે, કેમતો તે વાનપ્રસ્થોનું અન્ન સર્વ
કરતાં વિશુદ્ધ હોવાથી તેમના અન્નથી શીઘ્ર શુદ્ધશુદ્ધિવાળો થઇને જ્ઞાન-
સિદ્ધિને પામે છે ॥૧॥ વાનપ્રસ્થોના અભાવમાં ગ્રામવિષે રહેલા, શ્રોત્રિય
શીલવૃત્તવડે ઉત્તમ શ્રાદ્ધલોને ત્યાં લિક્ષા ભાગે. શ્રુતવૃત્તશીલસંપન્ન તેઓના
અભાવમાં જેવા મળે એવા બીજા પણુ શ્રાદ્ધલોને ત્યાં લિક્ષા ભાગે ॥૨॥
લિક્ષાનિમિત્તે નગરમાં કે ગામમાં પ્રવેશ કરતાં અસંગ અને અલક્ષિત (આ
આ સમયે આવશે એમ જેના આગમનમાં કોઇએ પણ તર્ક કર્યો નથી
એવો થકો) થઇને પ્રવેશ કરે. અહીં તહીં ગૃહશોભાદિ સંપદાઓને જુવે
નહિ ॥૩॥ યતિ અહીં તહીં પ્રવર્તતી ગ્રામ્યવાર્તાને સાંભળે નહિ. સ્ત્રીઓને
પ્રીતિથી જુવે નહિ. દૃષ્ટિમાર્ગગોચરતામાત્રનો પ્રતિષેધ થઈ શકતો નથી,
કેમતો તે દુર્ઘટ છે. દૃષ્ટિમાર્ગમાં સ્ત્રી પડ્યા વિના રહેજ નહિ, માટે કામથી

ચરન્ યતિઃ ॥૪॥ મૃદાર્ચલાવુજં વાપિ વૈણવં તાન્તવૌપલમ્ । પાળં
 તાર્ણં તથા ક્ષૌમં મિક્ષાપાત્રમુદીરિતમ્ ॥૫॥ સલિલૈઃ શુદ્ધિરેતેપાં
 ગોવાલૈશ્ચાવર્ષણમ્ । ધાતુપાત્રં તુ ન કાપિ સ્વધર્મસ્યો યતિઃ
 સ્વૃશેત્ ॥૬॥ બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવિદ્યાં ગૃહાન્ યાચેત મિશ્રુકઃ । પૂર્વાભાવે
 પરં યાચેદ્વર્જયેન્નિન્ધકર્મણઃ ॥૭॥ આહારશુદ્ધિઃ સર્વેપાં બુદ્ધિશુદ્ધેર્દિ
 કારણમ્ । વેદવેદાઙ્ગવેત્તાપિ ત્યાજ્યો દુષ્કૃતકૃદ્વિજઃ ॥૮॥ દ્વિજા-
 ભાવે તુ સમ્પ્રાપ્ત ઉપવાસદ્વયે ગતે । મૈશ્વં શૂદ્ધાદપિ બ્રાહ્મણમિતિ
 મેધાતિથિર્જગૌ ॥૯॥ ફલૌ તુ બ્રાહ્મણાનેવ વૃત્તિમેદાશ્ચતુર્વિધાન્ ।
 પૂર્વાભાવે પરાન્ યાચેદ્વિઙ્ગલાઘાંસ્તુ ન કચિત્ ॥૧૦॥ જાતકર્માદિ

શ્રીનિરીક્ષણનો પ્રતિષેધ કર્યો છે લિક્ષાયે ભમતા યતિ તે શ્રીયોને મા
 ઝડેન સમાન સમજે ॥૪॥ મૃત્તિકામય કે કાષ્ઠમય કે તુલિકામય કે વેલુમય
 કે લતાતતુમય કે પાપાલુમય કે પત્રમય કે તૃણમય કે અતસીસૂત્રમય એક
 લિક્ષાપાત્ર યતિઓને ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે ॥૫॥ આ લિક્ષાપાત્રોની
 ગાઓના વાળ ઘસવાથી અને જળવડે પ્રક્ષાલન કરવાથી શુદ્ધિ થાય
 સ્વધર્મનિષ્ઠ યતિ ધાતુપાત્રને તો કદાપિ સ્પર્શે નહિ ॥૬॥ આશ્વલુક્ષત્રિય વૈશ્ય
 થકી પણ લિક્ષુક લિક્ષાને ગ્રહણ કરે. તેમા આ નિયમ છે-પૂર્વના અભાવમા
 પરથકી ગ્રહણ કરે (આશ્વલુ મળે તો ક્ષત્રિયથકી લિક્ષા લેવી નહિ, ક્ષત્રિય
 મળે તો વૈશ્યથકી લિક્ષા લેવી નહિ) તેમા પણ નિહિત કર્મવાળાઓને ત્યાગ
 કરે ॥૭॥ વેદ વેદાંગને ભણેલો પણ દ્વિજ બે દુષ્કૃતકૃત-પાપાચાર હોય તો
 તેનાથકી લિક્ષા લેવી નહિ, કેમકે તેનું અન્ન અશુદ્ધ છે આહારશુદ્ધિ
 સર્વજનોની શુદ્ધિશુદ્ધિમાં હેતુ છે. ‘આહારશુદ્ધો સર્વશુદ્ધિ’ એવી શ્રુતિ
 છે ॥૮॥ જે ગામમા એકપણ દ્વિજ ન મળે ત્યારે ઉપવાસ કરે જો બીજે
 દિવસે બીજા ગામમાપણ દ્વિજ ન મળે ત્યારે પણ ઉપવાસ કરે. જો ત્રીજે
 દિવસે ત્રીજા ગામમાપણ દ્વિજ ન મળે ત્યારેતો પ્રાણધારણમાટે શૂદ્ર
 જનથકી પણ યતિ લિક્ષાને ગ્રહણ કરે એમ મેધાતિથિએ કહ્યું ॥૯॥
 આ ધર્મ સત્યયુગાદિકમા હતો કળિયુગમા તો વૃત્તિમેદને લીધે આર પ્રકા
 રના આશ્વલોને ત્યાજ્ય થાયે તેમા પણ પૂર્વના અભાવમાં પરના પ્રતિ યાયે

મિર્યસ્તુ સંસ્કારૈઃ સંસ્કૃતઃ શુચિઃ । વેદાધ્યયનસમ્પન્નઃ પદ્મસુ
કર્મસ્વયસ્થિતઃ ॥૧૧॥ સત્યં શમો દમોઽદ્રોહ આનૃશંસ્ય કૃપા ઘૃણા ।
તપો ભક્તિશ્ચ યત્ન સ્યાત્સ બ્રાહ્મણ इति स्मृतः ॥૧૨॥ વેદાધ્યાયી
શસ્ત્રધારી દાની રાજ્યરુચિર્ઘૃણી । અશ્વયુદ્ધપ્રિય. શૂરો ધૈર્યવાન્
ક્ષત્રિયો દ્વિજ. ॥૧૩॥ કૃપિવાણિજ્યગોરક્ષાકુસીદાદ્યુપજીવનઃ ।
વેદાધ્યાયી ચ દાની ચ બ્રાહ્મણો વૈદ્ય ડચ્યતે ॥૧૪॥ સર્વેભક્ષ્ય-
ત્તિર્નિત્યં રસલાક્ષાદિવિકૃતી । અનાચારો વેદહીનો ત્રાહ્મણઃ શૂદ્ર
ડચ્યતે ॥૧૫॥ સ્તેયપ્રિય. સદા લુબ્ધો દામ્ભિકો લોકરક્તક. ।

બિડાળાદિક ચાર પ્રકારના પ્રતિ તો લિશ્લા કદાપિ નજ યાચે ॥૧૦॥ કયા તે
વૃત્તિભેદને લીધે ચાર પ્રકારના બ્રાહ્મણો ? અને કયા તે બિડાળાદિક ચાર
પ્રકારના બ્રાહ્મણો ? તેના લક્ષણોને કહે છે-જેતો વિપ્ર જાતકર્માદિ સંસ્કારોવડે
સંસ્કૃત થએલો, બાહ્ય આલ્યતર શૌચવાળો, વેદાધ્યયને સંપન્ન, અધ્યયન-
અધ્યાપન-યજન-યાજન-દાન-પ્રતિગ્રહરૂપ પદ્કર્મે સંપન્ન અથવા જ્ઞાન
સંધ્યાદિ પદ્કર્મમા તત્પર, સત્ય શમ દમ અદ્રોહ અદૂરતા કૃપા ઘૃણા આદિક
ગુણોએ પરિપૂર્ણ, તપોનિષ્ઠ અને ભક્તિસંપન્ન હોય તે આ (મુખ્ય) બ્રાહ્મણ
કહ્યો છે (કુકર્મમા મનનો જે વિવાદ તે ઘૃણા કહી છે) ॥૧૧-૧૨॥ જેતો
વિપ્ર વેદાધ્યાયી, શસ્ત્રધારી, દાનશીલ, રાજ્યમા રચિવાળો, દુષ્ટતામા ઘૃણા
વાળો (આ અકાર્ય મારાથી કેમ કરાય ? એમ મનના વિવાદવાળો) અશ્વા
રોહણમા અને યુદ્ધાચરણમા પ્રીતિમાન, રણમા ઉત્સાહવાન અને ધૈર્યવાન
હોય તે આ વિપ્ર ક્ષાત્રગુણયોગને લીધે ક્ષત્રિય કહ્યો છે ॥૧૩॥ જેતો
વેદાધ્યાયી વિપ્ર દાનશીલ, કૃષિકર્મ વણજવ્યાપાર ગોરક્ષા બ્યાજવડો વિગેરે
વૃત્તિઓવડે ઉપજીવનારો હોય તે વૈશ્યગુણયોગને લીધે વૈશ્ય કહ્યો છે ॥૧૪॥
જેતો વેદાધ્યયને વર્જીત જાતિવિપ્ર સર્વ ક્રોધના લક્ષ્યમા રચિવાળો, (બ્રાહ્મ
ણના કે બીજા કોઈ શૂદ્રના સર્વના અન્નને જમનારો) નિત્ય ઘૃતતેલાદિરસ
લાખ લવણાદિ નિષિદ્ધ વસ્તુઓને વેચનારો, સદાચારપરિશ્રદ્ધ હોય તે આ
વિપ્ર શૂદ્ર કહ્યો છે ॥૧૫॥ જેતો વિપ્ર વેદાધ્યયને વર્જીત હોધને સદૈવ ઔર્ય
કર્મમા પ્રીતિવાળો, ધનાદિકમા લોભીયો, દલમા ચતુર, લોકરજનમાત્રમા

હિંસ્રકર્મચર્ચિર્ધૂતો વિડાલઃ સ તુ કથ્યતે ॥૧૬॥ વાપીકૂપસર-
ક્ષેત્રપલ્લારામનાશકઃ । જ્ઞાનસન્ધ્યાદિહીનસ્તુ મ્લેચ્છ એવ મતો
દ્વિજઃ ॥૧૭॥ અમલ્લક્ષ્યમલ્લક્ષકો મૂઢઃ પરસ્ત્રીલમ્પટોઽશુચિઃ । કાર્યા
કાર્યે ન જાનાતિ યઃ સ વિપ્રઃ પશુર્મતઃ ॥૧૮॥ દયાહીનઃ પ્રમાદી
ચ શ્રુતિસ્મૃતિપથાતિગઃ । સુરાપાનરતો વિપ્રશ્ચાળ્લો માંસમ-
લ્લક્ષકઃ ॥૧૯॥ વિડાલાદીન્વર્જયિત્વાઽભિશસ્તપતિતાંસ્તથા । યાચે-
દન્નં શુચીન્વિપ્રાંસ્ત્રીન્વા પશ્ચાપિ સત્ત વા ॥૨૦॥ ચિકિત્સકં સ્ત્રીજિતં
ચ મૃગયું શલ્યહારિણમ્ । કુલટાં પાશિનં પળ્દં યતિર્મિલ્લેષ્ઠ કર્હિ-
ચિત્ ॥૨૧॥ ભિક્ષા માધુકરી નામ્ની યતીનામુચિતા દ્વિજ ! । યાચ

તત્પર, હિસાકર્મમા રૂચિવાળો અને ધૂર્ત-લોકવચક હોય તે આ વિપ્રતો
ખિડાલ કહ્યો છે ॥૧૬॥ જેતો વિપ્ર વેદાધ્યયને વર્ણત હોધને લોકોપકારક
વાળ્યો હુવાઓ સરોવરો ક્ષેત્રો અલ્પસરોવરો અગીઆઓ આદિકને નાશ
કરનારો અને જ્ઞાનસન્ધ્યાદિક કર્મોએ રહિત હોય તે આ વિપ્ર મ્લે-૮૪
માન્યો છે ॥૧૭॥ જે વિપ્ર અલક્ષ્ય ડુગળી લસણુ આદિકને લક્ષણુ કર-
નારો, મૂઢ, કાર્ય અકાર્યના વિવેકે વિહીન, પરસ્ત્રીલપટ અને સતત અશુચિ
છે તે આ વિપ્ર પશુ માન્યો છે ॥૧૮॥ જેતો નતિમાત્રથી વિપ્ર હોધને દયા
હીન, સર્વેન પ્રમાદી, શ્રુતિસ્મૃતિના માર્ગને અતિક્રમ કરનારો, (શ્રૌતસ્માર્ત
કર્મને અતિલઘન કરનારો) સુરાપાનમા પ્રીતિવાળો અને માસને લક્ષણુ
કરનારો હોય તે આ વિપ્ર ચંડાળ કહ્યો છે ॥૧૯॥ તે આ ખિડાવાદિ ચતુ
વિધ વિપ્રોને વર્ણને તથા અભિશસ્ત (જેને માથે લોકોપવાદ આપ્યો હોય)
પતિતોને વર્ણને સ્વધર્મનિષ્ઠ વિપ્રોને ત્યા અન્નને યાચે તેમા સાત કે પાંચ
કે ત્રણ વિપ્રોને ત્યા અન્નને યાચે અધિકને ત્યા નહિ ॥૨૦॥ જે ચિકિત્સક
(વૈદ્ય) હોય, જે સ્ત્રીપરતન હોય, જેતો મૃગયાપર (પારાધિ) હોય, જેતો
શલ્યધારી હોય (પથાદિકને પીડા કરવા શલ્યને ધારેછે) જે મૃગાદિકને
પકડવામા ઉપયોગી પાશહસ્તવાળો હોય, જે સ્ત્રી હુલટા હોય, જે નપુમક
હોય, તે આ સર્વના પ્રતિ ભિક્ષાને યતિ કદાપિ ન માગે ॥૨૧॥ હે દ્વિજ !
ભિક્ષા યતિઓને માધુકરી નામની સમુચિત છે (પુષ્પને નહિ પીડા કરી

તોદરપૂર્તિઃ સ્યાત્તાવદ્દૈક્ષં સમાચરેત્ ॥૨૨॥ પદ્મકૃત્વોઽપિ વા સપ્ત-
 કૃત્વો લભ્યેત નો યતઃ । મૈક્ષં તદ્વર્જયેદ્દેહં ચઞ્ડાલગૃહવત્સદા ॥૨૩॥
 યાચિતું ન ગૃહં લોભાત્પુનર્ગચ્છેત્તદેવ ચ । અભાવે ત્વન્યગેહાનાં
 તદ્ગચ્છેદ્દિવસાન્તરે ॥૨૪॥ વિધૂમે સન્નમુસલે વ્યક્તારે ભુક્તવજ્રને ।
 કાલેઽપરાહ્મભૂયિષ્ઠે નિત્યં મિક્ષાં યતિશ્ચરેત્ ॥૨૫॥ કલાવયં તુ
 નિયમઃ પ્રાયિકસ્તદ્કલ્પિતાન્ । સપ્તમાવધિ યાચેત ગૃહાન્મધ્યાહ્નતઃ
 પરમ્ ॥૨૬॥ યદ્દાનં પચ્યતે યત્ર મન્યન્તે યત્ર માનવાઃ । અનુદ્વિષ્નાઃ
 પ્રયચ્છન્તિ તં દેશં યત્તતો વ્રજેત્ ॥૨૭॥ જાતાશૌચં મૃતાશૌચં યેપાં
 તાન્વર્જયેદ્વિજાન્ । શ્રાદ્ધમાત્રં ભવેદ્યત્ર તત્ર મિક્ષેન્ન કદિંચિત્ ॥૨૮॥

નેજ તે તે પુષ્પથકી લેશતઃ મધુને ચહણુ કરતા મધુકર (શ્રમર) નીજ
 જેમ એમ ત્યાથી ત્યાથી જે લિક્ષાવૃત્તિ તે આ માધુકરી કહી છે) જેટલા
 લિક્ષાત્રથી ઉદરની પૂર્તિ થાય તેટલાજ લંકુને કરે, અધિક નહિ ॥૨૨॥ જેને
 ઘેર પાંચવાર કે સાતવાર લિક્ષાયે જતાં પણ માધુકરી લિક્ષા મળે નહિ તેના
 ઘરને ચડાળના ઘરની પેઠે સદા વર્ણુ મુકે ॥૨૩॥ જેને ઘેર માધુકરી લિક્ષા
 પ્રથમ દિને મળી હોય, બીજે દિને તેજ ઘેર લોભને લીધે લિક્ષાયે જાય
 નહિ તેથકી અન્યજ જાય અન્ય ગૃહોના અભાવમાં તો દિવસાતરે-એક દિન
 અતિક્રમ કરીને તેજ ઘેર લિક્ષાયે જાય ॥૨૪॥ ચુલાનો અગ્નિ શાંત થવાથી
 જેમા ધૂમાડો હોય નહિ, મૂસળની ક્રિયા જે ખાડું તે જેમાં નિવૃત્ત થઇ
 છે, જેમાં અગારાઓ પ્રસાત થઇ ગયા હોય, સમસ્ત ગૃહજનો જેમાં જમતા
 હોય એવા ઘરમાં અતીતપ્રાય અપરાહ્નકાળમા નિત્ય યતિ લિક્ષાને કરે ॥૨૫॥
 આ નિયમતો કળિમા પ્રાયઃ ઘટે નહિ, તો મધ્યાહ્ન પછી ત્રણ કે પાંચ કે
 સાત ગૃહોપ્રતિ 'પ્રથમજ આને ઘેર લિક્ષાયે જવું' એવો સકલ્પ નહિ કરીને
 યતિ જાય ॥૨૬॥ જે દેશમા વર્તતા ગૃહિજનો સ્વભોજનપર્યાપ્ત અન્નથકી
 અધિક અન્નને રાંધતા હોય, જે દેશમા વર્તતા મનુષ્યો અતિથિઆદિકને
 આદરપૂર્વક માને છે અને ઉદ્વેગરહિત થઇને લિક્ષુકોને લિક્ષા આપે છે તે
 દેશમાં યતથી જાય ॥૨૭॥ જે દિવેને જન્માશૌચ કે મૃતાશૌચ વર્તતું હોય
 તેમના ગૃહોને લિક્ષામાં વર્જે. જેમના ગૃહમા શ્રાદ્ધપ્રસંગ હોય તેમના પણ

ન પદ્યેદ્વારરન્ધ્રેણ મિશ્કાલિપ્તુઃ કચિદ્યતિઃ । ન કુર્યાદ્દે કચિદ્દોષં
 ન દ્વારં તાડયેત્કચિત્ ॥૨૯॥ દ્વણ્ડં ચ દક્ષિણે કક્ષે યતિઃ સન્ધાર્ય
 યાદુના । ધૃત્વા ચામરુરે પાત્રં પિદધ્યાદ્દક્ષપાણિના ॥૩૦॥ મિશ્કાટનં
 પ્રકુર્વાણો યદ્યમેધ્યં સ્પૃશેદ્યતિઃ । સપાત્રો વિધિવત્ક્રાત્વા પ્રાણા-
 યામાન્પટાચરેત્ ॥૩૧॥ ઉદકયાશચચળ્ડાલચૌરનગ્રકપાલિભિઃ ।
 સ્પૃષ્ટાં મિશ્કાં ત્યજેદ્વિશ્નુઃ સવાસા જલમાવિશેત્ ॥૩૨॥ કુલ્યે કાષ્ટે
 રથે મન્ત્રે નૌકાયાં ગજવૃક્ષયોઃ । ત્વણૌઘજલસહ્વાતે ન દોષઃ સ્પર્શ-
 સમ્ભવઃ ॥૩૩॥ મિશ્કાં ગૃહીત્વાપાવૃત્તઃ સમૈક્ષં પાત્રમપ્નુત્ તત્ ।
 નિષ્પ્રાન્ય શુચિદેશે ચ નિઘાયાથ સ્વયં શુચિઃ ॥૩૪॥ પ્રક્ષાલ્ય
 પાણિપાદં ચ મૌની ભોક્તુમુપાવિશેત્ । ધાતુઃ પ્રકુપ્યતે યેન

શુદ્ધને લિક્ષામા વળે ॥૨૮॥ લિક્ષાટન માટે નિકળેલો યતિ ક્રમાડ વામેલા
 શુદ્ધમાં દ્વારગત છિદ્રથી લિક્ષાલિપ્તિથી કદાપિ ભુવે નહિ ઘરની અદર રહેલા
 જનોને જણાવા માટે ઉદ્દોષવને કરે નહિ તથા વાશેલા દ્વારને દંડાદિકવડે
 તાડન કરે નહિ ॥૨૯॥ લિક્ષાસમયે દડને દક્ષિણ કાખમાં બાહુવડે ધારીને,
 વામ કરમાં લિક્ષાપાત્રને ધારીને લિક્ષાગ્રહણ પછી લિક્ષાપૂર્ણ તે લિક્ષા-
 પાત્રને જમણા હાથથી આચ્છાદન કરે ॥૩૦॥ લિક્ષાટન કરતો યતિ માર્ગમા
 બે અપવિત્ર વસ્તુને અડી બંધ તો સપાત્ર યથાવિધિ સ્નાન કરી છ પ્રાણ
 યામોને કરે (પછી તે લિક્ષાને જમે પણ ત્યાગ કરે નહિ આ બળાળમતથી
 કહ્યું) ॥૩૧॥ રજસ્વળા શય ચડાળ ચોર નશ્ન-નાસ્તિક, કાપાળિક
 (રમશાનમાં રહી સાંજે કપાળ લઈ શીક્ષા માગનારા શંસુમતવાળા)
 આટલાએ સ્પર્શ કરેલી (સ્પર્શદોષને પામેલી) લિક્ષાને લિક્ષુ ત્યાગ કરે
 ત્યાગ કરીને વસ્ત્રસહિત જળમાં પ્રવેશ કરે ॥૩૨॥ ભિત્તિઆદિકમાં તો સ્પર્શ
 દોષ નથી. આ અર્થ છે-જે ભીંત રથ કાષ્ઠ ખટ્વા નૌકા ગજ વૃક્ષ વૃણુસમૂહ
 જળાશય અને જળપ્રવાહમાં રજસ્વળાદિકનો સ્પર્શ હોય ત્યાં બે લિક્ષાટ
 યતિને પણ સ્પર્શ થાય તો સ્પર્શદોષ નથી ॥૩૩॥ લિક્ષા લઈને પાછો
 વળેલો યતિ સંલેક્ષ તે પાત્રને નદીજળમાં કે તળાવજળમાં ઓળીને પવિત્ર
 પ્રદેશમા મુકીને પછી સ્વયં હસ્તપાદને ધોઈને પવિત્ર મૌની થઈને જમવા

તદન્નં વર્જयेद्यतिः ॥૩૫॥ વિષ્ણોર્નૈવેદ્યમંશ્ચોયાદન્યદેવસ્ય વર્જयेत् ।
 અપોશાનાદિવિધિના મુક્તીતામૃતવન્મુનિઃ ॥૩૬॥ પ્રાણાહુતીઃ સ્પૃશે-
 નૈવ દન્તોષ્ટ્રેન કદાચન । પ્રાશ્નોયાદવશિષ્ઠં તુ સ્વયમૌપધવદતિઃ
 ॥૩૭॥ પાત્રં સવ્યકરે ધૃત્વા પ્રાશ્નોયાદક્ષપાણિના । અર્ધાહારં પ્રકુ-
 ર્યોત દેહો યતેત યાવતા ॥૩૮॥ કામદર્પાદયો દોષા ન વાધન્તે
 મિતાશિનમ્ । એકકાલં સદાશ્નોયાન્ન સઙ્ગહીત મિક્ષિતમ્ ॥૩૯॥
 અભ્યાસં બ્રહ્મવિદ્યાયાઃ સર્વકાલં સમાચરેત્ । એતદર્થં હિ સન્ન્યાસો
 વિહિતોઽન્ન દ્વિજન્મનામ્ ॥૪૦॥ ન ચાદદીત પાથેયં યતિઃ ક્ષિન્નિ-
 દનાપદિ । પક્ષમાપ્તસુ ગૃહીયાદાચદુક્ષીત તદ્દિને ॥૪૧॥ એકસ્યાન્નં
 બેસે. જે અન્ન ખાવાથી વીર્યધાતુનો પ્રકોપ થાય તે અન્નને યતિ ત્યાગ કરે
 ॥૩૪-૩૫॥ યતિ વૈષ્ણવગૃહથકી પ્રાપ્ત થએલું જે વિષ્ણુનું નૈવેદ્ય તેનેજ જન્મે
 પણ અન્યદેવનું નૈવેદ્ય ન જન્મે. તે વળી અપોશાનવિધિપૂર્વક જન્મે. તે વળી
 સ્વાદુ કે અસ્વાદુ ભિક્ષાપ્રાપ્તને અમૃતવત્ માનીને જન્મે ॥૩૬॥ યતિ પ્રાણા-
 હુતીને દંતઓષ્ઠથી કદાપિ સ્પર્શ કરેજ નહિ. (સર્વેને માટે આ સાધારણ
 નિધિ છે) પ્રાણાહુતિ આપતાં અવશેષ રહેલા અન્નને ઔપધદૃષ્ટિથી સ્વયં
 જન્મે પણ લોભ્યતાશુદ્ધિથી નહિ. ‘નાસ્વાદયેદ્રસં તત્ર જિહ્વા ધર્મેવિત્કચિત્ ।
 શેપમૌપધવપ્રાશ્નં સ્થિત્યર્થં શ્રુતિશાસનાત્ ॥’ એવી વિષ્ણુસ્મૃતિ છે ॥૩૭॥
 ભિક્ષાપાત્રને ડાબા હાથમાં લઈ જમણા હાથવડે આસને ગ્રહણ કરીને જન્મે.
 દેહધારણપર્યાપ્ત અર્ધાહારને કરે પણ પૂર્ણ નહિ ॥૩૮॥ કેમતો પૂર્ણાહારથી
 ધાતુપ્રકોપ થતાં કામાદિક આધ કરે. મિતાહારીને તો કામદર્પાદિ દોષો નજ
 ખાધ કરી શકે. સદાય એક કાળજ જન્મે પણ ગૃહસ્થની પેઠે દ્વિકાળ નહિ.
 જમતાં અવશેષ રહેલા ભિક્ષાજનો સંગ્રહ કરે નહિ, કિંતુ ત્યાગ કરી દે ॥૩૯॥
 સર્વકાળમાં બ્રહ્મવિદ્યાનો અભ્યાસ કરે, કેમકે લોકમાં દ્વિજને જે સંન્યાસ-
 સ્વીકાર છે તે બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસ અર્થેજ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે ॥૪૦॥ યતિ
 આપત્તિ આવ્યા વિના કિંચિત્પણ પાથેય (ભાતુ) ને નજ ગ્રહણ કરે.
 આપત્તિમાં પણ એકવાર લોજનની પર્યાપ્તિ થાય તેટલુંજ પાથેય અન્ન
 ગ્રહણ કરે પણ તેથી અધિક નહિ ॥૪૧॥ હે દ્વિજ ! આપત્તિ વિના યતિ જો

અયં હં ચાદ્યાગ્રિરન્તરમનાપદિ । યદિ તર્હિં યતિઃ કુર્યોત્પ્રાણાયમાન્
 શતં દ્વિજ ! ॥૪૨॥ અનાપદિ પુનર્મુક્તે યતિર્યસ્તુ પ્રમાદતઃ । તત્-
 કૃચ્છ્રં વ્રતં તસ્ય પ્રોક્તં તદ્વોપશાન્તયે ॥૪૩॥ અશક્તઃ પ્રાણરક્ષાયે
 પુનર્મૂલફલાદિકમ્ । ન દુપ્યેદ્ગ્રસ્યગ્યાસી મેપજં દન્તધાવનમ્
 ॥૪૪॥ દેશકાલાદિવૈપમ્યાદર્શિત્તિ માધુકરીં યદિ । કર્તુ ન શક્નુયા-
 ત્તર્હિં ભુજીત શૃહિવેદ્મનિ ॥૪૫॥ ઈકીકૃત્યાન્નશાકાદિ સમ્પ્રોક્ષ્યા-
 દ્મિસ્તુ તદ્યતિઃ । ભુજીતૌપચન્મૌની વૃદ્ધાર્તાં વા પૃથક્પૃથક્ ॥૪૬॥
 મૃત્તોપભિક્ષાદિપદાર્થયાચને ભાપેત ચેદ્દ્રાહ્મણયોપયા યતિઃ ।
 અસન્નિધાનેऽપિ નરસ્ય તર્હાસૌ દુપ્યેદ્ગ્ર વિગ્રેન્દ્ર ! રહો ન ચેત્તદા
 ॥૪૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे
 सन्यासधर्मेषु भैक्षविधिनिरूपणनामा चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

એકનુંજ અન્ન ત્રણ દિવસપર્યંત જમે તો એકશતપરિમિત પ્રાણાયામોને
 કરે ॥૪૨॥ જે યતિ તો આપત્તિ વિના પ્રમાદથી જો બીજીવાર જમે તો
 તમકૃચ્છ્રવ્રત કરવાવડે તે યતિ તે દોષમાંથી મુક્ત થાય છે ॥૪૩॥ અશક્ત
 સંન્યાસી પ્રાણરક્ષણાથે બીજીવાર ફળભૂણાદિકને ખાય તો દૂષિત થતો નથી
 તથા ઔપધને ફરી સેવવાથી દૂષિત થતો નથી તથા દંતધાવનને ફરી કરતાં
 દૂષિત થતો નથી ॥૪૪॥ દેશકાળાદિકની વિપ્રમતાને લીધે માધુકરી વૃત્તિને
 કરવા અસમર્થ એવો યતિ કોઈ સદાચારપર વિગ્રને થેર જમે તેથી તેને
 દોષ નથી ॥૪૫॥ યતિ ભિક્ષાપ્રાપ્ત અન્ન શાકાદિક સર્વને જોજનપાત્રમાં
 ભિન્નિત કરીને વિપ્લુના ચરણામૃત જળવડે સંપ્રોક્ષણ કરીને તેને મીની
 થઈ ઔપધની પેઠે જમે. વૃદ્ધ રોગિને તો આ નિયમ નથી. તે તો પૃથક્
 પૃથક્ જમે ॥૪૬॥ હે વિગ્રેન્દ્ર ! મૃત્તિકા જળ ભિક્ષા આદિક પદાર્થની યાચના
 કરવા નિમિત્તે વિપ્રપત્ની સાથે બોલવામાં યતિને દોષ નથી. પરં તેને માટે
 પણ એકાંત વિજન (ત્યાં કોઈ પુરૂષ ન હોય) માં જો બોલે તો યતિ દૂષિત
 થાયજ ॥૪૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે
 સંન્યાસધર્મેષુ ભૈક્ષવિધિનિરૂપણનામા ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૦॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—વાર્ષિકાંશ્ચતુરો માસાન્ગ્રામે વા નગરે વસેત્ ।
 માસદ્વયં ચાપદિ તુ સ્થિત્વૈકત્ર તતો વ્રજેત્ ॥૧॥ વર્ષાસુ યાવતો
 ગ્રામાન્ લઘ્વયેત્તાવતો યતિઃ । કૃચ્છ્રોપવાસાન્કુર્વોત તતઃ શુદ્ધો
 ભવેત્કિલ ॥૨॥ અનાચારે વસેદૈવ ગ્રામે વા નગરેऽપિ વા । સ્વાચા-
 રેऽપિ સ્વસમ્બન્ધી યત્ર સ્થાત્તત્ર નો વસેત્ ॥૩॥ તસ્કરોપદ્રુતે ગ્રામે
 વ્રહ્મહત્યાદિદૂષિતે । દુર્મિત્સે રાષ્ટ્રભદ્રે વા વર્ષાસપ્ત્યાશુ તં ત્યજેત્ ॥૪॥
 માસદ્વયે પૌર્ણમાસ્યાં યતીનાં કેશવાપનમ્ । વર્ષાસુ તદ્વ કર્તવ્યં
 નદીનાં તરણં તથા ॥૫॥ આસનં પાત્રલોપશ્ચ સશ્ચયઃ શિષ્યસદ્ગ્રહઃ ।
 દિવાસ્વાપો વૃથાલાપો યતેર્વન્ધકરાણિ પટ્ ॥૬॥ ઇકાદ્વાત્પરતો

અધ્યાય ૪૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે બ્રહ્મન ! યતિ વાર્ષિક—આષાઢાદિ ચાર
 માસો એકત્રજ આમ કે નગરમાં વસે, પણ સચરે નહિ આપતિમાં તો બે
 માસ એકત્ર વસે. પછી ત્યાંથી બીજા ૧૧ વર્ષાકાળમાં યતિ જેટલા ગ્રામોમાં
 સચરે તેટલા કૃચ્છ્રોપવાસોને કરે. તે કૃચ્છ્રોપવાસ કરવાથી દોષથી શુદ્ધ
 થાય ॥૨॥ સદાચારરહિત ગામમાં કે નગરમાં યતિ નજ વસે સદાચાર-
 સંપન્ન હોય પણ તેમાં બે સ્વબન્ધુજનનો નિવાસ હોય તો તેવા ગામ
 નગરમાં નજ વસે ॥૩॥ યદપિ વર્ષાઋતુમાં એકત્રજ વાસ યતિને કહ્યો છે
 તથાપિ તે સ્વનિવાસ આમ નગર બે ચોરાદિકના ઉપદ્રવવાળુ કે બ્રહ્મહત્યાદિ
 દોષવાળુ કે દુષ્કાળના દુષ્કાળવાળુ કે રાષ્ટ્રભગાદિકની ખીડાવાળુ થાય તો
 વર્ષાકાળમાં પણ તેમાં યતિ ન વસે ॥૪॥ સંન્યાસીએ કેશમુડન ખૂલિ-
 માએજ કરાવવું પણ અન્ય તિથિએ નહિ. વળી તે મુડન બે માસ વ્યતીત
 થયા પછીજ પણ તેથી પહેલુ ન કરાવવું. વર્ષાકાળમાં (આષાઢાદિ માસમાં)
 તે મુડન નજ કરાવવું. તથા નદીઓનું તરણ ત્યારે નજ કરવું ॥૫॥
 આસન પાત્રલોપ સંચય શિષ્યસંગ્રહ દિવાસ્વાપ વૃથાલાપ, આ છ સંન્યા-

૧ આ અધ્યાયમાં સંન્યાસીઓએ ત્યાગ કરવાનાં કર્મો અને પ્રાયશ્ચિત્તોનું
 નિરૂપણ કર્યું છે

ગ્રામે પઞ્ચાદાત્પરતઃ પુરે । વર્ષામ્યોઽન્યત્ર યત્સ્થાનમાસનં તદુદા-
 હતમ્ ॥૭॥ ઉક્કાલાબ્વાદિપાત્રાણામેકસ્યાપિ ન સદ્ગ્રહઃ । મિશ્નો-
 મૈક્ષભુજશ્ચાપિ પાત્રલોપઃ સ ઉચ્યતે ॥૮॥ ગૃહીતતસ્તુ દળ્પદાદેર્દિ-
 તીયસ્ય પરિગ્રહઃ । કાલાન્તરોપમોગાર્થે સચ્ચયઃ સ પ્રકીર્તિતઃ ॥૯॥
 શુશ્રૂપાલાભપૂજાર્થે યશોર્થે ચા પરિગ્રહઃ । શિષ્યાણાં તુ ન કાર-
 પ્યાત્સ હ્રેયઃ શિષ્યસદ્ગ્રહઃ ॥૧૦॥ વિદ્યાદીનાં પ્રકાશત્વાદવિદ્યા
 રાત્રિરુચ્યતે । વિદ્યાભ્યાસે પ્રમાદો યઃ સ દિવાસ્વાપ ઉચ્યતે ॥૧૧॥
 આધ્યાત્મિકીં કથાં મુક્ત્વા મૈક્ષાદેસ્તુ પ્રશંસનમ્ । નૃપયુદ્ધાદિવા-

સિચ્છોને બધનકારી છે ॥૬॥ (આસનાદિકનાં લક્ષણોને સ્વય કહે છે)
 તેમાં વર્ષાસમય વિના એકદિવસથકી અધિક ગામમાં જે નિવાસ તથા પાત્ર
 દિવસથકી અધિક નગરમાં જે નિવાસ તે આસન કહ્યું છે. તે આ આસ-
 નનો યતિને પ્રતિષેધ છે ॥૭॥ જે શિક્ષાત્રલોપલુ લિખુને તુંખીપાત્રાદિ
 શિક્ષાપાત્રવિશેષનો નિયમ પ્રથમ કહ્યો છે તેનો જે અનાદર કરવો તે પાત્ર-
 લોપ કહ્યો છે ॥૮॥ અપેક્ષિતથકી અધિક કાપાયદડાદિક આશ્રમોપકરણનો
 કાળાતરમાં ઉપભોગાર્થે જે સંગ્રહ તે સંચય કહ્યો છે. તેનો યતિને પ્રતિષેધ
 છે. (ધનાદિસંચયનો તો પ્રસંગજ કયાં છે ?) ॥૯॥ શુશ્રૂષા લાભ પૂજા યશ
 આદિક સ્વાર્થની લાલસાથી કરાતો જે શિષ્યોનો પરિગ્રહ તે શિષ્યસંગ્રહ
 કહ્યો છે. તે યતિએ ન કરવો. સસારદાવાનળમાં બહુ બળતા જનોનું દાહ-
 દુ ખ દેખીને દયાવશાત્ તેમના ઉબલવન માટેનો જે પ્રયત્ન તેથી કરાતો
 જે શિષ્યજનસમવાય તેનો દૂષક શિષ્યજનસંગ્રહમાં અંતર્ભાવ નથી ॥૧૦॥
 વિદ્યા પ્રકાશૈકરૂપ (અસાનઅધકારને ટાળવાપૂર્વક હૃદયમાં પ્રકાશ કરનાર
 છે) હોવાથી દિવાશબ્દથી કહી છે, (વિદ્યા દિવસ કહ્યો છે) અવિદ્યા અપ્ર-
 કાશૈકરૂપ (જીવને જ્ઞાનનિવૃત્તિપૂર્વક અપ્રકાશ કરનાર છે) હોવાથી રાત્રિ-
 શબ્દથી કહી છે. વિદ્યાભ્યાસમાં જે પ્રમાદ (અનવધાન અનભ્યાસ) તે આ
 દિવાસ્વાપ કહ્યો છે, વિદ્યાશબ્દવાચ્ય જે ભગવત્સ્વરૂપનું સમાહાત્મ્યજ્ઞાનશ-
 જનાદિક તેનો ત્યાગ કરીને પ્રમાદપરતત્રપલે અનુવર્તવું તે દિવાસ્વાપ માન્યો
 છે. આનો યતિને વિશેષતઃ પ્રતિષેધ છે ॥૧૧॥ આધ્યાત્મિકી (આત્મપર

તાંશ્ચ વૃથાલાપઃ સ ઉચ્યતે ॥૧૨॥ ચરાટકેઽપિ યતિના સઙ્ગ્રહીતે દિને
દિને । ગોસહસ્રવધં પાપં શ્રુતિરેપા સનાતની ॥૧૩॥ હૃદિ સ જ્ઞેહ-
ભાવેન ચેત્પશ્યેત્તિહાયમેકદા । કલ્પકોટિદ્વયં યાતિ કુમ્ભીપાકં ન
સંશયઃ ॥૧૪॥ ન જ્ઞાનમાચરેદ્ઙ્ગિહુઃ પુત્રાદિનિધને શ્રુતે । પિતૃમાતૃ-
ક્ષયં શ્રુત્વા જ્ઞાત્વા શુદ્ધયતિ સામ્વરઃ ॥૧૫॥ પારિવાજ્યં ગૃહીત્વા તુ
સ્વધર્મે યો ન યતર્તતે । શ્વપદેનાઙ્ગયિત્વા તં રાજા શીઘ્રં પ્રવાસયેત્
॥૧૬॥ છેદને મેદને પાકે વીર્યાંત્સર્ગે પ્રવર્તતે । યસ્તં દૃષ્ટ્વા યતિં કાર્યં
સર્વલં જ્ઞાનમેવ હિ ॥૧૭॥ તિલધાન્યહિરણ્યકમાગોદાસીગૃહસ-
ઙ્ગ્રહી । યતિઃ સઙ્ગિર્વહિષ્કાર્યઃ જ્ઞાતવ્યં તસ્ય દર્શનાત્ ॥૧૮॥ સંન્યા-
સધર્મમારુદો યઃ પ્રત્યાવર્તતે પુનઃ । સ નિન્દ્યઃ સર્વભૂતાનાં પિતૃમ-

માત્રમસંખનિધની) કથાનો લાગ કરી લેશ્વાદિકની પ્રસંસા કરવી અને નૃપ-
યુદ્ધાદિકની વાર્તા કરવી તે આ સર્વ જે વ્યાવહારિક તે વૃથાલાપ કહ્યો છે,
યતિને આ નિષિદ્ધ છે ॥૧૨॥ યતિ જે કોડીમાત્રનો પણ સંત્રહ કરેતો
દિને દિને હજાર ગાયોનો ઘાત કરતાં જે પાપ થાય તે તેને થાય, સનાતની
શ્રુતિ એમજ અનુશાસન કરે છે ॥૧૩॥ યતિ જે હૃદયમાં સ્નેહલાવણી
એકવાર પણ જીને જીવે તો એ કલ્પકોટિપર્યંત કુંભીપાક નરકમાં વસે.
એમાં સંશય નથી ॥૧૪॥ પુત્રાદિકનું મરણ સાંભળતાં યતિ જ્ઞાન કરે નહિ.
સાક્ષાત્ માતા કે પિતાનું મરણ સાંભળીને વસ્ત્રસહિત તત્ક્ષણ જ્ઞાન કર-
વાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૧૫॥ સંન્યાસને સ્વીકારીને જે તો સ્વધર્મમાં વર્તે
નહિ (ફરી પત્ની પુત્રાદિકનો પ્રસંગ કરે) તે યતિને રાજા શ્વપદથી (જ્ઞાન-
પાદ જેવા આકારવાળા તપાવેલા લોહદંડથી) ચિહ્નિત કરીને તત્કાળ સ્વ-
દેશથકી કાઢી મુકે ॥૧૬॥ જે સંન્યાસી સ્વયં તૃણધાન્યાદિકના છેદનમાં,
વૃક્ષાદિકના વિદારણમાં પાક-અન્ન રાંધવાના કર્મમાં અને વીર્યપાતનમાં
પ્રવર્તે છે તેવા યતિને બોધને સચેલ જ્ઞાન કરે ॥૧૭॥ જે યતિ તિલ ધાન્ય
અને મુવર્ણનો સંત્રહ કરે છે તથા ભૂમિ પથુ દાસ દાસી અને ગૃહાદિકનો
સંત્રહ કરે છે તેનો સ્વધર્મનિષ્ઠ યતિઓએ સ્વમંડળથકી બહિષ્કાર કરવો.
તેના દર્શનમાં સવસ્ત્ર જ્ઞાન કરવું ॥૧૮॥ જે યતિ સંન્યાસધર્મને આશરીને

શ્રેય જાયતે ॥૧૯॥ ચણ્ડાલાઃ પ્રત્યવસિતાઃ પરિયાજકતાપસાઃ । તેપાં
 જાતાન્યપત્યાનિ ચણ્ડાલૈર્વાસયેદૃષઃ ॥૨૦॥ અન્નદાનપરો મિશ્રુશ્ચ-
 તુરો દન્તિ ધર્મદ્વા । સ્વસ્થાન્નદં ગૃહીતારમગ્નં સ્વં ચ તુરીયકમ્ ॥૨૧॥
 નિશાપ્તં શુક્લવસ્ત્રં ચ તામ્બૂલં મધમામિષમ્ । વાહનં તૂલિકા મન્થો
 ધનં નારી રસા રૂપિણી ॥૨૨॥ યત્તાનિ યસ્ય સન્ન્યાસી ભુક્તે તસ્ય કુલં
 તથા । યત્તેઃ કુલં ચ નરકે રૌરવે પતતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૩॥ ગ્રામદ્વયે
 યદા મિશ્રુશ્ચરેદ્દેશં પ્રમાદતઃ । કઞ્ચુકં ધારયેદ્વા યઃ સ તુ ચાન્દ્રા-
 યણં ચરેત્ ॥૨૪॥ ધાન્યં વૃક્ષં લતાં મૂલં ફલપુષ્પદલાનિ વા ।
 ઉત્પાદયેદ્યતિર્યસ્તુ સોઽર્ચીર્ચિ નરકં પ્રજેત્ ॥૨૫॥ દુનને સૂક્ષ્મજ-
 ફરી તેથકી પાછો પડે છે (પલીચહણુપૂર્વક ગૃહસ્થતાને સ્વીકારે છે) તે
 યતિ સર્વભૂતોએ નિંદા થાય છે અને પિતૃઘાતકને જે પાપ થાય તેને પણ પામે
 છે ॥૨૬॥ જે પ્રત્યવસિત-ઉર્ધ્વરેતાઓનો આશ્રમ સંન્યાસ કે વાનપ્રસ્થનો
 સ્વીકાર કરીને પછી તેથકી પતિત થયેલા સંન્યાસીઓ અને વાનપ્રસ્થો તે
 ચંડાળો બહુવા. તેઓઓમાં ફરી દારાઓથકી જન્મેલાં સંતાનોને ચંડાળો
 સાથે રાત્રીએ વસાવવાં ॥૨૦॥ જે યતિ થઇને પોતે અહીંથી તહીંથી મેળ-
 વીને અન્નદાનપર થાય છે તે ધર્મદ્વા છે. (પણ ધાર્મિક નથી, કેમ તો
 જે અન્નદાન છે તે ગૃહસ્થનો ધર્મ છે) તે પોતાના પાપથી પોતાને અન્ન
 આપનારો, પોતાથકી અન્નનો પ્રતિગ્રહ કરનારો, પોતે આપવા માંડેલું અન્ન
 અને પોતાનો આત્મા આ આરને હણે છે ॥૨૧॥ યતિએ નિશાપ્ત-રાત્રીએ
 ફરી લોજન માટે લેવાતું અન્ન, શુક્લવસ્ત્ર તાંબુળ મધ માસ અશ્વાદિ-
 વાહન ગોદડી પર્વક ધન નારી વિવિધરસ, આ વસ્તુઓ યતિએ સેવન
 કર્યાં થકાં સેવનાર તે યતિના હુળને તથા સેવન કરતાં નિશાપ્તદિક જે
 ધણીનાં છે તેના હુળને પણ રૌરવ નરકમાં નિશ્ચે નાખે છે ॥૨૨-૨૩॥
 જે ભિશ્મુ જે ગામમા લેક્ષને એકજ દિવસે પ્રમાદથી કરે અથવા જે યતિ
 કંચુક (ડગલી) ને ધારે તે યતિ તો ચાંદ્રાયણ જત કરે ॥૨૪॥ જે યતિ
 ધાન્ય વૃક્ષ લતા મૂળ ફળ ફળ આદિકને મૂળમાંથી ઉપાડે તે તો અવી
 ચિનામના નરકને પામે ॥૨૫॥ સૂક્ષ્મજતુઓ માંકણ મચ્છરાદિકને હણેતો

નૂનાં પ્રાણાયમાન્દશાચરેત્ । સ્વપ્ને સ્ત્રીસદ્ગમે સ્નાત્વા ત્રિસદ્ગત્
મનું જપેત્ ॥૨૬॥ સ્કન્દેદિન્દ્રિયદૌર્વલ્યાત્ત્રિયં દૃષ્ટ્વા યતિર્યદિ ।
ત્રિરાત્રમુપવાસં ચ પ્રાણાયામશતં ચરેત્ ॥૨૭॥ સ્વપ્ને તુ ક્ષરણે
સ્નાત્વા પ્રાણાયમાન્દશાચરેત્ । ઉપવાસસ્તુ સર્વત્ર વીર્યપાતે યતે-
મંતઃ ॥૨૮॥ મિશ્રાક્રિયાદેરન્યત્ર સ્ત્રિયા સદ્ વદેદ્યદિ । અકામા-
ત્તર્હ્યુપવસેત્સ્નાત્વા નામ હરેર્જપન્ ॥૨૯॥ ઇવમેવ પ્રકર્તવ્યં સ્ત્રીક-
થાથચણાદિપુ । સત્ત્વસ્વામતો નૂનં યતિના ધર્મચારિણા ॥૩૦॥
કામાદ્યદિ સકૃત્કુર્યાત્સત્ત્વસ્યન્યતર્મ યતિઃ । તત્ત્વકૃચ્છ્રં યતં કુર્યા-
ત્તદા નામ જપન્ હરેઃ ॥૩૧॥ અષ્ટમે મૈથુને સાશ્વાજ્ઞાતે ત્વસ્ય તુ
નિષ્કૃતિમ્ । લિઙ્ગસ્યોત્કર્તનં કુર્યાત્સયમેવ યતિર્વને ॥૩૨॥ સ્વકર્મ-
વ્યાપર્યહોકે તીર્થાનિ વિચરેત્સદા । ફલમૂલાશનો દાન્તઃ સર્તાં

યતિ દશ પ્રાણાયામોને કરે સ્વપ્નમાં સ્ત્રીસંગમ થાયતો તત્ક્ષણ સ્નાન કરી
ત્રણ હંભરવાર 'ૐ નમો નારાયણાય' આ અષ્ટાક્ષર મનનો જપ કરે ॥૨૬॥
જો યતિ સ્ત્રીને જોધને ઇન્દ્રિયની અતિ દુર્બળતાને લીધે વીર્યસ્રાવને કરે
તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરીને શત પ્રાણાયામોને કરે ॥૨૭॥ સ્વપ્નમાં સ્ત્રી-
સંયોગ વિનાજ વીર્યસ્રાવ થાય તો સ્નાન કરી દશ પ્રાણાયામોને કરે. યતિને
જો ક્રોધ પ્રકારે થએલા બધાય વીર્યપાતોના પ્રાયશ્ચિત્તમા ઉપવાસ પણ
કરવાનો ભણવો ॥૨૮॥ શિક્ષાક્રિયાદિક વિના અજ્ઞાનથી જો સ્ત્રીની સાથે
બોલે તો સ્નાન કરીને ઉપવાસ કરે અને હરિના નામને જપે ॥૨૯॥ ધર્મ-
નિષ્ઠ યતિએ અકામથી થએલા સ્ત્રીકથાશ્રવણાદિ સાત કે જે બ્રહ્મચર્યના
પ્રતિદ્વંદ્વી છે તેમા એમજ (સ્નાન, એકદિન ઉપવાસ અને હરિનામજપ)
પૃથક્ પૃથક્ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૩૦॥ કામથી એકવાર આ સ્ત્રીકથાશ્રવણાદિ
સાતમાથી એકને પણ યતિ જો કરે તો તત્કૃચ્છ્ર યતને હરિના નામજપ-
પૂર્વક કરે ॥૩૧॥ આઠમો સ્ત્રીસંગ (દ્વિયાનિષ્પત્તિરૂપ) સાક્ષાત્ જો થાય તો
યતિ વનમાં જધને લિંગનું ઉચ્છેદન પોતેજ કરે. આજ તે દોષનુ પ્રાયશ્ચિત્ત
છે. અનંતર અનુતાપપૂર્વક સ્વકર્મે સ્ત્રીસંગાયરણરૂપને લોકમા પોતાને મુખેજ
પ્રખ્યાપન કરતો થકો કળમૂળલક્ષક જીતેન્દ્રિય થધને સદા તીર્થોમા વિચરે.

શુદ્ધેત્ પ્રસાદનાત્ ॥૩૩॥ યસ્તુ પ્રવ્રજિતો મૃત્વા પુનઃ સેવેત મૈત્રુ-
નમ્ । પર્ષ્ટિ વર્ષસદ્વ્રજાણિ વિષ્ટાયાં જાયતે ક્રિમિઃ ॥૩૪॥ કણ્ઠ્ય-
નેન ચેદ્ધીર્યં પાતયેત્કામમોહિતઃ । જપેત્રિલક્ષં પ્રણવં શૃત્વા સાન્ત-
પનદ્વયમ્ ॥૩૫॥ અસદ્વાદે ચ કર્તવ્યો યતિના ધર્મમીરણા । અહોરા-
ત્રોપવાસશ્ચ પ્રાણાયામશતં તથા ॥૩૬॥ એકાન્તં મધુ માંસં ચ તથૈવ
શ્રાદ્ધભોજનમ્ । અમોજ્યાનિ યતીનાં વૈ પ્રત્યક્ષલવણ તથા ॥૩૭॥ અ-
જ્ઞાનાત્સેવને જાતે યયામેકતમસ્ય ચ । પ્રાજાપત્યં ચરેત્કચ્છં વિષ્ણુના
માનિ સજ્જપન્ ॥૩૮॥ વ્યતિક્રમાશ્ચ યે કેચિદ્વાદ્ધન-કાયસમ્મવાઃ
સદ્વ્યસ્તાંસ્તુ નિવેદ્યૈવ યદ્વ્યુસ્તે તદાચરેત્ ॥૩૯॥ એવં સ્મૃત્યુકથ-
મૈભ્યો ન ચલેદ્યો યતિઃ કચિત્ । સપ્રા શ્રુયાદ્બ્રહ્મલોકં યતીનામભિ-
વાન્ચિતમ્ ॥૪૦॥ મત્તયા ભગવતઃ સાકં સમાચરતિ યો યતિઃ ।
સન્યાસધર્માનેતાન્ચ પ્રાપ્નોતિ સ પદં હરેઃ ॥૪૧॥ કેચિદ્ જ્ઞાનસ-

આવો તે યતિ સંતોના પ્રસાદથી શુદ્ધ થાય ॥૩૨-૩૩॥ જેતો સંન્યાસ સ્વી-
કારીને શુદ્ધિપૂર્વક ફરી જીવું સેવન કરે તે સાઠ હજાર વર્ષપર્યંત વિશામા-
ક્રિમિ થાય છે ॥૩૪॥ જે યતિ કામમોહિત થતાં ખુબ્બેળવાવડે વીર્યપાતન
કરે તો બે સાંતપન કૃચ્છ્રપત કરીને ત્રણ લાખ પ્રણવને જપે ॥૩૫॥ અસત
આલાપ કરે તો ધર્મભીરુ યતિએ (અનુતાપ પામીને) અહોરાત્ર ઉપવાસ
કરવો તથા શત પ્રાણાયામો કરવા ॥૩૬॥ પ્રતિદિન એક ધણીનું અન્ન, મધ,
ભાસ, શ્રાદ્ધસોજન, પ્રત્યક્ષલવણ, આટલા યતિઓને નિષિદ્ધ હોવાથી ખાવા
યોગ્ય નથી ॥૩૭॥ આમાથી એકનું અજાનથી લક્ષણ થાય તો યતિ વિષ્ણુ
નામસ્મરણપૂર્વક પ્રાણપત્ય કૃચ્છ્રને કરે ॥૩૮॥ જે કોઇ સ્વધર્મવ્યતિક્રમો
પ્રમાદને લીધે કાય વાળી મનથી થાય તે સંતોને નિવેદન કરતાં તેમણે જે
પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું હોય તે કરવું ॥૩૯॥ જે યતિ આ પ્રકારે સ્મૃતિમાં કહેલા
ધર્મોંથથી કદાપિ ચલિત થાય નહિ (પ્રામાદિક પ્રસ્ખલનમાં પ્રાયશ્ચિત્તને
આચરે) તે યતિ યતિઓને જે બ્રહ્મલોક ધર્મિસત ફળપણે કહ્યો છે તે લોકને
પામે ॥૪૦॥ જેતો યતિ પરમાત્માના ભક્તિની સાથે ઉક્ત સંન્યાસધર્મને
આચરે (ભક્તિના અંગપણે સ્વધર્મને આચરે) તેતો હરિના પરમ પદને

જ્યાસો વેદસંન્યાસ एव च । कर्मसंन्यास इत्येवं न्यासे त्रैविध्य-
मूचिरे ॥४२॥ सर्वसङ्गविनिर्मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चैव निर्भयः । प्रोच्यते
ज्ञानसंन्यासी स्वात्मन्येव व्यवस्थितः ॥४३॥ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं
निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः । प्रोच्यते वेदसंन्यासी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः
॥४४॥ यस्त्वग्नीनात्मसात् कृत्वा ब्रह्मार्पणपरो द्विजः । स ज्ञेयः
कर्मसंन्यासी महायज्ञपरायणः ॥४५॥ त्रयाणामपि चैतेपामाद्यस्त्व-
भ्यधिको मतः । न तस्य विद्यते कार्यं न लिङ्गं वा त्रिषष्टितः ॥४६॥
यदि वैराग्यदाहर्णेन स्याद्भक्तिज्ञानयोर्द्वेः । प्रपक्ता यतेस्तर्हि लिङ्गं

પામે છે ॥૪૧॥ જ્ઞાનસંન્યાસ વેદસંન્યાસ અને કર્મસંન્યાસ, એમ સંન્યાસ
ત્રણ પ્રકારનો છે, એમ કેટલાએક મુનિઓ કહે છે ॥૪૨॥ તેને કહેછે-તેમા
ને સર્વ સંગોથકો વિનિર્મુક્ત થઇ (દેહ દેહાનુબંધિમાંથી જોડને ટાળીને)
શીતોષ્ણાદિ દ્વન્દ્વભેદે રહિત થઇ સર્વાત્મક બ્રહ્મભાવનાથી શત્રુમિત્રાદિભેદ-
બુદ્ધિને ટાળતાં નિર્ભય થયેલો, સ્વાત્મામાંજ રહેલો છે તે આ જ્ઞાનસંન્યાસી
કહ્યો છે ॥૪૩॥ જેતો દેહદેહાનુબંધિમાં જોડને દેખતાં ગૃહ આરામાદિ
સમથ પરિચલનો પરિત્યાગ કરી, સંન્યાસાશ્રમને પામી છતેન્દ્રિય થઇ
નિર્દ્વન્દ્વ થઇ-શીતોષ્ણાદિકની વિષમતાથી ઉદ્ભવતી બથાએ રહિત થઇ
મુમુક્ષાથી મન પરિપાકને છ્છતોથકો નિત્ય વેદાભ્યાસેકપર થાય તે આ
વેદસંન્યાસી કહ્યો છે ॥૪૪॥ જેતો આચાર્યકુળથકી વેદ બણી યથાવિધાન
ગુરૂની સેવા કરી, સમાવર્તન થતાં હૃદ્બમાં રહી પવિત્ર દેશમાં સ્વાધ્યાયને
પઠતોથકો અગ્નિહોત્રાદિ કર્મોને કરતાં, અતે આશ્રમના અનુક્રમે અગ્નિને
આત્મામાં ધારણ કરી સંન્યાસાશ્રમને પામીને, સ્વાશ્રમોચિત કર્મને બ્રહ્મા-
ર્પણબુદ્ધિથી કરતોથકો જપયજ્ઞ નામનો જે મહાયજ્ઞ (પ્રણવજપ૨૫)
તતપરાયણ જે થાય છે તે કર્મસંન્યાસી બણવો. 'બ્રહ્મચર્ય સમાપ્ય ગૃહી
ભૂત્વા વાનપ્રસ્થાશ્રમમેત્ય વૈરાગ્યાભાવેડપ્યાશ્રમક્રમાનુસારેણ યઃ સજ્યસતિ
સ કર્મસંન્યાસી' એવી નારદપરિવાળકોપનિષદશ્રુતિ છે ॥૪૫॥ આ ત્રણને
મધ્યે પ્રથમનો શ્રેષ્ઠ માન્યો છે. તે જ્ઞાનસંન્યાસિને આશ્રમના અગણ્ય
કર્તવ્ય કિંચિત્પણ નથી, તેમ દડપાત્રાદિવિહ અપેક્ષિત નથી ॥૪૬॥ જેને

દળ્પદાદિકં ત્યજેત્ ॥૪૭॥ સુપદુઃસ્વાદિકં દેહપ્રારબ્ધાનુગતં વિદન્ ।
 સલિઙ્ગમાશ્રમં ત્યક્ત્વા ચરેદવિધિગોચરઃ ॥૪૮॥ ગૂઢધર્માશ્રિતો
 વિદ્વાનજ્ઞાતચરિતં ચરેત્ । સન્દિગ્ધઃ સર્વભૂતાનાં વર્ણાશ્રમવિવર્જિતઃ
 ॥૪૯॥ ઉન્મત્તવાલજડવન્મૂકવચ્ચ મહીં ચરેત્ । મોક્ષધર્મેષુ નિરતો
 લઘ્યાહારો જિતેન્દ્રિયઃ ॥૫૦॥ બ્રહ્માનન્દે સદા મગ્નં નિરાશં નિષ્પરિ-

પરિપૂર્ણ વૈરાગ્યની દૃઢતા ન હોય અને જ્ઞાનભક્તિનો પરિપાક ન થયો હોય તેવા યતિને તો કાર્યનિયમ અને ચિહ્નનિયમ વર્તે છે. જે યતિને તો પરિપૂર્ણ વૈરાગ્ય અતિ દૃઢતમ હોય અને જ્ઞાન પરિપકવ થયું હોય અને ભક્તિ પરમા પ્રકટ થઇ હોય તે આ આત્મરતિ આત્મનૃપ આત્મૈકસંતુષ્ટ યતિને કાંઈ કાર્ય નથી તેમ લિંગ નથી. તેવો યતિ તેના નિયમનો ત્યાગ કરે ॥૪૭॥ આવા પણ જ્ઞાનસંન્યાસીને જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધકર્મ હોય ત્યાંસુધી દેહયોગ થાયજ. તથાપિ 'તે દેહ પ્રારબ્ધનું કાર્ય છે અને તેને વિષયસ્પર્શાદિકવડે થતું મુખ દુઃખ પ્રારબ્ધના ફળભૂત છે' એમ અવધારીને પોતે પદ્મપત્ર ઉપર રહેલા જળની પેઠે નિર્લેપપણે રહીને લિંગવિશેષના નિયમવાળા આશ્રમને અતિક્રમ કરીને તેના સંજન-ધર્મી લાગુ થતા વિધિનિષેધને પણ અગોચર થઇ વર્તે (શાઓક્ત વિધિનિષેધને અનુસારે લોકસ્થિત્યર્થે તેને અનુષ્ઠાન કરતાં પણ તેની મમતાએ રહિત થઇ વર્તે) ॥૪૮॥ તે આ જ્ઞાનસંન્યાસી ધર્મથપ્તી પ્રસ્થ લિપ્ત થાય નહિ તેમ ધર્માચરણને પ્રકાશપણુ કરે નહિ કિંતુ ગૂઢપણે ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરે. માટેજ બીજાઓ વર્ણાશ્રમચરિતને ન બાણી શકે એવો થાય માટેજ સર્વભૂતોને સંદિગ્ધ રહે-આ કંઈ બાતીનો કે કયા આશ્રમનો જેમ નિર્ણય કરી શકાય નહિ એવા આચરણવાળો થાય. અન્યથા બહુ લોકો પાસે ભેગા થાય, તેમ થતાં તેઓનો સંગ થાય. સ્વયં વર્ણાશ્રમના અભિમાને વિવર્ણિત થાય. આત્માને ઉન્મત્તની પેઠે બાળકની પેઠે જડની પેઠે અને મુગાની પેઠે લોકોને ખતાવતોથકો આ પૃથ્વીમાં વિચરે. તેવી શ્રુતિ છે-'ગૂઢધર્માશ્રિતો XX ચરેત્ । સન્દિગ્ધઃ XX વિવર્જિતઃ । અન્ધવદ્ જડવદ્વાપિ મૂકવચ્ચ મહીં ચરેત્ ॥' ઇતિ. યદૃચ્છાથી મળેલા મિષ્ટઅમિષ્ટનો આહાર કરનારો અને જીતેન્દ્રિય થઇને સદા મોક્ષોપયોગીજ ધર્મોમાં પ્રીતિવાળો થાય ॥૪૯-૫૦॥

ગ્રહમ્ । અમ્યેતિ સર્વતઃ સૌખ્યં જલानीવ મહોદધિમ્ ॥૫૧॥ ત્યાગી
ય ईदृશો વિપ્ર ! નિર્વિકલ્પસમાધિમાન્ । સ મહામુક્ત इत्यુક્તઃ
પ્રાપ્તઃ સિદ્ધદશા શુભામ્ ॥૫૨॥ સવિકલ્પસમાધિસ્થા જ્ઞાનિમુક્તાસ્તુ
યે દ્વિજ ! । આશ્વિતા સાધનદશામિત્યુક્તા ન્યાસિનસ્તુ તે ॥૫૩॥
યે વૈરાગ્યવલેનાથ પરિત્યક્તગૃહાશ્રમા । ત્રેવર્ણિકાસ્તે સમ્પ્રોક્તા
વેણવા સાધુવૃત્તયઃ ॥૫૪॥ લોભ કામં રસાસ્વાદ્ ભેદં માનં વિજિત્ય
તૈ । ત્યાગિભિઃ સર્વભાવેન સેવનીયો હરિઃ સદા ॥૫૫॥ ચતુર્વર્તેષુ
વર્ણેષુ ચતુર્વર્ણ્યાશ્રમેષુ ચ । ગૃહીયુર્વિષ્ણુદીક્ષા યે સામાન્યા મહતી
ચ વા ॥૫૬॥ તેષાં સામાન્યતો ધર્માસ્તેવ તથા સિદ્ધિર્ભવિત્યપિ । વિશે

ને સમસ્ત વૃણ્યાએ રહિત થઈ, સકળ પરિચ્છેદનો પરિત્યાગ કરી સદા
બ્રહ્માનંદમા નિમગ્ન થયો છે તે યતિને નદીજળો સર્વતઃ સમુદ્રનેજ એમ
સર્વતઃ મુખ પ્રાપ્ત થાય છે ॥૫૧॥ હે વિપ્ર ! જે આવો ત્યાગી-સંન્યાસી
નિર્વિકલ્પ સમાધિ કે જે બ્રહ્મચરિ વ્યતિરિક્ત વસ્તવતરની સ્ફૂર્તિએ રહિત
બ્રહ્મૈકસાક્ષાત્કારરૂપ છે તેમા વર્તે છે તે શુભ સિદ્ધદશાને પામેલો મહામુ
ક્તજ કહ્યો છે ॥૫૨॥ હે દ્વિજ ! જેઓતો સમસ્તવિભૂતિવિશિષ્ટ પરમા
ત્માના ઉપાસનમા પ્રવર્તેલા, માટેજ સાધનદશાને આશરેલા, સવિકલ્પ
સમાધિ કે જે ઉપાસક સ્વાત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારપૂર્વક ઉપાસ્ય પરમાત્મ
સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારરૂપ છે તેમા વર્તનારા છે તે સંન્યાસીઓતો જ્ઞાનિમુક્તો
કહ્યા છે ॥૫૩॥ જે ત્રેવર્ણિકો વૈરાગ્યમળથી ગૃહક્ષેત્રાદિ સમગ્ર પરિચ્છેદનો
પરિત્યાગ કરી કૃપાદિસકળસાધુમુલુસપન્ન છે તેતો વૈષ્ણવો (સાધુઓ)
કહ્યા છે ॥૫૪॥ તે આ ત્યાગિસંજિત સાધુવૃત્તિ વૈષ્ણવોએ લોભ કામ રસા
સ્વાદ બ્રેહ અને માનનો ત્યાગ કરી સર્વભાવથી-‘ભોગ્ય ભોગોપકરણ ભોગ
સ્થાન સર્વ મારે ભગવાન્ વાસુદેવજ છે’ એવા સર્વભાવથી ભગવાનજ
સદા સેવનીય છે ॥૫૫॥ આ બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણો અને બ્રહ્મચર્યાદિ ચારેય
આશ્રમો મધ્યે જેઓ સામાન્ય અથવા મહતી વિષ્ણુદીક્ષાને ગ્રહણ કરે
તેઓને સામાન્ય ધર્મો પૂર્વે યતિઓ માટે જે કહ્યા તેજ પાળવાના પ્રાય
જાણવા. જે વિશેષધર્મો છે તે તો દીક્ષાવિધિમા કહેવા તેથી તમારે જાણવા

પદ્મર્મા યે તે તુ હોયા 'દીક્ષાવિધેસ્ત્વયા ॥૫૭॥ વર્ણાશ્રમાણામિતિ
તેઽલિલાનાં ધર્મા મયોક્તા દ્વિજવર્ય ! સર્વે ! પઠિષ્યતિ શ્રોષ્યતિ
વા ય પતાન્ ધર્મે મર્તિ પ્રાપ્સ્યતિ સ સ્થિરાં વૈ ॥૫૮॥' इति धीमत्स-
દ્ગીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદ્ગ્યાસધર્મેષુ ત્યાગિ-
દેયકર્મતત્પ્રાયશ્ચિત્તનિરૂપણનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

બ્રાહ્મણ ઉવાચ—ચાતુર્વર્ણ્યેતરે યે સ્યુર્એ ચાન્યે દસ્યુવૃત્તયઃ ।
કિરાતપ્રમુખાસ્તેષાં ધર્માન્ બ્રૂહિ જગદ્ગુરો ! ॥૧॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—
ચાતુર્વર્ણ્યેતરે યે તુ સૂતવૈદેહકાદયઃ । કિરાતશકકઢ્ઢાદ્યા યે ચ
સ્યુર્દસ્યુવૃત્તયઃ ॥૨॥ માતાપિત્રોર્હિ શુશ્રૂષા ગુરોશ્ચાધમવાસિનામ્ ।
ભૂમિપાનાં ચ કર્તવ્યા તૈર્ચિંપ્ર ! સ્વહિતાર્થિભિઃ ॥૩॥ વૃત્તિઃ સદ્કર-

॥૫૬-૫૭॥ હે દ્વિજવર્ય ! સર્વ વર્ણો અને સર્વ આશ્રમોના ધર્મો મેં
વિસ્તારથી આ પ્રકારે કહ્યા. જે જન આ ધર્મોનો પાઠ કરશે અથવા
સાંભળશે તે ધર્મમાં દૃઢ મતિને નિશ્ચે પામશે ॥૫૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
વને... પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સંન્યાસધર્મેષુ ત્યાગિદેયકર્મતત્પ્રા-
યશ્ચિત્તવિધિનિરૂપણનામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૧॥

અધ્યાય ૪૨ મો.

શિવરામ બ્રાહ્મણ પુછેછે—હે જગદ્ગુરો ! જેઓ ચાર વર્ણુથકી લિખ
હોય અને જેઓ તેથકી ઇતર કિરાતપ્રમુખ ઔર્યવૃત્તિવાળા હોય તે બંનેના
ધર્મો તમે કહેવાને યોગ્ય છો ॥૧॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન !
જેઓ ચાર વર્ણુથકી ઇતર અનુલોભન કે પ્રતિલોભન સૂત વૈદેહક વિગેરે
હોય અને તેથકી પણ ઇતર જેઓ લીલ શક કંકાદિ ઔર્યવૃત્તિવાળા હોય, તે
આ પોતાનું હિત ઇચ્છતા સર્વેએ માતાપિતાની શુશ્રૂષા તથા ગુરૂની શુશ્રૂષા
તથા આશ્રમવાસી બ્રહ્મચારીપ્રમુખની શુશ્રૂષા તથા ભૂયતિઓની શુશ્રૂષા
કરવી ॥૨-૩॥ તે સંકરજાતીય જનોની વૃત્તિઓતો તેમની તેમની કુળપરં-
પરાથી ચાલી આવતી જાણવી. પરંતુ ઔર્ય કે હિસા કુળપરંપરાપ્રાપ્ત વૃત્તિ છે

જાતીનાં તત્ત્વકુલકૃતા મતા । કુલાચારગતા હિંસા વર્જ્યા ચૌર્ય
 ચ સર્વથા ॥૪॥ અહિંસા સત્યમક્રોધઃ શૌચમદ્રોહ એવ ચ । ધર્મા
 યતે હિ સામાન્યાઃ સર્વેષાં સમુદીરિતાઃ ॥૫॥ તૈઃ સર્વેઃ પિતૃયજ્ઞાશ્ચ
 કાર્યાઃ કૃપાઃ પ્રપાસ્તથા । દાનં દેયં યથાશક્તિઃ બ્રાહ્મણેભ્યશ્ચ ભક્તિઃ
 ॥૬॥ દક્ષિણા સર્વેયજ્ઞાનાં દાતવ્યા ધનિભિશ્ચ તૈઃ । અન્નવસ્ત્રાદિભિઃ
 કાર્યં પુત્રદારાદિપોષણમ્ ॥૭॥ સર્વથા સ્ત્રી ન હન્તવ્યા સર્વસત્ત્વેષુ
 કેનચિત્ । યુધ્ધમાનો હિ હન્તવ્યો ન ચ બ્રાહ્મણા વલાત્તિલ્લયઃ ॥૮॥
 ગવાં સતાં ચ વિપ્રાણાં યોદ્ધવ્યં રક્ષણાય વૈ । તપસ્વી ચ શિશુર્મો
 ર્ન હન્તવ્યઃ કદાચન ॥૯॥ સર્વસ્વેનાપિ કર્તવ્યા શુશ્રૂષા ચ
 તપસ્વિનામ્ । અન્નૈઃ ફલૈરમ્બુના ચા કાર્યં ચાતિથિતર્પણમ્ ॥૧૦॥
 દેવાશ્ચ પિતરો વિપ્રા માન્યાઃ પૂજ્યાશ્ચ ભક્તિઃ । ચેતાંશ્ચ પીઢયે-

એમ માનીને તે ગ્રહણ કરવી નહિ. તે અન્નેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ॥૪॥ કારણ
 કે હિંસા અસત્ય ચોરી આદિક તે અધર્મ છે, અહિંસા સત્ય અક્રોધ શૌચ
 અદ્રોહ આ સર્વેના સાધારણ ધર્મો કહ્યા છે ॥૫॥ તે આ સર્વેએ પિતૃપ્રસ-
 નતાથે પિતૃયજ્ઞો (શ્રાદ્ધ) કરવા. તથા કુવાઓ પરબો વિગેરે કરાવવું તથા
 યથાશક્તિ ભક્તિથી બ્રાહ્મણોને દાન દેવું ॥૬॥ તેને યજ્ઞોર્મા અધિકાર ન હોવા
 છતાં પણ તેમાં તેમા જે દક્ષિણાઓ દેવાની કહી હોય તે પોતાની ધનસંપત્તિ
 હોય તો આપવી અને પુત્ર પત્નીપ્રમુખ પોષ્યવર્ગનું અન્નવસ્ત્રાદિકના અર્પણથી
 પોષણ કરવું ॥૭॥ ક્રોધએ પણ ક્યારેય પણ સર્વ પ્રાણિયોમધ્યે સ્ત્રીજાતિ સર્વથા
 ન જ હણવી. (પ્રાણિમાત્ર ન હણવા, સ્ત્રીજાતિ તો વિશેષપણે ન હણવી)
 જે પોતાસાથે યુદ્ધ કરવા આવ્યો હોય તેતો હણવો, કેમતો આતતા-
 યિના વધર્મા દોષ નથી, બળાત્કારથી પરસ્ત્રિયો ગ્રહણ કરવી નહિ (બળા-
 ત્કારથી સ્ત્રીહરણ ન કરવું) ॥૮॥ ગાયો સાધુઓ અને વિપ્રોના રક્ષણ માટે
 યુદ્ધ કરવું. તપસ્વી બાળક અને સ્ત્રી કદાપિ (યુદ્ધપ્રસંગમાં પણ) હણવો
 નહિ ॥૯॥ તે આ જનોએ તપસ્વિઓની શુશ્રૂષા પોતાનું સર્વસ્વ ખર્ચી
 નાખીને પણ કરવી. અતિથિઓનું અપકવ અન્ન ફળ અને શુદ્ધ જળવડે
 તર્પણ કરવું ॥૧૦॥ દેવતાઓ પિત્રિઓ અને વિપ્રોનો ભક્તિથી સત્કાર કરવો

યુક્તે શિક્ષણીયા યથોચિતમ્ ॥૧૧॥ ન સસ્યમપદ્ધર્તવ્યં પરક્ષેત્રાચ્ચ
 દસ્યુમિઃ । જીવિકાસાધનં યત્તન્નાશનીયં ન કસ્યચિત્ ॥૧૨॥
 નાતિક્રમ. સતાં કાપિ કર્તવ્યો મનસાઽપિ તૈઃ । કૃતે તુ સુકૃતં
 સર્વં સમૂલં નશ્યતિ ધ્રુવમ્ ॥૧૩॥ इति सङ्करजातीनां दस्यूनां च
 હિતાવહાઃ । ધર્માઃ પ્રોક્તા યથાશાસ્ત્ર મયા શ્રેયસ્કરા દ્વિજ ! ॥૧૪॥
 મુવત ડવાચ—इति प्रोक्तान् भगवता श्रुत्वा धर्मान् स बाहव' ।
 પ્રસન્નો ધરણીપાલ ! પુનઃ પપ્રચ્છ તં પ્રભુમ્ ॥૧૫॥ ब्राह्मण उवाच—
 ધર્મા. પ્રોક્તાસ્ત્વયા સ્વામિન્ ! પૃથક્પૃથગનુક્રમાત્ । વર્ણાનામાથ
 માણાં ચ તદ્વાહ્યાનાં ચ સર્વેશ. ॥૧૬॥ अधुना श्रोतुमिच्छामि
 પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ વિમ્બો ! । પાપસ્ય સમ્ભવે કાપિ વર્ણાનાં વિદિ-
 તોઽત્ર યઃ ॥૧૭॥ महत्तामपि पापानामल्पानां च जगद्गुरो ! ।
 નિષ્કૃતિં વ્રૂતિ મે સર્વા કર્તવ્યાં સર્વથા નૃમિઃ ॥૧૮॥ व्रतानां तत्र

અને પૂલ કરવી જેઓ દેવાદિકને પીડા કરતા હોય તેઓને યથાશક્તિ
 શિક્ષા કરવી ॥૧૧॥ ચોરી કરવી તે સર્વથા અધર્મજ છે, પારકા ક્ષેત્રથકી
 ધાન્યનુ અપહરણુ તો મહાન્ અધર્મ છે, તો તે ચૌર્યવૃત્તિવાળાઓએ પણ
 પરક્ષેત્રથકી ધાન્યનુ અપહરણુ ન કરવું જેનું જે જીવિકાસાધન હોય તેનું
 તે નાશ કરવું નહિ ॥૧૨॥ તેઓએ સતોની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન મનથીપણુ નજ
 કરવું મનથી પણ અતિક્રમ કરેતો સર્વ સુકૃત સમૂળ નિશ્ચે નાશ થાયછે
 ॥૧૩॥ હે વિપ્ર ! આ પ્રકારે મેં સકરન્તલીય જનો અને દશ્યુવૃત્તિ જનોના
 ધર્મો તેમનાજ શ્રેયને કરનારા યથાશાસ્ત્ર કહ્યા ॥૧૪॥

સુવ્રતત્રયપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહરાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા
 ધર્મોને તે શિવરામ વિપ્ર સાલળીને પ્રહર્ષ પામીને ફરી પ્રભુ શ્રીહરિને
 એમ પુછવા લાગ્યા ॥૧૫॥ ब्राह्मण पुछेछे—हे भगवन् ! आपे कृपा करी
 વર્ણોના તથા આશ્રમોના તથા તેથકી બહાર વર્તતા સકરન્તલાદિકના સમસ્ત
 ધર્મો પૃથક્ પૃથક્ અનુક્રમે કહ્યા હે વિમ્બો ! હવે વર્ણોને લોકમા તે તે
 પાપમા જે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ કહ્યો છે તેને સાલળવા ઇચ્છુ છું તથા હે જગ
 દુરો ! મહાપાપો અને અલ્પ પાપોના પણ પ્રાયશ્ચિત્તભેદો જે સર્વથા નરોએ

કાર્યાણાં કૃત્ત્રાદીનાં ચ સર્વેશઃ । લક્ષણાન્યપિ મે સ્વામિન્કૃપયા
વક્તુમર્હસિ ॥૧૯॥ મુમત ઉવાચ—ઇતિ તેન સ પૃષ્ઠ ઉવાચ હરિર્નનુ
ધર્મરહસ્યમશેષમપિ । અવગન્તુમુદારધિયા નૃપ ! તં મુદિતશ્ચ
યથાગમમેવ વચઃ ॥૨૦॥ ઇતિ શ્રીમત્સદ્ગીર્ણને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે
પદ્યમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સદ્ગુરુજાતિધર્મનિરૂપણનામા દ્વિત્વત્તારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—પ્રાયશ્ચિત્તવિધિં વિપ્ર ! કથયે તે સમા-
સતઃ । વિસ્તરોઽન્યત્ર તસ્યાસ્તિ સારમાધ્મિહોચ્યતે ॥૧॥ ગુરુણાં
ચ લઘૂનાં ચ ક્ષયકૃત્પાપકર્મણામ્ । સાધનં યત્તદેવાત્ર પ્રાયશ્ચિત્ત-
મિતીર્યતે ॥૨॥ પદ્ધિધાનિ ચ પાપાનિ પ્રોકાન્યેવ મહર્ષિભિઃ । પાતકં
કરવાના છે તે સર્વ મને કહે તથા હે સ્વામિન્ ! તે તે પ્રાયશ્ચિત્તમાં કરવાનાં
ને સમગ્ર કૃત્ત્રાદિપતો તેનાં લક્ષણો પણ કૃપા કરી મને કહેવાને યોગ્ય છે
॥૧૬-૧૯॥ મુમતતઃપિ કહેછે-હે નૃપ ! આ પ્રકારે તે વિપ્રે ધર્મને
જાણવા માટે પુછેલા ભગવાન્ શ્રીહરિએ પ્રસન્ન થઈને ઉદાર શુદ્ધિથી બહુ
ધર્મરહસ્ય યથાશાસ્ત્ર જ કહેવાનો આરંભ કર્યો ॥૨૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે સંકરજાતિધર્મનિરૂપણનામા
દ્વિત્વત્તારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૨॥

અધ્યાય ૪૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે વિપ્ર ! જે તમે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ પુછ્યો તેનું
હવે સારથી સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કરું તેનો વિસ્તારતો અન્યત્ર છે તેથી
જાણવો ॥૧॥ ગુરુ દે લઘુ કરેલાં પાપોનો જે સાધને કરીને વિનાશ થાય તેજ
અહીં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. અર્થાત્ પાપપ્રણાશ માટે કરાતો જે કર્મવિશેષ
તે પ્રાયશ્ચિત્ત માન્યુ છે. ‘પ્રાયશ્ચિત્તશબ્દશ્ચાયં પાપક્ષયાયૌ નૈમિત્તિકે કર્મ-
વિશેષે રુદ્ધઃ’ એવી મિતાક્ષરા છે. ‘પ્રાયઃ પાપં વિજાનીયાશ્ચિત્તં તસ્ય વિશો-
ધનમ્’ એવી સ્મૃતિ છે. અંગિરાતો ‘પ્રાયો નામ તપઃ પ્રોકં ચિત્તં નિશ્ચય
ઉચ્યતે । તપો નિશ્ચયસંયુક્તં પ્રાયશ્ચિત્તમિતિ સ્મૃતમ્ ॥’ એમ કહે છે ॥૨॥

૧ આ અધ્યાયને આરંભીને ૬ છ અધ્યાયોવડે પ્રાયશ્ચિત્તવિધિને નિરૂપણ
કરતાં ભગવાને આ અધ્યાયમાં પરિવર્તવડપનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ચ મહાપાપમુપપાપં પ્રકીર્ણકમ્ ॥૩॥ અતિપાપં પશ્ચમ ચ પૃથમત્ય
ધિપાતકમ્ । સ્યુદ્ધંધેતાનિ પ્રત્યેક કામાકામદૃતત્વતઃ ॥૪॥ મહા
પાપૈસ્તુ તુલ્યાનિ કલ્યન્તે પાતકાર્યયા । બ્રહ્મહત્યા સુરાપાન
સ્વર્ણસ્તેયં તૃતીયકમ્ ॥૫॥ ગુરુચ્છીગમનં ચેતત્પાપદૃત્સદ્ધૃષ્ટ એવ ચ ।
મહાપાપામિધાનીતિ પશ્ચ પ્રોક્તાનિ સત્તમ ॥૬॥ પાતકાદ્યદ્ભવે
દ્યૂન તદુક્તમુપપાતકમ્ । મહાપાપાદ્યદધિકમતિપાપં તદુચ્યતે
॥૭॥ તત્સાદ્યધિક યત્તત્પ્રોક્તમત્યધિપાતકમ્ । ઉપપાપાનુ ય-
દ્યૂન તત્પ્રકીર્ણમિદોચ્યતે ॥૮॥ પ્રાયશ્ચિત્ત તુ યદસ્ય પ્રોક્તમત્ર ચ
તદ્બુદ્ધે । અકામત્ત દૃતે પાપે તદ્દિ દ્વિગુણમન્યયા ॥૯॥ જ્ઞાત્વા
ઽભ્યાસકૃતે પાપે પ્રાયશ્ચિત્ત ન વિદ્યતે । નરકાશ્ચ કુયોનિભ્યસ્તા-

પાતક મહાપાપ ઉપપાપ પ્રકીર્ણ અતિપાપ અત્યધિપાપ, આ રીતે પાપો ૭
પ્રકારના બ મહર્ષિઓએ કહ્યા છે તે પાપો કામકૃત અને અકામકૃત (શુદ્ધિ
પૂર્વક અને અશુદ્ધિપૂર્વક) એવા બેદથી પ્રત્યેક બે પ્રકારના કહ્યા છે ॥૩-૪॥
હે સત્તમ ! જે મહાપાપોને સમાન હોય તે પાતકનામથી કહ્યા છે બ્રહ્મ
હત્યા, સુરાપાન, ગ્રાહણમુવર્ણનુ અપહરણ, ગુરુચ્છીગમન અને મહાપાત
કિઓનો પ્રસંગ આ પાપ મહાપાપ નામના પાપો કહ્યા છે આને સમાન
પાપો યાજ્ઞવલ્ક્યાદિકે કહ્યા છે ॥૫-૬॥ મહાપાતકતુલ્ય જે વેદનિંદા મુદ્ધક
ધાદિક તેથી જે ન્યૂન પાપ તે ઉપપાતક કહ્યું છે મહાપાપ બ્રહ્મહત્યાદિક
થી પણ અધિક જે હોય તે અતિપાપ કહ્યું છે તે અતિપાપથી પણ
અધિક જે હોય તે અત્યધિપાપ કહ્યું છે જે પાપ ઉપપાપની અપેક્ષાએ
ન્યૂન હોય તે પ્રકીર્ણ નામથી કહ્યું છે ॥૭-૮॥ તે તે પાપમા જે પ્રાયશ્ચિત્ત
મુનિઓએ કહ્યું છે તે અકામથી (અજાણથી) કરેલા પાપમા કહેલું જાણુ
કામથી કરેલા પાપમા તો તે પ્રાયશ્ચિત્ત બમણું જાણુ 'અકામત્ત દૃતે પાપે
પ્રાયશ્ચિત્ત વિદુર્બુધા' એમ મનુ કહે છે 'વિહિત્ત ચદકામાનાં કામાત્તદ્વિગુણ
મથેત્' એમ વ્યાસ કહે છે ॥૯॥ કામથી પણ એકવારજ કરેલા પાપમા પ્રાય
શ્ચિત્ત છે કામથી (જાણી જોઈને) બે વારેવારે પાપ કરે તો તેમા પ્રાયશ્ચિત્ત
છે જ નહિ તેવો પાપી મરીને નરકમા પડીને ફરી ભવાતરમા કુયોનિનેજ

દુષ્પાપી ન મુચ્યતે ॥૧૦॥ કર્તા કારયિતા તદ્વદનુમન્તા સહાય-
કૃત્ । અનુગ્રાહક इत्येते कर्मणां फलमागिनः ॥११॥ ऊनैकादश-
वर्षस्य पञ्चवर्षात्परस्य च । प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वाऽन्यः
सुहृज्जनः ॥१२॥ बालस्य नैव पञ्चाब्दात्पूर्वं पातकमस्ति हि । न
राजदण्डस्तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥१३॥ एकादशान्दतो
बालः षोडशाब्दावधि स्वयम् । प्रायश्चित्तार्थं कुर्वीत वृद्धरो-
गित्त्रियस्तथा ॥१४॥ बुद्धिपूर्वं न कर्तव्यं पातकं कापि केनचित् ।
अकामतः सरुज्जाते तस्य कुर्वीत निष्कृतिम् ॥१५॥ स्नात्वैव
पर्यदे वत्था गां सुवर्णं च पूरयः । बद्धाञ्जलिः स दुष्कर्मा पापं
स्वीयं निवेदयेत् ॥१६॥ पर्यद्दशाचरैर्विप्रैर्ब्राह्मणानामुदीरिता ।

પામે છે, તેથકી એની મુક્તિ થતીજ નથી ॥૧૦॥ જે સાક્ષાત્ પાપકર્મોનો
કર્તા છે, જે કરાવનારો છે, જે અનુમોદન આપનારો છે, જે સહાય કરનારો
છે, જે અનુમદ કરનારો (પલાયમાન થતા પાપિજનને અનુસરીને બીજાઓ-
થકી તેની રક્ષા કરતોથકો તેની દ્રઢતા ઉપભવનારો) છે, તે આ પાંચેય
જણાઓ પણ તે કર્મોના ફળભાગી થાય છે ॥૧૧॥ પાંચમા વર્ષથી ઉપરની
તે દશમા વર્ષની અંતમુધીની અવસ્થામાં વર્તતા બાળકને તો પાપપ્રસંગ
બ્રાહ્મ થતાં તેના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત તે બાળકનો પિતા કે બ્રાતા કે બીજો કોઈ
મુદ્દદજન કરે ॥૧૨॥ છઠા વર્ષથી પૂર્વ વયમાં વર્તતા (પાંચ વર્ષો નહિ વીતિ
ગએલા) બાળકને પાપનોજ પ્રસંગ નથી. માટે તેને પ્રાયશ્ચિત્ત કે રાજદંડ
નથીજ ॥૧૩॥ અગીયારમા વર્ષને આરંભીને પંદરમા વર્ષના અંતમુધીનો બાળક
પાપને કરે તો તેણેજ પ્રાયશ્ચિત્ત વિહિતથકી અરધું કરવું. ધૃષ્ટ (અંશીયી
અધિક વર્ષનો) રોગી અને સ્ત્રિયો પણ વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તના અર્ધાંશને
આચરે. 'અશીતિર્યસ્ય વર્ષાણિ બાલો યાપ્યૂનષોઽશ્વઃ । પ્રાયશ્ચિત્તાર્થમદંતિ
સ્ત્રિયો રોગિણ ઇવ ચ ॥' એવી સ્મૃતિ છે ॥૧૪॥ પોતાનું હિત ધૃષ્ટતા કોઈએ
પણ ક્યારેય પણ બુદ્ધિપૂર્વક (જાણીને) પાપ કરવું નહિ. અબુદ્ધિપૂર્વક
એકવાર કરેલા પાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૧૫॥ દુષ્કર્મ પ્રાયશ્ચિત્ત આચ-
રતાં પ્રથમ જ્ઞાન કરી પરિવર્ધવિપ્રોને ગાય સુવર્ણ આપીને, બે હાથ બેરી

વેદશાસ્ત્રાર્થસમ્પન્નૈર્ધર્મનિષ્ઠૈર્જિતેન્દ્રિયૈઃ ॥૧૭॥ વેદશાસ્ત્રવિદો વિપ્રા
યજ્ઞયુઃ પદ્મ સપ્ત વા । ત્રયો વાપિ સ ધર્મઃ સ્યાદેકો વાડધ્યાત્મ-
વિત્તમઃ ॥૧૮॥ પર્યંચા બ્રાહ્મણાનાં તુ સા રાજાં દ્વિગુણા મતા ।
વૈદ્યાનાં ત્રિગુણા પ્રોક્તા પર્યંદ્વચ્ચ વ્રતં સ્મૃતમ્ ॥૧૯॥ નૈવ લક્ષેણ
મૂર્ત્યોર્ણાં ન ચૈવાધર્મવાદિનામ્ । પર્યંદ્વેષ્ણ લુબ્ધાનાં ન વાપિ
પક્ષપાતિનામ્ ॥૨૦॥ ન સા વૃદ્દૈર્ન તરુણૈર્ન સુરૂપૈર્ધનાન્વિતૈઃ ।

ઉભો રહીને પોતાનું પાપ પોતેજ નિવેદન કરે ॥૧૬॥ વેદવેદાંગને જાણનારા
ધર્મપરાયણુ શુતેન્દ્રિય દશાવર (દશને આરંભીને અધિક પણ તેથી ન્યૂન
નહિ) વિપ્રોએ સંપન્ન એવી જે સલા તે વિપ્રોની પરિપદ્ કહી છે ॥૧૭॥
શંકા-જે ગામમાં ઉજાણણુસંપન્ન દશ ન હોય ત્યાં ઉજાણુઓએ રહિત એવા
પણુ જાતિમાત્રથી શ્રાદ્ધણુ દશયત્રી અધિક કરીને પરિપદ્ નિધપન થાય ?
તો તેમ નહિ. વેદશાસ્ત્રવેદી ધર્મનિષ્ઠ સાત કે પાંચ કે ત્રણ પણ (આ-
હિતાગ્નિ સમર્થ શાસ્ત્રવેદી) વિપ્રો જે પ્રાયશ્ચિત્તને કહે તે ધર્મજ કહે છે
(તે પ્રાયશ્ચિત્ત પાપવિશોધક થાય) પણુ અધિક સંખ્યાથી પ્રયોજન નથી
જે તેવા ત્રણની દુર્લભતા હોય તો અધ્યાત્મવિત્તમ (આત્મ અનાત્મના
વિવેકમાં અતિ કુશળ ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞ) એક પણુ જે કહે તે ધર્મ કહેવાય. તે
પરાશરે કહ્યું છે-‘ત્વારો વા ત્રયો વાપિ વેદવન્તોઽગ્નિહોત્રિણઃ । બ્રાહ્મણાનાં
સમર્થાં ચે પરિપત્ સામિધીયતે । અનાહિતાગ્નયો ચે ચ વેદવેદાન્નપારગાઃ ।
પદ્મ ત્રયો વા ધર્મજ્ઞઃ પરિપત્ સા પ્રકીર્તિતા । મુનીનામાત્મવિદ્યાનાં દ્વિજાનાં
યજ્ઞયાગિનામ્ । વેદવ્રતેષુ જ્ઞાતાનામેકોઽપિ પરિપદ્ મથેત્ ॥’ ઇતિ ॥૧૮॥
શ્રાદ્ધણુની સલા જેટલી સંખ્યાએ કરીને કહી છે તેયત્રી દ્વિગુણુ સંખ્યાએ
કરીને ક્ષત્રિયોની સલા સમજવી. તેયત્રી ત્રિગુણુસંખ્યાએ કરીને વૈશ્યોની
સલા જાણવી. શ્રાદ્ધણુને જે પાપમાં જે મત કરવાનું કહ્યું છે તેયત્રી જમણું
ક્ષત્રિયોને અને ત્રણ ઘણું વૈશ્યોને જાણવું ॥૧૯॥ જનસંખ્યાની અધિકતા-
માત્રથી પરિપદ્ ન થાય. જેઓ મૂર્ખો હોય, જેઓ અધર્મવાદીઓ હોય,
જેઓ દોષીયા હોય, જેઓ પક્ષપાતિઓ હોય, તેવા લાખ જણુ ભેગા થાય
તેણે કરીને પણુ પરિપદ્ નજ સિદ્ધ થાય ॥૨૦॥ વયથી વૃદ્ધપણું કે તરુણ-

ત્રિમિરેકેન પર્વત્યાદિદ્વિદ્વિવિદુપાપિ ચા ॥૨૧॥ શ્રુતાધ્યયનસમ્પન્નઃ
સત્યવાદી જિતેન્દ્રિયઃ । સદા ધર્મરતઃ શાન્તો યઃ સ પર્વત્ત્વમર્હતિ
॥૨૨॥ વયસા તનવોઽપિ સ્યુર્યદિ ધર્મવિદો દ્વિજાઃ । ત ઇવ વૃદ્ધા
વિજેયા ન મૂર્ખાઃ પલિતા વૃથા ॥૨૩॥ યત્ર સત્યં તત્ર ધર્મો હ્યધ-
ર્મસ્તિત્વતરત્ર ચ । ધર્મો જયતિ નાધર્મઃ સત્યં જયતિ નાનૃતમ્
॥૨૪॥ નિષ્કૃતૌ વ્યવહારે ચ વ્રતસ્યાદેશને તથા । ધર્મં ચા યદિ
ચાઽધર્મં પર્યચત્પ્રાહ તદ્ભવેત્ ॥૨૫॥ જ્યોતિષં વ્યવહારં ચ પ્રાયશ્ચિત્તં

પણુ કે રૂપસંપત્તિ કે ધનસંપત્તિ પરિવદની યોગ્યતાસંપાદક નથી માટે
વૃદ્ધો કે તરૂણો કે સુરૂપ કે ધનાધ્યો શતાધિક યોગે મળવાથી પરિવદની
સિદ્ધિ થતી નથી. વિદ્વાન-વેદાર્થવિત્ ધર્મપરાયણુ ત્રણુ કે એક વિદુષ્-
અધ્યાત્મવેદીએ કરીને પરિવદ હોય શકે ॥૨૧॥ શ્રુતાધ્યયનસંપત્તિ, સત્ય-
વદન, જીતેન્દ્રિયપણુ, સદા ધર્મમાં રતિ અને શાંતિ, આ બાબતજ પરિવદ-
યોગ્યતાને સંપાદનારી છે. તો જે શ્રુતાધ્યયનસંપન્ન, સત્યવદનશીલ, જીતે-
ન્દ્રિય ધર્મકનિષ્ઠ શાંત હોય તેજ સત્ય થવાને લાયક છે ॥૨૨॥ વયે કરીને
અત્પ એવા પણુ દ્વિજોજે ધર્મશ હોય તો તેજ વૃદ્ધો (સલાસદ થવાને લાયક)
અહીં માન્યા છે, પણુ વયે કરીને અધિક વૃથા માથે પળીયાં આવી ગએલા
મૂખો અહીં વૃદ્ધ માન્યા નથી ॥૨૩॥ પરિવદનું આજ પ્રધાન લક્ષણુ માન્યું
છે. શુ ? તો જે સત્ય છે. માટેજ જે પક્ષમાં સત્ય હોય ત્યાં ધર્મ છે, જ્યાં તો
અસત્ય હોય ત્યાં અધર્મ છે. સત્યજ જય પામે છે અસત્ય નહિ. (સત્યથીજ
જય મળે છે અસત્યથી નહિજ. ધર્મથીજ જય છે અધર્મથી નહી) ॥૨૪॥
પ્રાયશ્ચિત્તમાં, તે નિમિત્તના વ્રતવિશેષમાં અથવા જન્માષ્ટમ્યાદિ વ્રતવિશે-
ષમાં અને ઋણાદાનાદિ વ્યવહારવિષયમાં (દાવામાં) જે ધર્મને પરિવદ
કહે તેજ ધર્મ છે અને જે અધર્મને કહે તેજ અધર્મ છે. એમાં નિર્ણયા-
તરની અપેક્ષા નથી ॥૨૫॥ મુદૂર્તાદિ જ્યોતિષને, ઋણાદાનાદિ વ્યવહારને,
પાપપ્રાયશ્ચિત્તને અને રોગપ્રશમનના ઉપાયશૂત ચિકિત્સિતને જ્યોતિષધર્મ-
શાસ્ત્રાદિકને અનુસારે તત્ત્વથી નહિ બાણીને અન્યથા-વિપરીતપણુ જે નિર્ણય
કહે તે મહાપાતકી થાય છે. માટે પરિવદે તે તે શાસ્ત્રને અનુસારે નિર્ણય

ચિકિત્સિતમ્ । અજ્ઞાનન્યોઽન્યથા તૃપ્યાત્સ મહાપાતકી ભવેત્
 ॥૨૬॥ પર્યંદુક્તક્રિયાચારાત્પાતકી તુ મવેચ્ચુચિઃ । તત્રોક્તો યદ્ય
 ધર્મઃ સ્યાત્ પર્યંતેન તુ લિપ્યતે ॥૨૭॥ તસ્માત્સત્યં સમાશ્રિય
 ધાર્મિકૈઃ પાપભીરુમિઃ । ધર્મં ઇવ હિ વચ્ચયઃ પર્યંદિગ્રેનં ચેતર
 ॥૨૮॥ સ્ત્રીણાં ચ વાલવૃદ્ધાના ક્ષીણાનાં કુશરીરિણામ્ । ઉપવા
 સાદ્યશક્તાનાં કર્તવ્યોઽનુગ્રહશ્ચ તૈઃ ॥૨૯॥ ધાત્વા દેશં ચ કાલં ચ
 વયઃ સામર્થ્યમેવ ચ । કર્તવ્યોઽનુગ્રહઃ સદ્ગિર્માલ્લભ્યધર્મભેદિમિ
 ॥૩૦॥ લોભાન્મોહાદ્ધ્યાન્મેજાદિ કુર્યુરનુમહમ્ । નરકાન્ ગાન્તિ
 તે મૂઢા રૌરવાજાત્ર સંશયઃ ॥૩૧॥ ધાર્મિકૈરેવ મન્વાદ્યધર્મવિદ્ધિઃ

કરીનેજ કહેવુ ॥૨૬॥ જે સલા અન્યથા પ્રાયશ્ચિત્તનો આદેશ કરે તથાપિ
 તેના કલાપ્રમાણે અનુધાન કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપીતો શુદ્ધ થઈ જાય છે,
 પાપથીતો પરિવદળ લેપાય છે આટલો અહીં વિશેષ બાણવો ॥૨૭॥ તો
 ધાર્મિક પાપભીરુ પરિવદ્ધિપ્રેમી સત્યનો સમાશ્રય કરીને ધર્મજ કહેવો પણ
 અધર્મ તો નજ કહેવો ॥૨૮॥ સ્ત્રીયો, બાળકો, વૃદ્ધો, વ્યાધિ વિગેરેવડે
 ક્ષીણબળવાળા અને ગળતો કોઈ વિગેરેથી હુત્થિત શરીરવાળાઓ અને
 ઉપવાસાદિકમા અશક્ત જનોને સલાસહોએ તેઓની શક્તિનો વિચાર કરી
 અનુગ્રહસહિત ગૌણ પક્ષને આશરીને પ્રાયશ્ચિત્તનો આદેશ કરવો ॥૨૯॥
 ધર્મતત્ત્વવેદી બ્રાહ્મણોનુ આજ કર્તવ્ય છે, શુ ? તો હિમાલયનિકટવર્તી
 વિગેરે દેશ, શીયાળો આદિક કાળ, દશવર્ષાદિથપ્તિ ન્યૂન અને અંશી વર્ષથકી
 અવિક્રમ્નાદિક વય અને ધનદાન તપશ્ચર્યાદિકમા શક્તિ વિગેરેનો વિચાર
 કરીને તેને અનુસારેજ અનુગ્રહથી પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપદેશ કરવો, પરંતુ શક્તમા
 ગૌણપક્ષથી નહિ અને અશક્તમા મુખ્યપક્ષથી નહિ ॥૩૦॥ જે દેશકાળ
 દિકનો વિચાર કર્યો વિના કેવળ ધનાદિલોભથી કે શાસ્ત્રાર્થમોહથી કે બળિ
 ધના લાયથી કે મિત્રભાવથી અનુગ્રહ (ગૌણપક્ષને અનુસારે પ્રાયશ્ચિત્તોપદેશ)
 કરે તો તે મૂઢ સલાસહો રૌરવ નરકને પામે એમા સંશય નથી ॥૩૧॥
 પૂર્વેપણ ધર્મને તત્ત્વથી સાક્ષાત્ કરી રહેલા ધાર્મિક મન્વાદિ મુનિઓએજ
 લોકહિતાર્થે ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હિ પણ બીજા અધાર્મિકોએ કર્યો નથી તો

પુરાતનૈઃ । ધર્મઃ પ્રોક્તોઽસ્તિ નત્વન્યૈસ્તતો વાચ્યો વિચાર્ય સઃ
 ॥૩૨॥ દેશાચારં કુલાચારં ગ્રામાચારં વિબુધ્ય ચ । શાસ્ત્રાચારઃ
 પ્રવક્તવ્યઃ સહસ્રા ન તુ કર્હિંચિત્ ॥૩૩॥ પર્યદુક્તપ્રકારેણ પાતકી
 વ્રતમાચરેત્ । તેનૈવ હિ ભવેચ્છુદ્ધસ્ત્વન્યથા નરકં વ્રજેત્ ॥૩૪॥
 રહસ્યપાપકર્મા તુ શાસ્ત્રં દૃષ્ટ્વા સ્વયં યુધઃ । યથોક્તનિષ્કૃતિં કુર્યા-
 દન્યસ્ત્વાપૃચ્છ્ય સહુધમ્ ॥૩૫॥ તન્નાઽઽદિતસ્તે મહતામઘાનાં
 તેષાં સમાનાં ચ યથાર્પશાસ્ત્રમ્ । વદામ્યહં નિષ્કૃતિમગ્ર શત્રુયા
 નૃમિર્વિધેયાં દ્વિજવર્ય ! સુહૈઃ ॥૩૬॥ ઇતિ ધોસત્સક્તિજીવને નારાયણચરિત્રે
 ધર્મશાસ્ત્રે પચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ પર્યગિરુપણનામા ત્રિચત્વા-
 રિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

હમણા પણુ ધર્મરહસ્યને તત્ત્વથી જાણનારાઓએજ બહુ વિચાર કરીને ધર્મ
 કહેવા યોગ્ય છે પણ ઇતર નામમાત્ર પડિતોએ સહસ્રા કહેવા યોગ્ય નથી
 ॥૩૨॥ તેમાં પણ દેશાચાર કુળાચાર અને ગ્રામાચારનો વિચાર કરવાપૂર્વકજ
 શાસ્ત્રાચાર કહેવો પણ સહસ્રા-દેશાદિકના આચારનો વિચાર કર્યા વિના
 એકદમજ શાસ્ત્રથી ધર્મનિર્ણય ક્યારેય પણ ન કરવો ॥૩૩॥ પાતકીતો પરિ-
 પદના કહેવા પ્રમાણેજ વ્રતને કરે. તેમ કરવાથીજ તે શુદ્ધ-પાપમુક્ત થાય,
 પણ સ્વેચ્છાથી કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તથી નહિ અન્યથા આચરે તો તે પાતકી
 થાય અને વળી પરિપદની આજ્ઞાના ઉલ્લંઘનથી થએલા પાપથી પણ હેપાય
 તેણે કરીને નરકને પામે ॥૩૪॥ જો કરેલુ પાપ રહસ્ય હોય (વિખ્યાત થયુ
 ન હોય) અને પોતે પાપકર્તા બુધ-ધર્મરહસ્યને જાણતો હોય તો શાસ્ત્રથી
 પ્રાયશ્ચિત્તને જાણીને યથોક્તિ કરે. જો સ્વયં શાસ્ત્રવિમર્શમાં અસમર્થ હોય
 તો શાસ્ત્રતાત્પર્યને જાણનારા આત્મ કોઈ સત્પુરુષને પુછીને તેમના કલા
 પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે ॥૩૫॥ હે દ્વિજવર્ય ! તે છ પ્રકારનાં પાપો મધ્યે
 પ્રથમ લોકમાં અવશ્ય પાપિઓએ પાપપરિહાર માટે કરવાનું મહાપાપોનું
 તથા તેને સમાન પાતક નામનાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત તમને યથાશાસ્ત્ર કહુંહું
 ॥૩૬॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને .. પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાય-
 શ્ચિત્તવિધૌ પર્યગિરુપણનામા ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૩॥

શ્રીનારાયણમુનિનાચ—ગ્રાહણો ગ્રાહણં હન્યાદ્યધકામાત્તદા
 સ્યમ્ । દ્વાદશાન્દ્યાન્પ્રકુર્વાત વ્રતં પાપાપજુત્તયે ॥૧॥ ધૃત્વા કપાલ
 શિરસઃ સ્વહૃતસ્ય દ્વિજન્મન । અન્યસ્ય વા તદગ્રાપ્તો ચિદ્ધાર્યે સ્વકરે
 પુનઃ ॥૨॥ દ્વિતીયેઽન્યત્કપાલં ચ દણ્ડાગ્રારોપિતં કરે । શરાપ
 મૃન્મયં ચણ્ડે ભિક્ષાર્યે લોહિતં દધત્ ॥૩॥ વસેદ્વને કુટીં કૃત્વા
 ગ્રામાદ્વા ઘહિરેકલઃ । વૃક્ષમૂલેઽથવા ચાલવાસાઃ સર્વહિતે રત
 ॥૪॥ વન્યૈઃ ફલાદિભિર્જીવેદ્ગ્રામાદ્વા ભેક્ષમાહરેત્ । અકલ્પિતાન્સત
 ગૃહાન્ યાચેત્ સ્વં કર્મ વેદયન્ ॥૫॥ ધુજીત સ્થાનમાગત્ય સઠ્ઠદેવ
 જિતેન્દ્રિયઃ । પાલયેદ્ગ્રહચર્યં ચ સ્વધર્મસ્થો જટાધરઃ ॥૬॥ નિત્યં

અધ્યાય ૪૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે બ્રહ્મન । જો અભણુથી ગ્રાહણે ગ્રાહણ
 હણુયો હોય તો તે હણુનાર ગ્રાહણે અભણુથી કરેલા ગ્રાહણવધમા પાપપરિ
 હારમાટે ખાર વર્ષપર્યંત વ્રત કરવું. તે વ્રતનું નિરૂપણ કરું છું ॥૧॥ પોતે
 હણુલા ગ્રાહણનું કપાળ (માથાની ખોપરી) અથવા તે ન મળે તો બીજા જે
 કોઈ મરેલા ગ્રાહણનું કપાળ પોતાના કરમા પોતાનો દોષ સૂચવવામાટે ધારણ
 કરે. વળી દડના અગ્રભાગમા બાધેલું બીજું કપાળ (કોઈ મરેલા ગ્રાહ
 ણનું) ધારીને (દડ તથા કપાળને એક હાથે ધારીને) બીજા હાથમા એક
 દેશમા કવચિત્ ખડિત રક્ત મૃત્તિકામય શરાવને ભિક્ષાર્ય ધારીને પર્યટન
 કરે વનમા અથવા આમથકી બહાર પર્યુશાળા કરીને પોતે એકલોજ વસે
 અથવા વૃક્ષના મૂળમાં કેવળ કબળવસ્ત્રને ધારીને સર્વભૂતોના હિતમા
 તત્પર થઈને વસે ॥૨-૪॥ વનમા ચતા રૂળમૂળાદિકવડે જીવન કરે અથવા
 આમથકી ભિક્ષા માગી લાવે ભિક્ષાયાચનામા તો આ નિયમ છે—‘પહેલુંજ
 આ ગૃહથકી માગવું’ એવો સંકલ્પ કર્યા વિના જે કોઈ સાત ગૃહોપ્રતિ
 જઈને પોતાનું કર્મ બ્રહ્મહત્યારૂપને નિવેદન કરતો થકો યાચે ॥૫॥ સ્વસ્થ
 નમા આવીને તે ભિક્ષાપ્રાપ્ત એકજવાર જમે, જે વાર જમે નહિ જટાધારી

શીતોદકે સ્નાયાદ્ગ્હેત્તીર્થાનિ શુદ્ધયે । સર્વત્રાવેદયેત્કર્મ પૂર્ણ
કાલે વિશુદ્ધયતિ ॥૭॥ ચોરવ્યાગ્રાદિતો રક્ષન્ વિપ્રં ગાં વા મિચેત
ચેત્ । જીવેદ્વા સોઽપ્યપૂર્ણસ્વદ્વાદશાબ્દોઽપિ શુદ્ધયતિ ॥૮॥ કસ્યાપિ
વાજિમેધાન્તે નૃપમૂદેવસદ્ગમે । ઇનો નિવેદ્યાવમૃથે સ્નાત્વાપ્યાશુ
વિશુદ્ધયતિ ॥૯॥ તીવ્રરોગં દ્વિજં ગાં વા પ્રારબ્ધદ્વાદશાબ્દિકઃ ।
નીરોગમૌષધૈઃ કુર્યાદ્ઘૃક્તાબ્દૈઃ સોઽપિ શુદ્ધયતિ ॥૧૦॥ પ્રાયશ્ચિત્તે
સમારબ્ધે કર્તાં યદિ વિપદયે । પૂતસ્તદહરેવાસાવિહ લોકે પરબ્ર
હ્મ ॥૧૧॥ પાપ્યનુગ્રાહકઃ કુર્યાત્પાદન્યૂનં તુ તદ્વ્રતમ્ । પ્રયોજકોઽર્ધં
થઈ સ્વધર્મનિષ્ઠ શુતેન્દ્રિય થઈ બ્રહ્મચર્યવ્રતને પાળે ॥૬॥ નિત્ય શીત જળ-
માંજ સ્નાન કરે, ઉષ્ણ જળમાં નહિ. પોતાના પાપપરિહાર માટે તીર્થોમાં
વિચરે. ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર પોતાનું પાપકર્મ પ્રખ્યાપન કરે. આ રીતે વ્રત કરતાં
જ્યારે બાર વર્ષ પૂર્ણ થાય ત્યારે તે પાપથકી શુદ્ધ થાય છે ॥૭॥ તે બ્રહ્મહત્યા-
પાપી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આચરતાં મધ્યે ગાય કે વિપ્રને ચોરવ્યાગ્રાદિક થકી પીડા
પામતાં બેઈ તેથકી તેમની રક્ષા કરતાં તેમણે હણવાથી તે મરણ પામી જાય
કે જીવતો રહે તો તે દ્વાદશવર્ષપ્રાયશ્ચિત્ત પરિપૂર્ણ ન થયું હોય તોપણ તે
પાપમાંથી વિશુદ્ધ થઈ જાય છે (ગાયો અહીં બાર સંખ્યાપરિમિત
સ્મૃત્યંતરથકી જણવી) ॥૮॥ તથા—અશ્વમેધને આચરતા જે કોઈ પણ
નૃપતિની સન્નિધિમાં જઈને અશ્વમેધના અંતસમયે નૃપવિગ્રાના સમવાયમાં
પોતાનું પાપ નિવેદન કરી તેના અવબૃથમાં બે સ્નાન કરે તો તત્કાલ

કુર્વીતાનુમન્તા સાર્ધપાદકમ્ ॥૧૨॥ પ્રોત્સાહકાદિભિ કાર્યમેક
પાદ વ્રતં ત્વિદમ્ । વચસા ચેચરેત્પાપં પાદાર્ધં વ્રતમાચરેત્ ॥૧૩॥
મનસા ચેદ્વહ્નહત્યા યઃ કુર્યાત્સોઽપ્યુપાવસેત્ । દિનાનિ દ્વાદશ
તતઃ પञ્ચગવ્યેન શુદ્ધયતિ ॥૧૪॥ તિરસ્કૃતો યદા વિપ્રો ગૃહક્ષેત્રા
દિકારણાત્ । ક્રોધાદાત્માનમાહત્ય નિર્ગુણોઽપિ મ્રિયેત તત્ ॥૧૫॥

આરોને પાપાયરણુમા અનુચાહક-શસ્ત્રપ્રદાનાદિકવડે ઉપકારકારક થાય છે
તે એક પાદ-નૂન (નવવર્ષાત્મક) પ્રાયશ્ચિત્ત કરે જેતો પાપમાં પ્રયોગ છે
તેતો અર્ધાંશ (છ વર્ષાત્મક) પ્રાયશ્ચિત્તને કરે જેતો અનુમતા છે તે
સાડા ચાર વર્ષપર્યંત પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે જેઓ પ્રોત્સાહક શસ્ત્રનાતા
માર્ગદર્શક આશ્રયદાતા વિગેરે છે તેમણે આ પ્રાયશ્ચિત્ત એક પાદ (ત્રિવર્ષા
ત્મક) કરવું શ્રદ્ધાહત્યામા પાપનો સર્વધ અનુચાહકાદિકને પણ છે એમ
સ્મૃતિ કહે છે-‘હન્તા મન્તોપદેષ્ટા ચ સથા સમ્પ્રતિપાદક । પ્રોમાહક
સહાયશ્ચ સથા માર્ગાનુદેશક । આશ્રય શસ્ત્રદાતા ચ ભક્તદાતા વિકર્મિ
ણામ્ । ઉપેક્ષક શક્તિમાશ્રેણોપવક્તાઽનુમોદક । અધાર્યકારિણસર્વો
પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકલ્પયેત્ । યથાશક્ત્યનુરૂપ ચ દણ્ડ સેપા પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૬તિ જે
વાચિક પાપને આચરે (આ બ્રાહ્મણને હું હણુ એમ ક્રોધાક્રુણ થઇને
બોલે) તો પાદાર્ધ (દોઢ વર્ષ પરિમિત) પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વ્રતને આચરે
॥૧૨-૧૩॥ ‘હું આને હણીશ એમ સંકટપર્યં માનસવધને જે દ્વિગ
કરે તે પણ આર દિવસ ઉપવાસવ્રતને કરે, ઉપવાસ કરીને પચ ગવ્યનું
પાન કરે તે તેનાથી શુદ્ધ થાય છે ॥૧૪॥ જે પોતે સાક્ષાત્ હણતો નથી
કિંતુ નિધુર વચનના ઉચ્ચારણથી મરણુમા કારણુ થાય છે-જે કોઈ વિપ્ર
ગૃહક્ષેત્રાદિ કારણુથી ક્રોધપણુ વિપ્રને પર્યં વચનાદિવડે તિરસ્કારે છે
તે તિરસ્કારેલો વિપ્ર તિરસ્કાર નહિ સહન થવાથી ક્રોધાન્ધ થઇ સ્વય
આત્માને શસ્ત્રશીલાદિકવડે હણીને મરણુ પામે છે, તે ભલે વિદ્યાતપ
આદિક બ્રાહ્મણગુણે રહિત હોય તોપણુ ત્યારે તેના મરણુમા કારણુભૂત વિપ્ર
નણુવર્ષપર્યંત કૃત્યવ્રતને કરે ‘ભત્યન્ત નિર્ગુણો વિપ્રો હ્યત્યન્ત નિર્ગુણોપરિ ।
ક્રોધાન્નિયેત ચેત્કુર્યાત્કચ્છુ વર્ષત્રય નર ॥’ એમ સુમતુ મુનિએ કહ્યું છે

કુચ્છં વર્ષત્રયં કુર્યાત્પતિલોમાં સરસ્વતીમ્ । ગચ્છેદ્વાત્મવિશુ-
દ્ધ્યર્થં નિમિત્તી સ્યાત્તતઃ શુચિઃ ॥૧૬॥ દ્વાદશાન્દમિદં તુભ્યં યત્પ્રા-
યશ્ચિત્તમીરિતમ્ । વિપ્રે તન્નિર્ગુણે જ્ઞેયં સગુણે દ્વિગુણં ચરેત્ ॥૧૭॥
અશક્તો દ્વિગુણં કર્તું કૃત્વાડ્ડચં દ્વાદશાન્દિકમ્ । અન્યથે ગોસ-
હસં તુ પાત્રેભ્યઃ પ્રતિપાદયેત્ ॥૧૮॥ બ્રાહ્મણં ક્ષત્રિયો હન્યાદ્વૈદ્યો
ચા યદ્યકામતઃ । આદ્યસ્તુ દ્વિગુણં વિપ્રાન્નિર્ગુણં ત્વપરશ્ચરેત્ ॥૧૯॥
પ્રાયશ્ચિત્તં ગૃહસ્થેભ્યો દ્વિગુણં વ્રહ્મચારિણામ્ । ત્રિગુણં તુ ઘનસ્થાનાં
યતીનાં તદ્વતુર્ગુણમ્ ॥૨૦॥ ગુરુણામધ્યધિજ્ઞેષો નાસ્તિક્યાદ્વેદનિ-

અથવા આત્મવિશુદ્ધિ માટે પ્રતિલોભ સરસ્વતી પ્રતિ ભય-સરસ્વતીના
સાગરપ્રવેશસ્થાનને આરંભીને ઉત્પત્તિસ્થાનપર્યંત તીર્થયાત્રાપરાયણ થાય
તેમ કરવાથી નિમિત્તી-જેને ઉદ્દેશીને બ્રાહ્મણ મર્યાદોય તે બ્રાહ્મણ શુદ્ધ
થાય છે. મરેલો વિપ્ર જે વિદ્યાદિગુણહીન હોય અને કારણભૂત વિપ્રતો
વિદ્યાદિગુણસંપન્ન હોય તો તો એક વર્ષજાત કરે. તેવી સ્મૃતિ છે-
મહાચર્યં ચરન્વિપ્રો વર્ષેનૈકેન શુદ્ધયતિ ધૃતિ ॥૧૫-૧૬॥ હે દિવ્ય ! તમને
જે આ દ્વાદશવાર્ષિક પ્રાયશ્ચિત્ત બ્રાહ્મણવધમાં કહ્યું તે નિર્ગુણ બ્રાહ્મણવધમાં
જાણવું. સગુણ બ્રાહ્મણવધમાં તો બમણું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે આચાર્ય શ્રોત્રિય
આદિકના વધમાં તો ત્રિગુણ ચતુર્ગુણ યાવજીવ જાતો સ્મૃત્યંતર થકી
જાણવા ॥૧૭॥ જેતો દ્વિગુણ જાત કરવા અસમર્થ હોય તે પ્રથમજુ દ્વાદશ
વાર્ષિક પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને ફરી બીજા દ્વાદશ વાર્ષિક કરવાના પ્રાયશ્ચિત્તને
સ્થાને તેના પ્રતિનિધિપણે સહસ્ર ગાયો પાત્રવિપ્રોને આપે ॥૧૮॥ જે ક્ષત્રિય
અજ્ઞાણથી બ્રાહ્મણને હણે તો વિપ્ર કરતા દ્વિગુણ (ચોવીશ વર્ષ પરિમિત)
પ્રાયશ્ચિત્ત જાતને કરે. વૈશ્ય જે બ્રાહ્મણને હણેતો ત્રિગુણ પ્રાયશ્ચિત્તને
કરે ॥૧૯॥ તેતે પાપમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત ગૃહસ્થોએ કરવાનું તેથકી દ્વિગુણ
પ્રાયશ્ચિત્ત બ્રહ્મચારીઓએ કરવું, ત્રિગુણ વાનપ્રસ્થોએ કરવું, ચાર ઘણું
સંન્યાસિઓએ કરવું ॥૨૦॥

હવે બ્રહ્મહત્યાસમ પાતક નામનાં પાપોને કહેછે-પિતા આચાર્ય
આદિક ગુરુઓનો અધિક અધિજ્ઞેષ (તિરસ્કાર કે નિંદા) કરવો, નાસ્તિક

ન્દનમ્ । અસચ્છાસ્ત્રવિનોદાયૈરધીતનિગમત્યજિઃ ॥૨૧॥ રાજો
મૂર્ધાભિપિક્તસ્ય દીક્ષિતસ્ય ચ યો વધઃ । ગર્ભિण्याઃ સવનસ્થાયા-
શ્ચાગ્રેચ્ચા ઘાતનં તથા ॥૨૨॥ ગર્ભઘાતશ્ચૌપધાઘૈઃ શરણાગતઘાત-
નમ્ । પાતકાનીતિ વિદ્ધિ ત્વં બ્રહ્મહત્યાસમાનિ હિ ॥૨૩॥ મહાપા-
પેષુ યત્પ્રોક્તં તદર્ધં તુ સમે ભવેત્ । સુરાપાનસ્ય કથયે પ્રાયશ્ચિત્ત-
મતઃ પરમ્ ॥૨૪॥ બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયો વૈશ્યઃ સુરાં પિવતિ ચેત્સરુત્ ।
અકામતઃ સ તુ પુમાનાર્દ્રવાસા દ્વિજાન્તિકે ॥૨૫॥ લૌહે પાત્રે
વહ્નિવર્ણાં સુરાં કૃત્વા પિવેત્સ્વયમ્ । તેનૈવ પાત્રેણ તતો મૃતઃ શુદ્ધિ-
મવામુયાત્ ॥૨૬॥ અથવા દ્વાદશૈવાન્દાન્ પૂર્વવદ્વ્રતમાચરેત્ । સુરા-
ચિહ્નં ધ્વજં હસ્તે પાનપાત્રં ચ ધારયેત્ ॥૨૭॥ અન્યતુ પૂર્વવત્સર્વ

ભાવના અક્ષિનિયેશથી વેદની નિંદા કરવી, અસચ્છાસ્ત્રના અભ્યાસાદિકને
લીધે ભણેલા વેદનું વિસ્મરણ, મૂર્ધાભિપિક્ત રાજનો વધ કરવો, યશમાં
દીક્ષિત થએલાનો વધ કરવો, સગર્ભા સ્ત્રીનો ઘાત કરવો, અક્ષિએત્રીની
ભાર્યાનો વધ કરવો, અત્રિગોત્રોત્પન્ન સ્ત્રી ભતિ અથવા રજસ્વળાનો ઘાત
કરવો, ઔપધાદિકવડે ગર્ભનો ઘાત કરવો, શરણાગતનો ઘાત કરવો, તે આ
પાતકો તમે બ્રહ્મહત્યાસમ સમજો. તે આ પાતકસંજિત પાપમાં મહા-
પાપમાં જે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું તેથી અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત ભણવું. અતઃપર
સુરાપાનમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે ॥૨૧-૨૪॥

બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય અભણથી એકવાર જે સુરા (દારૂ) ને
પિવે તો તે પરિવદ્ધિગ્રાની પાસે જળથી લીના વસ્ત્રવાળો થઈ લોહમય
પાત્રમાં પ્રતિભાવેલી અગ્નિ જેવી પ્રજ્જ્વળતી (લાલચોળ) સુરાને તેના
તેજ પાત્રથી સ્વયં પીવે. તેવા સુરાપાનથી મરણ પામતાં વિશુદ્ધિને પામે.
(મરણાંત પ્રાયશ્ચિત્ત છે) ॥૨૫-૨૬॥ અથવા જે પૂર્વે દ્વાદશ વાર્ષિક વ્રત
બ્રાહ્મણવધમાં કહ્યું તેનેજ કરે. આમાં આ વિશેષ ભણવો-સુરાનિર્માણ
યંત્રના ચિહ્નવાળા ધ્વજને અને પાનપાત્રને હાથમાં ધારણ કરે. બીજું સર્વ
(વનવાસ રક્તશરાવધારણ શિક્ષાપ્રાપ્તઅસહ્યક્ષુ તીર્થાટન આદિક) બ્રહ્મ-
હત્યાપ્રાયશ્ચિત્તમાં કહેલા વ્રતની પેઠી કરે. દ્વાદશવર્ષાત્મક કાળ પરિપૂર્ણ

કુર્યાત્તીર્થાન્યનેકશઃ । પૂર્ણે કાલે તતઃ શુદ્ધેત્પુનઃ સંસ્કારકર્મણા
 ॥૨૮॥ ભ્રમાદુદકવુદ્યા ચેત્સુરાપાનં કૃતં તદા । છર્દિત્વા તાં વ્રતં
 કુર્યાત્રૈવાર્ષિકમધાપહમ્ ॥૨૯॥ યદ્યજ્ઞાનાત્પિત્રેદ્દિપ્રો દ્વિજાતિર્થા
 સુરાં પુનઃ । સંસ્કારકરણાચ્છુદ્ધિરિતિ પ્રાહ પરાશરઃ ॥૩૦॥ પ્રત્યહં
 ભક્ષયેદ્રાત્રૌ પિપ્પ્યાકં વા કળાન્સકૃત્ । પશ્ચગ્વ્યં પિવેત્પ્રાતસ્તતઃ
 શુદ્ધિમવામુયાત્ ॥૩૧॥ ઔષધે કેનચિદ્દત્તા પીત્વા ઘાતા સુરા
 યદિ । સોઽપિ ચાન્દ્રાયણં કુર્યાદાનં દદ્યાચ્ચ શક્તિઃ ॥૩૨॥ સુરા-
 પાત્રસ્થિતં તોયં દ્વિજઃ કશ્ચિત્પિવેદ્યદિ । દ્વાદશાહં ક્ષીરઋતાં પિવે-
 દ્દાક્ષીં સુવર્ચલામ્ ॥૩૩॥ સાક્ષાત્સુરાયાશ્ચેદ્રન્ધ્રમિચ્છયા જિગ્રતિ
 દ્વિજઃ । ચરેત્સાન્તપનં કૃચ્છ્રં પ્રાજાપત્યમનિચ્છયા ॥૩૪॥ નિપિ-

થતાં પુનઃસંસ્કાર જે ફરી ઉપવીત આપવી તેણે કરીને શુદ્ધ થાય
 ॥૨૭-૨૮॥ જે જળભ્રાંતિથી સુરાનું પાન કર્યું હોય તો તત્કણે તે પીધેલી
 સુરાને વમન કરીને ત્રૈવાર્ષિક મતને કરે. તેથી તે પાપનો ક્ષય થાય.
 અશક્તને તો એકવર્ષજ મતાચરણ મનુષ્યે કહ્યું છે ॥૨૯॥ જે વિપ્ર કે
 ક્ષત્રિયાદિ અભણથી સુરાને પીવે તો ઉક્ત ત્રૈવાર્ષિક મતાચરણને અતે
 પુનઃસંસ્કાર કરવાથી વિશુદ્ધિ થાય. એમ જળભ્રમથી કરેલા સુરાપાનમાં
 પ્રાયશ્ચિત્તને પરાશરમુનિ કહે છે ॥૩૦॥ ત્રૈવાર્ષિક મતાચરણમાં કરવાનું
 કહે છે-રાત્રિએ પ્રતિદિન પિપ્પ્યાક (તલનો ખોળ) અથવા ઓખાના છણા
 કણ (કણકી)ને એકવાર ખાય. પ્રાતઃકાળે પચગવ્યના પાનથી શુદ્ધિને પામે
 ॥૩૧॥ ઔષધમાં દોઢ અભણથા વૈધે મેળવીને આપેલી સુરાનું પાન કરીને,
 કાળાંતરે જે 'સુરામિશ્રિત ઔષધ મેં ખાધું' એમ બાણુવામાં આવે તો તે
 પણ ચાંદ્રાયણમતને આચરે અને યથાશક્તિ દાનોને કરે ॥૩૨॥ જે પાત્રમાં
 સુરા પૂર્વે સ્થાપી હોય તેજ (સુરાની લીંનાથે રહિત) પાત્રમાં સ્થાપેલા
 જળને જે કોઈ દ્વિજ પીવે તો દુધમાં પકવ કરેલી ગ્રાક્ષી સુવર્ચળાને બાર
 દિવસપર્યંત પીવે ॥૩૩॥ જે બાણી બેઠને દ્વિજ સાક્ષાત્ સુરાના ગધને મુઘે
 તો સાંતપન કૃચ્છ્રને કરે. જે અભણથી મુઘે તો પ્રાજાપત્ય મતને કરે ॥૩૪॥
 હવે સુરાપાનસમાન પાતકોને કહેછે-નિપિદ્ધ લસણ ડુંગળી આદિકનું

દ્વલગુનાદીનાં વુદ્ધિપૂર્વે તુ ભક્ષણમ્ । સત્સુ કૌટિલ્યમુત્કર્ષે સ્વસ
 ચાનૃતભાષણમ્ ॥૩૫॥ સુહૃદ્ધઃ કૂટસાદયં પુષ્પિણીમુલ્લચુમ્બનમ્ ।
 સુરાપાનસમાનીતિ પાતકાન્યુદિતાનિ તે ॥૩૬॥ મહાપાતકતુલ્યે
 તુ વ્રતમર્થમુદીરિતમ્ । વૃદ્ધાદીનાં ચ નારીનાં જ્ઞાતવ્યઃ પૂર્વેવદ્ધિધિ
 ॥૩૭॥ બ્રાહ્મણસ્વામિકં સ્વર્ણ માપૈઃ પોઢશભિર્મિતમ્ । ત્રૈવર્ણિકો
 યદિ હરેત્તત્પ્રાયશ્ચિત્તમુચ્યતે ॥૩૮॥ આર્દ્રાવાસા મુક્તકેશઃ સ્તેનો
 મુસલમાયસમ્ । આદાય ગત્વા સદસિ રાજે કર્મ નિવેદયેત્ ॥૩૯॥
 અનેન મુસલેનૈવ માં જહીતિ વદેત્તતઃ । તતો રાજાપિ ધર્મજ્ઞો

શુદ્ધિપૂર્વક ભક્ષણ કરવું, ગુરુઆદિકની આગળ કૌટિલ્ય કરવું, પોતાના
 ઉત્કર્ષનિમિત્તે રાજસભા આદિકમાં અસત્ય ભાષણ (પોતે અતુર્વેદી ન હોય
 છતા હું અતુર્વેદી છુ એમ) કરવું, વિપ્રવ્યતિરિક્ત બે કોઇપણ સુદ્ધનો
 વધ કરવો, ખોટી સાક્ષી પુરવી, રજસ્વળા સ્ત્રીના મુખનું ચુબન કરવું,
 તે આ સુરાપાનસમાન પાતકો તમને કહ્યાં આ મહાપાતકતુલ્ય પાપમાં
 મહાપાતકપ્રાયશ્ચિત્તથકી અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. આમા વૃદ્ધાદિક તથા
 નારીયોના પ્રાયશ્ચિતાચરણનો પ્રકાર ‘પ્રાયશ્ચિત્તાર્ધં કુર્વિત વૃદ્ધરોનિશ્ચિપ-
 ત્તથા’ આ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જાણવો ॥૩૫-૩૭॥

હવે સુવર્ણસ્તેય મહાપાપમા પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-તેમાં સોળમાથ પરિ-
 મિત આઠાણુનુ સુવર્ણ બે ત્રૈવર્ણિક અત્યક્ષ બળાત કે પરોક્ષ ચૌર્યથી હરે
 તો તે લોહમય મુસળ લઇને છુટા કેશવાળો શીનાવસ્ત્રવાળો અર્ધ સભામા
 જઈ રાજને પોતાનુ પાપ નિવેદન કરતો થકો ‘આજ મુસળથી મને મારો’
 એમ બોલે ત્યારે ધર્મજ્ઞ રાજાએ તાડન કરવાથી મરણ પામતાં તે પાપ
 થકી મુક્ત થાયછે. ધર્મને જાણનારા રાજાએ તે હણવોજ, પણ તેના
 વધમાં પાપની આશંકા કરવી નહિ. ‘અગ્રજ્ઞેનસ્ત્રી રાજા’ એવી સ્મૃતિ છે
 તેમા પણ આ વિશેષ સમજવો, રાજા એકવાર તાડન કરે. બે તાડનથી ન
 મરે (જીવતો રહે) તો રાજાએ મુક્ત કરતાં શુદ્ધિને પામેજ છે. તેવું વચન
 છે-‘તતો મુસલમાદાય સહૃદ્દન્પાતુ તં સ્વયમ્ । યદિ જીવતિ સ સ્તેયસ્ત
 સ્તેનાદિમુચ્યતે’ ઇતિ. અથવા પૂર્વવત્ દ્વાદશવાર્ષિકં વ્રત કરવાથી તે પાપ

હન્યાત્તેન સ્વયં સકૃત્ ॥૪૦॥ મૃતઃ શુદ્ધિમવાપ્નોતિ જીવેદા સ શુચિ-
ર્ભવેત્ । અથવા દ્વાદશાન્દં તુ વ્રતં પૂર્વવદાચરેત્ ॥૪૧॥ પ્રત્યક્ષં ચેદ્વૃતં
સ્વર્ણં વલાત્તર્હિ કરે દધત્ । કાષ્ઠાસિં ચ પરોક્ષે ચેચ્છિદ્ધાર્થં યનનં
ધ્યજે ॥૪૨॥ સ્વર્ણં ચેદધિકં માનાદૂનં વા તર્હિ નિષ્કૃતી । તારતમ્યં
વિઘાતવ્યમૂનમૂનેઽધિકેઽધિકમ્ ॥૪૩॥ યદ્યાપદા હરેત્સ્વર્ણં પદ્મઙ્ગં
તદ્વ્રતં ચરેત્ । તીર્થાણિ વા ભ્રમેદ્વિદ્વાંસ્તતઃ સ્તેયાદિમુચ્યતે ॥૪૪॥
મનસા યોઽપ્યપહરેત્સુવર્ણં ગ્રાહણસ્ય સઃ । દ્વાદશાહાણિ યાતાશી ભ-
યેન્નિયમવાન્વૃતી ॥૪૫॥ ગ્રાહણસ્ત્રીમનુપ્યાશ્વગોભૂરક્ષાપલુચ્ચનમ્ ।

થકી વિશુદ્ધ થાય છે. આ સ્થળે સ્વર્ણશબ્દ પરિભાષાવિશિષ્ટ હેમદ્રવ્યને
કહેનારો છે પણ ભતિમાત્રને કહેનારો નહિ. ‘અશીતિગુણપરિમિતં સુવર્ણં
પોદગ્નમાપરિમિતં ભવેત્’ એમ પ્રાયશ્ચિત્તે-દુશેખરમાં કહ્યું છે ॥૩૮-૪૧॥
તે દ્વાદશવાર્ષિકવ્રતાચરણપક્ષમાં જે સુવર્ણ પ્રત્યક્ષ જળાત્ અપહર્યું હોય
તો તેના ચિહ્ન માટે કાષ્ઠની તરવાર કરમાં ધારીને (પોતાનો હોય પ્રખ્યા-
પન કરતો થકો) વ્રતને કરે. જે સુવર્ણ પરોક્ષમાં ચોર્યું હોય તો ચિહ્નમાટે
ખનન (અંકુશને આકારે ભિત્તિ ખોદવાનું સાધન લોહચંત્ર)ને ધ્વજપટમાં
ધારીને વ્રતને કરે ॥૪૨॥ ઉક્ત સોળમાપરિમિત માપથકી અધિક સુવ-
ર્ણની ચોરી કરી હોય તો દ્વાદશવાર્ષિકવ્રતાચરણમાં વર્ષનું આધિક્ય બાણું,
ન્યૂનમાપમાં ન્યૂનતા બાણવી, એમ તારતમ્ય પ્રાયશ્ચિત્તમાં બાણું. અર્થાત્
ન્યૂનમાં ન્યૂન અને અધિકમાં અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત બાણું ॥૪૩॥ જે વિદ્વાન
વિપ્ર આપત્તિ-દેહનિર્વાહને નહિ પામતાં વૃત્તિદુર્બળતાને લીધે ગ્રાહણ-
સુવર્ણને અપહરે તો પદ્મવર્ષપર્યંત પૂર્વોક્ત તે વ્રતને કરે. અથવા ૭ વર્ષ-
પર્યંત તીર્થોમાં ભ્રમણ કરે. તદનંતર તે સ્તેયપાપથકી વિમુક્ત થાય છે.
વિદ્વાનને સુવર્ણચોરીનો અસંભવ નથી, આપત્તિમાં ચિત્તશ્લેષને લીધે
તેનો સંભવ છે જ ॥૪૪॥ જે ગ્રાહણના સુવર્ણને મનથી પણ અપહરે
(અપહરણના સંકલ્પમાત્રને કરે) તે વ્રત નિયમો અહિંસા શૌચાદિકે
સંપન્ન થઈ બાર દિવસપર્યંત કેવળ વાયુભક્ષક થાય ॥૪૫॥

હવે સુવર્ણસ્તેયને સમાન એવા પાપને કહે છે-ગ્રાહણની જે દારી

કસ્યાપિ નિ.ક્ષેપદ્વિતિઃ સ્વર્ણસ્તેયસમે ડમે ॥૪૬॥ ગુરુસ્ત્રીગમન તુર્ય
મહાપાતકમુચ્યતે । મુર્યો ગુરુ પિતા તત્ત્ત્રી સપત્નજનની મતા
॥૪૭॥ ચાતુર્વર્ણ્યોઽપિ પુરુષ. સકૃત્તાં યદિ ગચ્છતિ । તન્મહાપા
તક તસ્ય પ્રાયશ્ચિત્તમિદં ચરેત્ ॥૪૮॥ મુણ્ડયિત્વા લોમકેશાન્
ઘૃતાભ્યક્તો દિગમ્બર. । તપ્તાયાં લોહશય્યાયાં સૂર્મીમાલિન્ન ચાય-
સીમ્ ॥૪૯॥ અગ્નિતપ્તામશ્નિવર્ણામભિમાપ્ય સ્વકર્મં ચ । સ્વપેન્મૃતો
વિશુદ્ધોદ્ધિ તત. કુત્સિતકર્મકૃત્ ॥૫૦॥ અથવા વૃષ્ણૌ છિત્વા
સલિન્નૌ સ્થેન પાણિના । ઘૃત્વા વ્રજેન્નૈર્નતાશાં પૃષ્ઠતોઽનવલોકયન્
॥૫૧॥ કુઙ્ગાદિભિર્નાન્તરિત વર્ત્મં યાવદજિહ્વગ । તિષ્ઠેત્તતઃશ્ચ તત્રૈથ

દાસ અશ્વ ગાય ભૂમિ કે રત્ન હોય તેમાથી એવું અપહરણ કરવું અને
જે કોઈની પણ આપણું (સુવર્ણ થકી બીજી) ઓળવવી, તે આ સુવર્ણ
સ્તેયસમ પાપ કહ્યું છે મહાપાપસમ પાતકમા મહાપાપપ્રાયશ્ચિત્ત
અર્ધ પ્રાયશ્ચિત્તાચરણ પ્રથમ કહી ગયા છે ॥૪૬॥

ગુરુસ્ત્રીગમન નામનું ચોથું મહાપાપ કહ્યું છે આ પ્રકરણમા ગુરુ
શબ્દથી મુખ્ય પિતા કહેવા ઇચ્છ્યો છે તેની સ્ત્રી જે સપત્નજનની
(અપરમાતા સાવકી) તે ગુરુસ્ત્રી માની છે ॥૪૭॥ ચારેય વર્ણમા જે
કોઈ પુરુષ ઉક્ત ગુરુભાયાંને એકવાર જે પામે છે (તેના અગસગને કરે
છે) તે મહાપાતક કહેવાય, તેનું આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે ॥૪૮॥ આવા કુત્સિત
કર્મને કરનારો પુરુષ લોમકેશોને (સર્વ અંગને) મુંડાવીને, સર્વ શરીરમા
ઘૃત ચોપડીને દિગમ્બર-નક્ત થઈ પોતાનો દોષ સર્વે પ્રખ્યાપન કરવાપૂર્વક
અગ્નિથી બહુ તપાવેલી લોહમયી શય્યામા અગ્નિથી પ્રતાવેલી લાલચોળ
લોહમયી પ્રતિમાને આલિંગીને મુઘ જતા મરણ પામે તે દેહાતપ્રાયશ્ચિત્તથી
નિશુદ્ધ થાય છે ॥૪૯-૫૦॥ અથવા પોતેજ લિંગસદિત પોતાના વૃષ્ણને
છરાથી છેદીને, છેદેલા તેને હાથમા લધને નૈર્ઝત દિશામા પૃષ્ઠ પ્રદેશને
ન લેતો થકોજ જાય અહુટિલ ગતિવાળો (સીધો ચાલનારો) થઈ
જ્યામુધી ભિત્તિ વાડ આદિકવડે નહિ અતરાએલો માર્ગ આવે તેટલા
દેશમા જઈને ભિત્તિ વાડ આદિકવડે જવાનો માર્ગ અતરાતા તેજ ભિત્તિ

મરણાન્તં તતઃ શુચિઃ ॥૫૨॥ દ્વાદશાન્દં વ્રતં કુર્યાદયથા પૂર્વવત્કરે ।
 લિઙ્ગચિહ્નં ધ્વજં કૃત્વા પૂર્ણે કાલે વિશુદ્ધયતિ ॥૫૩॥ અત્રાશક્તસ્ય
 પુંસસ્તુ પ્રાયશ્ચિત્તં પરાશરઃ । મુનીન્દ્રઃ સ્વલ્પમપ્યાહ દેશકાલાનુ-
 સારતઃ ॥૫૪॥ સંવત્સરં ચરેત્કુદ્ધં પ્રાજાપત્યમથાપિ વા । ચાન્દ્રા-
 ચણં ચરેદ્વાપિ ત્રીન્માસાન્નિયતેન્દ્રિયઃ ॥૫૫॥ માતૃપ્વસા પિતૃપ્વસા
 પિતૃવ્યહી ચ માતુલી । આચાર્યહી મિત્રપત્ની સગોત્રા વ્રતચા-
 રિણી ॥૫૬॥ ધ્વજ્ઞઃ વ્રતજિતા રાત્રી શિષ્યહ્યાચાર્યપુજ્યપિ । સ્વસુઃ
 સત્ત્વી પુષ્પિણી ચ નિક્ષિપ્તા શરણાગતા ॥૫૭॥ બ્રાહ્મણહી કુમારી
 ચ ધાત્રી ચાન્નપ્રદાયિની । આસામન્યતમાં ગચ્છન્ શુદ્ધતલ્પગ
 ઉચ્યતે ॥૫૮॥ લિઙ્ગસ્યોત્કર્તનં કાર્યં વ્રતં તુ નવચાર્પિકમ્ । પુંસા-

વિગેરેથી અતરાએલા દેશમાં મરણુપર્યંત રહે. ત્યાં મરણુ પામવાથી તે
 પાપથકી શુદ્ધ થાય છે ॥૫૨-૫૨॥ અથવા હાથમાં લિંગના ચિહ્નવાળા
 ધ્વજને ધારીને બ્રહ્મહત્યાપ્રાયશ્ચિત્તની પેઠે દ્વાદશવાર્ષિક વ્રત કરે. દ્વાદશ
 વર્ષ પરિપૂર્ણ થતાં વિશુદ્ધ થાય ॥૫૩॥ પરાશરમહર્ષિએ દેશકાળની
 પર્યાલોચના કરી તેમજ જનોની અશક્તિનો વિચાર કરીને આ ગુરૂશ્રી-
 ગમન પાપમાં લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે. (તે કહે છે) કૃત્ઞ નામનું વ્રત
 અથવા પ્રાણપલ્ય વ્રતને સંવત્સરપર્યંત કરે. અથવા છતેન્દ્રિય થઈ આંદ્રા-
 ચણુ વ્રતને ત્રણ માસપર્યંત કરે ॥૫૪-૫૫॥

હવે ગુરૂશ્રીગમનસમાન પાતકને કહેછે-માશી, ક્ષેધ, કાકી, મામી,
 આચાર્યપત્ની, મિત્રપત્ની, સગોત્રા સ્ત્રી, આંદ્રાચણાદિ વ્રતને કરનારી, સામુ,
 સન્યાસિની, રાણી, શિષ્યભાર્યા, આચાર્યપુત્રી, બહેનની સખી, રજસ્વળા,
 પરદેશગમનાદિ સમયે આવતા મુઘી ક્રોધએ પોતાને ઘેર સ્થાપણુ તરીકે
 મુકેલી, પોતાને શરણુ આવેલી, બ્રાહ્મણભાર્યા, કુમારી-ઉત્તમ ભતિની કન્યા,
 ધાત્રી, (માતાથકી વ્યતિરિક્ત સ્તનપાનાદિકવડે પોષણુ કરનારી ઉપમાતા)
 પોતાનું અન્નપ્રદાનથી પોષણુ કરનારી, આ સ્ત્રીઓને મધ્યે બે એકને વિયે
 ગમન કરે (અંગસંગને કરે) તો તે ગુરૂશ્રીગમનસમાન પાતક કહ્યું છે
 ॥૫૬-૫૮॥ આ પાપ બે શુદ્ધિપૂર્વક કર્યું હોય તો લિંગમાત્રનું ઉચ્ચેડન

ડનેનાધાનતથ્ચેદ્ભૂતં પદ્માર્પિકં તદા ॥૫૧॥ જનનીં ભગિનીં પુત્રીં સુપાં
ગચ્છતિ ચેન્નરઃ । અતિપાપમિદં તસ્ય નિષ્કૃતિર્વેદિવેશનમ્ ॥૬૦॥
મહાપાતકિસંસર્ગો જાયતે યસ્ય વત્સરમ્ । ભોજનાસનશય્યાદયઃ સ
મહાપાતકી ભવેત્ ॥૬૧॥ યત્પાપિનોડસ્ય સંસર્ગસ્તસ્ય યદ્ભૂતમીરિ-
તમ્ । તદ્વાદશાબ્દં કુર્વીત તતઃ કાલેન શુદ્ધ્યતિ ॥૬૨॥ સંસર્ગદોષઃ
સર્વેષાં પાતકેષ્વવગમ્યતામ્ । પાપકર્તુદિતં કુર્યાદપિ તત્સદ્ભાગ્ય-
તમ્ ॥૬૩॥ પાપિસંસર્ગિસંસર્ગો પાદોનં તદ્ભૂતં ચરેત્ । યત્તત્કમેળ
વોદ્ધવ્યં તારતમ્યં ચ સદ્ગિપુ ॥૬૪॥ યતં જપાદિસાધ્યં વૈ નૈમિ-

પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. અથવા નવવાર્ષિક કૃષ્ણતાચરણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું અથ-
હિપૂર્વક આ પાપ કર્યું હોય તો ૫૮ વાર્ષિક તે જ પ્રત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૫૮॥

પોતાની માતા બહેન પુત્રી અને પુત્રવધૂને બે નર પામે છે તો તે આ
અતિપાપ કહ્યું છે. આ અતિપાપનું અગ્નિપ્રવેશથી બીજું પ્રાયશ્ચિત્ત
નથી, આજ એક પ્રાયશ્ચિત્ત છે ॥૬૦॥

હવે પાપમા મહાપાપને કહે છે-જે જન મહાપાતકીની સાથે એક
વર્ષપર્યંત જમવું સુવું બેસવું અડવું બોલવું આદિકવડે સંસર્ગને કરે છે તે
આ પાંચમો મહાપાતકી થાય. જે મહાપાતકીનો સંસર્ગ થાય તેને જે જાત
કરવાનું કહ્યું છે તે જાત બાર વર્ષપર્યંત તેનો સંસર્ગીપણ કરે. (બ્રહ્મવ્રતો
જે સંગ થાય તો બ્રહ્મહત્યાપ્રાયશ્ચિત્ત અને સુરાપનો જે સંસર્ગ થાય તો
સુરાપાનપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું, એવો સર્વત્ર ક્રમ લાણવો) ઉક્ત કાળ પરિપૂર્ણ
થતાં શુદ્ધ થાય છે ॥૬૧-૬૨॥ સર્વત્ર પાતકોમાં સંસર્ગદોષ સમજવો
પાપકર્તાને જે પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે તેનેજ તેનો સગીપણ કરે ॥૬૩॥ જે
સાક્ષાત્ પાપિસંસર્ગી ન હોય કિંતુ તેના સંસર્ગીનો સંસર્ગી હોય તે વિદિત
પ્રાયશ્ચિત્તજાતને એક પાદ ન્યૂન કરે. આ ક્રમથી પરંપરા સંસર્ગીમા તાર-
તમ્યપણું (પાપનું તથા જાતનું ન્યૂનાધિકપણું) લાણવું ॥૬૪॥ અહીં
દ્વાદશવાર્ષિક આદિક જે નૈમિત્તિક જાત કહ્યું તે યથાશક્તિ ગાયત્રીઆદિક
મંત્રોના જપે સહિત જે કરવામાં આવે તોજ સિદ્ધિ આપનારું કહ્યું છે
તેતો અધિકારી હોવાથી વેદવિદ્યાને લાણેલા નૈવાર્ણિકોએજ કરી શકાય એમ

ત્તિકમિહોચ્યતે । દ્વાદશાબ્દાદિકં તત્તુ વિદ્યાવદ્દિદ્વિજાતિભિઃ
 ॥૬૫॥ કર્તુ શન્યં તતઃ સ્ત્રીભિરવિદ્યૈઃ પુરુષૈરપિ । વિષ્ણુનામ ચતુ-
 ર્ધ્યન્તં નમોન્તં મન્ત્ર ઉચ્યતામ્ ॥૬૬॥ શુદ્ધોઽધિકારહીનોઽપિ કા-
 લેનાનેન શુદ્ધયતિ । દાનોપવાસગોવિપ્રશુશ્રૂપાભિરપિ ધ્રુવમ્ ॥૬૭॥
 સક્ષેપ ઉક્તોઽયમુદારબુદ્ધે ! મયા મહાપાતકનિષ્ક્રતાદેઃ । મિતા-
 ક્ષરાદેર્ભવતાઽવગમ્યઃ સવિસ્તરોઽન્યોઽસ્ય વિધિસ્તુ સર્વઃ ॥૬૮॥
 इति धौसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्यमप्रकरणे धर्मोपदेशे प्रायश्चि-
 त्तविधौ महापातकप्रतिपातकप्रायश्चित्तनिरूपणनामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૪॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—માસં ચાન્દ્રયણેનૈવ પયઃપાનેન યા દ્વિજ ! ।
 ઉપપાતકશુદ્ધિઃ સ્યાદિતિ સામાન્યનિર્ણયઃ ॥૧॥ ઉપપાપાનિ ગોહત્યા

છે. માટે શ્રીઓએ અને વિદ્યાવિહીન ત્રૈવર્ણિકજનોએ પણ ‘શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ
 શ્રીનારાયણાય નમઃ’ ઇત્યાદિ નામમંત્રનો જપ કરવો ॥૬૫-૬૬॥ વૈદિક
 મંત્રમાં અધિકારે રહિત એવો પણ શુદ્ધ લગવનામંત્રજપપૂર્વક દ્વાદશવાર્ષિક
 આદિક કાળથી સંપાદેલા મતવટે તથા દાન ઉપવાસ ગોવિપ્રશુશ્રૂપાવટે પણ
 નિશ્ચે શુદ્ધ થાય છે ॥૬૭॥ હે વિપ્રવર ! મહાપાતકાદિકના પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર
 સંક્ષેપમાં મેં નિરૂપણ કર્યો. આનો વિસ્તારતો મિતાક્ષરા વ્યાખ્યાએ સહિત
 યાજ્ઞવલ્કય આદિક સ્મૃતિઓથકી તમારે જાણવો ॥૬૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ મહાપાતકાતિ-
 પાતકપ્રાયશ્ચિત્તનિરૂપણનામા ચતુશ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૪॥

અધ્યાય ૪૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે દ્વિજ ! માસપર્યંત ચાંદ્રાયણના અનુ-
 ધાનથી અથવા માસપર્યંત એ પણ પરિમિત પયોમાત્રપાનથી ઉપપાતકની
 શુદ્ધિ થાય, આપોજ સામાન્ય નિર્ણય છે (પાંચ ગુંજ (અણોહી-રતિ) નો
 એક માપ, તેવા સોળ માપનો એક કર્ષ, તેવા ચાર કર્ષનો એક પણ કલો
 છે. લગભગ ચાર તોલા પરિમિત થાય) ॥૧॥ ઉપપાતકો આ છે—ગોહત્યા,

પ્રાત્યતા સ્તેનકર્મ ચ । અપણ્યવિક્રયઃ પારિવિત્યં ચ પરિવેદનમ્
 ॥૨॥ ભૂતકાધ્યાપિતત્વં ચ ભૂતકાધ્યાપનં તથા । પારદાર્યં રુયાદિ-
 વધો નાસ્તિક્યમવકીર્ણિતા ॥૩ તદાગાદેર્વિક્રયશ્ચ હીનયોનિનિપે-
 વણમ્ । ઋણાનપાક્રિયાદીનિ સન્તિ તન્નિષ્કર્તિ ત્રુવે ॥૪॥ અજ્ઞાના
 હુર્યલાં વૃદ્ધાં ગાં હન્યાદિદિ વાહચઃ । લકુટેનાશ્મના વાપિ સા મ્રિયેત
 ચ તર્હિ સઃ ॥૫॥ માસમેકં નિરાહારઃ પશ્ચગવ્યાશનો યમી । વ્રહ્મચ-
 ર્યવ્રતી નિત્યં ગોસેવાતત્પરો ભવેત્ ॥૬॥ જ્ઞાયાઽપિવણં ધીરોઽનુ-
 વ્રજેદ્વનગાં ચ ગામ્ । નિરુપાનઘઞ્ચ યત્ર સા ગચ્છેત્તામવાચયન્ ॥૭॥
 તિષ્ઠેત્સ્થિતાયાં તસ્યાં ચ ચલિતાયાં ચલેદથ । નિપણ્ણાયાં નિપીદેત્સ
 સહેતોષ્ણહિમાનિલાન્ ॥૮॥ સાયં ગોષ્ઠે તત્સમીપે શયીતાનાસ્વતે
 પ્રતી । एवं પ્રતિદિનં કુર્યાન્માસં સ નિયતેન્દ્રિયઃ ॥૯॥ ચૌરવ્યાઘ્રા-

પ્રાત્યતા, ચૌર્ય, અપણ્ય ક્રય પુષ્પાદિકનો વિક્રય, પારિવિત્ય, પરિવેદન, ભૂત-
 કાધ્યાપિતત્વ, ભૂતકાધ્યાપન, પારદાર્ય, સ્ત્રિયાદિકનો વધ, નાસ્તિક્ય, અવ-
 કીર્ણિતા, તદાગાદિકનો વિક્રય, હીનયોનિનિપેવણ, ઋણાનપાકરણ, કન્યાદિ
 કલા છે. તેમનાં સવિશેષ કહેલાં પ્રાયશ્ચિત્તો હવે કહું છું તેને સાવધતાથી
 સાલજો ॥૨-૪॥ તેમાં પ્રથમ ગોહત્યાનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહું છું—અનુભવી
 દુર્ગળ વૃદ્ધ ગાયને જો વિપ્ર લાકડીથી કે પથ્થરથી પ્રહાર કરતાં જો તે
 મરી જાય તો તે વિપ્ર એક માસ નિરાહાર થઈ, પંચગવ્યનું પાન કરનારો
 વ્રતનિયમયુક્ત બ્રહ્મચર્યવ્રતનિષ્ઠ થઈ નિત્ય ગોસેવામાં તત્પર થાય ॥૫-૬॥
 સેવાનો પ્રકાર આ છે—ગોઘાતુક વિપ્ર ધૈર્યયુક્ત થઈ ત્રણ વખત જ્ઞાન
 કરતોથકો વનમાં ચરવા વિચરતી ગાયની પાછળ સ્વયં પગરખાં પહેયાં
 વિનાજ જાય. ગાય જો જો કટકાદિ દુર્ગમ પ્રદેશાદિકમાં જાય તેને ન નિવા-
 રણ કરતો થકો પાછળ જાય. ગાય ઉભી રહેતાં ઉભો રહે, ગાય ચાલતા
 ચાલે, ગાય બેસતાં સ્વયં બેસે. હિમ વાયુ આતપને સહન કરે. પ્રતી
 સાયકાળે ગોશાળામાં તેણીની પાસેજ આસ્તરણ વર્જીત પૃથ્વી ઉપર સુઈ
 રહે. આ રીતે એક માસ પ્રતિદિન જીતેન્દ્રિય થઈ ગાયની પરિચર્યા કરે
 ॥૭-૯॥ ચોર વ્યાઘ્ર આદિક આપત્તિ થકી ગાયને પોતાના પ્રાણાર્પણથી

દિમીતાં ગામાતુરાં ચ ગદૈરપિ । પતિતાં પદ્મલગ્નાં વા પ્રાણૈરપિ
વિમોક્ષયેત્ ॥૧૦॥ આત્મનો યદિ વાન્યેપાં ગૃહે ક્ષેત્રે રણેઽથવા ।
મક્ષ્યન્તીં ન કથયેત્પિવન્તમપિ વત્સકમ્ ॥૧૧॥ માસાન્તે પાત્ર-
વિપ્રાય ઘેનું દદ્યાદથાવિધિ । હેમચટ્ક્રીં રૂપ્યચુરાં સવત્સાં કાંસ્ય-
દોહનામ્ ॥૧૨ તાપ્રપૃષ્ઠાં સુરીલાં ચ સવત્સાં રક્તલોચનામ્ ।
મૂલ્યક્રીતાં તથા ગૃધિં સુરૂપાં ચ પયસિનીમ્ ॥૧૩॥ તતશ્ચ દક્ષિણાં
દદ્યાદ્વિત્તશાલ્યવિવર્જિતઃ । તર્પયિત્વા તતો વિપ્રાન્ શુચિઃ સ્વાત્ત-
વનુષયા ॥૧૪॥ ઓત્રિયસ્ય ગુણવર્તીં યદિ ગાં હન્તિ હેતિના ।
તદ્વા વર્ષત્રયં કુર્યાદ્વત્સમેતસુ મૈક્ષમુક્ ॥૧૫॥ આર્દ્રે હતાયા ગોશ્વર્મે
પ્રાશુત્ય રયાપયન્સ્વકમ્ । દુષ્કર્મે ચ તતઃ શુદ્ધ્યેત્કાલે પૂર્ણે સ
ગોવધાત્ ॥૧૬॥ અસ્થિમદ્ગં ગવાં કૃત્વા લાઙ્ગુલચ્છેદનં ચ વા ।

પણ મુકાવે તથા કાદવમાં ખુતી ગએલી કે ખાડા આદિકમાં પડી ગએલી
ગાયને તે થકી મુકાવે. રોગાતુર ગાયને ઔષધાદિકના દાનથી તેથકી મુકાવે
॥૧૦॥ પોતાના અથવા પરના ઘરમાં કે બેતરમાં કે ખળામાં ખાતી
ગાયને નિવારણ કરે નહિ. વત્સ ધાવી જતો હોય તે પણ તેના ધણીને
નિવેદન કરે નહિ ॥૧૧॥ આ રીતે એકમાસ વ્રત કરીને માસને અંતે
પાત્ર વિપ્રને મુવર્ણથી સમલંકૃત શીંગડાવાળી, રૂપાથી અલંકૃત ખરીયો-
વાળી, રત્નથી અલંકૃત નેત્રપ્રાંતવાળી, તામ્રથી સ્વલંકૃત પૃષ્ઠભાગવાળી,
સ્ત્રીને ઉચિત વસ્ત્રે સહિત, એકવાર પ્રસવવાળી, બહુ દુધવાળી, સારા
રૂપવાળી, સારા સ્વભાવવાળી, મૂલ્ય આપીને લીધેલી, કાંસાના દોહનપાત્રે
સહિત, આવી ગાયનું યથાવિધિ દાન કરે ॥૧૨-૧૩॥ ગોદાન કર્યા પછી
દક્ષિણા સંપૂર્ણ આપે, વિત્ત હોય તો સંકોચ ન કરે. પછી મિથાચવડે
બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવીને વૃક્ષ થએલા તેમની આજ્ઞાથી તે પાપથકી શુદ્ધ
થાય ॥૧૪॥ ઓત્રિય વિપ્રની ગુણુવાળી ગાયને શસ્ત્રથી બે હણે છે તો
ભિક્ષા માગી ખાતો થકો પોતે હણેલી ગાયનું લીનું ચર્મ ઓઢીને પોતાનો
દ્રોણ પોતાને મુખે સર્વની આમળ પ્રખ્યાપન કરતો થકો તે આ ગોવ્રતને
ત્રણ વર્ષપર્યંત કરે. ત્રણ વર્ષને અંતે વ્રત પરિપૂર્ણ થતાં ગોવધથકી વિમુક્ત

પાટનં દન્તશ્ચક્ષાણાં માસાર્થં તુ વ્રતં ચરેત્ ॥૧૭॥ વિદ્યુત્પાતાગ્નિ
દાહાભ્યાં કુલ્ચપાતાદિમિસ્તથા । ગોમિર્વિપાત્તિં પ્રાપ્તામિનં દોષો
વિદ્યતે નૃણામ્ ॥૧૮॥ પ્રાયશ્ચિત્તમિદં ક્ષેપ્યં પૂર્ણમેવ દ્વિજસ્ય તુ ।
પાદોનં ક્ષત્રિયસ્યાર્થં તદર્થં ચાન્યયો ક્રમાત્ ॥૧૯॥ સંસ્કારરહિતો
વિપ્રો વ્રાત્ય ઇત્યુચ્યતે સ ચેત્ । ગૌણે કાલેऽપિ નો કુર્યાત્ સંસ્કાર
તર્હિ શુદ્ધયે ॥૨૦॥ વર્તેત યાવકેન દ્વો માસૌ માસં પયોવતી ।
આમિક્ષાશી ભવેત્પક્ષમષ્ટારાત્રં છૃતાશન. ॥૨૧॥ અયાચિત્તેન પદ્માન્ન
વર્તેતાન્નિર્દિનનયમ્ । અહોરાત્રં ચોપવસેત્સંસ્કારેણ તત. શુચિ

વિશુદ્ધ થાય છે ॥૧૫-૧૬॥ ગાયના પુછતુ છેદન કરે કે હાડકાને ભાગી
નાખે કે દાંતને કે શીંગડાને ઉપાડી ભાગી નાખે તો અર્ધો માસ વ્રત કરે
આ વિષયમાં વ્રતભેદ અન્ય સ્મૃતિમાં કહ્યો છે-‘અસ્થિમદ્ગ ત્વાં કૃત્વા
છાદ્મલ્લછેદન તથા । પાતન ચૈવ શૂદ્ધસ્ય માસાર્થં યાવક પિવેત્ ॥’ ક્ષતિ
॥૧૭॥ બિજળીપાત ભિત્તિપાત અગ્નિદાહ આદિક દેવપ્રદોષથી બે ગાયો
મરણ પામે તો એમાં મનુષ્યોને દોષપ્રસંગ નથી ॥૧૮॥ આ ગોવધમાં
વિપ્રતો આ પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્ણ કરે, ક્ષત્રિય એકપાદ ન્યૂન કરે, વૈશ્ય અર્ધ
કરે અને શૂદ્ર એક પાદ કરે ॥૧૯॥

હવે માતૃતા નામના ઉપપાપનુ તેનું લક્ષણ કહેવાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કહે
છે-જે વિપ્ર વિહિત મુખ્ય કે ગૌણ કાળમાં ઉપનયન સંસ્કારે રહિત હોય
તે પ્રાત્ય કહ્યો છે, તે વિપ્ર માતૃતાદોષના નિવારણ માટે પ્રાયશ્ચિત્તને
આચરે ॥૨૦॥ પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રકાર આ છે-જે માસ જવના સાથવામાં
ત્રનુજ લક્ષણ કરનારો થાય, તે પછી એક માસ દુગ્ધમાત્રને પાન કરનારો
થાય, તે પછી એક પક્ષ આમિક્ષાનું લક્ષણ કરનારો થાય, (ઉકાળેલા
ઉના દુધમાં દહી મેળવેલું તે આમિક્ષા કહી છે) તે પછી આઠ દિવસ
ધૃતમાત્રને ખાનારો થાય, તે પછી છ દિવસ યાચના વિના મળેલાથીજ નિર્વાહ
કરનારો થાય, તે પછી ત્રણ દિવસ જળમાત્રને પાન કરનારો થાય, તે પછી
અહોરાત્ર ઉપવાસ કરે, તે પછી યથાવિધિ ઉપનયનસંસ્કાર કરવાથી તે
વિશુદ્ધ થાય છે, આ વસિષ્ઠે કહેલું ઉદાહરણ ત્રણેય ॥૨૧-૨૨॥

॥૨૨॥ પાતકં સ્તેયમસ્યન્યત્તત્ર વિપ્રગૃહ્યાદિ । વિપ્રો હરતિ ધાન્યં
વા હેમાદ્યન્યદ્ધનં તદા ॥૨૩॥ કૃચ્છ્રવતાનિ કુર્વીત શુચિર્નિયમત-
ત્પરઃ । એકાબ્દં સ તતઃ શુદ્ધ્યેદ્બ્રહ્મચર્યં ચ પાલયન્ ॥૨૪॥ ક્ષત્રવિદ્
શૂદ્રગૌહેભ્યો હરેત્તુ યદિ વા દ્વિજઃ । વિપ્રાદર્થં તદર્થં ચ તદર્થં ચ
વ્રતં ચરેત્ ॥૨૫॥ રત્નધાતુધાન્યપશુતુળકાષ્ઠાદિ યો હરેત્ । પ્રાય-
શ્ચિત્તં તત્ર કલ્પ્યં તત્તન્મૂલ્યાનુસારતઃ ॥૨૬॥ સરુદ્ધોજનપર્યાંતધા-
ન્યેન સમમૂલ્યકમ્ । દ્રવ્યં હત્વા તૂપવસેત્પશ્ચગવ્યાશનઃ શુચિઃ
॥૨૭॥ એકાહોરાત્રમથ ચેત્પૂર્વસાદ્વિગુણં હતમ્ । તદા દિનદ્વયં કુર્યા
દુપવાસં તતઃ શુચિ ॥૨૮॥ યતત્ક્રમેણ યોદ્ધવ્યં યથા સ્તેય તથા
વ્રતમ્ । આદૌ તત્સ્યામિને દદ્યાદ્વતં પશ્ચાદ્વ્રતં ચરેત્ ॥૨૯॥ નૈરન્તર્યેણ

મહાપાતક સુવર્ણચૌર્યથકી જે બીજી ઉપપાપરૂપ ચૌર્ય છે તેમા
પ્રાયશ્ચિત્ત કર્તુ છુ વિપ્ર વિપ્રના ગૃહથકી ધાન્યને અથવા સુવર્ણતત્સમ
થકી વ્યતિરિક્ત યત્કિંચિત ધનને બે અપહરે તો શુદ્ધ થઇ બ્રહ્મચર્યાદિ
નિયમોમા તત્પર થઇ એક વર્ષપર્યંત કૃચ્છ્રવ્રતોને કરે તેમ કરવાથી તે
શુદ્ધ થાય ॥૨૩-૨૪॥ બે વિપ્ર ક્ષત્રિયના ગૃહથકી ધાન્યાદિને ચોરે
તો વિપ્રવિત્તાહરણમા કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તથકી અર્ધ (છ માસ મુધી) પ્રાય-
શ્ચિત્તને આચરે બે વૈશ્યના ઘરથકી ચોરે તો તેથકી અર્ધ (ત્રણમાસ)
પ્રાયશ્ચિત્ત મતને કરે બે શૂદ્રના ગૃહથકી ચોરે તો તે થકી અર્ધ
(દોઢમાસ) પ્રાયશ્ચિત્ત મતને આચરે ॥૨૫॥ જે જન રત્ન, રજતાદિ
ધાતુ, શ્રીલાદિ ધાન્ય, ગવાદિ પશુઓ, ઘાસાદિ પૃણો, કાષ્ઠો અને કળમૂળા
દિકને અપહરે તો તેમા તેના તેના મૂલ્યને અનુસારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુ ॥૨૬॥
જે એકવાર ભોજન થાય એટલા ધાન્યને ચોરે તો તેને સમમૂલ્યવાળુ દ્રવ્ય
તેના ધણીને પાછુ આપીને એક દિન ઉપવાસ કરીને પથગવ્યનુ પાન કર
વાથી વિશુદ્ધ થાય ॥૨૭॥ એક અહોરાત્રપર્યાંત ધાન્યની ચોરીમા તો
દ્વિગુણ મૂલ્યવાળુ દ્રવ્ય તેના ધણીને આપીને બે દિવસ ઉપવાસ કરે. તેથી
તે શુદ્ધ થાય ॥૨૮॥ આ અનુક્રમથી તેતે ચોરીમા ચોરેલા પદાર્થને અનુ-
સારે પ્રાયશ્ચિત્ત બાણુ સર્વત્ર ચોરીમા પ્રાયશ્ચિત્તના અનુદાન પહેલા

કુર્વાંત યથાશક્તિ પુનઃ પુનઃ । કૃચ્છ્રવ્રતાનિ યાચત્સ્યાતપ્રાયશ્ચિત્ત-
 દિનાવધિઃ ॥૩૦॥ યો યસ્યાપહરેદ્દમિ હ્રેમ ગામશ્વમેવ વા । સ તં
 યજ્ઞાતપ્રસાદાપિ તદુક્તઃ શુદ્ધિમાપ્નુયાત્ ॥૩૧॥ આરયાય ભૂપતિ
 વાપિ તેન સંશોધિતઃ શુચિઃ । દ્રવ્યદળ્પડાદ્વિમુક્તો વા તપસા વા
 શુચિર્મવેત્ ॥૩૨॥ વિક્રીણીત યદા વિપ્રોઽપયં પક્ષાન્નમેવ ચ ।
 ગુડં તિલં પુષ્પફલં સૌમ્યકૃચ્છ્રં તદાચરેત્ ॥૩૩॥ લાક્ષાલવણતૈ-
 લાનિ પયોદધિઘૃતાનિ ચ । વિક્રીત્યા ચર્મ વાસશ્ચ દ્વિજધ્યાન્દ્રાપર્ણ
 ચરેત્ ॥૩૪॥ અથો મનઃશિલાશુકિગુન્ગુલ્વજ્જનગૈરિકાન્ । હિરૂર્ણ-
 ધેનુશ્વક્ષાશ્મશસ્ત્રાસ્થિનલ્હરાન્ ગૃહમ્ ॥૩૫॥ મણિમુક્તાપ્રવાલોશ્ચ
 વૈણ્વૈયૈળવમૃન્મયાન્ । વિક્રીત્યા ચ ભુવં વિપ્રસ્તત્કૃચ્છ્રં વ્રતં ચરેત્

ચોરેલુ દ્રવ્ય કે તેને સમ દ્રવ્ય તેના સ્વામિને સમર્પાને પછી વ્રત કરે ॥૨૯॥
 નેટલા દિવસ કૃચ્છ્રવ્રતો ચોરીના પ્રાયશ્ચિત્તપણે કર્યા હોય તેટલા દિવસો
 અવિચ્છેદથી તે વ્રતો યથાશક્તિ કરવા પણુ દિવસના વ્યવધાનથી નહિ ॥૩૦॥
 ભૂમિ સુવર્ણ ગાય કે અશ્વને પ્રમાદથી અપહરીને, તત્કણુ અનુતાપ પામી
 તેના ધણીને તે પાછુ આપી દધને તેને પ્રયત્નથી પ્રસન્ન કરી તે ધણીએ 'તું
 શુદ્ધ છું' એમ જો અનુમદ કર્યો હોય તો પ્રાયશ્ચિત્તના અનુકાન વિના
 તેટલામાનથીજ તે હરનારો તે પાપથડી વિશુદ્ધ થાય છે ॥૩૧॥ અથવા
 ભૂપતિને તત્કાળ 'મેં આનુ આટલુ અજ્ઞાનથી ચોર્યું છે' એમ નિવેદન કરતા
 તે રાત્રીએ દ્રવ્યદંડ પ્રમાડતા વિશુદ્ધ થાય છે. અથવા રાત્રીએ દ્રવ્યદંડ કર્યાં
 વિનાજ દયાથી છોડી મુકતા સ્વય કરેલા તપથી વિશુદ્ધ થાય છે ॥૩૨॥

હવે અપણ્યવિક્રય નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-જો વિપ્ર ન
 વેચવા યોગ્ય પકવ અન્ન (પકવાણનો વિક્રય પ્રતિપિદ્ધ છે) ને વેચે
 અથવા ગોળ તેલ પુષ્પ ફળ મૂળને વેચે તો તે સૌમ્યકૃચ્છ્ર પ્રાયશ્ચિત્તને
 કરે ॥૩૩॥ લાખ લવણ તેલ દુધ દહી ઘૃત ચર્મ અને વસ્ત્રને જો વિપ્ર
 વેચે તો ચાદ્રાયણુવ્રતને આચરે (ચક્રારથી મધ છાસ ચદનાદિ લેવું)
 ॥૩૪॥ તથા મનસલ, છીંપ, ગુચ્છુળ, અજન, ગૈરિક નામનો ધાતુવિશેષ,
 હીંગ, કામળી, ઘેનુ, શીંગડા, પાપાણુ, શસ્ત્ર, ગન્ધકિકના અસ્થિ, નખ, ઘર,

॥૩૬॥સોદરે તિષ્ઠતિ જ્યેષ્ઠેડનુજસ્ય સ્યગ્નિસદ્વહઃ। પરિવેદનમિત્યુક્તં
પરિવેત્તા ચ સોડનુજઃ ॥૩૭॥ કનીયસિ તથાભૂતે જ્યેષ્ઠસ્ય હ્યગ્નિ-
સદ્વહઃ। પારિવિત્યં સ તુ જ્યેષ્ઠઃ પરિવિત્તિરિહોદિતઃ ॥૩૮॥ તાવુમૌ
વત્સરં વિપ્રગેહેષુ કૃતમૈક્ષકૌ। પ્રાજાપત્યેન કૃચ્છ્રેણ તતઃ શુદ્ધિ-
મવાપ્નુતઃ ॥૩૯॥ પળં કૃત્વા પાઠયતિ યો યઃ પઠતિ તાવુમૌ। બ્રાહ્મીં
સુવર્ચલાં પીત્વા સાર્ધમાસં ચ શુદ્ધયતઃ ॥૪૦॥ પારદાર્યે તુ વિપ્રાસુ
વિશેયં ગુરુતરપવત્। કામતો બ્રાહ્મણો વિપ્રાં યદીપદ્યમિચારિ-

મણિ, મુક્તાફળ, પ્રવાળ, વેણુ, વૈણવ-વૈણથી બનાવેલા પાત્રો, મૃત્તિકામય
ઘટ કોઠી વિગેરે અને ભૂમિને વિપ્ર બેવેચે તો તમકૃચ્છ્રવ્રતને કરે ॥૩૫-૩૬॥

હવે પરિવેદનપારિવિત્ય નામના ઉપપાપનું તેનું લક્ષણ કહેવાપૂર્વક પ્રાય-
શ્ચિત્ત કહે છે-મોટો સહોદર દારસંઘદ અગ્નિસંઘદે સહિત હોતાં નાના સહો-
દરે કરેલું બે દારાગ્નિસંઘદણુ તે પરિવેદન કહેવાય છે અને તેનાનો ભાઈ
પરિવેત્તા કહેવાય છે તેમજ કનિષ્ઠપ્રાતા દારાગ્નિસંઘદે સહિત હોતાં પછીથી
મોટા ભાઈએ કરેલું બે દારાગ્નિસંઘદણુ તે પારિવિત્ય કહેવાય છે અને
તે મોટો ભાઈ પરિવિત્તિ કહેવાય છે. તે આ પરિવેત્તા પરિવિત્તિ બન્ને
પોતપોતાના દોષના નિવારણમાટે એક વર્ષપર્યંત વિપ્રગૃહોમાં ભિક્ષાને
કરતા થકા પ્રાજાપત્ય કૃચ્છ્રવ્રતને આચરે, તેથી તે બન્ને તે દોષથકી
શુદ્ધ થાય છે ॥૩૭-૩૮॥

હવે ભૂતકાધ્યયન ભૂતકાધ્યાપન નામના ઉપપાપનું તેનું લક્ષણ કહે-
વાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-‘આ વિદ્યાને આટલા મૂલ્યથી ભણાવીશ’
એમ પણનિયમ કરીને બે ગુરૂ ભણાવે છે અને ‘આ વિદ્યા ભણાવો તો
આટલું એનું મૂલ્ય આપીશ’ એમ પણપ્રતિજ્ઞા પ્રથમ કરીને બે શિષ્ય
ભણે છે તે બન્ને જણાઓ દોઢ માસપર્યંત ગ્રાહી સુવર્યજાના દુધ સાથેના
પાનથી તે પાપથકી શુદ્ધ થાય છે ॥૪૦॥

હવે પારદાર્ય નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય બે
વિપ્રપત્નીને પામે તો તે આ પારદાર્યમાં તેણે ગુરૂગ્રીમનમાજ જેમ એમ
પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું. બે ગ્રાહણ ક્રિયિત્ વ્યભિચારિણી (કદાચિત્ પરપુરુષ

ળીમ્ ॥૪૧॥ ગચ્છેત્રૈવાર્ષિકં કુર્યાદ્વતં તુ બ્રહ્મચર્યયુક્ત । વિપ્રશ્ચ
ક્ષત્રિયાં ગત્વા વ્રતં દ્વૈવાર્ષિકં ચરેત્ ॥૪૨॥ તપશ્ચર્યા વ્રતે મુત્યા
દ્વેયા સર્વંત્ર સત્તમ ! । તપોનિશ્ચયસંયુક્તં પ્રાયશ્ચિત્તં યતો મતમ્
॥૪૩॥ સરુદ્રમેઽપિ ચેદ્રમો જાયતે તર્હિ તુ વ્રતમ્ । કર્તવ્યં દ્વિગુણં
સર્વેઃ સર્વંત્રાઘપ્રશાન્તયે ॥૪૪॥ વૈદ્યાં ગત્વા બ્રાહ્મણસ્તુ વ્રતમદ્યં
સમાચરેત્ । સગોત્રાદિષુ સર્વેષાં પાપં તુ ગુરુતલ્પવત્ ॥૪૫॥ શૂદ્રીં
ગચ્છન્સરુદ્ધિમો વ્રતં પાળમાસિકં ચરેત્ । તસ્યાં ગર્ભોદ્ભવે કુર્યાદ્વતં
ત્રૈવાર્ષિકં તુ સઃ ॥૪૬॥ ક્ષત્રિયઃ ક્ષત્રિયાં વૈદ્યાં શૂદ્રીં ગચ્છન્

સાથે સંસર્ગને પામેલી) વિપ્રવનિતાને શુદ્ધિપૂર્વક પામે તો શ્રદ્ધચર્યવ્રત-
પાલનપર થઈને ત્રિવર્ષસાધ્ય વ્રતને પૂર્વોક્ત રીતિએ કરે. વિપ્ર ક્ષત્રિયાણીને
પામે તો બે વર્ષસાધ્ય વ્રતને કરે. યદ્યપિ આ પાપમાં લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત
'બ્રાહ્મણો બ્રાહ્મણીં ગચ્છેદકામાં ચદિ કામતઃ । કુચ્છં ચાન્દ્રાણાં કુવાંદર્ધ-
મેષ પ્રમાદત ' આ સ્મૃતિએ કહ્યું છે તે આ અનભ્યાસવિપયવાળું કિંવા
બ્રાતિકર્ષ્ય વિપયવાળું બાલ્યું ॥૪૧-૪૨॥ દે સત્તમ ! સર્વંત્ર પ્રાયશ્ચિ-
ત્તવ્રતમાં તપશ્ચર્યા યુખ્ય માની છે, કેમતો પ્રાયશ્ચિત્તને સ્મૃતિઓ દ્વારા
નિરૂપતા મહર્ષિઓનું તપમાંજ પરમ તાત્પર્ય છે ॥૪૩॥ બે એકવાર સંગ
કરવાથી પણ ગર્ભ રહે ત્યારેતો બ્રાહ્મણાદિ સર્વેએ તે પાપની પ્રશાંતિમાટે
તેમાં તેમાં કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તથકી દ્વિગુણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૪૪॥ વિપ્ર
વૈશ્યપત્રીને પામે તો એક વર્ષપર્યંત વ્રત કરે. બે સગોત્રાપ્રમુખ ત્રિયો
'માતૃશ્વમા ચ શ્વધૂશ્વ માતુલાની પિતૃશ્વસા । પિતૃશ્વસસ્તિશિષ્યસ્ત્રી મગિની
તઃસહી સ્તુપા । દુહિતાઽઽચાર્યમાર્યા ચ સગોત્રા શરણાગતા । રાક્ષી પ્રમ-
જિતા ધાત્રી સાધ્વી ચર્ણોત્તમા ચ યા ॥' ઇત્યાદિકથી સ્મૃતિમાં કહી
છે તેમાં બ્રાહ્મણાદિ સર્વેનું બે પારદાર્ય તે ગુરુશ્રીગમનસમ સમગ્રતુ
(ગુરુશ્રીગમનમાંજ નેમ એમ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું) ॥૪૫॥ વિપ્ર થદ્ર
શ્રીને એકવાર પામે તો છ માસપર્યંત વ્રત કરે તેણીવિષે ગર્ભને ઉત્પન્ન
કરે તો ત્રિવાર્ષિક વ્રત કરે ॥૪૬॥ ક્ષત્રિય ક્ષત્રિયાને (પરશ્રીને) પામે
તો દ્વિવાર્ષિક વ્રત કરે. વૈશ્યાને પામે તો વાર્ષિક વ્રત કરે. શૂદ્રાને

ક્રમાદ્રુતમ્ । દ્વિવાર્ષિકં વાર્ષિકં ચ પાળ્માસિકમયાચરેત્ ॥૪૭॥
 વૈદ્યો વૈદ્યાં તથા શૂદ્રો ગત્વા પૂર્વવદાચરેત્ । પાળ્માસિકં તથા
 શૂદ્રઃ શૂદ્રો ગત્વા વ્રતં ચરેત્ ॥૪૮॥ પ્રાતિલોમ્યવ્યવાયે તુ યાવ-
 જ્ઞીવં તપો મતમ્ । બ્રાહ્મણીગમને ત્વેતે પ્રવિશેયુર્હતાશનમ્ ॥૪૯॥
 વિપ્રો મોહાચવા ગચ્છેદન્યજાં વ્યભિચારિણીમ્ । સરુદેવ તદા
 ત્વેપ કુર્યાન્દ્રાણદ્વયમ્ ॥૫૦॥ સ્ત્રીણાં સવર્ણાનુલોમવ્યવાયેઽપિ
 વ્રતં મતમ્ । ત્રૈવાર્ષિકાદિકં સર્વં પુરુષસ્યેવ ગમ્યતામ્ ॥૫૧॥ અશ-

પામેતો છ માસસુધી વ્રત કરે. વૈશ્ય વૈશ્યાને પામે તો વાર્ષિકવ્રત કરે. શૂદ્રાને
 પામેતો છ માસપર્યંત વ્રત કરે. શૂદ્ર શૂદ્રાને (પરસ્ત્રીને) પામે તો છ માસ
 વ્રત કરે ॥૪૭-૪૮॥ શૂદ્ર વૈશ્યનું પોતાની ભતિની અપેક્ષાએ ઉત્તમ ભતિમાં
 જન્મેલી વૈશ્યા ક્ષત્રિયા સાથે જે સંગમન તેણે પ્રાતિલોમ્ય મૈથુનમાં તો
 યાવજીવં તપશ્ચર્યાપ્રાયશ્ચિત્ત સ્ત્રીપુરુષ બન્નેને માટે માન્યું છે. શૂદ્રાદિ
 નીચભતિના ત્રણેય જણાઓ જે બ્રાહ્મણીનો સંગ કરે તો અગ્નિપ્રવેશથીજ
 તેઓ શુદ્ધ થાય ॥૪૯॥ વિપ્ર જે વ્યભિચારિણી અત્યંત (ધોખણ આદિક)ને
 એકવારજ ભ્રમથી પામે તો આ વિપ્ર એ આંદ્રાયણવ્રત કરે. અહીં કહ્યું નથી
 તથાપિ ક્ષત્રિયાદિકને તો એક એક પાદ ન્યૂન પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકટપત્તું. અત્યંત
 આપસ્તંબે કહ્યા છે-‘રજકશ્ચર્મકારશ્ચ નદો ચુરદ્વય ચ । કેવંતમેદમિહાશ્ચ
 સંસૃતે યન્યજ્ઞાઃ સ્મૃતાઃ’ ઇતિ. તેઓની પત્નીના સંગમનમાં પ્રાયશ્ચિત્તપણ
 તેમણેજ કહ્યું છે-‘મ્લેચ્છી નદી ચર્મકારી રજકી ચુરદ્વી તથા । પ્તામુ ગમનં
 દૃષ્ટ્વા ચરેષાન્દ્રાણદ્વયં’ ઇતિ ॥૫૦॥ જે પુરુષોને સવર્ણા સ્ત્રીના ગમનમાં
 અને અસવર્ણા અનુલોમ સ્ત્રીયોના ગમનમાં ત્રૈવાર્ષિકાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રથમ કહ્યું
 તે સ્ત્રીયોનેપણ સવર્ણ પરપુરુષના સંગમાં અને અનુલોમ અસવર્ણ પુરુષના
 સંગમાં પ્રાયશ્ચિત્ત લાણવું. એટલે બ્રાહ્મણી બ્રાહ્મણનું ગમન કરે તો ત્રૈવાર્ષિક
 વ્રત કરે, ક્ષત્રિયા ક્ષત્રિયનું ગમન કરેતો દ્વિવાર્ષિક વ્રત કરે, વૈશ્યા વૈશ્યનો
 સંગ કરે તો વાર્ષિક વ્રત કરે અને શૂદ્રી શૂદ્રનો સંગ કરે તો છ માસ વ્રત
 કરે. એવી રીતે અનુલોમ મૈથુનમાં પણ લાણી લેવું આ અર્થ મનુએ કહ્યો
 છે-‘યયુંસઃ યરદરેણુ તથાનાં ચરયેદ્વતમ્’ ઇતિ. સર્વત્ર ગુપ્તવાનિશેષમાં

કાનાં તુ નારીણાં વ્રતં ચાન્દ્રાયણં મતમ્ । કૃચ્છ્રાણિ ચ યથાશક્તિ
 વ્યવાયસ્ય વિશોધનમ્ ॥૫૨॥ અશક્તાનાં તથા પુંસાં પારદાર્યવિ-
 શોધનમ્ । ચાન્દ્રાયણવ્રતેનેતિ પરાશરઋપિર્જગૌ ॥૫૩॥ ચળ્ડાલય-
 વનમ્લેચ્છૈર્મુક્તા નાર્યપિ યા સકૃત્ । તદગ્રમુગ્વા પ્રવિશેત્સા પ્રદીતે
 હતાશને ॥૫૪॥ અથાકામાદ્વન્તિ વિપ્રાં યદીપદ્યભિચારિણીમ્ । તદા
 તુ બ્રાહ્મણઃ કુર્યાત્કૃચ્છ્રમધ્વં સમાહિતઃ ॥૫૫॥ હત્વા ચ ક્ષત્રિયાં વૈદ્યાં
 શૂદ્રાં ચ વ્યભિચારિણીમ્ । પાપમાસિકં તદર્થં ચ તદર્થં ચ વ્રતં
 ચરેત્ ॥૫૬॥ ગુણવત્યશ્ચ તા યર્હિ હતાસ્તર્હિ ક્રમાદ્વ્રતમ્ । દ્વાદશાન્દ્ર
 પદધ્વં ચ ટ્યધ્વમધ્વાર્ધમાચરેત્ ॥૫૭॥ તથા નિર્ગુણક્ષત્રાદિવધે

પ્રાયશ્ચિત્તવિશેષ સમજવો ॥૫૧॥ અશક્ત નારીઓની તો આદાયણુવ્રતથી
 અને યથાશક્તિ કૃચ્છ્રાયરણુથી તે મૈથુનદોષ થકી શુદ્ધિ થાય છે તથા
 અશક્ત પુરુષોનીપણુ આદાયણુદિવ્રતાચરણુથી પારદાર્ય દોષથકી વિશુદ્ધિ
 થાય છે એમ પરાશરઋષિ કહે છે ॥૫૨-૫૩॥ બે નારી ચડાણે કે યવને
 કે મ્લેચ્છે એકવારપણુ ભોગવી હોય અથવા તે ચડાણાદિકનુ અલ બેણીએ
 એકવાર ખાધુ હોય તે નારી પ્રદીપ્ત અગ્નિમા પ્રવેશ કરવાથી વિશુદ્ધ થાય
 છે 'મન્યજેન તુ સમ્પર્કે મોજને મૈથુને ક્રુતે । પ્રવિશેત્સમ્પ્રદીપ્તેઽઘ્નો મૃણુના
 સા વિશુષ્યતિ ॥' એમ ઉશનસ યુનિએ કહ્યું છે ॥૫૪॥

હવે રુચાદિવધ નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-ક્રિયિત વ્યભિ-
 ચારિણી વિપ્રાને બે અન્નણુથી ત્રિપ્ર હણે તો તો એક વર્ષપર્યંત કૃષ્ણવ્રતને
 સાવધાન થઇ કરે. વ્યભિચારિણી ક્ષત્રિયાને અકામથી ત્રિપ્ર બે હણે તો
 છમાસપર્યંત કૃષ્ણવ્રતને કરે. વ્યભિચારિણી વૈશ્યાને બે અકામથી ત્રિપ્ર હણે
 તો તેનુ અર્ધ વ્રત કરે ॥૫૫-૫૬॥ બે પાતિમત્સ્યાદિ ગુણુવાળી તે આઠણી
 આદિક ચાર સ્ત્રિયો અન્નણુથી હણી હોયતો આઠણુદિ નતિક્રમને અનુ
 સારે દ્વાદશ વર્ષ છ વર્ષ ત્રણ વર્ષ અને દોઢ વર્ષ વ્રતને કરે ॥૫૭॥ તથા
 ત્રિપ્ર નિર્ગુણ ક્ષત્રિયનો અકામથી વધ કરે તો અઠહત્યામા બે વ્રત કરવાનું કહ્યું
 છે તે ત્રણવર્ષપર્યંત કરે. નિર્ગુણ વૈશ્યનો અકામથી વધ કરેતો તેજ વ્રત
 એકવર્ષપર્યંત કરે નિર્ગુણ શૂદ્રનો અકામથી વધ કરેતો તેજ વ્રત છમાસ

જાતે ત્વકામતઃ । બ્રહ્મહત્યાવતં કુર્યાત્ ટ્ર્યન્દમન્દં તદર્ધકમ્ ॥૫૮॥
 ક્ષત્રાદિકે ગુણયતિ ત્વષ્ટ પદ્મ ગ્રીણિ ચ દ્વિજ ॥ વર્ષાણ્યેતદ્વતં કુર્યા-
 ત્તતઃ શુદ્ધયતિ પાતકાત્ ॥૫૯॥ ગજે વૃષાઃ પશ્ચ નીલાઃ શુક્રે વત્સો
 દ્વિહાયનઃ । ચરાજમેપેષુ વૃષો દેયઃ કૌશ્ઠે ત્રિહાયનઃ ॥૬૦॥ હંસદયે-
 નકપિઋવ્યાજ્જલસ્થલશિશ્નવિન્દનઃ । માસં હત્વા ચ દદ્યાદ્દામકવ્યા-
 દસ્તુ ઘરિસિકામ્ ॥૬૧॥ સર્પે હત્તે લોહદણ્ડો દાતવ્યો વ્રાહ્મણાય ચ ।
 પણ્ડકે મૃગપક્ષ્યાદૌ હત્તે તુ વ્રણુસીસકમ્ ॥૬૨॥ ફોલે ઘૃતઘટો દેય
 ડ્રોણુ ગુહા હવ્યં ડ્રશુકમ્ । તિષ્ઠિતી તુ તિલદ્રોણો ગજાદીનામશ્નુચન
 પર્યંત કરે ॥૫૮॥ હે દ્વિજ ! ગુણુશાળી ક્ષત્રિયને કામથી હણેતો તેજ મત આપ
 વર્ષ કરે. ગુણુવાન વૈશ્યનો કામથી વધ કરે તો છ વર્ષ મત કરે. ગુણુવાન
 શૂદ્રનો કામથી વધ કરે તો ત્રણ વર્ષ મત કરે. તે પછી તે પાપથકી શુદ્ધ
 થાય. (ચક્રારથી ક્ષત્રિયાદિકે કરેલા ક્ષત્રિયાદિકના વધમાં એક એક પાદ
 ન્યૂન પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું. 'ચિત્રે તુ સકલં દેવં પાદોનં ક્ષત્રિયે સ્મૃતમ્ । વૈશ્યે-
 ડર્ધ પાદ દ્વયમ્ શૂદ્રજાતિષુ ક્ષત્યતે' એવી બૃહદ્વિષ્ણુસ્મૃતિ છે ॥૫૯॥
 હાથીની હસામાં નીલવર્ણના પાંચ વૃષભોનું દાન કરવું. પોપટને હણે તો
 બે વર્ષના વત્સનું દાન કરવું. ખર બકરો ઘેટાને હણે તો પ્રત્યેકમાં વૃષભનું
 દાન કરે. કૌંચ પક્ષીને હણે તો ત્રણ વર્ષના વત્સનું દાન કરે ॥૬૦॥ હંસ
 શીયાણો વાનર બાઘ શીયાળ આદિક માંસભક્ષક મૃગો, જળચર કે સ્થળ-
 ચર બકબાકાદિ પક્ષીઓ, મોર અને બાસ નામના પક્ષીને હણે તો
 પ્રત્યેકમાં ગાયનું દાન કરે. માંસને નહિ ભક્ષણ કરનારા હરિણાદિ મૃગો અને
 ખંજનપક્ષી આદિકને હણેતો વાછડીનું દાન કરે ॥૬૧॥ સર્પને હણે તો
 બ્રાહ્મણને લોહદંડનું દાન કરે. નખુંસક મૃગપક્ષી આદિકને હણે તો માપ-
 પરિમિત કલઘ સીસાનું દાન કરે ॥૬૨॥ શુંડને હણે તો ઘૃતપરિપૂર્ણ ઘટનું
 દાન દેવું. ઉટને હણે તો ગુંબપરિમિત સુવર્ણનું દાન કરે. ઘોડાને હણે તો
 વસ્ત્રનું દાન આપે. તિષ્ઠિત પક્ષીને હણે તો દ્રોણપરિમિત તલનું દાન કરે.
 (આઠ મુડીને કિંચિત કહે છે, તેવા આઠ કિંચિતને પુષ્કળ કહે છે, તેવા
 ચાર પુષ્કળને આઠક કહે છે, તેવા ચાર આઠકને દ્રોણ કહે છે) ને

॥૬૩॥ દાનં દાતું ચરેત્કુચ્છમેકૈકસ્ય વિશુદ્ધયે । તત્રાદ્યે પન્નગવ્યાશી
 દિને ચોપવસેત્પરે ॥૬૪॥ માર્જારગોધાનકુલમણ્ડકાંશ્ચ પતત્રિણ ।
 હત્વા ય્યહં પિત્રેત્ક્ષીરં પાદકુચ્છં તુ વાચરેત્ ॥૬૫॥ ફલપુષ્પાત્ર-
 સજાનસ્થિજન્તુનિપાતને । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકર્તવ્યં પ્રાણાયામો ઘૃતા
 શનમ્ ॥૬૬॥ ફલદાનાં તુ વૃક્ષાણાં છેદને જપ્યમૃકશતમ્ ।
 ગુલ્મગુચ્છલતાનાં ચ પુષ્પિતાનાં ચ વીરુધામ્ ॥૬૭॥ ચેત્યદમ
 શાનસીમાસુ પુણ્યસ્થાને સુરાલયે । જાતદ્રુમાણાં દ્વિગુણં તપશ્ચ
 વ્યાતશાશ્વિનઃ ॥૬૮॥ રેતસઃ પાતનં કૃત્વા કૃત્વા ચાનૃતમાપણમ્ ।

જનતો જનદિવધમા પ્રાયશ્ચિત્તપણે કહેલું દાન દેવા અશક્ત હોય તેતો
 એકેક વધની વિશુદ્ધિમાટે એક એક કૃચ્છને કરે તે કૃચ્છવિધાનમા પ્રથમ
 દિવસે પચગવ્યનુ પાન કરનારો થાય દ્વિતીય દિવસે તો ઉપવાસ કરે
 ॥૬૩-૬૪॥ માર્જર ઘો નોળીયો દેડકો તથા બપૈયો ઘુવેડ આદિક પક્ષી
 યોને હણે તો ત્રણ દિવસપર્યંત કુમ્ભમાત્રને પિવે (અન્ન જમે નહિ)
 અથવા પાદકૃચ્છપાતને કરે ॥૬૫॥ ફળ પુષ્પ અન્ન અને રસોથકી ઉત્પત્ત
 થતા જે અસ્થિવર્ણત જતુઓ તેમની હત્યામા પ્રાણાયામ અને ઘૃતભક્ષણને
 કરે (આ સ્થળે પળપરિમિત ઘૃત ભોજન સ્થાને પિવાનું જણવું) ॥૬૬॥
 ફળને આપનારા જે આળા આદિક વૃક્ષો છે તથા જે પુષ્પવાળા ગુ'મ ગુચ્છ
 લતા અને વીરુધ છે એમના છેદનમા ગાયત્રી આદિક શત ઋચાઓનો જપ
 કરવો (તેમા માલતી આદિક ગુદમ જાણવા, કાટારોરીયા આદિક ગુચ્છ
 જાણવા, ચઠવાની અપેક્ષા રાખનારા જે દ્રાક્ષાદિ તે લતા કહેવાય અને તેની
 અપેક્ષા નહિ રાખનારી ગળો વિગે તે વીરુધ કહેવાય) અહીં 'ક્રાદાદિકનો
 પચયસાદિક માટે ઉચ્છેદ કરવામા દોષ નથી' એમ મિતાક્ષરા કહે છે
 'ફલપુષ્પોપગાન્ પાદપાન્ન હિંસ્યાત્કર્ષણકરણાયં ચોપહન્યાત્' એવી વસિષ્ઠ
 સ્મૃતિ છે 'કૃપ્યાણુપકરણાદિદષ્ટાયં યજ્ઞાદદષ્ટાયં ચ છેદે તુ ન દોષ' એમ
 પ્રાયશ્ચિત્તેન્દુશેખરમા કહ્યું છે ॥૬૭॥ ચેત્ય (યજ્ઞસ્થાન) શ્મશાન, સીમા
 પુણ્યસ્થાન અને દેવાવયમા ઉત્પત્ત થએલા ફળપુષ્પવૃક્ષાદિક અને અંત્ર
 તિથીજ પ્રખ્યાત પીપળો આદિક વૃક્ષોના છેદનમા તેજ મત દ્વિગુણ કરવું

સહસ્રં તુ જપેદ્દેવ્યાશ્ચાપત્ય પાણિવાકપદામ્ ॥૬૧॥ સઠ્ઠાસ્તિક્ય
ભાવેન કૃતે વેદસ્ય નિન્દને । પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રકુર્વાત પ્રાજાપત્ય સ્વશુદ્ધયે
॥૭૦॥ વ્રહ્મચારી સ્ત્રિય ગચ્છેદવકીર્ણાં સ ચેત્સદૃત્ । તદા કાળ
ચરેણાઘ્નૌ લૌકિકે નિર્મીતિ યજેત્ ॥૭૧॥ રાત્રૌ ચતુષ્પથેઽરણ્યે વ્રત
કુર્યાત્તત પરમ્ । ઋર્ધ્વવાલં તદજિન પરિધાય વને વસેત્ ॥૭૨॥
ગ્રામે સત્તૃઘ્નાન્મિક્ષેત્ ધૃતલોહિતપાત્રક । સ તદ્ભૂક્ષીતૈકવાર
સ્નાયાત્રિપથેન યમી ॥૭૩॥ સા સ્ત્રી ચેદ્બ્રાહ્મણી તર્હિ વ્રીણિ વર્ષાણિ

(અસી ન્ધ્યાઓનો જપ કરવો) ॥૬૮॥ અયોનિમા વીર્યપાતન કરે કે અસ
ત્યભાષણુ કરે તો ગાયત્રીને સહસ્રવાર જપે તથા હાથ વાણી અને ચરણની
અપળતા જે મર્યાદા સુધીને પરાપવાદાદિરૂપ એકા તેને કરે તો ગાયત્રીને
હજારવાર જપે આ જે વીર્યપાતપ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું તે ગૃહસ્થને માટેજ
જાણુ 'ગૃહસ્થ કામત્વ કુર્યાદેતસ સ્કન્ધન મુવિ । સહસ્ર તુ જપેદ્દેવ્યા
પ્રાણાયામૈશ્ચિમિ સહ ॥' એવું યમવચન છે ॥૬૯॥

હવે નાસ્તિક્ય નામના ઉપપાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કહેછે—નાસ્તિકભાવને લીધે
વેદની એકવાર નિંદા કરેતો (આથી પુરાણ ઇતિહાસ આગમ આદિક સદ્ગ
થોનુ ઉપલક્ષણુ કરવું) શુદ્ધિમાટે પ્રાણપત્યમતરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તને કરે ॥૭૦॥

હવે અવધીર્ણિતા નામના ઉપપાપનુ તેનુ લક્ષણુ કહેવાપૂર્વક પ્રાયશ્ચિત્તને
કહે છે—બ્રહ્મચારી ઉપકુર્વાણુ કે નૈષ્ઠિક એકવાર સ્ત્રીને પામે તો તે આ અવ
ધીર્ણિ કહ્યો છે (ચરમ ધાતુ વીર્યનો વિસર્ગ તે અવધીર્ણુ કહેવાય તે એને
છે તેથી તે અવધીર્ણુ કહેવાય) આ અવધીર્ણુ થયેલો વર્ણી રાત્રિએ વનમા
ચાર માર્ગમા (જમા ચાર માર્ગ ભેગા થતા હોય ત્યા) કાણુ ખરથી નિર્મીતિ
નામની દેવતાનુ લૌકિક અગ્નિમા (ચૂન આદિકનો) યજન કરે તત્ત પર મત
કરે તેનો પ્રકાર આ છે—પોતે હાલેલા ખરના ઊર્ધ્વવાળવાળા ચર્મને પહે
રીને વનમા વસે ભિક્ષાસમયે ગ્રામમા પ્રવેશ કરી રક્ત પાનને ધારીને
સાત-૮ ગૃહે ભિક્ષા માગે તે અન્નને એક-૪વાર જમે નિયમયુક્ત થઇ નણુ
વખત સ્નાન કરે અહીં જે વર્ણને સ્ત્રીગમન કહ્યું તે ગુરૂસ્ત્રી અને તત્સમ
થકી વ્યતિરિન્ત વિપથવાળુ જાણુ તેમા તો બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થ યતિઓને

તચરેત્ । ક્ષત્રિયા યદિ વૈદ્યા યા દ્વે ચૈકં વર્ષમાચરેત્ ॥૭૪॥
 શૂદ્રો ગત્યા તુ પતિતોઽગ્નિપ્રવેશેન શુદ્ધયતિ । પાતિતં ચેત્સ્યં રેતો
 યાગમાયં તદાચરેત્ ॥૭૫॥ સ્વપ્ને રેતઃસ્કન્દને તુ ક્ષાત્વાભ્યર્ચ્ય
 દિવાકરમ્ । ગાયત્ર્યષ્ટશતં જપ્ત્વા હ્રુપવાસેન શુદ્ધયતિ ॥૭૬॥ અયં
 યાગો બ્રહ્મચર્યે ક્ષેયશ્ચાન્દ્રાયણાદિષુ । વ્રતેષુ નારીગમને ગૃહિણામપિ
 શુદ્ધયે ॥૭૭॥ વાનપ્રસ્થેશ્ચ યતિમિર્બ્રહ્મચર્યસ્ય વિપ્લવે । વ્રતમેતત્પ્ર-
 કર્તવ્યં પારાક્રમ્યસંયુતમ્ ॥૭૮॥ એતત્કર્તુમશક્તાસ્તુ બ્રહ્મચર્યાદ
 યોઽલિલાઃ । યાવજ્જીવં તપઃ કુર્યુઃ સ્મરન્તો દૃઢયે હરિમ્ ॥૭૯॥
 ઉદપાનારામપુણ્યસુતદારાત્મવિક્રમે । સંવત્સરં વ્રતં કુર્યાદ્વિશ્વાશી

ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ થકી દ્વિગુણ ત્રિગુણ ચતુર્ગુણ પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે ॥૭૧-૭૩॥
 વર્ણો જેમા બ્રહ્મ થયો હોય તે નારી જે બ્રાહ્મણી હોયતો તે આ વ્રત ત્રણ
 વર્ષ કરે. જે તે ક્ષત્રિયા હોય તો બે વર્ષ વ્રત કરે જે તે વૈશ્યા હોય તો
 એકવર્ષ વ્રત કરે ॥૭૪॥ જે શૂદ્રીને પામે તો તે પતિતજ થાય, તેની અગ્નિ
 પ્રવેશથીજ શુદ્ધિ થાય. યોનિથકી અન્યત્ર સ્વયં વીર્યપાતન કરવામા
 પૂર્વોક્ત યાગમાત્રનેજ (નિર્ઋતિ દેવતાનું કાણુ ગર્દભથી યજ્ઞનમાત્રનેજ) કરે,
 વ્રતને તો ન કરે. અહીં ગર્દભથી યજ્ઞન જે કહ્યું તે સર્વત્ર યુગાતર વિષય
 વાળું બાણુવું, કેમકે કળિમા તેવા યાગનો નિષેધ કર્યો છે. ‘ચર વા નિર્વેવ’
 એવી વસિષ્ઠસ્મૃતિ છે તો કલિયુગમા નૈર્ઋતદેવતાક ચરૂજ તૈયાર કરવો,
 એવો સિદ્ધાંત છે ॥૭૫॥ સ્વપ્નમા જે બિર્ધ્વરેતા તે વર્ણોને વીર્યક્ષાવ થાય
 તો તે જ્ઞાન કરી સૂર્યનુ સમર્ચન કરી ગાયત્રીનો આઠસોવાર જપ કરીને
 ઉપવાસ કરવાથી શુદ્ધ થાય ॥૭૬॥ આદ્રાયણાદિવ્રતમાં નિષ્ઠાવાળો ગૃહસ્થ
 તેના અંગભૂત બ્રહ્મચર્યને અવધારીને જે મધ્યે પોતાની પત્નીને પામેતો
 તેણેપણ તેની પરિશુદ્ધિમાટે પૂર્વોક્ત યાગ પ્રાયશ્ચિત્તપણે કરવો ॥૭૭॥
 વાનપ્રસ્થ અને સન્યાસિઓએપણ બ્રહ્મચર્યનો ભગ (શ્રીસગમન) થતા
 આજ અવકાશિપ્રાયશ્ચિત્ત ત્રણ પારાક્રમને સહિત કરવું ॥૭૮॥ આ
 વ્રતને કરવામાટે અશક્ત સમથ બ્રહ્મચારી આદિકતો હૃદયમા હરિનુ સતત
 સ્મરણ કરતાથકા અવિતપર્યંત તપ કરે ॥૭૯॥

તીર્થસેવકઃ ॥૮૦॥ પશુવેશ્યાસિગમને પ્રાજ્ઞાપત્યં વિધીયતે । તેનૈવ
મુચ્યતે પાપાદ્ધીનયોનિનિષેવણાત્ ॥૮૧॥ લૌકિકં વૈદિકં ચર્ણં યત્ત-
યોરનપાક્રિયા । સ્વશત્તયાઽથ વિનાઽઽપત્તિમગ્નિત્યાગઃ પ્રમાદતઃ
॥૮૨॥ નિપિદ્ધવૃદ્ધિજીવિત્યં લવણોત્પાદનં તથા । નિન્દિતાર્થોપજી-
વિત્વમયાજ્યાનાં ચ યાજનમ્ ॥૮૩॥ પિતૃમાતૃસુતત્યાગઃ કન્યાસ-
ન્દ્રુપણં તથા । અન્યશાસ્ત્રાદિષુ પ્રીત્યા સ્વાધ્યાયસ્ય વિસર્જનમ્

હવે તડાગાદિ ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-તલાવ વાવ્ય હુવો આદિક
જળાશયો, આગબગીચાઓ, પોતે કરેલુ પુણ્ય, પુત્ર, પત્ની અને પોતાના
દેહને જે વેચે તો તીર્થયાત્રાપર થઇ લિક્ષાપ્રાપ્ત અન્નને જમતો થકો એક
વર્ષપર્યંત વ્રત કરે ॥૮૦॥

હવે હીનયોનિનિષેવણુ નામના ઉપપાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કહે છે-ગર્દભી
આદિક પશુઓના સંગમનમાં તથા વેશ્યાના સંગમનમાં પ્રાબ્ધપત્ય કૃત્ત્વને
કરે આવા પાપયોનિસેવન પાપમાં આજ પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે. તેથીજ તે
પાપથકી મુક્ત થાય આ સંવર્ત મુનિના મતથી કહ્યું. યમમુનિતો 'વેશ્યા-
ગમનજં પાપં વ્યપોદ્ધન્તિ દ્વિજાતયઃ । પીત્વા સદૃશકૃત્તસં સમ્પરાગ્રં કુરોદ-
કમ્ ॥' એમ કહે છે ॥૮૧॥

હવે ઋણાનપાક્રિયા આદિક કેટલાક પાપો ગણીને એકસાથે તેનું પ્રાય-
શ્ચિત્ત અધ્યાયસમાપ્તિ મુધીમા કહે છે-વૈદિક ઋણ જે દેવઋષિપિતૃ
સંબન્ધી અને લૌકિક ઋણ જે દેહુદારથકી ચેહણ કરેલું, તે અન્ને પ્રકારનું
કરજ શક્તિ હોવા છતાં પણ પાછું ન આપવું, આપત્કાળ વિના અગ્નિહોત્ર
માટે ચેહણ કરેલા અગ્નિનો પ્રમાદને લીધે પરિત્યાગ, નિપિદ્ધ વૃદ્ધિથી
(બ્યાજવંટાથી) જીવન, લવણનું ઉત્પાદન, નિંદિત (અસત્પુરૂષ થકી કે
અસત્માર્ગથી મેળવેલા) દ્રવ્યથી ઉપજીવન, જેઓ ન યાગ કરાવા યોગ્ય
પ્રાણ હીનજાતિ શૂદ્રાદિક છે તેમને યજન કરાવવું, માતાપિતા મૃતનો ત્યાગ,
કન્યાને દ્રુપણ, (આંગળી આદિકવડે તેણીની યોનિનું વિદારણ) અન્યશાસ્ત્રા-
દિકમા પ્રીતિ થવાને લીધે પોતે લાલેલા વેદનો ત્યાગ, (અનધ્યયન) ગુરૂ
થકી અન્યત્ર હુટિલતા (ત્રણ કરણની એક રૂપતાનો અભાવ ઠમઇ આદિક)

॥૮૪॥ કૌટિલ્યં વ્રતલોપશ્ચ સ્વાર્થપાકપરિક્રિયા । મધપત્રીસેવનં ચ
 રુયોપધિભ્યાં ચ જીવનમ્ ॥૮૫॥ હિંસ્રયન્નવિધાનં ચાષ્ટાદશ
 વ્યસનાનિ ચ । શૂદ્રપ્રેયં હીનસખ્યમસચ્છાસ્ત્રવિનોદનમ્ ॥૮૬॥
 આકરેષ્વધિકારિત્વં નિત્યકર્મવિવર્જનમ્ । અનાશ્રમસ્થિતિઃ પુંસિ
 મૈથુન્યં દુષ્પ્રતિગ્રહઃ ॥૮૭॥ પતેપામુપપાપાનાં વ્રત્યેકં શાન્તયે દ્વિજઃ ।
 વ્રતં ત્રૈમાસિકં કુર્યાદ્યમૈશ્વ નિયમૈર્યુતઃ ॥૮૮॥ બ્રહ્મચર્યં દયા ક્ષાન્તિ-
 ર્દાનં સત્યમકલ્કતા । અહિંસાઽસ્તેયમાધુર્યં દમશ્ચેતિ યમાઃ સ્મૃતાઃ
 ॥૮૯॥ જ્ઞાનમૌનોપવાસેજ્યાસ્વાધ્યાયોપસ્યનિગ્રહઃ । નિયમા ગુરુ-
 શુશ્રૂષા શૌચાક્રોધાગ્રમાદતાઃ ॥૯૦॥ યાવકં ભક્ષયેન્માસં દ્વૌ માસૌ

કરવી, આદરેલા વ્રતનો પ્રમાદને લીધે લોપ કરવો, સ્વોદરપૂરણમાટે પાક
 કરવો, (દેવપિતૃયથે કરવાની શુદ્ધિ વિના કેવળ સ્વાર્થે રસોષ બનાવવી)
 મધપાન કરનારી પોતાની સ્ત્રીનું સેવન, સ્ત્રીવડે જીવન કરવું, (અકાર્યા-
 ચરણમાં સ્ત્રીને પ્રવર્તાવીને તેનાથી મળેલા ધનથી કે પિતાના વરથથી આને
 મળેલા ધનથી જીવન કરવું) વશીકરણાદિ ઔપધિવડે જીવન ચલાવવું,
 જળ બાણુઆદિકે હિંસાકારક ચંત્રો કરવાં, મૃગયા આદિકે અઢાર વ્યસનો,
 પગાર આદિકે મહણ કરવાપૂર્વકે શૂદ્રની સેવા (નોકરી) કરવી, વર્ણુથી
 અને ગુણુથી નીચની સાથે સખાપણું, બૌદ્ધ ચાર્વાક કૌળ આદિકે અસ-
 મજાસ્ત્રોના વારે વારે દર્શન પઠન પાઠનાદિકવડે વિનોદ કરવો, સુવર્ણાદિકની
 ખાણોમાં રાજની આજ્ઞાથી અધિકાર કરવો, જ્ઞાન સંધ્યાદિ નિત્યકર્મોને
 ત્યાગ, અનાશ્રમી-કોષપણુ આશ્રમમાં ન રહેવું, પુરૂષમાં મૈથુનાચરણ,
 અસત્પ્રતિયદ કરવો, જ્ઞાન-જ્ઞાનપાક્રિયા આદિકે ઉપપાપોની પ્રત્યેકની
 પ્રશાંતિમાટે યમનિયમોએ સંપન્ન થઈ ત્રણ માસપર્યંત વ્રત કરે ॥૮૨-૮૮॥
 હવે સમય પ્રાયશ્ચિત્તોમાં સાધારણુ યમનિયમોને કહે છે-બ્રહ્મચર્ય દયા
 શાંતિ દાન સત્ય અહુટિલતા અહિંસા, અસ્તેય માધુર્ય અને ઇન્દ્રિયદમન,
 આ યમો કહ્યા છે. જ્ઞાન-જાણશૌચ મૌન ઉપવાસ લગવત્પૂજ સ્વાધ્યાય
 ઉપસ્થનિયદ ગુરુશુશ્રૂષા શૌચ-આશ્રયંતર શુદ્ધિ, અક્રોધ અને અપ્રમાદતા,
 આ નિયમો કહ્યા છે ॥૮૯-૯૦॥ ત્રૈમાસિક વ્રતનું સ્વરૂપ કહે છે-ત્રી

ચ જિતેન્દ્રિયઃ । શાકં હવિષ્યં વાઽશ્રીયાન્મિતં તદ્વિક્ષિતં સકૃત્
 ॥૯૧॥ અશક્તેન તુ કર્તવ્યં માસં ચાન્દ્રાયણવ્રતમ્ । કૃષ્ણમન્ત્રજ-
 પોપેતં સર્વપાતકનાશનમ્ । ॥૯૨॥ તપો વિના નૈવ ભવેન્નરાણાં
 પાપસ્ય નાશઃ સ્વલુ વિપ્રવર્ચ ! । અઘસ્ય યસ્યાત્ર ન નિષ્કૃતં નરઃ
 કરોતિ તદ્વ્યુષ્ટિમમુત્ર ભુક્તે ॥૯૩॥ इति श्रीमत्सद्भिर्जीवने नारायणचरित्रे
 धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे धर्मोपदेशे प्रायश्चित्तविधौ उपपातकप्रायश्चित्तनिरूपण-
 नामा पद्मचत्वारिंशोऽध्यायः ॥૪૫॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—एतज्ज्यूनानि पापानि प्रकीर्णख्यानि सन्ति
 च । प्रायश्चित्तं विनाऽमुत्र पीडयन्ति हि तान्यपि ॥१॥ द्विजो यो
 प्रथम ऐकभास लतेन्द्रिय यद्य ऐकवार भित यावकमात्र (કેવળ જવનો
 સાથવો) ને જમે, તે પછી બે માસ શાકમાત્રને જમે. તેમાંપણ અશક્ત હવિ
 ષ્યાત્રને જમે, તેમાંપણ અશક્ત ભિક્ષાપ્રાપ્ત અત્રને મિત એકવાર જમે ॥૯૧॥
 ત્રૈભાસિક વ્રતાચરણમાં અશક્ત જનેતો એક માસ શ્રીકૃષ્ણમન્ત્રજપપૂર્વક
 સર્વપાતકનાશક ચાન્દ્રાયણવ્રત કરવું ॥૯૨॥ હે વિપ્રવર્ચ ! તે તે પાપોમાં
 કહેલા પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ તપશ્ચર્યા વિના નરોના પાપોનો પ્રક્ષય નજ થાય, જેણે
 જે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આ લોકમાં કર્યું નથી તેને તે પાપનું યમમાતનારૂપ
 રૂપ પરલોકમાં અવશ્ય લોગવવું પડે છે ॥૯૩॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિછવને
 ...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ ઉપપાતકપ્રાયશ્ચિત્ત-
 નિરૂપણનામા પંચચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૫॥

અધ્યાય ૪૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વિપ્ર આ ઉક્ત પાપોયકી ન્યૂન પ્રકીર્ણ
 નામનાં ખીલ પાપો છે, તે પણ પ્રાયશ્ચિત્તના આચરણ વિના કર્તાને પર-
 લોકમાં પીડેજ છે ॥૧॥ જે દ્વિજ યજ્ઞશેષ એવાપણ માસને અજ્ઞાનથી
 ભક્ષણ કરે તે તો ચાન્દ્રાયણવ્રત કરે. અન્યથા તેની શુદ્ધિ ન થાય. યદ્યપિ

૧ આ અધ્યાયમા પ્રકીર્ણ પાપ અને અલ્પાંશિક પાપોના પ્રાયશ્ચિત્તનું નિરૂપણ
 કર્યું છે

મક્ષયેન્માસં યજ્ઞશેષમપિ ક્વચિત્ । સતુ ચાન્દ્રાયણેનૈવ શુદ્ધિમાપ્નોતિ
 નાન્યથા ॥૨॥ ઉદકયા વ્રાહ્મણી સ્પૃષ્ટા પ્લવેન પતિતેન વા । ચાન્દ્રા
 યણેન શુદ્ધયેત્સા દ્વિજાનાં મોજનેન ચ ॥૩॥ યોઽદ્યાદુચ્છિષ્ટમ
 દ્વાદ્ય પીતશેષં જલ પિવેત્ । આત્યં પિવેચ ઘોચ્છિષ્ટં વિપ્રશ્વાન્દ્રા
 યણં ચરેત્ ॥૪॥ વાસાસિ ઘાવતો યત્ર પતન્તિ જલવિન્દય । રજ
 કસ્ય શિલાઙ્કં તજ્જલં પીત્વૈન્દધં ચરેત્ ॥૫॥ સાન્નિ. સન્પશ્ચયદ્વાન્યો
 ન કુર્વોત દ્વિજાધમ । દ્વિજો યોઽસ્યાન્નમશ્રીયાત્સ કુર્યાદેન્દવ

સ્મૃતિયોમા યજ્ઞશિષ્ ભાસ ભક્ષણની અનુભતિ આપી છે, તથાપિ યજ્ઞમા
 નાદિકથકી બીજા જેઓ યાગમાં સમર્થ ધરાવતા ન હોય તેમના પ્રતિ આ
 પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે અથવા શ્રીતયાગકી બીજા જે યાગ તેના શેષભક્ષ
 ણુમાં આ શાસ્ત્ર પ્રવર્તે છે વસ્તુતાએતો જે હિંસાગર્ભિત યાગ તે મતાધિકારી
 સમધિક રજોગુણીઓના પ્રતિ પ્રવર્તે છે, તો તેનું અવશિષ્ટ જે માસ તેનું
 ભક્ષણપણુ તેમના પ્રતિજ અભ્યનુસાર આપેલું છે, માટે સમધિક સત્ત્વગુણી
 ઉત્તમાધિકારીઓના પ્રતિ આ મૂળ વચન પ્રવર્તે છે માટેજ 'ક્વચિત્ આ
 પદનું પણ સ્વારસ્ય આવે છે, ઉત્તમાધિકારિઓને યજ્ઞશેષ માસભક્ષણનો
 પ્રસંગ નથી, 'ક્વચિત્' અજ્ઞાનથી કે પ્રમાદથી કે સગદોષથી તેનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત
 થતા આદ્રાયણુ કરે, એવો ભાવ છે ॥૨॥ રજસ્વળા બ્રાહ્મણીને જે ચડાળનો
 કે પતિતનો સ્પર્શ થયો હોય તો તેણી આદ્રાયણુવ્રત કરે અને બ્રાહ્મ
 ણીને જમાડે તેથી તે શુદ્ધ થાય ॥૩॥ જે વિપ્ર ઉચ્છિષ્ટ અન્નાદિને જમ
 કે પીતા અવશેષ રહેલા જળને પીવે કે ઉચ્છિષ્ટ ઘૃતને પીવે તે આદ્રાયણુ
 વ્રત કરે ગુરુઆદિકના ઉચ્છિષ્ટભક્ષણમાં દોષ નથી, 'વિતુર્જ્યેષ્ઠસ્ય ચ ભ્રાતૃ
 રન્નિષ્ટ મોઝ્ય' આવી આપસ્તમ્બ સ્મૃતિ છે તો આ વચન પિતાઆદિક
 થકી વિવ્રવિષયવાળું બાણુ એમ મિતાક્ષરમાં કહ્યું છે ॥૪॥ વજ્રોને ધોતા
 ધોબીએ ધોવાતા વસ્ત્રના જળબિંદુઓ જે જળમાં પડે છે તે વસ્ત્રધોવાની
 શિયાની સમીપમાં ચોમેર વર્તતા જળને પીવે તો આદ્રાયણુવ્રત કરે ॥૫॥
 જે અગ્નિસહિત હોધને પણ પાચ મહાયજ્ઞોને કરે નહિ તે દ્વિભાધમના
 અન્નને જે દ્વિજ ખાય તે આદ્રાયણુવ્રત કરે ॥૬॥ વેરયાઓનું અન્ન, ગણુ

વ્રતમ્ ॥૬॥ ગણિકાગણયોરન્નં યદન્નં ચઢુયાજિનામ્ । મહાપાતકિ-
નામન્નં ભુક્ત્વા ચાન્દ્રાયણં ચરેત્ ॥૭॥ દુગ્ધં સલવર્ણં ભુક્ત્વા દધિ-
સત્તુંસ્તથા નિશિ । ઉપપાતકિનામન્નં ભુક્ત્વાપીન્દુવતં ચરેત્ ॥૮॥
સંસ્કારાન્નં ચ પ્રેતાન્નમતિનીચાન્નમેવ ચ । ભુક્ત્વા કુર્યાત્તપ્તરુચ્છં
સૂતકાન્નં તથા દ્વિજઃ ॥૯॥ ભુક્ત્વાન્નં સૈરિણીનાં ચ તથા શય્યા-
સનાદિષુ । ભુક્ત્વા દ્વિજઃ પ્રકુર્વાત પ્રાજાપત્યં સ્વશુદ્ધયે ॥૧૦॥
ચળ્હાલકૂપિકાઘમ્બુ પીત્વાઽહ્વાનાદ્વિજાતયઃ । ગોમૂત્રયાઘઠાહારાઃ
શુષ્કેયુર્દિવસૈલ્લિભિઃ ॥૧૧॥ અકામતો જાતિદુષ્ટપલાળુલશુના-
દિકે । અમદ્યે ભક્ષિતે કુર્યાત્તપ્તરુચ્છં વ્રતં દ્વિજઃ ॥૧૨॥ ત્વઙ્કારં તુ
શુરોઃ કૃત્વા હુઙ્કારં ચ ગરીયસઃ । પ્રસાદૈતાયનશ્ચન્ સ્યાત્સ્નાત્વા
શુષ્કેદ્વિજોત્તમઃ ॥૧૩॥ તાડયિત્વા તૃણેનાપિ રક્ત્વા વાયધ્ય કચ્છન ।

અન્ન (ગણુશબ્દથી નટવર્ગ લેવો) અથવા ગણુ બે અનેકજનસમુદાય તેણે
આપેયુ અન્ન, બહુયાજીઓનુ (આમયાજીઓ) અન્ન અને મહાપાતકિઓના
અન્નને બે જમે તો આદાયણુવ્રત કરે ॥૭॥ સમુદ્રના લવણે સહિત દુધને
પીવે તથા રાત્રિએ દહીંમિશ્રિત સાથવો જમે તથા ઉપપાતકિઓના અન્નને
જમે તો આદાયણુવ્રત કરે ॥૮॥ ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર નિમિત્તનુ અન્ન, પ્રેત
શ્રાદ્ધનુ અન્ન, ધોળી મોચી આદિક અતિનીચોનુ અન્ન તથા સૂતકિઓના
અન્નને જમે તો દ્વિજ તપકૃત્ત્વમતને કરે ॥૯॥ સૈરિણી ઓળીઓનુ અન્ન
જમે તથા શય્યા આસન આદિકમા બેસીનેજ જમે તો તેની શુદ્ધિ માટે
દ્વિજ પ્રાન્તપત્નવ્રત કરે ॥૧૦॥ ચડાળના હવાથકી અને ચડાળના વાસણુ-
થકી જળનું પાન કરે તો દ્વિજ ત્રણ દિવસપર્યંત ગોમૂત્રમિશ્રિત જવના
સાથવાને જમનારો થાય તેથી તેની શુદ્ધિ થાય ॥૧૧॥ દ્વિજ જાતિદુષ્ટ
દુગળી લસણુ આદિક અલક્ષ્યનુ લક્ષણુ અન્નલુથી કરે તો તપકૃત્ત્વમતને
કરે જાણીને લક્ષણુ કરવામા તો સુરાપાનસમપણુ પ્રથમ કહી ગયા છે
॥૧૨॥ શુર કે ગરીયાન્-પોતાથકી ઉત્કૃષ્ટ વિપ્રાદિજનનુ હુંકારા હુંકારાવડે
અપમાન કરે તો દ્વિજોત્તમ તત્ક્ષણુ પરિતાપ પામી તેમને પ્રણિપાતાદિવડે
પ્રસન્ન કરી આન કરીને એકદિન ઉપવાસ કરે તેથી તે શુદ્ધ થાય ॥૧૩॥

વિવાદેનાપિ નિર્જિત્ય તં પ્રસાદ્ય વિશુદ્ધયતિ ॥૧૪॥ યજ્ઞોપવીતેન
 વિના યે કુર્યુર્ભોજનં દ્વિજાઃ । તિદ્ધવેકાહાનિ તે કુર્યુરુપવાસાનનુ
 ક્રમાત્ ॥૧૫॥ અહુલ્યા દન્તઘાવં ચ પ્રત્યક્ષલવણાદનમ્ । મૃત્તિ
 કામક્ષણ વૃત્ત્વા પાદકૃચ્છ્રં વતં ચરેત્ ॥૧૬॥ અપેયપાનાસ્પૃશ્ય
 સ્પર્શાદીનિ ચ ભૂરિશઃ । પ્રકીર્ણપાપાનિ વિપ્ર ! સન્ત્યજેકવિધાનિ
 હિ ॥૧૭॥ ગૌરવ લાઘવં તેષાં દૃષ્ટ્વા પૃષ્ટ્વા દ્વિજોત્તમાન્ । પ્રાયશ્ચિત્ત
 પ્રકુર્વોત સ્વસ્વપાપાનુસારતઃ ॥૧૮॥ વિપ્રાદેકૈકપાદોનં ક્ષત્રિયાદે
 વિંશોદનમ્ । ગૃહસ્થાચ્ચ તથા ક્ષેયં વર્ણ્યાદેર્દ્વિગુણાદિ તત્ ॥૧૯॥
 સાધવસ્ત્યાગિનો યે સ્યુર્વેવ્ણવાસ્તૈસ્તુ યાદવ ! । પ્રાયશ્ચિત્ત મહા
 ઘાદે. કર્તવ્યં વ્રહ્મચારિચત્ ॥૨૦॥ સૂક્ષ્મપાપેષુ સર્વેન પ્રાયશ્ચિત્ત

ગુરુ અને ગરીયાન્ થકી બીજા જે કોઇપણ જનને ઘાસની શર્મામાત્રથીપણ
 તાડન કરે કે દોરડીથી બાધે કે વાગ્વિવાદથી વિશ્લેષે તે તે દૂષિત જન તે
 દોષના નિવારણ માટે તેમને પ્રસન્ન કરે તેથી આ તે દોષથકી નિશુદ્ધ થાય
 છે ॥૧૪॥ યજ્ઞોપવીત વિના વિપ્ર ભોજન કરે તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે
 ક્ષત્રિય જે કરે તો બે દિવસ ઉપવાસ કરે વૈશ્ય કરે તો એકદિન ઉપવાસ
 કરે ॥૧૫॥ તર્જની આગળીવડે દાતને ઘસે કે પ્રત્યક્ષ લવણ જમે કે
 મૃત્તિકાલક્ષણ કરે તો પાદકૃચ્છ્રમતને કરે (અહીં પ્રત્યક્ષ પદ લીધું છે તો
 હળદર છડ મરચા આદિકે મિશ્રિત લવણના લક્ષણમા દોષ નથી) ॥૧૬॥
 હે વિપ્ર ! અપેય-નિષિદ્ધ ખર ઉદ્ધૃત્તિના દુધનુ પાન, અસ્પૃશ્ય-
 નાસ્તિક મ્લેચ્છ આદિકનો સ્પર્શ, ખર ઉદ્ધૃ ઉપર ભેસવું, નમસ્ત્રાન, કલ્યાણ
 અનેક પ્રકારના પ્રકીર્ણક પાપો છે ॥૧૭॥ તે પાપોનુ પ્રાયશ્ચિત્ત ગૌરવ
 લાઘવ વિચારપૂર્વક ધર્મેતત્વજ્ઞ દ્વિજોત્તમોને પુછીને તેમની અનુમતિપ્રમાણે
 પોતપોતાના પાપને અનુસારે કરવું ॥૧૮॥ જે પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું તેમા
 વિપ્રની અપેક્ષાએ એકપાદ ન્યૂન પ્રાયશ્ચિત્ત ક્ષત્રિયે કરવું તે થકીપણ એકપદ
 ન્યૂન વૈશ્યે કરવું તથા બ્રહ્મચારિપ્રમુખોએતો ગૃહસ્થ વિપ્રની અપેક્ષાએ
 દ્વિગુણાદિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૧૯॥ હે વિપ્ર ! જે ત્યાગધર્મનિષ્ઠ (દીક્ષ
 વિશેષને પામેલા) વૈષ્ણવ સાધુઓ હોય તેમણે તો મહાપાપાદિકનુ પ્રાય

મુપોપણમ્ । દિનમેકં પ્રકુર્વાત બ્રહ્મચર્યાદિમિર્યુતઃ ॥૨૧॥ દેશં
કાલં વયઃ શક્તિં પાપં ચાવેક્ષ્ય યત્નતઃ । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકલ્પ્યં સ્થાપ્ય
ચોક્તા ન નિષ્કૃતિઃ ॥૨૨॥ વિષ્ણુનામોક્તિસહિતં પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રક-
લ્પયેત્ । ભવેત્તેનેવ ફલદં વૈગુણ્યરહિતં ચ તત્ ॥૨૩॥ આત્મન્તિકી
વિશુદ્ધિસ્તુ તદ્ધામરહિતેન ન । પ્રાયશ્ચિત્તેન તત્કુર્યાદ્ધામોચારણ-
સંયુતમ્ ॥૨૪॥ નારાયણ ! હરે ! કૃષ્ણ ! રામ ! ગોવિન્દ ! માધવ ! ।
इत्यादि प्रवदेदादौ मध्ये चान्ते क्रियाकृतौ ॥२५॥ अथात्यधिक-
पापानि कथयामि समासतः । पुंसां स्त्रीणां वैष्णवानां द्रोहो

શ્ચિત્ત બ્રહ્મચારિઓની પેઠેજ કરવું ॥૨૦॥ સર્વત્ર સૂક્ષ્મ પાપોમાં તો
બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ યુક્ત થઇ એકદિન ઉપોપણરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૨૧॥
જે જે પાપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું હોય તેમાં સર્વત્ર દેશ-હિમાલયની
નજીકમાં વર્તતો દેશાદિક, કાળ-અતિશીતઆશ શિશિરાદિક, વય-પોતાની
ખાટય વાર્ધક્યાદિ અવસ્થા, શક્તિ-પોતાનું દેહસામર્થ્ય અને પાપનો
વિમર્શ કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત તર્ક કરી લેવું ॥૨૨॥ સર્વ ક્ષોધ પ્રાયશ્ચિત્ત વિષ્ણુ-
નામોચ્ચારણપૂર્વકજ કરવું, કારણ કે સર્વ ક્ષોધ કર્મોનું સાદુગુણ્ય તેનાથીજ
થાય છે અન્યથાતો તેમનું વૈગુણ્યજ થાય (વૈગુણ્યતો પ્રબળ કાળદેશ-
કર્માતરના રોકવાથી કાર્ય કરવામાં અસમર્થતારૂપ બલુવું) ॥૨૩॥ આત્મ-
તિકી વિશુદ્ધિ શ્રીકૃષ્ણનામોચ્ચારણે રહિત પ્રાયશ્ચિત્તથી થતીજ નથી. તો
અવશ્ય ભગવન્નામોચ્ચારણે સહિતજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૨૪॥ તે ભગવાનનાં
નારાયણ હરિ કૃષ્ણ રામ ગોવિન્દ માધવ ઇત્યાદિ અવલુપ્તધુર પાવનપાવન
નામો છે, તે નામોને સંજોધનરૂપે પ્રાયશ્ચિત્તાદિ ક્રિયાના આદિભાગમાં મધ્ય-
ભાગમાં અને અંતભાગમાં ઉચ્ચારણ કરે ॥૨૫॥

હવે અત્યધિક પાપો અને તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તોનું સંક્ષેપથી નિરૂપણ કરું છું
તે સાંભળો. વૈષ્ણવ (વિષ્ણુમાં અનન્ય નિધાને પામેલા) નરનારીઓનો
દ્રોહ, (તેમના પ્રાણ ધન માન હરવું તે) નિંદા, (તેમના ગુણોને પણ
દોષરૂપે વર્ણવવા) ભત્સન, (નિમિત્ત વિનાપણુ તેમને તિરસ્કાર કરવો)
હરિની કે હરની નિંદા, (તેમના તેમના એકાંતિકલકાપણના અભિમાનને

નિન્દા ચ ભર્ત્સનમ્ ॥૨૬॥ હરેહરસ્ય વા ગર્હા પ્રતિમાપણ્ડનં તયોઃ ।
 શાલગ્રામજ્યોતિર્લિંગાવદ્વા વેદસ્ય સ્પણ્ડનમ્ ॥૨૭॥ બુદ્ધિપૂર્વ દેવ-
 વિપ્રગોતીર્થક્ષેત્રનિન્દનમ્ । અનાયપ્રાણિનાં દ્રોહઃ સતીદ્રોહાદિ-
 કાનિ ચ ॥૨૮॥ પતત્પાતકકર્તૃણાં દર્શને બુદ્ધિપૂર્વકમ્ । સ્પર્શનાદો
 ચ વિદ્યેયં પાદચ્છદ્રં વ્રતં નૃણામ્ ॥૨૯॥ પતેપાં પાતકાનાં તુ પ્રાય-
 થિચ્છેન કર્મણા । સદ્ગિર્મહર્ષિર્મિર્નોક્તા નિષ્કૃતિઃ ક્ષાપિ સત્તમ ।
 ॥૩૦॥ આગઃ કુર્યાદસૌ ચેપાં તેષામેવ પ્રસાદનાત્ । શુદ્ધિરસ્ય તુ
 વિદ્યેયા નાન્યોપાયેન કેનચિત્ ॥૩૧॥ પ્રાયશ્ચિત્તમિદં પ્રોક્તં સ્વપાપે
 વિદિતે પરેઃ । રહસ્યે તુ પ્રકુર્યોત જપં દાનં સ્વશક્તિતઃ ॥૩૨॥
 મહાપાપે વર્ષમેકમુપપાપે તદર્ધકમ્ । પૌરુષં પ્રજપેત્સૂક્તં મધ્યાહ્ન-
 ઘષ્ટિ સોઽન્વહમ્ ॥૩૩॥ મહાપુરુષવિદ્યાં વા ગાયત્રીં વા દ્વિજા-

લીધે પોતાએ અનુપાસ્ય દેવતાની ગર્હા) તેવા અભિમાનથી કરાતા વિદેવને
 લીધે પોતે અનુપાસ્ય શિવાદિ પ્રતિમાનું ખડન, તેજ હેતુથી શાલગ્રામ કે
 જ્યોતિર્લિંગની અવગુણના તથા વેદનું ખડન, શુદ્ધિપૂર્વક દેવ ભૂદેવ ગાય
 તીર્થ ક્ષેત્રની નિંદા, અનાય પ્રાણીઓનો દ્રોહ, પતિવ્રતાનો દ્રોહ, પુરાણ-
 દિકનું ખડન, ભગવાનને નિરાકાર કહેવા, ઇત્યાદિક અત્યધિક પાપો છે
 ॥૨૬-૨૮॥ આ અત્યધિક પાપોને કરનારાઓનું શુદ્ધિપૂર્વક દર્શન કે સ્પર્શ-
 નાદિક ભે કરે તો તે નરોને પાદચ્છદ્રત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું કહ્યું છે ॥૨૯॥
 હે સત્તમ ! આ અત્યધિક પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત મહર્ષિઓએ કોઈપણ ઘંથમાં
 કહ્યું નથી. માટે આ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત જે વૈષ્ણવાદિકનો અપરાધ ક્યો
 હોય તેમનેજ પ્રસન્ન કરવાયકી બીજું નથી. તેમને રાજી કરે તો અપ-
 રાધિની શુદ્ધિ થાય છે ॥૩૦-૩૨॥

જે પ્રાયશ્ચિત્ત તેતે પાપમાં પ્રથમ કહ્યું તે સર્વ પોતાનું પાપ બીજ
 જનોના બહુવામાં આવતાંજ બહુવું. ભે પોતાનું પાપ રહસ્ય હોય (બીજ
 જનો ન બહુ ગયા હોય) ત્યારે તો યથાશક્તિ જપ કરવો અને દાન
 કરવું ॥૩૨॥ જપનો પ્રકાર કહે છે—તેમાં અક્ષહત્યાદિ મહાપાપમાં એક વર્ષ
 પ્રતિદિન મધ્યાહ્નપર્યંત ‘સહસ્રત્રીર્ણ’ ઇત્યાદિ સોળ મત્રાત્મક પુરૂષસૂત્રને

તયઃ । જપેયુરન્વહં સ્નાત્વા યમૈર્યુક્તા મિતાશનાઃ ॥૩૪॥ નામમન્ત્રં
ભગવતો વિષ્ણોર્યો પ્રયતોઽન્વહમ્ । અયુતાર્થે જપેન્મૂર્તિં તસ્ય
પદ્યન્સિચરેક્ષણઃ ॥૩૫॥ ગૌરવં લાઘવં દૃષ્ટ્વા સ્વપાપસ્ય સુધીઃ
પુમાન્ । પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રકુર્વોત યથાકાલં સમાહિતઃ ॥૩૬॥ ઇતિ
સદ્દેવતઃ પ્રોક્તા પાતકાનાં તુ નિષ્કૃતિઃ । વિશેષો મુનિભિશ્ચાસ્યા
બહુધાઽન્વત્ર દર્શિતઃ ॥૩૭॥ યસ્ય પાપસ્ય કુર્વોત નિષ્કૃતિં હ્યત્ર
માનવઃ । તત્કલં નૈવ બુઝીત પરલોકે યમાલયે ॥૩૮॥ પાપં કૃત્વા
ગૃહસ્યથ્વ યદિ કુર્યાન્ન નિષ્કૃતિમ્ । ધર્મિષ્ઠઃ કારયેદ્રાજા તેનૈવ સ
પતિર્યતઃ ॥૩૯॥ બ્રહ્મચારિયનિયતિહરિમકેષુ ભૂપતેઃ । નાશા પ્રવ-
ર્તતેઽતસ્તૈઃ કાર્યં યમમયાત્સવ્યમ્ ॥૪૦॥ યત્ર ત્વન્નિપ્રવેશો વા કર્મા-

જપે. ઉપપાપમાં તો તે થકી અર્ધ (૭ માસ સુધી) જપે ॥૩૩॥ અથવા
તો પ્રતિદિન સ્નાન કરી યમનિયમસંપન્ન થઈ, મિતાહારી થઈ 'જિતં તે
પુણ્ડરીકાક્ષ' આ સ્તોત્રરૂપ મહાપુરૂષવિદ્યાને અથવા ગાયત્રીમંત્રને દ્વિત-
િઓ જપે ॥૩૪॥ અથવા પ્રતિદિન યમનિયમતત્પર થઈ પ્રતિમારૂપ ભગ-
વાન્ હરિની આગળ બેસીને તેમાં સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને તેમના 'ધ્રીકૃષ્ણાવ
નમઃ નારાયણાય નમઃ' આવા નામમંત્રને પાંચ હલ્લર વાર જપે ॥૩૫॥
સુશુદ્ધિ પુરૂષ સર્વત્ર રહસ્ય પાપમાં ગૌરવ લાઘવ પોતેજ વિચારીને યથા-
સમય સાવધાન થઈ પ્રાયશ્ચિત્તને આચરે ॥૩૬॥ હે બ્રહ્મન્ ! આ પ્રકારે
સંક્ષેપમાં પાપોના પ્રાયશ્ચિત્તના પ્રકારો કહ્યા. આમાં વિશેષતઃ તેતે મુનિઓએ
બહુધા બેદો પ્રદર્શાવ્યા છે તે તેથકી જલુવા ॥૩૭॥ જે પાપના પ્રાયશ્ચિત્તને
આ લોકમાં જે માનવ કરે તે પરલોકમાં નરકદુઃખને નજ પામે. અન્યથાતો
તે પાપકૃળ નરકમાં તેણે ભોગવતુંજ પડે ॥૩૮॥ જે ગૃહસ્થ પાપ કરીને
પ્રાયશ્ચિત્તને કરે નહિ તો ધર્મનિષ્ઠ રાત્ર તેની પાસેજ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવે.
પોતાના શાસનબળથી તેને બળાત્ નિયોજીને પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવે, કારણ કે
રાત્ર પ્રજાઓનો પતિ છે ॥૩૯॥ જે બ્રહ્મચારી વાનપ્રસ્થ સંન્યાસીઓ છે
અને જે ભગવદેકબક્ષ વૈષ્ણવો છે તેમણે તો દંડધર યમના પ્રશાસનબળને
વિચારીને પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પોતેજ કરવું. કેમતો એમને વિશે

ન્યન્મૃત્યુદાયકમ્ । પ્રાયશ્ચિત્તં મયા પ્રોક્તં તત્તુ પ્રાચાં મતેન વૈ ॥૪૧॥ તસાત્તાદૃક્સ્થલે દ્વેયં યાવજ્જીવં તપો દ્વિજ ॥ આત્મઘાતસ્ય દોષત્વાદિદમેવ કલૌ હિતમ્ ॥૪૨॥ આવશ્યકે સદ્કૃતે તુ પ્રાપ્તે લોક-
પ્રપાદિકે । ઘસેદ્દેશાન્તરં ગત્વા ન તુ જહ્યાત્કલેવરમ્ ॥૪૩॥ ગ્રામ્યં સુયં વૈપયિકં તુ હિત્વા ક્ષેત્રસ્થિતોઽયાચિતધાન્યવૃત્તિઃ । દિવા ચ રાત્રૌ હરિમેવ શક્ત્યા ભજેત્સ નપ્રાશ્ચિલપાતકઃ સ્યાત્ ॥૪૪॥ इति श्रीसत्सक्खिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे धर्मोपदेशे प्रायश्चित्तविधौ प्रकीर्णपातकात्यधिकपातकप्रायश्चित्तनिरूपणनामा पदचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४६॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—અથ ચાન્દ્રાયણાદીનાં વ્રતાનાં લક્ષણાન્ય-

રાજ સમર્થ થતો નથી ॥૪૦॥ જે પાપમાં અગ્નિપ્રવેશરૂપ કે બીજું પ્રાણ-
વિપત્તિરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત મેં પ્રદર્શાવ્યું છે તેતો પુરાતન મુનિઓના મતને અનુસરીને જાણવું, હે દ્વિજ ! માટે વસ્તુતાએ તેવા સ્થળમાં યાવજીવ તપજ પ્રાયશ્ચિત્ત મને અભિમત છે, દેહભાગથી કશું શ્રેય નથી, દેહવિનાશ ન થાય એવા પ્રાયશ્ચિત્તથી પાપનું શોધનજ કદાચુમાટે છે. આત્મઘાત નામનો દોષ અતિપ્રબળ છે માટે કળિમાં આજ હિતકારી માન્યું છે ॥૪૧-૪૨॥ જે પાપની અધિકતાથી જીવિતધારણુમાં લોકલાજ આવે કે દેશમાં મલ્લિચિત્ત બીજું સંકટ આવે ત્યારેપણુ તે દેશનો પરિત્યાગ કરી અપરિચિતજનવાળા સ્થાનમાં ગુપ્તપણે રહે. પણુ દેહપાતને નજ કરે ॥૪૩॥ દેશાંતરમાંપણુ પુણ્યક્ષેત્રવિષે રહીને, ગ્રામ્ય વૈપયિક મુખનો ત્યાગ કરી, યાચના વિના યદૃચ્છાથી મળેલા ધાન્યથી જીવન ચલાવતો થકો અહર્નિશ હરિનેજ લજવાથી સમસ્તપાપે રહિત થઇ જાય છે ॥૪૪॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિ-
ત્તવિધૌ પ્રકીર્ણપાતકાત્યધિકપાતકપ્રાયશ્ચિત્તનિરૂપણનામા પદ-
ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૬॥

અધ્યાય ૪૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે વિપ્રવર ! સાંભળો, હવે પાપશોધકપણે

• ૧ આ અધ્યાયમાં લગવાને પ્રાયશ્ચિત્તપ્રકરણમાં કહેલા ચાન્દ્રાયણાદિ વ્રતોનાં લક્ષણનું નિરૂપણ કર્યું છે. •

હમ્ । પાપશોધનહેતૂનાં પ્રોક્તાનિ મુનિર્મિર્તુવે ॥૧॥ તિથિવૃદ્ધ્યા
શુદ્ધપક્ષે ગ્રાસાનામલકોપમાન્ । પક્ષકવૃદ્ધ્યા મુક્તીત હાસયેચ્છ
સિતેતરે ॥૨॥ ચરમૈશ્વં સત્કુકળા યાવક. શાકમેવ ચ । પયો દધિ
ઘૃતં મૂલં ફલં પાનીયમેવ વા ॥૩॥ ઉત્તરોત્તરશસ્તાનિ હર્વીપ્યે-
તાનિ તત્ર તુ । યથાસ્વશક્ત્યન્યતમં વ્રતી મદયે પ્રકલ્પયેત્ ॥૪॥
અમાયાં નેચ મુક્તીત તિથિવૃદ્ધો તુ પોઢશ । ગ્રાસાસ્તિથિક્ષયે ચ
સ્વ્યશ્વતુર્દશ યથાતિથિ ॥૫॥ યવમધ્યામિયં પ્રોક્તં વ્રતં ચાન્દ્રાયણં

કહેલા આદ્રાયણાદિ વ્રતોના લક્ષણો મહર્ષિઓએ કહેલાનું હું નિરૂપણ કરું છું
॥૧॥ તેમા આદ્રાયણનું બહુધા બહુ પાપોમા સાધારણ્ય હોવાથી પ્રાધાન્ય છે
માટે તેનું પ્રથમ નિરૂપણ કરું છું-શુદ્ધપક્ષની પ્રતિપદાને પ્રારભીને પૂર્ણિમા
પર્યંત તિથિવૃદ્ધિક્રમથી (ચંદ્રકળાવૃદ્ધિપ્રયુક્ત જે તિથિક્રમ તેને અનુસારે)
ગ્રાસોને વધારે (શુદ્ધ પ્રતિપદાએ એક ગ્રાસ જમે, દ્વિતીયાએ બે ગ્રાસ,
તૃતીયાએ ત્રણ ગ્રાસ, આવા અનુક્રમથી વધારે) પછી કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિ
પદાને પ્રારભીને ગ્રાસોને એક એક અનુક્રમે અમાવાસ્યાપર્યંત ઓછા કરે,
તે આ આદ્રાયણ કહેલું છે આ ગ્રાસો મોટા હોવા આમળા જેવડા બાણવા
॥૨॥ આદ્રાયણમા જમવાના ગ્રાસમા દ્રવ્યનિયમ કહે છે-ચર-ઓસાવ્યા
વિનાનો ભાત, લૈક્ષ-લિક્ષાગ્રાસ અન્ન, સંકતુ-રેફિલા ઘઉં આદિકનું ચૂર્ણ,
(સાથવો) કણુ-રેફિલા કે નહિ રેફિલા ઘઉં, ચણા, મગ આદિકના કણો,
યાવક-જવનો સાથવો, શાક-દશ પ્રકારમાથી હરકોઈ શાક, પય-ગાયત્રીસ
માથી હરકોઈનું દુધ, દહી, ઘૃત, મૂળ ફળ અને જળ, આમાથી ચત્કિચિત્
એકને યથાશક્તિ વ્રતી લક્ષ્ય ગ્રાસમા પ્રકટ્યે આ ચર આદિક હવિષ્યોમા
ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ સમજવા ॥૩-૪॥ એક એક ગ્રાસના દ્વાસમા અમા-
વાસ્યાએ નજ જમે-ઉપવાસ કરે બે તિથિની વૃદ્ધિ હોય ત્યારે તો સોળ
કોળીયા અને તિથિનો ક્ષય હોય ત્યારે ચૌદ કોળીયા થાય તેતો તિથિની
વૃદ્ધિદ્વાસને અનુસારે સમજી લેવું ॥૫॥ જવ જેમ મધ્યે સ્થૂળ હોય છે
અને આદિ અતમા કૃશ હોય છે એમ આ વ્રત ગ્રાસના વૃદ્ધિદ્વાસવડે
આદિ અતમા કૃશ અને ક્રમશઃ મધ્યે સ્થૂળ છે માટે ચરમધ્ય નામનું

ત્વિદમ્ । સર્વેપાપપ્રશમનં ધર્મવૃદ્ધિકરં તથા ॥૬॥ માસસ્ય કૃષ્ણ-
પક્ષાદૌ ગ્રાસાનઘાત્તુર્દશ । ગ્રાસાપચયમોજી સન્પક્ષશેષં સમા-
પયેત્ ॥૭॥ તથૈવ શુક્લપક્ષાદૌ ગ્રાસમેકં તુ ભક્ષયેત્ । ગ્રાસોપચય-
મોજી સન્ પક્ષં તં ચ સમાપયેત્ ॥૮॥ પિપીલિકામધ્યમિદં વ્રતં
ચાન્દ્રાયણં મતમ્ । યથારુચિ પ્રકુર્ચીત દ્વયોરન્યતમં પુમાન્ ॥૯॥
યથાકથંચિત્પિષ્ઠાનાં ચત્વારિંશચ્છતદ્વયમ્ । માસેનૈવોપમુજીત

ચાંદ્રાયણ કહ્યું છે. તે આ ચાંદ્રાયણ સમય પાપના પ્રશમનમાં સમર્થ તથા
ધર્મવૃદ્ધિ કર છે. (સપાપે અનુષ્ઠાન કરતાં પાપને નાશ કરે છે, નિષ્પાપે
અનુષ્ઠાન કરતાં ધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે) ॥૬॥ પ્રકારાંતરે આજ વ્રતને નિરૂપે-
છે-માસના કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાએ આરંભીને પૂર્ણિમાએ વ્રતને પરિપૂર્ણ
કરે. તેમાં કૃષ્ણપક્ષની પડવા તિથિએ ચૌદ કોળીયાને જમે, દ્વિતીયાએ
તેર જમે, તૃતીયાએ બાર જમે, આવા અનુક્રમે ગ્રાસોને એક એક ઓછા
કરતો જાય. મધ્યે આવેલી અમાવાસ્યાએ ઉપવાસ કરે. તેમજ શુક્લ
પક્ષને પડવે એક કોળીયાને જમે, દ્વિતીયાએ બે જમે, તૃતીયાએ ત્રણ
જમે, આવા અનુક્રમે ગ્રાસને એક એક વધારતો જાય, એમ બન્ને પક્ષને
પરિપૂર્ણ કરે. આ ચાંદ્રાયણ ક્રમશઃ ગ્રાસોના વૃદ્ધિહાસવડે મધ્યે ક્રમથી
કૃશતા અને બન્ને બાજુમાં ક્રમથી સ્થૂળતાને પામે છે માટે પિપીલિકામધ્ય
નામનું કહ્યું છે. આ યવમધ્ય અને પિપીલિકામધ્યમાંથી એકને યથારુચિ
વ્રતકર્તા કરે. આ ચાંદ્રાયણ ચતુર્થ પ્રકરણના ૧૯ અધ્યાયમાં વિષ્ણુપુરાણ-
મતથી કહ્યું છે, તેમાં ૨૪૦ બસો ચાળીસ કોળીયાની આવશ્યકતા કહી છે.
અહીંતો બન્નેમાંપણ ૨૨૫ બસો પચીસ કોળીયાનો નિયમ તથા એકમાં
અંતે અને બીજામાં મધ્યે અમાવાસ્યાએ ઉપવાસનિયમ આવે છે. તો
કદાચિત્ દૈવાત્ એકપક્ષમાં વૃદ્ધિ અને બીજામાં હાસનો અભાવ હોય ત્યારે
તો ઉક્ત કોળીયાનો નિયમ અને અમાવાસ્યાઉપવાસ અવશ્ય સંપાદન
કરવોજ. એમજ કદાચિત્ તિથિવૃદ્ધિહાસનું અન્યથાપણું હોય તોપણ તે
કહેલું સંપાદન કરવુંજ એવો નિઃકર્ષ છે ॥૭-૯॥ ૨૪૦ બસો ચાળીસ કોળી-
યાને એકમાસેજ યથાકથંચિત્-અમાવાસ્યાપર્યંત કે પૂર્ણિમાપર્યંત માસ-

તદપીન્દુવતં મતમ્ ॥૧૦॥ અણ્વાણ્યૌ સમશ્રીયાત્પિણ્ડાન્મધ્યાહ્નતઃ
પરમ્ । નિયતાત્મા હવિષ્યસ્ય ચતિચાન્દ્રાયણં મતમ્ ॥૧૧॥ ચતુરઃ
પ્રાતરશ્રીયાત્પિણ્ડાન્વિષ્ણુઃ સમાહિતઃ । ચતુરોઽસ્તમિતે સૂર્યે શિશુ-
ચાન્દ્રાયણં ચ તત્ ॥૧૨॥ ત્રીંશ્વીન્પિણ્ડાન્સમશ્રીયાન્નિયતાત્મા દૃઢ-
નિયમની અપેક્ષા નહિ રાખીને યથાકથયિત્ ત્રિશ દિનરૂપ માસથી જન્મે તે
પણ આંદ્રાયણુવત માન્યુ છે. તેમાં આ ક્રમ બાણવો-પ્રથમ દિને ચાર
આસોને જન્મે, દ્વિતીય દિને ચાર આસોને જન્મે, તૃતીય દિવસે ઉપવાસ કરે,
ચતુર્થ દિવસે સોળ આસોને જન્મે, ફરી વળી તેથકી પર દિને ચાર આસોને
જન્મે, તેથકી પર દિવસે ચાર આસોને જન્મે, આવા અનુક્રમે સાત વાર
આવૃત્તિ થઈ રહેતાં આઠમી આવૃત્તિમા પ્રથમ દિને ચાર અને દ્વિતીય દિને
ચાર આસોને જન્મીને તેથકી પરદિને ઉપવાસ કરીને વ્રતને સમાપ્ત કરે.
પ્રાયશ્ચિત્તેન્દુશેખરમા તો જે કોઈપણ પ્રકારે ૨૨૫ બસો પચીશ કોળી-
યાઓ એક માસમા જન્મવાથીપણ તે આંદ્રાયણુ કહ્યું છે તે એવી રીતે
કે-પ્રથમ દિને ચાર, દ્વિતીય દિને અગીયાર, તૃતીય દિને ઉપવાસ, ચતુર્થ
દિવસે પદર આસોને જન્મે, આ રીતે સાતવાર આવૃત્તિ થઈ રહેતા આઠમી
આવૃત્તિમાં પ્રથમ દિને ચાર અને દ્વિતીય દિને અગીયાર કોળીયા જન્મીને
તેથકી પરિદિને ઉપવાસ કરીને વ્રતને સમાપ્ત કરે ॥૧૦॥ આ બીજા આંદ્રા-
યણુપ્રકાર છે-નિયમિત મનવાળો વ્રતકર્તા મધ્યાહ્નપછી પ્રતિદિન આઠ
હવિષ્યાન્નના આસોને એકમાસપર્યંત જન્મે, તે આ ચતિચાંદ્રાયણુ માન્યું છે
॥૧૧॥ નિયમાચરણમાં સ્થિરચિત્તવાળો વ્રતકર્તા ચાર આસોને પ્રાતઃ
(સ્નાનાદિ મધ્યાહ્નાંત સુધીનું નિલકર્મ કરી પરવાયાં પછી) જન્મે, ચાર
આસોને સૂર્યાસ્ત પછી (સાયંસંધ્યાથકી અનંતર) જન્મે, એમ માસપર્યંત
વ્રત કરે તે આ શિશુઆંદ્રાયણુ કહ્યું છે ॥૧૨॥ નિયમિતમનવાળો સુદૃઢ-
વ્રતસંકટપવાળો જન પ્રતિદિન હવિષ્યાન્નના ત્રણ ત્રણ આસોને એકમાસ
સુધી જન્મે તે આ ઋષિચાંદ્રાયણુ કહ્યું છે. આમાં આસનું પ્રમાણ કુકુટાન્દ-
પ્રમાણં તુ વ્રાસં વૈ પરિકલ્પયેત્' ઇત્યાદિ વચનથકી બાણવું. પ્રથમનાં બે
આંદ્રાયણુથકી બીજાનો દિનાંતરમાંપણ આરંભ થાય. પ્રતિપદાએ આરંભ

વ્રતઃ । હવિષ્યાન્નસ્ય વૈ માસમૃષિચાન્દ્રાયણ સ્મૃતમ્ ॥૧૩॥ ગોક્ષીર
સપ્તરાત્રં ચ પિતૈત્સ્તનચતુષ્ટયાત્ । સ્તનનયાત્સપ્તરાત્રં સપ્તરાત્ર
સ્તનદ્વયાત્ ॥૧૪॥ પદ્મરાત્ર ચ તથૈકસ્માત્રિરાત્ર વાયુભુગ્મવેત્ । પ્ત
ત્સોમાયન નામ વ્રતં કલ્મષનાશનમ્ ॥૧૫॥ એકમકૈશ્વ નકેશ્વ
તથૈવાયાચિતૈરપિ । ઉપવાસેશ્વતુર્મિશ્ચ કૃચ્છ્ર. પોઢશમિર્દિનૈ
॥૧૬॥ ક્ષીર ઘૃતં ચામ્બુ તત્ત મિશ્રમેકદિનં પિવેત્ । ઉપવાસેદેક
દિન તત્તકૃચ્છ્રોઽયમુચ્યતે ॥૧૭॥ તત્તક્ષીરઘૃતામ્બૂનામેકૈકં પ્રત્યહ
પિવેત્ । પદ્મરાત્ર ચોપવાસેત્તત્તકૃચ્છ્રો મહાન્મતઃ. ॥૧૮॥ તત્તકૃચ્છ્ર
ચરન્વિપ્રો જલક્ષીરઘૃતાનિલાન્ । પ્રતિત્ર્યહ પિવેદુષ્ણાન્સકૃત્લાયી

કરવો એવો નિયમ નથી સર્વ દોષ આદાયણોમા એકાદશ્યાદિ વ્રતનો લોપ
થાય તેમા દોષ નથી એમ બાણુવુ ॥૧૩॥ હવે સોમાયન નામનુ વ્રત કહે
છે-સાત દિવસસુધી ગાયના ચાર આયળથકી દુધને પીવે, તેથકી પર
સાતદિવસસુધી ત્રણ આયળથકી દુધ પીવે, તેથકી પર સાતદિવસ એ
આયળથકી દુધ પીવે, તેથકી પર છ દિવસપર્યંત એક આયળથકી દુધને
પીવે, તે થકીપર ત્રણ દિવસ વાયુલક્ષી થાય, (ઉપવાસ કરે) તે આ
સોમાયન નામનુ વ્રત સર્વ માપને નાશ કરનાર કહ્યું છે ॥૧૪-૧૫॥ હવે
કૃચ્છ્રાખ્યવ્રતને કહે છે-પ્રથમ ચાર દિવસ મધ્યાહ્ને એકવાર જમે, પછીના
ચાર દિવસ અપરાહ્નકાળને અતે જમે તે પછીના ચાર દિવસ ચાયના વિના
મળેલા અન્નને એકવાર જમે, તેપછી ચાર દિવસ ઉપવાસ કરે, એમ
મળીને સોળ દિવસોવડે કૃચ્છ્રાખ્ય વ્રત નિષ્પન્ન થાય છે ॥૧૬॥ હવે તત્ત
કૃચ્છ્ર વ્રતના ભેદોને નિરૂપે છે-તપાવેલા દુધ ઘૃત અને જળને મિશ્રિત
કરીને એક દિવસ પીવે, ચરદિને ઉપવાસ કરે, તે આ બે દિવસવડે સાધ્ય
તત્તકૃચ્છ્ર નામનુ વ્રત કહ્યું છે ॥૧૭॥ તપાવેલુ દુધ, તપાવેલુ ઘૃત અને તપા
વેલુ જળ અનુક્રમે એક એક દિવસ પીવે, ચોથે દિવસે ઉપવાસ કરે, તે
આ ચાર દિવસવડે સાધ્ય મહાતત્તકૃચ્છ્રવ્રત કહ્યું છે ॥૧૮॥ તત્તકૃચ્છ્રવ્રતને
કરતો વિપ્ર એકવાર સ્નાન કરી સાવધાન થઇ ત્રણ દિવસ તપાવેલા જળને
પીવે, તે પછી ત્રણ દિવસ તપાવેલા દુધને પીવે તે પછી ત્રણ દિવસ તપાવેલા

સમાહિતઃ ॥૧૯॥ જલં પિવેત્તુ ત્રિપલં દ્વિપલં તુ પયઃ પિવેત્ । પલ-
મેકં પિવેત્સર્પિશ્ચિરાત્રં ચોષ્ણમાસ્તમ્ ॥૨૦॥ પીયતે શીતમશ્વાદિ
વ્રતેઽસ્મિન્યદિ તર્હિ તત્ । શીતકૃચ્છ્ર ઇતિ પ્રોક્તં યમેનાવહરં વ્રતમ્
॥૨૧॥ પિવેદેકદિનં મિથ્રં પશ્ચગવ્યં કુશોદકમ્ । ઉપાવસેદેકદિનં
વ્રતં સાન્તપનં હિ તત્ ॥૨૨॥ પૃથક્સાન્તપનદ્રવ્યૈઃ પટ્ટાદિનાનિ
ક્ષિપેત્પુમાન્ । ઉપાવસેદેકદિનં મહાસાન્તપનં ત્વિદમ્ ॥૨૩॥
પ્રત્યેકં પ્રત્યહં ગવ્યં શઠ્ઠનમૂત્રં પયો દધિ । ઘૃતં કુશોદકં પીત્વા
ઘૃતને પીવે, તેપછી ત્રણ દિવસ વાયુભક્ષી થાય, આ મનુ જૃહત્પરાશરમતથી
બાર દિવસવડે સાધ્ય મહાતપકૃત્યવ્રતનો પ્રકાર છે ॥૧૯॥ એમાં પેય
પાનીય આદિકનું પ્રમાણ કહે છે-ત્રણ પળ જળ પીવે, બે પળ પય પીવે,
એક પળ ઘૃત પીવે અને ત્રણ દિવસ ઉલ્લોદકની વરાળને પીવે ॥૨૦॥ બે
આ બાર દિવસસાધ્ય વ્રતમાં ઉષ્ણ જળાદિકને ઠંડાણે શીત જળાદિક ચારને
પીવે તો તે પાપનાશક શીતકૃચ્છ્રવ્રત કહ્યું છે. તે આ વ્રતને યમમુનિ કહે
છે-‘વ્યહં શીતં પિવેત્તોયં વ્યહં શીતં પયઃ પિવેત્ । વ્યહં શીતં ઘૃતં પીત્વા
વાયુમક્ષઃ પરં વ્યહમ્ ॥’ ઇતિ ॥૨૧॥

હવે સાંતપનવ્રતના લેહોને કહેછે-દર્ભોદકથી મિશ્રિત પંચગવ્યને પરસ્પર
મિશ્ર કરીને એક દિવસ પીવે અને પરદિને ઉપવાસ કરે, તે આ બે દિવસ-
સાધ્ય સાંતપનવ્રત કહ્યું છે. તેમાં ગોમૂત્રં ગોમયં ક્ષીરં દધિ સર્પિઃ કુશો-
દકમ્ । જમ્બા પરેઽહ્નયુષ્વસેત્કૃચ્છ્રં સાન્તપનં ચરન્ ॥’ એવી યાગવલ્ક્યસ્મૃતિ
છે ॥૨૨॥ સાંતપનવ્રતમાં કહેલાં પાંચ ગવ્યદ્રવ્યો બે ગોમય મૂત્ર દુધ
દહી ઘૃત તેમાંથી એક એકને એક એક દિવસે પીવે, છઠે દિને કુશોદકને પીવે
અને સાતમે દિવસે ઉપવાસ કરે, તે આ મહાસાંતપનવ્રત કહ્યું છે ॥૨૩॥
જૃહત્પરાશર અને જળાળમતથી તેના લેહને કહેછે-અતિદિન એક એક ગાય-
સખન્ધી છાણુ મૂત્ર દુધ દહી ઘૃત અને કુશોદકને પાન કરી સાતમે દિવસે
ઉપવાસ કરે. આ પ્રકારે સાત દિવસોવડે સાધ્ય સાંતપન નામનું વ્રત કહ્યું
છે. પ્રથમ તો બે દિવસવડે સાધ્ય સાંતપનવ્રત કહ્યું, આ તો સાતદિવસ-
વડે સાધ્ય કહ્યું, એમ નામની સમતા છતાં પણ ભેદ છે. આ સાત દિવસવડે

સત્તમેઽદ્ધિ હુપાવસેત્ ॥૨૪॥ દિનૈઃ સત્તમિરિત્યુક્તં વ્રતં સાન્તપના-
મિધમ્ । एतदेव त्रिरभ्यस्तं महासान्तपनं मतम् ॥૨૫॥ ડ્યહં
પિવેત્તુ ગોમૂત્રં ડ્યહં ચૈ ગોમયં પિવેત્ । ડ્યહં દધિ ડ્યહં ક્ષીરં
ડ્યહમાજ્યં પિવેત્પુમાન્ ॥૨૬॥ મહાસાન્તપનં હોતદ્વ્રતં પાપપ્રણાશ-
નમ્ । यतिसान्तपनं प्रोक्तं पञ्चगव्याशनाद्यहम् ॥૨૭॥ પર્ણોદુમ્બ-
રરાજીવવિલ્વપત્રકુશોદકૈઃ । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णच्छुद्धि उदी-
रितः ॥૨૮॥ एतान्येव समस्तानि त्रिरात्रोपोषितः शुचिः । काथ-

સાધ્ય સાંતપનવ્રતનેજ ત્રણ આવૃત્તિથી કરે તો તે મહાસાંતપન વ્રત માનેલું
છે. પ્રથમ તો સપ્તદિનસાધ્ય મહાસાંતપન કહ્યું, આ તો તેના તેજ વસ્તુના
ત્રણ ત્રણ દિવસ સેવનથી એકવીશ દિવસોવડે સાધ્ય કહ્યું. એમ નામની
એકતા છતાં પણ ભેદ છે. તે જાણાળે કહ્યું છે-‘વર્ણામેકૈકમેત્રેષાં ત્રિરાત્ર-
મુપયોજયેત્ । ડ્યહં ચોપવસેદન્યે મહાસાન્તપનં વિદુઃ ॥’ ઇતિ ॥૨૪-૨૫॥
યમમતથી પણ એનો ભેદ કહેછે-પુરૂષ ત્રણ દિવસ ગોમૂત્રને પીવે, ત્રણ
દિવસ ગોછાણને પીવે, ત્રણ દિવસ ગોદધિને પીવે, ત્રણ દિવસ ગોદુગ્ધને
પીવે અને ત્રણ દિવસ ગોઘૃતને પીવે તો આ સર્વ પાપને નાશ કરનાર પંદર
દિવસવડે સાધ્ય મહાસાંતપન વ્રત કહ્યું છે. હવે શંખમતથી ત્રણ દિવસ-
વડે સાધ્ય યતિસાંતપનવ્રતને કહેછે-ત્રણ દિવસપર્યંત પંચગવ્યના પાનથી
યતિસાંતપનવ્રત કહ્યું છે. જ્યારે સાંતપનવ્રતમાં કહેલાં છ વસ્તુઓમધ્યે
એક એકનો બે બે દિવસ ઉપયોગ કરે તો તે બાર દિવસવડે સાધ્ય યમમ-
તથી પણ સાંતપન નામનું પણ વ્રત થાય છે, આ ગુરૂ લઘુ કુચ્છોની ગુરૂ
લઘુ પાપની અપેક્ષાએ અને શકત્યાદિકની અપેક્ષાએ વ્યવસ્થા સમજવી
॥૨૬-૨૭॥ હવે પર્ણકુચ્છવ્રતને કહેછે-પ્રથમ દિને આખરાનાં પાનડાંથી
ઉકાળેલું જળ પીવે, (ખીલું ન જમે) તે થકી પરદિને ઉમરડાનાં પાન-
ડાંથી ઉકાળેલું જળ પીવે, તેથકી પરદિને કમળપત્રથી ઉકાળેલું જળ પીવે,
તેથકી પર દિવસે બિલીપત્રથી ઉકાળેલું જળ પીવે, તેથકી પરદિવસે દલો-
દકને પીવે, તે આ પાંચ દિવસવડે સાધ્ય પર્ણકુચ્છનામનું વ્રત યાગવલ્ક્યના
મતથી કહ્યું છે ॥૨૮॥ હવે પર્ણકુચ્છવ્રતને કહે છે-જ્યારે શુદ્ધ થઈ ત્રણ

યિત્વા પિન્નેદદ્ધિઃ પર્ણકૂર્ચસ્તદા મતઃ ॥૨૯॥ ફલૈર્માસેન કથિતઃ
 ફલકુચ્છસ્તુ મક્ષિતૈઃ । શ્રીકુચ્છઃ શ્રીફલૈઃ પ્રોક્તઃ પદ્માલ્યૈઃ પદ્મ-
 સંક્ષિતઃ ॥૩૦॥ માસેનામલકૈરેવં શ્રીકુચ્છો હ્યપરો મતઃ । પત્રમૈતઃ
 પત્રકુચ્છઃ પુષ્પૈઃ પુષ્પાલ્ય ઉચ્યતે ॥૩૧॥ મૂલકુચ્છઃ સ્મૃતો મૂલૈ-
 સ્તોયકુચ્છો જલેન તુ । ક્ષીરાદાવપિ વિદ્યેયમેવમેવ વિવક્ષણૈઃ ॥૩૨॥
 એકમક્તેન નક્તેન તથૈવાયાચિતેન ચ । ઉપવાસેન ચૈકાદં પાદકુચ્છઃ
 પ્રકીર્તિતઃ ॥૩૩॥ ડ્યહં પ્રાતરુયહં સાયં ડ્યહં કુર્યાદયાચિતમ્ ।

દિવસ પ્રથમ ઉપોષણ કરીને તેથકી પરદિને તે આ બધાય પાંદડાંને ઉકાળીને
 તે જળને પીવે તો આ ચાર દિવસસાધ્ય પર્ણકૂર્ચમત ચમમતથી કહ્યું છે
 ॥૨૯॥ હવે ફળાદિ નાનાવિધ કુચ્છોને એકસાથે કહેછે—એક માસ કેવળ
 ફળોના લક્ષણથી સાધ્ય મત તે ફળકુચ્છમત કહ્યું છે. એકમાસ કેવળ શ્રીફ-
 લોના (બીલીફળ) લક્ષણથી શ્રીકુચ્છમત કહ્યું છે. કમળકોશમાં ઉદ્ભવતાં
 ફળોને કેવળ એક માસ લક્ષણ કરે તો તે પદ્મકુચ્છમત કહ્યું છે. કેવળ
 આમળાં એકમાસ ખાવાથી બીજાં શ્રીકુચ્છનામનું મત કહ્યું છે. એરીતે એક-
 માસ કેવળ પત્રોને લક્ષણ કરે તો તે પત્રકુચ્છમત કહ્યું છે. એકમાસ લક્ષણ
 કરેલાં કેવળ પુષ્પોવડે સાધ્ય મત તે પુષ્પકુચ્છમત માન્યું છે. એમજ એક
 માસ ખાધેલા કેવળ મૂળવડે સાધ્ય તે મૂળકુચ્છમત કહ્યું છે. એકમાસ પાન
 કરેલા કેવળ જળવડે સાધ્ય મત તે તોયકુચ્છમત કહ્યું છે. એમ એકમાસ
 ક્ષીરમાત્રના પાનથી સાધ્ય મત તે ક્ષીરકુચ્છમત માન્યું છે. એજરીતે તેમાં
 તેમાં વિચક્ષણોએ જણી લેવું ॥૩૦-૩૨॥ હવે સોળ દિવસવડે સાધ્ય કુચ્છ-
 મતના એકપાદ૩૫ પાદકુચ્છમતને કહેછે—એક દિવસ એકવાર મધ્યાહ્નોત્તર
 ભોજન કરે, એક દિવસ અપરાહ્નકાળને અંતે એકવાર ભોજન કરે, એક
 દિવસ યાચના વિના પ્રાત્ર થએલા અન્નને એકવાર જમે અને એક દિવસ
 ઉપવાસ કરે, આ ચાર દિવસવડે સાધ્ય જે મતવિશેષ તે પાદકુચ્છનામથી
 કહ્યો છે ॥૩૩॥ ત્રણ દિવસ પ્રાતઃ એકવાર જમે, તેથકી પર ત્રણ દિવસ સાયં-
 સમયે એકવાર જમે, તેથકી પર ત્રણ દિવસ યાચના વિના મળેલાંને એકવાર
 જમે, તે થકી પર ત્રણ દિવસ ન જમે, તે આ ચાર દિવસવડે સાધ્ય પ્રાત્ર-

અયમ્ પરં ચ નાશ્રીયાત્પ્રાજાપત્યોઽયમુચ્યતે ॥૩૫॥ અયમેવાતિ-
 કૃચ્છ્રઃ સ્યાત્પાણિપૂરાન્નમોજનઃ । ઉપવાસાદ્વર્જં ચૈ દિનૈર્દ્વાદશ-
 મિદ્વિજ ! ॥૩૫॥ પ્રાજાપત્યં ચતુર્ધૈવ વિમજ્ય ગ્રાહ ચ વ્રતમ્ ।
 આપસ્તમ્બો મુનિઃ પાદકૃચ્છ્રં વર્ણાનુરૂપતઃ ॥૩૬॥ અયમ્ નિરશનં
 પાદઃ પાદશ્ચાયાચિતં અયમ્ । સાયં અયમ્ તથા પાદઃ પાદઃ પ્રાત-
 સ્તથા અયમ્ ॥૩૭॥ પ્રાતઃ પાદં ચરેચ્છ્રદ્રઃ સાયં વૈદ્યઃ સમાચરેત્ ।
 અયાચિતં તુ રાજન્યચિરાન્નં વ્રાહ્મણઃ પરમ્ ॥૩૮॥ સાયં તુ દ્વાદશ
 ગ્રાસાઃ પ્રાતઃ પચ્ચદશ સ્મૃતાઃ । ચતુર્વિંશતિરાયાચ્યાઃ પરં નિરશનં
 સ્મૃતમ્ ॥૩૯॥ સાયં પ્રાતસ્તથૈકૈકં દિનદ્વયમયાચિતમ્ । દિનદ્વયં

પત્ય કૃચ્છ્રમત કહ્યું છે ॥૩૪॥ હવે અતિકૃચ્છ્રમતને કહે છે-હે દ્વિજ ! આ ૧
 આર દિવસસાધ્ય પ્રાતપત્યમત-ત્રણ ઉપવાસ દિવસોથકી અન્યત્ર ત્રણ
 ત્રણ દિવસોમાં કહેલા પ્રાતઃભોજનાદિક ત્રણને બોળામાત્ર પરિમિત અજ-
 થીજ બે સિદ્ધ કરે તો તે અતિકૃચ્છ્ર દ્વાદશદિવસસાધ્ય વ્રત કહ્યું છે. અર્થાત્
 પ્રાતરાદિક ત્રણ ત્રિકોમાં બોળાપરિમિત રાંધેલા અન્નને જમીને અંતિમ ત્રિકમાં
 ઉપવાસ કરવાથી અતિકૃચ્છ્રમત થાય ॥૩૫॥ હવે દ્વાદશદિનસાધ્ય પ્રાત-
 પત્યમતના પાદકૃચ્છ્રને પ્રકારાંતરે કહે છે-આપસ્તંબમુનિ દ્વાદશદિનસાધ્ય
 ઉક્ત પ્રાતપત્યમતને જ ત્રિકત્રિક્ષેદથી ચારપાદોવડે વિભાગ કરીને પાદકૃ-
 ચ્છ્રેદો ચાર વર્ણોને અધિકાર કરીને કહે છે. તેમાં ત્રણ દિવસ અનશનરૂપ
 (ઉપવાસરૂપ) પ્રથમ પાદકૃચ્છ્ર છે, ત્રણ દિવસ અયાચિતાજલક્ષણરૂપ બીજા
 પાદકૃચ્છ્ર છે, ત્રણ દિવસ સાયબોજનરૂપ ત્રીજા પાદકૃચ્છ્ર છે અને પ્રાતભોજ-
 નરૂપ ચોથો પાદકૃચ્છ્ર છે, તેમાં પ્રાયશ્ચિત્તપણે કહેલા પાદકૃચ્છ્રમાં પ્રાત.પાદને
 (પ્રાતઃ ભોજન કરવારૂપ) શરૂ કરે, સાયપાદને (સાયંભોજન કરવારૂપ)
 વૈશ્ય કરે. અયાચિતપાદને (યાચના વિના મળેલા અન્નના ભોજનરૂપ)
 ક્ષત્રિય કરે અને અનશન પાદને (ઉપવાસરૂપ) બ્રાહ્મણ કરે. તેમાં સાય
 કાલીન ભોજનમાં બારણ આસો ગ્રહણ કરવા, પ્રાતઃકાલીન ભોજનમાં તો
 પંદર આસો લેવા, અયાચિતાજલભોજનમાં તો ચોવીસ આસો લેવા. તત પર તો
 ત્રણદિવસ નિરશન કહ્યું છે ॥૩૬-૩૮॥ હવે કૃચ્છ્રધર્મવ્રતનું લક્ષણ કહે છે-

ચ નાશીયાત્કચ્છાર્થે તત્પ્રકીર્તિતમ્ ॥૪૦॥ નયેત્પીત્વા પયોમાત્રં
દિવસાનેકવિંશતિમ્ । કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રઃ કથિતો દ્વાદશાહં જલં ચ
વા ॥૪૧॥ દ્વાદશાહોપવાસેષ્ચ પારાકઃ પરિકીર્તિતઃ । શોધનઃ સર્વ-
પાપાનાં મુનિમિર્દ્ધિજસત્તમ ! ॥૪૨॥ પિણ્યાકસક્રુતનાણામેકેકં
પ્રત્યહં પુમાન્ । અઘાત્સૌમ્યાઘ્યકૃચ્છ્રોઽયં તુર્યં ચોપવસેદિને ॥૪૩॥
સમ્પ્રાદય તિલપિણ્યાકં તત્કં તોર્યં કુશોદકમ્ । ઉપાવસેત્પચ્ચ-

એક દિન સાય જમે, એક દિન પ્રાત જમે, બે દિન અયાચિત અજને જમે
અને બે દિવસ ઉપવાસ કરે, આ છ દિવસોવડે સાધ્ય કૃચ્છ્રાર્થ નામનુ મત
કહ્યું છે ॥૪૦॥ હવે કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રમતને કહેછે-એકવીશ દિવસોને કેવળ
દુધનું પાન કરવાથી નિર્ગમન કરે તે આ કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્ર યાસવત્કથના મતથી
કહ્યોછે. અથવા કેવળ જળપાન કરીને બાર દિવસોને નિર્ગમન કરે તેપણ
કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્ર ગૌતમમતથી કહ્યોછે. જળમાત્રસાધ્ય કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રમા આ
વિશેષ અન્ય સ્મૃતિમા કહ્યોછે 'અન્નક્ષસ્તૂર્તાવઃ કૃષ્ણાતિકૃચ્છ્ર.' ઇતિ આ
લાવ છે-ત્રણ દિવસ પ્રાત, ત્રણ દિવસ સાય, ત્રણ દિવસ અયાચિત, એમ
બે ભોજનકાળ કહ્યો તે દિવસોમા તે તે કાળે કેવળ જળનેજ પીવે, તે પછી
ત્રણ દિવસ અનશન (ઉપવાસ) કરે આ કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્ર શકતોના પ્રતિ કહ્યોછે,
એમ માધવાચાર્ય કહેછે ॥૪૧॥ હવે પારાકકૃચ્છ્રને કહે છે-હે દ્વિજસત્તમ !
બાર દિવસ લાગટ ઉપવાસો કરવા તે આ સમસ્તપાપોને શુદ્ધ કરનાર પારાક-
કૃચ્છ્ર મુનિઓએ કહ્યોછે. કૃચ્છ્રાતિકૃચ્છ્રમા જળ નિયતપણે આશા કર્યુંછે,
આમા તો પ્રાણુઆનિની નિવૃત્તિમાટે પીવું, એવો ભેદ સમજવો પણ કોઈપણ
મતમા જળ ન પીવું એમ તો ન લાલુવું, કેમકે 'ઘણી શાન્ત્યવ્રતમાનિ આપો
મૂલ ફલં પય' એમ તેની સર્વત્ર અતુસા આપીછે ॥૪૨॥ હવે સૌમ્યકૃ-
ચ્છ્રાઘ્યમતના ભેદોને કહેછે-પ્રથમ દિને પિણ્યાક (તલનો ખોળ)ને જમે,
દ્વિતીય દિને સાયવાને જમે, તૃતીય દિને છાસમાત્રને પીવે, ચતુર્થ દિવસે તો
ઉપવાસ કરે, એમ ચાર દિવસવડે સાધ્ય આ સૌમ્યકૃચ્છ્રમત લખાળમતથી
કહ્યુંછે ॥૪૩॥ પ્રથમ દિવસે તિલપિણ્યાક, દ્વિતીય દિવસે છાસ, તૃતીય
દિવસે કેવળ જળ અને ચતુર્થ દિવસે દહાંદકને પાન કરીને પચમ દિવસે

મેઽહિ સોઽપિ કૃચ્છ્રઃ સ ઈર્યતે ॥૪૪॥ પિણ્યાકાચામતક્રામ્યુસ-
ક્રુમિઃ પઞ્ચ વાસરાન્ । એકરાત્રોપવાસશ્ચ સૌમ્યકૃચ્છ્રઃ પ્રકીર્તિતઃ
॥૪૫॥ ણ્યાં ત્રિરાત્રમભ્યાસાદેકેકસ્ય યથાવિધિ । તુલાપુરુષકૃ-
ચ્છ્રોઽયં જ્ઞેયઃ પઞ્ચદશાહિકઃ ॥૪૬॥ આચામમથ પિણ્યાકં તત્ર
ચોદકસક્રુકાન્ । ત્ર્યહં ત્ર્યહં પ્રયુજ્ઞાનો વાયુમશ્નુચ્ચદ્વયમ્ ॥૪૭॥
એકવિંશતિરાત્રોઽયં તુલાપુરુષ ઈરિતઃ । વ્રતમેવેષુ સર્વેષુ ગ્રાહ્યઃ
પક્ષઃ સ્વશક્તિઃ ॥૪૮॥ બ્રહ્મકૃર્ચં પ્રવક્ષ્યામિ વ્રતાનામુત્તમં વ્રતમ્ ।
કૃતેન યેન મુચ્યન્તે મનુષ્યાઃ સર્વકલ્ત્રિવૈઃ ॥૪૯॥ ઉપવાસં પૂર્વ-
દિને કૃત્વા પ્રયતમાનસઃ । પઞ્ચગવ્યં દ્વિતીયેઽહિ પિવેત્સહ કુશા-
મ્મસા ॥૫૦॥ ગોમૂત્રં ગોમયં ક્ષીરં દધિ સર્પિઃ કુશોદકમ્ । નિર્દિષ્ટં

ઉપવાસ કરે. તે આ પંચદિનસાધ્ય પણ સૌમ્યકૃચ્છ્રવ્રત પરાશરમતથી
કહ્યું છે ॥૪૪॥ પિણ્યાક ઓસામણ છાસ જળ અને સાથવાવડે પાંચ દિવ-
સને અતિક્રમ કરે અને છઠે દિવસે ઉપવાસ કરે, એમ છ દિવસવડે સાધ્ય
આ પણ સૌમ્યકૃચ્છ્રવ્રત યાજ્ઞવલ્ક્યમતથી કહ્યું છે. આમાં દ્રવ્યનું માપતો
પ્રાણુયાત્રામાત્રમાં ઉપયોગી જાણવું ॥૪૫॥ આ-તલનો ખોળ ઓસામણ છાસ
સાથવો અને જળ આ એક એક દિન સેવ્યપણે કહેલાં દ્રવ્યોનો ત્રિરાત્ર
યથાવિધિ અભ્યાસ કરતાં (ત્રણ દિવસ પિણ્યાક, ત્રણ દિવસ તક, એવા
અનુક્રમથી) મળીને પંદર દિવસોવડે સાધ્ય આ તુલાપુરુષકૃચ્છ્રનામનું વ્રત
યાજ્ઞવલ્ક્યમતથી કહ્યું છે ॥૪૬॥ કેવળ ઓસામણ તલનો ખોળ છાસ જળ
અને સાથવાને ત્રણ ત્રણ દિવસ ક્રમથી જમીને પછી છ દિવસપર્યંત વાયુ-
ભક્ષ થાય (ઉપવાસ કરે) તે આ એકવીશ દિવસોવડે સાધ્ય તુલાપુરુષકૃ-
ચ્છ્રવ્રત યમુનિના મતથી કહ્યું છે. એમ તે તે વ્રતવિકલ્પ પ્રાપ્ત થતાં સર્વવ્ર-
તોતાની શક્તિને અનુસારે એક પક્ષ લેવો ॥૪૭-૪૮॥

હવે વ્રતોમધ્યે ઉત્તમ વ્રત બ્રહ્મકૃર્ચ નામનું કહ્યું, જેના કરવાથી પુરુષો
સર્વપાપો થકી વિમુક્ત થાય છે ॥૪૯॥ પૂર્વ દિને નિયમિતમનવાળો થઈ
ઉપવાસ કરી બીજે દિવસે દલોદેક સહિત પંચગવ્યને પીવે ॥૫૦॥ તેમાં
આ પંચગવ્ય કહ્યું છે-ગોમૂત્ર ગોમય કુશ દહી ઘૃત અને કુશોદક. તે આ

પદ્યગવ્યં તુ પવિત્રં કાયશોધનમ્ ॥૫૧॥ ગોમૂત્રં તામ્રવર્ણાયાઃ શ્વેતા-
યાશ્ચાપિ ગોમયમ્ । પયઃ કાઙ્ગનવર્ણાયા નીલાયાશ્ચ તથા દધિ
॥૫૨॥ ઘૃતં ચ કૃષ્ણવર્ણાયાઃ સર્વં કાપિલમેવ ચા । અલામે સર્વ-
વર્ણાનાં પદ્યગવ્યેષ્વયં વિધિઃ ॥૫૩॥ ગોમૂત્રે માપકાસ્ત્વદ્યૌ ગોમ-
યસ્ય તુ પોઢશ । ક્ષીરસ્ય દ્વાદશ પ્રોક્તા દધસ્તુ દશ કીર્તિતાઃ
॥૫૪॥ ગોમૂત્રચત્ ઘૃતસ્યેષ્ટાસ્તદર્થે તુ કુશામ્ભસઃ । ગાયત્ર્યાદાય
ગોમૂત્રં ગન્ધદ્વારેતિ ગોમયમ્ ॥૫૫॥ આપ્યાયસ્યેતિ ચ ક્ષીરં દધિ-
ક્રાવ્ણેતિ યૈ દધિ । તેજોઽસિ શુક્રમિત્યાજ્યં દેવસ્ય ત્વા કુશો-
દકમ્ ॥૫૬॥ પદ્યગવ્યમૃચા પૂતં દોમયેદગ્નિસન્નિધી । સત્પત્રાસ્તુ

પવિત્ર કાયશોધન-પાપપ્રક્ષયકર છે ॥૫૧॥ ગોમૂત્રાદિકના ગ્રહણમાં ગાયત્રી
નિયમ કહેછે-તેમાં ગોમૂત્ર રક્તવર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું, ગોમય શ્વેતવર્ણ-
વાળી ગાયત્રી ગ્રહણ કરવું, દુધ સુવર્ણવર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું, દહી નીલ-
વર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું અને ઘૃત કૃષ્ણવર્ણવાળી ગાયત્રી લેવું. સર્વ વર્ણની
ગાયત્રીના અક્ષરોમાં તો ગોમૂત્રાદિ સર્વ કપિલા ગાયત્રીનું ગ્રહણ કરવું. પંચ-
ગવ્યમાં આ વિધિ બહુવો. કપિલા ધેનુનું લક્ષણ વરાહપુરાણમાં કહ્યું છે-
'સર્વળાં કપિલા પૂર્વ દ્વિતીયા ગૌરપિઙ્ગલા । તૃતીયા ચૈવ રક્તાક્ષી ચતુર્થી ગુહ-
પિઙ્ગલા । પદ્મમી મહુવર્ણા સ્વાત્ પટ્ટી સ્વાત્ શ્વેતપિઙ્ગલા । સપ્તમી શ્વેતપિઙ્ગાક્ષી
અષ્ટમી કૃષ્ણપિઙ્ગલા । નવમી પાટલા ત્રેયા દશમી પુરુષપિઙ્ગલા । પૂર્વા દત્તા
સમાપ્તવાતાઃ કપિલાસ્તે યરાનને !' ઇતિ ॥૫૨-૫૩॥ ગોમૂત્રાદિકનું માપ
કહે છે-ગોમૂત્ર અષ્ટમાપપરિમિત લેવું, ગોમય સોળમાપપરિમિત લેવું, દુધ
આરમાપપરિમિત લેવું, દહી દશમાપપરિમિત લેવું, ઘૃત અષ્ટમાપપરિમિત
લેવું અને કુશોદક આરમાપપરિમિત ગ્રહણ કરવું. તે તે લેવાના મંત્રોને
કહેછે-તેમાં ગાયત્રીમંત્રથી ગોમૂત્રને અભિમંતરે, 'ગન્ધદ્વારાં દુરાધર્ષાં' આ
મંત્રથી ગોમયને અભિમંતરે, 'આપ્યાયસ્ય સમેતુ તે' આ મંત્રથી દુધને અભિ-
મંતરે, 'દધિક્રાવ્ણો અકારિપમ્' આ મંત્રથી દહીને અભિમંતરે કરે, 'તેજો-
ઽસિ શુક્રમસિ' આ મંત્રથી ઘૃતને અભિમંતરે, 'દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ' આ
મંત્રથી કુશોદકને અભિમંતરે. આરીતે ઉક્ત મંત્રોએ અભિમંતરેલા પવિત્ર

ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुक्लत्विपः ॥५७॥ एतैरुद्धृत्य होतव्यं पञ्च-
गव्यं यथाविधि । इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च शंवतीः ॥५८॥
एतामिधैव होतव्यं हुतशेषं पिबेद्विजः । प्रणवेन समालोच्य
प्रणवेनामिमन्य च ॥५९॥ प्रणवेन समुद्धृत्य पिबेत्तत्प्रणवेन तु ।
मध्यमेन पलाशस्य पद्मपत्रेण वा पिबेत् ॥६०॥ स्वर्णपात्रेण रौप्येण
ब्रह्मतीर्थेन वापि तत् । कथितो ब्रह्मकूर्चोऽयं शारीराद्यप्रदाहकः
॥६१॥ एतदेव ज्येष्ठाभ्यस्तं यतिसान्तपनं स्मृतम् । द्वादशाहं तिलै-
र्घृत्या कृच्छ्र आग्नेय उच्यते ॥६२॥ गोनिर्हारविनिर्मुक्तयवसकुम्भि-
रेव यत् । वर्तनं मासमेकं तथाभ्यकृच्छ्र इतीर्यते ॥६३॥ गवां
निर्हारनिर्मुक्तैर्यवैरेव च वर्तनम् । मासमेकं तु तत्प्रोक्तं यावकं
व्रतमुत्तमम् ॥६४॥ मासं चैकं प्रकुर्यात् तिलपिण्याकभक्षणम् ।

પંચગવ્યને સાતપત્રવાળા અવિચ્છિન્ન અમ્રવાળા લીલીકાંતિવાળા દહોંવડે
લઈ લઈને 'હરાવતી ધેનુમતી' 'હંદં વિષ્ણુર્વિચક્રમે' 'માનસોકે તનયે' 'શંભતીઃ
પારવન્તિ' 'શશ્વો દેવીરમીષ્ટયે' ઇત્યાદિ ઋચ્યાઓવડે અગ્નિમાં યથાવિધિ હોમ
કરીને હોમતાં અવશેષ રહેલા પંચગવ્યને ઋતકર્તા દ્વિજ પીવે. પાનમાં આ
પ્રકાર-હુતશેષને પ્રણવોચ્ચારણથી સારીરીતે હલાવી એક કરીને પ્રણવથી
તેને અભિમંત્રીને પ્રણવથી તેને લઈને પ્રણવથી તેને પીવે. તેના પાનનું પાત્ર
કહેછે-ખાખરાના મધ્યમ પત્રથી અથવા સુવર્ણપાત્રથી અથવા રજતપાત્રથી
અથવા દક્ષિણહસ્તગત શ્રવસ્તીર્ધથી પણ તે કુશોદકસહિત પંચગવ્યને પીવે.
તે આ બે દિવસવડે સાધ્ય બ્રહ્મફલ નામનું ઋત શરીરનાં સર્વ પાપોને નાશ
કરનારૂં છે ॥૫૪-૬૨॥ આજ અભિમંત્રેલા દહોંદકસહિત પંચગવ્યને ત્રણ
દિવસ સેવન કરે તો શંખમુનિના મતથી યતિસાંતપન ઋત કહ્યું છે. આર દિ-
વસ તિલભાત્રના શક્ષણથી બે વર્તે તો તે આ આગ્રેયકૃચ્છ્ર નામનું ઋત કહ્યું
છે ॥૬૨॥ હવે યામ્યકૃચ્છ્રઋતને કહેછે-પ્રથમ ગાયોને ખવરાવેલા, પછી
છાંણુસાથે તેવાજ બહાર નીકળી આવેલા બે ચવો તેના સાથવાવડેજ બે
એકમાસ વર્તવું તે યામ્યકૃચ્છ્રઋત કહ્યું છે ॥૬૩॥ તેવા કેવળ જવોને
સાથવો બનાવ્યા વિનાજ એકમાસ જમીને બે વર્તવું તે હિતમ યાવકઋત

સ્વપ્રસૂતિપ્રમાણેન કૃચ્છ્રઃ કૌત્સેર ઉચ્યતે ॥૬૫॥ ગોમૂત્રેણાચરેત્સ્નાનં
ગોમયં ચાપિ ભક્ષયેત્ । ગવાં મધ્યે સદા તિષ્ઠેદ્ગોપુરીપે ચ સંવિ-
શેત્ ॥૬૬॥ ગોપ્વપીતાસુ ન પિત્રેદુદકં દ્વિજસત્તમ ! । અમુક્તાસુ
ન ચાત્રીયાદુત્થિતાસૂત્થિતો ભવેત્ ॥૬૭॥ તથા તાસૂપવિષ્ટાસુ
સર્વાસૂપવિશેષરઃ । માસેનેદ્ગ્વતં પુંસો ગોવતં કથ્યતે હિ તત્
॥૬૮॥ આમિક્ષયા ચ દ્વૌ માસૌ પક્ષં તુ પયસા તતઃ । દધ્વા ઘર્તેત
ચાપ્પાહં ત્રિરાત્રમપિ સર્પિણા ॥૬૯॥ નિરાહારહિરાત્રં ચ વ્રતમુદ્દા-
લકં ત્વિદમ્ । વીરાસનેન સહિતઃ કૃચ્છ્રો ઘટ્ટુગુણો મતઃ ॥૭૦॥
ઉત્થિતસ્તુ દિવા તિષ્ઠેદુપવિષ્ટસ્તથા નિશિ । ઇતદ્વીરાસનં પ્રોક્તં
મહાપાતકનાશનમ્ ॥૭૧॥ ઇદમેતાનિ કૃચ્છ્રાણિ વ્રતાનિ કથિતાનિ

કહ્યું છે ॥૬૪॥ એકમાસ પોતાના ખોળામાં માય એટલા તલના ખોળામાં
ખાય તે આ કૌત્સેરકૃચ્છ્રં નામનું વ્રત માન્યું છે ॥૬૫॥ હવે ગોવ્રત કહેછે-
વ્રતકર્તા નર એકમાસ ગોમૂત્રથી જ સ્નાન કરે, ગોમયને જ ખાય, ગાયોના
મધ્યમાં જ વસે, ગોમયમાં જ સુઈ રહે, ગાયો જળ નહિ પીતાં સ્વયં જળને
પીવે નહિ, ગાયો આહાર નહિ કરતાં સ્વયં આહાર ન કરે, ગાયો ઉભી
રહેતાં સ્વયં ઉભો રહે, સમસ્ત તે ગાયો બેસી જતાં સ્વયં બેસી રહે, આ
પ્રકારે એકમાસ ક્રમથી સાધ્ય જે વ્રત તે ગોવ્રત કહ્યું છે ॥૬૬-૬૮॥ હવે
ઉદાલકવ્રત કહેછે-એમાસ આમિક્ષા (ઉપ્પલુ દુધમાં દહી મેળવેલું) માત્રને
જમીને નિર્ગમન કરે, એક પક્ષ દુધમાત્રને પાન કરીને નિર્ગમન કરે, તેપછી
આઠ દિવસો દહીમાત્રના પાનથી વર્તે, તે પછી ત્રણ દિવસો ઘૂતમાત્રને
જમીને નિર્ગમન કરે, તે પછી ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે, તે આ એકદિન ન્યૂન
ત્રણ માસવડે (૮૯ દિવસ) સાધ્ય ઉદાલકકૃચ્છ્રવ્રત કહ્યું છે. તે આ કૃચ્છ્ર
વ્રત વીરાસને સહિત કરે તો અધિક ગુણને આપેછે. (અથવા સર્વ પલ્લુ
કૃચ્છ્રમતો વીરાસનસહિત કરે તો અધિક ગુણને સંપાદે છે) ॥૬૯-૭૦॥
વીરાસનનું લક્ષણ કહેછે-દિવસે ઉભો જ રહે તથા રાત્રિએ બેસી જ રહે, તે
આ વીરાસન કહ્યું છે. આ આસન મહાપાતકનેપલ્લુ નાશ કરનારું છે ॥૭૧॥
હે સુમત વિપ્ર ! આ પ્રકારે લોકમાં તેતે સર્વ પાપોને પ્રશમાવનારાં કૃચ્છ્ર-

તે ! શમનાનીદ્ર પાપાનાં સર્વેપામપિ સુવત ! ॥૭૨॥ સંવત્સરસ્યે-
કમપિ ચરેત્કુચ્છં દ્વિજોત્તમઃ । અદ્વાતમુક્તશુદ્ધય્યે જ્ઞાતસ્ય તુ
વિશેષતઃ ॥૭૩॥ અદ્વાતં યદિ વા જ્ઞાતં પાપં કુચ્છ્યો વિશેષયેત્ ।
કુચ્છ્યસંશુદ્ધપાપાનાં નરકો ન વિધીયતે ॥૭૪॥ શ્રીકામઃ પુષ્ટિ-
કામઃ સ્વર્ગકામસ્તથા પુમાન્ । દેવપ્રીણનકામઃ કુચ્છં કુર્વાત
સર્વથા ॥૭૫॥ ગુરુ વા લઘું વાપિ પાતકં પુરુષો યોઽન્ન વિધાય
તસ્ય ચેત્ । વિદધીત ન નિષ્ફર્તિં તદા પરલોકે નરકેષુ પચ્યતે
વૈ ॥૭૬॥ સંતતો યમરાજશાસનાદ્વહુકાલેન નિરુપયોનિષુ । મુજિ-
શિષ્ટનિજાધમન્યિતં લભતે જન્મ મુદુચ્ચ દુઃખદમ્ ॥૭૭॥

સાધ્ય આ તતો તમને કહી સંસજાયાં ॥૭૨॥ દ્વિલેતમ અનુભવી થએલા
અભક્ષ્યભોજનન્યદોષની નિવૃત્તિમાટે સંવત્સરમાં એકવાર પણ એક
કૃત્ત્યમતને અવશ્ય કરે. ભણીને થએલ અભક્ષ્યભોજનન્યદોષની નિવૃત્તિ
માટે કરે એમાંતો કહેવું જ શું ? વિશેષપણે કરે. (તેમાં તેમાં વિદિત પ્રાય-
શ્ચિત્તને અવશ્ય કરે) ॥૭૩॥ કૃત્ત્યમત અજ્ઞાત કે જ્ઞાત પાપને વિશેષે છે,
માટે યથાવિધિ કૃત્ત્યચરણથી જેઓ વિશુદ્ધ થાય છે તેઓને નરકદુઃખના
અનુભવનો પ્રસંગ છે જ નહિ ॥૭૪॥ કેવળ પાપ હોય તો જ કૃત્ત્યચરણ
કરવું એવો નિયમ નથી, અભ્યુદયની કામનાવાળો પણ કરે, શ્રીકામ કે
પુષ્ટિકામ કે સ્વર્ગકામ કે કેવળ દેવપ્રીણનકામપણુ નર સર્વથા કૃત્ત્યને કરે
॥૭૫॥ જે પુરૂષ આ લોકમાં ગુરુ કે લઘુ પાપને કરીને જે તેમાં તેમાં
વિદિત પ્રાયશ્ચિત્તને ન કરે તો તે પરલોક નરકમાં નિપડીને ત્યાં યમજાતના
ઓથી પીડાય છે ॥૭૬॥ કેવળ નરકમાં પીડાય છે એટલું જ નહિ, કિંતુ
તતઃપર તે પુરૂષ બહુકાળે યમરાજના શાસનથી ભોગવતાં અવશેષ રહેલા
સ્વપાપને ભોગવવા અહીં શ્વાન સૂકરાદિ કનિષ્ઠ યોનિઓમાં દુઃખેકદાપિ
જન્મને વારેવારે પામ્યા કરે છે ॥૭૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવન...પંચમ-
પ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ આંદ્રાયણાદિપ્રતલક્ષણનિર-
પણનામા સમયવારિશોઽધ્યાયઃ ॥૪૭॥

બ્રાહ્મણ ઉવાચ—શુક્તપાપાવશેષેણ કીદૃશેન સ કીદૃશમ્ । લભતે
જન્મ તન્મહ્યં કૃપયાધ્યાતુમર્હસિ ॥૧॥ યોનારાયણમુનિઘ્વાચ—બ્રહ્મ-
ન્કર્મવિપાકોઽયં ધર્મશાસ્ત્રે સવિસ્તરમ્ । મુનિર્મિર્વર્ણિતોઽસ્તીતિ
તત્ત્વ એવ સ વુદ્યતામ્ ॥૨॥ મહાપાપાદિપાપાનાં મેદાઃ સન્તિ
સહસ્રશઃ । તત્ત્વપાપાનુરૂપં ચ તત્ત્વકર્તાઽઽપ્રયાત્ ફલમ્ ॥૩॥
તથ સામાન્યતસ્તેષાં સમાસેન ફલં દ્વિજ ! । તુભ્યં વદામિ
તેનાન્યે વિશેષા અવગમ્યતામ્ ॥૪॥ આદૌ તુ પાપકર્માણો દેહાન્તે
યમકિઙ્કરૈઃ । કર્માનુરૂપં પાત્યન્તે નિરયેષ્યતિર્નિર્દયૈઃ ॥૫॥ તતો
નરકભોગાન્તે કર્મશેષાનુસારતઃ । શ્વશૂકરાહિકાકાદિયોનો તૈ
યાન્તિ સમ્ભવમ્ ॥૬॥ શ્વશૂકરચરોદ્ગ્રાણાં ગોજાવિમૃગપક્ષિણામ્ ।

અધ્યાય ૪૮ મો.

આવું ભગવાનનું વચન સાંભળીને, ભોગવતાં ખાકી રહેતા પાપથી થતા
નીચયોનિજન્મરૂપ કર્મવિપાકને વિશેષપણે જાણવાની ઇચ્છાથી શિવરામ
બ્રાહ્મણ પુછે છે—હે ભગવન ! ભોગવતાં અવશેષ રહેલા કેવા પાપકર્મથી
કેવા નીચ જન્મને પામે છે તે મને કૃપા કરીને કહેવા યોગ્ય છે ॥૧॥ એ
રીતે પુછેલા શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે શ્રદ્ધાન ! આ કર્મોનો વિપાક
મહર્ષિઓએ વિસ્તારથી ધર્મશાસ્ત્રોમાં નિરૂપણ કર્યો છે, માટે તેશકીજ તેનો
વિસ્તાર જાણવો ॥૨॥ મહાપાપાદિ પાપોના ભેદો હજારો હજાર છે. તે તે
પાપોને કરનારો પુરૂષ તેને પાપોને અનુસારે તેને ક્ષણે નિથે પામે છે. તે
સર્વનું વિવેચન કરી વિસ્તારથી ઉપપાદન કરવાનો અવકાશ અહીં નથી.
માટે હે દ્વિજ ! સામાન્યતઃ તે પાપોનું ક્ષણ સંક્ષેપમાં તમને કહું છું, તેના-
થીજ ખીજ બધા કર્મક્ષણવિશેષો ઊઠ કરી લેવા ॥૩-૪॥ પ્રથમ તો પાપ-
કર્મ કરનારા પુરૂષોને દેહને અંતે અતિનિદ્રા યમકિંકરો નરકમાં કર્માનુસારે
નાંખે છે. તેમાં તેઓ વિવિધ નરકયાતનાઓને અનુભવીને તેજ અવશેષ
પાપકર્મવિશેષને અનુસારે શ્વાન સૂકર સર્પ કાક આદિક નીચયોનિઓમાં

૧ આ અધ્યાયમાં કર્મવિપાક અને વિપ્રદૃત સ્તુતિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ચણ્ડાલપુલ્કસાનાં ચ બ્રહ્મહા યોનિમૃચ્છતિ ॥૭॥ કૃમિકીટપત-
જ્ઞાનાં વિદ્ભુજામથ પક્ષિણામ્ । હિંસ્રાણાં ચાપિ સત્ત્વાનાં સુરાપો
યોનિમામ્બુયાત્ ॥૮॥ લૂતાહિસરટાનાં ચ તિરશ્ચામમ્બુચારિણામ્ ।
હિંસ્રાણાં ચ પિશાચાનાં યોનિમામ્બોતિ હેમહત્ ॥૯॥ તૃણગુલ્મલ-
તાનાં ચ ઋગ્વ્યાદાં દંદ્રિણામપિ । મુહુર્ચોનિમવામ્બોતિ પુરુષો ગુરુત-
લ્પગઃ ॥૧૦॥ તિર્યક્ત્વં પ્રાપ્ય માનુષ્યં લભન્તે તે યદા તદા । બ્રહ્મહા
ક્ષયરોગી સ્યાત્ સુરાપઃ શ્યાવદન્તકઃ ॥૧૧॥ હેમહારી તુ કુનલી
દુશ્વર્મા ગુરુતલ્પગઃ । યો યેન સંવસત્યેપાં સ તલ્લિહ્નોઽમિજાયતે
॥૧૨॥ ર્ષ્યાલુર્મશકશ્ચ સ્યાદ્દીપી સ્યાદ્દેવિક્રયી । વરાહત્વં ચ

જન્મને પામે છે ॥૫-૬॥ તેમાં પ્રથમ મહાપાપને કરનારાઓ જે જન્મોને
પામે છે તે કહું છું-બ્રાહ્મણની હત્યા કરનારો શ્વાન શુંક ખર ઉ'ટ તથા ગાય
બકરો ઘેટો મૃગ તથા પક્ષિઓ (કાક કંકાદિ) અને ચંડાળ તથા પુલ્કસના
જન્મને પામે છે ॥૭॥ સુરાપાન કરનારો કૃમી, (માંસ વિષ્ણુ ગોમથાદિકમાં
ઉત્પન્ન થતા) કીટ, (કીડીઓ આદિક) પતંગ, (પતંગીઓ તીડ વિગેરે)
વિષ્ણુ ખાનારા પક્ષિઓ અને હિંસક વ્યાઘ્રાદિ જંતુઓના જન્મને પામે છે
॥૮॥ બ્રાહ્મણનું સુવર્ણ હરનારો કરોળીયો સર્પ કાંચીડો તથા જળચર
જળકુકડા આદિક પક્ષિઓ અથવા જળચર મત્સ્યાદિક તથા હિંસક પિશાચ
બ્રહ્મરાક્ષસાદિકની યોનિને પામે છે ॥૯॥ ગુરુશ્ચીનો સંગ કરનાર પુરુષ માંસ-
ભક્ષણશીલ દંષ્ટ્રપ્રધાન દુષ્ટ જંતુઓ તથા કાશ કુશાદિ તૃણો તથા માલતી
આદિક ગુલ્મો અને દ્રાક્ષાદિલતાઓની યોનિને વારેવારે પામે છે ॥૧૦॥ જ્યારે
તે મહાપાપિઓ વિવિધ પશુ પક્ષ્યાદિ યોનિઓવડે પોતાના પાપફળને અનુ-
ભવીને કદાચિત્ કાળે કરીને માનુષયોનિને પામે છે ત્યારેપણ દુશ્ચિકિત્સિત
તીવ્રરોગકાંતજ જન્મને પામે છે. તેમાં બ્રહ્મહત્યારો ક્ષયરોગી થાય, સુરા-
પાન કરનારો સ્વભાવથી કાળા દાંતવાળો થાય, બ્રાહ્મણસુવર્ણને ચોરનારો
કુત્સિત નખવાળો થાય, ગુરુશ્ચીનો-સંગ કરનારો દુશ્વર્મા-ગળતો કોદ આદિક
રોગવાળો થાય, જે પાંચમો મહાપાતકી છે તે જેના સંગથી મહાપાતક-
ભાગી થાય છે તેને જે જન્મ ક્ષયરોગી આદિકરૂપ મળે છે તેનેજ પામે છે

ભ્રમતે તથેવાયાજ્યયાજકઃ ॥૧૩॥ ગોમ્નો ભવેદ્ધ જન્માન્ધઃ સર્વાશી
 વૃષદંશક ! મૃષ્ટૈકમોજી ચ કપિર્મત્સરી ભ્રમરસ્તથા ॥૧૪॥ અપ-
 પ્યવિકૃયી શૃઘ્ન પશુગામ્યલ્પજિહ્વકઃ । એવમન્યે પાપિનોઽપિ
 દુર્યોનિ યાન્તિ કર્મભિઃ ॥૧૫॥ તતો મનુષ્યેષ્વપિ તે દરિદ્રા નિત્ય-
 દુઃખિનઃ । પરતન્નાશ્ચ જાયન્તે રોગિણોઽન્ધાશ્ચ કેચન ॥૧૬॥ ઇત્યા-
 દિલક્ષણેર્જ્યો વિપાકઃ કર્મણાં દ્વિજ ! । પુમાનકૃતનિર્વેશો યમિ
 હામોતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૭॥ પ્રાયશ્ચિત્તમતોઽઘસ્ય ગુરુણો લઘુનોઽપિ
 યા । શીઘ્રમત્રૈવ કર્તવ્ય મુધિયા શાસ્ત્રસમ્મતમ્ ॥૧૮॥ અન્યથા તુ
 મહદુત્તમ પ્રાપ્યમસ્ત્યેવ તત્કલમ્ । ઇતિ સર્વત્ર શાસ્ત્રેષુ નિશ્ચિત્યે-
 વાસ્તિ ચર્ણિતમ્ ॥૧૯॥ એવં ધર્મો દ્વિજ ! પ્રોક્તા ચર્ણાશ્રમવતાં

॥૧૧-૧૨॥ જે ધર્મ્યાણુ હોય તે મચ્છર થાય, જે વેદવિકૃતી (મૂલ્યથી વેદને
 ભણાવનારો) હોય તે વ્યાધ થાય, જે અયાજ્યને યજ્ઞ કરાવનારો તે વરાહ-
 જન્મને પામે છે, જે ગોવાતી હોય તે જન્માન્ધ થાય, જે સર્વાન્નભક્ષક
 હોય તે મિડાળ થાય, જે એકાકી મિદાન્નભોજી હોય તે વાનર થાય, જે
 મત્સરવાળો હોય તે ભમરો થાય ॥૧૩-૧૪॥ નિપિહ્ન વસ્તુને વેચનારો ગીધ
 થાય, ગર્દભીપ્રમુખ પશુને પામનારો દેડકો થાય, એ રીતે બીજા પશુ પાપિઓ
 પાપાતુસારે દુર્યોનિને પામે છે ॥૧૫॥ તે સર્વે તેતે યોનિઓમા પાપક્રાંતે
 અનુભવીને અવશેષ પાપથી મનુષ્યોમા પશુ દરિદ્ર નિત્યદુઃખી અને પરતન
 થાય છે કેટલાક જન્મથીજ અપરિહાર્ય રોગવાળા થાય છે અને અંધ થાય
 છે ॥૧૬॥ હે દ્વિજ ! પ્રાયશ્ચિત્તને નહિ આચરનારા નરોએ નિશ્ચે આ લોકમા
 પામવાના કર્મવિપાકો બીજાપણુ ઇલાદિ તેતે પ્રકારોવડે સમગ્રવા ॥૧૭॥
 માટે આ રીતે નારકીય દુઃખથકી અને કર્મપરિપાકરૂપ નીચયોનિપ્રવેશ
 થકી ભય પામીને મુઠ્ઠી પુરૂષે અર્હાજ ગુરૂ કે લઘુ પાપનુ શાસ્ત્રસમત
 પ્રાયશ્ચિત્ત તત્કાળજ કરવુ 'તસ્માત્પુરૈવાશ્વિહ પાપનિષ્કૃતૌ યત્તેત' ઇલાદિ
 શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે અન્યથા-પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે તો કરેલા પાપનુ ક્રાંત
 મહાદુઃખ અવશ્ય ભોગવવુજ પડે એમ સર્વત્ર શાસ્ત્રોમા નિશ્ચય કરીનેજ
 વર્ણન કર્યું છે ॥૧૮-૧૯॥ હે વિપ્રવર ! આ પ્રકારે વર્ણુધર્મો આશ્રમધર્મો

નૃણામ્ । ઘર્ણાધમેતરેણં ચ સદ્ધેષેણ સનિષ્કૃતાઃ ॥૨૦॥ ઇત્યાન
 ધર્માન્ મદુક્તાન્ યે કીર્તયિષ્યન્તિ ભક્તિઃ । શ્રોષ્યન્તિ વા તેઽપિ
 જના ભવિષ્યન્તિ નિરેનસઃ ॥૨૧॥ ધર્મતત્ત્વમિતિ પ્રોક્તં મયા નૃણાં
 હિતાય ચૈ । પ્રાયશોઽર્પવાક્યાનિ તદર્થશ્ચાસ્તિ ઘર્ણિતઃ ॥૨૨॥
 સુતત ઉવાચ—ઇતિ શ્રુત્વા વચસ્તસ્ય સાક્ષાદ્ભગવતો દ્વિજઃ । સ ભૂપ !
 પરમપ્રીતો નત્વા તુષ્ટાચ તં પ્રમુમ્ ॥૨૩॥ વ્રાહ્મણ ઉવાચ—ધર્મકર્તા
 ધર્મવક્તા ધર્માત્મા ધર્મસંસ્થિતિઃ । ધર્મરક્ષાવતારો મે પ્રીયતાં
 ધર્મનન્દનઃ ॥૨૪॥ ધર્મભક્તોઽસુખદો ધર્મયુગ્મભક્તિયોચકઃ । ધર્મ-

તથા ધર્મનરોના ધર્મો અને પ્રાયશ્ચિત્તધર્મો સક્ષેપમા મેં નિરૂપણ કર્યાં તે
 આ મેં કહેલા ધર્માને જે જનો પ્રીતિથી કીર્તન કરશે કે સાક્ષીને તે સર્વ
 પણ પાપથકી વિનિર્મુક્ત થઈને સુખીયા થશે ॥૨૦-૨૧॥ તમને છતાંકુને
 નિમિત્ત કરીને લોકહિતાર્થે મેં આ ધર્મતત્ત્વ આ પ્રકારે કહ્યું આમા મદ
 મતિઓને વિરૂદ્ધ શકા ન થવા દેવાના વિચારથી બહુધા આર્પવાક્યોનોજ
 અનુવાદ કર્યો છે અને તદભિમત અર્થનુ નિરૂપણ કર્યું છે ॥૨૨॥

સુતતત્ત્વપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજા ! આણુ સાક્ષાત્ ભગવાનજી
 વચન આર્પવચનથીપણ ઉત્કૃષ્ટ સાક્ષીને તે શિવરામવિપ્ર પરમ પ્રમત્ત
 થઈ પ્રણામ કરીને, તે સર્વના પ્રભુ શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૨૩॥
 ધર્મઽર્તા—સાક્ષાત્ સ્વય સર્ગના આદિભાગમા સર્વ ધર્મને કરનારા હોવાથી
 ધર્મકર્તા ધર્મવક્તા—ધર્મભૂળ વેદનો હિરણ્યગર્ભ પ્રતિ પ્રથમ ઉપદેશ આપ
 નાર હોવાથી ધર્મવક્તા ધર્માત્મા—સ્વય ધર્મસ્વરૂપ હોવાથી ધર્માત્મા
 પોતેજ શ્રુતિપ્રોક્ત ધર્મની ધર્મતાને સંપાદે છે, સર્વાન્તરાત્મા સર્વ કર્મકળ
 પ્રદ આજ છે અને સાક્ષાત્ મોક્ષોપાયપણુ આજ છે, તો એમનાથકી ખીને
 સુખ્ય ધર્મ કોણ છે, કોઈપણ નહિ, માટે ભગવાનજી ધર્માત્મા કહ્યા છે
 ધર્મની સંસ્થિતિ—પ્રતિષ્ઠાકારણ પોતે છે, આજ ભગવાન ત્યારે ત્યારે ત્યા ત્યા
 અવતરીને ધર્મને પ્રતિષ્ઠાપે છે માટે ધર્મસંસ્થિતિ કહ્યા છે હમણાપણુ કળિમા
 ધર્મરક્ષાર્થેજ ધર્મનન્દનરૂપે અવતરેલા ધર્મરક્ષાવતાર આપ અમને સર્વને
 ધર્મોપદેશથી રક્ષો છો એવા તમે ભગવાન મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૨૪॥ ધર્મ

નિષ્ઠજનપ્રેષ્ઠઃ પ્રી૦ ॥૨૫॥ ધર્મસ્થાપન ઝયુક્તો ધર્મશાસ્ત્રપ્રવર્તકઃ ।
ધર્મયુક્તજ્ઞાનવક્તા પ્રી૦ ॥૨૬॥ ધર્મહીનોન્મૂલનકૃદ્ધર્મરૂપપ્રકા-
શકઃ । ધર્મકાર્યરતો નિત્યં પ્રી૦ ॥૨૭॥ ધર્માશ્રયો ધર્મરચિર્વર્મા
ધર્મધુરન્ધરઃ । ધર્મનિષ્ઠજનૈઃ સેવ્યઃ પ્રી૦ ॥૨૮॥ ધર્મવિદ્ધો ધર્મ-
વપુર્ધર્મરૂપાખિલક્રિયઃ । ધર્મકીર્તિર્ધર્મમતિઃ પ્રી૦ ॥૨૯॥ ધર્મ-

દેવ અને ભક્તિદેવીને જે ઇષ્ટ સુખ તેને આપનારા અથવા ધર્મ ભક્તિએ સાધ્ય
જે સુખ અને જે તેમને તેમને ઇષ્ટ ઐશ્વર્ય કેવલ કે પરબ્રહ્માનુભવરૂપ સુખ
તેને આપનારા, 'ધર્મસહિત ભક્તિજ નિ શ્રેયસ કરનારી છે' એમ સ્વાશ્રિતોને
બોધ કરનારા, ધર્મનિષ્ઠ જનો જેમને પ્રિય છે અને ધર્મનિષ્ઠ જનોને જે પ્રિય
છે એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૨૫॥ ધર્મસ્થાપ
નમા સતત ઉદ્યોગી, 'ધર્મસંસ્થાપનાર્યાય સન્મવામિ યુગે યુગે' એવોજ
સ્વસકલ છે કળિમા જેઓ ધર્મદ્રોહાર્થેજ પ્રવર્ત્યા છે તેમના નાશથી
ધર્માવબોધક શાસ્ત્રોના પ્રવર્તક-સરક્ષક, વર્ણાશ્રમાદિ ધર્મ તથા આત્મા
પરમાત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન અને તેની પ્રાપ્તિના ઉપાયાદિકનુ જે જ્ઞાન તેને
યથાસ્થિત આપનારા એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ
॥૨૬॥ ધર્મવિસુખ આશુરોનો મૂળથી નાશ કરનારા, ધર્મનુ યથાવસ્થિત
સ્વરૂપ તેનો પ્રકાશ કરનારા, સ્વયં સર્વેશ્વર સંપૂર્ણ સમસ્તકામ હોવાથી
પોતાને કર્તવ્યનો અભાવ છે તથાપિ ધર્મપ્રવર્તન માટે સ્વયં સતત ધર્માનુ
જ્ઞાનમા નિત્ય તત્પર, માટેજ ધર્મના એક આશ્રય અને ધર્મમાજ એક રૂચિ
વાળા, ધર્મના સ્વામી, ધર્મધુરન્ધર, ધર્મનિષ્ઠ જનોએ સતત સેવનીય એવા
ધર્મનંદન આપ મારે વિષે પ્રીતિને પામો ॥૨૭-૨૮॥ ધર્મોને વિશેષપણે
જાણનારા, ધર્મૈકવપુ, (મૂર્તિમાન ધર્મજ પ્રાદુર્ભવ્યા હોય ને શુ?) જેમની
અવતરણ વનવિહરણ તપશ્ચરણ તીર્થયાત્રાદિ સમગ્ર ક્રિયાઓ ધર્મરૂપ
છે, જેમની કીર્તિ શ્રવણ કરતા ધર્મનેજ પોષેછે માટે ધર્મકીર્તિ, ધર્મમા
મતિ જેમની છે, એવા ધર્મનંદન આપ મારે વિષે પ્રીતિને પામો ॥૨૯॥ ધર્મ
સર્ગ જ્ઞાનાદિકના મુખ્ય પોષક, ધર્મવશીયવિષે આરોપણ કરી છે ધર્મ
પ્રવર્તનરૂપ પોતાની ધુર જેમણે, ધર્મદેવના ઇષ્ટ દેવ-તેમણેપણ ઉપાસ્ય,

સર્ગેકસમ્પોષા ધર્મવંદ્યાહિતસ્વધૂઃ । ધર્મેષ્ટદેવો ધર્માત્મ્યઃ પ્રીઃ ॥૩૦॥ ધર્મરક્ષણવિખ્યાતો ધર્મપત્નીસ્તનન્ધવઃ । ધર્મોદ્ધવપથા-
ચાર્યઃ પ્રીયતાં ધર્મનન્દનઃ ॥૩૧॥ મુવત ઉવાચ—ઈતિ સ્તુત્વા હરિ
રાજન્ ! શિવરામઃ સ વાહવઃ । પ્રણનામાય વિપ્રાંસ્તાન્ ધર્માન્સર્વા-
નવ્યુચત્ ॥૩૨॥ ધર્મશાસ્ત્રમિદં નિત્યં યે પઠેયુર્જના ભુવિ । વિદ્યુસ્તે
સ્વસ્વધર્માન્વૈ સાદ્કર્યં ચાપિ નામ્રુયુઃ ॥૩૩॥ ધર્મનિષ્ઠાશ્ચ તે નૂનમિદં
લોકે પરમ્ ચ । કીર્તિં સુખં ચ વિપુલં પ્રાપ્સ્યુર્નાત્ર સંશયઃ ॥૩૪॥
કૃપા શ્રીધાસુદેવસ્ય તેષ્વેવ ભવતિ ધ્રુવમ્ । તતસ્તે સંસૃતેર્નૂનં
મુચ્યન્તે પુરુષા નૃપ ! ॥૩૫॥ તસ્માદિદં સદા શ્રવ્યં પઠનીયં ચ
ભક્તિતઃ । પુમ્નિઃ સ્ત્રીભિર્હરેર્મત્તૈઃ સ્વસ્વધર્મયુક્તસુમિઃ ॥૩૬॥

જેનાં દિવ્ય નામો શ્રવણ કરતાં સર્વ પાપને પ્રણાશ કરનારાં અને સર્વ કૃળને
આપનારાં છે, માટેજ એમની આખ્યા—નામ ધર્મમયી હોવાથી ધર્માખ્ય
કલા છે, એવા ધર્મનંદન શ્રીહરિ તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૩૦॥ ધર્મ-
રક્ષકપણે સર્વજનોમાં સુપ્રસિદ્ધ થએલા, ધર્મેષ્ટદેવની જે દિવ્યરૂપ શ્રદ્ધાદિ
પત્નીઓ તેમના સ્તનને તેમની પ્રસન્નતામાટે દ્વાદશ રૂપ ધારીને (બાહ્યાનુ-
કરણથી) પાન કરનારા, ધર્મરૂપ ઉદ્ધવસંપ્રદાયના ચોમેર પ્રવર્તક મુખ્યા-
ચાર્ય એવા ધર્મનંદન ભગવાન તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થાવ ॥૩૧॥

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! એમ સ્તુતિ કરીને તે શિવરામ વિષ્ર
ભગવાનને પ્રણામ કરીને, પછી તે સમય ધર્મોનો બીજા બધા શ્રાદ્ધલાડિકને
બોધ કરવા લાગ્યા ॥૩૨॥ આ ભગવાને કહેલા ધર્મશાસ્ત્રનો ભૂમિમાં જે
જનો નિત્ય પાઠ કરે તેઓ ધર્મતત્ત્વને યથાવસ્થિત બાણીને યથાવર્ણુ યથા-
શ્રમ તેના અનુદાનથી ધર્મસાંકર્યદોષને ન પામે ॥૩૩॥ તે ધર્મનિષ્ઠ પુરૂષો
આ લોક પરલોકમાં અતિશય સુખ અને અહીં અતિશય કીર્તિને નિશ્ચે પામે
એમાં સંશય નથી ॥૩૪॥ હે નૃપ ! ધર્મનિષ્ઠ તે જનોવિષેજ આ ભગવાન
વાસુદેવની કૃપા નિશ્ચે થાય છે. તે કૃપાએ કરીનેજ અનાયાસથી સંસૃતિ-
ભયથણી તેઓ નિશ્ચે મુક્ત થાય છે ॥૩૫॥ માટે ખોતખોતાના ધર્મને તાણવા
ધરુણતા હરિભક્ત પુરૂષો અને સ્ત્રીઓએ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રીતિથી સદા સાંભળવું

શ્રેયસ્કરાન્માનવદેહમાજાં જગાદ સામાન્યવિશેષધર્માન્ । સ્વસં-
શ્રિતઘ્રાહ્યણમીશ્વરો યો નારાયણં તં મુનિમાનતોઽસ્મિ ॥૩૭॥ इति
શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્ત
વિધૌ કર્મવિપાકનિરૂપણનામાઽષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

સુવ્રત ઉવાચ—इत्थं धर्मान्प्रवदत. कुर्वतोऽसंशयान् स्वकान् ।
सद्वाताश्च प्रतिदिनं सार्धं चर्यमगाद्धरेः ॥१॥ वासन्तमुत्सव कृत्वा
दुर्गपत्तन एव सः । ययौ श्रीनगरं राजन् । सहितो निजसेवकैः
॥२॥ सम्भारेणैव महता पुष्पदोलोत्सव हरिः । कृत्वा महान्तं
तत्राथ वृत्तालयमुपागमत् ॥३॥ तत्र रामनवम्यां च स तु कृत्वा
महोत्सवम् । पुनर्दुर्गपुरं प्रायाच्चैत्र्यामेव सहानुगैः ॥४॥ द्वितीयायां
अने लक्ष्मु ॥३६॥ પોતાના ચરણાશ્રિત વિપ્રને મિષ કરીને સમસ્ત માનવોનું
સકળ શ્રેય સંપાદન કરવા સામાન્ય ધર્મો અને વિશેષધર્મો બેમણે કહ્યા,
તે સર્વેશ્વર શ્રીનારાયણમુનિને હું નમસ્કાર કરું છું ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીસત્સં-
ગિજીવને . પદ્મપ્રકરણે ધર્મોપદેશે પ્રાયશ્ચિત્તવિધૌ કર્મવિપાક-
નિરૂપણનામાઽષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ ॥૪૮॥

૧અધ્યાય ૪૮ મો.

सुव्रततन्त्रपि कहेछे-हे राजन् । सद्धर्मनो अवबोध आपवावडे अने
प्रतिदिन सद्वातांश्चो कहेवावडे आश्रितोना धर्मविषयभा अने पुइपार्थ
विषयभा वर्तता सशयने टाणता ते लखवान् श्रीहर्षिने दुर्गपत्तनभा द्वाद वष
वीति गयु ॥३॥ हे राजन् । श्रीहरि ते ७ दुर्गपत्तनभा सवन १८८४ ना
माघ शुक्ल पयमीअे लखवाननो वसतोत्सव करीने विदेशभा वसता
आश्रितोनु श्रेय करवा पोताना सेवकोथी बीटाधने अनुक्रमे अमदावाह
पधार्था ॥२॥ श्रीहरि त्या मोटी सामभी संपादन करापीने मोटो पुष्पनेयो-
त्सव करीने पछी त्याथी वृत्तालयपुरप्रति पधार्था ॥३॥ ते वृत्तालयभा
रामनवमी तिथिअे महोत्सव मोटा सश्रमथी करीने चैत्रपूर्णिमाअे ७

૧ આ અન્યાયમાં લગવાને જુનાગઢમાં થયાવિધિ કરેલી દ્વારગાધીય આદિ
દેવોની પ્રતિજ્ઞાનું નિરૂપણ કર્યું છે

સુર્યાસીનં કૃષ્ણાયમથ ત ત્વયઃ । ઉત્તમઃ પ્રાક્ષલિર્નત્વા પ્રોવાચ
 વિનયાન્વિતઃ ॥૫॥ સર્વે મનોરથાઃ સ્વામિન્નસ્માકં કૃપયા ત્વયા ।
 પ્રપૂરિતાઃ સેવકાનાં પ્રમુણા દીનવન્ધુના ॥૬॥ ઇચ્છા ત્વેકાસ્તિ હૃદયે
 મમ સ્વસ્ત્રોશ્ચ સત્પતે ! । પૌરાણાં ચાપિ સર્વેષાં તા પૂરયિતુમર્હસિ
 ॥૭॥ કૃષ્ણમન્દિરમત્રાપિ કારણીયં ત્વયેતિ ન. । પ્રાર્થિતં ભવતિ
 સ્વામિન્નવશ્યં કાર્યમેવ તત્ ॥૮॥ શ્રુત્વત ઉવાચ—ઇતિ સમ્પ્રાર્થિતો
 રાક્ષા પ્રસન્નો હરિરાહ તમ્ । યાદશીચ્છાસ્તિ વો રાજન્કરિપ્યામિ
 તથા ત્વહમ્ ॥૯॥ શ્ત્યુક્ત્વા તં સ ચ મુનિં વિરક્તાનન્દમૂચિવાન ।
 મુને ત્વયાઽન કૃષ્ણસ્ય કારણીય સુમન્દિરમ્ ॥૧૦॥ અપેક્ષિતાનિ
 દ્રવ્યાણિ તત્રાયં ભૂષ ઉત્તમ. । ત્વદાશાયાં વર્તમાનઃ સર્વાણ્યાહાર-
 વિપ્યતિ ॥૧૧॥ અહં ચ પ્રાયશોઽન્નૈવ સ્થિતોઽસીતિ ક્વાચન ।

પરિજનો સાથે પાછા દુર્ગપુર પધાર્યા ॥૪॥ અનંતર યત્ર કૃષ્ણદ્વિતીયાએ
 મુખેથી વિરાજમાન શ્રીહરિને પરમભક્ત ઉત્તમ રાજા પ્રણામ કરીને એ હાથ
 જોડી નિનયનત્ર યદ્ય એમ બોલ્યા કે—॥૫॥ હે સ્વામિન! આપના ચરણ
 કમળના સેવક અમારા સમસ્ત મનોરથો દીનજંઘુ આપ પ્રમુખે પરમકૃપાથી
 પરિપૂરણ કર્યા ॥૬॥ હે સત્પતે ! અથાપિ મારે, મારી જયાલલિતા પહેનોને
 અને પુરવાસી સર્વેને પણ હૃદયમાં આ એક ઇચ્છા વર્તે છે તેને આપ
 પરિપૂર્ણ કરવાને યોગ્ય છો ॥૭॥ હે સ્વામિન! આપે કૃતનિવાસ આ દિવ્ય
 દુર્ગનગરમાંપણ શ્રીકૃષ્ણનું ગિરખધમદિર આપે કરાવવું આ અમારી
 પ્રાર્થના આપે અવશ્યજ્ઞ પૂરણ કરવી ॥૮॥ મુગ્ધતન્મુષિ કહેછે—હે રાજન!
 એમ ઉત્તમનૃપે પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન પ્રસન્ન થઇને એમ બોલ્યા કે—હે
 રાજન! જો તમારી તેવી ઇચ્છા હોય તો ભક્તપરાધીન મારે તે અવશ્ય
 કરવું જોઇએ તો તમારી ઇચ્છાને અનુસારે હું કરીશ ॥૯॥ હે રાજન!
 શ્રીહરિ એમ ઉત્તમનૃપને કહીને, સંધિધિમા વર્તતા વિરજાનંદ નામના
 મુનિપ્રતિ એમ બોલ્યા કે—હે મુને! તમારે આ નગરમાં રમણીય કૃષ્ણમદિર
 કારીગરોપાસે કરાવવું તેમાં અપેક્ષિત મમસ્ત વસ્તુઓ આ ઉત્તમ રાજા
 તમારી ઇચ્છાને અનુસારે લાવી આપશે હું પણ અહુધાપણે અહીં રહો

પ્રવૃત્યં યદિ કિંચિત્સ્યાત્તદા પૃચ્છેશ્ચ મામપિ ॥૧૨॥ इत्युक्तः स
 तथेत्याह मुनिर्वचनकृद्धरेः । ज्ञानन्दं प्राप नृपतिस्तत्त्वसारौ च
 नागराः ॥૧૩॥ आह्वय शिल्पिनः सुज्ञान्स मुनिर्मन्दिरं ततः । आ-
 रम्भनृपस्तत्र द्रव्याण्याहार्यच सः ॥૧૪॥ हरिश्च प्रायशो नित्यं
 तत्रैत्योपाविशानृप । । प्रशंसन् शिल्पिनां दाक्ष्यं भक्तांश्चानन्दयन्नि-
 जान् ॥૧૫॥ आरम्भिते भगवता मन्दिरे तत्र शोभने । अनूपसिंह
 आगच्छत्तं नेतु जीर्णदुर्गतः ॥૧૬॥ भगवन्तं समेत्यासौ प्रणम्य
 प्राञ्जलिः स्थितः । उवाच भगवन् ! जातं जीर्णदुर्गं हि मन्दिरम्
 ॥૧૭॥ साकं मुनिगणैस्तत्र त्वमागत्य सपार्षदः । कुरु प्रतिष्ठा
 कृष्णस्य यथाकालं यथाविधि ॥૧૮॥ इति तस्य हरिर्वाक्यं श्रुत्वा

ધું, તો કદાચિત્ કિંચિત્ જો પુછવાની જરૂર પડે તો તે સમયે મનેપણુ
 સુખેથી પુછવું ॥૧૦-૧૨॥ હે રાજન્! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહ્યું એટલે
 તેમની આજ્ઞા પાળવામાં તત્પર તે વિરજાનંદમુનિ 'જેમ આપ કહો છો
 તેમ હું કરીશ' એમ હર્વથી બોલ્યા. તે સમયે ઉત્તમ રાજા અને તેમની
 જયાલક્ષિતા ઇહેનો અને નગરનિવાસી લક્ષ્મણનો બહુ હર્વ પામ્યા ॥૧૩॥
 અનંતર તે મુનિએ શિદિપશાસ્ત્રમાં પરિનિષ્ઠિત શિદિપઓને બોલાવીને તેમની
 પાસે મંદિર કરાવાનો આરંભ કર્યો. રાજાપણુ તેમાં ઉપયોગી સર્વ વસ્તુઓ
 મંગાવી આપવા લાગ્યા ॥૧૪॥ હે નૃપ! ભગવાનપણુ તે સમયે મંદિર-
 નિર્માણસ્થાને બહુધા આવીને બેસીને શિદિપઓની મંદિરવિરચનમાં હુશ-
 ણતાને બહુ વખાણુતાથકા નિજલક્ષ્મણને નિરતિશય આનંદ આપતા હતા
 ॥૧૫॥ ભગવાને દુર્ગપુરમાં મંદિરનો આ રીતે આરંભ કરતાં, હેમંતસિંહ
 રાજાના નાનાભાઈ અનૂપસિંહ પોતાને અર્જુનદુર્ગનગરે ભગવાનને તેડી જવાની
 ઇચ્છાથી ત્યાંથી દુર્ગપુર આવી ભગવાનને પામી પ્રણામ કરીને, બે હાથ બેડી
 ઉભા થઈ વિનયથી એમ બોલ્યા-હે ભગવન્! અર્જુનદુર્ગનગરમાં ભગવન્-મંદિર
 હુશણ શિદિપઓપાસે કરાવેલું તૈયાર વર્તે છે ॥૧૬-૧૭॥ તો તમો મુનિ-
 ગણો પાર્ષદગણોની સાથે ત્યાં પધારીને યથાકાળ યથાવિધિ ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા
 કરવાને યોગ્ય છો ॥૧૮॥ હે રાજન્! આવું અનૂપસિંહનું વચન સાંભળીને

હૃદો દ્વિજોત્તમાન્ । પપ્રચ્છાડ્ઽહ્ય કૃષ્ણસ્ય પ્રતિષ્ઠાયાઃ ક્ષણં
 શુભમ્ ॥૧૯॥ રાઘકૃષ્ણદ્વિતીયાયાં ગુરુવારે શુભો હિ સઃ । રિતિ
 મૌહર્તિકાઃ પ્રોચુસ્તેભ્યોઽદાહક્ષિણાં હરિઃ ॥૨૦॥ તતઃ સમેતો
 નિજપાર્પદાપ્ત્યૈઃ સ્વભ્રાતૃપુત્રૈર્મુનિવાર્ણિમિશ્ચ । યયૌ હરી રાઘસિતે
 દશમ્યાં પ્રાપ્ત્વજ્ઞયાયામથ જીર્ણદુર્ગમ્ ॥૨૧॥ આયાન્તમાશ્રુત્ય ચ તં
 પ્રહૃષ્ટા હેમન્તસિંહાદય આશુ પૌરાઃ । નિર્યાન્તિ પ્રત્યુદ્ગમનાય પુર્યા
 યાવદ્દરિસ્તાવદવાપ તાં સઃ ॥૨૨॥ પ્રણમ્ય તં તેન ચ માનિતાસ્તે
 નિવેશનં તસ્ય સહાનુગસ્ય । યથોચિતં વેદમસુ કારયિત્વા ચકુર્મુ-
 દાતિથ્યમતિપ્રસન્નાઃ ॥૨૩॥ તતો હરિર્મન્દિરમેત્ય તદ્દ્ય સમન્તતો
 વીક્ષ્ય વમૂઘ હૃદઃ । મુદુઃ સ સર્વાન્પ્રશશંસ શિલ્પિવર્યાશ્ચ ભૂપં ચ
 મુર્નિ સ્વકીયમ્ ॥૨૪॥ હેમન્તસિંહસ્ય નિકેતનેઽથ સ્વાવાસમાગલ્ય

પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીહરિએ રામચંદ્રાદિ બ્યોતિર્વિદ્ધેને બોલાવીને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠો-
 ત્સવનું સમુચિત મુહર્ત પુછ્યું ॥૨૯॥ ભગવાને પુછેલા બ્યોતિર્વિદ્ધે સારી
 રીતે વિચારીને બોલ્યા કે-કે હરે । વૈશાખ માસના કૃષ્ણપક્ષની દ્વિતીયા-
 તિથિએ ગુરુવારે શુભ મુહર્ત છે. શુભ મુહર્ત પામીને તે બ્રાહ્મણોને ભગવાને
 દક્ષિણ આપી ॥૨૦॥ તદનંતર શ્રીહરિ બ્રાતાઓ અને તેમના પુત્રોને સાથે
 લઈ, મુનિમંડળ વર્ણિમંડળ તથા પાર્પદવર્ગથી વીંટાળને વૈશાખ શુકલ દશ-
 મીએ દુર્ગપુરથકી નીકળી વૈશાખ શુકલ ત્રયોદશીએ છર્લુદુર્ગ પહોંચ્યા
 ॥૨૧॥ નગરથકી બહાર દૂર પધારેલા ભગવાનને સાંભળીને પ્રહર્ષ પામેલા
 હેમંતસિંહાદિ પુરવાસી ભક્તજનો સન્મુખ જવામાટે બેટલાકમાં પુરથકી
 જલદી નીકળે છે તેટલાકમાં તે પુરીને ભગવાન્ પામ્યા ॥૨૨॥ તે પધારેલા
 ભગવાનને હેમંતસિંહાદિભક્તો પ્રણામ કરી, તેમણે સાલિનંદન વચનોવડે
 સન્માન કરતાં બહુ પ્રસન્ન થઈને, ભગવાન અને તેમના અનુયાયિજનો
 માટે યથાયોગ્ય આવાસસ્થાન પ્રકલ્પીને તેમાં તે ભગવાનને અનુયા-
 યિજનો સાથે ઉતારો કરાવીને તેમની પરિચર્યા પરા ભક્તિથી કરવા લાગ્યા
 ॥૨૩॥ તેપછી શ્રીહરિ કુશળ કારીગરો પાસે કરાવેલા મુંદર મંદિરમાં પધારી
 તેને ચોગરદમ નિહાળી પ્રસન્ન થઈને સર્વ શિલ્પિઓ, હેમંતસિંહભૂપતિ

સ રાજકીયૈઃ । આહારયામાસ મહોપહારાન્ દેવપ્રતિષ્ઠાવિહિતાન્
યથાર્હમ્ ॥૨૫॥ પૌરૈર્દ્વિજેન્દ્રૈર્નિગમાગમઙ્ઘૈઃ પ્રોક્તેન ચાસૌ વિધિના
ચકાર । દિનદ્વયેન પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાં કૃષ્ણસ્ય કૃષ્ણઃ સ્વયમેવ રાજન્ !
॥૨૬॥ વેદાણ્વસ્વેકમિતાન્દ્રાધકૃષ્ણદ્વિતીયાદિવસાદિમાર્ઘે । સં
મન્દિરે સ્થાપયતિ સ્મ સાક્ષાચ્છ્રીદ્વારિકેશં નૃપ ! મધ્યમેઽસૌ ॥૨૭॥
શ્રીદ્વારિકાધીશ્વરદક્ષભાગે તતશ્ચ રાધારમણસ્ય મૂર્તિમ્ । સ સ્થાપ-
યામાસ સુમન્દિરેઽસૌ યદર્શનાતીર્થફલં ત્વિહ સ્યાત્ ॥૨૮॥
કૃષ્ણસ્ય ઘામેઽથ ચ મન્દિરેઽસૌ સિદ્ધેશ્વરં શઙ્કરમમ્બિકાં ચ । વિના-
યકં ચાપિ સુદર્શનીયં યથાવિધિ સ્થાપયતિ સ્મ દૈવિઃ ॥૨૯॥ ઘૃતા-
લયેઽસૌ ચ યથૈથ લક્ષ્મીનારાયણસ્થાપન ઉત્સવં પ્રાક્ । ચક્રે તથે-

અને સ્વકીય શ્રદ્ધાનંદમુનિની બહુ પ્રશંસા કરવા લાગ્યા ॥૨૪॥ અનંતર
હે મંત્રસિંહરાજની હવેલીમાં પ્રકલ્પેલા આવાસમાં આવીને શ્રીહરિએ રાજ-
કીય પુરૂષોપાસે દેવપ્રતિષ્ઠામાં અપેક્ષિત સમય ઉપહારો યથાયોગ્ય મંગાવી
તૈયાર કરાવ્યા ॥૨૫॥ હે રાજન્ ! યેદિક તેમજ તાંત્રિકપણુ વિધિઓમાં
કુશળ, તે પુરમાં વર્તતા વિપ્રવરોએ કહેલા વિધિથી તેઓને આગળ રાખીને
શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા સ્વયં શ્રીકૃષ્ણેજ બે દિવસવડે કરી. (પોતાની
અર્ચામૂર્તિ સર્વસેવ્ય પોતેજ લોકોપકૃતિ માટે અવતરેલાએ લોકોપકારમાટે
પ્રતિષ્ઠાપન કરી) ॥૨૬॥ હે નૃપ ! સંવત્ ૧૮૮૪ ના વૈશાખ કૃષ્ણદ્વિતીયાએ
દિવસના પૂર્વાર્ધમાં શ્રીદ્વારિકેશની મધ્યમ મંદિરમાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ
શ્રીહરિએ સ્થાપના કરી ॥૨૭॥ તેપછી શ્રીહરિએ તે દ્વારકાધીશના દક્ષિણ
ભાગમાં રહેલા સુમંદિરમાં રાધારમણની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી, જે તે બંનેનાં
દર્શન કરવાથી અહીંજ (અર્લુદુર્ગમાંજ) દ્વારિકા વૃંદાવનાદિ તીર્થયાત્રામાત્રનું
ફળ સંપૂર્ણ સિદ્ધ થાય ॥૨૮॥ અનંતર શ્રીદ્વારિકેશના વામ ભાગમાં રહેલા
મંદિરમાં સિદ્ધેશ્વર નામના સુદર્શનીય પ્રતિમારૂપ શંકર, પાર્વતી અને
વિનાયકની (ચક્રાત નંદિકેશ્વરની પણ) યથાવિધિ સ્થાપના ધર્મપુત્ર
શ્રીહરિએ કરી ॥૨૯॥ ઘૃતાલયમાં પૂર્વે લક્ષ્મીનારાયણની પ્રતિષ્ઠાસમયે જેવો
મોટો ઉત્સવ થયો હતો તેવોજ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ અહીં પણ ભગ-

હાપિ મહાન્તમેવ રૂપ્ણપ્રતિષ્ઠોત્સવમાચચાર ॥૩૦॥ યથાવિધીત્ય
ત્રિપુ મન્દિરેષુ દેવપ્રતિષ્ઠાં સ વિધાય રાજન્ ! । ગોમૂહિરણ્યાનિ
તિલાન્ દ્વિજેભ્યો નૂલાનિ વાસાંસિ વહ્નિ ચાદાત્ ॥૩૧॥ વિપ્રા
ન્સમગ્રાન્ પુરવાસિનોઽથ ગ્રામાન્તરેભ્યોઽપિ સમાગતાન્સ' । સન્ત
ર્પયામાસ તદિદ્દમોઽયૈર્યથોચિત રોપ્યકદક્ષિણાભિઃ ॥૩૨॥ સૌરાષ્ટ્ર
દેશાધિપતિશ્ચ તસ્ય વહ્નાદરો વીક્ષ્ય મહાપ્રતાપમ્ । સાશ્વર્યમાગત્ય
તદીયપાર્શ્વે પ્રણમ્ય તસ્થૌ નૃપ ! દાસવચ્ચ ॥૩૩॥ તં માનયામાસ
હરિસ્તતોઽસૈ તન્મન્દિરફમાતલધર્મપત્રમ્ । કૃત્વા દ્વદો સ્વે વિપયે
ચ તસ્ય ધાન્યાનયાદેરપશુલ્કતાં સઃ ॥૩૪॥ મદર્હકાર્યં ભવતા ભવે
ચત્તત્સર્વથા મે કથનીયમેવ । હત્યર્થયિત્વા સ મહીપતિસ્ત તદા
જ્ઞયા સ્વં નિલયં જગામ ॥૩૫॥ સોઽથાર્ચિતો ભક્તજનૈઃ સુગન્ધ

વાને કર્યો ॥૩૦॥ હે રાજન । એ રીતે ત્રણેય મંદિરોમા દેવની પ્રતિષ્ઠાને
યથાવિધિ કરીને, શ્રાદ્ધલોને ઓ ભૂમિ સુવર્ણ સુવસ્ત્ર તિલ આદિકના બહુ દાનો
આપ્યા ॥૩૧॥ અનંતર પુરવાસી સમગ્ર વિપ્રો તથા ગ્રામાતરથી આવેલા
પણ સમગ્ર વિપ્રોને ઇષ્ટ મિષ્ટ શ્રેષ્ઠ લોભ્યવડે સતૃપ્ત કર્યા અને રૂપામય
લોખનાત દક્ષિણાઓવડે સતૃપ્ત કર્યા ॥૩૨॥ હે નૃપ ! તે સમયે બહા ર
નામના સૌરાષ્ટ્રદેશાધિપતિ તે ભગવાનનો મહાપ્રભાવ જાણતા આશ્ચર્ય પામીને
સમવિકે આદરથી ભગવાનની સમીપે આવી તેમને પ્રણામ કરી તેમની
આગળ હિલા રહ્યા ॥૩૩॥ ભગવાને પોતાપાસે આવેલા રાજાનુ રાજસમુ
ચિત અભિનંદનવડે સન્માન કર્યું પછી રાજાએ પ્રસન્ન થઈ પરા ભક્તિથી
તે મંદિરનુ જે ભૂતળ તેમા પોતાનો માવઝી હક ઉઠાવી લેવાપૂર્વક ભગ
વાનનો માવઝી હક જણાવનારો સ્વહસ્તાક્ષરવાળો ધર્મચેષ (ધર્માત્તા દસ્તા
વેળ) કરાવીને ભગવાનને સમર્પ્યો અને વળી પોતાના દેશમા મંદિરમાટે
ધાન્ય ઘૂત ગોળ આદિક લાવવામા શુટક (રાજભાગ દાણ જગાત) નહિ
લેવાનો નિયમ પણ કરી આપ્યો ॥૩૪॥ જે આપને મારા લાયક કાઈ કામ
કાજ હોય તો તે મને અવશ્ય સર્વ પ્રકારે જણાવવુ, આપની સેવા કરવા
તૈયાર છુ, એમ શ્રીહરિને પ્રાર્થનાપૂર્વક કહીને તે રાજા ભગવાનની આજ્ઞાથી

પુષ્પાંશુકસ્વર્ણવિમૂષ્ણાદ્યૈઃ । તદેવસેવોત્સવસુવ્યવસ્થાં ચકાર ભૂમા
 દશમીનિશાયામ્ ॥૩૬॥ પકાદશ્યામુત્સવં તત્ર કૃત્વા પ્રાતઃ કૃત્વા
 પારણાં ચાપરેદ્યુઃ । મક્તૈઃ સાકં નિર્યયૌ સ્વાનુયાતૈઃ પુર્યાસ્તસ્યાઃ
 સ્તૂયમાનો જનૌઘૈઃ ॥૩૭॥ સન્નિવર્ત્ય પુરવાસિનો હરિઃ સ્વાનનુમ-
 જત આસ્રવદૃશઃ । સાનુગઃ પથિ નિજાંશ્ચ રજ્જયન્ દર્શ આપ નૃપ !
 દુર્ગપત્તનમ્ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्र-
 कर्णे जीर्णदुर्गे धौद्वारिकेशादिप्रतिष्ठानिरूपणनामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

મુપત ઉવાચ—મન્દિરં કારયંસ્તત્ર ધર્મવાર્તામિરન્યદ્વમ્ । પ્રીળ-

પોતાને લવને ગયા ॥૩૫॥ અનંતર ભૂમા-સર્વથકી નિરતિશય બૃહત્વગુણ-
 વિશિષ્ટ તે ભગવાન્ શ્રીહરિએ સર્વ લક્ષ્મીએ ચઢન પુષ્પ વસ્ત્ર મુવર્ણભૂષણ
 આદિકવડે પ્રેમથી પૂજા કર્યાથકા તે પ્રતિષ્ઠાપેલા દેવની નિત્યોત્સવાદિ સેવાની
 સિદ્ધિ માટે સમુચિત ંથવસ્થા વૈશાખ કૃષ્ણદશમીની રાત્રિએ કરી ॥૩૬॥ પછી
 એકાદશીએ ત્યા ઉત્સવ કરીને દ્વાદશીએ પ્રાત પારણાં કરીને, પોતાસાથે
 આવેલા લક્ષ્મીની સાથે પુરવાસી લક્ષ્મીસમાજે સર્વત સ્તુતિ કર્યાથકા તે
 નગર થકી આક્ષી નીકળ્યા ॥૩૭॥ હે નૃપ ! પાછળ વળાવા આવેલા, સ્વચર-
 ણુપરાયણુ, પોતાનો વિયોગ નહિ સહન થવાથી અશ્રુપરિપૂર્ણ નેત્રવાળા તે
 પુરવાસી લક્ષ્મીને જેમ તેમ કરી પાછા વાળી, સાનુયાયી શ્રીહરિ માર્ગમાં
 સર્વ આત્મીય લક્ષ્મીને રજ્જન કરતાથકા દુર્ગપુરને વૈશાખ અમાવા-
 સ્યાએ પામ્યા ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने पथमप्रकरणे लुर्गदुर्गे
 श्रीद्वारिकेशादिप्रतिष्ठानिरूपणनामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

અધ્યાય ૫૦ મો.

મુપતમુનિ કહેછે—હે નૃપ ! અનંતર ભગવાન્ ત્યા દુર્ગપુરમાં કૃષ્ણનું
 મંદિર ઉત્તમ નૃપનો મનોરથ પરિપૂરવા કરાવતાં ધર્મવાર્તાઓવડે આત્મીય

૧ આ અધ્યાયને આરણીને પાંચ અધ્યાયોવડે નૈષ્ઠિક વર્ણના ધર્મો કહેતા, આ
 અધ્યાયમાં બ્રહ્મચારીઓને રાખવાનો પરિમલ તથા સ્ત્રીપ્રસંગની અત્યંત પરિત્યા
 ન્યતાનું નિરૂપણ કર્યું ॥

યન્નિજમક્તાંશ્ચ સમુવાસ દરિર્નૃપ ! ॥૧॥ તમેકદા વર્ણિરાજો મુકુ-
ન્દાનન્દ આદરાત્ । વદ્ધાઞ્જલિર્નમસ્કૃત્ય ષપ્તચ્છ વિનયાન્નિત
॥૨॥ મુકુન્દાનન્દ ઉવાચ—ત્વદાશ્રિતાનામસ્માકં નૈષ્ઠિકવ્રહ્મચારિ
ણામ્ । શ્રોતુમિચ્છામ્યહં ત્વત્તો ધર્માન્ પાત્યાનશેષતઃ । ॥૩॥ મુન્ન
ઉવાચ—ઇતિ નૈષ્ઠિકવર્યેણ શૃણુસ્તેન નરાધિપ ! । પ્રસન્નો ભગવાનૂચે
ભક્તિધર્મપ્રપોષકઃ ॥૪॥ શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સમીચીનં ત્વયા શૃણુ
વર્ણિરાજ ! વદામ્યહમ્ । નૈષ્ઠિકાનાં યથાશાસ્ત્રં ધર્મોસ્તે વ્રહ્મચારિ
ણામ્ ॥૫॥ વ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયો વૈશ્યસ્ત્રયો વર્ણા દ્વિજાતયઃ । વ્રહ્મચર્યા
શ્રમસ્યૈતે કથિતા અધિકારિણઃ ॥૬॥ ગર્ભાધાનાદિસંસ્કારે સંસ્કૃ
તશ્ચોપનાયનમ્ । પ્રાપ્તો યથાકાલમસૌ વ્રહ્મચર્યં દ્વિજોઽર્હતિ ॥૭॥
નિરાશ્રં બુદ્ધિહીનસ્ય સાવિત્રાભ્યં તદીરિતમ્ । પ્રાજાપત્યાત્યમુદિત

લકતોને પ્રતિદિન પ્રસન્ન કરતાયકા સુખેથી રહ્યા ॥૧॥ અનતર એક સમયે
શ્રીહરિને તેમના ચરણકમળના પરિચરણથીજ નિત્યતૃપ્ત મુકુન્દાનન્દ નામના
વર્ણિરાજ આદરથી પ્રણામ કરીને બે હાથ બેડીને વિનયથી એમ પુછવા
લાગ્યા ॥૨॥ મુકુન્દાનન્દવર્ણી પુછેછે—હે ભગવન્ ! આપના આશ્રિત નૈષ્ઠિક
બ્રહ્મચર્યવ્રતને આશ્રય કરી રહેવા અમારે અવશ્ય પાળવાના ધર્મો સમગ્રપણે
આપનાયકી સાબળવા હું ઇચ્છુ છું ॥૩॥ સુમતતન્કુપિ કહેછે—હે નરાધિપ !
આ પ્રકારે તે વર્ણિવરે પુછેલા તે ભગવાન્ શ્રીહરિ ભક્તિધર્મના પોષણ
કપર હોવાથી પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા ॥૪॥ શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે
વર્ણિરાજ ! તમે બહુજ સાડ પુછ્યુ, સ્વધર્મતો અવશ્ય બાળવો બેઠાએ, ધર્મ
વિના જ્ઞાનની કે ભક્તિની સિદ્ધિ થતી નથી, ધર્મથી પાપ ટળે છે, તો તમે
બાળવા વાટેલો વર્ણી નૈષ્ઠિકોનો ધર્મ યથાશાસ્ત્ર હું નિરૂપતુ કરું છું ॥૫॥
તેમા પ્રથમ બ્રહ્મચર્યવ્રતના અધિકારીઓ અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતના ભેદો કહું છું—
તે આ નૈષ્ઠિકવ્રતના બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય આ ત્રણેય દ્વિજો અધિકારી
કલા છે ॥૬॥ (ઉક્ત અર્થને સ્પષ્ટ કરી કહેછે) ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારોવડે
સંસ્કૃત થએલો દ્વિજ યથાકાળ ઉપનાયનસંસ્કાર પામતા બ્રહ્મચર્યને લાયક
થાય છે ॥૭॥ આ બ્રહ્મચર્ય સાવિત્ર પ્રાબલ્ય બ્રાહ્મ અને બૃહત્ એમ ચાર

તદ્વદં દુર્વલસ્ય ચ ॥૮॥ અપિ બુદ્ધિમતઃ પુંસો ગૃહાશ્રમરુચેસ્તુ
તત્ । વ્રહ્માણ્યં દ્વાદશાબ્દં ચ પ્રોક્તં વૈરાગ્યમાન્દ્યતઃ ॥૯॥ યાવજ્જીવં
નૈષ્ઠિકાપ્યમનિચ્છોસ્તુ ગૃહાશ્રમમ્ । પ્રોક્તં તદ્બુદ્ધિવૈરાગ્યવલિનો
વિરલસ્ય હિ ॥૧૦॥ તત્રાન્ત્યઃ શ્રેયસે સ્વસ્ય સદ્ગુરું શીઘ્રમાશ્રયેત્ ।
વિષ્ણુમાહાત્મ્યબુદ્ધયૈવ સ પઠેન્નિગમં ગુરોઃ ॥૧૧॥ સાઙ્ગં સાર્યં ચ સ
ગુરોરધીત્ય સ્વસ્ય શક્તિતઃ । વેદં દદ્યાત્તતસ્તસ્યૈ શક્ત્યા સ્વર્ણાદિ-
દક્ષિણામ્ ॥૧૨॥ તીવ્રવૈરાગ્યયુક્તત્યાદીક્ષામુદ્ભવવર્ત્મનિ । સમ્પ્રાપ્તો
નૈષ્ઠિકીં સ સ્યાત્તદ્ધર્માન્કીર્તયામ્યહમ્ ॥૧૩॥ નૈષ્ઠિકેન વ્રતે નૈવ યાવ-

પ્રકારનું કહ્યું છે ઉપનયન પછી અક્ષારલવણુભોલ થઇને સાવિત્રીને બાણે તે
સાવિત્રસંસિત કહ્યું છે. તે ત્રિરાત્રમાત્રસાધ્ય હોઇને અત્યત મદ અધ્યય-
નમાં અસમર્થ બુદ્ધિહીનને માટે કહ્યું છે. ખીલું-તેથકી સમર્થ પરંતુ દુર્બળને
એક વર્ષમાત્ર પાળવાનું પ્રાણપાત્ય કહ્યું છે. તેથકી પણ બુદ્ધિમાન પુરૂષને
વેદાધ્યયનમાં ઉપકારકપણે બાર વર્ષમાત્રસાધ્ય બ્રહ્મચર્ય ગૃહસ્થાશ્રમમાં
પ્રવેશની રૂચિવાળાને જે છે તે બ્રહ્મ કહ્યું છે. આ ત્રણેય બ્રહ્મચર્ય જેને
તીવ્ર વૈરાગ્ય ન નિષ્પન્ન થયો હોય તેને માટેજ કહ્યું છે ॥૮-૯॥ જેતો તીવ્રવૈ-
રાગ્યને લીધે ગૃહસ્થાશ્રમને નહિ ઈચ્છતાએ યાવજ્જીવં બ્રહ્મચર્ય ધાર્યું છે તે
આ નૈષ્ઠિક નામનું બૃહદ્વ્રત એવા નામાંતરથી પણ કહેવાય છે, આનો
અધિકારીતો વિવેકમૂળક તીવ્ર વૈરાગ્યવાળો કોઈ વિરલો જન છે ॥૧૦॥
તેમાં જે અતિમ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યરૂપ છે તેજ શ્રેય માટે છે, બ્રહ્માના ભુવન
સુધીના બધાય ભોગો પરિમિત હોઇને દુઃખથી મિશ્રિત અને વળી પુન-
પાતના દુઃખથી મિશ્રિત હોવાથી હેયજ છે તો તેતત્ત્વથી શ્રેય પદમાં ગણનાને
યોગ્ય નથી, વસ્તુતઃ મોક્ષજ શ્રેય છે, તેમાં વૈરાગ્યપ્રધાન નૈષ્ઠિકવ્રતજ ઉપ-
કારક છે, માટે શ્રેયની કામનાવાળો જન નૈષ્ઠિકવ્રતને આશરીને સદ્ગુરનો
શીઘ્ર આશ્રય કરે. તે ગુરૂથકી સદ્ધિવાને લગવન્માહાત્મ્યવિજ્ઞાનથીજ
(તે પૂર્વકજ) બાણે ॥૧૧॥ તે નૈષ્ઠિક સાગ વેદને તદર્થનિર્ભુયપૂર્વક યથાશક્તિ
તે ગુરૂથકી બાણે તે પછી ગુરૂને યથાશક્તિ સુવર્ણાદિ દક્ષિણા આપે ॥૧૨॥ જે
તે નૈષ્ઠિક તીવ્ર વૈરાગ્યના ઉત્કર્ષને લીધે ઉદ્ભવસપ્રદાયસિદ્ધ નૈષ્ઠિક દીક્ષાને

જીવં સ્વસહુરોઃ । સેવને કૃતસદ્કૃત્યઃ સ મવેદ્દુક્તિમાન્ હરૌ ॥૧૪॥
 નિત્યં યદ્ગોપવીતં ચ સ વિપ્રો ધારયેચ્છિયામ્ । તુલસીમાલિકા-
 યુગ્મં સ્વકણ્ઠપરિવર્તિં ચ ॥૧૫॥ મૌર્ઝીં ચ મેઘલગ્નં દણ્ડં પાલાશં વૈલ્વ-
 મૈવ વા । સ ધારયેદ્દર્મપાણિશ્ચાસનાર્થે મૃગાજિનમ્ ॥૧૬॥ સોપપાત્રં
 ચામ્બુભૃતં નિત્યં ધાતુકમણ્ડલુમ્ । સામ્બુગાલનવલ્લં તં ધારયેદુ-
 ક્કલં શુચિઃ ॥૧૭॥ ધારયેત્ પશ્ચકેશાંશ્ચ જટાયાં જન્તુસમ્મવાત્ ।
 તન્નાગ્નિહોત્રજં ભસ્મ મિશ્રણીયં નહીતરત્ ॥૧૮॥ અતિજન્તુદયે
 પિત્તોર્મૃત્યૌ વા ઽપદિ મુણ્ડનમ્ । કક્ષોપસ્યશિલાવર્જં કારયેત્તીર્ય
 પ્થ સઃ ॥૧૯॥ દ્વે કૌપીને સિત્તે ધોત્રે ક્ષૌમં વૈકાં ચ કમ્બલીમ્ ।
 ધારયેદ્દુક્તિસમયે પરિધાનાર્થમેવ સઃ ॥૨૦॥ કન્યાં ચ પ્રચ્છદપર્દાં

પામ્યા હોય તેના ધર્મો હવે હું કહું છું ॥૧૩॥ તે નૈષ્ઠિક યાવજ્જીવ નૈષ્ઠિકજ
 મતે સંપન્ન થઈ પોતાના સદગુણની સેવાનોજ એક સંકલ્પ રાખીને ભગવા-
 નમાં પરા ભક્તિએ યુક્ત થાય ॥૧૪॥ આ વિપ્રવર્ણી નિત્ય યજ્ઞોપવીત
 શિખા અને ગળામાં બેવડી તુલસીમાળાને ધારણ કરે. ઉપવીત શિખાને
 જેમ એમ નિત્ય ગળામાં તુલસીમાળા યુગળને ધારણ કરે ॥૧૫॥ મુગપુલ્ક-
 મયી મેખળા અને ખાખરાનો કે બીલીનો દંડ ધારણ કરે અને ઉચિત સ્થા-
 નોમાં કર વિપે દર્શને ધરનારો થાય અને આસન માટે મૃગચર્મને ધારે ॥૧૬॥
 આ નૈષ્ઠિક વર્ણી નિત્ય બહાર અંદર શુદ્ધ થઈને જળપરિપૂર્ણ ધાતુમય
 ઉજ્જવળ કમડાં ઉપપાત્રે સહિત ધારે અને જળ ગાળવાનું વસ્ત્ર (ગરણું)
 રાખે ॥૧૭॥ પંચકેશ-અગલ ઉપસ્થ મસ્તક દાઢી મુંછના કેશોને રાખે-મુંઝાવે
 નહિ. જટામાં જૂઆદિક જંતુઓ જેમ ન થાય તેમ મસ્તકકેશોને અશિષ્કેત-
 લસ્મથીજ સંસ્કારયુક્ત કરે પણ અન્ય તૈલાદિકથી નહિ ॥૧૮॥ લસ્મથી
 પણ અવર્જનીય જંતુઓની ઉત્પત્તિમાં તથા માતાપિતાના મરણમાં
 અને મહારોગાદિ આપત્તિમાં તથા પુણ્યક્ષેત્રમાં અગલ ઉપસ્થ શિખાએ
 વર્તીતજ મુંઝન કરાવે ॥૧૯॥ વર્ણી બે શ્વેત કૌપીનો, તેની ઉપર આચ્છા-
 દન કરવાનાં બે ધોતીયાં અને ભોજનસમયે પહેરવામાટે શણું કે

કમ્બલં દ્વે ચ પશ્ચિકે । શિરઃપટકમેતાનિ કાપાયાણ્યેવ ધારયેત્ ॥૨૧॥ પૂજોપકરણૈઃ સાર્કં શાલગ્રામં ચ ધારયેત્ । ત્રિનાર્ચીં ચાવ-
શ્યકાનિ ધાતુપાત્રાણિ પક્તયે ॥૨૨॥ સચ્છાસ્ત્રપુસ્તકં ચાસો ધર્મ-
જ્ઞાનાદિપુષ્ટયે । સ્વોપયોગિ ભવેદાવત્તાવત્તદપિ ધારયેત્ ॥૨૩॥
પીઠાર્થે કમ્બલીલપુષ્પો જપમાલા સગોમુખી । ધાર્યાં ગોપીચન્દનં ચ
પાદુકેશ્ચેતિ સદ્રઢઃ ॥૨૪॥ ઇતોઽન્યત્પરિગૃહીયાદાવતો ચાસરાન્ત-
ત્તુ । ઉપવાસાન્ પ્રકુર્વાત તાવતઃ સ્વસ્ય શુદ્ધયે ॥૨૫॥ ત્રિયઃ
કામાન્ન વીક્ષ્યાન્ન ક્રીડન્ત્યસ્તેન વા સ્થિતાઃ । શ્રવ્યાઃ કીર્ત્યા ન
તદ્વાર્તાશ્ચાસચ્છાસ્ત્રસ્યતત્કથાઃ ॥૨૬॥ ક્રીડાં ચિનોદં શુદ્ધોર્કિં

કામળીનુ એક વસ્ત્ર ધારણુ કરે ॥૨૦॥ કન્યા, આદર, કામળી, (ઓઢ
વાની) એ પથીયા, આથે બાધવાનો ચોખડો રૂમાલ, આ કથાદિક વસ્ત્રો
કાપાયજ-રક્તમૃતિકાથી રંગેલાજ ધારણુ કરે ચકારથી રક્ત ઉણાંની
ટોપી ધારવાની બણવી ॥૨૧॥ નિલપૂત્ર્યે શાળગ્રામ, તેમની પુલના
કળશ સપુટ આચમની અભિષેકપાત્ર નેવેલપાત્ર આદિક ઉપકરણો,
ધ્યાનમાં ઉપકાર કરનારી ગુરુપરપરાપ્રાપ્ત ચિત્રપ્રતિમા અને લગવાનના
યાગ માટે પાકોપકરણભૂત આવશ્યક ધાતુપાત્રોને ધારણુ કરે ॥૨૨॥
આ વર્ણી ધર્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિમાં ઉપયોગી સચ્છાસ્ત્ર પુસ્તકો જેટલા
અત્યંત અપેક્ષિત હોય તેટલાજ રાખે ॥૨૩॥ આસનમાટે કામળીનો
કટકો, ગોમુખીએ સહિત જપમાળા, તિલકમાટે ગોપીચદન અને પાદુકાને
રાખે આટલોજ શ્રદ્ધાચારિએ પરિચ્છ કરવો વર્ણી આથી અધિક અન્ય
વસ્તુઓનો જેટલા દિવસ પરિચ્છ કરે તેટલા દિવસ ઉપવાસ કરે અન્યથા
અધિકસંચલદોષથી વિશુદ્ધ ન થાય ॥૨૪-૨૫॥ વર્ણીએ ક્રીડા કરતી કે
સ્વેચ્છાથી રહેલી સ્ત્રિયો કામલાવથી બેવી નહિ અસચ્છાસ્ત્રો કે જે
કામરસનાજ એક નિરૂપણુ માટે પ્રવર્તેલા રતિરહસ્ય અનંગરસ રસમજરી
આદિક છે તેમા વર્તતી તેણીઓની કથાઓ તથા વાર્તાઓ સાલળવી નહિ
તેમ ગાવી વાચવી નહિ (લગવચ્ચરિત્રના સબન્ધવાળા પુરાણુધર્તિહાસોમા
આવતી પુણ્યચરિત્ર સ્ત્રીઓની કથાના શ્રવણુકીર્તનમા તો દોષ નથી)

સ્ત્રીભિઃ સાકં ન ચાચરેત્ । ન કારયેચ પુંસાઽપિ કામયેત દ્વદા
 ન તાઃ ॥૨૭॥ સ્પૃશેત્કુચકં તુ ન ક્ષાપિ ન ચ સ્ત્રીધાર્યમંશુકમ્ । ધૌત-
 શુષ્કં ચ ધૌતાદ્રં તચેત્સર્હિ ન દોષમાકૃ ॥૨૮॥ વિદ્યાય દેવતામૂર્તિં
 ન સ્ત્રિયાઃ પ્રતિમામપિ । કાષ્ઠધાતુવલ્લમૃજાં ચિત્રસ્થામપિ ન
 સ્પૃશેત્ ॥૨૯॥ ન સ્ત્રીજાતેશ્ચ ગુહ્યાકં પદ્યેદુઘ્ચા ચ દૂરતઃ । તથા
 નગ્નાં તુ નેક્ષેત કન્યકામપિ નૈષ્ઠિકઃ ॥૩૦॥ ન સ્ત્રીભિઃ સહ ભાષેત ન
 તદ્ધિનં તથા લિખેત્ । ન સ્પૃશેત્ત ચ વીક્ષેત ચિત્રાદ્યપિ ચ મૈથુનિ
 ॥૩૧॥ દૃશ્યમૈથુનિચિનાદૌ ન ચ ગેહે વસેત્કચિત્ । સ્ત્રીવ્રતસન્નુ-
 ત્તમુપં કચ્ચિન્નોપવિશેષ સઃ ॥૩૨॥ પ્રચ્છન્નં પ્રેયયન્નૈવ વસ્તુ કિઞ્ચિ-

॥૨૬॥ ક્રીડા વિનોદને સ્ત્રીઓ સાથે નજ કરે, સ્ત્રીઓને ગુણ વચન
 કહે નહિ તેમ પુરૂષાતરદ્વારા કહેવરાવે નહિ. યદ્યપિ ‘કામલાવથી સ્ત્રીઓ ન
 જોવી’ એમ કહેવાથીજ ક્રીડાદિકનો પ્રતિષેધ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તથાપિ
 અહીં જે ફરી પ્રતિષેધ કર્યો તે અધિક પાપ જણાવા માટે છે. કિં બહુના
 હૃદયથી પણ કામિનીને કામે નહિ-કામલાવથી તેણીનો સંકલ્પ પણ કરે
 નહિ ॥૨૭॥ સ્ત્રીઓના કરચરણાદિ અંગનો તો કદાપિ જનસમૂહમાં પણ
 સ્પર્શ કરે નહિ, (અગસ્પર્શ જેમ ન થાય તેમ જનસંઘમાં પણ વર્તવું)
 તથા તેણીઓના વસ્ત્રનો પણ સ્પર્શ કરે રહિ જે તેણીનું વસ્ત્ર ધોણુથક
 બીનુ હોય કે ધોણુથક સુકાએણુ હોય કે નવીન હોય તેના પ્રમાદથી
 થએલા સ્પર્શમાં દોષ નથી ॥૨૮॥ દેવતાની પ્રતિમા વિના સ્ત્રીની પ્રતિમા
 ધાતુમયી કાષ્ઠમયી વસ્ત્રમયી મૃત્તિકામયી અને ચિત્રમયીનો પણ સ્પર્શ
 કરે નહિ ॥૨૯॥ નૈષ્ઠિક વર્ણી સ્ત્રીજાતિ-પશુજાતીઓના પણ ગુણાંગને
 દૂરથી પણ બુદ્ધિપૂર્વક જુવે નહિ તથા નગ્ન કન્યાને પણ જુવે નહિ ॥૩૦॥
 સ્ત્રીઓસાથે સલાપણુ નજ કરે. સ્ત્રીપ્રતિમાને ચીતરે પણ નહિ તથા મૈથુ-
 નાસાક્ષ ચિત્રાદિકને અડે નહિ તેમ બુદ્ધિપૂર્વક જુવે નહિ તથા દૃશ્ય મૈથુન-
 ધર્મી ચિત્રાદિવાળા ઘરમાં કદાપિ વસેપણુ નહિ. સ્ત્રીમુખને સમુખ મુખ
 રાખીને વર્ણી કદાપિ નજ જોસે ॥૩૧-૩૨॥ સ્ત્રીને ત્યાં કાંઈપણુ વસ્તુ ગુપ્ત
 એકાતમાં મોકલે જ નહિ તેમ તેણીએ એકાતમાં મોકલેલી કાંઈપણુ વસ્તુને

દપિ સ્ત્રિયૈ । પ્રેપિતં ચ તયા કિન્નિદ્વહ્નીયાન્ન રહસ્તયા ॥૩૩॥ સ્ત્રિય-
મુદ્દિશ્ય પુરતઃ પુરુષસ્ય હરેરપિ । કથાં વાર્તાં ન કુર્વોત શૃણુયાન્ન
ચ તાં તતઃ ॥૩૪॥ સ્વપેતાં દમ્પતી રાત્રૌ યતઃ કુલ્યાન્તરે ગૃહે । તત્ર
ગેહે સ્વપેન્નૈવ દોષો નાસ્ત્યન્યથા ત્વિહ ॥૩૫॥ ન સ્વપેત્ સ્ત્રીયુતે
ગેહે સત્સુ પુંસુ વહુષ્વપિ । ન સ્ત્રીસન્નરણસ્થાને કુર્યાદુત્સર્ગકર્મ ચ
॥૩૬॥ જ્ઞાનોત્સર્ગાદિકા યત્ર યત્ર સ્યુર્યોપિતાં ક્રિયાઃ । તત્ર તત્ર
ક્રિયાં તાં તાં ચર્ણાં નૈવાચરેત્કચિત્ ॥૩૭॥ ધનુર્માનાન્તરે નૈવ સ્ત્રિયા
ગચ્છેદનાપદિ । માર્ગાલ્પ્યોત્સવમૌલ્યાદૌ રક્ષ્યં તત્સ્પર્શતો વપુઃ
॥૩૮॥ સ્ત્રિયા સહ રહઃસ્થાને ચર્ણાં તિષ્ઠેન્ન કર્હિંચિત્ । ન ચાધ્યનિ

મહણુ કરે નહિ ॥૩૩॥ પુરૂષની સમીપમાં પણ સ્ત્રીને ઉદ્દેશી હરિની પણ
કથા વાર્તાને કરે નહિ તથા સ્વયં સ્ત્રીના મુખથકી હરિની પણ કથા વાર્તાને
સંભળે નહિ ॥૩૪॥ જે ઘરમાં દંપતી (સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને) રાત્રિએ સુતાં
હોય તેથકી એક ભીતમાત્ર અંતરાયવાળા ઘરમાં વર્ણી મુવે નહિ. જે
દંપતી ન સુતાં હોય ત્યારે તો દોષ નથી. (ગૃહાંતરમાં કેવળ સ્ત્રીમાત્ર હોય
કે પિતા પુત્રી આદિક હોય તો દોષ નથી) ॥૩૫॥ જે ઘરમાં સ્ત્રી રહેતી હોય
તેમાં તેના પિતા બ્રાતા આદિક પુરૂષવર્ગ હોય તોપણ તે સખન્ધન ગૃહમાં
મુવે નહિ, સ્ત્રીયોના સંચરણસ્થાનમાં મળમૂળાદિકના લાગની ક્રિયાને
નજ કરે ॥૩૬॥ જે જે સ્થળમાં સ્ત્રીઓ જ્ઞાનાદિક ક્રિયાને કરતી હોય તે તે
સ્થાનમાં તે તે ક્રિયાને વર્ણી કદાપિ નજ કરે ॥૩૭॥ માર્ગમાં જતી સ્ત્રી
થકી ધનુર્માપિ (આર હાથ) બંધવાન વિના તેની અતિ સમીપે નજ ચાલે.
સ્ત્રીથકી આર હાથ છેડે ચાલે. રથાભિષ્રાત આદિક આપત્તિમાં તો આટલા
બંધવાનનો નિયમ આદરણીય નથી તથા સાંકડો માર્ગ હોય કે ભગવાનનો
જન્માષ્ટમી આદિક મહોત્સવ હોય કે સ્ત્રીનું જાળતવ ઉન્મત્તત્વરૂપ મૂર્ખ-
પણું હોય કે ભિક્ષાયાચનાદિ પ્રસંગ હોય ત્યારે તો સ્ત્રીના અગતો સ્પર્શ
પોતાને જેમ ન થાય તેમ વર્તવું; (આમાં ઉક્ત ધનુર્માપિ બંધવાનનો નિયમ
નથી) ॥૩૮॥ આવરિત કે અનાવરિત ગૃહમાં કે અન્યત્ર સ્ત્રીની સાથે
નૈષ્ઠિકવર્ણી એકાંતમાં ક્યારેય નજ રહે તથા વૃદ્ધપણુ તે વર્ણી સ્ત્રીની

તયા સાકં સ્થવિરોઽપિ કચિદ્ભજેત્ ॥૩૯॥ નારોહેદ્રાહનં વર્ણો
 કાપ્યારોહેદ્યદાપદિ । તદાપિ ન સ્ત્રિયા સાકં શકટાદાબુપાવિશેત્
 ॥૪૦॥ પરિવેષ્ટ્રી પાકઋત્રીં સ્યાદ્યત્ર સ્ત્રી ન પૂરુષઃ । તત્ર ભોક્તું નૈવ
 ગચ્છેન્ન સ્પૃશેન્ન મૃકુંસકમ્ ॥૪૧॥ ગુણાંશ્ચાપ્યગુણાન્સ્ત્રીણાં કત્રિ-
 દ્વર્ણીં ન વર્ણયેત્ । લેપનાદ્યર્થમપિ તાઃ સ્વમઠે ન પ્રવેશયેત્ ॥૪૨॥
 પ્તેષુ નિયમેષુ સ્યાદ્યસ્ય ભદ્રઃ પ્રમાદતઃ । તત્રૈક ઉપવાસોઽસ્ય પ્રાય-
 થિસમુદીરિતમ્ ॥૪૩॥ સ્ત્રીસમ્યન્ધિનિવેધોઽયં સાક્ષાત્સ્પર્શ રહઃ-
 સ્થિતિમ્ । વિના સ્વાસન્નસમ્યન્ધસ્ત્રીભ્યોઽન્યત્રાવગમ્યતામ્ ॥૪૪॥
 રહઃસ્થાને તુ માત્રાપિ સહ તિષ્ઠેન્ન કર્હિંચિત્ । વૃહદ્રતઘરો વર્ણો
 સાક્ષાત્તામપિ ન સ્પૃશેત્ ॥૪૫॥ કાર્યમાવદ્યકં સ્યાચ્ચેત્સમ્યન્ધિ-

સાથે માર્ગમાં કદાપિ ચાલે નહિ ॥૩૯॥ વર્ણી કવાપિ-વિષમ કે સમ દેશમાં
 કે વર્ષામાં કે થીગ્મમાં ગાહું આદિક વાહનમાં નજ બેસે. જો આપતકળમાં
 બેસે ત્યારે પણ સ્ત્રીની સાથેતો નજ બેસે ॥૪૦॥ જે વિપ્રગૃહે રસોઈ કરનારી
 નારીજ પીરસનારી હોય, પુરૂષ પીરસનારો ન હોય ત્યાં જમવા માટે વર્ણી
 નજ જાય. સ્ત્રીવેષને ધરનારા પુરૂષનો (ભવેયો આદિક) સ્પર્શ નજ કરે
 ॥૪૧॥ સ્ત્રીઓના ગુણોને કે દોષોને કોઈપણ સ્થળે કદાચિત્ પણ વર્ણી
 વર્ણવે નહિ. પોતાના નિવાસસ્થાનમાં હોંપવું વાળવું આદિક કાર્યો પણ
 સ્ત્રીનો પ્રવેશ કરાવે નહિ ॥૪૨॥ આ ઉક્ત નિયમો મધ્યે જે કોઈપણ નિય-
 મનો ભગ જો પ્રમાદથી થઈ જાય ત્યારે તો એક ઉપવાસ તેમાં પ્રાયશ્ચિત્ત
 કરવાનું જાણવું ॥૪૩॥ જે આ સ્ત્રીસંબન્ધિ નિવેધ-સંભાષણ સહસ્થિતિ
 આદિક પ્રતિવેધ તે સર્વેપણ માતા આદિક સમીપસંબન્ધી સ્ત્રીયોથથી
 અન્યનારીઓ વિષે જાણવો, તેમાં પણ સાક્ષાત્ સ્પર્શ અને એકાંત સ્થિતિ
 આ બે તો માતા આદિક સમીપ સંબન્ધવાળી સ્ત્રીયોવિષેપણ વર્ન્ય છે
 ॥૪૪॥ જૃહદ્વ્રતધારી વર્ણી માતાસાથે પણ એકાંતમાં તો કદાપિ નજ રહે
 માતાનો પણ સાક્ષાત્ સ્પર્શ કરે નહિ ॥૪૫॥ આવશ્યક કાર્ય હોય તો
 માતાદિક થથી લિન્ન એવી પણ સમીપ સંબન્ધિની સ્ત્રીસાથે સંભાષણાદિ
 કેમાં દોષ નથી. સ્પર્શતો પરિત્યાજ્યજ છે. આવશ્યક કાર્ય ન હોય તો

ન્યાપિ યોપયા । અસ્પૃશન્ભાપણાદીનિ તર્હિ કુર્વાત નાન્યદા ॥૪૬॥
 કચિદાપદિ કષ્ટાયાં ભાપણસ્પર્શને સ્ત્રિયાઃ । વિહિતે ભવતસ્તે ચ
 કથયામિ સમાસતઃ ॥૪૭॥ અન્નામ્બુકાષ્ટપાત્રાદેર્યાચને પ્રચ્છનેઽથ
 ચ । સ્વાવાસસ્ય ચ્ચદેનારીમુદ્દિશ્ય પુરુષં પ્રતિ ॥૪૮॥ ર્દશાવશ્યકે
 કાર્યે રીતિરિત્યં હિ ભાપણે । સાક્ષાદ્ભાપણકાલં ચ સૂચયામિ સ્ત્રિયં
 પ્રતિ ॥૪૯॥ સવન્ધનાશ્રમે સ્વસ્ય યોપા યદ્યાપતેત્કચિત્ । સ્પર્દ્દં વા
 સ્વં તદા ત્યસ્ય ન દોષો ભાપણે તયા ॥૫૦॥ જલાગ્નિશ્ટજ્જિદંપ્રથા-
 વેર્મયે શસ્ત્રાદ્વિપાત્તયા । ગૃહદ્દુમાદિપાતે વા રોગે સ્વસ્ય સ્ત્રિયા
 અપિ ॥૫૧॥ પ્રાણાન્તિકાપદીદશ્યાં સાક્ષાત્સ્પર્શે ચ ભાપણે । સ્ત્રિયા
 જાતેઽપિ નાસ્ત્યેવ દોષસ્તસ્યાન્યથાઽસ્તિ હિ ॥૫૨॥ સર્વથૈવ નિપિ-

સભાષણાદિકને પણ ન કરે ॥૪૬॥ કદાચિત્ કષ્ટ આપત્તિમાં સમીપ સંબન્ધે
 રહિત એવીપણ સ્ત્રીની સાથે ભાષણ અને સ્પર્શ વિહિત છે. તે સંલેપમાં
 કહું છું. જેમ-અન જળ કાષ્ટ પાત્રાદિકની યાચનામાં અને અનિદિત પોતાના
 ઉતારાને યોગ્ય સ્થાન માર્ગ આદિકનો પ્રશ્ન કરવામાં સ્ત્રીની સાથે સંભાષણ
 દોષમાટે નથી. પણ તે ભાષણ સાક્ષાત્ ન કરવું કિંતુ સન્નિધિમાં રહેલા
 કોઈ પુરૂષને દ્વારભૂત કરીને કરવું. આવું આવશ્યક કાર્ય હોય તો સ્ત્રીની
 સાથે ભાષણમાં આવી રીતિ (પુરૂષદ્વારા ભાષણપ્રકાર) છે. હવે સ્ત્રીની
 સાથે સાક્ષાત્ ભાષણનો કાળ સૂચવું છું. બે કોઈનારી પોતાના ખંધીવાળા
 આશ્રમમાં પ્રવેશ કરી જાય કિંવા પોતાનો સ્પર્શ કરવા પ્રયત્ન કરે, ત્યારે
 તો તેણીના પ્રતિરોધ માટે કરેલું સાક્ષાત્ જ ભાષણ વર્ણને દોષમાટે
 નથીજ ॥૪૭-૫૦॥ જળ, અગ્નિ, મારકણીયું શીંગડાંવાળું પશુ, દાદયોવાળો
 સર્પાદિ, શસ્ત્રપાત, વિષ, ગૃહપાત, વૃક્ષપાત, મહારોગ, ઈત્યાદિક થકી આવી
 પડેલી પ્રાણાંતિક લયાપત્તિથકી પોતાને અને સ્ત્રીનેપણ મુકાવા માટે
 સાક્ષાત્ સ્ત્રીયો સાથે સંભાષણ અને તેણીનો સ્પર્શ વર્ણને દોષ માટે નથીજ.
 અન્યથા-આવી પ્રાણાપત્તિ થકી વ્યતિરિક્ત કાળમાં તો સ્ત્રીસંભાષણ
 સ્પર્શમાં દોષ છેજ ॥૫૧-૫૨॥ ઉદ્ધ પ્રસંગ થકી અન્યત્ર સર્વ પ્રકારે
 વર્ણને સ્ત્રીપ્રસંગ નિષિદ્ધજ છે તથા સ્ત્રીવંપટ જનન્યે પ્રસંગ પણ પ્રતિ-

હોઽસ્તિ સ્ત્રીપ્રસક્તોઽન ચર્ણિનઃ । શૈળપ્રસક્તોઽપિ તથા હ્યેયઃ
 પ્રોક્તોઽસ્તિ વન્ધકૃત્ ॥૫૩॥ ન વીર્યપાતનં કુર્યાદ્બુદ્ધિપૂર્વં કદાચન ।
 સ્ત્રાવે જાતે સ્વતઃ કુર્યાદ્દિનમેકમુપોપણમ્ ॥૫૪॥ પ્રમાદાત્પાતિતે
 વીર્યં કાર્યં ચાન્દ્રાયણવ્રતમ્ । સાક્ષાત્સદ્ગે સ્ત્રિયા જાતે પતિતોઽસૌ
 વૃહદ્વ્રતાત્ ॥૫૫॥ નૈષ્ઠિકત્વં ન તસ્ય સ્યાત્પ્રાયશ્ચિત્તશતૈરપિ । અતઃ
 સ્તન્મળ્ડલાઙ્ગપૃઃ સ ત્વૌદ્ધવસમાધિતાત્ ॥૫૬॥ પ્રાયશ્ચિત્તં વિધા-
 યાસૌ તતઃ કુર્યાદ્વિદ્યાધમમ્ । તત્ સાધૂન્સેવમાનો લક્ષ્મીનારાયણં
 ભજેત્ ॥૫૭॥ યદિ ન સ્યાત્સ્ત્રિયાઃ પ્રાપ્તિઃ કુલદ્રવ્યાધમાયતઃ ।
 તુરીયાધમમાધિત્ય તપસ્યેત્તર્હિ મુકયે ॥૫૮॥ તત્રાપિ ભક્તિ કમ

મિદ્ધ છે. કેમ તો શૈલુજનસંગ બન્ધનકારી કટયાણુવિરોધિ કક્ષો છે
 ॥૫૩॥ વર્ણી વીર્યપાતન બુદ્ધિપૂર્વક કદાપિ ન કરે સ્વતઃ સ્વપ્રભાં કે
 નચતમાં વીર્યસ્ત્રાવ થાય તો એકદિન ઉપોપણુ કરે ॥૫૪॥ પ્રમાદથી પોતેજ
 વીર્યપાતન કરે તો વર્ણી ચાન્દ્રાયણવ્રત કરે. સાક્ષાત્ સ્ત્રીસંગ થાય તો એને
 પ્રાયશ્ચિત્ત છેજ નહિ. નૈષ્ઠિકવ્રતથક્રી પતિતજ નાણુવો આ બ્રહ્મ વર્ણી
 શત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી પણ નૈષ્ઠિકચણુને પામે નહિ. (પરપુરુષના સંગથી
 પાતિમત્સ્યથક્રી પતિત થયેલી પતિમતા વનિતાની પેઠ) માટે તે આ પતિત
 વર્ણી તો ઔદ્ધવ સંપ્રદાયના સમાશ્રિત નૈષ્ઠિક વર્ણી મડળ થકી બહિર્ભૂત જ
 નાણુવો ॥૫૫-૫૬॥ જ્યારે એમ છે તો આ પતિતને તરવાનો સર્વથા
 ઉપાય જ નથી? તો એમ નથી. તરવાનો ઉપાય છે. ‘યઃ પ્રત્યવસિતો
 વિપ્રઃ પ્રવ્રજ્યાતો વિનિર્ગતઃ । બનાશકનિવૃત્તશ્ચ ગાર્હસ્થ્યં ચેષ્ટિકીર્ણતિ ।
 ચરેત્ પાળમાસિકં કૃચ્છ્ર નિયતાત્મા સમાહિતઃ । સ ચરેદ્ધીણિ કૃષ્ણાણિ
 ત્રીણિ ચાન્દ્રાયણાણિ ચ । જાતકર્માદિમિઃ સર્વેઃ સંસ્કૃતઃ શુદ્ધિમામુચાવ ॥’
 આ વૃદ્ધ પરાશરોક્ત પ્રકારે વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પછી ગૃહસ્થાશ્રમને
 પામીને ભગવાનના એકાતિક ભક્તોને સાધુઓને સેવતો થકો લક્ષ્મીનારા-
 યણુને ભજતાં કાળે કરીને શ્રેયને પામે ॥૫૭॥ હે વર્ણુરાજ! જો કુળ
 દ્રવ્યાદિકના અભાવરૂપ જે કોઈ નિમિત્તને લીધે કન્યાપ્રાપ્તિ ન થાય તો તે
 પૂર્વોક્ત પ્રકારે વિહિત પ્રાયશ્ચિત્તી થઈ સંન્યાસ આશ્રમને સમુચિત ધર્મનો

લાઘવસ્ય કુર્વાંત નિત્યં સ ચ વર્ણિરાજ ! । પાપક્રિયાયા વિમુક્ત-
સ્તયાઽસૌ મૃત્વામુયાદ્દામ તદીયમેવ ॥૫૯॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारा-
यणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे नैष्ठिकधर्मेषु ब्रह्मचारिपरिग्रहस्त्रीप्रसङ्गवर्जननि-
रूपणनामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ન ક્રોધો વર્ણિના કાર્યો જાયેતાકસિકઃ
સ ચેત્ । તર્હિ યસ્મૈ સ જાતસ્તં પ્રણમ્યાશુ પ્રસાદયેત્ ॥૧॥ પાપ-
મૂલં ચ લોભોઽસ્તિ તતસ્ત્યાજ્યઃ સ સર્વથા । સદ્ગ્રહો નૈવ કર્તવ્યો
વિહિતેતરવસ્તુનઃ ॥૨॥ त्यागीव ब्रह्मचार्येप धनं रक्षेन्न रक्षयेत् ।

આશ્રય કરીને મુક્તિમાટે તપશ્ચર્યા કરતો થકો લદ્દમીપતિ શ્રીકૃષ્ણુની
સેવાને પ્રતિદિન લક્ષિતી કરે. તેથી તે પાપકર્મથકી મુક્ત થઈ મરીને
તેમનાજ પરમ ધામને પામે ॥૫૯-૫૯ા॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને .
પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મચારિપરિગ્રહસ્ત્રીપ્રસંગવર્જનનિરૂ-
પણનામા પંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૦॥

અધ્યાય ૫૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વર્ણિવર્ય ! વર્ણિએ ક્રોધ કદાપિ નજ કરવો
જો કદાચિત્ પ્રમાદથી અકસ્માત્ ક્રોધ ઉપજે તો તત્ક્ષણ પરિતાપ પામવા
પૂર્વક જેની ઉપર ક્રોધ થયો હોય તે પુરૂષને પ્રણામાદિકવડે પ્રસન્ન કરે
॥૧॥ જે લોભ પાપમૂળ અને ક્રોધથકી મોટો માટે તે સર્વ પ્રકારે ત્યાગ્ય
છે. જે હેતુમાટે વસ્તુનો સંગ્રહ લોભનું કાર્ય હોયને ત્યાગનિષ્ઠને સર્વ પાપ-
મૂળ છે તે હેતુમાટે લોભ અને તેનું કાર્ય જે વિહિત વસ્તુથકી ઇતર
વસ્તુનો પરિગ્રહ તેને વર્ણી ત્યાગ જ કરે ॥૨॥ આ વર્ણી ત્યાગી—ઔદ્ધવ
સપ્રદાયસિદ્ધ ત્યાગધર્મમા નિષ્ઠાવાળો સાધુજ જેમ એમ ધનને નજ રાખે,
તેમ સ્વાયં બીજા પાસે પણ રખાવે નહિ તે વર્ણુનિ મહાદીક્ષાવિધિમા
ધનના સ્પર્શનિવેધથી સર્વથા તેના ત્યાગનું વિધાન છે તથા સર્વ ભોગો

૧ આ અધ્યાયમા વર્ણુઓને નિષિદ્ધ કર્યો અને તેના આવશ્યકમા પ્રાયશ્ચિત્તોનું
નિરૂપણ સંક્ષેપમા કર્યું છે

વર્જયેત્સકલાન્મોગાન્ ઘૃતાદિવ્યસનાનિ ચ ॥૩॥ સ્વસમ્પન્ધિજ-
નાનાં ચ દદ્વાઽસાવાપદં કચિત્ । ધનાર્થમુદ્યમં નૈવ કુર્યાત્તસ્યા
નિવૃત્તયે ॥૪॥ મોહં મદં મત્સરં ચ માનં તન્દ્રીં ચ વર્જયેત્ । દમ્ભં
દર્પં ચ કાર્પણ્યં કલિં નિન્દાં ચ યત્નતઃ ॥૫॥ અવાચ્યાં ન વદેદ્વા-
ચમભક્ષ્યં નૈવ ભક્ષયેત્ । અસ્પૃશ્યં ન સ્પૃશેદ્વર્ણીં નાપેયં ચ પિત્રે
ત્કચિત્ ॥૬॥ ન મર્મસિદ્ધ્યૌ વ્રૂયાદુચ્ચકિં વિતથં કદુ । નાનૃતં ચ
વદેત્કાપિ સત્યં ચ પરદુઃખકૃત્ ॥૭॥ રસલુચ્છો ભવેન્નૈવ નૈકં
મિક્ષેત ચાન્વહમ્ । ધાતુપુષ્ટિકરં ચાન્નં પ્રાયો વર્ણો ન ભક્ષયેત્ ॥૮॥
સ્વર્યા ડૂપ્રયાસ્તુરજ્જ્વાશ્ચ હસ્તિન્યા અપિ યત્પયઃ । આપદ્યપિ કચિ

અને ઘૃત વિગેરે વ્યસનોને વર્જે ॥૩॥ આ પ્રભુચારી પોતાના જે દેહસખ
ન્ધિઓ તેમની અન્નવઆભાવરૂપ આપત્તિને બોધને અનુતાપથી પણ તે
આપત્તિ નિવારવા ધનાર્જનાથે કદાપિ યત્ન નજ કરે ॥૪॥ મોહ મદ મત્સર
માન આદિકને ત્યાગ કરે. તેમાં મોહ-હેયમા થઈણુ કરવાપણાનો અધ્ય
વસાય, મદ-માદક વસ્તુના સેવનથી થતો ચિત્તવિકાર, મત્સર-દ્વેષવિશેષ,
માન-મોટાઓની સન્નિધિમાં પણ નમ્રતા ન રાખવી, આળસ, દલ-ધાર્મિ
કપણાની ખ્યાતિ કરવાનો ડોળ, દર્પ-મોટાઓના અપમાનમા હેતુભૂત ગર્વ,
કાર્પણ્ય-કાંઈપણુ છુટી નહિ શકવાનો સ્વભાવ, કળિ-કલહ કરવાનો
સ્વભાવ, અન્યની નિંદા, આ દોષોને વર્જે. યદ્યપિ આ દોષોનુ વર્જન સર્વ
કોધને અપેક્ષિત છે અથાપિ વર્ણને વિશેષત હાનિકર હોવાથી તે આ
દોષોને વર્ણી યત્નથી વર્જે ॥૫॥ વર્ણી અવાચ્ય લોકનિંદિત વાણીને કદાપિ
વદે નહિ અલક્ષ્ય માસ ડુગળી લસણુ આદિકને કદાપિ લક્ષણુ કરે નહિ,
અસ્પૃશ્ય સ્ત્રી પતિત આડાળાદિકનો સ્પર્શ કરે નહિ, અપેય સુરા મદ્ય ભાંગ
ગાળે આદિકને કદાપિ પીવે નહિ ॥૬॥ કોષ્ટના પણ મર્મને શેદનાર વચન
બોલે નહિ, દુરુચિ-નિંદાગર્ભિત વાણીને વદે નહિ, વ્યર્થ વચન વદે નહિ,
કોધને પણ અપ્રિય વચન ઉચ્ચારે નહિ, અસત્ય ક્યાયપણુ બોલે નહિ,
દુષ્ટાર્થ પણુ પરને અપ્રિય કરનાર ‘આ સત્ય વચન છે’ એવી ભુદ્ધિથી બોલે
નહિ ॥૭॥ વર્ણી રસોમા નજ લોભાય, પ્રતિદિન એકજ ગૃહસ્થને ત્યા

ઐવ સ્ત્રીકુર્યાદ્ઔપધેઽપિ તત્ ॥૧॥ ચણ્ડિકામૈરવાદીનાં મઘમાંસા-
શિનાં ક્વચિત્ । નાશ્ત્રીયાદ્રહ્મચાર્યેષ્ઠ આપદ્યપિ નિવેદિતમ્ ॥૧૦॥
નાદ્યાચ માદકં કિચ્ચિન્ન સ્પૃશેત્પલલં તથા । નાદ્યાત્પલાન્દુલં લઘુનં
નાન્નં દત્તમથદ્વયા ॥૧૧॥ મઘમાંસાદ્યમધ્યેણ મિશ્રમોપધમપ્યસૌ ।
નાદ્યાચ્ચ તન્ન ગૃહીયાદશાતગુણવૈદ્યતઃ ॥૧૨॥ અનિવેદિતમઘં વા
ફલપત્રાદિ વિપ્ળવે । ગ્રહચારી ન ભુજીત કાપિ કિચ્ચન નૈષ્ઠિકઃ
॥૧૩॥ નાત્યાદ્વારં ચ કુર્વોત પુનર્મુક્તિમનાપદિ । પોર્વાહ્નિકં કર્મ
નિત્યમસમાપ્ય ચ કહિંચિત્ ॥૧૪॥ ન યાચેદાગ્રહેણાસૌ મિશ્રાં

ભિક્ષા ભાગે નહિ, પ્રાય ધાતુવર્ધક અન્નને નજ લક્ષણ કરે ॥૮॥ ગધાડી
ઉંટડી ઘોડી હાથણી આદિકનુ જે દુધ તે આપત્તિમા પણ નજ પીવે,
આધિ પ્રશમન માટે ઔપધમા ઉપયોગિપણે પણ તેને કદાપિ ન પીવે
'સર્વાંસા દ્વિસ્તાનીના દુગ્ધમપેયમજાવજં' ઇત્યાદિ વચનોવડે ખરી આદિકના
દુધના પાનનો ત્યાગ સર્વસાધારણ છે તથાપિ અહીં જે તેની ઉક્તિ છે
તેતો તેના પાનમા વર્ણુઓને અધિક પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવા માટે જણાવી ॥૯॥
આ ગ્રહચારી મઘમાંસાદિવડે આરાધાતી ચડિકા ભૈરવ આદિ દેવતાઓને
નિવેદન કરેલું અન્ન આપત્તિમા પણ કદાપિ નજ લક્ષણ કરે ॥૧૦॥ માસનો
હાથથી પણ સ્પર્શ કરે નહિ, અહીંણ ભાગ તમાકુ આદિક માદક કાષ્ઠપણ
પ્રાય નહિ તથા ડુગળી લક્ષણ આદિકને પ્રાય નહિ, (અત્યંત અનર્થ
કર હોવાથી વિશેષપણે વર્ણુઓના પ્રતિ આ પ્રતિવેધ પ્રવર્તે છે) અશ્ર-
દ્ધાથી આપેલા અન્નાદિકને જમેજ નહિ ॥૧૧॥ આ વર્ણુ મઘથી કે માસથી
મિશ્રિત ઔપધને પણ નજ પ્રાય, જેનો ગુણશીવ ન જાણતા હોધએ એવા
વૈદ્યથી ઔપધ નજ ચહણ કરે, ચહણ કરે તો તેવા ઔપધનો અગ્રાનથી
લક્ષણપ્રસંગ આવે ॥૧૨॥ આ નૈષ્ઠિક ગ્રહચારી ભગવાનને નહિ નિવેદન કરેલું
અન્ન કે કૃણ પત્રાદિક કાષ્ઠપણ ક્યારેય પણ નજ જમે ॥૧૩॥ તથા વર્ણુ
અત્યાહાર નજ કરે આપત્તિ વિના દિવસે ફરી જમે નહિ નિય પોર્વાહ્નિક
કર્મ કર્યા વિના કદાપિ ભોજન કરે નહિ ॥૧૪॥ આ વર્ણુ આચહથી કોઈ
જનથથી ભિક્ષા કદાપિ ચહણ કરે નહિ (જેને ઘેર ભિક્ષા જલદી ન મળે

કમપિ કર્હિંચિત્ । ન દ્વારઘન્ધનં કુર્યાન્નાક્રોશં ચાગ્રયાચને ॥૧૫॥
 નાભિશસ્ત્રં ન પતિતં પાપકર્મરતં ન ચ । દ્વિજમાશૌચિનં કાપિ ન
 યાચેદન્નમાહ્નિકમ્ ॥૧૬॥ અગાલિતેન તોયેન નામ્બુકાર્યં સમાચ-
 રેત્ । ન સ્પૃશેન્મઘપાત્રાદિ યદન્યચાપ્યમદ્ગલમ્ ॥૧૭॥ યરમુદ્ગમ-
 નદ્વાહં મહિપં ચર્કરં ચ સઃ । ગ્રહ્યચારી નાધિરોહેદાપદ્યપિ કદા-
 ચન ॥૧૮॥ દિવા નિન્દ્રાં ન કુર્વોત નિશઞ્ચાચન્તયામયોઃ । સન્ધ્ય-
 યોશ્ચ સ્વપેન્નૈવ ગ્રહ્યચારી વિનાપદમ્ ॥૧૯॥ ગ્રાસાદિકેનાપિ હરે-
 શ્ચન્દનેનાહ્નચર્ચનમ્ । તથા સુગન્ધિતૈલેન કુર્યાન્નામ્બ્યજ્ઞમપ્યસૌ
 ॥૨૦॥ ગન્ધદ્રવ્યં ચ કસ્તૂરીકુકુમાદિ ન ધારયેત્ । ન દન્તાન્ રજ-
 યેત્કાપિ કુર્યાન્નાગ્નોઽવલંબનપિ ॥૨૧॥ છત્રં ન ધારયેદ્દર્શી ન વૃત્ય-

તેના ઘરની દ્વારભૂમિમાળ બહુ વખત રહીને આગ્રહથી તેથડી લિક્ષા ન
 લેવી) ગૃહદ્વાર વાસી દેતા વાસેલા બારણાને લિક્ષાથેં ધધણાવે નહિ તથા
 લિક્ષાન્યામનામાં ઉચ્ચ આક્રોશને કરે નહિ ॥૧૫॥ બલે ભુખ્યો હોય
 તોપણ એકાહારપર્યાપ્ત પણ અન્નને અભિશસ્ત, (જેને માથે ગોહત્યા
 બ્રહ્મહત્યાદિકનો અપવાદ આવ્યો હોય તે) પતિત, (મહાપાપાચરણાદિ-
 કથી પતિતભાવને પામેલો) હિંસાદિ પાપકર્માચરણમાં આસક્ત અને
 આશૌચવાળા દ્વિજથડી કદાપિ યાચે નહિ ॥૧૬॥ ગાળ્યા વિનાના બળથી
 સ્નાન આચમનાદિકને નજ કરે, મઘપાત્રાદિ અને બીજાં જે અપવિત્ર
 શ્વાનગર્દભાદિક તેનો સ્પર્શ નજ કરે ॥૧૭॥ બ્રહ્મચારી આપત્તિમાં પણ
 ખર ઉદ્ધુ બળીવર્દ મહિષ બકરો આદિક વાહનમાં કદાપિ બેસે નહિ ॥૧૮॥
 બ્રહ્મચારી આપદા વિના દિવસે નિદ્રાને નજ કરે. તથા રાત્રિના આદિ અત
 પ્રહરમાં અને બે સંધ્યા સમયમાં નિદ્રાને નજ કરે ॥૧૯॥ વર્ણી ભગવા-
 નના પ્રસાદભૂત પણ અદનથી અગમાં લેપન ન કરે તથા સુગન્ધિ તેલથી
 અભ્યગને (તેજ યોળી સ્નાન) તો દૂરથી ત્યાગ કરે ॥૨૦॥ કસ્તૂરી કુકુમ
 કેસરાદિ ગંધદ્રવ્યને ધારે નહિ, દાંતને રંગદ્રવ્યથી રંગે નહિ, તેમ જ કોઈપણ
 વસ્તુથી અતિ ઉન્નવળ કરે નહિ ॥૨૧॥ વર્ણી છત્રીને ધારે નહિ તુલ્યને
 ભુવે નહિ, રંગદ્રવ્યથી અધિક રંગેલાં અતિશય સત્તાં કાવાય વસ્ત્રોને ધારે

પ્રેક્ષકો ભવેત્ । નાતિરક્તાનિ વાસાંસિ કાપાયાણ્યપિ ધારયેત્ ॥૨૨॥
 ન ચાહ્નમર્દનં કુર્યાત્સ્નાનકાલે તથા પદે । ઘર્ષયિત્વા ન ધાવેચ્છ
 મુખં નેક્ષેત દર્પણે ॥૨૩॥ નાત્યુઙ્ગચલાનિ વાસાંસિ ધ્રુત્વા કુર્યોત
 કર્હિંચિત્ । નાહ્નયેચ્છ સ્વકે નેત્રે ન તામ્બૂલાદિ ભક્ષયેત્ ॥૨૪॥
 ન ગાયેદ્દ્રામ્યગીતાનિ ગ્રામ્યવાર્તા ન કીર્તયેત્ । ન દૌત્યં ન
 ચ પૈશુન્યં ઘર્ષણં કુર્યાન્ન ચારતામ્ ॥૨૫॥ દેવતાપ્રતિમાનાં ચ
 તીર્થાના ધર્મિણાં ગચામ્ । વેદાનાં ચ સતીનાં ચ ગર્હો કુર્યાન્ન
 સદ્ગુરોઃ ॥૨૬॥ ન હિંસેત્પ્રાણિમાત્રં ચ મનસા ઘણુપા ગિરા । ન દન્ત
 ધાવનાયાપિ છિન્ધ્યાદાર્દ્રદુમાઙ્ગકમ્ ॥૨૭॥ તુલસીપત્રપુષ્પાદિ
 વિષ્ણુપૂજનહૈતવે । હોમાર્થે સમિધો દર્માન્ ગૃહજ્ઞેષ્ઠ ન દુષ્યતિ
 ॥૨૮॥ ન સૂર્યાસ્તમયાદૂર્ધ્વ ચલેદધ્વન્યનાપદિ । જન્તુનાલોફય
 શનકૈર્દિવસેઽપિ ચલેત્પથિ ॥૨૯॥ ન જન્તુયદુલે ક્ષાતં વાર્ય ક્ષાપિ
 નહિ ॥૨૨॥ સ્નાનસમયે અગમર્દન કરે નહિ તથા ચરણને ઘસીને ધ્રુવે
 નહિ પોતાના મુખને દર્પણમા જુવે નહિ ॥૨૩॥ વસ્ત્રોને ધોવાની વસ્તુથી
 (સાથુ આદિકથી) સારીરીતે ધોઈ અતિ હિંગળા (નેત્રાહલાદક) કરીને
 કદાપિ ધારે નહિ, પોતાના નેત્રોને કાળજીથી આજે નહિ તાબૂળાદિકને
 ભક્ષણુ કરે નહિ (આદિશબ્દથી સોપારી એલાયચી લર્વાંગ આદિક લેતુ)
 ॥૨૪॥ વર્ણી આમ્ય ગીતને ગાય નહિ, આમ્ય વાર્તાને કરે નહિ, દૂતકર્મને
 કરે નહિ, આરકર્મ અને આડીયાપણુ કરે નહિ ॥૨૫॥ દેવતામૂર્તિઓ, ગંગા-
 યમુનાદિ તીર્થો, ધર્મનિષ્ઠ જનો, ગાયો, વેદો, પતિવ્રતાસ્ત્રીયો અને સદ્ગુરુની
 ગહનિ ન કરે ॥૨૬॥ મન વચન કાયથી પ્રાણિમાત્રને પીડે નહિ લીલા
 વૃક્ષની શાખાદિકને દાતણુમાટે નજી છેદે ॥૨૭॥ તેમા દેવાથ તુલસીપત્ર
 પુષ્પાદિ અને હોમાર્થે સમિધ તથા દલોને આહરણુ કરતો વર્ણી દૂષિત થતો
 નથી ॥૨૮॥ સૂર્ય અસ્ત થયા પછી વિપત્તિ વિના માર્ગમા ચાલે નહિ દિવસે
 પણુ માર્ગમા વિચરતા જતુઓને જોઈને ધીમેથી તેને વિષે પાદ નહિ મુકીને
 માર્ગમા ચાલે ॥૨૯॥ જતુપ્રાય જળાશયમા સ્નાન કદાપિ નજી કરે અન્ય
 જળાશય ન હોય તો તેમાથીજ ગાળીને જળપાત્રમા લઈને તેયકી બહાર

જલાશયે । તત્રૈવ ગાલયિત્વામ્બુ પાત્રે આયાત્તતો વહિઃ ॥૩૦॥ મુ-
દ્ધયર્થોદકપાત્રેણ વિનાડપાકચ્છમાત્મનઃ । અનિષ્કાસ્ય ચ કુર્વોત
ન મૂત્રોત્સર્ગમપ્યસૌ ॥૩૧॥ નાત્મઘાતં કાપિ કુર્યાજ્ઞાતિશ્રંશ-
ક્રિયાં ન ચ । પાણિપાદાક્ષિચાપલ્યં ન કુર્યાત્કૂર્દનં તથા ॥૩૨॥ રાક્ષા
ચ રાજપુરુષૈઃ સ્ત્રીમિશ્ર ગુરુમિઃ સહ । વિવાદં નૈવ કુર્વોત યેન
સ્વસ્ય જયો ભવેત્ ॥૩૩॥ પરાત્તોદ્વેજયેદ્વાચા નાવિશ્વાસ્યઃ પરેર્મવેત્ ।
નોદ્વિજેદ્વૈર્યવાન્વર્ણી દુર્જનનાં દુરુક્તિમિઃ ॥૩૪॥ તેન તૂલપટી
ચાપિ ન પ્રાચાર્યા હ્યનાપદિ । આપદ્યપિ ક્વચિન્નૈવ સા તુ ચેત્પ્રાવૃતા
સ્ત્રિયા ॥૩૫॥ અનાપદિ ન ચત્વાયાં વર્ણી નગ્રશ્ચ ન સ્વપેત્ । ન કેશો-
ત્પાટનં કુર્યાન્ન મળ્યાદિપ્રતિગ્રહમ્ ॥૩૬॥ મૃત્તિકાતૃણકાષ્ઠાદિ ય-
ત્સ્યાત્સસ્વામિકં યદિ । તદા તદપિ ચૌર્યેણ ગૃહ્ણીયાન્ન કદાચન ॥૩૭॥
ન સન્ધ્યાહોમયોઃ કાલમતિકામ્યેદ્દિનાપદમ્ । વિષ્ણુપૂજાં ગુરોઃ

તેનાથી જ્ઞાન કરે ॥૩૦॥ મુદ્ધયર્થ જળપાત્ર વિના અને પાછળનો કન્થ
કાઢ્યા વિના મૂત્રોત્સર્ગને પણ કરે નહિ ॥૩૧॥ આત્મઘાતને (તીર્થમાં પણ)
કદાપિ કરે નહિ, જાતિમાથી શ્રદ્ધ કરનાર કર્મને નજ કરે હસ્ત ચરણ ચક્ષુ
આદિક અગ્ની અપળતાને ન કરે તથા કુદે નહિ ॥૩૨॥ રાક્ષ, સત્પુરુષો,
સ્ત્રીઓ અને ગુરુઓ સાથે વિજયની વાંછાથી વિવાદ નજ કરે ॥૩૩॥
વર્ણી વાણીથીપણ ખીનઓને ઉદ્વેગ કરે નહિ, ખીનઓને અવિશ્વાસપાત્ર
ન થાય, (સર્વને વિશ્વાસ કરવા લાયક થાય) દુર્જનોનાં દુર્વચનોવડે સ્વય
ઉદ્વેગને પામે નહિ. સ્વધર્માચરણમા ધૈર્યધારી થાય ॥૩૪॥ વર્ણિએ વિપત્તિ
વિના ગોદડી ઓઢવી નહિ સ્ત્રીએ ઓઢેલી ગોદડી તો આપત્તિમાં પણ
કદાપિ નજ ઓઢવી ॥૩૫॥ વર્ણી આપદા વિના ખાટલામાં ન મુવે, નજ
નજ મુવે, લલાટથકી કેશોને નજ ઉપાડે તથા મણિ આદિકના પ્રતિમહને
ન કરે ॥૩૬॥ પારકુ મૃત્તિકા તૃણ કાષ્ઠાદિ અટપપણ વસ્તુ તેના ધણીની
અનુમતિ લીધા વિના કદાપિ નજ મહણ કરે. નાનું હોય કે મોટું હોય
પારકા પદાર્થનું અનુમતિ વિના જે મહણ તે ચોરીજ કહેવાય ॥૩૭॥
સંધ્યા તથા હોમનો જે વિહિત કાળ તેને કદાપિ વિપત્તિ વિના ઉત્તરે નહિ

સેવામકોપાસ્તિ તથૈવ ચ ॥૩૮॥ ક્ષેત્રવાદીદ્રુમાવાપં સ્વવૃત્ત્યર્થં ન
 ચાચરેત્ । નૈવાન્નસદ્ગ્રહં કુર્યાન્ન રસાદેરપિ ક્વચિત્ ॥૩૯॥ નાપવાદં
 ગુરોઃ ક્વાપિ વ્રૂયાન્નાતિક્રમેત્સતઃ । પરિદધ્યાન્ન વિકૃતં વાસશ્ચોપા-
 નહૌ ન ચ ॥૪૦॥ અમાર્ગેણ ન ગચ્છેચ્ચ ગૃહિગૌહં કદાચન । વાલકં
 લાલયેન્નૈષ વર્ણો કસ્યચિદપ્યસૌ ॥૪૧॥ તૈલેન કેશસંસ્કારં બ્રહ્મ-
 ચારી ન ચાચરેત્ । મનુષ્યં વાપિ પશ્વાદિં તૃણેનાપિ ન તાડયેત્
 ॥૪૨॥ વિપ્રમિત્રુકસૂતાદેરગ્નીવ્યવૃત્તિનાશનમ્ । યથા સ્યાન્ન તથા
 કુર્યાદ્વાર્તા હર્યાશ્રિતા અપિ ॥૪૩॥ પિતરૌ સ્વમુપાધ્યાયં સતીર્થ્યં
 ચ ગુરું વિના । સનામેરપિ નૌ કુર્યાદૌર્વૈદૈહિકકર્મ ચ ॥૪૪॥ યો
 યં નિપેધેષ્વેતેષુ વ્યતિક્રામેદનાપદિ । સ તદોપાપનોદાર્થં કુર્યાત્પૃ-
 તેમગ્ સૂર્યોપાસન વિષ્ણુપૂજન અને ગુરૂપરિચર્યાનિ ઉલ્લંઘે નહિ. (તે તે
 કાળે તેને તેને કરે) ॥૩૮॥ ક્ષેત્ર વાડી અને વૃક્ષારોપણને પોતાની વૃત્તિમાટે
 કરે કરાવે નહિ તથા અન્નસંચહને કદાપિ નજી કરે. દુધ દહી ઘૃત આદિક
 રસનોપણુ સંચહ નજી કરે ॥૩૯॥ સલામાં કે એકાંતમાં કદાપિ ગુરૂને
 અપવાદે નહિ. સંતોનો અતિક્રમ કદાપિ કરે નહિ. વિકૃત-લોકશાસ્ત્રનિહિત
 વસ્ત્રને ધારે નહિ. પગરખાને પહેરે નહિ ॥૪૦॥ વર્ણી અમાર્ગથી કોઇના
 પણ ગૃહપ્રતિ કદાપિ પ્રવેશ નજી કરે. તથા કોઇના પણ બાળકને રમાડે
 નહિ ॥૪૧॥ બ્રહ્મચારી તૈલાદિકવડે કેશસંસ્કારને કદાપિ ન કરે. મનુષ્ય કે
 પશ્વાદિ કોઇને પણ તૃણથી પણ તાડન કરે નહિ ॥૪૨॥ વિપ્રની કે ક્ષિત્રુકની
 કે બીજા સૂત ગાયકાદિક જે કોઇની પણ આજીવિકાભૂત વૃત્તિનો વિચ્છેદ
 જેલું કરીને થાય તેવી ભગવાન સંબન્ધીપણુ વાર્તાને કરે નહિ ॥૪૩॥ આ
 નૈષિક વર્ણી જેલું જન્મ આપ્યો હોય એવાં માતા પિતા, જેલું પડંગ વેદ
 ભણાવ્યો હોય એવો ઉપાધ્યાય, જેલું બ્રહ્મવિદ્યા આપી હોય એવા ગુરૂ
 અને જે સતીર્થ્ય-ગુરૂભાષ હોય, આટલા થડી અન્ય સહોદરનું પણ ઔર્ધ્વ-
 દૈહિક કર્મ નજી કરે. પિતાપ્રમુખના ઔર્ધ્વદૈહિકમાં સ્મૃતિવચન હોવાથી દોષ
 નથી ॥૪૪॥ જે વર્ણી તે આ ક્રોધવર્જનાદિનિવિધને મધ્યે જે નિપેધને આપત્તિ
 વિના પ્રમાદથી ઉલ્લંઘન કરે (ક્રોધવર્જનાદિ નિવિધને આચરે) તે વર્ણી

થગુપોષણમ્ ॥૪૫॥ ન નિષ્કર્તિ દુષ્કૃતકર્મણો યઃ કરોતિ મૃદઃ સ
તુ ઘર્ણિવર્ચ ! ॥ દુષ્કૃતિર્તિમાપ્નોતિ હિ મૃસિલોકે ક્ષેયશ્ચ્યુતશ્ચોદ્ધવસ
મ્ પ્રદાયાત્ ॥૪૬॥ इति धीमत्सद्भिर्जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
नैष्ठિકધર્મેषु ब्रह्मचारिणा निषिद्धक्रियानिरूपणनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥૫१॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—કર્મ દૈવં ચ પિતૃયં ચ યથાકાલં યથાવિધિ ।
બ્રહ્મચારી વિષ્ણુમક્તઃ કુર્યાન્નિત્યમતન્દ્રિતઃ ॥૧॥ નરનારાયણઃ
સાક્ષાદાચાર્યો બ્રહ્મચારિણામ્ । તપઃ પરોપકારાર્થં કુર્વન્નમરદુષ્ક
રમ્ ॥૨॥ દૈવં પિતૃયં કરોત્યેવ ભગવાનપિ નિત્યદા । તર્હિ હેયં કયં
તત્ સ્યાદધુનાતનઘર્ણિમિઃ ॥૩॥ સન્ધ્યાત્રયમુપાસીત ફાલે ફાલે

તે દોષ ટાળવામાટે પૃથક્ ઉપોષણ કરે (એક એક નિષેધના અતિક્રમમાં
એક એક ઉપવાસ કરે) ॥૪૫॥ હે વર્ણિવર્ચ ! જે વર્ણી દુષ્કૃત કર્મો પ્રાપ્ત
શ્વિત્ત કરતો નથી તે મૃદતો આ ભૂમિ લોકમાં અપકીર્તિ અને પરલોકમાં
દુઃખને પામે છે અને ઉદ્ધવસંપ્રદાયથી બ્રહ્મ આપ છે ॥૪૬॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મચારિણાં નિષિ-
દ્ધક્રિયાનિરૂપણનામૈકપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

૧ અધ્યાય પર મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વર્ણિવર્ચ ! બ્રહ્મચારી આજસે રહિત
થઈ પ્રતિદિન દેવસખન્ધિકર્મ અને પિતૃસખન્ધિકર્મને યથાકાળ યથાવિધિ
વિબુધસક્તિપૂર્વક કરે ॥૧॥ સદાચારપ્રદર્શનથી આ કર્મની અવશ્ય કર્તવ્ય
તાને કહેછે—સાક્ષાત્ નરનારાયણમુનિ બ્રહ્મચારિઓના આચાર્ય છે (બ્રહ્મ
ચારિઓના પ્રથમ આચાર્ય) તે પોતે પરમેશ્વર હોવા છતાં પણ પરોપકાર
ાર્થે બ્રહ્માદિદેવગણદુષ્કર તપને કરતા થકા દૈવ પિતૃય કર્મને નિત્ય કરેજ
છે એમ છો તો આધુનિક વર્ણિઓએ તે દૈવ પિતૃય કર્મ ન ઉદ્ધવન કરવું
એમાં કહેવું જ શુ ? નજ ત્યાગ કરવું ॥૨-૩॥ બ્રહ્મચારી સમયે સમયે

૧ આ અધ્યાયમાં વર્ણિઓએ કરવાનું કર્મ અને તેના ઉદ્ધવનમાં પ્રાપ્તિનું
નિરૂપણ કર્યું છે

યથાવિધિ ! ઉપસ્થાનં રવેઃ કુર્યાજ્જપેદ્વેદમસું ચ સઃ ॥૫॥ સાયં પ્રાતઃ પ્રદીપ્તેઽગ્નौ होममन्त्रहमाचरेत् । जलाञ्जलीनशकस्तु तस्मिन्काले जले क्षिपेत् ॥५॥ અનાપદિ દ્વિજાગ્નિત્વં યાચિત્વાઽગ્નિમુપાહરેત્ । અપકં પાચયિત્વા તન્નિવેદ્યાદ્યાચ વિષ્ણવે ॥૬॥ જ્ઞાનં ત્રિપવણં કુર્યાદ્વિષ્ણુપૂજાં તથાઽન્વહમ્ । પશ્ચયજ્ઞાન્ યથાશક્તિઃ વ્રહ્મચારી સમાચરેત્ ॥૭॥ સદોપવીતી ચ ભવેત્સદા વદ્દશિશ્વશ્ચ સઃ । પિત્રોઃ શ્રાદ્ધં ચ કુર્યાંત યથાકાલં યયોચિતમ્ ॥૮॥ મેષલામજિનં દણ્ડ-મુપવીતં ચ તુમ્બિકામ્ । અપ્સુ પ્રાસ્યેદ્દિનપ્રાત્નિ ધૃત્વૈવાન્યાનિ મન્ત્રતઃ ॥૯॥ સૂનિસૂતકિપાપણ્ડિયવનાન્ત્યજપાપિનામ્ । સ્પર્શં દમશાના-ક્રમણે સચૈલં જ્ઞાનમાચરેત્ ॥૧૦॥ અમેધ્યસ્પર્શને ધાન્તાવસઙ્ગૈશ્ચ-

ત્રણુ સંધ્યાને આજ્ઞાસે રહિત થઈ યથાવિધિ ઉપાસે, સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરે અને વેદમાતા ગાયત્રીને જપે ॥૪॥ સાયપ્રાતઃ પ્રતિદિન પ્રદીપ્ત અગ્નિમાં યથાવિધિ હોમ કરે, આગિ વિગેરેના પરાશવને લીધે અશક્તો હોમસમયે જળાંજળિને જળમાં નાંખે ॥૫॥ આપત્તિ વિના પ્રતિદિન તેતે દિવસમાત્ર પર્યાપ્ત અપકવ અન્ન દ્વિજથડીજ માગી લાવીને તેની રસોઇ બનાવી વિષ્ણુનેવેદ કરીને જપે (પોતાની આરાધ્ય દેવતાના નૈવેદ્યમાટે અપકવ અન્ન માગવાનું અહીં કહ્યું) ॥૬॥ વ્રહ્મચારી ત્રણુ વખત જ્ઞાન કરે તથા પ્રતિદિન વિષ્ણુપૂજને કરે અને તેના શેષપણે પાંચ યજ્ઞોને યથાશક્તિ કરે ॥૭॥ વર્ણી સદાય ઉપવીતને ધારે અને સદા શિખાને આધેલી ધારે. (ઉપવીત શિખાને ત્યજે નહિ) 'સદોપવીતિના મામ્યં સદા વદ્દશિશ્વેન ચ' એવી સ્મૃતિ છે. યથાકાળ યથોચિત માતાપિતાનું આજ્ઞ કરે ॥૮॥ મેષજ્ઞા મૃગ-ચર્મ દડ ઉપવીત તુંખિકા આદિક ળીલ્લં નવાં તેતે મત્રપૂર્વક ધારીને લુનાં થએલાં તેને જળમાંજ ફેંકી દે ॥૯॥ સૂની-પ્રાણિહિસક, સૂતકી, પાખડી-નાસ્તિક, યવન, અંત્યજ-ધોળી મોચી આદિક, મહાપાપી, આટલાના સ્પર્શમાં અને રમશાનના ઉદ્ધવનમાં વસ્ત્રસહિત જ્ઞાન કરે ॥૧૦॥ અપ-વિત્ર પ્રાણી જ્ઞાન ગર્દભાદિકના અને માસાદિ વસ્તુના સ્પર્શમાં તથા અસ-જાનથડી સિંધુમાં ખળેલા અલના દે સ્વસ્થાવદુષ્ટ અલના લોજનમાં

મુજાવપિ । જ્ઞાનં કુર્યાન્મલોત્સર્ગે દુઃસ્વપ્ને ચ વૃહદ્રતઃ ॥૧૧॥
 જ્ઞાત્વોપવાસં કુર્વાંત રુપદ્વસ્પર્શં તુ સર્વથા । રુપદ્વસ્થવસ્ત્રસ્પર્શં
 ચ કચિજ્ઞાતેઽપ્યવોઘતઃ ॥૧૨॥ એકાદશીષુ સર્વાંસુ વિષ્ણોર્જન્મો-
 ત્તવેષુ ચ । ઉપવાસાન્સ કુર્વાંત સમ્પ્રદાયાનુસારતઃ ॥૧૩॥ પ્રાસા-
 દિકં હરેરન્નં સિતં ચ નિયતં શુચિઃ । મુક્તીત પ્રત્યહં વર્ણો વૈશ્વદે-
 વાવશેષિતમ્ ॥૧૪॥ ભવેદ્રતેષુ નિરતઃ કૃષ્ણચાન્દ્રાયણાદિષુ ।
 ત્વગસ્થિશેષગાત્રસ્તૈઃ શુષ્કમાંસાસ્રગાત્મવાન્ ॥૧૫॥ જ્ઞાનવિજ્ઞાનયૈ-
 રાગ્યસમ્પન્નો વિજિતેન્દ્રિયઃ । એકાન્તિકીં હરૌ મર્ત્યં કુર્યાદવલ-
 નિશ્ચયઃ ॥૧૬॥ ગુરોઃ સમીપે વર્તેત દાસવત્તન્નિદેશકૃત્ । યાને

તથા વમનમાં અને મળોત્સર્ગમાં તથા દુષ્ટ સ્વપ્નમાં નૈષ્ઠિકવ્રતનિષ્ઠ જ્ઞાન
 કરે ॥૧૧॥ શ્રીયોનો અંગસ્પર્શ તથા તેણીઓના અંગના સ્પર્શવાળા વસ્ત્રનો
 સ્પર્શ પ્રમાદથી કવચિત્ થાય તો જ્ઞાન કરીને યોગો ઉપવાસ કરે ॥૧૨॥
 વર્ણી સર્વ એકાદશીઓ અને વિષ્ણુના જન્મોત્સવો જન્માષ્ટમી આદિક્રમા
 સંપ્રદાયવિદિત તેના તેના નિર્ણયને અનુસારે ઉપવાસને કરે ॥૧૩॥ વર્ણો
 શુદ્ધ થઈ ભગવાનને પ્રથમ નિવેદન કરેલું પ્રાસાદિક અન્ન વૈશ્વદેવવિધિ
 કરતાં અવશેષ રહેલું નિયમિત (વિદિત) ચિત્ત જન્મે (ચિત્ત જન્મને
 જન્મે, તેપણુ અનિયત નહિ કિંતુ નિયત જન્મે, તેપણુ અસંસ્કૃત નહિ
 કિંતુ વિષ્ણુને નિવેદન કરેલું અને વિશ્વદેવોને આપતાં અવશેષ રહેલું જ
 જન્મે) ॥૧૪॥ આત્મવિચારનિષ્ઠ વર્ણી માંસ રૂધિરથી પરિપૂર્ણ આ શરીરને
 અન્નરસથી પરિપોષે નહિ, કેમકે તેથી કુર્વાસનાઓજ વૃદ્ધિ પામતી નથી છે.
 તો કૃમ્હ આંદાયણાદિ વ્રતપરાયણુ થઈ શરીરને કૃશ કરે. આથીજ પાપનો
 પ્રક્ષય અને ક્ષાદિ ધાતુઓના અતિશયનો ઉપશમ થતાં રજેગુણનો ઉપશમ
 અને સત્ત્વગુણનો ઉદય થાય ॥૧૫॥ તેથીજ જ્ઞાન વિજ્ઞાન વૈરાગ્યે સપત્ત થઈ
 વિજિતેન્દ્રિય થઈ નિશ્ચળ નિશ્ચયથી ભગવાનમાં ભક્તિ એકાંતિથી કરે. જે
 વ્રતતત્પર નથી, જેનો ધાતુપ્રકર્ષ પ્રશાંત થયો નથી, જે રાગદ્વેષથી પરાભૂત
 છે, જેને જ્ઞાન વૈરાગ્ય ઉપજ્યો નથી, જેનાં ઇન્દ્રિયો જીતાએલાં નથી, જેને
 દૃઢ નિશ્ચય નથી એવાને ભગવાનમાં એકાંતિથી ભક્તિ ક્યાંથી થાય? નજ

સ્થાને ચ શયને નાતિદૂરસ્તતો ભવેત્ ॥૧૭॥ શાન્તો દાન્તશ્ચ ધૃતિ-
માન્ સમલોષ્ટાદમકાશ્ચનઃ । મિત્રોદાસીનરિપુષુ સમદૃષ્ટિર્ભવે-
ત્સુધીઃ ॥૧૮॥ વિભિયાદિવ સર્પેભ્યઃ સ્વવન્ધુભ્યોઽથ યોષિતઃ ।
શયાદિવ ચ મિષ્ટાન્નતૃપ્તેસ્તુ નિર્યાદિવ ॥૧૯॥ વિપ્રાણાં કુશલં
વાચ્છન્ પ્રશંસેત્તાંશ્ચ સંસદિ । પૂજયેન્માનયેત્પ્રીત્યા વિષ્ણુમકાન-
મત્સરઃ ॥૨૦॥ જીવેદ્ધર્માર્થમેવાસૌ ફલં ધર્મસ્ય તુ પ્રભોઃ । શ્રીવિષ્ણોઃ
પ્રીણનં વિદ્યાન્ન તુ ક્ષુદ્રસુપં સ ચ ॥૨૧॥ અમયં સર્વભૂતેભ્યો

થાય ॥૧૬॥ તે આ બૃહદ્વ્રતનિષ્ઠ સદા ગુરૂની સમીપેજ તેમની આજ્ઞાનો
અનુચર થઈ દાસની પેઠે વર્તે. ગમનમાં કે સ્થિતિમાં કે શયનમાં તે ગુરૂ-
થકી અત્યંત દૂર રહે નહિ ॥૧૭॥ સુધી વર્ણી શાંત દાંત અને ધૃતિમાન્ થાય.
(જે શમ દમ છે તે ધ્વન્દ્રિય મનને અન્યથકી પાછાં વાળવાપણે ઉપકાર
કરે છે, જે ધૃતિ છે તે મનને આત્મામાં સ્થાપન કરવાપણે ઉપકાર કરે છે)
વળી સમ લોષ્ટ અશ્મ કાંચનવાળો અને મિત્ર ઉદાસીન રિપુમાં સમ દૃષ્ટિ-
વાળો થાય (કાચનને લોષ્ટનેજ જેમ એમ જીવે અને શત્રુને મિત્રનેજ
જેમ એમ જીવે) ॥૧૮॥ વર્ણી પોતાના બન્ધુજનોથકી સર્પોથકીજ જેમ
એમ લય પામે. સ્ત્રીયોથકી શબ્દોથકીજ જેમ એમ લય પામે મિષ્ટાન્ન
થકી નરકથકીજ જેમ એમ લય પામે ॥૧૯॥ વિપ્રોનું કુશળ જ વાંછે,
સક્ષામાં તેમનું પ્રશંસનજ કરે. (હોય હોય તોપણ તેનું ઉદ્ઘાટન ન કરે)
વિષ્ણુભક્ત વિપ્રો કે અવિપ્રોને પ્રીતિથી માને પૂજે. (ભતિસેદને વિચારે
નહિ) સર્વત્ર ભાત્સર્યે રહિત થાય ॥૨૦॥ વર્ણી ધર્મર્થેજ જીવે, (ધર્મચરણ
માટેજ આ દેહ છે એમ માનીને ચાવજીવ ધર્મનેજ આચરે) આચરેલા
ધર્મનું ફળ પ્રભુ શ્રીવિષ્ણુની પ્રસન્નતાજ માને પણ ક્ષુદ્ર સ્વર્ગાદિ ફળને
ચિંતવે નહિ ॥૨૧॥ અભયદાનજ સર્વથકી સમધિક છે, તે અભય સંસૃતિ-
લયનિવૃત્તિરૂપજ મુખ્ય માન્યું છે, બીજું બધું સંસૃતિપદમાં સમયજ છે,
તે આ અભય લગવત્સ્વરૂપ સ્વભાવ આદિકની જ્ઞાનવાર્તાથી સંપાદન કરી
આપવું એજ મુખ્ય અભયદાન છે, તો નૈષ્ઠિક વર્ણી મહાદાનો થકી પણ

મહાદાનાદિતોઽધિકમ્ । ભગવદ્દાર્તયા દદ્યાત્સર્વકાલં ચ નૈષ્ઠિકઃ
 ॥૨૨॥ જ્ઞાને હોમે જપે ચૈવ મોજને સન્ધ્યયોર્દ્વયોઃ । મોની ભવે-
 ત્તયોત્સર્ગે સ ચ શૌચક્રિયાવધિ ॥૨૩॥ વિધિષ્વેતેષુ યદેકમતિ-
 ક્રામેત્પ્રમાદતઃ । તર્હિ તદ્દોષશુદ્ધયર્થં કુર્યાદેકમુપોપણમ્ ॥૨૪॥
 જ્ઞાનં સત્યં તિતિક્ષા હીરમાત્સર્યં ધૃતિસ્તપઃ । શમો દમોઽનસૂયા
 ચ દાનં યશો ગુણા અમી ॥૨૫॥ કામઃ ક્રોધઃ શોકમોહો તૃષ્ણેર્ષ્યા
 ચાક્રુષા સ્પૃહા । લોભોઽસૂયા જુગુપ્સા ચ માનો દોષા દમે મતાઃ
 ॥૨૬॥ દોષૈઃ સ ચ દ્વાદશમિર્વિહીનો યુક્તો ગુણૈર્દ્વાદશમિશ્ચ નિત્યમ્ ।
 શ્રીકૃષ્ણમકૌ નિરતશ્ચ કુર્યન્ સેવાં ગુરોરત્ર વિશિષ્યતે ધૈ ॥૨૭॥
 इति श्रीसत्संज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे नैष्ठिकधर्मेऽष्ट-
 चारिणां विहितक्रियानिरूपणनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

અધિક આ દાન સર્વ પ્રાણિઓને સર્વ કાળ આપે તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં
 કહ્યું છે—‘સર્વે વેદાશ્ચ યજ્ઞાશ્ચ તપોદાનાનિ ચાનય ! । જીવામયપ્રદાનસ
 ન કુર્વીરન્કલામપિ ॥’ ધતિ ॥૨૨॥ વર્ણી જ્ઞાન હોમ જપ ભોજન અને
 બે સંધ્યામાં મૌનયુક્ત થાય તથા મળમૂત્સર્ગમાં શૌચક્રિયાપર્યંત
 મૌનયુક્ત થાય ॥૨૩॥ ઉક્ત વિધિઓમાં બે એકપણુ વિધિને પ્રમાદથી
 ઉદ્ધવે તો તે દોષની શુદ્ધિમાટે એક ઉપોપણુ કરે ॥૨૪॥ જ્ઞાન, સત્ય,
 તિતિક્ષા, અકાર્યલબ્ધરૂપ, હ્રી, ધૃતિ, તપ, શમ, દમ, અનસૂયા, દાન,
 યશ, આ બાર ગુણો કહ્યા છે. કામ, ક્રોધ, શોક, મોહ, તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા,
 અકૃપા, સ્પૃહા, લોભ, અસૂયા, જુગુપ્સા—નિંદા, માન, આ બાર દોષો
 કહ્યા છે. તે આ ક્રમાદિ બાર દોષોએ રહિત અને આ બાર જ્ઞાનાદિ
 ગુણોએ સંપન્ન અને નિત્ય શ્રીકૃષ્ણસેવામાં તત્પર અને સતત ગુરુસેવાને
 આચરતો જે વર્ણી વર્તે તે આ લોકમાં સર્વથી વિશિષ્ટ થાય છે અને ૫૨
 લોકમાં પરબ્રહ્મના પરમાનંદાનુભવને પામે છે ॥૨૫-૨૭॥ ધતિ શ્રીસત્સં-
 જ્ઞિજીવને...પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મચારિણાં વિહિતક્રિયા-
 નિરૂપણનામા દ્વિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૨॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—વેદાભ્યાસઃ પ્રકર્તવ્યઃ પ્રત્યહં બ્રહ્મચારિણા ।
નારાયણાત્મકો વેદો યતઃ પ્રોક્તઃ સનાતનઃ ॥૧॥ માહાત્મ્યાતિશ-
યજ્ઞાનં હરેર્વેદાર્થવોધનમ્ । વિના નૈવ ભવેત્તસ્માદ્વિન્યોઽર્થસ્તસ્ય
ચાદરાત્ ॥૨॥ પ્રમાણાનાં હિ સર્વેપાં વેદ એવ પુરાતનૈઃ । પ્રમાણં
પરમં પ્રોક્તઃ સદ્વિસ્તત્ત્વાર્થવેદિભિઃ ॥૩॥ નારાયણાત્સમુદ્ભૂતો વેદઃ

અધ્યાય ૫૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વર્ણિન! વર્ણિઓએ પ્રતિદિન વેદાભ્યાસ
કરવો, કેમતો વેદ સનાતન સાક્ષાત્ નારાયણાત્મક—નારાયણુચક્રી ઉત્પન્ન
થએલો હોવાથી નારાયણુના અપર રૂપ જેવો છે, ‘વેદો નારાયણઃ સાક્ષાસ્ત્વ-
યમ્ભૂરિતિ શુશ્રુમ.’ એમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે ॥૧॥ વેદોનો અર્થ પણ
આદરથી અનુદિન વિચારવો, કેમતો વેદાર્થના અવબોધ વિના ભગવાનના
મહિમાતિશયનો અવબોધ ન થાય ॥૨॥ ઈતર સમસ્ત પ્રમાણોની અપે-
ક્ષાએ વેદજ પરમ પ્રમાણ છે એમ તત્ત્વદર્શી પુરાતન મહર્ષિઓ કહેછે.
અલૌકિક અર્થ જે ધર્મ તે વેદથીજ બાહ્યમાં આવે છે, લૌકિક અર્થને
જણાવનાર જે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ તેતો દોષાભિભૂત હોતાં અન્યથા પણ
જણાવે છે તથા તે મૂળ જેમાં છે એવાં બીજાં પણ પ્રમાણો તેમજ
જણાવે છે, આતો વેદ અપૌરૂષ નિત્યનિદોષ હોઈને અબાધિતજ અર્થને
અવબોધે છે, માટે વેદજ પરમ પ્રમાણ છે ॥૩॥ નારાયણુચક્રીજ વેદો
સમુદ્ભૂત્યા છે—સર્ગના આદિભાગમાં વ્યક્તિને પામ્યા છે. સારતાદિકની
પેઠે અપૂર્વ આનુપૂર્વીવિશેષવિશિષ્ટ વિરચ્યા નથી, પરંતુ પૂર્વપૂર્વથી પકન
થતી એકજ આનુપૂર્વીવાળાજ વેદનામના શબ્દવિશેષરશિઓ સર્ગના
આદિભાગમાં નારાયણુચક્રી પ્રાદુર્ભવે છે. (આ અર્થને આગળ નિરૂપણ
કરીશું) તે આ વેદ પ્રણવ—ઓંકાર મૂળ જેમાં છે એવો છે. વેદનું આજ
પ્રણવમૂળપણું અને નારાયણુચક્રી સમુદ્ભૂતપણું સંક્ષેપમાં પ્રસગાત્

૧ આ અધ્યાયમાં વર્ણિઓએ અવસ્થ કરવાના વેદાધ્યયનના પ્રસંગથી વેદોના
આવિર્ભાવનો ક્રમ સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કર્યો છે.

પ્રણવમૂલકઃ । યથા તથેહ સદ્દેષાત્કથયામિ પ્રસન્નતઃ ॥૪॥ પુરુ-
ષોત્તમ एवादौ પ્રકૃતેઃ પુરુષાત્પરઃ । નારાયણોઽક્ષરે ધામ્નિ વાસુ-
દેવો વ્યરાજત ॥૫॥ સ સિદ્ધશ્ચુરથાણ્ડાનિ સ્વતન્ત્રઃ સ્વેક્ષયા પ્રભુઃ ।
પ્રાવોધયદ્બ્રહ્મધામ્નિ સુષો પ્રકૃતિપૂરુષૌ ॥૬॥ વીર્યં પુરુષરૂપેણ
માયાયાં વીક્ષયા પ્રભુઃ । નિદધે સાઽગ્રહીત્તચ સ્ત્રી ગર્ભમિવ પૂરુ-
ષાત્ ॥૭॥ તતઃ પ્રધાનપુરુષા આર્વિર્મૂતા અનેકશઃ । પ્રધાને વીર્ય-
માધત્ત તત્પુરુષેણ ચ પ્રભુઃ ॥૮॥ ચિદ્રૂપં ભગવદ્વીર્યં માયાસૈ રજ-

હાલમાં નિરૂપણ કરેલું ॥૪॥ સૃષ્ટિયકી પૂર્વે અહીં કાંઈપણ ન હતું.
નારાયણ એકજ હતા. પ્રકૃતિ પુરુષયકી પર પુરુષોત્તમ પર વાસુદેવ નારા-
યણ પોતાના અક્ષરધામમાં પોતાના રૂપથી વિરાજતા હતા ॥૫॥ અનંતર
સ્વતંત્ર પ્રભુ તે શ્રીવાસુદેવે નિહારાયે અનંત અંતેને સર્જવાની ઇચ્છાથી
પ્રધાન પુરુષ (મહામાયા મહાપુરુષ) કે જે પોતાના આદેશને અનુસારે
જગદ્ધાપારને કરનારાં, પ્રલય પછી પોતાનો વ્યાપાર અસ્ત થએલો
હોવાથી શ્રદ્ધાખ્ય ધામમાં પ્રમુખ-સુખ રહેલાં (નિર્વ્યાપાર હોવાથી સુખ
રહ્યાં હોય ને શું? એમ રહેલાં) હતાં તેમને પોતાના સંકલ્પરૂપ ધક્કણ-
માત્રથી પ્રાણોધયત-ભયત કર્યાં. આ સ્થળે પ્રબોધનતો જગતના આરંભ-
રૂપ જે પોતાનો વ્યાપાર તેને સન્મુખ કરવારૂપ બાણુવું ॥૬॥ હજી રીતે
મહાપુરુષ મહામાયાને જગાડીને પછી તે વાસુદેવ ભગવાને મહાપુરુષરૂપે
(તેના આત્માપણે રહીને તે દ્વારા) વીર્ય-જગન્નિર્માણશક્તિવિશેષરૂપને
મહામાયામાં ધક્કણમાત્રથી ધારણ કર્યું. તે મહામાયાએ પુરુષયકી ગર્ભ-
નેજ જેમ એમ તે વીર્ય અહણ કર્યું ॥૭॥ તે મહામાયાયકી અનેક
પ્રધાન પુરુષો પ્રાદુર્ભાવ્યા. તેપછી ભગવાન વાસુદેવે તે પ્રધાનાધિષ્ઠિત પુરુષ-
રૂપે (તેના આત્માપણે રહીને) પ્રધાનમાં વીર્ય (ચિત્સમશ્ચિરૂપ) ધારણ
કર્યું ॥૮॥ તે ચિદ્રૂપ ભગવાનનું વીર્ય (ભગવાનની સત્તાને આધીન સત્તા છે
મોટે 'ભગવાનનું વીર્ય' એમ કહેછે) પ્રધાનમાં રહેલા અચિદ્રૂપ રજ
આદિક ગુણો સાથે મિશ્રિત થતાં સત્વાદિગુણત્રયાત્મક મહત્તત્ત્વરૂપ થયું
(ચિત્સમશ્ચિ ગર્ભિત હોવાથી 'ચિદ્રૂપ વીર્ય મહત્તત્ત્વ થયું' આવો નિર્દેશ ગુણ-

આદિમિઃ । મિથં ગુણૈરચિદ્રૂપૈર્મહાનાત્મીકાત્મકઃ ॥૯॥ તં માયા-
 ડસૂત સોડસાક્ષીદણ્ડકોશં હિરણ્મયમ્ । અહહારાકાશમુર્યૈઃ
 પદ્મિરાવરણૈર્વૃતમ્ ॥૧૦॥ મહાપુરુષસ્ટયેડસાવનેકાણ્ડસમાશ્રયે ।
 વિરાટસંશો જલેડયાત્મીત્કારણાણેવસંશ્લેષકે ॥૧૧॥ આવિર્વમ્બુવ
 કાલેન તસિન્વૈરાજપૂરુષઃ । સોડવ્યક્તકરણઃ શિદયે તદણ્ડે ગર્મ-
 વારિણિ ॥૧૨॥ બ્રહ્માદીનીશ્વરાન્સર્વાઝીવાંસ્તત્સ્થાનકાનિ ચ । સ્પૃઠું
 સ નાશકદ્રોગાન્મોગોપકરણાનિ ચ ॥૧૩॥ કાલશક્ત્યા પ્રમોક્તસ્ય
 મુખવાહુપદાદયઃ । આસન્નવયવા વ્યક્તા વહિશ્ચાન્તર્હદાદયઃ ॥૧૪॥
 સૈવિન્દ્રિયૈઃ સદ્વાયાત્સુગૌલકેષ્વધિદેવતાઃ । વરુણાઘાશ્ચ ચન્દ્રાઘા
 ચાહૈરાભ્યન્તરૈસ્તથા ॥૧૫॥ વિરાટસૂત્રાવ્યાકૃતાર્યં તદા તસ્ય

મયપણે આ પ્રધાનમાં ખલુ ઘટેછે) ॥૧૦॥ તે આ મહત્તત્વને પ્રધાનાત્મિકા
 માયા પ્રસવે છે, તે મહત્તત્વ પોતાના સત્તાનશૂત અહકાર તન્માત્રાદિદ્વારા
 હિરણ્મયમય-પ્રકાશબહુળ અંડકોશને સર્જે છે તે આ અંડકોશ અહકાર
 આકાશ આદિક છ આવરણોથી આવરિત વર્તે છે ॥૧૦॥ વિરાટસંશિત તે
 આ હિરણ્મય અંડકોશ મહાપુરુષે સર્જેલા, અનેક અંડના આશ્રયભૂત
 કારણાર્ણવ નામના જળમાં બહુ કાળ રહ્યો ॥૧૧॥ તે અંડકોશમાં કાળે
 કરીને વૈરાજસંશિત પુરુષ પ્રાદુર્ભવ્યો. તે પુરુષ તે અંડકોશની અદર રહેલા
 મહોદ્ધકમાંજ અવ્યક્ત શ્રોત્રાદિ કરણવાળો હોધનેજ બહુકાળ સુષ્પ રહ્યો.
 અવ્યક્તકરણ છે માટેજ તે વૈરાજપુરુષ કહેવાય છે ॥૧૨॥ તે આ વૈરાજ
 પુરુષ બ્રહ્માદિ ઇશ્વરો, દેવ મનુષ્યાદિ જીવો, તેમના તેમના સ્થાનભૂત લોકો,
 તેમણે તેમણે ભોજ્ય વસ્તુઓ અને ભોગોપકરણોને સર્જવા માટે સમર્થ
 થયો નહિ ॥૧૩॥ અનંતર ભગવાન વાસુદેવની જે કાળનામની શક્તિ
 તેના બળથી તે વૈરાજપુરુષના મુખ બાહુ પાદ આદિક બાહ્ય અવયવો અને
 હૃદયાદિ આશ્રયતર અવયવો વ્યક્ત થયા-સ્પષ્ટ થયા ॥૧૪॥ તે પછી બાહ્ય
 ઇન્દ્રિયોએ પોતપોતાના મુખાદિરૂપ ગોલકોમાં વરુણાદિ પોતપોતાની
 અધિદેવતાઓ સાથે નિવાસ કર્યો અને આશ્રયંતર ઇન્દ્રિયોએ પોતપોતાના
 હૃદયાદિ સ્થાનોમાં ચંદ્રાદિ અધિદેવતાઓની સાથે નિવાસ કર્યો ॥૧૫॥

વપુસ્ત્રયમ્ । અપિ સુવ્યક્તમમવત્સ્થૂલાદીવાત્મનામિદ્ ॥૧૬॥ યથા
પાકદશાયાં સ્યાન્નાલિકેરીફલં ત્રિધા । વ્યક્તં જ્ઞેયં તથૈવાસ્ય
વપુરેકમપિ ત્રિધા ॥૧૭॥ તદ્યોગાત્કથિતશ્ચાસૌ વિષ્ણુવ્રહ્મશિવા-
મિધઃ । ગોલકેન્દ્રિયદેવાંસ્તાન્વ્યાપન્તાદાત્મ્યતોઽથ સઃ ॥૧૮॥
તથાભૂતોઽપિ નોત્થાતું સ શશાક યદા તદા । મહાપુરુષરૂપેણ
તસ્મિન્નારાયણોઽવિશત્ ॥૧૯॥ તત્ત્વીચરૂપતાં પ્રાપ્ય તદધ્યાત્મા-
દિતાં ચ સઃ । સહસ્રશીર્ષપુરુષસંહોઽભૂતપુરુષોત્તમઃ ॥૨૦॥ આદૌ
વૈરાજશિરસિ સ સહસ્રદલામ્બુજે । આવિર્ભૂયાક્ષરબ્રહ્માત્મકં નાદં
ચકાર ચ ॥૨૧॥ સુપુમ્ણાવર્ત્મના સઘો નામિકન્દં ચ તસ્ય સઃ ।
વ્યાપ્યોર્ધ્વં વવૃષે તસ્માન્મહાપ્રાણેન સંયુતઃ ॥૨૨॥ અધોમુલં નામિ-

ત્યારે તે વૈરાજપુરૂષનાં વિરાટ સૂત્રાત્મા અવ્યાકૃત નામનાં ત્રણેય શરીરો
લોકમાં દેવમનુષ્યાદિકનાં સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણ નામનાં ત્રણ શરીરોન જેમ
જેમ સુરુપદ થયાં. જેમ એક પણ નાળીયેર પરિપકવ અવસ્થામાં તથા
અર્ધર અંતર્અર્ધર રૂપે ત્રણ પ્રકારે વ્યક્ત થાય છે તેમજ વૈરાજપુરૂષનું
એકપણ શરીર ત્રણ પ્રકારે વ્યક્ત થાય છે ॥૨૬-૧૭॥ આ વૈરાજપુરૂષ તે
આ વિરાટાદિ ત્રણ શરીરના સંબન્ધથી બ્રહ્મા વિષ્ણુ શિવાદિ સંજ્ઞાને પામે
છે. અનંતર તે વૈરાજ પોતાના શરીરમાં રહેલાં નયનાદિ ગોલકો, અક્ષરાદિ
ઇન્દ્રિયો અને તેમના તેમના અધિદેવોને તદાત્મક લાવથી વ્યાપે છે (અધિ-
ષ્ઠાન કરેછે) તેવોપણ વૈરાજપુરૂષ જ્યારે હિત્યાનાદિ ક્રિયા કરવાં સમર્થ
થયો નહિ ત્યારે તે ભગવાન નારાયણ પર વાસુદેવે પોતે મહાપુરૂષધારા તે
વૈરાજપુરૂષમાં પ્રવેશ કર્યો ॥૧૮-૧૯॥ તે વાસુદેવ પુરૂષોત્તમ પ્રવેશ કરીને
તે વૈરાજપુરૂષના ક્ષેત્રસલાવને અંતર્યામિપણે પામીને અને તેનાં ઇન્દ્રિયો
આદિકનું અધિષ્ઠાતાપણું. અંતર્યામિશક્તિથીજ પામીને. સહસ્રશીર્ષપુરૂષ
સંજ્ઞાને પામ્યાં ॥૨૦॥ તે ભગવાન વાસુદેવે પ્રથમ વૈરાજપુરૂષના સહસ્રદળ-
કમળયુક્ત બ્રહ્મરંધ્રમાં પ્રાદુર્ભાવીને અંતર્યામિશક્તિથી વિશેષતઃ સત્તિપિ
આપીને અક્ષરબ્રહ્માત્મક કોઈપણ નાદ ઉપજાવ્યો. ॥૨૧॥ તે નાદ એકદમ
સુપુમ્ણ નામની નાદીનાં માર્ગથી વૈરાજપુરૂષના નાલિકંદમાં વ્યાપીને મહા-

પદ્મં કદલીકોશવત્સ્થિતમ્ । તેનૈવામૃદૂર્ધ્વમુસં હૃદયાવધિ તસ્ય ચ ॥૨૩॥ તસ્ય યો નામિકન્દે તુ નાદોઽમૃત્સા પેરેતિ વાક્ । વેદો-
ત્પત્યૈ ભગવતા વીજત્વેન પ્રકાશિતા ॥૨૪॥ તેજઃપ્રવાહરૂપાઽથ
સાર્ધમાત્રાત્મિકા તતઃ । પ્રાપ્ય તદ્દૃદયાકાશં પશ્યન્ત્યાહ્યામવાપ
ચ ॥૨૫॥ મધ્યમાશ્યાં કણ્ઠદેશં પ્રાપ્ય સાલભતાથ ચ । વદનં પ્રાપ્ય
યાતિ સ્વ ચૈચરીત્યભિધાં કિલ ॥૨૬॥ ઊર્ધ્વં ગચ્છત્યધો ગત્વા
જલયન્તે જલં યથા । નાભિમેત્ય મુસં યાતિ નાદોઽપિ શિરસસ્તથા
॥૨૭॥ ઘૈર્યાદિસ્થાનકેષુ તદ્દક્ષિણલઘ્વત્સ્ય । વર્ણાઃ ક્રમેણાવિરા-
સંસ્થયત્ત્રૈલોક્યધારકાઃ ॥૨૮॥ મકારઃ પ્રથમઃ પ્રોક્તસ્ત્રોકારો

પ્રાણે સહિત થઈ તે નાભિકદ થકી ઊર્ધ્વ પ્રદેશમાં વૃદ્ધિ પામ્યો ॥૨૨॥
ત્યારે તેજ નાદથી કેળના ડોડાની પેઠે રહેલું અધોમુખ તે નાભિપદ્મ ઊર્ધ્વ-
મુખ થઈને વૈરાજપુરૂષના હૃદયમુધી વ્યાસ થયું ॥૨૩॥ ત્યારે તે નાભિક-
દમાં જે નાદ થયો તે પરાવાણી એવા નામથી વિખ્યાત થયો. તે આ પરા
વાણી વેદપ્રાદુર્ભાવના બીજપણે લગવાને પ્રકાશ કરી છે ॥૨૪॥ તેજ પરા
વાણી અર્ધમાત્રાત્મિકા, તેજઃપ્રવાહાત્ દેદીપ્યમાન હોઈને નાભિથકી
વૈરાજપુરૂષના હૃદયાકાશને પામતાં પશ્યંતી આખ્યાયી વિખ્યાત થઈ
॥૨૫॥ તે પછી વળી તે પરાવાણી તે હૃદયથકી કંઠદેશને પામતાં મધ્યમા
સંજ્ઞાને પામી. પછી મુખને પામતાં વૈખરી સંજ્ઞાને પામી ॥૨૬॥ નાદનું
પ્રથમ ઊર્ધ્વ પ્રદેશ થકી નીચે જઈને ઊર્ધ્વ ગમનમાં દુષ્ટાંત કહે છે—જેમ
જળયંત્રમાં જળ ઊર્ધ્વ પ્રદેશ થકી અધઃપ્રદેશને એક માર્ગથી પામી તે
થકી અન્ય માર્ગથી ઊર્ધ્વદેશને પામે છે એમજ તે આ નાદપણુ મસ્તક
થકી નાભિને પામીને ફરી ત્યાંથી મુખને પામે છે ॥૨૭॥

આ રીતે સામાન્યતઃ પરાવાણીનું વૈરાજદેહાવકાશમાં વ્યાપકપણું
કહીને, હવે વિશેષતઃ તેનાથકીજ વેદોત્પત્તિનો પ્રકાર કહે છે—અનંતર
વૈખરી આદિકની ઉત્પત્તિના સ્થાનભૂત વૈરાજપુરૂષના વદન કંઠ હૃદયમાં
ત્રૈલોક્યધારક ત્રણ વર્ણો અનુક્રમે આવિર્ભવ્યા. (આથી—‘વર્ણોનું નિલપણું છે,
નાદથી ફક્ત અભિવ્યક્તિ થાય છે’ આપો જે વર્ણનિલત્વપક્ષ છે તે વ્યંજીત

દ્વિતીયકઃ । અન્યો મકારઃ કથિતાસ્ત્રયોઽમી ત્રિગુણાત્મકા ॥૨૧॥
 સ્થાનેષ્વેપુ વ્યતિષ્ઠંસ્તે વિષ્ણુબ્રહ્મમહેશ્વરાઃ । અધીશ્વરા. ક્રમેણૈવા
 વર્ણનાં ચ ગુણૌકસામ્ ॥૩૦॥ સ્વસ્થસ્થાનસ્થિતા એવ વર્ણાસ્તે
 ત્વિચ્છયા હરેઃ । એક્યં પ્રાપુર્હૃદાકાશે તતોઽમૃતપ્રણવધ્વનિઃ ॥૩૧॥
 મહાપ્રાણમયો ઘોષ. સ મનોમયતાં હૃદિ । પ્રાપ્યેન્દ્રિયમયત્વ ચ
 કળ્થે વ્યાઙ્ગીચ તન્મુખે ॥૩૨॥ અન્તઃસ્થોપ્પસ્વરસ્પર્શપ્રમુખા
 સકલાસ્તતઃ । વર્ણા આસંસ્તતો વેદાઃ સર્ગારમ્ભે હિ જહિરે

થાય છે) આ ત્રણ વર્ણો અકારાદિક અનુક્રમે સત્ત્વ રજ તમોગુણાત્મક છે
 (અહીં તદાત્મકપણું તેના અધિષ્ઠાનપણે લાણુવું) ॥૨૮-૨૯॥ ગુણૌકસામ-
 અધિષ્ઠેયપણે સત્ત્વ રજ તમ આ ત્રણ ગુણો અનુક્રમે જેમનુ ઓક-સ્થાન છે
 તે આ ગુણૌકસ કહેવાય, અર્થાત્ ગુણોના અધિષ્ઠાનભૂત, એવા ને અકા-
 રાદિ અક્ષરો તેના અનુક્રમે અધીશ્વરો અથવા સત્ત્વાદિ ગુણો તથા મુખ કં
 હૃદય નામના સ્થાનો અને અકારાદિ ત્રણ અક્ષરોના અધીશ્વર તે (જે
 વિરાટાદિ ત્રણ દેહના યોગથી વિષ્ણુ આદિક સંજિત પૂર્વે કહ્યા છે) વિષ્ણુ
 બ્રહ્મા મહેશ્વર (કારણ કોટિ પ્રવિષ્ટ) તે મુખાદિસ્થાનોમાં વિશેષપણે રહ્યા
 ॥૩૦॥ અનંતર તે અકાર ઉકાર મકાર ત્રણ વર્ણો ચોતપોતાના સ્થાનમાં
 રહ્યા થકાજ લગવાનું વાસ્તુદેવના સકટપથી એક થઈને વૈરાજના હૃદયાકા-
 શમાં પ્રણવરૂપે પ્રાદુર્ભવ્યા (લગવાનના સકટપથી પૂર્વ સર્ગમાજ જેમ
 એમ એક થઈને પ્રણવની આનુપૂર્વીથી પ્રાદુર્ભાવ તે વર્ણોનો થયો) ॥૩૧॥
 તે મહાપ્રાણમય પ્રણવ નામનો ઘોષ વૈરાજના હૃદયમાં સ્થિતિથી મનો
 મયતા-પશ્યતીસંજ્ઞાને પામીને, પછી કંઠમાં આવેશ થતાં ઇન્દ્રિયમયતા-
 મધ્યમાં સંજ્ઞાને પામીને, પછી તેના મુખમાં સન્નિધાન થતા વૈષ્ણીસંજ્ઞાથી
 ઉપલક્ષિત થઈ વિવિધ વર્ણાત્મના વ્યક્ત થયો (અવ્યક્ત વર્ણોની નાદવિશ્વ
 ક્ષણતાથી વ્યક્ત થઈ) ॥૩૨॥ તે પ્રણવધ્વનિથરી અત સ્થસંજિત ને
 યરણવ છે, જે ઉષ્મસંજિત શપસહ છે, જે અકારાદિ સ્વરો છે, ને સ્પર્શ
 સંજિત કને આરભીને મધુધીના છે અને બીજા ને વિસર્ગ વિગેરે વર્ણો
 છે તે આર્વિર્ભવ્યા, (અહીં ક્રમ કહેવા ઇચ્છ્યો નથી) તે વર્ણોંધરી વેદો

॥૩૩॥ સ્થાનમેદાદયથા નાદ ઇકોઽપ્યાસીચતુર્વિંધઃ નારાયણોઽપિ
ભગવાંસ્તથૈવામૃચતુર્વિંધઃ ॥૩૪॥ નાભિપદ્મે પરાદેવો વાસુદેવાચ્ય
ઈરિતઃ । સદ્ધર્પણાચ્યથ તથા પદ્યન્તીદેવતા હૃદિ ॥૩૫॥ અનિરુ-
દ્ધાભિધઃ કળ્થે મધ્યમાયાચ્ચ દેવતા । મુખે પ્રયુક્તનામાઽસૌ વૈભવ્યા
દેવતા મતઃ ॥૩૬॥ વિષ્ણવાદયસ્ત્રયો દેવાઃ સ્વસ્થાનસ્થા ઉપાસત ।
પ્રયુક્તાદીન્ ક્રમેણૈવ તત્તદ્વાણ્યધિદેવતાઃ ॥૩૭॥ સદ્ધર્પણાદયસ્તત્ર
સગુણા મૂર્તયઃ પ્રભોઃ । સ્વયં તુ વાસુદેવોઽસ્તિ નાભિપદ્મે હિ નિર્ગુણઃ
॥૩૮॥ इत्थं नारायणादेव साक्षाच्छ्रीपुरुषोत्तमात् । आविर्यभूव
सृष्ट्वादौ वैदः सर्वार्थबोधकः ॥૩૯॥ सर्वस्मिन् बाह्यये मुख्यः

પૂર્વપૂર્વાનુપૂર્વાવિશેષવિશિષ્ટ શબ્દરાશિઓ સર્ગના આરંભમાંજ આવિર્ભવ્યા
॥૩૩॥ જેમનાદ એકજ નાભિ આદિક સ્થાનભેદને લીધે પરાદિભેદથી આર
પ્રકારનો થયો તેમજ તે ભગવાન નારાયણ પર વાસુદેવપણુ વૈરાજના
નાભિપદ્મમાં સન્નિધિને પામતાં પરાનામની વાણીના અધિષ્ઠાતા વાસુદેવનામે
થયા, હૃદયમાં સન્નિધિ પામતાં પદ્યન્તી નામની વાણીના અધિષ્ઠાતા સંક-
ર્ષણનામે થયા, કંઠમાં સન્નિધિ પામતાં મધ્યમા નામના વાણીના અધિષ્ઠાતા
અનિરુદ્ધનામે થયા, મુખમાં સન્નિધિ પામતાં વૈખરીસંક્ષિત વાણીના અધિ-
ષ્ઠાતા પ્રયુક્તનામે થયા. (તે આ આર વ્યૂહો જાણવા) ॥૩૪-૩૬॥ જે
વિષ્ણુ બ્રહ્મા શિવ ત્રણ દેવો વૈરાજના વદન કંઠે હૃદયમાં રહેલા કલા છે તેઓ
અનુક્રમેજ વૈખરીઆદિક તેતે વાણીના અધીશ્વર પ્રયુક્ત આદિકને ઉપાસે છે-
તેમને તેમને અધીન સત્તાવાળા હોવાથી તેમને તેમને તેઓ અનુવર્તે છે
॥૩૭॥ તેમાં તે આ સંકર્ષણાદિક ત્રણ દેવો ગુણુપ્રવર્તક ભગવન્મૂર્તિયો છે.
સ્વયં વાસુદેવતો નિર્ગુણુ-ગુણુપ્રવર્તનકાર્યે રહિત કેવળ સત્તામાત્રલક્ષણુ
જ્ઞાનાનદૈકરૂપથી નાભિપદ્મમાં સન્નિધિ પામી રહ્યા છે ॥૩૮॥ આ પ્રકારે
સર્ગના આદિભાગમાંજ સાક્ષાત્ શ્રીપુરુષોત્તમ નારાયણુયત્રીજ સર્વ
અર્થને જોધ કરનારો વેદ પ્રાદુર્ભવ્યો. માટે વેદ પુરૂષપ્રણીત નથી ॥૩૯॥
સાક્ષાત્ નારાયણુના મુખયત્રી આવિર્ભવેલો હોવાથી (અપૌરુષેય હોવાથી)
વેદજ સર્વ બાહ્યમયમાં મુખ્ય (સ્વતઃ પ્રમાણુ) માન્યો છે, તો તે વેદ

સાક્ષાન્નારાયણાસ્યતઃ । ઉત્પન્નત્વાદ્વેદ એવ તત્તો ધ્યેયઃ સ વર્ણિના
 ॥૪૦॥ અચ્છેદ્યોઽપ્પન્દ્યતન્યઃ સ્વાત્મા ક્ષેયઃ પૃથક્તનોઃ । તસ્યેમ્યં
 ગ્રહણા વુદ્ધા તદ્વપ્. સન્મજ્જેદ્ધરિમ્ ॥૪૧॥ મોગાનામુપમોગેન ન
 કામઃ શામ્યતિ ક્વચિત્ । હવિષા કૃષ્ણવર્ત્તેવ ભૂયસ્તેન તુ વર્ધતે
 ॥૪૨॥ યત્પૃથિવ્યાં વ્રીહિયવં હિરણ્યં પદ્મવઃ સ્ત્રિયઃ । માત્મેકસ્ય
 તત્સર્વમિતિ પદ્યન્ન મુદ્યતિ ॥૪૩॥ જીર્યન્તે જીર્યમાણસ્ય પુંસ

વર્ણિએ અવશ્ય જાણવો ॥૪૦॥ જાા સમસ્ત વેદનુ પરમ તાત્પર્ય જગવાનનુ
 સમારાધન કરવુ એજ એક માન્યુ છે, તે સમારાધનનો સ્વાત્મ પર
 માત્મ સ્વરૂપના જ્ઞાનપૂર્વક કરાતું કર્મ ઉપાસન જાણેરૂપ છે તો અવશ્ય
 મુમુક્ષુ વર્ણિએ અચ્છેદત્વાદિ લક્ષણવાળો અખડ ચૈતન્યમય સ્વાત્મા નહી
 દેહધરી સ્વરૂપ સ્વભાવવડે વિલક્ષણુ સમજવો તે દેહવિલક્ષણુ સ્વાત્માનો
 બ્રહ્મની સાથે એકભાવ જાણીને (બ્રહ્મની સાથે એક ભાવતો અપહત
 પામ્પત્વાદિ ગુણોએ કરીને જાણવો) તદ્વપ-બ્રહ્મભૂત થઇને સર્વાત્થામી
 પરમાત્મને જાણે-કર્મ ઉપાસનવડે આરાધે અને પરમ પ્રીતિપૂર્વક તેમનુજ
 અનુસ્મરણુ કરે ॥૪૧॥ 'શાસ્ત્રીય ભોગો ભોગવીને તે ભોગથી તે પછી
 વિષયોમા વિરાગ સપાદન કરીને કાળક્રમે પરમેશ્વરનુ ઉપાસન કરવુ' એમ
 પણ ન માનવું કેમતો વિષયભોગોના ઉપભોગથી કામ (વિષયભોગેચ્છા
 રૂપ) ક્યારેય પ્રશાંતિ પામતો નથી પરંતુ ઘૃતાદિ હુતદ્રવ્ય નાખવાથી
 અગ્નિજ જેમ એમ તે ભોગથીતો અધિક અધિક વધતોજ જાય છે ॥૪૨॥
 પૃથ્વી ઉપર જે ત્રીહિ યવ આદિક ભોજ્ય પદાર્થમાત્ર છે, જે સુવર્ણ મણિ
 રતાદિ દ્રવ્યમાન છે, જે હસ્તિ અશ્વ ઘેનુ આદિક પશુમાત્ર છે, તે આ સર્વ
 ભોગા મળીને પણ ભોગમા પ્રવર્તેલા એકપણુ જનની વૃત્તિમાટે અલ નથી
 આ સર્વનો પણ ઉપભોગ કરવાથી ક્રોધને પણ વૃષ્ણપૂર્તિ થતીજ નથી
 એમ વિષયસ્વભાવ અને ભોગસ્વભાવને વિચારીને મોહવશવર્તી ન થાય
 ॥૪૩॥ કાળક્રમે જીર્ણભાવને પામતા પુરૂષના કેશદતાદિ જીર્ણભાવને
 પામી જાય છે, પણ જીવિતાશા અને ધનાશા તો જીર્ણ થતીજ નથી કિંતુ
 હમારીની જેઠ વિવૃદ્ધિ પામતી જાય છે પ્રતિદિન પ્રવૃદ્ધ્યોવનવાળી થતા

કેશરદાદયઃ જીવિતાશા ઘનાશા ચ કુમારીચ વિવર્ધતે ॥૪૪॥
 નશ્વરત્વાદિ દેહસ્ય તદીયેષ્વલિલેષ્વપિ । તતસ્તૃષ્ણાં પરિત્યજ્ય
 ધર્મનિષ્ઠો હરિં ભજેત્ ॥૪૫॥ દેશં કાલં ક્રિયાં દેવં શાસ્ત્રં મંત્રં ચ
 પૂરુષાન્ । નાસતઃ ક્વાપિ સેવેત સેવેતૈતાન્સતઃ સદા ॥૪૬॥ દેશા-
 દીનસત્ શ્વાઽઽશ્રયન્તિ ચે સે સંયાન્તિ પ્રસમમસત્ત્વમેવ સન્તઃ ।
 તસ્માત્તે નિજહિતમિચ્છતાઽતિદૂરં હાતવ્યા મુનિવર ! સન્ત યવ
 સેવ્યાઃ ॥૪૭॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
 नैष्ठिकधर्मेषु ब्रह्मचारिणां वेदाध्ययनप्रसङ्गेन वेदोत्पत्तिनिरूपणनामा त्रिपञ्चाशत्त-
 मोऽध्यायः ॥५३॥

શ્રીનારાયણમુનિવાચ—અથાહ્નિકં પ્રવક્ષ્યામિ કર્માસ્ય બ્રહ્મચારિણઃ ।
 અનુક્રમેણ સહ્જેપાત્કાર્યમાવશ્યકં હિ યત્ ॥૧॥ બ્રાહ્મે મુહૂર્તં ડત્થાય
 વૃદ્ધ આ જનને પીડે છે ॥૪૪॥ આ દેહ નશ્વર છે અને તેના અનુબન્ધી
 પત્ની પુત્રાદિક નશ્વર છે. તો તે સર્વમાં પણ તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરીને
 ધર્મનિષ્ઠ થઈને લગવાનને લગે ॥૪૫॥ અસત્ દેશ કાળ ક્રિયા ધ્યાન
 શાસ્ત્ર મંત્ર દીક્ષા પુરૂષોને સર્વથા ત્યાગ કરીને સત્ દેશકાળાદિકનેજ સદા
 સેવે ॥૪૬॥ હે વર્ણિવર ! લોકમાં જે પુરૂષો અશુભ દેશ કાળ ક્રિયા મંત્ર
 શાસ્ત્રાદિકને સેવે છે તેઓ સારા હોય તોપણ આ લોક પરલોકમાં અનર્થને
 પામીને, પુનર્જન્મમાં પણ નીચ ચોનિને પામીને અસત્પણાનેજ હઠાત
 પામે છે. જેતો તે શુભ દેશાદિકને સેવે છે તેઓ આ લોક પરલોકમાં શ્રેય
 પામીને પ્રથમ શ્રેયને પામે છે. માટે પોતાનું હિત ધૃષ્ટતા જને અસતનો
 અતિ દૂરથી ત્યાગ કરવાપૂર્વક સતનુંજ સેવન કરવું ॥૪૭॥ ઇતિ શ્રીસ-
 ત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મચારિણાં વેદાધ્યયન-
 પ્રસંગેન વેદોત્પત્તિનિરૂપણનામા ત્રિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૩॥

૩અધ્યાય ૫૪ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે વર્ણિન ! હવે આ બ્રહ્મચારીઓને જે

૧ આ અધ્યાયમાં બ્રહ્મચારીઓનું આવશ્યક આહ્નિક સંકેપથી નિરૂપણ કર્યું છે.

નરનારાયણં હૃદિ । ધ્યાત્વા તં તસ્ય મક્તાંશ્ચ કીર્તયન્ પ્રણમેચ
 તાન્ ॥૨॥ ગૃહીતોદકપાત્રોઽથ કર્તુ શૌચવિધિં વહિઃ । ગ્રામાદ્રન્હે-
 નૈર્કર્તીં વા દક્ષિણાં દિશમેકલઃ ॥૩॥ અન્તર્ધાય તૃણમૂર્મિ શિરઃ
 પ્રાવૃત્ય વાસસા । કુર્યાન્મૂત્રપુરીષે તુ શુચૌ દેશે ચ નિર્જને ॥૪॥
 દિવાસન્ધ્યાસુ કર્ણસ્થવ્રહ્મસૂત્ર ઉદ્ઘુસ્યઃ । કુર્યાન્મૂત્રપુરીષે તુ રાત્રૌ
 ચેદક્ષિણામુપઃ ॥૫॥ છાયાયામન્ધકારે વા રાત્રાવહનિ વા દ્વિજઃ ।
 યથાસુપ્તમુપઃ કુર્યાત્પ્રાણવાધામયેષુ ચ ॥૬॥ વહિર્ગ્રામાન્ન ગન્તવ્યં
 નિશિ તૂત્સર્ગકર્મણે । કાર્યં મઠસમીપાદૌ તથૈવાપદિ તેન તત્ ॥૭॥
 ન તિષ્ઠન્નાપ્સુ નો વિપ્રગોચદ્વચકેન્દુસન્મુપઃ । ન ફાલકુપ્તમૂમાર્ગે ન
 માર્ગે ન નદીતટે ॥૮॥ ગવાંમધ્યે ધાન્યમધ્યે જીર્ણદેવાલયે કચિત્ ।

આવશ્યક આહિક કર્મ છે તે અનુક્રમે સંક્ષેપમાં કહ્યું છે તે સાંભળો ॥૨॥
 શ્રાદ્ધ મુહૂર્તમાં ઉઠીને હૃદયકમળમાં નારાયણનું ધ્યાન કરીને, તેમનાં તથા
 તેમના ભક્તોનાં નામોને ઉચ્ચારવાપૂર્વક સંભારીને તેમને પ્રણામ કરે ॥૩॥
 અનંતર વર્ણી જળપૂર્ણ પાત્ર લઈને શૌચવિધિ કરવામાટે આમથકી બહાર
 નૈર્ઋતી દિશા કે દક્ષિણ દિશા તરફ પણ એકાકી જાય ॥૪॥ વજ્રવડે મસ્તા-
 કને ઢાંકીને, ઉપવીતને જમણા કર્ણવિધિ કરીને, ભૂમિને તૃણથી ઢાંકીને
 નિર્જન શુદ્ધ દેશમાં મળમૂત્રોત્સર્ગને કરે. દિવસે અને સંધ્યાસમયે ઉત્તર-
 મુખેજ મળમૂત્રને કરે. રાત્રિએતો દક્ષિણમુખેજ કરે ॥૪-૫॥ બે આ
 મળમૂત્રોત્સર્ગમાં દિશાનિયમ કહ્યો તે પ્રાણાદિ લય ન હોય ત્યારેજ બાલુવો
 પ્રાણાદિલયકારણ હોય ત્યારેતો રાત્રિએ કે દિવસે યથાનુદ્દેશ મુખ રાખીને
 મળમૂત્રોત્સર્ગને કરે તથા છાયામાં કે રાત્રિએ દિ-મોહ થતાં યથાનુદ્દેશ
 મુખ રાખીને કરે ॥૬॥ રાત્રિએ તથા વિપત્તિમાં મળોત્સર્ગમાટે આમથકી
 બહાર વર્ણુએ નજ જવું. સ્વાશ્રમસમીપેજ ક્વચિત્ તે ક્રિયા કરવી ॥૭॥
 ઉભો ઉભો મળમૂત્રોત્સર્ગ ક્રિયાને ન કરે તથા જળમાં ન કરે તથા વિપ્ર
 ગાયો વહ્નિ સૂર્ય અને ચંદ્રને સંમુખ થઈને ન કરે તથા હળથી ખેડેલા
 ક્ષેત્રપ્રદેશમાં ન કરે તથા માર્ગમાં નદીતટમાં ગાયોમધ્યે ધાન્યમધ્યે જીર્ણ
 દેવાલયમાં કદાપિ મળમૂત્રોત્સર્ગને અને ધીવન (નાસામળત્યાગ) ને ન કરે

વિષ્મૂનપ્તીવનં નૈવ કુર્યાત્લીસન્મુખસ્તથા ॥૧॥ શતહસ્તં પરિત્યજ્ય
મૂત્રં કુર્યાજ્જલાશયાત્ । શતદ્વયં પુરીપે તુ તીર્થં ચૈતચતુર્ગુણમ્
॥૧૦॥ શૌચં કૃત્વા મૃદમ્બુમ્યાં ગચ્છેચ્છુદ્ધં જલાશયમ્ । પ્રક્ષાલ-
યેત્કરૈ પાદૌ તત્ મૃત્તિકયામ્બુમિઃ ॥૧૧॥ સજન્તુર્મૃત્તિકા નૈવ
ગ્રાહ્યા શૌચવિધૌ ક્વચિત્ । અશુચિસ્થાનગા ચૈવ શૌચશિષ્ટા ચ
નાકુજા ॥૧૨॥ એકા લિઙ્ગે ગુદે તિસ્રો દશ ચામકરે મૃદઃ । દોષ્ણો-
દ્વયોઃ સપ્ત દેયાસ્તિસ્ત્રિસ્ત્રિ પાદયોઃ ॥૧૩॥ એકા લિઙ્ગે તુ મૃદેયા
તિસ્રો ચામકરે તથા । ઉભયોઃ કરયોર્દ્વે ચ મૂત્રશૌચં પ્રકીર્તિતમ્
॥૧૪॥ કુર્યાદ્દાદશ ગણ્ડપાન્ પુરીયોત્સર્જને દ્વિજઃ । મૂત્રોત્સર્ગે તુ
પદ્ કુર્યાચતુરો વાપિ ધર્મવિત્ ॥૧૫॥ પીતશેષં શૌચશેષં નાચામે-
દુદકં ક્ષિજઃ । પાનાન્તરસ્યામાત્રે તત્તિક્ષિત્યક્ત્વા તદાચરેત્ ॥૧૬॥

તથા શ્રીસમુખ યદને તે ક્રિયાને નજ કરે ॥૮-૯॥ જળાશયથકી શતહસ્ત
પરિમિત પ્રદેશને પરિત્યજને તેથી દૂર દેશમા મૂત્રોત્સર્ગને કરે. મળોત્સર્ગને
તો બસો હાથ પરિમિત દૂર દેશમા કરે. તીર્થમાં તો તે થકી ચાર વાણ
વ્યવધાન જાણવું ॥૧૦॥ મૃત્તિકાજળવડે 'એકા લિઙ્ગે' એમા કહેલી રીતિને
અનુસારે શૌચ કરીને, શુદ્ધ જળાશયપ્રતિ જઈને તેથકી જળ લઈને
મૃત્તિકાજળવડે હાથપગને ધુવે ॥૧૧॥ કીડીઓ આદિક જતુઓથી વ્યાપ્ત તથા
અપવિત્ર સ્થાનમા રહેલી, શૌચ કરતા શેષ રહેલી, સફામા રહેલી મૃત્તિકા
શૌચવિધિમાં ક્યારેય ન લેવી ॥૧૨॥ તે શૌચવિધિમા મૃત્તિકાની સંખ્યાનો
નિયમ કહેછે-લિંગને મૃત્તિકાસહિત જળવડે એકવાર ધુવે, ગુદાને ત્રણવાર
ધુવે, ડાબા હાથને દશવાર ધુવે, ડાબાજમણા બંને હાથને ભેગા કરીને
સાતવાર ધુવે અને બન્ને ડાબાજમણા પગને ત્રણવાર ધુવે મૂત્રોત્સર્ગમા તો
લિંગને મૃત્તિકાજળવડે એકવાર ધુવે, ડાબા હાથને ત્રણવાર ધુવે અને બન્ને
હાથને ભેગા કરીને બેવાર ધુવે, આ મૂત્રોત્સર્ગની શુદ્ધિ કહી છે ॥૧૩-
૧૪॥ મળોત્સર્ગમા ધર્મજ્ઞ દ્વિજ ખાર કોગળાને કરે. મૂત્રોત્સર્ગમાં તો છ
અથવા ચાર કોગળાને કરે ॥૧૫॥ દ્વિજ પીતા બાકી રહેલું અને શૌચ કરતા
બાકી રહેલું જળ પીવે નહિ પાનાતર ન હોય તો તેજ જળ ક્રિયિત્

एतच्छौचं गृहस्थस्य प्रोक्तमस्ति द्विजन्मनः । चर्ष्येतद्विगुणं कुर्या-
न्निशि त्वर्घं तथाध्वनि ॥१७॥ आर्तः कुर्याद्यथाशक्ति शक्तः कुर्या-
द्यथोदितम् । शौचमेतत्प्रयत्नेन देशकालानुसारतः ॥१८॥ कृते
मूत्रपुरीषेऽपि यदि नैवोदकं भवेत् । तदा यहुंदकाप्तिः स्यात्तदा
स्नायात्सचैलकः ॥१९॥ अरण्येऽनुदके रात्रौ चौरव्याघ्राकुले पथि ।
कृत्वा मूत्रपुरीषं च द्रव्यहस्तो न दुप्यति ॥२०॥ अन्तर्वहिर्मज्जनेन
शौचपात्रं च शोधयेत् । तुम्बी त्रिःक्षालनाच्छुद्ध्येद्भातुपात्रं मृद-
म्बुभिः ॥२१॥ इत्थं शौचविधिं कृत्वा कुर्वीत मुखशोधनम् । न तस्य
काष्ठेन मतं दन्तानामतिघर्षणम् ॥२२॥ आर्द्रहुमच्छेददोषात्तन्नि-

ભૂમિ ઉપર ત્યાગ કરીને તેને પીવે ॥૧૬॥ આ શૌચક્રમ ગૃહસ્થ દ્વિજને
માટે જાણવો વર્ણિતેતો આથકી દ્વિગુણ શૌચક્રમ સમજવો માર્ગમાં તથા
રાત્રિએ ગૃહસ્થને અને વર્ણિતે ઉક્તથકી અર્ધાંશ શૌચક્રમ જાણવો ॥૧૭॥
આર્ત-રોગાદિકથી અશક્ત હોય તે યથાશક્તિ શૌચને કરે. શક્તિ તો જેમ
કહ્યું છે તેમજ કરે. એરીતે દેશકાળને અનુસરીને પ્રયત્નથી શૌચ કરે
પણ આજસને લીધે ત્યાગ કરે નહિ ॥૧૮॥ જળ મળે નહિ અને મળ-
તૂં નો વેગ નહિ સહન થતા જો તેના ઉત્સર્ગને કરે તો જ્યારે જળ મળે
ત્યારે તત્કાળ શૌચવિધિ કરીને સચ્ચેલ સ્નાન કરે ॥૧૯॥ અરણ્યમાં કે
રાત્રિએ કે ચોરવ્યાઘ્રવ્યાકુળમાર્ગમાં જળાશય નહિ મળતાં મળતૂં તો ઉત્સર્ગને
કરીનેપણ જો યત્નિચિત્ દ્રવ્ય હસ્તમાં હોય તો શૌચ નહિ કરવાના દોષથી
લેપાતો નથી. જળાશય મળતાં પછી યથાવિધિ શૌચ કરે ॥૨૦॥ શૌચાર્થે
ઉપયોગમાં લીધેલું પાત્ર બહારઅદર માંજવા ધોવાથી શુદ્ધ કરે તેમાં જો
તુંબીપાત્ર હોય તો કેવળ જળવડે ત્રણવાર ધોવાથી શુદ્ધ થાય, ધાતુપાત્ર
હોયતો મૃત્તિકાથી માંજીને જળવડે ધોવાથી શુદ્ધ થાય ॥૨૧॥ આરીતે
શૌચવિધિને કરીને પછી દાંતણથી મુખશુદ્ધિને કરે. વર્ણિતે દાંતણવડે દાંતને
અતિ ઘસે નહિ (મળનિવારણમાત્રને કરે) ॥૨૨॥ વર્ણિતે લીલાવૃક્ષની
સ્વરૂપપણુ શાખાનો ઉચ્છેદ નજ કરવો. તેમાં દોષ હોવાથી દાંતણથી
દત્તોના અતિઘર્ષણનો વર્ણિતે પ્રતિષેધ કર્યો છે. અન્યથા લીલા વૃક્ષશાખાના

પેઘોઽસ્ય ચત્તતઃ । યથાલચ્છેન કાષ્ટેન જિહ્વાશુદ્ધિં સમાચરેત્
 ॥૨૩॥ ન તિષ્ઠન્ન ચલન્માર્ગે ન ચ પ્રત્યહુચ્ચક્તયા । ભાપમાણો ન
 ચાન્યેન સ કુર્યાદ્દન્તઘાવનમ્ ॥૨૪॥ વ્રતોપવાસદિવસે શ્રાદ્ધ-
 સંક્રાન્તિપર્વેષુ । અપાં દ્વાદશગણ્દૂપૈસ્તત્કાર્યં ન તુ દારુણા ॥૨૫॥
 નદ્યાં તટાગે કૂપે વા તતઃ સ્નાનં સમાચરેત્ । ઉષ્ણોદકેનાઽઽપદિ
 તુ માનસં વા તદાચરેત્ ॥૨૬॥ ઘ્યાત્વા હરિં સ્વહૃદયે તન્નામોચાર-
 પૂર્વકમ્ । મનસા કલ્પિતૈસ્તોયૈર્યત્સ્નાનં તત્તુ માનસમ્ ॥૨૭॥
 સ્નાનકાલે સ્મરેદ્ગુહ્યાં વિષ્ણુપાદોદકીં શિવામ્ । મગીરથતપઃસિદ્ધિં
 મહાપાતકનાશનીમ્ ॥૨૮॥ ઉદહુચ્ચક્તઃ પ્રાશુચ્ચો વા સ્નાત્વા સ્નાતા-
 ક્તતર્પણમ્ । કૃત્વાઽઽગચ્છેત્સામ્બુપાત્ર આર્દ્રવાસા નિજાશ્રમમ્
 ॥૨૯॥ યદ્યાનુકૂલ્યં તત્ર સ્યાત્તર્હિં સન્ધ્યાં જલાશયે । આર્દ્રવાસાઃ સ

ઉચ્છેદનમાં પ્રવર્તે. માટે વર્ષિએ જેવું કાષ્ઠ મળી આવે તેથી દંતસહિત
 જીહ્વાની શુદ્ધિને કરે ॥૨૩॥ વર્ષી ઉભોઉભો કે માર્ગમાં ચાલતોચાલતો
 કે બીજા સાથે જોલતોજોલતો દંતધાવન ન કરે. તથા પશ્ચિમમુખે દંત-
 ધાવન ન કરે ॥૨૪॥ વ્રતોપવાસાદિ દિવસોમાં તથા શ્રાદ્ધ દિવસોમાં તથા
 સંક્રમણદિવસોમાં અને અમાવાસ્યાદિ પર્વદિવસોમાં કાષ્ઠવડે દંતધાવન
 કરે નહિ કિંતુ જળના આર કોગળાવડે તેને કરે ॥૨૫॥ અર્નતર સ્નાન
 યથાસંભવ નદીમાં કે તલાવમાં કે કુવામાં કરે. આપત્તિમાંજ ઉષ્ણ જળથી
 સ્નાન કરે, તેમાંપણ રોગના ઉપરોધમાં માનસ સ્નાન કરે ॥૨૬॥ ભગવાનને
 મનમાં ધ્યાન કરતો થકો તેમના નામોને ઉચ્ચારતો થકો મનથીજ કલ્પેલા
 જળવડે મનથીજ જે સ્નાન કરાય છે તે માનસ માન્યું છે ॥૨૭॥ બાહ્ય
 સ્નાનના સમયે સમસ્ત નદીઓ મધ્યે શ્રેષ્ઠ, વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલાં,
 ભગીરથ રાત્રીએ કરેલા તપના ફળશ્રુત, મહાપાતકને નાશ કરનારાં અને
 સમસ્ત શ્રેયને આપનારાં એવાં ગંગાજનું સ્મરણ કરવાપૂર્વક સ્નાન કરે
 ॥૨૮॥ વર્ષી ઉત્તરમુખે કિંવા પૂર્વમુખે રહીને સ્નાન કરી, સ્નાનના અંગ-
 શ્રુત તર્પણ કરીને, જળપૂર્ણ પાત્ર હાથમાં લઈને બીને વચ્ચે પોતાના આશ્ર-
 મમાં આવે ॥૨૯॥ વર્ષી એ તે જળાશયમાંજ અનુકૂળતા હોય તો સ્નાન

કુર્વાત કૃત્વા તિલકમમ્બુના ॥૩૦॥ આર્દ્રવાસા જલે કુર્યાદ્બ્રાહ્મણ-
સ્તર્પણાદિ ચ । ગાયત્રીં વદ્ધિવક્રાં તુ વહિરેવ જલાજપેત્ ॥૩૧॥
અવમૃજ્યાન્ન ચ્ચાત્તો ગાત્રાણ્યમ્વરપાણિભિઃ । ન ચ નિર્ધૂનયેત્કે-
શાન્વાસશ્ચૈવ ન નર્તયેત્ ॥૩૨॥ તિસ્ત્રઃ કોટ્યોઽર્ધકોટિશ્ચ સન્તિ
રોમાણિ માનુષે । તાવન્તિ સન્તિ તીર્થાણિ તસ્માન્ન પરિમાર્જયેત્
॥૩૩॥ દેવાઃ પિવન્તિ શિરસો મુપતઃ પિતરસ્તથા । વક્ત્રસોઽપિ
ચ ગન્ધર્વા અઘસ્તાત્સર્યજન્તવઃ ॥૩૪॥ નિજાશ્રમમુપેત્યાય પ્રક્ષાલ્ય
ચરણૌ ફતે । ઘસીત ધૌતે ઘસને સ્પર્શદુષ્ટે ન ચેત્તદા ॥૩૫॥
સકૃદ્ધૌતં સ્ત્રિયા ધૌતં શૂદ્ધધૌતં તથૈવ ચ । અધૌતં તદ્વિજાનીયા-
ચ્છુર્ક્કં દક્ષિણપહ્લવૈઃ ॥૩૬॥ ન દ્વિર્જસ્પર્શદોષોઽસ્તિ ધૌતકૌશેય-

સધ્યાને કરે. તેમા આ સધ્યાનો અનુષ્ઠાન પ્રકાર છે- લીને વસ્ત્રે જળમા
રહીનેજ જળથીજ તિલક કરીને પ્રાત સધ્યાને કરે અને તર્પણક્રિયા
જળમાજ કરે. અગ્નિમુખા ગાયત્રીનેતો જળથડી બહાર આવીનેજ જ
॥૩૦-૩૧॥ વર્ણી જ્ઞાન કરતાં પોતાના શરીરના અવયવોને વસ્ત્રવડે કે
હાથવડે માર્જન (હુણું) કરે નહિ તથા કેશોને કપાવે નહિ તથા અધોવસ્ત્રને
ધુણાવે નહિ (ખખેરે નહિ) ॥૩૨॥ અવયવોનુ માર્જન નહિ કરવામા કારણ
કહેછે-જ્ઞાનને કરતા આ વર્ણીના દેહમા જેટલાં રોમ સાદાવણુ કરોડ છે
તેટલાં તીર્થો તેમા રહેલાં છે માટે માર્જન ન કરે એમ કહે છે ॥૩૩॥
જેટલાં ભસ્તકમાં તીર્થોદકો છે તેમને દેવતાઓ પિવે છે, જેટલાં મુખમા
છે તેમને પિત્રિઓ પીવે છે, જેટલા વક્ષ સ્થળમા છે તેમને ગન્ધર્વો પીવે
છે, જેટલા નીચેના લાગમા છે તેમને સર્વ જનુઓ પીવે છે માટે અંગેનુ
પરિમાર્જન વર્ણી ન કરે ॥૩૪॥ તે પછી નિમ્નશ્રમમાં આવીને પા દાથને
ધોધને ધોએલા વસ્ત્રોને સ્પર્શદોષરહિતને ધારણુ કરે ॥૩૫॥ ધોએલુ જે
વસ્ત્ર એકવારજ ધોએલુ હોય, જે સ્ત્રીએ ધોએલુ હોય, જે થ્રુદે ધોએલુ
હોય અને જે દક્ષિણ વરફ પાલવ રહે એમ મુકવેલુ હોય તે નહિ
ધોએલુજ અપવિત્રજ બણુ ॥૩૬॥ હે દ્વિજ ! ધોએલુ જે રેશમી વસ્ત્ર,

૧ હે દ્વિજ ! इति पाठान्तरम् ।

વાસસઃ । શાણસૌર્ણસ્ય તાર્ણસ્ય ત્વક્પત્રાદેશ્ચ વાસસઃ ॥૩૭॥ એક-
વાસા ભવેન્નૈવ સન્ધ્યાહોમજપાદિષુ । ક્રિયાસુ બ્રાહ્મણઃ કાપિ
કર્મણ્યપિ ચ પૈતૃકે ॥૩૯॥ ઉત્તરીયં ન ચેત્તર્હિ પરિધાનાર્થકેન
તમ્ । કુર્યાદ્વા વસ્ત્રસળ્હેન બ્રહ્મસૂત્રાન્તરેણ વા ॥૩૯॥ નમ્નઃ સ્યાન્મ-
લ્યદ્વાસા નમ્નઃ કૌપીનકેવલઃ । અકચ્છોઽનુત્તરીયશ્ચ મુક્તક-
ચ્છશ્ચ નમ્નકઃ ॥૪૦॥ ગૃહ આર્દ્રપટો નમ્ન એકકચ્છસ્તથાવિધઃ ।
કટિકચ્છવિહીનશ્ચ દ્વિકચ્છો નમ્ન ઉચ્યતે ॥૪૧॥ પરિધાનાદ્વહિઃ
કચ્છા નિવદ્ધા હ્યાસુરી મતા । ધર્મકર્મણિ વિદ્વદ્ભિર્વર્જનીયા પ્રય-
ત્તતઃ ॥૪૨॥ દૈવં પિતૃયં ચ યા કર્મ સન્ધ્યોપાસ્ત્યાદિ નૈત્યકમ્ ।
શૂદ્રાદ્દત્તેન તોયેન વિપ્રો નૈવ સમાચરેત્ ॥૪૩॥ સમિત્પુષ્પકુશા-

શલુનું વસ્ત્ર, ઘેટાના રોમનું વસ્ત્ર, તૃણતંતુનિર્મિત વસ્ત્ર અને ભૂર્જપત્ર કદલી-
દળાદિકમય વસ્ત્રના સ્પર્શમાં દ્વિગ્જને દોષ નથી ॥૩૭॥ સંધ્યાકર્મમાં, જપ-
કર્મમાં, હોમમાં, અન્ય દૈવકર્મમાં અને પિતૃકર્મમાં વર્ણી ક્યારેય એક-
વસ્ત્રથી નજ રહે ॥૩૮॥ જે ઉત્તરીય-ઓઢવાનું વસ્ત્ર ન હોય તો તે પહે-
રેલાજ વસ્ત્રના અર્ધથી અથવા વસ્ત્રખંડથી અથવા બીજા ઉપવીતથી તેને
સંપાદન કરે. (ઉત્તરીયસ્થાને પહેરવાના અર્ધવસ્ત્રાદિકને ધારે) ॥૩૯॥
જે મલિન વસ્ત્રવાળો છે, જે કેવળ કૌપીનમાત્રને ધરનારો છે, જે કચ્છ-
ખંધને વર્ણીત છે, જે યુક્તકચ્છ (પ્રથમ ધારો હોયપણુ પછી જેને નિકળી
ગયો હોય તેવો) હોય અને જે ઉત્તરીય વસ્ત્રે વર્ણીત હોય તે આ સર્વે
નમ્નક-નમ્નકદોષના ભાગી છે ॥૪૦॥ જે ઘરમાં બીના વસ્ત્રવાળો હોય તેપણુ
નમ્નસમાન માન્યો છે. (જળાશયમાં તો બીને વસ્ત્રે રહેવાનું કહ્યું છે) જે
એક કચ્છ-પશ્ચિમકચ્છધારણે રહિત હોય, જે કટિકચ્છવિહીન હોય અને
જે કેવળ દ્વિકચ્છ હોય તેપણુ નમ્ન ગણ્યો છે ॥૪૧॥ પહેરવાના વસ્ત્રથકી
બહાર બાંધેલી કાછડી વિદ્વાનોએ આશ્ચર્ય માની છે. તે ધર્મકર્મ સંધ્યા
વિગેરેમાં પ્રયત્નથી વર્ણનીય છે ॥૪૨॥ વર્ણીએ શુદ્ધે આલેખ જળવડે નિત્ય-
કર્મ સંધ્યાદિક, દૈવકર્મ ભાગવત્પૂનદિક, પિતૃકર્મ તર્પણાદિ નજ કરવું ॥૪૩॥
સમિધ્ કુશ કુસુમ આદિકને શ્રાદ્ધણુ પોતેજ લાવે, શુદ્ધે આલેખા કે વેચાતાં

દીનિ બ્રાહ્મણઃ સ્વયમાહરેત્ । શૂદ્રાનીતૈઃ ક્રયક્રીતૈઃ પૂજયેન્ન રમા-
પતિમ્ ॥૪૪॥ પૂજાદ્રવ્યાણિ સમ્મૃત્ય યથાલબ્ધાનિ સત્ત્વરમ્ ।
કમ્બલાદ્યાસને શુદ્ધે શુચૌ દેશ ઉપાવિશેત્ ॥૪૫॥ ઉદ્ભુજઃ
પ્રાહુર્યો વા સ્વસ્તિકાસનમાસ્થિતઃ । આચમ્ય પ્રાણાનાયમ્ય વર્ણો
પુણ્દ્રં સમાચરેત્ ॥૪૬॥ સ્નાત્વા પુણ્દ્રં મૃદા કુર્યાદ્ભુજ્વલો તુ
ભક્ષના । દેવામભ્યર્ચ્ય ગન્ધેન જલમધ્યે જલેન ચ ॥૪૭॥ પશ્ચકં
તુર્ધ્વપુણ્દ્રાણાં સ ગોપીચન્દનાત્પયા । મૃદા વિશુદ્ધયા કુર્યાદ્ઘાયત્રી
વૈષ્ણવીં પઠન્ ॥૪૮॥ લલાટકણ્ઠહૃદ્દાદૌ તાન્યહુત્યા સમાચરેત્ ।
અલામે તુ મૃદઃ કુર્યાદગ્નિહોત્રસ્ય ભક્ષના ॥૪૯॥ પ્રાતઃસન્ધ્યામુ-
પાસીનો ગાયત્રીં શક્તિતો જપેત્ । અષ્ટોત્તરં સહસ્રં વા શતં વાપિ
દશાઽઽપદિ ॥૫૦॥ નિત્યહોમં તતઃ કૃત્વા ભૂતશુદ્ધિં વિધાય ચ ।

લાવેલા તેનાથી દેવ અગ્નિઆદિકની પૂજને નજ કરે ॥૪૪॥ સ્નાન કરી
શુદ્ધ વસ્ત્રને ધારીને, સત્ત્વર પૂજપદાર્થો યુષ્પચંદનાદિક યથાલબ્ધ લાવી
તેયાર કરી, વાળખાલીપવાવિગેરેવડે વિશુદ્ધ કરેલા પવિત્ર સમ દેશમાં
કામળી આદિક આસનમાં પૂર્વાભિમુખે કે ઉત્તરાભિમુખે સ્વસ્તિકાસને
બેસીને, આચમન કરી પ્રાણાયામ કરીને પછી ઊર્ધ્વપુંડ્રતિલકને વર્ણી ધારે
॥૪૫-૪૬॥ સ્નાનાનંતર નિત્યપ્રાપ્ત તે ઊર્ધ્વપુંડ્રને ગોપીચંદન નામની
મૃત્તિકાવડેજ કરે, હોમ કરીને ભસ્મવડે કરે, દેવને પૂજને તો ચંદનવડે
કરે અને જળમધ્યે રહીને તો જળવડે કરે. એમ ભસ્માદિકવડે પુંડ્ર
વિધાનનો સમયલેહ સમજવો ॥૪૭॥ વર્ણી લલાટ કંઠ હૃદય બે બાહુ આ
પાંચ સ્થાનોમાં ગોપીચંદન નામની વિશુદ્ધ મૃત્તિકાવડે તર્જની આંગળીવડે
વિઘ્નુગાયત્રીને ઉચ્ચારીને પાંચ ઊર્ધ્વપુંડ્રને ધારે. ગોપીચંદન ન મળે ત્યારે
તો અગ્નિહોત્રીય ભસ્મવડે કરે. તેમાં ભસ્મવડેતો ત્રિપુંડ્રજ કરે, 'કર્ણપુણ્દ્ર
મૃદા કુર્યાન્નક્ષના તુ ત્રિપુંડ્રકમ્' એવી સ્મૃતિ છે ॥૪૮-૪૯॥ તે પછી વર્ણી
પ્રાત સંધ્યાને ઉપાસે, અષ્ટોત્તરસહસ્ર અથવા અષ્ટોત્તરશત યથાશક્તિ ગાય
ત્રીને જપે. આપત્તિમાં દશવાર પણ જપે ॥૫૦॥ તદનંતર નિત્યપ્રાપ્ત હોમને
કરે. પછી ભગવત્પૂજનો પ્રારંભ કરતાં પ્રથમ ભૂતશુદ્ધિ સ્વશરીરમાં યથા

પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં કુર્યોત માતૃકાન્યાસપૂર્વકમ્ ॥૫૧॥ બ્રહ્મભૂતઃ પરં બ્રહ્મ
 શ્રીવિષ્ણું હૃદયામ્યુજે । ધ્યાત્વાદૌ મનસામ્યર્ચ્ય વાહ્યપૂજનમાચરેત્
 ॥૫૨॥ શાલગ્રામશિલાયાં તુ કાર્યં નાવાહનં હરેઃ । તથા સ્થિરપ્રતિ-
 કૃતાવન્યત્ર તુ તદાચરેત્ ॥૫૩॥ પૂજાપદ્મત્યુક્તરીત્યા મૂલમન્ત્રેણ
 ચાર્ચનમ્ । કુર્યાત્પુરુષસૂકેન યથાલબ્ધોપચારકૈઃ ॥૫૪॥ પઞ્ચા-
 સ્પાઽઽદ્યુત્તયઃ સન્તિ સૂક્તસ્યાગ્રેતિ સદુરોઃ । જ્ઞાત્વાર્ચનવિધિં સર્વે
 તેનૈય સ સમાચરેત્ ॥૫૫॥ પુષ્પધૂપાદ્યલામે તદ્દ્યાન્મન્ત્રેણ માન-
 સમ્ । પ્રીત્યા પરમયા નિત્યં તન્મનાઃ પ્રયતોઽર્ચયેત્ ॥૫૬॥ સદ્બલ્લય
 વિધિ કરીને અગન્યાસ કરન્યાસપૂર્વકે (તેતે તત્વાભિમાની દેવતાઓના
 વિન્યાસપૂર્વકે) સંશોધેલા પ્રાણુની પણ પ્રતિષ્ઠાને કરે. આ રીતે ભૂતથુદ્ધિ
 આદિકને નહિ કરનારો ભગવત્પૂજામાં લાયક થતો નથી. તેવું વચન છે-
 ‘વૃક્ષ્યસેજોનિલાકાશં શરીરં પાદ્યમૌતિકમ્ । મલિનં વાસ્તવદ્વં ચ રેતોરક્ષો-
 દ્ધવં ક્ષયિ । યાવન્ન શોધિતં સમ્યક્ ધારણાભિર્નિરન્વરમ્ । તાવદેતદયોગ્યં
 સ્વાત્ મદ્રન્યાસાદિવસ્તુપુ ॥’ ઇતિ ॥૫૨॥ એરીતે ભૂતથુદ્ધિ પ્રાણુપ્રતિષ્ઠા
 કરી ન્યાસવિધિ કરીને, આત્માને અક્ષરસરૂપે વિલાવના કરી, પરબ્રહ્મભૂત
 પુરૂષોત્તમ શ્રીવિષ્ણુનું હૃદયકમળમાં ધ્યાન ધરી પ્રથમ માનસ પૂજા કરી,
 પછી બાહ્યપૂજાને કરે ॥૫૨॥ બાહ્યપૂજા કરતાં શાળગ્રામશિલામાં તથા મહા-
 મદિરાદિકમાં સ્થાપેલી હરિની સ્થિર પ્રતિમામાં આવાહન વિસર્જન વિનાના
 બીજા બધા ઉપચારોને કરે. અળાભૂર્તિમાં તો આવાહન વિસર્જન કરે ॥૫૩॥
 પૂજાપદ્મતિમાં જે પૂજારીતિ કહી છે તે રીતિને અનુસરીને તેતે ઉપચારોમાં
 મૂળમન્ત્રસહિત વિનિયોગ કરેલા પુરૂષસૂક્તમંત્રોથી પૂજાને યથાલબ્ધ પુષ્પાદિ
 ઉપચારોવડે કરે ॥૫૪॥ આ વિષ્ણુપૂજામાં દેહન્યાસ-દેવન્યાસ ઉપચારાર્પણ-
 અભિષેક-સ્તુતિમાં પાંચ આવૃત્તિઓ પુરૂષસૂક્તની છે, તે આ સર્વ સદ્ગુણ-
 થકી બાણીને તેજ ક્રમથી અર્ચનવિધિને આચરે ॥૫૫॥ પુષ્પ ધૂપ આદિકના
 અલાભમાં તો તેતે પુષ્પાદિ સર્વ માનસ તેતે મંત્રોવડે સમર્પે. નિત્ય પરમા
 પ્રીતિથી પૂજ્યપ્રતિમામાં એકાગ્રમનવાળો થઈ નિયમતત્પર થઈ પૂજે ॥૫૬॥
 પૂજારણમાં પ્રથમ દેશકાળસંકીર્તનપૂર્વક સંકટપ કરીને, દેહન્યાસ દેવન્યાસ-

દેહે દેવે ચ કૃત્વા ન્યાસવિધિં તતઃ । કલશાર્ચા શઙ્ખઘન્ટાપૂજા
તન્મનુનાચરેત્ ॥૫૭॥ પૂજાદ્રવ્યાણિ સમ્પ્રોક્ષ્ય ધ્યાનમાવાહનાસને ।
પાદમધ્યં ચાચમનં સ્નાનં પશ્ચામૃતેન ચ ॥૫૮॥ લઘુપૂજાં ચામિ
પેકં કૃત્વા વાસ- સમર્પયેત્ । ઉપવીતં ચન્દનં ચ પુષ્પાણિ વિવિ
ધાનિ ચ ॥૫૯॥ તુલસીપત્રસૌભાગ્યદ્રવ્યધૂપાંસ્તતોઽર્પયેત્ । દીપ
ફલાદિનૈવેદ્યં જલં ચ કરશોધનમ્ ॥૬૦॥ મુખપ્રક્ષાલનં દયાદામ્બૂ
લફલદક્ષિણાઃ । નીરાજયિત્વાઽથ હરિં દયાત્પુષ્પાક્ષાલિં ચ સ
॥૬૧॥ પ્રદક્ષિણાં સ્તુતિં કૃત્વા નમસ્કૃત્ય ક્ષમાપયેત્ । કૃષ્ણમન્ત્ર ચ
ગાયત્રીં વૈષ્ણવીં શક્તિતો જપેત્ ॥૬૨॥ તુલસીકાષ્ઠજા શ્રેષ્ઠા પદ્મ
વીજોદ્ભવાઽથવા । ધાત્રીકાષ્ઠોદ્ભવા વાપિ જપમાલા શુભાવહા
॥૬૩॥ ઋગુરેકામ્રદષ્ટિશ્ચ સ્વસ્તિકાસનમાસ્થિતઃ । ચક્ષ્માચ્છાદિત
માલશ્ચ જપેન્મૌનઘન- સ્થિરઃ ॥૬૪॥ ષેદં પુરાણં શત્તયાઽથ ભાત

વિધિ કરીને પછી તે આ વર્ણા કળશપૂજા અને શંખઘન્ટાપૂજાને યથાવિધિ
તેતે વરૂણાદિમત્રોવડે કરે ॥૫૭॥ પછી પૂજાપદાર્થો પુષ્પાદિકને ત્રોક્ષલુ કરે
તેપછી ધ્યાન આવાહન આસનને અનુક્રમે અર્પે, તેપછી પાદ અર્ધ્ય આથ
મનને અનુક્રમે સમર્પે, પછી પચામૃતથી સ્નાન સમર્પે, આ રીતે લઘુ પ્રકારે
પૂજા અને અભિષેકને કરીને પછી વસ્ત્રને સમર્પે તેપછી ઉપવીત અદન
પુષ્પ ધૂપ તુલસીદળ અખીર ગુલાલાદિ સૌભાગ્યદ્રવ્યને સમર્પે, તેપછી દીપને
સમર્પે, તેપછી કળાદિ નૈવેદ્ય નિવેદન કરે, ત્યારપછી મધ્યેષાનીય હસ્ત-
શોધન મુખપ્રક્ષાલન સમર્પે, તે પછી તાબૂળ કળ દક્ષિણા અર્પે, તેપછી
આરતી કરીને પુષ્પાળણિ સમર્પે, તેપછી પ્રદક્ષિણા સ્તુતિ નમસ્કાર કરીને
ક્ષમા માગે આ રીતે પૂજાને પરિસમાપ્ત કરીને અષ્ટાક્ષર કૃષ્ણમન્ત્રને તથા
વિષ્ણુગાયત્રીને યથાશક્તિ જપે ॥૫૮-૬૨॥ તે જપમા માળા તુલસી
કાષ્ઠથી બનાવેલી અથવા કમળના બીજથી બનાવેલી અથવા આમળીના
કાષ્ઠથી બનાવેલી ગ્રહલુ કરવી તેમા પૂર્વપૂર્વની પ્રશસ્ત માની છે ॥૬૩॥
સ્વસ્તિકાસને બેસીને, સરલ શરીરવાળો થઇને વસ્ત્રથી માળાને ઢાકીને
મૌનમતનિષ્ઠ થઈ સ્થિરચિત્તે થઈ જપ કરે ॥૬૪॥ અનંતર વેદ પુરાણ

વા હરેઃ સ્તવમ્ । જપિત્વાઽઽનમ્ય તં કુર્યાદ્ધરૂણામભિવન્દનમ્ ॥૬૫॥ યાચિત્વાઽથ દ્વિજાઙ્ગુદ્ધાનપક્ષાન્ કૃતાપ્લવઃ । પાકં કુર્યાદ્ધ મધ્યાહ્નસન્ધ્યાં ચ પિતૃતર્પણમ્ ॥૬૬॥ અર્પયિત્વા ભગવતે મહાનૈવે-
 ઘમાદરાત્ । આવાહિતાં હરેર્મૂર્તિં હૃદયે ધારયેત્પુનઃ ॥૬૭॥ નાગા-
 લિતં ઘૃતં ક્ષીરં નિવેચં ચામ્બુ વિષ્ણવે । કેશાદિદુષ્ટમન્નં ચ દગ્ધં
 દુર્ગન્ધિ ચાશુચિ ॥૬૮॥ ચૈશ્વદેવં તતઃ કુર્યાદથ ચેત્કોઽપિ યાચકઃ ।
 યાચેત્સ્વં તર્હિ વિભજેત્તસ્યા મન્નં મુદાન્વિતઃ ॥૬૯॥ હુતદત્તાવશિ-
 ઘાન્નપાત્રં ઘર્ણી સ મળ્ડલે । ચતુરસ્ત્રે ભુવિ કૃતે નિધાય પ્રોક્ષયે-
 ત્તતઃ ॥૭૦॥ અપોશનવિધિં કૃત્વા સ પ્રાણાહુતિપૂર્વકમ્ । અઘા-
 ત્પ્રાગાનનઃ કૃષ્ણપ્રસાદાન્નં ચ મૌનવાન્ ॥૭૧॥ વિપ્રઃ કશ્ચિત્પવિત્રઃ
 સ્વં મિશાયૈ ચૈન્નિમન્નયેત્ । ન યાચિતું તર્હિ ગચ્છેત્રચ્છેત્રોક્તં

ભારત સ્તોત્રાદિકનો યથાશક્તિ પાઠ કરી ભગવાનને પ્રણામ કરી પછી
 ગુરૂજનોને અભિવદન કરે ॥૬૫॥ તેપછી વિશુદ્ધ દ્વિભેદથી અપકવ અન્ન
 ભિક્ષાથી માગી લાવીને જ્ઞાન કરેલો વર્ણી રસોઈ બનાવીને, માધ્યાહ્નિક
 જ્ઞાન સંધ્યા પિતૃતર્પણાદિ કર્મ કરીને, પછી તૈયાર મહાનૈવેદ્ય આદરપૂર્વક
 ભગવાનને નિવેદન કરી તે આવાહનાદિ ઉપચારોવડે આરાધેલી ભગવન્-મૂર્તિને
 પુનઃ હૃદયકમળમાં ધારે ॥૬૬-૬૭॥ ગાન્ધ્યા વિનાનુ ઘૃત દુગ્ધ જળ અને
 કેશ જતુ આદિકથી દૂષિત બળી ગયેલું દુર્ગંધિ અપવિત્ર ઉચ્છિષ્ટ અન્ન
 દેવને નિવેદન નજ કરવું ॥૬૮॥ તેપછી વૈશ્વદેવ કરે. બે કોઈ પણ અન્નાર્થી
 આવીને યાચે તો તેને અન્ન યથાયોગ્ય હર્ષથી વહેચી આપે ॥૬૯॥ વર્ણી
 હોમતાં અને આપતાં અવશેષ રહેલા અન્નનું બે પાત્ર તેને ભૂમિઉપર
 કરેલા ચોપડા મઠળમાં મુકીને પછી પ્રોક્ષણ કરે ॥૭૦॥ વર્ણી પૂર્વાભિમુખે
 બેસીને અપોશન કરી પ્રાણાહુતિ આપીને, પછી તે ભગવત્પ્રસાદિક પરમ-
 પાવન અન્નને મૌનયુક્ત થઈ જમે ॥૭૧॥ બે કોઈ પવિત્ર વિપ્ર પોતાને
 શ્રદ્ધાથી લોજનાથે નિમત્તરે તો ભિક્ષા માગવા નજ લાયક, તે નિમત્તક વિપ્રને
 ઘેર જઈ ત્યાજ પોતાને આરાધવાની ભગવત્પ્રતિમાને નૈવેદ્ય કરીને પૂર્વોક્ત
 અપોશન પ્રાણાહુતિ આદિક વિધિ કરવાપૂર્વક જમે. શ્રદ્ધામાં આમત્રણ

તદાલયે ॥૭૨॥ સ્વવિષ્ણોસ્તત્ર નૈવેદ્યં કૃત્વા ભુજીત પૂર્વવત્ । ન
 સ્યાત્સવતમદ્વચ્ચેદ્વાદે ભુજીત તર્હિ સઃ ॥૭૩॥ આચમ્ય ચુલુકં
 કૃત્વા પાદશુદ્ધિં વિધાય સઃ । વેદસચ્છાસ્ત્રપાઠાદૈર્દિવાશેષં સમા-
 પયેત્ ॥૭૪॥ સાયં શ્રાત્વોપાસ્ય સન્ધ્યાં દ્વોમકર્મ સમાચરેત્ ।
 શૂળ્પામન્ત્રં યથાશક્તિ જપેત્ કુર્યાદ્ધરેઃ કથામ્ ॥૭૫॥ વ્યતીતે પ્રથમે
 યામે નિશો ધ્યાયન્ હરિં હૃદિ । શયનં ભુવિ કુર્વીત મળ્ડલે ગ્રહ
 ચારિણામ્ ॥૭૬॥ इति सहेपतः प्रोक्तो वर्णिनो नैत्यको विधि ।
 शातव्यो विस्तरस्त्वस्य निखिलो धर्मशास्त्रतः ॥७७॥ सन्ध्यापू-
 जावैश्वदेवहोमादीनां च यो विधिः । तत्तत्पद्धतितो ज्ञेयः स तु
 नैष्ठिकवर्णिना ॥७८॥ एतान्धर्मान्निषेवेत यो वर्णी नैष्ठिको भुवि ।
 प्राप्नुयात्स्वैप्सितमेव मुक्तिमेकान्तिकीं हि सः ॥७९॥ य एताञ्छु-

હોય તો પોતે આદરેલા જાતનો લગ્ન બે ન થાય એમ હોય તો જમવું
 ('શ્રાદ્ધાન્નાદિ ભારે જમવું નહિ' એવું જાત રાખ્યું હોય અથવા ધીનું કાંઈ
 જાત રાખ્યું હોય તો ન જમવું) ॥૭૨-૭૩॥ વર્ણી જમી રહ્યા પછી આય
 મન કરી ચળુ કરીને, પાત્રને શુદ્ધ કરીને, પછી એકાત સ્થાનમાં સ્થિતિ
 કરીને વેદશાસ્ત્રાદિકના પઠન પાઠન વિચારણુ વ્યાખ્યાનાદિવડે શેષ દિવસને
 નિર્ગમન કરે ॥૭૪॥ અનતર સાય જ્ઞાન કરી સન્ધ્યાને ઉપાસીને સાવલેમ
 કરીને કૃષ્ણમત્રને યથાશક્તિ જપે પછી હરિના ગુણાનુવાદ૩૫ કથાને કરે
 ॥૭૫॥ રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વીલાપછી લગવાનને મનમાં સ્મરણુ કરતો
 થકો વર્ણિઓના મહાનમાં ભૂમિઉપર શયન કરે ॥૭૬॥ હે વર્ણિવર! આ
 પ્રકારે વર્ણિનું નિત્ય આદિક કર્મ સંક્ષેપમાં મેં કહ્યું. આનો સમસ્ત વિસ્તાર
 રતો ધર્મશાસ્ત્રયકી બહુવો ॥૭૭॥ વિહિત સન્ધ્યા પૂજા વૈશ્વદેવ હોમ
 આદિકનો જે અનુષ્ઠાનપ્રકાર તેતો નૈષ્ઠિકવર્ણિએ તેને તેને પ્રતિપાદન
 કરનારા જે પ્રયોગનિબંધો તેથકી બહુવો ॥૭૮॥ ભૂમિમાં જે નૈષ્ઠિકવર્ણી
 આ મેં કહેલા ધર્મોને પાળતો થકો લગવાનને સેવે તે આ લોકમાં કીર્તિ
 અને પરલોકમાં સમલિલ્લપિત એકાતિકજનપ્રાપ્ય મુક્તિને પામેજ ॥૭૯॥
 જે જન આ ધર્મોને પ્રીતિથી સાલળે કે જે કીર્તન કરે તે બંને પાપપુન

પુણ્યાદર્માન્ યશ્ચ પ્રીત્યાનુકીર્તયેત્ । પ્રાપ્નુયાતાં દેવલોકં તૌ વિમુ-
 ક્યાઘસહ્વતઃ ॥૮૦॥ ભૂમૌ ચે નૈષ્ઠિકાઃ સ્યુર્નિજહિતનિરતા વર્ણિન-
 સ્વ્યક્તગેહા વૈરાગ્યં તીવ્રમાપ્તા હરિમુરુતપસાઽઽરાધિતું ચોક્ત-
 ચિત્તાઃ । તૈરેતે શાલનીયાઃ સતતમિહ વૃષાઃ શ્રેયસે સ્વસ્ય તેન
 પ્રીતસ્તેમ્યો દદાતિ પ્રમુરસિલમપિ પ્રાર્થિતં વર્ણિરાજ ! ॥૮૧॥
 સુવત ઉવાચ—ઈતિ નિશમ્ય જગદ્ગુરુણા વૃષાન્નિગદિતાન્ હરિણા
 સ્વહિતાય સઃ । પરમતુષ્ટિમવાપ્ય મુદા ચ તં નરપતે ! પ્રણુનાવ
 સતાં પતિમ્ ॥૮૨॥ મુકુન્દાનન્દ ઉવાચ—કલ્યાણહેતુગુણરત્નવિભૂષિ-
 તોદ્ધે ! કારુણ્યપૂર્ણનયનામ્બુજ ! દીનવન્ધો ! । નાનાવિધાઘનિચય-

થષ્ટી વિમુક્ત થઇને દેવલોકને પામે ॥૮૦॥ હે વર્ણિરાજ ! ભૂમિમાં નિજહિત
 કરવામાંજ તત્પર થઇ, તીવ્ર વૈરાગ્યને પામતાં ગૃહક્ષેત્રાદિકનો ત્યાગ કરી,
 નૈષ્ઠિકવ્રતને આશરીને તપવડે ભગવાનનું આરાધન કરવા મનમાં સમુત્સાહ-
 વાળા હોય તે આ નૈષ્ઠિકવર્ણિઓએ તે આ ધર્મો ઉદ્ધવસંપ્રદાયમાં રહીને
 પોતાના શ્રેયમાટે નિયમથી અનુષ્ઠાન કરવા, તેથી પ્રસન્ન થએલા પ્રભુ
 શ્રીકૃષ્ણ તેઓને સમગ્ર વાંછિત જ્ઞાન વૈરાગ્ય ભક્તિ આદિકને અને તેમાં
 ઉપયોગી એકિકને આપે છે ॥૮૧॥

સુમતન્મુપિ કહેછે—હે નરપતે ! આ પ્રકારે જગદ્ગુરુ શ્રીહરિએ
 પોતાના નૈષ્ઠિક વર્ણિઓનું હિત કરવામાટે ઉપદેશેલા ધર્મોને સાંભળીને
 પરમ હર્ષ પામેલા મુકુન્દાનન્દ વર્ણી સતાંપતિ સકળલોકનિયામક ભગવાનની
 ભક્તિથી સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૮૨॥ મુકુન્દાનન્દવર્ણી સ્તુતિ કરેછે—હે ભગ-
 વન્ ! આપ કલ્યાણહેતુગુણરત્નવિભૂષિતાંદ્રિ છો—તમારૂં ચરણયુગળ
 રત્નોથી સમલકૃત છે, તે રત્નો પાર્થિવ નથી, બે પૃથ્વીવિકાર હોય તો
 વિકૃતિનિયત દોષો લાગુ થાય, પરંતુ પ્રાકૃતયષ્ટી વિવશ્ણુ ગુણોજ મૂર્તિભૂત
 રત્નો છે, તે આ ગુણુરત્નો કેવળ સ્વાશ્રય ચરણમાત્રની શોભાને સંપાદનારા
 છે એટલુંજ નહિ કિંતુ સમાશ્રિત સંબન્ધિઓના સંબન્ધિઓનું પણ કલ્યાણ
 કરનારાં છે. તમે કારુણ્યપૂર્ણનયનામ્બુજ છો—તમારી બે નિરૂપધિ નિરવધિ
 કર્ણા સંસારદાવાનળથી બહુ બળતા મારા બેવા પ્રાણિઓ ઉપર વર્તે છે

પ્રશમામિધાન ! નિત્યં નમોઽસ્તુ હરયે ગુરુરાજ ! તુમ્યમ્ ॥૮૩॥
અધ્યાનસન્તમસનાશકભાસ્કરસ્ત્વં સ્વાહ્નિથિતાચિલજનેપ્સિતક-
લ્પવૃક્ષઃ । સદ્ધર્મચર્મપરિપાલનશીલશાલિન્નિત્યં ॥૮૪॥ ત્વં બ્રહ્મ-
રન્ધ્ર ઇદ્ધ યોગકલાપ્રવીણૈર્ધ્યેયઃ સદ્ધસદલપદ્મજ ઈશ્વરોઽસિ । ત્વં

તે આ પ્રાદુર્ભાવમાં પ્રયોજનશૂત કરેલા આપના નયનકમળની અમૃત-
ધારાજ જેમ એમ પ્રકાશ પામે છે. તમે નાનાવિધાધનિચયપ્રશમા-
ભિધાન છે-જે કોઈ આપના કૃપાપૂર્ણ લોચનતળને ગોચર થયા નથી;
દેશથી કે કાળથી દૂર રહેલા છે તેઓનાપણુ આપનું સ્વામિનારાયણાદિ
દિવ્ય નામજ કર્ણતળમાં પ્રવિષ્ટ થતાં નાનાવિધ સમસ્ત પાપને નાશ કરે છે.
તો આપના થકી અન્ય ગુરુ નથી, કેમતો માનુષ લોકમાં અવતરીને દિવ્ય
ચરણકમળનો સમાશ્રય આપીને સર્વને લવસાગરથકી તારો છે. તો
આપજ અમો સર્વેના ગુરુરાજ છે. તેવા દીનર્થધુ આપ શ્રીહરિને નિત્ય નમ-
સ્કાર ॥૮૩॥ હે લગવન! તમે અત્યંત વિસભતીય ભાસ્કર-સૂર્ય છે, જે
તમે સહસ્ર ભાસ્કરથી પણ ન ટાળી શકાય એવું. આભ્યંતર (અજ્ઞાનરૂપ)
ગાઢ તમ ટાળી નાંખો છે. જળી તમે અત્યંત વિલક્ષણ કોઈપણ કલ્પવૃક્ષ
છો. કેમતો જે દેવવૃક્ષ કેવળ નામથી કલ્પક છે તેણે ન આપી શકાય એવા
પરમપુરુષાર્થપર્યંત સમયપણુ ધૃષ્ણિતને આપવા સમર્થ છે. ચોતાના ચરણ-
કમળના સમાશ્રયવાળાઓનેજ જેમ એમ તેમના સંબન્ધમાં આવનારાપણુ
સર્વના વાંછિતને પરિપૂર્ણ કરો છે, તો આ કલ્પતરૂનો બીજો વિશેષ તમારે
વિષે વર્તે છે. સદ્ધર્મમાર્ગનું ઉપાયશતેપણુ સંરક્ષણ કરવાનોજ આપનો
સહજ સ્વભાવ છે. નિત્યપરિપૂર્ણ એવાપણુ આપને પરાયે સદ્ધર્મમાર્ગનું
સંરક્ષણજ સ્વતઃ પ્રયોજન જેવુંજ મનાય છે. લવારણ્યમાં સર્વતઃ લમતા
જનોને તો સન્માર્ગની અપેક્ષા છે, જે તેનાથી પર તીરે વર્તે છે તેને માર્ગની
શી જરૂર? તે તમે ગુરુરાજ શ્રીહરિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૪॥ પરમ
કૃપાથી અમારા સર્વેના નયનમાર્ગમાં હાલ પ્રકાશો છે. વસ્તુતઃ ચોતાના
રૂપથી રહેલા આપને સાક્ષાત્ કરવામાટે બહુ યોગકળાનિષ્ણાતો બ્રહ્મરંધ્રમાં
રહેલા સહસ્રદળકમળમાં ધ્યાન કરે છે. તમે સર્વેશ્વર હોઈને સકળ

વેદકલ્પતરુસમ્ભવહેતુરેકો નિત્યં ॥૮૫॥ ત્વં વૈ સુરાપલભૈયુન-
સકપુંસામેકોડસિ દળ્ઘધર ઈશ ! હિતાય તેપામ્ । ધર્મે સનાતન-
મહિંસમલ્લં ચ પાસિ નિત્યં ॥૮૬॥ ત્વં કામલોભરસમાનમુલ્લાંશ્વ
દૈત્યાનળ્ઘલ્લસર્વજનતાજયજાતર્દાન્ । નિમ્નગ્રિહેશ ! ભવસિ પ્રક-
ટપ્રતાપો નિત્યં ॥૮૭॥ ત્વય્યેવ સદ્ગુરુપદં જગતીહ સાર્થ વર્વર્તિ
ધર્મપથિ ધર્તયતિ સ્વશિષ્યાન્ । ધર્મે સ્વયં દૃઢમનુષ્ઠિતવલ્લશેપં
નિત્યં ॥૮૮॥ ત્વત્કીર્તિરિવ ગુરુનામતયા પ્રસિદ્ધાભારીરસદ્રવિળ-
લોલુપમન્દ્યુદીન્ । સદ્ગોચયત્યનુદિનં ભુવિ ધૂર્તપુંસો નિત્યં ॥૮૯॥

ધર્મના મૂળભૂત વેદરૂપ કટપવૃક્ષના અદ્વિતીય હેતુ છે હે ગુરુરાજ તેવા
તમને શ્રીહરિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૫॥ હે ઇશ ! તમે એકજ મદ્યમાંસ
મૈથુનાદિમય અધર્મમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષોની દડથી અસત્પ્રવૃત્તિને ટાળીને
તેમના હિતભાટેજ અહિંસામય યાગને પ્રવર્તાવતાથકા સનાતન ધર્મમાર્ગનું
રક્ષણ કરો છો. અર્થાત્ કળિબળને લીધે પ્રવૃદ્ધિ પામેલા અસુર ગુરુપોએ
ઉન્મૂળન કરેલા સનાતન ધર્મને અને અહિંસ યજ્ઞને પરિરક્ષણ કરતા
થકા અધર્મિષ્ઠ તેઓને બહુ દડ આપવાપૂર્વક મૂળમાથી નાશ કરોછો હે
ગુરુરાજ ! તેવા શ્રીહરિ તમને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૬॥ હે ઇશ ! બ્રહ્માંડમા
વર્તતા બ્રહ્માદિ સર્વ કોઈને છૂતવાથી બહુ બળિષ્ઠ બનેલા કામ લોભ
રસ માનાદિ દૈત્યોને હણીને લોકમા પોતાના પ્રતાપને પ્રકટ કરતા ગુરુરાજ
તમને શ્રીહરિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૭॥ લોકમા સદ્ગુરુપદ એક આપ-
વિષેજ સાર્થ વર્તે છે, કેમ તો તમે સ્વયં સર્વ ધર્મને દૃઢપણે આચરતાથકા
અમને સર્વ શિષ્યોને સદ્ધર્મમાર્ગમા વર્તાવો છો, એવા ગુરુરાજ તમને શ્રીહ-
રિને નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૮૮॥ જેઓ નામમાત્રથી ગુરુપદને પામીને તેજ
પદને કેવળ રસ દ્રવ્ય નારીના લોગમાંજ એક ઉપયોગિ કરે છે તે મદમતિ-
વાળા ધૂર્ત પુરૂષોને કાળક્રમે પ્રવૃદ્ધિ પામેલી આપની કીર્તિજ પ્રતિદિવસ
હાસ કરેછે. તમારી કીર્તિથીજ તેઓ પ્રક્ષીલ થાય છે. તો તેમના વિના
શનમાં આપને પ્રયત્નની અપેક્ષા નથી તેવા ગુરુરાજ તમને શ્રીહરિને નિત્ય
નમસ્કાર છે ॥૮૯॥ સુક્તિમાર્ગરૂપ કમળને વિકાસ કરનારા માર્તંડ બૃમિમાં

एकस्त्वमेव भुवि मुक्तिपथाब्जभास्वानास्से मुमुक्षुभिरतो मुनिभिः
 धितोऽसि । भक्तिर्ममाप्रतिदत्ताऽस्तु तवाङ्घ्रिपद्मे नित्यं नमोऽस्तु
 हरये गुरुराज ! तुभ्यम् ॥९०॥ मुम्रत उवाच—इत्थं स संस्तूय हरिं
 महात्मा ननाम चर्णोन्द्र उदारबुद्धिः । तद्धर्मसंस्थोऽनुदिनं सिपेवे
 तमेव भक्त्या परया नरेन्द्र ! ॥९१॥ इति श्रीसत्साक्षिजीवने नारायणचरित्रे
 धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे नैष्ठिकधर्मेषु ब्रह्मचारिणामाह्निकविधिनिरूपणनामा चतु-
 पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

मुम્રત उવાચ—આરમ્ભિતે મન્દિરેઽથ કૃષ્ણાર્ચાસ્થાપનોચિતે ।

તમે એકજ છો, માટેજ મુમુક્ષુ મુનિઓ સર્વેએ સદા સેવાઓ છો હું આ
 થકી અધિક કાંઈપણ માગતો નથી, શું? તો સતત સંવૃદ્ધિ પામતી
 આપના ચરણારવિંદમા લાજિ મારે નિર્વિગ્ન વર્તો દે ભગવાન્ ગુરુરાજ !
 તમને શ્રીહરિને મારા નિત્ય નમસ્કાર છે ॥૯૦॥ મુમ્રતઃકૃષ્ણિ કહેછે—હે
 નરેન્દ્ર ! વર્ણિવર મુકુદાનંદજીએ શ્રીહરિની આ રીતે સ્તુતિ કરીને સાધ્ય
 નમસ્કાર કર્યો. તે આ વર્ણી મહામન અને ઉદારબુદ્ધિ છે, કેમતો આ
 પોતાને ભગવચ્ચરણારવિંદના સમાશ્રયણલાભથી અને તેમના મુખારવિંદ-
 થકી નીકળતા સદુપદેશરૂપ મુધારસના આસ્વાદથી કૃતકૃત્ય માને છે અને
 વળી તેમના ચરણકમળની લક્ષિતથકી અપર પ્રાપ્યને માનતા નથી એરીતે
 ભગવાનથકી ધર્મજોધને પામેલા મુકુદાનંદ વર્ણી તેમણે આદેશ કરેલા ધર્મનું
 અનુધાન કરતાથકા પ્રતિદિન તેમનીજ પરા લક્ષિતથી સેવામાં તત્પર થઈ
 રહ્યા ॥૯૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને.. પંચમપ્રકરણે નૈષ્ઠિકધર્મેષુ બ્રહ્મ-
 ચારિણામાહ્નિકવિધિનિરૂપણનામા ચતુઃપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૪॥

અધ્યાય ૫૫ મો.

મુમ્રતમુનિ કહેછે—હે શૂપતે ! અનંતર ભગવાન્ શ્રીહરિની આરાધી
 કરવા આરબોહુ મદિર કૃષ્ણપ્રતિમાપ્રતિષ્ઠાને યોગ્ય તૈયાર થતાં ઉત્તમ

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને દુર્જયુરમા યથાવિધિ કરેલી શ્રીગોપીનાથ નામના
 સ્વયં કૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠાનું નિરૂપણ કર્યું છે

જાતે રાજોત્તમો નત્વા હરિં પ્રોવાચ ભૂપતે ! ॥૧॥ ભગવન્મન્દિરં
 હૈતચ્છ્રીકૃષ્ણસ્થાપનોચિતમ્ । જાતં તતઃ પ્રતિષ્ઠાં ત્વં કુરુ કૃષ્ણસ્ય
 સુક્ષ્ણે ॥૨॥ શ્રુત્વેતિ નૃપતેર્વામ્યં દૃષ્ટો જ્યોતિર્વિદં હરિઃ । પપ્રચ્છ
 રામચન્દ્રાભ્યં કૃષ્ણસ્થાપનસુક્ષ્ણમ્ ॥૩॥ સ ગ્રાહાશ્વિનમાસેઽસ્મિન્
 શુક્રદ્વાદશિકાદિને । સુમુહૂર્તો ભવત્યેવ કૃષ્ણં સ્થાપય તત્ર તુ ॥૪॥
 હરિઃ પ્રાહ નૃપં શીઘ્રમુપહારાન્સમાનય । મુહૂર્તોઽયં દિનાદસ્તિ
 પશ્ચમેઽઘ્નિ સુરોભનઃ ॥૫॥ ઇત્યુક્ટો હરિણા દૃષ્ટો રાજા સત્ત્વરકા-
 રિમિઃ । વિપ્રાનાપૃચ્છયોપદ્વાપાનાનયામાસ સર્વશઃ ॥૬॥ હરિશ્ચ
 મણ્ડપં તત્ર રમ્ભાસ્તમ્ભાદિરોભનમ્ । વન્ધયામાસ વિતતં કારયા-
 માસ વેદિકામ્ ॥૭॥ દશમ્યાં વિજયાઘ્યાયાં સ્વેક્ષણાર્થમુપાગતાન્ ।

રાજાએ સંતુષ્ટ થઈ ભગવાનને પ્રણામ કરીને એમ કહ્યું કે-હે ભગવન્ ! આ
 મંદિર શિદિપત્રો પાસે કરાવેલું શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાસમુચિત સુસંપન્ન હાલમાં
 વર્તે છે, તો આપ શુભ મુહૂર્તમાં કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને કરાવો ॥૧-૨॥ હે પ્રતાપસિંહ
 રાજન્ ! આલું ઉત્તમ નૃપનું વચન સાંભળીને પ્રહર્ષ પામેલા શ્રીહરિએ
 રામચંદ્ર નામના જ્યોતિષીને કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠામાં સમુચિત મુહૂર્ત પુછ્યું ॥૩॥
 એરીતે ભગવાને પુછેલો તે જ્યોતિષી બોલ્યો કે-હે ભગવન્ ! આજ આસો-
 માસમાં શુકલ પક્ષની દ્વાદશી તિથિએ ભગવત્પ્રતિષ્ઠામાં સમુચિત શુભ મુહૂર્ત
 વર્તે છે. તો તે શુભ મુહૂર્તમાં આપ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાને યથાવિધિ કરાવો ॥૪॥
 જ્યોતિર્વિદનું આલું વચન સાંભળીને ભગવાને ઉત્તમ ભૂપને કહ્યું કે-હે
 રાજન્ ! આ દિવસયજ્ઞી પાંચમો દિવસ પ્રતિષ્ઠાયોગ્ય સુનિશ્ચિત થયો છે,
 તો પ્રતિષ્ઠામાં ઉપયોગી સમય સામગ્રીઓ વિના વિલંબે તૈયાર કરાવો
 ॥૫॥ આ પ્રકારે ભગવાને કહેલા તે ઉત્તમ રાજા પ્રહર્ષ પામીને, પ્રતિષ્ઠા-
 વિધિમાં વિચક્ષણુ વિપ્રોને ‘કંઈ કંઈ સામગ્રીની અપેક્ષા છે’ એમ પુછીને
 તેમણે જણાવેલી તે તે સમગ્ર સામગ્રીઓ કાર્યમાત્રને અવિલંબથી કરનારા
 પોતાના પરિજનો પાસે મંગાવી તૈયાર કરવા તત્પર થયા ॥૬॥ ભગવાને
 પણ મંદિરસમીપે કેળના ચાંલવા આદિકવડે સુશોભિત વિરાળ રમણીય
 મંડપ કરાવીને તેમાં વેદિકા કરાવી ॥૭॥ વિજયાદશમીએ પોતાનાં દર્શન

મક્તાનાવાસયામાસ તત્ર તન્મહદ્દષ્ટયે ॥૮॥ આહ્ય વૈદિકાન્ સુદ્ધાન્
 બ્રાહ્મણપ્રવરાંસ્તતઃ । ઇકાદશ્યાં સમારેમે પ્રતિષ્ઠાવિધિમાદરાત્
 ॥૯॥ પીતામ્બરં સત્પરિધાય રાજધારક્તકૌરેયકૃતોત્તરીયઃ ।
 આવાહ્ય પીઠેષુ પુપૂજ દેવાન્ વિધિજ્ઞવિપ્રોદિતવેદમન્ત્રેઃ ॥૧૦॥ સ
 સદ્ભવે દ્વાદશિકાદિનેઽયો તન્મન્દિરે રાધિકયા સમેતમ્ । કૃષ્ણં
 પ્રતિષ્ઠાપયતિ સ્વ ગોપીનાથામિધં પ્રૌઢતનું યથાવત્ ॥૧૧॥ ચા
 દિત્રનાદઃ સુમહાંસ્તદાસીદ્વેદધ્વનિવૈદિકમૂસુરાણામ્ યમૂચ કૃષ્ણં
 સમહોપહારૈઃ સમ્પૂજ્ય દૃષ્ટ્વા સ્થિરયાઽઽલુલોકે ॥૧૨॥ મુહૂર્તમિત્ય
 પ્રસમીક્ષમાણે હરૌ સ કૃષ્ણોઽતિતરાં યમાસે । દૃષ્ટ્વા તમાપુર્ભુશ

કરવા આમાતરથકી આવેલા ભક્તજનોને લાવી શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠોત્સવના
 દર્શન કરવા તેજ દુર્ગપુરમા રાખ્યા (પરમ દિવસે મહાન્ પ્રતિષ્ઠોત્સવ થશે
 ત્યાપર્યેત તમે અહીંજ રહો, એમ આજ્ઞા કરીને તેમને ત્યાં નિવાસ
 કરાવ્યો) ॥૮॥ તેપછી શ્રીહરિએ સુરા વૈદિક શશુરામ શુકલ આદિક વિપ્ર
 વરોને બોલાવીને એકાદશીએ પ્રાત્ર પ્રતિષ્ઠાવિધિ યથાવિધિ આદરથી આજ્ઞા
 ॥૯॥ હે રાજન્ ! ભગવાને ઉત્તમ પીતામ્બર પહેરી, રક્ત પીતામ્બર ઓઢીને
 વિધિજ્ઞ વિપ્રોએ ઉચ્ચારેલા તેતે વેદમન્ત્રોવડે તેતે દેવોને પીઠોમા આવાહીને
 યથાવિધિ પૂજા કરી ॥૧૦॥ અનંતર ભગવાને સવત્ ૧૮૮૫ ના આશ્વિન
 શુકલ દ્વાદશી તિથિએ સગવ કાળે (સગવસમયમા અતર્ગત દ્વિમુહર્તામક
 અનુરાધા મુહર્તમા) તે મહિરમા સર્વાંગસુદર પ્રૌઢાવયવ રાધિકાસહિત
 ગોપીનાથ નામના પ્રતિમારૂપ ભગવાનની યથાવિધિ પ્રતિષ્ઠા કરી ॥૧૧॥
 તે સમયે ઉત્સવને સૂચવનારો વિવિધવાદિત્રનાદ સુમહાન્ થયો તથા શ્રેણી
 મળીને વેદને પઠતા બૃદેવોનો વેદધ્વનિ ઓતાગનોના મનને અતિ આત્મા
 આપનારો સુમહાન્ થયો. તે સમયે ભગવાન્ તે સુપ્રતિષ્ઠિત શ્રીગોપીનાથ
 છની વિવિધ મહાઉપચારોવડે પૂજા કરીને, તદેકાંચ દૃષ્ટિથી સ્વાત્માને
 તેમા લીન કરી દેતા હોય એમ નિહાળી રહ્યા ॥૧૨॥ એરીતે તે ભગવાને
 મુહૂર્તપર્યંત એકાંચ દૃષ્ટિથી નિહાળેલા તે શ્રીગોપીનાથજી સમધિક અપૂર્વ
 દિવ્ય શોભાથી દેદીપ્યમાન જણાયા. અત્યાશ્ચર્ય અપૂર્વ દિવ્ય શોભાશાળી

વિસ્મયં વૈ ભક્તા અમક્કા નિશ્ચિલાશ્ચ લોકાઃ ॥૧૩॥ હુત્વા સ પૂર્ણ-
હુતિમાદિતેયાન્વિસર્જયિત્વા વૃતભૂમિદેવાન્ । કલ્પેન મુખ્યેન હિ
દક્ષિણામિઃ સન્તોષયામાસ તથેતરાંશ્ચ ॥૧૪॥ વદૌ ચ દાનાનિ
વહ્નિ તત્ર દ્વિજોત્તમેભ્યઃ સ ઉદારવુદ્ધિઃ । ગાઃ સ્વર્ણમુદ્રાશ્ચ હયાં-
સ્તિલાંશ્ચ પ્રાદાન્ન ઘાસાંસિ મનોહરાણિ ॥૧૫॥ દેશાન્તરેભ્યશ્ચ
પુરાન્તરેભ્યઃ સમાગતાન્ વિપ્રગણાનનેકાન્ । પૌરાંશ્ચ વિપ્રાન્ સ
મુર્નીશ્ચ સર્વાન્સન્તર્પયામાસ વિચિત્રમોજ્યૈઃ ॥૧૬॥ કૃષ્ણપ્રતિષ્ઠો-
ત્સવમેષ્વેત્થં વિધાય ભક્તૈઃ પરિપૂજ્યમાનઃ । પ્રામાન્તરેભ્યો વ્યસ-
જત્સ્વભક્તાંસ્તત્રાગતાન્ધર્મતનૂજ ઈશઃ ॥૧૭॥ રાજોત્તમઃ પ્રાપ
સચાન્ધવોઽપિ ચિરન્તનસ્ય સ્વમનોરથસ્ય । ઇતત્ફલં તત્કૃપયા
તદાનીં ભક્તયા સિપેવેઽથ તમેવ નિત્યમ્ ॥૧૮॥ જયા ચ લલિતા

તે શ્રીગોપીનાથજીનાં લક્ષ્મી અલક્ષ્મી સર્વકોષ જનો દર્શન કરીને મહા વિસ્મ-
યને પામી ગયા ॥૧૩॥ અનંતર પૂર્ણાહુતિ કરીને તે પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં આવા-
હેલા તેતે દેવોનું વરેલા વિપ્રોદારા વિસર્જન કરાવીને, તે વરેલા વિપ્રોને
મુખ્ય પક્ષમાં કહેલા પ્રકારે દક્ષિણાવડે સંતોષ પમાડ્યા. કેવળ વરેલા વિપ્રો-
નેજ નહિ કિંતુ બીજા આવેલા વિપ્રોનેપણ દક્ષિણાવડે સંતોષ પમાડ્યા ॥૧૪॥
પ્રતિષ્ઠાને અંતે ઉદારવુદ્ધિ શ્રીહરિએ દ્વિજોત્તમોને ગો ભૂમિ મુવર્ણુ અથ તિલ
વન્ન વિગેરે વિવિધ દાનો દીધાં ॥૧૫॥ અનંતર શ્રીહરિએ દેશાંતરથકી અને
પુરાંતરથકી આવેલા અનેક વિપ્રગણોને તથા પુરવાસી વિપ્રસંઘને અને
મુનિસંઘને વિચિત્ર સુસ્વાદુ ભોજન્યવડે સંતૃપ્ત કર્યાં ॥૧૬॥ આ પ્રકારે કૃષ્ણ-
પ્રતિષ્ઠોત્સવ પરિસમાપ્ત કરીને સ્વસ્થપણે રહેલા, લક્ષ્મીએ પરિપૂજેલા ધર્મ-
તનુય ભગવાન્ શ્રીહરિએ પ્રતિષ્ઠોત્સવનાં દર્શન કરવા આમાંતરથકી ત્યાં
આવેલા લક્ષ્મીજીનો પોતપોતાને ગામે જવાની અનુરૂપ આપી ॥૧૭॥ સર્વા-
ધવ ઉત્તમરાજપણે બહુકાલીન સ્વમનોરથનું શ્રીકૃષ્ણપ્રતિષ્ઠાપનરૂપ ફળ
ભગવત્કૃપાથી તે સમયે પામતાં પરમ હર્ષ પામીને લક્ષ્મી તેમનીજ પૂર્વવત્
પ્રતિદિન સેવા કરવા લાગ્યા ॥૧૮॥ તે સમયે તેમનાં ભગિની જયા લલિતા
દે જે શ્રીહરિના ચરણકમળનોજ એક સમાશ્રય કરી રહેલાં હતાં તેપણે

તસ્ય મગિન્યૌ હરિસંશ્રિતે । લેખાતે પરમાનન્દં સર્વે ભક્તાશ્ચ નાગરાઃ
 ॥૧૯॥ હરિશ્ચ તત આરમ્ય તીવૃચૈરાગ્યમાશ્રિતઃ । નિ.સ્પૃહોઽવર્તત
 જડભરતેન સમં નૃપ ! ॥૨૦॥ કચિદશ્નન્ કચિન્નાશ્નન્ કચિદ્વ
 કચિત્ફલમ્ । કચિત્પત્રં ચ વુમુજે વાયુમેવ કચિત્સ ચ ॥૨૧॥
 સ્વસ્વધર્મે વર્તયિતું સાધૂન્ પદ્માંશ્ચ વર્ણિનઃ । સ ગોપાલાનન્દમુર્નિ સ
 માહુયાત્રવીદ્વચઃ ॥૨૨॥ સ્વસ્વધર્મે વર્તનીયાસ્ત્વયૈતે સકલા અપિ ।
 આચાર્યાનુમતેનૈવેત્યુક્ત્વા તં સોઽવ્રવીચ તાન્ ॥૨૩॥ અસ્યાશ્ચાર્યા
 વર્તિતત્ત્વં ભવદ્દિર્મામકેર્મુનેઃ । વર્તિપ્યતેઽન્યથા ચોઽસૌ ન મદીપ
 દ્વિતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૪॥ પૃથ્વિમુક્તા ભગવતા તં નમસ્કૃત્ય તેઽશ્વિલાઃ ।
 પૃથ્વિમૈવાઽઽચરિષ્યામો નાન્યથેત્યનુવન્ વચઃ ॥૨૫॥ તદા પ્રસન્નો

પરમાનંદને પામ્યા તથા તે દુર્ગનગરમા વર્તતા બીજા બધા ભક્તો પરમાનંદને
 પામ્યા ॥૧૯॥ હે નૃપ ! તે દિવસને આરબીને ભગવાન્ શ્રીહરિ દેહયાત્રા
 માત્રમાપણુ તીવ્ર વૈરાગ્યને આશરીને જડભરતરી પેઠે નિ સ્પૃહપણે વર્તવા
 લાગ્યા ॥૨૦॥ તેજ વર્તનને નિરૂપેછે—શ્રીહરિ કોઈ દિને કિંચિત્ જન્મતા તો
 કોઈ દિને કાંઈપણુ નહિ જન્મતા તો કોઈ દિવસે કૃણમાત્ર અડપને જન્મતા તો
 કોઈ દિવસે અજમાત્ર અડપને જન્મતા તો કદાચિત્ પત્રમાત્રને તો કદાચિત્
 જળમાત્રને તો કદાચિત્ વાયુમાત્રને જન્મતાયકા વર્તવા લાગ્યા ॥૨૧॥ શ્રીહરિ
 સ્વસ્વધર્મમા મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ, મુકુદાનંદાદિ નૈષ્ઠિકવર્ણિઓ અને રત્ન
 આદિક પદાતીઓને વર્તાવવામાટે ગોપાળાનંદ નામના મુનિવરને બોલાવીને
 તે પ્રતિ વચન બોલ્યા કે—હે મુનિવર ! તમારે આ સાધુ આદિક સર્વને પણ
 આચાર્યની અનુમતિને નહિ ઉલ્લંઘીને સ્વસ્વધર્મમા જેમ વર્તે તેમ વર્તાવવા
 એમ મુનિને કહીને પછી વર્ણિપ્રમુખના પ્રતિ એમ બોલ્યા કે—હે ભક્તા ! મારા
 આશ્રિત તમારે સર્વેએ આ ગોપાળાનંદ મુનિની આજ્ઞામા વર્તવું તમારે
 મધ્યે જે કોઈપણુ એમની આજ્ઞાને ઉલ્લંઘીને વર્તશે તે મારો ભક્ત નથીજ,
 આવું માફ વચન નિશ્ચિતજ છે ॥૨૨-૨૪॥ હે રાજન્ ! ભગવાને આ પ્રકારે
 કહેલા તે સાધુપ્રમુખ સર્વે ભક્તજનો ભગવાનને નમસ્કાર કરીને બે હાથ
 જોડીને વચન બોલ્યા કે—હે ભગવન્ ! અમે સર્વે આપના કહેવા પ્રમાણેજ

મગવાંસ્તાનુવાચ નિજાશ્રિતાન્ । શ્રેયો ભવિષ્યત્યેવં ચેયુષ્માક-
મિતિ ભૂપતે ! ॥૨૬॥ સન્યક્તદેહસકલવ્યવહારકાર્યો દેહં નિજં
ચ વહુધાડનનુસન્દધાનઃ । જ્ઞાનં ચ મક્તિમશ્ચિલં સવિરાગયોગં ધર્મં
ચ યોધયતિ સ સ્મ યથાવદેવ ॥૨૭॥ ધર્મસ્ત્યાજ્યો ન કૈશ્ચિત્ત્વનિ-
ગમવિહિતો વાસુદેવે ચ મક્તિર્દિવ્યાકારે વિધેયા સિતધનમહસિ
વ્રહ્મણા સ્વસ્ય ચૈક્યમ્ । નિશ્ચિત્યૈવાન્યવસ્તુન્યણુમપિ ચ રતિં સમ્પ-
રિત્યજ્ય સન્તસ્તન્માહાત્મ્યાય સેવ્યા इति વદતિ નિજાન્ ધાર્મિકો
નીલકण્ઠઃ ॥૨૮॥ इति શ્રોત્સત્ત્રિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રક-
રણે દુર્ગપત્તને શ્રીગોપીનાથપ્રતિષ્ઠાનિરૂપણનામા પદ્મપદ્માશક્તમોડ્યાયઃ ॥૫૫॥

કરીશું, અન્યથા નહિજ કરીએ ॥૨૫॥ હે ભૂપતે ! તે સમયે તેઓનું અગી-
કારવચન સાલણીને પ્રદર્પ પામેલા ભગવાન્ તે નિબાશ્રિતો પ્રતિ બોલ્યા
કે-હે ભક્તા ! જો મારા કલાપ્રમાણે વર્તશો તો તમારું પરમ શ્રેય થશેજ
॥૨૬॥ અનંતરે ભગવાન્ પોતાના દેહનું પણ બહુધા અનુસંધાન નહિ
રાખતા, ખાનપાનાદિ સમગ્ર દેહયાત્રાવ્યવહારનેપણુ પરિત્યાગ કરીને સ્વાત્મ-
સ્વરૂપના અનુસંધાનમાં નિષ્ઠાવાળા થઈ, પોતાના અનન્ય ચરણાશ્રિતોને જ્ઞાન
ભક્તિ વૈરાગ્ય યોગ ધર્મ આદિકંનું સ્વરૂપ યથાસ્થિત બોધ કરતાથકા એમ
બોલ્યા કે-કોઈપણુ મદાશ્રિત જનોએ સ્વવર્ણાશ્રમધર્મ શ્રુતિસ્મૃતિવિહિત
નજ ત્યાગ કરવો. અને પરમાત્મ થકી વ્યતિરિક્ત બાહ્ય વસ્તુઓમાં લેશથી-
પણુ રાગ ઊડી દઇને (સમસ્તવાસનાએ રહિત થઈ) અક્ષરબ્રહ્મની સાથે
પોતાની એકરૂપતા વિભાવના કરીને, પ્રકાશમાન દિવ્ય ભાસ્કર શુકલ તેજઃ-
પુજ્યભૂત અક્ષરબ્રહ્મ ધામમાં વિરાજમાન પરમાનંદમય દિવ્યાકાર વાસુદેવ
ભગવાનમાં પરા ભક્તિ કરવી. અર્થાત્ સ્વધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યપૂર્વક ભગવાનમાં
ભક્તિ કરવી અને તે અક્ષરવાસ ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાન માટે તેમના
એકાતિક ભક્ત સાધુઓની કાય વાણી મનથી સેવા કરવી આ રીતે ધર્મપુત્ર
નીલકંઠ ભગવાને પોતાના ભક્તો પ્રતિ ઉપદેશ કર્યો ॥૨૭-૨૮॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમપ્રકરણે દુર્ગપત્તને શ્રીગોપીનાથપ્રતિષ્ઠા-
નિરૂપણનામા પંચમચારાત્તમોડ્યાયઃ ॥૫૫॥

મુવત્ત ઉવાચ—કૃષ્ણેતરપદાર્થેષુ રુચિદીનસ્ય સર્વથા । ધર્માદિ-
પ્રચ્છકેઽથાઽઽસીત્ પુંસિ પ્રીતિર્હરેનૃપ ! ॥૧॥ શતાનન્દો મુનિસ્તસ્ય
સેવાયાં નિરતઃ સદા । પાદસંવાહનં કુર્વન્નેકદાઽઽસીત્તદન્તિકે
॥૨॥ તમુવાચ સ્વયં સ્વામી મુને ! કિઞ્ચન તે યદિ । પ્રૃથ્વ્યં સ્યાત્
દેતર્હિ પૃચ્છ ચક્ષુઃ તદુત્તરમ્ ॥૩॥ યવમુક્તઃ સ તુ પ્રીતો ભૃશં
મુનિરુદારધીઃ । પ્રાઙ્ગલિસ્તં નમસ્કૃત્ય પપ્રચ્છેત્યં નરાધિપ ! ॥૪॥
શતાનન્દ ઉવાચ—સાઙ્ગં યોગમહં સ્વામિન્ ! યોદ્ધુમિચ્છામિ તત્ત્વત ।
ત્વત્ત્વમ્ એવં હિ સર્વજ્ઞાત્સેવનીયાચ્ચ યોગિભિઃ ॥૫॥ મયા તુ ત્વત્પ્ર-
સાદેન યોગિનામપિ દુર્લભા । સમાધિસિદ્ધિઃ પ્રાપ્તાઽસ્તિ વિના
સાધનસમ્પદમ્ ॥૬॥ તથાપિ લક્ષણાદીનિ યોગશાસ્ત્રાનુસારતઃ ।

અધ્યાય ૫૬ મો.

સુવ્રતમુનિ કહેછે-હે નૃપ ! અનંતર કૃષ્ણપ્રધી ઈતર પદાર્થમા સર્વથા
રુચિરહિત આ લગવાનને તે અમયે ધર્માદિજ્ઞાસાશીય પુરૂષમા તો પર
પ્રીતિ વૃદ્ધિ પામતી ગઇ ॥૧॥ તે શ્રીહરિની સેવામા સદા તત્પર શતાન
મુનિ એક સમયે તેમના ચરણ આપતાથકા તેમની સમીપે રહા હતા ॥૨॥
ત્યારે પ્રસન્ન થએલા લગવાન પોતેજ તે મુનિપ્રતિ બોલ્યા કે-હે મુને ! જો
તમારે કાંઈ પુછવું હોય (કાંઈ જ્ઞાસા હોય) તો હમણા જ મને પુછો
તેનો ઉત્તર કહીશ ॥૩॥ હે નરાધિપ ! આ પ્રકારે લગવાને કહેલા મહામતિ
માન શતાનન્દમુનિ અત્યત્ પ્રસન્ન થઈને બે હાથ બેડીને નમસ્કાર કરીને
એમ પુછવા લાગ્યા ॥૪॥ શતાનન્દમુનિ પુછેછે-હે સ્વામિન્ ! યમાદિ
અગે સહિત યોગને આપનાયકીજ ૯ તત્ત્વત બાણવા ઇન્દ્રધુજુ તમે સર્વજ્ઞ
અને યોગિઓએ સેવનીય છો ॥૫॥ યદ્યપિ મનેતો આપના પ્રસાદથી
યોગાદ્યાસનિષ્ઠોનેપણુ દુર્લભ એવી સમાધિસિદ્ધિ સાધનસમ્પત્તિ વિના
પણુ પામ્મ થઈ છે તથાપિ અગિયોગ જે સમાધિ અને તેના અગભૂત યમદિ

૧ આ અધ્યાયને આરભીને દશ અધ્યાયોવડે સાગ યોગનો ઉપદેશ આપતા
લગવાને આ અધ્યાયમા યોગસાધનને અનુકૂળ દેશ આહારાદિકનું વિવેચન થયું છે

વિવિત્સામ્યદ્વિયોગસ્ય તદ્જ્ઞાનાં ચ સર્વશઃ ॥૭॥ સુવત ઉવાચ—
 इति पृष्टः स मुनिना तेन योगिहितैषिणा । प्रसन्नो भगवान् राजं-
 स्तमुवाच महामतिम् ॥८॥ श्रीनारायणमुनिस्त्वाच—समीचीनास्ति ते
 बुद्धिर्योगं पृच्छसि यन्मुने ! । नास्ति योगसमं किञ्चित्साधनं खे-
 प्सितार्थदम् ॥९॥ योगं विना तु मनसो निग्रहो दुष्करः सताम् ।
 भक्तिर्ज्ञानं च योगेन सिद्धिमाप्नोति निश्चितम् ॥१०॥ आदौ हिर-
 ण्यगर्भेण योगशास्त्रं प्रवर्तितम् । पतञ्जलिस्वरूपेण तत्फणीन्द्रेण
 विस्तृतम् ॥११॥ तत्सारमहमादाय साङ्गं योगं वदामि ते । कृष्णे
 समाधिं मनसो विद्धि त्वं योगलक्षणम् ॥१२॥ ययेद्वबद्धिना सर्वं
 नाश्यन्ते धातुसङ्गताः । दोषा समाधियोगेन नाश्यन्ते मानसा-
 स्तथा ॥१३॥ अतस्तद्दोषनाशार्थं भक्तेन कमलापतेः । समाधि-

सर्व साधनोના લક્ષણોને (સ્વરૂપને) યોગશાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણોને અનુ-
 સારે વિવેચનથી જાણવા ઇચ્છુ છું ॥૬-૭॥ સુવ્રતનકપિ કહે છે—હે રાજા! યોગમાં પ્રવર્તતા જનોનું હિત ઇચ્છતા તે શતાનંદમુનિએ આ પ્રકારે પુછેલા તે ભગવાન પ્રસન્ન થઇને મહામતિ મુનિ પ્રતિ બોલ્યા ॥૮॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને! તમારી મતિ સમીચીન-અતિ ઉત્તમ છે, કેમકે તમને યોગસ્વરૂપની અજ્ઞાતા સચુદ્ધલવી યોગસમાન કાઇપણુ સાધન ઇત્સિત અર્થને આપનાર લોકમાં નથીજ વર્તતું કિંતુ યોગજ એક નિ શ્રેયસ માટે વર્તે છે ॥૯॥ સાધુઓએ પણ દુર્નિયત્ત એવા મનનો નિયત્ત યોગ વિના નથીજ કરી શકાતો, મનોનિયત્તે રહિત પુરૂષને જ્ઞાન લક્ષિતની સિદ્ધિ થતીજ નથી, યોગ સાધતા તો જ્ઞાન લક્ષિતની સિદ્ધિ નિશ્ચે થાય છે, તો અવશ્ય યોગસ્વરૂપ સમજવું ॥૧૦॥ પ્રથમ યોગશાસ્ત્ર હિર-
 ण्यगर्भे મુનિએ પ્રવર્તાવ્યું તેજ શાસ્ત્ર કૃષ્ણેન્દ્ર જે શેષ તેમણે પતંજલિરૂપે અવતરીને વિસ્તૃત કર્યું (સૂત્રરૂપે પ્રકાશ કર્યું) તેનોજ સાર સ્વીકારીને સાગ યોગ તમને હું કહુ છું તેમાં સમાધિ અગી કહેવાય છે અને યમાદિ અગો કહેવાય છે મનનો કૃષ્ણમાં જે નિલય તે સમાધિ કહી છે, આજ અગિયૂત યોગનું લક્ષણ તમે જાણો ॥૧૧-૧૨॥ સુવર્ણાદિ ધાતુઓમાં રહેલા

યોગામ્યસનં કાર્યમુત્સાદિના દ્રુતમ્ ॥૧૪॥ સાદ્ગં સમાધિયોગં તુ
સંસાધયિતુમિચ્છતા । ત્રયણીયો ગુરુર્મત્તયા સર્વયોગકલાનિધિ.
॥૧૫॥ મનોનુકૂલયા તસ્ય નિત્યં શુશ્રૂષયા સ તમ્ । પ્રીણયેદથ
તત્પ્રોક્તરીત્યા યોગં સમમ્યસેત્ ॥૧૬॥ દેશે શુચો સમે વાલુશર્કરા
દિવિવર્જિતે । મનોનુકૂલે નિર્વાધે નિવસેદ્યોગસાધક ॥૧૭॥ અગ્ના
દિમિ. સ્વશુશ્રૂપા કર્તુર્યજાનુકૂલતા । ભવેત્થ્યાને શીતવાતદંશવાધા
ન યત્ર ચ ॥૧૮॥ જલાશયાનુકૂલ્યં ચ યત્ર સ્વસ્યોચિતં ભવેત્ । આશ્રમે
તત્ર નિશ્ચિન્તો ભક્તો યોગ સમમ્યસેત્ ॥૧૯॥ નદીકૂપોપકળે ચ

સર્વ દોષોને જેમ પ્રદીપ્ત અગ્નિ નાશ કરે છે તેમ મનમા રહેલા સર્વ દોષોને
સમાધિયોગ નાશ કરેછે ॥૧૩॥ તો મનના સમગ્ર વાસનાનામના દોષની
નિવૃત્તિ માટે શ્રીકૃષ્ણના ભક્તજને સમાધિયોગનો અભ્યાસ ઉત્સાહથી
સત્વર કરવો ॥૧૪॥ સાગ સમાધિયોગને સસાધવા ઇચ્છતા પુરૂષે તો
પ્રથમ સર્વ યોગકલાનિધિ ગુરુનો આશ્રય નિષ્કપટ ભાવથી અવશ્ય કરવો,
(ગુરુપ્રસાદ વિના યોગ સ્વયં પુસ્તકાવલોકનથી કે પાડિત્યથી સિદ્ધ થતો
નથી) ॥૧૫॥ યોગસસિદ્ધિને ઇચ્છતો પુરૂષ ગુરુને પામીને તેમના મનને
અનુકૂળ શુશ્રૂષાથી તેમને પ્રસન્ન કરે, શુશ્રૂષાજ ગુરુની પ્રસન્નતામા મુખ્ય
ઉપાય છે, અવસર મળતા ગુરુએ ઉપદેશેલા માર્ગને અનુસરીને યોગનો
અભ્યાસ પ્રતિદિન કરવો ॥૧૬॥ યોગમાટે પ્રવર્તેલો પુરૂષ પવિત્ર, સમ
(જેથી નીચો નહિ) વેળુ કાકરા વિગેરેએ વિવર્ણત, મનને પણ અનુકૂળ
અને ચોરાદિ અનેકવિધ જાનોના ઉપદ્રવે રહિત એવા દેશમા નિવાસ કરે
॥૧૭॥ પોતાની શુશ્રૂષાને જે અગાદિકવડે કરતો હોય તેની જે સ્થાનમા
અનુકૂળતા હોય અને જેમા શીત વાત ડાસ મચ્છર આદિકની પીડા ન
હોય અને જ્યા પોતાને ઉચિત જળાશયાદિકની અનુકૂળતા હોય તેવા
આશ્રમમા ચિંતાવર્ણત ભક્ત યોગાભ્યાસને આચરે ॥૧૮-૧૯॥ એરીતે ત્રણ
શ્લોકવડે યોગાભ્યાસમા ઉચિત દેશો કહીને તેમા વર્જ્ય દેશોને કહેછે-
નદી કુવાના સમીપમા, ચોર વ્યાધાદિકના લયવાળા સ્થાનમા, સ્ત્રમશાનમા,
જનાદિકના અધિક શબ્દવાળા સ્થાનમા, જળ અગ્નિના સમીપવર્તી સ્થાનમા,

સમયે પિતૃકાનને । સશબ્દેઽગ્નિજલાભ્યાશે જીર્ણગોષ્ઠે ચતુષ્પથે
 ॥૨૦॥ અગ્નૌ પૂતિગન્ધે ચ શુષ્કપર્ણચયે તથા । દેશે જનાકુલે
 ચાપિ ન યોગાભ્યાસમાચરેત્ ॥૨૧॥ જનસક્લં ચાતિજલ્પમત્યાહારમ-
 તિશ્રમમ્ । રસલૌલ્યમતિકોધં ન કુર્યાદ્યોગમાચરન્ ॥૨૨॥ તુન્દસ્ય
 પૂર્યેદ્દાગૌ દ્વાયથેનૈકમમ્બુના । શેષ્યેદેકમેવં હિ મિતભુગ્યોગક-
 ઙ્ગવેત્ ॥૨૩॥ યવતળ્લગોધૂમાન્ ગોદુગ્ધાજ્યે ચ શુણ્ઠિકામ્ ।
 ભક્ષયેદમ્યસન્ યોગં સિદ્ધે ત્વસ્મિન્ તદમઃ ॥૨૪॥ પરિત્યજેત્સર્વ-
 થૈવ સંસર્ગ મધમાંસયોઃ । મહાતમાલાહિફેનમાદકાદીનિ પૂતિ ચ
 ॥૨૫॥ સાધકો ભક્ષયેન્નૈવ દધિતફામ્લિકાસ્તથા । માપાન્ કુલ-
 ત્યાન્જ્ઞાનં ચ ફટું ચ લવણં ત્યજેત્ ॥૨૬॥ તૈર્લ તિકં રામઠં ચ
 સોઽત્યુષ્ણમતિશીતલમ્ । ન ભક્ષયેદવિજ્ઞાતં પદાર્થં કચ્ચનાપિ ચ

શુભ્રં ઓશાળામાં, આર માર્ગવાળા પ્રદેશમાં, અપવિત્ર પદાર્થના કે અપવિત્ર
 પુરૂષના અધિષ્ઠાનવાળા પ્રદેશમાં, સ્વતઃ અપવિત્ર દુર્ગંધવાળા નીરસપત્ર-
 પુષ્પવાળા અને જનાકુળ એવા દેશમાં યોગાભ્યાસને આચરે નહિ
 ॥૨૦-૨૧॥ યોગને સાધતો પુરૂષ યોગમાં અંતરાય કરનારા જનોના સંગને,
 બહુ ભાષણને, અતિશય આહારને, અતિશય આયાસને, અન્નાદિરસાસ્વાદ-
 તૃષ્ણાને અને અતિ ક્રોધને લાગ કરે ॥૨૨॥ યોગાભ્યાસમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ
 ઉદરને અજઘી સર્વતઃ પુરી દે નહિ, કિંતુ ઉદરના બે ભાગને અજઘી પુરે,
 એક ભાગને જળથી પુરે, એક ભાગને તો વાયુસંચારાર્થે અવશેષ રાખે,
 આ રીતે મિતભોજી થાય ॥૨૩॥ હવે અન્નમાં નિયમ કહેછે—યોગસાધક
 પુરૂષ જવ ઓખા ઘઉંને ગોદુગ્ધથી કે ઓધૂતથી સંમિશ્રિતને જમે. તથા
 મુંકું સેવન કરે. આ યોગ સિદ્ધ થતાં તો યવાદિભક્ષણનો નિયમ નથી
 ॥૨૪॥ યોગાભ્યાસમાં પ્રવર્તેલો પુરૂષ મધમાંસના પ્રસંગને સર્વથાજ પર-
 હરે તથા લાંગ તમાકું અફીણ માદક આદિકને અને દુર્ગંધિ વસ્તુને સર્વ-
 થાજ પરહરે ॥૨૫॥ તથા યોગસાધક દહી છાસ આમલી અડદ કળથી
 વૃંતાકાદિ શાક કટુપદ્યર્થ લવણ તિક્ત (મરિચાદિ) હાંગ, ઈસાદિકને વળે
 તથા અતિઉષ્ણ અને અતિ શીતળને લાગ કરે તથા પૂર્વે અપરિચિત ક્રોધ

॥૨૭॥ ઉત્સાહવાન્મવેદિત્યં શૈથિલ્યં તુ પરિત્યજેત્ । સ્ત્રીપ્રસન્નં તુ
યત્નેન સર્વથા સ પરિત્યજેત્ ॥૨૮॥ સ્ત્રૈણપાપમતિદૂર્તસક્લમં સર્વથા
પરિહરેચ સ ધ્રુવમ્ । અન્યથા તુ પરિપક્વયોગવાન્શ્રંશમેતિ કિમુ તર્હિ
સાધકઃ ॥૨૯॥ इति सत्सद्विजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
योगोपदेशे योगसाधनोचितदेशाहारनिरूपणनामा पदपद्याशतमोऽध्यायः ॥५६॥

ધીનારાયણમુનિરુવાચ—સમાધિયોગસ્યાદ્જ્ઞાનિ પ્રોક્તાન્યષ્ટૌ મની-
ષિમિઃ । તાનિ તે ડુનુક્રમેણાહં કથયામિ દૃઢવ્રત ! ॥૧॥ આયં યમા-
સ્તતઃ પ્રોક્તા નિયમાશ્વાસનાન્યથ । પ્રાણાયામશ્ચતુર્થં તુ પ્રત્યાહા-
રશ્ચ પચ્ચમમ્ ॥૨॥ ધારણા ચ તત્તો ધ્યાનં સમાધિશ્ચાષ્ટમં મતમ્ ।
અક્ષી સમાધિરેતૈર્હિ સિદ્ધચત્યજ્ઞૈઃ કિલાષ્ટમિઃ ॥૩॥ તત્રાધ્યાનિ તુ

પણુ પદાર્થને બક્ષણુ કરે નહિ ॥૨૬-૨૭॥ યોગસાધક નિત્ય ઉત્સાહશીલ
થાય, આળસ્યને અને શૈથિલ્યને ત્યાગ કરે, સ્ત્રીપ્રસંગને તો સર્વ પ્રકારે
પ્રયત્નથી પરહરે ॥૨૮॥ હે મુને ! યોગસાધનમાં સંપ્રવર્તેલો પુરૂષ જેઓ
સ્ત્રીલંપટ હોય, જેઓ પાપાચરણુકપરાયણુ હોય, જેઓ ધૂર્ત-જનોને ઠગ-
નારા હોય તેઓના સંગને સર્વથા પરહરે. અન્યથાતો પરિપક્વયોગવાળો
પણુ યોગી યોગથકી નિષ્ઠે બ્રહ્મ થાય છે. તો યોગસાધનમાં રહેલો જન બ્રહ્મ
થાય એમાં તો કહેવું જ શું ? થાયજ ॥૨૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...
પ્રથમપ્રકરણુ યોગોપદેશે યોગસાધનોચિત્તદેશાહારનિરૂપણનામા
પદપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ ॥૫૬॥

અધ્યાય ૫૭ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે દૃઢવ્રત મુને ! સમાધિયોગનાં આઠ અંગો
મહર્ષિઓએ કહ્યાં છે, તે તમને હવે અનુક્રમે હું કહું છું ॥૧॥ યમ નિયમ
આસન પ્રાણાયામ પ્રત્યાહાર ધારણા ધ્યાન સમાધિ, આ આઠ અનુક્રમે
બાણુવાં. તે આ યમાદિ આઠ અંગોએ કેરીને અંગી સમાધિ સંપ્રસાતનામની
સિદ્ધ થાય છે, આ અર્થ યોગશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે ॥૨-૩॥ હે મુને ! તેમાં

૧ આ અધ્યાયમાં યમાદિ ચાર અંગોનાં લક્ષણો કહ્યાં છે.

પદ્માપિ વહિરદ્વાણિ તસ્ય હિ । અન્તરદ્વાણિ ચ ત્રીણિ ધારણાદીનિ
 વિદ્ધિ મોઃ ! ॥૪॥ અર્ધેતેષાં લક્ષણાનિ સદ્દેષેણ પૃથક્પૃથક્ । યોગ-
 શાસ્ત્રોદિતાન્યેવ કથયામિ ફલેઃ સદ્ ॥૫॥ હિંસાદિભ્યોઽઘક-
 મંભ્યઃ સાધકં યોગ एव ये । સ્વાધિતં યમયન્ત્યત્ર તે તુ પ્રોક્તા યમા
 વુધૈઃ ॥૬॥ અહિંસા સત્યમસ્તેયં વ્રહ્મચર્યં ચ સુવત ! । અપરિગ્રહ
 इत्येवं यमाः पञ्च प्रकीर्तिताः ॥७॥ શરીરવાહ્યાનોર્મિર્યદ્દેશજનનં
 સદા । પ્રાણિમાત્રસ્ય સા સદ્ધિરહિંસેત્યભિગીયતે ॥૮॥ ધર્માધર્મો
 સમીક્ષ્યૈવ યથાર્થકથનં તુ યત્ । સર્વેષાં હિતકૃદ્વચ્ચ ઘ્રાક્યં તત્સ-
 ત્યમુચ્યતે ॥૯॥ અદત્તસ્ય પરત્વસ્ય પારોક્ષ્યેણ થલેન વા । યદ્વૈવ

પ્રથમનાં યમાદિ પાંચ અંગો સંપ્રસાદનામના અંગિયોગનાં બાહ્ય અંગો
 બાહ્યવાં અને ધારણાદિ ત્રણ્ણતો આભ્યતર અંગો બાહ્યવાં. તેમ યોગસૂત્ર-
 વૃત્તિકાર કહેછે-‘યમાદિપદ્મકં વહિરદ્વમભિધાય અધુના ધારણાદિવ્રતમ-
 ન્તરદ્વં...આચક્ષાણઃ પ્રથમં ધારણાં લક્ષયતિ’ ઇતિ ॥૪॥ હવે એમનાં લક્ષણો
 અને ૬ગો યોગશાસ્ત્રોક્ત પ્રકારેજ સંક્ષેપમાં પૃથક્ પૃથક્ કહુંછું ॥૫॥
 હિંસાદિ પ્રતિપિદ્ધ પાપકર્મોથષ્ટી અનુષ્ઠાન કરેલા જેઓ સાધક પુરૂષને
 પાછો વાળીને યોગમાં યમયતિ-રિધર કરેછે તે આ પ્રકરણમાં ક્રોધપણુ એ
 યમો કહ્યા છે. હે સુવ્રત ! તે યમો અહિંસા સત્ય અસ્તેય વ્રહ્મચર્ય અપરિ-
 ગ્રહ, એમ પાંચ કહ્યા છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘અહિંસાસત્યાસ્તેયમ્બ્રહ્મચર્યો-
 પરિગ્રહા યમાઃ’ ઇતિ ॥૬-૭॥ શરીર વાણી મનથીપણુ કદાપિ ક્રોધપણુ પ્રાણિને
 પીડા ન કરવી તે સંતોએ અહિંસા કહી છે. આ અહિંસા ભતિથી
 કાળથી દેશથી અને સમયથી અનવચ્છિન્ન બાણવી. અહિંસાવ્રતનો ભતિ-
 વિશેષ બ્રાહ્મણાદિકમાં, દેશવિશેષ તીર્થાદિકમાં, કાળવિશેષ ચતુર્દશ્યાદિકમાં
 અને દેવબ્રાહ્મણાદિપ્રયોજનથષ્ટી ચતિરિક્ત સમયવિશેષમાં જે નિયમ-
 સંકોચ કરવો તેતો મહાવ્રત ન કહેવાય, અહીંતો ‘ક્યારેયપણુ ક્રોધપણુ
 દેશમાં ક્રોધપણુ સમયમાં ક્રોધપણુ પ્રાણિમાત્રને નહિ હણું’ આવું જે વ્રત
 તેજ અહિંસાશબ્દથી કહેવા ઇચ્છ્યું છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘જાતિદેશ-
 કાળસમયગાનવચ્છિન્નાઃ સાર્વભૌમા મહાવ્રતમ્’ ઇતિ ॥૮॥ ધર્માધર્મના જ્ઞાન-

પ્રદળં કાપિ તદસ્તેયમુદીર્યતે ॥૧૦॥ સ્ત્રીસદ્ગત્યાપ્ત્યા ત્યાગઃ સમ્ય-
ગ્વસ્તુવિચારતઃ । પ્રહ્લચર્યં તદેવાહુર્બ્રહ્મપ્રાપ્તિકરં તુ યત્ ॥૧૧॥ સ્વયં
વિચાર્ય ત્યક્તાનાં પદાર્થાનાં ન સદ્ગદ્ઃ । સોઽપરિગ્રહ ઇત્યાહુર્મુનય-
સ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥૧૨॥ અર્હિસાયાઃ ફલં તત્ર નિર્વેરત્ત્વં હિ સર્વથા ।
અસ્ત્રાવિત્ત્વં ચ સત્યસ્ય ફલં ચૈ પુણ્યકર્મણામ્ ॥૧૩॥ અસ્તેયસ્ય
ફલં નાનાદિવ્યરત્નોપલમ્મનમ્ । ધીર્યલાભો યોગસિદ્ધિર્બ્રહ્મચર્યસ્ય

પૂર્વકજ્ઞ સર્વેના હિતને કરનાર જે યથાર્થ વચન તે સત્ય કહ્યું છે ॥૧૦॥
ધણીએ પોતાને નહિ આપેલા પારકા ધનાદિ પદાર્થનું ક્રોધથી પરોક્ષમાં
દેખતા અપરોક્ષમાં જે હરણુ તે સ્તેય કહ્યું છે, તેનો જે વિપર્યય તે
અસ્તેય કહ્યું છે ॥૧૦॥ પોતાના અને સ્ત્રીના શરીરમાં રહેલા મળ મૂત્ર
અસ્થિ રૂધિર શ્લેષ્મ આદિક વસ્તુઓનો યથાર્થ હેયવિચાર કરીને સ્ત્રી-
સંગનો શ્રવણાદિ અપ્રકારે જે ત્યાગ તેજ બ્રહ્મચર્ય કહ્યું છે. શ્રુતિમાંપણ
બ્રહ્મચર્યની સ્તુતિ કરી છે-‘યદિચ્છન્તો બ્રહ્મચર્યં ચરન્તિ’ ધતિ. માટેજ
જે આ બ્રહ્મચર્ય બ્રહ્મપ્રાપ્તિના ઉપાયમાં મુખ્ય ઉપકરણ માન્યું છે ॥૧૧॥
ગુણમય ક્ષેત્ર આરામ ગૃહાદિ ભોગાલાસ પદાર્થોનો દોષવિમર્શપૂર્વક જે
પરિત્યાગ (દેહયાત્રામાત્રમાં ઉપયુક્ત પદાર્થથી અન્યનો અસંયદ) તે
અપરિગ્રહ કહેવાય, એમ તત્ત્વદર્શી મુનિઓ કહે છે ॥૧૨॥ હવે તેનાં
ફળોને કહે છે-તેમાં અર્હિસામહાત્મનું ફળ સર્વથા નિર્વેરપણું છે, સર્વ
ભૂતો આનેવિષે વેરને છોડી દે છે અને વળી પરસ્પર પણ વેરને આની
સમીપે છોડી દે છે. તેવું પાતાંજનસૂત્ર છે-‘અર્હિસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્સદ્વિજી-
વૈરત્યાગઃ’ ધતિ. સ્મૃતિપણુ છે-‘માતરીવ પરં યાન્તિ મૃદૂનિ વિપમાણિ ચ ।
વિશ્વાસમિહ ભૂતાનિ સર્વાણિ શમશાલિનિ ॥’ ધતિ. સત્યનું ફળ પુણ્ય કર્મોનો
અક્ષય માન્યું છે, કેમતો અસત્યથી છિદ્રવાળા ઘટથીટી જળજ જેમ એમ
કરેલું પુણ્ય પ્રસવી ભય છે. વાકસિદ્ધિપણુ ફળ છે, કેમતો સત્યમહા-
ત્મમાં નિષ્ઠાવાળો જન વાણીથીજ ધર્મફળ સ્વર્ગાદિકને આપવા સમર્થ થાય
છે. તેવું પાતાંજનસૂત્ર છે-‘સત્યપ્રતિષ્ઠાયાં ક્રિયાફલાદયત્ત્વમ્’ ધતિ ॥૧૩॥
અસ્તેય મહાત્મનું ફળ નાનાવિધ દિવ્ય રત્નોનો લાભ માન્યું છે. તેવું પાતાં-

ચ દ્રુતમ્ ॥૧૪॥ મનોવિક્ષેપનાશસ્વાપરિગ્રહફલં મતમ્ । इति
પ્રોક્તા યમાઃ પઞ્ચ નિયમાન્કથયામ્યથ ॥૧૫॥ નિવર્ત્ય કામ્યધ-
ર્મેભ્યો મોક્ષધર્મેષુ યોગિનમ્ । ये वै नियमयन्त्यत्र नियमास्ते प्रकी-
ર્તिताः ॥૧૬॥ શૌચં તપશ્ચ સન્તોષઃ સ્વાધ્યાયશ્ચેશ્વરાર્ચનમ્ । इति
પઞ્ચૈવ કથિતાસ્ते च योगविशारदैः ॥૧૭॥ તથ શૌચં દ્વિધા પ્રોક્તં
વાહ્યાભ્યન્તરમેદતઃ । मृज्जलाभ्यां भवेद्वाह्यं भावशुद्ध्या तथान्त-
रम् ॥૧૮॥ શરીરશોષણં યત્તુ કુચ્છ્રુચાન્દ્રાયણાદિભિઃ । ऐकाग्र्य-
मिन्द्रियाणां च तप इत्युच्यते तथा ॥૧૯॥ અન્યેચ્છારહિતા તુષ્ટિઃ

જળસૂત્ર છે-‘અસેષપ્રતિષ્ઠાયાં રત્નોપસ્થાપનમ્’ ઇતિ શ્રદ્ધાચર્ય મહાપ્રત
સિદ્ધિનું ફળ વીર્યલાભ અને ઝટ યોગસિદ્ધિ માન્યુ છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર
છે-‘પ્રહાર્ચયપ્રતિષ્ઠાયાં વીર્યલાભઃ’ ઇતિ. યોગોપકારકોમાં શ્રદ્ધાચર્યનું પ્રાધાન્ય
હોવાથી ‘તેનું ફળ યોગસિદ્ધિ છે’ એમ તેની પ્રશંસા કરી છે ॥૧૪॥ અપરિ-
ગ્રહમહાપ્રતનું ફળ મનનો અવિક્ષેપ અને પૂર્વજન્મવિજ્ઞાન ફળ પતંગિણે
કહ્યું છે. તેવું સૂત્ર છે-‘અપરિગ્રહસ્થાયે જન્મકથંવાસમ્યોધઃ’ ઇતિ. એમ પાંચ
યમોનું લક્ષણ અને ફળ કહ્યું. હવે નિયમોને કહું છું ॥૧૫॥

જેઓ સ્વાશ્રયવાળા યોગિજનને નૈવર્ગિકકામનાવિષય ધર્મોથકી પાછો
વાળીને મોક્ષોપયોગી ધર્મોમાં નિયમબદ્ધાન્તિ-અવસ્થાપે છે તે આ યોગ-
પ્રકરણમાં નિયમો કલા છે ॥૧૬॥ શૌચ તપ સંતોષ સ્વાધ્યાય ઇશ્વરાર્ચન,
આ તે નિયમો યોગનિષ્ઠાતોએ પાંચજ માન્યા છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર
છે-‘શૌચસન્તોષતપ.સ્વાધ્યાયેશ્વરપ્રણિધાનાનિ નિયમાઃ’ ઇતિ ॥૧૭॥ તેમાં
શૌચ બાહ્ય આર્થ્યતર એટલી જ પ્રકારનું કહ્યું છે. તેમાં મૃત્તિકાજળવડે
જે થાય તે બાહ્ય શૌચ માન્યું છે અને અસૂયાદિમનોમળની રહિતતારૂપ
જે શૌચ તે આંતર માન્યું છે ॥૧૮॥ કુચ્છ્રુ ચાન્દ્રાયણાદિ વ્રતોવડે શરીરનું
જે શોષણ તે તપ માન્યું છે. તેવુ વચન છે-‘વિધિનોકેન માર્ગેન કુચ્છ્રુ-
ચાન્દ્રાયણાદિભિઃ । શરીરશોષણ પ્રાહુસ્તાપસાસપ ઉચ્ચમમ્ ॥’ ઇતિ. તથા
ઇન્દ્રિયોમનનું જે ઐકાગ્ર્ય-આત્માભિમુખ મનના અવિરોધથી ઇન્દ્રિયોની
સ્થિતિ તે તપ માન્યું છે, એમ કેટલાક મહર્ષિઓ કહે છે. ‘મનસથેન્દ્રિયાણાં

સમપ્રાપ્તેનેશ્વરેચ્છયા । અગ્રાદિના સ સન્તોષ. કથ્યતે સુમતે !
 વુધઃ ॥૨૦॥ મત્તયોપનિપદાં પાઠો યથાશક્તિ નિરન્તરમ્ । મત્તિ-
 શાસ્ત્રસ્ય ચાન્યસ્ય સ્વાધ્યાય. સ ચ કથ્યતે ॥૨૧॥ મનસા ચિન્તન
 નિત્યં હરેશ્ચ વચસા સ્તુતિ. । કાયેન પૂજા પુષ્પાદૈરિત્યુક્તં ચેશ્વ
 રાર્ચનમ્ ॥૨૨॥ સત્ત્વશુદ્ધિ સોમનસ્યમિન્દ્રિયાણાં ચ નિગ્રહ ।
 આત્મદર્શનયોગ્યત્વં ફલ શૌચસ્ય તેષ્વથ ॥૨૩॥ તપસસ્તિવન્દ્રિય-
 ધિયાં શુદ્ધિશ્ચાઘક્ષય. ફલમ્ । સર્વોત્તમસુખપ્રાપ્તિ. સન્તોષસ્ય
 ફલં તથા ॥૨૪॥ પ્રસન્નતેષ્ટદેવસ્ય સ્વાધ્યાયસ્ય ફલં મતમ્ । ફલ

ચ પેકાઢ્ય પરમ તપ ' એવી અમૃતિ છે ॥૨૧॥ હે સુમતે ! ઇશ્વરેશ્વરી
 મળેલા અભાદિકથી જે તુદિ (અન્યત્ર નિ સ્પૃહતા સાથે) તે બુધ બનોએ
 સંતોષ કર્યો છે ॥૨૦॥ ભગવાનના ભક્તિપૂર્વક ઉપનિષદોનું કે બીજા ભક્તિ
 શાસ્ત્રનું નિરંતર યથાશક્તિ જે અધ્યયન તે આધ્યાય કર્યો છે ॥૨૧॥ પ્રીતિ
 યુક્ત મનથી હરિનું નિત્ય ચિંતન તથા વચનવડે તેમના ગુણનું ગાયન અને
 કાયવડે પુષ્પાદિકથી અર્ચન તે આ સર્વ ઇશ્વરાર્ચન કહ્યું છે સર્વ ક્રિયાઓનું
 પરમેશ્વરના ફળાનુસંધાનવર્ણન જે સમર્પણ તે ઇશ્વરાર્ચન છે એમ કેટલાક
 કહે છે ॥૨૨॥ હવે તેમના ફળોને કહે છે-તેમા આભ્યંતર શૌચ જે અસૂ-
 ચાદિશબ્દિતરૂપ છે તેનું ફળ સત્ત્વ-શુદ્ધિની શુદ્ધિ તથા સોમનસ્ય-સત્ત્વનો
 ઉત્કર્ષ તથા ઇન્દ્રિયજન્ય તથા આત્મમાક્ષાત્કારની યોગ્યતા માની છે બાહ્ય
 શૌચનું તો ફળ સ્વાગમા જીગૃષ્ણા માની છે તેવું પાતળજીસૂત્ર છે-‘સત્ત્વ
 શુદ્ધિસોમનસ્યેકાદ્યેન્દ્રિયજવાત્મદર્શનયોગ્યતાવાનિ ચ’ ‘શૌચાદિસ્વાદ્યગુણના
 પરિરસસર્ગશ્ચ’ ઇતિ ॥૨૩॥ તપનું ફળ બાહ્ય આતર કરણની શુદ્ધિ અને
 તેથી પાપક્ષય માન્ય છે તેવું સૂત્ર છે-‘કાયેન્દ્રિયસિદ્ધિરશુદ્ધિષ્વાત્તપસ’
 ઇતિ મતોપનું ફળ સર્વોત્તમ સુખપ્રાપ્તિ માન્ય છે તેવું સૂત્ર છે-‘સન્તોષ
 દનુત્તમસુખલામ’ ઇતિ ॥૨૪॥ સ્વાધ્યાયનું ઇષ્ટદેવતા પ્રસાદરૂપ ફળ માન્ય
 છે, તેવું પાતળજીસૂત્ર છે-‘સ્વાધ્યાયાદિષ્ટદેવતાસમ્પ્રયોગ’ ઇતિ ઇશ્વર-
 ચર્યનનું ફળ શીઘ્ર સમાધિસિદ્ધિ માન્ય છે, તેવું સૂત્ર છે-‘સમાધિસિદ્ધિરીશ્વ
 પ્રણિધાનાત્’ ઇતિ ॥૨૫॥

મીશ્વરપૂજાયાઃ સમાધેઃ સિદ્ધિરાશુ ચ ॥૨૫॥ આસ્યતે યોગિના
યત્ર યેન યા યોગસિદ્ધયે । તદાસનમિતિ પ્રોક્તં યોગસ્યાહ્નં તૃતી-
યકમ્ ॥૨૬॥ આસનાનિ તુ યોગહ્યાઃ પ્રાહુર્બહુવિધાનિ હિ । ચતુર-
શીતિસક્ત્યાનિ તેષુ મુર્યાનિ યોગિનામ્ ॥૨૭॥ તત્રાપિ ત્રિશન્મુ-
ર્યાનિ યોગિનઃ કથયન્તિ હિ । ચતુર્દશ ચ તત્રાપિ મુર્યાનિ
કથયામિ તે ॥૨૮॥ સ્વસ્તિકં ગોમુરં વીરં યોગં પદ્મં ચ કૌઞ્ડમ્ ।
કૌર્મં ચાપં ચ માયૂરં તથા પશ્ચિમતાનકમ્ ॥૨૯॥ શાયં સિદ્ધં તથા
સંહં મદ્રં ચેતિ ચતુર્દશ । લક્ષણાનિ ક્રમેણૈષાં કથયામ્યથ તત્ત્વતઃ
॥૩૦॥ જાનૂર્વૉરન્તરે પાદતલે દ્વે અપિ યોગકૃત્ । કૃત્વાસીત કઞ્જુ-
ર્યંત્ત્વસ્તિકં પરિકીર્તિતમ્ ॥૩૧॥ દક્ષપાર્શ્વે સવ્યગુલ્ફં સવ્યે
દક્ષિણમર્પયેત્ । ગોમુલાકૃતિ તત્પ્રોક્તમાસનં ગોમુલાભિધમ્ ॥૩૨॥
ન્યસેદૂરૌ પાદમેકમૂરુમન્યપદે તથા । વીરાસનમિતિ પ્રોક્તં સુકરં

યોગમાં પ્રવર્તેલા જને સ્થિરતામાટે જે ચૈલાજનકુશોત્તરમા (વજ્ર
મૃગયર્મ દર્ભ આસનમાં) બેસીએ છીએ અથવા જે સ્વસ્તિકાદિકથી બેસીએ
છીએ તે યોગનું ત્રીજું અગ આસન કહ્યું છે ॥૨૬॥ યોગપ્રક્રિયાના અભિર-
જનો તે આસનો બહુ પ્રકારનાં કહે છે. તેમાં ચોરાશી ૮૪ આસનો યોગિઓ-
માટે મુખ્ય માન્યાં છે. તેમાંપણ ત્રીશ આસનોને યોગિજનો મુખ્ય કહે છે.
તેમાંપણ ચૌદ આસનોને પ્રાધાન્યતઃ મુખ્ય કહે છે. તે તમને હવે કહ્યું-
॥૨૭-૨૮॥ તે આસનોનો નામથી નિર્દેશ કરતાથકા તેનાં લક્ષણોને કહે
છે-સ્વસ્તિક ગોમુખ વીર યોગ પદ્મ કૌઞ્ડ કૌર્મ ચાપ માયૂર પશ્ચિમતાનક
શાય સિદ્ધ સંહ ભદ્ર, આ ચૌદ આસનભેદો છે. હવે તેના લક્ષણો અનુક્રમે
તત્ત્વથી નિરૂપણું ॥૨૯-૩૦॥ યોગસાધક જણે પણ ચરણતળને દીર્ચણ
સાથળ મધ્યે મુઢીને સરલ દેહવાળો થઇને જે બેસે તે આ આસન
સ્વસ્તિકાસન કહ્યું છે ॥૩૧॥ દક્ષિણ પાર્શ્વલાગમાં વામપાદની ઘુટીને મુકે
અને વામપાર્શ્વલાગમાં દક્ષિણ પાદની ઘુટીને મુઢીને જે બેસવું તે ગોમુખા-
કૃતિયોગને લીધે ગોમુખાસન કહ્યું છે ॥૩૨॥ એક પાદને સાથળ ઉપર મુકે
અને બીજા પાદઉપર સાથળને મુકે, આ વીરાસન કહ્યું છે. સાધકોએ

સાધકૈરિદમ્ ॥૩૩॥ વ્યુત્ક્રમેણ ગુદં રુઘ્વા ગુલ્ફાભ્યાં સ્પાત્સમા-
 હિતઃ । એતદ્યોગાસનં પ્રોક્તં યોગવિદ્યમિસમ્મતમ્ ॥૩૪॥ વામોરૌ
 દક્ષિણં પાદં દક્ષોરૌ ન્યસ્ય ચેતરમ્ । અપાઘરાભ્યામહ્નુષ્ઠૌ દધ્યા-
 ત્પદ્માસનં ત્વિદમ્ ॥૩૫॥ વધ્વા પદ્માસનં હસ્તૌ જાનૂવૌરન્તરેણ
 ચ । ભુવિ સંસ્થાપ્ય વ્યોમસ્થો મવેત્તત્કુકુટાસનમ્ ॥૩૬॥ કુકુટા-
 સનવન્ધસ્થો દોર્ભ્યાં સંહૃત્ય કન્ધરામ્ । મવેત્કૂર્મચતુષ્તાન એતદુ-
 ત્તાનકૂર્મકમ્ ॥૩૭॥ સવ્યોરુમૂલે દક્ષાર્દ્ધિ કૃત્વા જાન્વૌર્વહિર્ધરેત્ ।
 વેષ્ટિતેન કરેણાન્યં દક્ષેણ ઘનુરાસનમ્ ॥૩૮॥ એતજ્ઞાઠરોગમ્
 કુણ્ડલીબોધકારકમ્ । અદ્વાનાં સ્વૈર્યરુચ્યોક્તમાસનં મુનિસમ્મતમ્
 ॥૩૯॥ દોર્ભ્યાં ભૂમિમવપ્તમ્ નામિપાશ્વં કફોગિને । કૃત્વા મવે-

આ આસન મુખેથી થઇ શકે તેવું છે ॥૩૩॥ ડાબીજમણી ઘુટીવડે વિપરીત
 ક્રમથી ગુદાને રોકીને નિશ્ચળ થાય તે આ યોગિસંમત યોગાસન કહ્યું છે
 ॥૩૪॥ ડાબીસાથળ ઉપર જમણા ચરણને અને જમણી સાથળ ઉપર ડાબા
 ચરણને મુકીને લોભવિલોભ ક્રમથી પાછળ પ્રસારેલા કરવડે પગના બે અંગુ-
 ઠાને પકડે, તે આ આસન પદ્માસન કહ્યું છે ॥૩૫॥ પાછળ પ્રસારેલા કરથી
 પકડેલા પાદાંગુલે વર્તેલ કેવળ પૂર્વોક્ત પદ્માસન બાંધીને ઠીચણુસાથળના
 મધ્યભાગથી બે હાથને ભૂમિઉપર સંસ્થાપીને વ્યોમસ્થ-ભૂમિયક્રી નિતં-
 બાદિકને ઊર્ધ્વ અધર રાખનારો થાય તે આ હૃષ્ણુટાસન કહ્યું છે ॥૩૬॥
 ભૂમિઉપર સ્થાપેલા હસ્તતળે વર્તેલ હૃષ્ણુટાસનની ચેઠ પાદબધ કરીને
 પરસ્પર સંલગ્ન આંગળીવાળા બે હાથવડે શીવાને પકડીને કૂર્મ (કાચબો)ની
 ચેઠ ઉત્તાનપણે (જીવું રહેવું) જે સ્થિતિ તે ઉત્તાનકૂર્માસન કહ્યું છે, આજ
 કૌર્મ પૂર્વોક્ત નામમાત્ર લખવું ॥૩૭॥ વામસાથળમૂળમાં દક્ષિણપાદને મુકીને
 ઠીચણુયક્રી બહાર વીટીલા દક્ષિણ કરવડે દક્ષિણ લગુઉપર મુકેલા વામ-
 પાદના અંગુઠાને પકડે અને વામહસ્તાના અચ્ચથી વામશ્રવણમાં લખડતા
 અધોભાગને પકડે તે આ ધનુરાસન કહ્યું છે. આનેજ ચાપાસન કહે છે
 ॥૩૮॥ આ આસન ઔદરિક રોગને નાશ કરનાર, હુંડળીનો બોધ કરનાર,
 અવયવોની સ્થિરતા કરનાર અને મુનિસંમત કહ્યું છે ॥૩૯॥ બે હસ્તતળ

ત્વસ્યવપુર્માયૂરં તદ્વિ દળ્ઢવત્ ॥૪૦॥ રોગાનાદરિકાન્હન્તિ પ્રદીપ-
યતિ જાઠરમ્ । મુકં વિપં કદશનં જરયત્યેતદાસનમ્ ॥૪૧॥
પ્રસાર્ય દળ્ઢવત્પાદૌ ગૃહીત્વાગ્રદ્યં તયોઃ । ન્યસેજ્ઞાનૂપરિ શિર-
શ્ચિત્તિ પશ્ચિમતાનકમ્ ॥૪૨॥ પવનં પશ્ચિમગતિં જઠરાગ્નિપ્રદીપનમ્ ।
કૃશત્વમુદરસ્યાપિ કુર્યાદેતત્કિલાસનમ્ ॥૪૩॥ શ્વાસનં ચ શય-
ચદુત્તાનં શયનં ભુવિ । સર્વાસનથાન્તિહરં ચિત્તવિશ્રાન્તિસાધનમ્
॥૪૪॥ નિર્પીડ્ય સીવનીં વામપાર્ણિનાં વામગુલ્ફકે । વિન્યસેદ્વક્ષિણં
ગુલ્ફમેતત્સિદ્ધાસનં સ્મૃતમ્ ॥૪૫॥ આસનાગ્ર્યં ચ રોગપ્રમેતદ્-
જ્ઞાસનં વિદુઃ । કેચિન્મુક્તાસનં પ્રાહુરેકે ગુપ્તાસનં જગુઃ ॥૪૬॥ અથો

વડે ભૂમિને અવલંબીને, નાભિના દક્ષિણ વામ ભાગને કુણ્ડાઉપર સ્થિતિ-
વાળા કરીને, તે કુણ્ડા ઉપર શરીર રાખીને દંડની પેઠે નિશ્ચળ લાખા માન-
વાળો થાય તે આ માયૂરાસન માન્યું છે ॥૪૦॥ આ આસન ઉદરના રોગોને
નાશ કરે છે, જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે અને અજ્ઞાનાદિકથી આધેલા વિષને
તથા ન પચીશકે એવા આધેલા અન્નને પચવી નાખે છે ॥૪૧॥ બન્ને પાદને
દંડની પેઠે લાંબા કરીને તે પાદના બન્ને અગ્ર ભાગને બન્ને હાથવડે પકડીને
સંયોજેલા કે વિયોજેલા દીમણ ઉપર મસ્તકને મુકે, તે આ પશ્ચિમતાનક
આસન કહ્યું છે ॥૪૨॥ આ આસન પવનને પશ્ચિમદ્વારગતિવાળો કરે છે,
જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે અને ઉદરની સ્થૂળતાને ટાળીને કૃશતાને પણ
કરે છે ॥૪૩॥ ભૂમિઉપર શબની પેઠે છતાં સુષ્પ રહેવું તે શ્વાસન કહ્યું
છે, આ આસન સમગ્ર આસનો કરવાથી ઉપજેલા થાકને નિવારે છે અને
ચિત્તાની વિશ્રાંતિનેપણુ સાધે છે ॥૪૪॥ સીવની જે લિંગની નીચે વર્તવું
સૂત્ર તેને ડાબી પેનીવડે દબાવીને ડાબી ઘુટીઉપર જમણી ઘુટીને મુકે તે
આ સિદ્ધાસન કહ્યું છે. આ આસન આસનાંતરની અપેક્ષાએ શ્રેષ્ઠ હોઈને
સર્વ રોગોને નાશ કરનારું છે. આ આસનનેજ કેટલાક વજ્રાસન કહે છે
તો કેટલાક મુક્તાસન કહે છે તો બીજા કેટલાક ગુપ્તાસનપણુ કહે છે ॥૪૫-
૪૬॥ વૃષણની નીચે સીવનીનાં બે પડખામાં ઘુટીને મુકે, ડાબા ભાગમાં
જમણી ઘુટીને મુકે અને જમણા ભાગમાં ડાબી ઘુટીને મુકે, પછી પૂર્વ

વૃષ્ણયોર્ગુલ્ફૌ સીવનીપાર્શ્વયોઃ ક્ષિપેત્ । સચ્ચે દક્ષં દક્ષિણેઽન્યં
 પ્રચુતાદ્ગુલ્ફૌ કરૌ ॥૪૭॥ જાન્વોર્ધૃત્વા વ્યાત્તવક્ત્રો નાસિકાપ્રં
 વિલોકયેત્ । एतत्सिंहासनं प्रोक्तं योगिनामभिवाञ्छितम् ॥૪૮॥
 સીવનીપાર્શ્વયોર્ગુલ્ફૌ વૃષ્ણાયઃ ક્રમાદ્યસેત્ । દધ્યાત્પાદાય
 પાદોર્ધ્યામિતિ મદ્રાસનં પરમ્ ॥૪૯॥ इत्यादीन्यासनान्यादुयोग-
 शास्त्रविशारदाः । स्थिरं सुखं ध्यानकाले तेषामेकतमं थयेत्
 ॥૫૦॥ આસનશ્રમજાતેન સ્વેદનાદ્ગં વિમર્દયેત્ । દૃઢતા લઘુતા ચૈવ
 તેન ગાત્રસ્ય જાયતે ॥૫૧॥ આસનનાં ફલં પ્રોક્તં સર્વદ્વન્દ્વસદિ-
 ણ્નુતા । शरीररोगनाशश्च प्राणायामाधिकारिता ॥૫૨॥ ઉદિતા-
 ન્યાસનાન્યસ્ય સિદ્ધાનિ સ્યુર્યદા તદા । गुरुपदिष्टमार्गेण नाडी-

ભાગમા વિસ્તૃત આગળીધોવાળા બે હાથને બનુઉપર મુઢીને, મુખ પહેળુ
 ફાડીને નાસિકાથને બેતો થકો રહે, તે આ સિંહાસન કહ્યું છે. આનાથી
 યોગિઓને અભિવાંછિતસિદ્ધિ થાય છે, તે હકપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે-‘ગુલ્ફૌ
 ચ વૃષ્ણસ્વાયઃ સીવન્યાઃ પાર્શ્વયોઃ ક્ષિપેત્ । દક્ષિણે સમ્યગુલ્ફં તુ દક્ષગુલ્ફ
 તુ સમ્યકે । હસ્તૌ ચ જાન્વોઃ સંસ્થાપ્ય સ્વાઢુલી. સમ્પ્રસાર્ય વૈ । વ્યાત્તવક્ત્રો
 નિરીક્ષેત્ નાસિકાપ્રં સુસમાહિત. । સિંહાસનં ભવેદેતસ્પૂજિતં યોગિભિ સદા ॥’
 ધતિ ॥૪૭-૪૮॥ વૃષ્ણની નીચે રહેલા સીવનીના બે પડખામા ઉકપ્રકારે
 અમુકમે ઘુંડીને મુઢીને, પાછળ કરેલા બે હાથવડે બે પાદને પકડે તે આ
 ઉત્તમ ભદ્રાસન કહ્યું છે ॥૪૯॥ આવા અદુવિધ આસનોને યોગશાસ્ત્ર
 નિષ્ણાતો કહે છે. તેમા બે આસન સ્થિરસુખવાળુ પોતાને થાય તે એકને
 યોગાભ્યાસસમયે આશરે તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘સ્થિરસુખમાસનં’ ધતિ
 ॥૫૦॥ પૂર્વોક્ત તેતે આસનો કરવાના શ્રમથી ઉપબેલા પરમેવાના પાણીથી
 અગોને વિમર્દ કરે પણ તે જળનિંદુઓને વાયુથી કે વજ્રથી નિવૃત્ત કરે
 નહિ, અનમાજ મર્દન કરીને પ્રવેશ કરાવી દેવાથી અગોની દૃઢતા અને
 લઘુતા થાય છે ॥૫૧॥ આ સર્વ ક્ષોર્ધ આસનોનુ મુખ્ય ફળ આ છે-શીતો
 ધ્વાદિ સમયે દ્વંદ્વની સહનશીલતા, શારીરરોગનાશ અને પ્રાણાયામમા
 અધિકાર તેવુ સૂત્ર છે ‘તતો દ્વન્દ્વાનભિષાત.’ ધતિ ॥૫૨॥

શોધનમભ્યસેત્ ॥૫૩॥ વિના નાડીશોધનં તુ પ્રાણાયામો ન
સિદ્ધતિ । મલાકુલાસુ નાડીપુ નાન્તશ્ચરતિ મારુતઃ ॥૫૪॥ ધૌતિ-
ર્વસ્તિસ્તથા નેતિચાટકં નૌલિકા તથા । કપાલભાતિશ્ચેત્યાદ્યાઃ
ક્રિયાઃ સન્ત્યજ કીર્તિતાઃ ॥૫૫॥ શનૈર્ગ્રસેત્સિતં વહ્નં ચતુરહુલવિ-
સ્તૃતમ્ । પ્રત્યાહરેત્પુનરિતિ ધૌતિઃ કાસાદિરોગહા ॥૫૬॥ નાભિ-
માત્રે જલે સ્થિત્વા પાયુનાકૃપ્ય વારિ ચ । ત્યજેદ્ધૌતિં ક્ષાલયિત્વા સ
વસ્તિઃ સર્વરોગહત્ ॥૫૭॥ શિશ્રેનાકૃપ્ય સલિલં પુનસ્તેનૈવ રેચ-
યેત્ । ગુદેન વા રેચયેત્તદ્ધસ્તિરેપ દ્વિતીયકઃ ॥૫૮॥ પીત્વા મુદેન
પાનીયં રેચયેત્તદ્ગુદેન ચ । શઙ્ખપ્રક્ષાલનાભ્યૈષા વસ્તિરુક્તા મની-
પિભિઃ ॥૫૯॥ પીત્વા જલં મુખેનાદૌ પુનસ્તેનૈવ તદ્દમેત્ । પ્રોક્તા

ઉક્ત આસનો ન્યારે સિદ્ધ થાય ત્યારે ગુરૂએ ઉપદેશેલા માર્ગને અનુ
સારે નાડીઓના શોધનપ્રકારનો અભ્યાસ કરે ॥૫૩॥ નાડીશોધન વિના
આસનસિદ્ધિમાત્રથી પ્રાણાયામ સિદ્ધ થતો નથી જે હેતુમાટે નાડીઓ
મળથી વ્યાકુળ વર્તે છે તે હેતુમાટે તેની અદર વાયુ યોગીની ધમ્માપ્રમાણે
સમ્યક્ સચરે નહિ, તો અવશ્ય નાડીઓનું વિશોધન કરવું ॥૫૪॥ આ
નાડીશોધનમાં ધૌતિ ગરિત નેતિ ત્રાટક નૌલિકા કપાળભાતિ ઇત્યાદિ અનેક
ક્રિયાસેતો કહ્યા છે (તેમાથી કેટલાક સેતોનું લક્ષણ અને કળ નિરૂપુ છું) ॥૫૫॥
ચાર આગળ પહોળા શ્વેત વસ્ત્રને ધીમે ધીમે ગળે, ફરી તે વસ્ત્રને ઉદ્દગારથી
ધીમે ધીમે બહાર કાઢે, તે આ કાસ શ્વાસ કફાદિરોગને નાશ કરનારી ધૌતી
કહી છે ગળવાના વસ્ત્રની લખાઈ અહીં કહી નથી તથાપિ તે પનર હાથ
લખાઈ બણી લેવી તે વસ્ત્ર સુવાળું અને છાણુ લેવું ॥૫૬॥ નાભિમાત્ર
જળમા રહીને ગુદાદ્વારા જળને ખેંચીને ગરિત જે નાભિનો નીચલો પ્રદેશ
તેને પ્રક્ષાળીને તેજ માર્ગથી તે જળને બહાર કાઢી નાખે, તે આ ગરિતક્રિયા
સમસ્ત રોગને હરે છે ॥૫૭॥ વિગથી જળને ખેંચીને ફરી તેજ માર્ગથી
કિંવા ગુદાથી તે જળને બહાર કાઢી નાખે, બીજે આ ગરિતપ્રકાર છે ॥૫૮॥
મુખથી જળપાન કરીને તેને ગુદાથી રેચન કરે, તે આ શળપ્રક્ષાલન નામની
ગરિત દ્વિયા યોગિઓએ કહી છે ॥૫૯॥ પ્રથમ મુખથી જળપાન કરીને

ગજકરણ્યેષા ક્રિયા વૈ નાડીશોધની ॥૬૦॥ નાસાનાલે સ્તિગ્ધસૂનં
 પ્રવેદ્યાકર્પયેન્મુષાત્ । ણ્યા નેતિનેત્રમૂર્ધરોગઘ્નો દિવ્યદૃષ્ટિદા ॥૬૧॥
 ત્રાટકં ચ સૂક્ષ્મલક્ષ્યં યાવત્સ્યાદશ્રુપાતનમ્ । તાવતિથ્યરદ્વશેત
 નેત્રરુક્તન્દ્રિહન્નિદમ્ ॥૬૨॥ અમન્દાવર્તવેગેન તુન્દં સવ્યાપસવ્યતઃ ।
 નતાંસો શ્રામયેદેષા નૌલિદૌંપૈકશોપણી ॥૬૩॥ રેચકં પૂરકં કુર્યા-
 ન્નુદ્ધાવણ સત્સમ્ભ્રમમ્ । કપાલભાતિઃ સા પ્રોક્તા દોષઘ્નો યોગિસ-
 મ્મતા ॥૬૪॥ શુદ્ધ્યન્તિ નાડ્ય પતામિઃ ક્રિયામિયોગચારિણઃ ।
 શુદ્ધાસુ તસ્ય નાડીપુ પ્રાપ્નોતિ કૃશતાં તનુઃ ॥૬૫॥ દેહે ભવતિ
 કાન્તિશ્ચ જઠરાગ્નિપ્રદીપનમ્ । નાદાભિવ્યક્તિરારોગ્યં યથેષ્ટં વાયુ-
 ધારણમ્ ॥૬૬॥ દૃશ્યં નાડીઃ શોધયિત્વા પ્રાણાયામં સમભ્યસેત્ ।

ફરી તેને મુખથીજ તેનું જે રેચન તે ગજકરણી નામની અસ્તિક્રિયા કહી
 છે. આ ક્રિયા નાડીશોધનને કરે છે ॥૬૦॥ નાસિકાછિદ્રમાં સુંવાળા સ્વચ્છ
 વેતપરિમિત કાર્પાસસૂત્રને ઘાલીને તેનું મુખથીજ જે આકર્ષણ તે આ નેતિ-
 ક્રિયા કહી છે. આ નેતિ નેત્રમસ્તકના રોગને નિવારનારી થઈને દિવ્ય દૃષ્ટિને
 આપે છે ॥૬૧॥ જ્યાંસુધી અશ્રુપાત થાય ત્યાંસુધી સૂક્ષ્મ એક લક્ષ્યને
 અભિમુખ સ્થિર દૃષ્ટિથી જોઈ રહેવું, તે આ ત્રાટકનામની ક્રિયા કહી છે.
 આ ત્રાટક નેત્રરોગ અને આળસ્યને નાશ કરે છે ॥૬૨॥ યોગસાધક ખભાને
 નમતા રાખીને ઉદરને સમધિક લાભાવાના વેગથી સવ્યાપસવ્યક્રમે લાભાવે,
 તે આ નૌલિક્રિયા કહી છે. તે આ નૌલી વાતપિત્તકફાદિદોષમાત્રને નાશ
 કરે છે ॥૬૩॥ ધમણની પેઠે વેગથી રેચક (નાસાવાયુનું બહાર કાઢવું)
 અને પૂરક (નાસિકાની અંદર તેનો પ્રવેશ કરાવવો) ને કરે આ કપાળ
 ભાતિનામની ક્રિયા કહી છે. તે આ ક્રિયા કફાદિ સમસ્ત દોષોને નાશ કર-
 નારી યોગિસંમત છે ॥૬૪॥ આ ક્રિયાઓ કરવાથી યોગસાધકની સમસ્ત
 નાડીઓ શુદ્ધ થઈ જાય છે. નાડીઓ શુદ્ધ થતાં તેનું શરીર કૃશતાને પામે
 છે. વળી તેના દેહમાં વિલક્ષણ કાતિ ઉદ્ભવે છે, જઠરાગ્નિનું પ્રદીપન થાય
 છે, પ્રલુપ્તવનિનું શ્રવણ થાય છે, આરોગ્ય થાય છે અને યથેષ્ટ વાયુધાર-
 ãનું સામર્થ્ય સિદ્ધ થાય છે ॥૬૫-૬૬॥ આ પ્રકારે નાડીસંશોધન કરીને

ચલે વાતે ચલં ચિત્તં નિશ્ચલે નિશ્ચલં યતઃ ॥૬૭॥ આસનં દૃઢમા-
શ્રિત્ય કુર્વીત પ્રાણસંયમમ્ । ગુરુપ્રોક્તક્રમેણૈવ સ્વસ્થચિત્તઃ શનૈઃ
શનૈઃ ॥૬૮॥ પ્રાણશબ્દેન તુ મુને ! શારીરો વાયુરુચ્યતે । આયામો
નિગ્રહસ્તસ્ય પ્રાણાયામસ્તતઃ સ્મૃતઃ ॥૬૯॥ પ્રાણાયામો દ્વિધા
પ્રોક્તઃ સર્ગર્મોઽગર્મૈર્વ એવ ચ । જપધ્યાનં વિનાઽગર્મઃ સર્ગર્મસ્તત્સમ-
ન્વિતઃ ॥૭૦॥ અગર્મ્યાત્કેવલાત્સદ્ધિઃ સર્ગર્મઃ શ્રેષ્ઠ ઓચ્યતે । સર્ગ-
ર્મ્યાસતઃ શીઘ્રં સિદ્ધિં યોગસ્ય વિન્દતિ ॥૭૧॥ દ્વયોઽપ્યસૌ
ચતુર્ધોક્તઃ પૂરકો રેચકસ્તથા । કુમ્ભકઃ શૂન્યકશ્ચેતિ શ્રુતુ તદ્વ-
ક્ષણાન્યપિ ॥૭૨॥ યથા કમલનાલેન જલં વક્રધૃતેન તુ । આકર્ષ-
યેત્તથા વાયું પૂરકઃ સ નિગદ્યતે ॥૭૩॥ સમુત્કિષ્પ્ય વહિર્વાયું

પછી પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરે. ન્યામુધી પ્રાણાયામસિદ્ધિ ન થાય
ત્યામુધી ચિત્ત સ્થિર ન થાય, વાયુ ચળે તો ચિત્તપણુ ચળેજ કેમતો વાયુ-
ગતિને અનુસારે ગતિ કરનાર ચિત્ત છે વાયુ નિશ્ચળ થતા મન નિશ્ચળ
થાય છે, માટે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરે ॥૬૭॥ સ્વસ્થ ચિત્તવાળો યોગ-
સાધક દૃઢ આસનને આશરીને ગુરૂએ ઉપદેશેલા ક્રમથીજ પ્રાણસંયમને
ધીમે ધીમે કરે ॥૬૮॥ અહીં આ પ્રાણાયામશબ્દાર્થ છે-હે મુને ! શરીરની
અદર સંચરતો જે વાયુ તે પ્રાણ કહ્યો છે, તેનો જે નિગ્રહ તે આયામ કહ્યો
છે, મળીને આ પ્રાણાયામ કહ્યો છે. તેવું સૂત્ર છે-‘તસ્મિન્સતિ શાસ્ત્રપ્રચા-
સયોર્ગતિવિષ્ણુદ્વ પ્રાણાયામ’ ધૃતિ ॥૬૯॥ પ્રાણાયામ સર્ગર્મ અગર્મ એમ બે
પ્રકારનો કહ્યો છે તેમાં પ્રણવાદિમત્રજપ અને લગવદ્ધ્યાનેસહિત તે સર્ગર્મ
સમજવો. તે બન્નેએ રહિત તે અગર્મ બણવો. યોગિઓએ એકલા અગર્મ
પ્રાણાયામની અપેક્ષાએ સર્ગર્મ શ્રેષ્ઠ માન્યો છે કેમતો સર્ગર્મ પ્રાણાયામના
અભ્યાસથી યોગની સિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે ॥૭૦-૭૧॥ બન્ને પ્રકારનો પણ
આ પ્રાણાયામ પૂરક-રેચક-કુમ્ભક-શૂન્યક-લેદથી ચાર પ્રકારનો છે, તેના
લક્ષણોપણુ કહ્યું છે તે સાલળો ॥૭૨॥ જેમ મુખમાં ધારેલા કમળનાળથી
જળ આકર્ષાય છે તેમ આજી વાયુનું નાસિકાથી જે આકર્ષણ તે પૂરક કહ્યો
છે. આલ્યતર વાયુને બહાર કાઢી નાખીને હૃદયાકાશને શૂન્ય-ખાલી કરી

શૂન્યં કુર્યાદ્દુદમ્બરમ્ । સ રેચક इति પ્રોક્તો યોગશાસ્ત્રવિશારદૈઃ
 ॥૭૪॥ ઉચ્છ્વાસમય નિઃશ્વાસં દુઘ્યાદ્યોગી સ્થિરસ્થિતિઃ । સ
 કુમ્ભક इति પ્રોક્તઃ પૂર્ણકુમ્ભ इव સ્થિતઃ ॥૭૫॥ કુમ્ભકો દ્વિવિધો
 વ્રહ્મન્નેપ સદ્વ્યયતે વૃષ્ટેઃ । એક આમ્યન્તરસ્તત્ર દ્વિતીયો યાદ્ય
 ઉચ્યતે ॥૭૬॥ અપાને પ્રાણસંરોધો જ્ઞેય આમ્યન્તરો મુને ! । પ્રાણે-
 પાનસ્ય સંરોધો દ્વિતીયઃ કુમ્ભકઃ સ્મૃતઃ ॥૭૭॥ પૂરકઃ પ્રણવૈસ્તત્ર
 કાર્યઃ પોઙ્ગશમિઃ શનૈઃ । દ્વાવિંશતા રેચકસ્તુ ચતુઃપૃષ્ઠા ચ
 કુમ્ભકઃ ॥૭૮॥ અથવા વિષ્ણુગાયત્રી યોગી સ્વમનસા પઠન્ ।
 યથાશક્ત્યેવ કુર્વાંત પ્રાણાયામમતન્દ્રિતઃ ॥૭૯॥ પિંગલા દક્ષિણે
 વામે નાડીડા સંસ્થિતૌ તયોઃ । સૂર્યચન્દ્રો સુપુમ્ણા તુ તન્મધ્યે તત્ર

દેવો તે યોગશાસ્ત્રનિષ્ણાતોએ રેચક કહ્યો છે. બન્નેપણે ઉચ્છ્વાસનિ શ્વાસ-
 ગતિને રોકીને જળપૂર્ણ હુલના જેવી જે નિશ્વળ સ્થિતિ તે હુંલક કહ્યો છે.
 (હુંલમાં જળનુંજ જેમ એમ નિશ્વળપણે પ્રાણવાયુનું અંદર અવસ્થાન તે
 હુંલક માન્યો છે) તેવું સૂત્ર છે-‘વાદ્યાન્તરસમ્મવૃત્તિ.’ ઇતિ. રેચક બાહ્ય-
 વૃત્તિ છે, પૂરક આભ્યંતરવૃત્તિ છે, હુંલક સ્તંભવૃત્તિ છે ॥૭૩-૭૫॥ હે
 બ્રહ્મન્ ! બુધજનોએ આ હુંલક આભ્યંતર બાહ્ય એવા લેદથી બે પ્રકારનો
 કહ્યો છે ॥૭૬॥ હે મુને ! તેમાં અપાન-પાયુમાં વર્તતા મૂળાધારચક્રમાં
 પ્રાણનો સંરોધ તે આભ્યંતર હુંલક સમજવો. પ્રાણ-નાભિમાં વર્તતા અના-
 હતચક્રમાં અપાનનો સંરોધ તે બાહ્ય હુંલક સમજવો ॥૭૭॥ તેમાં પૂરક
 ધીમેધીમે સોળ પ્રણવોવડે કરવો, રેચક બત્રીસ પ્રણવોવડે કરવો, હુંલક
 ચોસક પ્રણવોવડે કરવો. (આ સ્થળે પ્રણવો કાળમાત્રના લક્ષક છે. એટલે
 સોળ પ્રણવો ઉચ્ચારે એટલા કાળથી પૂરક કરવો, એમ બીજામાં પણ લાણી
 લેવું) અથવા મોગી આળસે રહિત યદિ યથાશક્તિ તે આ રેચકપૂરકહુંલક-
 લક્ષણ પ્રાણાયામને મનથી વિષ્ણુગાયત્રીના અનુસ્મરણપૂર્વક કરે. (આથી
 લગવન્નામમત્રાદિકનું સ્મરણ પણ લાણી લેવું) ॥૭૮-૭૯॥ તેમાં દક્ષિણ
 નાસાપુટમાં પિંગળા નાડી રહી છે અને વામ નાસાપુટમાં ઇડા નાડી રહી
 છે. તેમાં પિંગળામાં સૂર્ય અને ઇડામાં ચન્દ્ર રહ્યો છે. તે પિંગળા ઇડાનાડી-

પાવકઃ ॥૮૦॥ ઇદ્ર્યા પૂરકં કૃત્વા તતઃ કુર્યોત કુમ્ભકમ્ । તતઃ
પિફ્ફલયા કુર્યાદ્રેચકં તુ શનૈઃ શનૈઃ ॥૮૧॥ યદ્વા પિફ્ફલયા કુર્યા-
ત્પૂરકં કુમ્ભકં તતઃ । કૃત્વા ચ રેચકં કુર્યાદિદ્ર્યા યોગસાધકઃ
॥૮૨॥ શનૈઃ કૃતેન યુકેન પ્રાણાયામેન યોગિનઃ । રોગનાશઞ્ચ
સિદ્ધિઃ સ્યાદન્યથા તુ વિપર્યયઃ ॥૮૩॥ પ્રાતર્મધ્યન્દિને સાયમર્ધ-
રાત્રે ચ કુમ્ભકાન્ । શનૈરશોતિપર્યન્તં ચતુર્વારં સમભ્યસેત્ ॥૮૪॥
કનીયસિ પ્રાણરોધે સ્વેદઃ કમ્પસ્તુ મધ્યમે । ઉત્તમે ચાસનોત્થાનં
સાધકસ્ય મુહુર્મથેત્ ॥૮૫॥ બહિઃસ્થિતસ્યાગ્રહણમત્યાગોઽન્તઃસ્થિ-
તસ્ય ચ । વાયોઃ સ શૂન્યકો જ્ઞેયઃ શૂન્યવેધાદ્યભૂમિકા ॥૮૬॥
પ્રાણાયામફલં પ્રોક્તં મુનિભિર્યોગવિત્તમૈઃ । યોગ્યતા ધારણાસુ

મધ્યે સુપુમ્ણા નાડી રહી છે. તેમાં અગ્નિ રહ્યો છે ॥૮૦॥ વામનાસામાં
રહેલી ઇડા નાડીથી પુરક કરીને પછી હુલક કરીને દક્ષિણનાસામાં રહેલી
પિંગળા નાડીથી ધીમે ધીમે રેચક કરે. અથવા યોગસાધક પિંગળાથી પુરક
કરીને પછી હુલક કરીને ઇડાથી રેચક કરે ॥૮૧-૮૨॥ હળવે હળવે
અભ્યાસ કરેલા પ્રાણાયામથી યોગિના રોગનો નાશ થાય અને યોગસિદ્ધિ
થાય. અન્યથા તો (ત્વરાથી યથાકથયિત્ પ્રાણાયામ કરે તો) વિપર્યય-
રોગ મહાન્ થાય અને યોગની અસિદ્ધિ થાય ॥૮૩॥ પ્રતિદિન પ્રાત. મધ્યાહ્ને
સાયાહ્ને અને અર્ધરાત્રે વીશ વીશ હુંલકોને ધીમે ધીમે કરે. આર સમયમાં
મળીને ૮૦ અંશી હુંલકો થાય. (આ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિક્રમથી ૮૦ અંશી-
પર્યંત હુંલકો કરવાનું બાણુવું પણ એકદમ નહિ) ॥૮૪॥ પ્રાણાયામસિદ્ધિમાં
બે કનિષ્ઠ સ્થિતિ હોયતો સાધકને પરસેવો થાય. મધ્યમ સ્થિતિમાં કંપારો
થાય અને ઉત્તમ સ્થિતિમાં વારેવારે આસનચક્રી ક્રિયાન (ઉચ્ચ ઉપક્રવું)
થાય ॥૮૫॥ બાહ્ય વાયુનું પૂરણ અને આંતર વાયુનું રેચન તે બે વિનાની બે
સ્થિતિ (કેવળ હુંલક) તે આ શૂન્યક નામનો પ્રાણાયામ બાણુવો. આ શૂન્યક
યોગિજનપ્રસિદ્ધ બે શૂન્યવેધ તેની પ્રથમ ભૂમિકા૩૫ માન્યો છે ॥૮૬॥
હે સુમત ! ધારણામાં મનની યોગ્યતા થાય, આ યોગવિતામ મુનિઓએ
પ્રાણાયામનું કળ કહ્યું છે. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે-‘ધારણાસુ ચ યોગ્યતા

સ્વાન્મનસસ્તિતિ સુવ્રત ! ॥૮૭॥ અસ્ય શૂન્યકસંશસ્ય પ્રાણરો-
ધસ્ય સર્વતઃ । વિશેષો વર્તતે તં ચ સર્વં તે કથયામ્યહમ્ ॥૮૮॥
ન શૂન્યકપ્રાણનિરોધસામ્યં યોગાદ્દમાપ્નોત્યપરં હિ કિંચિદ્ ।
નાદાભિધ્નહ્ણણિ યત્ર લઘ્વે ભવેત્પરબ્રહ્મસુસ્થાનુભૂતિઃ ॥૮૯॥ इति
શ્રીસત્સદ્ગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પદ્મપ્રકરણે યોગોપદેશે યમનિયમા-
સનપ્રાણાયામલક્ષણનિરૂપણનામા નત્તપમાશત્તમોડધ્યાયઃ ॥૫૭॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—પ્રાણાયામઃ શૂન્યકાર્યો મતઃ શ્રેષ્ઠતયા
યુષ્ઠૈઃ । સ નિર્વાસનચિત્તસ્ય પુંસો હૃદયે જાયતે ॥૧॥ હૃદિ તસિ-
જ્ઞાયમાને પ્રાણાદ્યા દશ વાયવઃ । સ્વસ્થસ્થાનાયકાશેષુ શામ્યન્તિ
હૃદયાદિષુ ॥૨॥ યોગિનો જાયતેડયસ્યા તદા જાગ્રત્સુપ્તિચૈવ ।

મનસઃ' ધૃતિ ॥૮૭॥ આ શૂન્યક પ્રાણાયામનો સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, યોગનાં
અંગોમાં શૂન્યક પ્રાણાયામને સમાન બીજું કંઈપણ અંગ નથી, કેમતો બે
શૂન્યકપ્રાણાયામની સિદ્ધિ થતાં નાદાખ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપનો પ્રકાશ થાય છે, તેમાં
આ યોગી પરબ્રહ્મસુખને અનુભવે છે. તો આ શૂન્યકસંજિત પ્રાણાયામનો
સર્વ કરતાં બે વિશેષ વર્તે છે તે સર્વ તમને હવે હું કહું છું તે સાવધાન
મતથી સાંભળો ॥૮૮-૮૯॥ ધૃતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે
યોગોપદેશે યમનિયમાસનપ્રાણાયામલક્ષણનિરૂપણનામા સત્તપ-
માશત્તમોડધ્યાયઃ ॥૫૭॥

¹અધ્યાય ૫૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે મુને ! શૂન્યકસંજિત પ્રાણાયામ ધાર
પ્રાણાયામોની અપેક્ષાએ યોગીન્દ્રોએ શ્રેષ્ઠપણે માનેલો સર્વને સુગમ નથી,
કિંતુ વિપયમાત્રની વાસનાએ રહિત ચિત્તવાળા પુરૂષના હૃદયમાં જ ઉપજે
છે ॥૧॥ તે પ્રાણાયામ હૃદયમાં સિદ્ધ થતાં પ્રાણાદિ દશ વાયુઓ પોતપો-
તાનાં સ્થાન હૃદયાદિ અવકાશોમાં રાખી બંધ છે-નિશ્ચળતાને પામી બંધ છે
॥૨॥ તે સમયે યોગિની બંધત અવસ્થા સુપુતિસદૃશ કોઈ વિવક્ષણ

દેહે ચ સ્તબ્ધતા ચાન્તર્નાદસ્ય શ્રવણં તથા ॥૩॥ આદૌ તન્વીરય-
મિવ શ્રુત્વા સૂક્ષ્મધ્વનિં તતઃ । અન્તઃ પ્રવુચ્યતે ચાથ વેણુનાદં
શૃણોતિ સઃ ॥૪॥ તતો મૃદઙ્ગવગ્નાદં શઙ્ખદુન્દુભિવચ્ચતઃ । મેર્યા-
ચનેકવાદિચતુર્યનાદં શૃણોત્યથ ॥૫॥ મેઘગર્જનતુર્યાશ્ચ નાદા-
ન્નૈકવિધાનિતિ । શ્રુત્વાડતીવ પ્રવુદ્ધઃ સન્પ્રકાશં હૃદિ પશ્યતિ
॥૬॥ તતઃ સ્થૂલવિરાડાખ્યદેહેષુ પ્રણવં સ ચ । શ્વાસોચ્છ્વાસસ્વરુ-
પેણ સ્થિતં સ્વહૃદિ પશ્યતિ ॥૭॥ અમ્યસન્તિ યોગિનોઽથ પ્રામયે
યસ્ય નિત્યદા । પ્રતિશ્વાસં મહામન્ત્રમષ્ટાક્ષરમતન્દ્રિતાઃ ॥૮॥ આદૌ
તુ સેજસાં રાશિમાકાશવદનન્તકમ્ । નાદબ્રહેતિ યં પ્રાહુસ્તં
પશ્યતિ મહોઙ્ગલમ્ ॥૯॥ યસ્યાચ્ચાગ્નેર્વિસ્ફુલિન્ના ઇવ નિર્યાન્તિ

અવસ્થા થઈ જાય છે. તથા દેહમાં નિશ્ચળતા અને અંતરમાં નાનાવિધ
નાદનું શ્રવણ થાય છે ॥૩॥ (તેનો પ્રકાર નિરૂપે છે) યોગી પ્રથમ વીણા-
ધ્વનિ જેવા સૂક્ષ્મ ધ્વનિવિશેષને સાંભળે છે, સાંભળીને અંતરમાં જ આ
યોગી જાયત દશામાં જ જેમ જેમ પ્રબોધયુક્ત થાય છે, (પ્રત્યક્ષને સમાન
આકારવાળો કોઈપણ માનસ પ્રકાશ પ્રકટે છે) અનંતર વેણુનાદને સાંભળે
છે, પછી મૃદંગના જેવા નાદને સાંભળે છે, તે પછી શંખ દુન્દુભિના ધ્વનિ
જેવા નાદને સાંભળે છે, તદનંતર ભેરી આદિક નિવિધ વાદિનધ્વનિસદૃશ
વિવિધનાદોને સાંભળે છે અને મેઘગર્જનાને તુલ્ય અનેક પ્રકારના નાદોને
સાંભળે છે. જેમ જેમ વિલક્ષણ નાદનું શ્રવણ થતું જાય તેમ તેમ આ
યોગિનો આભ્યંતર પ્રબોધ વિશદતર કોઈપણ સમુદ્ભવે છે, ત્યારે હૃદ-
યમાં સમુદ્ભવતા કોઈપણ પ્રકાશવિશેષને સાક્ષાત્ કરે છે ॥૪-૬॥ તેપછી
યોગી જીવોના સ્થૂળાદિ ત્રણ દેહમાં અને વૈરાજના વિરાડાદિ ત્રણ દેહમાં
શ્વાસ ઉચ્છ્વાસ રૂપે રહેલા મૂર્તિભૂત પ્રણવને પોતાના હૃદયમાં જ સાક્ષાત્
કરે છે ॥૭॥ આજ પ્રણવનો સાક્ષાત્કાર મેળવવા યોગિઓ આજસે રહિત
થઈ શ્વાસે શ્વાસે સદાય ‘ૐ નમો નારાયણાય’ આ અષ્ટાક્ષર મહામંત્રની
આવૃત્તિ કર્યા કરે છે ॥૮॥ આ પ્રણવના સાક્ષાત્કાર પહેલાં તો આકાશ-
વત્ અનંત-સર્વતોવ્યાપ્ત, જેને નાદબ્રહ્મ કહે છે, અત્યંત ઉજ્જવળ એક

સયંતઃ । તેજસો મણ્ડલાન્યકં વિમ્વતુલ્યાન્યનન્તશઃ ॥૧૦॥ તસ્માન્નુ
તેજસાં રાશેઽદ્યન્તં પ્રણયં તતઃ । સ ધીક્ષતે નાદરૂપં યોગી તેજો-
મયં સિતમ્ ॥૧૧॥ પ્રણવધ્વનયસ્તત્ર તેજોઞ્મિસમપ્રભાઃ । ઉત્પ-
ચન્તોઽપિયન્તશ્ચ દ્વદ્યન્તે તેન મૂરિશઃ ॥૧૨॥ યથા સમુદ્રે કહ્લોલ
વિશુતો યા ઘલાદકે । ઉત્પચન્તે ચ લીયન્તે તેજઃપુલ્લે તથા રવાઃ
॥૧૩॥ નાદાત્મકસ્ય તસ્યાય પ્રણવસ્ય મહાધ્વના । પ્રાન્નશ્રુતા રતરે
નાદાસ્તિરોધીયન્ત ઇવ તે ॥૧૪॥ પ્રણવસ્યાસ્ય માહાત્મ્યં વેદેષુ
ચહુધોદિતમ્ । તસ્ય સારં સમાકૃપ્ય સદ્દેષેણ વદામ્યહમ્ ॥૧૫॥
યત્કિન્નિદ્ધાદાયં લોકે પ્રણવો દોષ તસ્ય ॥૧૬॥ ક્ષેયઃ કારણમસ્તીતિ
વીજરૂપઃ સનાતનઃ ॥૧૬॥ તસ્યાકાર ઉકારશ્ચ મકારશ્ચાર્ધમા-

તે તેજોરાશિને સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૧૦॥ જે આ અત્યંત વિલક્ષણ અપરિમિત
તેજોરાશિયક્રી અગ્નિયક્રી તણખાઓજ જેમ જેમ સર્વતઃ સૂર્યભિન્નાદિ-
તુલ્ય અનંત તેજોમડળો નીકળે છે, તેને પણ યોગી જુવે છે ॥૧૦॥ ત્યાર-
પછી તે યોગી તેવા તેજોરાશિયક્રી નિકળતા નાદરૂપ તેજોમય ઉન્નવવક્રાંતિ
તે પ્રણવને સાક્ષાત્ કરે છે ॥૧૧॥ આજ અર્થને સદૃષ્ટાંત રૂપક કહે છે-તે
તેજોરાશિમા તેજની ઞ્મિ (લમરી-ચક્રાવો) જેવી પ્રભાવાળા બહુ મણુ-
વધ્વનિઓ ઉત્પન્ન થતા અને લય થતાને યોગી સાક્ષાત્ કરે છે. જેમ સમુ-
દ્રમા મહાતરંગો અસંખ્યાત ઉદ્ભવે છે અને લય પામે છે, જેમ મેઘમાં
વિગળીયો અસંખ્યાત ઉદ્ભવે છે અને વિલય પામે છે, તેમજ આ તેજ-
પુજમા અસંખ્યાત પ્રણવનાહો ઉત્પન્ન થાય છે અને લય થાય છે, તેને
યોગી સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૧૨-૧૩॥ નાદાત્મક તે પ્રણવના મહાધ્વનિમાં
પ્રથમ સાલળેલા તે સર્વે વિવિધ નાહો લય પામીજ નાય છે ॥૧૪॥
આ પ્રણવનો મહિમા આરેય વેદોમાં બહુધા વર્ણવ્યો છે, તે મહિમાનો સાર
સમુદ્ધરીને સંક્ષેપમાં હું કહું છું ॥૧૫॥ લોકમાં યત્કિન્નિતિ વાડ મય (શબ્દ-
માત્ર) વર્તે છે તેનું કારણ આ પ્રણવજ બણવો. (સર્વ વાડ-મય પ્રણવનીજ
વિભૂતિ છે) આ પ્રણવજ તે વાડ મયના સનાતન બીજભૂત છે આ થકીજ
બીજ વણું અને શબ્દો પ્રાદુર્ભવે છે ॥૧૬॥ તે આ પ્રણવની અકાર ઉકાર

ત્રિકા । માત્રાશ્વત્ત્વમ્ इत्याहुः सर्वाधारतया मताः ॥૧૭॥ વિરા-
દ્વિષ્ણુઃ સ્થિતિશ્ચેતિ ત્રયં ચાક્ષરમાશ્રિતમ્ । સૂત્રં હિરણ્યગર્ભશ્ચ
સૃષ્ટિશ્ચોક્ષરમાશ્રિતાઃ ॥૧૮॥ અવ્યાકૃતેશ્વરત્વા મકારમિતિ
સંશ્રિતાઃ । ચિદાકાશાક્ષરબ્રહ્મતુર્યમિત્યર્ધમાત્રિકામ્ ॥૧૯॥ માતૃ-
કાશ્ચ દ્વિપદ્માશ્ચેદા વ્યાહતિભિઃ સહ । વેદાદ્યાન્યથ યત્કિંચિત્ત-
ન્મૂલં બ્રાહ્મયં હિ તત્ ॥૨૦॥ તતોઽવકાશોઽપ્યખિલઃ પ્રણવસ્યાસ્ય
તેજસા । દ્યાત્ત્વમ્ इत्यवलोभयासौ प्रामोत्यानन्दमुत्तमम् ॥૨૧॥
તસ્યૈવાલમ્બનાચ્છૂન્યમહાશૂન્યાદિભૂમિકાઃ । વિધ્વા નાદાત્મકં
યોગી યાતિ નારાયણં પ્રભુમ્ ॥૨૨॥ કાર્યકારણરૂપોઽસૌ નાદઃ

મકાર અને અર્ધમાત્રા એમ ચાર પ્રકારની માત્રાઓ છે, આ માત્રાઓ
સર્વના આધારપણે માનેલી પ્રસિદ્ધ છે ॥૧૭॥ એનેજ સ્પષ્ટ કહે છે—જે
વિરાટ દેહ, જે તેનો અભિમાની વૈશ્વાનરાખ્ય વિષ્ણુ અને જે સ્થિતિકાળ
આ ત્રણ અકારનો આશ્રય કરીને વર્તે છે. જે હિરણ્યગર્ભનું સૂત્રાત્મસંજિત
શરીર, જે તેનો અભિમાની હિરણ્યગર્ભ (બ્રહ્મા) અને જે સૃષ્ટિકાળ તે
આ ત્રણ ઉકારનો આશ્રય કરીને વર્તે છે. જે ધશ્વરનું અવ્યાકૃતસંજિત શરીર,
જે તેનો અભિમાની ધશ્વર (શિવ) અને જે લયકાળ તે આ ત્રણ મકારનો
આશ્રય કરીને વર્તે છે. ચિદાકાશ અક્ષરબ્રહ્મ અને તુર્ય—શ્રીવાસુદેવ આ
ત્રણ અર્ધમાત્રાનો આશ્રય કરીને વર્તે છે ॥૧૮-૧૯॥ આવન વર્ણુમાતૃ-
કાઓ, (અકારાદિક શિક્ષામાં પ્રસિદ્ધ છે) ભૂરાદિ સાત વ્યાહતિઓએ સહિત
વેદો, વેદનાં શિક્ષાદિ છ અંગો અને જે બીજાં તન્મૂળ વાદ મય છે, તે આ
સર્વ પ્રણવમૂળક છે (સર્વનું મૂળ પ્રણવ છે) ॥૨૦॥ આ પ્રકારે પ્રસંગપ્રાપ્ત
પ્રણવભાહત્ય કહીને હવે પ્રકૃતને કહે છે—પ્રણવનાં દર્શન થયા પછી તેવા
પ્રણવના તેજથી પુરાર્ધ ગએલા અખિલ અવકાશને અવલોકીને અતુળ
આનંદને આ યોગી પામે છે ॥૨૧॥ એજ પ્રણવના આલમ્બનને લીધે યોગી
શૂન્ય મહાશૂન્યાદિ ભૂમિકાઓને અતિક્રમ કરીને નાદાત્મક (નાદાવિર્ભાવના
કારણુભૂત) પ્રભુ નારાયણુ શ્રીવાસુદેવને પામે છે ॥૨૨॥ કાર્યકારણુભૂત
આ સર્વ નાદ (પ્રણવ૩૫) જે પર વાસુદેવ નારાયણના અંગથકી આવી-

સર્વો યદક્ષતઃ । પ્રાદુર્મચતિ ત દેવં સાક્ષાત્સ્વહદિ વીક્ષતે ॥૨૩॥
 તતઃ સ કૃતકૃત્યોઽગ્ર ભવત્યેવ ન સંશયઃ । તન્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ
 તદ્દામ પરમં વૃદ્ધત્ ॥૨૪॥ શૂન્યકપ્રાણસંરોધાદેયં સ્થિતિઃ કીર્તિતા ।
 સહજઃ સ સમાધિર્હિં કથ્યતે તત્ત્વદર્શિભિઃ ॥૨૫॥ તદ્વાન્યોમી
 વપુ સ્થોઽપિ વર્તતે સાક્ષિવત્સદા । પ્રાપ્ય ચાત્યન્તિકલયસ્થિતિ-
 મુન્નિદ્ર ણ્ય સઃ ॥૨૬॥ ન સર્વલોકસાધ્યોઽયં શૂન્યક. પ્રાણસંયમ. ।
 ન ચૈકજન્મજન્યેન સુકૃતેનાપિ લભ્યતે ॥૨૭॥ અનેકજન્મજન્યાના

હવે છે તેમને તે યોગી પોતાના હૃદયકમળમાળ સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૨૩॥
 તદનંતર તે યોગી અહીં રહો થકોળ કૃતકૃત્ય થાય છે એમા સશય નથી
 (કેમતો પરસ્વરૂપને સાક્ષાત્ કરી રહો છે) એને કર્તવ્ય અવશેષ રહેતું
 નથી, પ્રારબ્ધને આતે એજ સાક્ષાત્કૃત વાસુદેવના પ્રસાદથી અક્ષરનામના
 પરમ બૃહત્ સ્થાનને પામે છે ॥૨૪॥ શૂન્યક પ્રાણાયામની સસિદ્ધિ થતા
 જે આ સ્થિતિ થાય છે (નાદ અને તેના મૂળભૂત વાસુદેવના સાક્ષાત્કાર
 મુખીની) તેનેજ તત્ત્વદર્શિઓ સહજ સમાધિ કહે છે ॥૨૫॥ સહજસમાધિ
 નિષ્ઠ યોગી પ્રારબ્ધશેયે કરેલા વપુએ યુક્ત છે તોપણ સદા સાક્ષિની પેઠેજ
 વર્તે છે, દૈહિક કર્મોથી લેપાતો નથી, કેમતો આત્યતિક લયસ્થિતિને
 પામેલો છે, (જે પ્રતિદિન સુપુસિમા પરબ્રહ્મવિષે લયને પામે છે તે પૂર્વની
 પેઠે વાસનાઓ સાથે ફરી બહાર આવે છે, આ યોગીતો પરબ્રહ્મમા લીન
 થતા, પ્રારબ્ધકાર્ય ગુણમય વપુ સ્વગુણાનુગુણ વર્તે છે તોપણ તે પરબ્રહ્મ
 થકી 'આ હું અમુક છું' એવા અભિમાનથી ફરી બહાર આવતો નથી
 કિંતુ બ્રહ્મમા લીન થયો તે લીન થયો) માટે તે આ યોગી નિત્ય ઉન્નિદ્રજ
 છે-નિદ્રારહિતજ છે, નિદ્રાજ અજ્ઞાન છે, 'આ હું અમુક છું અને આ
 અમુક છે' આવી શુદ્ધિજ અજ્ઞાન છે, આ અજ્ઞાનનિદ્રામાજ વિવિધ સ્વાપ
 પુનઃજનાદિકને જુવે છે, સતત બ્રહ્મજ્યોતિમા વિલીન થએલા, સતત
 સ્વપ્રકાશક અવલાસવાળા આ યોગીને તેવી અજ્ઞાનનિદ્રા નથી, માટે આ
 સતત ઉન્નિદ્ર-નિદ્રારહિતજ છે ॥૨૬॥ તે આ શૂન્યકસંજિત પ્રાણાયામ સર્વ
 લોકસાધ્ય નથી, એક જન્મમા કરેલા પુણ્યસચયોવડે પણ એનો લાભ

સચ્ચયૈઃ પુણ્યકર્મણામ્ । અશેષવાસનાહીનં યસ્ય ચિત્તં નુ જાયતે ॥૨૮॥ તસ્ય સત્સદ્ગસચ્છાસ્રે વિનાપિ શૂન્યકસ્થિતિઃ । વાસુદેવ-
સ્યેવ સાક્ષાદિચ્છયા જાયતે મુને ! ॥૨૯॥ સદ્દાત્મનો પ્રાણૈર્મયં વા-
લ્યેઽપ્યનુભવત્યસૌ । આર્ષમેષુ યથા પૂર્વં નવયોગેશ્વરાસ્તથા ॥૩૦॥
કવિર્હરિરન્તરિક્ષઃ પ્રવુદ્ધઃ પિપ્પલાયનઃ । આવિહોત્રોઽથ દ્રુમિલ-
શ્ચમસઃ કરમાજનઃ ॥૩૧॥ પુત્રા ઋષભદેવસ્ય નવૈતે યોગવિત્તમાઃ ।
સિદ્ધા ચમૂર્ચ્યાલ્યેઽપિ પ્રાપ્તઘણાત્મદર્શનાઃ ॥૩૨॥ તથાપિ ધાક્ષાયે
કેચિત્તેઽધુનાપ્યગ્ર ભૂતલે । નારાયણેચ્છયાઽકસ્માલ્ભન્તે તાદૃશીં
સ્થિતિમ્ ॥૩૩॥ ચિત્તસ્ય નિર્વાસનતાં વિના શૂન્યકસિદ્ધયે । ઉપાયો-
ઽન્યસ્તુ નાસ્ત્યેવ કશ્ચિદપ્યગ્ર સન્મતે ! ॥૩૪॥ સ નિર્વાસનચિત્તસ્ય
હૃદયે પ્રાણસંયમઃ । જાયતે સદૃસૈવાપિ પૂરકાઘાઃ ક્રિયા વિના

થતો નથી ॥૨૭॥ હે મુને ! અનેક જન્મોમાં સંપાદન કરેલા પુણ્યસંચયોએ
કરીને જેનું ચિત્ત અશેષવાસનાએ વિહીન થાય છે તેનેજ આ શૂન્યકસ્થિતિ
સત્સંગ સમ્પ્રજ્ઞાઆભ્યાસ વિગેરે વિનાપણુ સાક્ષાત્ ભગવાન્ વાસુદેવની કૃપા-
થીજ થાય છે ॥૨૮-૨૯॥ આવી દશાને પામેલો યોગી બ્રાહ્મમાંપણુ પૂર્વ
ઋષભદેવના પુત્રો મધ્યે નવ યોગેશ્વરોજ જેમ એમ અક્ષરબ્રહ્મની સાથે
આત્માનું ઐક્ય અનુભવે છે (બ્રહ્માત્મક સ્વાત્માનાજ એક સાક્ષાત્કારમાં
નિષ્ઠાવાળો થાય છે) ॥૩૦॥ કયા તે ઋષભદેવપુત્ર નવ યોગેશ્વરો ? સાંભળો,
કવિ હરિ અંતરિક્ષ પ્રવુદ્ધ પિપ્પલાયન આવિહોત્ર દ્રુમિલ ચમસ કરમાજન,
આ નવ છે, તે નવ આ યોગેશ્વરો બ્રાહ્મમાંપણુ બ્રહ્મસાક્ષાત્કારને પામીને
યોગવિત્તમ સિદ્ધો (નિષ્પન્નયોગવાળા) થયા હતા ॥૩૧-૩૨॥ આ યોગ-
સિદ્ધિનું સત્યાદિયુગવિશેષ કારણુ નથી, ભૂતજમાં હંમણાં કળિમાંપણુ જે
કોઈ તેવા હોય તે ભગવાનની ઇચ્છાથી અકસ્માત્ તેવી સ્થિતિને પામે છે
॥૩૩॥ હે સન્મતે ! શૂન્યક પ્રાણ્યાયામની સિદ્ધિમાંટે વાસનાવિનાશજ તેણુ
છે, ચિત્તની નિર્વાસનતા વિના બીજો કોઈપણુ ઉપાયતો આ લોકમાં નથીજ
॥૩૪॥ સમસ્ત વાસનાએ વર્જીત ચિત્તવાળા પુરૂષના દ્વંદ્વયમાં પુરકરેચકાદિ
પ્રાણ્યાયામની અભ્યાસક્રિયા વિનાપણુ સ્વતઃ તે શૂન્યક પ્રાણ્યાયામ સ્વયં

॥૩૫॥ इति ते प्राणसंरोधो मया सङ्कीर्तितो मुने ।। यः सामान्य-
विशेषाभ्यां प्रोक्तो योगविशारदैः ॥३६॥ यः प्राणसंयमनमभ्यस-
तीह सिद्धयोगोपदर्शितपथेन पुमांस्तु धीरः । तस्यातिचञ्चल-
मपि प्रशमं समेति मोक्षोन्मुखैकरिपुराशु मनोऽपि नूनम् ॥३७॥
इति श्रीसत्सद्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे योगोपदेशे शून्य-
कप्राणायामलक्षणनिरूपणनामाऽऽष्टपद्याशतमोऽध्यायः ॥५८॥

શ્રીનારાયણમુનિદ્વાચ—પુંસા સિસાઘયિપતા પ્રાણાયામમિદ્ધા-
ક્ષતા । જ્ઞેયાનિ નાસાનિઃશ્વાસે પદ્મ તત્ત્વાનિ સર્વથા ॥૧॥ રૂઢાયાં
પિદ્ધલાયાં વા મુદુમ્ભાયાં ચ યોગિના । વહન્ત્યાં યદ્ધ કર્તવ્યં જ્ઞેયં
તદપિ તત્ત્વતઃ ॥૨॥ સૌરાંધ્યાન્દ્રાંધ્ર તિથ્યાદીનપિ જ્ઞાત્યા યયા-
સિદ્ધ થાય છે ॥૩૫॥ હે મુને ! આ પ્રાણસંયમપ્રકર જે સામાન્યવિશેષ-
પણે યોગનિષ્ણાતોએ કહ્યો છે તે મેં આ પ્રકારે તમારી આગળ નિરૂપણ
કર્યો. તેમાં પુરક હંલક રચકપણે સામાન્ય બાણુઓ અને શૂન્યકપણે વિશેષ
બાણુઓ ॥૩૬॥ હે મુને ! લોકમાં જે પુરૂષ ધૈર્યયુક્ત થઈને, સિદ્ધ યોગિ-
ઓએ પ્રદર્શવેલી રીતિને અનુસારે પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરે છે તેનું મન
બલે પ્રકૃતિથી અતિચંચળ હોઈને મોક્ષોન્મુખ જનોનું અનન્યશત્રુ હોય તો
પણ જટ નિશ્ચળ બાવને પામી બચ છે, એમાં સંશય નથી ॥૩૭॥ ઇતિ
શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે શૂન્યકપ્રાણાયામ-
લક્ષણનિરૂપણનામાઽષ્ટપંચાશતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૮॥

અધ્યાય ૫૮ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને ! પ્રાણાયામને સાધવા પ્રવર્તેલા પુરૂષે
પ્રથમ - નાસિકાનિઃશ્વાસમાં પૃથિવ્યાદિ પાંચ તત્ત્વો તત્ત્વથી સર્વથા બાણુમાં
॥૧॥ વળી ઇડા પિંગળા અને મુદુમ્ભા નાડી વહેતી હોય ત્યારે યોગિએ જે
કર્તવ્ય છે તેપણ તત્ત્વથી બાણુનું ॥૨॥ સૂર્યસંઘન્ધી અને ચંદ્રસંઘન્ધી તિથિ-

૧ આ અધ્યાયમાં યોગમાં પ્રવર્તેલા જને નિઃશ્વાસમાં બાણુવા ચોથ તત્ત્વ-
સ્થિતિકમનું નિરૂપણ કર્યું છે.

ગમમ્ । વિદધીત યથાકાલં યોગકૃત્સકલાઃ ક્રિયાઃ ॥૩॥ વિસ્તૃતં
 સર્વમેતદ્ધિ વર્તતે સ્વરશાસને । બ્રુવે તત્સારમાકૃત્ય સાધકાનાં
 હિતાય ચ ॥૪॥ તત્ર પીતં ચતુષ્કોણં ક્ષેયં તત્ત્વં તુ પાર્યિવમ્ ।
 શ્વાસસ્તદા મધ્યગતિર્ભવેદ્ય દ્વાદશાકુલઃ ॥૫॥ તદા સ્થિરઃ સ્વભાવઃ
 સ્યાદયં ચ સુરમૌ રુચિઃ । પીતવર્ણપદાર્થાનાં સદ્ગુણપદ્ય ભવેદ્વદિ
 ॥૬॥ ઇવંવિદ્યે ધરાતત્ત્વે વર્તમાને તુ યોગિના । સ્થિરકાર્યાણિ
 કાર્યાણિ સ્થોચિતાન્યેવ નેતરત્ ॥૭॥ ધારિતત્ત્વં ભવેદ્દ્યુતમર્ધચ-
 ન્દ્રસમાકૃતિ । અધોગતિસ્તદા શ્વાસઃ પોઢશાકુલમાયતઃ ॥૮॥
 તદા સ્વભાવે ચાશ્ચલ્યં રસેદાચિન્તનં હૃદિ । ભવેદ્દ્યુતપદાર્થાનાં
 શાન્તિકર્માગ્ર ચાચરેત્ ॥૯॥ તેજસ્તત્ત્વં ભવેદ્દ્યુતં ત્રિકોણં મરુતો
 ગતિઃ । ચતુરકુલમૂર્ધ્ધા ચ સ્વભાવે તીક્ષ્ણતા તદા ॥૧૦॥ રૂપે

પદ્યવાશદિ ભેદપદ્ય જાણવો આ સર્વ યોગસાધકે યથાશાસ્ત્ર જાણીને યથા
 કાળ સમય ક્રિયાઓ કરવી ॥૩॥ આ સર્વ જાળત સ્વરશાસ્ત્રમા વિસ્તારથી
 કહી છે, તેનો સાર સ્વીકારીને સાધકોના હિતમાટે તત્ત્વજ્ઞાનાદિક હવે કહું
 છું ॥૪॥ તે પાત્ર તત્ત્વો મધ્યે પૃથ્વીતત્ત્વ પીતવર્ણવાળું અને ચતુષ્કોણ
 જાણવું. તે આ પૃથ્વીતત્ત્વને જ્યારે શ્વાસ વહેછે તે સમયે શ્વાસ મધ્ય-
 ગતિવાળો થાય-હવે કે નીચે ન જાય, કિંતુ મધ્યેજ રહે અને ખાર આગળ
 દીર્ઘગતિવાળો થાય ત્યારે યોગિનો સ્વભાવ સ્થિર થાય, મુગન્ધ પદાર્થમા
 રૂચિ થાય અને હૃદયમા પીતવર્ણ પદાર્થોનો સંકટ થાય, આવું પૃથ્વીતત્ત્વ
 નાસાને શ્વાસમા વહેતું હોય ત્યારે યોગમા પ્રવર્તેલો પુરૂષ સ્થોચિત સ્થિરજ
 કાર્યોને કરે, તે થકી અન્ય કર્મને ન કરે ॥૫-૭॥ જળતત્ત્વ શ્વેતવર્ણ અને
 અર્ધચંદ્રાકૃતિ જાણવું જ્યારે તે આ જળતત્ત્વને શ્વાસ વહેછે ત્યારે શ્વાસ
 અધોગતિવાળો અને સોળ આગળપર્યંત લાળી ગતિવાળો થાય ત્યારે ચંચળ
 સ્વભાવતા થાય, રસમા રૂચિ થાય અને હૃદયમા શ્વેત પદાર્થોનો સંકટ
 થાય આ સમયે શાન્તિકર્મને કરે ॥૮-૯॥ તેજતત્ત્વ રક્તવર્ણ અને ત્રિકોણ
 જાણવું. જ્યારે તેજતત્ત્વને શ્વાસ વહેછે ત્યારે શ્વાસ ઊર્ધ્વ ગતિવાળો થાય,
 તે ગતિ સાર આગળ પરિમિત જાણવી તે સમયે સ્વભાવ તીક્ષ્ણ થાય,

રુચિશ્ચ શોણાર્થચિન્તનં હૃદયે ભવેત્ । તદા તીક્ષ્ણં કર્મં યત્તયોગી
 સ્વસ્યોચિતં ચરેત્ ॥૧૧॥ વાયુતત્ત્વં દરિદ્રર્ણં વર્તુલં ચ ગતિસ્તદા ।
 શ્વાસસ્યાષ્ટાઙ્ગુલં તિર્યક્સ્યાત્સ્વભાવોઽતિચઞ્ચલઃ ॥૧૨॥ પ્રીતિઃ
 સ્પર્શસુષેઽથ સ્યાદ્દરિદ્યર્થસ્ય માનસે । સદ્ગુણસ્તત્ર કુર્વોત ચરક-
 મર્માણિ યોગકૃત્ ॥૧૩॥ આકાશતત્ત્વં શ્યામં સ્યાદ્વિન્દુવદ્ધ તદા
 ગતિઃ । એકાઙ્ગુલં સર્વેતશ્ચ ભવેચ્છ્વાસસ્ય યોગિનઃ ॥૧૪॥ સ્વભાવે
 શૂન્યતા શબ્દે રુચિઃ સદ્ગુણહીનતા । ભવેત્તદા તુ કર્તવ્યં યોગિ-
 નાત્મયિચિન્તનમ્ ॥૧૫॥ શ્રેષ્ઠ ભાવેઽન્તિમે તત્ત્વે પ્રાણાયામોઽથ
 મધ્યમઃ । દ્વિતીયે ચ તૃતીયેઽપિ કનિષ્ઠસ્તુ તુરીયકે ॥૧૬॥ દ્વિ-
 યામમ્બુતત્ત્વે ચ વહત્યેવ પિબેદપઃ । પિદ્મલાયામગ્નિતત્ત્વે ભુક્તિ

રૂપવિષયમાં રૂચિ થાય અને હૃદયમાં રક્તવર્ણ પદાર્થોનો સંકલ્પ થાય
 ત્યારે યોગી પોતાને સમુચિત જો તીક્ષ્ણ કાર્ય તેને કરે ॥૧૦-૧૧॥ વાયુ-
 તત્ત્વ નીલવર્ણ અને વર્તુળ (ગોળ) બાણવું. આ વાયુતત્ત્વને જ્યારે શ્વાસ
 વહેછે ત્યારે તેની ગતિ કુટિલ થાય અને આઠ આંગળ થાય ત્યારે સ્વભાવ
 અતિચયળ થાય. ત્યારે સ્પર્શસુખમાં પ્રીતિ થાય, નીલવર્ણ વસ્તુનો મનમાં
 સંકલ્પ થાય તે સમયે યોગી સ્વસમુચિત ચરકમો (જલદી કરવાની
 ક્રિયાઓ) ને કરે ॥૧૨-૧૩॥ આકાશતત્ત્વ ગ્રામ અને બિન્દુસમાનાકૃતિ
 બાણવું. જ્યારે તે આકાશતત્ત્વને શ્વાસ વહેછે ત્યારે યોગિના શ્વાસની ગતિ
 સર્વતઃ (ચોમેર) થાય અને એક આંગળમાત્ર દીર્ઘ થાય ત્યારે તે યોગિનો
 શૂન્યતાસ્વભાવ થાય, શબ્દસુખમાં રૂચિ થાય અને મનમાં પદાર્થમાત્રના
 સંકલ્પે રહિતતા થાય ત્યારેતો યોગિએ આત્મચિન્તન કરવું ॥૧૪-૧૫॥
 આરીતે શ્વાસગત તત્ત્વના વહનભેદને અનુસારે તે તે કર્મમાં પ્રયત્ન કરવો
 તેમાં પૃથ્વીતત્ત્વના વહનસમયે અને આકાશતત્ત્વના વહનસમયે કરાતો
 પ્રાણાયામ શ્રેષ્ઠ માન્યો છે, જળતત્ત્વના વહનસમયે અને તેજતત્ત્વના વહન
 સમયે સધાતો પ્રાણાયામ મધ્યમ માન્યો છે અને વાયુતત્ત્વના વહનસમયે
 કરાતો પ્રાણાયામ તો કનિષ્ઠ કહ્યો છે ॥૧૬॥ ઇડા નાડીમાં જળતત્ત્વ વહેતું
 હોય ત્યારેજ જળ પીવે, જ્યારે પિંગળામાં તેજતત્ત્વ વહેતું હોય ત્યારેજ

ચોત્સર્ગમાચરેત્ ॥૧૭॥ સુપુમ્ણાયાં હરેર્ધ્યાનં કુર્યાદ્વા પ્રાણસંય-
મમ્ । અન્યત્કિન્ચિન્ન કુર્વોત સ્થિર કર્માથવા ચલમ્ ॥૧૮॥ દિવા
ચ બાહ્યેચ્ચાન્દ્રીં નાડીં સૌરીં તથા નિશ્ચિ । કર્તવ્યે ત્વમ્બુપાનાદૌ
તાવત્તા વિપરીતયેત્ ॥૧૯॥ જ્ઞેયચ્ચાન્દ્રઃ સિતઃ પક્ષઃ કૃષ્ણ-
સૌરોઽથ યોગિના । સામ્યશુક્રેન્દુગુરવો વારાશ્ચેન્દોઃ પરે રવેઃ
॥૨૦॥ શુક્લપ્રતિપદોઽમાન્તં ત્રીણિ ત્રીણિ દિનાનિ ચ । જ્ઞાતવ્યાનિ
ક્રમેણૈવ ચન્દ્રસ્ય ચ રવેઃ પુનઃ ॥૨૧॥ ચાન્દ્યાં નાઢ્યાં વિધોઃ
પક્ષતિથિવારસમાગમે । સૌર્યા તથૈવ સૂર્યસ્ય સર્વં કાર્યં હિ સિદ્ધયતિ
॥૨૨॥ પતેપાં મિશ્રતાયાં તુ કૃતારમ્ભસ્ય કર્મણઃ । મનોભિલપિતં

ભોજન અને મળોત્સર્ગ કર્મને કરે, બ્યારેતો સુપુમ્ણા નાડી વહેતી હોય
ત્યારે જગનાનનુ ધ્યાન અને પ્રાણાયામને કરે બીજી સ્થિર કર્મ કે અળ
કર્મ કિંચિત્પણુ ન કરે ॥૧૭-૧૮॥ દિવસે ચંદ્રસજન્ધી નાડી ઇડાને
ચલાવે (દિવસે ચંદ્રનાડી જેમ ચાલે તેમ યજ્ઞથી અભ્યાસ કરવો) શનિએ
તો સૂર્યસજન્ધીજ નાડી પિંગળાને ચલાવે જળપાનાદિસમયે તો તે નાડીને
ઉક્ત પ્રકારથી વિપરીતપણે ચલાવે ॥૧૯॥ યોગિએ શુકલપક્ષ ચંદ્રનો
સમજવો અને કૃષ્ણપક્ષ સૂર્યનો સમજવો, એરીતે શુકલકૃષ્ણનો ચાંદ્રત્વ
સૌરત્વ ભેદ જાણવો તથા શુધવાર શુકવાર સોમવાર અને ગુરવાર ચંદ્રના
જાણવા, બીજા રવિવાર શનિવાર મંગળવાર સૂર્યના જાણવા ॥૨૦॥ શુક્લ
પ્રતિપદાને આરભીને અમાવાસ્યાપર્યંત ત્રણ ત્રણ દિવસો-પ્રતિપદા દ્વિતીયા
તૃતીયા એમ ત્રણ દિનો, ચતુર્થી પચમી ષષ્ઠી એમ ત્રણ દિનો, આવા ક્રમ-
થીજ ત્રણ ત્રણ દિનો અનુક્રમે ચંદ્રના અને પછી સૂર્યના સમજવા ॥૨૧॥
ચંદ્રનાડી ઇડા ચાલતા તેને ઉક્ત પ્રકારે ચંદ્રપક્ષ ચંદ્રતિથિ અને ચંદ્રવારનો
સંયોગ થાય તો કરાતું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તથા સૂર્યનાડી પિંગળા
ચાલતા તેને સૂર્યપક્ષ સૂર્યતિથિ અને સૂર્યવારનો સમાગમ થાય તો કરાતું
સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ॥૨૨॥ આ ચાંદ્રસૌરનાડી પક્ષ તિથિ-વારોના પર-
સ્પર મિશ્રભાવસમયે કરાતું કર્મ જલદી મનોભિલપિત ફળસિદ્ધિને

તૂર્ણ ફલં નૈવ હિ જાયતે ॥૨૩॥ इति तत्त्वादिरूपाणि तुभ्यं
 सहेपतो मया । प्रोक्तानि तानि जानीयाद्योगकृत्स्वार्थसिद्धये
 ॥२४॥ एतत्तत्त्वादिविज्ञानं पूर्वोक्तनियमस्थितेः । भवेद्योगकृतः
 सर्वं नतु तद्वाह्यवर्तिनः ॥२५॥ कुपथ्यभोजी बह्वशी प्रमादी
 व्यसनी सरट् । बहुभापी दिवास्वापी कामी चैतन्न बुध्यते ॥२६॥
 प्राणायामप्रसङ्गेन तत्त्वाद्येतद्विरूपितम् । यज્ઞાનિનાડ્યંસ્ય સિ-
 દ્ધિરસિદ્ધિશ્ચ હૃદીક્યતે ॥૨૭॥ અઙ્ગાનિ ચત્વારિ મયા સુબુદ્ધે !
 યોગસ્ય તુભ્યં સ્ફુટલક્ષણાનિ । નિરૂપિતાનીત્યમથાપરાણિ ફલે.
 સહાનુક્રમતો વદામિ ॥૨૮॥ इति श्रीसत्सत्रिजीवने नारायणचरित्रे धर्मसाक्षे
 पथमप्रकरणे योगोपदेशे तत्त्वादिविज्ञाननिरूपणनामैकोनपष्ठितमोऽध्याय ॥५१॥

પામતુંજ નથી ॥૨૩॥ હે મુને ! આ પ્રકારે તત્ત્વાદિકર્તાં સ્વરૂપો મેં સક્ષે-
 પમા તમને કહ્યાં તે તત્ત્વો યોગમાં પ્રવર્તેલા પુરૂષે સ્વાર્થસિદ્ધિ માટે અવશ્ય
 બાજુવા ॥૨૪॥ આ સર્વ તત્ત્વાદિવિજ્ઞાન સર્વને સુલભ નથી, જેતો પૂર્વોક્ત
 નિયમોને નહિ ઉલ્લંઘીને યોગમાં પ્રવર્તે તેજ યોગિને સિદ્ધ થાય, પણ તેને
 ઉલ્લંઘીને વર્તનારાને નજ સિદ્ધ થાય ॥૨૫॥ જે કુપથ્યભોજનશીલ હોય,
 જે બહુભોજનશીલ હોય, જે પ્રમાદી હોય, જે ઘૂતાદિવ્યસનપ્રકૃતિ હોય,
 જે ક્રોધાભિભૂત હોય, જે બહુભાષણસ્વભાવ હોય, જે દિવાનિદ્રાશીલ
 હોય, જે કામી હોય, તે આ સર્વે આ તત્ત્વાદિકની ગતિને બાજુવામાટે
 સમર્થ થતા નથી ॥૨૬॥ પ્રાણાયામનિરૂપણના પ્રસંગથી આ તત્ત્વાદિકનું
 નિરૂપણ કર્યું. જે જન આ તત્ત્વાદિકને તત્ત્વથી બાજુ છે તે આરભેલા
 કાર્યની ભાવી સિદ્ધિ અસિદ્ધિને સ્વયં સ્વમનમાં સમ્યક્ બાજુવા શક્ય થાય
 છે ॥૨૭॥ હે સુબુદ્ધે ! આ પ્રકારે મેં યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામરૂપ ચાર
 યોગાંગોનું લક્ષણથી સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યું હવે બીજાપણ પ્રલાહારાદિ અંગોનું
 રૂપ સાથે અનુક્રમે નિરૂપણ કરું છું ॥૨૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને
 ..પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે તત્ત્વાદિજ્ઞાનનિરૂપણનામૈકોન-
 પષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૫૧॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—સ્વસ્થેભ્યો વિપયેભ્યો યત્સમાર્કર્ષણમાત્મ-
નિ । ઇન્દ્રિયાણાં તુ સર્વેષાં સ પ્રત્યાહાર ઉચ્યતે ॥૧॥ ઇન્દ્રિયાણાં
પારતત્ત્વાદ્વિમુક્તિર્યોગિનસ્તિતિ । પ્રત્યાહારસ્ય કથિતં ફલં
યોગવિશારદૈઃ ॥૨॥ આધારાદિપુ ચક્રેષુ પ્રાણસ્ય મનસા સહ ।
હૃદિ વા ભગવન્મૂર્તૌ ધારણં ધારણોચ્યતે ॥૩॥ ધ્યાનસિદ્ધિર્ધાર-
ણાયાઃ ફલં સદ્ધિર્નિગચતે । તદ્ધ ધ્યાનં પ્રવક્ષ્યામિ યોગસ્યાહ્નં હિ

અધ્યાય ૬૦ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને ! શ્રોત્રાદિ સર્વ ઇન્દ્રિયોનું શબ્દાદિ
પોતપોતાના વિપયોથકી આત્મામાં જે સમાર્કર્ષણ (ખેંચી લાવવું) તે
પ્રત્યાહાર કહ્યો છે. યદ્યપિ આત્મામાં શ્રવણાદિકની ગતિ નથી, તથાપિ
આત્મસન્મુખ મનનું આનુગુણ્ય જે તેના અવિરોધથી વર્તનમાત્ર તેને લીધે
'આત્મામાં સમાર્કર્ષણ' એમ કહે છે. અર્થાત્ વિપયોથકી નિવર્તનમાત્ર તે
લાણું. તેવું પાતંજળસૂત્ર છે—'સ્વસ્થવિપયાસંગ્રયોગે ચિત્તસ્વરૂપાનુકાર
હૃદેન્દ્રિયાણાં પ્રત્યાહારઃ' ઇતિ ॥૧॥ તેણે કરીને યોગી ઇન્દ્રિયોની પરવશતા-
થકી વિમુક્ત થાય છે, ઇન્દ્રિયોની અહીંતહી જે વ્યાસક્તિ તેની નિવૃત્તિ
થતાં નિશ્ચળતા થાય છે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયસોબથકી વિમુક્ત થાય છે. તે આ
પ્રત્યાહારનું ફળ યોગનિષ્ણાતોએ કહ્યું છે. તેવું સૂત્ર છે—'તત્ત પરમાવિયતે-
ન્દ્રિયાણામ્' ઇતિ ॥૨॥ એરીતે યોગમાં અહિરંગો કહ્યાં. હવે અતરંગોને
કહ્યું છે. આધારાદિ ચક્રોમાં કિંવા હૃદયવિષે ભગવન્મૂર્તિમાં પ્રાણસહિત
મનનું જે ધારણ-સ્થિરીકરણ તે ધારણ કહી છે. તેવું સૂત્ર છે—'દેશવન્ધ-
ચિત્તસ્ય ધારણા' ઇતિ. આધારાદિ ચક્રો અને તેનાં સ્થાનો હઠપ્રદીપિકામાં
કહ્યાં છે—'મૂલાધારં સ્વાધિષ્ઠાનં મણિપૂરમનાહતમ્ । વિશુદિરાશ ચૈવાનિ
પદ્મ ચક્રાણિ શુભામિ તુ ॥ મૂલાધારં ગુદે વિદ્યાત્સ્વાધિષ્ઠાનં તુ લિન્ગકે । મણિ-
પૂરં નાભિગત હૃદયેઽનાહતં સ્થિતમ્ । વિશુદિચક્રં કણ્ઠસ્થમાજ્ઞાચક્રં મુવો-
ઽન્તરે ॥' ઇતિ ॥૩॥ ધ્યાનસિદ્ધિ ધારણાનું ફળ યોગિઓએ કહ્યું છે. હવે

૧ આ અધ્યાયમાં પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિનું વર્ણન કર્યું છે

સત્તમમ્ ॥૪॥ પદ્મકામ્યાસતઃ ક્ષીણકર્મદોષે સ્વમાનસે । યોગિના
 સાધનીયં તદ્દગવત્પ્રેમવૃદ્ધિકૃત્ ॥૫॥ અસ્તિ નામિદ્વદે પદ્મમ-
 ણ્પત્રમધોમુખમ્ । કદલીકોશસદ્ગાનં દ્વાદશાઢ્ઢલનાલકમ્ ॥૬॥
 પ્રણવધ્વનિમિસ્તસિન્ફુલે ચોર્ધ્વમુચીકૃતે । તેજોવિમ્બે વાસુદેવ-
 ચિન્તનં ધ્યાનમુચ્યતે ॥૭॥ ભાસ્વત્કોટિસમગ્રમં સુવદનં સત્પદ્મ-
 પત્રેક્ષણં કણ્ઠે કૌસ્તુમરાજિતં ચ મુરલીં સન્નાદયન્તં રસાત્ ।
 સર્વાલઙ્કૃતિભૂષણં સુમુકુટં કર્ણોલ્લસત્કુણ્ડલં ધ્યાયેદીર્ઘમુજં ચ
 પીતચસનં શ્રીવાસુદેવં હૃદિ ॥૮॥ માતં મૌક્તિકપુષ્પહારતતિ-
 મિર્મકાર્પિતાભિર્ગલે હૈમં વિશ્રતમુજ્જવલં ચ રુચિર સદ્ગુણસૂત્રં
 પ્રમુમ્ । તં ધ્યાયંશ્ચરણામ્બુજાદિપુ મનઃશાન્નેપુ સન્ધારયેત્પ્રત્યેકં

યોગનું સાતમું અંગ જે ધ્યાન તે કહ્યું છે ॥૪॥ ઉક્ત યમ-નિયમ-આસન-
 પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધારણાપર્યંત અનુશાન કરેલાં છ સાધનોએ કરીને
 અતઃકરણને મલિન કરનારા કર્મદોષો પ્રક્ષય પામતાં યોગિએ ભગવાનમા
 પ્રેમને વધારનારૂં તે ધ્યાન સાધવું ॥૫॥ ધ્યાનનું સ્થાન કહેવાપૂર્વક તેનું
 સ્વરૂપ કહેછે-કેળના ડોડા જેવું, આર આંગળ નાળવાળું, અદ્દળ અધોમુખ
 કમળ (નાલિકદંડથી ઉદ્ભવેલું) નાલિકદંડમાં વર્તે છે. પ્રણવધ્વનિઓએ
 વિકાસ પમાડીને ભિર્વમુખ કરેલા તે પદ્મમાં તેભેમંડળમધ્યવર્તી વાસુદેવનું
 વિચિત્રન કરે, તે આ વિચિત્રન ધ્યાન કહ્યું છે ॥૬-૭॥ હવે ધ્યેય શ્રીવાસુ-
 દેવનું સ્વરૂપ કહેછે-સૂર્યકોટિસદૃશ પ્રભાવાળા, પ્રસન્ન મુખારવિંદવાળા,
 કમળદળતુલ્ય લોચનવાળા, કૌસ્તુભમણિથી સમલકૃત કંઠપ્રદેશવાળા, મધુર
 મુરલીવાદનમાં બહુ રસિક, સમસ્ત આભરણોવડે સમલકૃત, મુકુટવડે
 ઉજ્જવળ મસ્તકવાળા, મકરાકાર કુંડળથી અલંકૃત દિવ્ય કર્ણવાળા, લઘુ
 પર્યંત લાંબા સ્થૂળ બાહુવાળા, પીતાંબરને ધારી રહેલા, ગળામાં લક્ષ્મી
 અપેલા મુખાહારો અને પુષ્પહારોની પંક્તિઓવડે બહુ શોભાયમાન, સુવર્ણ-
 મય સમુજ્જવળ સુંદર યજ્ઞોપવીતથી સમલકૃત ખભાવાળા, એવા પ્રભુ
 શ્રીવાસુદેવનું મનમાં પરમ પ્રીતિપૂર્વક દૃઢમતિ સુસ્થિર યોગી ધ્યાન કરે
 અને ચરણકમળાદિ મસ્તકાંત અંગોમાં પ્રત્યેકને પૃથક્ પૃથક્ મનથી બહુ

તુ પૃથક્પૃથક્દેમતિયોંગી ચિરં સુસ્થિરઃ ॥૯॥ અવતારા ભગવતો
વાસુદેવસ્ય યેઽભવન્ । તેજ્વન્યતમમવ્યગ્રો ધ્યાયેદ્વા યોગસાધકઃ
॥૧૦॥ પ્રતિમાં ચા યથાદૃષ્ટાં ધ્યાયેદ્ભગવતોઽન્વહમ્ । યત્કિન્ચિ-
દ્ધરિસમ્બન્ધિ વસ્તુ તદ્દેવ્યમુચ્યતે ॥૧૧॥ ધ્યાનમભ્યસતો નિત્ય-
મિત્યં वै योगिनोऽचिरात् । પ્રેમા વિવર્ધતે વિષ્ણૌ ભક્તાનામતિ-
વાશ્ચિતઃ ॥૧૨॥ ધ્યાનસ્થાનાનિ દેહેઽસ્મિન્વિશેષોઽસ્તીતિ તં શ્રણુ ॥૧૩॥
તેજોમણ્ડલકે તસ્મિન્ધ્યાતા યોગી યદેક્ષતે । ભગવન્તં વાસુ-
દેવં સર્વદેવાધિદૈવતમ્ ॥૧૪॥ તદૈવ નાહ્યઃ સકલાઃ સહુચન્ત્ય-
સુમિઃ સહ । નિરોધં મનસશ્ચાસૌ ધ્યેયે સપદિ વિન્દતે ॥૧૫॥
ધ્યાયન્તિ યોગિનો નિત્યમત યવ સમાહિતાઃ । ભગવન્તં નામિપદે
તદ્વિદઃ શીઘ્રસિદ્ધિદે ॥૧૬॥ ધ્યાયન્તં ભગવન્મૂર્તિં ભક્તં વિદ્યાશ્વ-

કાળપર્યંત ચિંતન કરે ॥૮-૯॥ અથવા તે આ ભગવાન વાસુદેવના અવ-
તારો જે રામકૃષ્ણાદિક તેમાંથી એક અવતારનું અર્થ મનથી યોગસાધક
ધ્યાન કરે અથવા ભગવાન વાસુદેવની યથાદૃષ્ટ અભિમત અર્થામૂર્તિનું પ્રતિ-
દિન ધ્યાન કરે. તથા તે ભગવાનના સંબન્ધને પામેલું જે દિવ્ય અસ્ત્ર વસ્ત્ર
વિભૂષણ વિગેરે ચત્કચિત્ વસ્તુ તેનું પણ ધ્યાન કરે ॥૧૦-૧૧॥ આ
પ્રકારે પ્રતિદિન ધ્યાનનો અભ્યાસ કરતા યોગિને ભગવાનમાં પ્રીતિ જેલદી
વૃદ્ધિ પામે છે, જે પરા ભક્તિને યોગિઓ અભિવાંછે છે તે સિદ્ધ થાય છે
॥૧૨॥ યદપિ આ દેહમાં યોગિએ ધ્યાન કરવાનાં સ્થાનો અનેક વર્તે છે
તથાપિ તે મધ્યે આ નાલિકંડમાં કોઇપણ વિશેષ છે તે કહ્યું હું તે સાંભળો
॥૧૩॥ આ નાલિકંડમાં રહેલા પદ્મમાં રહેલા તેજોમંડળમધ્યવર્તી ભગવાન
વાસુદેવ સર્વદેવાધિદેવને ન્યારે યોગી સાક્ષાત્ કરે છે ત્યારેજ એની
સમસ્ત નાડીઓ પ્રાણોસાથે સંકોચ પામી જાય ॥ અને તેથી એનું ચિત્ત
ઝટ ધ્યેય ભગવાન તે વાસુદેવમાં આત્મ્યંતિક નિરોધને પામી જાય છે
॥૧૪-૧૫॥ માટેજ યોગોપાયને જાણનારા, શીઘ્રસિદ્ધિને આકાંક્ષતા યોગિઓ
નિત્ય સાવધાન થઈને નાભિપદ્મમાં ભગવાન વાસુદેવનું ધ્યાન કરે છે ॥૧૬॥

તુર્વિધાઃ । પીડયન્તીતિ તાઙ્ઘાત્વા જયેદ્વિદ્વાનતન્દ્રિતઃ ॥૧૭॥ તત્ર
 ચાદ્યો લયઃ પ્રોક્તો વિક્ષેપસ્તદનન્તરઃ । કપાયાપ્યસ્તૃતીયશ્ચ
 રસાસ્વાદશ્ચતુર્થકઃ ॥૧૮॥ ચિત્તાવસ્થાવિશેષા હિ દોષા જેયા દ્વમે
 વુદ્ધેઃ । યોગશ્રદ્ધોઽન્યથા યોગી સંસ્કૃતિં યાત્યસંશયમ્ ॥૧૯॥
 લયાત્મવ્યોદયેચિત્તં વિક્ષેપાશ્ચ નિવર્તયેત્ । કપાયં ક્ષાલયેદ્વુદ્ધ્યા
 વિરક્તયા વર્જયેદ્રસાન્ ॥૨૦॥ ન સિદ્ધ્યત્યન્યથા ધ્યાનં ધ્યાનાભાવે
 કુતઃ સ્થિતિઃ । તાં વિના ચ કુતો મુક્તિર્ધ્યાતા દોષાઙ્ગયેત્તત

ભગવન્મૂર્તિનુ ધ્યાન કરનારા યોગિને આ ચાર પ્રકારના વિદ્વો નહીં
 છે, માટે તેને સ્વરૂપથી ભણીને યોગી આળસે રહિત થઈ ઉપાયવડે
 જીતે-તેને વશ વર્તનારો ન થાય ॥૧૭॥ તે વિદ્વોમા પ્રથમનો લય કહ્યો
 છે, બીજો વિક્ષેપ કહ્યો છે, ત્રીજો કપાય કહ્યો છે અને ચોથો રસાસ્વાદ
 કહ્યો છે તે આ લયાદિદોષો ચિત્તની અવસ્થાવિશેષો છે તેમા નિદ્રાને
 ઉન્મુખપણુ તે લય આ તામસ ચિત્તલય ચિત્તનો વૃત્તિવિશેષ છે તેડું
 મૂળ છે-‘અભાવપ્રત્યયાલમ્બના વૃત્તિર્નિદ્રા’ ઇતિ ક્રમભોગને ઉન્મુખપણુ
 તે વિક્ષેપ તીવ્ર રાગદ્વેષાદિકને લીધે દુ ખર્ચિતાને ઉન્મુખપણુ તે કપાય
 રસાસ્વાદ પ્રસિદ્ધ છે અથવા યોગબળથી સાક્ષાત્ કરાતા સ્વાદિલોકોના
 સુખાસ્વાદને ઉન્મુખપણુ તે રસાસ્વાદ જે યોગી આ લયાદિ ચાર દોષોને
 જીતે નહિ તે યોગથકી બ્રહ્મ થઈ સંસારને પામે છે એમા સંશય નથી, તો
 અવશ્ય આ દોષોનો જય કરવો ॥૧૮-૧૯॥ હવે સંક્ષેપમાં લયાદિજનના
 સાધનોને કહે છે-તેમા ચિત્તને લયથકી ભગદલાવે યુક્ત કરે-નિદ્રોન્મુખ
 ચિત્તને ભગત્ કરીને તેથકી નિવૃત્ત કરે. ચિત્તને ક્રમભોગની ઉન્મુખતારૂપ
 વિક્ષેપથકી વિષયદોષદર્શનમૂળક વૈરાગ્યાભ્યાસે કરીને નિવૃત્ત કરે ચિત્તને
 દુ ખાનુચિતનની ઉન્મુખતારૂપ કપાયથકી તત્ત્વસ્વરૂપનિરૂપણે કરીને નિવૃત્ત
 કરે. રસાસ્વાદને વૈરાગ્યાભ્યાસે કરીને જીતે ॥૨૦॥ આ લયાદિ અતરાયોના
 વિજય વિના તો ધ્યાન સિદ્ધ થાય નહિ ધ્યાનના અભાવમા સમાધિ
 સ્થિતિનો પ્રસંગ જ ક્યા છે ? સમાધિસ્થિતિ વિના મુક્તિ ક્યાથી થાય ? માટે
 ધ્યાતા યોગી આ અતરાયોને અવશ્ય જીતે પાતળજમા તો આ અતરાયો

॥૨૧॥ સમાધિમષ્ટમં ચાક્ષ્ણં યોગસ્યાથ વદામિ સઃ । ધ્યાનાભ્યા-
સવિવૃદ્ધેન પ્રેમ્ણા સ્યાન્મનસો હરૌ ॥૨૨॥ પૈકૈકાવયવસ્યોક્તં પૃથ-
ગ્યચિન્તનં હરેઃ । તત્તથા ન પ્રકુર્વાત સર્વા મૂર્તે વિચિન્તયેત્
॥૨૩॥ નૈરન્તર્યેણ યન્મૂર્તેઃ સર્વસ્યાશ્ચિન્તનં હરેઃ । સ સમાધિરિતિ
પ્રોક્તો યોગાક્ષ્ણં યોગવિત્તમૈઃ ॥૨૪॥ ધ્યેયાકારમનોવૃત્તિપ્રવાહઃ
સુચિરં તુ યઃ । સંપ્રજ્ઞાતનામાક્ષી સમાધિઃ કથ્યતે વુદ્ધૈઃ ॥૨૫॥
ધ્યાનેઽક્ષે ચાક્ષિણિ તથા સમાધૌ સૂક્ષ્મયા દશા । વિશેષસ્ત્વવગ-
ન્તદ્યઃ પક્ષાપકત્વમેદતઃ ॥૨૬॥ યથા વેદમધીયાનોઽધીતવેદશ્ચ

પ્રકારાતરે પ્રદર્શાયા છે-‘આધિસ્ત્યાનસંગયપ્રમાદાલ્સ્યાવિરતિશ્રાન્તિદર્શના-
લ્લન્ધભૂમિકાલ્વાનવસ્થિતત્વાનિ’ ઇતિ. આ દોષોની અનર્થહેતુતા પણ કહી
છે-‘દુઃખદૌર્ભેનસ્યાદ્ધમેજયત્વશ્વાસપ્રશ્વાસા વિશેષસહસુખઃ’ ઇતિ. આનો
અર્થતો વૃત્તિથી જાણવો ॥૨૨॥

હવે યોગનું આઠમું અંગ જે સમાધિ તેનું નિરૂપણ કરૂં છું. લગવાનમાં
ધ્યાનાભ્યાસના અતિશયથી સમુદ્ભવેલા પ્રેમપ્રકર્ષથી (મનના લયથી)
સમાધિ થાય ॥૨૨॥ ધ્યાનસમયે જે પૃથક્ લગવાનના ચરણાદિ એક એક
અવયવનું ચિંતન કહ્યું તે સમાધિમાં ન કરે કિંતુ સર્વોગસંપન્ન દિવ્ય મૂર્તિનું
કરે ॥૨૩॥ લગવાનની સમગ્ર મૂર્તિનું જે સાક્ષાત્કારરૂપ નિરંતર ચિંતન તે
યોગનિષ્ણાતોએ યોગના અંગભૂત સમાધિ કહ્યો છે ॥૨૪॥ અહુકાળપર્યંત
અનુવર્તતો જે ધ્યેયાકાર મનોવૃત્તિપ્રવાહ તે આ સંપ્રજ્ઞાત નામનો જ્યોત્સ્ના
સમાધિ યોગિઓએ કહ્યો છે ॥૨૫॥ અહીં ધ્યાન અંગ અને અંગી સમા-
ધિનું વિલક્ષણપણું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી પકવ અપકવ ભેદે કરીને જાણવું. આ
એમાં સૂક્ષ્મ ભેદ સમજવો-ધ્યાનમાં ધ્યાતા આત્મા, ધ્યેય પરમાત્મસ્વરૂપ
અને ધ્યાનક્રિયાની પરિસ્ફુર્તિ છે, સમાધિમાં તો તેવા વિભેદસ્મરણે રહિત,
ધ્યેયાકારપણે પરિણામ પામેલી, નિરંતર સ્મૃતિપ્રવાહરૂપ મનોવૃત્તિધારા
સ્વયંપ્રકાશમાન કેવળ અનુવર્તે છે. તેનું સૂત્ર છે-‘તદેવાર્થનિર્માસં સ્વરૂપ-
શૂન્યમિવ સમાધિઃ’ ઇતિ વૃત્તિધારપણું કહે છે-‘કર્તૃકરણાનુસન્ધાનપુર-
સરં જાયમાનઃ પ્રત્યયો ધ્યાનમ્, તદુત્કર્ષાત્કર્તૃકરણાનુસન્ધાનમન્તરેણ

પૂરુષઃ । વેદાધ્યાપક इत्येते ऋमाच्छ्रेष्ठा. प्रकीर्तिताः ॥२७॥
 तथाऽत्र ध्यानवाञ्छेष्टस्तस्मादङ्गसमाधिमान् । तस्माच्छ्रेष्ठश्च
 कथितः संप्रज्ञातसमाधिमान् ॥२८॥ अष्टस्वक्षेपु चैतेषु वहिरङ्गा
 न्तरङ्गता । प्रोक्ता तत्राप्यन्तरङ्गश्रेष्ठत्वं विद्धि सन्मते ! ॥२९॥
 पूर्वपुण्यौघसंस्कारैरादावेव लभेत य । अन्तरङ्गं स नो कुर्याद्
 हिरङ्गाक्षये श्रमम् ॥३०॥ भक्त एकान्तिको विष्णो. स्नेहस्यातिश-
 येन यः । तस्मिन्समार्धिं प्राप्नोति सिद्धयस्तस्य त्रिघदा. ॥३१॥
 અણિમા મહિમા પ્રાપ્તિ પ્રાકાશ્યં વશિતેશિતા । લઘિમા કામ
 પૂર્તિશ્ચેત્યષ્ટો મુર્યા દિ સિદ્ધય. ॥૩૨॥ શતશોઽન્યા અપિ તથા

ध्येयमात्रगोचरतया निर्मांसमान समाधि' इति ॥२६॥ जेम वेदने प्रथ
 मत लघुनारो पुत्रप, वेदने लघु गच्छेदो पुत्रप, वेदने लघुवनार पुत्रप,
 आ त्रपु मध्ये अनुक्रमे उत्तरोत्तर श्रेष्ठ क्लो छे तेम आभापलु धारलुत
 पडुगसपमोथडी ध्यानवान् श्रेष्ठ छे, तेथडी अगसमाधिमान् श्रेष्ठ छे,
 तेथडी संप्रज्ञातसमाधिमान् श्रेष्ठ क्लो छे ॥२७-२८॥ हे सन्मते ! आ
 यमनियमादि आऽ अगोमा प्रथम पथक अद्विग અને उत्तर त्रिक अतरग
 એવા એદથી ઉત્તરનુ શ્રેષ્ઠપણુ જાણુ એમજ ધારણાદિ ત્રણ અતરગમાપણુ
 પૂર્વપૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તરનુ શ્રેષ્ઠપણુ જાણુ ॥૨૯॥ જે પુરુષતો પૂર્વ
 જન્મમાં કરેલા સુકૃતસંચયના સંસ્કારાતિશયને લીધે પ્રથમથીજ અતરગ
 ધારણા કે ધ્યાનને પામ્યો હોય તે અદ્વિગ યમાદિકમા ચલને ન કરે ॥૩૦॥

જે વિષ્ણુનો એકાતિકલક્ષ્મ ભગવાનમા પરાનુરાગથી સમાધિ-સમાધિની
 ઉન્નુપ અવસ્થા ધ્યાનમુધીની સ્થિતિને પામેછે ત્યારે તેને સમાધિમા અતરાય
 ભૂત સિદ્ધિઓ સમુદ્ભવે છે, તે સિદ્ધિઓ અણિમા મહિમા પ્રાપ્તિ પ્રાકાશ્ય
 વશિતા ઇશિતા લઘિમા કામાવસાયિતા આ આઽ મુખ્ય માની છે તેના
 અવાતરભેદરૂપ બીજાપણુ સિદ્ધિઓ સોએસો સમુદ્ભવે છે ભગવાનના
 માહાત્મ્યાતિગને જાણનારો એકાતિકલક્ષ્મ યોગી તે અણિમાદિ સર્વ સિદ્ધિ
 ઓમાં આસન્ન નજ થાય, કેમતો તે મોહોત્પાદિકા હોવાથી યોગીને મોહિત
 કરીને યોગથડી બ્રહ્મ કરે અણિમાદિ સિદ્ધિઓના લક્ષણો શ્રીમદ્ભાગવતના

સિદ્ધયઃ સન્તિ મોહિકાઃ । તાસુ સત્કો ભવેન્નૈવ યોગી માહાત્મ્ય-
વિદ્ધરે ॥૩૩॥ સિદ્ધિજાલસમાસક્તં યોગિનં કાલલુઘ્ધકઃ । પ્રમત્તં
પક્ષિણમિવ નિહન્ત્યેવ ન સંશયઃ ॥૩૪॥ તસ્માન્મનઃ સમાકુપ્ય
સર્વતઃ પરમાત્મનિ । વાસુદેવે સમાદધ્યાજ્ઞાનિમુક્તો યતો ભવેત્
॥૩૫॥ અન્યથ મગચન્મૂર્તેઃ કર્સિશ્ચિદપિ વસ્તુનિ । મનો યસ્યાત્ર
સક્તં સ્યાત્તસ્ય વિમ્નો મહાન્મવેત્ ॥૩૬॥ સત્કસ્તુચ્છપદાર્થેઽપ્ર-
યઃ સોઽલૌકિકવસ્તુપુ । સજ્જેત ન કથં યોગી મગચદ્ધામવર્ત્મનિ
॥૩૭॥ અપ્ર સમ્યગ્વિવરક્તસ્ય દદૃશાનવતો મુનેઃ । કુત્રાપિ સ્થાનકે
નાસ્તિ વિમ્નઃ કશ્ચન કર્હિચિત્ ॥૩૮॥ દેવૈઃ પ્રલોભ્યમાનોઽપિ તપ્ર
તપ્ર ચ સિદ્ધિમિઃ । ઉદ્દાલકાદિમુનિવયોગી નાસજ્જતે કચિત્
॥૩૯॥ અઙ્ગી સમાધિરેપોઽપિ દ્વેધા સમ્પ્રોચ્યતે વુધૈઃ । સમ્પ્રજ્ઞા-

એકાદશસ્કંધમાં આવેલા સિદ્ધિનિરૂપણાધ્યાય થકી જળવાં ॥૩૧-૩૩॥
પ્રમાદથી જળમાં સંલગ્ન થયેલા પક્ષીને પારાધીજ જેમ એમ સિદ્ધિઓમાં
સમાસક્ત થયેલા પ્રમત્ત યોગીને કાળ નાશ કરે છે (ધૃષ્ટસિદ્ધિવર્ણત
કરે છે) એમાં સંશય નથી. તો યોગિને સિદ્ધિઓ જળખંધન છે. તેમાં
મોહ પામે નહિ. જે મોહ પામે તો જળલગ્ન પક્ષિજાતીયથકી એનો કશો
વિશેષ નથી. માટે એમાં પ્રમાદ નજ કરવો ॥૩૪॥ માટે સર્વતઃ સિદ્ધિજાળ
મોહકથકી મનને પાછું વાળીને સર્વાતરાત્મા વાસુદેવમાં સ્થિર કરે, જેથી
જ્ઞાનિમુક્ત થાય ॥૩૫॥ જે યોગિનું મન ભગવન્મૂર્તિથકી અન્યત્ર માનુષ
કુ દૈવલોગમાં આસક્ત થાય તે યોગિને યોગસિદ્ધિ ન થાય, વિવ્રથી તે
પરાલવ પામે ॥૩૬॥ જે યોગી અહીં રહેલા તુચ્છ લોગમાં આસક્ત થાય
તેતો ભગવદ્ધામના માર્ગમાં આવતા અમાનુષ શ્રદ્ધાદિપ્રકૃતલોગમાં કેમ
આસક્ત ન થાય ? થાયજ ॥૩૭॥ અહીંના લૌકિક લોગમાં જે અત્યંત
વિરક્ત સુદૃઢ જ્ઞાનવાન છે તે યોગિને કુત્રાપિ અલૌકિકપણુ સ્થાનમાં ધ્યારેય
આસક્તિ નજ થાય ॥૩૮॥ દેવોએ તથા સિદ્ધિઓએ ત્યાં ત્યાં બહુ પ્રલોભ
પમાડતાંપણુ ઉદ્દાલકમુનિની પેઠે યોગી કદાપિ આસક્ત થતો નથી ॥૩૯॥
આ અંગી સમાધિપણુ યોગિઓએ સંપ્રજ્ઞાત અસંપ્રજ્ઞાત એવા ભેદથી જે

તાલ્ય ઇકોઽન્યસ્ત્વસમ્પ્રજ્ઞાતસંજ્ઞકઃ ॥૪૦॥ લક્ષણં તત્ર ચાદ્યસ્ય
પ્રોક્તમન્યસ્ય કીર્તયે । ચિત્તસ્ય ભૂમિકાસ્તસ્ય પ્રસદ્ધાચ્છુણ્ પશ્ચ ચ
॥૪૧॥ ક્ષિપ્તં મૂઢં ચ વિક્ષિપ્તમેકાગ્રં રુદ્ધમેવ ચ । ચિત્ત પશ્ચવિધં
તેન તત્સંજ્ઞા ભૂમિકા અપિ ॥૪૨॥ આદ્યદ્વયે તુ શક્યેવ સમાધેસ્તત્ર
નાસ્તિ હિ । સન્દેહોઽસ્તિ ચ વિક્ષિપ્તે ક્ષાચિત્કધ્યાનસમ્મવાત્
॥૪૩॥ સમ્પ્રજ્ઞાતસમાધિસ્તુ ચિત્તેકાગ્ર્યે સમીરિતઃ । રોધે તુ સર્વ-
વૃત્તીનામસમ્પ્રજ્ઞાત ઉચ્યતે ॥૪૪॥ ચૈતસો વિલયે હ્યત્ર દરાવાન

પ્રકારનો કહ્યો છે તેમા સંપ્રજ્ઞાત સમાધિનુ સ્વરૂપ તો પ્રથમ કહ્યું છે હવે
અસંપ્રજ્ઞાતનુ સ્વરૂપ નિરૂપુ છું તેના નિરૂપણપ્રસંગથી ચિત્તની પાંચ ભૂમિ-
કાનુ પ્રથમ નિરૂપણ કરું છું તે સાંભળો ॥૪૦-૪૧॥ યોગમા પ્રવર્તેલા જને
ચિત્તનો ભૂમિકાલેદ અનુકૂળ પ્રતિકૂળવિલાગથી જાણવો ક્ષિપ્ત મૂઢ વિક્ષિપ્ત
એકાગ્ર રૂઢ, એરીતે ચિત્ત પાંચ પ્રકારનું થાય છે. તેથી ક્ષિપ્તાદિ નામવાળી
પાંચ પ્રકારની ભૂમિકાઓ (નિવાસસ્થાનો) પણ થાય છે. તેમા રનેગુણે
વિષયોર્મા દેકાતુ ચિત્ત ક્ષિપ્ત કહ્યું છે. તમોગુણે અભિભૂત, નિદ્રાઆદ્યસ્થાદિ
વૃત્તિવાળુ ચિત્ત મૂઢ કહ્યું છે કિંચિત્ રજતમના સસર્ગવાળા સર્વગુણે
કદાચિત્ ક્ષણ ધ્યાનમાં પ્રવર્તવિહુ, ક્ષિપ્તથષ્ટી વિશિષ્ટ હોવાથી વિક્ષિપ્ત કહ્યું
છે. તે આ ત્રણેય ભૂમિકાઓ સમાધિમાં પ્રતિકૂળ છે યદપિ વિક્ષિપ્તમા
ધ્યાનપ્રસંગ વીજળીના ઝળકારા જેવો છે, તથાપિ શુદ્ધ સર્વભૂજક નહિ
હોવાથી આ અનુકૂળ નથી ક્ષિપ્ત મૂઢ ચિત્તતો પ્રતિકૂળજ છે, તો તેમા
સમાધિ થવાની શકાજ નથી કદાચિત્ ધ્યાન થવાનો અંભવ હોવાથી
વિક્ષિપ્ત ચિત્તમાં સમાધિનો સદેહ છે ॥૪૨-૪૩॥ ચતુર્થભૂમિકાતો રજ
તમના મળે રહિત શુદ્ધ સર્વગુણે કરીને થનારી ચિત્તની ધ્યેયાકારમા એકા-
ગ્રતા છે આ ભૂમિકામા સપ્રજ્ઞાતસમાધિ થાય છે. સર્વ વૃત્તિઓનો એક
ધ્યેયાકારમા નિરોધ થતાં તો પ્રજ્ઞાત સમસ્ત વૃત્તિવાળુ, સરુકારમાત્ર અવ-
શેષવાળુ ચિત્ત થાય છે તે રૂઢનામની પાંચમી ભૂમિકા છે. આ ભૂમિકામા
અસંપ્રજ્ઞાતસમાધિ થાય છે આરીતે પ્રથમની ત્રણ ભૂમિકાઓ થષ્ટી અતિ
રિક્ત બે ભૂમિકામાં રહેનારને સમાધિ થાય છે ॥૪૪॥ આનન્દમય પરમા-

ન્દવારિઘૌ । મગ્નઃ કિશ્ચિન્ન જ્ઞાનાતિ વાહ્યમાભ્યન્તરં તથા ॥૪૫॥
 વ્યુત્થાનેઽસ્ય પુનશ્ચિત્તવૃત્તીનાં સમ્ભવોઽપિ ચ । નિરિન્ધનાગ્નિવ-
 દ્વહ્નચ્છામ્યત્યેવ શનૈઃ શનૈઃ ॥૪૬॥ તતો યોગી પ્રશાન્તાત્મા વ્રહ્મ-
 રૂપતયા સ્થિતઃ । અનિર્વાચ્યં મહાનન્દં હૃદયેઽનુભવત્યસૌ ॥૪૭॥
 યત્કિશ્ચિત્સ્વશરીરસ્યં સ્થૂલં સૂક્ષ્મં ચ ભૌતિકમ્ । યથાવત્કિલ્લ
 તત્સર્વં સમાધૌ વીક્ષતે મુનિઃ ॥૪૮॥ વ્રહ્માણ્ડસ્યં ચ યત્કિશ્ચિત્ત-
 ત્સર્વં સ્યહૃદમ્પરે । સ્વાતન્ત્ર્યેણેક્ષતે વાસૌ તત્તદ્વાઙ્મયધ્વના વ્રજન્
 ॥૪૯॥ નાડીચક્રાદ્યાત્મદેહસ્થિતં યત્સમ્યગ્યોગી વીક્ષતે ભૌતિકં

રમામાં ધ્યાનાતિશયને લીધે ચિત્તના (સુપુષ્પિવિષેજ્જ લેખ) લયથી તેમાં
 નિમગ્ન થએલો યોગી બાહ્ય-દેહથી છીડાયેલ વર્તતું મમતારૂપદ કાંઈપણ
 વસ્તુમાત્રને નથી જાણતો તથા આભ્યંતર-અહતારૂપદ દેહમધ્યે વર્તતા
 મનોબુદ્ધ્યાદિકને નથી જાણતો. પોતાનાજ ચૈતન્યબળોત્પત્તિથી આનંદમયનેજ
 અનુભવે છે, તે આ દશા અસંપ્રજ્ઞાતસમાધિ કહ્યો છે. ચિત્તનો લય નામ
 સંયોગવિશેષ જાણવો ॥૪૫॥ હે મુને! આ પ્રકારે જે અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિ-
 નિષ્ઠ છે તે સમાધિથી છીડેલા યોગિનું ચિત્ત તેથી વિભક્ત (જુદું) થાય
 તથાપિ તેણે કરીને એને બંધ નથી. કાષ્ઠાદિ આલેખને રહિત અગ્નિજ લેખ
 એમ ધીમે ધીમે શમીજ જાય છે. આનું ચિત્ત શબ્દાદિ વિષયોને આકર્ષતું
 નથી. વૃત્તિવાળું છે તથાપિ વાસનાવિહીન હોવાથી એનું તે મન બંધક નથી
 ॥૪૬॥ અનંતર તે આ પ્રજ્ઞાતચિત્ત યોગી શ્રદ્ધાત્મક સ્વાત્મભાવનામાંજ
 એક નિષ્ઠાવાળો હોતાં અનિર્વચનીય કોઈપણ પરમાનંદને અંતઃ અનુભવે
 છે (આ મહામુક્તની સ્થિતિ કહી) ॥૪૭॥ તે આ યોગી સ્વશરીરમાં
 વર્તતું ભૌતિક સ્થૂળ સૂક્ષ્મ યત્કિચિત્ સર્વનેપણ (નયનઅગોચરનેપણ)
 સમાધિથી યથાસ્થિત સાક્ષાત્ કરે છે ॥૪૮॥ કેવળ સ્વશરીરમાં વર્તતાને
 સાક્ષાત્ કરે છે એટલુંજ નહિ, કિંતુ શ્રદ્ધાંડમાં વર્તતા યત્કિચિત્ સર્વનેપણ
 આ યોગી તે તે નાડીમાર્ગથી સંચરીને હૃદયાકાશમાં સ્વતંત્રતઃ સાક્ષાત્ કરે
 છે ॥૪૯॥ હે વિદ્વાન્! જે નાડીચક્રાદિ ભૌતિકને પોતાના દેહમાં યોગીઓ
 જુવે છે અને જે બીજું ભૌતિક છે તે યોગગતિનિષ્ઠોએ જાણેલું સર્વ તમને

ચ । તત્તે સર્વે તત્ત્વતો ઘડ્મિ વિઢનુ ! પ્રાપ્તેરન્તં યોગશાસ્ત્રસ્ય વુ-
દ્ધમ્ ॥૫૦॥ इति श्रीसत्त्वज्ञिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे योगो-
पदेशे प्रत्याहारधारणाध्यानगमाधिलक्षणनिरूपणनामा षष्ठितमोऽध्यायः ॥६०॥

શ્રીનારાયણમુનિહારાચ—કોશા ચપુપિ પદ્ સન્તિ વહ્નિસ્થાનતયા
મતાઃ । વહ્નિનાઽન્નરસઃ પક્વો જાઠરેણ ભવત્યસૂક્ ॥૧॥ સ્વકોશસ્યેન
તત્પક્વં વહ્નિના જાયતે પલમ્ । તત્સ્વકોશાગ્નિના પક્વં મેદસ્વ્યં પ્રતિ-
પદ્યતે ॥૨॥ મેદઃ સ્વકોશાગ્નિપક્વમસ્થિતાં તદ્ વહ્નિના । પક્વં મજ્જા
ભવેત્સોઽપિ શુક્રતાં યાતિ વહ્નિના ॥૩॥ પરિણામો ન શુક્રસ્ય કોશ
આયસ્તદાત્મનઃ । રમ્માસ્તમ્મત્વચ દ્વ પદ્વોશા દેહરૂપિણઃ ॥૪॥
અસ્ત્રાં શતત્રયં ચાસ્તિ નરદેહેષુ પષ્ટિયુક્ । દન્તાસ્તન ચતુ પષ્ટિ

તત્ત્વથી હવે કર્હુકુ તે સાલળો ॥૫૦॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને પંચમ-
પ્રકરણે યોગોપદેશે પ્રત્યાહાર-ધારણા-ધ્યાન-સમાધિ-લક્ષણનિરૂ-
પણનામા ષષ્ઠિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૦॥

અધ્યાય ૬૧ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને! શરીરમા અગ્નિના સ્થાનપણે નિરૂ-
પણ કરેલા છ કોશો છે, તેમા જઠરાગ્નિએ પકવ કરાતો અન્નરસ રૂધિરરૂપે
થાય છે, તે રૂધિર રૂધિરકોશમા રહેલા વહ્નિએ પચન કરાતા માસરૂપે થાય
છે, તે માસ માસકોશમા રહેલા વહ્નિએ પકવ કરાતા મેદોભાવને પામે છે, તે
મેદ મેદ કોશમા રહેલા અગ્નિએ પચન કરાતા અસ્થિરૂપે થાય છે, તે અસ્થિ
અસ્થિકોશમા રહેલા અગ્નિએ પકવ કરાતા મજ્જારૂપે થાય છે, તે મજ્જાપણ
સ્વકોશમા રહેલા વહ્નિએ પકવ કરાતા શુક્ર-વીર્યરૂપે થાય છે ॥૨-૩॥
શુક્ર ને વીર્ય તેનો તો ઉત્તર પરિણામજ (અવસ્થાતરપ્રાપ્તિ) નથી આ
શુક્રજ જીવનો પ્રથમ કોશ છે શુક્રકોશાદિ છ કોશો કેળના થાલવાની
ત્વચાઓજ નેમ એમ આ દેહના છે ॥૪॥ આ નરદેહમા ત્રણસો સાક
(૩૬૦) અસ્થિઓ છે તેમા સ્થાળ-દત્તમૂળ પ્રદેશમા રહેલા અસ્થિઓ

૧ આ અધ્યાયમા લૌકિક ને આ નાદી આદિકની રચના છે તેનું નિરૂપણ કર્યું છે

સસ્યાલા વિંશતિર્નસાઃ ॥૫॥ શલાકાઃ પાણિપાદસ્ય સહ્યાતા
વિંશતિઃ ચત્વરિ પાણ્યોદ્ધૃત્વિની મતે । વાહોર-
ત્તિમાનાનિ ચત્વાર્યેવં ચ જહ્યોઃ ॥૭॥ જાનૂરુફલકસ્કન્ધકપો-
લસ્ય દ્વયં દ્વયમ્ । તાલ્વક્ષત્રોણિફલકે દ્વે દ્વે ચૈકં તુ મેહને ॥૮॥
હનાવેકં પદ્મદશ ગ્રીવાયાં જત્રુણોદ્ધૃતમ્ । હનુમૂલે દ્વે ચ પૃષ્ઠે
ચત્વારિંશચ પદ્મ ચ ॥૯॥ અક્ષિગણ્ડલલાટે ચ દ્વે દ્વે ચૈકં નસિ
સ્થિતમ્ । અર્ધુદૈઃ સ્થાલકૈઃ સાર્ધે પાર્શ્વાસીની દ્વિસત્તતિઃ ॥૧૦॥
ચતુષ્ટયં કપાલાનાં શીર્ષ્ણશ્ચ દ્વે તુ શહ્યોઃ । હૃદિ સત્તદશાસીની

ખત્રીશ છે, દાંત ખત્રીશ છે, મળીને (૬૪) ચોસઠ છે. નખો વીશ છે. હસ્તપાદની શલાકાઓ (શલાકાકાર અસ્થિઓ) વીશ પરિમિત છે. એક એક આંગળીમાં ત્રણ ત્રણ અસ્થિઓ છે, એમ મળીને વીશ આંગળીઓનાં અસ્થિઓ (૬૦) સાઠ છે ॥૫-૬॥ ચાર બુટ્ટીઓમાં ચાર ચાર અસ્થિઓ રહ્યાં છે. પાણ્ણિ (પાદનો પશ્ચિમભાગ-પેની, એડી)માં બે અસ્થિ રહ્યાં છે. બાહુમાં અરલિમાપનાં ચાર અસ્થિ છે. (વિસ્તૃત કનિષ્ઠિકા આંગળીવાળા મુદ્ધિથી ઉપલક્ષિત (માપેલા) હસ્તને અરલિ કહે છે) જંઘામાં ચાર અસ્થિ છે. જનુ (જંઘા સાથળનો સંધિ) સાથળ ખલા અને કપોળમાં બે બે અસ્થિ છે. તાળુ અક્ષ (કર્ણનેત્રને મધ્યે શંખથકી અધોભાગ) અને કટિમાં બે બે અસ્થિ છે. શિશ્નમાં એક અસ્થિ છે. હનુમાં (કપોળનો અધોભાગ-જડખુ) એક અસ્થિ છે. ગ્રીવામાં પનર અસ્થિઓ છે. જત્રુ (વક્ષઃસ્થળ અને ખલાનો સંધિ)માં બે અસ્થિ છે. હનુમૂળમાં બે અસ્થિ છે. પશ્ચિમ ભાગમાં (ખરડામાં) (૪૫) પીસતાળીશ અસ્થિઓ છે ॥૭-૮॥ નેત્ર ગંઠ (કપોળ અને અક્ષનો મધ્ય પ્રદેશ) અને લલાટમાં બે બે અસ્થિ રહ્યાં છે. નાસિકામાં એક અસ્થિ રહ્યું છે. અર્જુદ (અવાંતર અસ્થિઓ) અને સ્થાળક (પાર્શ્વસ્થ અસ્થિઓનાં આધારભૂત અસ્થિઓ) સાથે પાર્શ્વ (બાહુમૂળનો અધોભાગ બે ખડખાં)નાં અસ્થિઓ (૭૨) ખોતેર છે ॥૧૦॥ મસ્તકકપાળોનાં ચાર અસ્થિઓ છે. શંખ બે બુકુદિ અને કર્ણનો મધ્ય-

પુંમ હત્યસ્તિસદ્ગદ્ધઃ ॥૧૧॥ ઓજો નામિર્ગુદં શુક્રં રક્તં શદ્ધો શિરો
ગલઃ । પ્રાણસ્યાયતનાન્યત્ર દૃદ્યાદીનિ સન્તિ ચ ॥૧૨॥ વાતપિત્ત-
શ્લેષ્મવદ્વાશ્વત્વાર્શચ્છિરા રૂઢ । શાયામેદેન ચૈતા. સ્યુઃ શતાનિ
સત્સહસ્રયા ॥૧૩॥ ચતુર્વિંશતિસહસ્રાકા ધમન્યો વાયુવાહિકા ।
નામિજાતાશ્ચ શાયામિદ્દેં શતે સન્તિ સહસ્રયા ॥૧૪॥ ઇકોનર્નિ-
શત્શ્લક્ષાણિ તથા નવ શતાનિ ચ । પટ્ટપજ્જાશ્ચ શાયામિ. શિરા
ધમનિસંયુતા. ॥૧૫॥ અદ્ભુપ્રત્યહ્સન્ધીનાં વન્ધકાઃ ક્ષાયવોઽપિ
ચ । શતાનિ નવ સન્તીહ પેશ્યઃ પચ્ચશતાનિ ચ ॥૧૬॥ દમશ્રૂણિ
કેશા ઉભયે વ્રીણિ લક્ષાણિ દેહિનામ્ । સત્તોત્તરં મર્મશતં મુર્ય
સન્ધિશતદ્વયમ્ ॥૧૭॥ શરીરરોમ્ણાં સર્વેષાં સૂક્ષ્માંશાઃ પરમા-

પ્રદેશ તેમા બે અસ્થિઓ છે ઉર સ્થળમા સત્તર અસ્થિઓ છે આ
પ્રકારે પુરૂષના અસ્થિઓની ગોઠવણીનો ક્રમ છે ॥૧૧॥ ‘હૃદિ નિઘટિ યદ્ધુ
દ્વમીપદ્મક સપીતકમ્ । ઓજ શરીરે સદ્ભૂત તદ્વાદો નાશમૃચ્છતિ ।’
એમ આયુર્વેદમા કહેવા લક્ષણવાળું ઓજ, નાભિ, ગુદા, શુક્ર, રક્ત, શખ,
શિર, ગળુ, હૃદય, ઇલાદિક આ દેહમા પ્રાણના મુખ્ય સ્થાનો છે ॥૧૨॥
આ દેહમા વાત પિત્ત શ્લેષ્મને વહેનારી પ્રધાનપણે નાડીઓ (નાસિકાથે
બધાએલી, સકળ કળેવરમા વ્યાપનારી નાડીનિશેષો) (૪૦) આળીશ છે
આ નાડીઓના શાખાલેદો પ્રધાનપણે સાતસો છે ॥૧૩॥ પ્રાણાદિ વાયુઓને
વહન કરનારી, નાભિથી ઉદ્ભવેલી નાડીઓ ઓવીશ છે તેની શાખા
નાડીઓ બસો છે. આ નાડીઓએ સહિત શિરાઓ શાખા ઉપશાખા
અવાતરોપશાખા આદિક લેદથી તો ઓગળુત્રીશ લાખ નવસો છપન
(૨૯૦૦૯૫૬) છે ॥૧૪-૧૫॥ અંગસંધિઓ અને પ્રત્યગસંધિઓના
બધક સાયુઓપણુ શરીરમા નવસો છે. બે કર બે ચરણુ મધ્યભાગ મસ્તક,
આ છ અંગ કહ્યા છે અને ઉદર નાભિ લલાટ નાસિકા ચિષુક નેત્ર, આ છ
પ્રત્યગ કહ્યા છે ઉડ્ પિંડીકા આદિક અંગ પ્રત્યગસંધિ સબન્ધી સ્થળાકર
પેશીઓ પાંચસો છે ॥૧૬॥ દાદી મુછના અને મસ્તકના કેશો મળી નવ
લાખ છે. મર્મસ્થળો એકસો સાત છે અસ્થિઓના મુખ્ય સાધાઓ બસો

પુમિઃ । વાયવીયૈઃ સંવિમક્તાઃ સન્તિ સ્વેદાયનૈઃ સહ ॥૧૮॥ ચતુઃ-
પચ્ચાશદ્વોક્તાઃ કોટ્ય- સપ્તાધિકા તથા । પટ્ટિર્લક્ષાણિ પચ્ચાશ-
ત્સદ્દશાણ્યેવ તે મતાઃ ॥૧૯॥ ન સ્થૂલદૃષ્ટ્યા કેનાપિ જ્ઞાતું શક્યં
કથ્યન્ત । સમાધિસ્થૈરિદં સર્વં દૃશ્યતે સૂક્ષ્મદર્શિભિઃ ॥૨૦॥
સમ્યક્પરિણતાહારસારસ્યાજ્જલયો નવ । સન્તિ દેહે દશૌવાપાં
વિશઃ સપ્તાસૃજોઽપ્ત ચ ॥૨૧॥ મૂત્રપિત્તશ્લેષ્મણાં ચ ચત્વાર પચ્ચ
પદ્ ક્રમાત્ । મજ્જમેદોયસાનાં ચાપ્યેકો દ્વૌ ચ ત્રયઃ ક્રમાત્ ॥૨૨॥
મસ્તિષ્કસ્યાજ્જલિશ્ચાર્ધસ્તાવાઞ્જેષ્મરસસ્ય ચ । રેતસોઽર્ધ્વમિતિ
પ્રોક્તા સમઘાતુવપુઃસ્થિતિઃ ॥૨૩॥ દેહસ્ય મધ્યે હૃદયં સ્યાતં તુ

છે ॥૧૭॥ આ શરીરમા ૩વાડાના સૂક્ષ્મ અશો પરસેવાના સ્થાનભૂત વાયુ
સબન્ધિ પરમાણુઓએ સહિત પૃથક્ વિલક્ષ કરીને દર્શાવેલા બહુ છે
તે શરીરરોમોના સૂક્ષ્મશો ચોપન કરોડ સડસઠ લાખ પચાસ હજાર
(૫૪૬૭૫૦૦૦૦) યોગિઓએ માન્યા છે ॥૧૮-૧૯॥ આ સર્વ સ્થૂળ
દૃષ્ટિથી દોષએ પણ દોષ પ્રકારે બણી શકતું નથી સમાધિસપ્ત સૂક્ષ્મ-
વસ્તુદર્શનસમર્થોએજ બેઈ શકાય છે ॥૨૦॥ આધેલો આહાર જેનો સારી
રીતે પરિપાકને પામે છે તેના શરીરમા ભુક્તાહારનો સારાશ નવ અજ
ળિપરિમિત હોય છે અજળિશબ્દ હૃડવપર્માય લેવો (લગભગ ખાશેર) બજ
દશ અજળિપરિમિત વર્તે છે, વિદાશ સાત અજળિપરિમિત વર્તે છે, રૂધિ
રાશ અષ્ટ અજળિપરિમિત વર્તે છે, મૂત્રાશ ચાર અજળિપરિમિત વર્તે
છે, પિત્તાશ પાચ અજળિપરિમિત વર્તે છે, શ્લેષ્માશ છ અજળિપરિમિત
વર્તે છે, મજ્જાશ એક અજળિ પરિમિત વર્તે છે, મેદોશ બે અજળિપરિ
મિત વર્તે છે, વસાશ ત્રણ અજળિ પરિમિત વર્તે છે, મસ્તકવર્તિ સ્તેહ,
શ્લેશ્મસાર અને વીર્ય પ્રત્યેક અર્ધ અજળિપરિમિત વર્તે છે આ પ્રકારે
સમઘાતુ શરીરની આ સ્થિતિ કહી છે વિષમઘાતુ શરીરનો તો નિયમ નથી
'વૈલક્ષણ્યાચ્છરીરાણામસ્થાયિત્વાત્તથૈવ ચ । દોષઘાતુમલ્લાના ચ પરિમાણ ન
વિચિત્તે ॥' એવું આયુર્વેદનુ સ્મરણુ છે ॥૨૧-૨૩॥ દેહમધ્યે વર્તતુ હૃદય
મનનુ સ્થાન કહ્યું છે, કંકનુ પણ તેજ સ્થાન કહ્યું છે, નાભિ પિત્તનુ સ્થાન

મનસઃ સ્મૃતમ્ । કફસ્ય હૃદયં સ્થાનં પિત્તં નાભ્યાં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥૨૪॥
 પક્વાશયસ્ત્વધો નામેરુર્ધ્વમામાશયઃ સ્મૃતઃ । મધ્યે ચ જાઠરો
 વહિસ્તયોસ્તિષ્ઠન્તિ ચાસવઃ ॥૨૫॥ અણ્ડાકૃતિસ્તત્ર કન્દશ્ચતુરઙ્ગ-
 લસમ્મિતઃ । હેતુર્દેહસ્થિતેશ્ચાસ્તિ નાભિચક્રં તદન્તરે ॥૨૬॥ જીવો
 ભ્રમતિ તચક્રે પુણ્યપાપપ્રચોદિતઃ । પ્રાણારૂઢો યથોર્ણાયુઃ સ્વકૃતે
 તન્તુપજ્જરે ॥૨૭॥ કન્દપાશ્વેઽસ્તિ પરિતઃ શક્તિઃ કુણ્ડલિની મુને ! ।

છે, પકવાશય તો નાભિચક્રી નીચે છે, આમાશય નાભિચક્રી ઉર્ધ્વભાગમાં
 છે, તે બન્ને મધ્યે જઠરાગ્નિ વર્તે છે. તેમાંજ પ્રાણપણુ વર્તે છે ॥૨૪-૨૫॥
 તે નાભિમધ્યે ચાર આંગળ પરિમિત અંડાકૃતિ કંદ વર્તે છે, આ કંદ દેહ-
 સ્થિતિનો હેતુ છે, આ કંદના મધ્યભાગે નાભિચક્ર છે ॥૨૬॥ તેજ ચક્રમાં
 પુણ્યપાપપરવશ જીવ પ્રાણે વ્યાપ્ત હોધને કરોળીયો પોતે નિર્માણ કરેલા
 તંતુચક્રમાંજ જેમ એમ પરિભ્રમે છે. યદ્યપિ કરોળીયો સ્વવશવર્તી હોધને
 સ્વેચ્છાથી કરેલા તંતુબળમાં વિહાર કરે છે, આ જીવ તો કર્મગતિપર-
 વશ હોધને ઇશ્વરે આપેલા શરીરમાં પરિભ્રમે છે. તથાપિ પોતે સ્વકર્મથી
 અદૃષ્ટદ્વારા સર્જેલાને પોતાનું માને છે, તો પોતાપણની માનીનતામાત્રથી
 કરોળીયો તંતુદૃષ્ટાંતની સંગતિ સમજીવી. પરવશ એવા પણ આ જીવને
 સ્વદૃષ્ટિથી ભોખ્યતા શુદ્ધિ વર્તતી હોવાથી પરિભ્રમણુજ વિહરણુજ છે એમ
 તેની સંગતિ છે. હૃદયમાં વર્તતાપણુ આ જીવની ઈતર અવયવોની અપે-
 ક્ષાએ નાભિકંદમાં પ્રાણધારણુસત્તા વિશેષ હોવાથી નાભિકંદમાં કહેલી
 સ્થિતિ વિશ્દ્ધ નથી. માટેજ ‘હૃદિ હોષ આમા’ ‘તન્મયં નાભિરિપ્યતે ।
 તત્ર ચક્રં દ્વાદશારં તેષુ વિષ્ણ્વાદિમૂર્તયઃ...અરેષુ ભ્રમતે જીવસાન્તુપજ્જરમ-
 ધ્યગઃ । તન્તુપજ્જરમધ્યસ્થા યથા ભ્રમતિ ભુતિકા’ આ બન્ને પ્રકારની શ્રુતિ-
 ઓની પણ સંગતિ ચાય છે. અથવા સાંખ્ય વેદાંત મતથી જીવની હૃદયમાં
 સ્થિતિ અને યોગ-આયુર્વેદના મતથી નાભિચક્રમાં તેની સ્થિતિ કહી છે,
 એમ બે મતથી બે પ્રકારે ઉક્તિ છે માટે વિરોધ નથી, એમ બંણું ॥૨૭॥
 હે મુને! નાભિમાં રહેલા કંદના પડખામાં ચોમેર આક હુંડાળાવાળી,
 સર્પિણીના જેવી આકૃતિવાળી હુંડાળિની કોઈ શક્તિ પ્રદારંધ્રનું મુખ રોકીને

બ્રહ્મરન્ધ્રમુખં રુધ્વા સુષ્માઽદ્રવલયોરંગી ॥૨૮॥ દ્વાસપ્તતિઃ સહ-
 ત્રાણિ નાદ્યઃ કન્દસમુદ્ભવાઃ । પ્રસૃતાઃ સર્વેતસ્તાસાં સન્તિ મુખ્યા-
 શ્ચતુર્દશ ॥૨૯॥ સુપુમ્ણા પિન્નલેહા ચ વારુણા ચ સરસ્વતી । યશ-
 સ્વિની હસ્તિજિહ્વા પૂષા વિશ્વોદરા કુહૂઃ ॥૩૦॥ અલમ્બુષા ચ
 ગાન્ધારી શક્તિની ચ પયસ્વિની । નાદ્યસ્તિસ્રઃ સન્તિ મુખ્યા પતા-
 સ્યપ્યાદિમા મુને ॥૩૧॥ કન્દમધ્યોદ્ભવા તત્ર સુપુમ્ણોર્ધ્વગતિપ્રદા ।
 મૂર્ધ્નિ ચ બ્રહ્મરન્ધ્રે સા સ્થિતાઽતઃ સર્વતોઽધિકા ॥૩૨॥ પિન્નલા
 મુતી છે. તેવી શ્રુતિ છે-‘તત્રોર્ધ્વે કુણ્ડલીસ્થાન નામેસ્તિવિગધોર્ધ્વતઃ । બદ્ધ
 પ્રકૃતિરૂપા સા ચાદૃષા કુણ્ડલીકૃતા ।...પરિતઃ કન્દપાર્શ્વે તુ નિરુધ્યૈવ સદા
 સ્થિતા । મુલેનૈવ સમાવેશ્ય બ્રહ્મરન્ધ્રમુખં તથા’ ઇતિ ॥૨૮॥ નાલિકદંથરી
 સમુદ્ભવેલી ઓતેર હેનર નાડીઓ સર્વતઃ શરીરે પ્રસરેલી વર્તે છે. તે
 મધ્યે ચૌદ નાડીઓ મુખ્ય વર્તે છે તે આ નાડીઓ-સુપુમ્ણા પિંગળા ઈડા
 વાડણા સરસ્વતી યશસ્વિની હસ્તિજિહ્વા પૂષા વિશ્વોદરા કુહૂ અલમ્બુષા
 ગાન્ધારી શક્તિની પયસ્વિની. હે મુને! આ ચૌદમાં પણ પ્રથમની ત્રણ
 સુપુમ્ણા પિંગળા ઈડા નાડીઓ મુખ્ય માની છે તેમા પણ સુપુમ્ણા મુખ્ય
 છે ॥૨૯-૩૧॥ હવે એમના સ્થાનભેદો કહું છું-તેમા કદમધ્યથી સમુદ્ભવ
 વેલી સુપુમ્ણા નાડી સ્વમાર્ગે કરીને અહીથી નીકળીને જનારા જનોને ઊર્ધ્વ-
 ગતિ આપનાર (અમૃતગતિને આપનારી) છે. તે આ નાડી મસ્તકમા
 રહેલા બ્રહ્મરન્ધ્ર મુધી રહેલી છે, તેથી તે સર્વથી અધિક છે તેવી શ્રુતિ છે-
 ‘કન્દમધ્યે સ્થિતા નાહી સુપુમ્ણા સુપ્રતિષ્ઠિતા । પદ્મપત્રપ્રતીકાદા કસુરુર્ધ્વ
 પ્રવર્તેતી । બ્રહ્મણો વિતર યાવદ્વિસુદામાસનાલકમ્ । ચૈળ્લયી બ્રહ્મનાદી ચ
 તિર્વાણપ્રાસિપ્દતિ.’ ઇતિ તથા સુપુમ્ણાનો હૃદયયત્રી સમુદ્ભવ પણ
 અન્યત્ર શ્રુતિએ કહ્યો છે-‘શતં ચૈકા હૃદયસ્ય નાદ્યસ્તાસાં મૂર્ધાનમભિનિ-
 સ્તૈકા । તયોર્ધ્વમાયજ્ઞસ્તત્ત્વમેતિ વિશ્વદૃઙ્મ્યા તત્ક્રમણે ભવન્તિ’ ઇતિ. આ
 બન્ને સ્થાનભેદને કહેનારી શ્રુતિઓનો તે સુપુમ્ણા નાડીનું બન્ને પ્રદેશમાં
 સંબદ્ધાવાપણ હોવાથી સ્થાનનું પ્રાધાન્ય કહેવાની ઈચ્છાના ભેદથી નિર્વાહ
 બાણનો (જ્યાં જેનું પ્રાધાન્ય કહેવું હોય ત્યાં તેને કહે, તેથી બન્નેનો વિરોધ

ચોર્ધ્વંગા યામ્યે નાસાન્તં પ્રાપ્ય સંસ્થિતા । દ્વડાપિ સવ્યનાસાન્તં
 સવ્યભાગેઽસ્તિ સંસ્થિતા ॥૩૩॥ અધશ્ચોર્ધ્વં ચ વિદ્યેયા વારુણા
 સર્વંગામિની । સરસ્વતી તથૈવોર્ધ્વમાજિહ્વાયાઃ પ્રતિષ્ઠિતા ॥૩૪॥
 યશસ્વિની યામ્યભાગે પાદાહ્નુષ્ઠાન્તમસ્તિ ચ । હસ્તિજિહ્વા તથા
 સવ્યપાદાહ્નુષ્ઠાવધિ સ્થિતા ॥૩૫॥ યામ્યે પૂષા ચ નૈત્રાન્તં પિઙ્ગલા-
 યાસ્તુ પૃષ્ઠતઃ । વિશ્વોદરામિધા નાડી તુણ્ડમધ્યે વ્યવસ્થિતા ॥૩૬॥
 પૂર્વભાગે સુપુમ્ણાયા મેઢ્રાન્તં ચ કુહઃ સ્થિતા । અલમ્બુષા તથા
 નાડી તુણ્ડમધ્યાદધોમુખી ॥૩૭॥ ગાન્ધારી સવ્યનૈત્રાન્તમિઢાયાઃ
 પૃષ્ઠતઃ સ્થિતા । આસવ્યકર્ણાચ મુને ! શક્તિન્યસ્ત્યૂર્ધ્વંગામિની
 ॥૩૮॥ પયસ્વિની તથૈવોર્ધ્વં યામ્યે કર્ણાવધિ સ્થિતા । પતાસન્યાઃ

નથી) ॥૩૨॥ પિંગળા નાડી નાલિકંદના દક્ષિણભાગથી સમુદ્ભવીને ઊર્ધ્વ
 પ્રસરતાં દક્ષિણ નાસિકાપુટને પામીને વર્તે છે. ઈડાનાડી પણ નાલિકંદના
 વામભાગમાં તે થકી સમુદ્ભવીને તેથી ઊર્ધ્વ પ્રસરતાં વામનાસિકા પુટપર્યંત
 વર્તે છે. તેવી શ્રુતિ છે—‘દ્વડા ચ પિઙ્ગલા ચૈવ તસ્યાઃ સવ્યેતરે સ્થિતે । દ્વડા
 સમુસ્થિતા કન્દાદ્વામનાસાપુટાવધિ । પિઙ્ગલા ચોસ્થિતા તસ્માદ્દસનાસાપુટા-
 વધિ ॥’ ઇતિ ॥૩૩॥ તે નાલિકંદ થકી નીકળેલી વાઙ્મુખી નાડી તેથી
 નીચે ઉંચે સર્વતઃ પ્રસરેલી છે. સરસ્વતી નાડી નાલિકંદના ઊર્ધ્વ ભાગમાં
 પ્રસરીને જીહ્વાપર્યંત આપીને વર્તે છે ॥૩૪॥ યશસ્વિની નાડી તેથી નીક-
 ણીને જમણા ચરણના અંગુઠાપર્યંત નીચે પ્રસરેલી છે. હસ્તિજીહ્વા નામની
 નાડી ડાબા ચરણના અંગુઠાપર્યંત પ્રસરેલી છે ॥૩૫॥ કંદના દક્ષિણ ભાગમાં
 પૂષા નામની નાડી પિંગળાના પૃષ્ઠભાગથી નીકળીને દક્ષિણ નૈત્રપર્યંત
 આપીને વર્તે છે. વિશ્વોદરા નાડી મુખમધ્યપ્રદેશપર્યંત પ્રસરેલી વર્તે છે
 ॥૩૬॥ સુપુમ્ણાના પૂર્વભાગ થકી નીકળેલી કુહુ નાડી શિશ્નપર્યંત પ્રસરેલી
 વર્તે છે. અલમ્બુષા નાડી મુખમધ્ય પ્રદેશથી અધોમુખી પ્રવર્તે છે ॥૩૭॥
 ગાન્ધારી નાડી ઈડાના પૃષ્ઠભાગથી સમુદ્ભવીને વામનૈત્રપર્યંત આપીને વર્તે
 છે. શખિની નાડી તે નાલિકંદથી ઊર્ધ્વ નીકળીને વામકર્ણપર્યંત પ્રસ-
 રેલી વર્તે છે ॥૩૮॥ પયસ્વિની નામની નાડી તેમજ ઊર્ધ્વ નીકળીને દક્ષિણ

સંમુત્પન્ના નાલ્યો જ્ઞેયાઃ સહસ્રશઃ ॥૩૯॥ इत्यादि स्वशरीरस्थं
 यत्किञ्चिदिह भौतिकम् । वीक्षते योगदृष्ट्या तद्योगवानेव नापरः
 ॥४०॥ चासुदेवचरणाद्वૃપાયાઃ પાત્રતામુપગતૈસ્તદુપાસ્ત્યા । યોગિ-
 મિર્ન કિમપિ હ્યનવાપ્યં સર્વથેહ ચ પરત્ર મહર્ષે ! ॥૪૧॥ इति
 श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे योगोपदेशे भौतिक-
 देहविकारनिवृत्तनामैकपष्ठितमोऽध्यायः ॥६१॥

શ્રીનારાયણમુનિસ્વાચ—કથયામ્યથ સજ્ઞેપાદ્મહાણ્ડરચનામપિ ।
 અધોદલાત્કમેઁવ સચામૂર્ધ્વદલાવધિ ॥૧॥ અધોદલોપરિ મહદ્-
 તંતે પિતતં જલમ્ । તસ્યોપરિ મહાકૂર્મઃ શેષસ્તસ્યાસ્તિ ચોપરિ

કર્ણુપર્યંત વ્યાપીને વર્તે છે. આ સુપુમ્ણાદિ ચૌદ નાડીઓની અવાંતર નાડીઓ
 બીજી હળરો હળર છે ॥૩૯॥ ઈત્યાદિ સ્વશરીરમાં વર્તતું ચર્કિચિત્ સૂક્ષ્મ
 ભૌતિક છે તે સર્વને યોગદુશળજ યોગદૃષ્ટિથી સાક્ષાત્ કરવા સમર્થ થાય
 છે. બીજો કાંધપિણુ નહિ ॥૪૦॥ હે મહર્ષે ! શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના ચરણ-
 કમળની એકાંતિક ઉપાસનાથી તેમના ચરણારવિંદની કૃપાના પાત્રભૂત
 યોગિઓએ અપ્રાપ્ય આ લોક પરલોકમાં કાંધપિણુ વસ્તુ સર્વથા છેજ નહિ.
 કિંતુ સર્વ પણ સર્વથા તેમને સુલભજ વર્તે છે ॥૪૧॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને...પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે ભૌતિકદેહવિકારનિવૃત્તના-
 મૈકપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૧॥

અધ્યાય ૬૨ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હવે અધોદળ જે આવરણભૂમિનું અધઃક-
 પાળ તેને આરંભીને ઊર્ધ્વદળપર્યંત ક્રમથીજ બ્રહ્માંડની સર્વ રચનાસ્થિ-
 તિને પણ સક્ષેપમાં કહું છું ॥૧॥ અધોદળની ઉપર ચોમેર વિસ્તૃત મહત્
 જળ (ગર્ભોદકસંજિત) વર્તે છે, તે જળની ઉપર ઊર્ધ્વગતિનો પ્રતિશે-
 ધક મહાકૂર્મ વર્તે છે. તે કૂર્મની ઉપર શેષ છે. તે સહસ્રકૃણાભૂષિત

૧ આ અધ્યાયમાં બ્રહ્માંડ રચનાનું અનુક્રમે સંક્ષેપમાં નિરૂપણ કર્યું છે

॥૨॥ સહસ્રશીર્ષ્ણં એકસિન્ફળે તસ્યાચિલોઽપિ ચ । ભૂગોલોઽસ્તિ
 પુટેષ્વસ્ય સત્ત લોકા ભવન્તિ હિ ॥૩॥ પાતાલલોકઃ પ્રથમે ભૂપુ-
 ટેઽસ્તિ મનોહરઃ । વસન્તિ વાસુકિમુખા નાગા યત્ર ફળોઽવલાઃ
 ॥૪॥ દૈત્યાશ્ચ દાનવાઃ સન્તિ તસ્યોપરિ રસાતલે । મહાતલે તદુ-
 પરિ નાગાશ્ચ તક્ષકાદયઃ ॥૫॥ તલાતલેઽસ્તિ તસ્યોર્ધ્વે સગળો
 મયદાનવઃ । તસ્યોપર્યસ્તિ સુતલે ચલિર્ભગવતા સહ ॥૬॥ તસ્યોપ-
 ર્યસ્તિ ચ શિવો વિતલે હ્રાટકેશ્વરઃ । તસ્યોપર્યતલે ચાસ્તિ સગળો
 ચલદાનવઃ ॥૭॥ અદમોઽયં હિ ભૂલોકસ્તન્મધ્યે મેરુપર્વતઃ ।
 તસ્યોપરિ પુરઃ સન્તિ બ્રહ્મવિષ્ણુકર્પર્દિનામ્ ॥૮॥ ઇન્દ્રાદીનાં દિક્ષ-
 પ્તીનાં તત્તદ્વિશ્વ પુરોઽષ્ટ ચ । તત્રામરાવતીમુખ્યાઃ સન્તિ હેમા-
 ચલેઽનય ॥૯॥ જમ્બૂદ્વીપસ્તમમિતો વેદિતઃ ક્ષારસિન્ધુના ।

શેષના એક મધ્ય ફળા ઉપર સમગ્રપણુ આ ભૂગોળ (ગોળીની અંદર
 વર્તતી ઊસના મધ્યમાં તરતા માંખણપિંડવત) પ્રતિષ્ઠિત છે. આ ભૂગો-
 ણના અંતઃપુટોમાં (ઉપર ઉપર વર્તતાં અંતઃછિદ્રોમાં) સાત લોકો છે
 ॥૨-૩॥ સપુટ તે લોકોને કહે છે-તે આ ભૂગોળના પ્રથમ પુટમાં અતિ
 મનોહર પાતાળ લોક છે, તે પાતાળ લોકમાં રતોવડે ઉન્નવળ ફળા-
 વાળા વાસુકીપ્રમુખ નાગો વસે છે. તે પાતાળની ઉપર રસાતળ છે, તેમાં
 દૈત્યો તથા દાનવો વસે છે. તે રસાતળની ઉપરના ભૂપુટમાં મહાતળ છે,
 તેમાં તક્ષકાદિ નાગો નિવસે છે ॥૪-૫॥ તે મહાતળની ઉપર તળાતળ વર્તે
 છે, તેમાં મયનામે દાનવેન્દ્ર સગણુ વર્તે છે. તે તળાતળ ઉપર સુતળ છે,
 તેમાં બળિ વર્તે છે, તેજ બળિના લવનમાં તેની ઉપર અનુચ્છાદ્યે ભગવાન
 વિરાજે છે ॥૬॥ તે સુતળની ઉપર વિતળ વર્તે છે, તેમાં હ્રાટકેશ્વર ભગ-
 વાન શિવ વર્તે છે. તે વિતળની ઉપર અતળ છે, તેમાં બળદાનવ સગણુ
 વર્તે છે ॥૭॥ તેથી ઉપર આ આઠમો ભૂલોક છે, તેના મધ્ય પ્રદેશે
 મેરુનામે મહાપર્વત છે, તે મેરુની ઉપર નગરીઓ ત્રણ છે, અનુક્રમે શ્રદ્ધા
 વિશ્વ શિવે તે અધિષ્ઠિત છે ॥૮॥ હે મુને! એજ મેરુવિષે પૂર્વાદિ દિશ-
 ઓમાં ક્રમથી આઠ અમરાવતીપ્રમુખ નગરીઓ ઇન્દ્રાદિ દિગ્ગંજોની વર્તે

લક્ષિતો નવમિઃ સ્ખન્દૈર્વર્તતે ભારતાદિમિઃ ॥૧૦॥ સદ્વર્ષણ ઉપા-
સ્યોઽસ્તિ તત્ર સ્ખન્દ ઇલાવૃતે । હયગ્રીવશ્ચ મદ્રાશ્વે હરિવર્ષે નૃકે-
સરી ॥૧૧॥ કામદેવઃ કેતુમાલે મત્સ્યમૂર્તિશ્ચ રમ્યકે । ઉપાસ્યો
ભગવાનસ્તિ કૂર્મરૂપો હિરણ્યમે ॥૧૨॥ વરાહઃ કુરુક્ષન્દેઽસ્તિ
રામઃ કિંપુરુષે તથા । નરનારાયણ ઋષિરુપાસ્યોઽસ્મિન્ન ભારતે
॥૧૩॥ ક્ષારોદવેદિતાદસાદ્રીપાદુત્તર ઉત્તરઃ । દ્વિગુણો દ્વિગુણો
ક્ષેપો દ્વીપોઽધિશ્ચાપિ તાદૃશઃ ॥૧૪॥ જમ્બૂદ્વીપાત્પરઃ પ્લક્ષદ્વી-
પોસ્તીશ્ચુરસાન્ધિના । વૃતસ્તત્ર હરિલોકૈઃ સૂર્યમૂર્તિરુપાસ્યતે ॥૧૫॥
તતશ્ચ શાલ્મલિદ્વીપઃ સુરોદેનાન્ધિના વૃતઃ । વર્તતે ચન્દ્રરૂપશ્ચ
તત્રોપાસ્યો હરિર્જનૈઃ ॥૧૬॥ તતઃ પરઃ કુશદ્વીપો વૃતોદાન્યમિધે-
પિતઃ । અસ્તિ તત્રાગ્નિરૂપશ્ચ હરિલોકૈરુપાસ્યતે ॥૧૭॥ ક્ષીરોદા-

છે ॥૮॥ તે મેઢની ચોતરફ જંબુદ્વીપ ક્ષારસાગરથી વીંટાએલો ભારતાદિ નવ
ખંડોએ સંયુક્ત વર્તે છે ॥૧૦॥ ઉપાસ્ય દેવતાઓએ સહિત તે ખંડોને નામથી
કહે છે- તે નવખંડો અધ્યે ઈલાવૃત નામના ખંડમાં સંકર્ષણ ઉપાસ્ય વર્તે
છે, ભદ્રાશ્વ ખંડમાં હયગ્રીવ ઉપાસ્ય વર્તે છે, હરિવર્ષ ખંડમાં નૃસિંહજી
ઉપાસ્ય વર્તે છે, કેતુમાળ ખંડમાં કામરૂપ ભગવાન ઉપાસ્ય છે, રમ્યક
ખંડમાં મત્સ્યમૂર્તિ ભગવાન ઉપાસ્ય છે, હિરણ્યમ ખંડમાં કૂર્મરૂપ ભગવાન
ઉપાસ્ય વર્તે છે, કુરુખંડમાં વરાહ ભગવાન ઉપાસ્ય વર્તે છે, કિંપુરૂષ ખંડમાં
રામચંદ્ર ભગવાન ઉપાસ્ય છે, આ ભારત ખંડમાં નરનારાયણ ઋષિ
ઉપાસ્ય વર્તે છે ॥૧૧-૧૩॥ ખારા સમુદ્રથી વીંટાઈ રહેલા આ લાખ યોજન
પ્રમાણવાળા જંબુદ્વીપ થકી ઉત્તરોત્તર વર્તતો દ્વીપપણ બમણા પરિમાણ-
વાળો લાણવો અને તેતે દ્વીપને વીંટાઈ રહેલો સમુદ્રપણ ઉત્તરોત્તર બમણા
માપવાળો લાણવો ॥૧૪॥ તેમાં જંબુદ્વીપથકી ઉત્તર પ્લક્ષ નામનો દ્વીપ છે,
તે શેલડીરસના સમુદ્રથી વીંટાએલો છે, તેમાં સૂર્યાત્મક હરિને લોકો ઉપાસે
છે ॥૧૫॥ તેથકી ઉત્તર શાલ્મલી દ્વીપ વર્તે છે, તે સુરાસાગરથી વીંટા-
એલો વર્તે છે, તેમાં ચંદ્રરૂપ હરિનું જનો ઉપાસન કરે છે ॥૧૬॥ તેથકી
પર કુશદ્વીપ છે, તે વૃતોદ સમુદ્રથી વીંટાએલો છે, તેમાં અગ્નિરૂપ ભગવા-

ઘિઘૃતઘ્વાસ્તિ ક્રૌઞ્ચદ્વીપસ્તતઃ પરઃ । અમ્નુરૂપસ્તત્ર લોકૈર્વાસુદેવ
 ઉપાસ્યતે ॥૧૮॥ ઘધિમળ્હોદાઘિઘૃતઃ શાકદ્વીપસ્તતઃ પરઃ । વર્તતે
 તત્ર ચ જનૈર્વાયુર્હરિરુપાસ્યતે ॥૧૯॥ સ્વાદુદકાઘ્યમિઘૃતઃ પુષ્ક-
 રાઘ્યસ્તતઃ પરઃ । દ્વીપોઽસ્તિ તત્ર ચ બ્રહ્મા પુષ્કરસ્ય ઉપાસ્યતે
 ॥૨૦॥ તત્તોઽસ્તિ કાઞ્ચની ભૂમિર્લોકાલોકસ્તતો નગઃ । તસ્યોપરિ
 ચતુર્દિશુ ચત્વારઃ સન્તિ દિગ્ગજાઃ ॥૨૧॥ તત્રૈવ સાક્ષાદ્ભગવાન્મ-
 હાપુરુષર્દ્ધશ્ચરઃ । આસ્તે ચ લોકરક્ષાર્થં વિષ્વક્ષેનાદિભિર્વૃતઃ ॥૨૨॥
 ભૂલોકાદીદશાદૂર્ધ્વં ભુવલોકોઽસ્તિ સન્મતે ! । ભૂતપ્રેતપિશાચાનાં
 તદ્વિહારનિકેતનમ્ ॥૨૩॥ ભૂમધ્યગે ચ હેમાદ્રો દિક્પાલાનાં
 પુરોઽમિતઃ । સૂર્યો દિવ્યરથારુઢો ધ્રમતિ હ્યણ્ડમધ્યગઃ ॥૨૪॥
 ઉપર્યુપરિ સન્ત્યેનં મળ્હલોનિ ક્રમેણ ચ । ચન્દ્રર્ક્ષશુક્રસૌમ્યાક્ષારક-
 દેવપુરોઘસામ્ ॥૨૫॥ તદૂર્ધ્વં મળ્હલં પદ્મોસ્તતઃ સત્તર્પિમળ્હલમ્ ।

નનુ ઉપાસન છે ॥૧૭॥ તેથકી ઉત્તર કૌંચદ્વીપ છે, તે ક્ષીરસાગરથી વીંટા-
 એલો વર્તે છે, તેમા જળરૂપ વામુદેવને લોકો ઉપાસે છે ॥૧૮॥ તેથકી પર
 શાકદ્વીપ છે, તે દધિમળ્હોદધિથી વીંટાએલો વર્તે છે, તેમા લોકોએ વાયુરૂપ
 હરિ ઉપાસ્ય છે ॥૧૯॥ તેથકી પર પુષ્કર નામનો દ્વીપ વર્તે છે, તે સ્વાદ-
 દક સમુદ્રથી વીંટાએલો છે, તેમાં કમળ ઉપર રહેલા બ્રહ્મા જનોએ ઉપાસ્ય
 છે ॥૨૦॥ તેથકી પર કાચનમયી ભૂમિ છે, તત્ત પર લોકાલોક પર્વત વર્તે
 છે, તે પર્વતની ઉપર ચાર દિશામા ચાર દિગ્ગજો છે ॥૨૧॥ તે લોકાલોક
 પર્વતમાજ સમર્થ સાક્ષાત્ ભગવાન્ મહાપુરૂષ વિશ્વક્ષેનાદિ પાર્વલોથી
 વીંટાધને આ લોકના સરક્ષણ માટે સન્નિધિ પામી રહ્યા છે ॥૨૨॥ હે સન્મતે!
 આવા આ ભૂલોક થકી ઊર્ધ્વ ભુવલોક છે, તે લોક ભૂત પ્રેત પિશાચ
 આદિકનુ વિહરણ સ્થાન છે ॥૨૩॥ અડમધ્યે રહેલો સૂર્ય ભૂમધ્યે રહેલા
 મેઝમાં વર્તતાં ધન્દ્રાદિ દિગ્પાળોનાં નગરોને ચોમેર મધ્યે દિવ્ય રથમા
 ભેસીને ભમે છે ॥૨૪॥ આ સૂર્યમંડળના ઉપરિતન લાગમાં ચન્દ્ર નક્ષત્ર શુક્ર
 બુધ મંગળ અને ગૃહસ્પતિનાં મંડળો ઉપર ઉપર અનુક્રમે વર્તે છે ॥૨૫॥
 ગૃહસ્પતિમંડળથકી ઊર્ધ્વ શનૈશ્વરનું મંડળ વર્તે છે, તેથકી ઊર્ધ્વ સપ્તર્ષિ-

તતઃ પરં ધ્રુવપદં વર્તતે ધામ વૈષ્ણવમ્ ॥૨૬॥ તત્સમીપપ્રદેશેઽસ્તિ
 સ્વર્ગલોકોઽસ્તિ શોભનઃ । તત્રાસ્તીન્દ્રિયલોકીશઃ સર્વદેવગણે,
 સહ ॥૨૭॥ શિશુમારાશ્રિતં હેતત્સૂર્યાદિસ્તિ ધ્રુવાશ્રિ । પ્રહવત્રં
 તદુપરિ મહલોકોઽસ્તિ શોભનઃ ॥૨૮॥ જનલોકસ્તદુપરિ તપોલો-
 કસ્તતઃ પરમ્ । પતે લોકાલય. સન્તિ ઋષિમણ્ડલસંશ્રિતા ॥૨૯॥
 તત્ત ઋષ્યં સત્યલોકો ધામ વિશ્વસૃજોઽસ્તિ તત્ । ચતુર્દશૈતે લો-
 કાશ્ચ પરિતસ્તમસાવૃતાઃ ॥૩૦॥ અસ્તિ તસ્માત્તુ તમસ. પર ગર્ભોદકં
 મુને । તતઃ પરં ચાપ્તસન્તિ પૃથ્વીયાદાવરણાનિ ચ ॥૩૧॥ તત્તોઽસ્તિ
 મૂલપ્રકૃતિઃ પરંજ્યોતિસ્તતઃ પરમ્ । તદેવ ભગવદ્દામ ચદ્રહ્મપુર-
 મુચ્યતે ॥૩૨॥ પવંસ્થિતેઽન્ન પ્રહ્માણ્ડે યોગવિદ્ઃ સમાચિના ।
 તત્તન્નાઙ્ગધ્વના ગત્વા તત્તત્સ્થાનં સમીક્ષતે ॥૩૩॥ સુપુમ્ણયૈવ

મહાજ વર્તે છે, તેમથી જીર્ણ વૈષ્ણવધામ ધ્રુવપદ વર્તે છે ॥૨૬॥ તે ધ્રુવપદ
 થથી અધોવર્તી સમીપ પ્રદેશે અતિશોભન સ્વર્ગલોક વર્તે છે, તેમા ત્રણ
 લોકોનો ઇશ ઇન્દ્ર સમસ્ત દેવગણોથી વૉટાએલો વર્તે છે ॥૨૭॥ સૂર્યમહા-
 નાદિ ધ્રુવપદપર્યંત આ સર્વ મહાચક્ર શિશુમાર ચક્રને આશરીને વર્તે છે
 તે શિશુમાર ચક્રની ઉપર શોભન મહલોક વર્તે છે ॥૨૮॥ તે મહલોકની
 ઉપર જનલોક છે, તેની ઉપર તપોલોક છે, આ મહલોકાદિ ત્રણેય લોકો
 અધિમહાજોએ આશરેલા છે ॥૨૯॥ તે તપોલોક થકી જીર્ણ સત્યલોક છે,
 તે લોક વિશ્વનો સર્ગ કરનાર હિરણ્યગર્ભનું સ્થાન છે આ ચૌદેય લોકો
 ચૌમેર ગાઠ તમથી આવરિત વર્તે છે ॥૩૦॥ હે મુને! તે આવરણ તમથકી
 પર ગર્ભોદક વર્તે છે ગર્ભોદક થકી પર પૃથિવી-જળ-તેજ-વાયુ-આકાશ-
 અહકાર-મહાત્ત્વ-પ્રકૃતિ નામના ઉત્તરોત્તર અષ્ટ આવરણો એક એકથકી
 ઉત્તર દશ દશ ઘણા વર્તે છે ॥૩૧॥ તે આવરણ પ્રકૃતિતત્ત્વથકીપણુ પર
 મૂળ પ્રકૃતિ છે એણીનો અધ પરિચ્છેદ (માપ) નથી એણીની ઉપર
 પરંજ્યોતિ અક્ષરાખ્ય ભગવદ્દામ છે, જેને શ્રુતિ શ્રદ્ધાપુર કહે છે અને જે
 મુક્તોએ પ્રાપ્ય છે ॥૩૨॥ આ પ્રકારની રચનાવાળા આ શ્રદ્ધાક્રમાં યોગી
 યોગપ્રભાવથી તે તે લોકોમા ગમનના હેતુભૂત નાડીમાર્ગે કરીને જમને તે તે

ભગવદ્દામ યત્પ્રકૃતેઃ પરમ્ । તથા દૃષ્ટ્વા પુનર્દેહં ભૌતિકં પ્રાપ્ય
 વુદ્ધયતે ॥૩૪॥ इत्थं समाधौ स्वात्मन्यं प्रेम्णा नारायणे भवेत् ।
 तस्मात्तस्यैव वृद्ध्यर्थं शिक्षद्योगं गुरोर्बुधः ॥३५॥ भक्तियोगनिपु
 णस्य सहस्रोः शिक्षयाऽभ्यसत एव योगिनः । योगमेतमिदं
 सिद्धिरीप्सिता स्याद्भुतं ह्यनघ ! नेतरस्य तु ॥३६॥ इति धीमत्साग્રि-
 जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे योगोपदेशे ब्रह्माण्डरचनानिरूप
 णनामा द्विपष्ठितमोऽध्यायः ॥६२॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—સમાધિનિષ્ઠો યોગીન્દ્રઃ સ્વતન્ત્ર. સ નિજે
 ચ્છયા । દેહં ઘટે ત્યજતિ યા કાલમીતિયિવર્જિત. ॥૧॥ દેહત્યાગે

ઉઠા લોકોને સાક્ષાત્ જુવે છે ॥૩૩॥ પ્રકૃતિથકી પર જે ભગવાનનું ધામ
 તેનેતો પૂર્વોક્ત મુપુમ્બા નાડીમાર્ગથીજ સમાધિનિષ્ઠ સાક્ષાત્ કરે છે,
 સમાધિથકી બહાર આવતા ફરી આ ભૌતિક વપુને ભગદેવસ્થાથી પામીને
 ‘આ હું અમુક અહીં છું’ એમ પ્રજુદ્ધ થાય છે ॥૩૪॥ આ પ્રકારનું સમા
 ધિમા જે સ્વાત્મ્ય તે તે સ્થાનના અવલોકનરૂપ તે ભગવાન વામુદેવમા
 પરા પ્રીતિથીજ થાય તો તે પ્રીતિની વૃદ્ધિભાટેજ ગુરૂથકી બુધજન ભક્તિ
 ગર્ભિત યોગનો અભ્યાસ કરે ॥૩૫॥ હે નિર્દોષ મુને! ભક્તિયોગમા જે
 નિપુણ હોય તે સદ્ગુરૂની શિક્ષાથી આ યોગનો અભ્યાસ કરનારાજ યોગિને
 ધૃષ્ટિત યોગસિદ્ધિ અવિલગ્નથી થાય, અન્યથા તો નજ થાય ॥૩૬॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને.. પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે બ્રહ્માંડરચનાનિરૂ-
 પણનામા દ્વિપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૨॥

અધ્યાય ૬૩ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે શતાર્નદમુને! નિષ્પન્ન સમાધિમાન
 યોગીન્દ્ર સ્વતન્ત્ર થાય છે, એને કાળથી શીતિ કશીપણ નથી, એને અવશને
 મૃત્યુ બળાત્ લઈ જવા સમર્થ થાય નહિ, તે સ્વેચ્છાથી દેહને ધારવા કે
 ત્યજવા સ્વયં સમર્થ છે ॥૧॥ સ્વેચ્છાથી બહુકાળ દેહના ધારણમા કિંવા

૧ આ અધ્યાયમા પાંચ બ્રાહ્મઆચાર્યતર મહાશ્વતોના સ્વરૂપનું વિવેચન કર્યું છે

યોગિનોઽચ ચિરં વા દેહધારણે । પચ્ચાનાં મહતાં જ્ઞાનં ભૂતાનામ-
સ્ત્યપેક્ષિતમ્ ॥૨॥ પિંડવ્રહ્માણ્ડદેતૂનાં તેપાં જ્ઞાનં વિના તુ સઃ ।
વિદ્યાદ્ઘૈતિકપિંડસ્ય ત્યાગાત્યાગકલાં કથમ્ ॥૩॥ તસ્માત્કારણ-
રૂપાણિ મહાભૂતાનિ પચ્ચ ચ । જ્ઞેયાનિ તેપાં કાર્યાણિ હ્યણ્ડપિંડ-
સ્થિતાન્યપિ ॥૪॥ શતાનન્દ ઉવાચ—પિંડવ્રહ્માણ્ડદેતૂનાં ભૂતાનાં
મહતાં વિમો ! । વિશેષં ચોદ્ધુમિચ્છામિ વક્તુમર્હતિ તં ભવાન્ ॥૫॥ સમાનેષ્વિદ્ ભૂતેષુ પૃથિવ્યાદિષુ પચ્ચસુ । કાર્યાણાં કારણાનાં
ચ મેદો જ્ઞાપેત વા કથમ્ ॥૬॥ શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—કાર્યાણાં
કારણાનાં ચ જ્ઞાપેયાચારભાવતઃ । અત્પત્તેન મહત્ત્વેન તેપાં
મેદોઽવગમ્યતામ્ ॥૭॥ કારણેષુ તુ ભૂતેષુ કાર્યરૂપાણ્ડગોલકાઃ ।

ત્યાગમાં યોગિએ પાંચ મહાભૂતોનું સ્વરૂપ તત્ત્વથી જાણવા યોગ્ય છે ॥૨॥
પિંડવ્રહ્માણ્ડદેતુભૂત પાંચ મહાભૂતોના જ્ઞાન વિના ભૌતિક આ દેહરૂપ
પિંડની સ્વેચ્છાથી ત્યાગ ધારણ વાર્તા કેમ ઘટતી આવે? નજ આવે ॥૩॥
માટે કારણભૂત—જે અંડનાં દેતુભૂત આકાશાદિ પાંચ મહાભૂતો છે તે
યોગિએ જાણવાં અને જે તેમના કાર્યભૂત અંડપિંડમાં રહેલાં ભૂતો છે તે
પણ જાણવાં ॥૪॥ આ પ્રકારે જાગવાને કહેલા શતાનંદમુનિ પોતાની તે
સબંધી જ્ઞાસાને પ્રકાશ કરે છે—હે જાગવન્ ! પિંડવ્રહ્માણ્ડમા દેતુભૂત
મહાભૂતોનો વિશેષ (ભેદ) જાણવા હું ધમ્મધુહું. તો તમો તે મને કહેવાને
યોગ્ય છો ॥૫॥ લોકમાં વર્તતા કાર્ય પૃથિવ્યાદિ પાંચ ભૂતો સમાન દેખાય
છે, તો કાર્યકારણભાવને પામેલાં તેમનો ભેદ કેમ જાણી શકાય? ॥૬॥

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને! પાંચ ભૂતોનું પૃથિવ્યાદિભત્તીયપણે
ઐક્ય છે પણ આધારધેયભાવથી અને મહત્ત્વ અત્પત્ત્વથી (સૂક્ષ્મ સ્થૂળ
ભેદથી) કારણકાર્યનો વિભેદ જાણવો ॥૭॥ જેમ પૃથ્વીપિંડયદ્રી યએલા
ઘટાદિકો પૃથ્વીમાં સૂક્ષ્મરૂપે રહ્યા છે તેમ કારણ પાંચ મહાભૂતોમાં કાર્ય-
ભૂત જહુ અંડગોલકો સૂક્ષ્મરૂપે રહ્યાજ છે. જે અસત હોય તેની ઉત્પત્તિ
નથી, જે સત હોય તેનાજ જે આવિર્ભાવ તિરોભાવ (અવસ્થાંતરપ્રાપ્તિ-
રૂપ) તેજ ઉત્પત્તિ વિનાજ કહેવાય છે. ઘટાદિક કાર્યપણે પ્રથમ ન હતું

સંસ્થિતાઃ સન્તિ હિ યથા ભુવિ ભૌમા ઘટાદયઃ ॥૮॥ આધારમૂ-
તાન્યણ્ડાનાં મહાભૂતામિધાનિ ચ । સન્તિ તાનિ તરદ્ધાણાં યથા-
મ્યુનિઘયસ્તથા ॥૯॥ પુંપ્રકૃત્યાધિતાન્યેવ પશ્ચ દ્વેયાનિ તાનિ તુ ।
તયોર્યોગે યતોઽણ્ડાનિ તદ્ધારા સમ્મવન્તિ વૈ ॥૧૦॥ અણ્ડજદ્વન્દ્વ-
સંયોગાન્માયયા પરમાત્મનઃ । યથાણ્ડસમ્મવો હ્યત્ર દૃશ્યતે ભુવિ
સન્મત્તે ! ॥૧૧॥ પુંપ્રકૃત્યોસ્તથા યોગાદ્રૂતદ્ધારાણ્ડસમ્મવઃ । પર-
સ્વેવેચ્છયા તાભ્યાં ભવત્યેવ હિ નાન્યથા ॥૧૨॥ બ્રહ્માણ્ડમધ્યે
ભૂતાનિ યાનિ પશ્ચાત્ર તાનિ તુ । જાતાન્યંશૌર્હિં મહતાં ભૂતાનામી-

તે પછી થયું એમ પણ નથી, કિંતુ મૃત્તિકાપિંડમાં સૂક્ષ્મરૂપે રહેલાજ
પ્રાદુર્ભવે છે. તેમ પ્રથમથી સૂક્ષ્મરૂપે રહેલું બ્રહ્માંડપણુ પ્રાદુર્ભવે છે. તો આ
રીતે આ કારણકાર્યનો આધારાધેયભાવ અને સૂક્ષ્મસ્થૂળભેદ વર્તે છે, જેમ
સમુદ્ર તરંગોના આધારભૂત છે તેમ મહાભૂતો અડોના આધારભૂત છે. સમુદ્ર
પ્રકૃતિ છે અને તરંગો વિકૃતિ છે, વિકૃતિનો આશ્રય પ્રકૃતિ છે, આ વિકૃતિ
પણ કાંઈ અપૂર્વ નથી, પ્રકૃતિરૂપે જે રહેલી હતી તેજ વિવક્ષણુ આકૃતિથી
પ્રાદુર્ભવતાં વિકૃતિરૂપે પ્રાદુર્ભવે છે, માટેજ તરંગોની પ્રકૃતિરૂપતામાં
સૂક્ષ્મતા વર્તે છે અને વિકૃતિરૂપતામાં સ્થૂળતા વર્તે છે અને આધારાધેયતા
છે અથવા-કારણોની મહત્તા પરિમાણથી છે, તેથી અલપતા કાર્યની છે,
જેમ પૃથિવીથી અલપ ઘટાદિક છે, પૃથિવીતો ઘટાદિકથી મોટી છે
તરંગો સમુદ્રથી અલપ છે, સમુદ્રતો તરંગોથી મોટો છે. એમનો આધારા-
ધેયભાવતો સ્પષ્ટ છે. એરીતે મહાભૂતો અને તેના કાર્યભૂત અડલતપું
જાણી લેવું ॥૮-૯॥ તેપણુ પાંચ મહાભૂતો પુરૂષપ્રકૃતિએ આશ્રિત-તેણે
અધિષ્ઠિતજ સમજવા, કેમકે તે બન્નેનો યોગ થતાંજ તદ્ધારા-પંચમહાભૂત
દ્વારા અડો ઉપજે છે, (પ્રથમ મહાભૂતો, પછી અડ એવા ક્રમથી) ॥૧૦॥
હે સન્મતે ! જેમ લોકમાં મિથુનીભૂત અંડજ (પક્ષી) ના સયોગથી અંડો-
ત્પત્તિ થતી દેખાય છે તેમ પ્રકૃતિપુરૂષથી પર પરમાત્માની માયા-સંક-
તપથીજ પુરૂષપ્રકૃતિનો સંસ્થેય થતાં મહાભૂતદ્વારા આ અડની ઉત્પત્તિ
થાય છે, અન્યથા નહિ ॥૧૧-૧૨॥ જેમ લોકમાં પક્ષીના છડામધ્યે પક્ષી

શ્વરેચ્છયા ॥૧૩॥ યથાણ્ડજાણ્ડમધ્યેઽત્ર પક્ષિદેહસમુદ્ભવઃ । કા-
લેન તદ્વદ્ભવતિ બ્રહ્માણ્ડે ભૂતસમ્ભવઃ ॥૧૪॥ કારણાભ્યાન્યતઃ
પ્રાહુર્મહાભૂતાનિ તાનિ તુ । બ્રહ્માણ્ડમધ્યભૂતાનિ કાર્યાભ્યાનિ ચ
તદ્વિદઃ ॥૧૫॥ પિણ્ડાભ્યઃ સ્થૂલદેહો યઃ શુક્રશોણિતસમ્ભવઃ । છી-
પુંસયોગતઃ સોઽપિ પદ્મભૂતાંશજોઽસ્તિ હિ ॥૧૬॥ કાઠિન્યરૂપ આ-
ધારસ્તત્ર પૃથ્વીતિ ગચતે । દેહે દ્રવસ્તથૈવાપ ઋષ્મા તેજશ્ચ કથ્યતે
॥૧૭॥ ચેષ્ટા વાયુસ્તથાકાશમવકાશોઽસ્તિ સુવતઃ । । એવં પશ્ચાપિ
ભૂતાનિ સન્તિ સર્વંવપુષ્યપિ ॥૧૭॥ તન્નાપ્યગ્નિર્જલં વાયુરિતિ ધ્રીણિ
વિશેષતઃ । દેહે મુખ્યતયા સન્તિ જ્ઞાતવ્યમિતિ યોગિના ॥૧૯॥
તન્નાપિ વાયુર્મુખ્યોઽસ્તિ મવતોઽન્યે તદાશ્રિતે । વાયુસ્તદાશ્રિતોઽ-
સ્ત્યેવમેવામન્યોન્યસંશ્રયઃ ॥૨૦॥ અગ્નિઃ પદ્મસપિ કોશેષુ ઘાતૂનાં

દેહ કાળશક્તિથી સમુદ્ભવે છે તેમ તેવા બ્રહ્માંડને મધ્યે મહાભૂતોના
અંશોથી પૃથિવ્યાદિ કાર્યામક પાંચ ભૂતો ઇશ્વરેચ્છાથી ઉદ્ભવે છે ॥૧૩-૧૪॥
માટેજ પંચભૂતોના કાર્યકારણભાવને જાણનારા મુનિઓ બ્રહ્માંડને ઉપ-
ભવનારાં મહાભૂતોને કારણ મહાભૂતો કહે છે અને બ્રહ્માંડમાં રહેલાં તો
કાર્યભૂતો કહે છે ॥૧૫॥ જે આ સ્ત્રીપુરુષનો સયોગ થતાં શુક્રશોણિતથી
સમુદ્ભવેલો પિંડનામનો સ્થૂળ દેહ છે તેપણુ કાર્યભૂત પાંચ ભૂતોના
અશોથી ઉપજ્યો છે ॥૧૬॥ તેમાં દેહમાં જે કાઠિન્યસ્વભાવ અન્ય
દ્રવતા દ્રવ્યાદિકના (જળાદિક) આશ્રયભૂત દેખાય છે તે પૃથ્વીનો અંશ છે,
જે દ્રવ દ્રવ્યવિભાગ છે તે જળનો અંશ છે, જે ઉનાશ જણાય છે તે તેજનો
અંશ છે, જે ચેષ્ટા જણાય છે તે વાયુનો અંશ છે, જે અંતઃ અવકાશ તેતો
આકાશનો અંશ છે. હે મુત્રત ! આ રીતે સમગ્ર શરીરોમાંપણુ પાંચભૂતોના
અંશનો સમાવેશ સમજવો ॥૧૭-૧૮॥ પંચ ભૂતોમાંપણુ તેજ જળ વાયુ
આ ત્રણજ ભૂતો આ દેહમાં વિશેષતઃ પ્રધાનપણે છે એમ યોગિએ જાણવું
॥૧૯॥ તે ત્રણમાંપણુ વાયુ મુખ્ય છે, વાયુની સત્તાથી તેજ જળની સત્તા
છે અને તેજ જળની સત્તાથી વાયુની સત્તા છે, એમ આ ત્રણેય તત્વો
પરસ્પર આશ્રયવાળાં જાણવાં ॥૨૦॥ એમની ક્રિયાને કહેનાયમ મુખ્યપણુને

પક્તામિદ । કુર્વાણો જાઠરશ્વાસૌ દેહં ધારયતિ ધ્રુવમ્ ॥૨૧॥ જલં
 ચ વીર્યરૂપેણ કારણં વપુષોઽસ્તિ હિ । વીર્યેણ વર્તતે દેહઃ ક્ષયે
 વીર્યસ્ય નશ્યતિ ॥૨૨॥ પ્રાણપશ્ચકરૂપેણ ચેષ્ટયંશ્ચાશિલં વપુઃ ।
 ઇન્દ્રિયાઘાત્મતાં પ્રાપ્ય વાયુર્ધારયતે વપુઃ ॥૨૩॥ નાભિમધ્યે સ્થિતાઃ
 સર્વે પ્રાણા દેહેષુ દેહિનામ્ । તત્ત્વં પૃથ્વ પ્રસર્પન્તિ તિર્યગૂર્ધ્વમઘશ્ચ તે
 ॥૨૪॥ સુપુમ્ણાયાં મુત્યતયા વાયુર્વદ્ધતિ સર્વદા । તદાશ્રિતાસુ
 નાડીષુ સર્વાસ્વપિ વિશત્યતઃ ॥૨૫॥ નાભેરૂર્ધ્વે સ્થિતઃ પ્રાણઃ શરીરં
 પરિપાલયન્ । મૂર્ધ્નિ તત્સ્યે તથા ઘઘ્નો વર્તતે વ્યાપ્ય સત્તમ ॥૨૬॥
 નાભેરધો હ્યપાનશ્ચ જાઠરાગ્નિસન્નિધનઃ । અપાનપ્રાણયોર્મધ્યે જાઠ-
 રોઽગ્નિશ્ચ વર્તતે ॥૨૭॥ વ્યાનઃ સન્નિધિષુ સર્વેષુ વર્તતે ચેષ્ટયન્વપુઃ ।

દ્રઢ કરે છે—આ બઠર અગ્નિ રક્તાદિ ૭ કોશોમાં રહેલા રક્તાદિ ધાતુઓને
 પકવતાને કરતોથકો દેહને ધારી રાખે છે । ૨૧॥ જળ વીર્યરૂપે આ દેહની
 સ્થિતિમાં હેતુ છે, કેમતો આ દેહ વીર્યથી રહે છે, વીર્યનો ક્ષય થતાં નાશ
 થઈ જાય છે ॥૨૨॥ વાયુ પ્રાણ અપાનાદિ પાંચરૂપે શરીરને સર્વતઃ વ્યાપીને
 ચેષ્ટાયુક્ત કરે છે અને વાગાદિ ઇન્દ્રિયાદિ રૂપતાને પામીને ચેષ્ટાયુક્ત કરે છે.
 ઇન્દ્રિયો યદપિ અહકારથકી ઉપજેલાં છે તથાપિ પ્રાણના આવેશ વિના
 કાર્યમાં સમર્થ થતાં નથી. પ્રાણે અધિષ્ઠાન કરતાંજ કાર્ય કરવામાં સમર્થ
 થાય છે, તો ‘પ્રાણજ ઇન્દ્રિયાત્મના થકને ચેષ્ટા કરાવે છે’ એમ કહ્યું તે
 યુક્ત છે ॥૨૩॥ સર્વ પ્રાણો દેહિઓના દેહોમાં રહેલા નાભિમધ્યેજ રહે છે,
 તેજ સ્થાનથકી તે પ્રાણો દેહમાં આગ્ર અવળા ઉચે નીચે પ્રસરે ॥૨૪॥
 પ્રધાનપણે વાયુ સુપુમ્ણામાં સર્વદા વહે છે, તે સુપુમ્ણાથકીજ તેની આશ્રિત
 અન્ય સમસ્ત નાડીઓમાં પ્રવેશે છે ॥૨૫॥ હે સત્તમ ! તે પ્રાણ નાભિથકી
 ઉર્ધ્વ વ્યાપીને પ્રાણવૃત્તિએ વિશિષ્ટ વર્તતાં આ શરીરને ધારતોથકો મસ્તકમાં
 અને તેમાં રહેલા વહ્નિમાં વ્યાપીને વર્તે છે ॥૨૬॥ એજ પ્રાણ નાભિથકી નીચે
 પ્રસરતાં અપાનવૃત્તિલેદથી અપાનસંસારને પામીને જાઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે.
 અપાન પ્રાણને મધ્યે જાઠરાગ્નિ વર્તે છે ॥૨૭॥ વ્યાનવૃત્તિએ વિશિષ્ટ થતા વ્યાન
 સંસારને પામેલો તે પ્રાણ સર્વ સન્નિધિઓમાં સન્નિધિ આપીને આ વપુને ચેષ્ટા

ચલકર્મપ્રયજ્ઞાત્મા હુદાનશ્ચાસ્તિ કણ્ઠગઃ ॥૨૮॥ ચત્કિચ્ચિદશિતં
પીતં તત્તન્માર્ગં સમાનયન્ । ઉદીપયંશ્ચ કોશાગ્નિમાસ્તે નામૌ સમા-
નકઃ ॥૨૯॥ इत्यग्निजलवायूनां देहे मुख्यत्वमुच्यते । तत्रापि वायोः
પ્રાધાન્યં પ્રોચ્યતે યોગવેદિમિઃ ॥૩૦॥ त्यागे वा धारणे तस्मात्स्व-
શરીરસ્ય યોગિના । કર્તવ્યે સતિ તુ ધ્યેયો વાયુર્વાહ્યસ્થાન્તર-
॥૩૧॥ कृते प्राणनिरोधे च जाठरोऽग्निस्तदाश्रितः । स्वयं निरु-
દ્યતે તેન તિષ્ઠેદ્યોગિવપુશ્ચિરમ્ ॥૩૨॥ उपेक्षा धारणे यस्य वपुषो
યોગિનો ભવત્ । જિહ્વાસા તુ ભવેત્તર્હિ ધ્યાત્વા વાયું તદુત્પજેત્
॥૩૩॥ वायुस्वरूपं निश्चित्य पिण्डब्रह्माण्डसंस्थितम् । आदौ ततः
સ યોગજ્ઞઃ કુર્યાત્સુદૃઢમાસનમ્ ॥૩૪॥ यह्लोकेच्छा भवेत्स्वस्य

યુક્ત કરતો થકો વર્તે છે કઠ દેશમા રહેલો વૃત્તિભેદથી ઉદાનસંજ્ઞાને પામેલો
પ્રાણ બળકર્મપ્રયજ્ઞાત્મા-બળસાધ્ય જે કર્મ ભારવહનાદિ૩૫ તેમા પ્રવૃ-
ત્તિનુ સામર્થ્ય સપાદે છે, માટેજ તદાત્મા થઈને રહ્યો છે અથવા બળ જે
ભારાદિધારણુસામર્થ્ય, કર્મ જે ગમનાદિક અને પ્રયત્ન જે તેમા અનુકૂળ
ઉદ્યોગ તેનો આત્મા-પોષક છે ॥૨૮॥ ચત્કિચિત્ આધેષુ પીધેષુ તેને તેને
સમરીતે તેતે સ્થાને પમાડતો, માટેજ વૃત્તિભેદથી સમાનસંજ્ઞાને પામેલો
પ્રાણ રક્તાદિ તેતે કોશોમા રહેલા વહિને સમ્યક્ ઉદીપન કરતોથકો નાભિમા
વર્તે છે ॥૨૯॥ આરીતે અગ્નિ બળ વાયુનુ દેહમા પ્રાધાન્ય અને તેમાપણ
વાયુનુ પ્રાધાન્ય યોગિઓ નિરૂપણ કરે છે ॥૩૦॥ માટે યોગિએ સ્વશરીરનો
ત્યાગ કરવામા અથવા ધારણ કરવામા તે બાહ્ય વાયુ (બ્રહ્માડમા રહેલો
આવહાદિ૩૫) તથા આતર (શરીરની અંદર પ્રાણાદિ૩૫ રહેલો) વાયુ
સારીરીતે ધ્યાન કરવો-બંનેનુ એકરૂપપણે ચિંતન કરવુ ॥૩૧॥ પ્રાણનિરોધ
કરતા પ્રાણાશ્રય બઠરાગ્નિ પોતેજ રોકાયેલય છે તે બંને ઉપશાત થતા
તે યોગિનુ વપુ બહુકાળપર્યંત રહે ॥૩૨॥ જે યોગીને વપુધારણુમા અર્ચિ
હોધને તેના ત્યાગની ઈચ્છા થાય તો તે યોગી બાહ્ય આતર વાયુને એકપણે
ધ્યાન કરીને તે શરીરને સુખેથી ત્યાગ કરે ॥૩૩॥ ત્યાગનો પ્રકાર કહે છે-
યોગજ્ઞ યોગી પિંડબ્રહ્માડમા રહેલા વાયુસ્વરૂપને નિશ્ચય કરીને પછી પ્રથમ

તલ્લોકપ્રાપ્તું હૃદિ । ધ્યાત્વા વાયું તતસ્તત્સ્યં જહ્યાત્સ્યસ્ય ફલેવરમ્
 ॥૩૫॥ વાયુરૂપઃ સ કાલાત્મા યોગી સર્વેષાં નિર્મયઃ । સસ્યેષ્ણિતં
 પદં યાતિ ઘન્યમાનઃ સુરપદિમિઃ ॥૩૬॥ વાસુદેવપ્રસાદેન તતો ભાગ-
 વર્તીં તનુમ્ । સમ્પ્રાપ્ય પરમાનન્દં જુષમાણઃ સ વર્તતે ॥૩૭॥ સમ્પ્રાપ્ય
 ધામ પરમં પરમસ્ય પુંસઃ સાક્ષાદ્રમેષ ચરણામ્બુજમેવ તસ્ય । સંસે-
 વમાન ઋપિસત્તમચિન્ત્યમૂર્તેરામોતિ સૌલ્યમમિવાન્નિહતમાત્મ-
 નોઽસૌ ॥૩૮॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणवरिने धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे
 योगोपदेशे बाह्याभ्यन्तरपद्मभूतस्वरूपनिरूपणनामा त्रिपष्टितमोऽध्याय ॥६३॥
 જાતાનન્દ ઉવાચ—વાયુસ્વરૂપં ભગવન્પિન્ડમ્બ્રહ્માન્ડસંસ્થિતમ્ ।

સુદૃઢ આસન કરે ॥૩૪॥ પછી પોતાને જે લોકપ્રાપ્તિની વાછા હોય તે
 લોકને પમાડનારા તે લોકમાં રહેવા વાયુનું (પોતાના દેહમાં રહેલા વાયુની
 સાથે અલિપ્તપણે) દૃઢ્યમાં ધ્યાન કરીને પછી સ્વકલેવરને મુખેથી ત્યાગ
 કરે ॥૩૫॥ તે યોગપ્રવીણ પુરૂષ વાયુરૂપ થઈને—બ્રહ્માડવાયુની સાથે પોતાનો
 પ્રાણ એક કરેલો હોવાથી તદાત્મા થઈને સ્વેચ્છાધીન મરણ હોવાથી કાળ
 રૂપેપણ પોતેજ થઈને, સર્વજ્ઞ ભયરહિત થઈ દેવાદિકોએ વદના કર્યોથકો
 સ્વેષ્ણિત ભગવન્લોકને પામે છે ॥૩૬॥ તે યોગી ભગવદ્ભાવને પામીને,
 વાસુદેવના પ્રસાદથી ભાગવતી તનુને પામીને, ત્યાં હે અનુ ! પરંબ્રહ્મના પર-
 માનંદને અનુભવતોથકો વર્તે છે ॥૩૭॥ આ યોગી આ રીતે પરમપુરૂષના
 પરમ ધામને પામીને, સાક્ષાત્ રમાદેવીની પેઠે ઋષિવર્ચોએ શ્રેયશ્રૂતિ
 શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના ચરણકમળની પરિચર્યાપરાયણ થઈને સ્વાલિલપિત
 સર્વોત્તમ મુખને પામે છે ‘સ ઇકવા મવતિ દ્વિવા મવતિ ત્રિવા મવતિ’
 આ શ્રુતિમાં કહ્યુંપ્રમાણે યથેચ્છ પરમાનંદને અનુભવે છે ॥૩૮॥ ઇતિ
 શ્રીસત્સંગિજીવને પદ્યમપ્રકરણે યોગોપદેશે બાહ્યાભ્યંતરપદ્મભૂત
 સ્વરૂપનિરૂપણનામા ત્રિપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૩॥

²અધ્યાય ૬૪ મો.

પૂર્વ અધ્યાયમાં ‘વાયુસ્વરૂપ નિશ્ચિત્ય પિન્ડમ્બ્રહ્માન્ડસંસ્થિતમ્’ એમ જે

૧ આ અધ્યાયમાં પિન્ડમ્બ્રહ્માન્ડત વાયુ કે જે અતર બદાત્ રિયતિથી ભિન્ન છે
 તેના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કમળી કર્યું છે

અજસા જ્ઞાતુમિચ્છામિ ચક્ષુર્મર્હતિ તદ્ભવાન્ ॥૧॥ શ્રીનારાયણ-
મુનિસ્વાચ—સર્વાત્મા સર્વગો વાયુઃ સર્વાધારતયા સ્થિતઃ । પિણ્ડે
સોઽસ્તિ ચ બ્રહ્માણ્ડે તદ્વહિશ્ચ સ વર્તતે ॥૨॥ જ્ઞેયઃ સસત્તવિધો વાયુઃ
પિણ્ડબ્રહ્માણ્ડયોઃ પૃથક્ । તત્ત પિણ્ડે સ્થિતં વાયું સસત્તધા શૃણુ વુદ્ધિ
મન્ ! ॥૩॥ પ્રાણોઽપાનસ્તથા વ્યાન ઉદાનશ્ચ સમાનકઃ । પૃષ્ઠ ઉત્ક્ર-
મણો વાયુરાધારત્યસ્તુ સત્તમઃ ॥૪॥ અથાવહશ્ચ પ્રવહ ઉદ્વહઃ સંવ-
હસ્તથા । વિવહોઽથો પરિવહઃ પરાવહ ઇતિ ક્રમાત્ ॥૫॥ બ્રહ્માણ્ડ-
સંસ્થિતો વાયુઃ સસત્તધૈષ પ્રકીર્તિતઃ । ઉભયેપાં લક્ષણાનિ કથયામિ
ચ તેઽનય ! ॥૬॥ તત્ત્રાન્તરાણાં પચ્ચાનાં પ્રાણાદીનાં નમસ્વતામ્ ।
પ્રોક્તાનિ લક્ષણાન્યત્ર પૃષ્ઠસ્ય કથયામિ તે ॥૭॥ પૃષ્ઠ ઉત્ક્રમણો

કહ્યુ તેના શ્રવણથી તેનું સ્વરૂપ જાણવાની ઇચ્છાથી શતાનંદમુનિ પુછે છે-
હે ભગવન્ ! પિંડબ્રહ્માંડમાં રહેલા વાયુનું સ્વરૂપ તત્ત્વથી જાણવા હું ઇચ્છુ
ધુ, તો મને જણાવુને તે આપ કહેવા યોગ્ય છે ॥૧॥ એરીતે જણાવુ
મુનિએ પુછેલા શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે-હે મુને ! આ વાયુ સર્વાધાર,
સર્વત્ર પ્રવિષ્ટ હોવાથી સર્વગ અને સર્વનો આધાર હોવાથી સર્વાત્મા કહો
છે (અતઃ સ્થિતિમાત્રથી આત્માપણનો તેમા ઉપચાર છે) તે આ વાયુ
દેહનામના પિંડમાંપણ છે, બ્રહ્માંડમાંપણ (ધારકપણે) છે, પિંડબ્રહ્માંડથી
બહારપણ છે. તેવી શ્રુતિ છે-‘વાયુના વૈ શૈતમ સૂત્રેણાયં ચ લોક. પરમ
લોક’ સર્વાણિ ચ ભૂતાનિ સન્દહ્યાનિ અવન્તિ’ ઇતિ ॥૨॥ હે શુદ્ધિમન્ !
પિંડમાં તથા બ્રહ્માંડમાં આ વાયુ પૃથક્ સાત પ્રકારે રહેલો જાણવો તેમા
પિંડમાં સસત્તધા રહેલા વાયુને સાક્ષણી ॥૩॥ પ્રાણ અપાન વ્યાન ઉદાન સમાન,
છત્રોતો ઉત્ક્રમણ નામનો છે અને સાતમો આધારનામે છે ॥૪॥ બ્રહ્માંડમા
આવહ-પ્રવહ-ઉદ્વહ-સવહ-વિવહ-પરિવહ-પરાવહ એવા સેડથી અનુક્રમે
રહેલો આ વાયુ સાત પ્રકારનો છે હે નિર્દોષ મુને ! હવે એ બંનેના
લક્ષણોનું નિરૂપણ કરૂં છું ॥૫-૬॥ તેમાં પિંડસ્થ પ્રાણાદિ પાંચ વાયુઓના
લક્ષણો પૂર્વ અધ્યાયમાં કર્યાં છે તો હવે છતાં સાતમા વાયુનું લક્ષણ
તમને કહું છું ॥૭॥ મૂળાધારમાં જોઈ ઉત્ક્રમણ વાયુ મૃત્યુકર્ષને આશરીને

વાયુમૂલાધારે વ્યવસ્થિતઃ । મૃત્યુમાશ્રિત્ય સોઽસ્ત્યેવ પ્રાણોત્ક્રમ-
 નકારકઃ ॥૮॥ આધારાણ્યસ્તુ દેહસ્ય બહિરન્તશ્ચ તિષ્ઠતિ । આશ્રયઃ
 સ હિ સર્વેપાં તત્ત્વાનામિતિ કથ્યતે ॥૯॥ બ્રહ્માણ્ડે પ્રથમો વાયુ-
 વૃષ્ટિકાલે વિદ્વાયસિ । ધૂમોપ્મજાતાન્યભ્રાણિ પ્રેરયત્યાવહામિધઃ
 ॥૧૦॥ ધૂમજ્યોતિર્જલદ્વેહાન્સમ્પ્રાપ્યાનુક્રમેણ સઃ । મહાદ્યુતિસ્ત-
 ડિદ્વૂપો ભવતીત્યવધારય ॥૧૧॥ દ્વિતીયઃ પ્રવહો વાયુજ્યોતિશ્ચક્ર-
 ભ્રમાશ્રયઃ । સોમાદીનામુદયકૃન્મુને ! સંવાતિ સર્વતઃ ॥૧૨॥
 તૃતીય ઉદ્ગ્રહો વાયુઃ સમુદ્રેભ્યો જલં સ તુ । જીમૂતેભ્યઃ સમુદ્રસ્ય
 દવાત્યેવામ્યરે ક્રુતમ્ ॥૧૩॥ ચતુર્થઃ સંવહો વાયુર્મેઘાન્સહીકરોતિ
 સઃ । પુનર્ભિનત્તિ તાન્નાદો મહાનુત્પચતે યતઃ ॥૧૪॥ અન્તરિક્ષે
 વિમાનાનાં વાહકશ્ચ સ કથ્યતે । સ્વવેગેન ગિરીણાં ચ શિખરાણાં

વ્યવસ્થિત વર્તે છે. તે વાયુ શરીરચક્રી પ્રાણના ઉત્ક્રમણમાં (બહાર કાઢ-
 વામાં) હેતુ છે ॥૮॥ સાતમો આધારનામનો વાયુતો શરીરની બહાર અંદર
 વ્યવસ્થિત વર્તે છે. તે વાયુ દેહગત પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વોના યથાયોગ્ય ધારણમાં
 હેતુ છે માટે આધારનામથી કહેવાય છે ॥૯॥ બ્રહ્માંડમાં રહેલા વાયુઓ
 મધ્યે પ્રથમનો આવહનામનો વાયુ વૃષ્ટિકાળ પ્રાપ્ત થતાં ગગનમાં ધૂમાડો
 ઉભા (ગરમાધ) અને જળના સંયોગરૂપ મેઘોને વર્ષાથિં અલાવે છે ॥૧૦॥
 તે આ આવહનામે વાયુ મેઘાંશભૂત ધૂમાડો, જ્યોતિ, (સૂર્યસંબન્ધી તેજ)
 જળ અને સ્નેહ (તેના સંબન્ધથી થતી ચિક્ષણતા) માં અનુક્રમે પ્રવેશ
 કરીને વીજળીરૂપે થઇ મહાકાંતિમાન થાય છે, (વાયુ આવહજ ધૂમ
 જ્યોતિ જળના સંયોગથી વીજળીનો આરંભક થાય છે) એમ અવધારો
 ॥૧૧॥ હે મુને ! બીજો પ્રવહનામનો વાયુ સૂર્ય ચંદ્ર તારા વિગેરે જ્યોતિશ્ચક્રના
 ભ્રમણમાં હેતુ છે, એજ વાયુ ચંદ્રાદિકના ઉદયને કરનારપણુ હોઇને સર્વતઃ
 વાય છે ॥૧૨॥ ઉદ્ગ્રહસંશિત ત્રીજો વાયુ તો સમુદ્રોચક્રી જળને ઉછાળીને
 ગગનતળમાં એકદમજ મેઘોને આપે છે ॥૧૩॥ ચોથો સંવહસંશિત વાયુતો
 અહીંતહીં વિશીર્ણુ થઇ ગયેલા મેઘોને એક કરીને ભેગા મેળવી દે છે, ફરી
 વર્ષવામાટે ભેદે છે, જે સંવહવાયુકૃત ભેદનથી મહાન નાદ ઉપજે છે.

સ મર્દનઃ ॥૧૫॥ વિવહઃ પશ્ચમો વાયુર્મહાવેગોત્કટધ્વનિઃ । દારુ-
ણોત્પાતરૂપશ્ચ સ્વર્ધુર્નીં સ્યે દધાતિ સઃ ॥૧૬॥ તેન પ્રતિદત્તો ભાતુઃ
સહસ્રકિરણોઽપિ સન્ । ઇકરશ્મિરિવામાતિ મૃદુતેજા વિદાયસિ
॥૧૭॥ પદ્મઃ પરિવહો વાયુઃ સોમાપ્યાયનક્રન્મતઃ । બ્રહ્માણ્ડનાશ-
કશ્ચાસૌ યમમૃત્યુ યમાધિતૌ ॥૧૮॥ સંસારાસકબુદ્ધીનાં મૃત્યુ-
રૂપો હ્રાસાવપિ । ધ્યાનાભ્યાસરતાનાં તુ યોગિનામમૃતપ્રદઃ ॥૧૯॥
પરાવહઃ સત્તમસ્તુ યોગિનામતિવલ્લભઃ । બ્રહ્માણ્ડસ્ય યદિશ્ચાન્તઃ
સંવાતિ સુખદાયકઃ ॥૨૦॥ યોગિનઃ સ્વેપ્સિતં સ્થાનં પુનરાવૃત્તિવ-
ર્જિતમ્ । યપ લમ્ભયતે બ્રહ્મંસ્તતઃ સર્વાધિકો મતઃ ॥૨૧॥ પસેપા-
મેવ સત્તાનાં પુરાણેષુ નમસ્વતામ્ । પ્રોક્તઃ સ્થાનવિશેષશ્ચ ક્રમેણ

એજ વાયુ અંતરિક્ષમા વિમાનોનો વાહક હોઈને સ્વવેગથી પર્વતશિખરોને-
પણ પાડી દે છે ॥૧૪-૧૫॥ પાચમો વિવહનામનો વાયુ દુ સહ ઉચ વેગ-
વાળો અને અતિ ઉત્કટ ધ્વનિવાળો છે એજ વાયુ ગગનમાં આકાશગગાને
ધારી રાખે છે, તે બે ઉન્મયાદિત થઈ અહીં પ્રસરે તો મહાન્ દાઝણ કોઈ
વિદ્યુત્પાત ભૂકંપાદિ ઉત્પાત થાય ॥૧૬॥ તે વિવહવાયુએ કહાચિત્ મર્યાદા-
તિક્રમ કરીને વાતાં સૂર્ય સહસ્રકિરણવાળો છે પણ પ્રતિજ્ઞ થઈને એક
કિરણવાળો હોય એમજ ગગનમાં મદ તેજવાળો જણાય છે ॥૧૭॥ છઠો
પરિવહ વાયુ ચદ્રનો આધ્યાયક છે-પ્રક્ષીણ થએલીપણ કળાને ફરી આ
પરિપૂરે છે. આજ વાયુ પ્રલયકાળે બ્રહ્માડની નાશક માન્યો છે યમ તથા
મૃત્યુ એનો આશ્રય કરીને વર્તે છે. આજ વાયુ વળી સંસારમા આસક્ત
મનવાળા જનોને જનનમરણરૂપ ભવપ્રવાહને કરનારો છે. ધ્યાનાભ્યાસમાં
આસક્ત ચિત્તવાળા યોગિઓને તો તે કરનારો નથી, કિંતુ અમૃત (મોક્ષ)
આપનારો છે ॥૧૮-૧૯॥ સાતમો પરાવહ વાયુ તો યોગિઓને અતિ-
વહાલો સમધિક શુભ આપનારો છે; આ વાયુ બ્રહ્માડની બહાર અંદર
શુભકર સંવાય છે ॥૨૦॥ દે બ્રહ્મા! આજ વાયુ યોગિઓને સમન્નિવૃત્તિ
અપુનરાવૃત્તિ સ્થાને પમાડે છે. માટેજ આ અન્યની અપેક્ષાએ અધિક
(ત્રેષ) માન્યો છે ॥૨૧॥ આ સાતેય વાયુઓનો સ્થાનભેદ પુરાણોમા પ્રસિદ્ધ

તમપિ દ્રુવે ॥૨૨॥ મૂલોકઃ પ્રથમસ્યોક્તં દ્વિતીયસ્ય મુવસ્તથા ।
 સોમલોકસ્તૃતીયસ્ય વાયોઃ સ્થાનમુદીરિતમ્ ॥૨૩॥ તુર્યસ્ય લોકો
 નાક્ષત્રઃ પચ્ચમસ્ય ગ્રહામિધઃ । સપ્તર્ષિલોકઃ પૃથ્વ્યસ્ય ધ્રુવલોકોઽ-
 ન્તિમસ્ય ચ ॥૨૪॥ एवं वाह्याश्च शरीरा वायवः सप्त सप्त ते ।
 मया सङ्कीर्तितास्ते च ध्येया एकतया मताः ॥२५॥ નામિદ્રાણામ-
 હૃદયં પાદાહ્નુષ્ઠ ઇતિ ધ્રુવમ્ । સ્થાનાન્યુક્તાનિ મુનિભિઃ પ્રાણોપાસ-
 નહેત્તવે ॥૨૬॥ તત્ર ત્વેકતમે ધિષ્ણ્યે પ્રાણં યોગી વિચિન્તયેત્
 નીલવર્ણં સપ્રણયં માન્તવીજવપુર્ધરમ્ ॥૨૭॥ આવહાદ્યેન તસ્યૈક્યં
 ભાવયેદ્વાહવાયુના । एवं सर्वत्र मरुतां क्षातव्यैक्येन भावना ॥२८॥
 પાર્ણિઘાટાપૃષ્ઠગુદે સ્થાનેઽપાનં સિતેતરમ્ । સતારનાન્તવીજં ચ

છે તેપણુ ક્રમથી હું તમને કહુંછું ॥૨૨॥ તેમાં આવહ વાયુનું સ્થાન ભુલોક
 (ભૂતળને આરંભીને મેઘમંડળપર્યંત) કહ્યું છે. પ્રવહ વાયુનું સ્થાન ભુવ-
 લોક (મેઘમંડળને આરંભીને સૂર્યમંડળપર્યંત) કહ્યું છે. ઉદ્વહ વાયુનું સ્થાન
 સોમલોક કહ્યું છે. સંવહવાયુનું સ્થાન નક્ષત્રસંઘ-થી લોક છે. વિવહવાયુનું
 સ્થાન શહલોક છે. પરિવહ વાયુનું સ્થાન સપ્તર્ષિલોક છે. પરાવહ વાયુનું
 સ્થાન ધ્રુવલોક છે ॥૨૩-૨૪॥ આ પ્રકારે બાહ્યવર્તી અને શરીરવર્તી વાયુ-
 ઓનું સ્વરૂપ, સપ્તપ્રકારનો ભેદ અને સ્થાન મેં વર્ણન કર્યું. તે બાહ્ય આભ્ય-
 તર વાયુઓ પરસ્પર એકાત્મભાવથી યોગિઓએ ધ્યેય માન્યા છે ॥૨૫॥

તેઓના ધ્યાનસ્થાનની ઉક્તિપૂર્વક તેનો પ્રકાર કહે છે-તે પ્રાણોપાસન
 કરવામાં નાભિ નાસાગ્ર હૃદય અને પાદનો અંગુષ્ઠ, એમ આ ચાર સ્થાનો
 મુનિઓએ માન્યાં છે ॥૨૬॥ તે ચાર મધ્યેથી એક સ્થાનમાં યોગી પ્રાણને
 મકારનો જે અંત-પશ્ચાત્તન ચકાર બીજાક્ષર, પ્રણવસહિત તે ચંકાર શરીર
 જેનું છે અને નીલવર્ણુ જેનો છે એવાને આવહનામના બાહ્ય વાયુની સાથે
 એકપણે વિચિત્ર કરે. એરીતે અપાનાદિકનું પણ બાહ્ય પ્રવહાદિક વાયુઓ
 સાથે એકાત્મપણે ધ્યાન કરવું (તે પણ પ્રકારને નિરૂપું છું) ॥૨૭-૨૮॥
 અપાનને યેની, ઓકનો વાસેનો લાગ અથવા ઓકનો ઉલ્લસ લાગ, પૃથક્કાગ,
 ગુદા, આ ચાર મધ્યે એક સ્થાનમાં રહેવાપણે પ્રણવસહિત પકારબીજ

દ્વામ ચેષ્ણિતમ્ ॥૩૬॥ एवं वायुस्थितिं ज्ञात्वा स्वस्येच्छा यादशी
 भवेत् । उपास्य तादृशं वायुं देहं जह्यात्तदात्मकः ॥३७॥ त्यागात्यागौ
 हि वपुष स्वतन्त्रौ विजितात्मनाम् । योगिनां भवतो ब्रह्मन् ! भक्तिं
 विदधतां हरौ ॥३८॥ समाधिनिष्ठां परमामुपेतैः स्वातन्त्र्यमाप्तैः
 स्ववपुस्त्यजौ च । कर्तव्यमित्यं कथितं मया ते ब्रुवे ततोऽन्यैश्च
 विधेयमद्य ॥३९॥ इति श्रीमत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
 योगोपदेशे बाह्याभ्यन्तरवायुस्वरूपनिरूपणनामा चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

શ્રીનારાયણમુનિરુવાચ—ચિદ્દેર્જાગ્રતિ ચ સ્વમે જાયમાનસ્તુ યોગિ

વાયુઓ પોતાના ઉપાસક યોગિઓને પોતપોતાના લોકો પ્રત્યે લઈ નય છે,
 સાતમો પરાવહ વાયુ તો ઇષ્ણિત ભગવાનના ધામપ્રતિ પમાડે છે ॥૩૬॥
 યોગી વાયુઓની આવી બાહ્ય આભ્યંતર ભેદથી સ્થિતિને તત્ત્વથી નહીંને
 પોતાને જેવી રૂચિ (જે લોકની પ્રાપ્તિમા રૂચિ) હોય તદનુરૂપ વાયુનું ઉપા
 સન કરી તે વાયુરૂપે પોતે ચઢને દેહનો ત્યાગ કરે ॥૩૭॥ હે બ્રહ્મન્ !
 વિજીતમનવાળા વશીકૃત પ્રાણુવાળા, વિશેષતઃ ભગવાનમા એકાત ભક્તિને
 કરનારા યોગિઓને શરીરનો ત્યાગ અત્યાગ સ્વાધીન વર્તે છે ॥૩૮॥ હે મુને !
 આ પ્રકારે પરમ સમાધિનિષ્ઠાને પામેલા, પ્રાણુગતિમા સ્વાતંત્ર્યને પામેલા
 યોગિઓએ જે કર્તવ્ય તે સર્વ તમને મેં કહ્યું હવે જે યોગિઓ દેહલા
 ગમા સ્વાતંત્ર્યને નહિ પામેલા (નહિ આધીન પ્રાણુગતિવાળા) છે તેમણે
 જે કર્તવ્ય છે તેનું નિરૂપણ કરૂં છું તે સાલજો ॥૩૯॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિ-
 જીવને .પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે બાહ્યાભ્યંતરવાયુસ્વરૂપનિરૂપ
 ણનામા ચતુઃષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૪॥

અધ્યાય ૬૫ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે—હે મુને ! અસ્વતત્ત્વ યોગિએ લોકમા લયત
 દશામા કે સ્વપ્રદશામા ઉત્પન્ન થતા આગળ કહીશ એવા ચિદ્દેવે કરીને

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાને યોગિએ સ્વશરીરપાતમળની ચિદ્દેવડે જ્ઞાતઅત્ત
 નિરૂપણ કરી છે

ના । પૈતૈઃ સ્વાસન્નમૃત્યુત્વં નિશ્ચેતવ્યમિહાદિતઃ ॥૧॥ દેવવર્ત્તમ્ ધ્રુવં
 ગુરુકં તથા ગુરુમરુન્ધતીમ્ । આસન્નમૃત્યુઃ પુરુષદ્વિજ્ઞાયાં સ્વસ્ય ચ
 નેક્ષતે ॥૨॥ સૂર્યમાર્ગે શશાઙ્કં ચ પશ્યેન્નિસ્તેજસં સ ચ । દ્વૈરૂપ્ય-
 મપિ ચન્દ્રાદેર્વાક્ષેત જ્યોતિષોઽમ્બરે ॥૩॥ દ્વાન્તિમૂત્રપુરીષાણિ
 સ્વર્ણરૂપ્યનિમાનિ ચ । વૃક્ષાનપિ સ્વર્ણવર્ણનાસન્નમૃતિરીક્ષતે ॥૪॥
 કર્દમે ઘાલુકાદૌ વા પદકાર્ધાનિ ચાત્મનઃ । છાયાં સચ્છિદ્રાં પશ્યેદ્ધ
 પ્રતિવિમ્બં સ ચાશિરઃ ॥૫॥ કૃશઃ સ્થૂલો ભવેત્સઘો દેહઃ સ્થૂલો-
 ઽથવા કૃશઃ । યદા તદપિ વિશેયમાસન્નમૃતિલક્ષણમ્ ॥૬॥ દેહ-
 શ્ચોરણદુર્ગન્ધો ભવેચ્ચસ્ય ચ દેહિનઃ । દહચ્છવસગન્ધો ઘા તસ્યાપિ
 નિકટ્ટે મૃતિઃ ॥૭॥ યસ્ય ચ જ્ઞાતમાત્રસ્ય હૃદયં ચરણાવપિ । શુષ્કતાં

પોતાનું સમીપાગતમૃત્યુપણું દેહપાત પહેલાંજ નિશ્ચિત કરવું ॥૧॥ તેમાં
 જયત્ અવસ્થામાં જણાતાં સમીપ મૃત્યુનાં ચિહ્નોને કહેછે-જેનો મૃત્યુ-
 કાળ નિકટમાં આવ્યો હોય તે પુરુષ દેવમાર્ગે ધ્રુવ શુક્ર ગુરુ અર્ધપતી (વસિ-
 ષ્ઠતારાની સમીપે વર્તતો અર્ધપતીનો સૂક્ષ્મ તારો) અને પોતાની છાયાને
 જોઈ શકતો નથી. જ્યારે આ સર્વને જોઈ શકે નહિ ત્યારે નજીકમાં મૃત્યુ
 જણવો ॥૨॥ તથા જેનો મૃત્યુ સમીપમાં આવ્યો છે એવો યોગી સૂર્ય
 અગ્નિ ચંદ્રને નિસ્તેજ જુવે. કદાચિત્ ગગનતળમાં ચંદ્રાદિ જ્યોતિર્બિંબને
 દ્વિરૂપપણુ જુવે. (બે બે દેખાય) આવું દેખાય ત્યારે મૃત્યુ નજીકમાં આવેશે
 જણવો ॥૩॥ સમીપાગતમૃત્યુ યોગી કદાચિત્ વાંતી મળ મૂત્રાદિકને
 સુવર્ણરૂપ્યસદૃશ જુવે. વૃક્ષોને પણ કદાચિત્ સુવર્ણવર્ણસદૃશ જુવે. આવું
 દેખાય ત્યારે મૃત્યુનો સમીપ સમય સમજવો ॥૪॥ કદાચિત્ કે વેળા વિજે-
 રમાં પોતાનો પાદ શુક્તાં અર્ધાજ પદતળને જુવે પણ પૂર્ણ નહિ છાયાને
 અદર છિદ્રે સહિત જુવે. પોતાના પ્રતિબિંબને મસ્તકે વર્ણત જુવે. આ સર્વ
 અતિસમીપાગત મૃત્યુતામાં ચિહ્ન છે ॥૫॥ જ્યારે પ્રકૃતિથી સ્થૂળ દેહ
 એકદમ કૃશ થઈ જાય કેવા કૃશ દેહ એકદમ સ્થૂળ થઈ જાય. આપણ
 સમીપાગત મરણનું લક્ષણ જણવું ॥૬॥ જે યોગિનો દેહ ઘેટાજેવો દુર્ગ-
 ધવાળો થઈ જાય અથવા બળતા શબના ગંધ જેવો ગંધવાળો થઈ જાય

પ્રાપ્તુયાતાં ચ સ મ્રિયેતાચિરેણ વૈ ॥૮॥ યસ્યાશિતં ચ પીતં ચ ન
 કિશ્ચિદપિ જીર્યતે । કરોતિ ન ગુણં કિશ્ચિચોપધં સોઽપિ તાદૃશ
 ॥૯॥ સ્યાત્તાલ્લદરહદાહો નાસાશ્રવણચક્રતા । સર્વાઙ્ગસન્ધિશૂલાનિ
 ભવેયુર્લક્ષ્મ તન્મૃતે ॥૧૦॥ મુક્ત્વા ત્વસ્યાપિ ભવેદસ્ય સઘ ક્ષુદ્ર-
 ઙ્ગવ । દીપાદિગન્ધદ્ધાનં ચ ન સ્યાત્સોઽપ્યન્તિકાન્તક ॥૧૧॥
 યોઽન્યનેત્રે ન પશ્યેત્સ્યં પિધાય શ્રવસી તથા । પ્રાણઘોવં ન શૃણુ
 યાન્મૃત્યુસ્તસ્યાવિદૂરત ॥૧૨॥ ઇન્દ્રિયૈર્ગૃહ્યમાણાનાં વિપયાણાં પૃથ
 કપૃથક્ । સદસત્ત્વેન વિદ્ધાનં ન સ્યાત્તન્મૃત્યુલક્ષણમ્ ॥૧૩॥ નેત્ર-
 ભ્રમિર્નામિકાપ્પર્યં દન્તાનાં ચાપિ કૃષ્ણતા । પ્રકૃતેષ્વ વિપર્યાસ

ત્યારે તેનો મૃત્યુ અતિનિકટમાં છે એમ જાણવું ॥૭॥ સ્નાન કરવામાત્રમાં
 જે યોગિના ચરણ તથા હૃદય વિના વિલગ્ને એકદમ શુકાદં જાય તેનો મૃત્યુ
 અતિનજીકમાં સમજવો ॥૮॥ જે યોગિનુ ખાધેલું પીધેલું વસ્તુ કિંચિત્ પણ
 ઉદરમાં પચે નહિ અને ખાધેલું ઓષધ રોગનાશરૂપ ગુણુમાં ટેકડપાય નહિ
 તેપણુ સમીપાગત મરણકાળવાળો જાણવો ॥૯॥ જેના તાણુસ્થાનમાં ઉદ-
 રમાં અને હૃદયમાં દાહ થાય નાસિકા કે કર્ણની વક્રતા થઇ જાય અગ્નિ
 સર્વ સધિઓમાં શૂળો (અથા) થાય તે આ સર્વ સમીપમરણુનું લક્ષણ જાણવું
 ॥૧૦॥ જમીને તૃપ્ત થએલા પણ જે યોગીને તત્ક્ષણજ ક્ષુધા ઉદ્ભવે અને
 જેને ઓલવી નાખેલા દીવાના ગંધનું જ્ઞાન ન થાય તેપણુ સમીપમાં આવેલા
 અતકાળવાળો જાણવો ॥૧૧॥ જે બીજાના નેત્રમાં વર્તતી કાળી કીકીમાં
 પોતાના મુખને જીવે નહિ તથા જે સ્વયં પોતાના કર્ણને અગુણિપ્રવેશાદિક વડે
 બીડીને અદર ઉદ્ભવતા પ્રાણુઘોષને સાંભળે નહિ તેનો મૃત્યુ નજીકમાં
 સમજવો ॥૧૨॥ આગળ પડેલા, ઇન્દ્રિયો સાથે સળન્ધ પામેલા વિષયોનું
 પૃથક્ પૃથક્ સત્ અસતપણું (આ છે આ નથી એમ) વિવેચનથી જ્ઞાન
 જેને ન થાય તેનો મૃત્યુ સમીપમાં છે એમ જાણવું અથવા શ્લોકનો અર્થ
 એમ કરવો કે-ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થતા વિષયોનું સારા નરસાપણું પૃથક્ પૃથક્
 જ્ઞાન ન થાય તે સમીપાગત મૃત્યુનું ચિહ્ન જાણવું ॥૧૩॥ નેત્રનું ભ્રમણ

આસન્નમૃતિલક્ષણમ્ ॥૧૪॥ પૂજ્યાનામપમાનશ્ચ દાનીયાદ્વદ્વજેપણા ।
 इत्यादीन्यवगम्यानि मृत्युचिह्नानि जाग्रति ॥१५॥ तथा स्वप्ने य
 आरुह्य ऋक्षचानरपाहनम् । सरं वोष्टुं व्रजेद्याभ्यां दिशं तस्यान्तिके
 मृतिः ॥१६॥ गर्ते चा पतितः स्वप्ने तत्र रुद्धयेत केनचित् । यः स
 आसन्नमृत्युर्वै प्रेतं यश्च परिष्वजेत् ॥१७॥ निमज्जेद्योऽप्सु वा स्वप्ने
 प्रविशेद्वा द्रुताशनम् । विपमद्यात्कर्दमे वा लग्नः स्यात्सोऽन्तिका-
 न्तकः ॥१८॥ तैलाभ्यक्तः ककुब्जासा जपाकुसुममात्यधृत् । दक्षिणां
 यो दिशं गच्छेत्स्वप्ने तस्यान्तिके मृतिः ॥१९॥ इत्यादीनि च चिह्नानि

થાય, (ચકળ વકળ થાય) નાભિપ્રદેશમાં કાળાશ આવી જાય, દાંત કાળા
 પડી જાય અને સ્વભાવનું એકદમ વિપરીતપણું થઈ જાય આ સર્વ નિકટમાં
 આવેલા મરણનાં લક્ષણો છે ॥૧૪॥ જ્યારે પૂજ્ય મોટાઓના અપમાનમાં
 પ્રવૃત્તિ થાય, દાનપાત્ર થકી દ્રવ્ય લેવામાં પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે એનો મૃત્યુ
 નજીકમાં આવ્યો છે એમ જાણવું. ઇત્યાદિ ભગવત દશામાં ઉદ્ભવતાં સમી-
 પાગતમૃત્યુનાં ચિહ્નો યોગીએ જાણવાં ॥૧૫॥ હવે સ્વપ્ન ચિહ્નોને કહે છે-
 તથા સ્વપ્નમાં જે ખર ઉંટ વાનર રીંછ વિગેરે વાહનમાં બેસીને દક્ષિણ
 દિશાપ્રતિ જતો પોતાને જીવે તેનો મૃત્યુ પાસે જાણવો (આવું સ્વપ્ન આવે
 તેનું મરણ હુંકહું જાણવું) ॥૧૬॥ જે સ્વપ્નમાં પોતાને ખાડામાં પડેલો જીવે
 અથવા બીજા કોઈએ પોતાને ખાડામાં રોકી રાખેલો જીવે અથવા પ્રેતને જે
 સ્વપ્નમાં આલિંગન કરે તેનો મૃત્યુ પાસે આવેલો જાણવો ॥૧૭॥ જે સ્વપ્નમાં
 જળવિષે ડુબી જાય અથવા જે સ્વપ્નમાં અગ્નિવિષે પોતાને પ્રવિષ્ટ જીવે
 અથવા જે સ્વપ્નમાં કાદવવિષે ચોટી ગયેલો પોતાને જીવે અથવા સ્વપ્નમાં
 જે પોતાને ઝેર ખાધેલો જીવે તેનો મૃત્યુ નજીકમાં આવેલો સમજવો
 (આવું આવું સ્વપ્ન આવે ત્યારે મૃત્યુ પાસે જાણવો) ॥૧૮॥ જે યોગી
 સ્વપ્નમાં શરીરમાં તેલ યોળીને, હિંગંબર થઇને, જપાકુસુમની માળાને
 ધારીને દક્ષિણ દિશામાં જાય (આવું સ્વપ્ન આવે) તેનો મૃત્યુ સમીપે
 જાણવો ॥૧૯॥ હે સન્મતે ! ઇત્યાદિ સ્વપ્નસંબંધી ચિહ્નો છે તેણે કરીને

સન્તિ સ્યાગ્રાનિ સન્મતે ! । તૈરપિ સ્વાન્તિકે મૃત્યું પ્રાપ્તં વિદ્યાત્સ
 યોગકૃત્ ॥૨૦॥ ચિદ્દમાસદ્મૃત્યોસ્તુ સ્વસ્ય યસ્મિન્દિને ભવેત્ ।
 તત આરમ્ય મતિમાન્સાવધાનો દ્રુતં ભવેત્ ॥૨૧॥ વપુર્જગચ સક-
 લમસદેવેતિ નિશ્ચયાત્ । વિરક્તસ્તન નવધા મકો સ્યાન્નિરતો હરેઃ
 ॥૨૨॥ ભક્તઃ સ નિર્ભયો યોગી કાલેન વપુષો મૃતૌ । સ્વતન્ત્રયોગિ
 ઘદ્દામ પ્રાપ્નોતિ પરમં હરેઃ ॥૨૩॥ इत्यं योगस्य महिमा वर्तते
 मुनिसत्तम ! । तस्माच्छ्रेयोर्थिभिः पुम्भिः साधनीयोऽयमावरात्
 ॥२४॥ प्रागपीह बहवो महर्षयो भूमिपाश्च शतशोऽपि योगतः ।
 लेभिरे स्वमनसोऽभिवाञ्छित साध्य इत्ययमुदारबुद्धिभिः ॥२५॥
 इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे योगોपदेशे काल
 ज्ञाननिरूपणनाમા पञ्चपष्ठितમોઽધ્યાય ॥૬૫॥

પણ યોગી પોતાનુ મરણ પાસે આવેલુ જાણે ॥૨૦॥ પોતાને જે દિને
 સમીપમૃત્યુનુ ચિદ્દ જાણાય તે દિનને આરમીને મતિમાન્ યોગી તત્સલુજ
 સાવધાન થઈ જાય (ત્રેયોભાગમાં ચિત્ત જોડી દેવુ પ્રમાદ રાખવો નહિ)
 ॥૨૧॥ સાવધાન થઈને જે કર્તવ્ય છે તે કહેછે-દેહ અને દેહાનુબન્ધી
 સર્વ અસતજ (ક્ષણવિનાશી હુ ખૈકસ્થાન) છે એમ નિશ્ચય કરીને તેથકી
 તીવ્ર વૈરાગ્યને પામીને ભગવાનમાં શ્રવણકીર્તનાદિ૩૫ નવધા ભક્તિને
 જે ॥૨૨॥ તે ભક્ત યોગી સમસ્ત ભયે રહિત થઈ કાળે કરીને વપુના પાત
 પછી સ્વેચ્છાયત્ દેહપાતવાળો યોગીજ જેમ એમ આ પણ ભગવાનના પરમ
 ધામને પામેછે ॥૨૩॥ હે મુનિવર્ય ! યોગનો મહિમા આવો વર્તેછે, માટે
 મોક્ષાર્થી પુરુષોએ તે આ યોગ આદરથી સાધવો ॥૨૪॥ સદાચારથી આ
 અર્થને દૃઢ કરે છે-પૂર્વે પણ આ લોકમાં બહુ શ્રદ્ધર્પિઓએ અને રાજર્પિ
 ઓએ પણ આ યોગનેજ સાધીને તેથી મનોવાછિત શ્રેય મેળવ્યુ છે તો
 શ્રેયની ઈચ્છાવાળા મહામતિ ભગવદ્ભક્તોએ આ યોગ અવશ્ય સિદ્ધ કરવો
 ॥૨૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે યોગોપદેશે કાળ-
 જ્ઞાનનિરૂપણનામા પંચપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૫॥

ક્રોધાદિભ્યુન્નેશ્ચ—યોગોડ્યં તિસિદ્ધિનાપાતિ દેશાધૈઃ સેવિતૈઃ
 ગુનૈઃ । ન તિદ્યત્યગુનૈરેતૈર્નાશહેતુષ્ઠ જાયતે ॥૧॥ દેશઃ કાલઃ
 ક્રિયા ધ્યાનં શાસ્ત્રં દીક્ષા તથા મનુઃ । સક્લશ્ચ યાદશા હ્યેતે તાદ-
 કન્ત્સેવિતાં ફલમ્ ॥૨॥ ગુનૈરેતૈઃ સેવિતૈસ્તુ ગુમા યુર્ધ્વિર્ભવેજ્ઞાનામ્ ।
 મગુમૈસ્તૈર્ભવેદુદ્ધિરશુમા નામ્ સંશયઃ ॥૩॥ અસત્તો દેશકાલા-
 દીન્ ન સૈવેત તતઃ સુધીઃ । વિદાય તાન્કુમાનેચ દિતાર્થો શીમ-
 માદ્રયેત્ ॥૪॥ યોગશાસ્ત્રરહસ્યં હિ સાક્ષોપાક્ષમશેષતઃ । તુમ્યં
 વુમુગ્સને પ્રોક્તમિતિ યોગસત્તમ્મતમ્ ॥૫॥ વતતુ પરમં ગુણં યોગ્ય-
 ત્વાત્તવ ધીમતઃ । મયા નિગદિતં સમ્યગ્યથા પૃષ્ઠં ત્વયા તથા ॥૬॥
 નિમેધ્ય સર્વેશાસ્ત્રાર્થોસ્તત્સારોડ્યં સમુદ્રુતઃ । મયા સદ્ગયિતસ્તુમ્યે

અધ્યાય ૬૬ મો.

શ્રીનારાયણમુનિ કહેછે—હે મુને । આ યોગ શુભ દેશાદિકમાં સેવન
 કરતાં જલદી સિદ્ધ થાય છે. અશુભ દેશાદિકમાં સેવન કરતાં સિદ્ધ થતો
 નથી, ઉલ્લેખો અનર્થકર થાય છે ॥૧॥ દેશ કાળ ક્રિયા ધ્યાન શાસ્ત્ર દીક્ષા
 મન સંગ, આ દેશાદિ આઠ જેવા હોય તેનું કૃણ તેના સેવનારાઓને થાય છે.
 સત્ દેશાદિકના સેવનમાં સત્ કૃણ અને અસત્ દેશાદિકના સેવનમાં અસ-
 તત્ કૃણ થાય ॥૨॥ શુભ દેશકાળાદિકનું સેવન કરવાથી નરોની શુભ બુદ્ધિ
 થાય અને અશુભ દેશકાળાદિકનું સેવન કરવાથી તો અશુભજ બુદ્ધિ થાય
 એમાં સંશય નથી. માટે સુબુદ્ધિ નર અસત્ દેશકાળાદિકનો પરિત્યાગ કરીને
 તે શુભોનું સેવન શીઘ્ર કરે, જેથી હિત થાય ॥૩-૪॥ અસાધુ તમને યોગ-
 રહસ્યાલિંગોએ સંમત યોગશાસ્ત્રરહસ્ય આરીતે સર્વોશે સાંગોપાંગ નિરૂપણ
 કરી બતાવ્યું ॥૫॥ પરમ ગુણ આ યોગશાસ્ત્રરહસ્ય તમે જેમ પુછ્યું હતું
 તેમ મેં બુદ્ધિમાન તમને યોગ્ય બાણીને રૂડીરીતે કહ્યું ॥૬॥ સકળ શાસ્ત્રને
 રૂડીરીતે નિર્મયન કરીને સમુદ્ધરેલો તેનો આ સાર તમને મેં કહ્યો. આ

૧ આ અધ્યાયમાં શતાનંદમુનિએ કરેલી બગવત્પ્રતિ અને બગવાને શતાનંદ-
 મુનિને આપેલા વરદાનનું નિરૂપણ કર્યું છે.

સર્વલોકહિતાવદ્ઃ ॥૭॥ યો યોગશાસ્ત્રમેતન્નુ શ્રુણુયાત્કીર્તયેચ્ચ યઃ ।
 સર્વપાતકસદ્દેભ્યો મુચ્યેયાતાં હિ તાવપિ ॥૮॥ સુમત ઉવાચ—ઈતિ
 સદ્ગુણા તેન યોગશાસ્ત્રમુદીરિતમ્ । શતાનન્દમુનિઃ શ્રુત્વા સોઽતિ-
 દ્વૃષ્ટોઽભવદ્વૃષ્ ! ॥૯॥ અન્યેઽપિ મુનયઃ સર્વે નિશમ્યૈતત્તદાધિતાઃ ।
 સમ્પ્રાપ્ય પરમાનન્દં તં સંસ્તુત્ય વવન્દિરે ॥૧૦॥ પ્રાપ્તાનન્દ શતા-
 નન્દઃ સ ચાપિ પરમાદરાત્ । તં નમસ્કૃત્ય તુષ્ટાવ ભગવન્તં નરા-
 કૃતિમ્ ॥૧૧॥ શતાનન્દ ઉવાચ—શ્રીવાસુદેવ ! વિમલામૃતધામવાસં
 નારાયણં નરકતારણનામધેયમ્ । શ્યામં સિતં દ્વિભુજમેવ ચતુર્ભુજં

સાર સર્વના હિતને કરનારો છે ॥૭॥ જે જન મેં કહેલા આ યોગશાસ્ત્ર
 સારને સાલળે અથવા જે બીજાની આગળ કીર્તન કરે તે બંને પણ સમસ્ત
 પાતકોથી મુક્તિ મળે ॥૮॥ સુમતનાપિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજા !
 આ પ્રકારે સકળલોકગુરુ ભગવાન શ્રીહરિએ કહેલા યોગશાસ્ત્રને તે
 શતાનન્દમુનિ સાલળીને પરમ હર્ષને પામ્યા ॥૯॥ તે સમયે સન્નિધિમાં રહેલા
 બીજા પણ શ્રીહરિસમાશ્રિત સમસ્ત ગોષાળાનદાદિ મુનિઓ તે યોગોપદે
 શને સાલળીને, પરમાનન્દ પામીને તે ભગવાનની સ્તુતિ કરતાથકા વદના
 કરવા લાગ્યા ॥૧૦॥ તે શતાનન્દમુનિ પણ પરમાનન્દ પામીને પરમાદરથી તે
 નરાકાર ભગવાન શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને સ્તુતિ કરવા લાગ્યા ॥૧૧॥

શતાનન્દનાપિ સ્તુતિ કરેછે—હે ભગવન ! તમે વાસુદેવ છો—વેદાતોમાં
 સમસ્ત જગતના કારણપણે પરબ્રહ્મપણથી શ્રવણ થતા, સ્થૂળસૂક્ષ્મ સમસ્ત
 વસ્તુઓમાં અનુપ્રવેશ કરી રહેલા, માટેજ યોગશ્રદ્ધિથી ‘વાસુદેવ’ એવા
 નામથી વિખ્યાત તમો છો (સમસ્ત વસ્તુઓમાં અનુપ્રવેશરૂપ યોગાર્થે
 અને દેવતાવિશેષ નારાયણમાં રૂઢ છે, માટે વાસુદેવશબ્દ યોગશ્રદ્ધ છે,
 આથી દેવતાતર થકી વ્યાવૃત્તિ કરી) વિમલ—દેવવિરોધિ, (નિર્દોષ)
 અમૃત—આનન્દમય હોવાથી પરમભોજ્યભૂત અક્ષરાખ્ય દિવ્ય ધામવિશેષમાં
 તમો સદાય નિલમુક્તોએ સસેવાતા ચરણકમળ જેમના છે એવા છો છતાં
 પણ અમારી ઉપર અનુગ્રહ કરવા આ પ્રાકૃતલોકમાં ભક્તિધર્મના તનયરૂપે
 પ્રાદુર્ભવ્યા છો તમારે જે અસાધારણ, સમસ્ત ચેતન અચેતનના અતર્થા

ચ ત્વાં ભક્તિધર્મતનયં શરણં પ્રપદ્યે ॥૧૨॥ શિક્ષાર્થમત્ર નિજભક્તિ-
મતાં નરાણામેકાન્તધર્મમશ્ચિલં પરિશીલયન્તમ્ । અષ્ટાઙ્ગયોગક-
લનાશ્ચ મહાવતાનિ ત્વાં ભક્તિઃ ॥૧૩॥ શ્વાસેન સાકમનુલોમ-

મિપણુને પ્રખ્યાપન કરનારૂં અને દેવતાંતરથકી નિવારણુ કરનારૂં 'નારા-
યણુ' એવું દિવ્ય નામ છે તેના તેજ દિવ્ય નામથી આ લોકમાં અવતરેલા
પણુ પ્રકાશો છે. જેમ તેના તેજ ઐશ્વર્યથી અહીં અતરેલા છે તેમ તેના
તેજ અસાધારણુ નારાયણુ નામથી પ્રખ્યાત થયા છે વળી તમો નરક-
તારણુનામધેય છે—યોગાભ્યાસથી મુસંસ્કૃત થએલા મનવડે ધ્યાન કરતાં
તમો સ્મરણુ કરનારાઓનાં સકળ પાપને નાશ કરીને નરકથકી જેમ જાતે
ઉદ્ધારો છે તેમ તમારૂં દિવ્ય નામ પણુ ઉચ્ચારણુ કરવામાત્રમાં સમગ્ર પાપને
નાશ કરીને નરકથકી ઉદ્ધારે છે, તો આ તમારા નામનો મહિમા અહુ
મોટો છે. વળી તમે શ્યામ-દિવ્ય દેહથી નવીન મેઘની પેઠે સર્વના નેત્રને
આહ્વાદ કરનારા શ્યામસુદરશ્ચ છે. વળી તમે સિત-ચોમેર પ્રસરતી
પોતાની જે પ્રભાસ્વર શુકલ (તેજે યુક્ત શ્વેત) તેજ પ્રલા તેણે કરીને શ્વેત
પણુ જણાઓછો (ચોમેર નીકળતી પ્રદીપ્ત દિવ્ય કાતિના પુષ્પમધ્યે શ્યામ-
સુંદરાકૃતિ હોધને સકળ લોકોના મનનેત્રને આહ્વાદકારક પ્રકાશો છે)
પોતાના અસાધારણુ દ્વિભુજ રૂપથીજ પ્રકાશમાન છે છતાંપણુ ભક્તજનોના
મનોરથને અનુસારે સ્વેચ્છાથી ચતુર્ભુજત્વાદિ દિવ્ય રૂપને પણુ પ્રકટ કર-
નારા છે. તેવા તમને શરણુ પામ્યો છું—કર્મયોગ જ્ઞાનયોગાદિ ઉપાયે રહિત
એવો હું તમનેજ શરણુપણે (ઉપાયપણે) પામ્યો છું ॥૧૨॥ આ માનુષ
લોકમાં પ્રકટેલા આપ અહીં વર્તાતા, આપવિષે ભક્તિમાન નરોને મોક્ષમા-
ર્ગના શિક્ષણુમાટે અહિંસા બ્રહ્મચર્યાદિરૂપ મહાન્વતો તથા તેના અગભૂત ધર્મો
તથા અષ્ટાંગયોગની સકળ કળાઓ તથા અખિલ એકાંતિક ધર્મને પરિશી-
લન કરતા (સ્વાચરણુથી સ્વલક્ષ્મીને શિખવતા) એવા ભક્તિધર્મતનય તમને
શરણુ પામ્યો છું ॥૧૩॥ પ્રાણાયામસમયે શ્વાસે સહિત પોતાના અંતર
બહાર (પોતાના અંતઃકરણુમાં અને બહાર નેત્રની આગળ) પોતાની જે
ભગવાન વાસુદેવમાં વારેવારે અનુલોભ વિલોમવૃત્તિ (દેહની અંદર અનુ-

વિલોમવૃત્ત્યા સ્વાન્તર્વહિશ્ચ ભગવત્યુરુવાત્મનશ્ચ । પૂરે ગતાગતજ-
લામ્બુધિનોપમેયં ત્વાં ભક્તિઃ ॥૧૪॥ વાહ્યાન્તરિન્દ્રિયગણશ્વસના-
ધિદૈવવૃત્ત્યુદ્ભવસ્થિતિલયાનપિ જાયમાનાન્ । સ્થિત્વા તતઃ સ્વમ-
હસા પૃથગીક્ષમાણં ત્વાં ભક્તિઃ સર્વતનયં શરણં પ્રપદ્યે ॥૧૫॥ માયા-
મયાકૃતિતમોઽનુભવાસનાનાં કર્તું નિપેદ્યમુરુધા ભગવત્સ્વરૂપે ।

લોમવૃત્તિ અને દેહથકી બહાર પ્રતિલોમ વૃત્તિ) વર્તે છે તેણે કરીને આપ
પૂરમા (વેળામાં જતા આવતા જળવાળા સ્થાનમાં) જતું આવતું જળ
જેતું છે એવા સમુદ્રની સાથે ઉપમા આપવા યોગ્ય જણાવ્યો છે. તેમાં
ધ્યેય શ્રીવાસુદેવનું સ્વરૂપ સમુદ્રપૂરને ઠેકાણે બાણું. શ્રીહરિની જે નિઃશ્વા-
સસહિત અનુલોમવિલોમવૃત્તિ તે સમુદ્રજળનું જવું આવવું તેને ઠેકાણે
બાણવી સ્વયં શ્રીહરિ જળાધાર સમુદ્રને ઠેકાણે બાણવા. અર્થાત્ ભક્તશિક્ષા
ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ સમયોમાં પણ ભગવદાત્મક જે સ્વસ્વરૂપ તેનાજ એક
ધ્યાનમાં નિષ્ઠાવાળા આપ છે. તેવા ભક્તિધર્મતનય તમને શરણપણે પામ્યો
હું ॥૧૪॥ જે બાહ્ય ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો, જે આંતર મનઆદિ ઇન્દ્રિયો, જે
પ્રાણાપાનાદિ વાયુઓ, જે ઇન્દ્રિયાધિષ્ઠાતા દેવો, ગુણસ્વભાવને અનુસારે
ગુણકાર્યોમાં પ્રવર્તતા તે સર્વની જે વિવિધ વૃત્તિઓ તેમના જે ઉત્પત્તિસ્થિ-
તિલયો થાય છે તેને પણ પોતાના અસાધારણ જ્ઞાનાનંદૈકસ્વરૂપમાં સર્વદા
વર્તતા તમો સ્વયં સ્વપ્રતાપથી નિર્લેપ હોધનેજ તે વૃત્ત્યુદ્ભવ સ્થિતિલયોથકી
પૃથક્ રહીને સાક્ષાત્ કરો છે, એવા યોગિઓના અગ્રેસર ભક્તિધર્મતનય
તમને શરણપણે હું પામ્યો હું ॥૧૫॥ સાંખ્ય યોગ પ્રત્યેક નિર્બીજ સખીજ-
પણાથી ભેદ પામે છે, (નિર્બીજસાંખ્ય સખીજસાંખ્ય, નિર્બીજયોગ સખીજ-
યોગ, એમ) પ્રકૃતિ ગુણમયી છે, પુરૂષ તેથી વિલક્ષણ કમળપત્રવત
નિર્લેપ નિર્ગુણ છે, આટલુંજ તત્ત્વસ્વરૂપ છે, એમ જે કેવળ પ્રકૃતિપુરૂષ-
માત્રનું વિજ્ઞાન તે નિર્બીજ સાંખ્ય માન્યું છે. તે પ્રકૃતિપુરૂષ બન્ને પરબ્રહ્મા-
ત્મક છે પણ સ્વતંત્ર નથી, એમ જે સૈશ્વર સાંખ્યનું સમાગ્રયણ તે સખીજ
સાંખ્ય માન્યું છે. તેમજ યોગપણ છે—અદૃશ્યત્વ અગ્રાહ્યત્વ આદિક ગુણોએ
યુક્ત નિત્યશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું જે ઉપાસન તે નિર્બીજ યોગ માન્યો છે.

નિર્વીજસાક્ષ્યમતયોગગયુક્તિમાજ ત્વા મક્તિધર્મતનયં શરણ પ્રપદ્યે

અનેક દિવ્ય કૃત્યાણુ ગુણોએ પરિપૂર્ણ પરમાનંદમય દિવ્યાકાર પરમાત્મભૂત પુરુષોત્તમસ્વરૂપનું જે ઉપાસન તે સખીજ યોગ માન્યો છે તેમા કેટલાક તે બનેને (સાખ્ય યોગને) તેનો વિષય લિષ્ઠ લિષ્ઠ હોવાથી એક નથી પૃથક્ પૃથક્ છે એમ માને છે, તેથી તે બનેની એકાર્થતાને પણ જાણતા નથી તમે તો તે બન્ને સાખ્યયોગને એકાર્થમા પરસ્પર મેળવીને બનેના વિરોધ સીવાય રાહિઓએ તથા યોગિઓએ સેવવાયોગ્યપણે નિરૂપણુ કરોછો એમ કેમ ઘટે ? તો કહે છે-નિર્વીજ સાખ્ય મતની યોગના કરવામા આપે એવી યુક્તિનો આદર કર્યો છે કે-જે સાખ્ય નિર્વીજ જેવું જાણાય છે તે આત્મામા દૃશ્યત્વ શાસ્ત્રત્વ આદિક ગુણુનિષેધમુખથીજ પ્રવર્તેછે એટલામા નથી સર્વથા કૃત્યાણુગુણાકાર દિવ્યાકાર પરમાત્માનો પ્રતિષેધ કરનાર નથી કિંતુ ભગ વત્સ્વરૂપમા માયામય આકૃતિ, માયા મૂળ જેમા છે એવું તમ (અજ્ઞાન) અને તે મૂળ જેમા છે એવી અશુભ વાસનાઓનો જાડુધા નિષેધ કરવા પ્રવર્ત્યુ છે (શકા) નિર્ગુણપણે પચીશમા પુરૂષ (જીવ) નેજ સાખ્યો કહેછે ? છવીશમા પરમાત્માનો પ્રસંગજ ક્યા છે ? (સમ્બધાન) તો તેમ નથી સાખ્યરહસ્યને નહિ જાણનારાઓની આ આશકા છે જીવની ક્ષેત્રકોટિમા અવિભાગથી સ્થિતિનો વિચાર કરીને પૃથક્ ગણના (પચીશમાપણે) કરી નથી, ચોવીશતત્ત્વમાજ તેની ગણના કરી છે, તો ગુણુત્ત્વત્વાદિનિષેધમુખથી પણ છવીશમા પરમાત્માનુજ પ્રતિપાદન કરે છે, તો અનીશ્વરવાદ સાખ્યા લિમિત નથી નિર્વીજ યોગપણુ જે નિર્ગુણત્વાદિપણે અવ્યક્તસ્વરૂપ (આત્મસ્વરૂપ)ના ઉપાસનપર છે તેપણુ પરમાત્મવિષયકજ છે પણ પરમાત્માનાત્મક (જેના આત્મા પરમાત્મા ન હોય) કેવળ સ્વતત્ત્વ પુરૂષ (જીવાત્મા)ના ઉપાસનરૂપ નથી આ યોગ પરમાત્મા સકળ ચેતનાચેતન શરીરક છે તોપણુ અને તે સાક્ષાત્ અવતરેછે તો પણ (પરદશામા તથા અવતારદશામા પણ) તેમને માયા તમ વાસના આદિકનો સખન્ધ નથી, આ અર્થના પ્રાધાન્યથી ઉપાસનાત્મકજ પ્રવર્ત્યો છે પ્રકૃતિવિલશણુ અક્ષર સરૂપ પ્રત્યગાત્માનું ઉપાસન તેપણુ બ્રહ્માત્મકપણે સ્વાત્માનું ઉપાસન છે,

॥૧૬॥ દિવ્યાકૃતિત્વસુમદસ્ત્વસુવાસનાનાં સમ્યગ્વિધિ પ્રથયિતું
ચ પતૌ રમાયાઃ । સાલમ્વસાહ્યપથયોગસુયુક્તિમાજં ત્વાં ભક્તિ-
ધર્મતનૃ ॥૧૭॥ કામાર્તતસ્કરનટવ્યસનિદ્વિપન્તઃ સ્વસ્થાર્થસિદ્ધિ-

(સ્વતંત્ર નથી) માટે સર્વેશ્વરરૂપ બીજનો ત્યાગ કરીને તે થતું નથી. એરીતે
સખીજ સાંખ્ય યોગનું પણ કેવળ માયિક ગુણ આકારના નિષેધમુખથી
વિજ્ઞાન કે ઉપાસના પરિપૂર્ણ થાય નહિ, કિંતુ રમાપતિ લગવાનું સર્વશત્રુ
સત્યસંકટપત્તિ દિવ્યાકૃતિત્વ આદિક દિવ્ય ગુણોએ વિશિષ્ટપણે જે વિજ્ઞાન
તથા ઉપાસન એજ શ્રેયસ્કર છે, આ અર્થમાં તાત્પર્ય છે. મૂળમાં સુવા-
સનાશબ્દથી સત્યસંકટપત્તિ ગુણો લેવા. તો બન્ને પ્રકારના પણ સાંખ્ય
યોગનું આ રીતે સમરસપણે (એક બીજના અવિરોધથી અર્થ કરવામાં)
તાત્પર્યને વર્ણવતા આપ લગવાને વિપરીત જ્ઞાનનું નિવારણ કર્યું. આ પ્રકારે
સુયુક્તિથી યથાવસ્થિત સાંખ્યયોગરહસ્યનો અવબોધ આપનારા ભક્તિધ-
ર્મતનય આપને શરણપણે હું પામ્યો છું ॥૧૬-૧૭॥ હવે સંસારદાવાન-
ળમાં બહુ બળતા ચેતનોના સંરક્ષણમાટે અવતરેલા લગવાનું દિવ્યાવતાર-
પ્રયોજન જે ચેતનોને નિઃશ્રેયસના ઉપાયમાં પ્રવર્તાવવા માટે સ્વયં કરેલું
નિઃશ્રેયસોપાયભૂત ધ્યાન તેને વર્ણન કરતાથકા સ્તુતિ કરેછે-જેમ કામાતુર
ચોર નટ વ્યસની અને દ્રેષી જનો પોતપોતાના હૃદયતળમાં વર્તતા પ્રિયતમ
વસ્તુ સ્ત્રિયાદિકને પ્રેમપ્રકર્ષથી વૃત્ત્યંતર વિના સાક્ષાત્ કરતાથકા સદૈવ
તેમાંજ એક વિલીન ચિત્તવૃત્તિવાળા થઈ રહે છે તેમ સ્વહૃદયતળમાં વિરા-
જમાન સ્વાત્મભૂત નારાયણમાંજ સહજ પ્રીતિપ્રકર્ષથી વિલીનચિત્ત થઈ
તેમનાજ એક ધ્યાનપરાયણ આપ થઈ રહ્યો છે. તેથી તમારે સાધ્ય કિંચિત્
પણ નથી, કેમકે તમે આત્મારામ છો. પરંતુ લોકોને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તાવવા
માટે આ આપનું આચરણ છે, આ આચરણપણે બીજની પેઠે સાધનાધીન
નથી. કેમતો અનવધિકાન્દમય નારાયણ આનંદમય આપને સ્વાત્મામાં
નિષ્ઠા-સ્વાભાવિકી વર્તેછે. જેમ લોકમાં પતિવ્રતા ચક્રોર પતંગીઓ મત્સ્ય
મયૂર ચક્રવાક વિગેરે બહાર દૃષ્ટિમાર્ગમાં વર્તતા પોતપોતાના પ્રિયતમ વિષય
પતિ આદિકને અભિમુખ પરમાનુરાગથી એકાગ્ર દૃષ્ટિ બાંધીને તેમાંજ એક

મિચ ચેતસિ નિત્યમેવ । નારાયણં પરમયૈવ મુદા સ્મરન્તં ત્વાં
ભક્તિઃ ॥૧૮॥ સાધ્વીચકોરશલભાસ્તિમિકાલકણ્ઠકોઠા નિજેષ્ઠ-
વિપયેષુ યથૈવ લગ્નાઃ । મૂર્તૌ તથા ભગવતોઽન્ન મુદાઽતિલગ્નં ત્વાં
ભક્તિઃ ॥૧૯॥ જોહાતુરસ્ત્વથ મયાતુર આમયાવી યદ્વત્કુધાતુરજ-
નશ્ચ વિહાય માનમ્ । દૈન્યં મજેયુરિદ્ધ સત્સુ તથા ચરન્તં ત્વાં
ભક્તિર્ધર્મતનયં શરણં પ્રપદ્યે ॥૨૦॥ ધર્મસ્થિતૈરુપગતૈર્વૃદ્ધતા સદૈર્ધ્યં

વિક્રીન મનનેત્રવાળા થઇ રહેછે તેમ તમે પોતા આગળ સ્ફુરણાવમાન
થએલી ભગવાનની દિવ્ય મૂર્તિમાં એકાદ દૃષ્ટિ સમારોપીને તેમાંજ એક
સંલગ્ન મનનેત્રવાળા થઇ રહો છો. એમ અતર બહાર સ્ફુર્તિમાં આવેલા
ભગવત્સ્વરૂપમાં ચિત્તનો વિલય કરવાથી શ્રેય.સંપત્તિ લોકોને સ્વાચરણથી
શિખવતાથકા વિરાજે છે. તેમાં કામાર્તને સ્ત્રીરૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ છે, ચોરને
ધનરૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ છે, નટને નાનાવિધ કળાકુશળતારૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ
છે, વ્યસનીને વ્યસનરૂપ પ્રિયતમ વસ્તુ છે, દ્રેષીને વૈરિવિનાશરૂપ પ્રિયતમ
વસ્તુ છે, પતિવ્રતા નારીને પતિરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, ચકોરને ચદ્રરૂપ
પ્રિયતમ વિષય છે, પતંગીયાને અગ્નિરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, મત્સ્યને જળ-
રૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, મયૂરને મેઘરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, ચક્રવાકને
ચક્રવાકીરૂપ પ્રિયતમ વિષય છે, એવો વિવેક ન્હાવો. એરીતે ધ્યાનથી
સ્વચિત્તમાં સ્ફુરેલા ભગવત્સ્વરૂપમાં અંતર્વૃત્તિથી તેમનું ચિંતન અને અતિ-
ધ્યાનાભ્યાસને લીધે બહાર સ્ફુરેલા ભગવત્સ્વરૂપમાં અધિર્વૃત્તિથી ચિત્તની
લગ્નતા સ્વલક્ષ્ણોને શિખવવામાટે આ શ્રીહરિનું ચરિત્ર બાણું. એવા ભક્તિ-
ધર્મતનય તમને શરણુ પામ્યો છુ ॥૧૮-૧૯॥ જેમ લોકમાં જોહાતુર
જન જોહાસ્પદશૂત જનની આગળ માન મુકીને દીનતાને દર્શાવે છે, જેમ
બયાતુર જન બચનિવર્તક જનની આગળ માન મુકીને દીનપણું દેખાડે છે,
જેમ રોગાતુર જન રોગનિવારક વૈદજન આગળ માન મુકીને દીનતાને
બજે છે, જેમ કુધાતુર જન અગ્ર આપીને પોતાની કુધાને નિવારનાર
જનની આગળ માન મુકીને દીનલાવને બજે છે તેમ એકાંતિક સંતો
આગળ સ્વાશ્રિતજનશિષ્યશ્રુષ્ઠ સ્વમાન મુકીને દીનપણુને દર્શાવનારા

સેવ્યો હરિઃ સિતમહઃસ્થિતદિવ્યમૂર્તિઃ । શબ્દાચરાગિમિરિતિ
સ્વમતં વદન્તં ત્વાં ભક્તિઃ ॥૨૧॥ સદ્ગુણનિત્યપઠનધ્રુવણાદિસત્ક
ગ્રાહીં ચ સત્સદસિ શાસતમત્ર વિદ્યામ્ । સંસારજાલપતિતાલિલ-

સતાપ્રિય ધર્મલક્ષિતતનય તમને હું શરણુ પામ્યો છું ॥૨૦॥ શબ્દાદિ
વિષયરાગે રહિત, સ્વવર્ણાશ્રિમધર્મમાં સદા વર્તતા, અક્ષરબ્રહ્મસાથે આત્મ-
સ્વરૂપના સાદૃશ્યને વિચારતા (દેવાદિ દેહાત્મબ્રમ્હનો ત્યાગ કરી જ્ઞાનૈક્યન-
પણે અને અપહતપામ્ભત્વાદિપણે 'અક્ષરસરૂપ હું છું' એમ લાવના કરતા)
જનોએ અક્ષર નામના પ્રભાસ્વર તેજઃપુજના મધ્યે નિત્યવિરાજમાન દિવ્ય
મૂર્તિ જેમની છે એવા ભગવાન વાસુદેવ સદા ઉપાસ્ય છે, આવો પોતાનો
મત સમાશ્રિત જનોને ઉપદેશો છે. એરીતે નિઃશ્રેયસપ્રાપ્તિના ઉપાયનો
યથાસ્થિત અવજોધ આપતા તમને શરણુપણે હું પામ્યો છું. અહીં 'સેવ્યઃ'
આ પદથી ભક્તિ કહી છે, તેમાં અંગભૂત આત્મસાન 'દૃહતા સદૈશ્વમુપ-
ગતૈઃ' આ પદથી કહ્યું છે, તેમાં પણ અંગભૂત કર્મ 'ધર્મસ્થિતૈઃ' આ પદથી
કહ્યું છે, ધર્મજ્ઞાનથી સંપાદન કરાતી વૈરાગ્યકાષ્ઠા જે લક્ષિતને વધારનારી છે તે
'શબ્દાચરાગિમિઃ' આ પદથી કહી છે. અર્થાત્ ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિ
કરવારૂપ સ્વસિદ્ધાંતને પ્રતિપાદન કરનારા ॥૨૧॥ આત્મપરમાત્મસ્વરૂપ અને
તેમની પ્રાપ્તિના ઉપાયોને પ્રતિપાદન કરનારા સદ્ગુણોના પકન શ્રવણાદિ-
ક્રમાં લોકશિક્ષાર્થે તમે સદા પ્રવર્તેલા છે અને વળી લોકમાં બ્રહ્મસંબંધિની
વિદ્યા ઉપનિષદનો સંતોની સલામાં ઉપદેશ આપો છે. (સત્પુરૂષોજ બ્રહ્મ-
વિદ્યાના અધિકારિઓ હોવાથી) એ રીતે સ્વય આચરણથી, આચારણથી
અને સત્યાર્થના અવજોધનથી સંસારભળમાં પડેલા સમસ્ત જીવોને તેથી
મુકાવો છે, માટે તેઓના તમેજ પરમાર્થતઃ બંધુ છો. જે લૌકિક બંધુઓ
છે તે સ્વયં જન્મમરણદુઃખભળમાં લગ્ન હોવાથી બીજાઓને બળાત
બંધીને ભળમાંજ યોજ દેછે. તે બંધુઓ કેમ હોઈ શકે ? જે આપતિથી
મુકાવે તેજ સાચો બંધુ કહેવાય, તમે તો નિષ્કપટ કૃપાથી સંસારભળમાં
પડેલા જીવોનો સમુદ્ધાર કરવા ના લોકમાં પ્રાદુર્ભવીને સ્વયં સમસ્તકામ-
પરિપૂર્ણ છે તથાપિ સાધનદશાનિષ્ઠ જનની પેઠે ધર્માદિસાધનને અનુધાન

જીવવન્ધો ! ત્વાં ભક્તિધર્મતનયં શરણં પ્રપદ્યે ॥૨૨॥ મુવત ઉવાચ—
 इति स्तुत्वा च नत्वा तं प्राञ्जलिः स तदग्रतः । तस्थौ मुनिस्तं
 भगवान्પ્રીતः प्रोवाच भूपते ! ॥२३॥ મહર્ષે ! યન્મનોર્મીઘં ભવેત્તવ
 मदद्य तत् । वृष्ण प्रीतोऽस्म्यहं तुभ्यं तद्वास्यामि न संशयः ॥२४॥
 શતાનન્દ ઉવાચ—प्रसन्नो यदि मे स्वार्मिस्तर्हि त्वं कृपयाऽद्य हि ।
 मनोरथं चित्तं मे सम्पूरयितुमर्हसि ॥२५॥ त्वच्चरित्रग्रन्थमहं
 चिकीर्षामि जगद्गुरो ! । तदाज्ञां देहि मे पूर्वं भवताऽस्ति प्रतिश्रुतम्
 ॥२६॥ सफलस्तेन भविता विद्याभ्यासधर्मो मम । इत्यभीष्टं हि मे
 देहि भक्ताभीष्टप्रदोऽसि हि ॥२७॥ इत्यर्पितः स मुनिना प्रेमभक्तेन
 धीमता । प्रसन्नः प्राह तं योगिन् ! कुरु ग्रन्थं स्ववाञ्छितम् ॥२८॥
 यथाશ્રુતં યથાદૃષ્ટં ચરિત્રં મમ વર્ણય । જ્ઞાનં ત્રૈકાલિકં વુચ્ચી

કરતા અને ભોક્ષુમાર્ગનો અવબોધ આપતાથકા તે ભળબધનથકી મુકાવો
 છો. તેવા ભક્તિધર્મતનય તમને શરણુપણે હું પામ્યો છું ॥૨૨॥

મુવતમુનિ કહેછે—હે ભૂપતે ! આ પ્રકારે તે શતાનન્દમુનિ ભગવાનની
 પરા ભક્તિથી સ્તુતિ કરી પ્રણામ કરી, બે હાથ બેડીને તેમની આગળ ઉભા
 રહ્યા. પછી ભગવાન પ્રસન્ન થઈને એમ બોલ્યા કે—હે મહર્ષે ! તમારી ઉપર
 હું પ્રસન્ન થયો છું તો તમને બે મનોવાંછિત હોય તે મારાથકી હાલ માગો,
 તે તમને હું આપીશ એમાં સંશય નથી ॥૨૩-૨૪॥ આવું શ્રીહરિનું વચન
 સાંભળીને મનમાં આનંદ પામેલા શતાનન્દમુનિ બોલ્યા કે—હે સ્વામિન્ !
 તમે મારી ઉપર બે પ્રસન્ન થયા હો તો મારા બહુ કાળથી અનુવર્તતા મનો-
 રથને હાલ કૃપા કરી સંપૂર્ણ કરવા યોગ્ય છે ॥૨૫॥ મનોરથને નિવેદન
 કરેછે—હે જગદ્ગુરો ! આપના દિવ્યાવતારચરિત્રગણિત કોઈ ચથ કરવાની
 મારે ઈચ્છા છે, જેથી મારા વચનની અને વિદ્યાની સફળતા થાય અને
 તેથી હું કૃતાર્થ થકું. તો આમાં આપ આજ્ઞા આપવાને યોગ્ય છે, કેમકે
 આપે પ્રથમ પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. આ મારું અભીષ્ટ છે, તમો ભક્તોને અભીષ્ટ
 અર્થ આપનારા છે ॥૨૬-૨૭॥ હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શુદ્ધિમાન્ શતાનન્દ-
 મુનિએ પરા ભક્તિથી પ્રાર્થના કરેલા ભગવાન પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા કે—હે

ભવત્યેવ તવાનય ! ॥૨૧॥ મનઃસ્થાનપ્યભિપ્રાયાન્સર્વેપાં વેત્સ્યસિ
 ધ્રુવમ્ । ન તે ત્વવિદિતં કિઞ્ચિદ્ભવિતાતિપ્રિયોઽસિ મે ॥૨૦॥
 અન્તર્હિતે મયિ ભુવો મચ્છિન્નતાનાં નૃણાં મુને ! । ત્વત્કૃતો ગ્રન્થ
 ઇવાત્ર ભવિષ્યત્યાશ્રયો મહાન્ ॥૨૧॥ શિક્ષાપત્રીં મહિચિતાં
 પ્રથાનાદૌ ત્વમજ્ઞસા । પદૈરાનુષ્ટૈર્એવ મહાગ્રન્થં તતઃ કુરુ
 ॥૨૨॥ વિજને હિ સ્થિરા ધુદ્ધિઃ સ્યાદતઃ કૃષ્ણમન્દિરે । વાસોચિ-
 તાઽસ્તિ કુટ્યેકા તત્રૈવ નિવસેર્મુને ! ॥૨૩॥ સુવત ડવાચ—એવમુકઃ
 સ હરિણા મુનિઃ પ્રીતતરોઽભવત્ । તં પ્રણમ્ય નિજાવાસમુપેયાપ
 નરાધિપ ! ॥૨૪॥ આજ્ઞા હરેરેવ શુભં મુહૂર્તં વિદન્સ કૃષ્ણાલયર-

યોગિન્ । તમારા મનોરથને અનુસારે થઈ કરો ॥૨૮॥ હે નિર્દોષ મુને !
 મારાજ અનુગ્રહથી તમને ત્રૈકાલિક જ્ઞાન થશે, જેથી મારા સર્વ ચરિત્રને
 યથાસ્થિત બાળુશો. તે પછી તે પ્રસરેલા જ્ઞાનથી જેવું દેખ્યું હોય અને
 જેવું સાંભળ્યું હોય તેવું સર્વ ચરિત્ર તેમાં વર્ણન કરો ॥૨૯॥ આ મારા
 દિવ્ય ચરિત્રવર્ણનપ્રસંગમાં જે જે બાળુવા યોગ્ય પરના મનોભિપ્રાય વિગેરે
 તે સર્વને મેં આપેલી અલૌકિક દૃષ્ટિથી નિષ્ણે બાળુશો. તમને કાંઈપણ
 અવિદિત નહિજ રહે, કેમકે તમે મને અતિપ્રિય છો ॥૩૦॥ હે મુને ! હું
 ભૂતળથકી અતર્ધાન થતાં તમે રચેલો મારા દિવ્ય ચરિત્રનો યથજ લોકમા
 મારા આશ્રિત નરોને શ્રેયભાટે મુખ્ય આશ્રય થશે ॥૩૧॥ મેં સકળ
 લોકોના હિતભાટે કરેલી શિક્ષાપત્રીને અનુદુર્લભદોષજ્ઞ સ્લોકોવગેન પ્રથમ
 તત્ત્વથી તત્કાળ ગુંથો. શિક્ષાપત્રી ગુથ્યા પછી મારી પ્રાદુર્ભાવિકથાને
 પ્રતિપાદન કરનારા મહાગ્રન્થને કરો ॥૩૨॥ હે મુને ! યથાનિર્માણમાં પ્રવર્તવાને
 એકાંત સ્થાનમાં સ્થિતિની અપેક્ષા છે, અન્યથા ચિત્તનું અવધાન થાય
 નહિ તો શ્રીગોપીનાથમહિરમા એકાંતવાસસમુચિત કોઈ કુટી (ઓરડી)
 વર્તે છે, તેમાંજ તમે વસો ॥૩૩॥ મુમતત્રકપિ કહે છે—હે નરાધિપ !
 આ પ્રકારે લગવાને પ્રીતિથી કહેતાં તે શતાન્તરમુનિ પરમ પ્રસન્ન થઈને તે
 લગવાનને પ્રણામ કરીને પોતાને નિવાસ સ્થાને ગયા ॥૩૪॥ ત્યાં જઈને
 ‘લગવાનની આજ્ઞા એજ સર્વ શુભસંપાદક મુહૂર્તવિશેષ છે’ એમ અવ-

ન્યકુટયામ્ । કૃત્વા સ્વચાસં ચ તદૈવ શિક્ષાપત્રી મુતિર્મન્યિતુ-
મુચ્યતોઽમૂત્ ॥૩૫॥ इति थोस्तत्ताद्विजोवने नत्तन्मन्त्ररे धर्मरात्रे पयन-
प्रकरणे शतानन्दवरप्रदाननामा षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥

નવત ઉવાચ—ત્રયોદશી ઘનાઘાઽઽસીત્તદાર્ણી નૃપસત્તમ ! ।
શિક્ષાપત્રી સમારેમે સ તસ્યાં પ્રન્યિતું મુનિઃ ॥૧॥ પૂર્ણાયમદ્વિતી-
યાયાં સા કૃતા તેનં સદ્વિયા । શ્લોકાઃ શતદ્વયં તસ્યા આસંધ
દ્વાદશોત્તરમ્ ॥૨॥ તતઃ સ ભગવત્પ્રીતૈ તસ્યાદીકાં ચ શોભનામ્ ।
આરેમે તાં સહોમાસે પચ્ચમ્યાં ચ સમાપયત્ ॥૩॥ તસ્યામેવ તિથૌ

ધારીને, શતાનંદમુનિ શ્રીગોપીનાથાલય સમીપે વર્તતી રમણીય કુટીમાં
ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ પોતાનો નિવાસ કરી, તે ક્ષણમાજ શિક્ષાપત્રી
ગુંધવામાંટે તત્પર થયા ॥૩૫॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને... પંચમપ્રકરણે
શતાનંદવરપ્રદાનનામા ષટ્ષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૬॥

અધ્યાય ૬૭ મો.

મુપ્રતમુનિ કહેછે—હે નૃપસત્તમ ! જ્યારે ભગવાને શતાનંદમહામુનિને
શિક્ષાપત્રી નામનો ગ્રંથ રચવાની આજ્ઞા કરી તે સમયે સંવત્ ૧૮૮૫ ના
આસો માસની કૃષ્ણપક્ષની ધનત્રયોદશી નામની તિથિ હતી. તે તિથિએ
ભગવાનની આજ્ઞાથી શતાનંદમુનિએ શિક્ષાપત્રી ગુંધવાનો આરંભ કર્યો ॥૧॥
પ્રારંભેથી તે શિક્ષાપત્રી કુશાચલદ્વિશાળી શતાનંદમુનિએ ચમદ્વિતીયા જે
કાર્તિક શુકલ દ્વિતીયા તે તિથિએ પરિપૂર્ણ કરી તેના (૨૧૨) બસોબાર
શ્લોકો થયા ॥૨॥ અનંતર મુનિએ તેજ સમયે તે શિક્ષાપત્રીની અંત-
દીપિકાનામની શોભન દીકા ભગવત્પ્રસન્નતાયે કરવા પ્રવર્તતાં તે દીકા
માર્ગશીર્ષ માસના શુકલપક્ષની પચમી તિથિએ સમાપ્ત કરી (આથી
'શિક્ષાપત્રી રચવાની આજ્ઞા સાથે તેની દીકા રચવાની આજ્ઞા પણ ભગવાને
કરી' એમ પ્રથમ કહ્યું નથી તોપણ અર્થવશાત્ જાણી લેવું) ॥૩॥ હે રાજન !

૧ આ અધ્યાયમા શ્રીનમરાદિકમા પ્રતિષ્ઠા કરવા નરનારાયણાદિ અર્ચારવર
પમા ભગવાન પુરુષોત્તમ શ્રીહરિકૃષ્ણની સાક્ષાત્ સ્વસ્વરૂપી સન્નિધિ થવાથી
સમસ્ત જનોને પ્રત્યક્ષ થએવા એશ્વર્યાતિશયનું નિરૂપણ કર્યું છે.

રાજન્નપરાહે સમાર્પયત્ । હરયે મુનિમિઃ સાક્રમુપવિષ્ણય સંસદિ
 ॥૪॥ સટીકાં પત્રિકાં સ્ત્રીયાં દૃષ્ટ્વા તાં સન્નુતોપ સઃ । પ્રશંસાં વહુધા
 ચક્રે શતાનન્દસ્ય સંસદિ ॥૫॥ યાવાન્મદીયોઽમિપ્રાય આસીત્તા-
 વાનશેષતઃ । અત્રાનીતોઽસ્યનેનેતિ મુનીન્મક્તાંશ્ચ સોઽવદત્ ॥૬॥
 પ્રીત્યા દદૌ સ્વકુળસ્થાં શતાનન્દાય સ સ્ત્રજમ્ । કરદ્વયં ચાતિમુદા
 વધૌ તચ્છિરસિ પ્રભુઃ ॥૭॥ તતસ્તાં યાચયામાસ નિત્યાનન્દેન
 સંસદિ । હરિર્મક્તાશ્ચ મુનયઃ શ્રુત્વા તાં જહપુર્નપ ! ॥૮॥ તતઃ
 પ્રાહ હરિઃ સર્વાન્સ્યમક્તાન્ શૃણુતાલિલાઃ । યે સ્યુર્મદીયાસ્તેરેપા
 પાઠ્યા અવ્યાઽથવાઽન્વહમ્ ॥૯॥ પ્રાગેવ ભોજનાન્નિત્યં શુચિમિઃ

તેજ દિને અપરાહ સમયે (દિવસની છેલી ૭ ઘટિકાઓ થકી પહેલી ૭
 ઘડીરૂપ કાળમધ્યે) સલામા મુનિજનો સાથે વિરાજમાન ભગવાનની સમીપે
 સટીક તે શિક્ષાપત્રી સમર્પણ કરી ॥૪॥ પોતે કહેલી શતાનન્દમુનિએ ગુથેલી
 ટીકાસમલંકૃત શિક્ષાપત્રીને બેધને બહુ પ્રસન્ન થએલા શ્રીહરિએ સલામાજ
 તે શતાનન્દમુનિની પ્રશંસા વિશેષત કરી ॥૫॥ બેટલો મારો હૃદયગત અભિ-
 પ્રાય હતો તેટલો સર્વ પશું ન્યૂનાધિકલાવ વિના આ મુનિએ આ સટીક
 શિક્ષાપત્રીમાં આપ્યો છે. એમ સલામા બેટેલા મુક્તાનન્દાદિ મુનિઓ અને
 સૌમ ઉત્તમ હેમંતાદિ ભક્તજનો પ્રતિ ભગવાન્ જોડ્યા ॥૬॥ એ રીતે મુનિજ
 કૃતિકૌશળ વખાણતા બહુ પ્રસન્ન થએલા પ્રભુ શ્રીહરિએ પરા પ્રીતિથી
 પોતાના કંઠમાં રહેલો દિવ્ય ગુલાબપુષ્પનો હાર તે મુનિને આપીને તેમના
 મસ્તક ઉપર અત્યાનન્દથી સકલલોકલેખકર પોતાના બે કરતળો મુક્યા ॥૭॥ હે
 નૃપ ! તદનંતર તે શિક્ષાપત્રી નિત્યાનન્દમુનિ પાસે સલામા શ્રીહરિએ વચાવી
 તે મુનિએ વાચેલી તે શિક્ષાપત્રીને સાલળીને સર્વે મુનિઓ હરિભક્તો અને
 સ્વય ભગવાન્ મહાહર્યને પામ્યા ॥૮॥ પછી ભગવાન્ પોતાના સર્વ ભક્તો
 પ્રતિ જોડ્યા કે-હે ભક્તા ! તમે સર્વે માફ વચન સાલળો જે મારા આશ્રિત
 હો તેમણે પ્રતિદિન આ શિક્ષાપત્રીનો નિયમથી પાઠ કરવો અથવા (ગીર્વા
 છુવાણી નહિ લાણેલાએ) સાલળવી તેમા પઠનમા નિયમ કહેડે-ભોજન
 પહેલાજ ખાદ્ય આલ્યતર શૌચપૂર્વક સ્વસ્તિકાસને બેસીને આદરથી નિલ

સ્વસ્તિકાસનમ્ । સમાસ્થિતૈરિયં પાઠ્યા તતો મોખ્યમનાપદિ ॥૧૦॥
 દિવાઽઽનુકૂલ્યાભાવે તુ નિશિ નિત્યવિધિં નિજમ્ । કૃત્વૈકત્ર નિપ-
 ઘૈય પઠનીયેયમાદરાત્ ॥૧૧॥ યથૈતદર્થસ્ફુરણં હૃદિ સ્વસ્ય ભવેત્ત-
 થા । શનૈઃ સ્ફુટાક્ષરં પાઠ્યા નિત્યમેવ મદાશ્રિતૈઃ ॥૧૨॥ ઇતિ શ્રુત્વા
 હરેર્યાગ્યં સર્વે ભક્તજનાસ્તદા । ઇવમેવ કરિષ્યામો વયમિત્યુચુ-
 રાનતાઃ ॥૧૩॥ તતો હરિઃ શતાનન્દં પ્રાહ સ્વામીપ્રમુત્તમમ્ । કુરુ
 ગ્રન્થં મહાયુદ્ધે । સમર્થોઽસિ હિ તત્કૃતૌ ॥૧૪॥ કૃષ્ણપ્રસાદલઘ્વૈવ
 બુદ્ધિસ્તેઽસ્તીતિ ભાતિ નઃ । અન્યથા મદમિપ્રાયમેવં વક્તું ક્ષમેત કઃ
 ॥૧૫॥ સ હ્યુક્તો ભગવતા તં પ્રણમ્ય નિજાશ્રમમ્ । આયયૌ દુર્લભં
 દેવૈઃ સમ્પ્રાપ્તસ્તદનુગ્રહમ્ ॥૧૬॥ હરિપ્રસાદસમ્પ્રાપ્તસાર્વજન્યઃ સોઽથ

આ શિક્ષાપત્રીનો પાઠ કરવો આનો પાઠ કર્યા વિના લોજન નજ કરવું.
 રોગાદિ આપત્તિમાં આ નિયમ નથી ॥૬-૧૦॥ દિવસે પાઠ કરવાનો અવ-
 કાશ ન મળે તો રાત્રિએ નિત્યવિધિ સાયસંધ્યાદિ પરિચ્રમાપ્ત કરીને, એકાંત
 સ્થાનમાં પૂર્વની પેઠે બેસીનેજ આદરપૂર્વક સાવધાન મનથી અર્થવિમર્શ
 પૂર્વક સ્પષ્ટાક્ષર ધીમેધીમે (ત્વરાથી પાઠમાં અક્ષરો અભિવ્યક્ત ન થાય
 માટે) આ શિક્ષાપત્રીનો નિત્ય મદાશ્રિતોએ પાઠ કરવો ॥૧૧-૧૨॥ હે રાજા!
 ભગવાનનું હિતવચન સાંભળીને સભામાં બેઠેલા સર્વ કોઈ ભક્તજનો એજ
 ક્ષણમાં વિનયથી નમ્ર મસ્તકવાળા થઈ 'અમે તમારા કલા પ્રમાણેજ કરીશું'
 એમ બોલ્યા ॥૧૩॥ પછી ભગવાન શતાનંદમુનિપ્રતિ બોલ્યા કે-હે મહાયુદ્ધે!
 હવે મનમાં કરવા ધારેલો સર્વગ્રંથોત્તમ ગ્રંથ કરો તેવો ગ્રંથ કરવામાં અપે-
 ક્ષિત વૈદુષ્ય પ્રતિભાએ સંપન્ન સમર્થ તમે છો ॥૧૪॥ કેવળ વૈદુષ્ય પ્રતિભા-
 માત્ર નહિ કિંતુ વિવક્ષણ બુદ્ધિસંપત્તિ શ્રીકૃષ્ણના પ્રસાદથી તમને પ્રાપ્ત થઈ
 છે, એમ અમને સર્વને જણાય છે અન્યથા આ સત્રીક શિક્ષાપત્રીમાં મારો
 આપો અભિપ્રાય કહેવા માટે કોણ સમર્થ થાય? કોઈપણ નજ થાય ॥૧૫॥
 હે રાજા! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા શતાનંદમુનિ દેવોએ પણ સુદુર્લભ
 શ્રીહરિનો અનુગ્રહ પામીને તેમને પ્રણામ કરીને પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા
 ॥૧૬॥ અનંતર ભગવાનના તેવા નિરતિશય પ્રસાદથી સર્વજ્ઞભાવને પામેલા

યોગિરાટ્ । ચમ્પાપછ્યાં સમારેમે દ્વં સત્સદ્ગિજીવનમ્ ॥૧૭॥ एकैकं
 च प्रकरणं कृत्वा सम्पूर्णमीश्वरम् । तमेव आवयामास निजावास-
 स्थितं मुनिः ॥१८॥ स शुश्रावादरात्साकं नित्यं स्वान्तिरुवासिमि ।
 शुक्रानन्दादिमुनिभिस्तेन तुष्टोऽभवद्भृशम् ॥१९॥ स चापि दशमं
 स्कन्ध पञ्चमं च पुनर्नृप । । नैरन्तर्येण शुश्राव त्यक्तान्यव्याचहा-
 रिकः ॥२०॥ अपराहे निजावासवितर्दावुपविश्य स । अनन्य-
 गतिकेभ्योऽदात्स्वभकेभ्यः स्वदर्शनम् ॥२१॥ द्वित्रेषु वा पञ्चपेषु
 क्वचिच्चित्तुरेषु वा । दिनेष्वतीतेष्वभयश्चित्रा वार्तास्तदग्रतः ॥२२॥
 पौरा देशान्तरीयाश्च दृष्टाश्चर्या जना नृप । । हरेरग्रे सभायां ताद्य-
 क्तस्तास्ते घदाम्यहम् ॥२३॥ नरनारायणश्चैव लक्ष्मीनारायणस्तथा ।

યોગીન્દ્ર શતાનંદમુનિએ માગશર માસના શુકલપક્ષની ૫ઠ્ઠી તિથિએ
 સત્સંગિજીવન નામનો આ ગ્રંથ રચવાનો આરભ કર્યો ॥૧૭॥ શતાનંદમુનિએ
 એક એક પ્રકરણ સંપૂર્ણ કરીને તેજ સમયે નિજાવાસમા વિરાજમાન સર્વ-
 શ્વર શ્રીહરિને વાચી સંભળાવ્યું ॥૧૮॥ ભગવાને તે મુનિએ વાચવા માંડ્યો
 તે નિબંધ નિત્ય પોતાની સમીપે રહેનારા શુક્રાનંદાદિ મુનિઓ સાથે આદરથી
 સંપૂર્ણ સાલગ્યો અને તેના શ્રવણથી અત્યંત સંતુષ્ટ થયા ॥૧૯॥ હે નૃપ ।
 અનંતર ભગવાન્ શ્રીહરિપણ શ્રવણથી વ્યતિરિક્ત વ્યાવહારિક કાર્યમાનનો
 પરિત્યાગ કરીને શ્રીમદ્ભાગવતના પથમસ્કંધ દશમસ્કંધને વારેવારે અબ્ધ
 વધાનથી સાંભળવા લાગ્યા (માર્ગશીર્ષ શુકલપક્ષીને આરક્ષીને શ્રવણ કરવા
 લાગ્યા) ॥૨૦॥ શ્રીહરિએ અપરાહ સમયે પોતાના નિવાસલવનની વેદિકા
 ઉપર વિરાજમાન થઈ સ્વચરણનાજ એક સમાશ્રયવાળા અનન્યલક્ષ્મીને
 સ્વાભિવાદિત દેવદુર્લભ સ્વદર્શન આપ્યું ॥૨૧॥

તે સમયે બેત્રણ દિનો વ્યતીત થતા, કદાચિત્ ત્રણ ચાર દિવસો વ્યતીત
 થતા, કદાચિત્ પાંચ છ દિવસો અતિક્રાંત થતા, (એમ વારે વારે) વિવિધ
 વિચિત્ર વાર્તાઓ શ્રીહરિની આગળ થવા લાગી ॥૨૨॥ હે નૃપ । ત્યાં ત્યાં
 સાક્ષાત્ આશ્ચર્યને બેનારા પુરવાસી જનો અને દેશાંતરીય જનોએ યથા
 દૃષ્ટ બે વિચિત્ર વાર્તાઓ ભગવાનની સમીપે સભામા કહી હતી તે તમને

ગોપીનાથાદયસ્તેન સ્થાપિતાઃ કૃષ્ણમૂર્તયઃ ॥૨૨॥ તત્ર યા યા કૃષ્ણ-
મૂર્તિઃ સ્થાપિતા યત્ર યત્ર ચ । યદા યદા તેન તત્તદિવસાત્તત્ર તત્ર
તુ ॥૨૩॥ આશ્ચર્યમભવત્તત્તદદશુઃ સકલા અપિ । મક્તા અમક્તા
અપિ ચ પુમાંસો યોપિતસ્તથા ॥૨૪॥ કચિત્કચિન્મૂર્તયસ્તા પ્રત્યક્ષં
કૃષ્ણવત્ક્રિયાઃ । મનોહરાશ્ચ વિવિધાઃ કુર્વન્તિ સ્મ મહીપતે ! ॥૨૫॥
કચિત્સ્વાઃ પ્રેક્ષમાણાંસ્તુ જનાન્ દદૃઘાઽહસન્ હિ તા । જગદ્દુઃ પુષ્પ-
હારાદીનુપહારાન્કચિત્સ્વયમ્ ॥૨૬॥ કચિન્નિવેદિતાન્નં ચ સાક્ષા-
દ્દુમ્બુજિરે ચ તાઃ । કચિન્નિવેદિતં દુગ્ધં પિયન્તિ ન જલં કચિત્
॥૨૭॥ કચિન્નિત્યનિજપ્રેક્ષાનિયમિભ્યઃ સ્વદર્શનમ્ । દદુઃ સદ્ગ-
દ્ભવે કહુંકું ॥૨૮॥ નરનારાયણુ લક્ષ્મીનારાયણુ ગોપીનાથ આદિક ને શ્રીકૃષ્ણ

મૂર્તિઓ શ્રીહરિએ સ્થાપન કરી છે તે મૂર્તિઓ મધ્યે ને ને કૃષ્ણમૂર્તિ
ને ને મદિરમા ને ને કાળે શ્રીહરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી છે તેને મદિરમા તે તે
અર્ચાસ્વરૂપોમા તે તે પ્રતિષ્ઠાસમયને આરભીને થતા કાઈપણુ આશ્ચર્યને
લક્ષ અલક્ષ પણ સમસ્ત પુરૂષો તથા સમગ્ર સ્ત્રિયોપણુ સાક્ષાત્ ભેટી
હતી ॥૨૪-૨૬॥ શુ આશ્ચર્ય ભેટુ? તે કહેછે-હે મહીપતે! તે નરનારા
યણુ ક્રિક મૂર્તિઓ કોઇ કોઇ સમયે સાક્ષાત્ પ્રાદુર્ભવેલા શ્રીકૃષ્ણની પેઠે
અતિ મનોહર વિનિધ ક્રિયાઓ કરવા લાગી ॥૨૭॥ તે ક્રિયાઓને કહેછે-
કદાચિત્ તે મૂર્તિઓ પોતાના દર્શન કરનારા જનોને ભેળને પ્રેમપ્રકાશક
મદહાસને કરવા લાગી કદાચિત્ લક્ષ્મીએ સમર્પેલા પુષ્પહારાદિ ઉપહા
રોને પોતેજ સ્વીકરવા લાગી ॥૨૮॥ કવચિત્ સમયે લક્ષ્મીએ પ્રેમથી નિવે
દન કરેલા અન્નને સાક્ષાત્ જન્મવા લાગી કવચિત્ સમયે લક્ષ્મીએ
અમર્પેલા દુધ જળને પ્રીતિથી સાક્ષાત્ જ પીવા લાગી પ્રતિમાસ્વભાવને
ઉધ્ધવીને પ્રવર્તેલુ આ સર્વ પારમેશ્વર કર્મ છે ॥૨૯॥ ને દેશાતરના પરમ
લક્ષ્મી 'આ તિથિએ આ સમયે નરનારાયણુનુ દર્શન કરવુ, લક્ષ્મીનારાયણુનુ
દર્શન કરવુ' એમ નિત્ય દર્શનના નિયમધારી હતા તેમને પ્રળળ કાર્યોત
રની રોકામણથી તે તે મદિરપ્રતિ જવાનો અવસર નહિ પામતા લક્ષ્મીને
પોતેજ તે તે નરનારાયણુાદિ અર્ચામૂર્તિઓ તેને લક્ષ્મીજનોના આમે પણ

રહેમ્યઃ સાક્ષાદ્રામાન્તરેऽપિ તાઃ ॥૩૦॥ પુત્રાન્ દદુશ્ચ કેમ્યશ્ચિ-
ત્કુર્વદ્વ્યઃ સ્વોપયાચિતમ્ । તથા જહુશ્ચ કેપાશ્ચિદ્વલવદ્દૈરિસઙ્કટમ્
॥૩૧॥ કચિત્સ્વાઃ સેવમાનેભ્યો નિર્ધનેભ્યો ધનં ચ તાઃ । સ્વમે
પ્રભૂતં સમ્પ્રેર્ય ધનવન્તમદાપયન્ ॥૩૨॥ કચિત્તા વીક્ષકાઃ સઘઃ
સમાર્ધિ લેભિરે જનાઃ । કચિત્તાઃ પ્રેક્ષમાણાશ્ચ ભૂરિતેજો વ્યવક્ષત
॥૩૩॥ હૃત્પાદીનિ વહ્ન્યાસંસ્તત્ર તન્નાદ્દુતાનિ હિ । તાનિ દૃષ્ટ્વા
જના ભૂમૌ વહ્ન્યસ્તાઃ સમાશ્રયન્ ॥૩૪॥ યવમાઘદ્દુતં દૃષ્ટ્વા કેચિ-
ત્તત્રાગતા જનાઃ । સમાસ્થિતં હર્ષિ પ્રોચુસ્તત્સર્વં હિ તદા તદા
॥૩૫॥ તચ્છૃત્વા લેભિરે ચિત્રં સમાસંસ્થા હિ માનયાઃ । હરેરેવ

જળને પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના સાક્ષાત્ દર્શન આપવા લાગી ॥૩૦॥ તે
ભૂર્તિઓ યથાશક્તિ વિતાદિવ્યપૂર્વક પોતાની માનતા કરનારા પુત્રયાચક
જનોને પુત્રો આપવા લાગી. તથા પોતાની બાધા કરનારા કેટલાક જનોને
બળવાન વૈરીથકી આવેલા સંકટથકી નિવારણ કરવા લાગી ॥૩૧॥ કદા-
ચિત્ તે ભૂર્તિઓ પોતાની ધનપ્રાપ્ત્યર્થે પરિચયા કરનારા નિર્ધનોને સ્વપ્રમા-
ધનાશ્ચને 'આ નિર્ધનને આટલું ધન તું આપ્ય' એમ પ્રેરણા કરીને તેદ્વારા
બહુ ધન અપાવા લાગી ॥૩૨॥ કોઈ સમયે નિજસ્વરૂપનાં દર્શન કરનાર
લક્ષ્મીને તે ભૂર્તિઓ એકદમ સમાધિ સંપાદીને દિવ્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર
કરાવા લાગી કવચિત્ સમયે તે ભૂર્તિઓ પોતાનાં દર્શન કરનારા જનોને
અશ્વરાખ્ય તેજોરાશિનો સાક્ષાત્કાર કરાવા લાગી ॥૩૩॥ તે તે મંદિરમાં
આવાં અનેક અદ્ભુતો થવા લાગ્યાં. તે અદ્ભુતોને જોધને બહુ જનો લગ-
વાનની તે તે દિવ્ય ભૂર્તિઓમાં મહાવિશ્વાસ લાવીને તેમના ચરણકમળની
સેવાપરાયણ થયા ॥૩૪॥ ત્યાં ત્યાં થએલુ તે આ અદ્ભુતને દેખીને કેટ-
લાક દેશાંતરથકી ત્યાં આવેલા જનો આ સર્વ અદ્ભુત સલામાં વિરાજમાન
લગવાનની આગળ તેતે સમયે નિવેદન કરતા હતા ॥૩૫॥ તે આ અદ્ભુ-
તને સલામાં બેઠેલા સર્વ જનો સાંભળીને આશ્ચર્ય પામી ગયા અને જે આ
અહીં આપણા નેત્રમાર્ગમાં પણ વર્તે છે તેજ સાક્ષાત્ અહીં સન્નિધિ પામી
રહેલા લગવાનનુંજ આ બધું આશ્ચર્ય છે, પોતે પધરાવેલી પોતાની અર્ચા-

પ્રતાપં તં વિવિદુઃ સર્વમેવ તે ॥૩૬॥ તચ નારાયણમુનિર્નિશમ્ય
વૃત્તમાદરાત્ । કથયામાસ તદ્વક્તૃન્ સદઃસ્થાંશ્ચ નિજાનપિ ॥૩૭॥
સાક્ષાત્કૃષ્ણે ભગવતિ નરનારાયણાદિષુ । તન્મૂર્તિષુ ચ નાસ્ત્યેવ
મેદ ઇત્યવધાર્યતામ્ ॥૩૮॥ શ્રુત્વેતિ ભગવદ્વાન્યં પ્રાપુઃ સર્વે મુદં
પરામ્ । મૂર્તિદ્વારાપિ ભૂપેત્યં પ્રતાપં હરિરાતનોત્ ॥૩૯॥ ઘર્તમા-
નસ્ય તસ્યેત્યં જનમજ્જલદાકૃતેઃ । અગાત્સંવત્સરઃ સાર્ધં આત્મારા-

મૂર્તિઓમાં પણ પોતેજ સન્નિધિ પામી રહ્યા છે એમ માનવા લાગ્યા ॥૩૬॥
ભગવાન્ નારાયણમુનિપણુ દેશાંતરથી આવેલા તે જનોનું અદ્ભુતગર્ભિત
તે વચન આદરથી સાંભળીને, સહામાં બેઠેલા તે વક્તા શ્રોતા નિમ્બલકો
પ્રતિ એમ બોલ્યા કે-હે લક્ષ્મી! તમે સર્વે સાંભળો. અમોએ પ્રતિષ્ઠાપેલી
નરનારાયણાદિ અર્ચાઓમાં અને પોતાના દિવ્ય રૂપથી રહેલા સાક્ષાત્
કૃષ્ણમાં લેશથી પણ ભેદ છેજ નહિ, એમ જાણો-આતો અર્ચા હોઈને
અર્ચકપરાધીન વૃત્તિવાળી છે, તે સાક્ષાત્ ભગવાનજ જેમ એમ અર્ચિ-
ઓને અભીષ્ટ અર્થ આપવા સમર્થ નથી' એવી ભેદબુદ્ધિ ન કરવી ॥૩૭-
૩૮॥ આલું ભગવાનનું વચન સાંભળીને સર્વે તેમના લક્ષ્મી પરમાત્મને
પામ્યા. હે ભૂપ! આ પ્રકારે આ ભગવાને પોતાનું ઐશ્વર્ય પોતે પ્રતિષ્ઠાપેલી
મૂર્તિઓ દ્વારાપણ પ્રકાશ કર્યું ॥૩૯॥ આ પ્રકારે સદુપદેશ સદ્ગ્રંથપ્રવર્તન
આદિકવડે કલ્યાણમય દિવસોને ત્યાં સુખેથી નિર્ગમન કરતા ભગવાન્
શ્રીહરિ કે જે સકળજનમંગળમૂર્તિ આત્મારામ સતાંપતિ છે તેમને દોઢ
વર્ષ વીતી ગયું (સંતોના આ ભગવાનજ પતિ છે, સંતોનો જે સદ્ભાવ
તે એમને આપત છે, તે અસતજ થાય છે જે એમનો આશ્રય કરતો
નથી, જે આશ્રય કરેછે તે સદ્ભાવને પામેછે. એમના આશ્રયશુભાવથી
આશ્રિતનું અખિલ અમંગળ પાપ ટળી જાયછે-મંગળમય થઈ જાયછે,
કેમતો પોતે ભગવાન્ મંગળમૂર્તિ છે. એમ આશ્રય કરનારાઓને મળતું
મંગળતો અવાપ્તસમસ્તકામનાદિક છે, કેમતો આ ભગવાન્ મંગળમૂર્તિ
આત્મારામ છે. આત્મારામનો આશ્રય કરનારાઓને તેમની સાથે સાદૃશ્યજ
થાય છે, આત્મારામસાદૃશ્ય તો અવાપ્તસમસ્તકામનાદિકજ જાણવું)

મસ્ય સત્પતેઃ ॥૪૦॥ પ્રતાપસ્તસ્યેત્યં સલિલનિધિપર્યન્તમભિતો
 ભુવિ ગ્રામે ગ્રામે પ્રતિપુરમપિ વ્યાપ્તિમગમત્ । પુમાંસો યોપાશ્ચ
 પ્રતિનિલયમસ્યૈવ હિ યશો જગુઃ પ્રીત્યા નિત્યં વિશદમુરુધા માન-
 વપતે ! ॥૪૧॥ इति श्रीसत्सक्तिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पञ्चमप्रकरणे
 हरिस्थापितनरनारायणादिभूतिप्रतापनिरूपणनामा सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥૬૭॥

મુવત ડવાચ—નવમ્યામથ શુક્લાયાં જ્યેષ્ઠસ્ય સ નિશાત્યયે ।
 વિચારમકરોદ્ભૂય આત્મનાત્મનિ ભૂપતે ! ॥૧॥ મયા ધૃતોઽવતા-
 રોઽયં યદર્થં તદ્દશેષતઃ । કાર્યં કૃતં ભૂતલેઽન ન કિંચિદવશેષિ-
 તમ્ ॥૨॥ અધાર્મિકા ગુર્વસુરા ધર્મસાધુદ્રુહો નૃપાઃ । પ્રતાપેન

॥૪૦॥ હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ ભગવાન્ કે જે
 કળિમળના હરણુમાટે આર્વિર્લભ્યા છે તેમનો તે આ જે અલૌકિક પ્રતા-
 પાદિ તેણે કરેલુ યશ ભૂમડળમા સમુદ્રપર્યંત અભિવ્યાપીને ગ્રામે ગ્રામે
 નગરે નગરે વ્યાપ્ત થઈ ગયુ એમનાજ તે નિર્મળ યશને પ્રતિભુવન પુરુષો
 અને ત્રિયો નિત્ય પ્રીતિથી બહુધા ગાવા લાગ્યાં ॥૪૧॥ હતિ શ્રીસત્સંગિ
 જીવને ..પંચમપ્રકરણે હરિસ્થાપિતનરનારાયણાદિભૂતિપ્રતાપનિ-
 રૂપણનામા સપ્તપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૭॥

૧અધ્યાય ૬૮ મો.

મુવ્રતન્નપિ કહેછે—હે ભૂપતે ! અનંતર ભગવાન્ શ્રીહરિ જ્યેષ્ઠમાસના
 શુકલપક્ષની નવમીની અપરરાત્રિએ ફરી પણ પોતેજ મનમાં એમ વિચાર
 કરવા લાગ્યા ॥૧॥ વિચારને કહે છે—જે પ્રયોજનમાટે મેં ભૂતળ ઉપર આ
 અવતાર ધાર્યો છે તે પ્રયોજન સમગ્રપણે મેં સંપાદન કર્યુંછે, કિંચિત્ પણ
 કાર્ય ન્યૂન રાખ્યું નથી ॥૨॥ અધર્મનું વિનાશન અને ધર્મનું સસ્થાપન, આ
 બેજ પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન છે તેમાં ધર્મ અને ધર્મનિષ્ઠ સાધુઓના જે
 દ્રોહીઓ અધાર્મિક આસુરાશ ગુરુનામધારીઓ રાજનામધારીઓ હતા તે

૧ આ અધ્યાયમા ભગવાન શ્રીહરિની અવધાનલીલા અને શતાનંદમુનિવિરચિત
 ગ્રંથોના નામો કહ્યા છે

મયા સ્વસ્ય પરાસ્તાઃ સકલા અપિ ॥૩॥ અધર્મવંશ્યા લોમેર્પ્યાકા-
મક્રોધાદયોઽપિ ચ । સચ્છાસ્ત્રસ્વપ્રતાપાભ્યામુત્સ્રાતા હૃદયા-
નૃણામ્ ॥૪॥ સત્યાસ્તેયબ્રહ્મચર્યદયાદ્યા ધર્મવંશજાઃ । સ્થાપિતા
હૃદયે નૃણાં મયા સમ્યગ્ધરાતલે ॥૫॥ સ્વધર્મજ્ઞાનવૈરાગ્યયુક્તા
ભક્તિશ્ચ સર્વતઃ । પ્રવર્તિતા પ્રતિગૃહં નૃણાં નિઃશ્રેયસાય ચ ॥૬॥
ધર્મો મૂર્તિશ્ચોદ્ભવશ્ચ દુર્વાસઃશાપતો મયા । મોચિતાશ્ચર્પયઃ પ્રાયો
મુચ્યમાનાસ્તથેતરે ॥૭॥ બ્રહ્મવિદ્યાશ્ચ સકલા નાનાયોગકલા-
સ્તથા । પ્રવર્તિતાઃ પ્રતિજનમર્હિંસાશ્ચ મખા ભુવિ ॥૮॥ દૈવબ્રાહ્મણ-
તીર્થાનાં નિગમાનાં સતાં તથા । પ્રવર્તિતા માન્યતા ચ સચ્છા-

સર્વે પણ મારા પ્રતાપમાત્રથીજ પરાલવ પામીને વિનષ્ટ થઇ ગયા છે. જે
અધર્મવંશથી ઉદ્ભવેલા લોભ ઈર્ષ્યા ક્રોધાદિ દોષો તે પણ સદુપદેશ
તથા સચ્છાસ્ત્રના પ્રવર્તનથી અને મારા સાનિધ્યરૂપ પ્રતાપથી નરોના હૃદય-
થકી દૂર કાઢી મુક્યા છે ॥૩-૪॥ જે ધર્મવંશથી સમુદ્ભવેલા સત્ય અસ્તેય
બ્રહ્મચર્ય દયા આદિક ગુણો તે ભૂતળઉપર સર્વ નરોના હૃદયતળમાં મેં રૂડી-
રીતે સ્થાપન કર્યાં છે. ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિ સર્વતઃ પ્રતિગૃહ પ્રવ-
ર્તાવી છે, જેણે કરીને નરોનું નિઃશ્રેયસ થાય. (કેવળ ધર્મથકી નિઃશ્રેયસ
થાય, કેવળ જ્ઞાનથકીજ થાય, કેવળ વૈરાગ્યથકી નિઃશ્રેયસ થાય, કેવળ
ભક્તિથકી નિઃશ્રેયસ થાય, એમ લિખ લિખ પ્રવર્તેલા વાદોને પરાસ્ત કરીને
કર્માદિકના સહકારવાળા ભક્તિયોગથકીજ નિઃશ્રેયસ થાય, આ અર્થ સર્વેના
હૃદયમાં સમારોપણ કર્યો છે અને તેમજ સર્વેને પ્રવર્તાવ્યા છે) ॥૫-૬॥
ધર્મદેવ મૂર્તિદેવી અને ઉદ્ભવજીને દુર્વાસાના શાપથકી મેં મુકાવ્યા છે. તથા
અન્ય મરીચ્યાદિ મહર્ષિઓ બહુધા તો તે શાપથકી વિમુક્તપ્રાય થયા છે
(શાપથકી જે તેમનું વિમોચન તે મારા પ્રાદુર્ભાવનું પ્રયોજન છે) ॥૭॥ જે
ઉપનિષદ્ગમ્ય બ્રહ્મવિદ્યાભેદો છે, જે વિવિધ રાજયોગ હઠયોગાદિરૂપ યોગ-
કળાઓ છે, જે અદ્વિસાપ્રધાન યજ્ઞો છે, આ સર્વ મેં ભૂમિમાં સર્વતઃ રૂડી-
રીતે પ્રવર્તાવ્યું છે ॥૮॥ વેદો, તેની સાથે અવિરોધી સચ્છાત્મો, દેવો,
બ્રાહ્મણો, તીર્થો અને સંતોની સર્વથા માનના જેમ વૃદ્ધિ પામે તેમ સર્વેની

કર્તવ્યં તત્સર્વં હિ કૃતં મયા । અતઃ પરં સ્વધામૈવ ગન્તવ્યમધુના
 મુચઃ ॥૧૭॥ કિન્ત્વચૈવ તિરોભૂતે મયિ સર્વે મદાશ્રિતાઃ । મય્યે-
 વાતિન્નેહમાજો દેહાન્ હાસ્યન્તિ તત્ક્ષણમ્ ॥૧૮॥ અતો મદ્વિરહં
 સોદુમક્ષમાણાં હિ સર્વથા । તેષાં શાન્તિં વિધાયૈવ યાયાં ધામ
 નિજં પરમ્ ॥૧૯॥ इत्थं स कृतसङ्कल्पो नारायणमुनिर्नृप ! । अज-
 ह्वद्वर्णिं राजा तत्र स्थान् स्वाश्रितान् द्रुतम् ॥२०॥ रामप्रतापेच्छा-
 रामौ तत्र सत्वरमीयतुः । तथाऽयोध्याप्रसादश्च रघुवीरः समा-
 तरो ॥२१॥ मुक्तानन्दस्तत्र शीघ्रं गोपालानन्द आययौ । नित्या-
 नन्दः शुक्रानन्दो ब्रह्मानन्दश्च सत्वरम् ॥२२॥ आनन्दानन्दमज-
 नानन्दावाजग्मतुस्तथा । निर्गुणानन्दमुत्प्याश्च साधवोऽन्ये च
 सत्वरम् ॥२३॥ दीनानाथादयो विप्राः सोमसूरोत्तमादयः ।

અવતરણકૃત્સમા કાઇપણુ બાકી રહ્યું નથી તો હવે પછી હું હમણાજ
 આ ભૂમિથી મારા અસાધારણ અક્ષરનામના ધામપ્રતિ જઈ ॥૧૭॥ પરતુ
 હમણાજ જે મારા ચરણકમળનાજ એક દૃઢ આશ્રયવાળા, મારેવિષે નિર-
 તિશય પ્રીતિવાળા, માટેજ મારો વિયોગ ક્ષણપણુ સહન કરવા સર્વથા
 અસમર્થ એવા આ સર્વ લક્ષ્મણનો પ્રિયવચન આશ્વાસનાદિકવડે ધૈર્ય
 ધારણ કરાવ્યા વિના ધામપ્રતિ જઈ તો તત્ક્ષણજ તેમના હૃદયનો વિયોગ
 થઇ જાય તે આ લક્ષ્મણાસે ભૂમિમા એ પ્રવર્તાવેલો ધર્મલક્ષિમાર્ગ સરક્ષ
 રણ કરાવવો છે અને પ્રવૃદ્ધિ પમાડવો છે, જેથી લોકોનુ શ્રેય થાય તો
 મારો વિરહ સહન કરવા સર્વથા અસમર્થ તેઓની શાંતિનો કોઇ પણ ઉપાય
 કરીનેજ મારા પરમ ધામપ્રતિ જઈ હે નૃપ ! આવો વિચાર કરીને ભગ
 વાન્ નારાયણમુનિએ મુકુદાનંદવર્ણિરાજને મોકલીને ત્યાં વર્તતા સર્વ આશ્રિ-
 તોને સત્વર યોલાવ્યા ॥૧૮-૨૦॥ તે ભગવાનના બોલાવવાથી રામપ્રતાપ
 ઇન્દિયારામ શ્રાતાઓ તથા પોતપોતાની માતાઓ સાથે અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુ
 વીર પુત્રો તથા મુક્તાનંદ ગોપાળાનંદ નિત્યાનંદ શુક્રાનંદ બ્રહ્માનંદ આનંદાનંદ
 ભજનાનંદ નિર્ગુણાનંદ આદિક સમસ્ત મુનિવરો તથા દીનાનાથ આદિક ગૃહા-
 શ્રમણિય વિપ્રો તથા સોમ સૂર ઉત્તમ આદિક ક્ષત્રિયો તથા રતનજી મીયાજી

ત્વદં વર્તે સાક્ષાન્મન્મૂર્તિયુગ્મતઃ ॥૩૭॥ નરનારાયણારયોઽહ વર્તે
 શ્રીનગરે તથા । ગોપીનાથાસ્યયાઃ ચાગ્ર વર્તે ઇત્યેવ વિત્ત મામ્
 ॥૩૮॥ મયિ ચૈત્તેષુ રૂપેષુ મેદો નાસ્ત્યેવ કિશ્ચન । અહમેવાસિ ચૈ
 સાક્ષાદેતદ્રૂપો હિ ભૂતલે ॥૩૯॥ એતત્સંસેવિનાં સાક્ષાદ્વિપ્યતિ
 મદીક્ષણમ્ । પ્રત્યક્ષવત્સામ્પ્રત ચ વર્તન્તે તા હિ મૂર્તયઃ ॥૪૦॥
 એતાસાં સેવન ઘેનિ સાક્ષાન્મત્સેવનં યત્નુ । અત એતા સેવનીયા
 ભવદ્ધિર્ભક્તિભાવતઃ ॥૪૧॥ તયાઽયોધ્યાપ્રસાદોઽયં રઘુવીરશ્ચ યો
 ગુરુ । મયા કૃતૌ સ્તસ્તૌ માન્યૌ ભવદ્ધિશ્ચ યથોચિતમ્ ॥૪૨॥
 શિક્ષાપન્ન્યુક્તધર્મેષુ સર્વયુગ્માભિરન્ગમ્ । યથાધિકાર વૃત્યં ચ

મારા વિરહના લયથી તમને સર્વેને આ શોક વર્તે છે, આ ચિંતા તમારે
 કરવી નહિ, હું અહીં જ ભૂતળમાં વૃત્તાલયપુરવિષે મં પ્રતિષ્ઠાપેથી એ મૂર્તિ
 ઓરૂપે સાક્ષાત્ જ વર્તું છું (આ શ્રીવૃદાવનવિહારી લક્ષ્મીનારાયણ નામના
 સ્વસ્વરૂપનું ઉપલક્ષણ છે) તથા શ્રીનગરમાં હું નરનારાયણરૂપે વર્તું
 તથા અહીં દુર્ગપુરમાં ગોપીનાથરૂપે સદા વર્તું એમ જ મને લાગે (આ
 ધોળેરા જુનાગઢ આદિકમાં સ્વય પ્રતિષ્ઠાપેલા મદનમોહન દ્વારિકેશાદિ મૂર્તિ
 ઓનું ઉપલક્ષણ છે) આ મારા રૂપથડી આ અર્ચારૂપ સિત્ત નથી (આ
 અર્ચામૂર્તિઓમાં રહીને જ સદાય તમને હાલમાં જ એમ એમ સાન્નિધ્યનો
 આનંદ ઉપજવું) હજી સાક્ષાત્ આ મૂર્તિરૂપે આ ભૂતળ ઉપર વર્તું
 ॥૩૭-૩૮॥ એમ જ લાગીને આ અર્ચાઓની પરિચર્યા આચરનારા જનોને
 એ જ મૂર્તિઓમાં સાક્ષાત્ મારે દર્શન થશે, કેમકે તે મૂર્તિઓ હાલમાં પ્રત્યક્ષ
 વત્ વત છે-અઘાપિ તે જ મૂર્તિઓમાં સાક્ષાત્ મારે દર્શન મારીસાથે આવા
 પાદિ સર્વ પ્રત્યક્ષમણે બહુ જનો અનુભવે છે ॥૪૦॥ આ મૂર્તિઓનું સેવન જ
 સાક્ષાત્ મારે સેવન છે એમ હું નિશ્ચયથી માનું છું, તો તમારે અવશ્ય આ
 મૂર્તિઓની લક્ષિણાવથી સેવા કરવી ॥૪૧॥ તેમ જ આ અયોધ્યાપ્રસાદજી
 અને રઘુવીરજીને તમારા આચાર્યપદમાં અભિષેકવિધિથી સ્થાપન કર્યા છે તો
 તમારે તે બંનેને યથાયોગ્ય માનવા ॥૪૨॥ તમારે સર્વેએ પ્રતિદિન શિક્ષા
 પત્રીમાં કહેલા ધર્મોમાં યથાધિકાર વર્તવું (તે ધર્મનું સેવન કરવું) મારા

શોકઃ કાર્યો ન મે ક્વચિત્ ॥૪૩॥ આત્મઘાતો ન કર્તવ્યો નાસ-
ત્યાગશ્ચ મામનુ । ન કરિષ્યતિ યસ્તિત્યથં સ મે નાત્ર પરશ્ચ
ચ ॥૪૪॥ મુન્નત ઉવાચ—ઇતિ વાપ્યં દરેઃ સર્વે શ્રુત્વા સામ્રદશો
હિ તે । તદિચ્છાં તાદર્શીમેવ જ્ઞાત્વા તચ્છિરસા દધુઃ ॥૪૫॥ પ્રણ-
મ્યોચુશ્ચ તં સર્વે ચદ્વાજ્જલિપુટાસ્તતઃ । પદાન્ન ઇવ તેઽસ્માકં
મનસ્તિષ્ઠતુ સર્વદા ॥૪૬॥ અસ્માભિર્જીવબુદ્ધ્યા યે ત્વપરાઘાસ્તવ
ક્વચિત્ । કૃતાઃ સ્યુઃ સકલાસ્તે ચ ક્ષન્તવ્યા ભવતા પ્રભો ॥૪૭॥
ધ્યાયેમ ત્વાં ઘયં યદિં તદા દયાઃ સ્વદર્શનમ્ । ત્વદ્ભક્તૌ માસ્તુ
નો વિદ્મઃ સ્વતો વા પરતઃ ક્વચિત્ ॥૪૮॥ શીઘ્રમેવ ઘયં નેયાસ્ત્વયા
સ્વનિકટં પ્રભો । । ઇતિ ત્વાં પ્રાર્થયામોઽથ ત્વત્પાદૈકસમાશ્રયાઃ

વિયોગથી શોકતો કદાપિ નજ કરવો ॥૪૩॥ મારો વિયોગ નહિ સહન થતાં
આત્મઘાતમાટે ઉપવાસાદિકનો યજ મારી પાછળ નજ કરવો. જે મારી આ
આજ્ઞાને અનુપાળશે નહિ તે મારા વચનના ઉલ્લંઘનથી આ લોક પરલોકમાં
અનર્થને પામે, તો તમે સર્વે મારા વચનને અનુપાળતા થકા આ લોક પરલોકમાં
શ્રેયને પામો ॥૪૪॥ મુન્નતત્કષિ કહેછે—હે રાજન! આવું ભગવાનનું
વચન સાંભળીને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રવાળા તે સર્વે જનોએ ધૈર્ય ધારીને ‘તે ભગ-
વાનનો સંકલ્પ અનિવાર્ય છે’ એમ માનીને તેમની આજ્ઞા મસ્તકે ધારણ કરી
॥૪૫॥ અનંતર તેઓ સર્વ ઘીહરિને પ્રણામ કરીને બે હાથ બેડીને એમ બોલ્યા
કે—હે ભગવન! અમારી વારે વારે એજ પ્રાર્થના છે કે—આપના ચરણારવિંદ-
માંજ અમારૂં મન સદાકાળ રહો. હે પ્રભો! કદાચિત્ અમોએ આપનું એશ્વર્ય
જાણવા છતાં પણ પ્રમાદથી આપનેવિષે બે માનુષસન્નતીયણુધિ કરી હોય
અને તે મૂળથી આપના અપરાધો કર્યા હોય તે સર્વ તમે क्षમા કરો. વળી
અમે જ્યારે આપનું ધ્યાન કરીએ ત્યારે આપનું સાક્ષાત્ દર્શન દેજ્યો. અને
યાવજીવ આપના ચરણારવિંદની ભક્તિમાં સ્વતઃ—સ્વકુમતિથી કે પરતઃ—
વિષમ દેશ કાળ કુસંગાદિકથકી વિદ્મઃ ક્યારેય પણ ન થાય. વળી દે પ્રભો!
આપના ચરણકમળનાજ એક આશ્રયવાળા અમને આપે આપની રામીપે
સત્વર તેડી જવા. આજ અમારૂં હાલમાં પ્રાર્થિત આપના પ્રતિ છે તે પરિ-

॥૪૯॥ इति तेषां च च' श्रुत्वा तथास्त्वित्याह तान् हरिः । कुर्वेऽह
माह्निकं यूयं स्वस्थानं गच्छतेति च ॥५०॥ ततस्ते तं नमस्कृत्य
भग्नाङ्गय इवानघ ! । सास्त्रनेत्रा ययुः स्थानं चिन्तयन्तस्तमेव हि
॥५१॥ उत्पाता बहवो राजंस्तदाऽऽसन्नगतीतले । खरो वायुर्म-
हानासीन्निपेतुर्वहरो द्रुमाः ॥५२॥ ज्वालाभिः खं लिहन्नाग्निर्ग्रामा-
न्कृतिचिदादहत । आसीच्च वज्रनिर्घोष उल्कापातश्च भूतले ॥५३॥
कचिच्चाभूदश्मवृष्टी रक्तवृष्टिश्च कुत्रचित् । नासश्च हृदये नृणां
तदासीत्सहसैव हि ॥५४॥ मनांसि कलुषाण्यासन्ताधूनामपि
तत्क्षणम् । निदाघभास्करोऽप्यासीन्निस्तेजाः सुरवर्त्मनि ॥५५॥
भक्तानां च हरेः पुंसां घामाहस्फुरणं तथा । दक्षाहस्फुरणं स्त्रीणां

પૂર્ણ કરો ॥૪૬-૪૯॥ હે રાજન ! આવું તે લોકોનું વચન સાંભળીને ભગ-
વાન તેમના પ્રતિ એમ બોલ્યા કે-એવું તમારું અભિલષિત છે તે તેમન
થશે અતઃપર હું આહ્નિક કર્મ કરવા એકાંત સ્થાને બેઠો છું તમે સર્વ
સ્વસ્વસ્થાને જાવ, એમ પણ બોલ્યા ॥૫૦॥ હે નિર્દોષ રાજન ! તે પછી
તે સમસ્ત લોકો ભગવાનને પ્રણામ કરીને પગ લાગી ગયા હોય એમ પ્રશિ-
ચ્છિલ્લગતિવાળા અશ્વપૂર્ણ નેત્રવાળા હોદ્દાને તેમનું ધ્યાન કરતાથકા પોતપો-
તાને સ્થાનકે ગયા ॥૫૧॥ હે રાજન ! તે સમયે જગતીતળમા બહુ ઉત્પાતો
દેખાયા (તે કહેછે) અતિતીવ્ર વેગવાળો લયકર શબ્દવાળો કોઈ પણ
વાયુ વાવા લાગ્યો તે વાયુવેગથી બહુ તડચો પડી ગયા ॥૫૨॥ અકસ્માત
ત્યા ત્યા પ્રજાજનવેલો કોઈ પણ અગ્નિ જ્વાળાઓ વૃદ્ધિ પામતા ગગનતળને
આટતો થકો બહુ ગામોને જાળી દેવા લાગ્યો ગર્ભને ભેદનારો કોઈ પણ
વજ્રઘોષ અને ભૂતળમા હિંકાપાત થયો ॥૫૩॥ કોઈ સ્થળે ગગનથકી
ખાવાણુવૃષ્ટિ થઈ તો કોઈ સ્થળે ડ્રવિરપાત થયો અસ્થાનમાજ દ્વચિત
નરોના મનમા એકદમ નાસ થઈ આવ્યો ॥૫૪॥ સાધુઓના પણ મનો
અકસ્માત ઉદ્વેગથી કલુષિત થઈ ગયા આકાશમા ઝીંખકાલીન સહસ્રકિ-
રણુ (સૂર્ય) પણ નિસ્તેજ થઈ ગયો ॥૫૫॥ હરિભગ્ન પુરુષોના વામ અંગો
ફરકવા લાગ્યા તથા તેવી સ્ત્રીઓના દક્ષિણ અંગો ફરકવા લાગ્યા, જે તે ભાવિ

માસીચાપ્રિયસૂચકમ્ ॥૫૬॥ દૃષ્ટ્વા તાન્ સહસોત્પાતાન્ જાયમા-
નાંસ્તુ તદ્વિદઃ । હરેરન્તર્ધિમેવૈતે સૂચયન્તીત્યમંસત ॥૫૭॥ હરિઃ
સ્નાત્વાહ્રિકં કૃત્વા તસ્યાં દશહરાતિથૌ । દદૌ દાનાનિ વિપ્રેભ્યો
ગવાદીનિ યથાવિધિ ॥૫૮॥ સ્નાત્વા ઘૌતામ્બરધરઃ કૃતોર્ધ્વતિલકઃ
પુનઃ । ભુવિ ગોમયલિષ્ઠાયામાતસ્તાર કુશાંસિલાન્ ॥૫૯॥ તત્ર
સિદ્ધાસન કૃત્વા નિપણ્ણઃ સ્થિરવીક્ષણઃ । આત્માનમાત્મના વૃધ્યૌ
દુર્નિરીક્ષ્યઃ સ તેજસા ॥૬૦॥ નિત્યાનન્દશ્ચ ગોપાલાનન્દસ્તસ્યા-
ગ્રતઃ સ્થિતૌ । આસ્તાં ચ ભજનાનન્દશુકાનન્દાવવસ્થિતૌ ॥૬૧॥
તદાન્તરિક્ષે સહસા વિમાનાનાં તુ કોટયઃ । પાર્વદાનામદૃશ્યન્ત
તસ્ય ચ ત્રિદિગ્લોકસામ્ ॥૬૨॥ દિવ્યગન્ધૈર્દિવ્યપુષ્પૈર્દિવ્યૈઃ સર્વોપ-

અશુભનુ સૂચક છે ॥૫૬॥ આવા એકદમ ઉપજેલા ઉત્પાતોને જોઈને શકુન
અપશકુનનો બેદ બલુનારા જનો 'આ સર્વે ઉત્પાતો શ્રીહરિના આતર્ધાન
નેજ સૂચવે છે' એમ માનવા લાગ્યા ॥૫૭॥ અનંતર શ્રીહરિ તે દશહરા
તિથિએ પ્રાતઃસ્નાન કરી આહ્નિક કરી યથાવિધિ ગવાદિ દાનો વિપ્રોને
આપીને, ફરી સ્નાન કરી, ઘોએવા ધોળા વઝો ધારીને, ઊર્ધ્વપુડ્ તિલક
કરીને, ગોછાણથી લીધેલી ભૂમિઉપર દક્ષો પાથરીને, તેની ઉપર તલ વેરીને,
તેમા સિદ્ધાસનથી બેસીને પોતાની નાસિકાના અગ્રઉપર સ્થિર દૃષ્ટિ રાખીને
સ્વશુદ્ધિથી સ્વસ્વરૂપના ધ્યાનપર થયા (પોતાના દિવ્ય જ્ઞાનજ્યોતિષથી
જ્ઞાનજ્યોતિ સ્વરૂપ સ્વાત્મામા સમગ્ર વૃત્તિઓને વિચીન કરીને પ્રવિષ્ટ થઈ
ગયા) તે સમયે તેમનું દિવ્ય તેજ અદરજ જેમ એમ અહાર પણ પ્રસ્ફુરતા
અન્ય જનોએ ન જોઈ શકાય એવું થયું ॥૫૮-૬૦॥ તે સમયે તેવા શ્રીહરિની
આગળ નિત્યાનંદમુનિ ગોપાળાનંદમુનિ લજ્જનાનંદમુનિ અને શુકાનંદમુનિ
હાજર હતા ॥૬૧॥ તે સમયે ગગનતળમા અક્ષરધામચક્રી આવેલા શ્રીદામ-
પ્રમુખ લગવત્પાર્વદો અને પોતપોતાના લોકચક્રી આવેલા બ્રહ્માદિ દેવોના
વિમાનોની કોટિઓ એકદમ ત્યાં રહેલા દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા જનોના બેવામા
આવી ॥૬૨॥ તે દિવ્ય પાર્વદો તથા બ્રહ્માદિ દેવોએ દિવ્ય ચદન પુષ્પાદિ
સમગ્ર ઉપચારોવડે પ્રીતિથી પૂજા કરેલા લગવાન તેઓસાથે અર્હાથી સ્વધામ

ચારકૈં । દિવ્યૈર્મકૈં પૂજ્યમાનઃ સ્વધામ સહ તૈર્યયૌ ॥૬૩॥ અત્યુ
ત્સાદેન દેવાનાં તં સમર્ચયતા પથિ । ઉત્સવોઽમૂન્મહાસ્તેપાં વાદિ
ત્રાણાં ચ નિ સ્વનઃ ॥૬૪॥ તેપાં પૂજયતાં રાજશ્ચન્દનદ્રવવિન્દવ ।
પુષ્પાણિ ચ તદા ભૂમૌ ન્યપતંશ્ચ કચિત્કચિત્ ॥૬૫॥ તેજ પુષ્પો
મહાનાદૌ દદરોઽતિસિતો ઘન । તતસ્તિરોદધે સઘઃ સ નાલ
ક્ષ્યત કૈશ્ચન ॥૬૬॥ સૌદામન્યાસ્તિરોધાન યથા દીપાર્ચિપોઽથવા ।
મર્ત્યર્ન લક્ષ્યતે તદ્વદ્વતિસ્તસ્યાપિ કૈશ્ચન ॥૬૭॥ નિત્યાનન્દાદયસ્તે
ચ તદ્દૃષ્ટાશ્ચર્યમાગતા । તદ્દત્તધૈર્યા વિદધુરુચૈસ્તન્નામકીર્તનમ્
॥૬૮॥ તન્નિશમ્યાશિલા મક્તાસ્ત્રાજગમુશ્ચ સત્વરમ્ । જ્ઞાત્વા

પધાર્યાં (સવત્ ૧૮૮૬ ના જ્યેષ્ઠમાસના શુક્રવપક્ષની દશમીતિથિએ મધ્યાહ્ન
સમયે આ લોકથણી અતર્ધાન થયા) ॥૬૩॥ તે આકાશમાર્ગમા ભગવાન્
શ્રીહરિને અતિ ઉત્સાહથી મહોપચારોવડે સપૂજતા તે બ્રહ્માદિ દેવોનો આન
સૂચક મહાન્ વાદિનાદ તે સમયે થયો હતો ॥૬૪॥ હે રાજન્ ! ગગનત
ળમા વર્તતા બ્રહ્માદિ દેવોએ ભગવાનના ચરણકમળમા સમર્પેલા સુરતર
પુષ્પો આકાશતળ થકી પડેલા કોઈ કોઈ સ્થળે ભૂમિઉપર દેખાયા હતા
તથા ચંદનખિંદુઓ પડેલા દેખાયા હતા ॥૬૫॥ હવે દેવાદિકને પણ શ્રીહ
રિના અદર્શનનો પ્રકાર કહે છે-તે સમયે પ્રથમ તો કોઈ પણ અતિ અદ્ભુત
અતિશ્વેત ઘાટે મહાન્ તેજ પુજ્ય બ્રહ્માદિ દેવોના જોવામા આવ્યો તેઓ
તેમના સ્વરૂપને જાણવા માટે સમર્થ થયા નહિ તે ભગવાન્ શ્રીહરિ તત્ક્ષણજ
તિરોહિત થઈ ગયા તેથી તે બ્રહ્માદિકના કોઈનાપણુ લક્ષમા તે ભગવાન્
આવ્યા નહિ ॥૬૬॥ તેમા દૃષ્ટાત કહેછે-જેમ તિરોહિત થતી વિગળીની
ગતિ કોઈથી જાણી શકાતી નથી તથા જેમ તિરોહિત થતી દીપશિખાની
ગતિ કોઈએ જાણી શકાતી નથી, એમજ અક્ષરનામના તેજ પુજ્યમા તિરો
હિત થતા ભગવાનની પણ ગતિ કોઈપણુ દેવો કે મનુષ્યોએ જાણી શકાતી
નથી (તેમના પાર્વદોજ સારીરીતે જાણી શકે છે) ॥૬૭॥ તે સમયે ત્યા
રહેલા નિત્યાનન્દાદિ મુનિઓ ભગવાનનુ આશ્ચર્યમય તિરોધાન જોઈને અતિ
આશ્ચર્ય પામીને તેમણે આપેલી ધૈર્યશક્તિને ધારીને તે સમયે તે ભગવાનનુ

તિરોહિતં તં તુ વિલેપુઃ કરુણં ભૃશમ્ ॥૬૯॥ તતસ્તદિચ્છયા પ્રાપુ-
ર્ધૈર્યં તે સકલા અપિ । વિશોકા इव तन्नामकीर्तनं चक्रुस्चकैः ।
॥૭૦॥ નાનાવિધાનિ ચિત્રાણિ ચરિત્રાણ્યથ તસ્ય તે । સ્મરન્તઃ
કીર્તયન્તશ્ચ દુઃસેનાદાનિ નિન્યિરે ॥૭૧॥ અસ્ખણ્ડસચ્ચિદાનન્દમ્-
તૈર્ભગવતો નૃપ ! । जननं च तिरोधानं लीलैवेत्यवधारय ॥૭૨॥
અસુરાસ્ત્યથ મુહ્યન્તિ ન તુ ભક્તાઃ કદાચન । वैभवं योगमायाया
जानन्तो राधिकापते: ॥૭૩॥ યથા નટસ્ય માયાયાં મુહ્યત્સુ પ્રેક્ષ-

દિવ્ય નામકીર્તન ઉચ્ચ સ્વરે કરવા લાગ્યા ॥૬૮॥ નિત્યાનંદાદિ મુનિજનોએ
કરેલું નામકીર્તન સાબળીને સર્વે ભક્તો તે સ્થળે સત્વર આવી પહોંચતાં
ભગવાનનું અંતર્ધાન જાણીને તત્ક્ષણુ ઉપજેલા શોકવેગથી કર્ણ બહુ વિક્ષાપ
કરવા લાગ્યા ॥૬૯॥ અનંતર તે સમસ્ત ભક્તો તે ક્ષણે ભગવાને આપેલી
ધૈર્યશક્તિથી તે શોકવેગને ઉપરથી શમાવીને ઉચ્ચ સ્વરે ભગવાનનું નામ-
કીર્તન કરવા લાગ્યા ॥૭૦॥ તેપછી તે સમગ્ર ભક્તજનો તે ભગવાનના નાના-
વિધ દિવ્ય ચરિત્રોને સ્મરણ કરતાથકા અને પરસ્પર કીર્તન કરતાથકા જેમ
તેમ ભગવાનના વિરહથી દુઃખમય દિવસો નિર્ગમન કરતા થયા ॥૭૧॥ હે
નૃપ ! નિત્યસિદ્ધ દિવ્ય સ્વરૂપ જેમનું છે એવા ભગવાન સચ્ચિદાનન્દમૂર્તિનો
આ પૃથ્વી ઉપર જે પ્રાદુર્ભાવ તિરોભાવ તે કેવળ લીલાજ છે એમ જાણો
(સમસ્તકામપરિપૂર્ણ સમગ્રહોપરહિત સર્વેશ્વર ભગવાનની જગજગન્માદિ-
આપર જેમ લીલા છે તેમ ધર્મસ્થાપનાર્થે અવતરણપણ લીલાજ છે) ॥૭૨॥
અશ્રુરો તો ભગવાનનો પરભાવ નહિ જાણીને મોહવશાત્ તેમને જન્મમરણના
સ્વભાવવાળા પ્રાકૃત પુરૂષસજ્જાતીય સમજીને તેમનો અતિદ્રોહ આચરતાં નાશ
પામી જાય છે. ભક્તો કે જે ભગવાનનું સ્વરૂપ રૂપ ગુણ વિભૂતિ વિગેરેને
જાણનારા છે તેતો તે રાધિકાપતિનો યોગમાયાવૈભવ જાણીને પ્રાદુર્ભાવતિરો-
ભાવને લીલાવિશેષપણે સ્મરણ કરતાથકા પ્રેમાર્દ્રચિત્ત થઈને પરા ગતિને પામે
છે ॥૭૩॥ જેમ નટ પોતાની વિદ્યક્ષણુ આશ્ચર્યમય માયાશક્તિથી વિવિધ-
રૂપે વિવિધ આપારોને પ્રકાશ કરેછે તેનાં તેને રૂપ તેને ચેષ્ટાઓમાં પ્રેક્ષક
જનો મોહ પામી જાયછે પણ તેની માયાશક્તિને જાણનારા જનો મોહ

કેવ્યપિ । તદ્વિદસ્તુ ન ચૈ તદ્વહ્નીલાયાં તજ્જના હરેઃ ॥૭૪॥ શતા-
નન્દોઽથ મુનિરાટ્ રાજંસ્તદ્વિરહાકુલઃ । તદ્ધ્યાનનિષ્ઠયા ધૈર્યં પ્રાપ્ય
તત્રાન્દમાવસત્ ॥૭૫॥ સત્સદ્ગિજીવનગ્રન્થં કૃત્વા સમ્પૂર્ણમલ્લસા ।
તં સંશોધ્ય તદીયાર્યં સર્વં હૃદયવધાર્ય ચ ॥૭૬॥ તત્પ્રકાશકમન્વયં
હરેર્નામસહસ્રકમ્ । સર્વમફ્ફલસંશ્લેન સ્તોત્રેણારચયત્સ્યમ્ ॥૭૭॥
તતસ્તદર્થમાદાય સદ્ધેપાજ્ઞનમફ્ફલમ્ । સ્તોત્રં ચકાર મક્તાનાં
નિત્યપાઠાય યોગિરાટ્ ॥૭૮॥ સમોકૃતાસ્તત્રતત્ર હરેર્ધાર્તાસુધા-
સ્તતઃ । મુક્તાનન્દાદિભિઃ સદ્ભિઃ સંશ્રુતાઃ સર્વશશ્વ યાઃ ॥૭૯॥
તાસાં તૈલિખિતાઃ સ્મૃત્યા તાસ્તુ સત્સદ્ગિનાં મુદે । શતદ્વયેન
પ્રમિતા દ્વિપૃષ્ઠયા સંયુત્તેન ચૈ ॥૮૦॥ તાસાં ગ્રન્થકૃતેરાશા પદ્યૈ

પામતા નથી તેમ ભગવાનની યોગમાયાના મહિમાને બાલુનારા તેમના બક્ષો
તેમની પ્રાદુર્ભાવતિરોભાવરૂપ દિવ્ય હીળામા મોહ પામતાજ નથી ॥૭૪॥
હે રાજન્ ! અનંતર મુનિરાજ શતાનંદજી ભગવાનના વિરહથી વિહ્વળ
થઈ જેમ તેમ ધૈર્યને ધારીને તેમની ધ્યાનનિષ્ઠાથી એકવર્ષપર્યંત તે દુર્ગપુર-
માંજ નિવાસ કરી રહ્યા ॥૭૫॥ પ્રાર્થેલો સત્સંગિજીવન નામનો પ્રબંધ
પરિપૂર્ણ કરીને, તેને સારીરીતે સંશોધીને પછી કેટલાક મુમ્તઝાદિ શિષ્યોને
બાણાવીને, તેમાં રહેલો સમગ્ર અર્થ મનથી અવધારીને, તેના સક્ષિપ્ત સારા-
ર્થથી ગર્ભિત એવું ભગવાનનું દિવ્ય નામસહસ્ર તેમના ગુણચરિતને પ્રતિપા-
દન કરનાર હોવાથી સાર્થક સર્વમગ્નસંજ્ઞિત સ્તોત્રરૂપે સ્વયં રચ્યું. (શ્રીહ-
રિના સહસ્ર નામોને જણાવનાર સર્વમગ્નસ્તોત્ર કયું) ॥૭૬-૭૭॥ તે
પછી યોગિરાજ શતાનંદમુનિએ સર્વમગ્નસ્તોત્રમાં કહેલો અર્થ સંક્ષેપમાં
સારથી સંચોદીને બક્ષોને નિલપાઠમાં ઉપયોગી થાય એવું જનમગ્ન
નામનું સ્તોત્ર કયું ॥૭૮॥ તે પછી દુર્ગપુરાદિ સ્થાનોમાં થએલી સભામાં
સાધુપ્રમુખ સ્વામિત જનોની આગળ ભગવાનના મુખમગ્નથી નીકળેલા
જે સદુપદેશરૂપ સર્વ વચનામૃતો મુક્તાનંદાદિ મુનિઓએ સાંભળ્યાં હતા,
તે મધ્યે પ્રધાનપણે સભારીને તે મુક્તાનંદાદિ મુનિવરોએ સત્સંગિઓના
આનંદ માટે વાળેલા (૨૬૨) બસો બાસક વચનામૃતો હતાં તેના મુંદર

રમ્યૈસ્તુ યા કૃતા । પૂર્વે શ્રીહરિણા તાં સ સ્મૃત્યૈકં ગ્રન્થમાતનોત્
 ॥૮૧॥ ધર્મજ્ઞાનવિરાગાણાં સમ્યગ્પ્રકાશકમ્ । હરિવાક્યસુધા-
 સિન્ધુઃ કૃષ્ણભક્તેશ્ચ તત્ત્વતઃ ॥૮૨॥ શિક્ષાપત્ર્યાસ્તતટીકાં દ્વિતીયા-
 મપિ સોઽકરોત્ । સુખવોધાય સર્વેષાં તતઃ સિદ્ધાન્તમૌદ્ધવમ્
 ॥૮૩॥ ઉમે સ્તોત્રે ચકારાથ મુનિઃ શ્રીમત્કિધર્મયોઃ । નામ્નામષ્ટો-
 ત્તરશતં પૃથગ્યત્ર પ્રકીર્તિતમ્ ॥૮૪॥ મહામુનિસ્તતશ્ચક્રે જયન્ત્યા
 વિધિમુત્તમમ્ । શ્રીહરેર્યત્ર પૂજાદિ પ્રોક્તં ભક્તેષ્ણિતાર્થદમ્ ॥૮૫॥
 તતશ્ચ કૃતકૃત્યોઽસૌ હરિમેવ સ્મરન્ હૃદિ । સિદ્ધદેહોઽચરન્મૌ
 મુમુક્ષુન્ વોધયન્ ચિતાન્ ॥૮૬॥ તિરોધાનલીલામિમાં યશ્ચ લોકે
 પઠેદ્વા હરેર્યશ્ચ ભક્ત્યા નિશામ્યેત્ । કૃતાન્તસ્ય પાશાઙ્ગિમુક્તી

પદ્યચંદ્રપે પ્રકાશ કરવાની ભગવાને જે પ્રથમજ આજ્ઞા કરી હતી તેને આ
 શતાનંદમુનિએ સ્મૃતિમાં લાવીને ભગવાનના જન્મનામૃતચર્ચિત, ધર્મ જ્ઞાન
 વૈરાગ્ય ભક્તિના તત્ત્વથી સ્વરૂપને બોધ કરનારો હરિવાક્યસુધાસિન્ધુનામનો
 એક નિબંધ કર્યો ॥૭૯-૮૨॥ અનંતર શતાનંદમુનિએ શિક્ષાપત્રીની અન્વય-
 દીપિકા નામની બીજી પલ્લવીકા સર્વેના મુખબોધ માટે કરી. તેપછી ઉદ્ધ-
 વસિદ્ધાંત નામનો એક નિબંધ ઉદ્ધવસંપ્રદાયપ્રાપ્ત અર્થોના મુખબોધમાટે
 કર્યો ॥૮૩॥ તે પછી મુનિએ ભક્તિદેવી ધર્મદેવનાં જે સ્તોત્ર કર્યા, જેમાં
 તે બંનેનાં અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) નામો પૃથક્ પૃથક્ કહ્યાં છે ॥૮૪॥ તેપછી
 મહામુનિએ શ્રીહરિજયંતીત્રતનો ઉત્તમ વિધિ કર્યો, જેમાં બંનેને ઇષિત
 અર્થ આપનારું શ્રીહરિપૂજાદિવિધાન કહ્યું છે ॥૮૫॥ એરીતે શતાનંદમુનિ

ભવેતાં ધરાધીશ ! તાવપ્યમુપ્ય પ્રતાપાત્ ॥૮૭॥ ઉન્મૂલિતસક-
વૃષધુગધર્મેસર્ગઃ સમ્પોપિતાશિલવૃષાન્વય આત્મતન્ત્રઃ । આત્મી-
યમક્તજનકલ્પમહીરુદ્ધામો વૃત્તાલયે સ ભગવાન્ જયતીહ સાક્ષાત્
॥૮૮॥ इति श्रीसत्सक्तिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पथमप्रकरणे भगवत्ति-
रोधानलीलानिरूपणनामाऽष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥૬૮॥

શ્રુત્વા શ્રીહરિચારિત્રં પરમાનન્દનિર્વૃતઃ । પ્રતાપસિંહો નૃપતિઃ
પુનઃ પપ્રચ્છ સુઘતતમ્ ॥૧॥ રાજોવાચ—નારાયણચરિત્રાણિ મુહુઃ શ્રુત-
વતોઽપિ મે । મનો ન ત્વસિમામોતિ શુશ્રૂપૈવ હિ વર્ધતે ॥૨॥ વિધિ-
થધને દિવ્ય ધામને પામીને પરમાનન્દને પામે એમાં સંશય નથી ॥૮૭॥ જે
સાક્ષાત્ અક્ષરધામી પુરૂષોત્તમ નારાયણ પૃથ્વીઉપર ધર્મનંદનરૂપે અવત-
રીને સર્વના લોચનગોચર થઇને પોતાને અતિશય પ્રિય એવા ધર્મવંશના
વિરોધિભૂત અધર્મવંશ દંભલોભાદિકનો મૂળમાંથી નાશ કરી ધર્મવંશ જ્ઞાન-
વૈરાગ્યાદિકનું રૂડીરીતે પરિપોષણ કરતાથકા સ્વાત્મારામ, સર્વશ્વરેશ્વર,
સ્વતત્ર, આત્મીય ભક્તજનોના સમગ્ર મનોરથોના પરિપૂરણમાં કૃત્તવશ-
કુલ્ય હોઇને સર્વ કોઇને મહાન્ આનંદ ઉપમળી રહ્યા હતા તેજ ભગવાન્
વૃત્તાલયપુરમાં પોતાના દિવ્ય મંદિરવિષે સાક્ષાત્ અપરોક્ષરૂપે સદા વિરાજ-
માન વિજય પામે છે ॥૮૮॥ ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે
ભગવત્તિરોધાનલીલાનિરૂપણનામાઽષ્ટપષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૮॥

અધ્યાય ૬૮ મો.

ભગવાન્ શ્રીહરિનું દિવ્ય ચરિત્રામૃત સાંભળીને પરમાનંદ પામેલા પ્રતાપ-
સિંહ રાજાએ સુઘતતમુનિને ફરી પુછ્યું (આ અંધકર્તા પોતે શતાનંદમુનિનીજ
ઉક્તિ છે) ॥૨॥ રાજા પુછેછે—હે મુને ! ભગવાન્ નારાયણમુનિનાં દિવ્ય
ચરિતોને સાંભળતાપણુ મારા મનમાં તૃપ્તિ થતીજ નથી, કિંતુ જેમ જેમ
સાંભળું છું તેમ તેમ સાંભળવાની ઇચ્છા વધતીજ લયછે ॥૨॥ હે
મુને ! શ્રીહરિજયતીનો જે વિધિ તેમાં તેમના શરણને પામેલા પુરૂષોએ

હરિજયન્ત્યા યો યત્કાર્યં તત્ર તચ્છ્રુતૈઃ । પુમ્મિઃ સ્ત્રીમિશ્ચ
 તત્સર્વં વક્તુમર્હસિ મે મુને । ॥૩॥ મુક્ત ઉવાચ—ધન્યોઽસિ નૃપતે !
 યસ્ત્વં હરેરેવ કથાં મુહુઃ । શ્રોતુમિચ્છસિ મત્તયૈવ નૂતનામિવ
 સાદરમ્ ॥૪॥ વિધિં હરિજયન્ત્યાસ્તે કથયામ્યલિલં નૃપ ! । ભવેદ્ઘ-
 તફલં સમ્યગ્યસ્ય સંશ્રવણાદપિ ॥૫॥ આસીત્સુહર્ષનગરે શિવગુ-
 ત્તામિધો મહાન્ । વૈશ્યવર્યઃ સુધીર્દાન્તઃ સ્વધર્મનિરતઃ શુચિઃ ॥૬॥
 સર્વેભ્યસ્ત્ત્વમ્મૃદ્ધોઽપિ સ આસીદ્વ્રજો નૃપ ! । તત્ આસીદુદા-
 સીનઃ સચિન્તો ભાર્યયા સહ ॥૭॥ યેન યેન યદુક્તં તત્સ પુત્રાર્થં
 વ્રતાદિકમ્ । યથાવિધિ ચકારાથ દેવોપયાચિતાન્યપિ ॥૮॥
 તથાપ્યલઘ્વતનયઃ પ્રદુઃ કચ્છન સદ્વિદમ્ । તીર્થયાત્રામિવેનાસૌ

તથા સ્ત્રીઓએ જે ઉપવાસ પૂજા આદિક કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ મને
 કહેવાને યોગ્ય છે ॥૩॥ એરીતે રાજાએ પુછેલા મુક્તમુનિ કહેછે—હે
 નૃપતે ! તમે ધન્ય છે, કારણ કે તમે ભગવાનના કથાશ્રુતને સાંભળીને પણ
 ફરીફરી તેજ ભગવત્કથાને આદરપૂર્વક ભક્તિથીજ સાંભળવા ઇચ્છો છો.
 રસમય ભગવાનમાં જે સંબંધ પામેલું વ્યત્ત તેજ રસવત્ કહેવાય, તે રસને
 જે ભણે તેજ રસિક કહેવાય, એજ રસિકતા જન્મનું ફળ છે, તમે રસ-
 વિદોમાં અગ્રેસર છો, માટે ધન્ય છો ॥૪॥ હે નૃપ ! સાંભળવા વાંછતા
 તમને હરિજયંતીનો વિધિ સર્વાંશે કહુંછું, જેના શ્રવણમાત્રથી વ્રતના
 અનુષ્ઠાનથી જે ફળ થાય તે ફળ સિદ્ધ થાય ॥૫॥

હવે જેને હરિવ્રતના આચરણથી ફળ મળ્યું છે તેદ્વારા તેનો વિધિ
 કહેવા ઇતિહાસને કહેછે—હે રાજા ! મુહર્ષ નામના નગરમાં (આમોદપુરમાં)
 કોઈ એક વૈશ્યવર્ય શિવગુપ્ત નામનો સદ્ગુણ શાંત દાંત પવિત્ર સ્વધર્મ-
 નિષ્ઠ હતો ॥૬॥ હે નૃપ ! તે સમસ્ત સંપત્તિએ સમૃદ્ધપણે વૈશ્યને પ્રબ-
 ન હતી. માટે તે પ્રબલ્હીન વૈશ્ય લાર્યા સાથે સદા હિદાસીન ચિંતાગ્રસ્ત
 રહેતો ॥૭॥ તે શિવગુપ્ત વૈશ્ય પુત્રેપણથી જે જે ગ્રાહણાદિજને જે જે વ્રત-
 પૂજાદિ વિધિ કહ્યો તેને તેને શ્રદ્ધાથી કરવા લાગ્યો અને બહુ દેવોની પૂજા
 પ્રાર્થના માનતા આદિકપણે યથાવિધિ કરવા લાગ્યો ॥૮॥ એમ કરતાં પણ

અમતિ સ્વ ધરાતલે ॥૧॥ અપ્રાપ્તવન્ દામ્મિકાનાં વિશ્વાસં વચ-
નેષુ સઃ । દર્શં સ્વાતિસુહૃદં બ્રાહ્મણં ગોમતીતટે ॥૧૦॥ ઠુણ્ણમકં
વેદશાસ્ત્રનિપુણં ધર્મપાલકમ્ । રામશર્મામિધં તં ચ નત્યા સાશ્વ-
રુપાવિશત્ ॥૧૧॥ સોઽપિ તં તાદૃશં દૃષ્ટ્વા ચિન્તાકુશલતું વિશમ્ ।
તદુદન્તમપૃચ્છત્તં યથાવત્ પ્રાહ સોઽપિ તમ્ ॥૧૨॥ તચ્છુત્વોવાચ
વિપ્રસ્તં ચિન્તાં ત્યક્ત્વા સ્થિરો મય । ચદ્વદામિ તદેવાશુ કુરુ તે
મવિતા સુતઃ ॥૧૩॥ વ્રતં હરેર્જયન્ત્યાસ્ત્વં પ્રીત્યા કુરુ યથાવિધિ ।

પુત્રને નહિ પામેલો ખિન્ન મનવાળો તે વૈશ્ય ‘કોઈ સિદ્ધિના અનુબંધ વિના
મારો મનોરથ નહિ સિદ્ધ થાય’ એમ અવધારીને પુત્રના લાભનો કોઈપણ
ઉપાય યોગૈશ્વર્યસિદ્ધિવાળો પુછવાની ઇચ્છાથી તીર્થયાત્રાના મિષથી ભૂત-
ળમા અહીં તહી બહુ ભયો ॥૮॥ ત્યાં ત્યાં વર્તતા દાલિકોના વચનભળમા
વિશ્વાસથી નહિ લગ્ન થએલા આ વૈશ્યે પોતાના અત્યંત સુહૃદ કોઈ પણ
બ્રાહ્મણ શ્રીવૃત્તાલયપુરથકી વાયુકોણમા વર્તતી શ્રીમતી ગોમતીજીના તટમા
ભેયો ॥૧૦॥ વેદશાસ્ત્રના સારને સમજનારા, ધર્મપરાયણ, શ્રીકૃષ્ણની એક-
તિકલક્ષિએ સંપન્ન, રામશર્મા નામના તે બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરીને, પોતાના
અંતરમા ગૂઢપણે વર્તતા, આશુમિષથી બહાર પ્રસરતા અપ્રગ્નપણાના
શોકને રોકવા માટે અસમર્થ અશ્રુપૂર્ણનેત્રવાળો તે વૈશ્ય તે વિપ્રનીપાસે
બેઠો ॥૧૧॥ તે વિપ્રેતો ચિંતાને લીધે ઉદાસીન તે વૈશ્યને કૃશ શરીરવાળો
અશ્રુપૂર્ણનેત્રવાળો ભેળને તેનું વૃત્તાત પુછ્યું. (તને આ ચિંતા શાથી
થઈ છે, કે જેથી તારૂં શરીર બહુ કૃશ થઈ ગયું છે અને નેત્રમા પૂર્ણ આશુ
ભરાઈ ગયાં છે, તે તું યથાસ્થિત કહે) એરીતે પુછેલા તે વૈશ્યે પણ યથા
સ્થિત શોકકારણુ નિવેદન કર્યું ॥૧૨॥ તેનું વૃત્તાત સાલળીને તે વિપ્ર તેના
પ્રતિ બોલ્યો કે-હે વૈશ્ય ! ચિંતાનો ત્યાગ કરો અને સ્વસ્થહૃદયવાળા થાવ
પુત્રલાભમા ઉપાય સુકર સિદ્ધિપ્રદ તમને કહું છું. જેમ હું કહું તેમ સત્વર
કરો. સ્વરૂપ સમયમા તમારે પુત્ર થશે ॥૧૩॥ શ્રીહરિજયંતીનું વ્રત પ્રીતિથી
તમે યથાવિધિ કરો. તેનાથી અલભ્ય ફળ કાઈ પણ વર્તતું નથી. ધર્મ
અર્થ કામ મોક્ષ આ આરેય પુરુષાર્થો તે મતથીજ તત્કાળ સિદ્ધ થાય છે

યદીપ્સિતં ચતુર્વર્ગે તત્તેનૈવાશુ સિદ્ધ્યતિ ॥૧૪॥ વૈશ્ય ઉવાચ—
કોઽસૌ હરિર્વંતં તસ્ય વિધિના કેન વા મયા । કર્તવ્યં બ્રૂહિ તત્સર્વં
વિશ્વાસ્યોઽસિ ત્વમેવ મે ॥૧૫॥ બ્રાહ્મણ ઉવાચ—અવતીર્ણોઽભવત્સા-
ક્ષાત્કૃષ્ણ એવ ધરાતલે । હરિરિત્યુદિતો નામ્ના કૃષ્ણો નારાયણશ્ચ
સઃ ॥૧૬॥ હરિકૃષ્ણો ઘનશ્યામો નીલકણ્ઠશ્ચ સ સ્મૃતઃ । સ્વામી
ચ સહજાનન્દઃ સ્વામિનારાયણસ્તથા ॥૧૭॥ ગુણકર્માનુરૂપાણિ
વિશ્રન્નામાન્યનેકશઃ । ભૂરિપ્રતાપશ્ચાસીત્તત્કથયામિ સમાસતઃ
॥૧૮॥ કોસલેષુ ભવતીહ વિશ્રુતશ્કૃષ્ણયા ઇતિ હિ શ્લેષ ઉત્તમઃ ।
તત્ર વિપ્રવર આસ નામતો દેવ इत्यમલધીઃ સદા શુચિઃ ॥૧૯॥
ધર્મે એવ સતતસ્થિતેરસૌ ધર્મે इत्यપિ ચ વિશ્રુતોઽભવત્ । મક્તિ-
રિત્યભિહિતાઽસ્ય સુન્દરી કૃષ્ણમક્તિનિરતત્વતઃ સદા ॥૨૦॥

॥૧૪॥ આ પ્રકારે રામશર્મા વિપ્રે કહેલો તે વૈશ્ય બોલ્યો કે-હે વિપ્રવર ।
કયા તે હરિ ? કે જેમનું તમે જ્યતીવ્રત ઉપદેશો છો તે વ્રત કૃષ્ણ રીતે
કરવું તે સર્વ મને કહો તમેજ મારે વિશ્વાસપાત્ર છો, તમે કહેલા
માર્ગથી પ્રવર્તવા હું તૈયાર છું ॥૧૫॥

એરીતે કહેલો બ્રાહ્મણ કહેછે-હે વૈશ્ય ! જે અક્ષરધામી સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ
છે તેજ પોતે ધરાતળમાં સ્વેચ્છાથી પ્રાદુર્ભવ્યા હતા. તે હરિ કૃષ્ણ નારાયણ
એવા નામથી પ્રખ્યાત થયા હતા. તે સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દિવ્યગુણાનુ-
સારી દિવ્યચરિત્રાનુસારી બહુ નામો હરિકૃષ્ણ ઘનશ્યામ નીલકંઠ સ્વામી
સહજાનન્દ સ્વામિનારાયણ ઇત્યાદિ પ્રખ્યાત છે. એવામાદિ અનેક દિવ્ય નામો-
વડે પ્રખ્યાતિને પામેલા, અનવલિકાતિશય દિવ્ય ઐશ્વર્યે સંપન્ન અહો આવિ-
ર્ભવ્યા હતા તેમનું અવતારચરિતાદિ સર્વ સંક્ષેપમાં તમને કહું ॥૧૬-૧૮॥
આ ભારતમાં આવેલા ઉત્તરદ્રોણ દેશોમાં છપૈયા નામથી વિખ્યાત કોઈ
એક ઉત્તમ ગ્રામ વર્તે છે. તેમાં નિર્મળમનવાળા, સદા આજ્ઞ આદર્યંતર શૌર્યે
સંપન્ન, દિવ્ય દીપ્તિગુણયોગને લીધે દેવ એવા અન્વર્થ નામથી વિખ્યાત
અને સતત ધર્મેકમરાયણ હોવાથી ધર્મ એવાપણુ સાર્યકે નામથી પ્રખ્યા-
તિને પામેલા એક વિપ્રવર હતા. તેની ભાર્યા સતત કૃષ્ણભક્તિપરાયણ

દમ્પતી સતતમેકમાવત. કૃષ્ણમેવ હૃદિ સન્તર્મીશ્વરમ્ । દધ્ય-
તુર્વિપયરાગવર્જિતૌ ધર્મગુહ્યહૃદયૌ જિતેન્દ્રિયૌ ॥૨૧॥ કલિચલૈ
ધિતભૂરિતરાસુરૈર્નૃપતિદેશિકરૂપધર્મૃદ્ । ભુવિ મૃશં પરિતઃ સમુ-
પદ્રુતાવપિ ન તત્યજતુર્ધૃતિમાત્મનઃ ॥૨૨॥ સકલભીતિમયઢ્ઢર-
વિપ્રહો નિજસમાધિતસામ્યનિરીક્ષણ. । તદ્યનં વિદધે હુલદેવતા
નિલિલકષ્ટતતેહંનુમાનપિ ॥૨૩॥ સ્વધર્મમક્તિસ્થિતિદ્વાર્ત્તમાસો
તૌ વિષ્ણુયાગેન યથોદિનેન । વૃન્દાવને કૃષ્ણમનન્યમાયૌ પ્રસાદ-
યામાસતુરેચ સાક્ષાત્ ॥૨૪॥ તયો. પ્રસન્નો ભગવાનપીહ કૌલાય-
ધર્મ મૃશમાસુરોત્થમ્ । જિહીર્ષુરાશુ ક્ષિતિદુ. પહેતું પ્રાદુર્બમૂપુષ્પ

હોવાથી ભક્તિ એવા નામથી ખ્યાતિને પામેલી હતી ॥૧૯-૨૦॥ તે આ
દમ્પતી શબ્દાદિ તુચ્છ વિષયરાગે રહિત, સતત ધર્માચરણથી નિર્મળ દૃઢ
વાળા જીતેન્દ્રિય થઇને સર્વના દૃઢયકમળમાં અત્યાભિપણે મર્મદા વર્તતા
સર્વેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ વામુદેવનુજ મનમાં નિસ્તર એકાતિકલાવથી ધ્યાન કરતા
હતા ॥૨૧॥ કળિબળને લીધે પ્રવૃદ્ધિ પામેલા, રાત્રીઓ તથા ગુરુઓના
રૂપોને ધારી રહેલા અનેક આસુરોએ ભૂમિમાં સર્વત વારવાર અત્યત પીડા
પમાડેલા પણ તે દમ્પતીએ પોતાની ધર્મથી ધૃતિનો લેશથીપણ ત્યાગ કર્યો
નહિ ॥૨૨॥ આસુરોએ વારેવારે પીડા આપેલા પણ આ દમ્પતીને તે તે
સમયે અત્યાનંદ આવી પડતા અનેક મહાલયમાં તે લયથકી સર્વ જનોને
લય જેનાથકી છે એવા ભૂત ભૈરવ વૈતાલાદિ વીરોનેપણ લય કરનારો
દેહ જેમનો છે અને પોતાના આશ્રિત જનોને સુખ કરનાર દર્શન જેમણે
છે એવા કૃષ્ણદેવ હંનુમાનજી સન્નિધિ આપીને તે દમ્પતીને સુકાવતા હતા
॥૨૩॥ અતિદૃઢ વૈરાગ્ય અને ભગવાનમાં પરમ સુસ્થિર ભક્તિને પામેલા
તે દમ્પતીએ વૃદાવનમાં અનન્યભાવથી શ્રીકૃષ્ણનું આરાધન કરતાથકા
યથાવિધિ વિષ્ણુયાગ કર્યો તે યાગથી સાક્ષાત્ કૃષ્ણે તેમની ઉપર પ્રસાદ
કર્યો ॥૨૪॥ ભક્તિધર્મની ઉપર પ્રસન્ન થયેલા તે પુરુષોત્તમ ભગવાને
પૃથ્વીમાં ચોમેર આસુરોએ પ્રવતવિલો, ભૂમિને પણ મહાદુ ખકારણુ એવા
મહાન દ્રોણાદિ અધર્મનો તત્કાળ નાશ કરવાની ઇચ્છાથી અને તેના નાશ

વમૂચ તામ્યામ્ ॥૨૫॥ ધર્મપ્રિયોઽથાશિલદેવદેવો નારાયણોઽસૌ
 કૃપયા સુતત્વમ્ । પ્રાપ્તયોરેવ હિ કોસલેષુ દિવ્યાં મનુષ્યાકૃ-
 તિમેવ વિશ્રત્ ॥૨૬॥ કૃતૌ વસન્તે મધુમાસિ શુક્લપક્ષે નવમ્યાં
 વિધુવાસરે સઃ । સુરેજ્યમે પ્રાદુરભૂત્તિશાયાં દ્વિતીયયામસ્ય તૃતી-
 યનાહ્યામ્ ॥૨૭॥ વમૂચ ભૂયો ભુવિ મહ્નલં તદા સતાં ચ હર્ષો હૃદિ
 ધર્મસેવિનામ્ । મયં ચ ભૂયંચ હિ ધર્મવિદ્ધિપાં ગુરુક્ષિતીશેશવ-
 પુત્રૃદ્વાં નૃણામ્ ॥૨૮॥ જાતક્રિયાયા ઉપનાયનાન્તાસ્તત્સંસ્કૃતીઃ
 સાધુ ચકાર ધર્મઃ । હર્યાદિનામા સ ચ સર્વથૈવ તં પ્રીણયામાસ
 ચ માતરં સ્વામ્ ॥૨૯॥ વૈરાગ્યવેગોઽજ્ઞિતગેહસૌત્યઃ સ તીર્થયાત્રાં
 વિદધદ્વરાયામ્ । નિજપ્રતાપાતિશયેન ધર્મમતિષ્ઠિપત્તદ્વિપુમુત્પત્ત-

મિપથી સકળ સાધુજનોનું સંરક્ષણ કરવાની ઇચ્છાથી તે દંપતીના પુત્ર-
 ભાવથી પ્રાદુર્ભાવનો પોતે સંકટપ કર્થો ॥૨૫॥ અનંતર યથાસંકલ્પ ધર્મ-
 પ્રિય આ સકળદેવદેવ નારાયણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પરમ કૃપાથી પોતાની
 અસાધારણ દિવ્યાકૃતિનેજ મનુષ્યસન્નતીય આકૃતિપણે સંપાદીને, ઉત્તર-
 દ્રોસલ દેશમાં વસંતઋતુમાં ચૈત્રમાસના શુક્લપક્ષની નવમીતિથિએ સોમ-
 વારે પુષ્યનક્ષત્રમાં રાત્રિએ બીજા પહોરની ત્રીજી ઘડીમાં તે દંપતીના પુત્ર-
 ભાવથી પૃથ્વીઉપર પ્રાદુર્ભાવ્યા ॥૨૬-૨૭॥ તે સમયે શુભસૂચક બહુ મંગળ-
 ચિહ્નો ભૂમિમાં થયાં હતાં, ધર્મસેવી સંતોના હૃદયમાં કોઈપણ અપૂર્વ હર્ષ
 ઉદ્ભવ્યો. ધર્મદ્રોહમાંજ પ્રધાનપણે પ્રવર્તેલા, અસુરાંશભૂત, નૃપગુરૂના
 અપદેશથી વિચરતા, ભગવાનના વપુભૂત વિપ્રાદિકના દ્રોહી એવા મનુષ્યોના
 મનમાં બહુજ ભય ઉપજ્યો ॥૨૮॥ તે માનુષલીલાધારી ભગવાનના જાત-
 કમાંહિ ઉપનયનપર્યંતના સંસ્કારો રૂડીરીતે તે ધર્મદેવે તે તે કાળે કર્યા
 હરિ કૃષ્ણ હરિકૃષ્ણ આદિક નામોને ધારી રહેલા તે મનુષ્યાકૃતિ ભગવાને
 માતા પિતા ધર્મભક્તિના પુત્રભાવને પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાપન કરતાથકા સર્વથા
 આળસીલાવડે અતિમાનુષ ઐશ્વર્યવડે શીલવડે અને વૃત્તાદિકવડે તેમને બહુ
 પ્રસન્ન કર્યા ॥૨૯॥ ઉપવીતને પામેલા આ ભગવાને અત્પજ્ય દિવસોમાં તીવ્ર
 વૈરાગ્યથી ગૃહસુખનો ત્યાગ કરી તપશ્ચર્યાપર થતાં તીર્થયાત્રાને કરતાથકા

નંદ્ય ॥૩૦॥ સ્વધર્મવિજ્ઞાનવિરાગયુક્તામેકાન્તિકો શ્રીરમણસ્ય
 ભક્તિમ્ । પ્રાવર્તયત્સાશ્રિતપુંસુ ભૂમૌ ધર્મદ્વિપશ્ચુક્તુમુરાગુ તેન
 ॥૩૧॥ અધર્મસંસ્થાસુરદેશિકાનાં યૂથાનિ ભૂયાંસિ ચ તત્ર તત્ર ।
 ધર્મદુહો ભૂપતયશ્ચ શુષ્કજ્ઞાનામિમાના અથ દમ્ભમક્તાઃ ॥૩૨॥
 સદ્ધર્મસંસ્થાપનમઙ્ગસાઽસ્ય દૃષ્ટ્વા તથૈશ્વર્યમલૌકિકં તે । સમત્સ-
 રાસ્તત્પદવીમશક્તા લઘું વ્યધુર્દ્રોહમરં તુ ચાસ્ય ॥૩૩॥ તે દુર્જ-
 નાસ્વસ્ય કદર્યનોત્યપાપેન ભૂક્ષાતિવિમોહમાપુઃ । સહસ્રશઃ શત્રુ-
 ભૂતશ્ચ તત્ર કૃત્વા પ્રહારં મિથ આપુરન્તમ્ ॥૩૪॥ જુગુપ્સિતં કર્મ

ત્યાં ત્યાં કરતા ધર્મપરિપન્થિઓનો પોતાના પ્રબળ પ્રતાપથી નાશ કરતા-
 થકા ધરામાં ધર્મની સ્થાપના કરી ॥૩૦॥ પોતાના આશ્રિત પુરુષોમાં ધર્મ
 જ્ઞાન વૈરાગ્યથી પરિપૂર્ણ (ધર્માદિકે રહિત નહિ) શ્રીપતિ શ્રીકૃષ્ણની
 એકાંતિકી ભક્તિ ભૂમિમાં પ્રવર્તાવી, તેવી ભક્તિની પ્રવૃત્તિ બેધને બધર્મ-
 દ્રોહમાટે પ્રવર્તેલા આસુરો તત્ક્ષણ અંતરમાં અતિશય ક્ષોભ પામ્યા ॥૩૧॥
 જેઓ તે તે ભૂપ્રદેશમાં સંઘથી રહેલા, અધર્મપ્રવર્તનમતને ધારી રહેલા,
 ઉપરથી ગુરૂપદને પ્રખ્યાપન કરનારા હતા. જેઓ ‘અમે પ્રભરક્ષક છીએ’
 એવા મિષથી પ્રભુઓને અધર્મમાર્ગમાં નિયોજીને તેનો નાશ કરનારા રાત્ન-
 ઓ હતા. જેઓ ભક્તિમાર્ગનો તિરસ્કાર કરીને સ્વયં જ્ઞાનલેશશૂન્ય હોવા
 છતાં જ્ઞાનિઓના વાદોને ‘હું પ્રહ્મ છું’ એમ વાણીમાત્રથી સભામાં ઉચ્ચરતા
 શુષ્કજ્ઞાનિઓ હતા. જેઓ પોતે પરમ ભક્તિને ઉપરથી પ્રખ્યાપન કરનારા,
 પરદ્રવ્ય પરવનિતાના હરણપરાયણ દાંભિકો હતા. તે આ સર્વેપણ ભગ-
 વાનના સન્નિધિમાત્રથી ચતી તત્ક્ષણ ધર્મપ્રવૃત્તિ અને પોતાનો ચતો પરા-
 ભવ બેધને તેમનું અલૌકિક ઐશ્વર્ય નહિ સહન થતાં માત્સર્યથી ગ્રસ્ત
 હૃદયવાળા થઈ, તે ભગવાનની પદવી પામવા તો અસમર્થ હોઈને તેમના
 અતિશય દ્રોહમાટે પ્રવર્ત્યા ॥૩૨-૩૩॥ દિવ્યતેજોનિધિ ભગવાનના દ્રોહ-
 ચરણમાં પ્રવર્તેલા તે સર્વે દુર્જનો તેજોરાશિ તેમનો પરાભવ કરવા અસ-
 મર્થ થઈને, ઉલટા ઉલ્લસેલા તેજ પાપાતિશયથી અને બહુ પાપકર્મથી
 પોતેજ વિમોહ પામતાં શસ્ત્રોને ધારીને પરસ્પર પ્રહાર કરતાં હતરોહનર

વિધાય કેચિન્નાસાધુતિન્દેશરાવરોદાન્ । સમ્પાપ્ય ભૂપારિહ-
તાન્ વિનેશુઃ કેચિન્નૌકાક્ષલનજ્વનેન ॥૩૫॥ દત્તિદુહો ભૂપ-
યસ્તુ કેચિદ્રોગૈઃ સપલૈઃ કતિચિન્નૈશુઃ । દૃતધિયોઽન્યે યતિ-
મિર્નૃપાદ્યૈશ્ચંદ્રાં લમન્તે સ્ત ચ દુર્દશાં ચૈ ॥૩૬॥ પવંપ્રતાપો વિચરન્ત
ભૂનાવધર્મસર્ગ મૃશમુચ્ચતાન્ । પ્રવર્તયામાસ ચ ધર્મસર્ગ સુરા-
મિપાશાનુરમકલુષ્તમ્ ॥૩૭॥ સત્યઃ સનાર્થિભુવિ માનવાનાં વિધા-
પ્યન્નાત્મન ઇચ્છયૈવ । વિસ્તાપયામાસ સ યોગભાજસ્તત્રાસયે
ભૂરિતરપ્રયત્તાન્ ॥૩૮॥ અજાતતદ્ગુરિતરપ્રતાપા અપ્યન્ન યે તં શરણં
નાશ પામી ગયા ॥૩૪॥ કેટલાક તો એજ પાપાતિશયને દીધે પરંમના-
પરિચદ પરધનહરણુ આદિક અતિનિદિત દુધ્ધુર્મ કરતાં, રાગાદિે દંડ૩૨ે
કરેલો નાસિકાન્દેઃ કર્ણુદેઃ અને ખરારોહણુને પામીને વિનાશ પામી ગયા.
કેટલાકતો નૌકામાં આરોપીને મહાનદીના પ્રવાહમધ્યે નુપાદિે કરાવેલા
અગાધ જળની અંદર મન્જનથી (જુડાડવાથી) વિનાશ પામી ગયા ॥૩૫॥
કેટલાક ભગવદ્દ્રોહમાં પ્રવર્તેલા અપતિઓ તો અચિકિત્સક ક્ષયારિ મહા-
રોગોથી પીડા પામતાં પ્રણાશ પામી ગયા. કેટલાકતો શત્રુઓએ હણતાં નાશ
પામી ગયા. બીજા કેટલાકતો બળીયા બીજા રાત્રિકોએ રાજ્યલક્ષ્મી હરી
લેતાં અતિશય દારિદ્ર્યદુઃખને પામીને નાશ પામી ગયા ॥૩૬॥ એરીતે ત્યા ત્યાં
પોતાનો પ્રતાપ પ્રકટ કરતા ભગવાન્ ક્ષીહરિએ પૃથ્વીમાં વિચરીને અપાર્મ-
સર્ગ કામાદિકનો મૂળમાંથી નાશ કર્યો અને સુરામાંસના લક્ષણમાં પ્રીતિવાળા
આશુરવૃત્તિવાળા કાલ્યાદિપૂજ્યોએ વિલોપેલા ધર્મસર્ગ સત્ય અહિસાદિકની
પ્રવૃત્તિ કરી ॥૩૭॥ કવચિત્ કવચિત્ કેટલાક માનવોને યમ નિયમાદિકના
અભ્યાસ વિનાજ પોતાના સંકટપ્રમાત્રથીજ યોગિજનદુર્લભ એવી આત્મ-
સ્વરૂપમાં તત્ક્ષણુ સમાધિ કરાવીને, બહુ કાળથી સમાધિસિદ્ધિમાટે બહુ
પ્રયત્ન કરતા, તથાપિ તેવી સ્થિતિને નહિ પામેલા યોગિજનોને અતિવિરિગત
કરી દીધા ॥૩૮॥ જેઓ શ્રેયઃસાધનમાર્ગને નહિ જાણનારા, સદાચરણુને
નહિ આચરનારા, ભગવાનના અસાધારણુ પારમેશ્વર સ્વભાવને પણ નહિ
જાણનારા હતા, પણ કેવળ સન્નિધિમાં આવીને તેમનો આશ્રય કરનારા

પ્રપન્નાઃ । તાનપ્યવિત્યા યમદૂતદોભ્યૌ મુર્કિં દદાવેપ દયાલુચર્યઃ
 ॥૩૯॥ મુમુક્ષવઃ સુજ્ઞજનાસ્તુ તસ્ય દૃષ્ટ્વા પ્રતાપાતિશયં સ્વમુત્તયૈ ।
 તદીયમેવાશ્રયમાશુ ચક્રુઃ સાક્ષાદ્દિનિશ્ચિત્ય તમેવ કૃણ્ણમ્ ॥૪૦॥
 કેચિત્તદીયાદ્ધિકરસ્થચિદ્દેસ્તમેશ્વરૈર્નિશ્ચિતવન્ત ઈશમ્ । અનન્ય-
 સાધ્યેન સમાધિનાપિ કેચિચ્ચ તં સાદ્વજિકેન સુજ્ઞાઃ ॥૪૧॥ સતા-
 મસાધારણધર્મનિષ્ઠામાલોક્ય કેચિચ્ચ તદાધિતાનામ્ । શાસ્ત્રો-
 દિતામપ્યનવેક્ષમાણા વિદુસ્તમીશં નનુ લોકસત્સુ ॥૪૨॥ યે દમ્ભ-
 મક્તાઃ સ્વમતં સદોષં ત્યક્ત્યા ન કૃણ્ણાશ્રયમાચરંસ્તાન્ । પેશ્વર્ય-
 માશ્વર્યમલૌકિકં સ્વં પ્રાદર્શયદ્યોગકલા વિતન્વન્ ॥૪૩॥ સહસ્ર-

હતા (પણુ તેમના વિરોધમા નહિ પ્રવર્તેલા) તેઓને પણુ ‘આ અમારો
 આશ્રિત છે’ એમજ અભિમાનીને પરમ કૃપાથી યમદૂતોના હાથથી મુકા-
 વીને આ ભગવાને મોક્ષ પ્રમાણ્યો હતો ॥૩૯॥ જેતો સત્ત્વપ્રકૃતિવાળા દૈવી-
 સંપદાએ સંપન્ન સુજ્ઞ જનો હતા તેઓ તે આ ભગવાનનો અતિમાનુષ અપાર
 પ્રતાપ પેખીને, ‘આ શ્રીહરિ સાક્ષાત્ સર્વેશ્વર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણજ છે’ એમ
 દૃઢ નિશ્ચય કરીને મુક્તિગાદે તેમના ચરણકુમળનોજ સમાશ્રય કરી રહ્યા
 ॥૪૦॥ કેટલાક જનોએ તે શ્રીહરિના ચરણતળમાં તથા કરતળમાં વર્તતા,
 પરમેશ્વરપણાને સૂચવનારા ધ્વજ કુમળ લિધ્વરેખા આદિક ચિહ્નવિશેષથી
 તેમને સર્વેશ્વરપણે નિશ્ચય કરીને તેમના ચરણકુમળનો સમાશ્રય કર્યો
 ખીજા કેટલાક સુજ્ઞ જનોએ અનન્યસાધ્ય સાહજીક સમાધિસંપાદનનુ
 અશ્વર્ય અવલોકીને પણુ તેમનો સર્વેશ્વરપણે નિશ્ચય કરીને તેમનો સમાશ્રય
 કર્યો ॥૪૧॥ કેટલાક જનોએ તે શ્રીહરિના ચરણના સમાશ્રયવાળા સાધુજ-
 નોની અસાધારણ ધર્મનિષ્ઠા શાસ્ત્રાર્થજ્ઞાન છતાપણુ બીલઓથી ન મેળવી
 શકાય એવી અત્યુત્કૃષ્ટ અવલોકીને અને અન્યત્ર લૌકિક સાધુઓમા એવી
 સચ્છાસ્ત્રોક્ત ધર્મનિષ્ઠા નહિ અવલોકીને તે શ્રીહરિનો પરમેશ્વરપણે નિશ્ચય
 કર્યો હતો ॥૪૨॥ જે દાલિક પડિતમન્યો પોતાનો મત સદોષ છતા પણુ
 તેનો ત્યાગ નહિ કરીને કૃષ્ણાશ્રયથી વિમુખ રહ્યા હતા તે જનોને સ્વયો-
 ગેશ્વર્યો પ્રકાશ કરતા થકા પોતાનું અસાધારણ અલૌકિક પારમેશ્વર્ય આશ્વ-

શસ્ત્રે ચ વિના પ્રયત્નં સઘ. સમાર્થિ હૃદયેऽલમન્ત । સ્વસ્થેદેવં ચ
વિલોકય તત્ર તમેવ તં ચાપુરતિપ્રહર્ષમ્ ॥૪૪॥ તે વ્યુત્થિતા આત્મન
શ્વેદેવં તમેવ નિશ્ચિત્ય સચિત્રમાશુ । વિધાય તસ્યાશ્રયમાત્મ-
મુક્તયૈ તદ્વાચિ તસ્યુ સ્વમતં વિદ્વાય ॥૪૫॥ યે શુષ્કવેદાન્તવિદો
નરાસ્તાન્ જિત્વાશુ વાદેન સ સપ્રમાણમ્ । ઉપાસન વ્રહ્મણ એવ
સાક્ષાદ્વિદ્યારૂત્તેર્ગ્રાહયતિ સ ભક્ત્યા ॥૪૬॥ તદાશ્રયં યે વિદધુઃ
વિપ્રાસ્તે જ્ઞાનસન્ધ્યામુચ્ચપદ્મિયાભિઃ । સદૈવ રાધારમણસ્ય ભક્તિ
ચક્રુ શમાચાત્મગુણોપપન્ના ॥૪૭॥ તદાશ્રિતા વર્ણિજનાશ્ચ સન્તો
વૃહદ્ભૂત દુશ્વરમણૈઃ । સમ્પાલયન્તોઽલિલાસાધુધર્મા વિલક્ષણા

યૈરૂપ પ્રદર્શાવ્યુ ॥૪૮॥ ભગવાનના સંકટપથી તે હૃદયે જનો ધારણાધ્યા-
નાદિ પ્રયત્ન વિના તત્ક્ષણ સ્વસ્થહૃદયમાં કૃપાથી સમાર્થિને પામી ગયા સમા-
ધિદશામાં પોતપોતાના ઇષ્ટદેવરૂપે શ્રીહરિને જ પ્રાદુર્ભવેલા નિહાળીને પરમ
હર્ષ પામી ગયા ॥૪૪॥ સમાધિથી ઊઠેલા તે જનો આશ્ચર્ય પામીને શ્રીહરિ-
ને જ પોતાના ઇષ્ટદેવપણે નિશ્ચય કરીને, પ્રથમ અભિમાનેવા પોતાના સિદ્ધા-
તને અપસિદ્ધાત સમઝી તેનો તત્ક્ષણ ત્યાગ કરી તે ભગવાનના શરણને
પામીને આત્મમુખ્તિમાં તેમની જ આજ્ઞામાં વશ વર્તનારા થઈ રવા ॥૪૫॥
જેઓ નિર્વિશેષ શ્રદ્ધવાદિઓ હોઈને પરશ્રદ્ધા પરમાત્માની દિવ્યકૃતિમાં
અપ્રામાણ્ય ઉપપાદન કરનારા હતા તે શુષ્કજ્ઞાનિઓ સર્વને વાદવડે પ્રમા-
ણપૂર્વક સદર્થના ઉપન્યાસથી વિહતીને 'સમમ શુભગુણના સ્થાનભૂત
દિવ્યકૃતિ સાક્ષાત્ વાસુદેવ પરશ્રદ્ધાનુ પ્રેમપૂર્વક ઉપાસનગ્ર આક્ષાત્ નિ શ્રે-
યસસાધક છે' એવો સત્સિદ્ધાત સર્વને સ્વીકારા-યો હતો ॥૪૬॥ જે નિપ્રોએ
શ્રીહરિના ચરણકમળનો આશ્રય કર્યો હતો તે સર્વ કોઈ જ્ઞાન સન્ધ્યાદિ પદ-
સ્વકર્મમાં તત્પર, સમદશાદિ આત્મગુણસપન્ન થઈને રાધારમણ શ્રીકૃષ્ણની
ભક્તિમાં પ્રવર્ત્યા (એ પણ વિપ્ર વર્ણાશ્રમધર્મનો ત્યાગ કરીને અને ગમ-
દશાદિ ગુણસપત્તિને ત્યાગ કરીને ભક્ત્યાભાસપર ન હતો) ॥૪૭॥ જે
શ્રીહરિના સમાશ્રયવાળા વર્ણિજનો તથા સાધુજનો હતા તે સર્વ અસ્પૃધિત
શ્રદ્ધાર્થવન્તાધારી થઈને કળિમાં બીન-ઓએ દુર્ધર જુદદ્વન્તાને અટકાવ

લૌકિકસદ્ધિ આસન્ ॥૪૮॥ અન્યે ચ વર્ણાશ્રમિણઃ સ્વર્ગમ્ નિત્યં
 યથાશાસ્ત્રમિદ્ધાચરન્તઃ । મેજુર્હરિં ભક્તિમરેણ હિત્વા તસ્ય પ્રતા-
 પાદલિલાન્સ્વદોષાન્ ॥૪૯॥ પ્રાપુઃ શ્રિતાસ્તં સઘવસ્ત્રિયોઽત્ર પતિ-
 ઘતાધર્મ ઉરુપ્રતિષ્ઠામ્ । સ્વધર્મનિષ્ઠા વિધવસ્ત્રિયશ્ચ સદ્ગ્રહાચર્યે
 સ્થિતિમાપુરુષ્યામ્ ॥૫૦॥ સમ્ભારમારેર્વિપુલૈઃ સ શુદ્ધૈશ્ચિત્રાવહા-
 ન્મૂમિભુજામપીહ । મહોત્સવાન્ કૃષ્ણજનુર્દિનાદૌ ચક્રેઽન્નકૃદ્વ્ર-
 મુતાન્મુહુશ્ચ ॥૫૧॥ યજ્ઞાન્સ વૈશ્યોત્તમ ! વૈષ્ણવાંશ્ચ વ્યધાપયદ્વૃ-
 ત્તિચિત્રકર્ત્વન્ । માસાન્વહ્નમ્ભોજયતિ સ્વ વિપ્રાન્સહસ્રશઃ સાધુ-
 જનાન્મુહુશ્ચ ॥૫૨॥ મહાન્નસત્રાણિ ચ તત્ર તત્ર સોઽર્ચીકરણાન્નિ-
 વલોકતુષ્ઠૈ । યત્રાગતા ભૂરિસુરં યથેષ્ટં પાન્થા લભન્તે સ્વ જનાઃ
 સચિત્રમ્ ॥૫૩॥ કૃપાંશ્ચ વાપીઃ સ સરોવરાણિ સદ્ધર્મશાલા અપિ

પાળતા થકા સમસ્ત સાધુગુણોએ પરિપૂર્ણ, માટેજ લોકમાં ભક્તતા ધીમ
 સાધુનામધારીઓધકી અત્યત નિવસણ હતા ॥૪૮॥ લોકમાં ધીમ બહુ
 ગૃહસ્થજનો પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મને યથાશાસ્ત્ર નિત્ય આચરતાથકા
 તે શ્રીહરિના પ્રતાપથી સમસ્ત પ્રતિપિદ્ધ અમાદિ હોષોને છોડીને તે ભગવા-
 નનેજ પરા ભક્તિથી ભજતા હતા ॥૪૯॥ લોકમાં જે તેમના ચરણકમળના
 સમાશ્રયવાળી સઘવા વિધવા સ્ત્રિયો હતી તે સર્વે પાતિવ્રત્ય ધર્મથી અને
 બ્રહ્મચર્યવ્રતથી પરિપૂર્ણ હોઇને સ્વધર્મને નહિ ઉલ્લંઘતીથકી તે ભગવાનમાં
 પરા ભક્તિરૂપ ઉત્તમ સ્થિતિને પામી હતી ॥૫૦॥ વળી તે ભગવાને લોકમાં
 જન્માદિભ્યાદિમહોત્સવદિવસોએ નિરવધિ શુદ્ધ સામગ્રીસમૂહોવડે મહારા-
 જાઓને પણ આશ્ચર્ય ઉપજે એવા મહોત્સવો અને અન્નકૂટાદિ ઉત્સવો
 વારેવારે કર્યા હતા ॥૫૧॥ હે વૈશ્યોત્તમ ! તે શ્રીહરિએ બહુ દ્રવ્યવ્યય-
 સાધ્ય વૈષ્ણવ મહાભાષો રાજજનોને આશ્ચર્ય ઉપજે એવાં અન્નાદિ દાનો-
 વડે અને દક્ષિણાદાનોવડે કર્યા હતા. બહુ માસપર્યંત અસંખ્યાત વિપ્રો
 તથા સાધુઓને યથેષ્ટ વારેવારે જમાડ્યા હતા ॥૫૨॥ તેને ગામ નગરોમાં
 યાનિક લોકોના સંતોષ માટે અનુકૂળ અનેક મહાઅન્નસત્રો અંધાવ્યાં હતાં,
 જેમાં આવેલા વટેમાર્ગુ જનો આશ્ચર્યથી યથેષ્ટ બહુ સુખને પામતા હતા

તત્ર તત્ર । વ્યધાપયત્તીવહિતાય ભૂમૌ સોપસ્કરા બ્રહ્મપુરીરદાય
 ॥૫૪॥ ઉપાનયદ્વિપ્રકુમારકાંઘ્ર યથોપયુક્તં દ્રવિણં સ દત્ત્વા ।
 સદ્વચ્ચરણઃ કારયતિ સ્વ કન્યાદાનાનિ વિપ્રૈશ્વ યથાવિધાનમ્ ॥૫૫॥
 કર્તુ ન શકાન્સ્વક્રણાપહારં નિજાધિતાન્કાંઘ્રન ધર્મનિષ્ઠાન્ । સ
 ઉત્તમર્ણમ્બ ઉરુપ્રતાપો દત્ત્વા ધનં મોચયતિ સ્વ સઘઃ ॥૫૬॥ ઉપા-
 સનાગ્નિ કતિચિત્ત્સ વિપ્રાંસ્ત્રેતામપિ પ્રાહયતિ સ્વ વિદ્વાન્ । દેયં
 ધનં ચ પ્રતિવર્ષમેભ્યો ન્યવન્ધયદ્ધેન હિ કર્મસિદ્ધિઃ ॥૫૭॥ ગોભૂ-
 હિરણ્યાદિ ચ પર્યકાલે દાનં મહદ્વિપ્રવરેભ્ય ષપઃ । સદ્વક્ષિણં
 દાપયતિ સ્વ ભૂયો યથાવિધાનં ભુવિ ધર્મપોષ્ટા ॥૫૮॥ પ્રાદર્શયથ
 સ્વકભૂરિમ્ભક્તાન્સ બ્રહ્મગોલોકમુક્તાનિ ભૂમા । દિવ્યાનિ ધામાનિ
 ॥૫૯॥ વળી તે શ્રીહરિએ તેતે દેશોમાં પ્રાણિહિતાયે વાવ્યો કુવાવ્યો સરો-
 વરો અને ધર્મશાળાઓ પણ કરાવી હતી તથા ગૃહોપકરણે સહિત બ્રહ્મ-
 પુરીઓ આપી હતી ॥૫૪॥ હજારો શ્રાક્ષણાળોને ઉપનયનસંસ્કાર
 કરાવ્યો હતો તથા હજારો વિપ્રકન્યાદાનો બહુ દ્રવ્યવ્યયથી યથાવિધિ કરાવ્યાં
 હતાં ॥૫૫॥ બહુ પ્રતાપી તે શ્રીહરિએ પોતાના ચરણકમળના આશયવાળા
 ધર્મકપર કેટલાક જનો કાળયોગથી થએલી ધનદુર્ગતિને લીધે મહાત્રાસથી
 પીડા પામતાં તે ત્રણ આપવા અસમર્થ તેઓને બહુ ધન આપીને તાત્કાલે
 દેણદારોથકી મુકાવ્યા હતા ॥૫૬॥ દારસચહવાળા પણ અગ્નિસંચહે રહિતા
 કેટલાક વેદાભિજ્ઞ વિપ્રોને આવસથ્ય અગ્નિ ચહણુ કરાવ્યો હતો અને કેટલાક
 વિપ્રોને ત્રેતાગ્નિ ચહણુ કરાવ્યો હતો. તે વિપ્રોને હુકુંજલરણુમાં ઉપયોગી
 વાર્ષિક ધનની આવકપણુ આંધી આપી હતી, જે જીવનની અનુકૂળતા
 થવાથી હોમકર્મને હાનિ પહોંચે નહિ ॥૫૭॥ વળી પૃથ્વીમાં ધર્મનું યોગ્ય
 કરનારા આ શ્રીહરિએ અગાવાસ્થા સંક્રમણુ ચહણુ આદિક પર્વસમયે પૂર્ણ
 દક્ષિણાસહિત ગાયો ભૂમિ સુવર્ણ આદિક મહાદાન યથાવિધિ વિપ્રવરોને બહુ
 વાર અપાવ્યું હતું ॥૫૮॥ અનવધિકાતિશય સુખસ્વરૂપ તે ભગવાને કેટલાક
 નિજચરણના એકાતિક આત્યતિક લક્ષ્મીને પોતાનું દિવ્ય શ્રદ્ધધામ ગોલોક-
 ધામ અને બીજાંપણુ દિવ્ય ધામો તે તે અનવધિ મહાએશ્વરો સાથે સમાધિમાં

નિજાનિ ભૂયસ્તત્તન્મહૈશ્વર્યયુતાનિ ચાન્ત. ॥૫૯॥ સહૈવ તત્તત્પ-
રિચારકાઘૈનિજાયતારાનપિ પૂર્વવૃત્તાન્ । પ્રાદર્શયત્તત્તદુપાસ-
કેભ્યઃ સોઽચિન્ત્યશક્તિઃ કતિચિત્તનેભ્યઃ ॥૬૦॥ સ જીવમાયા
વૃહદીશ્વરાણાં રૂપાણિ સચ્છાત્રવિદાં મતાનિ । નિરૂપયામાસ
સમાસુ સમ્યક્ પ્રાદર્શયત્તાનિ ચ કાંશ્ચ શક્તયા ॥૬૧॥ ઘ્રણાઃ
સ્વરાજ્યાત્કતિચિદ્ધ ભૂપા હૃતશ્રિયઃ શત્રુજનૈર્વલિષ્ટૈઃ । તદાશ્રયે-
ળૈવ પુનઃ સ્વઋદ્ધિ પ્રાપ્યાધિકત્વં ચલુ પૂર્વંતોઽગુ. ॥૬૨॥ સ્વેચ્છા
નુરૂપા પુરુષાર્થસિદ્ધિ સકામમક્તાઃ કિલ તસ્ય ચાપુઃ । નિષ્કા-
મમક્તા અપિ ભુક્તિમુક્તો તદિચ્છયૈવાપુરનેકશોઽન્ત્ર ॥૬૩॥ ભક્તિ-
પ્રવૃત્તેર્ભુવિ ભૂરિકાલં મહાન્તિ કૃષ્ણસ્ય સ મન્દિરાણિ । વ્યધા-
પયઘાનિ વિલોક્ય ભૂપા આશ્ચર્યમાપુર્હદ્યદ્ગમાનિ ॥૬૪॥ નિ સી
મકારુણ્યમરેણ નૃણાં નિઃશ્રેયસાય સ્વકધર્મવંશે । અતિષ્ઠિપદ્મર્મ

સકૃત્પમાત્રથી વારેવારે પ્રદર્શાવ્યા હતા ॥૫૯॥ વળી અચિંત્ય દિવ્ય મહા
શક્તિવાળા તે આ લગવાને પોતાના પૂર્વપૂર્વ પ્રાદુર્ભાવો રામકૃષ્ણાદિક તેમના
તેમના સેવકાદિકે સહિતજ તેમના તેમના ઉપાસક કેટલાક જનોને સકૃત્પ
માત્રથી પ્રદર્શાવ્યા હતા ॥૬૦॥ વળી તે શ્રીહરિએ સચ્છાત્રવિદોએ સમાનેયા
શ્રવ માયા ઘ્રણ ઈશ્વરના સ્વરૂપો સલામા પૃથક્ પૃથક્ યથાશાસ્ત્ર ફરીરીતે
નિરૂપણ કર્યા હતાં અને કેટલાક જનોને તો તે શ્રવાદિકના સ્વરૂપોનો સ્વ
શક્તિથી સાક્ષાત્કાર પણ કરાવ્યો હતો ॥૬૧॥ જળિષ્ શત્રુજનોએ રાજલક્ષ્મી
હરિ લેતા સ્વરાજ્યચટ્ટી ઘ્રષ્ઠ થએલા કેટલાક ભૂપતિઓ આ શ્રીહરિના ચરણ
કમળના સમાશ્રયથી ફરી રાજ્ય પામીને પૂર્વચટ્ટી અધિક સમૃદ્ધિને પામ્યા
હતા ॥૬૨॥ લોકમા શ્રીહરિના અનેક સકામ લક્ષ્મી સ્વેચ્છાનુસારી પુરુષાર્થ
સિદ્ધિને પામ્યા હતા અનેક નિષ્કામભક્તોપણુ શ્રીહરિની ઇચ્છાથીજ આ
લોકમા ભુક્તિરૂપ આનંદ અને પરલોકમા મુક્તિરૂપ પરમાનંદને પામ્યા હતા
॥૬૩॥ વળી આ શ્રીહરિએ ભૂમિમા બહુકળપર્યંત લક્ષ્મીમાર્ગની પ્રવૃત્તિને
દૃઢ કરવા અને તે દ્વારા જનોનું શ્રેય કરવા મોટા શ્રીકૃષ્ણમંદિરો કરાવ્યા,
જે મનોહર મંદિરોને લાળીને ભૂયોપણુ આશ્ચર્ય પામેછે ॥૬૪॥ એરીતે

ધુરાં સ્વકીયાં ધાસ્યંસ્તિરો માનુષનાથ્યમેષઃ ॥૬૫॥ એવંવિધાન્ય-
દ્રુતાનિ કર્માણીદ્વ સમાચરન્ । સર્વયાશ્રયણીયોઽમૂદરિઃ સાક્ષા-
જ્જગદ્ગુરુઃ ॥૬૬॥ અધુનાપિ સમકેમ્યઃ સ્વકીયેભ્યઃ ક્વચિત્ ક્વચિત્ ।
સાક્ષાત્સ્વદર્શનં દત્તે યથાપૂર્વં નિજેચ્છયા ॥૬૭॥ દેહાવસાનકાલે
તુ સ્વમકેમ્યઃ સ સર્વેશઃ । દત્ત્વા સ્વદર્શનં દત્તે મુક્તિમેવ યમાદ-
વન્ ॥૬૮॥ તસ્ય જન્મદિને કાર્યઃ સોપવાસો મહોત્સવઃ । ઘાઙ્ગિહતં
સકલં તેન સિદ્ધ્યતીત્યનુભૂયતે ॥૬૯॥ યત્તેનાનેન નિષ્કામસ્ત્યાગ-
વાનપિ પૂરુષઃ । જ્ઞાનવૈરાગ્યસંસિદ્ધિં ભક્તિપુષ્ટિમુપૈતિ ચ ॥૭૦॥
ધર્માર્થી લભતે ધર્મે કામાન્ સર્વાશ્ચ કામુકઃ । ધનં ધનાર્થી લભતે
મોક્ષાર્થી મોક્ષમીત્સિત્તમ્ ॥૭૧॥ માર્યાર્થી લભતે માર્યાં પુત્રાર્થી

ભૂમિમાં ધર્મ પ્રવર્તાવીને માનુષનાથને અંતર્ધાન કરશે એવા તે શ્રીહરિએ
નિરવધિ કૃપાભરથી પોતે પ્રવતવિલા ભક્તિમાર્ગના સંરક્ષણમાટે અને સદુ-
પદેશાદિવડે જનોના શ્રેયમાટે ધર્મસંરક્ષણભાર પોતાના ધર્મવંશમાં સ્થાપન
કર્થો ॥૬૫॥ આવાં સર્વ જીવોનું સમુજીવન કરનારાં અદ્ભુત અનેક દિવ્ય
કર્મોને કરતા તે આ જગદ્ગુરુ સાક્ષાત્ શ્રીહરિ આ લોકમાં સર્વ પ્રકારે સર્વ
દોષરૂપે સમાશ્રય કરવા યોગ્ય થયા હતા ॥૬૬॥ તે ભગવાન અહીંથી અંત-
ર્ધાન થઈ ગયા છે તથાપિ કદાચિત્ કદાચિત્ ભક્તોને સ્વેચ્છાથી સ્વસ્વરૂ-
પનું સાક્ષાત્ દર્શન આપે છે ॥૬૭॥ કિં બહુનાં-સમસ્ત સ્વાશ્રિતોનેજ દેહ-
વિયોગસમયે સ્વયં શ્રીહરિ સ્વદિવ્યસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કૃપાથી આપીને
તેઓનું ચમત્કારી સંરક્ષણ કરી (સમય પાપ ટાળીને) મુક્તિ પમાડે છે
(નિમાનાદિકમાં બેસાડીને જોલોકાદિ સ્વધામપ્રતિ પહોંચાડે છે) ॥૬૮॥

હે વૈશ્યવર ! તે ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવદિવસે ઉપવાસસહિત મહોત્સવ
કરવો, તે યતથી સમસ્ત વાંછિત સિદ્ધિ થાયછેજ. એવો મને સાક્ષાત્
અનુભવ છે ॥૬૯॥ જેતો નિષ્કામ-વ્રણ એવણાએ રહિત ત્યાગાશ્રમનિષ્ઠ છે
તે આ શ્રીહરિજયંતીયતના અનુષ્ઠાનથી જ્ઞાન વૈરાગ્યની સિદ્ધિ અને ભક્તિની
પુષ્ટિને પામે છે ॥૭૦॥ આ યતના આચરણથી જે જન જે ઇચ્છે તે તેને
પામે છે, ધર્માર્થી ધર્મને, કામાર્થી કામને, ધનાર્થી ધનને, મોક્ષાર્થી મોક્ષને,

પુત્રમુત્તમમ્ । તસ્માદેતદ્વતં કાર્યં નવમ્યાં ચૈત્રિકે સિતે ॥૭૨॥
 અષ્ટમીવેધરહિતા શુક્લેષા નવમી મધો । સૂર્યોદયસ્યા વ્રતિભિ
 પ્રાહ્યા ચોપોષ્ણે તિથિઃ ॥૭૩॥ શુદ્ધાધિકા યદા ચૈવા વિદ્ધા
 વાઽપિ ક્ષયં ગતા । ભવેત્તદા તુ પૂર્વેવ વ્રહીતવ્યા વ્રતે તિથિઃ ॥૭૪॥
 યદા પૂર્વેદિને હોવ રજન્યામશ્વિનીક્ષણે । નવમીચન્દ્રપુષ્યાણાં
 યોગઃ સ્યાન્ન પરત્ર સઃ ॥૭૫॥ તદા તુ વિદ્ધાપ્યષ્ટમ્યા સેવ પ્રાહ્યા
 યતોત્સવે । નવમી તાદૃશો યોગો યતોઽભૂદ્ધરિજન્મનિ ॥૭૬॥ ચાતુ
 વર્ણ્યસ્યાધિકારો ભવત્યત્ર સયોપિતઃ । તસ્માત્પુમ્મિશ્ચ નારીભિ
 કાર્યમેતદ્વતં હરેઃ ॥૭૭॥ સર્વથૈવ વિદ્યાતવ્ય ઉપવાસોઽત્ર તચ્છૈત્
 તત્પૂજા મહતી કાર્યા રાત્રૌ જાગરણં ચ તૈ ॥૭૮॥ મિતાહારો

પુનાર્થી પુત્રને અને ભાર્યાર્થી ભાર્યાને પામે છે માટે છુલુષુ મુમુક્ષુ સર્વ
 કોઈએ ચૈત્રમાસના શુક્લપક્ષની નવમી તિથિએ આ વ્રત કરવું ॥૭૨-૭૩॥
 આ વ્રતને આચરતાઓએ ઉપોષણ કરવામા સૂર્યોદયઆપિની અષ્ટમીવેધ
 રહિત નવમી તિથિ લેવી ॥૭૩॥ બે આ તિથિ શુદ્ધા-અષ્ટમીવેધવિહીન હોઈને
 અધિક-બે દિવસ વ્યાપતી હોય તો પૂર્વનીજ તે તિથિ ઉપોષણમા મહણ
 કરવી બે અષ્ટમીના વેધવાળી નવમી ક્ષય પામી જતી હોય-પરદિને સૂર્યો
 દય પહેલાજ નિવૃત્ત થઈ જતી હોય ત્યારે તો પ્રથમની વિદ્ધાજ નવમી
 વ્રતમા સ્વીકારવી ॥૭૪॥ બે પૂર્વદિને અષ્ટમીવિદ્ધા નવમી હોય, પરદિ-
 વસે તો શુદ્ધા હોય, અથાપિ પૂર્વદિને રાત્રિએ દશઘટિકા પરિમિત કાળ વ્યતિ
 ક્રમ થતા પુખ્તનક્ષત્રયોગ બે હોય અને બે સોમવાર હોય અને પરદિને તે આ
 નવમી ચદ્ર પુખ્તયોગ ન હોય તો વિદ્ધાપણુ તેજ નવમી વ્રતોત્સવમા મહણ
 કરવી પણ શુદ્ધા પરદિને વર્તતી ન મહણ કરવી કેમ તો ભગવત્પ્રાદુર્ભા
 વદિને આ બધો યોગ હતો ॥૭૫-૭૬॥ આ શ્રીહરિજયતીવ્રતમા ચારેય
 વર્ણોને અધિકાર છે તથા સ્ત્રીયોને છે, માટે સ્ત્રેયની સ્પૃહાવાળા નરનારી
 સર્વેએ આ હરિનુ વ્રત કરવું ॥૭૭॥ શ્રીહરિના સમાશ્રિત સ્ત્રીપુરૂષોએ આ
 હરિજયતીવ્રતમા નવમીનો ઉપવાસ સર્વથાજ કરવો, કૃળાહારાદિ ન કરવું
 અને તે ભગવાન હરિકૃષ્ણની મહાપૂજા કરવી અને રાત્રિએ જાગરણ કરવું

નરોઽષ્ટમ્યાં નવમ્યામરુણોદયે । ઉત્થાય ચિન્તયન્ કુર્ણં દેહશુદ્ધિ
સમાચરેત્ ॥૭૧॥ અપાં દ્વાદશ ગપ્ઢૃપાઃ કર્તવ્યા મુલશુદ્ધયે । ન
દન્તધાવન કાર્ય કાષ્ઠેન વ્રઠવાસરે ॥૮૦॥ કૃત્વા જ્ઞાનાદિકર્માથ
હારિં નત્વા તદગ્રતઃ । મન્ત્રેણાનેન નિયમં ગૃહીયાદ્વતકૃત્તરઃ ॥૮૧॥
અહોરાત્રં નિરાહારો ભવામ્યય જગત્પતે ! । શ્વો મોક્ષ્યે વ્રતમે-
તન્મે પાલનીય ત્વયા હરે ! ॥૮૨॥ एवं ગૃહીત્વા નિયમં નિત્યકર્મ
સમાપયેત્ । ન ઘ્યાવહારિકં કર્મ વ્રતી કુર્વાતિ તદિને ॥૮૩॥ તદેવ
કર્મ કર્તવ્ય કૃષ્ણસમ્યન્ધિ યદ્ભવેત્ । બ્રહ્મચર્ય પાલનીયં ત્યાજ્યઃ
ક્રોધસ્તુ સર્વથા ॥૮૪॥ રત્રીણાં નિરીક્ષણાત્સ્પર્શાત્તામિઃ સદ્ધયના
દપિ । અશયતિ બ્રહ્મચર્ય ચૈ સમાર્યાયાસ્તુ સદ્ગતઃ ॥૮૫॥ દિવા
નિદ્રા ચ તામ્બૂલમેકોઽપ્યન્નકળોઽશિતઃ । ઉપવાસં નિહન્ત્યેવ

॥૭૮॥ વ્રતકર્તા નર પૂર્વદિન અષ્ટમીએ મિતાહાર થઈ નવમીએ અશ્વિનોદય-
સમયેજ ઊઠીને શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનનુ ચિંતન કરતોથકો દેહશુદ્ધિને કરે
॥૭૯॥ મુખશુદ્ધિને સ્વચ્છ જળના ખાર કોગળાવડે કરે. દતકાધવડે દત
ધાવન ન કરે, કેમતો વ્રતદિને કાષ્ઠથી દતધાવનનો પ્રતિષેધ કર્યો છે ॥૮૦॥
જ્ઞાનાદિ નિત્યકર્મ કરીને ભગવાનને પ્રણામ કરીને વ્રતકર્તા નર ભગવાનની
આગળ બે હાથ જોડીને 'હે હરે ! જગત્પતે ! આ દિને અહોરાત્ર નિરાહાર
રહીને આવતીકાલે આપનુ પ્રાસાદિક અન્ન જમીશ, આપની પ્રસન્નતામા
પ્રવર્તેલા માફ આ વ્રત તમે પરિપૂરણ કરો' આ મંત્રથી વ્રતને ચંદણ કરે
॥૮૧-૮૨॥ વ્રતકર્તા જન આ પ્રકારે નિયમ ચંદણ કરીને નિત્યકર્મને સમાપ્ત
કરે તે વ્રતદિવસે બાવહારિક કર્મ ન કરે ॥૮૩॥ બે કર્મ શ્રીકૃષ્ણની પરિ-
ચર્યાંરૂપ હોય તેજ નરુ બ્રહ્મચર્ય પાળવુ ક્રોધતો સર્વથા તજવો ॥૮૪॥
તે બ્રહ્મચર્યનો પરદારાના નિરીક્ષણથી, તેણીનો સ્પર્શ કરવાથી, તેણીસાથે
સલાપણુ કરવાથી બ્રશ થાય છે સ્વસ્ત્રીનો તો અગમ્ય કરવાથીજ બ્રશ
થાય છે, તો તે સર્વ પ્રકારે નતદિને પરહરવુ ॥૮૫॥ દિવસની નિદ્રાથી,
તાણુજના ચર્ચણથી, એક પણુ અન્નકણુના ભક્ષણથી અને વારેવારે જળનુ
પાન કરવાથી ઉપવાસ નાશ થઈ જાય છે, તો તે આ સર્વને મનકર્તા વ્રત

જલપાનં મુહુસ્તથા ॥૮૬॥ સ્ત્રીભિઃ શોકો ન કાર્યોઽત્ર રોદનં સૂત્ર-
કર્તનમ્ । મૂરિચલક્ષાલનં ચ સીવનં કલહસ્તથા ॥૮૭॥ નિજશ-
ક્ત્યનુસારેણ વ્રતી સંસાધયેદિવા । પૂજોપહારાન્સકલાન્ નિશિ
સમ્પૂજયેદ્ધરિમ્ ॥૮૮॥ તત્ર કાર્યઃ શુચૌ દેશે મણ્ડપશ્ચ સુશો-
ભનઃ । રમ્માસ્તમ્મૈઃ સુવલ્લેશ્ચ પુષ્પાશોકાન્નપલ્લવૈઃ ॥૮૯॥ રક્તવ-
લ્લીશોમિતેઽથ તન્મધ્યે પીઠ ઉત્તમે । પશ્ચવર્ણેવિરચિતે તળ્ડુલૈ-
ર્મણ્ડલે શુભે ॥૯૦॥ સર્વેતોમદ્રસંઘે વા તળ્ડુલાદિદલે વ્રતી ।
અવળં તામ્રકલશં સ્થાપયેદમ્બુના મૃતમ્ ॥૯૧॥ પશ્ચરત્નાયુપેતેઽ-
સિસ્તામ્રપાત્રે સદાસને । સ્થાપયેત્પ્રતિમાં હૈમીં યથાશક્તિ કૃતાં
હરેઃ ॥૯૨॥ ભક્તિધર્મયુતસ્યાસ્ય હરિકૃષ્ણસ્ય યત્ર તુ । પ્રતિમા
સ્યાત્સ્થિરા ઘાપિ મન્દિરે ચજ્જલા તુ સા ॥૯૩॥ તસ્યા દ્યવાર્ચનં
તત્ર વ્રતી કુર્યાદથાવિધિ । અન્યત્ર હૈમી કર્તવ્યા તન્મૂર્તિઃ પૂજ-

॥૮૬॥ આ વ્રતમાં પ્રવર્તેલી સ્ત્રીઓએ ઉપવાસદિવસે શોક, રોદન, સૂતરનું
કાંતવું, બહુ વસ્ત્રોનું ધોવું, સીવવું અને કળહ નળ કરવો ॥૮૭॥ વ્રતપર
પુરૂષ રાત્રિએ કરવાની વિશેષ પૂજા માટે દિવસે યથાશક્તિ પુષ્પાદિ સમગ્ર
પૂજાપદાર્થો મેળવી રાત્રિએ હરિની પૂજા કરે ॥૮૮॥ તે દિવસે પવિત્ર
પ્રદેશમાં કેળના થાંભલા, સુવસ્ત્રો, પુષ્પો, આસોપાલવના તથા આંબાના
પદ્મવો, ઇલાદિકવડે સમલંકૃત મંડપ કરે ॥૮૯॥ અનંતર તે મંડપના મધ્ય-
ભાગે રંગવલ્લીથી સુશોભિત ઉત્તમ પીઠ ઉપર રત્નાદિ પાંચ વર્ણના રંગોથી
રંગેલા આખા છણ્ણ ચોખાવડે વિરચેલા સર્વેતોલદ્રનામના શુભ મંડળમાં
અથવા તંડુળના અષ્ટદળ કમળમંડળમાં છિદ્રવર્ણિત તામ્રકળશને જળથી
ભરીને વ્રતી સ્થાપન કરે ॥૯૦-૯૧॥ તે તાંબાના કળશમાં પંચરત્ન પંચપદ્મ-
વાદિ નાંખે. તે કળશની ઉપર ચોલન અમૂલ્ય વસ્ત્રાદિવડે રચેલા આસનમાં
યથાશક્તિ કરાવેલી સુવર્ણમયી શ્રીહરિકૃષ્ણની પ્રતિમાને પ્રતિષ્ઠાપન કરે
॥૯૨॥ પ્રતિષ્ઠાપેલી તે પ્રતિમાની પૂજા કરે. જે મંદિરમાં ભક્તિધર્મસહિત આ
શ્રીહરિકૃષ્ણની મૂર્તિ અચળા કે ચળા હોય ત્યાં તેનીજ પૂજા યથાવિધિ વ્રતી
કરે. અન્યત્રતો ઉક્તપ્રકારે હેમમયી પ્રતિમા કરાવીને તેને પૂજે ॥૯૩-૯૪॥

નાય તુ ॥૧૪॥ સ્થાપ્યાઽસ્ય દક્ષિણે મર્તિર્વામે ધર્મસ્તથાવિધઃ ।
 પ્રત્યક્ સદ્ગુણશ્ચાસ્ય સ્થાપ્યશ્ચત્રં દધત્કરે ॥૧૫॥ પ્રયુક્તશ્ચાનિ-
 રુદ્ધોઽગ્રે ધર્મમત્કયોઃ સચામરૌ । સ્થાપ્યૌ હરેરગ્રતઃ સ્થિતૌ
 રૌપ્યસ્તથોદ્ભવઃ ॥૧૬॥ ધર્માયુપેતસ્ય હરેર્મદ્દાપૂજાં તતો વ્રતી ।
 વિધાય જાગરં કુર્યાત્તત્કથાશ્રવણાદિભિઃ ॥૧૭॥ અશક્ત ઉપવાસે
 તુ પૂજનાન્તે હરેર્નિશિ । કિञ્ચિત્કુર્યાત્ ફલાહારં પિવેદ્વા કુઢવં
 પયઃ ॥૧૮॥ પ્રાતઃ કૃત્વા પુનઃ પૂજાં કુર્યાત્તસ્ય વિસર્જનમ્ । વિપ્રાય
 પ્રતિમાં દત્વા સતો વિપ્રાંશ્ચ મોજયેત્ ॥૧૯॥ તતઃ સ્વજનૈઃ સાકં
 વ્રતી કુર્યોત પારણામ્ । एवं કૃતે વ્રતે સર્વે સફલાઃ સ્યુર્મનોરથાઃ
 ॥૨૦॥ પૂજનાદાવશક્તસ્તુ હરિમન્યસમર્ચિતમ્ । મત્તયૈવ પ્રણમે-

આ શ્રીહરિકૃષ્ણના દક્ષિણભાગમાં સુવર્ણમયી ભક્તિમૂર્તિ સ્થાપવી. વામભા-
 ગમાં ધર્મદેવની સુવર્ણમયી મૂર્તિ સ્થાપવી. આ શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનના
 પશ્ચિમભાગમાં સંકર્ષણ હસ્તમાં છત્ર ધારી રહેલા સ્થાપવા. ભક્તિધર્મના
 અગ્રભાગમાં પ્રયુક્ત અનિરૂદ્ધ હસ્તમાં આમર ધારી રહેલા સ્થાપવા (તેમાં
 ધર્મદેવની આગળ પ્રયુક્ત અને ભક્તિની આગળ અનિરૂદ્ધ જલણવા, આ
 સંકર્ષણાદિ ત્રણ શક્તિ અશક્તિને અનુસારે સુવર્ણમય કે રૂપામય જલણવા)
 તથા શ્રીહરિની આગળ અભિમુખ ઉદ્ભવજી રૂપામય સ્થાપવા ॥૬૫-૬૬॥
 તેપછી મતકર્તા ધર્માદિસહિત તે ભગવાન્ શ્રીહરિની મહાપૂજા યથાવિધિ કરે.
 પછી તેમની દિવ્યકથાના શ્રવણકીર્તનાદિવડે જગત્ કરે ॥૬૭॥ નિરાહાર
 ઉપવાસમાં અશક્તતો રાત્રિએ હરિપૂજને પરિસમાપીને કૃણાહાર અહ્ય કરે
 અથવા આરપણપરિમિત પથને પિવે ॥૬૮॥ અનંતર પ્રાતઃકાળે ઉઠીને જ્ઞાન

દૃષ્ટ્વા તદ્ગત્કાંશ્ચ સતઃ પુમાન્ ॥૧૦૧॥ તાવતા પૂજનસ્યાસૌ પ્રાપ્તુ
 યાત્ફલમઙ્ગસા । एतद्भूतं सर्वथाऽतः कर्तव्यं सकलैर्नरे ॥૧૦૨॥
 પ્રતિવર્ષ વિધાતવ્યં યાવજ્જીવમિદં વ્રતમ્ । સ્ત્રીભિશ્ચ પુરુષૈઃ સર્વે
 ચાલવૃદ્ધાતુરાન્વિના ॥૧૦૩॥ યદા સ્વસ્યાનુકૂલ્યં સ્યાત્તદોદ્યાપન
 મસ્ય ચ । યથાશક્તિ વિધાતવ્યં તેન પૂર્ણ વ્રતં ભવેત્ ॥૧૦૪॥
 સુવ્રત ઉવાચ—एषमुक्तः स विप्रेण वैश्योऽभूदृष्टमानसः । व्रतं
 ચિકીર્ણુઃ પપ્રચ્છ વિધિમુદ્યાપનસ્ય તમ્ ॥૧૦૫॥ વૈશ્ય ઉવાચ—उद्या
 પનવિधिं ब्रूहि व्रतस्यास्य द्विजोत्तम ! । सम्पूर्णफलदयेन तद्
 વૈદ્યતચારિણામ્ ॥૧૦૬॥ ગ્રાહ્યણ ઉવાચ—उद्यापनं विना नैव व्रतं
 સ્યાત્ફલદં તત । કર્તવ્યં તદ્યથાશક્તિ વિત્તશાઠ્ય ન કારયેત્
 ॥૧૦૭॥ પ્રતિમાસં નવમ્યાં તુ વ્રતં કૃત્વા યથાવિધિ । કાર્યમુદ્યા-

તે મૂર્તિના દર્શન કરીને ભક્તિથી જ પ્રણામ કરે તથા શ્રીહરિના એકાતિક
 સેવક સાધુઓના દર્શન કરી ભક્તિથી પ્રણામ કરે ॥૧૦૧॥ તેટલામાત્રથી
 પણ આ અશ્વમેધ નર સાક્ષાત્ કરેલા પૂજનના ફળને તત્કાળજ પામે આ
 વ્રતનો આવો મહિમા છે માટે સકળજનોએ આ વ્રત સર્વથા કરવું ॥૧૦૨॥
 આ વ્રત પ્રતિવર્ષ બાળ વૃદ્ધ આતુરથકી બીજા સર્વકોષ્ઠ શ્રીપુરુષોએ યાવ
 જીવ કરવું ॥૧૦૩॥ જ્યારે પોતાને આનુકૂલ્ય હોય ત્યારે આ વ્રતનું
 ઉદ્યાપન યથાશક્તિ કરવું તેથી આ વ્રત પરિપૂર્ણ થાય ॥૧૦૪॥

મુવ્રતત્રકપિ કહેછે—હે રાજન ! આ પ્રકારે રામશર્મા વિપ્રે કહેલો તે
 શિવગુપ્ત વૈશ્ય મનમા પ્રહર્ષ પામીને વ્રત કરવાની ઇચ્છાથી ઉદ્યાપનવિધિને
 પુછવા લાગ્યો ॥૧૦૫॥ વૈશ્ય પુછેછે—હે દ્વિલેત્તમ ! આ હરિજયતીવ્રતનો
 ઉદ્યાપનવિધિ કહો, જે ઉદ્યાપનના અનુષ્ઠાનથી વ્રતની પૂર્તિ થતા વ્રતકર્તા
 ઓને તે વ્રત સંપૂર્ણ ફળ આપનાર થાય ॥૧૦૬॥ ગ્રાહ્યણ કહેછે—હે વૈશ્ય
 વર ! સાબળો, ઉદ્યાપનના અનુષ્ઠાન વિના કોઈપણ વ્રત ફળ આપનાર
 નજ થાય, તો અવશ્ય યથાશક્તિ ઉદ્યાપન કરવુંજ તેમા વિતયોલ નજ
 કરવો ॥૧૦૭॥ ચૈત્રશુક્લનવમીને આરભીને પ્રતિમાસ શુકલનવમીએ ઉપ
 વાસ પૂર્ણદિ વ્રત યથાવિધિ કરીને સવત્સરને અતે ઉદ્યાપન યથાવિધિ દેશ

પને તસ્ય દેશકાલાનુસારતઃ ॥૧૦૮॥ અથવોઘાપનં કૃત્વા તત
 આરભ્ય ચ વ્રતી । પ્રતિમાસં વ્રતં કુર્યાદ્વર્ષમેકં સમાહિતઃ ॥૧૦૯॥
 ગુરુશુક્રાસ્તરહિતે મલમાસવિવર્જિતે । મઘૌ શુક્લનવમ્યાં તદિ-
 ત્યમુઘાપનં ચરેત્ ॥૧૧૦॥ વિવાહાદૌ યથા નૃણાં ભવત્યુત્સાહ
 આદરાત્ । તથૈવાત્રાપિ કર્તવ્ય ઉત્સાહશ્ચ યથાધનમ્ ॥૧૧૧॥ દેશા-
 ન્તરે ભવેયુર્યે નિજસમ્બન્ધિનો જનાઃ । મિત્રાણિ હરિભક્તાશ્ચ પૈઞ-
 સ્તાંશ્ચ સમાદ્ધયેત્ ॥૧૧૨॥ મઘોઃ શુક્લપ્રતિપદ આરભ્યાયં મહો-
 ત્સવઃ । યથાધનં યથાશક્તિ કર્તવ્યો વ્રતચારિભિઃ ॥૧૧૩॥ પાલ-
 નીયં વ્રહ્મચર્યં કથા શ્રવ્યાન્વહં હરેઃ । તદીયગુણપદ્યાનિ ગાત-
 વ્યાનિ ચ ભક્તિતઃ ॥૧૧૪॥ હરેર્ભક્તા વ્રાહ્મણાશ્ચ સાધવો વ્રહ્મચા-
 રિણઃ । નિત્યં ચન્દનપુષ્પાદ્યૈઃ પૂજ્યાર મોડ્યાશ્ચ શક્તિતઃ ॥૧૧૫॥
 વિધિશ્ચ વ્રાહ્મણં પૃષ્ઠા પ્રાગૃષ્ઠ્યાં સુસાધયેત્ । ઉપહારાન્ યથા-
 કાળને અનુસારે કરે ॥૧૦૮॥ અથવા વ્રતી પ્રથમ ઉઘાપન કરીને, તે દિનને
 આરંભીને સાવધાન થઈ એકવર્ષપર્યંત પ્રતિમાસ તે આ વ્રતને કરે ॥૧૦૯॥
 ગુરુશુક્રના અસ્તે રહિત, મળમાસાદિલેપે વર્ણત ચૈત્રમાસમાં શુક્લનવમીએ
 આ ઉઘાપન આ રીતે કરવું ॥૧૧૦॥ વિવાહાદિકમાં નરોને જેમ મહાન
 ઉત્સાહ વર્તેછે તેમજ આ ઉઘાપનમાં મહાન ઉત્સાહ રાખવો અને વ્યયમાં
 યથાધન આદર કરવો ॥૧૧૧॥ દેશાંતરમાં જે પોતાના દેહસંબન્ધી જનો
 હોય, જે મિત્રજનો હોય, જે હરિભક્તજનો હોય, તે સર્વને મહોત્સવના
 અનુભવમાટે મંગળપત્રિકાઓ મોકલીને જોડાવે ॥૧૧૨॥ આ વ્રતમાં પ્રવ-
 ત્તલાએ યથાધન યથાશક્તિ ચૈત્રશુક્લ પ્રતિપદને આરંભીને આ ઉઘાપન-
 રૂપ મહોત્સવ કરવો ॥૧૧૩॥ પ્રતિદિન વ્રતસમાપ્તિપર્યંત શ્રદ્ધાચર્ય પાળવું.
 શ્રીહરિની કથા પ્રતિદિન ભગવત્પરાયણ સાધુજનથડી ભક્તિથી સાંભળવી.
 ભગવાનનાં ગુણોને પ્રતિપાદન કરનારાં પ્રીતનો ભક્તિથી ગાવાં ॥૧૧૪॥
 હરિના ભક્ત શ્રાદ્ધણો સાધુઓ શ્રદ્ધચારિઓ ચંદનાદિકવડે નિત્ય પૂજવા અને
 યથાશક્તિ શ્રદ્ધાદરપૂર્વક તેમને જમાડવા ॥૧૧૫॥ હરિજયંતીવ્રતના વિધિને
 ભણનારા વિપ્રને પુછીને તેણે કહેલા પૂજનોચિત ઉપહારો પૂર્વદિને અષ્ટમી-

વિત્તં દરિકૃષ્ણાર્ચનોચિતાન્ ॥૧૧૬॥ કૃત્વાદ્વિકં નવમ્યાં ચ સર્વે
 તોમદ્રમણ્ડલમ્ । શોભનં કારયેદ્દિપ્રેમંઢપે નિર્મિતે શુભે ॥૧૧૭॥
 ચતુર્ભિઃ કદલીસ્તમ્ભૈરામ્નાશોકાદિપલ્લવૈઃ । પુષ્પૈઃ ફલેશ્ચ સદ્ભક્તૈઃ
 શોભયેત્તં ચ દર્પણૈઃ ॥૧૧૮॥ તામ્રાન્વા મૃન્મયાનઘૌ ફલશાનઘ
 વિશ્વ ચ । સ્થાપયેન્મધ્યદેશે તુ તામ્રજં ચાવ્રજં ઘટમ્ ॥૧૧૯॥ પૂર્ણ-
 ફલ તામ્રમુદ્રા તણ્ડુલા લઙ્કુકસ્તયા । પૃથક્પૃથગ્નિધેયાશ્ચ ફલ
 શેષુ તતોઽષ્ટસુ ॥૧૨૦॥ સ્થાલચદ્વેણુપાત્રાણિ તેષ્વઘ સ્થાપયેત્તતઃ ।
 નાલિકેર પૃથક્તેષુ દ્વે દ્વે ચલ્લે સિતે પુમાન્ ॥૧૨૧॥ મધ્યમં તામ્ર
 ફલશ જલેનાપૂર્ય તત્ર ચ । ફલં સરલં નિક્ષિપ્ય તામ્રપાત્રં પિઘા-
 પયેત્ ॥૧૨૨॥ મૃદુચલ્લાસને તત્ર સૌવર્ણીં પ્રતિમાં હરેઃ । યથાશક્તિ
 કૃતાં ધર્માદ્યુપેતાં સ્થાપયેત્તતઃ ॥૧૨૩॥ યથાવિધિ મહાપૂજા
 કુર્યાન્નિશિ મહોત્સવમ્ । મહાભિષેકં ચ મહાનૈવેદ્યં તત્ર કારયેત્
 ॥૧૨૪॥ પૂજાવિધિં સમાપ્યાથ હરેસ્તન્નચ્છવણાદિભિઃ । વિધાય

એજ યથાધન તૈયાર કરે ॥૧૧૬॥ નવમીએ પ્રાત નિત્ય આદ્વિક કરીને
 પવિત્ર પ્રદેશમાં રચેલા શુભ મડપમાં મુશોભન સર્વતોભદ્રમડળ વિપ્રોપાસે
 કરાવે ॥૧૧૭॥ તે મડળને ચાર કેળના થાલલા, આમ આસોપાલવના પત્તો,
 પુષ્પો, ફળો, સદ્ભક્તો અને દર્પણાદિકવડે સમઘટ્ટ કરે ॥૧૧૮॥ આઠ
 દિશામાં તામ્રમય કે મૃત્તિકામય આઠ કળશોને સ્થાપન કરે મધ્યભાગે તો
 તામ્રમય છિદ્રવર્ણત કળશને સ્થાપન કરે ॥૧૧૯॥ તેપછી તે આઠ કળશ
 સ્થાનોમાં સોપારી તામ્રમુદ્રા તણ્ડુળ અને લઙ્કુકને પૃથક્ પૃથક્ સ્થાપન કરે
 ॥૧૨૦॥ તેપછી મતી પુરૂષ તે આઠ કળશોમાં થાળ જેવા વાસના પાત્રો અષ્ટ
 પરિમિત સ્થાપન કરે. તે વશપાત્રોમાં પૃથક્ પૃથક્ નાળીયેર એક એક
 અને જે જે શુકલ નવીન વસ્ત્રને સ્થાપન કરે ॥૧૨૧॥ મધ્યમ પ્રધાન તામ્ર
 કળશને જળથી ભરીને તેમાં ફળ રત્નસહિત નાખીને તે કળશને તામ્રપા-
 ત્રથી ઢાકે ॥૧૨૨॥ તેપછી તે તામ્રપાત્રમાં કોમળ વસ્ત્રમય આસન પાથ-
 રીને તેમાં યથાશક્તિ મુવર્ણથી કરાવેલી ધર્મભક્તિસહિત હરિપ્રતિમાને સ્થાપે
 ॥૧૨૩॥ તેની યથાવિધિ મહાપૂજા કરે. તેમાં રાત્રિએ મહોત્સવ કરાવે તથા

જાગરં પ્રાતઃ પુનઃ પૂજાં સમાચરેત્ ॥૧૨૫॥ હોમમણ્ડોત્તરશતં
 મન્ત્રેણાષ્ટાક્ષરેણ ચ । તિલાજ્યપાયસદ્રવ્યૈસ્તતોઽર્ચેદ્ધર્ણિનો દ્વિજાન્
 ॥૧૨૬॥ ઘેનું પયસ્વિર્નીં દદ્યાત્પાત્રવિપ્રાય સાદરમ્ । હેમચ્છર્ણી
 રૂપ્યચુરાં તામ્રપૃષ્ઠીં સુલક્ષણામ્ ॥૧૨૭॥ ઘેનોઃ પાત્રસ્ય ચાલામે
 સ્વસ્યાશક્તૌ ચ વા પુમાન્ । દદ્યાત્તન્નિષ્કયદ્રવ્યં કુર્યાદ્વાપિ જપા-
 દિકમ્ ॥૧૨૮॥ તિલપાત્રં ચાજ્યપાત્રં દદ્યાત્સ્વર્ણં ચ શક્તિતઃ ।
 અન્નવસ્ત્રાદ્યદ્વિધં પદં દેયં દ્વિજાય ચ ॥૧૨૯॥ શય્યાદાનં તતઃ
 કુર્યાત્તદશકઃ સુખાસનમ્ । દદ્યાત્તતશ્ચ વસ્ત્રાણિ દમ્પત્યોરચિ-
 ત્તાનિ સઃ ॥૧૩૦॥ કૌશેયાનિ તાનિ દદ્યાત્કાર્પાસાન્યથવાઽધનઃ ।
 સિંધાણિ ઘા તતઃ કુર્યાત્સાક્કદેવવિસર્જનમ્ ॥૧૩૧॥ ધર્ણિભ્યો
 ઘાન્યવિપ્રેભ્યો દદ્યાદૃષ્ટૌ ઘટાંશ્ચ તાન્ । પ્રતિમાસહિતં કુર્મ્મં મધ્યમં
 મહાભિષેક મહાનૈવેદ્ય કરાવે ॥૧૩૨॥ એરીતે શ્રીહરિની પૂજનો વિધિ સમાપ્ત
 કરીને પછી તેમની કથાના શ્રવણકીર્તનાદિવડે ભગવત્પુર્ણાં અવશેષ રાત્રિને
 નિર્ગમન કરીને, પ્રાતઃ જ્ઞાન કરી ફરી પૂજને કરે ॥૧૨૫॥ તદનંતર અષ્ટ-
 ક્ષર મંત્રથી તદ્દ ધૃત અને પાયસ દ્રવ્યવડે પ્રત્યેક અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮)
 આહુતીને હોમે. હોમને અંતે વર્ણિઓ, સાધુઓ અને વિપ્રોને ચંદન પુષ્પ
 અક્ષતાદિવડે પૂજે ॥૧૨૬॥ બદુ દુધવાળી, સોનાની શીંગડીયોવાળી, રૂપાની
 ખરીયોવાળી, તાંબાના પૃષ્ઠભાગવાળી અને સારા લક્ષણવાળી ગાય પાત્ર
 વિપ્રને આદરથી આપે ॥૧૨૭॥ ગાયના અલાભમાં કે સત્પાત્રના અલાભમાં
 અને પોતાની અશક્તિમાં જતકર્તા જન ગાયના મૂલ્ય જોટલું દ્રવ્ય આપે
 અથવા મંત્રાવૃત્તિ સ્તોત્રપાઠાદિકને કરે ॥૧૨૮॥ તિલથી ભરેલું પાત્ર, ધૃતથી
 ભરેલું પાત્ર અને યથાશક્તિ મુવર્ણ સત્પાત્રને આપવું તથા અનવશ્યાદિ અષ્ટ-
 પ્રકારનું પદ વિપ્રને આપવું ॥૧૨૯॥ તેપછી જાતી શય્યાદાન કરે. શય્યાદાન
 કરવા અશક્તો મુખકર આસનમાત્રને આપે. પછી દંપતીને ઉચિત વસ્ત્રો
 આપે ॥૧૩૦॥ તે વસ્ત્રો દેશમી આપે અથવા અધન મુતરાડિં આપે અથવા
 મિશ્રિત-દેશમ મુતરે મિશ્રિત કે કેટલાંક દેશમી અને કેટલાંક મુતરાડિં
 આપે. પછી અંગદેવસહિત શ્રીહરિનું વિસર્જન કરે ॥૧૩૧॥ સ્થાપેલા આઠ

ગુરવેડર્પયેત્ ॥૧૩૨॥ મૂયસીં દક્ષિણં દત્ત્વા સાધૂન્વિપ્રાંશ્ચ મૂરિશઃ ।
 મોજયેદલ્પવિત્તસ્તુ વિશતિં દ્વાદશાપિ વા ॥૧૩૩॥ નવમ્યા નિશ
 આરમ્ય પાલનાન્દોલનોત્સવઃ । કૃષ્ણદ્વિતીયાપર્યન્તં વીક્ષ્યશ્ચ વ્રત-
 ચારિમિઃ ॥૧૩૪॥ એવં કૃતે વિધાને જુ વ્રત સમ્પૂર્ણતામિયાત્ ।
 મનોરથાશ્ચ સફલાસ્તેન સ્યુર્વતચારિણામ્ ॥૧૩૫॥ કુર વ્રતં
 ત્વમપ્યેતન્મિત્રત્વાદ્વચ્ચિત્તે હિતમ્ । રૂઢ પુત્રફલં પ્રાપ્ય તેન
 મુક્તિં ચ યાસ્યસિ ॥૧૩૬॥ સુમત ઉવાચ—ઇત્યુક્તઃ સ સુધીર્વંદ્યો
 નિશ્ચિત્ય હરિમીશ્વરમ્ । વિશ્વસ્તો વિપ્રવચને તં પ્રવક્તોડમ્બદ્ધમ્
 ॥૧૩૭॥ ગૃહમેત્ય સમાર્યોડય વ્રત ચક્રે યથાવિધિ । કાલેનાલ્પેન
 સત્પુત્રં પ્રસાદાત્પ્રાપ સ પ્રમોઃ ॥૧૩૮॥ તતોડન્યે વહ્વો મક્તાઃ
 સ્વસ્કાર્યસ્ય સિદ્ધયે । વ્રતમેતદ્વિધાયાપુર્વાન્નિહતં સકલં ફલમ્

દિક્કળશો વર્ણુઓને કિંવા અન્ય વિપ્રોને આપે પ્રતિમાસહિત મધ્યમ હુલ
 ગુરૂ આચાર્યને આપે ॥૧૩૨॥ ઘણી દક્ષિણા ગ્રાહણોને આપે પછી બહુ
 વિપ્રો સાધુઓ અને વર્ણુઓને યથાતૃપ્તિ જમાડે અત્પવિત્ત અશકત તો
 વીશ કે ખાર ગ્રાહણ સાધુઓને જમાડે ॥૧૩૩॥ વ્રતકર્તાઓએ નવમીની
 રાત્રિને આરમીને બાળરૂપ ભગવાનનો પ્રવર્તતો પાવણુમા ગુલાવાનો જે
 ઉત્સવ તેનુ અવશ્ય કૃષ્ણદ્વિતીયાપર્યંત દર્શન કરવુ ॥૧૩૪॥ આ રીતે શ્રીહ
 રિજયતીવ્રત ઉક્ત નિયમપૂર્વક અનુષ્ઠાન કરતા સપૂર્ણતાને પામે તેથી વ્રત-
 કર્તાઓના સકળ મનોરથો સફળ થાય ॥૧૩૫॥ હે વૈશ્યનર ! મિત્રભાવથી
 મેં આ તમને હિત કહ્યુ તે આ વ્રતને તમે કરો તેથી તમને આ લોકમા
 પુત્રલાભ થશે અને પરલોકમા મોક્ષને પણ પામશો ॥૧૩૬॥

સુમતઃપિ કહેછે—હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તે વિપ્રવરે કહેવો તે સુશુદ્ધિ
 વૈશ્ય મિત્ર વિપ્રના વચનમા વિશ્વાસ પામીને, શ્રીહરિકૃષ્ણને સર્વેશ્વરપણે
 નિશ્ચય કરીને તે ભગવાનના દૃઢ શરણને પામ્યો ॥૧૩૭॥ તેપછી તે વૈશ્યે
 ત્યાથી ઘેર જઇને વિપ્રના વચનને અનુસારે ભાર્યાસાથે શ્રીહરિજયતીવ્રત
 યથાવિધિ શ્રદ્ધાથી કર્યું પ્રભુ શ્રીહરિના પ્રસાદથી અત્પજ કાળમા તે વૈશ્ય
 સત્પુત્રને પામ્યો ॥૧૩૮॥ તદનંતર બીજા બહુ ભક્તો પોતપોતાના કાર્યની

॥૧૩૯॥ इति प्रोक्तो मया भूप! जयन्तीविधिरुत्तमः । हरि-
 णस्य भक्तानां वाञ्छितोऽमीष्टसिद्धिदः ॥१४०॥ भक्त्या पुमान्
 यः शृणुयाज्जयन्त्या विधिं हरेर्यः परिकीर्तयेद्वा । तौ प्राप्नुयातां हि
 फलं व्रतस्य हरेः प्रसादात्स्वममोप्सितं च ॥१४१॥ इति श्रीसत्सङ्ग-
 जीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे पद्मप्रकरणे श्रीहरिजयन्तीव्रतविधिरूप-
 नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

સુપ્રત ઉવાચ—નારાયણસ્ય ચરિતમિતિ તે મહ્નલપ્રદમ્ । મયત્પ-
 શ્ચાનુસારેણ ક્રમેણ કથિતં નૃપ ! ॥૧॥ તત્રાદિતસ્તે કથિતો હિમાદ્રૌ
 ચદરીવને । સમાગમો મહર્ષીણાં નરનારાયણેન ચ ॥૨॥ ધર્મસ્યાપિ

સિદ્ધિભાટે આ વ્રતને કરીને વાંછિત સકળ ફળને પામ્યા ॥૧૩૯॥ હે રાજન !
 આ પ્રકારે મેં શ્રીહરિકૃષ્ણના ભક્તોએ ઇચ્છેલો, વાંછિત સમગ્ર અર્થને
 આપનારો ઉત્તમ શ્રીહરિજયન્તીવ્રતવિધિ ભગવદ્ગુણરસને ભણનારા શુશ્રૂ-
 તમને કહી સંભળાવ્યો ॥૧૪૦॥ જે પુરૂષ તે આ હરિજયન્તીવ્રતવિધિને
 ભક્તિથી સાબળે અથવા કીર્તન કરે તે બધે પણ શ્રીહરિના પ્રસાદથી અનુ-
 ઘાન કરેલા વ્રતનું જે ફળ તેને પામે અને સર્વ સ્વેચ્છિતને પામે ॥૧૪૧॥
 ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને...પંચમપ્રકરણે શ્રીહરિજયન્તીવ્રતવિધિ-
 નિરૂપણનામૈકોનસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૬૯॥

અધ્યાય ૭૦ મો.

સુપ્રતમુનિ કહેછે—હે પ્રતાપસિંહ રાજન ! સકળ લોકોના કલ્યાણ
 કારણે કૃપાથી પૃથ્વીઉપર પ્રકટ થયેલા ભગવાન શ્રીનારાયણનું સમગ્ર મગળને
 આપનારૂં ચરિત્ર જણાવું તમારા પ્રશ્નને અનુસારે મેં આ પ્રકારે અનુક્રમે કહ્યું
 ॥૧॥ તેમાં પ્રથમ હિમાદ્રિવિષે વર્તાતા જટરીકાશ્રમમાં નરનારાયણસાથે મરી-
 ત્યાદિ મહર્ષિઓનો સમાગમ તમને કહ્યો તથા મહર્ષિઓએ કહેલું ભારત
 જૂમિમાં થયેલા અધર્મોદ્ધવનું નિવેદન કહ્યું ॥૨॥ હે નૃપ ! તત્.૫૨ શ્રીનારા-

૧ આ અધ્યાયમાં આ સત્સંગિજીવનવ્રતિત સમ્પ્રદાયનો મહાપ્રભા વિષયાનુક્રમ
 અને તેનો સર્વથી ઉત્કર્ષ નિરૂપ્યો છે.

સ્ત્રિયા તત્રાગમનં ચ તતઃ પરમ્ । શાપાદુર્વાસસો નૃત્વમેતેપાં
 કથિતં નૃપ ! ॥૩॥ ઉદ્ધવસ્ય ચ ધર્મસ્ય મૂર્તેશ્ચ જનનં ભુવિ । ક્રપીણાં
 ચાપિ કથિતં ધર્મોદ્દાહસ્તતઃ પરમ્ ॥૪॥ અસુરોપદ્રુતસ્યાથ ધર્મસ્ય
 સદ્ધ યોપિતઃ । રામાનન્દસ્વામિગુરોઃ સમાશ્રય ઉદીરિતઃ ॥૫॥
 પુનર્દેવ્યાંશભૂપાદૈઃ ક્લેશિતસ્ય વૃપસ્ય ચ । હનૂમદાશયા પ્રોકો
 ગેહાહન્દાવનાગમઃ ॥૬॥ વિષ્ણુયાગારાધિતસ્ય શ્રીકૃષ્ણસ્યેક્ષણાદિ
 ચ । ધર્મસ્ય શાપશ્ચારણ્યે દ્રૌણેઃ પ્રોકતસ્તતઃ પરમ્ ॥૭॥ શાપશ્ચ
 વિન્ધ્યવાસિન્યા આસુરાણામુદીરિતઃ । પ્રાદુર્ભાવોત્સવઃ પ્રોક-
 ત્તતો ધર્મગૃહે હરેઃ ॥૮॥ તન્નામકર્મ ચૌલં ચ કાલીદત્તોપમર્દ-
 નમ્ । પૌગણ્ડલીલાડયોધ્યાયાં હરેશ્ચ વ્રતવન્ધનમ્ ॥૯॥ હરિગીતા
 તતો ભક્તિધર્મદિવ્યગતિસ્તથા । તતો હરેઃ પ્રવ્રજ્યા ચ મૈત્રવીય-

યણુસમીપે ધર્મદેવનુ ભૂર્તિપતીસાથે આગમન પણુ કહ્યું. ત્યા ભગવત્સકટપને
 અનુસારે થએલો દુર્વાસાઋષિનો શાપ અને તેને અનુસારે તે સર્વનો મનુ
 બ્યભાવ કહ્યો ॥૩॥ તેજ શાપને અનુસરીને ઉદ્ધવજી ધર્મદેવ ભૂર્તિદેવી અને
 અન્ય મહર્ષિઓનુ ભૂમિમા માનુષભાવથી અવતારણુ કહ્યું તત પર ધર્મદેવનુ
 ભક્તિદેવીસાથે વિવાહમગળ કહ્યું ॥૪॥ ત્યારપછી અસુરોએ પીડા પમાડતા
 ભક્તિભાર્યાસાથે તીર્થયાત્રામા પ્રવર્તેલા ધર્મદેવને થએલો ઉદ્ધવાવતારભૂત
 રામાનન્દસ્વામી સદ્ગુરુનો સમાશ્રય કહ્યો ॥૫॥ ફરી દેવ્યાશભૂત ભૂપાદિકે
 ઝલેશ આપેલા ધર્મદેવનુ આરાધનથી સતુષ્ઠ થએલા માત્રિની આજ્ઞાથી ગૃહ
 થકી વૃદાવનમા આગમન કહ્યું ॥૬॥ તે પછી વિષ્ણુયાગથી આરાધેલા શ્રીકૃ-
 ષ્ણના ધર્મને તથા મરીચ્યાદિમુનિઓને થએલા સાક્ષાત્ દર્શન વરપ્રદાનાદિકે
 કહ્યું તેપછી અરણ્યમા અશ્વત્થામાથકી ધર્મદેવને શાપની પ્રાપ્તિ કહી ॥૭॥
 ત્યારપછી વિન્ધ્યવાસિની દેવીથકી કાળીદત્તાદિ આસુરોને પ્રાપ્ત થએલો શાપ
 કહ્યો તેપછી ધર્મદેવના ભવનમા ભગવાન્ શ્રીહરિનો પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ તમને
 કહ્યો ॥૮॥ તેપછી શ્રીહરિનો ભતકર્મસસ્કાર નામસસ્કાર ચૌળસંસ્કારાદિ
 કહ્યું તેપછી કાળીદત્તનો પરાભવ કહ્યો તેપછી અયોધ્યામા આવેલા શ્રીહ
 રિની પૌગડલીળા કહી તથા ઉપનયનસસ્કાર કહ્યો ॥૯॥ તેપછી માતાને

પરાજયઃ ॥૧૦॥ પુલહાદ્યન ઉક્તં ચ ભાસ્કરસ્ય પ્રતાપનમ્ । યોગા-
ન્યાસઃ પિરૈશ્વાદિનહારાકપરાજયઃ ॥૧૧॥ તત ઉત્કલદેશીયા-
નુરત્તહપરામવઃ । તીર્થયાત્રા હરેશ્ચોક્તા પાર્વતીશહરેણમ્ ॥૧૨॥
પ્રોક્તસ્તતો લોજપુર લૌહવીયસનાગમઃ । રામાનન્દસ્વામિનોઽય
દર્શનં ચાસ્ય શિષ્યતા ॥૧૩॥ હરેર્ગુરુત્વસ્વીકારો દિવ્યભાવપ્રદર્શ-
નમ્ । પરાજયો મેઘજિત્તઃ સ્વપ્રતાપપ્રદર્શનમ્ ॥૧૪॥ પ્રાદુષ્કારઃ
સમાધીનાં કૃષ્ણરૂપપ્રદર્શનમ્ । નારાયણસ્ય ગીતોક્તા લોભાદીનાં
ચ દુષ્ટતા ॥૧૫॥ મહિંસધર્મસ્ય બુધિ સ્થાપનં હરિણા કૃતમ્ ।
પ્રોક્તસ્તતઃ સંવાદઃ ચઢ્ઢાક્ષાભયમૂખજોઃ ॥૧૬॥ અભયસ્ય પ્રાર્થ-
મિષ કરીને પ્રકાશેશ્વી હરિગીતા કહી. તેપછી લક્ષ્મિધર્મેને દિવ્યગતિની પ્રાપ્તિ
કહી તથા ભગવાનનો ગૃહત્યાગ કહ્યો. તેપછી વનમાં વટવૃક્ષવત્સી ભૈરવનો
પરાજય કહ્યો ॥૧૦॥ તત્તર પુણ્ડ્રાશ્વમમા તપોનિષ્ઠ ભગવાનને સાક્ષાત્
સૂર્યદેવનો સાક્ષાત્કાર કહ્યો. તેપછી ઓપાળયોમિસમીપે ભગવાને કરેલો
યોગાભ્યાસ કહ્યો. તેપછી શ્રીહરિએ કરેલો પિબેકાદિ મહારાક્ષાનો પરા-
જય તમને કહ્યો ॥૧૧॥ તેપછી ભગવાને ઉત્કળદેશમાં કરેલો આસુરસંવનો
પરાજય, ભગવાનની તીર્થયાત્રા, પાર્વતીશકરનું સાક્ષાત્ દર્શન, ઇત્યાદિ તમને
કહ્યું ॥૧૨॥ તેપછી લોજપુરમાં ઉદ્ધવાવતારભૂત શ્રીરામાનન્દસ્વામીના
સમાગ્રયવાળા મુક્તાનંદાદિ સ્વામિઓને યએલો શ્રીહરિસમાગમ કહ્યો તેપછી
રામાનન્દસ્વામીનું શ્રીહરિને યએલું દર્શન કહ્યું પછી તે સ્વામીનો શ્રીહ-
રિએ કરેલો શિષ્યભાનસ્વીકાર કહ્યો તે પછી રામાનન્દસ્વામીના આમલધી
તેમના શિષ્યોનો ગુરુભાવસ્વીકાર કહ્યો (એરીતે પ્રથમ પ્રકરણનો અનુક્રમ
છે) તેપછી વાપિકોત્સર્ગપ્રસંગે લક્ષ્મીને પોતાના દિવ્યભાવનું પ્રદર્શન, મેઘ
જીત્ વણિકનો પરાજય અને માગરોળમાં મતવાદિઓને સ્વપ્રતાપપ્રદર્શન
કહ્યું ॥૧૩-૧૪॥ તેપછી સમાધિઓનો અહલુત પ્રાદુર્ભાવ કહ્યો. તેમાં
કૃષ્ણસ્વરૂપનું દર્શનાદિ કહ્યું. પછી નારાયણગીતા અને લોભાદિ દોષોની
દુષ્ટતા કહી ॥૧૫॥ અતર ભગવાને શ્રુતિમાં પ્રવતવિલા અહિંસાધર્મનું
સ્થાપન, તેપછી ખડ્વાગ રાજર્ષિ અને અભય શૂખનો સંવાદ, સ્થારપછી

નયા હરેર્દુર્ગપુરાગમઃ । ગવેન્દ્રભૂમિપાલાય વરદાનમથોદિતમ્ ॥૧૭॥
 ઉદ્ધવાધ્વપ્રકટનં નાનાગ્રામપુરેષ્વથ । હરેર્વિચરણં તત્ર ધર્મ-
 સ્થાપનમજ્ઞસા ॥૧૮॥ નાનાયદ્ધવિધાનં ચ કૌલાદિમતલ્પન્દનમ્ ।
 હરેર્દિગ્વિજયઃ પ્રોક્તો નિવાસો દુર્ગપત્તને ॥૧૯॥ મક્યુત્કર્પશ્ચોત્ત-
 માદેર્હરિસેવાન્યવસ્થિતિઃ । સવિસ્તરં તતઃ પ્રોક્તો હ્યન્નકૂટમહો-
 ત્સવઃ ॥૨૦॥ તતઃ સમાસ્ત્રજુદિનં મક્કસહ્જાનુરક્ષનમ્ । પ્રકાશનં
 ચ સત્સદ્ગદીપસ્ય હરિણા કૃતમ્ ॥૨૧॥ ધર્મરક્ષા તતઃ સ્પર્શવિવે-
 કસ્તેન ફીર્તિતઃ । ધર્મસિદ્ધિશ્ચ નિષ્કામશુદ્ધિશ્ચોક્તં સદાહ્નિકમ્ ॥૨૨॥
 કૃષ્ણસ્વરૂપાદ્વૈતં ચ કૃષ્ણમન્ત્રજપે વિધિઃ । એકાદશીવિધાનં
 ચ પ્રયોધન્યુત્સવો મહાન્ ॥૨૩॥ વૃત્તાલયપુરેઽયોક્તઃ પુષ્પદોલો-
 ત્સવો મહાન્ । પુરાણશ્રવણસ્યાથ વિધિઃ સર્વો નિરૂપિતઃ ॥૨૪॥

અભયભૂપતિની પ્રાર્થનાથી ભગવાનનું દુર્ગપુરમાં પધારવું, તદનંતર ભગવાને
 ગવર્નર ભૂપાળને આપેલું વરદાન, અનંતર છાસામુઓમાટે ઉદ્ધવસંપ્રદાયનું
 શિવરામવિપ્રપ્રતિ પ્રકાશન, તેપછી અનેક ગ્રામ નગરોમાં ભગવાનનું લોક-
 નુમંદાર્યે વિચરણુ, ત્યાં ત્યાં ભગવાને કરેલું અનાયાસથી ધર્મસ્થાપન, તેપછી
 નાનાવિધ યજ્ઞોનું આચરણુ, કૌલાદિમતનું ખંડન, ત્યાં ત્યાં ભગવાને કરેલો
 દિગ્વિજય અને તેપછી દુર્ગપુરમાં શ્રીહરિનો નિવાસ તમને કહ્યો. (આરીતે
 દ્વિતીય પ્રકરણનો અનુક્રમ છે) ॥૧૬-૧૮॥ ત્યારપછી ઉત્તમરાત્રિ ન્યા
 લક્ષિતા આદિકની ભગવાનવિષે લક્ષિતો ઉત્કર્ષ કહ્યો. હરિસેવામાં પરમા
 અવસ્થા કહી અને તેપછી અન્નદ્રેટમહોત્સવ સવિસ્તર નિરૂપણુ કર્યો ॥૨૦॥
 તેપછી પ્રતિદિન ભગવાને કરેલું સભામાં સદુપદેશથી લક્ષસંઘનું અનુરંજન
 કહ્યું અને શ્રીહરિએ કરેલું સત્સંગદીપનું પ્રકાશન કહ્યું ॥૨૧॥ તેપછી
 ભગવાને ધર્મરક્ષા, સ્પર્શવિવેક, ધર્મસિદ્ધિ, નિષ્કામશુદ્ધિ અને સાધુઓનો
 આદિક વિધિ કહ્યો ॥૨૨॥ તેપછી ભગવાને કૃષ્ણસ્વરૂપનું અદ્વૈત, કૃષ્ણમંત્ર-
 જપનો વિધિ, એકાદશીમતવિધિ અને મહાન્ પ્રબોધનીઉત્સવ કહ્યો ॥૨૩॥
 અનંતર વૃત્તાલયપુરમાં ભગવાને કરેલો મહાન્ પુષ્પદોલોત્સવ કહ્યો (આ
 રીતે તૃતીય પ્રકરણનો અનુક્રમ છે) તદનંતર પુરાણશ્રવણનો સર્વ વિધિ

શ્રીમદ્ભગવતસ્યોક્તં માહાત્મ્યં તુ વિશેષતઃ । જન્માષ્ટમ્યુત્સવઃ
પ્રોક્તસ્તતઃ સારક્ષપત્તને ॥૨૫॥ નાગટકપુરે યાનં તતઃ પ્રોક્તં હરે-
નૃપ ! પશ્ચાલે ગમનં તત્ર પ્રોક્તઃ શ્રુત્યર્થનિર્ણયઃ ॥૨૬॥ તતઃ શ્રીન-
ગરે પ્રોક્તા નરનારાયણસ્ય ચ । પ્રતિષ્ઠા વિધિવત્પ્રોક્તા ભુજકનગરે
ચ સા ॥૨૭॥ વૃત્તાલયે પ્રતિષ્ઠોક્તા લક્ષ્મીનારાયણસ્ય ચ । આગમો
દ્વારિકેશસ્ય તત્ર ચોક્તસ્તતઃ પરમ્ ॥૨૮॥ તત્સ્ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણ-
યશ્ચ નિરૂપિતઃ । સ્વીકારઃ પુત્રયોષ્ષોક્તો ગુરુત્વે સ્થાપનં તયોઃ
॥૨૯॥ વટપત્તન ઉક્તં ચ સહપેર્ગમનં હરેઃ । સિંહજિદ્ગપસન્માનઃ
શિક્ષાપટ્ટ્યાશ્ચ લેખનમ્ ॥૩૦॥ દોલોત્સવઃ શ્રીનગરે માહુવેશા-
ગમો હરેઃ । રાધાકૃષ્ણસ્ય ધૌરેયનગરે સ્થાપનં તતઃ ॥૩૧॥ દીક્ષા-
વિધેષ્વોપદેશસ્તસ્ય ભૂમૌ પ્રવર્તનમ્ । વ્રતોત્સવાનાં ચ વિધિઃ
સાધુધર્માનુશાસનમ્ । ॥૩૨॥ જ્ઞાનોપદેશશ્ચ તતઃ સાહ્યશાસ્ત્રાર્થ-

અને શ્રીમદ્ભગવતનો મહિમા વિશેષપણે કહ્યો. તેપછી સારંગપુરમાં જન્મા-
ષ્ટમીનો મહોત્સવ કહ્યો ॥૨૪-૨૫॥ હે નૃપ ! તેપછી ભગવાનનું નાગકકા
પુરમાં ગમન અને પંચાળાયામમાં ગમન કહ્યું. ત્યાં દ્વૈતાદ્વૈત શ્રુતિઓના
અર્થનો નિર્ણય કહ્યો ॥૨૬॥ તેપછી શ્રીનગરમાં ભગવાને યથાવિધિ કરેલી
નરનારાયણદેવની પ્રતિષ્ઠા તથા જુજનગરમાં કરેલી નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા
કહી ॥૨૭॥ તતઃપર વૃત્તાલયપુરમાં ભગવાને કરેલી લક્ષ્મીનારાયણાદિકની
પ્રતિષ્ઠા અને તે વૃત્તાલયમાં દ્વારકાધીશનું આગમન કહ્યું ॥૨૮॥ તેપછી
ત્રિયુગશબ્દાર્થનું નિરૂપણ, તેપછી ભગવાને કરેલો દત્તપુત્રસ્વીકાર અને પુત્ર-
પણે સ્વીકારેલા અયોધ્યાપ્રસાદ રઘુવીરનું આચાર્યપદમાં સ્થાપન નિરૂપ્યું
॥૨૯॥ તેપછી વટપત્તનમાં મુનિમંડળસહિત શ્રીહરિનું ગમન, સયાશરાવ
રાત્રએ કરેલું શ્રીહરિનું અતિશય સન્માન અને શિક્ષાપત્રીનું લેખન કહ્યું
॥૩૦॥ અનંતર અમદાવાદમાં ભગવાને કરેલો પુષ્પદોલોત્સવ, તેપછી શ્રીહ-
રિનું લાલદેશમાં પધારવું, તેપછી ધોલેશમાં રાધાકૃષ્ણ (મદનમોહન)નું
પ્રતિષ્ઠાપન કહ્યું ॥૩૧॥ તેપછી દીક્ષાવિધિનો ઉપદેશ, તેનું ભૂમિમાં પ્રવર્તન,
વ્રતોત્સવોનો વિધિ અને સાધુધર્મોનો ઉપદેશ (ધર્મામૃત) કહ્યો ॥૩૨॥ તે

નિશ્ચયઃ । તતો ધર્મોપદેશશ્ચ કથિતસ્તે નરાધિપ ! ॥૩૩॥ વર્ણા
નામાશ્રમાણાં ચ તદ્વાહ્યાનાં ચ સર્વેશઃ । સ્ત્રીણાં ચ કથિતા ધર્મા
હરિણા તત્ર વિસ્તરાત્ ॥૩૪॥ મહતાં ચ લઘૂનાં ચ સર્વેપામેનસાં
તથા । પ્રાયશ્ચિત્તવિધાનં ચ કૃચ્છ્રાણાં લક્ષણાનિ ચ ॥૩૫॥ જીર્ણ-
દુર્ગે પ્રતિષ્ઠોક્તા દ્વારિકાધીશ્વરસ્ય ચ । તતો ધર્માશ્ચ કથિતા
નૈષ્ઠિકુબ્રહ્મચારિણામ્ ॥૩૬॥ ગોપીનાથસ્ય ચ તતઃ પ્રતિષ્ઠા દુર્ગ
પત્તને । સાઙ્ગયોગસ્યોપદેશો યોગશાસ્ત્રાર્થસદ્ગ્રહઃ ॥૩૭॥ ઘરદાનં
તતઃ પ્રોક્તં શતાનન્દમહર્ષયે । સત્સદ્ગિજીવનસ્યાથ તેનૈવ ચ વિધા-
પનમ્ ॥૩૮॥ સ્ત્રીયાવિર્ભાવહેતોશ્ચ વિચારો ભક્તયોધનમ્ । હરેર-
ન્તર્ધિલીલોક્તા જયન્ત્યાશ્ચ વિધિસ્તતઃ ॥૩૯॥ એવં મયા તે નૃપતે !
હરેશ્ચરિતમદ્ભુતમ્ । ઉક્તં ક્રમેણ સકલં યથા પૃષ્ઠં ત્વયા તથા ॥૪૦॥

પછી જ્ઞાનોપદેશ અને સાખ્યશાસ્ત્રાર્થનું નિરૂપણ કહ્યું (એરીતે અનુર્થ પ્રક
રણનો અનુક્રમ છે) હે રાજન્ ! તેપછી ધર્મોપદેશ તમને કહ્યો તેમા
વર્ણો, આશ્રમો, તે થકી બાહ્ય વર્તતા અને સ્ત્રીયોના સર્વ ધર્મોનું નિરૂપણ
વિસ્તારથી કર્યું ॥૩૩-૩૪॥ ત્યારપછી ગુરૂલુપ સમય પાપોનો પ્રાયશ્ચિત્ત-
વિધિ અને આદ્રાચણાદિ કૃચ્છ્રમતોના લક્ષણો કહ્યા ॥૩૫॥ તેપછી જુનાગ
ઢમા ભગવાને કરેલી દ્વારિકાધીશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કહી અને તે પછી નૈષ્ઠિક
વર્ણિઓના ધર્મો કહ્યા ॥૩૬॥ તેપછી દુર્ગપતનમા શ્રીગોપીનાથજીની પ્રતિષ્ઠા
કહી તે પછી સાગ યોગનો ઉપદેશ અને યોગશાસ્ત્રાર્થનો સારસચ્છ કહ્યો
॥૩૭॥ તેપછી શતાનન્દમહર્ષિને શ્રીહરિએ આપેલું વાંછિત સત્સદ્ગિજીવન
ત્રયવિરચનરૂપ વરદાન કહ્યું અને તે દ્વારાજ સત્સંગિજીવનસંસિત સમ્પ્રા-
પ્તિનું વિરચન કહ્યું ॥૩૮॥ ત્યારપછી પોતાના પ્રાદુર્ભાવપ્રયોજનની પરિ-
પૂર્ણતાનું પર્યાલોચન, ભક્તોને ભગવાને આપેલો જોધ અને ભગવાનની
અતર્ધાનલીલા કહી તેપછી શ્રીહરિજયતીનો વિધિ કહ્યો ॥૩૯॥

હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ પ્રકારે જેમ તમે પુછ્યુ તેમ કળિમળના
અપહરણમાટે અવનિર્મા અવનરેલા સમસ્તદેવદેવ કૃપાનિધિ ભગવાન
શ્રીહરિનું સમય દિવ્ય ચરિત્ર તમને મેં અનુક્રમે કહી સંભળાવ્યું ॥૪૦॥

સત્સંગિજીવનમિદં શાસ્ત્રં પરમપાવનમ્ । શતાનન્દો મુનિઃ કૃત્વા
મામપાઠ્યદક્ષસા ॥૪૧॥ મયા તે કથિતં સર્વં પ્રીત્યા શુશ્રૂપવે
નૃપ ! । વેદશાસ્ત્રપુરાણાનાં સારરૂપમિદં પરમ્ ॥૪૨॥ સન્તં
તમીશં ભુવિ સંશ્રિતા યે સત્સંગિનસ્તે કથિતા હિ તેપામ્ । ભવ-
ત્યદો જીવનમેવ યસ્માત્તત્સર્વથા સેવ્યમિદં સદા તૈઃ ॥૪૩॥ એતસ્ય
પઠનાદેવ વેદાદેઃ પાઠજં ફલમ્ । દ્વિજન્મા પ્રાપ્તુયાન્નનં સર્વેયજ્ઞ-
ફલં તથા ॥૪૪॥ ચાતુર્વર્ણ્યો નરઃ સ્ત્રી ચા શ્રુત્વૈતત્ પરમાદરાત્ ।
દ્વહ લોકે પરે યાપિ પ્રાપ્તુયાત્સુખમીપ્સિતમ્ ॥૪૫॥ બ્રાહ્મણઃ પ્રાપ્તુ-
યાદ્દુદ્ધિમાધિપત્યં ચ યાદુજઃ । સમ્પદં શ્રવણાદસ્ય વૈદ્યઃ શૂદ્ર-
સ્તથા સુખમ્ ॥૪૬॥ યૈન યૈન ચ કામેન પઠેદ્વા શૃણુયાદિદમ્ । તં
તમાપ્નોતિ પુરુષો નિષ્કામો ભક્તિમુત્તમામ્ ॥૪૭॥ પુરશ્ચરણમેતસ્ય

સત્સંગિજીવન નામનો આ પરમપાવન નિષ્કલંક સ્વયં વિરચીને શતાનન્દમુ-
નિએ અને તત્ત્વથી લણ્યાઓ હે નૃપ ! તે ગુરૂવરની કૃપાથી વિજ્ઞાનને પામેલા
મેં સકળ વેદ શાસ્ત્ર પુરાણોના સારભૂત સર્વોત્તમ આ શાસ્ત્ર પ્રીતિથી સાલ-
ળવા ઇચ્છતા તમને સર્વાંશે કહી સંભળાવ્યું ॥૪૧-૪૨॥ આનું ‘સત્સંગિ-
જીવન’ એવું નામ સાર્થક છે, કેમતો ભૂમિમા સમ્બળવાન્ય પરબ્રહ્મ
પુરૂષોત્તમ શ્રીહરિના ચરણના જે આશ્રિતો તે સત્સંગિઓ કહ્યા છે. સંસાર-
વિષથી સમૂર્જિત તેઓનું સંજીવન આ શાસ્ત્ર છે. માટેજ શ્રેયની લાલ-
સાવાળા સર્વ સત્સંગિઓએ આ શાસ્ત્ર સદાય સર્વથા-શ્રવણપઠનાદિવડે
સેવવું ॥૪૩॥ દ્વિભતિ આ શાસ્ત્રના પઠનથીજ વેદાદિકના પઠનથી અને
સર્વ યજ્ઞોના આચરણથી જે ફળ મળે તેને નિશ્ચે પામે ॥૪૪॥ આર્ય વર્ણુમા
વર્તતો નર કે નારી પરમાદરથી આ શાસ્ત્રને સાબળીને આ લોકમાં અને
પરલોકમાં પણ ઇપ્સિત સુખને પામે. એને દુઃખલેશનો પ્રસંગ નથી ॥૪૫॥
બ્રાહ્મણ આ શાસ્ત્રના શ્રવણથી ઉત્તમ બુદ્ધિને પામે, ક્ષત્રિય નિષ્કટક રાજ્યને
પામે, વૈશ્ય ધનસમૃદ્ધિને પામે અને શૂદ્ર સત્પુરૂષસેવાસુખને પામે ॥૪૬॥
જે સકામ જન જે કામને ધારીને આ શાસ્ત્રનો પાઠ કરે કે શ્રવણ કરે તે
તેતે કામને પામે. નિષ્કામ નરતો ઉત્તમ-એકાંતિકી શક્તિને પામે ॥૪૭॥

યે કરિષ્યન્તિ ચ દ્વિજાઃ । સર્વે મનોરથાસ્તેષાં સિદ્ધિમાપ્સ્યન્તિ
 નિશ્ચિતમ્ ॥૪૮॥ ધર્મે જ્ઞાનં ચ વૈરાગ્યં ભક્તિં વા યે વુમુક્તસઃ । નરાઃ
 સ્યુસ્તૈરયં ગ્રન્થઃ સેવનીયઃ પ્રયત્નતઃ ॥૪૯॥ યેષાં નિઃશ્રેયસેચ્છા
 સ્યાતૈરયં તુ વિશેષતઃ । શ્રોતવ્યઃ પઠનીયશ્ચ ગ્રન્થોઽમીષ્ઠફલપ્રદઃ
 ॥૫૦॥ ઇતઃજ્ઞાનવતાં પુંસાં જ્ઞેયં કિંચિન્ન શિષ્યતે । તસ્માત્સર્વેપ્રય-
 ત્નેન સેવ્યોઽયં સ્વહિતાર્થિભિઃ ॥૫૧॥ નારાયણાય મુનયે કૃષ્ણાય
 હરયે નમઃ । શતાનન્દાય ગુરવે તદ્ભક્તાય નમોનમઃ ॥૫૨॥ इति
 राजा सुव्रतेन मुनिवर्येण कीर्तितम् । नारायणस्य चरितं स श्रुत्वा
 मुदितोऽब्रवीत् ॥૫૩॥ ધન્યોઽહં મુનિશાર્દૂલ ! સફલં મે નૃજન્મ

ને દ્વિજો આ પ્રબન્ધનું પુરસ્કરણ અષોટ્તરશતપાસાયણરૂપ કરશે તેમના
 સમસ્ત મનોરથો નિશ્ચે સિદ્ધ થશે ॥૪૮॥ ધર્માર્થી ધર્મને પામે, જ્ઞાનાર્થી
 જ્ઞાનને પામે, વૈરાગ્યાર્થી વૈરાગ્યને પામે અને ભક્ત્યર્થી ભક્તિને પામે, માટે
 ધર્માદિકની ઇચ્છાવાળા નરોએ આ ગ્રંથ પ્રયત્નથી પરાપ્રીતિપૂર્વક સેવવો
 ॥૪૯॥ જે જનોને આત્મતિક કટયાણની લાલસા હોય તેમણેતો અમીષ્ઠ
 કૃષ્ણને આપનારો આ પ્રબન્ધ વિશેષપણે સાંભળવો અને પાઠ કરવો ॥૫૦॥
 આ ગ્રંથમાં કહેલા અર્થના જ્ઞાનવાળા પુરુષોને કિંચિતપણુ ભણવાનું અવ-
 શેષ રહેતું નથી, કિંતુ સર્વાર્થને ભણે છે. માટે હિતાર્થી જીજ્ઞાસુ જનોએ આ
 ગ્રંથ સર્વ પ્રયત્નથી સેવવો ॥૫૧॥ એરીતે ભગવાનના દિવ્ય ચરિત્રામૃતથી
 પરિપૂર્ણ સમ્બાજ સાંભળવા ઇચ્છતા સત્પાત્રભૂત રાત્રને કહીને, અતે
 સુમતમુનિ પ્રબન્ધપ્રતિપાદ્ય સ્વેદદેવને અને નિબન્ધકાર ગુરૂને પ્રણામ કરે
 છે—જે આ અક્ષરધામી પરશ્રદ્ધા પરમાત્મા આનંદમય હોવાથી કૃષ્ણનામથી
 કહેલા, સ્વાશ્રિતોનાં સમગ્ર કર્મોને હરનાર હોવાથી હરિનામથી કહેલા,
 આ સર્વ જગતમાં અદર બહાર આપીને વર્તતા હોવાથી નારાયણનામથી
 કહેલા છે. આ માનુષ લોકમાં ધર્મસ્થાપનમાટે અવતરેલા મુનિવૃત્તિ તે ભગ-
 વાન્ શ્રીહરિને વારેવારે નમસ્કાર છે તથા જે તેમના એકાંતિક આત્મતિક
 ભક્ત શતાનંદમુનિ મારા ગુરૂ છે તેમને વારેવારે નમસ્કાર છે ॥૫૨॥ આ
 પ્રકારે મુનિવર્ય સુમને કહેલું નારાયણચરિત્ર સાંભળીને તે પ્રતાપસિંહ રાત્ર

ચ । સમાગમેન ભવતો જાતમેવ ન સંશયઃ ॥૫૪॥ નારાયણચરિ-
ત્રાણિ શ્રુત્વાનન્દો મહાન દ્વિદિ । મહામુનેઽય જાતો મે વક્તુ
શક્તોમિ તં ન હિ ॥૫૫॥ ત્વં તુ ધન્યોઽસિ યેનેહ સાક્ષાત્સંસે-
વિતો હરિઃ । વશીકૃતઃ સ મત્કયા ચક્રુપાપાત્રં તથાઽસ્ય ચ ॥૫૬॥
સતાં પરોપકારિત્વમસ્તિ સ્વાભાવિકં મુને । અસ્માદશાં હિ વોધાય
ચરસિ ત્વં ધરાતલે ॥૫૭॥ અહં ચ તવ શિષ્યોઽસિ ત્વામેવ
શરણં ગતઃ । કુરુ મેઽનુગ્રહં યેન સાક્ષાદીક્ષેય તં પ્રભુમ્ ॥૫૮॥
इति प्रतापसिंहेन सोऽर्थितो मुनिराह तम् । यथाश्रुतं हरि
राजन् ! ध्याय दास्यसि दर्शनम् ॥૫૯॥ પ્રન્યમેતં તુ ચે પ્રીત્યા શ્રુણુ-

પ્રસન્ન થઇને જોડ્યા (આ શતાનંદમુનિની ઉક્તિ છે) ॥૫૩॥ હે મુનિવર્ય !
આપના સમાગમથી હું ધન્ય થયો છું. મારૂં આ માનુષ જન્મ સફળ થયું,
એમાં સંશયજ નથી. હે મહામુને ! હાલમાં આપનાથકી સાલળેશા નારાય-
ણચરિત્રથી જે આ મહા આનંદ હૃદયમાં વૃદ્ધિ પામ્યોછે તેને હું કહેવા
સમર્થ નથી અપાર આ આનંદ છે ॥૫૪-૫૫॥ હે સુવ્રતમુને ! તમે તો ધન્ય
છો, જે તમે અહીં તે પરમપુરૂષ સાક્ષાત્ અક્ષરધામી શ્રીહરિ દર્શન સ્પર્શ-
ન અર્થનાદિવડે રૂડીરીતે સેવ્યા છે. જેની સેવાને બ્રહ્માદિદેવોપણ પામતા નથી
તે ભગવાન તમે ભક્તિથી વશ કરી દીધા છે તે ભગવાનના તમે કૃપાપાત્ર
છો ॥૫૬॥ હે મુને ! તમારા જેવા સાધુઓની પરોપકારપરાયણતાજ સ્વભા-
વસિદ્ધ છે. કેમતો તમે અમારા જેવા, અસાનાંધકારમાં યડેલાઓને સદ્બોધ
આપવા ભૂતળમાં વિચરો છો ॥૫૭॥ હે મુને ! મારે તમેજ એક શરણ
છો તમારો શિષ્ય એવો હું તે મારી ઉપર તમે અનુગ્રહ કરો, જેથી તે
પ્રભુ શ્રીહરિનું સાક્ષાત્ દર્શન મને થાય ॥૫૮॥ આ પ્રકારે પ્રતાપસિંહ પ ર્થિવે
પ્રાર્થના કરેલા સુવ્રતમુનિ તેમનાપ્રતિ જોડ્યા કે-હે રાજન્ ! જે પ્રકારે
તમે મારાથકી તે ભગવાનનું સ્વરૂપ સાંભળ્યું છે તે પ્રકારે તેમનું એકાગ્ર
મનથી ધ્યાન કરો. તે કડ્ડણનિધિ ભગવાન તમને સ્વસ્મરણનું દર્શન પોતેજ
આપશે ॥૫૯॥ જે જનો આ સત્સગિણવન સમ્પ્રદાયને પ્રીતિથી સાંભળે
તેમને ભગવાન શ્રીહરિ પોતાનું સાક્ષાત્ દર્શન આપેજ. એમ મારા ગુરુ

યુસ્તેભ્ય ઇંશ્વરઃ । દયાત્સ્વદર્શનં ચેતિ શતાનન્દ ઉવાચ મામ્ ॥૬૦॥
 તતઃ સ ભૂપતિર્નત્વા સુવ્રતં સુસ્થિરાસનઃ । યથાશ્રુતં હરિં દધ્યૌ
 હૃદયે દૃઢનિશ્ચયઃ ॥૬૧॥ અપરોક્ષાનુભૂતેર્હિં ગુરોસ્તસ્ય પ્રસાદતઃ ।
 તચ્છારપ્રશ્રુતિપુણ્યાચ્ચ સ દદર્શ હરિં હૃદિ ॥૬૨॥ તેજઃપુજાન્તરે
 સાક્ષાત્કોટિકન્દર્પસુન્દરમ્ । સમર્ચ્યમાનં મકૈસ્તં દૃષ્ટ્વા લેમે મુદં
 પરામ્ ॥૬૩॥ વ્યુત્થિતોઽથ મુર્નિ નત્વા પ્રસન્નઃ પ્રાહ ભૂપતિઃ ।
 કૃતાર્યોઽહં હિ જાતોઽસિ પ્રસાદાત્ત્વ નિશ્ચિતમ્ ॥૬૪॥ નૃપં પ્રાહ
 મુની રાજન્નિત્યં ધ્યાયાઃ સદા હરિમ્ । સ્વધર્મસ્યો ભજેસ્તં ચ
 લગ્ન્યસે તત્પદં પરમ્ ॥૬૫॥ અઞ્ચૈવ પાવને ક્ષેત્રે નિવસંસ્તં ભજેઃ

શતાનન્દમુનિએ મને પૂર્વે કહ્યું હતું ॥૬૦॥ તદનંતર તે ભૂપતિ પ્રતાપસિંહ
 મુનિ સુવ્રતને પ્રણામ કરીને, સુસ્થિર આસનવાળા થઈ 'ભગવાન્ દર્શન
 આપશેજ' એવા દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક જેવા સાલગ્યા છે તેવા શ્રીહરિના હૃદ
 યમા ધ્યાનપરાયણ થયા ત્યારે ભગવાનના પ્રત્યક્ષ અનુભવે પરિપૂર્ણ તે ગુરુ
 સુવ્રતમુનિના અનુગ્રહથી અને સત્સંગિજીવન સમ્પાદનના અવલુગ્ન્ય
 સુકૃતના અતિશયથી ભગવાન્ શ્રીહરિ સુપ્રસન્ન થઈને રાત્રના હૃદયમા પ્રાક-
 ર્ભ્યા તેજ પુજમધ્યે વિરાજમાન, કોટિકંદર્પસરખા સુદર, મુક્ત લક્ષ્મ
 નોએ સર્વત દિવ્ય ઉપચારોવડે પૂજેલા, ક્ષરાક્ષરાતીત, અક્ષરધામાધિપતિ
 ભગવાન્ શ્રીહરિના સાક્ષાત્ દર્શન પામીને રાત્ર પરમાનંદને પામ્યા
 ॥૬૧-૬૩॥ એરીતે ભગવાનના સ્વહૃદયમા પ્રત્યક્ષ દર્શન થયા પછી ધ્યાન-
 થકી બહાર આવેલા ભૂપતિ પ્રસન્ન થઈને મુનિ સુવ્રતને પ્રણામ કરી બે
 હાથ બોડીને બોલ્યા કે-હે મુને ! તમારા અનુગ્રહથી હું કૃતાર્ય થઈ ગયો
 છું કેમતો તમારા અનુગ્રહથી તે ભગવાને હૃદયમા ધ્યાનમાત્રથી પોતાના
 અસાધારણ દિવ્ય રૂપનો સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો ॥૬૪॥ આ રીતે કહેલા મુનિ
 સુવ્રત તે પ્રતાપસિંહરાત્ર પ્રત્યે બોલ્યા કે-હે રાજન્ ! આજ પ્રકારે પ્રતિ
 દિન સ્વધર્મનિષ્ઠ થઈને તે શ્રીહરિનું સદા ધ્યાન કરો તેથી તમે તેમના
 સકળમુનિજનપ્રાર્થનીય પરપદને પામશો ॥૬૫॥ આજ પરમ પવિત્ર ક્ષેત્રમા
 (જગન્નાથપુરીમા) રહીને તે શ્રીહરિને પરા પ્રીતિથી સદા ભજો આ પ્રકારે

સદા । इत्युक्त्या प्रणतो राज्ञा ययौ क्षेत्रान्तरं मुनिः ॥६६॥ राजापि
तत्र निवसन् भजनप्रेम्णा हरिं सदा । कालेनाल्पेन गोलोकं तद्धाम
परमं ययौ ॥६७॥ अचणं मङ्गलं यस्य कीर्तनं यस्य मङ्गलम् । स्मरणं
मङ्गलं यस्य स हरिर्मङ्गलं क्रियात् ॥६८॥ अधर्मसर्गोत्खननस्य
कर्ता धर्मान्वयस्याधिकपुष्टिकर्ता । स प्रीयतां मेऽखिलपापहर्ता
हरिः स्वभक्तैः सह दुःखहर्ता ॥६९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे
धर्मशास्त्रे पञ्चमપ્રકરણે પ્રન્યાનુક્રમણિકાનિરૂપણનામા સમ્પતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

સમાપ્તં પંચમપ્રકરણમ્ । સમાપ્તં સત્સંગિ-
જીવનસંછાસત્રમ્ ।

કૃપાથી રાજાને કહીને તે રાજાએ ભક્તિથી પ્રણામ કરેલા સુવ્રતામુનિ ત્યાંથી
અન્ય ક્ષેત્રપ્રતિ આહ્વા ગયા ॥૬૬॥ સુવ્રતામુનિ ગયા થઈ તે રાજા પ્રતાપ
સિંહપણુ તેજ જગન્નાથપુરીમાં રહીને, પરા ભક્તિથી ભગવાન્ શ્રીહરિકૃષ્ણને
સદા ભજવાથી અત્યંત કાળમાં તે ભગવાનના સકળમુજળનોએ સંસેવેલા
પરમ ધામ ગોલોકને પામી ગયા ॥૬૭॥ ‘મંગળ આદિ જેમાં છે, મંગળ
મધ્યે જેમાં છે, મંગળ અંતે જેમાં છે એવાં શાસ્ત્રો પ્રખ્યાતિને પામે છે’
આવા વચનને અનમાં ધારીને અંથને અંતે મંગળ કરે છે-જે શ્રીહરિનું
શ્રવણ કીર્તન અને સ્મરણ સ્વયં મંગળસ્વરૂપ હોયને સર્વના મંગળને કરનાર
છે તે મંગળમૂર્તિ ભગવાન્ શ્રીહરિ વક્ષા શ્રોતા સર્વેના મંગળને કરો ॥૬૮॥
અધર્મસર્ગને સમૂળ નાશ કરનારા, ધર્મસર્ગની અધિક પુષ્ટિને કરનારા, સમસ્ત
પાપ તથા દુઃખને હરનારા, એવા તે શ્રીહરિ ભગવાન્ સ્વામિનારાયણ મારી
ઉપર પ્રસન્ન થાવ તથા તેમના સમગ્ર ભક્તો પ્રસન્ન થાયો ॥૬૯॥
ઇતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે પંચમપ્રકરણે
પ્રન્યાનુક્રમણિકાનિરૂપણનામા સમ્પતિતમોઽધ્યાયઃ ॥૭૦॥

સર્વેશ્વરેશ્વરો મહાધામનાયોઽસિલેષ્ટદઃ ।

વેદવર્ણવેદશા મેઽસ્તુ પ્રસન્નઃ શ્રીહરિઃ સદા ॥૧॥

સમાપ્તં પંચમપ્રકરણમ્ ।

સમાપ્તં સત્સંગિજીવનસંછાસત્રમ્ ।

સત્સદ્ગિજીવનશુદ્ધિપત્રમ્ ।

અગ્રદમ્	શુદ્ધમ્.	ષ્ટ	પત્તિ
ભૂમિકામાં—			
વિનયની	વિનયથી	૨૦	૨૨
અને	એમ	૨૫	૬
સ્તુતિથી	સ્તુતિથી	૨૬	૪
માત્રથી	માત્રથી	૩૬	૧૧
દેશાતર	દેશાતર	૪૮	૨૩
દીધુ	દીધુ	૫૪	૭
સપરિવાર	સપરિવાર	૫૪	૭
સપરિવાર	સપરિવાર	૫૬	૧૬
આણુ	આણુ	૬૨	૨૨
માહાત્મ્યમાં—			
જેવુ છે	છે	૫	૧૩
પ્રવેશ	પ્રવેશ	૨૫	૨૦
વિધિ	વિધિ	૩૨	૧૭
જીવને	જીવને	૩૬	૨૧
વિપયાનુક્રમણિકામાં—			
પરાપણુ	પરાયણુ	૫	૧૦
શુકલ	કૃષ્ણ	૧૭	૧૫
પ્રથમ પ્રકરણમાં—			
દર્શનથીજ	દર્શનનીજ	૩૫	૧૧
વસ્ત્રોકસારા	વસ્ત્રોકસારા	૬૧	૨૭
એટલાક	કેટલાક	૧૧૪	૧૫

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पंक्ति.
जक्षणम्	लक्षणम्	२२५	१
दयार्द्रदृष्टि	दयार्द्रदृष्टि	२४७	१७
उपद्रुतौ	उपद्रुतौ	२५२	१
मग्न	वग्न	२७०	२७
कणैः	कणैः	२८४	९
नथी	नभी	३१२	२१
पत्रिका	पत्रिका	३३५	२१
शुकाष्टम्यां	शुकाष्टम्यां	३५०	६
सद्रुतौ	सद्रुतौ	३५८	८
शुद्धो	शुद्धो	३७३	१३
मुमुक्षु	मुमुक्षु	३८६	६
विशेषभूत	विशेषभूत	४०३	५
वायुना	वायुना	४१२	२४
दशमी	द्वादशी	५२२	१५
प्रह्वर	प्रह्वर	५६४	१८
साक्षारणां	साधारणां	६०८	१
नुद्धरते	नुद्धरते	६११	१५
रसना	रशना	६४०	२४
निवधिक	निरवधिक	६८६	१३
व्याख्यात	व्याख्यात	६९८	१

द्वितीय प्रकरणम्—

त्वमुज्जीवय	त्वमुज्जीवय	४५	३
सङ्गस्तादृश	सङ्गं तादृश	६८	२
शिष्या	शिष्यो	८७	२१
धनतो	धननो	१०८	१४

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठ.	पंक्ति.
डे छे	छे डे	१४२	२२
श्रीनरिनी	श्रीहरिनी	१८५	२३
शुद्धन	शुद्धना	२४८	२१
रत्नन	रत्नना	२४८	२३
पद्मिन्दे	पद्मिन्दे	४०१	२६
भाणपुवा	भाणपुवा	४२४	१३
प्रत्यमात्मा	प्रत्यमात्मा	४६४	२५
मैरेय	मैरेय	४८०	१८
पार्थिवोने	पार्थिवोने	४८७	५
वृक्षा	वृक्षा	४८८	८
गङ्गोदक	गङ्गोदक	५१६	१८
आपवानो	आपवानो	५६१	१४

तृतीय प्रकरणम्—

विलय	विलय	२५	११
लक्ष्य	लक्ष्य	२६	१४
वच श्रुति	वच श्रुति	३०	७
वभाषुवा	वभाषुवा	७५	२७
समुद्रज	समुद्रज	८६	१८
पित आदि	पिता आदि	८४	१२
नयनगोचर	नयनगोचर	१२१	२१
नयनगोचन	नयनगोचर	१३६	८
दृग्बो	दृग्बो	१८१	१६
दृग्बो	दृग्बो	१८३	२२
नभो	नभो	२०२	२६
अनवति	अनवति	२१८	१४

અગ્રદમ્.	શુદ્ધમ્.	પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.
સ્વાર્થપ્રવૃત્તિ	સ્વાર્થપ્રવૃત્તિ	૨૨૪	૨૩
નૃંદ્ય	નૃંદ્ય	૨૩૧	૨
અભિનવ	અભિભવ	૨૪૩	૨૨
નારજીને	નારદજીને	૩૦૬	૧૮
સંસ્કરીકરણુ	સંસ્કરીકરણુ	૩૪૪	૨૧
સ્વતિકા	સ્વસ્તિકા	૨૮૯	૯
વ્યુત્પત્તિ	વ્યુત્પત્તિ	૨૯૪	૧૭
શ્રુતીરિતિ.	શ્રુતીરિતિ:	૨૧૫	૧
અયયવે	અવયવે	૨૯૬	૧૬
નિરાજે છે	વિરાજે છે	૨૯૯	૧૨
કાર્યાર્થ	કાર્યાર્થ	૩૦૨	૧
નારજીને	નારદજીને	૩૦૬	૧૮
યથાર્થ	યથાર્થ	૩૧૨	૨૩
આદિક	આદિક	૩૧૬	૮
યાસની	યાસથી	૩૨૪	૧૨
ઉતાસીન	ઉદાસીન	૩૩૨	૨૫
મયા નીતં	મયાનીતં	૩૮૪	૯
સસામ	સમામ	૪૦૩	૨૨
કાર્યકાર્ય	કાર્યકાર્ય	૪૪૩	૧૫
સંપેક્ષમાં	સંક્ષેપમાં	૪૪૬	૨૪
ખાણુ	ખીણુ	૪૮૧	૧૫
આવેલી	આપેલી	૪૮૫	૧૮
પ્રતિચ્છદિ	પુરે પ્રતિચ્છદિ	૫૪૬	૪
તાસ્તાન્	તાસ્તાન્	૬૪૬	૪
ગુરુપત્નીએ	ગુરુપુત્રીએ	૬૬૯	૧૫
સંહિત	સંહિત	૬૮૬	૨૦
યથાવિધિ	યથાવિધિ	૬૯૩	૨૭

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पङ्क्ति.
लोभ	लाभ	३८८	२०
निषध	निषेध	४०१	१७
डोर्ध	डार्ध	४०३	२५
उप२कार	उपकार	४०८	८
श्लाघा	श्लाघा	४१५	२७
औपाधिके	औपाधिक	४३८	२४,
विक्रोशने	विकारोने	४६१	१८
पतिपत्नी	पतिवत्नी	५१४	८
अथेततना	अथेतनना	६४८	१४

पञ्चमप्रकरणम्—

सर्वसिद्धिदा	सर्वसिद्धिदा	४४	५
द्वादस्या	द्वादस्या	६२	१
धर्मापदेशे	धर्मोपदेशे	६५	१४
नाभनी	नाभधी	६८	२७
कषुवडे	कषुवडे	८६	८
मिच्छिता	मिच्छता	८७	२
प्रशस्त	प्रशस्त	८८	२७
धातुओ	धातुओ	८५	२७
तथ	तथा	१२०	२६
शुक्क	शुक्क	१३७	२३
शक्ति	शक्ति	१४०	३
अत्यत	अत्यत	१५०	१८
अन्यक्षनी	अन्यनी	१५१	१२
विक्षेपिप	विक्षेपमि	१५७	४
वसेद्वेदे	वसेद्वेदे	१८३	१
अतरिक्ष	अतरिक्ष	२०२	२७

अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पंक्ति.
लोगवेष्ठे	लोगवेष्ठे	२४६	२३
देवी	देवी	२६५	१५
ओणावीने	ओणावीने	२६०	१३
भर्त्सय	भर्त्सये	२९७	२
कुलटा	कुलटा	२६७	११
क्षतांभां	क्षतां	३१८	२६
कदापि	०	३२०	२१
शेकलां	शेकलां	३३२	२६
देवसंभन्धि	देवसंभन्धि	३५२	१३
भुञ्जीतौपव	भुञ्जीतौपव	३८४	७
तेवोओभां	तेओभां	३८८	१४
एतः	एत-	४४२	३
लघुं	लघु	४५२	६
निर्दय	निर्दय	४५३	२२
नेतु	नेतुं	४६१	७
नदि	नदि	४७०	१७
तदनंतर	तदनंतर	५०२	२६
जडक्षतर	जडक्षतर	५१४	१३
प्राप्त	प्राप्त	५१६	२३
माहात्म्यातिशये	माहात्म्यातिशये	५५०	२५
सवा	सवां	५६१	८
स्वीकारवा	स्वीकारवा	५५७	२२
व्यापार	व्यापार	६११	१८
कुक्षुर्भ	कुक्षुर्भ	६२१	१०
पाठादि	पाठादि	६३५	२१